Łańcut Memorial Book

Lantsuṭ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Lantsuṭ : ḥayeha ṿe-ḥurbanah shel ḳehilah Yehudit / [ha-ʼorkhim, Mikhaʻel Valtser, Natan Kudish].
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Irgune yotsʻe Lantsuṭ be-Yiśraʻel uve-Artsot-ha-Berit, 724 [1963]
DESCRIPT	3 v. in 1 (465, lix p.) : ill., facsims., maps, ports. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Łańcut. Łańcut (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Łańcut.
ADD'L NAME	Walzer-Fass, Michael. Kudish, Natan.
ADD'L TITLE	Lanzut: the life and destruction of a Jewish Community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר לאנצוט

לאנצוט

חייה וחורבנה של קהילה יהודית

חלק ראשון - עברית

בית הכנסת, פנים.

הוצא לאור על ידי ארגוני יוצאי לאנצוט בישראל ובארצות־הברית

ישראל, ה׳תשכ״ד - 1963

הערכים:

מיכאל וולצר, ד״ר נתן קודיש

ועד להוצאת הספר:

ישראל: מיכאל וולצר, ד״ר נתן קודיש, דוד הר ז״ל, מיכאל פאַסט, דבורה טוכפלד—ליפשיץ, פנחס גאָלדמאַן, פנינה פופיול־מרגל.

ארצות־הברית: קלמן בוך, משה פרידר, לואיס רוזנבלום, בנימין זאַוארהפט.

ארגנטינה: אליעזר סטמפל

בלגיה: משה קנלר.

נדפס בישראל

דפוס קואופרטיבי „אחדות״ בע״מ תל־אביב, לבונטין 5

גלופות: „צינקוגרפיה „ארץ־ישראלית״, תל־אביב, לבונטין 30

כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר

(שמות י״ז, י״ד)

שֵׁם עוֹלָם אֶתֶּן־לוֹ,

אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת

(ישעיהו, נ״ו, ה)

בשער הספר

בחרדת קודש ומתוך תחושה עמוקה של חובה קדושה המוטלת עלינו בהנצחת זכרה של קהילת לאַנצוט כפי שהיתה בחייה וכפי שאבדה בחורבנה, מגישים אנו ליוצאי לאַנצוט בישראל ובתפוצות את ספר הזכרון הזה על קהילתנו שנחרבה והושמדה בשואת יהודי אירופה.

לא עמדו לרשותנו כל המקורות והארכיונים שמהם ניתן לשאוב את מלוא החומר, בכדי לתת ביטוי שלם ונאמן לחיי יהודי עירנו בדורות הראשונים והאחרונים.

החומר הרב והמגוון המתפרסם בספר, לוקט, על ידי קומץ אנשי לאַנצוט במשך שנים לא מעטות. הוא נצבר, טיפין טיפין, פרט לפרט; בהתמדה, בעקשנות ובמסירות נפש, במאמצים ובקשיים רבים ובאמצעים דלים.

שתים הן איפוא המטרות ששימשו נר לרגלנו בהוצאת ספר לאַנצוט: תיאור הקהילה **בחייה ובחורבנה.**

בדפי הספר מקופלת מגילתה של קהילת לאַנצוט, על עברה המפואר ועל קיצה המר והנמהר. רוצים אנו להאיר באור אהבה ורחמים, את חייהם של יהודי לאַנצוט על כל גילוייהם, גלגוליהם, וכל מה שאירע בקהילתנו לאור הדורות.

עם פרסום ספר זה אנו מקימים **ציון** על קברה של קהילתנו, שמקום קבורתה לא נודע, ומדליקים **נר־נשמה** לזכרם של בני קהילתנו, שנתפרסמה ברבניה, סופריה ותלמידי חכמיה.

יד ושם לפרנסיה, לעסקניה, לאנשי השורה, לפשוטי העם, לחמדת נעוריה וללהט חלוציה, שנתנו יד והיטו שכם לבנין הארץ ולבניה שמסרו נפשם על תקומת ישראל.

זכר עולם למוסדותיה, הסתדרויותיה מפעליה וארגונה בחייה הלאומיים, התרבותיים, הדתיים, הציבוריים והכלכליים.

***

תודתנו הרבה נתונה לכל הארגונים והאישים שעזרו לנו להוציא את הספר לאור.

יעמדו על הברכה כל יוצאי קהילת לאנצוט באשר הם שם, שעודדונו וסייעו לנו בעצה ובהדרכה, בהוצאת ספר לאנצוט לזכר קהילתנו הקדושה.

הספר יוצא לאור על ידי ארגוני יוצאי לאַנצוט בישראל ובארצות הברית, ובעזרתם של בני לאַנצוט בארצות אירופה.

העורכים

פאַרוואָרט

מיט הייליקן ציטער און טיפן געפיל פאַר דער קדושה־שליחות, וואָס ליגט אויף אונדז ביים פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דער לאַנצוטער קהילה, אין איר לעבן און אין איר אומקום — גיבן מיר איבער צו לאַנצוטער לאַנדסלייט אין ישראל און אין אויס־לאַנד, דעם ספר הזכרון וועגן אונדזער קהילה, וועלכע איז חרוב־ומוחרב געוואָרן אין דעם גרויסן בראַך פון אייראָפּעיִשן יידנטום.

אין אונדזער רשות זענען ניט געווען אַלע מקורות און אַרכיוון, פון וועלכע עס לאָזט זיך אַרויסבאַקומען דאָס געהעריקע אויסשעפּלעכע מאַטעריאַל, כדי צו קאָנען געבן דעם פולן און געטרייען אויסדרוק פון יידישן לעבן אין אונדזער שטאָט, אין משך פון דורות.

דאָס באַדייטנדיקע און פילפאַרביקע מאַטעריאַל וואָס ווערט פאַרעפנטלעכט אינעם ספר, איז געקליבן געוואָרן דורך אַ קליין הייפל לאַנצוטער לאַנדסלייט, אין משך פון יאָרן. עס איז געזאַמלט געוואָרן ביסלעכווייז, אַ פּרט צו אַ פּרט, מיט עקשנות, מסירות־נפש און אויסדויער, ביי אומגעווייינלעכע אָנשטרענגונגען, שוועריקייטן און מינימאַלסטע מיטלען.

אין די בלעטער פון דעם דאָזיקן ספר, וועלכע אַנטהאַלטן אין זיך די מגילה פון קהילת לאַנצוט — וועגן איר רומפולער פאַרגאַנגענהייט און איר ביטערן, שנעלן סוף; ווילן מיר באַשיינען מיט אַ ליכט פון ליבשאַפט און רחמים דאָס לעבן פון די לאַנצוטער יידן, אין אַלע זייערע גלגולים און דערשיינונגען, אין אַלץ וואָס איז פאָרגעקומען אין אונדזער קהילה אינעם גאַנג פון דורות.

מיטן ברענגען דעם דאָזיקן ספר פאַר דער עפנטלעכקייט, שטעלן מיר אַ מצבה אויף דעם אומבאַקאַנטן קבר פון אונדזער קהילה, און מיר צינדן אַ נשמה־ליכט נאָך די אומגעקומענע פון אונדזער שטאָט, וועלכע איז געווען באַוווּסט מיט אירע רבנים, סופרים און תלמידי־חכמים. אַן אייביקן געדענקשאַפט־צייכן אירע פּרנסים, עסקנים, איבערגעגעבענע טוער, פאָלקס־מענטשן. דער פּראַכטפולער יוגנט און התלהבותדיקע חלוצים, וועלכע האָבן גשטרעקט האַנט און אַקסל פאַר בנין הארץ, און פאַר אירע זין, וואָס האָבן אָוועקגעגעבן זייערע לעבנס פאַרן ווידעראויפ־לעבן פון ישראל.

אַן אומפאַרגעסלעכן אָנדענק אירע אינסטיטוציעס, אָרגאַניזאַציעס און אַלע געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונגען אינעם נאַציאָנאַלן, קולטורעלן, רעליגיעזן אוןווירטשאַפטלעכן לעבן.

***

מיר דריקן אויס אונדזער דאַנק אַלע אָרגונים און פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן מיטגעהאָלפן, אַז דאָס ספר זאָל דערשיינען.

זאָלן געבענטשט זיין אַלע לאַנצוטער לאַנדסלייט, באשר הם־שם, וואָס האָבן דערמוטיקט און זיך מיטבאַטייליקט מיט ראַט און טאַט, ביים אַרויסגעבן דעם ספר לאַנצוט, צום אייביקן אָנדענק פון אונדזער הייליקער קהילה.

דער ספר דערשיינט מיט דער מיטהילף פון די לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפטן אין ישראל, אַמעריקע און אייראָפּע.

די רעדאַקטאָרן

תוכן עניינים

חלק ראשון - עברית

אינהאלט

צווייטער טייל - יידיש

צילומים - פאטאגראפיעס

א. לתולדות לאנצוט

ב. תורה וחסידות

ג. ציונות ובנין הארץ

ד. לוחמים ומגינים

ה. זכרונות

ו. דמויות וטיפוסים

ז. חורבן

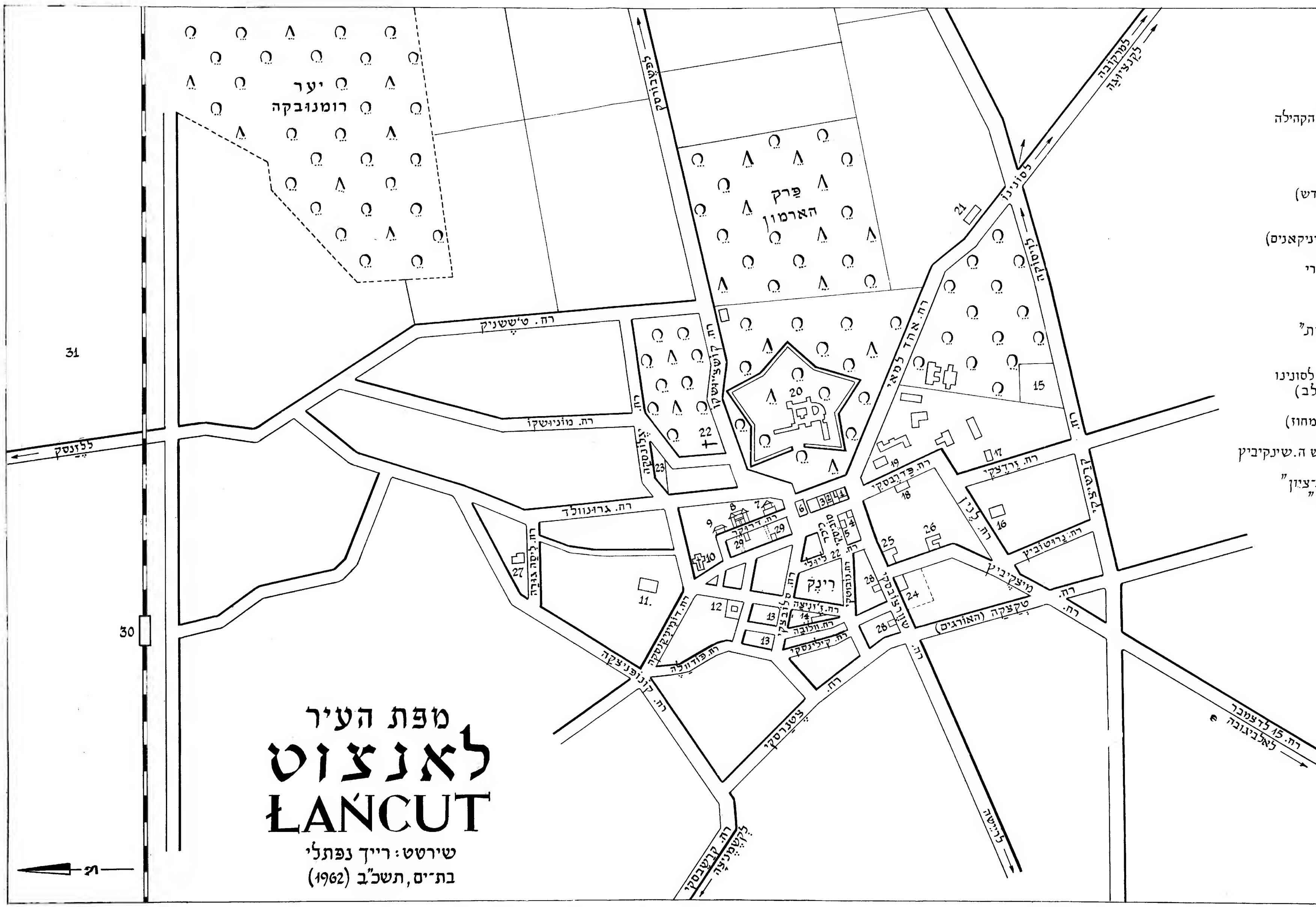
ח. בני לאנצוט בישראל ובתפוצות

צווייטער טייל - יידיש

ד. דער חורבן

ה. לאַנצוטער יידן אין דער וועלט

חלק שלישי - אנגלית

מפת העיר לאנצוט
ŁAŃCUT

שירטט: רייך נפתלי
בת־ים, תשכ״ב (1962)

מקרא

1. בית הכנסת הגדול
2. בית המדרש הגדול
3. בית המדרש דחסידי־בלז
4. בית המדרש „מזרחי" וועד הקהילה
5. בית הדואר
6. בנין הקאַסינו
7. בית המרחץ
8. בית־העם
9. בית הכנסת אורחים (הקדש)
10. הכנסיה הנוצרית
11. הארמון העתיק
12. בית החולים (מנזר הדומיניקאנים)
13. „חדרים" ו„מלמדים"
14. ה„כוכב"- בית אזרח נוצרי
15. בית הקברות החדש
16. קולנוע „סוקול"
17. מועדון „פועלי־ציון
18. בית הספר העברי „תרבות"
19. בי"ס לרכיבה
20. הארמון
21. בית הקברות הישן בדרך לסונינו
22. הגן־השחור (עמוד עם צלב)
23. בית הקברות העתיק
24. גן הסטאַרוסטאַ (מינהל המחוז)
25. ביה"ס העממי
26. גימנסיה ממשלתית ע"ש ה. שינקיביץ
27. תחנת החשמל
28. אגודת „השחר" ו„אהבת־ציון"
29. מועדוני „השומר־הצעיר"
30. תחנת הרכבת
31. DĘBNIK

א. לתולדות לאנצוט

ד"ר נתן מיכל גלבר

קורות היהודים בלאנצוט

העיר לאַנצוט נוסדה על־ידי המלך הפולני קאזימיז' הגדול בשנת 1349, שיישב בה פליטים גרמנים מהעיר לאנדסהוט בבאווריה, ומכאן גם השם הפולני לאנצוט.[1] פליטים אלה הקימו את חומות העיר ובנוה במתכונת ערי גרמניה. לפי החקירות האחרונות קיים היה במקום זה ישוב כפרי מאוכלס תושבים אוטוכטונים־פולנים.

כבר בשנת 1376 ידועה לאנצוט כעיר מאוכלסת, ובה היה מושבו של הנסיך ולאדיסלאוו אופולסקי, שנתמנה על־ידי המלך לודוויג, נציב רייסין האדומה. לפניו מילא תפקיד הסטארוסטה הראשי של חבל רייסין בשנים 1379—1371 אוטון פילאֶצקי.

התעודה הראשונה הידועה לנו על לאנצוט היא תעודת הכנסיה הקתולית בפשבורסק, בה חתם פרידריך לאנצוצקי (Lanczhutensis) משמו של הכומר מלאנצוט.

בימי מלכות יאגאללו הוענקה העיר לאוטו מפילצה, שארח בארמונו על ההר ליסַה גורה, בשנת 1410, את המלך בדרכו מלבוב ואת אחיו ויטולד נסיך ליטא. פה נפגשו שניהם זמן קצר לפני הקרב בגרונוואלד להתיעצות על פרטי המלחמה בצלבנים. בשנת 1429 התארח כשבועיים בלאנצוט המלך ההונגרי זיגמונד לוקסנבורג.

אחרי אוטו ירשה את העיר אליזבאֶטה גראנובסקה מבית פילאֶצקה, שגם היא ארחה בפאר את המלך יאגאֶללו (בן השבעים), רכשה את לבו ונסעה עמו לסאנוק שם נשא אותה לאשה בשנת 1417 — דבר, שעורר רוגזם של האצילים מאוהדי המלך, כי היא היתה קשורה במנהיגי האופוזיציה.

בשנת 1417 מסרה היא לבנה יאן, שנקרא לפי שם אמו פילאצקי, את הישובים לאנצוט, קאנצוגה וטיצין תמורת פילצה ומרזיגלוד. יאן השתדל להרחיב את העיר והשיג בשנת 1447 מאת המלך קאזימיֶז' יאגלונצ'יק רשות לקיים בלאנצוט יריד שבועי לפני יום וויצאֶך הקדוש, בתנאי שהערים השכנות לא תסבולנה נזקים. בתקופה זו היתה לאנצוט מרכז כלכלי חשוב עד כדי כך, שנתכנסו בה במחצית המאה הט"ו (בשנים 1458, 1464, 1465) כינוסים של נציגי הערים הגדולות להתיעצויות בעניינים כלכליים ומסחריים כדוגמת איגודי הערים בגרמניה.

בראש העיר עמדה מועצה, שניהלה באמצעות פקידים את עניני העיר על יסוד החוק העירוני הגרמני. תודות למעמדה של משפחת פילאֶצקי התפתחה העיר מבחינה כלכלית. לאנצוט היתה מוקפת חומות בעלות מספר שערים (Brama Sokołowska, jarosławska, leżajska, przemyska, rzeszowska, grojowska)

בשנת 1478 חולקו האחוזות בין בניו של יאן פילאֶצקי — סטאניסלאוו, יאן ואוטו, ולאנצוט נפלה בחלקו של סטאניסלאוו.

---

[1] Kromer — Historja Polski t. I. p. 12.

השם הגרמני אינו מוכיח, שהמייסדים והתושבים היו גרמנים ההיסטוריון הגרמני ה. פ. שמיד כותב:

"Nun ist gewiss die Verleihung deutscher Namen, namentlich an Städte und Schlösser im kleinpolnischen und rotrussischen Kolonisationsgebiet des XIV Jahrhunderts mehr oder weniger eine Modeerscheinung gewesen, die nicht unbedingt auf die deutsche Stameszugehörigkeit auch nur einer Mehrzall der so benannten Siedlungen schliesen lässte.

(Das Schöffenbuch der Dorfgemeinde Krzemienica. Einleitung Leipzig 1931 p. 13/14).

בזמן האחרון ניסו חוקרים אוקראינים להוכיח, שהשם Łańcut ביחוד ה־Ł, מצביע על המוצא האוקראיני של אוכלוסיתה. לעומת זאת מוכיח תושב לאנצוט הנוטריון זנון שוסט בספרו: Średniowiecze Łańcuta (לאנצוט 1957), את האופי הפולני של העיר למן היווסדה. לדעתו. כל התיאוריות של ההיסטוריונים הגרמניים, שלאנצוט הוקמה על ידי מתיישבים גרמנים מלאנדסהוט בבאווריה או שלזיה, מסולפות הן ומכוונות למטרות גרמניות פוליטיות. לפי רשימת שמות התושבים בספרי בית־הדין בלנצוט בשנים 1559—1539 קבע זנון שוסט 170 שמות פולניים ורק 90 גרמניים, דבר המוכיח כי הרוב המכריע של העיר היה פולני בהחלט. גם העובדה, שהתעודות כתובות פולנית ולטינית ולא גרמנית, מאשרת את הצביון הפולני של העיר, גם שפת ספרי מינהל העיר — כפי שניתן ללמוד מכתב־יד שנתגלה בשנים האחרונות בארכיון משפחת טרנובסקי בדז'יקוב (Regestrum Consulum Civiatis Lanczuth) משנת 1563 — היא לטינית מעורבת בביטויים פולניים ומשנת 1585 ברובה פולנית.

הוא בנה בה בשנת 1488, את הכנסיה שהיתה קיימת עד שנת 1939. כן הזמין את מיסדר הדומיניקאנים, שהקימו בה את מנזרם וכנסייתם. בתקופה זו עדיין היה הארמון בניין־עץ ("na Lysiej górze"), ואף־על־פי־כן נהדפו כאן, בשנת 1489 ובמאי 1498, התקפות הוויְוודה הוואלאחי סטפן והתורכים ובשנת 1502 — התקפות הטטרים, ובהתקפות אלו נהרסה העיר. מחמת המצב התיר המלך זיגמונט I, שביקר בעיר בשנת 1509, בפקודה מיוחדת מ־15/225/II לגברת אַנה, אלמנתו של אוטו פילאֶצקי, להשתמש במס משקאות משני רבעי שנה לתיקוני המבצר. לא מעט סבלה העיר גם בשנת 1523 מפלישות טאטארים.

אמנם אדוני העיר עשו הרבה לשיקומה, אולם לא יצא זמן רב ופרצו סכסוכים עם אדוני העיר ריישה, יאן מריישה בגלל היריד, שהוכרז ביום ז״ג הקדוש וגרם נזק לירידי ריישה. המלך אלכסנדר גילה אהדה לאדוני העיר ריישה — ב־1502 ביטל את היריד בלאנצוט ואישר את פריווילגיות הירידים של העיר ריישה. בשנת 1515 קבע אדון לאנצוט, סטאניסלאוו פילאֶצקי, יריד אחר.

אשר לענף המלאכה, ידוע, שבמאה הט״ו התפתחה בלאנ־צוט מלאכת האריגה, ובשנת 1406 קיימת אגודת־אורגים, בעלת תקנון משלה. במרוצת הזמן נוספו בעלי־מלאכה גם בענפים אחרים. בשנת 1579 נמנו 115 בעלי־מלאכה, ובכללם 10 חייטים, 16 סנדלרים, 9 חבתנים, 10 פרוונים, 4 קדרים, 8 קצבים, 37 אורגים, 20 בעלי מלאכות שונות.[2] מעניין לציין, שלאורגים נקבעה שכונה מיוחדת (ul. Tkacza) אולם משגדל מספרם התיישבו ברחובות הסמוכים וגם בכפרים מיוחדים בסביבת העיר, בתנאי שהיו חברי אגודתם בלאנצוט. במרוצת הזמן הקימו האורגים בכפרים אגודות משלהם, כגון בשוויצ׳ה ליד ריישה.

משבר מדיני־דתי פרץ בשנת 1549, כאשר הצטרף קשיש־טוף פילאֶצקי לדת הלותרנית והצליח למשוך אחריו חלק ניכר מן האוכלוסיה. הוא גירש מהעיר את הדומיניקאנים ואת הכומר הקתולי והפך את הכנסיה הקתולית לכנסיה לותרנית. הקתולים נאלצו לערוך תפילותיהם בכנסיה בכפר השכן סונינה. מצב זה נמשך עד 1620. שנים רבות היה בלאנצוט מרכז הלותרנים, ובשנים 1565 ו־1567 נערכו כאן הסינודים הפרו־טסטנטיים.

אולם הדומיניקנים לא השלימו, והגישו תביעה לבית־המשפט העליון בלובלין. המשפט נמשך עד 1621, ובו הם זכו וחזרו ללאנצוט.

בשנת 1586 מכרה אשת בנו של קשישטוף, אַנה מבית סֶנינסקי, את העיר לאַנצוט עם האחוזות לסטאניסלאוו סטאד־ניצקי (1551—1610) מזמירוגרוד, שכונה אחר־כך בפי העם „השד" מלאנצוט. ואכן, לאנצוט נשארה בידי משפחת סטאד־ניצקי עד שנת 1629. סטאדניצקי, הרפתקן ידוע, השתתף בקר־בות רבים ואחר־כך במרד האצולה נגד המלך זיגמונד III. איש אכזר שדאג אך לעצמו. הוריש את לאנצוט לבניו, מתוך פחד שהמלך יחרים את אחוזותיו. בימיו פרצה מלחמה ממש, שנמ־שכה 5 שנים, בינו לבין אדוני העיר ריישה, מיקולאי ספּוּטאֶק ליגאֶזה.

באותה תקופה התרכז המסחר בחבל זה בעיר ריישה, לשם נהרו לירידים המוני סוחרים ואדוני העיר הפיקו רווחים גדו־לים. סטאדניצקי, מתוך רוגזה על שהסוחרים לא ביקרו בירידי לאנצוט, על אף ששכנה בכביש הראשי לריישה, החליט להטות בכוח את זרם הסוחרים מריישה ללאנצוט. ואז הכריז, שבלאנ־צוט ייערכו ירידים שנה שנה, ביום ה־25 באפריל (יום מארק הקדוש), ושלח אליהם שליחים בהודעה, שסטאדניצקי יתנפל ביריד ביום וויצאָך הקדוש על ליגאֶזה בריישה, בכוונה להפחיד את הסוחרים שלא יצאו לריישה.

למעשה, ביצע את מזימתו, התחיל לעכב את עגלות הסחו־רות שנסעו לריישה, אילץ את הסוחרים להיכנס ללאנצוט, השתלט באנשי המשמר שלו על כל הכבישים, והחרים את סחורות הסוחרים שהתנגדו למעשיו.

ליגאֶזה, כשנודע לו על מעשיו של סטאַדניצקי, יצא בראש גדוד אנשי־המשמר שלו להצלת הסוחרים. בהתנגשויות שבי־ניהם יצא ליגאֶזה מנצח, והירידים בריישה נערכו שוב בשקט.

אולם, רישומם של המאורעות ניכר היה בחיי הכלכלה של לאַנצוט, וביחוד סבלו מהם היהודים.

אחרי מותו של סטאַדניצקי דרשו קרובים של סֶנֶינסקי לבטל את קנייתו, בטענה שהיתה בלתי־חוקית. המשפט נמשך שש שנים, ובשנת 1616 פסק בית־המשפט העליון בלובלין, שהעיר תישאר קניינם של יורשי סטאַדניצקי.

אולם מחמת עומס החובות כתוצאה מהמשפטים, נאלץ היה בנו של סטאניסלאוו סטאדניצקי להסתלק ומכר, בחוזה באביץ׳ משנת 1629, את העיר בסך של 250,000 זהוב פולניים לנסיך סטאניסלאוו לובומירסקי. לפי ההסדר הזה נכללו באחוזות לאנצוט — פרט לעיר גופה — גלוּחוב, סונינה, קשאַמיניצה צ׳ארנה, קולקוב, ז׳אליניה, דומברובקה עם רודה, וולָה סבֶנֶטו־סלאבובה. במכירה זו נסתיימה בעיר תקופת הלותרניות, שנת־קיימה בלאנצוט משנת 1549 עד 1629. בתקופה זו נערכו כאן שני כינוסים בהם נידונו בעיות הכנסיות האֶבנגליות, בהם הצטיין במיוחד המטיף של הלותרנים בלאנצוט יאן ז׳יגרובסקי, שהדפיס פה בשנת 1608, 1611 כתבי־פולמוס נגד הקתולים.

אדון העיר החדש, סטאניסלאוו לוּבּוֹמירסקי, שהיה קתולי אדוק, גירש את הלותרנים, החזיר את הדומיניקנים והשיב להם את מנזרם ונכסיהם. עם גירוש הלותרנים יצאו את העיר התושבים הגרמנים.

ב־17 ביוני 1622 התנפלו על העיר הטאטארים, שחטו את הגברים, ולקחו בשבי את הנשים והילדים.

ושוב, בשנת 1624, פלשו לעיר טאטארים ולקחו בשבי מספר רב של תושביה. לובומירסקי הקים לצרכי ההגנה על העיר סוללות וחומות, ואחרי המפלה שהנחילו הפולנים לתור־כים ולטאטארים ב־3 באוקטובר 1629 ליד מונאסטרז׳יסקה ובורשטינוב, התחיל מיד (לאחר שקנה את שטח הכפר סונינה הסמוך לעיר) בבניית ארמון־מבצר, ובו קבע גם את דירתו.

---

[2] Franciszek Kotula: Łancucki ośrodek tkacki w 17 i 18 wieku, Kwartalnik hist. kultury materjalnej, Warszawa 1954, p. 669.

הבניה נשלמה בשנת 1641 [3]. את הארמון צייד ב־88 תותחים, במחסני מזונות ו־400 חביות יין למשך שלוש שנים, והחזיק בו 400 אנשי־צבא.

משנת 1620 מתחיל תהליך של שווי אופי פולני לעיר. מיסמכי העיריה (Magdeburgia), שנוהלו עד כה בשפה הגרמנית, נכתבו מעתה בשפה הלטינית ואחר כך בפולנית. מעתה תרגמו גם את התעודות הגרמניות של אגודות בעלי־מלאכה לפולנית, כדי שחבריהן יבינו אותן.

לובומירסקי מעוניין היה בפיתוח הערים שהיו בבעלותו, וכך הקים בלאנצוט, ריישה ופשאָבורסק מרכזים של מלאכות, ובמיוחד בענף האריגה. במחצית השניה של המאה הי״ז נמנו בלאנצוט 6 אגודות בעלי־מלאכה. כבר בשנים אלו נתפרסמה לאנצוט בעבודות אורגיה. ארגו בה גם גוֹבּאֶלינים, שהצטיינו בטיבם האמנותי, שטיחים, מסכי־קיר, שטיחי־משי (מאקאט). והיה סוג מיוחד של אורגי לבנים ומחַוורים (Wäsche-Bleicher).

בלאנצוט היה גם מרכז לשזרות, קשטות ובתי־יציקה לפעמונים, מנורות ונברשות. בשנת 1635 השיג לובומירסקי מידי המלך ולאדיסלאוו IV את הזכות, שדגים ויין, המובאים ללאנצוט, יימכרו בתוכה (prawo składowe). הוא היה מעוניין בפיתוח הישוב וגידול האוכלוסיה, ונתן לעיר — בזכויות משנות 1656 ו־1671 — גם את הזכות לקיים בה ירידים. כן סיפח לעיר שטחים מחוץ לחומותיה ואיכלסם. התושבים כפופים היו לשיפוט העיר, ובזמן העדרו של לובומירסקי ניהל את ענייני הארמון הגוברנטור, מצוייד בסמכויות נרחבות. עם הגוברנטורים הידועים בימי תיאודור לובומירסקי נמנה אנתוני ונורובסקי. לובומירסקי אישר את תקנוני הזכויות של אגודות בעלי־המלאכה, והכריח את בעלי־המלאכה להשתתף בהגנה על העיר. אחרי מותו, בשנת 1649, ירש את אחוזות לאנצוט בנו יֶזי לובומירסקי, שהצטיין במלחמות עם הקוזקים והשוודים.

בשנת 1656, בימי מלחמת שוודיה, שהה בלאנצוט המלך יאן קאז׳ימֶז׳, ויֶזי לובומירסקי עזר לו לחדש את ה„קונפדרציה טישוביצקה״. בשיחותיו בלאנצוט נאשמו יהודי קראקוב, שהראו לשוודים את נקודות־התורפה במבצרי העיר, ויחד אתם שדדו את הכנסיות ומכרו חפצי כסף שמצאו בהן. בהשפעת הסתה זו הסגיר המלך — בפקודה מ־22/I 1656 — ללובומירסקי ולקנצלר סטפן קוריצינסקי את יהודי קאז׳ימֶז׳ עם כל בתי־הכנסת, בתיהם, סחורותיהם, בקיצור עם כל הרכוש שבידיהם.

בשנת 1657 פלש לעיר מנהיג המורדים בהונגריה, נסיך טרנסילוואניה ראקוצ׳י, שהיה קרובו של יֶזי לובומירסקי, ושלח באש את העיר, פרט לארמון, שלא יכול לכבשו מפאת התנגדותם האמיצה של אנשי המבצר בפיקודו של פניובסקי.

ראקוצ׳י גורש מפולין, ושוב הוחל בשיקום העיר. בשנת 1663 סר חסדו של בית־המלכות מלובומירסקי, שנאשם במעשי־בגידה, נידון לגירוש ונכסיו הוחרמו. בשנת 1666 נחתם הסכם ביניהם, אולם מתוך חשש שאין לו בטחון במולדתו ברח לובומירסקי לברסלוי ושם מת בשנת 1667. בשנת 1669 ביטל הסיים את כל פסקי־הדין נגד העיר, ואחוזותיו עברו לבעלות חמשת בניו, שמהם הצטיין במיוחד הֵרונים אוגוסטין, שתפס עמדות חשובות בפיקוד הצבא, והשתתף במלחמה נגד התורכים ליד וינה ב־1683.

בראשית המאה הי״ח סבלה העיר שוב הרבה מחמת מדיניותו של הֵרונים לובומירסקי. הוא, שהיה תחילה ממתנגדיו של המלך אוגוסט הII, התקשר עם השוודים, בתקוה שיוכתר מלך פולין. לאחר זמן קצר עזב את השוודים והם, בפיקודו של גנרל מאגנוס שטמבוך, תפסו את העיר וסביבתה, דיכאו קשה את האוכלוסין והטילו עליהם מסי־מלחמה כבדים.

כאשר הצטרף לובומירסקי לקונפדרציה הוורשאית נגד המלך אוגוסט הII, נתפסה העיר בשנת 1704 על־ידי צבאותיו, ושוב סבלה קשות. לבסוף נתפייס לובומירסקי עם המלך אוגוסט. אחרי מותו (1706) ירש את העיר בן אחיו סטניסלאוו הראקליוש פרנצישק לובומירסקי, והוא מסר את העיר לאחיו הצעיר תיאודור, שעשה רבות למען פיתוחה ושיפורה, דאג להרחבת המלאכות והמסחר, העניק לבעלי־מלאכה — נפחים, מסגרים, רצענים, פחחים, זהבים, חבלים — זכויות ומענקים לשיפור מצבם הכלכלי. אחרי מותו עברה לאנצוט לבעלותו של בנו קאספר, אולם הוא ויתר על העיר לטובת בני־אחיו: אנטוני וסטאניסלאוו. בהסכם משנת 1743 חילקו את הירושה, ולאנצוט נמסרה לנסיך סטאניסלאוו (1719—1783), שמילא תפקידים חשובים בחיי המדינה והעניק לתושבי לאנצוט זכויות רבות.

במחצית המאה הי״ח נמנו בעיר 292 בתי־מגורים ו־3000 תושבים.

בשנת 1783 מת האחרון לבית לובומירסקי סטאניסלאוו, ואת האחוזות ירשה אשתו איזאבלה, אחותו של אדם צ׳ארטוריסקי [4]. אחרי מותה (1816) ירשו את העיר, לפי הסכם חלוקת הרכוש, בני בתה יוליה, אשת הסופר יאן פוטוצקי: אלפרד וארתור פוטוצקי. את העיר לאנצוט ואחוזותיה קיבל אלפרד (1784—1862), ומאז נשארה העיר בידי הפוטוצקים. אלפרד פוטוצקי היה איש פעיל בחיי הציבור בגליציה בשדה הכלכלה, השתתף בהקמת רוב המוסדות הפינַנסיים במחצית הראשונה של המאה הי״ט, וגם בלאנצוט הקים מפעלי תעשיה.

בשנת 1830 הוא הקים יחידת־אחוזות של משפחת פוטוצקי (Ordynacya) [5]. שהקיפה את העיר לאנצוט ו־56 כפרים, שהיתה קיימת עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

---

[3] על חומת הארמון ציווה לחרות את הכתובת הבאה:
"Stanislaus Comes in Wiśnicz Lubomirski, Palatinus et Generalis Cracoviensis, Zatorensis, Scepusensis, Niepolomicensis etc. Capitaneus Exercituum Regni contra Osmanum, Imperatorem Turcorum et Dzianet Gerey Chanum Tartarorum, Generalis Praefectus, Ut viribus, curis publicis atpue bellis Livonico Moschico, Prussico, Seuthico, Turcico ipsadem aetate, fessis quietem pararet aedes has condidit et ornavit ut saluti communi prodesset propugnaculum. A. Ch. MDCXLI". (1641).

[4] בימי המהפכה הצרפתית (1789) ארחה בארמונה רבים מבני האצולה הצרפתית שנמלטו מצרפת, ביניהם הרוזן מפרובאנס, אח״כ את המלך הצרפתי לודוויג VIII וכן את ההגמון לודוויג הקטור הונורה דה סוברן (Sobrain) כומר אישי של המלכה מריה אנטואנט, שמת ונקבר בלאנצוט.

[5] Ordynacya=ארגון אחוזות של רכוש משפחתי ליחידה,

אחרי מותו ירש את יחידת־האחוזות בנו הצעיר אלפרד יוזף פוטוצקי (1822—1889). הוא היה בשנים 1870—1871 ראש ממשלת אוסטריה ואחר כך נתמנה לנציב גליציה.

במאה הי״ח נתגלעו סכסוכים בין אדוני העיר ותושביה בענייני זכויות, צמצום הגבולות והיטלים. היחס נשתנה מיד לאחר שלאנצוט צורפה לאוסטריה — אולם עד 1848 סבלה העיר מהשלטונות, שדיכאו את האכולוסיה. בשנת 1820 פרצה דליקה שהחריבה את העיר, ורק לאחר שנים רבות התאוששה האכולוסיה.

אחרי 1848 חל שיפור ניכר במצב הכלכלי תודות לקו מסילת־הברזל שעבר בעיר, וכן תודות למפעלי תעשיה, כגון בית־החרושת לסוכר, שהוקם על־ידי אלפרד פוטוצקי בשנת 1870. האוכלוסיה הפולנית אהדה את התנועה הלאומית הפול־נית בשנת המרד של 1863, והשתתפה באספקת נשק והברחתו למורדים, בגיוס הנוער למחנות המורדים ובאיכסון פליטי המרד, שהגיעו מרוסיה לגליציה.

עם מתן האוטונומיה ללאנצוט חלו שינויים ניכרים בהתפת־חותה. ראשי העיר הם מעתה פולנים — סבאסטיאן קאלאמארז, הרוקח סבובודה, דובֶלובסקי גבריאל דאנילביץ, הרוקח מאר־צ׳ין שולץ, הנוטריון אנטוני האנוש, יוזף גאבל, יאן צטנארסקי, שעמד בראש העיר בשנים 1885—1914. הם דאגו קודם כל לחיזוק אפייה הפולני על־ידי הקמת בתי־ספר פולניים, מוסדות תרבות, כלכלה וכספים.

בשנת 1907 הקימה העיריה גמנסיה ריאלית, בשנות 1901—1911 סודרו ביוב, תאורה חשמלית, נסללו רחובות ומד־רכות. מספר האוכלוסים גדל והגיע בשנת 1910 ל־5000 נפש.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, אוגוסט 1914, פלשו

שאין רשות לדורות הבאים לחלקה, או למכרה, והיא עוברת מידי יורש חוקי אחד למשנהו (Ordynat).

יחידות כאלו היו בפולין במספר מצומצם: של זאמויסקי (בחבל לובלין), ראדז׳יוויל (אולנקי, נאָסוויז׳), סולקובסקי (בחבל פוזנן), לו־בומירסקי (פשבורסק) ופוטוצקי (לאנצוט).

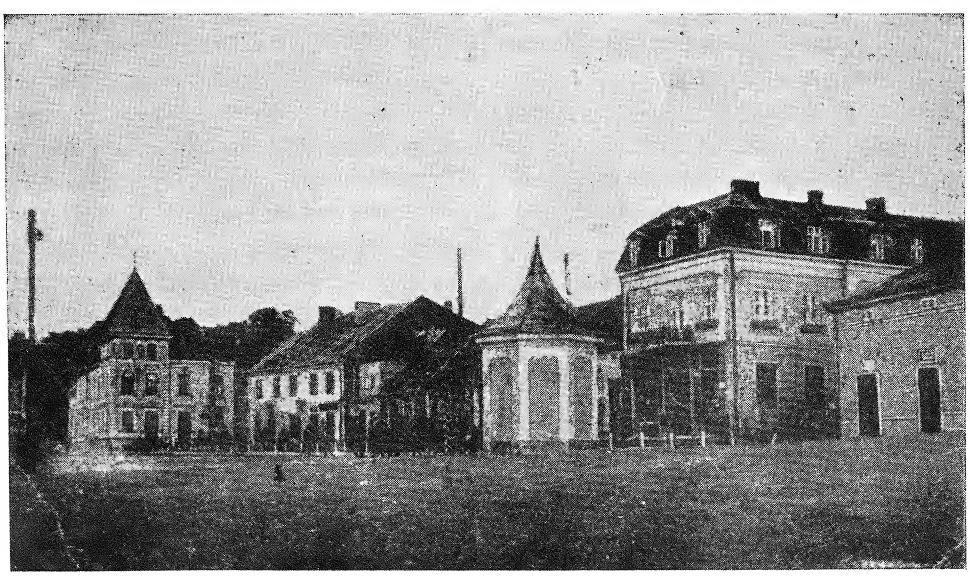
ללאנצוט הרוסים ונשארו בה עד מחצית אוקטובר 1914. אחר־כך פלשו שוב בנובמבר ונשארו בעיר עד 12 במאי 1915. באותו הזמן הקים עורך־דין שפונאר הנהלת עיר מורכבת מחברי מפלגת הנאציונאל־דמוקרטים (נ.ד.), ואחרי שיבת האוסטרים ללאנצוט הם נכלאו במחנה טאלרהוף.

בתקופת הפלישה השניה עמד בראש העיריה סטאניסלאוו צטנארסקי. המצב הכלכלי והתזונתי של לאנצוט היה ירוד מאד עד לשחרורה במאי 1915, לאחר התקפת־הנגד של צבאות אוסט־ריה וגרמניה ליד גורליצה. השלטונות האוסטריים חזרו לעיר ואתם חזרו החיים למסלולם הנורמלי.

רומאן פוטוצקי, מאחרוני האורדינטים, השקיע מאמצים רבים בשיפורים וקישוטים בארמונו. ביזמתו כוסו הקירות באריגי־משי מתוחים במסגרות־פלדה, שהוזמנו במיוחד בצרפת. סודר מפעל מים והסקה מודרנית. כן טופחו הגינות בידי גננים ומומחים, שהובאו מאנגליה וצרפת. הוא העשיר את אוסף התמונות והפסלים ביצירות של אמנים מפורסמים, קלאסיים ומודרניים. בפעולה זו נעזר על־ידי אשתו, הרוזנת רומנובה.

בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים שימש הארמון בלאנצוט, הידוע ברהיטיו היקרים והנדירים * להארחת אורחים ומדינאים רמי־מעלה. בימי מלחמת העולם השניה קבעו כאן הנאצים את המטה הראשי שלהם בפולין, שדדו וחמסו חפצים יקרי־ערך. בנו של רומאן, אלפרד פוטוצקי האחרון למשפחה זו, שהיה רווק, נצטוה זמן קצר לפני פלישת הרוסים להוציא ב־11 קרונות רכבת את החפצים היקרים ביותר, כגון רהיטים מתקופת לואי XV ונפוליאון, שטיחים פולניים, פרסיים, יאפ־

* בין רהיטי הארמון יש לציין את ארון־הקרדנס בצורת אגס מהמאה הי״ח ועשוי לפי דוגמת ארון של מלכת אנגליה פרי עבודתו של הנגר המפורסם Thomas Chippendale (1709—1779). רהיט אחר יוצא מן הכלל הוא ספה ושולחן קטן על במה מגודרת העומד בחדר התורכי, עשוי לפי טעמה של הנסיכה אלז׳ביטה לובומירסקה מסוף המאה הי״ח.

האגף הדרומי של כיכר־השוק — דער דרום־טייל פונעם האנדלס־פלאץ.

ניים, כלי־אוכל מכסף וזהב, חפצי־בדולח, אריגי־משי, גובאלינים, חרסינה, תמונות ופסלים ששוויים עלה למיליוני דולארים. הקרונות נשלחו דרך וינה לואדוץ, בירת נסיכות ליכטנשטיין. מאז לא ידוע גורל המטענים האלה. בשנת 1952 התחילה ממשלת פולין בשיפוץ הארמון המשמש — על שרידי אוצרותיו, רהיטיו, חפציו וספריה עשירה, אוסף תמונות ופסלים שנשארו — מוזיאון לאומי.

ב.

מאימתי ישבו יהודים בלאנצוט? — הידיעה הראשונה בה נזכרים יהודים בלאנצוט בתעודה ארכיונית רשמית [1] היא משנת 1563, אולם בלי שום פרטים מדוייקים. שמות יהודים נרשמים בספרי בית־המשפט והעיריה וכן בפנקסי הכנסיה במספר ניכר יותר אך במחצית הראשונה של המאה הי״ז.

המצב הגיאוגרפי של לאנצוט משך את היהודים להשתקע בעיר וסביבתה. מצב זה איפשר להם לפתח מסחר סיטונאי, הואיל ודרך לאנצוט עבר כביש־התחבורה „רופציצה" (droga ropczycka) [2]. הדרך הקצרה ביותר המחברת את המערב עם רייסון.

היהודים השתכנו, כרגיל, בשכונות משלהם, אולם מתוך רשימת דמי דיור בשנת 1679 מתברר שמספר יהודים (8) היו גרים בחדרים בשערי העיר ומצודותיה יחד עם 37 דיירים קתוליים. דיירים אלה נקראו בלאנצוט (parkannicy).

במחצית הראשונה של המאה הי״ז נמצאים יהודים בעלי־בתים. מתוך תעודה משנת 1646 למדים אנו שיהודי אחד בשם אהרן בן יעקב (יעקובוביץ) הופיע לפני שלטון העיר והצהיר אי־שית ש„מתוך רצונו הוא ובדעת צלולה קיבל מייד סבסטיאן ליט־ווין מזוליניה את הסך 400 מארקפונים כתשלום הנותר בעד הבית של סבתא שלו ובזה נתפצו הוא ויתר היורשים. בכך עובר הבית לחלוטין לבעלות יורשיו עם כל הזכויות הנובעות ממכירת הבית".

לפי תעודה זו היו כבר בשנת 1646 יהודים בלאנצוט בעלי בתים רשאים להעבירם בדרך מכירה לידי קונים נוצרים.[3]

---

[1] בארכיון האוצר בוורשה, מדור I כרך 18 מצוטט לפי: מגר' אלעזר פעלדמאן: די עלטעסטע ידיעות וועגן יידן אין פוילישע שטעט אין XVI—XIV יהד״ט ב„בלעטער פאַר געשיכטע", ווארשה 1934, חוב' 1 עמ' 69.

[2] ברופצ׳יצה קיימת היתה תחנת מכס לגביית דמי מכס בעד בקר שהובא מרייסין דרך ריישה לרופצ׳יצה בכיוון למערב.

[3] להלן התעודה במקור הלטיני, כפי שהמציא לי ד״ר ולאדיסלאוו באליצקי, רופא, יו״ר ועד היובל בלאנצוט ותודתי נתונה לו.

..Perfidus Aron Jacubowic cum Sebastiano Liwin de..
ZOŁYNIA

Coran officio praesenti Actisque Scabinalibus Łancuthensis comparens personate Perfidus Aron Jakubowic, samus mente et corpore existens benivole ac palam recognovit, se nomine ultimae ac finalis solutionis percepisse, levasse, realiter et cum effectu Florenos Quadringentos Polonic in qtt singillatin per grossos triginta computando et hoc de domo Aviali iuxta priorem et originalem inscriptionem sibi (sub Judicio Bannito Exposito, feria Quinta, ante festum Nativitatis Beatissimae Virginis Mariae proxima Anno Dni 1646) vendita

בפי יהודי לאנצוט היו נפוצים סיפורים, שבין המתישבים הראשונים היו גם מספר משפחות ממגורשי ספרד שהגיעו בנדודיהם ללאנצוט. והראייה, שהיתה בלאנצוט משפחה פאַס והיא, לפי מסורת המשפחה, מצאצאי אנטוניו אנריקז גומז. דה פאַס שהיה רופא וסופר ספרדי, ידוע בשמו Enriquez de Paz — נצר ממשפחת פאס מן המאה הי״א. הוא היה אנוס ונאלץ בשנת 1636 להימלט מספרד לצרפת ושם חי בגלוי ביהדותו עד למותו בצרפת, בשנת 1662. קשה לקבוע מה אמת בדברים, שמשפחה זו אמנם הגיעה מדרכי־נוד מספרד ללאנצוט ומתי. אמנם בידי צאצאי המשפחה בלאנצוט מצוייה היתה מגילה נתונה בנרתיק־פח וכתובה בכתב רש״י, עברית וספרדית. לפי מסורת המשפחה נכתבה המגילה בידי אנריקו דה פאס בסוף חייו, והיא צוואה רוחנית והדרכה לבני משפחתו. כדי לשמור על המשפחה, יעץ הוא לבניה להתפזר בארצות שונות. את הצוואה גופה הטמין במקום־סתר, מתחת לעץ נטוע, והשביע את צאצאיו לא להוציאה אלא בעת צרה לישראל, או בביאת הגואל.[4] לפי המסורת המשפחתית קיבל אנריקו דה פאס, שעייף מנדודים, בסוף ימיו את הזמנת משפחת לובומירסקי ואחד

Sebastiano Litwin estque sibi sufficientissime et in toto satisfactum. Ratione cuius satisfactionis totalis, et integrae, illum una cum successoribus suis, temporibus perpetuis quietavit liberumque pronunciavit. Domumque praefatam illi et succnunoribus suis ad veram perpetuamque haereditatem, cum reali intromissione, actualique possessione, per porrectionem rami viridis, in forma iuris plenissima, pro omni impetitione, omnium personarum evictione sese inscribens et obligans resignavit, deditque et concessit, prout dat et concedit praefato Sebastiano Litwin, et successoribus suis omnimodam et sufficientem facultatem, cum praefata Domo agendi, faciendi, vendendi, allienandi, commutandi et ad usus suos suorumque successorum convertendi, nihil in praemissis iuris, dominii, proprietatis, et tituli haereditarii piendo, sed in praesentem suum emptorem, et illius successores, cum omni iure, dominio, proprietate et titulo haereditario plenissime transsundendo, condescendendo renuntiandoque. Quae resignatio admissa est et confirmata habere vim et robur suae perpetuae firmitatis. Quod sotum est.

[4] אחד מצאצאי משפחת מר ולצר המתגורר בהדר־רמתיים, קיבל בשנת 1939 מסבתא שלו רייזל פאס בלאנצוט, מכתב שבו כתבה לו, כי בהתאם לצוואה חיפשה במקום שנרמז במגילה ומצאה ארגז ובתוכו כתבים ודברי־חפץ ביהלומים, זהב וכסף. סבתא כותבת בין השאר: „אבל בימי גאות ים הצרות במשפחה ובעם מיעץ אנריקו דה פאס — בעת השגת מחסה חדש בתוך סערת הדמים — לחלק את המשפחה לכמה ראשים בהתאם לגדלה. כל אחד יקבל חלק מהירושה ויוסיפו משלהם — ומיעץ גם כן לדאוג לדורות שיבואו — „עלינו להחזיק ביהדות עד בוא הגואל ונחזור לארץ הקודש".

סבתא הבטיחה למר ולצר לשלוח לו את כל מה שמצאו. בינתיים פרצה המלחמה והוא קיבל במקרה, על ידי חייל פולני, שני כתבים עתיקים עם יהלומים בלתי־מלוטשים — וזה כל מה שנשאר. היתר הלך לאיבוד או נשדד.

כתב־יד מאחד החיבורים של אנריקו דה פאס היה שמור בידי אחי סבו של מר מיכאל ולצר ר' ברוך פאס, דיין בבית־הדין הרבני בלאנצוט.

מבניו התיישב בלאנצוט, וקיבל סוכנות ליין בעיר פשאמישל. יש להניח, שמשפחת פאס התיישבה בלאנצוט בסוף המאה הי"ז.[5]

הקהילה בלאנצוט היתה מאורגנת על היסודות שעליהם נתבססו כל קהילות פולין. בתקופת הלובומירסקים נהנו מזכויות שונות, בשנים הראשונות של המאה הי"ח העניק להם תיאודור לובומירסקי את הזכות לבנות בעיר בתים, להתעסק בכל מסחר ומלאכות, פרט לפרוונות, רצענות, סנדלרות, בורסקאות ונפחות.

כאשר נשרף בית־הכנסת הישן שהיה בנין־עץ, נתן תיאודור לובומירסקי ליהודים מגרש לבניית בית־כנסת חדש. הוא הרשה גם ללבן במלבנת הארמון לבנים הדרושות לבנייתו. בית־הכנסת הוקם בשנת 1761.

בקהילה נמצא היה פנקס החל משנת 1730, שהכיל פרוטוכלים של הנהלת הקהילה, הוראות לתשלומי המסים וגם רשימות על מאורעות חשובים בחיי הקהילה, רשימת המקומות והמתפללים בבית־הכנסת. מלבד רשימות אלו היו רשימות בשפה הפולנית בעניין אישורי תעודות.[6]

בראש הקהילה עמדו 7 פרנסים, שהיו נבחרים בחול המועד סוכות לשנה אחת. לקהילת לאנצוט השתייכו גם התושבים היהודים ב־80 הכפרים המסונפים לעיר, שמהם גבו את מס הגולגולת. בשנת 1714 שילמו יהודי לאנצוט וסביבתה מס גולגולת בסך 1300 זהובים פולניים. בשנת 1725 — 250 זהוב. ובשנים 1721—1733 — 300 זהוב לשנה. הקהילה חוייבה להמציא לאישור לאדוני העיר גם את החלטותיה ותקנותיה. אישורים אלה נרשמו בפנקס הקהילה בשפה הפולנית. האישור הראשון שנרשם (בפנקס דף 2/ב) הוא משנת 1751 וזו לשונו:

"Te postanowienia kahału łancuckiego we wszystkich punktach y klauzulach raz na zawsze aby trwało Aprobuję. Działo się w zamku łancuckim dnia 26 kwietnia 1751 Jan Rzymierski".

אישורים דומים נרשמו גם ב־22.4.1754.

ב־2 ביוני 1764 ניתנו לקהילה הנחות מספר מסכומי המסים ובאישור נאמר:

"Wszystkie zwyż wyrażone po Ebreysku kondicje aprobuję a in kwantom za którem dłużnik niekonentował się teraźnijszą ugodą i ważił się starszych otosz samo, kłóczyć do zwierzchności pociągać więc na takowego naznaczam niniejsza aprobato 300 Grzywien. Datuję 2 Juni 1764 Antoni Potocki".

מתוך תעודה זו ניכר, שבענייני הטלת מיסים פרצו מריבות בתוך הקהילה ולאדוני העיר הוגשו תלונות נגד פרנסי הקהילה. לאחר שהעניינים סודרו על־ידי פוטוצקי, נקבע, שלהבא ייענש כל אחד שיגרום למחלוקת ויגיש תלונה נגד פרנסי הקהילה בסך 300 גרז׳יבני.

בעונה אחת הוטל על הפרנסים, בזמן התפטרותם, להכין דו"ח כספי ולהגישו לאישור אדוני העיר, שאם לא כן ייאלץ כל פרנס לסלק קנס בסך 90 גרז׳יבני.[7]

עוד בימי בעלותו של הנסיך לובומירסקי, הוצאה על־ידי הנהלת המשק שלו פקודת (אורדונאנץ) שהטילה על כל זוג הבא בברית־נישואין מעין מס־נישואין. בפנקס רשום בענין המס הזה:

„להיות רשום בכתב יושר דברי אמת מה שיצא אורדונאנץ מאדונינו האדהג"ל החסיד האדיר הדוכס השר המושל יר"ה ויציאתו עושה רושם בכתב למען תהיה למשמרת שכל מי שיעשה נישואין לבנו החתן או לבתו הכלה מאנשי קהלתנו הן אלמן או אלמנה מחויב הבעל החתונה להשתדל להאדהג"ל הדוכס הנ"ל שני אילנות שקורין דעמבים (אלונים) שיהי שוים באורך כל אילן שלשה אמות וחצי וקודם הפסח מחויב הבעל החתונה הנ"ל להעמיד הדעמבים באיזה מקום שיצוה האדון והבעל החתונה מחויב לילך ביום שמחתו קודם החופה לאדהג"ל המפ׳ הרזאנזי[8] לרשום בכתב ולנקוב בשמו את שם בעל החתונה הנ"ל וגם מחויב לילך להרב האב"ד דקהילתנו לרשום בכתב ג"כ את שמותם מבעלי הנישואין למען תהי׳ לזכרון שכ"א מהוייב להעמיד הדעמבים הנ"ל בזמן הנ"ל בקנס על האדהג"ל החסיד הדוכס יר"ה חמשה עשר מארק. מי שיעבור על פקודת אדונינו החסיד הדוכס יר"ה ולא יגיד רק להאדון הנ"ל או להרב אב"ד למען תהי׳ למשמרת יצא פקודת אדונינו החסיד הדוכס יר"ה להיות חקוק על לוחת חרות בפנקס הקהל לבל ישונה ולהיות לזכרון באנו עה"ח היום יום ה׳ סעפטעמבר תקי"ח תו, קוף, יוד, חית לפ"ק (1757) בפ"ק לאנצהוט יע"א הק׳..."

בפנקס רשומים 11 זוגות נשואים, הזוג הראשון בכ"ג מרחשון תקי"ט (1758) והאחרון בר"ח כסליו תק"כ (1759).

---

[5] לא מן הנמנע שענף ממשפחה זו הגיע לרייסין עם הספרדים והפורטוגיזים, שעמדו בקשרי מסחר עם יהודי לבוב, התגוררו שנים מספר בלבוב, וביזמתו של הקאנצלר הפולני יאן זאמויסקי התיישבו בשנים 1587—1630 בזאמושץ.

Dr. M. Balaban: Die Portugiesen in Lemberg u. Zamość. Skizzen u. Studien zur Geschichte der Juden in Polen. Berlin 1911. p. 11—19.

ד"ר יעקב שאצקי: ספרדים אין זאמאשטש, איווא־בלעטער באנד 35, ניו־יארק, 1951, ע׳ 98—118.

[6] את הפנקס החזיק לפני השואה הרב ר׳ אליעזר שפירא בביתו כערובה למילוי דרישותיו מוועד הקהילה. אורך הפנקס היה כ־40 סנטימטר ורחבו — 25 סנטימטר. הדפים הראשונים חסרו. נייר הפנקס היה עבה, בלתי־מעובד ולקוי. בסוף הפנקס הוסיפו בתפירה דפים מתקופה מאוחרת יותר.

לפי ד"ר יצחק לוין, שעשה העתקות מכל הפנקסים והן נשארו בלודז והלכו לאיבוד בתקופת השואה, נפתח הפנקס בשנת 1730.

ראה: Dr. J. Lewin: Protokoły kahalne z XVIII i XIX wieku w Małopolsce środkowej (Rzeszów, Przeworsk, Łańcut, Kanczuga).

Przewodnik historyczno-prawny. Lwów 1931. Rocznik II. zeszyt 4 Miscellanea, p. 4.

הנחתו של ר׳ משה פלשן שהפנקס התחיל משנת ה׳רי"א (1441) אין לה יסוד, כי באותה שנה טרם היתה קהילה בלאנצוט.

[7] גז׳יבנה פולנית — 48 גרוש.

[8] Rządca, מנהל האחוזות.

בחלק היערות של משפחת פוטוצקי קבוע היה שלט ובו חרות: „יער יהודי" (Las żydowski).[9]

יש להניח, שבשנת 1759 הופסקה הטלת ההתחייבות הנזכרת עה הזוגות הנשואים.[10]

במסגרת מוסדות האוטונומיה הקהילתית בפולין היו יהודי לאנצוט מסונפים לקהילת פשאֶמישל, שהיתה בוועד הגליל פשאֶמישל של ועד מדינת רייסין. בשנת 1700 ניתקה קהילת פשאֶמישל עם סניפה את קשריה עם מדינת רייסין, והקימה את הגליל פשאֶמישל (Ziemstwo przemyskie), אולם גם בגליל הזה פרצו סכסוכים, ומספר קהילות עם ריישה בראשן עזבו את ועד הגליל והקימו ועד גליל משלהן.

לאנצוט נשארה במסגרת ועד הגליל פשאֶמישל וכאן היתה מסלקת את מיסיה. ידוע, שבשנת 1714 שומה היה על לאנצוט לסלק מס גולגולת בסך 1.300 זהובים פול. 12 גרוש, בשנת 1725 — 250 זהובים פול. ובשנים 1731 — 300 זהובים פול. שנה שנה.

בגלל אי דיוק בסילוק המיסים השתררו בין פרנסי פשאֶמישל לבין סניפיהם יחסים מתוחים, וכך הגיש השמש של קהילת פשאֶמישל ב־21 ביולי 1673 מחאה נגד יהודי לאֶזאינסק וכל הקהילות המסונפות לפשאֶמישל שלא שילמו את המס (subsidium charitativum), שהוטל על היהודים בקשר למצב הבטחון. אי־דיוק בסילוק תשלומים גורם ליהודים קשיים, הוצאות מיותרות, הפקעות וגם הלקאת השמשים על־ידי נציגי הצבא ותשלום הוצאות כלכלתם בסך 200 זהובים פולניים לשבוע. ולכן הכניס השמש לאֶבקו לאזורוביץ (לוי בן אלעזר) בשמו ובשם הקהילה כולה מחאה.[11] שנתיים אחר כך הכניס גובה המסים פאַבל לוביאֶניאֶצקי (Lubieniecki) ערעור נגד יהודי פשאֶמישל עקב אי תשלום המס subsidium charitativum judaicum בעד שנת 1674, בטענה „מדוע אינני גובים באותו הזמן מיהודי חוץ כגון של פשאֶבורסק ויארוסלב, לאנצוט, ריישה וטרנוגרוד"[12].

הואיל וקהילת לאנצוט היתה בימי פולין מסונפת לוועד הגליל פשאֶמישל, היא היתה מרכז חשוב, שבו נקבעה בשנת 1750 מטעם ועד ארבע ארצות ההנהלה המרכזית של קרנות ארץ־ישראל מידי נשיא ארץ־ישראל לידי רב הגליל לבוב ר' יצחק לנדא והרב מיאמפולי (ואהלין) ר' יחזקאל לנדאו (בעל „נודע ביהודה").

בפנקס נרשמה תעודת־המינוי, חתומה בידי שליח ארץ־ישראל (שד"ר) יהודה ירוחם אשכנזי, וזו לשונה:

„הרבנים הנבחרים מד"א ה"ה הרב הגאון מ' יצחק לנדא אב"ד ומ"צ דגליל לבוב והרב המאור, מהור"ר יחזקאל סגל לנדא אב"ד ומ"ץ דק"ק יאמפאלי המה גבאי הכוללים דד"א פולין ומחכמי מנשיאי א"י".[13]

בפנקס נרשם גם מכתבו של השד"ר אשכנזי,[14] בו הוא מודיע לרב דזמיגרוד, שביום י' באלול שהה בקונסטאנטין במחוז זאמויסקי, ובינתיים יצא למושב ועד דד' ארצות ביארוסלב.

במאה הי"ז סבלו היהודים קשה מפלישות הטאטארים, וביחוד בשנת 1624, בה לקחו בשבי מספר רב של תושבי העיר, ובכללם יהודים. העיר טרם הספיקה לחזור למסלול חיים תקינים, ושוב פקדה סבל חדש.

אחרי קבלת הפנים המפוארת שערך לובומירסקי ב־21 בינואר 1656 למלך יאן קאז'מיז' בדרכו משלאֶזיה ללבוב והקמת הקונפדרציה הכללית (22/1) — באה פלישת השוודים, ובשנת 1657 פלש לפולין מטרנסילוואניה הנסיך ראקוצ'י בכיוון ללבוב. לאחר שנכשל במצור על לבוב פנה ללאנצוט, ופה נתקל בהתנגדות קשה שעלתה לו במחיר יקר, אבדן 800 חיילים, ונאלץ לסגת בכיוון לפשאֶמישל. בלאנצוט השתתפו גם היהודים בהגנת העיר.

לפי החלטת הסיימיק בפשאֶמישל מיום 19 בינואר 1657, חוייבו היהודים בכל הערים, העיירות והכפרים בגליל פשאֶמישל לתרום לצרכי המלחמה 600 זהוב' במזומן ו־400 זהוב' באבק־שרפה ועופרת,[15] בזמן המצור בפברואר 1657 הצית ראקוצ'י את העיר, והתושבים נשארו בלי קורת גג. לאט לאט התאוששו היהודים ושיקמו את חייהם הכלכליים.

פרט למסחר סיטוני וקמעוני, ממזגה, בישול בירה, חכירות, רוכלות, עסק מספר ניכר של האוכלוסיה היהודית במלאכה, וביחוד בצורפות. נוכח חוסר צורפים נוצריים, קבע אדוני העיר תיאודור לובומירסקי בכתב־קיום שהעניק ב־25 ביולי 1726 לגילדות הנפחים, מסגרים וצורפים בלאנצוט בסעיף מיוחד:

„לגילדה משתייכים גם הצורפים. היות והם אינם בעיר, רשאית הגילדה מעכשיו לקבל צורף באם יזדמן פולני, אולם

[9] בשנת 1758 נתן לובומירסקי פקודה, לא זה בלבד שכל זוג יהודי אלא שכל זוג הבא בברית הנשואין ללא הבדל דת חייב לטעת באחו הסמוך לעיר 2 אלונים — במרחק 5 צעדים בין עץ לעץ. בדרך זה נטער יער Dębnik.

Stanisław Cetnarskl: Miasto Łańcut, 1937. p. 25.

[10] ראה מאמרו של ד"ר יצחק לוין:

Über eine unbekannte Heiratssteuer in Polen im XVIII Jahrhundert.

בספרו: Przyczynki do dziejów i historji literatury Żydów w Polsce. Lwów 1935 p. 70—72.

שם נדפס גם הקטע מפנקס קהילת לאנצוט.

[11] התעודה נדפסה ב־ Dr. M. Schorr: żydzi w Przemyślu do końca XVIII, w. Lwów 1903. Materjały Nr. 111 p. 191—193.

[12] M. Schorr l. c. Nr. 116 p. 197.

[13] נדפס גם בפנקס ועד ארבע ארצות של ישראל היילפרין, ירושלים תש"ה, ע' 338, סימן תרס"ה.

[14] ר' יהודה ירוחם אשכנזי נשלח בשנת 1750 ע"י עדת האשכנזים בירושלים לפולין. בפולין השתתף במושב ועד ארבע ארצות, שהתכנס בקונסטנטין בסוף הקיץ 1750. מפולין יצא לגרמניה. פעולתו היתה חשודה בעיני הספרדים ושולחיו האשכנזים שבירושלים ששלחו שליח אחר, ר' שניאור פייביש מבולכוב, כדי להוקיע את מעשיו. בויזניצה התנקם בו ירוחם, שכר מרצח שפצעו בראשו. ירוחם בעצמו ברח לתורכיה עם הכסף שקיבץ (א. יערי: שלוחי א"י, ירושלים, תשי"א ע' 526—527).

[15] Akta grodzkie i ziemskie. Archiwum Bernadyńskie Lwów t. XXI p. 221.

במקרה שיזדמן צורף יהודי, מותר לו להכניס לגילדה בכל רבע שנה ליטרה דונג או ליטרה של אבק־שריפה".

מכאן למדים אנו, שהצורפים היהודיים בלאנצוט רשאים היו להשתייך לגילדה של בעלי־המלאכה הנוצרים.[16]

במיפקד שנערך בפולין כולה בשנת 1765 נרשמו בקהילת לאנצוט וסניפיה 829 יהודים.

באותה תקופה חיו בלאנצוט נינו ונכדו של שאול ואהל, שלפי האגדה הוכתר ליום אחד כמלך פולין, ר' מרדכי שאול ואהל, שקיבל בזכות שייכותו למשפחת ואהל מהמלך הפולני האחרון סטאניסלאוו אוגוסט פוניאטובסקי — מטבע־זכרון יצוק זהב.[17]

לא זמן רב זכו יהודי לאנצוט לחיות ולהתפרנס בשקט ושלווה.

באמצע המאה הי"ח סבלו יהודי הגליל פשאֶמישל, ויהודי לאנצוט בכלל, מפעולתו הקנאית של הבישוף הצורר פשאֶמישל ואצלאב סיאֶראקובסקי. ב־19 ביולי 1743 הוא הוציא פקודה נגד היהודים, בה הוטלו עליהם הגבלות שונות. בזמן התהלוכות הכנסייתיות (Boże Ciało) נגזר עליהם להתחבא בבתיהם ולסגור דלתות והלונות, ואלה שנמצאו בחנויות נתחייבו להוריד את כיסוי הראש ולנהוג בענווה כנוצרים. העוברים על פקודה זו ייענשו במאסר וסחורותיהם יוחרמו. ביום א' ובימי פגרא נוצריים נאסרה עליהם כל עבודה בדומה לשבתות. בימי צום נוצריים נאסר עליהם לערוך חתונות. כן חודש האיסור על יהודים להעסיק אנשי שירות נוצריים. יהודים שהעליבו נוצרי או פגעו בו, צפויים היו למאסר ולהלקאות. לנוצרים אסור להתיידד עמם, לאכול אצלם ולהשתתף בחתונות יהודיות.

פקודתו של הבישוף פגעה ביהודים פחות מבחינה חברתית, ויותר מבחינה כלכלית.

במאה הי"ח כיהנו בלאנצוט הרבנים הבאים:

1. ר' משה צבי הירש מייזליש, בשנים 1758—1767. בנו של הרב ר' שמשון מייזלש, שהיה רב בצ'אֶשאנוב ובשנים תק"ה—תקט"ו (1717—1754) רב בז'ולקווא, נינו של פרנס ועד ארבע ארצות ר' צבי הירש מייזלש מבעלזא. אחרי שאביו עזב את הרבנות בז'ולקווא וחזר לצ'אֶשאנוב, נתקבל לרב בז'ולקווא ושם כיהן עד מותו בי"ד כסלו תקס"א. הוזמן לשבת על כסא הרבנות בפיורדא וא"כ במאֶץ וקופּאֶנהאגן.

2. ר' משה ליפשיץ, בנו של ר' יודא לייב אבד"ק לודמיר.

3. אחריו בנו צבי הירש ליפשיץ בעמ"ח ספר „תפארת צבי" ז'ולקווא, 1759. בלאנצוט ישב זמן קצר ואחר כך רב בקראקוב.

4. ר' משה בן יצחק אייזיק. אביו, ר' יצחק אייזיק, בנו של ר' יהודה לייב בן ר' יצחק אייזיק דיין בפשאֶמישל, שהיה אב"ד בקראקוב כיהן כרב בטרנא. ר' משה היה רב בלאנצוט בשנות השבעים של המאה הי"ח.

שלשלת יוחסין שלו:

שמואל שמעלקה, אבד"ק אוסטרה, חתנו של הגאון ר' יהושע אבד"ק קראקא, בעל „מגיני שלמה"

יצחק אייזיק
דיין ומ"ץ בפשאֶמישל

יהודה לייב אבדק"ק קראקא משנת תע"ג, נפטר בשנת תצ"א

1) יהושע
רב בשידלוב
משה אבד"ק לאנצוט
חתנו של ר' יצחק סגל

2) יוסף
רב בפינצ'וב

3) יצחק אייזיק
אבד"ק טרלא
שמואל שמעלקה לייב
נפטר בשנת תקס"ה

5. ר' יחיאל מיכל בן אברהם, היה רב בלאנצוט עד 1777.

6. אחריו בשנים 1777—1819, היה רב ר' אריה לייבוש בעמ"ח „גבורות אריה", מגדולי צדיקי הדור.

מילדותו הצטיין בכשרונותיו היוצאים מן הכלל. נתפרסם הרבה בדרשת הבר־מצווה שלו. כבן עשרים שנה נתקבל לרב בלאנצוט ועד מהרה נתחבב על קהילתו וגם על האוכלוסיה הנוצרית בישרו ובפקחותו. אדוני העיר פוטוצקי העריכו, והעמיד לא אחת לרשות הקהילה סכומי כסף לעניים. היה מתלמידי המגיד מקוז'יניץ, ר' יעקב יצחק מלובלין, ר' שמואל בר' אברהם סאלר והיה מקפיד שבני קהילתו יתנהגו ביושר. הוא עצמו היה עובר בחנויות ובודק את המידות והמשקלות, ובמצאו שאין בעל־חנות מקפיד בזה, היה מחרים את המשקלות ומטיל עליו קנס כסף. מגמתו היתה — לשמור על הרמה המוסרית של בני קהילתו. היה בקי בתורה בנגלה ובנסתר.

אחרי הסתלקותו של הרב ר' חיים צ'רנוביצר (1817), נתמנה הוא בשנת 1819, לפי הצעתו של הרבי יהושע השל מאַפּטה, רבה של קהילת יאסי, לאב־בית־דין ורב קישינוב.

ר' אריה לייבוש חיבר שני ספרים, שנדפסו אחרי מותו: „חומת אריאל" (לבוב תרכ"ה) ו„גבורת אריה" (לבוב תר"ל). נשארו גם כתבי־יד שלו עם חידושי ש"ס ופוסקים, והם בידי הרב י. ל. הכהן מימון (פישמן). נפטר בקישינוב בשנת תקפ"ד (1824).

בלאנצוט הי זמן מסויים ר' יעקב יצחק בן אברהם אליעזר הלוי הורוויץ, „החוזה מלובלין". נולד ביוזפוב ליד לובלין, שם שימש אביו ברבנות ובקושי פירנס את משפחתו. בנעוריו בא לז'אֶליחוב במחוז שאֶדליץ, שם תקע הרבי ר' לוי יצחק, שברח לכאן מפינסק, יתד ראשונה לחסידות בפולין. מפיו שמע ר' יעקב יצחק תורה בחסידות. לאחר שר' לוי יצחק עבר לברדיצ'וב, היה מתלמידיו של המגיד הגדול ממאֶזריץ' ושל ר' שמאֶלקי מריציבול. אחר כך התקשר עם ר' אלימלך מליזאֶנסק,[18] הסמוכה ללאנצוט וממנו למד. היה גם מתלמידיו

---

[16] ד"ר מ. קרעמער: דער אָנטייל פון יידישע בעלי־מלאכות אין די קריסטלעכע צעכן אין אַמאָליקן פוילן. ב: בלעטער פאַר געשיכטע, ווארשא 1938, חוב' 2, ע' 23.

[17] בשנת 1855 הודיע כתב העתון היומי בקראקוב Czas שמטבע־זכרון זה נמצא באותו הזמן בידי צאצא משפחת וואהל, מארקוס שאול וואהל, המתגורר בלאנצוט. נמסר ב־1855 Wiener Mitteilungen Nr. 22 ddo 28/V p. 88.

Letteris: Wr. Mitteilunge 1855 Nr. 22 28/V, p. **88**
"In Łańcut befindet sich eine goldene Medaille, welche der Grossvater des hiesigen Marcus Saul Wahl vom König Stanisław August Poniatowski erhalten hat, weil derselbe ein Nachkomme des Vicekönige Saul Wahl war" (nach "Czas" Krakau).

[18] הוא היה מתלמידיו המובהקים והאהובים עליו ביותר. אגדה חסידית מספרת, שלפני הסתלקותו קרא אליו ר' אלימלך את

של הרב שמואל שמלקה מניקולשבורג ושל המגיד יחיאל מיכל מזלוצ'וב והשפעתו ניכרת בספריו „דברי אמת", „זאת זכרון" ו„זכרון זאת" בהם הוא מביא את פתגמיו ותורותיו.

בסוף המאה הי"ח נודע שמו כ„צדיק מלאנצוט" ורבים הסיפורים, בהם הוא מתואר כאיש קדוש, חוזה עתידות ועושה נפלאות.

בבית־הכנסת, בכניסה מצד ימין, היה חדר, שבו היה לומד, שנקרא „לובלינער שוהלעכל". תודות לו משכה לאנציט המוני חסידים, שמספרם גדל והלך עד כדי כך, שמת־נגדיו, וביחוד המחבר של „זמיר עריצים"[19]. המגיד דוד ממאקוב (פלך לומז'ה) כותב עליו — „ר' איציק מלאנצוט", בלעג:

„הוא החל להיות גבור ציד בארץ, אליו יתאספו חסידים עדרים עדרים... בימים נוראים כל החסידים נדים ונעים לח־סות בצלו. רודף שלמונים, עם האובות והידעונים, לאמר: אני רופא... איציק מלאנצהוט, אשר לא היה תלמיד חכם מעולם ולא יהיה... אילן סרק מעצי יער, כסיל ובער. הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו".

בעל „זמיר עריצים" מדגיש במיוחד ש„ר' איציק מלאנצוט והרב מניסכיז[20] נתעשרו בממון של אחרים מפדיונות שלקחו מעניים אומללים — „לא לעזור ולא להועיל כי אם לבושת ולחרפה. ואנחנו רואים שרוב החסידים (הצדיקים) שמנו ועשו פימה עלי כסל ורבי איציק מלאנצהוט בתוכם, ומבלים ימיהם בשמחה ובנעימים ומחשבים כל זאת לשמחה של מצוה..."

בתקופה זו (בחורף 1797) ביקרו הסופר המתנגד ר' ישראל לייבל, ורצה להיווכח, אם נכון הדבר, שהוא יודע להכיר מחשבותיו של כל אדם בהסתכלו בפרצופו ועל פי כתב־ידו בפתקאות־הבקשה שהגישו לו בצירוף פדיון נפש.

בספר האנטי־חסידי „ספר הויכוח" כותב הוא, שאמר לרבי, כי הוא „מכת שלו", והוא האמין בדבר וגם התפלל בעדו „שיוגמר חפצי ורצוני, ומה היה רצוני? לעמוד נגד האפיקורסים היוצאים ממנו[21].

על אף זאת אין להתעלם, שלרבי ר' יעקב יצחק מלאנצוט היתה השפעה עצומה לא רק בקרב חסידיו בלאנצוט גופה, אלא גם על המוני העם מחוץ לעיר מגוריו. בשנת 1800 הוא עזב את לאנצוט ועבר לווֶניאַווה, פרבר בלובלין, שם הקים את מרכזו החסידי ונתפרסם כ„חוזה מלובלין". נפטר בלובלין בשנת תקע"ה.

תלמידיו רבי מנחם מרימנוב, אברהם יהושע השל מאפטה, ר' ישראל מקוז'ניץ ואת רבי יעקב יצחק, ועל כל אחד מהם האציל מהוד רוחו: לר' מנחם את נשמתו, לאברהם יהושע השל כוח פיו, לישראל מקוז'יניץ את לבו, וליעקב יצחק את מאור עיניו, ומכאן סגולות החוזה שלו.

[19] תקנ"ח, עמוד ד, ט, יא.

[20] ר' מרדכי מניסביז ליד קובל.

[21] ורשא 1798, דף יח, עמ' א.

ג

שנת 1772 — בה חלה חלוקתה הראשונה של פולין וסי־פוח חלקיה, שכונו בשם גליציה, לאוסטריה, הביאה עמה שינויים בחיי היהודים.

לפי תקנון היהודים של הקיסרית מאריה תרזה משנת 1776 היו יהודי גליציה מאורגנים בגוף מיוחד, שבראשו עמדה ההנהלה הראשית של יהודי גליציה (Generaldirektion) המבוססת על סולם היאֶראַרכי מורכב מקהילות 6—12 פרנסים בראש. הקהילות במחוז עמדו תחת הנהלת פרנס המחוז (Kreislandesältester), ועליהם היו ממונים 6 פרנסי־המחוז ו־6 (Landesälteste) עם רב־המדינה בראש. 6 פרנסי־המחוז ו־6 פרנסי־המדינה ורב המדינה בראשם, היוו את ההנהלה הראשית של יהודי גליציה.

בשנת 1785 חוסל אירגון זה ובמקומו לא הוקם אירגון ארצי כללי, אלא הושארו פרנסי הקהילות המקומיות. פרט לקהילות לבוב וברודי שבראשן היו 7 פרנסים, עמדו בראש יתר הקהילות ובכללן לאנצוט, 3 פרנסים שתפקידם היה לייצג את קהילתם בפני השלטונות, לדאוג לענייני הקהילה, לפקח יחד עם הרב על רישום לידות, נישואים ומיתות, גביית מיסי הקהילה, וביצוע גביית מיסי היהודים וניהול כל ענייני הקהילה. הרב בלאנצוט, שתוארו הרשמי היה Religionsweiser קיבל משכורת שנתית בסך 200 פלורין[1]. ולמעשה, הפרנסים והרב תלויים היו בשלטון המחוז, שראה אותם ככפופים למרותו. לאנצוט על 11 היישובים (עיירות וכפרים) המסונפים לה, היתה כלולה במחוז ריישה.[2]

בראשית הכיבוש האוסטרי הסתגלה האוכלוסיה היהודית, על אף הקשיים השונים, לתנאים החדשים, ביחוד מבחינה כלכלית.

בשנת 1775־1776 ביצעה הנהלת האחוזות של אדוני־העיר מדידות נכסים וקבעה את הסכום של דמי השכירות בעד הקרקע (czyns) ו־"Meszne" — תשלום כספי קבוע לכומר בעד התפילה שהתושבים הנוצרים היו משלמים. לפי רשימה זו היו מושכרים מגורים ליהודים ברחוב המזרחי הראשון המתחיל ליד הכנסיה הקתולית.

מספר המדידה 52: ליהודים אברהם יוזופוביץ ולחוכר זלמן שכר חכירה 12 גרוש כל אחד.

---

[1] על כל המחוז ריישה היה ממונה רב הגליל (Kreisrabbiner) שקיבל משכורת שנתית בסך 260 פלורין. בכל המחוז היו 8 רבנים במשכורת קבועה, פרט ללאנצוט — בפשבורסק (200 פל'), גלוגוב (150), לז'יאַסק (60), טיצ'ין (60), סוקולוב (100), טארנובז'ג (200). הרבנים בז'אלינה, רוזבאדוב, סנדזישוב ואילניב לא קיבלו משכורת אלא התפרנסו מתרומות.

M. Stöger: Darstellung der geseglichen Verfassung der galizischen Judenschaft. Lemberg 1833. Bd. I § 54, p. 83.

[2] למחוז ריישה השתייכו, פרט ללאנצוט, העיר ריישה ו־14 ישובים: גלוגוב — 18 ישובים סמוכים, סנדזישוב — (10), טיצ'ין — (20), זאלינה — (9), פשבורסק — (33) לז'איסק — (16), סוקולוב — (16), דזיקוב — (20), אולאנוב — (25), רוזבאדוב — (26). ביחד היו במחוז 218 ישובים.

מספר המדידה		שכר חכירה
8 :	זליג ז'ולקבסקי — באותו הבית היה מגרש פנוי בבעלות משה מאירוביץ	— 18 גרוש
„ 9 :	חיים וולפוביץ — מגרש פנוי של מיכל שמרלוביץ	— 24 „
„ 10 :	מגרש פנוי של אלמנת אברשֶביץ	
„ 11 :	חיים ישראלוביץ	— 24 „
„ 12 :	הרב מסוקולוב	— 1 זה' 6 „
„ 13 :	איצק קושינסקי	— 24 „

ברחוב הדרומי

מספר 15 :	ירחמיאל הרשקוביץ וברקו	— 18 גרוש
„ 16 :	נחום לייזרוביץ	— 1 זהוב
„ 17 :	ישראל גצוביץ	— 1 „
„ 20 :	ליטמן מיכלוביץ	— 24 גרוש
„ 22 :	אייזיק איצקוביץ	— 12 „

ברחוב המערבי

מספר 27 :	פייבל דינאַלוביץ	
„ 29 :	פרץ יוזופוביץ	— 24 „
„ 30 :	טוביה זונדל	— 18 „
„ 31 :	מיכל לייזרוביץ	— 18 „

ברחוב הדרומי

מספר 3 :	שלמה הרופא	— 18 „
„ 4 :	פריינה אברמוביץ	— 18 „
„ 5 :	אלמנת קלמן	— 18 „
„ 6 :	שמעון שמואלוביץ	— 18 „

ברחובות משער סוקולובסקי בכיוון לבית־הכנסת היהודי

מספר 53 :	מגרש של אברהם בריש בפנים הארמון	— 3 זהוב
„ 55 :	חיים עוזרוביץ	— 10 גרוש
„ 56 :	יעקב סַבן	— 10 „
„ 57 :	חיים מושקוביץ	— 10 „
„ 58 :	מושקו ברקוביץ	— 10 „
„ 59 :	גרשון החייט בבית־הכנסת הישן	— 10 „
„ 60 :	בצלאל מיכלוביץ	— 10 „
„ 61 :	בית־הכנסת החדש שהוקם עכשיו על שני מגרשים של יעקב מאיהרקה ושל המלמד	— 20 „
„ 76 :	איטל דבורקה	— 5 „
„ 76 :	קלמן האופה הגדול	— 5 „
„ 77 :	עמוד ועליו צלב על מקום בית־הכנסת היהודי שנהרס	
„ 75 :	זיינביל החייט	— 5 „
„ 64 :	יואל הנחתום	— 5 „
„ 68 :	הרשקו החייט	— 5 „
„ 69 :	האלמנה יוזפובה וחיים הנחתום	
„ 71 :	החוכר נובוסֶלץ	— 15 „
„ 73 :	הרשקו איצקוביץ	— 6 „
„ 74 :	מגרש פנוי אחרי איצק קולציצקי	
„ 95 :	שמואל וולפוביץ	— 18 גרוש
„ 93 :	אביש לבקוביץ	— 5 „
„ 92 :	יהודה צבעי	— 5 „
„ 113 :	דוד מיכלוביץ	— 10 „
„ 117 :	וולף מושקוביץ	— 10 „
„ 103 :	הרשקו קצב	— 10 „
„ 90 :	דוד אברמוביץ	— 10 „
„ 97 :	זליג זולקבסקי	— 15 „
„ 96 :	מאנל צורף	— 15 „

בכיכר מאחורי כנסיית הדומיניקאנים

מספר 169 :	המרחץ הכשר של היהודים על מגרש של סטאשליץ	— 15 „
„ 79 :	מנדיל שמעונוביץ	— 5 „
„ 78 :	בית החולים היהודי	
„ 80 :	ליב אברמוביץ	— 5 „
„ 81 :	הרשקו מירלס	— 5 „
„ 82 :	יעקב המלמד העיוור	— 5 „
„ 83 :	שמואל חתנה של האלמנה אסתר[3]	— 5 „

מתוך רשימה זו למדים אנו שבית־הכנסת הישן נהרס ובמקומו הוקם עמוד ועליו צלב. בית־הכנסת החדש הוקם בשנת המדידה, וכפי שנראה מהביטוי "nowo wybudowana" — על מגרשים של היהודים יעקב מאירקה ושל המלמד. סיבת הריסת בית־הכנסת הישן בלתי־ידועה.

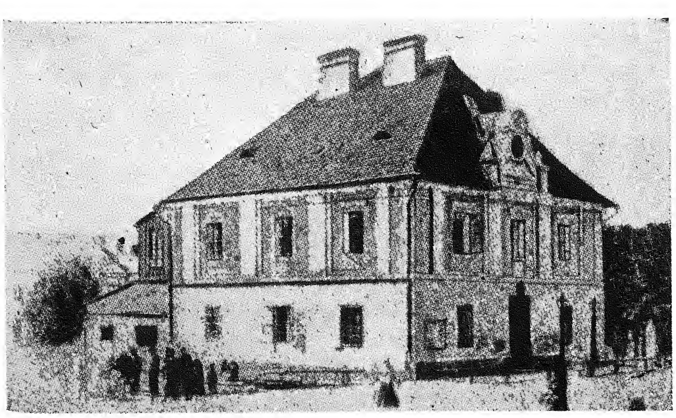
רוב חנויות היהודים היו בבתי־עץ וצריפים, אך לאחר הדליקה בשנת 1820 נאסרה בניית בתי־עץ.

ברשימה נרשמו 54 מספרים של יהודים (מתוך 112). הרשימות מקנות לנו ידיעות מועטות על הרכב המקצועי, והוא: 1 רב, 2 חוכרים, 1 רופא, 1 סבן, 2 צורפים, 4 חייטים.

כמו־כן מתברר, בלאנצוט היה מנהל הדואר (-Postmeis ter) יהודי בשם חיים ברקוביץ, דבר לא נדיר בתקופה זו באוסטריה. מקרים דומים ידועים לנו בפראג, ברודי ולבוב.

בסוף המאה הי"ח היו בונים יהודים בטבור העיר בנייני־אבן

[3] מארכיון העיריה בלאנצוט.

בית העיריה העתיק (נהרס ב־1913)
דאָס אַלטע ראַטהויז (פאַרניכטעט אין יאָר 1913)

ראשונים, ביחוד המשפחות זאוודה בעלי בית־מרזח, פאס, צינס, קאלטר וגלאַנצברג. שאיפת המינהל האוסטרי לחסל לח־לוטין את המוזגים פגע קשה ביהודי לאנצוט וסביבתה. במשאל בעניין המוזגים היהודיים, שנערך בין 18 ראשי המחוזות, הביע שר המחוז של ריישה, פון רודהיים, את דעתו בעד הרחקת המוזגים היהודים, אמנם לא מייד אלא בהדרגה.

הממשלה המרכזית בוינה היתה משוכנעת, שחיסול המוז־גים יכריח את היהודים להתמסר למקצועות פרודוקטיביים. אולם על אף ההוראות מלמעלה והנסיונות שנעשו, לא הצליחו להשיג תוצאות חיוביות ושיפור בחיי הכלכלה של יהודי גליציה. נוסף על עול המיסים הוטלו עוד כל מיני איסורים ובכללם על הנישואים.

בשנת 1786 הוציא הקיסר יוסף השני הוראה להקים מו־שבות חקלאיות יהודיות. באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה „בבל חדשה" (Neu-Babylon) בקרבת בוליכוב. לפי התוכנית הממשלתית נקבע, כי המספר הכללי של המתיישבים היהודים בגליציה — 1410 משפחות — צריך לכלול 8 משפחות יהודיות מלאנצוט שיש ליישבן ב־8 חלקות. אולם למעשה יושבו עד סוף 1793 רק 4 משפחות, שמנו 12 גברים, 11 נשים ו־8 ילדים (5 נערים ו־3 נערות), למטה מגיל שמונה־עשרה. הם יושבו ב־4 חלקות ורכושם כלל 4 בתים, 4 גרנות ורפתות, 248 קורץ אדמות, 4 מכשירי־עבודה חקלאיים, 8 שוורים, 8 פרות.

בכל מחוז ריישה יושבו 98 משפחות, מהן 60 משפחות יהודיות [4]. את התקציב כיסו הקהילות באזורי ההתיישבות. להתיישבות משפחה אחת הוקצבו 250 פלורין.

במרוצת הזמן יושבו עוד מספר משפחות. בשנת 1822 נמנו במחוז ריישה 77 משפחות מתיישבים יהודים. בניגוד לגליציה המזרחית, שם היוו היהודים בערים ובעיירות, עפ"ר את עיקר האוכלוסיה, הרי בגליציה המערבית טרם נסתמן תהליך ריכוז היהודים בערים ובעיירות במידה כזו, והוא הדין בלאנצוט, שמספר יהודיה היה מועט. לצערנו, אין בידינו מספרים מדוייקים על מספר והרכב האוכלוסיה היהודית בלאנ־צוט גופה. בשנת 1788 נערך מפקד בכל גליציה לפי המחו־זות, ובידינו מספרים על היהודים במחוז ריישה כולו, שכלל 12 ערים ועיירות ו־218 ישובים. ללאנצוט כקהילה היו מסו־נפים 11 כפרים ועיירות.

לפי המפקד היו בשנת 1788 במחוז ריישה — 2346 מש־פחות יהודיות: 2338 גברים, 2323 נשים, 1884 ילדים מעל גיל 12, ו־3246 ילדים למטה מגיל 12; 1889 — (762 גברים ו־1127 נשים) אנשי שירות, 467 (189 גברים ו־278 נשים) עניים. בס"ה 12,147 נפשות מתוך 193,256 תושבים.

בשנת 1792 נפקדו בכל המחוז 10323 יהודים (5056 גב־רים ו־5267 נשים), היינו 1824 נפש פחות מאשר בשנת 1788. גם במספר המשפחות חלה ירידה: 1868 משפחות לעומת 2346 בשנת 1788 [5]

בשנת 1812 נמנו במחוז ריישה 2786 משפחות יהודיות ובהן 5738 גברים, 5994 נשים, בס"ה 11372 נפשות, מהם היו בעיר ריישה גופה 627 משפחות שהן 2366 נפשות (1180 גברים 1186 נשים).

ב־16 בינואר 1822 נרשמו על־ידי העיריה 160 התושבים, שעליהם הוטלו דמי־חכירה בסך 2450 גולדן. מהם 58 יהודים והתחייבויותיהם 4.70 גולדן 70 קרויצר [5] (Kreuzer) ואלה הם:

	Kr.		Kr.
Josef Milgrojm	5	Herszko Szticel	2½
Leib Gurken	5	Moszko Miller	7½
Joel Mund	5	Szulim Richter	6
בית הכנסת	16	Leiser Reichman	15
Izrael Safir	5	Langer Berko	2½
Samuel Lipel	4½	Israel Mercham	12
Hersz Jachowicz	4½	Getz Silber	18
Nuchem Merger	12	Moszko Stern	21
Moyses Zauer	5	Jakub Bamberg	12
Jankel Liblich	7½	Getz Wurcel	15
Hersz Bilgram	5	Kopel Hannan	12
Dawid Pastor	5	Eliasz Son	15
Wolf Wolkenfeld	5	Leizer Wolkenfeld	12
Juda Unterad	5	Lipa Sternlicht	9
Pinkas Szwarcbart	12	Isak Regenbogen	6
Hersz Wolkenfeld	2½	Isak Tesel	9
Bamberg אלמנת	7½	Natan Tesel	21
Abraham Invalid	5	Josef Sternlicht	9
Mark Flamberg	7½	Leib Sturm	12
Hersz Perlmuter	2½	Joel Winter	12
Lipman Fliker	7½	Szaja Apel	9
Szaja Katzenmacher	10	Jakób Klarman	12
בית מרחץ יהודי	7½	Nagel Chaim	9
Kiwa Sternlicht	2½	Chaim Cukier	9
Dawid Trompeter	7½	Israel Ernsthaft	9
Abraham Sztaub	7½	Leib Rezig	9
Szaja Gelb	5	Szmerls Friling	5
Jakob Teichman	2	Abraham Lilien	5
Hersz Kamizol	10	Nuchem Bamberg	5

יהודי לאנצוט היו ברובם המכריע סוחרים קמעונים, רוכלים ובעלי־מלאכה. חלק עסק בסחר תבואות, עצים ואשלג בסיטונות. כידוע עסקה האוכלוסיה הכפרית וגם של העיר לאנצוט בהשטת דוברות (flisactwo), והיו גם יהודים חוכרי דוברות [7]. ברפסודות נשלחו ע"פ הויסלה לדאנציג תבואות, עצים ואשלג מסביבות לאנצוט, יארוסלאוו, קאנצוגה. סיטונאי אחד קלמן, ביארוסלאב, שריכז בידיו כמעט את כל מסחר התבואה במחוז ריישה היה שולח שנה שנה בדרך זו לדאנציג 200,000 קורץ חיטה. במסחר זה עסוקים היו יהודים רבים כסוכנים וסרסורים, שהיו מסיירים בכפרים וקונים מהאיכרים כמויות גדולות של תבואה.

בסביבות לאנצוט היתה אדמה טובה ופוריה, ויש להניח, שגם בלאנצוט היו הסרסורים של תבואה מאורגנים ב„ח"ק סוחרי וסרסורי באמונה", דוגמת יארוסלאב.

בסוף המאה הי"ח התפתחו בלאנצוט מלאכת המשי וייצור חגורות וסרטים עשויי משי. המצב הכלכלי של העיר, בסוף המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט, היה יציב, והעיר התפתחה

[4] Archiv d. Min. Z. Inneres Wien: Galizien, IV T. ad Nr. 201 Ex Junio 1804.

[5] ארכיון משרד הפנים וינה. IV T. ll. Carton 2658.

[6] ארכיון העיריה בלאנצוט.

[7] Schnür-Pepłowski: Galiciana, Lwów 1876 p. 107.

יפה. אשר להרכב האוכלוסיה היהודית אין בידינו אלא מפקד מכל המחוז ריישה לשנת 1820, לפיו היו בכל המחוז 628 סוחרים, מהם 228 קמעונים, 50 סוחרי תכשיטים, 6 סוחרי קדרות, 89 סיטונאים, פרט למוזגים ורוכלים [8].

אחד התיירים, שביקר בשנת 1809 בלאנצוט, פרופ׳ ברדצקי, כותב, שהעיר מצטיינת בשדרות־התרזות הנאות שלה ובארמונה המופלא. לדעתו, לאנצוט היא אחת הערים המעניינות ביותר בגליציה [9].

ראוי לציין, שבשנים 1780—1783 התאונן שר המחוז של ריישה, פרייהר פון רודהיים, שבחבל משתוללות כנופיות גנבים ושודדים מורכבות מיהודים וצוענים ומאיימות על התושבים בכפרים ובעיירות [10].

פרט לעול המיסים הממלכתיים סבלו היהודים גם מעול המיסים שנדרשו מהם מטעם אדוני העיר. בשנת 1787 הם הגישו ערעורים נגד אדוני העיר בטענה, שהמיסים הנדרשים מהם, הם בניגוד לחוק. השלטונות התערבו והשתדלו לסדר את ענייניהם בהתאם לזכויות ולחוקים [11].

לא פחות סבלו היהודים מהוראות השלטונות, לפיהן הוג־בלו מקצועות פרנסה. כך, למשל, הגביל שר המחוז של ריישה, פרייהר פון רודהיים, את מספר הסוכנים והמתווכים היהודים בכל המחוז, ולאנצוט בכללו.

[8] M. Stöger l.e. I p. 257—263, 265.

[9] Schnür—Pepłowski l. c. p. 153.

[10] W. Tokarz : Galicya, Kraków 1909. p. 125.

[11] A. Md. J. Wien : Protokolle Galizien 1787 März 138, 1791—1793 ; 1792 Juni 29.

כמו בקהילות אחרות בגליציה נוסד גם בלאנצוט, ביזמתו של הרץ הומברג, בשנת 1788, בית־ספר עממי יהודי (Jüdische Normalschule). לפי תוכניתו נתקבל כאן כמורה בשנת 1788 שלמה אֶסטרייכר במשכורת שנתית של 200 פלורין [12] בית־הספר היה קיים עוד בשנת 1792. מבחינה רוחנית־תרבותית היו יהודי לאנצוט במחצית הראשונה של המאה הי״ט נתונים להשפעת החסידות, ביחוד של הרבי ר׳ נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ.

הרבי מרופשיץ, בנו של הרבי ר׳ מנדיל מליסקו (תלמידם של החוזה מלובלין ור׳ מנדיל מרימאנוב), היה תלמידם המובהק של ר׳ יחיאל מיכל מזלוצ׳וב ור׳ אלימלך מליזנסק. בימי מלחמות נפוליאון היה ממתנגדיו בטענה, שעם נצחונו תתפשט הכפירה והנוער ייאלץ ללמוד בבתי־ספר של הגויים ולשרת בצבא, שיווי הזכויות יגרום להרס החסידות. סיפורים רבים נפוצו עליו, מהם בגוזמות רחוקות מן האמת ההיסטורית. היה ממתנגדי ההשכלה החריפים ביותר. נפטר בי״א אייר תקפ״ז ונקבר בלאנצוט באוהל יצוק בטון, ובפנים דלקו אלפי נרות וערמות פתקאות מילאו את חלל האיהל. מאז פטירתו היה נהוג שבי״א אייר, יום מותו, היו באים ללאנצוט אלפי חסידיו ואדמו״רים ועולים על קברו בבית־העלמין הישן. באותם

[12] A. d. Min d. J. Wien IV/11. Carton 2658.

במחוז ריישה היו בתי ספר־אלה: בריישה עם המורה יונה טאוסוג (משכורתו 200 פל׳) ועוזרו מד (50 פל׳); בגלוגוב פאביאן אלחנן (200 פל׳), סנדזישוב אפרים גייער (150 פל׳), בפשבורסק דוד בונצל (200 פל׳) ועוזרו האמבורגר (50 פל׳), בלז׳איסק נתן קינדערפריינד (20 פל׳), סוקולוב ציין (150 פל׳), ברוזבאדוב דוד ליבמאַן (200 פל׳).

הארמון של האציל פוטוצקי — דער פּאַלאַץ פון גראַף פּאָטאָצקי

הימים ערכו „שולחנות" בבית־המדרש ובקלויזים ודרשו דר־שות, נכתבו תנאים, מוכרי־ספרים היו מוכרים ספרים ותש־מישי־קדושה.

יום פטירתו נחרת בחיי היהודים בלאנצוט כמאורע בעל חשיבות ואות להעמקת החסידות בהווי־החיים שלהם.

ד

מן המחצית השניה של המאה הי"ט נתבסס והלך הישוב היהודי בלאנצוט, הן מבחינה מכפרית הן מבחינה משקית.

בשנת 1865 עלה מספר האוכלוסיה בלאנצוט ל־3000 נפש, מהן כ־1200 יהודים, ובשנת 1880 היוו היהודים במספרם (1587) 45.6% של כל האוכלוסיה שמנתה 2483 נפש[1]. בשנת 1890 — 1669 (37.2%) מתוך 4486 תושבים[2]. בשנת 1900 — 1940 (40%) מתוך 4850[3]. בשנת 1910 — 1880 (35%) מתוך 5378 תושבים[4]. ובשנת 1921 — 1925 יהודים מתוך 4518 תושבים.

פרט למסחר ומלאכות עסקו היהודים גם בתעשיה וה־קימו בתי־מבשל לבירה, בתי־חרושת לגלומי צמר, לליבון פשתן ועיבוד עורות. מבחינה כלכלית „ישבו לבטח איש תחת חנותו ותחת מקים מרכולתו הקטנה" [5].

השלטון בקהילה היה בידי האדוקים והחסידים, שמנעו את חדירת השפעתה של ההשכלה. אורח החיים היו כמלפני מאה שנה. המספר המועט של המשכילים סבל מרדיפותיהם. בשנים 1816—1865 כיהן כרב ר' אלעזר בן ר' צבי אלימלך שפירא, מדינוב, בעל מחבר של הספרים „בני יששכר" ו„דרך פקודיך". שייצב את השפעת החסידות בקהילה. אחרי מותו נבחר בנו ר' שמחה, שהחזיק בכהונתו אף־על־פי שרוב בני העדה לא בחרו בו, כי לא היו בו ממידותיו של אביו. הוא הצליח לאַחד את החסידים שראו בו אדמו"ר, והיו רודפים את כל אלה שלא הצטרפו אליהם, וביחוד את שוחרי ה„השכלה".

בשנות השבעים כבר היה בלאנצוט חוג של משכילים צעירים „דורשי תושיה", ובראשם יצחק וייסמן ומרדכי סאלק. שניהם בעלי השכלה כללי ו„בקיאים בחדרי התורה". ליצחק וייסמן, שהיה סוחר ובשעותיו הפנויות התמסר לקריאה ול־ספרות ופירסם בעתונות זמנו מאמרים על בעיות היהדות, היתה גם ספריה עברית וכללית גדולה. לביתו היו באים צעירים לקרוא בספרים ולשאול ממנו ספרים לקריאה — דבר שהיה „לצנינים בעיני החשוכים מורדי האור כי המה בחשכה יתהלכון" [6].

זה היה הקרב הראשון שבין החסידים למשכילים.

וייסמן עזב בשנת 1881 את לאנצוט ועבר לווינה, וסאלק נתמנה מורה בפשמישל. חבורת הצעירים המשכילים נשארה בלא מנהיגות, והחסידים היו שוב בעלי־ההשפעה היחידים על חיי היהודים — אולם כבר בראשית שנות התשעים בא מפנה ניכר עם הופעת תנועת „חיבת־ציון", שתפסה מקום גם בקרב יהודי לאנצוט.

בשנות השמונים חדרה גם ללאנצוט הרוח המודרנית. הנוער, שגמר את בתי־הספר, התחיל לכוון את חיי הקהילה ברוח הקידמה והתאמה לצרכי הזמן. הקימו אגודות־סעד, מהן ידועה האגודה „תומכי עניים" שנוסדה בשנת 1888.[7] ליו"ר הראשון שלה נבחר ד"ר אלכסנדר הרבסט, שהיה עורך־דין בלאנצוט, נוסדו גם אגודת „ביקור חולים" ו„נושאי המיטה".

הדחיפה ליסוד אגודת „תומכי עניים" היתה מטעמים פוליטיים; לפי סעיף תקנון הקהילה היו מקבלי תמיכות מידי הקהילה מחוסרי זכות־בחירה. סעיף זה נוצל, כמובן, על־ידי תקיפי הקהילה, ביחוד בשנות השמונים על־ידי ראש הקהילה טאננבוים, שהיה נותן במכירת קמח לפסח הנחה של 5 אחוזים, ועל סמך הנחה זו נרשמו הקונים כנתמכים על־ידי הקהילה, ונשללה מהם זכות־בחירה. עם ייסוד האגודה הוצאה מידי הקהילה האפשרות למתן תמיכה לעניים, שרוכז בידיה בלבד.

מיתר המוסדות יש להזכיר את בנין ההקדש, ששימש אכסניה לעניים עוברי־דרך. במקום בית־המרחץ הישן הוקם בית־מרחץ גדול מודרני. באותו הבית סודרו משרדי הקהילה ואולם ישיבות. גם בית־הכנסת שוכלל ושופר, ובתחילת המאה העשרים בנו מול בית־הכנסת את הקלויז של חסידי דז'יקוב והוא שימש אחר־כך בית־תפילה לציונים וללומדי משניות בהדרכתו של ר' אנשיל כ"ץ.

עוד בשנת 1860 היה הכרח להקים בית־קברות חדש מחמת מחסור במקומות בבית־הקברות הישן. היה זה בית־הקברות השלישי. הראשון, ממנו נשארו רק 5 מצבות עתיקות, היה מאחורי ביתו של ר' מאיר עסטלין, ולכאן היו עולים בכל שנה ה־28 ז. א. בתקופת חידוש השמש עם ספרי־תורה, וההמון היה רוקד כל הלילה.

יש סברה, שבית־הקברות זה הוא השני, ואילו העתיק ביותר היה מול בית־הכנסת, ליד בית משפחת הורוויץ, הואיל ומצאו שם בזמן שהתחילו בבניית בית ונגר ארבעה שלדים של מתים יהודים. הם הובאו למנוחות בבית־הקברות החדש.

אכן, בקרב התושבים היהודיים התחולל מפנה. מתוך הנוער קם חוג של אינטליגנציה, שדרשה תיקונים בקהילה בהתאם לרוח הזמן, שינויים בחינוך הילדים והקמת בית־ספר יהודי.

אחרי שבפרלמנט האוסטרי נתקבל בשנת 1891 חוק הקהי־לות, המחייב מבנה אחיד של הקהילות באוסטריה, האוסר הקמת קהילה נוספת על הקיימת, כדוגמת הונגריה, נבחרו בכל הערים הנהלות קהילות בהתאם לחוק.

בלאנצוט היתה מורכבת הנהלת הקהילה הראשונה לפי החוק משנת 1891 מדוד טאננבאום, משה פריד והרש מילראד. כרב העיר הוכר ר' מנדל שפירא.

בשנת 1906 לאחר הבחירות לקהילה הוקמה הנהלה ומועצה שהיתה מורכבת מדוד טאננבאום (יו"ר), מלך פרל־

---

[1] מהם 1,837 קתולים (פולנים), 149 קתולים־יוונים (רותנים). 10 בני דתות אחרות.

[2] 2,445 פולנים, 339 רותנים, 33 בני דתות אחרות.

[3] 2,853 פולנים, 39 רותנים, 18 בני דתות אחרות.

[4] 3,084 פולנים, 69 רותנים, 345 בני דתות אחרות.

[5] הכתבה מלאנצוט של יצחק וייסמן, להלן „הדים בעתונות ההשכלה" וראה שם כתבה ליוסף מאיר רוזמרין.

[6] יצחק וייסמן, שם.

[7] קראו לה „88" לפי שנת היסוד 1888 או לפי מספר חבריה הראשונים שהיה 88.

מוטר (סגנו). המינהלה: הרש אֶסטליין ויהושע גלאנצברג.

במועצה (Kultusrat) היו: חיים וולקנפלד, הרש מילראד, דוד פאסטרנאַק, לייב צינס, ישראל רוזנבלום, משה שפירא, יוסף מאיר רוזמארין, לייזער קרעש, יצחק זאוואדא, ולוי טרומפטר. מזכיר הקהילה — מרכוס היטר, כרב — שמחה שפירא, חזן — יהודה באקון.

בעיר פעלו החברות הבאות: תומכי־עניים, חברה־קדישא,

קטע מבית הקברות החדש — אַ פראַגמענט פונעם נייעם בית־עלמין

חברת לינת צדק, ביקור חולים. תקציב הקהילה — 12,670 כתרים. בועד הקהילה האחרון לפני שנת 1914 היו: דוד טאננבאום (יו״ר), מלך פרלמוטר (סגן־יו״ר), המינהלה: הרש אסטליין, יהושע גלאנצברג וחיים וולקנפלד, מועצת הקהילה: לייב צינס, ישראל רוזנבלום, דוד פאסטרנאַק, משה שפירא, יצחק זאוואדא, לוי טרומפטר, יואל ליפשיץ, שלמה שפרונג, בנימין לורברפלד וחיים צלנר. מזכיר הקהילה — מרכוס היטר, מורה דת בבתי־הספר הכלליים — יצחק אָבנר. מס קהילה שלמו 580 יהודים והתקציב עולה בהשוואה לשנת 1906 ל־29,851 כתרים.

נתן בר שיפר, מחניכי בית־המדרש, שהתמשכל ונצטרף למתקדמים, היה הדבר הראשי בשדה תיקוני החינוך. הוא עצמו עבר אחר־כך ללבוב, שם נתמנה מורה־דת בבתי־הספר הציבוריים. ספר לימוד הדת שלו נתקבל על־ידי השלטונות ונקבע כספר רשמי בבתי־הספר. עם משכילי לאנצוט נמנה גם יליד העיר ברנהארד לייסטינא, שהיה בשנים 1881—1902 מורה בבית־הספר היהודי בברודי, ובגלל השקפותיו הסוציאליסטיות עזב את ההוראה והיה פקיד בקופת־חולים בברודי וממנהיגי פ.פ.ס. שם.

כן יש להזכיר את פיליפ כהנא, משתתפי המרד הפולני בשנת 1863, יליד סאַנוק, ויחד עם אָחיו מאוריצי וליאון הצטרף לפלוגות הלוחמים. פיליפ נתמנה אחרי מספר קרבות לסגן־משנה בגדוד הז׳ואַבים. בקרב ליד חורברז׳ה וגרוחוביסק, בפיקודו של מאריאן לאנגיביץ, נפצע. אף־על־פי שקטעו לו יד אחת, המשיך אחרי החלמתו להשתתף בגדודו של קומורובסקי בקרב ליד פוריצק, שם נפל בשבי ונחבש בבית־הכלא לשישה חודשים. אחרי שובו נתמנה כמנהל משק באחוזותיו של פר־טוצקי בלאנצוט, ומילא תפקידו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בלאנצוט היה ידוע בשם סאננברה כהנא [7]. לא ידוע באיזו מידה גילה עניין בחיי היהודים.

היו גם יחידים מתבוללים שראו עצמם כפולנים בני דת משה. מעניין, שבשנת 1896 בנה היהודי יאסם, מנהל בנק יהודי, את בניין „סוקול״ — אגודת התעמלות פולנית שקבעה בתקנונה, שאין יהודים יכולים להשתייך אליה כחברים.

אחדים מבוגרי הגימנסיה שלמדו באוניברסיטת ווינה הושפעו מהתנועה הלאומית היהודית בווינה בשנות השמונים והתשעים של המאה הי״ט בהנהלתו של ד״ר נתן בירנבאום. אחד מהם תלמיד לרפואה ש. לאנס, שהיה חבר האגודה האקדמאית הציונית „קדימה״, היה מן המעוררים הציונים הראשונים בלאנצוט בשובו מווינה לעירו, ריכז סביבו חוג אוהדים, שסייעו לו בייסוד חברת „ציון״ והם — טאננבוים, פאסטרנאַק, מ. פרלמוטר, י. מ. רוזמארין [8] על אף מאמציו של רב הקהילה ר׳ שפירא לעכב את ייסודה הצטרף לחברת הנוער היהודי עם טאננבוים (בנו של ראש הקהילה) בראש.

באפריל 1894 באו רבה של בוטושאן, לייבוש מנדיל לנדא, מטובי הנואמים הציונים בימים ההם, ד״ר אברהם זאלץ ומ. שפירא (מטארנוב) ואירגנו סניף של „אהבת ציון״ בלאנצוט. באסיפה הכללית, בה נאמו ד״ר זאלץ והרב לאנדא על תפקידי החברה „אהבת ציון״ בטארנוב נבחר ועד הסניף בהרכב הבא: מ. פרלמוטר (נשיא), ח. וולקנפלד (סגנו), א. פאסטרנק (גזבר), ה. וואהל (מזכיר) וד. רוזמארין (ספרן) [10]. לאחר זמן קצר נתמזגה „אגודת ציון״ בסניף „אהבת ציון״ והיו לאגודה אחת בשם „אהבת ציון״. ב־14 באפריל 1895 נערכה האסיפה הכ־ללית ובה נבחר ועד בהרכב הבא: חיים וולקנפלד נשיא,

---

[7] Sans bras — בלי זרוע.

[8] Przyszłość 1894 Nr. 21 p. 139, 139

[9] 〃 1894 Nr. 51 p. 178

[10] 〃 1895 p. 103

ג. דרוקר סגנו, מ. פריד, משה שפירא, יצחק זאוארהאפט, גרשון שנמאן, הרש טננבוים, הרש ראמר וליב גלאנצר.

עם הפעילים נמנו ד"ר לאנס ויוסף מאיר רוזמארין, שייצג גם את האגודה בוועידות הארציות הראשונות של הסתדרות הציונית בגליציה ובאסיפות הכלליות של „אהבת ציון" בטאר־נוב. וכן אלפרד ראמר, מפעילי „אגודת ישורון" בסאנוק, שלושתם הרצו על הציונות.

מאז ייסוד אגודה זו הכתה הציונות שרשים בלאנצוט. שנה שנה נערכו נשפים והרצאות.

לאחר שציוני לבוב הקימו אגודה מיוחדת לענינים מדיניים של יהודי גליציה ובוקובינה (Towarzystwo polityczne Żydów galicyjskich i bukowińskich), הוקם בלאנצוט סניף שאליו הצטרפו: מלך פרלמוטר, אברהם ראמר, מרקוס רבהאן, חיים וולקנפלד, יהושע גלאנצברג, משה כץ, אהרן לאנגזאם, יעקב קלאריסטנפלד, יהודה שטיצל, יוסף שטכר, שאול בר שפינאט, הרש אַסטליין, אליהו פרנקל, יואל לינדנבליט, מיכאל הארצופף, גצל דרוקר, זישע אנמוט, משה שפירא, נתן קעסט־עכער, שלמה יאסעם, יוסף מאיר רוזמארין, מיכאל רוזנבוים, יצחק זאוואדא, ישראל ונגר, חיים אנמוט, בן־ציון לופטמן, הרש הורניק, יעקב קלאריסטנפלד־יוניור, יצחק זאוארהאפט, בערל קעסטן, משה פריד, אלעזר ניסן מארגל, אהרן יורם, יוסף פעניג, אייזיק רגנבוגן, אפרים בלאנק, דוד גוטמן, יעקב רייך, ישראל גערסטען, יהודה דאמפ, משה בילגוראי, אהרן משה גוטמאן, חיים לינדנבאום, לייב קראנצלר, פסח גולדברג, יצחק וייסמאן, גרשון שנמאן, נחמן בוך, ראובן פערשטנדוג, אבא זויער ודוד טורקעלטאוב [11]

[11] "Przyszłość 1895 p. 159.

הארגון הציוני גדל והלך והקיף פרט לנוער, גם מבוגרים משכבות האדוקים והחסידים. בשנת 1904 נבחר הרש טננבאום יו"ר ולימינו עמדו מלך פרלמוטר, משה גלאנצר, גצל דרוקר, יהושע טננבאום, יוסף קאלטר וגצל גלאנצברג.

בראש אירגון הנוער עמדו משה שפירא, גצל דרוקר, מרדכי היטר, גדליה אַסטליין, פייבוש אדולף, רחצ'י דרוקר ומינצ'י פרלמוטר. ביזמתם של גציל דרוקר, נוסד בית־ספר עברי. החסידים לחמו נגד בית־הספר והמורה כהנא, שנאלץ לעזוב את לאנצוט. אך על אף ההתנגדות מצד הרב (אחרי הרב שמחה שפירא נבחר, בשנת 1913, בנו ר' אלעזר שפירא) וחסידיו לא פסקה ההתקדמות של התנועה הציונית, שתפסה מקום ניכר בחיי הקהילה והיישוב היהודי עד מלחמת העולם השניה.

ועד הקהילה האחרון, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914), היה מורכב מדוד טננבאום, יושב ראש, מלך פרלמוטר סגנו, וחברי המועצה הרש אסטליין, יהושע גלאנצברג, חיים וולקנפלד, לייב צינס, ישראל רוזנבלום, דוד פאסטרנק, משה שפירא, יצחק זאוואדא, לוי טרומפטר, יואל ליפשיץ, שלמה שפרונג, בנימין לורברפלד, חיים צלנר. מזכיר הקהילה היה מרקוס היטר, מורה דת בבתי הספר הכלליים שימש יצחק אבנר.

מחברות צדקה היו פעילות: „בית חולים", „גמילות חסד" ו„הכנסת אורחים" בראשותו של ניסן זיסאפל, „חברה קדישא" בראשותו של חיים וולקנפלד, „ביקור חולים" בראשותו של ח. לינע, „אגודת נשים" בראשותה של רבקה פרלמוטר, „תלמוד תורה" — יו"ר גצל דרוקר. מ־1900 יהודים, שילמו 580 את מיסי הקהילה. בתקציב השנתי של הקהילה הגיעו ההכנסות ל־29,854 זהובים וההוצאות ל־29,643 זהובים.

האגף הצפוני של כיכר השוק — דער צפון־טייל פונעם האַנדלס־פלאַץ.

אינג' דוד דווידוביץ

בית־הכנסת בלאנצוט

עוד בתקופת פריחתה של האמנות הרנסנסית בבנייה היהודית־דתית בפולין, במחצית השניה של המאה ה־16, החל להופיע באילו מחוזות של פולין הדרומית טיפוס חדש של בית־כנסת שנבדל מקודמו — בית־הכנסת הרנסנסי — בכמה בחינות אדריכליות מעניינות.

טיפוס בית־הכנסת הרנסנסי בפולין נבדל, כידוע, מה־טיפוס הדו־סטווי, בן המאות ה־14 וה־15, שנבנה במתכונת בתי־הכנסת המערב־אירופיים בקהילות: וורמס, רגנסבורג ופ־ראפ, הן במבנהו (מעבר מצורת בניין מוארכת לצורת הרי־בוע) והן בתיכנונו הפנימי (מעבר מבימה שנקבעה בין שני עמודי־התווך לבימה חופשית, הדומה לביתן־גינה — לבימה בלתי קשורה במבנה הבית). אולם בשני הטיפוסים הללו גם יחד, קשה היה למצוא קווים ארכיטקטוניים עצמאיים, מקו־ריים, שיעידו על חיפושי הבונה אחר צורות בנייה בהתאם לדרישות הדתיות והציבוריות של הקיבוץ היהודי בפולין.

צעד חשוב לקראת התגבשותו של טיפוס בית־כנסת בעל קווים מקוריים יש לראות בהכנסת אלמנט ארכיטקטוני חדש, בתיכנון פנים בית־התפילה הרנסנסי בלתי־ידוע בתולדות הבנייה היהודית־דתית באירופה המרכזית והמזרחית בימים ההם — והוא אלמנט ארבעת העמודים, עליהם נשענת כיפת הקמרון של הבית או תקרתו.

יהדות אירופה, וביחוד השבט האשכנזי שבה, התלבטה קשה במשך כל תקופת ימי־הביניים בחיפושיה אחר צורות בנייה שיהיו הולמות את רוח המסורת של בתי־התפילה שלה, והנה בטיפוס חדש זה של בית־הכנסת הפולני היא מצאה פתרון ארכיטקטוני מעניין לכמה בעיות דתיות וחילוניות הקשורות בבית ד'.

בבתי־כנסת אלה קיבלה הבימה משמעות כמעט סמלית. כי על אף העובדה שעיני המתפללים וליבותיהם פונים מאז ומתמיד לארון־הקודש, הגונז בתוכו את ספרי־התורה, והמסמל את מקומו של המקדש שנחרב, הרי חשיבותה של הבימה ביהדות האשכנזית עולה במובן־מה על זו של ארון הקודש; מקומה במרכז הפיסי של בית־הכנסת ואף תפקידה הוא מרכזי, רב־משמעותי [1].

כמו הרמב"ם בשעתו, חוזר ומדגיש הרמ"א, מבני סמכא התורניים הגדולים ביותר של יהדות פולין, את יעודה העיקרי של הבימה, כמקום קריאת התורה: „ועושין בימה באמצע ביכ"נ, שיעמוד עליה הקורא בתורה וישמעו כולם וכו' (רמ"א, בפירושו „דרכי משה" ל„טור אורח חיים", הלכות בית־כנסת, ק"נ, ג').

הוויכוח על הבימה ומקומה בבית־הכנסת נמשך ביהדות פולין ובארצות האשכנזיות הסמוכות לה והמושפעות ממנה, במשך דורות רבים. בין מצדדי מרכזיותה של הבימה, יש להזכיר בראש וראשונה את הגר"א, את החת"ם סופר ואחריהם את הנצי"ב מוולוז'ין.

✶

החידוש האדריכלי שבאלמנט ארבעת עמודי־התווך, בטי־פוס בית־הכנסת הרנסנסי שהיה לכאורה רק גוון סגנוני מאוחר ובמובן־מה שכלול טכני־סטטי של פנים בית ד', היה לא רק אישור, לוויכוח התיאולוגי הנ"ל ולתוצאותיו, אלא גם רעיון מקורי של בוני בתי־הכנסת בפולין, הואיל והוא בא לבטא בצורה המוחשית ביותר את חשיבותה הגדלה והו־לכת של הבימה במסורת הדתית והחילונית של יהדות פולין.

ביהדות זו, שהיתה במאות השנים האחרונות ועד חורבנה הטראגי והיעלמה ממפת היישובים היהודים באירופה, המרכז החי, התוסס, החשוב ביותר בין קיבוצי ישראל בעולם כולו — היה בית־הכנסת, לא רק בית־תפילה ובית־לימוד התורה, אלא גם בית־כינוס, פשוטו כמשמעו, להמוני העם, מוסד ציבורי יהודי ראשון במעלה, שבצדק אפשר להשוותו לבית־עם או אפילו לעיריה, בעלת תפקידים ציבוריים־חילוניים.

אכן, בתוך הקומפלכס האדריכלי, הרבגוני של בית־הת־פילה בפולין, שימשה הבימה שבמרכז האולם, יותר מכל מקום אחר בפנים הבית, ביטוי לתפקידו הציבורי, הדתי וה־חילוני של בית־הכנסת.

גם בתי־הכנסת בעלי ארבעת עמודי־התווך הדומים לבית־הכנסת הרנסנסי, נבנו ברובם בצורה ריבועית, ומיעוטם — בצורת בניין מלבני. „אולם מעלתו העיקרית של טיפוס זה — קובע ד"ר שמעון זייצ'יק הי"ד, אחד החוקרים היהודיים הבול־טים של אמנות בתי־הכנסת בפולין — היא, שיצרה פנים מונומנטלי בעל תוכנית מודגשת ביותר, בלי שישתמשו בו בכיפה המתנשאת על גבי מיפגשי־הסטווים — דבר שהיה מגביה מאוד את הבניין בניגוד לחוקת המדינה והכנסיה הנוצרית, כיפת בית־הכנסת הזה נתמכה איפוא בקירות הבית ובארבעת עמודי־התווך כאחד.

ועוד: האדריכלות הבארוקית בבתי־הכנסת מגלה לנו באפקטים הנאים של הבדלי אור וצל שבאֶלוּציה שלה, את השפעת הארכיטקטורה של בתי־העיריות הפולניים — דבר המוכיח, כי בתקופה זו העדיפו בוני בתי־הכנסת את השימוש בדוגמות לקוחות מהבניינים החילוניים. אך בעוד שלבונה

---

[1] בשאלת קביעת הבימה במרכז בית־התפילה מחולקות הדעות: הרמב"ם דורש לקבעה באמצע בית־התפילה („ומעמידין בימה באמצע הבית כדי שיעלה עליה הקורא בתורה או מי אשר אומר לעם דברי כיבושין כדי שישמעו כולם" — רמב"ם, יד חזקה, הלכות תפילה, פרק י"א, הלכה ג'); ואילו ר' יוסף קארו, שצידד במובן־מה בזכותו של ה„ארון", מעיד על קיום בתי־כנסת, בהם הבימה בנויה סמוך לקיר המערבי, כלומר לקיר הכניסה („ואל תשיבני מהבימות שבונים בימים אלו בקצת מקומות בסוף בית־הכנסת ולא באמצע... כי העמדה באמצע אינו מהחיוב, אך הכל לפי המקום והזמן וכו'". — ר' יוסף קארו בפירושו „כסף משנה" ל„משנה תורה" של הרמב"ם, להלכה הנ"ל).

בית־הכנסת הרנסנסי לא ניתן עדיין לקשט את חזית הבית, כדי לשוות לו אופי רפרזנטטיבי, שימשו בתי־הכנסת הבארו־קיים באדריכלות הדתית שלנו לראשונה דוגמה לבניינים בעלי חיצוניות מגוונת יותר ועשירה יותר בערכים דקור־טיביים.

*

דוגמה נאה לבית־תפילה בארוקי משמש בית־הכנסת הישן של קהילת לאנצוט שבפולין הקטנה (גליציה).

יש להניח שבית־הכנסת נבנה בראשית המאה ה־17, אם כי לפי מקורות פולניים, ניתן הרשיון להקמתו על־ידי הדוכס, המרשל סטאניסלאוו לובומירסקי, רק בשנת 1761, (ואולי הכ־וונה כאן לבית־כנסת אחר, שנבנה מעץ על יסודות בית־הכנסת הישן).

תוכנית הבניין היתה מַלבנית (15×18 מ׳) והיא כללה אולם תפילה ריבועי, „פלוש" וחדר־הקהל שצורפו אליו בצידו המערבי, עזרת־הנשים נמצאה בקומה עליונה, מעל לחדרי־ספח אלה.

הבניין לא הצטיין בחיצוניותו, אולם מתחת למסווהו הצנוע הסתתר פנים יפה, הן מבחינת תכנונו וקישוטו האר־כיטקטוניים והן מבחינת עושר ריהוטו ותשמישי הקדושה שלו. תכנון פנים זה מבוסס על ניצול מרובע מרכזי, לרוב תשיעית משטחו הכללי של אולם התפילה, לשם סימון מקומם של עמודי־התווך, וממילא גם מקום הבימה שביניהם.

ואכן, הבימה של ביהכ"נ בלאנצוט, המבנה המעניין ביותר של פנים הבית, הובלטה יפה על־ידי מציאותה במרכז הבית בין ארבעה עמודי־התווך. ארבעת העמודים האלה נת־חברו מתחת לכיפה לכעין עמוד תמיכה אחד, על־ידי הנמכת גובהו של המרובע האמצעי וסתימת החלל שנוצר ביניהם, וכך נתהווה צורת קוביה מקומרת, שממנה יצאו קשתות הקמ־רונות החביתיים לארבעת קירות בית־הכנסת; ואילו קשתות הקוביה הריקה מבפנים נתמכו על ארבעת עמודי הבימה, בעלי כותרות קורינתיות. מעניין לציין שחלקם העליון של העמודים האלה, מתחת לכותרות, קושט אף הוא בצמחים, מוטיב הדומה לזו שבכותרות (דבר בלתי־ידוע בקישוטים של הבימה בבתי־כנסת). כן עוטרו גמלוני הבימה במוטיבים הראלדיים, יהודיים, כגון: זוגות צבאים, אריות. על הבימה נמצא „כסא של אליהו" מחולק לשני מושבים.

מסגרתה האדירה של הבימה, שהזכירה בצורתה, חופה הנשענת על ארבעה כלונסאות, הוסיפה הוד וחן מיוחד לאולם התפילה. היחס בין השטח התפוס על־ידי הבימה לשטחו הכללי של האולם, קבע את צורתו האסתטית של הפנים. אם שטח הבימה היה קטן למדי, ועמודי־התווך מרוכזים יותר, מקורבים זה לזה עד שנראו כעמוד אחד, רב־ממדים, נראה האולם שקוף ורחב־ידיים — וההיפך מזה כשהבימה תפסה שטח גדול יותר מתשיעית האולם. אכן, בבית־הכנסת של לאנצוט הצטיינה הבימה בשטחה המצומצם ביותר (פחות מתשיעית האולם) — דבר ש„הרחיב" את שטח האולם, ובית־התפילה נראה בעל ממדים ניכרים.

ועוד מוטיב ארכיטקטוני האופייני לפנים בתי־הכנסת הבארוקיים בפולין (ולטיפוס בית־הכנסת המבצרי ביחוד) מופיע בבית־הכנסת בלאנצוט — הלא הוא האַרקדה האטומה המקשטת את הקירות מתחת לחלונות הגבוהים. האַרקדה הזו מהווה אלמנט דקורטיבי נאה בפנים הבית, הואיל והיא מחייה את הקירות הגבוהים החלקים, שקישוטם העיקרי הוא טבלות עם פרקי תפילות.

האַרקדה שעל הקיר המזרחי, הצפוני והדרומי, עשויה בצורת פתחים בעלי קשתות הנחות על פילאסטרים (עמודים שטוחים). על הקיר המערבי אין הארקדה מופיעה כלל ובמ־קומה נקבעה רק מסגרתה החיצונית (יתכן שבגלל דלת הכ־ניסה רחבת־הידיים שבמרכז הקיר המערבי „נשברה" כאן מסגרת זו ועל־כן ויתרו מקשטי הפנים על תוספת הארקדה בקיר זה).

פנים בית־הכנסת של לאנצוט שבתמונתו היפה של זיגמונט פוגל (צייר פולני, שחי במחצית השניה של המאה ה־18 והתפרסם בעיקר בציורי בניינים היסטוריים בפולין) מגלה לנו פרטים מעניינים אחדים מתשמישי הקדושה וקישוטי הקיר, שפיארו פעם בית־כנסת זה.

ארון־הקודש הצנוע, שנבנה בשקע הקיר המזרחי, עוטר בחלקו העליון בשני לוחות־הברית, ואילו הקיר עצמו משני עבריו קושט במחזירי־אור („קינקיטים") ששימשו כלי־תאורה וקישוטי־קיר כאחד. כן מפארת את חזית ה„ארון" מנורת חנוכה זקופה, גדולה, כפי שהיה מקובל בבתי־כנסת רבים בפולין; ה„פולניות" שלה צוינה על־ידי הנשר (סמלה של פולין), שנקבע בראש הקנה המרכזי שלה.

בתמונתו של פוגל אפשר לראות גם את הנברשות הנהדרות (ה„עכבישים") שֶשרותיהן נקשרו בשושנות (רוזטות) הסטיוקו אשר במרכזי הכיפה החביתית, המזרחית, את נר־התמיד, אשר נתלה בחלקו המערבי של בית־הכנסת, בין הבימה לדלת הכניסה, וכן פתחי עזרת הנשים שבקיר המערבי, שדרכם האזינו הנשים לתפילה. לבסוף נזכיר גם את שורת העיטורים הבולטים, בעיקר לויות הפרחים העשויים מסטיוקו צבעוני, שקישטו את קירות הבית וקשתות הקמרונות.

*

בית־הכנסת של לאנצוט נמנה עם המונומנטים היהודיים המועטים שנשתמרו בשלמותם לאחר חורבן יהדות פולין והרס אוצרותיה התרבותיים והאמנותיים הרבים. הכובש הגרמני הפך את בית־הכנסת למחסן תבואה, וכך הוא ניצל מחורבן.

ברם, אם הבניין המעניין הזה ניצל בנס בתקופת השואה הרי „שיחק לו המזל" והוא ניצל שנית מידי מחריבים מקרוב באו, שניסו להרסו... לאחר גמר המלחמה.

ברשימתו „אֶטיוד לאנצוטי", שפורסמה בשבועון „נובה קולטורה" (מ־6־13 באפריל 1958), מספר הסופר הפולני מריאן ברנדיס כיצד ניצל בית־הכנסת בלאנצוט, שנתרוקנה מיהודיה, הודות ליזמתו של הרופא הפולני, תושב לאנצוט, הד"ר וולדיסלאו באליצקי, חובב עתיקות — על אף ההחלטה, שנתקבלה במועצת העיריה, על פירוק בית־כנסת זה.

„בלאנצוט קיים בית־כנסת אמנותי מן המאה ה־18, שהוקם על־ידי האצילים לבית לובומירסקי. לאחר חיסול יהודי לאנצוט,

בית הכנסת הגדול, פנים - אין דער גרויסער שול.

הפכו ההיטלראים את בית־הכנסת למחסן תבואה. במצב זה נשתמר הבניין עד השנה האחרונה. לפני חדשים אחדים החליטה המועצה העירונית הלאומית שיש לפרק את הבניין האמנותי, כדי להשתמש בחומר לצרכי בניה. ואז חש להצלתו של בית־הכנסת „רופא האיכרים". הוויכוח היה קצר, אך חריף. ד"ר באליצקי מסר לחברי המועצה אולטימטום: או שתניחו לבית־הכנסת — או... שלא תתקיים חגיגת שש מאות שנה (לקיום העיר — ד. ד.). חברי המועצה נכנעו. בית־הכנסת הישן ניצל, והרופא ערך בתוכו את התערוכה: „שש מאות שנה לקיום לאנצוט".

הייתי בבית הכנסת... הודות לזריזותו של הרופא הוחזר לפנים בית הכנסת חלק מהדרו הקדום. נחשפו קמרונות כיפתו הבארוקיים המפוארים והעמודים עשירי הפסלים, המכוסים בקשת של פרסקות. מעל לארון־הקודש הישן, בו נשמרו לפנים ספרי־התורה שנשרפו בידי הנאצים, נראה שחור־האותיות הגדולות של פסוקי המקרא. במרכז שתי כפות־ידים מרווחות את אצבעותיהן בתנועת הברכה המסורתית. מידי אלות אלה נושבת אימה ורצינות הדין האחרון...

בידי „רופא האיכרים" תכניות מקיפות לגבי בית־הכנסת, התואמות את יעודו. בדעתו לארגן בתוכו מוזיאון של „יודאיקה" ו„תלמודיקה" הקשורות בפולין. בשאלה זו עניין גורמים חשובים בוורשה וכן קשר קשרים עם „ארגון יוצאי לאנצוט" בישראל שאליו משתייכים כמה מידידיו הוותיקים עוד מימי בית הספר" [2].

---

[2] ע' דוד דוידוביץ: בתי־כנסת בפולין וחורבנם. הוצאת „יד ושם" ו„מוסד הרב קוק", ירושלים תש"ך, עמ' 49.

גם אֶוגניוש שאַרמנטובסקי מודיע ברשימתו: „על ביהכ"נ בלאנצוט, על רופא אחד ועל יוצאי לאנצוט בישראל" (שפורסמה בשבועון הפולני „7 ימים", מ 4 בספטמבר 1960):

„פנים בית־הכנסת נשתמר יפה לאחר החורבן. הקירות היו עדיין מכוסים בפוליכרומיה עשירת מוטיבים, צמחים וערבסקות. פה ושם נראים היו עדיין ערבסקות שרידי הציורים של גלגל המזלות, של חיות מקראיות, סמליות, וכן לוחות המכילים פרקי תפילה". ובעל הרשימה מספר להלן שבשעה שבית־הכנסת שימש מחסן לתבואה נפגעו הקירות על ציוריהם, ורק תודות לד"ר באליצקי, הרופא והאספן, שהציל את בית־הכנסת מחורבן בעזרת ידידיו, עולי לאנצוט בישראל, הפך בית־הכנסת למוזיאון יהודי. „כיום אפשר למצוא בבית־הכנסת בלאנצוט מנורות יהודיות עתיקות, סידורי תפילה וכן תשמישי קדושה שניצלו בנס".

מיכאל ולצר הדר רמתים

בית־הכנסת – מציאות ואגדה

נר נשמה לזכר אבי, נחמן ולצר,
ואמי מלכה מבית פאס הי״ד.

מציאות ואגדה אופפות את הבניין העתיק והמפואר של בית־הכנסת בלאנצוט, בן מאות בשנים, שנשאר לפליטה מן החורבן הגדול של בית ישראל בפולין. בית־הכנסת, הבנוי בסגנון הבארוק לא זו בלבד שהוא מגלם בתוכו את תולדות יהדות לאנצוט, אלא אף משמש עדות אילמת להשתרשותם של היהודים בפולין, ליסודות החזקים שחושלו במשך מאות בשנים וליתמות ולבדידות העוטות עתה את אדמת פולין במקומות, שבהם חיו ויצרו היהודים. על בית־הכנסת עצמו היו אומרים כי לא רק שהבניין הקדוש מחוסן בפני הרס ואבדון, אלא שכל מה שנערך ונעשה בתוך כתליו — שריר וקיים. יהודי לאנצוט היו מאמינים בדבר הזה עד שבא אסון מלחמת העולם השניה, שהרס ומוטט לא רק את הבטחון והאמונה של יהודי לאנצוט, אלא עקרם מן השורש.

הבניין הנאה של בית־הכנסת ניבט אלינו כיום מתמונות שנתפרסמו בכתבי־עת יהודיים ולא־יהודיים כאחד, שכן זהו אחד הבניינים ההיסטוריים שנשארו לאחר החורבן, והוא עומד ליהפך מוזיאון לתשמישי קדושה וחפצי אמנות ותרבות של יהדות פולין בכלל ואיזור לאנצוט בפרט. בדיון, שנערך בלאנ־צוט בשנת 1956 לקראת החגיגות למלאות 600 שנה לקיום העיר, החליטו חברי העיריה, שדנו בשיפוץ ושיקום העיר, פה אחד — להרוס את בניין בית־הכנסת ההיסטורי, אך ד״ר ולאדיסלאוו באליצקי התנגד בתוקף למזימה זו. הוא הציע להפוך את הבניין למוזיאון לעתיקות יהודיות, ואף הצליח לשכנע את חברי המועצה שדווקא בבניין בית־הכנסת יש לערוך את תערוכת 600 שנה לקיום לאנצוט — וכך ניצל הבניין מהרס.

הבניין

בניין בית־הכנסת, שנבנה, כנראה, במאה השבע־עשרה בסגנון התקופה ההיא, ניצל לא אחת מכליון. גם עם חדירת הנאצים לעירנו בשנת 1939 שולחה אש בבניין. ספסלי עץ רבים נערמו במקום אחד ונשרפו, אך בסופו של דבר ניצל בית־הכנסת, וכפי שמספרים אף נמצאו שני קצינים נאציים שעזרו ליהודי העיירה בכיבוי, ומשערים, שיוזמתו של פוטוצקי היתה בדבר.

בין הסיפורים העתיקים על נצחיותו של בית־הכנסת רווח גם זה: בעת השריפה הגדולה בלאנצוט, בשנת 1820, שפרצה במחנה הצבא שטרמרובקי ופשטה אחר־כך לעיר כולה והשאי־רה את כל תושביה ללא קורת גג — נשאר בית־הכנסת שלם ולא ניזוק.

זכרונות נאים ולבביים קשורים בבית־הכנסת הזה. מחד — ימי שמחה וחג מסורתיים ולאומיים שמצאו כאן את ביטויים בטקסים חגיגיים, בפני יהודים קורנים ושמחים; מאידך — ימי האבל המסורתיים וימי בשורה רעה חרותים בזכרוני, כפי שבאו על ביטויים בין כתלי בית־הכנסת בעל התקרה המקומרת הגבוהה. אך יפים מן הזכרונות הם סיפורי הפולקלור סביב בית־הכנסת המשמשים אספקלריה לרחשי־לבם של יהודי העיר. אכן, מלאים לבותינו זכרונות ורגשות, ואנו מתרפקים בגעגו־עים על הבית הישן, הריק והמיותם אשר בלאנצוט...

בית־הכנסת בנוי בצורת מרובע. קירותיו רחבים ומוצקים. המראה הכללי של הבניין מזכיר, להבדיל, את הכנסיה של לאנצוט (לפני ששופצה בשנת 1896) ואת בנין העיריה שנהרס בשנת 1913. יתכן, שבנאי אחד בנה את שלושת הבניינים הללו. אורך בית־הכנסת כ־18 מטר ורחבו 15 מטר בערך. הקירות מבחוץ פשוטים, ללא קישוטים מיוחדים, רק בארבע פינות הבניין בולטים הפילאסטרים. הכניסה מצד מערב משווה לבנין מראה מעניין, תודות הבולט כלפי חוץ (במרבית בתי־הכנסת בפולין אין למצוא מבנה דומה). מצפון וממערב למבנה זה מצויות שתי כניסות מעוגלות בחלקן העליון — דרכן יורדים ל„פלוש״ בארבע מדרגות. ואילו בחוץ — מולי־כות שוב מדרגות לקומה העליונה של המבנה ולגזוזטרה מקושטת בבלוסטרדה (מעקה) נאה; משם נכנסו לעזרת הנשים. בקיר המדרגות הנ״ל נקרע חלון עגול. מתחת למדרגות נמצא חדר קטן. ב„פלוש״ מותקן כיור עתיק מנחושת (לנטילת ידיים) וכן „קונה״ — עמוד הקלון, בעל שתי טבעות־ברזל ושרשרות לקשירת ידו וצווארו של החוטא. בקיר הדרומי — כניסה המוליכה ל„שולאָכל״ של ר׳ איציקל לאנציטער, הוא „החוזה מלובלין״. בקיר הצפוני קבוע חלון.

אל אולם בית־הכנסת מוליכה דלת כפולה וכבדה, ונכנסים לתוכו בירידה בארבע מדרגות — בהתאם למינהג שהיה קיים, שהבא לבית־הכנסת, לא יכנס בראש מורם וכדי לקיים „ממע־מקים קראתיך״. האולם היה מחולק לתשעה שדות שווים. קמורי כיפה, במרכז האולם — ארבעה עמודי־תווך, שביניהם נקבעה הבימה. מצד צפון ודרום עולים אל הבימה בשבע מדרגות לשם קריאת התורה ולשם סיבובה בהקפות שמחת תורה. במרכז הקיר המזרחי היה קבוע ארון־הקודש, שאף אליו מולי־כות מדרגות אחדות, ולידו עמוד התפילה של שליח הציבור. בקיר המערבי, בתוך שקע, היה דולק נר תמיד אשר, כפי שמספרים, לא כבה מאז ימי „החוזה מלובלין״.

„מקום״ בבית־הכנסת

סיפורים רבים מהווי חיי היהודים והחסידות בפולין, שנתפרסמו במאות השמונה־עשרה, התשע־עשרה והעשרים, קשורים בבית־הכנסת של לאנצוט שבין בתי־הכנסת בפולין הוא אחד הבניינים העתיקים המעניינים גם מבחינה ארכיטק־טונית.

בסיפור אחד המובא על ידי מרטין בובר מסופר על יהודי

מלאנצוט, שהפך מעני לעשיר וירד אחר־כך מנכסיו. הסיפור קשור בר׳ יעקב יצחק הורוביץ „החוזה מלובלין" מהימים, שישב בעירנו:

„היה שם יהודי אחד עני, שנעשה לעשיר, אשר מכל נכסיו היקרים העריך ביותר את מקומו בכותל המזרח של בית־הכנסת, אשר היה סמוך למקומו של הרבי", — נאמר בסיפור. לימים, כאשר איבד את רכושו ומכר את הכול הציעו לו שימכור את מקומו בבית־הכנסת, אך הוא סירב, באמרו, כי דבר זה יקר לו מכל עושר שבעולם. אותו אדם ירד אחר־כך עד כדי כך, שהיה מחזר על הפתחים, אך על מקומו בבית־הכנסת שמר מכל משמר. אחרי שירד גם מבחינה מוסרית והיה שותה לשכרה, היו מתביישים לשבת על ידו בבית־הכנסת. והגיעו הדברים לידי כך, שאיש אחד מבני העיירה קנה את שטרי חובותיו, ועל־ידי בית־הדין הכריח אותו למכור לו גם את מקומו בבית־הכנסת, אך האיש לא עזב את מקומו למרות שמכרו.

פעם בליל כל נדרי, כשהכול נדחקו אל ההיכל לנשק את ספר התורה, תפס הקונה את מקומו של האיש בכותל המזרח. אך בשוב העני אל מקומו התפוס הרים קול זעקה מרה, שגרם להמולה ותגרה בבית־הכנסת, והנרות כבו. עד מהרה שככה המריבה והקהל זימן את עצמו לתפילה. אך הרבי קרא: „בשמים עורכים דין עליכם..." הדבר גרם להתרגשות בציבור שהתפלל בכוונה ובקול בכי, כפי שלא היה מעולם בבית־הכנסת הזה. לאחר התפילה אמר הרבי: „גדולה תשובה, כולכם מזומנים לחיים בשנה הבאה עלינו לטובה".

כפי שמספרים לא מת בלאנצוט איש בשנה ההיא, מכיוון שכל בני העיר היו בבית־הכנסת באותו מעמד. כתוצאה מסיפור זה נפוצה אחר־כך האגדה, שבית־הכנסת עצמו נידון לחיי עולם, וכי שום תחבולה לא תוכל לו להכחידו...

עבדות וחירות

זוכרני את המאורעות, שנתרחשו בבניין בית־הכנסת של לאנצוט, שהשפיעו על עיצוב דמותו של הנוער הלאומי בעיירה, ובעיקר את המאורעות הלאומיים הטראגיים, שחרגו מהשיגרה של תפילה ותחנונים בלבד. הכוונה למאורעות חורצי־גורל בעולם ובעמנו, בהם שימש בית־הכנסת מקום, בו נתנה העדה היהודית של עירנו ביטוי לרחשי לבה.

*

בשנת 1918 — קמה פולין לתחיה מהריסות המונרכיה האוסטרית־הונגרית. חגיגות השחרור של הפולנים אז מלוות היו פרעות ביהודים. — שעת בין־השמשות. יהודי המקום התכנסו בבית־הכנסת לשמוע את דבריו של המטיף הציוני ר׳ נתן מילייקובסקי. עטור זקן ארוך עמד ליד ארון־הקודש והלהיב את הקהל בנאומו. הוא קשר את גאולת פולין בגאולה הקרובה הצפויה לעמנו. ופתאום, תוך נאומו, נפלו אבנים בתוך בית־הכנסת. היו אלה הפולנים אשר „חגגו" את חירותם בעריכת פוגרום ביהודים.

זוכרני, כיצד מצא אותו נואם מחונן את המלים המתאימות להגדיר את המצב החדש — מצב של עבדות בתוך חירות: „מאטל מיט די קוליעס גייט נאך ארום אין גאס"... (רמז לנכים היהודים ממלחמת העולם שנלחמו בגבורה). אז עבר המרצה לתיאור הטראגדיה של האומה היהודית, שאפילו גבורתה ומסירות נפשה למען האומות אינה נחשבת בעיני הגויים והיהודים לעולם לא יוושעו על־ידי הגויים, שתמיד יראו ביהודי את השעיר לעזאזל..

*

והנה לפני עיני תמונה אחרת:

עשר שנים לאחר שחרור פולין, שנת 1928. הסופר דניאל פרסקי מבקר בלאנצוט. תשעה באב. אנו מכונסים בבניין בית־הכנסת השרוי באבל. הספסלים הפוכים, בהתאם למנהג. על המדרגות המוליכות אל ארון־הקודש יושב ר׳ גצל דרוקר וקורא מתוך ספר הקינות. קריאת הקינות היא ממושכת — מגילת איכה, פרקי תהילים ופרקי אבל למכביר על חורבן הבית. הקהל סביב יושב חלוץ נעלים. הילדים, אף הם בהתאם למנהג תשעה באב, מטילים קוצים ירוקים שתלשו מן השיחים אל תוך זקניהם של המקוננים. האורח שהיה עמי — דמעות ירדו מעיניו. האם בכה על החורבן, או על הווי־החיים היהודי בגולה, שהשתקף כאן במלוא צערו ואבלו וחורבנו?

*

והנה בית־הכנסת בליל כל נדרי: נרות גדולים מפיצים אורם בכל הבית. ההוד וההדר שבתכנון הארכיטקטוני של הבניין כמו מתבלטים עתה בכל עוזם. בית־הכנסת מלא

בית הכנסת, קטע מהחזית המערבית
די שול, דערפאדער־חלק פון מערב־זייט

מתפללים, לבושים בקיטלים לבנים וטליתות עטורות קישוטי זהב וכסף. ילדים בני גילים שונים בתוך הקהל. וקול תפילה ובכי ממלאים את החלל.

✶

שונה לחלוטין המראה בשמחת תורה. קולות הזמרה והשמחה מהדדים מכל פינה. ההקפות עם ספרי התורה, הדגלים שבידי הילדים הגדולים, הפנים הקורנים של המבוגרים, — צהלה ושמחה מסביב. גם כאן מתמזג הבניין בהווי החג וצהלת המתפללים.

✶

והנה בית־הכנסת בימי מאורעות לאומיים כלליים, כגון בעצרת לפתיחת האוניברסיטה בירושלים שנערכה בו; או בציון חגה הלאומי של פולין, שאף הוא בא כאן לביטוי חגיגי ביותר. נשמעו דברי ההוקרה מעל בימת בית־הכנסת בנוכחות קהל רב.

גם תזמורת „הזמיר" היתה מופיעה בבית־הכנסת עם כל מאורע חשוב.

✶

שנים עברו, דור הולך ודור בא, ובנין בית־הכנסת העתיק על מקומו עומד. יהדות לאנצוט הלכה בדרך כל יהדות פולין, ואך שרידיה הגיעו לחופי המולדת. באחד הימים, בביקורי במוזיאון „בצלאל" בירושלים, הראו לי העתק תמונת שמן של בית־הכנסת בלאנצוט, מעשה ידי הצייר זיגמונד פוגל, וכמו בבת אחת עלו לעיני כל המחזות שראיתי בבית־הכנסת הזה, כל גדולתו ותפארתו ועמידתו ביגון וצרה.

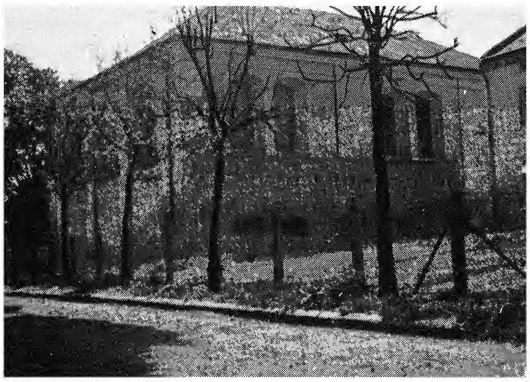
תולדות בית־הכנסת

על שנת בנייתו המדויקת של בית־הכנסת בלאנצוט יש גירסות שונות, אך הוא הוקם, כנראה, בתחילת המאה השבע־עשרה לאחר ההתנפלות של הסטארוסטה מפשמישל קרשיצקי, שפרץ ללאנצוט מדרום־מזרח (מקום בית־הכנסת) בשנת 1624 והחריב את הארמון שליד הכנסיה ואת בית־העיריה. בספרו „העיר לאנצוט" כותב צטנרסקי הרבה על בניין בית־הכנסת. שם מוזכר, כי בשנת 1761 קיבלו היהודים רשיון מהדוכס ללבון לבנים במלבנת הדוכס, וכן תרם עצים לבניה ונתן ליהודים רשיון לבנות בית־כנסת, במקום בית־הכנסת הקודם שהיה בנוי עץ. אגב, מציין המחבר, כי מספר היהודים בלאנצוט היה מועט, ושהם גרו שם מזמן. להלן הוא מספר, כי הדוכס לובומירסקי השתתף בשיפוץ ותיקון בית הכנסת של היהודים. דבריו של צטנרסקי על בית־הכנסת אינם יכולים לשמש עדות מהימנה על מועד בניית בית־הכנסת, מכיוון שהוא סותר את עצמו ומדבר על שני בתי־כנסת. כמו־כן תמוהים דבריו כי אף־על־פי שמספר היהודים היה מועט, היו להם שני בתי־כנסת חשובים וגדולים.

מתקבל על הדעת, שבניית בית־הכנסת חלה בשנת 1626, כיוון שבאותה תקופה הוקם גם בית־הכנסת בפריווארסק, ובצירוף בית־הכנסת ברזישה, שהוקם בסוף המאה ה־16, הם שימשו מעין שלשלת־הגנה לארמון הלובומירסקים בלאנצוט.

בשנים 1909—1910 שיפץ גבאי בית־הכנסת ר' מנדל שטרנהיים את הבניין. במקום הרצפה שהיתה עשויה לוחות־עץ באה רצפת בטון. הוזמנו ציירים מבני העיר וכן מפשמישל ומריישה, כדי לקשט את קירות הבניין וכיפתו. בין הציירים היו יעקב לאנגסאם מלאנצוט וקונסטרייך מריישה. הם עיטרו את בית־הכנסת בציורים של שנים־עשר המזלות, לוחות הברית, כלי־נגינה הנזכרים בתהילים (פרק ק"ן), שהיו משמשים את הלוויים בבית־המקדש, ובפסוקים מן התפילות.

בין תשמישי הקדושה של בית־הכנסת בעלי ערך היסטורי יש לציין את כתרי התורה העשויים כסף, „ידיים" עתיקות לספרי תורה, פרוכת עשירת רקמות, טסים (ציצים) לס"ת,

בית הכנסת, חזית צפונית־מזרחית
די שול פון צפון־מזרח זייט

כיור מהמאה ה־18, מנורות ה„עכבישים" מעשי ידיו להתפאר של אמן יהודי אלמוני; ולבסוף כסא אליהו מתקופת הרב ר' אריה לייבוש, כלומר מראשית המאה ה־18.

הגבאים מבני זמננו ששמותיהם שמורים בזכרוני, הם: מנחם מנדל שטרנהיים, חיים ישראל מאנד, יוסף מאיר רוזמרין, ישראל קישינער (קשטכר) יצחק זויארהפט, נפתלי גולדשטיין, שלמה מגנהיים ומרדכי ויהושע פלשן.

✶

שוב ושוב נאחז מבטי בתמונות המעטות שלפני ואני מסתכל בערגה לתוך חללו של בניין בית־הכנסת העתיק בלאנצוט, שהוא בעיני כבית־היוצר לרוחם של דורות יהודים. והרי התקרה המקומרת הגבוהה, שאליה נשאו ראשיהם אבותינו בזעקם אל השם — תלוייה על גבי הקשת הנתמכים בעמודים־עמודים... וכמו מאליהם פורצות מלב דברי הקינה הקדומה: איכה ישבה בדד... רבתי בגויים... מה עלה לו לבניין של בית הכנסת, שעליו היתה גאוותנו בכל עת, שליווה את יהודי העיירה כעמוד האש ביום ובלילה ובו שמו בטחונם וממנו ינקו גבורה ואומץ? ואולי זועקים קירותיו של הבניין, והקולות שנספגו בהם במשך שנים רבות פורצים ועולים שוב באלמם הנורא?

פנחס גולדמן פתח־תקוה

בית־המדרש הגדול

בית־המדרש בלאנצוט היה בנוי קומה גבוהה אחת. בכותל הדרומי שלו נמצאו כאילו שתי קומות. בעליונה — עזרת נשים ולארכה מעקה מסורג, ובתחתונה — חדר תפילה לחסידי בלז.

בתקרה היו תלויות נברשות חשמל ונברשות נחושת, הקשורות בשרשרות משולשות, להדלקת נרות.

נברשות נחושת אלו העלו נרות בערבי שבתות וחגים ור׳ שמריל השמש עסק במלאכת קודש זו בחשיבות יתרה. נרות אלה היו מעוררים בנו שמחה, הרגשה של קדושת החג והתרוממות הרוח.

קרה והנרות האלה הודלקו גם בימות החול בידי קרובים של חולה אנוש, בהאמינם שבזכות אורם במקום הקודש ישלח הבורא רפואה שלמה לחולה. ברם, הנרות של חולה רח״ל היו משרים עלינו עצבות וחרדה לחיי אדם.

ספסלים מורכבים ל„עמודים״ (שטֶנדרים בלע״ז) לא נמצאו בבית־המדרש שלנו. שולחנות ארוכים עמדו לאורך הקירות של ביהמ״ד. היו אלה שולחנות פשוטים ועליהם חרותים בידי ילדי לאנצוט כל מיני צורות של משחקים, כגון, משחק „טחנה״ וכדומה. וכאורכם של השולחנות כן אורכם של הספסלים.

מעל לספסלים שעמדו ע״י הקירות, היו תלויים מדפים ועליהם ספריה לאלפים מכל המינים, החל מש״סים ישנים, שמרוב שימוש היו קרועים ואשר חברת „תיקון ספרים״ — כך נקראה הועדה לתיקון ורכישת ספרים, שהיתה מורכבת רק מבחורים לומדי ביהמ״ד — החליטה שלא לתקנם, ועד ש״סים חדשים, פוסקים, ספרי חסידים וספרי מוסר שונים שברובם היו לומדים יומם ולילה.

ארון־הקודש והשולחן, שעליו קראו בספר התורה בלטו בפשטותם ואף־על־פי־כן לא נתמעטה קדושתם בעינינו.

בפינה של ביהמ״ד עמד תנור גדול ומסויד, בנוי לבנים. שעונים על התנור עמדו זקני הלומדים, כשכפות ידיהם שלובות מאחורי גבם, והתחממו בו. לבאי ביהמ״ד היו מקומות ישיבה קבועים, שהיו רכושם הפרטי והיו רשומים בספר מיוחד שהיה שמור אצל רב העיירה ועברו בירושה מדור לדור.

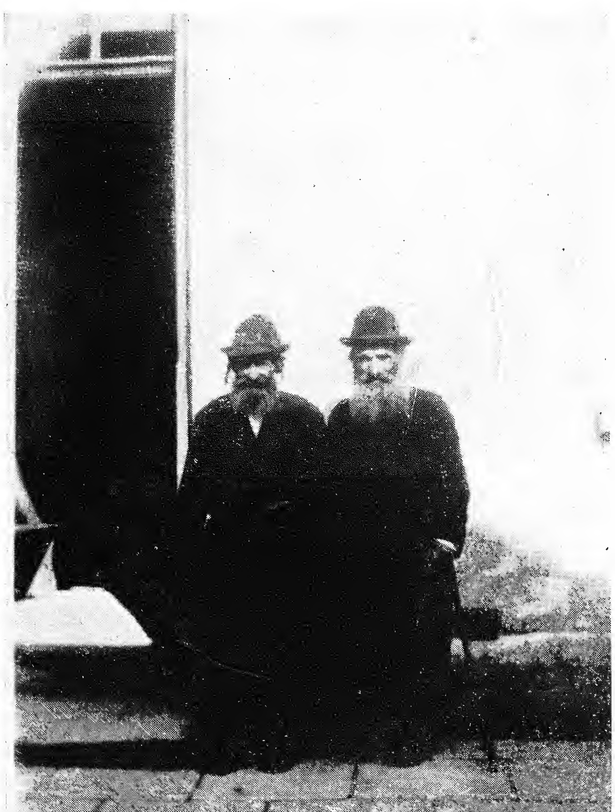
מקומות הישיבה בביהמ״ד היו מכובדים בכל מקום הימצ־אם. מקומותיהם של בעלי־בתים חשובים היו מפוזרים בכל הפינות של אולם התפילה. ממדיו של המקום הקבוע, לא נשמרו בקפדנות, כי בעלי מקום הישיבה נהגו להושיב עליו גם את הקרובים. כך, למשל, היה נוהג סבי ר׳ יואליש לינדנבליט ז״ל. כשהשיא אחת הבנות הבטיח, בהתאם למקובל, לחתן החדש מזונות („קעסט״ בלע״ז) וגם מקום ישיבה בבית־המדרש. הוא הביא את חתנו והושיבו על ידו וכך נדחקו ונדחפו אחרים והצטמצמו בצפיפותם בלא לומר מלה. „המתישב״ החדש המשיך לשבת במקום עד שסיים את תקופת המזונות, ואז היה מחפש לו מקום אחר, אם ע״י רכישה או סתם באופן זמני בין מקומות העמידה הבלתי קבועים.

עם מתפללי בית־המדרש היו נמנים בעלי־הבתים החשובים שבעיירה. כמו מרא דאתרא מוה״ר ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל, מהם תלמידי חכמים גדולים, יהודים רבים „יודעי ספר״ וגם יהודים פשוטים „עמך״.

אם כי בית־המדרש היה חסידי מובהק, נהגו בו לפי חסידי אדמו״ר מדינוב, בעל מחבר ספר „בני יששכר״ זצ״ל, משום שמוה״ר ר׳ אלעזר שפירא זצ״ל היה מנכדיו. לא היה לבית־המדרש של לאנצוט גוון מיוחד, מכיוון שבין מתפלליו היו חסידים של כל מיני אדמו״רים: בלז, שיניבה, דזיקוב, צ׳ורט־קוב, טיצ׳ין, בלוזיב, קולישיץ ועוד.

כרגיל היה בית־המדרש מקום קליטה לאֹרחי פרחי שנקלעו לעיירה, עד שהחליטו לעזוב אותה, כמו״כ שימש לפעמים גם שוק לממכר ספרים וכלי קודש שונים. על שולחנות ארוכים היו הסוחרים מציגים את „הסחורה״ שלהם ומחכים ללקוחות שנמצאו לרוב בזמן התפילה, אלה עיינו בספרים, בדקו טליתות, או תפילין שהוצעו למכירה.

בית־המדרש היה תמיד פתוח. המנעולים בדלתותיו העלו

משמאל (פון לינקס): שמש בית הכנסת ר׳ שלומה׳לה גולדבלט; מימין (פון רעכטס): שמש בית המדרש ר׳ שמרל פרילינג.

חלודה, כי הדלתות לא ננעלו מעולם, לא ביום ולא בלילה, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. הוא היה פתוח לאנשי המקום שבאו לתורה ולתפילה, או למצוא מחסה מחום הקיץ ומקור החורף. הוא שימש מקלט לסוחרים ורוכלים למיניהם, שהתחמקו מהרעש שבשוק, כדי לנשום אוויר אחר, אוויר מרגיע...

בביהמ״ד התפללו מן הבוקר ועד חצות היום, בציבור וגם ביחידות. כבר משעות הבוקר המוקדמות התחילו יהודים בכל הגילים ללמוד ורבים עשו לילות כימים בלימוד התורה. קולות הלומדים התערבבו בקולות המתפללים מבלי להפריע איש לרעהו. לפעמים היו המתרכזים בסוגיות קשות מצטרפים לאומרי „נקדישך" ועונים „אמן". אולם בדרך כלל לא הגיעה תפילת החזן לאזניהם של השקועים בלימוד.

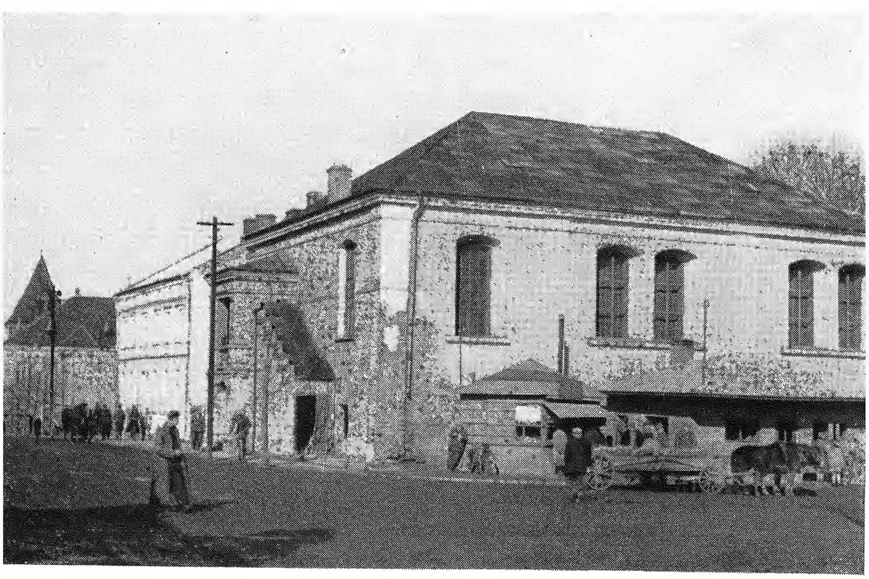
בשעות אלו הסתובב בין הקהל סוג שלישי של יהודים, לא מתפללים ולא לומדים — אלה שוחחו בענייני העיירה, מסחר, פוליטיקה וכו׳.

בית־המדרש היה גם מקור ל„פרנסות". הירקן היה מביא סל תפוחי־עץ נגועים למחצה או לשליש, מנקה את המקום הנגוע ומוכרם לנו, לבחורי בית המדרש הלומדים. פרנסה אחרת, זוכרני, היתה מכירת ספל תה עם חתיכת סוכר. ר׳ עוזר האופה, יהודי פשוט וירא שמים, זכה לעסוק במצווה מיוחדת. הוא היה מביא מתנורו, בעיקר בחורף, דוד מלא תה וחתיכות סוכר בשביל אלה, שהשכימו ללימוד תורה אחרי שטבלו במקוה טהרה.

ראשון לבאי בית־המדרש השכם בבוקר, אולי מחמת זקנה, ואולי מצדקתו, היה ר׳ שלום לאנגזאם ז״ל. היה זה יהודי עניו וטוב לב, סוחר ברזל ולשם מצווה היה מוהל. היה קם ב־2—3 בלילה, עם פנס דולק והיה מהלך באיטיות עד שהגיע לבית־המדרש. הוא היה הראשון שנשם את האוויר של היום המתחדש בטרם זריחת השמש. כשיהודי לאנצוט עדיין היו שקועים בשינה כבר היה ר׳ שלום לאנגזאם בבית המדרש. היה מדליק נורה אחת בקצה האולם, שלא להעיר את העניים שישנו על־יד התנור, וכך התחיל ר׳ שלום לערוך „חצות" ואחר המשיך באמירת תהילים עד שהגיעו ה„סנוניות" הראשונות, בעלי־בתים אחרים. גם אלה באו לפחות שעה לפני הנץ החמה. בין אלה אפשר היה לראות את אבי ז״ל, ר׳ מנחם גולדמן, יהודי ירא־שמים, בן־תורה ונחבא אל הכלים. גם הוא התחיל באמירת „חצות" וסיים בלימוד היום לפי „חוק לישראל" עד שהמניין הראשון, בו השתתף, התחיל להתפלל.

בין המוסדות השונים שפעלו בבית־המדרש היתה „חברת ש״ס". לא היתה זו חברה לפי המושגים של היום, חברה בע״מ. ביום קבוע בשנה היו מסיימים את כל הש״ס, יחידים או קבוצות שונות היו מתחייבים לסיים אחת המסכתות. ביום הקבוע רשמו על קלף את כל שמות הלומדים שהתחייבו לסיים את המסכת. באותו ערב נערכה סעודה גדולה ובסיומה היו מחלקים מחדש את כל הש״ס בין הלומדים לשנה החדשה.

רבים מיהודי לאנצוט חיו חיי תורה בין כתלי בית־המדרש ובו עוצבו דמויותיהם. בצער רב נפרדתי מהעולם היפה הזה, מבית־המדרש שלי בלאנצוט שכה עשיר היה. נחרב בית־המדרש, בית־היוצר לנשמת האומה בקהילת לאנצוט.

חזית בית הכנסת ולידו בית המדרש
פראָנט פון שול, נעבן אים דער בית המדרש.

בנימין אינהורן

הגר־צדק מלאנצוט

מגילה טו. עמוד א: ואמר ר׳ אליעזר אמר רבי חנינא, כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם.

בספר „מגדיל ישועות מלכו" דף ט"ז, סיפור מהמחבר הקדוש המפורסם מזרע קדוש טהור רבי אברהם שמחה הורוביץ זצוק"ל אבדק"ק בארנוב אשר בגליציה. קראתי המעשה הנ"ל והנה העתקתי מלה במלה:

„הגראף פוטוצקי אשר היה דוכס העיר לאנצוט והכפרים אשר סביבותיה היה לו בן חכם ונחמד. ובימי נעוריו כאשר למד אצל הכמרים עניני דתם וגם למדו עמו כתבי הקודש של התורה הקדושה כסדר מתחילת ספר בראשית, נכנסה בלבו רוח אחרת לפקפק ולגמגם בעניני דתם, הוא דת הנוצרית הרומית. והרבה פעמים הוציא מפיו דברים ושאלות עמוקות למלמדיו הכמרים, אשר נאלמו ולא ידעו מה להשיב.

ויראו הכמרים כי לב הנער פוטוצקי הוא פתוח לרווחה להבין שורש דת ישראל ולהבחין בין ימין ושמאל ובין אור לחושך, התייעצו ביניהם להעלים מן הנער לימוד ספר ויקרא, יען כי שם כתובים עיקרי המצוות ועניני קדושה אשר יוכלו לנטוע שורש נאמן בלב הנער לדת ישראל. אבל גם התחבולה הזאת היתה ללא הועיל כי העלם החכם שם אל לבו, כי הכמרים יקראו את תורת דת משה בשם חומש, אשר פתרונו — יען כי יש בו ה׳ חומשי תורה. ומדוע ילמדו אותו רק ד׳ חלקים — והבין אשר לא דבר ריק הוא.

ושם בכפר ישב איש יהודי אשר החזיק בית מזיגת היי"ש אצל אביו הגראף, וילך הנער אליו ויבקש ממנו שיקרא לפניו שמות כל הספרים של התורה הקדושה. וכאשר היהודי קרא לפניו גם ספר ויקרא, בקש ממנו הנער שילמוד עמו הספר הלז מתחילתו ועד סופו. וימלא היהודי בקשתו. ובהגיעם לפרשת של טומאה וטהרה וטבילה במי מקווה, התפלא הנער מאוד, אשר היתכן אשר מקווה מים יעלו את האדם מטומאה לטהרה. וישם אל לבו לבחון בנפשו ובגופו בטבילה במי מקווה. ויען כי כוונתו היתה רצויה לשמיים „והבא לטהר מסייעין אותו", ותיכף כאשר עלה מטבילתו הרגיש כי נהפך לאיש אחר ונתלבש בו קדושה גדולה, ולבו כאש בערה בו לקבל עליו דת יהודית. ויגלה זאת ליהודי מלמדו אשר קבל על עצמו לנסוע לעיר רחוקה, ושם נכנס בברית בדת ישראל ונעשה גר צדק.

וישב שם על התורה ועל העבודה בכל לבבו, פ"א ראה כי בחור אחד מדבר עם חברו בשעת התפילה בעת שהיו התפילין בראשו ובזרועו, ויוכח אותו הנער פוטוצקי בנזיפה ובגערה. ויחר לנער עבור זאת. ויגמור בלבו לקחת ממנו נקם וילך ויודיע לרשות, מי זה הנער ומחצב מולדתו. ותיכף באו הפקידים ויקחו ויאסרו אותו בנחושתיים, ונתנו אותו בבית־האסורים והודיעו להוריו, כי כאן תפסו את בנם אשר נדבק לדת היהודית. והידיעה פלחה כחץ בכליותם ועפו ובאו כעל כנפי נשרים, ויכנסו לדבר על לב בנם ולפתותו שישוב מסורו וגם הרבה כמרים באו אליו בכל יום ויום וידברו אליו בדברים רכים, להפוך את לב הנער פוטוצקי לבל יגרום צער ובושה לאבותיו האצילים ונכבדי המדינה ולבל ירד בדמי ימיו לבור שחת, אבל כל דבריהם היו כזורע על צחיח סלע, כי הוא באחת, כי תורת היהודים היא אמונתו הקדושה, עליה הוא מוכן למסור נפשו וחיותו.

פעם אחת באו אליו הכמרים ודברו אליו בטענה הזאת לאמור:

— „ראה בעינך עד כמה זרים מעשיך גם בעיני השם; כי אם היה רצון הבורא שתהיה יהודי — אם כן מן הנכון היה אשר מחצב מולדתך שיהיה יהודים; אבל מאשר הוריך ומולדתך הם נוצרים, אם כן זה האות אשר אלוקי ישראל רצונו ומגמתו שגם אתה תהיה נוצרי כאבותיך האצילים".

ויען להם הנער במתק לשונו ומליצתו:

— „הנה ידוע אשר בעת מתן תורה סבב השם אל האומות שיקבלו התורה ולא רצו לקבלה. והנה זאת מובן, אשר הקב"ה לא הלך מבית לבית ומאיש לאיש לבקשו שיקבל התורה, רק מסתמא הלך אל ראשי העדה בכל עיר ועיר ואליהם שם דבריו. וגם זאת מן הנמנע אשר בכל עיר לא היה ביניהם אנשים שבלבם רצו לקבל התורה רק למרות רצונם היו מוכרחים להסכים לדעת ראשי העדה. ולאשר אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ולא ידח ממנו נדח, לכן גזרה חכמתו העליונה אשר נשמותיהם של האנשים האלו לא ידחו מעדות בני־ישראל ועמד ושתלן בכל דור ודור אשר בני בניהם של האנשים האלו יבדלו מדת אבותיהם, וישמעו רחוקים ויבואו תחת כנפי השכינה. וכן להפך אצל ישראל, אשר ענו ואמרו בפה אחד נעשה ונשמע, היו ביניהם כמה וכמה רשעים שרצו לילך בשרירות לבם להיות מבני בלי עול, רק בטלה דעתם הטפשית בין רוב כל עדת ישראל, ויען כי בעת קבלת התורה לא היה בפיהם ולבם שווים ולכן משורש נחש יצא צפע — ונצר משרשיו יפרה, אשר יבדל לרעה מכל שבטי ישראל וידבק אל דת עם אחר".

וכאשר ראו הכמרים והוריו אשר לשוא ישחיתו דבריהם ולא ישאו פרי בעמלם, חרצו עליו משפט מוות לשריפה אשר הגר צדק קיבל עליו את הדין בשמחת לבו, ונשרף ביום א׳ של ראש השנה וזכר שמו הקדוש נשאר לאהבה ולברכה עד עולם.

והרה"ק ר׳ אלימלך מליזנסק זצ"ל המתין עד אחר חצות עם תקיעת השופר, כי אמר אשר בשמים אין מי שיענה אמן על ברכות השופר, כי כל המלאכים הלכו אל משרפות גר הצדק לקבל נשמתו הטהורה.

הדים בעתונות ההשכלה

י. מ. רוזמרין

„הקול", שנה ראשונה, מס' 4, מיכאל לוי ראדקינסזאהן, קעניגסבערג ער"ס תרל"ז (1876) 2 באוקטובר (עמ' 28).

לאנצוט, אדוני מו"ל נכבד!

היום קבלתי את עלי מכתב עתך „הקול" ולבי ישמח בראותי את העלה למבחן אשר בו תאמר כי תריב את ריב התמימים מאת אלה אשר בשם ההשכלה יתימרו וחכמת מה להם. אכן האיש אשר לקח על עצמו להיות לשופט בין שתי כיתות אשר דעתן שונות עליו מוטל החוב לשכוח בשעה שהדין והמשפט יובא לפניו לאיזה כיתה יחשב, ולהציג את האמת למטרת משפטו, מבלי הבט איזה כיתה תצא חייב ואיזה תצא זכאי במשפט. בתקותי כי גם אדוני המו"ל יראה כי כנים דברי, אקח לי הרשיון לספר לפני קורא מכתב עתך מקרה אחד שקרה בעיר לאנצוט, למען יראו המה וגם אתה וישפטו עם מי הצדק. בעיר הזאת ישכון כבוד הרב ר' שמחה. הוא גם מעוז לחסידים אשר יגורו בסביבותיה ואשר אליו יתאספו בכל שבת חודש וחג לראות ולשמוח את פניו. מובן מאליו כי בערים כאלה מעטים המה האנשים אשר בשם משכילים יכנו, וגם בעיר לאנצוט לא רבו המשכילים ולכן לא נשמע עד הנה בעיר הזאת ריב ומדון בין החסידים והמשכילים בשערי המה"ע כמו מערים אחרות. אבל לפני ימים אחדים חדשה נהיתה. ה' וייסמאן איש יקר הולך לתומו אוהב את עמו ותולדתה ואשר יד־ושם לו גם בחכמה ומדע, קנה את הכרך התשיעי מספר תולדות היהודים לה' ח. גרעץ ונתנו להכורך ספרים לכרכו. אבל הכורך ספרים הלך וספר לעדת החסידים אשר בעיר, כי ה' וויסמאן קנה ספר פסול וטמא אשר אסור לשום יהודי להכניסו תחת קורות ביתו, ואשר מלא על כל גדותיו חרופים וגדופים על היהדות בכלל, ועל החסידות בפרט. הדבר הזה נתקבל ברצון מאת כל עדת החסידים, ואנשי השם אשר בקרבה הגידו לרבם ככל אשר שמעו, או יותר מאשר שמעו, ולדאבון נפש כל איש ישר לא נזהר הרב בדבורו ונדה את ה' וויסמאן בנדוי וחרם.

גם נמצאו אחדים מבני בלי שם אשר הלשינו על ה' וויסמאן בערכאות שלהם ובית המשפט הגביל את יום 19 סעפטעמבער אשר בו יראה ה' וויסמאן את פני השופטים. לשוא היה כל עמל ה' וויסמאן הנ"ל לשנות את יום ההגבלה, מפני שהיום הזה הוא יום חג, קדוש ונורא לו, והיה מוכרח לבטל את התפילה ולילך לבית המשפט. אבל לפי הנראה יצא ה' וויסמאן זכאי במשפט, ואלה אשר החרימוהו נקראו לבית המשפט להצטדק על מעשיהם. היש חילול כבוד ישראל יותר מזה? ואיה איפה הוא העון אשר ביד ה' וויסמאן כי הענישו הרב בעונש כבד כזה. כי באמת כבד הוא עונש כזה בעיר קטנה אשר כל אנשיה מתרחקים המה מן המוחרם והמנודה. לא יקנו ממנו ולא ימכרו לו ומסחר ביתו הולך ודל, ומי יודע מה יהי אחריתו. עוד לא חלפה שנה תמימה למן העת שהחרים הרב מסאנעק את בן עירו ואשר בעבורו ישב שני חדשים במאסר, וכפי אשר שמעתי את אבי הרב מצערו, ובכל זאת בל יקחו מוסר להיות מתון במשפט. הדבר הזה אשר חכמינו ז"ל ציוו לשופטינו לעשות בכל עת שיבוא דין ומשפט לפניהם. יתן ד' את השלום המחזיק ברכה לעם ישראל, ולא יוסיפו הכיתות השונות לשנוא אשה את רעותה, כי השנאה הזאת תקלקל את השורה ולא תועיל, כי אם תזיק ליהדות וליהודים.

יוסף מאיר רוזמרין.

שמועה שמענו ובקול רעם החרידה לבבנו, כי המחלה הנוראה שנאת בני־שם, עברה גם את גבול ארצנו, כי בעיר ליזענסק (רחוקה כשתי שעות מעירנו), נדבקו בשבוע העבר פתקאות ומכתבי אזהרה בכל קצות העיר לאמור: „יהודים גרי העיר! סעו לכם מן העיר בנעריכם ובזקניכם, למען לא הדביקתכם הרעה ומתו. והיה אם לא תשמעו לקולנו, דעו לכם, כי רעה נגד פניכם וגרש תגורשו מפה, ואל תדמו בנפשכם, כי איש בליעל כתב זאת, דעו לכם כי בהסכם ששת אלפים איש נעשה זאת. השומע ישמע והחדל יחדל ודמו בראשו. בשם ששת אלפים איש". לע"ע עיני הזענדארמין (משטרה — המער.) צופיות לבל יעשה רעה עמהם אך מי יודע מה יולד יום? *

* „העברי", בראדי, י"ב אדר התרמ"ב, 3, מרץ 1882. גליון כ"ג.

יצחק ויסמן

„השחר", ווין, תרל"ז, שנה שמינית. לאנצוט בחודש חשון תרל"ז.

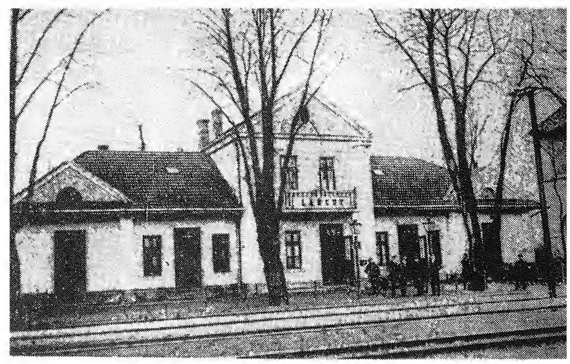
יצחקווייסמאן

„רעשו גבעות עולם ויתפוצצו הררי עד, ויצא — העכבר הזה". המשל הזה אשא גם אנוכי עתה על רוב מ"ע המודי־עים חדשים לבקרים אשר הודיעו מהמעשה שקרה עמי פה בעירי זה לא כבר, והמה בקול תרועה הריעו לקראת הדבר הזה כמו מדבר גדול ונורא אשר נתן הזמן ענין לענות בו; ובאמת קול דברים רבים בהפלגות וגוזמות יתרות שומעים אנו מפי מ"ע — ואין להציל מפיהם דבר אמת — וגם במ"ע „הקול" נו' 4 באו עלי דברים אשר לא כן, כי נרדפתי מחמת הרב(!) דפה. והכיתי עד חרמה ממנו, ועי"ז כל אנשי עירי התרחקו מעלי ומסחר ביתי הלך ודל, וכדומה עוד שמועות מבהילות כאלה — לא כן הוא ת"ל נכבד שמי בין כל יודעי ומכירי ערכי גם פה בעירי. וכמאז כן גם עתה הנני יוצא ובא בתוך העם כקדם; חיצי הרב וחסידיו לא נחתו בי והמה ממני והלאה — אבל את אשר עשו לי ועוללו לנפשי החטאים האלה בנפשותם אספרה נא נגד הקוראים הנכבדים!

העיר לאנצוט אשר אנכי יושב בה עיר מצער היא, מקום מושב השר המדינה גראף פאָטאָצקי נציב ארצנו. שמה אך מעט נזכר באחד מדברי הימים (צייטונגען) אולי בעת יסע ממנה וישוב אליה השר אלוף המקום, יודיעו המ"ע כדרכם ואך בדרך אגב יזכירוה. — בני ישראל השוכנים במקום הזה יחיו יחדיו בשלום ובמישור — אין פרץ ואין צוחה בינותם, כולם ישבו לבטח איש תחת חנותו ותחת מקום מרכולתו הקטנה, דבר אין למו עם בני אדם מחוצה להם ואף כי מרכבת נתיב הברזל יעברו דרך עירם לא יובילו אליה מרחוק אנשים ההולכים לתור את הארץ, להתבונן עליה ולהאיר לה במעט אור הדעת; — ובכן יחיו וימותו האנשים האלה כדרך שחיו ומתו לפני מאה שנה. מובן מאליו, כי לאנשים האלה אף כי שלמים הם עם ד' ותורתו ורוב בני העיר המה אנשים ישרים ותמימים, אין חלק למו בהקולטור האירופית ולא נחלה בהשכלה הזמנית ואך בערפל ישכונו כבני אדם יושבי חושך וצלמות; — ואשר אין שום עדה ועדה מבני ישראל אשר לא תעמיד בראשה: רב שו"ב חזן ושמש, גם עדת העיר הזאת שמה אלופים כאלה בראשה, ומאז מעולם בחרו לרבנים אנשי שם הנודעים לתהילה ולתפארת. — ובדור האחרון כאשר מצאה ה„חסידה" קן לה בארצנו ופרו וישרצו החסידים כצ־פרדעים לרוב בכל עיר ועיר, עלו ובאו גם אל עיר לאנצוט רבים מהמה ובחרו ברב „קדוש" אחד, והוא היה להם לרועה אשר ניהל אותם בשבט הממשלה אשר בידו — המה כרעו ונפלו וישתחוו אפים ארצה לפני כבוד הדרת קדשו, והוא קם ויתעודד לתור מזור ורפואה להחולים ולפקוד פרי בטן לה־נשים הצובאות פתח אהלו — גם מרחוק נהרו אל הרב ההוא אנשים ונשים קלי האמונה והדעת לקחת ברכה מפיו ולהעניק גם אותם מטובם — וכאשר לפני שנים אחדות מת הרב ההוא קם בנו ר' שמחה שפירא תחתיו, ויחזיק גם הוא בהמשרה הזאת בשתי ידיו, אף כי רוב בני העדה לא בחרו בו, באשר איננו ראוי להאיצטלא הזאת, אין בו מהמידות הטובות שהיו באביו ז"ל; — עדת החסידים שמו יד אחת וכגויה אחת נתאחדו והוא היה לראש הגויה עליהם בכל מועד וחג יתאספו אליו הזוללים האלה ושתו וישכרו עמו. יחטפו „שירים" מידיו וילקטו העצמות והפירורים מתחת שולחנו וכסבאם סבואים ישתגעו ויתהוללו יחד, כל פה דבר נבלה וכל לשון תדבר עזות לקלל ולחרף את כל אשר איננו מחברתם ומאלה נפוצו העזי פנים בכל העיר. — אנכי זה כמה שנים מעת באתי הנה לא התבוללתי בינותם ולא באתי בחברתם. לא רבתי עמהם ולא כהיתי בם כי מה לי ולהם? ילכו המה בשם האליל האדם ואנכי אחת נשבעתי לדגל ההשכלה ולא אכזב — אספתי לי רבים מספרי מדע ותושיה ומ"ע עברים להגות ולקרות במו בעתות המרגוע מעבודתי במסחר וקנין. ובימים האחרונים גם צעירים אחדים דורשי תושיה באו לביתי לקרוא בספרים. אף נהגתי טובת עין בספרי להשאילם לאחרים לאיש ואיש לביתו. הדברים האלה היו לצדים ולצנינים בעיני החשוכים מורדי אור, כי המה בחשכה יתהלכון וחכמת מה להם? בכל עוז חתרו למצוא בי עון אשר חטא — ובכל מצאו עלי תואנה להתגולל ולהתנפל עלי. אני נתתי הכרך האחד עשר מספר „תולדות היהודים" להחכם ד"ר גראעץ להכורך ספרים לכרכו, הכורך ספרים איש צבוע ועול הלך לספר לעדת החסידים כי נתתי לו לכרוך ספר פסול וטמא. גם מסר הספר ליד הרב שלא בידיעתי ואשר לא החזירו לי עד הנה. הרבי והחסידים אף כי לא ידעו לקרוא בו אף אות אחת וכספר חתום היה בעיניהם: בכ"ז הכירו ע"י ההערות והלשון הקודש הכתובים שמה כי מדובר בו סרה על היהדות בכלל ועל החסידות בפרט. שמע קורא יקר והשתומם על חכמת הרב דפה! כי כאשר שאלו אותו אנשי שלומי מה זה מדברי אפקורסות מצא בהספר ההוא? ענה ואמר: הלא בפירוש כותב ד"ר גראעץ כי השחזת הסכין אין לו מקור לא בש"ס ופוסקים. לא הבין סבת מחלוקת הגר"א והרב אשר נחלקו בדבר השחזת הסכין כנודע.

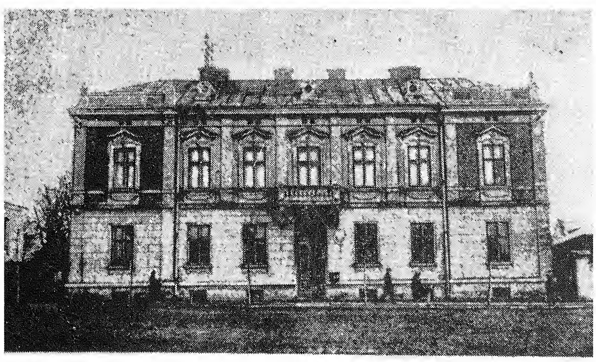
יעד מהרה התאספו יחד החסידים ורבם בראשם בבית מדרשם ואחרי אשר שתו יי״ש לרויה כדרכם החרימו וישמתו את הספר, ואותי ואת כל ההולכים לרוח ההשכלה קללו בקללות נמרצות ובנאצות ובגידופים, וכי אסור לשום איש יהודי לדרוך על סף ביתי ולקחת לקח מפי. כל זה היה בבוקר אחר התפלה, וכאשר היו אח״כ ללעג ולקלס בעיני כל ישרי לב התאספו שוב לעת ערב אחר תפילת מנחה בבית המדרש ועשו כמעשה הראשון, ועוד פתחו דלתי הארון הקודש ובצעקות איומות ונוראות קללו וגדפו את כל איש אשר בשם „משכיל" נקרא, ואותי בפרט. אנכי לא הייתי אז בבית התפלה, אך את האנשים אשר ידעו כי המה מאנשי חברתי הכו מכות נמרצות בידם ובקני מקטרתם, ותרב המהומה והמבוכה והצעקה הלכה וגדלה למאד ויגיע הדבר עד שרי בית המשפט דפה ואנכי נקראתי לעמוד בפלילים את אנשי יריבי ולוחמי — עדים רבים העידו והגידו כפי מה שראו ושמעו באזניהם, וגללו האשמה אך על ראש אלה אשר חרפוני, ובכן נחרץ המשפט על שבעה מעדת החסידים לשבת חודש ימים במאסר קשה והכורך ספרים ישב שני שבועות במשמר ולשלם מחיר הספר, וכל תוצאות דבר המשפט ישאו ויסבלו יחד. זאת תורת הקנאות וזה תגמולה!

תחנת הרכבת — דער וואקזאל

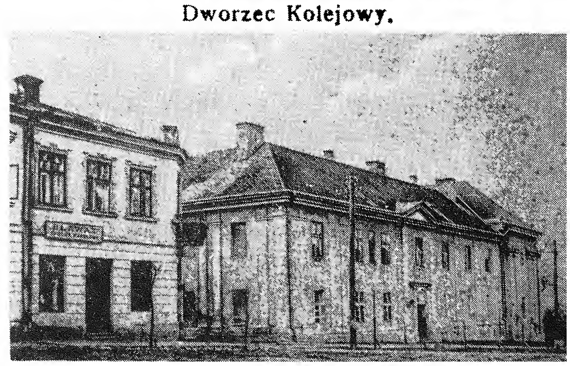

Dworzec Kolejowy.

בניין הדואר — די פאסט

Poczta.

Budynek Podominikański.

בית החולים — דאס שפיטאל
(לפנים מנזר הדומיניקאנים)

Sąd

בית המשפט — דאס געריכט

ŁAŃCUT

ב. תורה וחסידות

הרב י. ל. הכהן מימון

הצדיק מלאנצוט

בתוך הערים והעיירות הרבות שביקרתי במשך חמישים שנה, כדי לעשות שם תעמולה לטובת תחיית האומה ובניין הארץ, היו ערים, וביחוד עיירות קטנות, שעוד מימי הילדות והנעורים הייתי משתוקק לבקרן. הסיבה פשוטה: עוד מעונת הפעוטות שלי הייתי אוהב לשמוע על גדולי ישראל ותורתם וצדקתם ומעשיהם הטובים, וכשנודע לי, כי בעיירה פלונית יושב על כסא הרבנות אחד מגדולי הרבנים, גברה בלבי התשוקה לבוא להתם ולהכירו, או לשמוע מפי בני העיירה על אודות גדולתו של רבם.

בתוך העיירות האלה משתוקק הייתי ביחוד עוד מימי הילדות שלי להכיר את העיירה לאנצוט, אשר בגליציה, ומעשה שהיה כך היה: בבית אבא שלי, כמו בכל בית ישראל בימים ההם, היו נוהגים בשלוש הסעודות של שבת קודש לזמר זמירות ותשבחות על שזכינו להיות עם מדושני עונג, עם מקדשי שביעי. פעם אחת, בהיותי כבן שמונה שנים, זוכר אני, כי למדתי אז בפרשת משפטים את הפסוק „אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה חיים שנים ישלם", כלומר, שהגנב מחוייב לשלם תשלומי כפל, וכשהגיע יום השבת ושרנו בבית אבא את הזמירות בסעודת הצהרים „ואשרי כל חוכי לתשלומי כפל", תמהתי ושאלתי את אבי, מי מחכה לזה, הגנב או הנגנב? שחוק קל עבר על שפתי אבא. הוא ניגש אל ארון הספרים, הוציא משם ספר אחד בשם „גבורות אריה", והראה לי מה שכתוב שם בסוף הספר כדברים האלה: בזמירות של יום השבת סידר בעל מחבר הזמירות „ואשרי כל חוכי לתשלומי כפל", ויש לדעת מהו הלשון „תשלומי כפל", וכי שייך בתשלום שכר תשלום כפל? אכן נודע, כי האותיות מנצפ"ך (שהן כפולות) הם מצד דינים וגבורות קשות — והמתקתן של החמש אותיות מנצפ"ך הם ע"י חמישה צדיקים, היינו: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף עם משיח בן דוד, וסידרן של חמש האותיות ההן הן כמנפ"ץ, והן נקראות כפולות, כידוע, דהיינו כ"כ, מ"ם נ"ן וכו׳, והנה אות כ׳ התחילה להתמתק ע"י אברהם אבינו, ע"ה, לכן כתוב בו: „ל"ך ל"ך", בכפל שתי פעמים כ׳, ונכתב בצידו לשון המתקה „ואברכך ואגדלה שמך". אות מ"ם נמתקה ע"י יצחק אבינו, ע"ה, לכן כתוב בו: „כי עצמת ממנו", והיא גם כן לשון ברכה. אות נון נמתקה ע"י יעקב אבינו, ע"ה, לכן כתוב בו, שאמר: „כי חנני אלקים". אות פ׳ נמתקה ע"י יוסף הצדיק, ע"ה, שכתוב בו: „פקוד יפקו"ד אלקים אתכם", ואות צ׳ שתמתק מצפים לישועה ולגאולה האחרונה ע"י משיח צדקנו, שכתוב בו: „צמח צדיק", ואז יהיה נמתק על ידו האות „צדיק" מאותיות הכפולות כמנפ"ץ, וזה שרימז לנו ישעיהו הנביא בפסוק „מכנ"ף הארץ זמירות שמענו" — אבל „צבי לצדיק", אנחנו חפצים ומצפים שיומתק גם כן האות צ׳ ע"י משיח צדקנו, וזה שרמז לנו בעל „מסדר הזמירות" במתק לשונו: „ואשרי כל חוכי לתשלומי כפל", כלומר, שמחכה, כי ישלמו ויגמרו המתקתן של כל האותיות הכפולים...

הדברים האלה, אשר אבא הסביר לי עוד ביתר ביאור, מצאו חן בעיני, ושאלתי לאבא שיאמר לי, מי הוא הרב הזה שפירש את הדברים האלה. הראה לי, כי מחברו היה רב גדול וצדיק, ר׳ אריה ליבוש, מי שהיה רבה של לאנצוט...

קראתי את ההקדמה של הספר „גבורות אריה", וראיתי מה שכתוב שם, כי הרב הצדיק, ר׳ אברהם יהושע העשיל מאפטא העיד עליו, כי „חדרי התורה מארבע מאות שנה היו גנוזים ונעלמים עד בוא הרב הקדוש דלאנצוט בעולם, ונמסרו לו רזי ומצפוני התורה"; וכמו־כן העיד עליו הרב מאפטא, כי „מקור מחצבתו של הרבי מלאנצוט לקח הקב"ה רגבי אדמת הר סיני וברא את הצדיק מלאנצוט".

מתוך כל הדברים האלה נכסוף נכספתי להכיר את העיירה הזאת, שבה שכן כבוד הצדיק הזה. אמנם, מתוך הקדמה זאת שנכתבה על ידי ר׳ זאב וואלף לערנר נודע לי, שהרב הצדיק הנזכר עבר אחר כך מלאנצוט שבגליציה לעיר הפלך קישינוב, אשר בבסראביה (פלך מולדתי), בכל זאת הייתי משתוקק מאוד לראות את העיירה הקטנה לאנצוט, שזכתה לרב גדול וצדיק כזה, שחיבר גם ספר „חומת אריאל" על התורה, שגם הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון הפליג בשבח הספר הזה.

עברו כעשר שנים, ואני, אחרי נישואי, עברתי לגור בעיר סירוקי, זאת העיר, אשר רבה הראשון היה הגאון, בעל

„לבושי שרד". בעיר זו מצאתי כמה תלמידי חכמים, ובתוכם גם אחד מנכבדי העיר, צורבא מרבנן, רבי מרדכי לרנר, בנו של „בעל ההקדמה" הנזכרת, וההצלחה עמדה לי לגור אתו בבית אחת. היתה לו ספריה חשובה, אשר השתמשתי בה בכל אלה השנים אשר גרתי בסורוקי, ובתוך הספריה מצאתי „ספר כתב יד" גדול אחד, בן כמה מאות עמודים על מסכת בבא מציעא, כתוב בפלפול חריף, ומחברו היה הגאון הצדיק, רבי אריה ליבוש הנזכר. שמחתי על זה כמוצא שלל רב, והחלטתי להעתיק את הספר הזה כולו על מנת להדפיסו (חולשה זו של הדפסת ספרים היתה בי עוד מימי נעורי).

ובכן התחלתי להעתיק בראשונה את המבוא של הספר הזה, אבל לאחר מכן אנוס הייתי להפסיק את העבודה. את הסיבה אינני זוכר, אבל כמדומני, שאז נדרשתי מאת ממשלת רוסיה לעמוד לצבא, ובמשך שלוש שנים סבלתי נוראות מממשלה זו, וכנראה שזה גרם להפסקת ההעתקה.

והנה עברו עוד בערך כשלושים שנה, והימים היו ימי התפתחות הציונות, ואנכי נמשכתי אחרי התנועה הזאת, והשקעתי את כל כוחי ומרצי בשביל התעמולה לטובתה. עברתי מדינות וארצות, ערים ועיירות, והנה באתי גם ללאנצוט. היכרתי שם את הקהילה, שהיתה רובה ככולה מלאה חסידים ואנשי מעשה וגם כמה תלמידי חכמים בתוכה ואגודת „מזרחי", שנתקבלתי על ידה בכל הכבוד והידידות. נזכרתי אז בעבודת העתקת ספרו של הרב דלאנצוט, והחלטתי בלי נדר לחפש אחרי הקונטרס הראשון שהתחלתי להעתיק. חיפשתי זמן רב בתוך הכתבים שלי, וברוך השם שמצאתיו, והריני שמח למסור אותו עכשיו לדפוס, בספר שמוציאים שרידי לאנצוט לזכר העיר ותושביה, שנשרפו בכבשני האש בשנות השואה.

רבי אריה ליבוש רבה של לאנצוט *

רבי אברהם יהושע השיל, שהיה אז רבה של יאסי, הוא שהציע ליהודי קישינוב כי יקבלו לרב ואב"ד את רבי אריה לייבוש מלאנצוט וכתב במכתב: הנני שולח לכם גברא דכוותי (כמוני)...

איני יודע אם אחד ממאה בקוראי „שרי המאה" יודעים על אודות רבי אריה לייבוש רבה של קישינוב, שהיה רב גאון וגם אחד מגדולי צדיקי דורו ומשום זה אני מרגיש כאילו מוטל עלי קרבן של חובה להקדיש עמודים אחדים על אודותיו, אני עושה זאת לא רק מתוך רגשות חיבה ואהבה הנטועים בי מימי טל ילדותי לגדולי ישראל האמיתיים, אלא מתוך הכרה עמוקה כי הערצת זכרונו של אחד מגדולי אומתנו מגבירה בתוך לבנו גם את ההרגשה הלאומית הישראלית. הוה על הוה נהיתה להעם הנרדף, רעם אחרי רעם חוצב בו, ויחד עם זה הולכות ונולדות, בדמי ליל של חזיונות תוגה ואימה, צורות חיים חדשות מלאות מוץ ופסולת. גלים של אויר מרעיל תחת מסוה של „יושר סוציאלי" רובצים עלינו בכובד משא. מאלפים את ילדינו וצעירינו לתת כבוד ויקר לזרים ובוז לאבות האומה. ומשום זה מוצא אני לי לחובה להקדיש זמן מסוים מעבודתי התורנית הספרותית להזכיר את אלה מחכמינו גדולינו שנשכחו לגמרי מקרב לבנו ושמלבד גדולתם בתורה יכולים היו לשמש באמת בתור סמל לצדק ויושר — ואחד מהם היה רבי אריה לייבוש, אב בית דינה של קישינוב, עיר הפלך של בסרביה.

מספרים, כי עוד בהיותו ילד כבן שש שנים כבר היו ניכרים בו סימנים של צדקות וחריפות. הוא היה בא מדי יום ביומו: בוקר, שחרית וערבית, לבית המדרש להתפלל עם הציבור, ולאחרי תפילת ערבית היה אוהב להשאר בבית המדרש ולשמוע מפי אחד מלומדי תורה כשהוא מלמד פרשת השבוע חומש ורש"י עם ההמונים הפשוטים. פעם אחת בפרשת „תולדות" ישב אותו תלמיד חכם והרצה לפני שומעיו את הפרשה הראשונה של השבוע. כשהגיע אל הפסוק (בראשית כ"ה כ"ב) „ויתרוצצו הבנים בקרבה" קרא לפניהם דברי רש"י שם: „רבותינו דרשו (מלת ויתרוצצו) לשון ריצה: כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה, עשו מפרכס לצאת": והנה עמד אחד מן השומעים ושאל: בשלמא יעקב היה מפרכס לצאת ולא יצא — משום שעשו היה מעכב בעדו כיון שבבטנה של רבקה היה הוא, עשו, מונח בראשונה ואי אפשר היה ליעקב לצאת. אבל כשהיתה עוברת על פתחי עבודה זרה ועשו היה מפרכס לצאת, למה באמת לא יצא? והרי לא היה מי שיעכב יציאתו? חיוך קל התפשט על פניו של אותו תלמיד חכם המרצה והוא התחיל להסביר לשואל כי זוהי מליצה מדרשית אגדית שאין משיבים עליה. אבל דעתו של השואל לא נתקררה עד שקפץ הילד אריה לייבוש וענה: כשעברה רבקה על פתחה של עבודה זרה היה עשו בודאי מפרכס ומשתוקק לצאת, אבל רשע זה חשש כי כשיצא הוא לפתח עבודה זרה הלא ישאר מקום חפשי ליעקב לצאת לפתחי תורה ולא יהיה מי שיעכב בעדו. משום זה בחר להשאר בבטנה של רבקה, כדי שלא לתת אפשרות ליעקב לצאת ולהכנס לבית מדרש של תורה...

כל השומעים נהנו מתשובתו הפקחית של ילד בן שש שנים, ומאז היו מקלסים אותו בתור חריף וממולח בעיר מולדתו ובכל הסביבה. הוריו ביקשו ומצאו בשבילו מלמדים מתאימים והם פיתחו את כשרונותיו, לימדוהו תורה שבכתב ומפרשיה, תלמוד ותוספות, פוסקים ראשונים ואחרונים ולפי המסורת החסידית כבר היה בקי בכל הספרות התלמודית וגם היתה לו הבנה ידועה בחכמת הנסתר בהיותו ל„בר מצוה"!

מספרים כי לאחר דרשה פלפולית ארוכה שדרש ביום שנכנס לתורה ולמצוות, שאל אותו אחד מן המסובים, צורבא מרבנן, על מה שאמרו במסכת ברכות (י"ד, ב') כי במערבא

* הרב י. ל. הכהן מימון, „שרי המאה", ד, עמוד 159.

(בארץ ישראל) אין קורין פרשת ציצית בקריאת שמע של ערבית, לפי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה, אלא מתהילים את הפרשה ומסיימים אותה: „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה׳ אלקיכם" הלא כבר אמרו חכמינו (ברכות י"ב, ב׳) כל פרשה דפסקה משה רבינו פסקינן, דלא פסקה משה רבינו לא פסקינן (ואסור להפסיק באמצע פסוק), ואיך הפסיקו בני א"י באמצע פסוק ואמרו רק מקצת מן הפסוק הראשון: „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם" ומקצת מן הפסוק האחרון „אני ה׳ אלקיכם"? ואריה לייבוש, חתן הבר מצוה, החזיר תוך כדי דיבור: שני חצאי פסוקים אלו שאמרו בא"י הם באמת פסוק אחד שלם בתורה (ויקרא, י"ח, ב׳) „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ד׳ אלקיכם" והשתמשו בא"י בפסוק שלם זה שיש בו שני חצאי פסוקים של תחילת פרשת ציצית וסופה...

בהיותו כבן עשרים שנה נתקבל לרב בעיר לאנצוט שבגליציה וכבר בשנה הראשונה לרבנותו התחבב לא רק על היהודים, אלא גם הנוצרים בסביבה זו, כשהיה להם איזה דין ודברים עם אחד היהודים, היו מגישים את עצומותיהם לפני רבה של לאנצוט ומצייתים לפסקיו. בצדקתו ומידת ישרו ופקחותו מצא חן גם בעיני הגרף פוטוצקי, שהיה בא פעם אחת בשנה לדור מספר חדשים בארמונו אשר בלאנצוט. ומעשה היה ששלח לו פעם אחת על־ידי הסוכן שלו סכום של חמש־מאות זהובים לחלקם בין עניי היהודים ולא רצה לקבלם. הגרף התרגז על הרב, הזמינהו לארמונו ושאלהו מתוך כעס עצור: למה לא רצה רבה של לאנצוט לקבל את נדבתי בשביל עניי עדתו? החזיר לו רבי אריה לייבוש: על פי דין ישראל (בבא בתרא ה׳ ב׳) קופה של צדקה נגבית בשניים, שאין עושים שררה על הציבור פחות משניים ומכיון שהוד מעלתו הגרף שלח את הכסף רק לידי אני לא יכולתי לקבלו. יואיל נא, אדוני הגרף, למסור את נדבתו לשניים מאחי בני עמי, לפרנס הקהלה ולידי, כי אז נקבל את הכסף ברצון וברוב תודה... שמע הגרף פוטוצקי את תשובתו התמימה של הרב וחמתו שככה. הוא הזמין אליו את פרנס הקהלה ולידי שניהם מסר את תרומתו לחלקה בין עניי היהודים שבלאנצוט. רגיל היה רבי אריה לייבוש להוכיח בדברים כבושים את בני עדתו, את היחיד או את הציבור, על כל עבירה קלה כחמורה שבין אדם למקום, או שבין אדם לחברו, ופעם אחת, כשעמד על הבימה בבית המדרש והטיף את מוסרו לקהל נאנח אנחה קשה מתוך לבו ואמר: — „אל תחשבו רבותי שדברי המוסר והתוכחה שלי מכוונים כלפיכם. בדברי התוכחה הללו אני מתכוון כלפי עצמי, כי כך מקובלני מאת מורי ורבי הגאון הקדוש רבי ישראל מקוז׳יניץ, שאמר בשם הבעש"ט על הפסוק (ויקרא ד׳ ג׳) „אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם". אם מוצאים אנו אשמות בעם בתוך הקהל, אז עלינו לדעת כי בודאי נכשל הכהן המשיח, רב הקהלה, במעשה, בדיבור או במחשבה באשמות כמו אלו, והוא שגרם לאשמת העם. רבי אריה לייבוש הוסיף לומר, כי את הדברים האלה הגיד הבעש"ט באחד מבתי־המדרש של ברודי, עיר שרובה מתנגדים, והללו שמעו והתרגזו. אחד מחכמי ברודי שהיה באותו מעמד, נזף בבעש"ט ואמר: לפי הדברים ששמענו עכשיו הלא יעלה חלילה על הדעת לחשוב כי אם ישראל חטאו בעגל אז משה, רבם של ישראל נכשל גם הוא בדיבור או במחשבה בחטא זה והאם אין בדברים כמו אלו חרוף וגידוף כלפי גדולי ישראל ורבניו? הבעש"ט שמע ברוח מתונה ובמנוחת נפש את דברי הנזיפה והחזיר: הדברים שאמרתי אני חוזר עליהם עוד הפעם וברור לי הדבר כי באשמת העם יש איזה חלק כל שהוא גם לרבניו ולמנהיגיו, ועליהם לפשפש היטב אם לא נכשלו חלילה בביטוי שפתים או במחשבה גרידא באותו חטא; והלא כך אמרו חכמינו במדרש שמות רבה (פרשה מ"ג סימן ז׳, על הפסוק ויחל משה). בשעה שישראל עשו אותו מעשה (של העגל) עמד לו משה לפייס את אלוהים, אמר: רבון העולם, ישראל עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם? העגל הזה שעשו יהיה מסייעך: אתה מזריח את החמה — והוא הלבנה, אתה — הכוכבים, והוא — המזלות, אתה מוריד גשמים והוא מגדל צמחים. אמר הקדוש ברוך הוא: משה! אף אתה טועה כמותם?...

ורבה של לאנצוט סיים את דברי תוכחתו: לא אתכם אני מאשים אלא אותי, מידת הדין מקטרגת עלי בעצמי, ואם אתם נכשלתם בזדון או בשגגה באיזה חטא שהוא, זהו לא חטאת הקהל אלא חטאתי אני, כי בוודאי נכשלתי בדיבור או במחשבה ונתתי מקום לטעות, והריני מבקש סליחה לא רק מאת ה׳ אלא גם מכם שגרמתי לאשמת העם, מתוך תקוה שגם אתם וגם אני נהיה נזהרים מכאן ולהבא במעשינו, בדיבורינו ובמחשבותינו. כאמור נתמנה רבי אריה לייבוש אחרי כן לרבה של קישינוב על פי הצעתו של רבי אברהם השיל מאפטא. וזקני החסידים של הדור הקודם היו מספרים, כי כשבא אחרי כן הרבי מאפטא לבקר את בסרביה עבר דרך קישינוב ואמר בפני קהל ועדה שבאו לקבל את פניו:

— הידעתם את מקור מחצבתו של רבכם הגדול? הקדוש ברוך הוא לקח רגבי אדמת הר סיני וברא מהם את רבי אריה לייבוש שלכם. ושוב אמר: האמינו לי, כי חדרי תורה שהיו גנוזים מאות בשנים נמסרו ונתגלו לרב זה אשר בחרתי בשבילכם. ואמנם מתוך שני ספריו „חומת אריאל" (שנדפס בלבוב תרכ"ה) ו„גבורת אריה" (נדפס שם שנת תר"ל על ידי משמשו בקודש ר׳ זאב וולף לרנר), ניכר כוחו הגדול בקבלה ובתורת הנסתר. אבל ישישי החסידים היו מספרים כי אחדים מגדולי דורו אלה שהכירו אותו פנים בפנים היו אומרים כי בחריפותו בנגלה יכול היה לעמוד בשורה אחת עם רבי יהונתן רבה של פראג (ראה על אודותיו ב„שרי המאה" חלק ראשון, פרק י"ב—י"ד). ואנכי אודה ולא אבוש כי כאשר שמעתי את הדברים האלה בימי ילדותי מפי חסידים קשישים חשבתי אותם למוגזמים במידה מרובה, אבל בימי שחרותי שעברתי מעיר מולדתי לגור בסורוקי נתוודעתי לאחד מתלמידי החכמים ר׳ מרדכי לרנר, בן משמשו בקודש של רבי אריה לייבוש ומצאתי בתוך אוצר ספריו תכריך של כתבים בחידושי ש"ס ופוסקים, ובתוכו ספר גדול בפלפול חריף ועצום מאת רבה של קישינוב. אני התחלתי להעתיק את הכתבים האלה ולסדרם לדפוס, אבל מפני סיבות שונות נפסקה עבודתי. הקונטרסים שהעתקתי הבאתי עמי אחרי כן לארץ־ישראל, אבל כשפרצה המלחמה העולמית הקודמת ואני נתפסתי לרשות התורכית —

על חטא שחטאתי בציונות, עשו חיפוש בביתי וכל כתבי היד שלי ושל אחרים הוחרמו למלכות, רק קונטרס אחד מחידושיו של רבי אריה לייבוש על בבא מציעא, מלא חריפות ובקיאות שהיה מונח בתוך אחד מן הספרים שלי נשמר לפליטה וכאשר אזכה להדפיסו יראו ויווכחו רבים לדעת כי אמנם היה רבי אריה לייבוש לא רק צדיק ומתנהג בחסידות, אלא גם גאון אדיר חריף ועוקר הרים בפלפוליו. כפי שהייתי שומע בילדותי מפי זקני היהודים בקישינוב, היתה בידם מסורת מאבותיהם כי רבי אריה לייבוש למרות מה שהיה נוח לבריות ומסביר פנים לכל מי שבא לביתו — היה זורק מרה בבני העיר. לא נשא פנים לאיש ואימתו היתה מוטלת על הציבור. בכל ערב שבת היה חוזר עם השמש על פתחי החנויות, בודק את המדות והמשקולות, ולא בחנות אחת החרים את המשקולות וחייב את בעליהן לתשלומי קנס. תמיד היה עוסק בתורה, בצרכי ציבור, מחלק לעניים את המתנות והפדיונות שבני העיר היו נותנים לו — ובבית לא היתה פרוטה לפורטה.

מכל הסביבה באו אליו לבקש ממנו עצה ותושיה והוא, בעיניו השחורות והעמוקות, היה סוקר בסקירה אחת את כל אדם וחודר לכל מצפוניו. ביתו היה פתוח לרווחה לפני כל איש, וכל מי שהיתה השעה דחוקה לו או שהיה מיצר ומצטער על איזה דבר שאירע בביתו או במשפחתו, היה בא אליו ומגלה לפניו את לבו ואת כל מחשבותיו. ורבי אריה לייבוש, רבה של לאנצוט, היה משיב תשובות קצרות ולפעמים גם סתומות, אבל השואל לאחר שהעמיק בדבריו הקצרים של הרב, מצא תשובה על שאלותיו וספקותיו.

מ. ש. גשורי

הגאון רבי אריה לייבוש

אחת הדמויות המופלאות ביותר בדורו של רבי יעקב־יצחק הורוויץ „החוזה מלובלין" ותלמידיו, היה הגאון רבי אריה־לייב הרב מלאנצוט.

בספרות החסידית לא נשמרו פרטים ביאוגרפיים — על לידתו, על אישיותו, על משפחתו, על רבותיו, ומי סמכו לרב. ידוע רק שכבן עשרים נתקבל לרב בלאנצוט ונשאר בה רוב חייו, ורק בסוף ימיו נתקבל כרב בקישינוב. הוא היה לא רק גאון אלא גם חסיד תלמידו של „החוזה מלובלין" ושל הגאון הנודע רבי שמואל סאליר, מחבר „שם משמואל".

החסידות קירבה את הגאון הנעלה הזה גם לעולם הנגינה ובספריו שנדפסו מורגשת חיבתו לנגינה.

כבר בגיל צעיר ביותר גילה אריה־לייב כשרונות בלתי מצויים. בעת ההיא — בתקופת הדור השני לחסידות בגליציה והראשון בפולין — מלאו בתי־המדרש בכל עיר של ישוב יהודי לומדי תורה. אז הופיע גם אריה לייב העילוי הקטן, היושב על יד גמרא גדולה. אמרו עליו, כי „ראש ברזל" לו, וכי כוכב חדש מאיר בשמי פולין התורנית. לא עברו ימים הרבה, ועילוי זה הפך לרב גאון ושמו הוסיף כבוד ותהילה לעיירתו; אך העיירה היתה צרה לו והעילוי הצעיר שאף לחבק עולם ומלואו. הוא החל לנדוד מעיר לעיר, מישיבה לישיבה וחיפש מורה דגול בישראל שידריכו בלימודיו. בכל מקום בואו הראה את בקיאותו ואת חריפותו, ש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, היו שגורים בפיו, ושם העילוי נישא לתהילה בפי כל הגאונים.

בן עשרים נתמנה לרב בלאנצוט, היא העיר שיצא לה שם ברבניה הגדולים. כלפי חוץ היה מעורב עם הבריות, עושה ומעשה בעניני העיר, אך בפנימיותו היה מובדל ומורם מעם. בזמן קצר נתפרסם בכל הסביבה, לא רק בין היהודים, גם אצילי הנוצרים נטו לו חסד וביקשו את קירבתו. הרוזן פוטוצקי, אדוני העיר, היה מתיעץ בו ומשבחו בפני חביריו האצילים, שיהו פונים אליו בבעיות שונות.

תורה וחסידות היו לתוכן חייו. איש אמת ואוהב ישראל, הסביר פנים לקטן ולגדול. פניו העדינים היו מפיקים אור ובת צחוק היתה מרחפת תמיד על שפתיו. רחש אהבה לחסי־דים ולחסידות, אך היה משכמו ומעלה גבוה מכל העם.

מעולם לא הכין את עצמו לשיעור או לפלפול או לדרוש שהרבה להשמיע בקהילתו. היה מתכונן כמה רגעים ומיד היה משמיע שיעור מלא בקיאות, חריפות ופלפולים מחודדים המבוססים על ההגיון והסברה ישרה. כגדולתו בתורה כן גדולתו באגדה ובמדרש. דרשן ונואם בחסד היה שהקסים את כל שומעיו — רבנים ופשוטי עם. קולו היה כקול הארי והופעתו עוררה כבוד והערצה.

הרב מילא במסירות ובנאמנות את תפקידו כרב לבני קהילתו בלאנצוט, עמד בתקיפות על משמרתו כרועה נאמן לעדתו.

בסוף ימיו עבר מלאנצוט לכהן ברבנות בעיר קישינוב ואף שם נקרא בשם הישן „הרב מלאנצוט". הקשר בינו ובין קהילת לאנצוט לא נפסק לגמרי גם אחרי עברו לקישינוב. הוא קוים בחליפת מכתבים ובביקורים של אנשי לאנצוט בקישינוב.

הגאון מלאנצוט־קישינוב חיבר הרבה חידושים בלימוד התורה אבל לא הספיק להדפיסם בחייו. רבי אריה לייב נפטר בקישינוב בר"ח חשוון תקפ"ד. כך קובע צעיר אחד מסופרי החסידות. בספרות החסידות לא נזכרת שנת פטירתו. אשר לשנת תקפ"ד קשה להסכים לכך מכמה טעמים: לא יתכן שרבי אריה־לייב, תלמידו של „החוזה מלובלין", נפטר תשע שנים אחרי פטירת רבו בתשעה־באב תקע"ה, כי ברור לנו שרבי אריה־לייב נפטר לעת זקנתו. לולא מלחמת השואה

האחרונה אפשר היה לבדוק את המצבה שעל קברו בקישינוב ולפענח את שנת פטירתו.

שלושה מספריו נדפסו זמן רב אחרי פטירת מחברם, מלבד זה נשארו ממנו בכתב־יד הרבה חידושי תורה, ורבים אבדו. ואלה הספרים שנדפסו:

א) „חומת אריאל" דרושים, מאת הגאון הגדול, בוצינא קדישא, חסידא ופרישא רבן ישראל כקש"ת (כבוד קדושת שם תפארתו) מו"ה (מורה הוראה) אריה ליב אבד"ק לאנצוט וקישינוב (למברג 1867).

ב) „גבורות אריה" על ספר בראשית מעשי ידי איש קדוש, שר התורה מאור העדה והגאון האמיתי, ארי שבחבורה בוצ"ק אריה לייבוש רב אבד"ק לאנצוט.

ג) „דברי אסתר" חידושים נפלאים, מדבש מתוקים, שבעתים מזוקקים, מאיש גדול בענקים, אשר דרש דרוש על מגילת אסתר ה"ה הרב הגאון בוצינא קדישא חסידא ופרישא, שר התורה, קדושת שמו המפורסם רב ואבד"ק לאנצוט מו' אריה לייבוש זצוקל"ה (זכר צדיק לברכה וחיי העולם הבא).

מלבד חידושיו של הגאון מלאנצוט־קישינוב, שהודפסו בספריו היו צדיקים שונים מביאים ממנו ובשמו חידושים שונים.

כך היה הרבי צבי־הירש, הצדיק מז'ידיצ'וב מביא בשמו בספרו „עטרת צבי" ובהסכמתו לספר „אור פני משה" מאת רבי משה סופר מפשוורסק הוא אומר: וכמה פעמים שמעתי מפיו הקדוש תורה וטעמתי מצוף דבש וכו', ואף על פי שלא היה אדמו"ר לחסידים — רישומו בספרות החסידית ניכר עד היום.

ר' יעקב יצחק הורוויץ מלאנצוט

ימים רבים עמדה פולין הפנימית עם מרכזיה לובלין, ווארשא וכל מדינת מזוביה מחוץ לחוג השפעת החסידות; אבל בעשר השנים האחרונות למאה הי"ח, בימי התאבקותה של ממלכת פולין הגוססת שנגמרה בכיבוש פרוסיה ואוסטריה בתוך אותם המרכזים, התפשטה כאן תנועת החסידות במהירות של נהר שוטף. דומה היה, כאילו באה התנועה החדשה בתקופת המהפכות המדיניות... על כנסת ישראל, שלא תרגיש את הניתוחים שנעשו בגופה בשנות חלוקות פולין האחרונות, בימי שלטון פרוסיה ואוסטריה ואחר כך בימי מלחמות נפוליאון, הדוכסיות הוורשאיות ושאר הצירופים הפוליטיים של התקופה הסוערת. בראש התנועה עמדו במדינות פולין הפנימית שני מנהיגים: ר' יעקב יצחק הורוויץ מלאנצוט, שהגיע לפרסום גדול כשקבע מושבו בלובלין („דער לובלינער רבי") והמגיד ר' ישראל מקוזיניץ („דער קאזשעניצער מגיד").

מקור החסידות על אדמת פולין הפנימית היתה העיר ז'לוחוב (פלך סידליץ) שבה ישב הרב לוי יצחק לאחר שהוכרח לצאת מפינסק בסיבת הרדיפות על החסידים. אליו היו באים שני הצעירים, יעקב יצחק וישראל, לשמוע מפיו תורה בחסידות. ואחרי אשר הלך רבם לברדיטשוב וחידש את המרכז הוואליני, מצאו כר נרחב לפעולתם בפולין הפנימית. האגדה מצרפת אותם למנין ה„גבורים" מתלמידי המגיד המיזיריטשי, אבל יותר קרוב לודאי, שהיו תלמידי תלמידיו. רבי יעקב יצחק מלאנצוט בגליציה היה דר בקרוב מקום לליזענסק ונתקרב גם אל ר' אלימלך, יוצר שיטת הצדיקיות המעשית, ולהמגיד יחיאל מיכל מזלוטשוב.

בעשר השנים האחרונות למאה הי"ח נתפרסם „הצדיק מלאנצוט" לאיש קדוש, חוזה עתידות ועושה נפלאות. למקום מושבו נהרו המונים של חסידים צמאי אמונה ונושאי „פדיונות".

שני הצדיקים הגיעו לפרסום גדול כבר בסוף המאה הי"ח, אבל תהילתו של יעקב יצחק גדלה ביותר כשהעתיק מושבו מלאנצוט ללובלין העיר הגדולה (קרוב לשנת תק"ס — 1800) ונתפרסם בשם „דער לובלינער רבי".

עפ"י שמעון דובנוב „תולדות החסידות".
ספר ב', עמ' 215, „דביר", תרצ"א.

מ. ש. גשורי

החסידות בצמיחתה ובפריחתה בלאנצוט

אחרי פטירת הבעש״ט נפוצה החסידות במהירות, ביחוד בקרב תושבי הכפרים והעיירות. ומסתבר שעד סוף המאה הי״ח הגיעה כבר החסידות בארצות רוסיה השונות להשתלטות בקרב רוב האוכלוסיה היהודית בישובים הקטנים. אמנם הקהילות הגדולות נשארו עדיין בתקופה ההיא בידי המתנגדים לא רק בווהלין הסמוכה לליטא, אלא גם בגליציה המזרחית (לבוב, ברוד), ומכל־שכן בגליציה המערבית (קראקוב), והוא הדין גם בקהילות הבינוניות בגליציה (טרנופול, ז׳ולקווא, סטניסלאוו, ריישה ועוד). בגליציה שנמצאה משנת 1772 תחת שלטון אוסטריה, הסתעפו והלכו שושלות הצדיקים, גורם חשוב בהתפשטות המהירה של החסידות בגליציה היו העריצות והדיכוי של ממשלת אוסטריה.

החסידות בגליציה היתה שונה בהחלט מן החסידות בארצות רוסיה. עוד בדור השני לחסידות, בימי המגיד, רבי בר ממזריטש, נבדלה החסידות בגליציה הבדל רב לשבח מזו שבאוקראינה הסמוכה. לימוד התלמוד היה נפוץ כאן גם בקרב החסידים לעומת הבערות ועם־הארצות המרובה בקהילות אוקראינה. האישים המובהקים ביותר בקרב מנהיגי החסידים בגליציה מגלמים את מיטב המסורת של שחר תנועת החסידות, הן בפשטות התנהגותם והן בתורת מוסרם הסוציאלי. כל עטרות הקדושה של אתוס ענדה האגדה החסידית לראשיהם של צדיקים שונים, כמו ר׳ משה־ליב מסאסוב, ר׳ וולף מזבארז׳. בן הדור השלישי בחסידות, רבי אלימלך מליזנסק, מתלמידיו של המגיד ממזריטש, הוא שחולל שיטה חדשה בתורת החסידות על מעלת הצדיק, כפי שבאה לידי בטוי בספרו „נועם אלימלך״ שהופיע שנתיים אחרי מותו, שעיקר תכנו היא תורת הצדיקות. דור החסידים של הצדיק מליזנסק זכה עדיין למנהיגים דגולים בעלי שאר רוח, שגם בתורתם וגם בהתנהגותם הוכיחו את החיוניות ושפעת הכוחות היוצרים של החסידות בשיא הסתערותה.

לא רחוק מליזנסק נמצאה העיירה לאנצוט, עיר היסטורית בעלת עבר בקורות המדינה, שתורת החסידות מצאה בה מקלט, וחיש היתה לפנינה יקרה במשבצת החסידות בגליציה, שבה מצאו מחסה גם בחייהם וגם במיתתם צדיקים נודעים, ובה נראו מפעם לפעם פני צדיקים אורחים שבאו מעבר לגבול ובחרו לבקר אצל צדיקי גאליציה. לאנצוט היתה לשם דבר בפיות הצדיקים והחסידים. על כס הרבנות בלאנצוט ישבו רבנים גאונים, שהשפעתם היתה פרושה בסביבה וגם למרחקים. בקורות החסידות בגליציה תופסת לאנצוט מקום חשוב ותפקידה בהתפתחות ענייני החסידות נרשם באותיות זהב ב„ספר החסידות״.

עיר זו נכבשה לחסידות כמעט מהימים הראשונים להיווסדה. עוד לפני ישיבתו של רבי אלימלך בקרבתה הגיע אליה שמעה של התנועה החדשה ואף התווכחו עליה ומצאוה תואמת למהלך השקפתם המוסרית והתורנית. אין ספק שמפעם לפעם ביקרו חסידי לאנצוט בחצרות הצדיקים שמעבר לגבול, באוקראינה, בפודוליה או בליטה ומשם הביאו את בריתה שלום. חילופי דעות אלה בישרו את התקרבות החסידות לשעריה. וחיש זכתה לקרבתו של הצדיק רבי אלימלך שהתישב בליזנסק (בגליציה התיכונית, בין לאנצוט ורוזבדוב), שניהל בה אדמו״רות כעשר שנים עד מותו בשנת תקמ״ו.

שני דורות בחסידות

א. לאנצוט במעגל ליזנסק.

בין העיירות והכפרים בגליציה, שנכבשו כמעט ללא התנגדות, תפשה מקום בראש העיירה העתיקה לאנצוט, שצביונה החסידי נתחזק בהרבה מאז התישב בליזנסק הרחוקה ממנה רק 24 ק״מ רבי אלימלך ווייסבלום (לאנצוט היתה עיר מחוז וליזנסק היתה כפופה לה מטעם הרשות).

אחרי התקופה הראשונה בחסידות, היא תקופת הבעש״ט ותלמידיו, שהיתה תקופה של התעמקות בשאלות מיטפיסיות שונות, באה התקופה השניה של תלמידי ה„מגיד״ רבי דוב־בער ממזריטש, שרבי אלימלך מליזנסק היה אחד מגדוליה. רבי אלימלך היה אדם מצוין שהסב אליו רבים והשפעתו היתה רבה לא רק בחייו כי אם גם אחרי פטירתו. החסידות ידעה להעריץ את רבי אלימלך כאחד מגדוליה, והדמיון החסידי העשיר ידע לענוד לראשו עטרת תפארה, מקלעת פרחי אגדות וסיפורי נפלאות. אחד ההיסטוריונים החסידיים קובע, שרבי אלימלך כיהן כאב״ד בקולבוסוב ואחר בלאנצוט עוד לפני שהתיישב כצדיק בליזנסק.

כבעש״ט בשעתו לא חיכה גם ר״א שהעם יבוא אליו. הוא הלך אל העם לדבר על לבו דברים כבושים. כבעש״ט בשעתו, שהכיר את העם מתוך נדודיו הרבים בטרם שנעשה למה שנעשה — כן הכיר גם ר״א את העם בטרם נעשה לבעש״טני מתוך נדודיו הרבים. ליזנסק שכנה בקרבת מקום לעיר לאנצוט, ורבה היתה השפעתו של ר״א בלאנצוט עוד לפני פרסומו בתור צדיק לחסידים. עוד בשנות נעוריו, כשהחליט ללכת עם אחיו זושא ב„גולה״, לסבול את הצער וההדחקות הגדולים של גלות בתוך גלות, היו נעים ונדים ברגל מעיר לעיר ומכפר לכפר, ולא אחת לנו בלאנצוט, ובאו בקרב השדרות היותר נמוכות שבעם, סובלים דחקות, חרפות וגידופים, ולפעמים גם מכות ומהלומות ומקבלים את כל היסורים האלה באהבה — כדי להמתיק את הדין ולזכות בלב טהור.

רבי אלימלך (תע״ז—תקמ״ז), שבראשית התגלותו של הבעש״ט מלאו לו רק י״ז שנה, לא נהה אחרי שמו הטוב של הבעש״ט. רק לאחר שנודע לר״א על קדושתו וטהרתו, הצטרף אל מחנהו, אלא שלא מצא עוד את הרבי בחיים

וקבל את מרות תלמידו רבי דוב בר, ותפס מקום חשוב ביותר בין תלמידיו, ועלה בחלקו להמשיך בדרכו של הבעש"ט. ר"א ביצע את תהליך התפתחות החסידות בגליציה על אף תנאי תחבורה קשים. הוא ואחיו עברו במחוזות השונים מעיר לעיר ומכפר לכפר ובהופעתם ידעו לרכוש את לב בעלי שאר רוח ורגש בדרך מקורית רבת רושם. ספרו „נועם אלימלך" הוא מקור לא אכזב למוסר נעלה ונשגב הנובע ממעיינו של רבי דוב בר.

בין הקשרים השונים שהיו בין ר"א ללאנצוט החסידית היה גם קשר משפחתי. אחת מבנותיו, מיריל (שנקראה גם בשם מיריש) נודעה לצדקת גדולה והיא היתה אשת הצדיק רבי אליהו משדה־לבן בן הרב ר' יעקילי מלאנצוט.

בין האגדות האופפות את אישיותו של הצדיק מסופר, שפעם אחת בא ללאנצוט. אחרי שנסע משם הלכו כל בני העיר ללוותו כשהוא יושב בעגלה. כשהצדיק הגיע עם העגלה מחוץ לעיר ירד אף הוא מהעגלה והתערב בין האנשים שליווהו. שאלוהו: למה הוא עושה להם כך? הרי הם אינם הולכים אלא ללוות את הצדיק. השיב להם: אחרי שראה שהם מקיימים את מצות לוויה בהתלהבות גדולה כזו ירד אף הוא מהעגלה לצרף עצמו עמהם במצוה זו.

לאנצוט שימשה עיר מעבר לחסידים ולצדיקי פולין שמגמת פניהם לליזנסק. עיר זו שימשה אכסנית מעבר להולכים ולנוסעים, לעוברים ולשבים לליזנסק וממנה. רבי דוד, הצדיק מלילוב, היה מתלמידיו של ר"א, ובביקוריו בליזנסק היה לן לא אחת בלאנצוט. הוא סיפר שפעם שם פעמיו אל רבי אלימלך מליזנסק. בדרך העריב עליו היום בעיר לאנצוט, שבאותם הימים עדיין היה רבי איצילה, (החוזה מלובלין) דר שם. האווירה של לאנצוט היתה מלאה תורה וחסידות, והיא שימשה הכנה, כעין פרוזדור לטרקלין הצדיק מליזנסק.

כשהגיעה שעתו של ר"א להיפטר מן העולם — מספרת האגדה החסידית — סמך את ידיו על ראשי תלמידיו והאציל עליהם מרוחו. את חלקי נפשו העיקריים חילק לארבעה מהם, הקרובים אליו ביותר, ואת מאור עיניו נתן לרבי יעקב־יצחק ה„חוזה" מלובלין, שישב בלאנצוט זמן רב, מפאת קשריו השונים לעיר. והצדיק מזידיצ'וב העיר שעוצם ראייתו של החוזה עלה על זה של רבו ר"א, שמסר לתלמידו החוזה כוח ראיה כפול לראות „מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור"; ממש כשם שעשה אליהו הנביא לתלמידו אלישע. החוזה אף התחיל בלאנצוט למשוך עדה, מה שגרם לפירוד הלבבות בינו לבין רבו מליזנסק.

ב. מתלמיד־חסיד לצדיק בלאנצוט

רבי יעקב־יצחק למד בנעוריו בישיבת הצדיק רבי שמואל־שמלקה הורוויץ מריצ'וול, שנתמנה אחר כך לרבה של ניקלשבורג במוראוויה, ואחרי שעקר משם לשיניווה למד אצל רבי לוי־יצחק שהיה אז רב בזיליחוב שבפולין. אחרי נישואיו הראשונים, שלא הצליחו, השיאו רבי אלימלך מליזנסק את שפרינצה בת אחד מחסידיו הנלהבים, רבי צבי־הירש מלאנצוט, ושם קבע משכנו. תחילה היה סמוך על שולחן חותנו, אך הודות להשתדלות רבו ר"א, שהשפעתו היתה גדולה מאוד בכל הסביבה, הוא נתמנה רב ואב"ד בלאנצוט. מאשתו, ילידת לאנצוט, נולדו לו ר' ישראל מלובלין, ר' יוסף מטורטשין, ר' אברהם שנפטר בחיי אביו, צבי־הירש ובת צירלה.

רבי איצילה, אף שהיה תלמיד לרבי אלימלך, נתחשק לו להכיר את הרבי הגדול בדורו, רבי דוב בר ממזריטש, יורשו של הבעש"ט, שישב אז ברובנה. שכרו כרב בלאנצוט היה מצער ולא הספיק אף לפרנסת ביתו, ומובן שלא היה לו להוצאת הדרך לרובנה. הרב מלאנצוט נאלץ לעשות את דרכו ברגל עד רובנה. בביקורו הראשון ברובנה קרהו מקרה מעניין: רבי שלמה מלוצק (המגיד מסקוהל) נתמנה לסדר את הי"ב חלות על שולחנות של רבו המגיד ממזריטש בסעודות שבת, תוך הקפדה להוראות האר"י הקדוש. הרב מלאנצוט שהיה עני מאד וידע שלא תהיה לו חלה לקיים סעודת מלוה־מלכה במוצאי־שבת, פרס מנה בחשכה מאחת החלות של סעודת שלש־סעודות ושם בכיסו. כשהרגיש רבי דוב בר שחסרה חלה אחת, שאל את רבי שלמה לפשר הדבר, והלה ענה שלדעתו זהו מעשהו של האברך הפולני המתכונן להיות „רבי". מיד אחר שלש־סעודות הזמין המגיד לחדרו את האברך מלאנצוט, והוא הודה בפני המגיד כשהוא מלא חרדה, שהוא לקח את החלה כדי שיוכל לקיים מצות סעודת מלוה־מלכה שלא החסיר אף פעם עד כה. המגיד הרים את שתי ידיו והניחן על ראש האברך וברכו במלים אלו: „יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שתזכה לקיים את סעודת מלוה־מלכה בהרחבה גדולה כמנהיג בישראל". ברכת המגיד נתקיימה חיש, ורבי איצילה התחיל למשוך אליו קהל חסידים ולנהוג בצדיקות בלאנצוט עוד בחיי רבו מליזנסק. בבית־מדרשו היו חסידיו עורכים סעודות מלוה־מלכה בהרחבה גדולה, כדי לקיים את דברי המגיד ממזריטש. אך ה„חוזה", על אף פרסומו כצדיק לחסידים, המשיך במשך כמה שנים לנסוע לרבי אלימלך מליזנסק כתלמיד.

רבי איצילה נתקרב לר"א, ורבו החשיבו וכיבדו מאד. ופעם אחת ראה שני אילנות גבוהים מאד, האחד עבה והאחד דק. המשיל ר"א לאמר: האילן העבה — זה אני, והשני — רבי איציקל מלאנצוט. כשהי'ה בא מלאנצוט לליזנסק היה רבו מבקרו תמיד באכסנייתו, בלי לשים לב למחאת בניו, שראו בזה פחיתות הכבוד. והוא ענה להם: „אם השכינה הקדושה אינה מהססת ללוותו לכל מקום שהוא פונה, למה עלי להתבייש לבקרו באכסנייתו?" ולא עוד, אלא כשבאו לפניו עניינים גדולים ציווה לילך לתלמידו רבי איצילה בעודו בלאנצוט. לעת זקנתו לא עצר ר"א כוח לעזור לכל מרי־נפש וזקוקים לעזרה ורפואה, שפנו אליו בדמעות ובלבבות שבורים, ולכן היה שולח את כל החולים והזקוקים לעזרה ללאנצוט, ובזה כאילו נתן הסכמתו, שאצל רבי איצילה אפשר להיוושע יותר מהר מאשר אצלו. לאט לאט חדל קהל החסידים לבוא אליו והתקשרו לרבם החדש, שמשך אליו את החסידים כבכוח קסמים. ר"א החל להתרעם על חסידיו ההולכים ללאנצוט, וחולשת דעתו גדלה עד שחלה. אמר לו ר' אלעזר בנו: אבי, מי אשם בכך? הרי

אתה בעצמך הבאת את תלמידך לעטרת צדיקותו! השיב: „עשיתי מה שהייתי צריך לעשות, כי הוא ראוי לכך. אך שכחתי כי „אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימא". ברגע שהוא מקבל עליו לנהוג בצדיקות אין לי מה לעשות כאן. אבל חפץ אני עדיין לחיות". ר' אלעזר נסע ללאנצוט וביקש את רבי איצילה שלא לנהוג בצדיקות כל זמן שאביו הצדיק יהיה בחיים. אך ר' איצילה ענהו: „גמירנא מיהב יהבי מישקל לא שקלי" *. אחרי שאביך הכתירני לרבי על חסידים אינני יכול לסגת אחורנית. „מאן מלכי רבנן". רבי של חסידים דומה למלך, וידוע מאמר חז"ל: „מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול". אינני רשאי למחול על כבודי, שאינו שייך לי אלא לחסידי. אף שאול המלך לא רצה במלוכה, ובכל זאת לא חפץ לפנות מקומו לדוד המלך.

ג. לאנצוט — סלע המחלוקת בין הרבי ותלמידו.

אחרי שרבי איצילה פרש לגמרי מרבו בליזנסק ומשך אליו תלמידים וחסידים רבים מרבו, כתב אליו ר"א מכתב וביקשו שלא לעזבו. „רחם על שנות זקנתי ועל שנות זקנתך ובואה אלי" — כתב אליו הרבי הזקן. „שנינו זקוקים זה לזה. ממני לקחו מן השמים שתי מדרגות גבוהות מאז שעזבתני. היה לי „גילוי אליהו" כל עת וזמן שחפצתי, ובכל יום ששי לפני קבלת שבת שלחו לי ממתיבתא דרקיע „ברכת שלום". ברם, מאז שעזבתני לקחו ממני את המדרגות היקרות הללו. עודך זקוק לטובתי, מכיון שעוד לא סיפקתי לך „קץ טוב, ואם לא תבוא — תתחרט".

קנאת רבי אלימלך בתלמידו מלאנצוט על שלקח ממנו את רוב חסידיו היתה ללא שיעור. הוא היה תמיד נסער ולא נתן גם למקורביו להיכנס אליו, לא נהג שולחנות כבימים מקדם, והראה סימני עצבנות ואי־סבלנות, עד שגם ראשי חסידיו ומעריציו הנאמנים החלו להודות בפומבי, שרבם הזקן יצא קצת מדעתו, ובחשאי נחפזו ליום שבת לרבי איצילה מלאנצוט, ושם מצאו רוחניות רעננה ועסיסית, שהרעיפה עליהם נועם וחיות. ברם, לא כל החסידים יצאו בשלום מן המערכה: חלק מהם בא על עונשו מטעם הצדיק מליזנסק. ופעם אחת, כשנודע לו שחסידו המובהק ר' דוד"ל מלמד מזילין (עיירה בין ליזנסק ולאנצוט) נסע ללאנצוט ליום שבת אחד, הוא אזר כוח וקם ממשכבו במוצאי־שבת וצוה לרתום סוסים בעגלה, ומיד אחרי הבדלה נסע לזילין כדי להיווכח אם נכונים הדברים שסיפרו לו. בהגיעו לזילין בחצות לילה נסע מיד לדירת ר' דוד"ל. אשת המלמד נבהלה מאד כשראתה את הצדיק הזקן בדירתה, וחששה שמא יעניש את בעלה בעקב פחיתות הכבוד שגרם לו. „היכן בעלך?" — שאל הצדיק. — „הוא ייכנס בעוד רגעים" — השיבה. — „אני הולכת לקרוא לו". תוך כדי דיבור עזבה את החדר, הלכה ועמדה בדרך המובילה ללאנצוט, בידעה שבעלה עומד לבוא ותספר לו שהצדיק בא, ועליו להיות זהיר בלשונו כדי שרבו לא ידע היכן היה. אך ר' דוד"ל לא חפץ לשקר בפני הרבי שידע והרגיש בנסיעתו. על שאלתו היכן היה בשבת, ענה לו בהאי לישנא: „הרבי יושב בשמי מרום וקשה להגיע אליו; בלאנצוט יש סולם שבו אפשר לטפס ולעלות כדי להגיע לרבי". „אם כן — הכון לדרכך" — קרא הצדיק בחמתו. „תוכל להגיע למרום, לשחקים, גם בלי סולם". הצדיק עזב מיד את חדרו של ר' דוד, ישב בעגלה וחזר לליזנסק. באותו שבוע חלה ר' דוד ונסתלק לעולמו. רבי איצילה, אחרי ששמע על פטירתו של ר' דוד"ל, פרץ בקריאת הפסוק (תהלים) „הלמתים תעשה פלא? אם רפאים יקומו יודוך סלה". — כלומר: היש צורך במופת כדי להמית אנשים? התודה והתהילה לצדיק שבידו לרפא חולים ולקומם יצורים נכאים".

רבי איצילה לא חפץ להיכנע לרבו מליזנסק, ומתוך חשש להישאר בלאנצוט בשכנות עם רבו לשעבר הוא עזב את עיר מגוריו לאנצוט והתישב ברוזבאדוב. „משום מה שרוי הרבי בכעס?" שאל רבי איצילה. האין הוא יודע כי „יפתח בדורו כשמואל בדורו?" כל צדיק גדול בדורו ובתקופתו. אילו היה שמואל הנביא חי בדורו של יפתח, היה מקבל עליו את מרותו של יפתח". שנה אחת ישב ברוזבאדוב, ואף שם לא הגיע אל המנוחה. באותה עיירה ישבו שני ראשי הקהל שנמנו עם מעריצי רבי אלימלך, ולכן הירבו לצער את רבי איצילה, שנפרד מרבו ועשה „שבת" לעצמו. לאחד משניים אלה היתה בת יחידה, שחלתה פתאום, וכל העיר ראתה בזה עונש על צערו של רבי איצילה. אבי החולה מיהר לנסוע לרבי אלימלך ובקשו להציל את בתו היחידה הנמצאת בסכנה גדולה. אך הוא השיב, שעליו היה לדעת מה שכתוב בפרקי אבות: „וכל דבריהם כגחלי אש", כלומר: שהקפדת צדיק בוערת כאש ואין להביאו לידי כך, ויעץ לו לחזור לעירו ולפייס את רבי איצילה, שמטבעו הוא טוב ומיטיב. ראש הקהל חזר לביתו ומצא את בתו במצב נואש. מיד נחפז לרבי איצילה וביקש לסלוח לו. הצדיק ניגש לחלון, הביט למרום והתפלל בעד החולה, ואחרי זה בישר לאביה שתחלים ממחלתה. אחרי מעשה זה יכול הצדיק להישאר בעיר ללא חבלה ממתנג־דיו. ובכל זאת לא חפץ להישאר שם, באמרו, שאינו חפץ לשבת בעיר, ששמה מכוון למחלוקת ופרוד לבבות („רוזווד" פרושו „גט" בפולנית), והוא חזר ללאנצוט.

מיד אחרי שובו ללאנצוט באו אליו שני חבריו, שיצא להם אחר כך פרסום רב: רבי מנדיל הצדיק מפריסטיק ורבי אברהם יהושע השיל מקולבוסוב (אחר כך באפטה). חסידים אמרו, שהם באו אליו בשליחות רבם, רבי אלימלך, שישפיעו עליו שיבוא אליו לשבת אחת, ואם לא ימלא בקשתו — כך מספרים בשמו של ר"א — ירגיש את מצבי לעת זקנתו. רבי איצילה לא נענה לבקשתו והוא אמנם הרגיש לעת זקנתו כרבו, צרת התחרות מצד תלמידו רבי יעקב־יצחק „היהודי הקדוש" מפשיסחה שנפרד מרבו ה„חוזה" ושם לראשו את עטרת הצדיקות. בעת „שבת אחים", שני הצדיקים הגדולים מרימנוב ואפטה בלאנצוט, רעשה כל הסביבה. אלפי אנשים באו ללאנצוט כדי לראות את שלושת הצדיקים בצוותא. פגישה זו לא נעמה להרב בלומנפלד מריישה, שהיה מתנגד קיצוני לחסידות.

* למדנו (אלוהינו) נותן, אבל אינו לוקח (בחזרה).

והוא הלשין על שלשתם בבית־הדין המחוזי ברייישה, שהם מרמים את העם בדברי שקר ומעשי עוול, ובמוצאי־שבת, בשעת ישיבתם של שלשתם בסעודת מלווה־מלכה, נאסרו בידי שוטרים, הובילום לריישה והושיבום בבית־הכלא. המון חסידים מריישה התנפל ביום ראשון בבוקר על בית הרב המלשין ורצו לפגוע בו. הרב התחרט על חילול־השם שנגרם על ידו. אך קצרה ידו מהושיע, כי ביום ראשון קשה היה למצוא איש מפקידי בית־הדין. שלושת הצדיקים ישבו במאסר עד יום השני בבוקר, ואז שוחררו לפי המלצת הרב בלומנפלד...

על שחרור הצדיקים הללו מספרים החסידים, שביום השני בבוקר הובאו שלשתם למושב בית־הדין המחוזי. ורבי מנדיל, שידע לדבר צחות בגרמנית היה ראש המדברים. על שאלת השופט לעיסוקם ענה, שעובדים הם בלב נאמן ובמחשבות טהורות את מלך מלכי המלכים, הקב״ה. על השאלה, מה הם עושים בלאנצוט, ענה, שבאו לכאן ללמוד מפי חברם הוותיק רבי איצילה הורוויץ כיצד לעבוד את ה׳, מפני שהוא יודע חכמה זו יותר טוב מכולם. על השאלה, למה הם לבושים בגדי לבן, ענה רבי מנדיל בשאלה, ולמה לבוש השופט בבגדים שחורים. השופט רתח מכעס וצעק: „דע לפני מי אתה עומד! ענה לי מיד על שאלתי״. אך רבי מנדיל ענה בניחותא: האימרה „דע לפני מי אתה עומד״ ידועה לנו יפה. ואם השופט ידבר אלינו ברוגז, לא נענה כלל. ובדברו מלים אלה הרים הרימנובי את השטריימל מעל מצחו, בהראותו לשופט את מצחו הרחב. פחד גדול נפל על השופט, והוא התחיל לרעוד בכל איבריו כמתוך קדחת קשה. בעמל קשה הפליט השופט מפיו את המלים: הנכם חפשים. אינני חפץ בשום מגע־ומשא עם אנשים כאלה.

ד. המערכה לעזיבת לאנצוט

רבי איצילה השתוקק מאד לעזוב את לאנצוט ולא להימצא בקרבת מקום לליזנסק, והוא חיכה רק להזדמנות טובה. הזדמנות זו לא איחרה לבוא.

בלאנצוט ישב אז איש אחד, שכונה בשם „ר׳ וולף בעל התהילים״, מפני שהוא, יהודי פשוט, בלתי מלומד, לא עסק בשום עבודה אחרת, אלא אמר תהלים יומם ולילה. ואיש פשוט זה זכה שבחלום לילה היה נראה אליו „מגיד״ שניבא לו עתידות. ופעם אחת נכנס ר׳ וולף לרבי איצילה ואמר לו, שבאותו לילה נראה אליו „מגיד״ וציווה עליו להיכנס מייד בבוקר לאיצילה הורוויץ (הלובלינאי) ולהודיעו, כי עליו לעזוב מיד את לאנצוט, כי הקפדת רבי אלימלך עשתה רושם נמרץ לעילא, ועליו לנסוע עם כל בני ביתו לווינאווי, ליד לובלין. באותו לילה חלם גם רבי איצילה שראה יהודי זקן בעל הדרת פנים נכנס לבית־מדרשו, ובשעה שהושיט לו את ידו לשלום, אמר לו הזקן: אני אברהם אבינו ובאתי להגיד לך מה שה׳ אמר לי פעם: „לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך״. מחלום זה הבין רבי איצילה שזוהי גזירה מן השמים, שעליו לעזוב מיד את לאנצוט, ושנבואת „בעל התהילים״ היא קושט דברי אמת. ברם השאלה שנתעוררה היתה: לאן לנסוע? בחייו לא שמע מעולם שם עיירה ווינאווי ליד לובלין. גם מקורביו לא שמעו את שם המקום ההוא.

בסמכו על יושב־מרום, השכים להתפלל וציווה לארוז הכל ולהיות מוכנים לנסוע, כי בדעתו לעזוב את לאנצוט עוד באותו יום. מיד אחרי התפילה קיבל מכתב מהעיירה טשיחוב ליד לובלין, שבו שואלים אותו שאלה בנוגע לגט, שנכתב בטעות. במקום שהסופר היה צריך לכתוב „מתיא ווינאווי דמתקרי טשיחוב״ הוא כתב רק את השם טשיחוב בלבד. הוא ראה בחוש, שמן השמים מראים לו היכן העיירה ווינאווי כדי שיסע לשם. שמחתו גדלה עוד יותר, שדוקא בעיירה טשיחוב לא ירגיש את עצמו זר, כי היו לו בה כמה חסידים אמידים. בעיירה טשיחוב נמצא מספר הגון של עשירים, שהשפעתם באה להם מהעולם הרחב, כי כולם עסקו בסחר השוורים ומסחרם פרץ עד וינה הבירה ואולמיץ שבמוראוויה, שלשם היו מובילים את שוריהם ומוכרים. סוחרי שוורים אלה היו נוהגים תמיד להיוועץ קודם עם רבי אלימלך, מתי עליהם לשלוח את השוורים ולקחת ממנו ברכה, שחלילה לא תפגע בהם מגיפה בדרך. אחרי שרבי איצילה החל לנהוג כצדיק עצמאי בלאנצוט, היו מבקרים גם אצלו רבים מהסוחרים של טשיחוב והתייעצו אתו על מסחרם. כבודו עלה בעיניהם ביחוד אחרי מעשה שהיה, שאז נוכחו לדעת כי הוא צופה למרחקים יותר מרבו מליזנסק. ומעשה שהיה כך היה:

אחד הסוחרים הגדולים מטשיחוב נסע לרבי אלימלך לשאול אם עליו לספק משלוח גדול של שוורים ליריד אשר באולמיץ, כי שמועה הגיעה לאזניו, שמגיפה פגעה בשוורים. הצדיק מליזנסק ציווהו להשהות את משלוח הבקר עד שתיפסק המגיפה, כי רואה הוא שבדרך צפויה לבקר סכנה גדולה. מאידך היה עיכוב המשלוח כרוך בהוצאות גדולות. הסוחר נסע איפוא מליזנסק ללאנצוט ופנה לרבי איצילה לשמוע מה שהרבי החדש ייעץ לו. רבי איצילה אמר לו לשלוח את הבקר לאולמיץ, שם יצליח וירוויח כסף רב. סיפר לו הסוחר שהרבי מליזנסק יעץ לו שלא לנסוע, כי השוורים יהיו בחזקת סכנה בדרכם. השיב רבי איצילה: הרבי מליזנסק אמר לך דברי אמת. אך עליך לדעת שהוא כבר בשנות זקנה וכוח ראייתו כבר נחלש והוא צופה עד קראקוב. ואילו אני צעיר יותר ויכול להרחיק ראות יותר. אני יכול לראות עד אולמיץ. רכב והצלח. הסוחר שוכנע מדברי רבי איצילה וסיפק את משלוח הבקר. לפני קראקוב פגעה מגיפה בבקר, ואחדים פגרו בדרך. בקרקוב הכניסו את השוורים למעצר מקומי, בלי לתת לסוחר להמשיך בהובלת הבקר עד לתאריך מסויים עד שתהיה בידו רשות מרופאי־מקנה ממשלתיים. הסוחר הפסיד הרבה כסף והגיע ממש ליאוש והתחרט מאוד על שלא שמע לעצת הרבי הזקן. למעלה ממחצית הבקר פגר. אחר עמל ומאמצים הצליח להביא פחות ממחצית הבקר ליריד אולמיץ, והוא הופתע כשראה שהוא היה הסוחר היחידי שהביא בקר ליריד. הוא קיבל בעד השוורים מחיר גבוה, שלא בלבד

כיסה את כל הוצאותיו ופיצה אותו על יסורי נפשו, אלא אף הרויח כסף רב.

רבי איצילה הגיע לטשיחוב ביום החמישי בשבוע, ומיד נסע עם בני ביתו ומקורביו לבית הסוחר שנזכר. אך נודע לו שסוחר הבקר מת ואשתו האלמנה מנהלת מסחר של קצבות רגילה בעיר. האלמנה קיבלה את פני הרבי בכבוד גדול והעמידה לרשותו כמעט את כל הבית ובשבת הראשונה כל ההוצאות על חשבונה. ומאז מתחילה פרשה חדשה בחיי הצדיק, פרשת לובלין, אחרי שפרשת לאנצוט נסתיימה.

משום מה הפקיע עצמו רבי איצילה ממרות רבו ונעשה עצמאי בלאנצוט? מפני שהוא בחר לעצמו דרך חדשה בחסידות. דרכו של רבי אלימלך היתה, שעל החסיד לקיים את דברי הפסוק „וחטאתי נגדי תמיד״, כדי שיהיה מלא חרטה וצער על חטאיו. אך תלמידו רבי איצילה דרש את ההיפך: „הרהורי עבירה קשים מעבירה״, כי צער ועצבות מפריעים הרבה לעבודת הבורא; אם נכשלת פעם בדבר עבירה שכחנה ואל תחשוב עליה הרבה. בלה בשמחה והמשך לעבוד את בורא העולמים; המצוות, שתעשה תוך שמחה, יכסו על החסרונות שבאו בעקב העבירה.

הרב צבי דומב

גדולי לאנצוט

א

הרבי ר׳ יעקב יצחק הלוי הורוויץ זצ״ל לפני התגלותו גר בלאנצוט, ואחרי כן, כשכבר נהג את נשיאותו בלובלין, היה נוהג להזכיר בהזדמנות את מקום מגוריו הקודם, לדוגמה: בהסכמה על הספר „צאן קדשים״ הוא חותם: כ״ד יעקב יצחק במוה״רר אברהם אליעזר הלוי זצל״הה הורוויץ מלאנצוט הדר בק״ק לובלין. וכן מזכיר הוא את לאנצוט בהסכמתו על הספר „נועם מגדים״ ועל הספר „אור פני משה״. בעולם הוא מפורסם בתואר „החוזה מלובלין״. אשר לתואר הזה מספרים, שרבו ר׳ אלימלך זצ״ל מליזנסק, אמר, שנתנו לו מן השמים ד׳ דברים: עינים, פה, מוח ולב. והנה, עינים — נתן להרבי מלובלין. פה — לר׳ אברהם יהושע העשיל ממז׳יבוז׳, מוח — להר״מ מרימ־נוב, ולב — להמגיד מקוז׳ניץ זצ״ל... בקשר לזה ראוי להזכיר את האימרה הידועה של ר׳ בונים זצ״ל מפשיסחה על הפסוק עין ד׳ אל יראיו, היינו: עין ד׳ יש אצל היראים. שהם רואים כל דבר. וכך כותב עליו אחד מתלמידיו, ר׳ צבי אלימלך שפירא זצ״ל מדינוב בספרו „אגרא דפרקא״ אות כ״ה: „בעינינו ראינו מכבוד אדמו״ר הרה״ק מהריע״יץ זצ״ל, שכאשר היה קורא מהכתב שמות בני־אדם שכתבו לו היה מתבונן ברוח קדשו מעשי האיש אם זך ואם ישר פעלו או בהיפוך ח״ו. ובספרו „אגרא דכלה״ כותב תלמידו הנ״ל: „אותן הי״ב ימים הראשונים דניסן המה כח כללי לי״ב חדשי השנה, כל יום רומז לחודש שלם וזכי הראות יכולים להתבונן בכל יום איזה מאורעות יהי׳ בחודש אשר הוא נגד היום ההוא, וכב׳ אדמו״ר הרה״ק מוה־ריע״יץ הי׳ כותב ברוח קדשו בכל יום מה יהי׳ בכל החודש כנודע הדבר בפירסום לחבורותינו קודש. ובאותה השנה שנת־בקש בישיבה ש״מ בח׳ מנחם לא כתב רק עד מנחם (ביום ה׳ דניסן) והענין הוא בפירסום״. ידוע, שהרבי מלובלין נפטר בתשעה באב שנת תקע״ה.

הרבי מלובלין אמר על המגיד מקוז׳ניץ, שמפני שהי׳ עני ונתגדל בעניות חביב לפניו אותו דרך לעבוד את השי״ת מתוך דוחק; ולעומת זה אמר ר׳ יחזקאל מקוזמיר זצ״ל על הרבי מלובלין, שדרכו היה להמשיך עשירות לעולם כדי לעבוד את השי״ת מתוך עשירות, ושהלכה כרבי, אולם לפעמים, כש־היה צורך בכך, נטה מדרך זו. מספרים שפעם שמע חסיד אחד מהרבי מלובלין שאמר על הפסוק: ד׳ מוריש ומעשיר (שמואל א׳ ב׳) — ברגע אחד. והתפלא אותו חסיד, כיצד איש עשיר באלפי אלפים דינרי זהב ונכסים, עלול פתאום, ברגע אחד, לאבד כל הונו. והשיב לו הרבי סע לדרכך, תראה ותבין את אשר לפניך. נסע החסיד לביתו. בדרך התגורר כומר שהיה ממכריו, ומדי עברו דרך שם התגבר עליו היצה״ר להמיר דתו ח״ו, ונכנס לכומר בדעה זו. הכומר, שהכירו מאז, חשב שאין כוונתו אלא לצחוק, ואמר לו: בזאת תיבחן, אם לא לצחוק כוונתך — רשום לי במתנה כל רכושך. ומחמת שנתחזקה בו הקליפה ר״ל, רשם לכומר כל רכושו והונו בכתב־מתנה. אולם מיד לאחר שנתן לכומר את כתב המתנה היתה רוח אחרת עמו והתחרט בחרטה גמורה וברח משם בהשאירו את כתב המתנה בידי הכומר, כי כדאי לו לאבד כל הונו ובלבד שלא לאבד חס ושלום נפשו ונשמתו. וחזר לרבי מלובלין, כי הרגיש בנפשו שעל־ידי שהרהר אחר רבו בפירושו על הכתוב „ד׳ מוריש ומעשיר״ באה עליו הצרה הזאת. לאחר שסיפר לרבי את כל המאורע, השיבו: עתה תבין פירוש „ד׳ מוריש״ ברגע אחד. ענה לו החסיד: עתה רוצה אני להבין פירוש „ד׳ מעשיר״ ברגע אחד. החזיר לו הרבי: סע לביתך והשי״ת יעזור לך ברגע אחד. ויהי טרם בואו לביתו היתה שריפה בבית הכומר ונשרף כל אשר לו, כולל כתב המתנה, וחזרה העשירות לחסיד ברגע אחד...

ב

אחד מגדולי תלמידיו של הרבי מלובלין היה הרבי ר׳ נפתלי צבי הורוויץ אבד״ק רופשיץ. ר׳ חיים מצאנז זצ״ל, תלמידו, אמר, שהרב מרופשיץ נולד ביום שנפטר הבעש״ט זצ״ל, בשבועות תק״כ, ונתקיים בו הכתוב „ובא השמש וזרח השמש״. עד שלא שקעה שמשו וכו׳. הוא נפטר בי״א אייר תקפ״ז ומנוחתו כבוד בלאנצוט. כידוע היה מוחזק לחכם גדול. פעם אמר לו רבו מלובלין שלא כתוב בתורה חכם תהיה עם ד׳ אלהיך, אלא תמים תהיה וכו׳. והשיבו שדרושה „חכמה

גדולה כדי להיות תמים עם ד'. על הפליאה של שנים מחסידי צאנז על רבם, ר' חיים זצ"ל, שלמרות היותו תלמידו של הרבי מרופשיץ אינו קורא אותו רבי, ואילו אצל הרה"ק ר' צבי מזידיטשוב הייתי פעמיים וקיבלתי הכל, כל מה שהוצרכתי לקבל, ואולם אצל הרה"ק מרופשיץ לא יכולתי לקבל כי הוא היה מעין הנובע, מקור חכמה, בים דרכו ושבילו במים רבים — ולא יכולתי לבוא עד תכליתו...

על האנשים, שמטבעם הם אוהבים לקנטר ולחפש חסרונות בהתנהגותם של גדולי התורה, פירש פעם הרב מרופשיץ, כפי שהובא בשמו, את הפסוק „ויקנאו למשה במחנה, לאהרן קדוש ד'" כי משה רבנו ע"ה היה מתבודד במועדיו, נטה אהלו מחוץ למחנה, ואהרן — מידתו היתה רודף שלום ועושה שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו. אבל כך הם האנשים, כי בכל עת ימצאו מקום להתנגד לאדם גדול מורם מעם, וזהו „ויקנאו למשה ב מ ח נ ה" היינו על משה רבנו ע"ה היו מרננין מדוע הוא יושב סגור ומסוגר בתוך אהלו, צדיק כזה צריך להיות תמיד בתוך המחנה, מעורב עם הבריות. ועל אהרן אמרו, מדוע הולך הוא מבית לבית לעשות שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, צדיק כזה, שהוא כהן גדול ועובד לפני ולפנים, לא נאה מנהג זה, ועליו להיות קדוש ד', מובדל ומופרש מכל בני אדם.

כן היה מרגלא בפומיה על המדרש, שהראה לו הקב"ה למשה רבנו ע"ה דור דור ודורשיו, דור דור ושופטיו וכו' הקדים הדור לדורשיו ושופטיו מה שאינו מהמוסר, ואמר: כי להיות פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה ובכל דור מתמעטים והולכים, ואילו הראה הקב"ה למשה תחילה הדורשים והשופטים שבדורות הללו, לא היה יכול לסבול זאת, כלומר הזאת נעמי? הכאלה הם פניהם של המנהיגים? ועל כן הראה לו תחילה הדור ואח"כ דורשיו ומנהיגיו, לאמור: כפי ערך הדור כך המנהיגים.

אשר לרבי, ר' צבי אלימלך שפירא זצ"ל מדינוב, מחבר „בני יששכר" ועוד חיבורים, ראיתי שמונים את הקהילות שבהן כיהן ברבנות, ולא נזכרה קהילת לאנצוט. אולם שמעתי שהיה גם אב"ד לאנצוט ואם נכון הדבר יש להניח, שאליו נתכוון ר' צבי זצ"ל מזידיטשוב, במכתבו לחסידים בברודי (נדפס בספר „עטרת תפארת" ובספר „עשר קדושות") בו הוא כותב: „ואמרנו בשנה דאשתקד בהיותי עם החברים הרב הצדיק דק"ק רופשיץ והרב המפורסם מרא דרזין האב"ד דק"ק לאנצוט".

בנו, הרבי ר' אלעזר שפירא זצ"ל, מחבר ספר „יודעי בינה" על התורה, היה אבד"ק לאנצוט ומאז ועד המלחמה האחרונה כיהנו פאר ברבנות בלאנצוט רבנים מגזע בעל „בני יששכר" זצ"ל.

בסיום אזכיר את אחד מבני העליה של לאנצוט שיראתו היתה קודמת לחכמתו והתעלה והיה לתלמיד חכם גדול, ה"ה הרב אברהם ו י נ ע ר, שכיהן ברבנות בקהילת יאזלוביץ שבמז־רח־גליציה, קהילה חשובה ועתיקה מפורסמת בגדוליה, וכמה שנים לפני המלחמה נתקבל לרב בקהילת צ'ורטקוב וכיהן שם עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

מ. ש. גשורי

לאנצוט עיר ההילולה של רבי נפתלי צבי מרופשיץ

א

העיירה רופשיץ הקטנה, שלמרגלות הרי הקארפטים בגליציה המערבית, זכתה לפרסום בזכות הצדיק רבי נפתלי־צבי הורוויץ (תק"ך—תקפ"ז) כבר בחייו, שישב בה כל שנות צדיקותו, בעוד שלא זכתה שיבוא בה גם למנוחות עולמים אחרי פטירתו, ביום י"א באייר תקפ"ז. זכתה לכבוד זה העיר לאנצוט, שבה נטמן אחרי פטירתו, ומאז היא נודעה כעיר ההילולה שלו, ויום ההילולה היה בי"א באייר. יום זה הוחג בלאנצוט כיום בעל משמעות רבה.

רופשיץ היתה עיירה קטנה בעלת שוק מרופש וסימ־טאות עקומות אחדות המסתעפות מהשוק, ובהן בתי־עץ נמוכים מכוסים קש. שמע עיירה זו לא היה מגיע מעולם לחוגי רבנים וצדיקים לולא רבי נפתלי־צבי, שהסכים לשים בה משכנו. הצדיק עצמו התבטא פעם: איזה אדם — המכיר את מקומו, והודות לצדיק זה הפכה העיירה לשם־דבר, לעיר נודעת בעולם היהדות והחסידות, כאילו היתה כרך גדול במדינה. ומאז שם הרנ"צ עטרת הצדיקות על ראשו, נהרו אליו לרופשיץ אלפי חסידים וצדיקים מפולין וגליציה, רוסיה והונגריה. לעת זקנתו חלה ודרש ברופאים. והנה נודע לו שבלאנצוט, בבית החולים הצבאי הגדול והמהולל שבה, נמצא רופא מומחה במקצוע, והוא החליט לנסוע אליו ולדרוש בו. הוא נסע לשם במרכבה, אך לא הספיק להגיע ללאנצוט, ובעודו במרכבה נסתלק לעולמו, ובלאנצוט הובא למנוחת עולמים.

את לאנצוט עטתה ענגת אבל. אנשים ונשים בכו ברחובות העיר, בכל מקום עמדו אנשים והסתודדו, ספרו שבחיו, הללו גאונותו ופקחותו. מקרוב ומרחוק התאספו המונים להלוויה, ברכב וברגל, ומשעה לשעה גאה מספר המבקרים, ובהם צדיקים ורבנים נודעים, תלמידים וחסידים, ועוד מעט מלאה העיר מפה אל פה. עם יציאת נשמתו של הצדיק ישב אצלו תלמידו רצ"א מדינוב ואמר שיר־השירים במשך כמה שעות. העיר לאנצוט טרם זכתה ללווית המונים כזו. בהלוויה השתתפו חסידים ומתנגדים, אנשי מעלה ויהודים פשוטים, למדנים ואנשי־כפר. את הארון נשאו רק התלמידים, שהתקדשו והטהרו, ומיותמים צעדו אחרי המיטה. ההלוויה נמשכה עד פנות היום. גופתו הוטמנה בבית־העלמין הישן,

שגדלו היה 400 על 250 מטר, ונמצאו בו מצבות עתיקות, ובהן מצבת מאיר בן יצחק משנת ה׳קצ״א, מאיר אנשיל דוב משנת ה׳רצ״ג — מצבות גדולות עם אותיות בולטות כלפי חוץ (אין להחליף בית־עלמין עתיק זה בבית־עלמין עתיק אחר, אף הוא גדול, שהיה ליהודי העיר, שנועד רק לחללי מגיפת החולי־רע שהפילה בעיר המוני נפשות, ובהם רבנים ואישים נודעים. בית־עלמין זה נמצא בדרך לכפר סונינה. הקרקע השתייכה לרוזן פוטוצקי. העיריה השתוקקה לא פעם להפקיע את בית־העלמין הזה ולנצלו למטרות ציבוריות. אבל פוטוצקי עמד על המשמר ולא נתן לבצע מזימתם). הצדיק מרופשיץ ניטמן על פני גבעה רמה, בראש הגבעה.

מאז קבורתו של הצדיק בעיר היא הפכה לעיר־ההילולה, ומדי שנה בשנה, ביום י״א באייר, היו באים להילולה רבבות יהודים מערים ועיירות רחוקות וקרובות להשתטח על קברו, לראות במחזה ההילולה ולהיפגש עם רבבות חסידים ואנשי מעשה. רבים היו שבאו להתיחד עם נשמת הצדיק הגדול ולבקש ישועה לכלל ולפרט בגוף וברוח. ב„אוהל״ הצדיק היו מתאספים חסידים רבים, ששפכו לבם בתפילות ובקשות. כל הדרך מהעיר לבית־העלמין היתה מלאה אנשים מבני לאנצוט, שהיו הולכים לקבר הצדיק, וגם נשים וטף זרמו לאוהל שבו נמצא הקבר. הכיכר הגדו־לה שלפני בית־העלמין השחירה מאנשים. נשים וילדים ישבו מפוזרים על הדשא, ליד סוסים ועגלות, כרכרות ומכוניות. באוהל דלקו נרות שעוה, ועל הקבר היו פזורות פתקאות. תפילה ותחנונים השתפכו מלבם של המבקשים. עשרות אביונים עמדו מסביב וביקשו נדבות. ובאותו זמן נראו שיירות של כרכרות־פאר מקושטות עם רוכבים על סוסים אבירים, שאף הם נסעו בכיוון לבית־העלמין. היו אלה אצילים ורוזנים פולניים לבושים בגדים צבעוניים, שירדו מכרכרותיהם לפני שערי בית־העלמין וצעדו ביראת הכבוד לאוהל הרבי. בקבוצה זו היו אצילים נודעים ופרי־צים מכל הסביבה, ואף „גויים פשוטים״ היו באים להילולה, או כפי שקראו זה בפולנית „דו צדיקה״. שנה שנה היו נראים בין הבאים גם צדיקים נודעים, צדיקי ויזניץ, דזיקוב, צאנז, יארוסלאוו. רנ״צ השאיר אחריו משפחה ענפה, ובה הרבה צדיקים שישבו בערים ועיירות שונות ובהם צדיקים נודעים כמו צדיקי דזיקוב, רוזבאדוב, מיליץ, ועוד שרכשו להם פרסום רב גם בספרי חיבוריהם שהוציאו בדפוס. מהנכדים והנינים של הצדיק, ששימשו רביים, לא נעדר איש מההילולה.

במאמרי על רבני משפחת שפירא בלאנצוט כבר הזכרתי את ביקוריו של רבי חיים הצדיק מצאנז בימי ההילולה של רבו בלאנצוט. גם רבי שמעון הצדיק מיארוס־לאוו היה רגיל לבקר בימי ההילולה בלאנצוט, והיה נוהג להיכנס לאוהל של הקבר ולצאת מיד. לשאלת השואלים: מה חזית בביקור של רגע אחד? השיב בניב פולני: Mądrej głowie dość dwa słowa כלומר: די לחכימא ברמיזא.

לשון המצבה שעל קבר הצדיק: פ״נ וספון איש אלקים נפטר בש״ט י״א אייר שנת תקפ״ז לפ״ק אשר ע״ז דוה לבנו וחשכו עינינו. אוי נא לנו כי ניטל עטרת ראשינו אדומ״ו הרב הקדוש המפורסם שלשלת היוחסין יחיד בדורו בחכמת אלקים וביתר שבחים אין לנו רשות כי כן נצטוינו מפיו הרב מו״ה נפתלי צבי זלה״ה אבד״ק ראפשיץ בהרב המאה״ג המפורסם בו״ק נ״י ע״ה פ״ה מו״ה מנחם מנדל אבד״ק ליסקא. תנצב״ה.

מאז פטירתו של הצדיק מרופשיץ וקבורתו בלאנצוט היו נוהגים שנה שנה לקיים בלאנצוט ביום ההילולה את קשרי השידוכים של המבקרים ביום ההילולה, וגם נכתבו „תנאים״ לזוגות לשם נישואים לשנה הבעל״ט.

ב

רבי נפתלי צבי מרופשיץ נולד ביום פטירת הבעש״ט, לאביו רבי מנחם־מנדיל, רבה של לינסק, ולאמו ביילה בת הגאון רבי יצחק הורוויץ אב״ד בשלוש קהילות אה״ו, מגזע גאונים, צדיקים ומקובלים. למד מפי דודו הגאון רבי משולם איגרא מטיסמניץ, שהיה מתנגד נמרץ לחסידות. כשהחליט רנ״צ להצטרף לחסידות בא תחילה לרבי אלימלך מליזנסק, שלפי האגדה החסידית לא רצה לקבלו בין תלמידיו בשל יחוסו המפואר. הוא הסתופף בצל „שלשת האבות״: החוזה מלובלין, המגיד מקוזיניץ ורבי מנחם־מנדיל מרימאנוב, וביחוד התקרב לחוזה מלובלין, ומיום שנתקרב אליו לא זזה ידו מתוך ידו. עם פטירת רבותיו קבע מושבו ברופשיץ ונהרו אליו אלפי חסידים. את יסודות חסידותו ייצב על השמחה והנגינה, ובחצרו נוצרו מנהגים מיוחדים. וביחוד הצטיין בנגונים נאים, מלאי דבקות והתלהבות. הוא זכה לשלושה כתרים: גאון בתורה, גדול בחסידות וידוע כפיקח, ועשרות הלצות ובדיחות נמסרו בשמו. איש מעלה ובעל מדרגה שחינך את חסידיו ללכת בדרך התורה והחסידות. כל דבריו ושיחותיו היו מלאי רמזים, ורק המצויינים שבתל־מידיו הבינו את עומק מחשבותיו ומעשיו.

עם תלמידיו נמנו: רבי חיים מצאנז, רבי שלום מקמינ־קה, רבי אלימלך מרודניק, רבי צבי־הירש מרימאנוב ורבי מאיר מאפטה. הניח שלושה בנים צדיקים: רבי אליעזר מדז׳יקוב, רבי יעקב מקולבוסוב ורבי אברהם־חיים מלינסק וחתנו ממלא־מקומו רבי אשר מרופשיץ. מספריו נדפסו „זרע קודש״ בשני חלקים (על התורה ועל המועדים) ו„אילה שלוחה״ על התורה. לפני פטירתו ניטל ממנו הדיבור, אנשי ביתו הצטערו מאד, כי לא ידעו מה מבוקשו. בנו, ר׳ אברהם־חיים, שאל אותו: אבא! לפי כל הסימנים רואה אני שאתה יכול לדבר, אלא שאינך רוצה. אם כן, אמור לי את הטעם לסירובך. אמר לו אביו: דע לך בני, כי מיום עמדי על דעתי לא דיברתי שום דבר בלי ייחוד, עתה נחלש מוחי, אמרתי: מוטב לא לדבר מאומה מלדבר בלי ייחודים. הוא נפטר ונקבר בלאנצוט. אלה הם פרטי חייו בקצרה. ליד פתח ה„אוהל״ קבור תלמידו וחסידו רבי וולוויש הדיין מלאנצוט.

רבי נפתלי מרופשיץ לא היה הצדיק הראשון שנטמן אחרי פטירתו בעיר אחרת. בקורות החסידות אנו מוצאים צדיקים נודעים שנפטרו ונקברו מחוץ לעירם. כך קבור

רבי אהרן השני מקרלין במלינוב; רבי נחמן מברצלאוו (נינו של הבעש"ט) קבור באומן; רבי מרדכי הגדול (טברסקי) מטשרנוביל קבור רחוק מעירו. ומבחינה זו אין הבדל בין צדיקי רוסיה וגליציה. גם בעיה זו תופסת מקום מסויים בחסידות. והיו צדיקים, שקבעו בחייהם את מקום קבורתם דוקא מחוץ לערי מגוריהם, בעקב סיבות מסויימות.

לאנצוט היתה אחת הערים שבהן הירבה ר' נפתלי לבקר בחייו. היא היתה תחנת־מעבר בביקוריו בשנות נעוריו אצל רבי אלימלך מליזנסק. וכן היתה מקובלת עליו כמקום ישיבתו הראשון של רבי איצילה „לאנצוטער" לפני שעבר לשבת בלובלין. בספרות החסידות המרבה לספר על אישיותו הדגולה של רבי נפתלי לא נזכרה לאנצוט אפילו בדרך רמז. אך, כנראה, שבחסידות תורה־שבכתב לחוד ותורה שבעל־פה לחוד. לאנצוט ההיסטורית זכתה להיבחר כמקום קבורתו של הצדיק מרופשיץ, ואירוע זה הוסיף הרבה על גדולתה וערכה משנים עברו.

תכונה חשובה ציינה את הצדיקים בניגוד לרבני המת־נגדים, האחרונים לא הרבו לבקר בערים שונות, שמחוץ לתחום רבנותם, ורובם ישבו בעריהם על התורה ועל העבודה בלי לצאת משערי בתיהם. ואילו צדיקי החסידות, ואף חלק הגון מרבני החסידות, היו עורכים „גלות" ונודדים במשך שנים מעיר לעיר ומכפר לכפר, עוברים שטחים עצומים, מבקרים בדרכם אצל צדיקים ורבנים שונים, ורק אחרי ש„נתגלו" ונתפרסמו קבעו את מושבם באחת העיירות וייסדו להם שושלות. רבי נפתלי, מבית אמידים, אהב, כנראה, „לשוט בארץ" ולגמא מרחקים, ליהנות מהטבע ולהכיר אנשים רבים, ובחייו שלובים שמות ערים שונות ורבות, גלויות ונסתרות, כמו טרנוב (מקום מנוחתו של סבו הגאון רבי שמלקה הלוי איש הורוויץ אשר בטרנוב); לשנוב, (עיר רבנותו של אביו בעת הגיעו לבר־מצוה); ברודי (משם נשא אשתו הראשונה); זלוצ'וב, דמביץ, פריסטיק, רימאנוב, דוקלה (משם נשא אשתו השניה), ליזנסק, קוזיניץ, לובלין ורבות אחרות. ומכל הערים הללו נועדה לאנצוט כמקום קבורתו.

שאלות רבות מתעוררות מאליהן, וחלק מהן נשארו ללא תשובה: מי החליט או רמז על לאנצוט כמקום קבורתו? ההיה זה דבר מוסכם עוד בחייו, או שנסיבות הדברים נשתנו עם פטירתו? מה היו הסיבות המכריעות לבחירת לאנצוט? כי אין כל ספק שצדיקים ורבנים ישבו ודנו בעניין לפני שגופת הצדיק הנפטר הובאה ללאנצוט, בלי שנדע את הגורם המכריע. אין ספק שלאנצוט היתה חביבה עליו, ובגלל זה עשה בה יותר מבמקומות אחרים. ספרות החסידים יודעת לספר על „ריח טוב" של צדיק ביחס למקומת שונים. ומסורת חסידית מספרת גם על רבי נפתלי שאמר על לאנצוט שהוא מרגיש בה ריחות טובים, וכנראה שחיבתו זו ללאנצוט, שהיתה ידועה לראשי חסידיו ומקורביו, היא שהכריעה אחרי פטירתו במרכבה בדרכו ללאנצוט להת־רפא להביאו למנוחת עולמים בעיר, שהיתה חביבה עליו בחייו.

בלאנצוט נחלץ מצרת אשתו הראשונה. בזיווגו הראשון נשא לו לאשה בת נגידים מעשירי העיר ברודי. כשישב על כסא הרבנות ברופשיץ, נכנס פעם לחדר הרבנית ומצאה עומדת לפני הראי ומקשטת עצמה. אמר לה: למה לך להתקשט? את מוצאת חן בעיני גם בלי הקישוט. השיבה: האם רק בעיניך עלי למצוא חן? רבי נפתלי נדהם מתשובתה זו, ומיד התחמק מביתו בלי לחבוש את מגבעתו ומיהר ללאנצוט לשאול עצה מפי רבו ר' איצילה לאנצוטער. האחרון, טרם היה למנהיג ולרבי, אחרי שנשא אשה בלאנצוט היה סמוך על שולחן חותנו וישב שם על התורה ועל העבודה. מיד, כשנכנס רנ"צ לרבי איצילה, שאלו: האם עלי לתת גט לאשתי? והוא ענהו: הן. הוא חזר לביתו וגירש את אשתו. אחרי שנשא את אשתו השניה והקים דור צדיקים, אמר: החילופין הצלי־חו, כי מהראשונה לא הייתי מעמיד צדיקים כאלה[1].

עם חורבן היישוב היהודי בלאנצוט בידי הנאצים הגרמ־נים נחרב בית־העלמין הישן. ואף האוהל על קברו של הרנ"צ נהרס.

הצדיקים לבית ליזנסק בלאנצוט

רבי אלימלך וייסבלום, הצדיק מרודניק

רבי אלימלך מרודניק היה מצדיקי דורו הנודעים ואחד מתלמידי רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ. בין החסידים מתהלכים כמה סיפורים על סגל החבורה שנזדמנה במקום אחד ובזמן אחד ברודניק: רבי חיים הצדיק מצאנז, בתקופת כהונתו כאב"ד ברודניק, הרב ר' צבי־יוסף שכיהן כאב"ד ברודניק אחרי הצדיק מצאנז ורבי אלימלך, שבצוותא הרבו לעסוק בפדיון שבויים ובפרנסת אלמנות ויתומים ועניים נסתרים. אחרי שרבי חיים מצאנז עזב את כהונתו כרב ברודניק נתקבל במקומו לאב"ד הרב צבי־יוסף, בעוד שרבי אלימלך וייסבלום נעשה אדמו"ר, ובכל יום חמישי, שחל בו יום השוק ברודניק, היו שניהם יוצאים לשוק ומשגיחים על המידות והמשקלות, ואם היו מוצאים בהם שלא כדת, היו מעקלים את המידות והמשקלות.

רבי אלימלך היה משלשלת יוחסין רצופה צדיקים ורבנים נודעים בישראל ובחסידות. הוא היה בן הרב הצדיק ר' מנחם־דוב (המכונה רבי מנדיל־בר מפשבורסק) שנפטר שם במיטב שנותיו, כשהוא רק בן שלושים שנה, (עליו אמר רבי מנדלי הצדיק מרימאנוב שהעולם לא היה ראוי שישתמש לאורו), בן הרב הצדיק רבי אלעזר מליזנסק (חתן הרב הצדיק רבי אברהם משה מפשברסק), בן הצדיק הנודע רבי אלימלך מליזנסק בעל „נועם אלימלך".

עוד בשנות ילדותו זכה להיות יחד עם אביו אצל רבי מנדלי הצדיק מרימאנוב, שקירבו מאד. באחד מביקוריו אצל אותו צדיק היה שם יהודי אחד שהחמיר על עצמו ודיבר בשבת רק בלשון־הקודש. בבית הצדיק היה תלוי שעון

---

[1] זהי גירסת רבי אנשיל כ"ץ מלאנצוט מפי האדמו"ר ר' צבי הירש רבה של רוזבדוב, כפי שפורסמה ב„מישור" י"ב אייר תש"א. ברם ישנה גירסה שניה בספר „עשר צחצחות" להרב ישראל ברגל, שרבי נפתלי פנה לא לרבי איצילה בלאנצוט כי אם לרבי יחיאל־מיכל המגיד מזלוצ'וב הסמוכה לברודי, והלה יעץ לו לגרש את אשתו.

גדול שהיה משמיע בכל שעה מספר צלצולים כאותה השעה. שאלו היהודי הקנאי ללשון־הקודש: „כמה לקה הזייגער?" נענה אותו תינוק אלימלך, והוא אז בן שש: „עשר מכות"... הצדיק נהנה מאד מתשובתו הניצחת של התינוק, ואחרי זמן מה שלח הצדיק מתנה לאביו בשביל בנו, ובמכתבו המיוחד, ששלח בהזדמנות זו כתב, שהמתנה נועדה „עבור הבן החכם".

בחתונת הגאון הצדיק רבי אברהמצ'ה מאולאנוב, שבה השתתפו למעלה ממאה צדיקים נודעים וכולם לבושים בגדי לבן, היה רבי אלימלך משמח את המסובים בבדחנות לכבוד המחותנים ולכבוד החבריה, והצדיק רבי נפתלי מרופשיץ התבטא אז: אל נא תצחקו עליו. אברך זה זוכה לגילויי אליהו ללא הכנות קודמות. רבי אלימלך מיזג בתוכו גדולה בתורה עם מידות נעלות ביותר, אהב כל אדם מישראל וסבל הזולת נגע לליבו, תמיד רצה לעזור לזולת ותמיד התיחס באדיבות ובעדינות לכל איש.

רך בשנים היה בעלותו על כסא האדמו"רות. אולם מיד רכש לעצמו את הערצת בני העיר, הם ראו בו את מורם וצדיקם הגדול. עם שקידתו בתורה מצא זמן לדאוג לצרכי הזולת. הוא עמד לימינם בכל עת צרה ועודדם בימי מצוקה. בחכמתו המופלאה ידע להדריך את חסידיו, את היחיד ואת הצבור ולא התחמק מכל דבר קשה. פניו המאירים עוררו רושם בל ימחה, משכמו ומעלה גבוה מכל העם. בהערצה ביטאו חסידיו ומוקיריו את שמו. תמיד מצא את האימרה הנכונה ואת המלה המתאימה. השפעתו הלכה וגדלה, ובניגוד לרצונו הפך לאחד מעמודי התווך של יהדות גליציה התיכונה.

מסיבות שונות עבר רבי אלימלך מרודניק ללאנצוט, וחיש מהר הפך לאחת הדמויות המכובדות והחביבות ביותר שבין האדמ"ורים. ביום חג ומועד, בעת עבודת הבורא, היה כולו אש לוהטת. פניו היו מאירות באור שמחה של מצווה. גם בשבתות היה כל העומד במחיצתו מתחמם והולך לאורו, בקדושת העולמות העליונים. החסידים היו קשורים אליו בכל נימי הנפש, באהבה נאמנה ובאמונת חכמים. הוא אהב כל יצור, כל אדם, כל נפש מישראל. היה ידיד לכל יהודי שבא אתו במגע, עמית ורע לכל למדן ויודע ספר. ישיבתו בלאנצוט הוציאה מוניטין לעיר, ורבים היו החסידים שנת־קשרו אליו בעבותות אהבה והערצה ושאבו ממנו השראה גם בימי שבת, חג ומועד, בפורים וחנוכה. ברבות הימים היו טובי העיר, מסולתה ומשמנה, נוהרים אליו ויושבים ליד שולחנו. ביתו היה פתוח לרווחה, וכל מבקריו היו קשורים אליו ולחצרו קשר נפשי עמוק.

עד היום שגורים סיפורים שונים על מעשיו בצדקה וחסד בפי אנשי לאנצוט שבארץ. הנה כמה מהם: אשה עניה מהסובבים על הפתחים הגיעה ללאנצוט, ושם תקפוה חבלי לידה. היא נתקבלה ל„הקדש" וילדה בן. רבי אלימלך דאג למחסורה במשך השבוע, וביום הכנסת הרך לבריתו של א"א הלך להקדש עם חסידיו וערך שם סעודה מפוארת, ישב עם חסידיו על ספסלים כמו בביתו, האיר להם פנים ואמר לפניהם דברי תורה על המאורע. מעשה זה עשה לו כנפיים וחיש נאספו אליו המונים מחסידי העיר להשתתף במצווה, והמסיבה נערכה „ברוב עם".

ושוב אירע פעם מעשה בר' שמואל המוכסן מוולינה, יהודי יקר וחסיד מובהק, שלא עזר לאשתו בפרנסת הבית וכל העומס היה מוטל עליה. היא נשבעה פעם שלא תכין לשבת כל עוד לא יעזור לה בעלה בפרנסה. באו החסידים במסעם לרבי ולנו שם באכסניה, והפונדקית לא שמה לב להם. רבי אלימלך והחסידים הלכו לניסקו הקרובה והביאו משם שני שקיקי קמח לשם הכנה לשבת, והיא התעקשה וסירבה לטפל בהכנה. מה עשה רבי אלימלך? הוא עלה על העליה והוריד משם גיגית, הפשיל את קצות מעילו, הוציא קמח מהשק ונתן בגיגית והתכונן לשפוך בה מים ולהכין את הבצק. הדסה המוכסנית ראתה עד היכן הגיע הדבר והיא נכנעה והכינה אוכל לשבת.

פעם אחת נסע מלאנצוט. באה אליו אשה וביקשה להיוושע בזרע של קיימא. אז נמצא בעיר אחד מצדיקי קומרנה והוא בישר לה שתלד בן זכר. כשרבי אלימלך חזר לעיר ושמע מה שאמר הקומרנאי לאשה, הביט על ידו הימנית ועשה עליה קמט כאילו היה מחפש בחכמת היד (כירומנטיה) ואמר: היא תלד בת ולא בן. ואכן האשה ילדה בת, ויהי הדבר למופת בעיר. פעם חלה בהקדש יהודי אחד והיה צורך למצוץ את הפצע, ורבי אלימלך נכנס להקדש ומצץ את הפצע והחולה הבריא. בצעיף אגדי אישיותו התעטפה, ורבות דובר בשבחו ברחבי גליציה. נוסף לכל אלה היה עובר לפני התיבה ובקול איתן וצלול ידע לרתק את שומעיו ולהרימם לשיא ההתפעלות. הוא שר את ניגוני סבו הגדול, הצדיק מליזנסק, וצדיקי דורו. כחובב נגינה עצום היה מפתיע את שומעיו בניגונים שונים. הוא ידע, כנראה, את הסוד שאפשר להשפיע לא רק בתורת החסידות, אלא גם בניגון החסידות, הוא הניגון שהיה תמיד באוויר בביתו ובסביבתו, כאילו עבר אליו בירושה מבית סבו הגדול.

כמה שנים ישב רבי אלימלך בלאנצוט? יש אומרים שישב בה זמן רב, ויש אומרים שישב שם רק שנים מספר. דירתו היתה בשוק הגדול. הוא ייחס את השראתו לסבו הגדול. ואמנם מפעם לפעם היה נוסע לליזנסק הרחוקה מלאנצוט רק כשלושים קילומטר. רבי אלימלך לא כתב את חידושיו בתורה, אבל מעט מתורותיו נדפס בספר „דבש השדה" ובספר „משנה למלך" לבנו רבי אלעזר מריישה. רבי אלימלך נפטר בי"ט בטבת תר"ט במיטב שנותיו ומנוחתו כבוד בסוקולוב הסמוכה לריישה. הוא השאיר אחריו את בנו יחידו, רבי אלעזר וייסבלום, שכונה בשם „רבי אלעזר מריישה", שנולד בשנת תקצ"ט, ואביו הצדיק שמח בבנו הרך, מתפאר ומשתעשע בו בכל עת. בימי עלומיו היה רבי שמחה בוך מלאנצוט מלמדו בבית אביו רבי אלימלך, והוא שסיפר איך העיד אביו על בנו שנוצר לגדולות. פעם אחת לקחו אביו ר"א בזרועותיו ואמר: „דעו כי בשמים יש אילן הנשמות, ולא כל אחד זוכה לקבל נשמה מאילן זה, ואני, ב"ה שזכיתי לקבל נשמה גבוהה וחשובה מצמרת האילן הזה".

רבי אלעזר ויסבלום בנו (רבי אלעזר ריישער)

בן י"א שנים היה הנער אלעזר כשנפטר עליו אביו רבי אלימלך, ורבי דויד'ל שפירא הצדיק מדינוב לקחו לביתו לגדלו ולחנכו. אחד החסידים שנכח בעת בוא הילד אלעזר לדינוב, מספר, שרבי דויד'ל הצדיק פנה אליו ואמר: הנך אורח חשוב אצלנו. תן תיקון. השיב הנער: אין לי מעות. אמר ר' דויד'ל: אני אחפש אצלך. התיר הנער את כותנתו וגילה את לבו, ואמר: אדרבא, תוכל לחפש אצלי ותמצא רק חטאים, עוונות ופשעים. התרגש הצדיק לשמע דברי הנער ואמר בהתפעלות: רבי אלימלך השאיר לנו ילד נחמד. הנער נשאר בדינוב רק כשלושת רבעי שנה, ומשם נסע לרבי חיים הצדיק מצאנז, שאספו לביתו וחשבו כאחד מיוצאי חלציו והשגיח עליו בעין פקוחה ובאהבה. אחר כך השיאו את נכדתו בריינדל בת בנו רבי דויד הרב מכשאנוב והיה כמוך על שולחן חותנו וזקנו רבי חיים מצאנז, ועוסק בתורה ובחסידות, עד שהגיע להשתלמות בנגלה ובנסתר, ויצא לו שם כבעל מידות נעלות וחכם במילי' דעלמא. נוסף לכך רכש לו ידיעה מקיפה בחכמת הרפואה. מלבד זה חונן בקול נעים, וכל מכריו אהבו להימצא בקרבתו, כל אישיותו היתה אומרת כבוד וקורנת אהבת המקום ואהבת הבריות. הוא הוסמך לדון ולהורות על־ידי כמה מגדולי תקופתו, ובהם גם על־ידי הגאון רבי חיים אלעזר ואכס, הרב מפייטרקוב בעל „נפש חיה".

אחרי פטירת הצדיק מצאנז נתקבל ר' אלעזר לראב"ד בבוקובסק. משם עבר לזמן קצר לפשבורסק. בשני המקומות ההם היה עושה נפשות ומקרבן לתורה ולחסידות. חסידי אביו עברו אליו, וחוג מעריציו הלך וגדל משנה לשנה, ולבסוף תקע אהלו בריישה, ואז כבר הגיע שמעו למרחקים ויצאו לו מוניטין כצדיק גדול וכדמות מרכזית השופעת תורה וחסידות. וביחוד גדול היה כוחו בריפוי חולים בסגולות ותרופות פשוטות, והקפיד מאד שלא ידברו בשבחו כפועל ישועות והתאמץ להצניע לכת, וכל דרכיו היו בענוות חן ובדממת קודש.

רבות דיברו על תכונת נפשו ומידותיו הצרופות. היה איש האשכולות וכל תנועותיו והליכותיו היו לשם שמים. השמחה של „עוז וחדווה במקומו" היתה אחד מעקרונותיו, ובשמחה זו שהיתה אופפת אותו בכל עת היה פועל ממש גדולות ונפלאות, וכל הנכנס לתחומו נתבשם מאותה שמחת עדנים המגרשת את העצבות ויוצא ממנו רענן ומלא תקוות. ואף רבי יוסלי הצדיק מרימאנוב העיד עליו, שבביקורו אצלו הרגיש שמחה וחדווה בכל פינה בביתו. עטרת הצדיקות היתה הולמת אותו, קלסתר פניו המזהירים, עיניו הבהירות והעמוקות המפיקות חכמה ויושר וכל חזות תוארו היו מעוררים רגש של כבוד והערצה בלב כל הבאים אתו במגע. הוא חשב עצמו לתלמיד מובהק של רבי חיים מצאנז, וספרי „נועם אלימלך" ו„דברי חיים" היו לו למקור המחשבה וההתגלות בכל עת מצוא. ומדי הזכירו מפעם לפעם את שם רבו היו פניו צוהלים מחרדת קודש והתרגשות פנימית ושמחה רבה היתה משתפכת על פניו. בכל חודש אלול היה נוהג לנסוע לצאנז ולהשתטח על קבר רבו.

מנהגו היה לקום בכל לילה בשלוש אחר חצות ועוסק בשיעורים, בתפילות ובתחנונים ומרבה במקוואות. בהאיר היום היה מניח שני זוגות תפילין של רש"י ורבינו תם ביחד, ואחר היה לומד בספרי מהר"ל, „נועם אלימלך", „דברי חיים", „בני יששכר" וספרי חסידות אחרים, מתפלל בציבור, ואחר התפילה למד שיעור בנ"ך בכל יום, ואחר סדר העבודה הנ"ל היה מקבל בסבר פנים ובחיבה את הבאים אליו מרחוק ומקרוב לבקש עצה והדרכה בעניינים שונים, וכולם היו יוצאים ממנו בפנים מאירות באור ההשראה ובעידוד גשמי ורוחני כאחד. בימי החורף היה רגיל ללמוד מראשית הלילה עד קרוב לחצות בשיעור של עיון בגפ"ת ופוסקים עם קבוצת תלמידיו ואנשיו הנאמנים, והיה מתפלל ערבית ביחידות, במתיקות, בהשתפכות נפש ובשברון לב, כשכולו חדור גילה של יראה.

בימי שבתות היה מתפלל לפני העמוד רק תפילת מנחה של ערב־שבת ובימי־זכרון אחרי אבותיו וקרוביו הקדושים.

בימים הנוראים היה מתפלל בעצמו לפני העמוד תפילת מוסף ונעילה. הצטיין כמנגן מופלא בעל קול ערב המלהיב ומרעיד את לב שומעיו. סגולה מיוחדת היתה לתפילתו, שלמרות שכולה היתה ספוגה יראה ופחד היתה מעוררת בלב השומעים רגש של חדווה, והאור שהאיר את פני הצדיק בשעת תפילתו היה מכניס בליבות המתפללים רגשי שמחה. השפעת תפילתו כוונה לקיום הכתוב „עבדו את ה' בשמחה". בלילות שבת היה רגיל להשמיע לחסידיו היושבים אל שולחנו קטעים מתוך הספר „דברי חיים". לא ישן יותר משתים־שלוש שעות לימָמה, ובכל רבע שעה היה מתעורר ונוטל את ידיו. את חידושיו בתורה היה רושם בעצמו ובשנת תרס"ב הדפיס את ספרו „משנה למלך" בעילום שמו על התורה ומועדים, בכפר בא חלק קטן מתורותיו שאמר ברבים. הספר נדפס במהדורה שניה באמריקה בשנת תשי"ב על ידי גיסו הרב יששכר בריש היילפרין מקודם בבייטש ואחר בברונכס.

חיבה מיוחדת היתה לו לעיר לאנצוט, והיה מרבה לבקר בה ולשבת במסיבת חסידיו. בני העיר היו מחבבים אותו ומזכירים ברטט את ימי ישיבת אביו הצדיק בעיר זו, ובכל ביקור מביקוריו הורגש כעין חג בעיר. כל ביקור נמשך ימים מספר, ותוך הסתכלות בפניו המאירים אפשר היה לראות שביקוריו בעיר גרמו לו הנאה מרובה. גיסו מכנהו בספר בתואר „הרב הגאון הצדיק הקדוש המפורסם פועל ישועות חכם ונבון אספקלריא המאירה רבן ומאורן של ישראל" בציינו את פעולותיו התרומיות כאיש אלהים קדוש וטהור, וחן מידותיו העדינות וכל גינוני המלכות שהיו נסוכים על אישיותו האצילה משכו והקסימו לא רק את חסידיו וקרוביו כי אם גם אלה שלא היו קרובים לדרך החסידות.

שנה לפני פטירתו ביקר בסוקולוב על ציון אביו והתפלא על שאנשי העיר אינם משגיחים כראוי על הציון. הוא נפטר בט"ו בתמוז תר"ע בכפר בוגהכוואלה הסמוכה לריישה, ובו ביום הובא למנוחות ליד קבר אביו בהתאם לצוואתו שהשאיר אחריו. פטירתו גרמה לצער רב בין

חסידיו. הוא השאיר אחריו בת יחידה קריינדל פינקל, שנישאה אחר כך לצדיק רבי שלמה׳לה הורוויץ בן הצדיק רבי צבי־הירש אב״ד ואדמו״ר מרוזבדוב, ונולדו להם בן אחד אלעזר ושתי בנות: שיינדל־גיטל ובילה. אלמנת הצדיק רבי אלעזר עם בתה וחתנה רבי שלמה׳לה ניספו בשואה של יהדות פולין ברייישה. גיסו הרב היילפרין, שנמלט מן השואה, קיים את נדרו שנדר להנציח זכר רבי אלעזר ריישר בהדפסת ספרו במהדורה שניה אחרי שהספר היה ליקר המציאות עוד לפני מלחמת השמד, והוא קיים את נדרו, הדפיס מחדש את הספר, ובסופו הביא את תולדות הרבי המחבר וקורות עצמו במשך ימי המלחמה. הספר מכיל קי״ד (114) עמודים עם הקדמת המביא לדפוס הרב יששכר בריש היילפרין המכיל אף הוא ט״ז עמודים. ההקדמה מוסיפה נאד דמעות לים הגדול של אכזריות ונחלי דמים שהביאו הנאצים על יהדות פולין.

רבי אלעזר שפירא אב״ד בלאנצוט

נולד בריביטיץ׳, כבנו בכורו של הצדיק והגאון רבי צבי אלימלך מדינוב (תקמ״ה—תר״א), והיה חביב ויקר אצלו בין יתר אחיו הלמדנים. אצל אביו הגדול קיבל את חינוכו ומשחר נעוריו התבלט ביראתו ובחכמתו, בכשרונותיו ובחריפותו, במידותיו התרומיות ובעבודת ה׳ הנלהבת. נדמה היה שילד זה נולד כזקן העובד את ה׳ וכקדוש מבטן ומלידה. מעולם לא יצא מארבע אמות של תורה והלכה, של חסידות ועבודה, התנזר מהבלי העולם הזה וקידש עצמו כולו להתעלות נפשית ולעבודת קודש. הוא לא נדד ללמוד תורה, בית אביו הגאון היה בית מלא תורה. כל שעה פנוייה הקדיש האב לחינוך בניו, ונער זה לא הכזיב את תקוות אביו ולא בייש את מסורת המשפחה רמת היחש. הוא המשיך לטוות את חוט הזהב של אבות אבותיו.

רבי אלעזר היה מאותם המעטים שיכלו להתברך להיות „בן לאב גדול ואב לבן גדול״. בן לאב גדול — בן לרבי צבי־אלימלך מדינוב, מגדולי התורה שבדורו ואדמו״ר, תלמידם של רבי מנדיל מרימאנוב והחוזה מלובלין שנמנה מקודם עם המתנגדים, שהצטרפו לחסידות והיוו מזיגה בין הישן והחדש, ובן־לילה נצטרף על־ידי השתלמויות בלתי רגילות לתנועת החסידות, מבלי לוותר על קוצו של יוד ממהותו הפנימית המושלמת בהתפתחותה. נכדו של המקובל רבי שמשון מאוסטרופולי, ולפי פקודת דודו רבי אלימלך מליזנסק נקרא בשם אלימלך ועוד בהיותו צעיר לימים התבלט בכשרונותיו הבלתי רגילים, ורבי אלימלך העיד עליו כי יאיר את העולם בתורתו ובקדושתו. הצטיין בהתמדה וכל עתותיו היו קדושים לתורה, השתלם בתורת הנגלה, ואף שבילי הנסתר ותורת החסידות היו נהירים לו; שימש ברבנות בערים: ריבטיץ׳, סטריז׳וב, הולושיץ, דינוב ומונ־קאץ׳, ובסוף ימיו חזר לדינוב, ואז נהרו אליו אלפי חסידים; חיבר ספרים בכל מקצועות התורה, ביניהם: „בני יששכר״, „אגרא דפרקא״, „דרך פיקודיך״, „אגרא דכלה״, „מגיד תעלומה״, „ריח דודאים״, „ברכה משולשת״, „דרך עדותיך״, הגהות על הזוהר ועוד. ספריו נפוצו בכל העולם ונדפסו במהדורות שונות. אב לבן גדול — לרבי שלמה שפירא אב״ד מונקאץ׳, שעליו ידובר עוד אחר כך. ובגלל גדולתם של אביו ובנו כאילו נעלמה גדולתו של רבי אלעזר, אף שהוא עצמו היה מצנתרא דדהבא, ותוארו בפי הצדיקים שידעוהו היה „צדיק קדוש וטהור רבן של ישראל״.

בעודו צעיר ביקר אצל הצדיק רבי צבי מזידיצ׳וב (בעל „עטרת צבי״) שקם לפניו מכסאו, ואחרי שיצא אמר לגדולי תלמידיו שלא יתפלאו על הכבוד שנהג באברך זה, כי זה זמן רב שלא ראה צורה שלימה ומהודרה כאברך זה „שלא פגמה עדיין צורתו״. ובביקורו שוב פעם עם אחיו רבי דויד מדינוב אצל רבו מזידיצ׳וב אמר על שני האחים הקדושים שהם נשמות יקרות „נשמות בלא גופים״. וייחוסו הרם היה ניכר בתכונותיו ובמעשיו.

בגיל צעיר מאד ארסו אביו הצדיק לבתו של הרב החריף רבי יהושע השיל מדוקלה בן רבי שמחה באליס מר״צ ומגיד־מישרים בלבוב בתקופת בעל „ישועות יעקב״ והתייחס כנין של בעל „פני יהושע״ ו„מגיני שלמה״. רבי יהושע־השיל היה מופלג בעשירות ובאישיותו התמזגו תורה וגדולה במקום אחד. באירוסיו התחייב אבי הכלה לתת נדוניה ארבע מאות דינרי זהב ולסלקם קודם החופה. החתונה נועדה להתקיים בריביטיץ׳, מקום מגורי אבי החתן. אך קודם החופה רצה אבי הכלה להפחית את הנדוניה, ואבי החתן לא הסכים, ומחמת הסכסוך עמדו לבטל את התנאים. אבי הכלה נסע עם בתו לביתם. בדרך הביט רבי יהושע־השיל בפני בתו הכלה וראה בהם שינוי לרעה, כי היא בכתה מחמת עלבון. אביה ניחמה לאמר: אל תדאגי. דעי כי אביך הוא ת״ח וצורבא מרבנן ויחסן יותר גדול מהרב דריביטיץ׳, ומחסורך עלי לבחור לך חתן משובח ומפואר יותר מהחתן הזה. אך היא ענתה, שחתן כמוהו תמים המע־לות ומהולל בפי כל כסמל הטוב והישר אין למצוא בכל המדינה. אביה לא ראה דרך אחרת אלא לחזור לריבטיץ׳ ולסלק את כל הסכום, והזוג נכנס לחופה ולקידושין (החתן היה אז בן י״ד ואף הכלה בגיל הזה).

אחרי נישואיו ישב הזוג סמוך על שולחן אביו גם אחרי שעבר כראב״ד למונקאץ׳. האברך רבי אלעזר התנהג בקדושה ובטהרה ושם לילות כימים לשקוד על לימוד התורה. עדינות נפשו, הליכותיו הנעימות, גדולתו בתורה ותכונותיו הנפשיות חיבבוהו על כל בני עירו. כהונתו הראשונה ברבנות באה לו אחרי שאביו הצדיק חזר ממונ־קאץ׳ לדינוב, שאז כיהן גם בכתר הצדיקות, ואת בנו הגדול, רבי אלעזר הושיב לראב״ד בריבטיץ׳, בשנת תקפ״ט. משם נקרא אחר תשע שנים, בשנת תקצ״ח, לשבת על כס הרבנות בסטריז׳וב, ומשם נתעלה לכהן ברבנות בעיר לאנצוט.

דרכו ומנהגו של ר״א להקדים בצלותא דפניא דמעלי שבתא וקבלת שבת במוקדם. בשנת תקצ״ב נולד לו בנו רבי שלמה, שנשא את בתו של הצדיק רבי יקותיאל־שמלקה מסאסוב (בן רבי משה ליב הנודע). בשנת תר״א נולד לו בנו רבי צבי־אלימלך, שנקרא על שם סבו הצדיק שנפטר אז, ואחר שגדל והתבגר נתקבל לראב״ד בעיר

בירץ׳. ר״א היה מבקר מפעם לפעם בחצרות צדיקים. הוא ביקר אצל רבי ישראל הצדיק מריזין (בסדיגורה), רבי מאירל מפרמישלן, רבי צבי־הירש מרימאנוב ורבי שלום מבלז, וכולם כיבדוהו כבוד רב, וכולם ענו ואמרו עליו: מקודש, מקודש. הוא נתכבד להיות „מסדר קידושין" בנישואי הצדיק רבי ישראל מריזין בזיווגו השני עם מלכה אלמנת הצדיק רצ״ה מרימאנוב (שהיתה קרובתו של ר״א), ותמיד היה מרגלא בפומיה כי בעת סידור הקידושין היו כל איבריו „דא לדא נקשן" בהיזכרו לפני מי הוא אומר „אשר אסר לנו הארוסות" וכל ברכת אירוסין ומי היה החתן הצדיק.

כן היה מבקר אצל רבי חיים הצדיק מצאנז. ואולם מאז נתמנה רבי אלעזר כאב״ד בלאנצוט לא בא רבי חיים להילולת רבו, רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ, שמנוחתו כבוד בלאנצוט. על שאלת רבי שלמה בנו בצאנז לסיבת הדבר, ענה רבי חיים בדרך רמז, שאינו חפץ לגרום לחלישות דעת אביו הרב. רבי שלמה השיב: אדרבא, אבי ישמח לביקורך. הבטיח רבי חיים לבוא ליום הזיכרון של רבו החל ביום י״א באייר. רבי חיים בא ללאנצוט והלך להשתטח על הציון של רבו שנמצא בבית־העלמין מחוץ לעיר ליד הדרך המובילה העירה. ר״א יצא לקראתו, ואחרי ברכת שלום ביקשו להישאר שם לשבת והוא ימסור לו את השררה וההנהגה בשבת. הצדיק מצאנז נשאר לשבת, ניהל את השולחן בחלוקת שיריים ואמירת דברי תורה. ביום השבת התפלל ר״א שחרית לפני התיבה, ורבי חיים היה קורא בתורה. לפני תפילת מוסף נפוצה שמועה כי החזן מפרמיסלה עם להקת משורריו יתפלל מוסף לפני העמוד, וכן היה. במסיבת השולחן אמר הצדיק מצאנז לר״א שבדעתו היה להתפלל מוסף לפני העמוד לכבוד ההילולה דרבו. שאל ר״א: ומי היה המעכב? הרי הקדמתי לסלק ידי בשבת זו מכל הכיבודים ונמסרו לרשותך לעשות בהם כאדם בתוך שלו. השיב: ואני חשבתי כי החזן ירד לפני התיבה בהסכמת המרא דאתרא. ר״א עמד ממקומו והחל לחקור ולדרוש מי הכריז על תפילת מוסף בפי החזן מפרמיסלה ללא ידיעתם, והוסיף, כי אילו היה רבי חיים הצדיק עובר לפני התיבה בתפילת מוסף היה גורם עוז וחדווה רבים בעולמות העליונים וכמה נשמות היו נענות וכמה אלפים מישראל היו חוזרים בתשובה, ועתה נמנע מאתנו כל הטוב הזה. והוא תבע מהמפיץ את השמועה להודות על חטאו ברבים ויתבייש ויתכפר.

הזכרתי כי רבי שמלקה, הצדיק מסאסוב, היה מחותנו מצד בנו רבי שלמה. פעם הוא ביקר בלאנצוט בבית מחותנו ר״א, ששם היה מוכן לכבודו שולחן ערוך כראוי לכבוד אורח נכבד, והסבו יחד. ר״א ביקש את מחותנו מסאסוב לומר מהני מילי מעלייתא, ששמע מאביו רבי משה־ליב מסאסוב. התשובה היתה, שעוד בהיותו ילד הבין לראות ולשמוע ממעשי אביו הקדושים רק מעט. אבל הוא זוכר שבעודו ילד בן חמש עמד אביו הקדוש לפני התיבה בתפילת מוסף בראש־השנה, והוא עמד על ידו מעוטף בטליתו, ושמע ממנו בתפילת לחש דשמונה־עשרה, איך שהיה משתפך בגעגועים ומתחטא כבן לפני אביו שבשמים בלשון המדוברת יידיש: „בורא עולם קדוש! שלח נא לנו את המשיח הקדוש. כמה זמן חפץ אתה לענותנו עוד בחשכת הגלות המר. קשה לנו להחזיק מעמד". והוא הקטן, בשמעו זאת, לא הבין והתפלא איך הפסיק באמצע השמונה־עשרה לדבר בלשון המדוברת, כי לא יכול להתאפק מרגשי התלהבותו ורשפי אש קודשו הבוערת בקירבו.

ר״א ביקר פעמיים בבית רבי חיים מצאנז. פעם נסע לבקרו בעת חליו הגדול, ואז לא נשאר שם לשבת. ואילו בביקורו השני נשאר שם לשבת והתענג מטובו. בעת ביקוריו הירבה הצדיק לשוחח אתו בעניינים שונים. פעם שאלהו, אם הכיר את החוזה מלובלין. השיב, שאביו רצ״א לא לקחו לשם אף פעם, בעוד שביקר ברימאנוב והכיר יפה את רבי מנדלי הצדיק. השיב רבי חיים: את רבי מנדלי מרימאנוב לא הכרתי, אבל הייתי עם אבי פעם בלובלין.

ר״א חלה בקיץ תרכ״ה ואחר שבועות נסע לווינה ולנאות־מרפא בקרלסבד. בדרך מסעו נפגש עם ר״ח מצאנז, שאף הוא נסע בדרך זו. בדרכם מאושפיצין עד תחנת פריראו, דיברו בענייני תיקון העולם. בקרלסבד לא מצא תרופה למחלתו והוא נסע לווינה לדרוש ברופאים מפורסמים. ביום ראשון, י״ב באלול, השכים לקום, הניח תפילין והתפלל עד „גאל ישראל", נצרך לבית־כבוד וחלץ תפיליו, באמרו: הרי כבר קיימתי מצוות תפילין. אחר זה החל בתפילת מנחה: אשרי ושמונה־עשרה, ואמר: הרי קריאת־שמע כבר אמרתי, מפני שמזכירין מדת יום בלילה. הוא התחיל לומר: ואמונה, ומי כמוך, וסיים גאל ישראל, ורמז לבנו, רבי שלמה, לגשת אליו, כי הרגיש ברע. נעתקו ממנו מלים והוא נסתלק לעולמו.

רבי שלמה הבן שאל במברק את הצדיק מצאנז, אם להוביל את גופת אביו למנוחתו, ללאנצוט. הברון רוטשילד מווינה אמר, כי קשה מאוד להוביל למקום רחוק כלאנצוט, והציע, לפי כבוד גדולתו של המנוח וכבוד אבותיו, לעשות אוהל קטן עם גדר ברזל מסביב לכבוד ולתפארת. אך רבי שלמה חיכה לתשובת ר״ח. ורק במאוחר, אחרי שכמעט אפסה כל תקווה וכבר החלו להתכונן לטמון את הנפטר בווינה נתקבל מברק מצאנז ובו נאמר כי נכון בעיניו להוביל את הצדיק הנפטר מווינה, ואז השתדל ר״ש אצל פקידי העיריה בווינה ואצל הברון רוטשילד, עד שניתנה הוראה להעביר את הגופה ללאנצוט. בווינה נערכה הלוויה בהשתתפות קהל רב. גופת הצדיק הובאה למנוחת עולמים בלאנצוט, ובהלוויה השתתף קהל בן אלפי אנשים שנהרו מרחוק ומקרוב לחלק כבוד אחרון לנפטר. וזה נוסח המצבה שלו:

בצד החוץ:

פ״נ

חלקת מחוקק פה ספון
נפשו בהגן העדן לפ״ק
אהה לנפילת עטרת זר שפירא
לאהבת ישראל חשק בתדירא
עשה חסד במאדו ובתפלתו
זאת בזכרינו תורתו ועבודתו
רחפו עצמותינו בזכרון אהבתו
תנצב״ה

בצד הארון:

וי דבלי בארעא האי שפירא

זאת משכנות אביר הרועים ציון המצוינת קודש הקדשים אדמו"ר גאון עוזנו הרב הקדוש בוצינא קדישא חסידא ופרישא איש אלקים אהב ישראל איש החסיד המפורסם כבוד שם קדשו מ' אלעזר אב"ד דפה בן להאדמו"ר האשל הגדול הרב הגאון הקדוש והטהור המפורסם מו"ה צבי אלימלך זצלה"ה איתקטר בחד קטירא לחיי עלמא ובא השמש בצהרים ונלקח ארון אלקי לשמים.

ביום א' י"ב אלול תרכ"ה לפ"ק

תנצב"ה

בנו, רבי שלמה, ישב שבעה בלאנצוט. ביום השמיני, אחרי שקם מאבלותו, הרגיש כי רבים מנכבדי העיר וחכמיה רוצים למנותו כממלא מקום אביו ברבנות. אך הוא לא נענה וחזר לסטריזוב. אנשי לאנצוט עשו מאמצים אצל ר"ח מצאנז להשפיע עליו ברוח זה. אך ר"ח אמר, שלא המקום מכבד את האדם, אלא האדם מכבד את המקום, ובזה נסתיים העניין.

בלאנצוט נשאר על כסא הרבנות אחיו של רבי שלמה, הרב הצדיק רבי שמחה, וגם אחיו הצדיק רבי מנחם פנחס הנקרא ר' מנדלי.

אלמנת הרב ר"א, הרבנית טובה חוה, האריכה ימים כעשרים שנה יותר מבעלה, ובילתה את חייה בבית בנה, רבי שלמה, בסטריזוב. זכתה לשיבה טובה. בשנת תרמ"ה חלתה במחלת הסרטן. באסרו חג שבועות נפטרה, כבת שמונים, לעולמה והובאה למנוחות בבית העלמין בסטריזוב. על מצבתה בא זכרה כ„הרבנית מלאנצוט".

בניו וצאצאיו של הרב רבי אלעזר שפירא מלאנצוט

הזכרנו שהרב ר' אלעזר היה „אב לבן גדול", הוא רבי שלמה שפירא ממונקאץ' שנולד בתקצ"ב בעיירה ריבטיץ', הסמוכה לפרמיסלה. בעודו ילד קטן למד בהתמדה, וסבו בעל „בני יששכר" ציפה שיהיה גדול בישראל, למד אצל סבו מדינוב ואצל רבי נחמיה מסאסוב, נשא לו את בת הרב יקותיאל שמלקה הצדיק מסאסוב (בן רבי משה ליב הצדיק הנודע) ביום ט' תמוז תר"ו ובהיותו עוד צעיר לימים סמוך על שולחן חותנו (כבן י"ח) כבר יצא שמו כגדול בתורה ויראה, וגדולי הדור: רבי שלמה קלוגר מברודי, רבי מרדכי זאב אטינגר, רבי יוסף שאול נתנזון ורבי אברהם תאומים, הפליגו בשבחו ואמרו עליו שהוא שלם בתכלית השלימות. אחרי מות רבו, ר' נחמיה, כיהן כאב"ד בסאסוב, ובשנת תרי"ז נתמנה אב"ד בסטריזוב וישב בה כ"ה שנים. בה מילא את מקום אביו ר"א בצדיקות ואלפים נהרו אליו לשמוע תורה מפיו. אחרי פטירת אביו, בשנת תרכ"ה, נבחר לאב"ד בלאנצוט במקום אביו, וסירב לקבל. בשנת תר"ל נבחר לאב"ד בטרניגרוד, ובשנת תרמ"א נבחר לאב"ד בעיר הגדולה מונקאץ', בה כיהן סבו רצ"א מדינוב כעשרים שנה. שם מצא לו כר נרחב להפצת תורתו, וכל גדולי הונגריה קיבלו עליהם מרותו. מקרוב ומרחוק באו אליו להתבשם מזיו תורתו, תיקן תקנות טובות ומועילות לטובת העיר והמדינה, נלחם בעוז במתפרצים ומרימי יד בתורת משה. הוא ישב על כסא סבו י"א שנים. הוא הירבה לבקר בלאנצוט בחיי אביו ר"א וגם אחרי פטירתו.

רבי שלמה היה נודע כגדול בתורת הנגלה והנסתר, צדיק עובד את השם במסירות נפש ואיש מופת. מעשיו הגדולים למען הרמת קרן התורה והיהדות בהונגריה נחרתו על לבותיהם של בני מדינה זו, היה נערץ ונקדש בקהילתו ומחוצה לה. נולדו לו שני בנים צדיקים: רבי צבי־הירש אב"ד דמונקאץ' (בעל „דרכי תשובה" על יו"ד ועוד ספרים יקרים ונכבדים), ורבי משה יהודה ליב אב"ד סטריזוב (חתנו של רבי ברוך מגורליץ). באחד הלילות, בשנת תרנ"ד, ישב ר"ש עד חצות הלילה והגיה כתב־יד בעניין ברכת־כהנים. אחר כך השתטח על הארץ ואמר בקול אדיר את המזמור „רננו צדיקים". משגמר, נטל ידיו ונתן צדקה לקופת הרמב"ן, נשק את המזוזה וניסה לצאת מחוץ לביתו לשאוף אוויר. לפתע התעלף והשכיבוהו במיטתו, אחרי שעה יצאה נשמתו בטהרה.

רבי צבי־אלימלך נולד לרבי אלעזר בי"ד בטבת תר"א, והוא נזדרז להודיע את הבשורה לאביו הצדיק מדינוב והזמינו להתכבד בסנדקאות ומילה ולהודיעו שם בנו. אך הוא ענה שלא יוכל לבוא, ועל עניין השם החדש לרך הנולד ענה „עוד חזון למועד", ועד שהגיע יום הברית נפטר רצ"א מדינוב, ואז הבינו את דבריו בעניין השם ונקרא שמו בישראל „צבי אלימלך בן הרב רבי אלעזר". היה זה הרב הצדיק צבי־אלימלך אב"ד בירץ'.

עם פטירת הרב אלעזר שפירא מלאו את מקומו בלאנצוט שני בניו רבי שמחה ורבי מנחם פנחס. רבי שמחה היה מתפלל בבית־המדרש ורבי מנחם בבית־הכנסת ושם היה דורש בפני הקהל. רבי שמחה ישב בביתו הפרטי אשר בכיכר השוק (רינגפלאץ), וכן ישב רבי מנדלי בכיכר זו. בספר „בית שלמה" מובא מכתב, ששלח רבי אלעזר מקרלסבד לפני פטירתו לשני בניו ממלאי־מקומו בלאנצוט, וזו לשונו:

„החיים והברכה והשלום לידידי בנים האהובים, חמדת לבבי, הרבנים המופלגים יראי ה' משכילים בדעה, אשר שם האחד בני הרב מ' שמחה נ"י ושם השני בני הרב מ' מנחם פנחס נ"י.

ידידי בני! לא רציתי לכתוב עד היום אחר חצות ביום התגברות החסדים טובים התנוצצות גאולה וישועה. והנה בני ידידי, דעו שהרופאים מוינה ומכאן פקדו עלי להיות עוד בכאן לערך שני שבועות שאסע מכאן בגמר הרפואה, וכה אעשה ואי"ה על פ' ראה בדעתי ליסע לביתי אי"ה יהא רעוא שאבא לביתי בנחת בהתחזקות איברי לעבודתו יתברך ז"ז אין להאריך עבור קדושת הזמן הכנה לטוב על ישועתן של ישראל בבית השלישי שיבנה ב"ב אמן והוא בית יעקב מדת אמת. תתן אמת ליעקב. ובזה בני ידידי הי', חידוש בבית המדרש היום אשר חלק לי העם להתבונן בפסוק אשר כל חכמי לב לא עמדו בזה אמת קנה ואל תמכור ואין מקום לקנות מאיזה איש, כי הזהרתיו בסיפא דקרא ואל תמכו"ר במכירה אינו אמת כי כל עניין ע"י מכירה או ממון או כבוד אינו אמת רק כל אחד יתן לחבירו או רבו לתלמידו בדרך מתנה

אז הוא אמת בדרך תת״ן אמת ליעקב בדרך מתנ״ה ותתבוננו כי נחמד הוא. דברי אביכם מעתיר בכל עת ורגע עבורכם.

אלעזר שפירא מלאנצהוט

רבי אלעזר מלאנצוט חיבר ספר „יודעי בינה" על התורה, ורוב הדברים הושמעו מפי המחבר ב„שולחנותיו", ולפי עדות המוסר לדפוס „רבים שתו דבריו הקדושים המאירים ומזהירים כזוהר הרקיע" (בשער הספר). המחבר אף הקדים דברי הקדמה לספר, ובו הביע רצונו „לקיים דברי חכמים ולרשום בכתב אשר עלה ברעיונו", אך הוא לא הספיק להביאו לדפוס וכתב־היד נשאר בכתובים. את רוב דבריו כתב בשנה האחרונה, כשכבר תקפה אותו מחלתו. המאמר „לספירת העומר" נכתב בשנת תרכ״ה, היא שנת פטירתו, ולכן רוב מאמריו נכתבו בלי סדרים, וכמה מאמרים לא הוסדרו כראוי. בהקדמת המביא לדפוס הוא מספר, שהצדיקים בני המחבר עיינו בכתבים ומצאו שלא קל לסדרם, וביחוד התעניין בהם הרבה רבי שלמה בנו ממונקאץ׳, והוא מיין את המאמרים הראויים לדפוס, ועל השאר הזהיר שלא להדפיס עד שיהיו מנופים כסולת נקיה. כתבים קדושים אלה היו מונחים אצל הרב מנחם־פנחס מלאנצוט, שהשתוקק כל ימיו להוציאם בדפוס ולא עלה בידו, וממנו עברו הכתבים לידי בנו רבי שמואל שפירא אב״ד ראָדים (ראדימנו) שעיין בהם והראם לרבנים גאונים מקרוביו, וגם לדודו הרב שמחה מלאנצוט שזירזו להשתדל ככל האפשר להדפיסו. הספר נדפס בשנת תרע״א בדפוס „קנולר ובנו" בפרמיסלה בידי נכד המחבר הנ״ל, ולפי צו הרבנים לא נדפסו בראש הספר כל הסכמות.

מדברי ההקדמה יוצא, שנשאר בכתב־יד עוד ספר מפרי עטו של הרב מלאנצוט בשם „עזר וישועה". בדרך פלפול על אילו סוגיות בש״ס, ובדעת הנכד המדפיס היה לצרפו לספר הראשון ולהדפיסו יחד, אולם הדפסת הספר „יודעי בינה" נמשכה זמן רב, וכדי להוציאו במוקדם ולברך על המוגמר הוציאו בלי התוספת האמורה, בהבטיחו להדפיס את הספר השני בפני עצמו.

שני בני רבי אלעזר: רבי מנחם־פנחס (או רבי מנדלי) ורבי שמחה׳לה, מילאו את מקום אביהם ברבנות לאנצוט אחרי פטירתו, ושניהם הסתופפו כחסידים בצל אחיהם הצדיק רבי שלמה ממונקאץ׳. אך שניהם היו מסוכסכים ביניהם, והשלום מהם והלאה. אנשי העיר היו מפולגים ביחסם אליהם. האינטליגנציה הבלתי־דתית הסכינה עם רבי מנדלי, בעוד שהחוגים הדתיים עמדו לצידו של רבי שמחה׳לה, שעל־פי רוב היה יושב בבית־המדרש ומעיין בספרים, והיה מוחזק בעיני הבריות כקנאי לענייני דת. ברם, שני האחים תפשו בעיר מקום מכובד.

רבי מנדלי — יצא לו שם כבעל־תפילה מצויין, חובב נגינה, היה משתמש בניגוני המסורת המשפחתית שהתחילה מרבי צבי־אלימלך מדינוב, דרך בניו, רבי שלמה ממונקאץ׳ ורבי דוד מדינוב, ושל רבי צבי־אלימלך הצדיק מבלאזוב, שהיה מנגן נודע ואף מחבר ניגונים נאים ועד היום שרים החסידים את ניגוניו. בימים הנוראים היה רבי מנדלי מתפלל מוספים בבית־הכנסת. כשהיה עומד לפני העמוד ופיו מלא שירה ותפילה היה נדמה למתפללים כאילו לא היה בעולם בעל־תפילה יותר טוב ומעולה ממנו. הקהל היה מוקסם מתנו־עותיו בימים הנוראים יותר משל בעלי־תפילה האחרים. ואף בהגיעו לגיל זקנה היה מתרומם לטונים העליונים בקלות, ואת „מלכות, זכרונות ושופרות" הנעים בטעם ובנועם, ובעת הנעמת כל „ונאמר" הרגישו מאזיניו ממש בתוספת רוח ועצ־מה... בדרך כלל היה משתפך בבכי בתפילות שונות, וביחוד גברה השתפכותו ב„ומפני חטאינו", עד שגם אותם המתפללים שכל ימות השנה לא נראו בבית־הכנסת, אלא בימים הנוראים בלבד, אף הם נסחפו בכוח רגשנותו של בעל־התפילה. תמיד, כשהיה עוזב את העמוד, היו בגדיו רטובים מזיעה, וגם הטלית וה„קטיל". תפילותיו בימים הנוראים היו ל„שם־דבר" בעיר והשאירו רושם רב על המתפללים.

רבי מנדלי השאיר אחריו את בנו רבי שמואל אב״ד ראַ־דים (ראדימנו) ואת בתו שנישאה לרב חיים ראובן וגשל, שאחרי פטירת חותנו, כמה שנים לפני מלחמת העולם הראַ־שונה, נתמנה לדיין בעיר, ומקום מגוריו היה ליד בית־המדרש בשוק העצים. גם בינו לבין דודו רבי שמחה׳לה לא שררו יחסי שלום. אחרי פטירתו של רבי חיים־ראובן נתמנה בנו רבי אלתר, מקודם כדיין, ואחר כך — כרב.

רבי שמחה׳לה נפטר לעולמו במוצאי יום־הכיפורים תרע״ג, כמה שנים לאחר פטירת אחיו רבי מנדלי. רבי שמחה השאיר אחריו שלושה בנים: א) את הרב אלעזר (השני) שמילא את מקום אביו ברבנות, ב) רבי אלימלך שישב בלאנצוט בבית אביו ונקבע לו מעמד כעין חצי אדמו״ר, ג) ר׳ יוסף, שישב בראדים ועסק במסחר. רבי שמחה נקבר ב„אוהל" אביו ר״א שהוקם ליד בית הקברן ובית־הטהרה בבית־העלמין.

רבי אלעזר שפירא (השני) הרב בלנצוט

רבי אלעזר נולד בלאנצוט לאביו הרב רבי שמחה׳לה ולאמו בת רבי ישראל־ליב הצדיק מבוצ׳אץ׳. בנו של הרב הגאון אברהם־דוד מבוצ׳אץ׳ מחבר הספרים: „דעת קדושים", „אשל אברהם" ועוד. לא ידוע משום מה לא היה לתלמיד חכם מובהק כתלמידי־חכמים אחרים הרוצים לעשות את לי־מודם בתורה, קרדום לחפור, כרבנים יושבים על מידין. ברם, הוא ידע להבליט את חשיבותו כבן לשלשלת היוחסין, ובפק־חותו ידע לקרב אליו אנשים שונים. הוא ידע לצרף ליחוסו גם את היחוס מצד אשתו, בת בנו של רבי וולוולי הצדיק והסופר סת״ם מאוזירן (אוז׳ירן) שהיה בנו של ר׳ שלמה׳לה גוטסמן, גיסו של ר׳ אהרן ליב מלשקוביץ (בעל „הדיבוק"), חוטר מגזע הבעש״ט מצד אמו אנה׳לה בת ר׳ וולוולי זבאריז׳ר, בנו של רבי יחיאל־מיכל המגיד מזלוצ׳וב ונכד רבי ברוך ממז׳יבוז׳ עד הבעש״ט, חסיד ומקורב לרבי דוד־משה פרידמן הצדיק מצ׳ורטקוב, שסירב בהחלט לקבל „פדיונות ופתקאות" כדרך הרביים, בהעדיפו לחיות מיגיע־כפיו, מכתיבת ספרי־תורה, וכדומה. באוזירן היו חסידי העיר מפולגים לשני גושים, ובשנת 1903, לאחר פטירתו של רב אחד מהשניים שכיהנו בעיר, הרב ממאגרוב, הביאו הנוטים אחרי ר׳ וולוולי את נכדו ר׳ אלעזר שפירא ומינו אותו לרב, והמחלוקת החריפה

שוב. בשנת 1906 היו בחירות לוועד הקהילה, ובבחירות אלו ניצחו מצדדי ר' אלעזר, ומאז הרגיש עצמו יותר בטוח וחזק בתפקידו כרב באוזירן.

רבי אלעזר כיהן באוזירן בזכותו של ר' וולוולי, וב„מנין", שהתקיים בביתו, התרכזו חסידים שהחמירו עם עצמם, ובעיקר

הרב ר' אלעזר שפירא (השני)

עם אחרים. מקצתם „נסעו" לצ'ורטקוב ומקצתם להוסיאטין. אחר־כך היה נוהג אף מנהג אדמו"רות, ובזכות ר' וולוולי ובזכות עצמו רכש לו הרבה חסידים וידידים גם מחוץ לאוזירן. היה נוהג מנהג „רבי" והיה עורך שולחנו. הסיגנון היה קרוב לסיגנון בלז, דינוב ורופשיץ, ולא לסיגנון צ'ורטקוב והוסיאטין, שהיו קרובות קרבת מקום. חסידיו התנהגו באדיקות יתירה. תלבשתם — המכנסים בתוך גרבים או מגפיים בכל ימות השנה. עניבה מסביב לצווארון — הס מלהזכיר. בין באי ביתו היו גם אחדים, שנהגו קלות במלבושים, והוא בכל זאת נטה להם חיבה. עם היותו חסיד אדוק, פעם רגש לאומי בלבו. גם המתנגדים כיבדוהו על יושרו וטוהר לבו. בשעת קבלת־פנים, שנערכה פעם לכבודו בצ'רנוביץ (בירת בוקר־בינה), נתאספו מאות יהודים. מכל השכבות נדחקו אליו „לקבל שלום".

קבוצת החסידים שלו לא החמיצה שום הזדמנות של יומא דפגרא או יום הילולה של צדיק ליסב יחד, ובעיקר בימי חג ולילות־שבת, היו מסובין על שולחנו של ר' אלעזר. כשהגיעו לעילא ולעילא אף עשו מעשה קונדס, היו מתגנבים לאחד הבתים של המסובים, מוציאים את הקוגל מהתנור ומביאים אותו לשולחן. ושמש היה לו לר' אלעזר, ישעי'קה אברהם שמו, שבכל שמחת־תורה היה מתבסם, יוצא לרחובות ושק על שכמו, מלווה כל ילדי העיר, והיה שר: „זינגטשע קינדערלעך: אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו", והילדים במקהלה היו שרים אחריו אותו הפזמון.

אחד מצעירי אוזירן, חיים זיידמן, מספר, שבשנת 1905 או 1906 ביקר אצל הוריו בעיר, ובשבת אחרי הצהרים „נאם" בקלויז (מאלעס קלויז) על הציונות ועורר את השומעים לרכוש שקלים, לתרום לקק"ל, וכדומה. למחרת השבת הוזמן מטעם ר' אלעזר לשיחה בביתו. נודע לו על נאומו ואפילו על הפסוקים מספר עזרא ונחמיה שהשתמש בהם המרצה, והרב אמר לו: אני מאמין שאתה ציוני אמיתי, וכפי ששמעתי מפי הוריך חושב הינך ללכת לא"י. אולם הצעירים וגם בעלי־הבתים המדברים על „ציונות" מתכוונים רק לנגח את הצד שלנו (מצדדי יואל) ולכן ביקשו הרב שלא לתת ידו להם... וכאשר הלה התכונן לנסוע לארץ והוריו התנגדו לכך, הרגיעם הרב והשפיע עליהם שיתנו ברכת פרידה לבנם, באמרו: חזקה על א"י שבנכם יהיה שם ליהודי שומר מצוות.

סיפר לי ר' יושה בנו של ר"א שהיה מבקר עם אביו באוזירן אצל הצדיק רבי דוד־משה מצ'ורטקוב, שבצלו היו חוסים. פעם שאל רבי אלעזר את הרבי: נוסעים יהודים לא"י ומתפארים שהרבי הוא ציוני ושהבטיח לשלוח להם שו"בים בשעת הצורך. ענהו הרבי: אינני ציוני, אבל יהודים רבים באו להיפרד ממני טרם נסעם לארץ ושאלוני אם אשלח להם שו"בים כשיהיה צורך בכך. עניתי: אם אשמע שהם מתנהגים שם ברוח המסורת — מדוע לא לשלוח להם „כלי־קודש"? בהמשך דבריו סיפר הרבי, שד"ר הרצל היה אצלם (אצל הרבי ואצל אחיו הצדיקים) והציע שהרבי ואחיו יקבלו לרשותם קצת שלטון אצל הציונים. הוא ואחיו הסכימו לכך מיד, ואף הרבי מויזניץ' לא התנגד להצעה זו. אחרי כך באה הידיעה שאדמו"רי גליציה המערבית, עם צדיקי צאנז ובלז בראשם, התנגדו לכך. והרי מנסיון העבר למדנו כמה קשה המחלוקת בישראל. הרבי מצ'ורטקוב הירבה לשוחח על ארץ־ישראל, ואף בעת פטירתו. עם פטירת רבי דוד־משה מצ'ורט־קוב עבר ר"א להסתופף בצל בנו רבי ישראל, אך לא נמנע מלנסוע גם לרבי צבי־אלימלך הצדיק מבלאזוב, שהיה קרובו.

רבי אלעזר כיהן באדמו"ריות באוזירן כעשר שנים, והוא חזר ללאנצוט עם פטירת אביו הרב רבי שמחה, שעוד ביום־כפור תרע"ג, על אף חולשתו, התפלל תפילת נעילה לפני העמוד, וביקש להודיע לבנו מאוזירן לבוא, ובמוצאי יום־כפור נסתלק. אחרי פטירתו רצו בני העיר לקבל עליהם רב שיהיה בר־אוריין. רבי אלעזר ישב „שבעה" בבית אביו וחשב מחשבות כיצד להתקבל כרב במקום אביו. אחרי שרבי אלעזר ישב „שבעה", התיישב בעיר, נרשם כחבר באגודת „תומכי עניים", ובעזרת אגודה זו ביצע את מחשבתו, התחיל ללכת

לבית־המדרש במקום אביו, וקצבי העיר עמדו לצידו. ועד הקהילה אמנם לא הסכים לתפישת כסא אביו, וסירבו להקציב לו משכורת. אך הקצבים העמידו קופה שלתוכה זרקו סכום מסוים כל הקונים, וכה כיסתה ההכנסה לא רק את שכרו של הרב החדש, אלא נשאר עוד „עודף", והרב לא היה זקוק למשכורת מטעם הקהילה. אחרי זמן לא רב פרצה מלחמת העולם הראשונה, והרב יחד עם אנשי קהילתו נאלצו להמלט בפני גייסות הרוסים ולמצוא להם מפלט.

מלאנצוט הלך הרב עם רבים מבני הקהילה ברגל לבלאזוב, ומשם המשיכו במסע נדודיהם עד שהגיעו לווינה הבירה. שם ישב ברחוב קרל מייזל שטראסע שברובע העשרים. הממשלה האוסטרית נתנה לו מעון ורהיטים, והוא ניהל שולחן בכל ליל־שבת בשביל אנשי לאנצוט ומיודעיו. הוא נתמנה מטעם השלטון לרב הצבא, ועליו הוטל להשביע את החיילים היהודים, והוא היה משביעם לא בס"ת, כי אם בספר התנ"ך. עוד לפני סיום המלחמה חזר ללאנצוט. היה זה בשנת תרע"ז. בלאנצוט נמצאו אז חיילי הפרשים ההונגרים. עם סיום המלחמה העולמית הראשונה והחלוקה הגיאוגרפית החדשה של עמים ומדינות, רפתה המתיחות, ובני העיר הפליטים החלו לחזור ולסדר את חייהם מחדש. המצב הכלכלי היה אז קשה. גליציה נספחה לממלכת פולין העצמאית, והקשרים השונים, שהתקיימו קודם עם וינה, נפסקו. רבי אלעזר ידע לעודד בעת צרה ולפעול לטובת הציבור, וכך ידע לרכוש את לב בני העיר.

אשתו הראשונה מתה בשנת 1910, והוא נשא לו אשה שניה, את רייזל לבית האדמו"רים אשכנזי, שנתגרשה מבעלה לבית לויפר בנדבורנה, אחרי שלא ילדה לו ילדים. היא היתה אשת חיל במלוא מובן המלה, עשתה הרבה למען העניים. עם פרוץ המלחמה ליוותה את בעלה בשנות נדודיו עד הגיעם אל המנוחה בווינה. בבודפשט יסדה אגודה לטובת העניים מבין הפליטים וחילקה להם בגדים ומזונות וגם כסף. אחרי שחזרה ללאנצוט, עם התקרב המלחמה לקיצה, עשתה גם כאן, ככל האפשר, למען השבים, ועיניה היו צופיות בדאגתה לטובת האוכלוסיה.

נוסף לרבנותו, התנהג רבי אלעזר גם כאדמו"ר. הוא עסק הרבה בתחביב של איסוף יצירות עתיקות ובעלות יוחסין. היה לו ספר־תורה, שנכתב בידי הצדיק הסופר הנודע רבי משה מפשבורסק, בגנזיו נמצא חיבור בכתב־יד של רבי איציקל הצדיק מדרוהוביץ, כתבי־יד של רבי פנחס מקוריץ, וגביע קטן שהתיחס לבעש"ט, ובכל שבת בבוקר היה שותה ממנו קצת יין. וכן היתה לו ספריה תורנית, ובה ספרים יקרי־ערך. מאידך היה עוסק בצרכי ציבור ופעל למען הציבור, הקים מרחץ מודרני ובית הכנסת־אורחים, אסף מעות־חיטים, השגיח על הצד הדתי בעיר, והיה חביב בעיני כל.

הוא היה מתפלל בבית־המדרש העירוני, ששימש מקום תפילה לאינטליגנציה. היה מברך ר"ח בשבת מברכין. בימים הנוראים היה מתפלל מוספים לפני העמוד, היה שר מניגוני דינוב ומניגוני דודו רבי שלמה ממונקאץ׳. היה עורך שלוש־

קבלת פנים לכבוד המלך פרדיננד מרומניה ע"י נכבדי העיר — בעת דעם באַזוך פונעם רומענישן קעניג פערדינאַנד.
משמאל לימין (פון לינקס צו רעכטס): יהודה פיילשוס, משה הלפרין, יוסף פרלמוטר, פביאן אַבנר, הרב ר׳ אלעזר שפירא, אפרים הלזינגר, אבא זאואר, אלעזר קושטכר ושמחה ספיר.

סעודות בשבתות, והשירה היתה בוקעת ממעונו. מכרו מארץ־ישראל, ח. זיידמן, היה שולח לו שנה שנה פירות ל„שהחיינו״ ואתרוג, ואעפ״י שאתרוגי א״י היו בימים ההם פסולים בעיני המהדרים ו„מחזיקי הדת״ מחשש שמיטה, מעשה הרכב וכו׳, היה ר׳ אלעזר מתפאר בפני קהל חסידיו באתרוג שקיבל מא״י, וכדי לקיים את „ולקחתם לכם — משלכם״ היה מוסר להורי השולח סכום מסויים תמורת האתרוג. מאידך היה עומד על המשמר ומאיים בחרם על אלה השולחים בניהם לבתי־ספר תיכוניים.

עם חסידיו הטובים נמנה גם השופט המחוזי שבעיר, נוצרי, שאחרי ששוחח אתו פעם, נוכח לדעת כמה פיקח הוא הרב. ומאז היה מזרז את היהודים הפונים אליו בתלונות ובתביעות בין אדם לחבירו לפנות לרב, באמרו שיהודי העיר אינם צריכים לפנות אליו בזמן שיש להם רב פיקח, ולאלה שהתעקשו לפנות אליו דווקא, אמר: לכו לרב, והוא יסדר את ענייניכם על הצד היותר טוב.

רבי אלעזר היה אישיות אצילה וחוט של חן מתוח על פניו. יחסו לציונות היה אוהד, אף שלבו כאב למקרא חילול הדת על־ידי החלוצים הבלתי־דתיים. הוא אף עמד בקשר מכתבים עם מכריו בציון והיה מראה עניין רב בכל המתרחש בה. בפקחותו ראה שגם בארץ־ישראל לא תהיה דרך האמונים לדת סוגה בשושנים, על־כן יש צורך להגביר את העליה הדתית ולהשפיע באמצעות זו על החיים בכללם. לאחד מידידיו, שעלה לארץ, אמר בפירוש: מקנא אני בך שיש לך האפשרות ללכת לארץ הקודש, ואני קשור פה בחבלי הגלות... ואכן אחד מבניו נעשה אחר־כך ציוני דתי ועלה ארצה עם משפחתו, ואחד מבניו שנמלט לאמריקה ביקר בארץ, ובדעתו לעלות ולהיאחז בחיה.

אותו ידיד, חיים זיידמן, שעמד אתו בקשר מכתבים, מסר לי את המכתב האחרון שקיבל מרבי אלעזר כחמישה חדשים לפני פטירתו, ומן הראוי לפרסמו בזה בגלל תכנו: המכתב כתוב עברית:

ב״ה ז׳ שבט תרח״ץ.

שלום רב וכל טוב סלה לאהובי ידיד נפשי הנכבד יקר רוח איש תבונה מו״ה חיים זיידמן נ״י.

מכתבו קיבלתי במועדו, ואתו הסליחה שלא השבתי עד כה, כי לא הייתי בשלימות הבריאות. ועתה אביע לו תודתי בעד מכתבו שנתבשרתי תלי״ת משלומו ומשלום בניו אחרי שזה כמה שנים חלפו בלי ששמעתי ממנו כלל, ובאמת קראתי עונג לנפשי בקראי מכתבו, ועל מה שכתב שנכדי יחי׳ היה בצל קורתו. וכן אבקשו על העתיד שבאם יזדמן לפניו מי מנכדי היקרים יחי׳ וברית אבות לבנים יזכור לקרבם בלב ונפש חפצה. ומאד אבקשו שיכתוב לי פעם בפעם אגרת שלומים שיהיה למשיב נפשי, ומעומק לבבי אברכו בחיי נחת עם ב״ב וצאצאיו יחי׳ ככל משאלות לבו לטובה ולברכה ונפש ידידו לנצח דורש שלומו וטובתו כל הימים.

בעל המכתב כותב לי, שהיו לו גלויות אחדות מהרב שפירא, הן מאוזירן והן מלאנצוט, והן אבדו. כמו כן הוא מעיר, כי לפני שנים רבות, בביקורו בצפת, נפגש שם בבני לאנצוט, והם הללו ושיבחו את רבם, וביחוד בגלל פשטותו ועממיותו. נשארה ממנו תמונה, שנאלץ להצטלם לשם סידור פספורט בווינה.

ואלה תולדות רבי אלעזר מלאנצוט: יוסף שפירא (גוטסמן), ישראל אריה (יושב באמריקה), חיים (כולם ילידי בוקובסק), הניה וצבי מלך (שני האחרונים מתו בצעירותם), אלטה בת־שבע (אשת הרב דוד פירר, הרב האחרון בלאנצוט), צפורה אשת אורי גלוקוף, ראב״ד בלובראניץ בקרבת פיוטר־קוב טריב. (מנכדי רבי אורי הצדיק מסטרליסק), וולוולי בחור. האחרונים נספו בידי הנאצים. אף רייזל אלמנת הרב, רבי אלעזר, ניספתה בשואה.

בנות־הרב ר׳ אלעזר, משמאל (פון לינקס): הרבנית בת־שבע פירר והרבנית צפורה גלוקוף

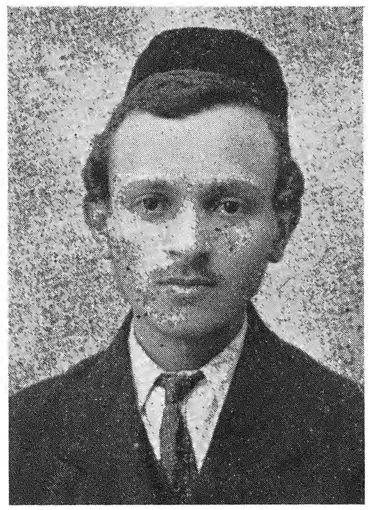
רבי אלעזר נולד בשנת תרכ״ה ונסתלק לעולמו ביום י״ט בתמוז תרצ״ח. ליווהו למקום מנוחתו בחצות הלילה וקברוהו ליד קבר אביו רבי שמחה. הוא עזב את עמק הבכא כשנה לפני סערת הדמים הגדולה שנתחוללה בפולין ובכל ארצות אירופה, שהיו מיושבות אוכלוסיה יהודית ולא ראה ברעה שמצאה את עמו ואחיו, ובכללם גם מרבית בני משפחתו.

אחרוני הרבנים והדיינים לבית שפירא

עוד בחייו עורר רבי אלעזר את בנו חיים למלא את מקומו ברבנות לאנצוט. אך חיים, שהיה עניו מטבעו, לא יכול היה להסתגל לרעיון זה, והוא דחה את הדבר לימים יבואו. חיים נולד בבוקובסק בשנת 1891, ואת חינוכו התורני קיבל באוזירן. מלמד מיוחד ישב בבית אביו ולימד אותו, את יוסי וישראל־ליב. בזכרונם נחרתו שמות המלמדים: משה אהרן ברנשטיין, נפתלי פיש הדיין מדינוב, שמואל שרף ומשה גסטר. יותר מכולם הצטיין חיים בלימודיו ועלה למדרגת ת״ח ובר־אוריין הודות לחריצותו וכח התמדתו. אחר כך למד חיים בקלויז של אביו וגם בבית המדרש באוזירן בצוותא עם חברים ללימוד בתורה. ולבסוף היה מועמד לרבנות בלאנצוט, אחרי

שאביו נקרא ללאנצוט וישב שם על כסא הרבנות.

חיים נשא לאשה את טובה בת דודו רבי אלימלך שפירא, שהיתה יפהפיה. ברם, מעמדו בחיים לא היה בטוח והוא נאבק על הפרנסה כשאר יהודי העיר, שמצבם היה קשה זה שנים, והוא נתערער עוד יותר בשנים האחרונות בעקב המדיניות האנטישמית של ממשלת פולין. באחד ממכתביו לבן עירו שעלה לארץ הוא כותב בין השאר: „ממני א׳ן לי תענוגות להודיע. עולם כמנהגו נוהג. הנני ב״ה גם אני בעל לאשה ושלושה בנים בלע״ה. אבל מעמד בטוח בחיים אין לי, לדאבוני, והנני שט בין גלי הזמן הנוראים כרוב שאר יהודי פולי׳ן, ואינני רואה שום השקפה לטובה. השי״ת ירים קרני בתוך כלל ישראל״. הוא ניבא וידע מה ניבא! — אחרי זמן קצר פרצה מלחמת השמד של הנאצים.

הרב ר׳ חיים שפירא

יוסי הבכור עזב את לאנצוט בשנת 1914 וישב במשך שנים בווינה. תחילה היה מתנגד לציונות וקנאי לקדשי ישראל. ב„ספר אוזירן״ כותב מ. א. טננבלט, שבגלל טיפולו ועזרתו בייסוד בית־ספר עברי בעיר נעשה „מסית ומדיח״ בעיני הקנאים ובכללם חברים לשעבר ובני רבנים ואדמו״רים ואחד מהם התנפל עליו בשעת התפילה וקרע את התפילין מעל ראשו. זה היה ר׳ יוסי ר׳ אלעזר׳ס שהוא עצמו נעשה אחר כך ציוני דתי ועלה ארצה עם משפחתו, ואף ביקש סליחה מאת הנתקף כבר בהימצאו בארץ.

כבר הזכרתי לעיל, כי אחרי פטירתו של רבי חיים־ראובן וגשל, חתנו של רבי־מנדלי, שאחרי פטירת חותנו הרב נתמנה לדיין בעיר, נתמנה בנו רבי אלתר וגשל. בתחילה נתמנה לדיין ואחר כך עלה בכהונתו לרב. עם פטירת הרב רבי אלעזר וסירובו של בנו חיים למלא מקומו נתמנה רב בלאנצוט חתנו של רבי אלעזר, הוא הרב דויד פיהרר, בן הרב הגאון מקרוסנו, שהיה תלמיד־חכם גדול. על רבי דויד פיהרר הרב האחרון של לאנצוט נכתב מאמר מיוחד בספר זה בידי בן אחיו הרב בנציון פיהרר, רב בניר־גלים.

בני הרב ר׳ אלעזר, מימין (פון רעכטס): ר׳ יוסף ור׳ אריה לייב שפירא

אדמו״רים אחרונים לבית שפירא

רבי יוסף רוקח. רבי יוסף בן ר׳ טודרוס רוקח, נצר מבית רבי שלום רוקח, מייסד שושלת הצדיקים בבלז היה חתנו של רבי מנדלי שפירא מלאנצוט ואחרי חתונתו נשאר לגור בה. הוא התנהג כאדמו״ר וחשבוהו כ„רבי״ זוטא היו קוראים לו „זעלנער־שער רבי״, כי החיילים היהודים שבקסרקטיני הצבא אשר בלאנצוט היו פונים אליו ומבקשים ממנו ברכה. אליו היו פונים גם מחוגי האינטליגנציה שבעיר — רופאים, פקידים וכו׳. הוא נחשב לאדמו״ר לכל דבר, הן בזכות אבותיו הצדיקים הגדולים מבלז והן בזכות עצמו. הוא היה נוסע גם לחסידים בערים שונות ומזה התפרנס. דירתו נמצאה בכיכר השוק וחי בדחקות וצער. היה אביון והוחזק בטלן. יום־יום היה יושב בבית הרב רבי אלעזר (השני) ומשוחח אתו על עניינים רוחניים.

בבית־הכנסת היתה לו חזקה לתקוע בשופר בימי ראש־השנה. הוא הצטיין כבעל־תוקע עד שיצא לו שם בעיר ומחוצה לה, ואמרו עליו, שכשיבוא משיח צדקנו הוא יתקע בשופר של משיח. בעד תקיעותיו המצוינות בימי ר״ה היו הנשים שולחות לו כסף למחייתו. כשהגיעה שעת תקיעת שופר ותפילת מוסף, לבש רבי יוסף את ה„קיטל״ הלבן וה„כומתה״ (ירמולקה בלע״ז) ומראהו כמראה „כהן גדול״ בבית־המקדש. ואחרי שקרא לו הקורא, כשכל הקהל מאזין את שמות ה„תקיעות״, תקיעה, שברים, תרועה ותקיעה גדולה, עם הצירופים והרמזים של שמות המלאכים הקדושים, על־פי ה„יהי רצון״ של האר״י ז״ל — היה הקהל נרגש מאד ונדמה לו כאילו הוא שומע קול תרועות מלחמה של כרובים ושרפים וחיות הקודש בשמי השמים, ויללת ה„שטן״ המתאמץ להידחק בכל כוחו לתוך פי השופר ולבלבל כוונות ה„בעל תוקע״ חס ושלום.

בנו, ר׳ הירש מלך רוקח, היה גדול בתורה, שקדן ומתמיד,

ובמשך 17—18 שעות ביממה היה יושב ולומד, והודות לכך הגיע למדרגה גבוהה בידיעה בלימוד התורה ומפרשיה. הוא קיבל סמיכה לרבנות מהרבי בבלז, ואחר כך נתמנה כדיין בעיר ברגסס בהונגריה. הוא הצליח להימלט מציפרני הנאצים במשך מלחמת השמד הנאצית ולהגיע לאמריקה. בתו נשואה לפרופסור שפרבר, אישיות נודעה בעולם המדע בארצות־הברית. ואילו רבי יוסף סבל את מוראות המלחמה וגורלו כגורל בני עירו. עם כיבוש לאנצוט בידי הנאצים הם גזזו לו חצי זקן ופאה אחת וזרקו את כובעו מעל ראשו. רבי יוסף חיפש לו כיסוי אחר, כי איך זה יעמוד בפומבי בגילוי ראש? הוא נמצא אז במצב עלוב מאד, ולזה הרי התכוונו הנאצים, להשפיל את הכבוד העצמי של האדם ולהכניעו בפני גבורת ה„אדם העליון" הגרמני.

רבי מאיר משולם שפירא, בנו של „הרב החסיד המפורסם" ר' שמואל בן הגאון הצדיק רבי צבי אלימלך שפירא מדינוב. רבי אלעזר (הראשון) הרב מלאנצוט היה דודו, וכנראה בזכותו קבע מושבו בלאנצוט, בלי שיהיה לו מעמד קבוע בחיים. הוא לא התערב בענייני ציבור, נחשב בכל מקום לצדיק וטהור, צנוע ומתרחק מיחסים עם בני סביבתו, בעל הדרת פנים, וקומתו הוסיפה הרבה על צורתו הנאה. לאשתו אסתר הרבנית יצא שם כצדקת וכל נשי העיר מלאו תהילתה. סיפרו, כי רבי יחזקאל הלברשטם הצדיק משיניבה היה קם מכסאו לכבודה. היא היתה בת יוחסין וקרובה קרבת משפחה לכל צדיקי דורה הנודעים. להם היתה בת יחידה, מינדל, שנישאה לבן רבי צבי־אלימלך הצדיק מבלאזוב, שהיה משותק בחצי גופו וסבל כל ימיו בגלל בריאותו הלקויה, עד שנסתלק לעולמו. לזוג זה נולדה בת, שנישאה לר' מאיר־צ'ה שפירא בן הרבי מבלזוב. מינדל, בת ר' מאיר משולם ישבה באלמנותת כעשרים שנה, ואחר זה נישאה להרב מרודניק בן ר' ברוך הלברשטם מגורליץ (בן רבי חיים הצדיק מצאנז) וילדה את רבי יקותיאל יהודה, הוא האדמו"ר מקלויזנבורג, שעזב את אמריקה, בה ישב אחרי המלחמה, הקים לו עיר־חסידים בקרבת נתניה והתיישב בה עם משפחות חסידים שהצטרפו אליו, וקנה לו את עולמו במעשה זה בכל העולם היהודי.

רבי מאיר־משולם ישב ישיבת קבע בלאנצוט, ופרנסתו באה לו מחצר הרבי מבלאזוב שהיה קרובו ומחותנו כאחד, ובחלק היה מתפרנס מהדפסת ספרי סבו הצדיק מדינוב. הוא השקיע עבודה רבה בנסיעות על פני ערים שונות ורבות בקבלת הסכמות על ספרי סבו מרבנים ואדמו"רים שונים ומאיסוף חותמים על הספרים שהדפיס. היתה זו עבודה מייגעת, שקיבל על עצמו ברצון ובאהבה, והדפסת ספרי סבו נתנה לו סיפוק רב, בידעו כי הוא עושה בזה מעשה רב. ראשית: בהביאו לדפוס מספרי סבו שהיו מונחים בכתב־יד כאבן שאין לה הופכין, על אף המוניטין שיצאו לספריו הרבים שנדפסו עוד בחייו שהיו נפוצים מאד בין החסידים, ושנית: בהכנסה ממכירת הספרים.

את הספר הראשון של סבו, הוא הספר „והיה ברכה" (חלק ראשון על משניות ברכות ותוספתא) הדפיס ר' מאיר־משולם בפרמישלה בשנת תרל"ה. בספר באו הסכמות אחדות. רבי חיים הצדיק מצאנז מכנה בהסכמתו את המביא לדפוס בתואר „הרבני המופלג החסיד" וממליץ במילים חמות על הדפסת החיבור ועל מתן דמי קדימה למדפיס. הצדיק מצאנז, שהיה גאון בתורה, לא הירבה במתן הסכמות והמלצות למחברי ספרים, ואם בא להמליץ במיוחד על המביא לדפוס

עובדי כפיה — צוואַנגס־אַרבעטער. משמאל (פון לינקס): ר' בני־מין זאב בן הרב ר' אלעזר שפירא ור' משה קאמפף.

(כי מחבר הספר רצ"א מדינוב לא היה זקוק להסכמות) התכוון בזה לעזור לר"מ בפרנסתו. התואר שניתן לו מטעם הצדיק מצאנז שימש תואר־כבוד גם לרבנים המסכימים שבאו אחריו: רבי יוסף שאול הלוי נתנזון ראב"ד בלבוב ורבי יצחק שמלקיס ראב"ד בפרמישלה. אחרי ההסכמות באים דברי התנצלות מאת המביא לדפוס, המוסר את השתלשלות עניין הדפסת הספרים, ומהם מסתבר כי הספרים היו מונחים בכתב־יד אצל בני דודו רבי דויד'ל הצדיק מדינוב, והוא טרח הרבה עד שהצליח לשכנעם שיש למסרם לידו לשם הדפסתם ואחר כך יחזיר להם את כתבי־היד. רק עם אחד מקרוביו, ר' ישעיה דוד שפירא, היה לו דו"ד ממושך, ולבסוף התפשר אתו, שישלם לו במידת האפשרות ויקבל ממנו שטר־מכירה. אך יחד עם זה נכשל, בהתחילו להדפיס את הספר הראשון בפורמט גדול ובאותיות מרובעות וגדולות, במטרה, שהספר יצא מהודר ומרהיב עיני קוראיו, וכך נכנס בעול של הוצאות מרובות, ובמקום להוציא את כתב־היד בדפוס בפעם אחת, נאלץ להוציא קודם את החלק הראשון, ולדחות את החלק השני לעתיד הקרוב. יחד עם זה הודיע שיש תחת ידו הסכמות רבות מגאוני ארץ וצדיקי הדור, ומחוסר מקום והוצאות הדפוס המרובות הן תבואנה רק בחלק השני.

אחר זה פורסם האישור של קרובו ר' ישעיה דויד בן הרב משולם־זושא שפירא, בצירוף חתימות שני בוררים: ישראל ניסן פלד ונפתלי יהודה לייבוש סגל מלאנצוט (בתאריך ט"ו באלול תרל"ד) שכתב־היד, שנשאר בעזבון מרצ"א הצדיק מדינוב, שחיבר על משניות ועל מסכת ברכות ושנפל בחלקו, נמכר במכירה גמורה, שרירה וקיימה, נאמנה ואמיתית בכוח וזכות שיש לו. הספר נדפס באותיות רש"י ומכיל שמונים עמודים בתבנית גדולה, שתי עמודות בכל עמוד.

את הספר השני „מגיד תעלומה" הדפיס שנה אחר זה, בשנת תרל"ו, בפרמישלה. בו באות הסכמות הצדיק מצאנז והרב מלבוב, ובגלל יוקר ההדפסה נמנע מלהדפיס את יתר ההסכמות שאסף בעמל רב. בסוף הספר באה רשימת החותמים המשתרעת על פני י"א עמודים גדולים, ואם נתבונן במספר הרב של הערים והאנשים שבהן עבר וטרח לאסוף חותמים, אפשר לראות, כי אכן עמל רב השקיע בהדפסת הספר ובהפצתו. לא ידוע אם הצליח להביא לדפוס גם את הספר השלישי „ריח דודאים" על מסכת מגילה, חנוכה ופורים.

רבי מאיר־משולם הגיע לשנות שיבה, לא סבל ממחלות וכבן שמונים נפטר בלאנצוט בשנות העשרים. בלאנצוט היו לו ידידים קשורים באהבת רעים — ר' שמחה מלמד (שנחשב כאחד מל"ו צדיקים) ורבי אלעזר הרב מאלנצוט. משהרגיש שהגיעה שעתו להסתלק מהעולם, ביקש מאנשי הח"ק לקברו באותו יום. ואמנם באותו יום נסתלק פתאום בלי להיות חולה, ואנשי הח"ק קיימו את בקשתו האחרונה. אחיו ר' משה ישב בפשמישל ולו בן באמריקה שבא להשתקע בארץ, הוא הרב אלעזר שפירא, שעבר את גיל השיבה.

הרב צבי אלימלך שפירא תל־אביב

הרב ר' ישראל לייב ראבין

הרב ר' ישראל לייב ראבין, המכונה הרבי מבליגראד, נולד בלאנצוט בשנת תרמ"ד לאביו הה"צ ר' אליעזר רובין אבדק"ק בליגראד, ונכד הה"צ רבי מנחם מנדל מלינסק ז"ל. אמו הרבנית נכדתו של בעל ה„בני יששכר" ובעל „דעת קדושים". הוא גדל ונתחנך אצל סבו, הה"צ ר' שמחה שפירא הרב מלאנצוט ואצל הה"צ ר' אברהם מרדכי ממושציסק. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, ברח לעיר וינה ושם יסד בית־המדרש שהיה מקום לתורה ולתפילה, ובימי הנאצים, ימ"ש, עבר לארצות הברית ושם הוא עשה לילות כימים לתורה ולעבודה. קבע מקום תפילתו בבית הכנסת „שחרית ישראל" של חסידי „בית דינוב". נפטר ט"ו טבת ה'תשכ"ב בברוקלין.

רבי אברהם דוד ראבין

רבי אברהם דוד ראבין, המכונה הרב מלאנצוט, נולד בשנת תרמ"ז לאביו הרה"צ ר' אליעזר ראבין נכד הצדיק רבי מנחם־מנדיל מלינסק. אמו היתה נכדת בעל „בני יששכר" מדינוב. הוא גדל ונתחנך אצל סבו רבי שמחה הרב מלאנצוט (כי אביו נקטף בדמי ימיו) ואצל רבי אברהם מרדכי הצדיק ממושציסק.

ר' שלום ראבין, נכד האדמו"רים, מרופשיץ, מקוזניץ ומלזאנסק, אמו הרבנית חנה מינדל היתה בת הה"צ ר' שמחה'לי שפירא מלאנצוט. הוא כיהן כאדמו"ר ברישה עד שנת תרפ"ד. בתרפ"ט הגיע לאמריקה, חסידיו ומעריציו הקימו לו בברוקלין בית מדרש לתורה ולתפילה בשם „לאנצוטער בית המדרש". הוא נחשב לעסקן פעיל, באגודת האדמו"רים בארצות הברית וחבר בוועד הפועל. מהאדמו"רים החשובים בניו־יורק.

מ. ש. גשורי

רבי אהרן־משה לאופר, הצדיק מז׳ילין־לאנצוט

בשלהי שנת תרע״ב, לפני מלחמת העולם הראשונה, הגיע ללאנצוט מהעיירה ז׳ילין — שבה ישב מספר שנים — רבי אהרן־משה לאופר וקבע בה את מגוריו בביתו של אבא זויער (רחוב פילסודסקי־קרקובסקי) שנועד במיוחד בשביל הרבי. היה זה בית עצים רגיל. סיפרו, כי מאז ישב הרבי בביתו, לא עבר יום על בעל־הבית בלי שיצליח בעסקיו. הוא ראה ברכה במעשה ידיו הודות לרבי החדש, ואנשי „עמך״ דבקו מהר באדמו״ר החדש. קהל מבקריו הלך וגדל, ה„קלויז״ וביתו המו תמיד המון רב, והמקום הפך לכתובת מרכזית בעיר.

רבי אהרן־משה, בנו של רבי מרדכי מנדבורנה, ישב בז׳ילין עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, ובתרע״ב עזב את מקום מגוריו ועבר לשבת בלאנצוט. מספרים, שאביו רבי מרדכי, עיכב את החופה של בנו עם העלמה פריל־רוזה רייך בת ר׳ אליהו רייך מריישה. הזוג היה צם יום־יום. סיבת העיכוב היתה: עוד לא הגיע הזמן.

הוא היה אחד הרביים הרבים שחיו על הירושה הגדולה של הבעש״ט ואשר שימשו עדות לשקיעתה. בחר בדרך של פרישה גמורה מהוויות העולם, ברח מגינוני כבוד שהיו נחלת רבים, התמסר לתורה ולעבודה בנגלה, ועוד יותר בנסתר, ללימוד תורת הסוד, משנת האר״י הקדוש ותלמידיו, מתוך טהרה ופרישות, כידוע ליודעי ח״ן. והדרך היתה זו הסלולה מהראשונים, מעירים את השחר ב„תיקון חצות״ ותפילה, ויושבים מוכתרים בטלית ותפילין עד שעה מאוחרת אחרי הצהריים, בלימוד תורה וזוהר. לגוף, התשוש מאורח־חיים זה, נותנים חופשה ומנוחה קלה של אוכל ושינה קצרה, מתנת חינם. כל ימות השבוע היה מתפלל בביתו ביחידות כשהוא מעוטף בטלית ותפילין. היה צם משבת לשבת, והיה רזה מאד, ממש גל עצמות. בימי שישי ניהל שולחן. בימי שבת וחגים היה מתפלל כבעל־תפילה, היה בעל־קורא ובעל־תקיעה. היה תוקע בשופר בבית־הכנסת הגדול והצטיין בזה, ואמרו עליו, שכשיבוא משיח צדקנו הוא יתקע בשופר. בעד תקיעותיו המצוינות בר״ה שלחו לו הנשים כסף לימי החגים וחסידים היו באים אליו ממרחקים. גם בני „עמך״ שבעיר אהבו להסב לשולחנו בערבי שבת ומועד ולשוחח בענייני דיומא. באי ביתו היו מפשוטי העם.

קיום, פרנסה, ו„צדקה בכל עת״? — פחות ממעט היה דרוש לו, ונמצאו יהידים, יהודים עמלים, שדאגו להמציא לו כדי מחייתו. הגבאי של הרבי היה ר׳ אליהו שטרנליכט מבריגל, שהיה קודם רוכל בסחורות, עד שנפגש עם הרבי בז׳ילין, ומאז היה לגבאי שלו, וידו לא זזה מידו של הרבי. רבי יצחק הורוויץ, הרבי מסטיטשין, בעת ביקורו בלאנצוט, התייחד עם רבי אהרן־משה, וכשנפרדו, נשקו הרבי מסטיטשין על מצחו. לכבוד שבת היה בעצמו מכבד את הבית. לפני תקיעת־שופר בר״ה היה אומר שהוא מתפלל על שלושה דברים: אשה טובה, כסף וזהב, חיים ארוכים.

הרבי היה רגיל לומר, כי האנשים צריכים להאריך ימים כיצחק אבינו, ואז יבוא משיח. הוא עסק לתיאבון בריפוי חולים, וממש הראה נפלאות. אברהם שיינמן, יליד לאנצוט היושב בירושלים, סיפר לי כי ילד אחד מילדי אחותו היה חולה אנוש, הרופאים, שטיפלו בו, לא העלו ארוכה ומצבו של החולה היה לאחר יאוש, ואף הועידו לו שעות ספורות עד ליציאת נשמתו. פנו לרבי מלאנצוט, והוא אמר כשנשא עיניו למרום: בזכות אבי, רבי מרדכי, יזכה הילד החולה לרפואה שלימה, ולא עברו שעות וימים והילד הבריא. הרופא, ששמע על החלמת הילד, אמר, שמה שיכולים לעשות מן השמים אין בן־אדם יכול לעשות, ואף הרופא הטוב ביותר. מאז יצא לרבי שם כרופא גדול, וגם הבלתי־מאמינים נאלצו לא פעם להודות בעובדות, שאי אפשר היה להכחישן. הילד שהחלים נמצא כיום בישראל. מאז היו רבים פונים לרבי מקרוב ומרחוק.

בין חסידיו הנאמנים היה ר׳ שמעון רוזנבליט, יו״ר „תומכי עניים״ בלאנצוט. היתה לו בת שהגיעה לחופה, אך מצבו הכלכלי היה כזה, שלא יכול לתת נדוניה מתאימה והוצאות נשואים. הרבי הבטיח לו שהישועה קרובה לבוא ובקרוב יימצא שידוך לבתו. ואמנם אחר זמן קצר בא מאמריקה אחיו קלמן, ובהשפעת אמו הזקנה פרלה הוציא מכיסו אלף דולר ונתנם לאחיו לצרכי נדוניה והוצאות נישואים. מאז הפך לחסיד נלהב של הרבי.

הרבי ידע לנגן בכינור, ובמוצאי־שבתות היה נדלק אצלו הזיק של ההתלהבות החסידית, כשהיה מנגן בכינורו זמירות וניגונים שונים, ובהם „האָט מיר אַ גוטע וואָך״. בימי חנוכה ובמוצאי יום־כיפור היתה חבורת משוררים של בית־הכנסת מנגנת יחד עם הרבי. מעניין — כשפנו לרבי לנדב לטובת ארץ־ישראל לא סירב, ועל אף עניו תרם לקק״ל ולקרן־היסוד.

לרבי היה בן ושתי בנות. הבן, הירש־מלך, היה גאון וחריף המוח עוד בצעירותו וקראו לו „ש״ס חי״. לבסוף היה דיין בעיר ברגסס אשר בהונגריה, אך מת בצעירותו בקולר־מיאה. שנים רבות זכרו יהודי לאנצוט את החתונה כאשר השיא הרבי את בתו גיטלה לבן הרבי מסיגט בהונגריה. כשבוע ימים לפני כן המתה העיר כמרקחת בהכנות הנישואים. ביום החתונה הוצף הרחוב הראשי אנשים, יהודים וגויים. פלוגת „קוזאקים״, יהודים מחופשים רכובים על סוסים, יצאו לקבל את פני החתן מחוץ לעיר. שעות חיכה ההמון על מדרכות הרחוב — והנה הופיע המסע בשלל צבעיו. בכרכרה רתומה לארבעה סוסים ישב החתן, והמון כרכרות ועגלות מלוות אותה לקול תשואות. השוטרים שמרו על הסדר והם בגילופין מהיי״ש שטעמו „עד לחשבון״. הרבי הצעיר היה במשך כמה שנים סמוך על שולחן חותנו הרבי מז׳ילין ועסק בלימוד התורה. אחר זה עבר לשבת במרמרוש־סיגט. הבת השניה של הרבי, לאה׳צ׳ה, נישאה לר׳ יעקב לאופר בן הרב הצדיק רבי יוסף

לאופר מפטשיניזן אחי הצדיק מז׳ילין־לאנצוט, ששם משכנו בעיר דברצ׳ין אשר בהונגריה.

הרבי מז׳ילין, שישב בלאנצוט, השקיף בעין פקוחה וטובה על העולם ההומה ומהמה מסביב, ולבו פעם תמיד באהבת ה׳ וישראל, עד שנדם. הרבי נפטר בלאנצוט בשנת תרפ״ו, ומנוחתו כבוד בבית־העלמין החדש, בכניסה אליו, מצד שמאל של הגדר. על קברו הקימו „אוהל״. על ידו נקברו: זיסלי סופר, ר׳ אליהו הגבאי של הרבי, שמת אחרי פטירת הרבי בגיל 90, משה חיה־אידלס כורך־הספרים, ר׳ זליג טייטלבוים המלמד. עוד בחייו ביקש הרבי לקברו בשורות „עמך״ ולא בין הנכבדים. במרחק קטן מקברו נכרה קבר לראשון מקרבנות השואה בעיר, אליהו רייך הי״ד. לאחר פטירת הרבי עברה אלמנתו הרבנית למרמרוש־סיגט וישבה בבית בתה גיטלה הרבנית מסיגט.

בתה של לאה׳צ׳ה, הרבנית מדברצ׳ין, נישאה לבן הרב ממיליץ, הורוויץ, שהתישב בלאנצוט ונקרא בשם „הרבי ממיליץ״ וישב בבית בוט. הוא סידר לו מניין בביתו, היה למדן וענוותן, והיו לו שני ילדים. הוא ומשפחתו ניספו בשואה.

הרב בנציון פירר ניר גלים

הרב ר׳ דויד פירר הי״ד

בשנת תרנ״ה נולד לגאון ר׳ שמואל פירר (הי״ד), אבד״ק קראס בגליציה המערבית, ולאשתו הרבנית שרה (הי״ד), בן שלישי וקראו שמו דויד. בילדותו יתנכר נער, גדלותו של אדם ניכרת בו כבר בעודו קטן. דויד הקטן מעשיו העידו שלגדולות נוצר. חריפותו המפתיעה ופקחותו השנונה משכו תשומת לבם של הסובבים אותו. היה תמיד הרוח החיה בין חבריו הקטנים, שחיכו למוצא פיו והוא לא איכזבם. מלאי המצאותיו לא אזל מעולם. תמיד הפתיע במשהו חדש בעניין בו עסקו. הוא יזם והוא גם ביצע. מהיר בתפיסתו וזריז בעשייתו. הילדים אהבוהו גם בשל לבו הטוב. מוכן היה תמיד לפרוש חסותו על הזקוקים לכך. גם צנוע היה. אף־על־פי שידע עליונותו על חבריו, לא הבליט זאת. אהב את חבריו והיה כאחד מן החבורה ולא אחד מיוחד שבחבורה.

יש בני־אדם שכשהם קטנים כשרונותיהם גדולים, וכשהם גדולים כשרונותיהם קטנים. גדלים הם יותר מהר מכשרונותיהם ואין אלה מדביקים אותם בגידולם. דויד לא היה מאלה. כשרו־נותיו גדלו יותר מהר ממנו. כשיצא מן ה„חדר״ ונכנס לבית־המדרש, כבר היה שם מקומו שמור לו. גדולים ממנו בגיל קיבלו את „מנהיגותו״. מהר מאד הפך להיות ה„סמכות״ שהכריעה בין שני „יריבים״ המתנצחים בסוגיה עמוקה ואינם יכולים לבוא לעמק השווה.

דויד היה משלש את יומו. שליש ללימוד, שליש ללמד ושליש לעשות. כנהוג בימים ההם שימש בית־המדרש גם מוסד לגמילות חסדים. בא יהודי עובר אורח, בן־טובים, שחס על כבוד תורתו ולא חזר על פתחי נדיבים, נמצאו לו דואגים בין בחורי ביהמ״ד שמילאו את חסרונו. בחורים אלה עשו את שליחותו וחזרו על הפתחים במקומו. לא שהם עיכבו את היהודי עד שיאספו על יד, אלא מקודם פטרו אותו בסכום כסף לפי כבודו ואת שליחותו מילאו בהזדמנות הקרובה. מצאו להם מלווים גומלי חסדים למשך הזמן שבינתיים. דויד פיתח בעירו מוסד כזה למופת. כוח ארגוני היה בו. כל דבר שנטל לידיו יצא מתחת ידיו מתוקן ומסודר.

גם ב„ללמד״ השקיע מכוחו ומאונו. עד מהרה הפכו שיעוריו למרכז בבית־המדרש. כל מי שזכה להשתתף בשיעור זה נחשב גדול בלימוד, ואלה שלא זכו קינאו באלה שזכו.

דרכו בלימוד היתה דרך הלימוד הפולני — הפלפול. בדרך כבושה זו הלך בעקבותיו של אביו הגאון שהיה אמן הפלפול המשוכלל, אשר טיבו נתפרסם בעולם הלומדים כעידית בשדה התורה.

כשהגיע לפרקו נשא דויד את בת־שבע, בת הרה״ג ר׳ אלעזר שפירא ז״ל אבד״ק לאנצוט. הרב שפירא היה מגזע האדמו״ר רצ״א שפירא מדינוב זצ״ל, בעל „בני יששכר״.

עוד בהיותו אברך סמוך על שולחן חותנו, נרתם לשאת בעול ההנהגה הרבנית. חותנו צירפו לכל פעולה ציבורית. הוא מצא בו עזרה וסיוע בכל שטחי ההנהגה.

למדנותו וחריפותו בתורה, כוחו הגדול ב„דרשה״ ועטו המהיר להעלות דברים על הכתב, עמדו לו ועשאוהו לעמוד התווך של החיים הדתיים־ציבוריים בעיר לאנצוט. לא היה איש מפלגה, אבל הבין את סוד הארגון ואת כוחו הגדול של ציבור מלוכד. פיתח בעיר חיים ציבוריים מבחינה דתית ונלחם נגד השפעות זרות ליהדות בדרכים גלויות לעין וסמויות מן העין. דרשותיו היו חוצבות להבות וגם חדורות הומור ממתיק, לבל יפגעו הדברים ביריבים אידיאולוגיים.

עוד בימי חיי חותנו נתמנה ר׳ דויד כדומ״ץ בעיר. מעתה כבר ניהל את ענייני הרבנות לא כיד ימינו וכעוזרו של חותנו בלבד, אלא כאדם הממלא את תפקידו מתוך הרגשת האחריות שהוטלה עליו. יזמתו הברוכה נתנה אותותיה בכל שטחי החיים הקהילתיים של העיר. מזגו התוסס והמרץ הרב שנתברך בו, הולידו מעשים מבורכים וביססו את החינוך החרדי בעיר.

שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נפטר הרב הזקן, והרב ר׳ דויד פירר נתמנה ממלא מקומו. מעריציו ומתנגדיו כאחד ראו בו אישיות דגולה, בעלת כשרונות גדולים, שבכוחה לעמוד בראש קהילה גדולה ולנהלה בסערת הימים ביד נאמנה ואמיצה. והם בחרו בו כרב העיר.

לא רק אנשי לאנצוט ידעו כי מוכשר מאד רבם הנערץ, שמו הלך לפניו גם מחוץ לעירו. בן־בית היה אצל כל גדולי־

התורה בפולין המעטירה שמלפני המלחמה. הכול חיבבוהו והעריכו את סגולותיו הבלתי־רגילות. הוא בא לפניהם עם צרור בעיותיו הרבניות, והם נתפנו מטרדותיהם, כדי להטות אוזן קשבת לדברי אברך מוכשר זה.

את סמיכותו לרבנות קיבל מאת הגאון העצום, שר התורה ר' מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה זצ"ל. הגאון הזה, שרוב ימיו שכב במיטתו מרוב חולשה ותשישות השתעשע עמו שעה ארוכה ונהנה מהברקותיו הקולעות של צעיר מחונן זה, סמך ידיו עליו והכתירו בכתר התורה, להורות ולדון.

שני ילדים חינניים היו לרב ר' דויד ולאשתו הרבנית בת־שבע (הי"ד). תולדותיהם כיוצא בהם. מוכשרים ומחוננים. גאוות העיר ותפארת הורים.

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה הייתי אצל הרב וראיתי את ביתו בגדולתו ותפארתו. מרכז העצבים של חיי הציבור. הבית המה מנכנסים ויוצאים, והחיים בו היו שוקקים ומלאי עניין, עד...

עד שעלה הכורת על ערי ישראל בפולין ולא פסח על לאנצוט. לאנצוט היהודית נחרבה ונשמדה. יהודי לאנצוט הגדילו את הרשימה של מקדשי־השם מכל הדורות, וביניהם רבם הנערץ ר' דויד פירר ובני ביתו. ה' ינקום דמם.

פרופ' מרטין בובר / בבית הדין

בשעה ששהו הרבי מאפטא [1] והרבי מרימנוב [2] בבית רבי יעקב יצחק „החוזה" בעיר לאנצוט, שהיה דר שם קודם שקבע את מושבו בלובלין, הלשינו עליהם המתנגדים באזני הרשות וזו נתנה אותם בבית המשמר. הם הסכימו ביניהם, שרבי מנדל הבקי בלשון המדינה, ישיב בשם כולם כשייחקרו בבית הדין.

השופט שאל: „מה מעשיכם?". „עבודת המלך", ענה הרימנובי. — „איזה מלך?" — „מלך המלכים". — „ולמה באו שני הזרים האלה ללאנצוט?" — „כדי ללמוד מזה היושב כאן את ההתלהבות הנעלה לעבודה". — „ולמה לובשים אתם מלבושים לבנים?" — „זהו גון הכהונה". אמר השופט: „עם אנשים מסוג זה אין לנו עסק" — ושלח אותם לנפשם.[3]

(מתוך „אור־הגנוז" סיפורי חסידים)
הוצאת שוקן, תש"ז (1947), עמ' 421.

[1] רבי אברהם יהושע השיל.
[2] רבי מנחם מנדל.
[3] ראה א. שטיינמן „באר החסידות", עמוד 318—319.

אסיפת צדיקים בלאנצוט *

ר' הירש... כיון שעלה במעלות הקדושה לא אחז בדרך ההסתרה. הוא ידע קול דממה דקה וקול ענות גבורה, בחינה של קול ענות חלושה לא השיג. ועל כך יצא עליו הקצף של עדת צדיקים בדורו.

אין לדעת אם כוונה היתה בדבר או יד המקרה, וצדיקי הדור נועדו יחד לדון בענין הירש משרת ביום הילולא של ר' נפתלי מרופשיץ ז"ל בעיר לאנצוט, מקום משכנו של הצדיק החכם, שכגדלו בתורה וביראת שמים כן היה בר־יוחסין גדול... מכל מקום היה רוב מניין הנאספים, ושמא גם כל המניין, נוטה לקחת מר' הירש את המדריגות, כדרך שאומרים חסידים, ולהורידו ממעלתו, ואילו נמנו וגמרו להוציא את החלטתם אל הפועל הרי לא היו פועלים בחשאי, אלא מכריזים ומודיעים ברבים, וכדי בזיון לר' הירש...

אך לא בכדי היה ר' הירש איש חרוץ מהיר במלאכתו. כל עבודה שעסק בה עשה אותה ביד־חרוצים. היה שוליה של חייטים ונתחבב על בעליו ולקוחותיו; בהסקת תנורים (בבית הצדיק ר' מנדלי מרימנוב) עשה חיל. הוא הדין בהצעת המיטה לאותו צדיק טהור... ר' הירש כהן היה. יריביו לא הניחו שהוא קדוש מבטן, אבל כהן מבטן היה. והוא היה כהן כפול, שכלום יש כהונה רמה מן הבדידות... נשא את רגליו והלך בעצמו ללאנצוט ונכנס לתוך עצרת הצדיקים לא־קרוא...

אין בידנו אף מסורת מעטה מן הפולמוס, שנתקיים מסתמא באותה עצרת צדיקים בין ר' הירש ובין ראשי המדברים בקטרוג ההוא. הואיל ואין אנו יודעים דבר ברור רשאים אנו לשער, מתוך רמזים קלושים, שנשתמרו בכל זאת בגווילים בודדים, שהדין והדברים היו סובבים שם על שלוש נקודות שנויות במחלוקת... א. החשדה בפניות. ב. תביעת הממון הרב בעד „פדיונות". ג. ידיעת התורה כיסוד ליראת שמים וכתנאי להנהגת עדה, שאם לא עם הארץ חסיד, קל־וחומר לא עם הארץ רבי ואדמו"ר...

והנה הופיע ר' נתן יהודה בעצרת. כשראו צדיקי הדור ניצב לפניהם בנו של הצדיק הטהור (ר' מנדלי) ז"ל... מיד עמדו על רגליהם וחלקו לו כבוד רב. אך ר' נתן יהודה לא עשה כל שהיות והכנות ופתח תיכף לדבר על ענין היום... והפטיר ר' נתן יהודה:

— זהו ר' הירש, רבותי, זהו הצדיק ר' הירש...

אין אנו יודעים מפי כותבי הקורות, אם הודו הדיינים האדמו"רים לדעתו של ר' נתן יהודה במלואה, אבל מצד־מה נענו לו ולא הטילו נידוי על ר' הירש משרת.

* עפ"י אליעזר שטיינמן, באר החסידות, עמ' 256—263.

מפי העם

רבי יעקב יצחק הלאנצוטאי:

לפני התיבה

בצלאל מאודיסה, החזן הידוע למד בבחרותו הלכות שחיטה כדי להיות שוחט בישראל.

פעם אחת בא אצל רבי יעקב־יצחק, ה„חוזה" מלובלין, שישב בי בפרק בלאנצוט. נתן ה„חוזה" עיניו בו ואמר לו:

— רואה אני בך, שעתיד אתה להיות חזן בישראל. גרונך יהא חד וחלק יותר מחלפיך וריאתך תהא כל ימיך בריאה ושלמה בלא שום סירכה...

טיפש בעולם הבא

רבי יעקב יצחק הלאנצוטאי היה אומר:

— תכלית שנאה שונא אני טיפש. ואפילו כשאראה לעתיד לבוא טיפש נשוא באפיריון ואחריו שלוש־עשרה עגלות טעונות עולם הבא, ארוץ בשוקים וברחובות ואקרא: — טיפש לעולם טיפש, אין אני מקנא בך... טיפש לעולם טיפש, אין אני מקנא בך...

ארחות חיים

אמר לו רבי יעקב־יצחק הלאנצוטאי לאדם אחד, הדיוט וירא שמים:

— מתקנא אני בך, יפה כוחך ביראת־שמים מכוחי. אני שלא מדעתי כמנהגי נוהג. כל העינים נתונות בי. אעשה, חלילה, דבר שלא כהוגן, מיד יעשה רעש: הלאנצוטאי עשה כך וכך. ואילו אתה סמוי מן העין, בידך לנהוג כמו שלבך חפץ, ואף־על־פי־כן ירא־שמים אתה, בידוע, שצדיק גמור אתה...

רבי אלימלך מרודניק:

על כסא רבנות

מעשה ברבי אלימלך הצדיק מרודניק, שנכנס אצלו אדם אחד וקבל לפניו:

— רבנו, דחוקה לי השעה ובעל־חוב בא וסגר חנותי.

— מה אעשה לך, בני? מחייך ואומר רבי אלימלך — מנהג ישראל הוא: משמגיעים ל„מלך אביון" סוגרים הארון...

כוח רב וכוח חתול

מעשה ברבי אלימלך מרודניק, שבא אצלו חסיד אחד מחסידיו ונתן לו פדיון ופתקה בצדו, להינצל מן העכברים, שנתרבו במחסנו והיזקם מרובה.

מציץ רבי אלימלך בפתקה, מחייך ואומר לו, לאותו חסיד:

— דומני, לכך יפה כוח חתול מכוח רב...

עוללות לאנצוט

א. מיריש בת ר' אלימלך, הצדיק מליזנסק, היתה אשת ר' אליהו משדה־לבן ב"ר יעקילי מלאנצוט.

ב. הרב ר' משה מלאנצוט „הגאון הגדול בדורו", בנו ר' שמואל־שמלקי היה גאון גדול ומפורסם בדורו בק"ק דמביץ, פשמישל, ושאר קהילות (מערכת גדולים, שם הגדולים החדש).

ג. הרב ר' משה אבד"ק לאנצוט בן ר' יצחק־אייזיק דיין ומו"ץ בפשמישל, חתנו של ר' יצחק סגל, היה רב בלאנצוט בשנות השבעים של המאה הי"ח.

ד. ר' יחיאל־מיכל בן ר' אברהם היה רב בלאנצוט עד שנת 1777. אחריו כיהן בתור רב בלאנצוט ר' אריה־ליבוש בשנים 1777—1816.

ה. רבי דוב בריש הלברטאל אב"ד בלאנצוט, מגזע הגרצ"ה מהלברשטדט והג"ר יצחק לנדוי מקראקוב, גאון וצדיק, נפטר בי"ג אלול תר"ט, ובנו הג"ר משה מילא מקומו בלאנצוט.

ו. ר' משה הלברטאל בר' דוב בריש אב"ד לאנצוט, גאון וצדיק, מילא מקום אביו בשנת תר"ט בלאנצוט, ולא ארכו לו שם הימים, כי נפטר בכ"ב בסיון תרט"ז.

ז. בשנת תק"י (1750) נשלח ר' יהודה ירוחם המשולח ע"י עדת האשכנזים בירושלים לפולין. הוא פעל בפולין ואשכנז כשש שנים. בפולין השתתף במושב ועד ארבע ארצות בקונסטנטין שבווהלין בסוף הקיץ תק"י (1750), ובלאנצוט חתם על כתב־המינוי של גבאי א"י דשם. („שלוחי ארץ־ישראל" מאת אברהם יערי, ירושלים, תשי"א, עמוד 526).

רחוב השלושה־במאי — דריטער־מאי־גאַס

מ. ש. גשורי

על החסידים ועל הקלויזים בלאנצוט

א

על לאנצוט החסידית אפשר היה להגיד „חן המקום על יושביו". היא היתה עיר חסידית כמעט מתקופת ייסודה בידי הבעש"ט, ומאז השפעות שונות של צדיקים משמשות בה בערבוביה. רבים מאוד היו השינויים והתמורות שחלו בה מתקופה לתקופה ומדור לדור. לא היה כמעט צדיק אחד בגליציה שלא ביקר בלאנצוט, בנסיבות שונות, אם לשם ביקור סתם ב„עיר נודעה זו" ביהדות גליציה, ואם בהזדמנות של הילולה דבי רבי נפתלי מרופשיץ וכיוצא בזה. יתר על כן, „מעבר לגבול", מפולין הקונגרסית ואפילו מנפות רוסיה הגדולה, היו מבקרים בה צדיקים שעוררו תמהון והתפעלות בלבושם ובאצילות פניהם.

עם ייסוד הצדיקות בליזנסק, השושלת הבכירה בגליציה, רבו בלאנצוט חסידי רבי אלימלך, ו„קלויז" ליזינסקאי גדול נמצא בה. הצדיק עצמו היה מבקר בה לעתים קרובות ומנעים לחסידים את שבתם. תלמידיו הצדיקים היו מבקרים בה מפעם לפעם: רבי מנדלי מרימאנוב, רבי שמעון מיא־רוסלאוו, רבי צבי־הירש מרימאנוב, ואחרים. מסתבר שבלאנ־צוט נמצא גם חוג חסידים, לא קטן של צדיקי רימאנוב, ובה נמצאו מהלכים לניגונים ה„היסטוריים" שהיו שרים בליזנסק ורימאנוב. ולפי בתי הצדיקים היו נהוגים נוסחיהם ומנהגיהם בתפילה ובניגון. השפעת רבי איצילה (החוזה מלובלין) שנקרא בשם „הלאנצוטאי" על שם ישיבתו בה לפני שעבר ללובלין, נשארה שרויה בחיי העיר, וזכרון כבוד שימש להם בית־התפילה שבה ישב בלאנצוט ונקרא על שמו. עם חילופי משמרות ודורות תקע גם בית צדיקי צאנז יתד בלאנצוט. רבה וצדיקה רבי חיים הגדול היה מבקר בלאנצוט לעתים קרובות, וביחוד בימי ההילולה של רבו הגדול, רבי נפתלי מרופשיץ. לבנו הבכור רבי יחזקאל הצדיק משינאווה, היו בלאנצוט חסידים רבים, שהיו מאורגנים בקלויזים משלהם. כצבעי הקשת בענן כן רבו צבעי החסידות בלאנצוט לפי כיווניהם ונסחיהם. לא נעדרו גם חסידי סדיגורה ובויאן על ניגוניהם.

עם שינויי משמרות בחסידות נשתנו גם הקלויזים. חלפו הקלויזים של „חסידים ראשונים". חסידי ליזאנסק ורימאנוב, רופשיץ ודומיהם. החסידים הוותיקים נסתלקו לעולמם, ורק לעתים רחוקות עברו תורות רבותיהם מורשה מאבות לבנים, וכה נשארו „שומרי חומות" אחד במשפחה ושניים בקלויז. נתפוררו הקלויזים הישנים, והשרידים נאלצו למצוא להם צירוף בקלויז הקרוב פחות או יותר לרוחו והשקפתו. בודדים כאלה אפשר היה למצוא בלאנצוט כמעט בכל בית־תפילה, בבית־הכנסת ובבית־המדרש. ברם, בדבר אחד היו שווים בלאנצוט — קול תורה ותפילה לא פסק בבתי־התפילה יומם ולילה, תמיד היו מלאי חיים, שמחה ורוממות הנפש. הקלויזים בלאנצוט היוו את מבצר היהדות הדתית, סלתה ושמנה של העיר, בעלי־בתים מהמכובדים שבעיר היו מתפללים ולומדים בקלויזים, שהיו פתוחים תמיד לתורה ולתפילה. בלילות החורף הארוכים, כשבחוץ השתוללו סערות שלג, כפור וסופות, הקדימו לבוא לקלויזים. כבר בשעה שתים לפני עלות השחר נמצא בהם מספר גדול של בחורים וסתם בעלי בתים שלמדו בהתמדה, ואלה שאיחרו ובאו בחמש עם שחר לא יכלו למצוא להם מקומות ישיבה. במשך כל היום היו הקלויזים מלאים בחורים ואברכים שהיו סמוכים על שולחן חותניהם ותלמידי ה„חדרים". כולם היו זורמים לקלויזים ובתי־מדרשות. בערבים דמו לדוד רותח בהמון מתפללים ולומדי תורה וסתם יהודים שהיו באים להתחמם ליד התנורים, ודרך אגב שמעו דברי תורה ואמרו פרקי תהלים.

בגליציה התיכונית רבו בתי צדיקים ורבו סניפיהם בצורת קלויזים. ולא היתה עיר ועיירה בלי קלויזים של צדיקי טיצ'ין, דזיקוב, פלאנץ, פוקשביץ, בלז, בובוב, גרודזיסק, צאנז, ז'אבנה, שיניאבה, ז'ילין, סדיגורה, בויאן, צ'ורטקוב וכהנה רבות, מלבד ערי בוקובינה והונגריה הסמו־כות. ברם, בלאנצוט עצמה לא רבו הקלויזים לבתי צדיקיהם. במרכז החסידות בתקופות האחרונות עמדו חצרות דזיקוב ובלז, וידו של קלויז דזיקוב היתה על העליונה בעיר, וקיימא לן שדזיקוב אינה אלא גלגולה של רופשיץ. מסתבר שכוחו של רבי נפתלי מרופשיץ הטמון בבית־העלמין הישן בלאנצוט היה איתן כבשנות חייו, והשפעתו בכלל על התנועה החסידית בגליציה ניכרת היתה עד יומה האחרון של יהדות זו. לאנצוט נשארה אסירת תודה לצדיק זה על שבא למנוחתו דווקא בעירם, ובימי ההילולה השנתיים נראו תמיד פנים חדשות רבות של צדיקים ורבנים נודעים וחשובים מכל אפסי ארץ, ויהודי לאנצוט נהנו הנאה רוחנית למראה האישים שביקרו בה.

דזיקוב היתה בת לרופשיץ, והשינוי היה שינוי שם בלבד, בעוד שבשיטה לא חל כל שינוי. בשמו של רבי נפתלי נמסרו מפה לפה ומדור לדור תורות חסידיות עמוקות ביותר, שיחות מוסריות ומלאות רגש ולב, בצד אמרות שנונות מלאות פקחות. הוא היה שלם בנפשו וברוחו. מכאן גם העקביות שבו, הישרות שאינה יודעת כל סטיה ימינה או שמאלה. הוא הניח את היסודות לשמירה הקפדנית של חסידי גליציה על אורח חייהם החיצוני, על תלבושתם הרבנית, על המנהגים והמסורת. רוחו היה עשוי ללא חת ולא נרתע מפני כל מכשול. אהב את האמת הצרופה אהבה איתנה ושנא בכל לבו את השקר, התרמית והצביעות. הוא התקומם בכל עוז נגד השאננות והשיגרה, נגד „מצוות אנשים מלו־מדה", וגם בחקירה יתירה ופלפולים פילוסופיים בחלה נפשו. הוא התנגד להנחה שקבעו כמה מגדולי החסידות, שיש לשים את הדגש בלב, ברגשות, בעבודה הפנימית שבתוככי הנפש. „מבשרך אל תתעלם" — טען, פירושו: מעבודה פשוטה,

שבה שותפים הגוף והאיברים הגשמיים, שנצטוו על ידי נותן התורה הנצחית לקיים מצוות רבות.

כשנסתלק רבי נפתלי הקימו בניו ותלמידיו שושלות רבות בערי גליציה. חתנו, רבי אשר ישעיה, המשיך לשמש כאדמו"ר ברופשיץ. תלמידיו רבי צבי אלימלך מדינוב, רבי חיים מצנז, רבי הירש מרימאנוב, החלו לנהל עדה של חסידים כל אחד במקום מגוריו. בנו רבי אליעזר, רבה של דזיקוב, יסד בעירו את שושלת בית דזיקוב. כל אחד מתלמידיו המשיך במסורת של רבי נפתלי והוסיף עליה גוון משלו. רבי אליעזר בנו היה היחיד ששמר ללא סטיה על דרך אביו, תוך מאמץ יתר שלא לשנות כמלוא נימה מהלכות החיים והחסידות שנקבעו ברופשיץ על ידי אבי השושלת ומייסדה.

מסורת זו, שהפכה לשיטה קבועה, עברה מרבי אליעזר מייסד השושלת לבית דזיקוב לבנו רבי מאיר, מחבר ספר „אמרי נועם", ספר גדול על תורה והלכה שעשה רושם בכל חוגי החסידות. ובימיו נתחזקה יותר חסידות דזיקוב. הוא נפטר בשנת תרל"ז, ובנו, רבי יהושע הצעיר, קיבל אז את עול האדמו"ריות. הוא נתפרסם כגאון, שבגאונותו וחריפותו הגדיל על גדולים ולמדנים רבים בדורו, וכרבי, שסיפורים רבים ומופלאים עיטרו את שמו. הוא נתפרסם גם בספרו „עטרת ישועה". חסידים רבים זרמו אליו מכל מקום כדי לשמוע תורה מפיו. רבנים ולומדים גדולים היו פונים אליו בשאלות ותשובות, ואף היה יודע נגן, שהקסים בצליליו המתוקים והלבביים, ותמיד עורר התפעלות בלב שומעיו.

רבי יהושע'לה היה בקי גם בענייני העולם. הוא גילה עניין בכל העניינים המדיניים הבין־לאומיים ואהב שיקראו לפניו עתונים. בניגוד לאדמו"רים אחרים היה מייעץ ליהודים לנדוד ולנסוע לאמריקה ולארץ־ישראל, כי לא ראה עתיד ליהודים באירופה. חצרות הצדיקים בצאנז ושיניבה — דעתן לא היתה נוחה ביותר מ„דרכו" של רבי יהושע'לה, שהוא קורא עתונים ומתערב בפוליטיקה. על זה ענה רבי יהושע'לה: „הלוואי שיקראו אף הם עתונים, ואז היו משנים את דעתם והשקפתם על החיים, אילו ידעו מהנעשה בעולם ועל מה שיש לבקש"...

בחושו הפוליטי חזה את מלחמת העולם הראשונה העומדת לבוא. שנתיים לפני התפרצותה, בשנת תרע"ב, היה אומר, שהוא רואה שיורים אליו דרך החלון. פעם קראו לפניו מאמר בעתון הווינאי הנפוץ מאוד „נויאה פרייאה פרסה" שמחברו הראה על כוחו הרב של שלטון אוסטריה־הונגריה, שכלל גם את הארצות: צ'כיה, הונגריה, גליציה, בוקובינה וסרביה. הרבי צחק להוכחות הטפשיות של העתונאי ואמר: „פרצופה של אוסטריה יהיה דומה לתכריך התפילין של ר' זנוויל הרופשיצאי...". והוא סיפר על חסיד אחד של רבי נפתלי מרופשיץ שאבדו לו הטלית והתפילין והחסיד החל לחפש אחריהם. שאלו הרבי: זנוויל, מה אתה מרבה לחפש? ר' זנוויל ענה בעצבון: את הטלית ואת התפילין. עשה לו הרבי את החשבון שלפיו אין לו להתעצב הרבה, כי בסופו של דבר יוצא שלא איבד רק את התכריך בלבד...

שהרי מודה אתה, שהטלית היתה ממוצא תורכי, התפילין היו — זוג אחד של רש"י והשני של רבינו תם, ויוצא שרכוש משלך היה רק התכריך בלבד..." ורבי יהושע סיים את סיפורו, באמרו: ואני אומר לכם, שאוסטריה־הונגריה תישאר עם התכריך בלבד... עם וינה והסביבה". וכך היה.

וכן היו חסידים של אדמו"רים אחרים מדברים סרה על רבי יהושע'לה, שהוא איננו מתפלל. ואכן קשה היה לחסידים להבין, כיצד ישב הרבי בהרכנת רגל על רגל, והטלית עם עטרת הכסף הרחבה על כתפיו, שקוע בהרהוריו, בזמן שכל הקהל עמד בתפילה תוך התלהבות בציבור. דבר זה עורר תימהון אצל כל החסידים. אך החסיד הנודע ר' מוטיש אקשטיין מריישה נתן לכך תשובה ניצחת. ר' מוטיש הקדים פעם ביום שבת ללכת למקווה, ועבר דרך חצר הרבי. הוא שמע קולות ובכי עצומים. הוא הכיר את קולו של הרבי והתעכב, נכנס לחדרו המיוחד של הרבי ומצאו כשהוא מעוטף בטליתו על הראש. הוא שאל מתוך פחד: „מה יש, רבי?" הרבי סילק את הטלית מעל פניו והסתכל בשואל בעיניים דומעות: „כשלא מתפללים במאוחר — יש להתפלל במוקדם". דרך זו של הצנע־לכת חיזק עוד יותר את האמונה בלב חסידיו.

רבי יהושע'לה היה אומר לאחד מחסידיו המקורבים ביותר: „אתה חזית בדרכי סבי רבי אליעזר ובהתנהגותו של בעל „אמרי נועם". מה תוכל לראות אצלי...". על זה ענהו החסיד בתמימות: „אצל הרבי יש לי הכל". אותו חסיד, ר' שמחה טוביה, היה הבעל־תפילה בחצר הצדיק. הוא היה עובר לפני העמוד בימים הנוראים, בעודו בן י"ח שנים, אצל הצדיק הראשון של דזיקוב, רבי אליעזר'ל. פעם אחת שאל רבי אליעזר'ל אחד מחסידיו הקרובים אליו: מה דעתך על תפילתו של ר' טוביה שלי?" „הוא משתטה במקצת". „ואני אומר — „כי שמע אלקים אל קול הנער...".

יותר מארבעים שנה ניהל רבי יהושע'לה את העדה החסידית והיה לאחד מזקני הצדיקים בדורו. סגולות מופלאות היו לו בניהול עדתו. בפרוס מלחמת העולם הראשונה נחלש ממחלתו, מחלת הלב שגברה והלכה, וביום י"א בטבת תרע"ג נסתלק. הוא הוריש את כסאו לבנו רבי אלתר, מי שהיה מיועד לחתום בצורה מפוארת ורבת הוד את פעולות השושלת, שאלפי חסידים דבקו בה והעריצוה ללא גבול. רבי אלתר נולד בשנת תרל"ט כבן יחיד לאביו. בגיל צעיר נשא לאשה את בת דודו האדמו"ר רבי ישראל האגר מוויז'ניץ, ולאחר ששהה זמן מה ב„חצרו" חזר לדזיקוב, ששם נתמנה כרב המקום. אביו רבי יהושע, שחינכו וגידלו, השקיע בו הרבה מכוהותיו כדי להדריכו לבאות, שכן ראה אותו כיורשו וממלא מקומו בעתיד. הוא הירבה ללמוד עמו בנגלה ובנסתר, והכניסו לטרקלין של החסידות ואף לימדו איך לנהל עדה חסידית עתיקת ימים ורבת שורשים כשושלת דזיקוב־רופשיץ.

רבי אלתר לא יצא מימיו מארבע אמות של תורה ועבודה, אלא ספג קדושה וטהרה ונעשה לעובד ה' מלא עוז והתלהבות קודש. הוא קלט את כל המסורת ומנהגי בית רופשיץ־דזיקוב, והיה ברבות הימים ממשיך טבעי לשושלת זו. הוא היה שקט ומתון בהליכות יומיומיות. כל דבריו היו מדודים ומיושבים, ומאידך גיסא — אש להבה בעת תפילתו ועבודתו בקודש, משך

שנים אחדות ניהל את עדת החסידים בדזיקוב, מושב אבותיו. בימי מלחמת העולם הראשונה, כשגברה יד המציקים, עבר לטרנוב ושם יסד חצרו ובית־מדרשו.

דור חלף ודור חדש בא. העולם התקדם לעבר „התרבות האירופית". הזקנים שבחסידים שראו מקרוב את להבת החסי־דות בימי הגיאות והשגשוג, שטעמו טעם החסידות בימי העליה והפריחה שלה — נעלמו. קם דור חדש השונה הרבה מקודמו, שלא היה מסוגל להתרומם כקודמו. פני ההמונים נעשו אחרים. אולם ב„חצר" דזיקוב שעברה לטרנוב לא נשתנה מאומה. כארי עמד רבי אלתר בשער, לחם נגד כל שינוי וכל סטיה מהנתיב אותו פילסו אבותיו. הוא לא נתן לטשטש את אופיה של החסי־דות ואת מנהגיה המיוחדים על כל תוויה ותגיה. החסידים אמרו: רופשיץ נשארה חיה וקיימת ללא שינוי בחצר דזיקוב. השולחנות, שערך רבי אלתר, שיחותיו עם החסידים ודרכי התנהגותו הזכירו נשכחות. התנהגותו היתה כהתנהגות הצדי־קים מימי קדם, מדורות שחלפו ואינם. המסורת המפוארת של דזיקוב נמשכה עד שפרצה מלחמת העולם השניה והנאצים השתלטו על פולין. הם כבשו את טרנוב, מקום מגורי האדמו"ר ושם הרבו להתעלל בו, גזזו את זקנו ופאותיו, התחקו על צעדיו והפכו את חייו לגיהנום עלי אדמות. רבי אלתר קיבל את היסו־רים באהבה והמשיך בדרכו ובעבודתו. בסתר ניהל את עדת חסידיו, שדבקו בו ביתר שאת בימי הרעה. בחשאי הוסיף להדריך את חסידיו, לנהל שולחנות ולהשמיע דברי תורה. הוא חיזק ועודד בעת ההיא לב רבים שפנו אליו בימי צרה ומצוקה. אך ישיבתו בטרנוב נעשתה קשה מנשוא. המרצחים השפלים שמו בו את עיניהם והרבו להתעלל בו. בעזרת חסידיו ומערי־ציו הועבר רבי אלתר בחשאי מגיטו טרנוב לגיטו קראקוב, שבו ישבו אז אדמו"רים רבים, וקיוו ששם יעלה בידם להסתיר את האדמו"ר המפורסם מעיני הרוצחים, ואולי אף להצילו.

אולם רק ימים מעטים ישב רבי אלתר במנוחה יחסית בגיטו זה. ביום אביב אחד, ביום ה' באדר תש"ג שמו קלגסי הנאצים מצור על הגיטו, הוציאו את הגברים הצעירים והחסו־נים והובילום למחנה העבודה והעינויים בפלאשוב שליד העיר, ואת הזקנים והחולים, הנשים והילדים הוליכו לעבר בית־הקב־רות היהודי החדש והקיפום מכל עבר, ולמחרת טבחו את כולם בלי להשאיר שריד. בין האדמו"רים והרבנים הרבים, שנאספו בקראקוב בלטה דמותו המופלאה של רבי אלתר מדזיקוב, שנפל מכדור־מרצחים ביום ו' באדר, והוא בן ס"ד שנה. למחרת נקבר הרבי בקבר־אחים גדול, שכרו עובדי־הכפיה היהודים, ובין אלפי קדושים מצא את מנוחתו האחרונה.

רבי מנדלי, ממלא מקומו של אביו רבי אלתר בדזיקוב, היה מחובב מאוד על כל העיר ללא יוצא מהכלל, בן כ"א קיבל את כיסא הרבנות של סביו קודמיו ר' אליעזר ור"מ, בעל „אמרי נועם", ור"י, בעל „עטרת ישועה". הוא היה דורש בציבור בביהמ"ד העירוני והקהל היה מתפעל. הוא נתפרסם בכל גליציה המערבית וגם מחוץ לגבולות פולין בפקחותו וחריפותו. העיר היתה מלאה גאווה במרא־דאתרא שלה, שהיה גדול בתורה ועמד להאיר את עולם היהדות בגאונותו. השפעתו בעיר היתה גדולה בכל העניינים. אף אחד לא העז להתנגד לו, ואכן בעיר היו מלאים תמהון וגם התפעלות לעמדתו התקיפה בענייני הקהילה. קשה היה למצוא עיירה ללא מחלוקת בין שני צדדים. לא קל היה להסכים לכל הנעשה בקהילה. אך אישיותו של הרב הצעיר הכריעה את הכף לטובה, ולא פחות מזה השפיעה דמותו. קומתו הנאה, פניו העגולים עם הזקן השחור, הפאות המסולסלות מאחורי כובעו הרחב, עוררו תשומת־לב ורגש כבוד. יחסו ודרכיו בנימוס ובפקחות העלה את כבוד העיר. מושל המחוז עצמו התבטא פעם, שמאושר הוא על שעיירתו זכתה ל„רב צעיר" פיקח.

בעקב פגעי הנאצים שהשתלטו על פולין אחרי שנכבשה בידיהם, התגורר רבי מנדלי הרב הצעיר זמן מסויים במחנה העבודה שבפלאשוב. שם ניחם ועודד רבים. ביום הלך לעבודה ובלילה ישב ולמד. הנאצים העבירוהו למחנה אחר במטהוזן. מהעינויים המרובים נחלש שם והוא נפטר מרעב ועוני בשמחת־תורה תש"ד. את הרבנית הצעירה הובילו הנאצים לדאנציג והטביעוה יחד עם מאות נשים יהודיות אחרות בנהר. ואילו בנם ובתם ניצלו באורח פלא מידי הרוצחים, והם נמצאים כיום בארץ־ישראל. גם בן אחד מבני רבי אלתר מדזיקוב — ר' יהודה — נמצא בישראל.

ג

מובן שבלאנצוט לא היו חסידי דזיקוב הראשונים. קדמו להם צדיקים אחרים מצאצאי הצדיק הגדול מרופשיץ. בין הצדיקים, שהיו באים ליום ההילולה ללאנצוט, נמצאו גם רבי משה'לה מרוזבדוב ובנו רבי הירש. שנה שנה היו באים ללאנצוט ומבלים בה שמונה ימים. היו באים ביום ט' באייר ונשארים לשבת. האחרון היה מתאכסן אצל אחד מחסידי רוזבדוב, ר' אלעזר טרומפטר, איש פשוט, אבל בעל דירה גדולה. בימי רבי משה הצדיק מרוזבדוב היו כתשעים אחוז מחסידי לאנצוט נוסעים אליו, אחרי שקודם היו נוסעים לרבי יחזקאל הצדיק משיניאבה ולצדיק מדינוב. אבל משעברו לדזיקוב היו חסידי לאנצוט מרבים לבקר אצל רבי אלעזר לימי שבתות ולבוא לשם ברגל. הקלויז של חסידי דזיקוב בלאנצוט תפס מקום מכובד בעיר.

בלאנצוט היו מבקרים צדיקים רבים. ומלבד צדיקי רוז־בדוב ודזיקוב היו באים לשם לעתים קרובות צדיקי שיניאבה, בלז, בלאזוב שעבר משם ליאבורניק. מקודם היו החסידים של לאנצוט מסתופפים בצל צדיקי בלז ושיניאבה. צדיקי דזיקוב היו מתארחים בלאנצוט אצל ר' מלך מילרד. מייסד הקלויז של חסידי דזיקוב היה ר' דויד קרויט, שלפני כן נמנה עם חסידי שיניאבה. הוא מת בדמי ימיו, וחסידי שיניאבה טענו שהוא נענש על שהקים את קלויז דזיקוב.

לפני המלחמה הראשונה היו גבאים בקלויז: ליב קרנצלר, אהרן מילרד, משה שפירא, בריש וינבך, מלך פרלמוטר, משה וולקנפלד. עם כיבוש גליציה בידי הרוסים החריבו את הקלויז, אחרי שקודם הפכוהו לאורווה לסוסים. כבעלי־תפילה כיהנו בו (שלא על מנת לקבל פרס): פנחס (דער רויטער), גציל דרוקר, דוד יוסט, פייביל אדולף, אנשיל כ"ץ. כבעלי־קריאה: גציל דרוקר וגיסו של וורם. כבעל־תוקע כיהן ר' יוסף רוקח.

ימי־זכרון של צדיקים צויינו בלאנצוט, וביחוד בקלויזי החסידים, כימי הילולה. ביום כ"ב בחשוון — יום הזכרון של

רבי ישכר־בר רוקח מבלז, כ״ה בניסן — רבי חיים מצאנז, י״א באייר — רבי נפתלי מרופשיץ, ה׳ בניסן — רבי צבי־אלימלך שפירא מבלאזוב, רבי אלימלך מליזנסק — כ״א באדר, רבי יחזקאל הלברשטם משיניאבה, רבי יהושע׳לה מדזיקוב וצדיקי רוזבדוב. נוסף לכך התקיימו סעודות לכבוד סיום הש״ס בט״ו באב, סיום משניות — ט״ו בשבט, שמחת־תורה, חול־המועד פסח — בעת הבחירות ל„תומכי עניים״, בחול־המועד סוכות — בחירות לחברת „קניין ותיקון ספרים״. אחרי גמר המלחמה הראשונה תקנו את הבית. אך מכיוון שחסידי דזיקוב כבר היו מן הכורכים דת וציונות ביחד, הפכו את הקלויז לבית־תפילה של ה„מזרחי״, ובו הונף בגלוי רעיון ה„מזרחי״ הקורא לעלות לציון ולבנותה ברוח התורה והמסורה. חסידי רוזבדוב, שמאז החלו רובם לנהור לשושלת דזיקוב, נשארו בלי קלויז משלהם והתרכזו בבית־המדרש, היא בית־המדרש, שרבי יחזקאל הלברשטם משיניאבה עשה מאמצים לאסוף כסף להקמתו, באמרו שלא יאה לעיר מלאה למדנים ורבנים כלאנצוט להיות בלי בית־מדרש.

בקלויז דזיקוב, שהפך לבית־תפילה ל„מזרחי״, התקיימו שיעורים לתורה מטעם „חברת לומדים״ ובראש השיעורים עמד ר׳ אנשל כ״ץ. בבית המדרש השמיעו שיעורים: ר׳ דויד פירר, ר׳ אלתר וגשל (שני האחרונים רבני העיר), נפתלי טרוירינג, ליב צויבל, יעקב חיים רוזמרין, בנימין בראנד. לכל אחד מהם היו כ12 עד 15 תלמידים. וכן אברהם וינר (אחר כך רב ביאזלוביץ וצ׳ורטקוב), פסח לנגזם ,וולף קנלר, חיים דויד קנובלך. בקלויז היו מתפללים ולומדים אנשים מיוחסים ואמידים, ובהם ר׳ יוסף בן ר׳ מלך פרלמוטר, שהיה ספק הצבא בתבן ושיבולת־שועל.

בלאנצוט הכתה שרשים גם החסידות הבלזית, וחסידיה התרכזו ב„קלויז בלז״. בבנין הקלויז ישב קודם ישיבת קבע רב העיר רבי שמחה׳לה שפירא. ועד הקהילה הוציאו משם, והוא הקים לו דירה משלו, ודירתו הקודמת הפכה לקלויז בלז. במשך הזמן הצטרפו לקלויז גם חסידים אחרים משושלות אחרות. רבי יוסף רוקח, מצאצאי רבי שלום מייסד בית בלז, התנו של רבי מנדלי שפירא הרב מלאנצוט, קבע מקום תפילתו בקלויז זה. אך היו מחסידי בלז שבגלל ריחוקם מהקלויז היו מתפללים בבית־המדרש או במניינים האחרים שבעיר.

לגבאי הקלויז נתמנו: לייזר פלץ, ברוך גולדמן, אהרן קלרמן, אביש ויס. לבעלי־קריאה: פסח גרינברג, בנימין ברנד. לבעלי־תפילה: בנציון קאצבאך, פסח לנגזם (חתנו של ר׳ שלום אסטליין, ראש הח״ק), אביש ויס ור׳ יוסף רוקח (מוס־פים). לרבי יוסף רוקח יוחד מקום בספר. צדיקי בלז היו מבקרים גם בלאנצוט, ולהם השפעה גדולה רבת עלילות ומעשים בחיי יהדות גליציה. חסידי בלז הצטיינו כלומדים ועוסקים בתורה. בתקופת קיומה מאז רבי שלום, מייסד השושלת בבלז, יצרה לה בלז את עולמה המיוחד בלבוש ובהתנהגות ובדרכי החיים שלה. בבלז התרכזו מגדולי הלומ־דים והרבנים, חסידים ותיקים ואנשי מעשה, אברכים צעירים ופרחי חסידים. העיירה בלז נעשתה למרכז חסידי גדול, וחצרה החסידית פרשה את כנפיה על מאות אלפי חסידים בכל קצות גליציה והארצות הסמוכות לה. ואולם רבי שלום לא הירבה לבקר אצל חסידיו.

בנו ר׳ יהושע (תקפ״ה—תרנ״ד) ניהל את אדמו״ריותו ביד רמה ובימיו גדל המרכז הבלזי ועלה על כל מרכזי החסי־דות בגליציה. ממנו יצאה תורה וחסידות, ומתוכו גם שפע אור האהבה והאחוה והדאגה האבהית לכל אחד מחסידיו. ארבעים שנה רצופות עמד על משמרתו ללא ליאות, פעל במרץ והפעיל אחרים לחיזוקה של היהדות בגליציה. ומבלז יצאה ראשית התארגנותה של היהדות החסידית ועמידתה על נפשה והתגוננותה מפני תנועת ההתבוללות שבאה בעקבותיה של ההשכלה בין יהודי גליציה. רבי יהושע לא הסתגר בד׳ אמות של רבנות ואדמו״ריות בעיירתו בלז ובסביבתה, אלא נרתם בעול העסקנות והיה למנהיגה הרוחני של יהדות גליציה. למטרה זו יזם את ייסוד ארגון היהדות החרדית בשם „מחזיקי הדת״ ואף ייסד עתון חרדי בשם זה. החברה „מחזיקי הדת״ נוסדה בלבוב בשנת תרל״ח ואחר כך נפתחו סניפים בכל ערי גליציה. ר׳ יהושע׳לה מבלז לא רצה לעמוד באופן רשמי בראש החברה ולכן בחרו בר׳ שמעון סופר רבה של קראקוב כראש החברה. בתרל״ט התחילה החברה להיציא את השבועון „מחזיקי הדת״. בלאנצוט התקיים סניף של החברה ואף העתון נתקבל, ולא פעם נתקיימו ישיבות מרכזיות של החברה בלאנ־צוט, ובהן נראו פני רבי יהושע׳לה מבלז ורבי שמעון סופר עם עוד רבנים גאונים נודעים. בכלל שימשה לאנצוט מעין מעוז ומקום־כינוס לרבנים ולאדמו״רים, שהיו באים אליה מפעם לפעם להתייעץ על עניינים העומדים ברומו של עולם, ובייחוד בעולם היהדות, וטיכסו עצות כיצד לחזק את יסודי האמונה, אחרי שנראו בהם בקיעים בעקבות הליכות בני הדור הצעיר, המשכילים והמתבוללים. יהודי לאנצוט החזיקו טובה לעצמם על זכות גדולה זו, שזכו לראות בעירם את גדולי התורה והחסידות. שם העיר לאנצוט היה ידוע בכל גליציה ובארצות השכנות. כעיר בעלת היסטוריה עשירה, עבר גדול, אוויר בריא וסיכויים גדולים לעתיד.

הארגון „מחזיקי הדת״ והעתון של הארגון הזה שייסד רבי יהושע׳לה מבלז פתחו דף חדש בתולדות יהודי גליציה. זוהי הפעם הראשונה שהיהדות החסידית יצאה מאורגנת בפומבי ונעשתה להלוץ העובר לפני מחנה היהדות החרדית כולו לנהל את מלחמתה ביד רמה. ממלחמת הגנה עברה למלחמת התקפה על מהרסי היהדות. ומדוע בחרו העומדים בראש הארגון את לאנצוט כמקום כינוס לישיבותיהם? מפני שבה קל היה לפעול ולעבוד ללא חשש של התנגדות והפרעות מצד המתנגדים.

ד

גם בית־המדרש הגדול, שנבנה בקרבת בית־הכנסת העי־רוני, שימש מקום תפילה ולימוד תורה לחסידים שונים. אמרנו שרבי יחזקאל משיניאבה עשה הרבה להקמתו וקיומו. הוא הירבה לבקר אצל חסידיו בלאנצוט, ומתוך כך גילה עניין גם בצרכי ציבור של עיר זו, ואף נטה שכם לעזור להם בעניינים שונים. הוא היה בא שנה שנה להילולה דבי רבי נפתלי מרופשיץ, וכנראה שגם הוא הריח בריחה המיוחד של לאנצוט,

כפי שהרגיש רבי נפתלי הרופשיצאי בביקוריו המתמידים בעיר זו. ואף שמחמת מלחמת השושלות בגליציה פחתו חסידי שיניאבה בלאנצוט, נתרכז מספר גדול של שארית חסידיו יחד עם חסידי צאנז בקלויז בלז. חסידיו בלאנצוט היו מבקרים בחצרו מפעם לפעם, כי הרב משיניאבה היה מפורסם לא רק כגאון וצדיק, שמו הלך לפניו גם כחכם גדול במילי דעלמא, ומכל קצות הארץ היו באים אליו חסידים לשאול עצה בנוגע לעסקיהם ולהליכות חייהם בכלל. לחסידיו בלאנצוט היו תמיד עניינים, שהיו קרובים לליבו ונתונים לעצתו.

רבי יחזקאל משיניבה, שהיה צעיר מאביו רבי חיים הצדיק מצאנז רק בעשרים שנה, נולד בשנת תקע״ג בעיירה רודניק שבגליציה והצטיין מילדותו כ„עילוי״ מובהק, ומשחר ילדותו קיבל חינוך חסידי. אחרי פטירת רבי שלום הצדיק מבלז בשנת תרט״ו נתמנה רבי יחזקאל לרב בשיניאבה. חסידים רבים שנהו אחריו התחילו לבוא אליו והכתירוהו לאדמו״ר. הוא הופיע בשורת האדמו״רים כאישיות רבת חן, ועל אף קומתו הבינונית היה כולו אומר כבוד בהופעתו, בנימוסיו ובהליכותיו. פניו הפיקו פקחות וענווה, לא הירבה בדיבור. אישיותו המוצקה היתה קרוצה מגאונות וחסידות והצטיינה בתקיפות והחלטיות. החסידים היו אומרים עליו: „הרב משינאבה יודע את כל השולחן־ערוך בעל־פה, מראשיתו ועד סופו, כל אות ואות בו. הוא אולי קרוץ מן השולחן־ערוך״. ואכן דביקותו בשולחן־ערוך וחומרותיו היתה ללא גבול. הוא לא עבר על סף של בית בלי למדוד מקודם את המזוזה אם היא קבועה כדת וכדין. מלבד זה היה מפורסם כאיש אוהב אמת. לאהבת האמת שהיתה תכונת נפשו העיקרית, יצאו מוניטין בעולם.

הוא תפס עמדה חשובה כפוסק ומשיב, והחליף שו״ת עם גדולי דורו, והן עוזרות לנו להבהיר את דמותו הרוחנית ואת עמדתו ביחס לשאלות השונות בחיי היהודים בתקופה ההיא. לא היה כמעט עניין גדול או קטן בחיי הקהילות בגליציה וגם בהונגריה שלא שאלו את פי הרב משיניאבה. גם אנשים חפשים היו פונים אליו בשאלותיהם. פעולתו נמשכה זמן רב והיתה עשירה יותר משל אחיו גם מבחינה ספרותית. הוא השאיר אחריו ספר על התורה וגם שו״ת. תפס מקום מרכזי בשעתו בעולם הרבני והחסידי והיה עסקן בצרכי הכלל ולטובת יישוב א״י. בין השו״ת שבסוף ספרו „דברי יחזקאל״ נמצאת גם תשובתו משנת תרנ״ז בענין יישוב א״י. עד יומו האחרון לא פסק לדאוג לעניי א״י, וכל ימיו היה מחכה לביאת המשיח. רבי יחזקאל אף ביקר בא״י, ועל מסעו זה וביקורו בארץ ישנם כמה סיפורים ההולמים את אישיותו. הוא שב מן הארץ חדור אהבה אליה ובדעתו היה לשוב ולהשתקע בארץ הקודש. אולם סיבות שונות מנעוהו מלבצע שאיפה זו. אחרי שובו אמר לפני חסידיו על שולהנו: „מי שאוהב את ארץ־ישראל — נעשית לו ארץ־ישראל לאוהב ולידיד הטוב ביותר...״

לרבי יחזקאל היה חלק חשוב בהקמת בית־המדרש הגדול בלאנצוט. לגבאי בית־המדרש נתמנו: משה חיה־אידלס בוגן, בריש הירשמן, אפרים הלזינגר, משה פלאשן ואהרן מושל. לבעלי־קריאה: בריש הירשמן, חיים רייזנר (גיסו של ר׳ שמחה ספיר), ישראל דרילמן. לבעלי־תקיעה: הרב אלעזר שפירא, ר׳ יעקב פטרזייל (מקריא).

בניו של רבי יחזקאל היו מרבים לבקר בלאנצוט, ובמיוחד בנו רבי משה׳לה שיניאבר, האדמו״ר מצ׳ישאנוב, שניהם גדולים בתורה. הם היו מתארחים אצל ר׳ משה רייף, ר׳ אלימלך מילראד, ר׳ אהרן (ארצ׳י) מילארד ור׳ אלעזר מילארד, כולם אמידים ובעלי דירות מרווחות. האדמו״ר רבי אלעזר מריישה היה בא שנה שנה ללאנצוט ליום הזכרון של רבי נפתלי מרופשיץ והיה מתאכסן תמיד בדירתו של ר׳ אלימלך צוויבל — חסיד מובהק של צאנז. רבי זה היה מקובל מאד בלאנצוט, והיה עוזר לרבים מבני העיר להגר לאמריקה.

בלאנצוט גרו הרבה משפחות מיוצאי הכפר סמולארזין שבקרבת לאנצוט, כולן ממשפחת לאנגזם, שהתיחסה למשפחת הרבנים שפירא, מיוצאי חלציו של אבי משפחה זו, הרב רבי צבי אלימלך שפירא הראשון. עליו מסופר שהוריו רבי פסח לאנגזם ואשתו ישבו בכפר יאבורניק שבקרבת דינוב. ר׳ פסח היה כפרי פשוט ואשתו היתה מתקשה ללדת. ר׳ פסח נסע לרבי אלימלך הצדיק מליזאנסק ,שהיה דוד אשתו וביקש ברכה לאשתו, והצדיק ברכו שאשתו תלד בן שיאיר את עיני העולם ואולי יביא את הגאולה השלימה. ברם תנאי אחד התנה עמו: לקרוא את הילד הנולד על שמו — אלימלך. לתקופת השנה נולד בן חלש קצת, וקראוהו בשם „צבי אלימלך״. לא רצו לקראו אלימלך סתם, כי רבי אלימלך הצדיק היה עדיין בחיים. כששמע זאת הצדיק מליזאנסק, אמר: חבל שלא שמעו בקולו וקלקלו את כוונותיו, באמרו: „צבי״ איננו „מלך״. היה זה רבי צבי אלימלך שפירא האדמו״ר מדינוב שבנו רבי אלעזר הוכתר לרב בלאנצוט. לר׳ פסח הנ״ל היו אחר־כך עוד שני בנים חזקים, הם עבדו במשק אביהם בכפר (יאבורניק היתה כפר ועיירה כאחד). אחרי הגיעם לגיל העשרים, הוא גיל הגיוס לצבא האוסטרי, הסתתרו שני הבחורים והשתמטו מללכת לצבא. הרשות רצתה להעניש את ר׳ פסח בעוון השתמטות שני בניו משירות בצבא. אמר ר׳ צבי־אלימלך לאביו: אני חלש מן הטבע ואינני ראוי להיות חייל בצבא, ובין כך ישלחוני הביתה, וכן היה משפחת לאנגזאם הסתעפה מאד, וכפי שהז־כרנו גרו רבים ממנה בלאנצוט.

ולמה נקראו בני משפחת רבי צבי אלימלך בשם שפירא ולא בשם המקורי „לאנגזאם״? זה קרא בשעה שלא לכל היהודים היו שמות משפחה ולא הקפידו על כך. בעת ההיא יצאה פקודה מאת הממשלה, שעל כל ראש משפחה לבחור לו שם משפחה קבוע, ויש להקפיד על כך. פקידי הממשלה הלכו מבית לבית, ומי שלא היה לו שם משפחה נאלץ לבחור לו שם, והפקיד נתן לו בו במקום אישור בכתב. והנה בא פקיד לביתו של רבי צבי־אלימלך ושאלו אם יש לו שם משפחה. היה זה ימים אחדים לפני חג השבועות, ור׳ צבי־אלימלך חזר אז על „אקדמות״ ומחשבותיו היו מכוונות להקב״ה ומעלותיו המפו־רטות בפזמון. עם בוא הפקיד לדירתו עמד הרב בחרוז „שפירא בריוותא״, וצעק: „שפירא שפירא ברינָתא״. הפקיד חשב שהרב בוחר בשם זה והוא הדביק לו את השם שפירא, וכך נשאר רשום בשם רבי צבי־אלימלך שפירא־לאנגזאם.

הזכרתי כבר לעיל שאחרי פטירת הרב מלאנצוט, רבי אלעזר שפירא הראשון, חילקה הקהילה את הרבנות בין שני בניו: ר׳ מנדלי ור׳ שמחה׳לה. וראוי להביא כאן מה שאמר

פעם רבי ברוך הלברשטם האדמו"ר מגורליץ (בנו של רבי חיים הגדול מצאנז) על ר' מנדלי ור' שמחה'לה, ששניהם אינם אלא תלמיד־חכם אחד, כי ר' מנדלי צנא מלא ספרא ובטלן גדול, ואילו ר' שמחה'לה היה חכם ופיקח, כלומר: הראשון היה תלמיד, והשני — חכם...

ה

בלאנצוט נמצא בית־מדרש היסטורי, שעורר הערצה בלב כל יהודי העיר. היה זה בית־הכנסת הקטן ליד בית־הכנסת הגדול, שנקרא על שם ההוזה מלובלין רבי יעקב יצחק, שלפני שעבר ללובלין ישב בלאנצוט והתפלל בבית־מדרש זה. כיהנו בו כגבאים: ר' מיכאל פאס, ר' ברוך איינהורן, יעקב מילראד (האדום), ר' יעקב סונינר (שימל) וזיסמן. האווירה בבית־מדרש זה היתה תמיד רצינית.

בלאנצוט לא נעדרו מחלוקות על חזקת הרבנות והדיינות, כרגיל בערים אחרות, ואולי הצטיינה לאנצוט באחוז יתר, לפי הנסיבות והתנאים ששררו בעיר. אחרי פטירת הרב רבי אלעזר הגדול, כיהנו ברבנות שני בניו רבי מנדלי ורבי שמחה, שחיו ביניהם בשלום, חילקו ביניהם את התפקידים השונים, ולא היה ביניהם פרץ וצווחה. המחלוקת החלה אחרי פטירתם של שני האחים, כשנתעוררה שאלת הירושה ה„רבנית". חתנו של רבי מנדלי, שהיה דיין ומו"צ בעיר, הוא ר' חיים ראובן ווגשל, תבע לעצמו הזקה על כס הרבנות (או לפחות מחצה של רבנות לאנצוט). ברם גם רבי שמחה השאיר אחריו יורשים, ואחרי פטירתו בא בנו הבכור, רבי אלעזר (השני), שהיה רב בעיר אוזיראן שבגליציה המזרחית, להיות נוכח בקבורת אביו, ונשאר לשבת „שבעה" בעיר בלי לחזור לעיירת מושבו. אחרי ימי „שבעה" נתן ארכה ונשאר לשבת על כס אביו בלאנצוט, ואז החלה מחלוקת בינו לבין אחיו ר' אלימלך שפירא, ומחלוקת שניה בין ר' אלעזר לבין ר' חיים ראובן ווגשל, ומאז היתה תמיד מחלוקת בעיר, ובעלי־הבתים משני הצדדים רבו ביניהם, מה שהגביר את המתח של קנאה ושנאת חנם. אחר כך נתעוררה מחלוקת בין יורשי וגשל הדיין ורבי אלעזר השני. ווגשל הוריש את חלקו לשני יורשים: לבנו ר' אלתר ולחתנו ר' מרדכי־אלעזר, ואילו רבי אלעזר השאיר את ירושתו לחתנו הרב פירר, והמחלוקת התלקחה והתגברה עוד יותר, עד שבאו הנאצים והביאו כליון על היישוב היהודי בעיר, וכעת שורר שקט...

המו"צ ר' ליפא גרטנהויז היה מן הדיינים הוותיקים בלאנצוט, שכפי שסיפרו עליו היה בזמן אחד עם הדיין ר' לייביש הורביץ, הוא אביו של ר' יעקב הורביץ, שכיהן באחרונה כרב בעיר דיסלדורף שבגרמניה ועוד הספיק לעלות ארצה ישראל ובה נפטר. אחרי פטירתו של ר' לייביש הנ"ל שימשו כדיינים בעיר ר' ברוך פאס, ר' חיים ראובן ווגשל ובנו, והרב פירר חתנו של הרב אלעזר השני.

לא נוכל למנות כאן את שמות כל השו"בים, ששימשו במקצועם במשך שנים רבות. ראשית — שלט כאן פורה מלאך השיכחה, ואפילו הוותיקים מזקני העיר היושבים בישראל אינם זוכרים את שמות כל השו"בים שבימיהם. שנית — אילו נמצאו בעיר אנשים שהיו מתענינים בעתיקות, אפשר היה למצוא שמות רבים בפנקסי הקהילה והחברות השונות, או לקבוע שמות רבים על המצבות בבתי־העלמין שבעיר, אך זה לא נעשה. וגם על מה שנשאר לפליטה — יש לנו להודות לבעל ה„זכרונות" משה פלאשן מחיפה, שאימץ את כוח זכרונו להעלות על הנייר כמה שאפשר. ר' אהרן ובר היה מזקני השו"בים בלאנצוט (אח"כ זקן השו"בים בטרנוב). ר' יצחק שוחט היה חתנו. הוא היה אבי ר' הלל בראנד שו"ב, היה זה חותנו של ר' אנשיל כ"ץ היושב בירושלים עורך־מגיה ב„מוסד הרב קוק". בערב ראש השנה תרצ"ו הגיע ר' הלל לארץ וישב אצל חתנו ר' אנשיל בירושלים ובה נסתלק לעולמו; השו"ב ר' יהודה יעקב היה בעל־תפילה ממדרגה ראשונה, ור' דויד וולפמן (הנקרא דויד חיה'צ'ס) היה תלמידו המובהק.

מקצוע המלמדות היה מפותח בלאנצוט לא פחות מבמקומות יישוב יהודיים אחרים, והוא תפש מקום נכבד בחיי היהודים, והודות לו לא היו כמעט עמי־הארץ בישראל. גם שמותיהם של מלמדי הדור האחרון בלאנצוט תלויים במזל, ולאו כל מלמד זכה.

לפי סיפורו של ר' משה פלאשן מחיפה, היו המלמדים בלאנצוט מחולקים לפי דרגות. הראשון בדרגה היה ר' ברלי גולדבלאט, שעליו ידובר ברשימה מיוחדת. לדרגה שניה נחשב ר' בריש מלמד איינהורן. בדרגה שלישית היו שני מלמדים ששמותיהם נשתכחו. מלבד זה נחשבו לסוג זה ר' זליג מלמד טייטלבוים (גיסו של ר' דויד בוך ודודו של ר' קלמן בוך מארצות־הברית) ור' דוד יונה. בדרגה רביעית נחשב המלמד ר' יוסף גרשונ'ס, תלמיד־חכם מאין כמוהו, ובני העיר כינוהו בשם־כבוד „ראש ברזל", ור' יוסף מושל. לדרגה ג' אפשר להוסיף מלמד אחד בשם ר' משה שבע'ס (על שם אשתו) שהיה חסיד מובהק של רבי אלעזר הצדיק מריישה. מלמד־דרדקי ראשי בעיר היה ר' וולוויש מלמד (פרידריך).

מקצוע השמשות השלים את המושג „רח"ש" (ראשי־תיבות: רבנים, חזנים, שמשים). ובשטח זה לא נפלה לאנצוט מיתר יישובי היהודים בישראל. השמשים לא היו סתם שמשים, הם קראו לעצמם „משמשי קודש" ונשאו בגאון את תוארם. גם כאן נשתכחו שמות המשפחה שלהם, והם נקראו בפי כל בשמותיהם הפרטיים. שמש אחד מן הזקנים שבדור היה ר' ישעיה. בזמנו שימש גם ר' שלמה'לה שמש (גולדבלאט). אחרי מותו של ר' ישעיה נתמנה במקומו ר' שמריל פריילינג כשמש משנה. היה זה יהודי אציל, שידע פרק גם בבדחנות, ובחתונות של „עמך" בני עניים, שלא היה סיפק בידם להזמין „בדחן" לחתונה בשכר, היה ר' שמריל משמש כשמש, ועוד יותר כבדחן, ובזה קיים את המצווה „לשמח חתן וכלה" בין אם שילמו לו ובין שלא על מנת לקבל פרס. העיקר: שיהיה שמח בחתונות של יהודים, ותפקיד זה הוא קיים בכל נפשו ומאודו.

וכן לא נעדר מקצוע „הכלי־זמרים" בלאנצוט. נגינתם של המנגנים בכלים שונים היתה מושכת כבחבלי קסם, אנשים, נשים וטף, שבאו לחתונות לקיים את המצווה לשמח חתן וכלה, לספק את צמאונם לנגינה יפה ורגשית. לאנצוט לא נזקקה למנגנים מן החוץ ואף פעם לא הזמינה „כלי־זמרים" מעיר אחרת. מקצוע זה היה מרוכז בידי משפחה אחת, היא משפחת שטיצל. ראש המשפחה היה ר' יודל, ולו שני בנים עוזרים על

ידו. הבכור משה, והשני היה אמן במקצועו, והוא נסע אחר כך להשתלם בקונסרבטוריון בברלין ונשאר שם. אחיו של ר׳ יודל היה ר׳ חיים שטיצל, שבסוף ימיו נעשה לבעל־תשובה ופסק במלאכתו בשמחות וחתונות, ועסק במסחר. ורק במוצאי יום־כפור היה בא עם כל להקת הנוגנים לבית הרב ר׳ שמחה׳לה שפירא לנגן לכבוד היום.

בעלי־תפילה היו בלאנצוט למכביר, ואפשר לציין כאן את המובחרים שבהם. בבית־הכנסת הגדול כיהן כבעל־תפילה ר׳ מרדכי פלאשין. בימים הנוראים היה הרב מנדלי שפירא מתפלל תפילת מוסף, ור׳ מרדכי — שחרית. עם פטירתו של ר׳ מנדלי התפלל ר׳ מרדכי, באין ברירה, גם מוספים ונעילה. בעל־תפילה מצוין היה גם ר׳ נפתלי ליפשיץ, הנמצא כעת באמריקה. וכן היו עוברים לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול: ר׳ איצ׳ה שעיה׳ס (וינר), ר׳ שלום אסטליין, ר׳ יואל ליפשיץ הרב אלתר ווגשל, ר׳ ישראל שוסהיים, זליג טייטלבוים.

בבית־המדרש הגדול כיהנו חליפות כבעלי־תפילה: ר׳ דוד חיהצ׳ס וולפמן, הרב אלעזר שפירא (מוספים), ר׳ אהרן (ובר) שו״ב, משה ורט (חתנו של ר׳ דויד גולדמן), משה קרויט, ר׳ יהודה יעקב בלז, ר׳ נפתלי ליפשיץ, ר׳ חיים רייזנר, הרב שמחה׳לה שפירא ור׳ יצחק שוחט. בתפקיד בעלי־תקיעה כיהנו: הרב אלעזר שפירא ור׳ יעקב פטרזייל (מקריא), כבעלי־קריאה — ר׳ בריש הירשמן, ר׳ חיים רייזנר (גיסו של ר׳ שמחה ספיר) ור׳ ישראל דרילמן.

בין יודעי־נגן נימנו: פנחס וולפמן, פנחס קרפיול, אברהם קרפיול, משה ויוסף לאנגזאם, ברוך רייף, פנחס ספיר, אברהם שנמן. תשומת לב מיוחדת עורר משה ורד, יליד פשמישל, חתנו של דויד גולדמן, שבשנים האחרונות היה חזן ושו״ב בלאנצוט. הוא ניסה כוחו גם בליחון ולשמחת־תורה היה מחבר ניגונים לתפילת „שישו ושמחו״, והיתה לו להקת משוררים בת 12 משתתפים.

חזנים ובעלי־תפילה בלאנצוט

בית־הכנסת בלאנצוט היה, כבכל מקום, מקום התפילה הקבוע לחזן העיר, ובו ירד החזן לפני התיבה לנצח בנגינותיו עם להקת משורריו בשבתות השנה ובכל המועדים. החזנים נהגו לירד לפני התיבה עם משוריהם בשבת נחמו ובשבת חנוכה, ובכל שבת שמברכין בו החודש, מלבד בשלש רגלים ובימים הנוראים. אחרי חג השבועות עד „שבת נחמו״ היו רוב החזנים עוזבים את קהילותיהם ברשיון הגבאים וסובבים על ערים אחרות מקרוב ומרחוק והשמיעו רינתם־תפילתם לפני התיבה בבתי־הכנסת, שהתמלאו המוני אנשים, שבאו להתענג כמעט בכל שבת מזמרת חזן חדש, שכמובן בא על שכרו. ויש שנזדמנו שנים־שלושה חזנים עם משוריהם בעיר אחת לשבת אחת, וגבאי בית־הכנסת נאלצו לחלק ביניהם את תפילות השבת. כל חזן, כמובן, התאמץ להראות את כל יכולתו ולעלות על פני חבריו החזנים, וקהל השומעים נהנה וזכה הרבה מהתחרות זו.

לאנצוט, כעיר עתיקה על יישובה היהודי, אירחה בתוכה חזנים רבים במשך קיומה. אין לדעת אם שמותיהם של החזנים שכיהנו בלאנצוט נרשמו בפינקס הקהילה. ברם אין ספק שגם בלאנצוט לא היו החזנים שבדורות הקודמים דומים לאלה שבדורות האחרונים. לפני מאות שנים היוו החזנים חלק בלתי נפרד של „רח״ש״ (רבנים, חזנים, שמשים). הם לא יכלו להתפרנס מהחזנות בלבד ועשו גם עבודות אחרות בשביל הקהילה. רבינו אליעזר ממדינת ביהמן, תלמיד רבינו תם, אחד מבעלי התוספות האשכנזים, כתב בתשובתו לרבי יהודה החסיד (בסוף התשובה בתוכחת מגולה): „הנה ברוב המקומות במדינות פולין ורוסיה והונגריה, שאין שם לומדי תורה מתוך דחקם, והם שוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו, והיה להם לשליח־ציבור ולמורה־צדק, וגם למלמד לבניהם, ומפני שאין סיפוק ביד כל ציבור וציבור ליתן להם שכר מכיסם למחייתם, תקנו להם חזקות שיהיה שייך להם מגבית פורים ונדבות שמחת־תורה, וגם נדבות החתנים, והיינו לגבות מאוכלי שולחן החתנים שלא ירע לבבם בתתם להם מפני הנאת שמחה ואכילה ושתיה, ונמצאת מצווה גוררת מצווה, ואם באת לבטל מהם כל זה — הנה לא יספיק להם שכרם למחייתם וירדו משירותם ויישארו בלא תורה ובלא תפילה ובלא מורה צדק״ (נדפסה בשו״ת מהר״מ בר ברוך, דפוס לבוב, ח״ג סימן קי״ב).

גם אז, בשנים מקדם, היו חזנים נפלאים בכשרונותיהם בנגינה ובטוב טעמם בזמרה, בלי שלמדו חזנות בבתי־ספר מיוחדים או ידיעת המוסיקה על מקצועותיה, ובהם סולפז׳ (קריאה וכתיבה בתווי־נגינה), ואילו היו לומדים ומשתלמים בחזנות ובמוסיקה יהודית כמו בימינו היו נחשבים בין הגדולים שבגאוני הזמרה באירופה. היו חזנים שהצטיינו בכשרונותיהם ונקראו בשמות כינוי לאות כבוד, כמו „הזמיר״, ה„כינור״, ה„עוגב״, וביניהם גם יראי ה׳ מופלגים בתורה. אך מי יוכל כיום להתחקות על שמות חזנים ראשונים בלאנצוט ולדעת פרטי חייהם? מבחינה זו אין הבדל בין לאנצוט ובין ערים אחרות, וקורותיהם של החזנים בדורות קודמים דומות. אז, לא לכבוד נחשבה החזנות. להיות משורר אצל החזן נחשב לבזיון, ורק נערים בלי אב או אם היו באים לחזן ומשמשים לו עוזרים. נערים כאלה היו חסרי תורה וגם חסרי ידיעה בטעמי־נגינה, שידיעתם היתה זרה גם לחזן עצמו, ורוב המשוררים מסוג זה גדלו בהוללות והפקרות וללא חינוך ב„חדר״, הם הסכינו לדבר שלא בנימוס עם חברים בני גיל ולהשתובב כחפצם. אם היה מישהו בעל קול נאה מלווה רגש ועוז הביטוי היה עוזב את החזן ועומד ברשות עצמו, אחרי שהספיק ללמוד את תורת הנוסח בתפילה, נשא לו אשה, ויחד עם חבר נערים־משוררים היה נודד מעיר לעיר ועובר לפני התיבה בבתי־כנסיות ומנעים להמוני המתפללים, עד שנתקבל לחזן באחת הערים.

החזנים והרבנים היו מסוכסכים כמעט בכל מקום. כמה רבנים הביעו בספריהם את מורת רוחם מהחזנים. אף לא הרהיבו לצאת בגלוי נגד החזנים והחזנות שמילאו צורך חיוני בחיי הציבור היהודי. היהודי לא הסכין לבידור ולתענוגות של עמי הנכר, לא שמח אלי גיל בבתי־תענוגות שמחוץ לתחומי ישראל, לא דרך על סף תיאטראות וקרקסאות, ולא שמע שרים ושרות, אלא ביקש לעצמו חיים ושעשועים בדרך התורה והמצווה, ובבתי־הכנסת, שבו שפך את תפילתו ותחנוניו ליושב מרום, היה מענג גם את חושיו והרגשותיו בשמיעת נעימות המסורת מושרות בקול נעים של החזן ומשורריו. זמרת החזן ומשורריו היתה לו לטל תחיה, בין כשהשירה היהודית השתפכה מתוך גרונו של החזן ברוח תוגה, שבה היתה כנסת ישראל מתרפקת ומשוחחת עם אביה שבשמים, ובין כשהחזן עבר מרוח אנחה ויגון לקול ששון ושמחה, כי כן דרך התפילות והפזמונים בתפילת ישראל — לסיים בשירי תודה על פדות ישראל מכל צרותיו.

ב

לעיר לאנצוט יצא שם בבעלי־התפילות שלה ובחזניה, מהם בעלי קולות נאים ומוכשרי סלסול, מהם שהצטייני ב„אמירת" התפילות והפזמונים בטעם מיוחד ובנועם אכספר־סיבי, או בקצב שהתאים לניגון, כאילו הושרו עפ"י תווי־נגינה, והכל בפשטות, ללא התחכמות וללא כרכורים חזניים, אלא על טהרת העממיות.

מה שלא עשו הרבנים של המתנגדים, על אף יחסם השלילי והאדיש לחזנים ולחזנות, בעקב פחדו של הציבור עליהם, עשו צדיקי החסידות, בהכניסם שינוי יסודי בתפילה, בהעמידם לפני העמוד, לא חזן שעיקר מלאכתו ב„קול נעים", אלא בעל־תפילה בעל שברון לב וברכים כושלות בתפילה, בדרך זו הוסיפו מחנה יוצרים ומנעימי זמירות בתנועת החסידות, עזבו את בית־הכנסת עם חזניהם והקימו להם „שטיבלך" או „קלויזים". והודות לבתי־תפילה אלה קם מעמד של בעלי־תפילות, שידעו להתפלל יפה ולהנות את שומעיהם מכל הבחינות.

גם בלאנצוט התייחסו רבני העיר בביטול לחזנים ולחזנות והשתדלו להצר את צעדיהם. שמות חזנים נשמרו רק משני הדורות האחרונים של לאנצוט. מקומם של החזנים היה רק בבית־הכנסת. ומי שחפץ היה לשמוע וליהנות מקול נאה ומנעימות נאות היה הולך לבית־הכנסת, שם היו חזנים ומשוררים נודעים עוברים לפני התיבה, ובחזרם מן התפילה היו מביעים רשמים על מה שהתרחש בבית־הכנסת, מביעים „מבינות" על החזן ונפרדים בברכת שבת־שלום לבתיהם לקדש על הכוס וליהנות ממנוחת „יום זה מכובד מכל הימים".

מלא הוד היה בית־הכנסת בימי חנוכה, שלפי המנהג היו מברכים בו על הנר הראשון בכלי נגינה ובשיר. המונים רבים נהרו לשמוע אל הרינה והנגינה של החזן ומשורריו, שהיו שרים את „הנרות הללו" ו„מעוז צור". אכן מלאי רשמי נגינה היו „הימים הנוראים", וביחוד הצטיין בקדושתו היתרה ליל „כל נדרי". כל פנים מלאו רצינות השעה. בבית־הכנסת היו נוכחים בערב זה גם חיילים יהודים ופקידי השלטון שהיטו אוזן לניגון המסורתי העתיק של „כל נדרי", ואווירה של יראה וקדושה שררה בבית־הכנסת בליל קדוש זה.

יהודי לאנצוט היו ידועים כחובבי נגינה נלהבים ותמיד היו להוטים אחרי חזנים טובים ראויים לשמם, שידעו לשמור על הנגינה היהודית העתיקה כמיטב המסורת של החזנות בישראל. אילו היו רושמים בפינקס העיר את שמות חזניה — בוודאי אפשר היה לעמוד על כהני השירה שכיהנו בבית־הכנסת במשך שנות קיומו הארוך, ובגלל אבדן הפינקס אין אתנו יודע את שמותיהם, טבעם, ידיעתם בחזנות והשפעתם על הציבור. רק מהתקופה האחרונה ולפניה אפשר לקרוא בשם כמה חזנים ובעלי־תפילה שכיהנו פאר בבית־כנסת זה.

חיים שפירא. בנו של ר' זיסל סופר, שנחשב לאישיות נודעת בעיר, היה חזן בבית־הכנסת עם מקהלה. קולו לא היה משופרא דשופרא, אבל הוא ידע להנעים, ואף ידע לחבר לחנים ל„הבן יקיר לי אפרים". ידע תווי־נגינה, והודות לידיעתו זו חיבר ניגונים, שנתקבלו יפה בכל מקום. כחסיד נאמן בית הרבי מרוזבדוב היה שר בבית הרבי. בדרך כלל נהגו בו כבוד, אם בגלל חזנותו וידיעותיו במוסיקה ואם בגלל יחוסו מצד אביו. ברם, היה ידוע כבטלן גדול שאשתו שלטת בו, ולא פעם אירע שלא בא לבית־הכנסת לקבלת־שבת והמשוררים היו מחכים לו חצי שעה ויותר רק מפני שאשתו לא נתנה לו ללכת מפני טעמים שונים. הטעם העיקרי — בכל חודש היה דורש תוספת על שכרו, עד שהגבאים והקהילה נתנו לו במקום תוספת — פיטורין. הוא נתקבל כחזן בבית־הכנסת שעל שם דבורה מנקס בטרנוב. בלאנצוט היה חזן עד שנת 1902.

ברצ'ה שפירא. יהודי תלמיד־חכם וחזן מהדור הישן, ללא ידיעת תווים, אבל ידע להתפלל ברגש ולהלהיב את שומעיו. מיוחדת היתה חזנותו, מכיוון שניחן בהרבה מעלות ומידות טובות ותפילתו היתה זכה וחלקה, לפי נוסח המסורת העתיקה והפיק רצון שולחיו. שמו היה בפי כל „ר' ברצ'ה חזן".

מאיר קרנר. אחרי חיים שפירא נתקבל כחזן מאיר קרנר מז'ולקיב, שהיה מן החזנים הנודעים, ובעת התפילה חבש צילינדר על ראשו. הוא היה בעל קול בוקע שחקים ובעל תרבות במוסיקה, ידע לנגן בצ'ילו לפי תווים, ואנשי העיר כיבדוהו מאד. בשנת 1907 נתקבל לחזן בהונגריש־ברוד ולקח אתו מהמקהלה בלאנצוט את המשורר נפתלי בן ר' גרשון פסח קניספל. משם עבר לאמריקה ותפס מקום מכובד בין החזנים. הוא מת לפני כשנתיים.

יודל באקון. איש דתי, חסיד מקולבושוב, שחבש לראשו שטריימל, היה חזן טוב, שידע פרק במוסיקה ובקריאת תווי־נגינה והצטיין גם בכשרון של מלחין. חיבר ניגונים לתפילות ופזמונים שונים, שהיו נפוצים בעיר. הוא היה „כלי מפואר" ושר בלווית משוררים שלימדם לשיר ולקרוא בתווים. בשנת 1911 עזב את לאנצוט ונתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול בעיר קלויזנבורג שבטרנסילוואניה, ומשם עבר להונגריה.

לייב קירשנר. בשנת 1912 בא מקישינוב לייב קירשנר, חזן בעל ידיעות במוסיקה ובחזנות, מנגן בפסנתר, שהיה בקי בכל ספרות החזנות וכוחו היה עמו כחזן ומנצח ממדרגה מעולה ביותר. הוא היה מיהודי קישינוב שייסדו בה את ההגנה העצמית נגד הפורעים ואף השיבו להם מנה אחת אפיים. הפורעים התנכלו לחייו של קירשנר ופגעו בו. קישינוב היתה ידועה כמרכז החזנות ברוסיה, והיא הוציאה חזנים, שיצאו

להם מוניטין בעולם. במקהלתו שרו המשוררים מבני לאנצוט: שאול, פייבל ויהושע קסטן, אברהם שיינמן, משה שטיצל, ליפא וחיים־לייב קורנבלוי והירש טרומפטר (סופרן). הוא הצליח למשוך למקהלה חובבי־נגינה והדריך ביד חרוצה נערים מצליחים, שתחת שרביט הקסם שלו הפיקו את שירתם בטוב טעם ודעת. אך הוא לא היה אהוב ביותר על אנשי הקהילה. אחד מבני לאנצוט, מ. פלשין, היושב בחיפה, מספר על ויכוח חריף שהיה פעם בין החזן ובין ר' חיים הרצברג. האחרון היה חסיד בלז ולא היה תמים דעה עם התנהגותו של החזן הקישי־נובי. ר' חיים אמר לחזן: וכי מה לי לדבר אתך? הרי הנך חזן. ענה החזן בדרך שאלה: ומה הוא חזן: גנב או רוצח? — חלילה וחס. אלא מאי? קשה לדבר עם חזן, מפני שחזן ושוטה היינו הך. — מנין לך? שאל החזן. על זה ענה ר' חיים: חזן ר"ת **ח**זנים **ז**ענען **נ**אראנים. ענה החזן: איפכא מסתברא: **נ**יין, **ז**ענען **ח**כמים. אך ר' חיים בשלו, שחזן זהה עם שוטה. שוב השיב החזן: הלוך וחזור — **נ**אראנים **ז**אגן: **ח**זנים **ז**ענען **נ**אראנים. שיחות כאלה היו לחזן גם עם אחרים מוועד הקהילה, עד שנמאס לו לשבת בעיר זו, והוא נתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול בריישה. בה שמע אותו פעם תייר עשיר מאמריקה, והוא השפיע עליו לנסוע אתו לאמריקה, ושם נתקבל לחזן ראשי בעיר דטרויט.

מאז לא היה חזן בלאנצוט במשך תקופה מסויימת. הרבי מרוזבדוב לחץ על הרב מלאנצוט והמליץ לקבל לחזן בבית־הכנסת את חסידו רבי יהושע בלזם מרוזבדוב. מפעם לפעם הוזמנו חזנים למבחן, שלא נתקבלו עקב גורמים שונים.

מלבד החזן יהושע בלזם שהומלץ על־ידי הרבי מרוזבדוב היו עוברים לפני התיבה בבית־הכנסת ר' איצ'ה שעיה'ס (וינר), ר' דוד וולפמן. ר' יהודה יעקב בלז מחסידי בלז, ר' שלום אסטליין. ר' מרדכי פלשין, ר' יואל ליפשיץ, מלבד הרב ר' מנדלי שהיה מתפלל מוספים, הרב ר' אלתר וגשל, ר' ישראל שוסהיים, ר' זליג טייטלבוים ואחרים. בין בעלי־התפילות היו ראויים לשמם, שהצטיינו בנוסח מסורתי מקורי מתובל בפרקי חזנות מקובלים, ובהם חובבי־נגינה נמרצים שפרקם נאה וקולם נעים, שהנעימו זמירותיהם בהצלחה והפיקו רצונם ותודתם של מאזיניהם.

קבוצת עובדי כפייה — אַגרופּע צוואַנגס־אַרבעטער

ג. ציונות ובנין הארץ

מפלגות והסתדרויות

נחמן קסטנבאום חדרה

התנועה הציונית בלאנצוט

התקופה שלפני הרצל

תנועת ההשכלה, שהתבצרה במאה ה־19 בערי גליציה, הכתה את שורשיה גם בלאנצוט בעשור האחרון של מאה זו.

חלוץ ההשכלה בעיירה היה המשכיל הידוע יצחק וייסמן, סביבו התרכזו כמה בחורים תאבי־דעת וצמאי־השכלה, שהיה להם האומץ לפרוץ את הבקיעים הראשונים בחומת השמרנות של יהודי לאנצוט.

קשה היה מאבקם של המשכילים הראשונים בחסידי לאנצוט ובמנהיגם המקובל רב ההשפעה, הרב ר׳ שמחה שפירא זצ״ל. הרב נלחם ביצחק וייסמן ובחוג המשכילים, כיון שראה בהשכלה סכנה חמורה לדת ולאורח החיים של החסידות.

בדירתו של וייסמן נמצאה ספריה גדולה ובה ספרי השכלה חדשים וגם נדירים. בחורי ישיבה, שנהו אחרי התנועה החדשה, התכנסו בה בסתר, קראו בספרי ההשכלה ושמעו על המתרחש בתנועת ההשכלה ובעולם היהודי. מידה לא מעטה של אומץ וכוח החלטה היו דרושים לבחורי הישיבה, כדי להתכנס בדירתו של המשכיל וייסמן. מתנגדי ההשכלה בעיירה השתמשו בכל הדרכים ובכל מיני אמצעים בכדי לשתק את השפעת המשכילים הראשונים על הנוער הדתי, ולא אחד מהבחורים נאלץ, מאימת שליטי בית־המדרש, להתרחק מחוג המשכילים.

יצחק וייסמן עמד איתן מול מתנגדיו ולא הפסיק את פעולת ההסברה. שמו נתפרסם מחוץ לגבולות לאנצוט בזכות מאמריו שפרסם בכתבי־עת של תנועת ההשכלה. הפולמוס החריף שלו, מעל דפי „השחר״ בשנת 1876 עם מתנגדיו, עשו רושם גדול בימים ההם על החוגים האזרחיים.

על אף הקשיים והמכשולים גדל מספר המשכילים בעיירה. רעיונות ההשכלה חדרו לבית־המדרש, מבצרם של המתנגדים המושבעים של ההשכלה. נמצאו חובשי בית־המדרש, שקראו בסתר את „השחר״, „המליץ״ או „התועה בדרכי החיים״ של פרץ סמולנסקין ובהעלימם את הספרות „האסורה״ מעיני משמיציהם והוריהם, התווכחו בבעיות ההשכלה בזמן טיוליהם מחוץ לעיירה. אמנם עדיין לבשו בגדי חסידים, אבל כבר רחוקים היו מהשפעתו של בית־המדרש וראו את עולמם בסביבה אחרת. הם התפללו בבית־המדרש ובקלויז דז׳יקוב, קראו את הספרות הקלאסית הגרמנית, את העתון הנפוץ בשפה הגרמנית „די נויע פרייע פרעסע״ שיצא בווינה הבירה. אחדים מביניהם נמנו עם אוהדיו של יצחק וייסמן.

ביתו של ר׳ דויד (דוז׳ה) טננבאום, ראש הקהילה ובעל הפרופינציה, שימש בית ועד למשכילי לאנצוט. ראש הקהילה היה מחסידי ההשכלה. הוא הזמין את הסופר שלום־עליכם להרצאה, שנתקיימה בביתו, לחוג מצומצם של משתתפים. מהחוג הזה באו הציונים הראשונים בלאנצוט, עוד לפני הופעת ספרו של הד״ר הרצל „מדינת היהודים״.

כבר ב 1884 למד באוניברסיטה בווינה סטודנט מלאנצוט, לאנס, שהיה חבר באגודת האקדמאים „קדימה״. בימי החופש היה לאנס מבקר אצל משפחת טננבאום ובזמן שהותו בעיירה רכש נפשות לרעיון הציוני. למעשה, הניח את היסוד לאגודה הציונית בלאנצוט שעתידה היתה לקום ב־1894 בשם „ציון״ על אף התנגדותו של הרב ר׳ שמחה, שאסר על יהודי לאנצוט להצטרף לאגודה הציונית החדשה.

בהשפעתו ובעזרתו של חותנו, ר׳ דוז׳ה טננבאום, הצטרפו לאגודה הציונית של הד״ר לאנס כמה אזרחים נכבדים ומספר בחורים משכילים: אלימלך פרלמוטר, דויד פאסטרנק, א. רוזמרין ואחרים. כאשר המנהיגים הציוניים ד״ר זלץ מטרנוב, אברהם קורקיס ואדולף שטאנד מלבוב קראו בשנת 1894 להקמת אגודות ציוניות בערים ובעיירות, הוקמה גם בלאנצוט האגודה „אהבת ציון״, שמנתה עם היווסדה ארבעים וחמישה חברים [1].

בשנת 1894 עמדו בראש „אהבת ציון״ אלימלך פרלמוטר

---

[1] למעשה שינתה האגודה הקיימת „ציון״ את שמה ל„אהבת ציון״, ומאז התבססה הפעולה הציונית על תכנית ציונית ברורה ומוגדרת, שנקבעה בכינוס הראשון של האגודות „אהבת ציון״ בטארנוב ב־19—20 במאי 1887. לכינוס זה, שבו השתתפו ארבעים ושמונה צירים מערי גליציה, הוזמן גם נציג „אהבת ציון״ בלאנצוט, החבר א. רוזמרין, שנבחר כחבר הוועד המרכזי של האגודות „אהבת ציון״. בכינוס זה הוחלט ליסד בארץ־ישראל מושבה של יהודי גליציה.

— יושב ראש, חיים וולקנפלד — סגנו, דוד פאסטרנק — מזכיר וא. רוזמרין — ספרן. כעבור שנה נבחר חיים וולקנפלד כיו״ר וגצל דרוקר כסגנו. בתקופה ההיא ארגנו משה שפירא וגצל דרוקר קבוצת נוער ציונית, שבאה מקרב החרדים והחסידים מפעילי האגודה היו גם פריד, צבי ראמר, מרדכי היטר ועוד.

משנה לשנה גברה ההשפעה הציונית, גדל מספר הציונים המאורגנים ורבו האוהדים, אשר לאחר הופעת „מדינת היהודים" לד״ר הרצל ולאחר הקונגרס הציוני הראשון ב־1897, לא היססו עוד לזהות את עצמם בגלוי כציונים.

מהקונגרס הציוני הראשון עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914

לאחר הקונגרס הציוני הראשון, שבו הוכרז על הקמת הסתדרות ציונית עולמית, קיבלה האגודה „אהבת ציון" על עצמה גם את התפקידים של הוועד המקומי שהיה מסונף להסתדרות הציונית הארצית, שהיתה כלולה בהסתדרות הציונית העולמית. מאז ואילך נבחר הוועד הציוני המקומי על ידי שוקלי השקל הציוני.

בתקופה הראשונה היתה פעולתו העיקרית של הוועד הציוני המקומי — הסברת הרעיון הציוני והפצתו בעם, פעולה שבימים ההם לא היתה קלה כלל וכלל. השפעתם של החוגים החרדים היתה עדיין חזקה, ובמלחמתם בתנועה הציונית לא ידעו פשרה. האינטליגנציה היהודית, שמשקלה הציבורי בימים ההם עדיין היה זעום, נטתה להתבוללות והתיחסה באדישות לבעיות הציבור היהודי. לעומת זאת רכש לו הרעיון הציוני נפשות רבות מבין באי בית־המדרש. משורותיהם באו הבחורים הראשונים, שלא חששו להצהיר בגלוי על אמונתם בציונות והגשימו את דבקותם באידיאל הציוני. בפעולה ציונית יום־יומית. עיקר פעולתם היתה בכינוס אספות, בעריכת הרצאות, במכירת מניות של הבנק להתישבות א״י וביחוד בהתרמה לקרנות הלאומיות.

בימים ההם עדיין לא היו בלאנצוט זרמים וסיעות ציוניים ומשום כך נשא הוועד הציוני המקומי, שהיה מורכב מ„סתם ציונים", בעול העבודה הציונית, לפי ההוראות של המוסדות הציוניים המרכזיים. בשנת 1904 גדלה ההסתדרות הציונית בלאנצוט וכן גברה השפעתה על האוכלוסיה בעיירה. בראש הוועד המקומי עמד צבי (הערש) טננבאום, בנו של ראש הקהילה דויד (דוז'ה) טננבאום, ועל ידו חבר פעילים: גצל דרוקר, יהושע טננבאום, גצל גלאנצברג והציוני המסור ורב־המרץ יוסף מאיר רוזמרין. בעוד שחבריו הציונים היו נאלצים להקדיש מזמנם וממרצם לטיפול בבעיות מקומיות, ובעיקר בענייני הקהילה, התמסר יוסף מאיר רוזמרין אך ורק לעבודה ציונית. הוא היה הרוח החיה של ההסתדרות הציונית בלאנצוט, מן התעמלנים הטובים של הרעיון הציוני. כנואם, כמתווכח, כמתפלמס באספות ובישיבות היה מעורר עניין וקשב רב בין קהל שומעיו. יהודי לאנצוט התיחסו בכבוד רב ליוסף מאיר רוזמרין, היהודי הגאה והלוחם האמיץ למען האמת הציונית.

כאשר נתקבלה בשנת 1906 בכינוס ציוני גליציה בקראקוב החלטה להשתתף בבחירות לפרלמנט האוסטרי כמפלגה יהודית־לאומית, ארגנו ציוני לאנצוט בהתלהבות את הבחירות הראשונות למען המועמד היהודי הלאומי. הוזמנו נואמים ומרצים ציונים ללאנצוט וכאשר לא נתקבלה הרשות לכנס אספה ציונית בבית־המדרש, נתקיימה האספה בקלויז דז'יקוב, שבו התפללו יהודים הנוטים לציונות.

ציוני לאנצוט גילו פעילות ערה בכל שטחי החיים הלאומיים והציבוריים של קהילתם. בשנת 1910 בוצע מפקד אוכלוסיה במדינת אוסטריה־הונגריה. השלטונות אסרו על היהודים לרשום את השפה העברית או האידיש כשפת־אם; קריאתם של הציונים להתנגד לגזירה זו מצאה הד נרחב בקרב האוכלוסיה היהודית, אף־על־פי שהמתנגדים להוראת השלטונות היו צפויים לקנס או למאסר.

עם בחירתו של יהושע טננבאום ליושב ראש הוועד המקומי היתה התרחבות נוספת של ההסתדרות הציונית והיה הכרח לשכור דירה שתשכן את משרדי הוועד המקומי. אולם בעשור הראשון של המאה העשרים קשה היה למצוא בלאנצוט בעל בית שיעז להשכיר חדר לארגון ה„אפיקורסים" הציונים. משום כך נשכרה דירה למטרה זו אצל נוצרי, בפרבר העיר, למען הקל על אותם היהודים, שעדיין חששו בגלוי להיכנס למקום אגודה ציונית. בחדר האגודה נתכנסו החברים לשיחות ויכוחים, לקריאת העתונות הציונית ולשמיעת הרצאות מפי מרצים, שביקרו בהסתדרות המקומית מטעם המוסדות הציוניים המרכזיים.

בתקופה זו הצטיינו בפעילותם החברים: שלמה גרינבאום, מרדכי היטר, גדליהו עסטליין, שרוטר, יצחק אדלר, ברל זיסאפל ואברהם זאוואדה. האחרון חיבר חוברת בשם „מקיץ נרדמים", שאליה היתה מצורפת הסכמה והמלצה של רב ידוע המעידה על המחבר כעל יהודי חרד למצוות. בחוברת זו מנסה המחבר להוכיח, כי שיבת־ציון היא מצווה מן התורה ומתפלמס עם החרדים המתנגדים לרעיון הציוני.

מספר הציונים המאורגנים גדל, המורא מפני הקנאים השמרנים חלף, נשכרה דירה חדשה בשביל ההסתדרות הציונית אצל יוסף קלטר, אוהד הציונים, ומאז הופיעו הציונים בגלוי ברחובות העיירה, בלי להתחשב עוד בדעתם של החוגים האנטיציוניים בבית־המדרש.

בדירה החדשה היה פעיל חוג חובבים, שהציג מחזות יהודיים בשפה האידיש. ההצגות האלו משכו קהל רב ולא פעם קרה שהורים אדוקים פרצו אל האולם, כדי להוציא בכוח את הבת שהעזה לבקר בהצגה, וכן התכוונו להפריע להצגה. נוסף לכך הוקמה בחדרי האגודה ספריה, בה היו ספרים בלשון העברית והאידיש.

גם בבית־המדרש הורגש שינוי ניכר. מספר רב של בחורים היו לציונים וקראו בגלוי, בבית־המדרש, את העתון הציוני „טאגבלאט", שהופיע בלבוב, או „המצפה" שיצא בקרקוב. אף היו כאלה שלמדו עברית חדשה בעזרת מכתביו של וולקובסקי. הציוני הפעיל והנלהב אברהם זאוואדה רכש לו בבית־המדרש חוג אוהדים גדול והופעותיו משכו תמיד קהל שומעים. ברל זיסאפל, חברו הנאמן, עמד תמיד לימינו בוויכוחיו הקשים עם מתנגדיו האדוקים.

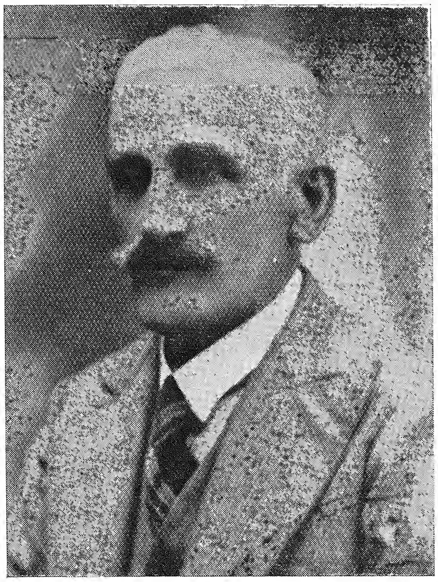
בחדר האגודה ניהל לייבצי (אריה) רוזמרין את העבודה התרבותית וכך המשיך הוא במסורת המפוארת של דודיו יוסף מאיר ודויד שלום רוזמרין, שהיו בזמנו הציונים הראשונים הפעילים בלאנצוט.

חיים תוססים זרמו ב„אהבת ציון" בימי החופש, כאשר חזרו לבתיהם תלמידי הגימנסיות, ילידי לאנצוט. אלה למדו בערים אחרות, מפני שעד 1907 לא היתה גימנסיה בלאנצוט. הנוער הלומד הזה בא ברובו מבתים ציוניים והוא התחנך כבר על הרעיון הציוני. בני נוער אלה היו ציונים פעילים בכל מקום לימודם. התלמיד ראובן רוזנבליט, בנו של בעל מלאכה נכבד מלאנצוט, יחיאל רוזנבליט, למד בטארנוב, יסד אגודת סטודנטים ציוניים בעיר זאת ועמד בראשה עד 1912. האגודה הזאת חינכה דור של ציונים פעילים ומנהיגי ציבור. השתייכותם של תלמידי הגימנסיות לאגודות פוליטיות היתה אסורה מטעם שלטונות החינוך, ולפעילים ולחברי האגודות הציוניות נשקפה סכנת גירוש מבית־הספר. אולם ראובן רוזנבליט, שחונך ברוח הציוניות הלוחמת בעיר מולדתו, לא ידע פחד וכתלמיד הגימנסיה בטארנוב היה בין המפיצים הנלהבים של רעיון הקק"ל וספרות הסברה ציונית, כגון עתון הנוער „מוריה" ועוד. לאחר גמר לימודיו בטארנוב המשיך לעשות למען התנועה הציונית ללא לאות בכל מקום הימצאו ובכל התנאים. אחרי מלחמת העולם הראשונה התגורר עם אשתו ושני ילדיו ביארוסלאב ונמנה עם עורכי־הדין המכובדים שבעיר. במלחמת העולם השניה נמלט מפני קלגסי היטלר ללבוב ושם שהה עד 1942. הוא נספה יחד עם משפחתו בידי הרוצחים הנאצים.

בין תלמידי הגימנסיה הציונים ברישה הצטיין התלמיד בן לאנצוט, דאלעק (אברהם) דרוקר, בנו של העסקן המהולל גצל דרוקר. עוד בגיל צעיר, כתלמיד הגימנסיה, התבלט כנואם מוכשר, וביחד עם אהרן היטר, גם הוא יליד לאנצוט, נמנה עם התלמידים המוכשרים של הגימנסיה. שניהם הצטיינו ברכישת נפשות למען ציון, בעיקר מבין הנוער החסידי, בזמן היותם בימי החופש בלאנצוט.

ד"ר אברהם (דאלעק) דרוקר

צבי (הערש) ראמר

כוחה והשפעתה של ההסתדרות הציונית הלכו וגדלו. מקומה של ההסתדרות היה מרכז העיר, אף בקרבת בית־המדרש, בביתו של ישראל ונגר, וכן הסתעפה פעולתה והקיפה שטחים ושכבות נוספים. להסתדרות הצטרפו נשים ובחורות, שלקחו חבל פעיל בעבודה למען קק"ל ובארגון מסיבות והצגות. מפעילות חוג הנשים יש להזכיר את דרז'ה מילרד, רויזה ומינה פרלמוטר, פרל מילרד, טוני ושיינדל עסטליין ורבקה שפירא, כולן ציוניות מסורות.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה תפסה ההסתדרות הציונית מקום חשוב בחיים החברתיים של יהודי לאנצוט. עברו עשרים שנה מאז נשמע קול הבשורה הציונית בעיירה, והתקופה הרומאנטית של הציונות הלאנצוטאית נסתיימה. בעיירה קם והתבצר מחנה ציוני חזק, מסור לציונות ההרצליאנית, ששאף להחדיר את האמונה הציונית בליבותיהם של יהודי לאנצוט ולהפעילם להגשמת התכנית הציונית.

פעילות ציונית ענפה וערה התנהלה בכתלי הדירה החדשה, שהמתה מחברים שנתכנסו בה יום־יום לביצוע פעולות שונות כגון מסיבות, הרצאות ויכוחים. ענייני יהודי לאנצוט ובעיותיה שימשו נושא לטיפול בציבוריות הציונית בעיירה. בדירה זו יסד העסקן הציבורי הזריז, צבי ראמר, את המועדון המוסיקאלי „הזמיר" ואירגן את התזמורת הראשונה שהצטיינה ברמה גבוהה. וכך הפכה „האגודה הציונית" מקום מיפגש לציונים ותיקים וצעירים ומרכז של פעולה ציונית בלתי פוסקת בחיי התרבות והחברה של יהודי לאנצוט.

פעולה ציונית מוגבלת במלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 פסקה הפעילות הציונית־התרבותית והחברתית. כמעט כל החברים, המנהיגים ורבים מבין חברי ההסתדרות הציונית, גויסו לצבא האוסטרי. חלק גדול מיהודי לאנצוט ברח מפני הצבא הרוסי מערבה לארצות אוסטריה. פראות הקוזאקים עוררה בהלה בקרב היהודים שנשארו בעיירה, וכל פעולה ציבורית שותקה.

לאחר נסיגת הצבא הרוסי מגליציה, בשל מפלתם ליד גורליץ, שוחררה גם לאנצוט והשלטונות הצבאיים והאזרחיים חזרו אליה. בין החיילים האוסטרים נמצאו גם יהודים, ואלה, יחד עם צעירים שלמטה מגיל הגיוס, ניסו לחדש את הפעולה הציונית.

בזמן הכיבוש הרוסי נתרוקנו חדרי האגודה הציונית מכל אשר נמצא בהם, והיה צורך לשכור דירה קטנה אצל יחיאל רוזנבליט. בדירה החדשה נהגו הציונים להתכנס ערב ערב, לקרוא עתונים ולשוחח על המתרחש בעולם הציוני. נתעוררו התקוות בעקבות הידיעות על הגדוד העברי הנלחם לצידם של האנגלים, העומדים לגרש את התורכים מארץ־ישראל.

הספריה העשירה, שהיתה באגודת „אהבת ציון", נהרסה כמעט כליל ושוקמה בעזרת החברים, שתרמו לספריה ספרים וכספים. הספריה חידשה את פעולתה, ביחוד הצטיינו בפעולה זו החברים יוסף רוזנבאך ויעקב פאסט, שניהם חיילים אוס־טריים מלאנצוט.

חייל יהודי בשם מורגנשטרן, ששרת בלאנצוט בדרגת סגן־משנה, הקדיש את זמנו הפנוי לפעולה החינוכית־ציונית בקרב הנוער וקרבו לתנועה הציונית בהרצאותיו ובשיחותיו. לנוער הציוני העממי הצטרפו בימים ההם גם התלמידים היהודים, שלמדו בגימנסיה הממשלתית. כשנראו בגליציה הניצנים הראשונים של תנועת הנוער הציונית „השומר הצעיר", נתארגנה גם בלאנצוט, בשלהי מלחמת העולם הרא־שונה, קבוצת „השומר הצעיר" בהנהגתם של שלושה חיילים צעירים, מונדק לאנדאו, יהושע קסטן ואהרן קרנר.

התנועה הציונית התעוררה שוב כשעדיין התחוללו בחזי־תות קרבות דמים. גרמו להתעוררות זו קצינים יהודיים בצבא האוסטרי, שהיו ציונים פעילים לפני פרוץ המלחמה במקום מגוריהם, ואשר המשיכו בפעולה זו גם בשרתם בצבא האוסטרי בלאנצוט.

ראויים לציון ולזכרון אישים אלה, ד"ר רוזנטל וד"ר ליכטמן, שניהם רופאים צבאיים שתרמו רבות לחידוש החיים הציוניים בעיירה בתנאי המלחמה הקשים. בזכותם קיבלו ציוני לאנצוט את האולם המפואר שבבית הקאסינו לפקידים. בין המסיבות והאספות הגדולות, שנערכו באולם זה, זכור נשף המכבים החגיגי עם תכנית אמנותית עשירה. דברי הד"ר משה ולד (יערי) מריישה בנשף זה עשו רושם רב על קהל הנאספים.

ממדיה של הפעולה הציונית גדלו, והדירה הקטנה אצל יחיאל רוזנבליט לא יכלה עוד לשמש את צרכי ההסתדרות, ולכן נשכרה דירה גדולה יותר אצל משפחת שיפר. הפעילות הציונית הוכנסה למסלולה התקין. הוקמו מחדש המוסדות הציוניים: הוועד המקומי וועדת קק"ל. יושב ראש הוועד המקומי היה מנחם רייך, שניהל בהצלחה רבה גם את עבודת הקק"ל. עם עוזריו הנאמנים והמסורים נמנו: חיים לוקסנבורג, קלמן טרומפטר, דב גולדשטיין וצבי קזשטכר. עבודתם הנלהבת חיזקה והגבירה את כוחה של ההסתדרות הציונית בלאנצוט.

גם הדור הצעיר לא ישב בחיבוק ידיים. והצטרף לעושים במלאכה הציונית, בהדרכתם של הפעילים הצעירים: מנחם סטמפל, חיים הבנשטרייט, שמעון וולקנפלד, מנחם באומל, מנחם זוננשיין וכותב הטורים האלה.

בעזרתה הנמרצת של הגב' פרל שיפר נתארגן חוג נשים ציוניות, שתרם רבות לפעולה התרבותית, להגברת המגביות ולרכישת נפשות להסתדרות הציונית. בהקשר לחוג זה תצוין הגב' רויזה פרלמוטר וקבוצת החברות המסורות: שיפר, אפטר, רוזמרין, מילראד, שפירא, אסטליין, שטלצר ובוט.

הגיעו ימי הצהרת בלפור. נתפעמו הלבבות ברחוב היהודי בלאנצוט, נתעוררו התקוות וגדלו שורות הציונים. שערי בית־המדרש ובית־הכנסת הגדול נפתחו לרווחה לאספות ציוניות ולמרצים מקומיים ואורחים, שבאו מהמרכז של ההסתדרות הציונית בקראקוב או מערים גדולות אחרות. עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה היה מעמדה של ההסתדרות הציונית, בחייהם הפוליטיים והחברתיים של יהודי לאנצוט, איתן.

הפעילות הציונית המוגברת אחרי מלחמת העולם הראשונה

באוקטובר 1918 התפוררה המלוכה האוסטרית־הונגרית. קמה מדינת פולין חדשה ועצמאית, שכללה בגבולותיה את גליציה ובה לאנצוט. לפי החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית הארצית בקראקוב נערכו ברחבי גליציה, ביום ה־14 באוקטובר 1918, הפגנות שבהן תבעה האוכלוסיה היהודית מממשלת פולין החדשה הכרה בזכותם ההיסטורית של היהודים לארץ־ישראל והכרה בקהילות היהודיות, שיוקמו על בסיס דמוקראטי, כנציגויות חוקיות של יהודי פולין.

בעקבות מאורעות אלה חל שינוי בחיים הציבוריים של יהודי לאנצוט. הצהרת בלפור חיזקה את אמונתם של המוני ישראל בהגשמה של האידיאל הציוני, ואף בחוגים שעד כה הסתייגו מהרעיון הציוני, הורגשה פעילות מוגברת בחיים הציוניים עם שובם של החיילים, שהיו ציונים ותיקים באגודה „אהבת ציון" לפני מלחמת העולם הראשונה. ההסתדרות הציונית הועמדה לפני בעיות ומשימות חדשות.

אולם המאורעות שהתרחשו בפולין שקמה לתחיה העיבו על מצב הרוח המרומם שהציף את יהודי פולין בחודשי אוקטובר־נובמבר 1918. בכל רחבי פולין השתולל גל של פרעות ביהודים, שסיכן, בשלב מסויים, את קיומה הפיזי של האוכלוסיה היהודית. הפורעים הספיקו לשדוד רכוש יהודי רב. לקריאתו של הוועד הפועל הציוני בקראקוב, הוקמה גם בלאנצוט, בהנהגתו של הציוני בעל המרץ, שלמה גרינבאום, מועצה לאומית־יהודית (יידישער נאציאנאלראט), שהורכבה מנציגי כל השכבות החברתיות של יהודי לאנצוט. מכיוון, שחוץ מהמפלגות הציוניות (ציונים כלליים ופועלי־ציון) לא היו מפלגות פוליטיות אחרות, היתה המועצה הלאומית היהודית הנציגה החוקית של כל יהודי לאנצוט.

ועד „השחר" — קאָמיטעט פון „השחר". יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): בעריש וולקנפלד, שמואל זאוואדה, צבי קושטכר, אליעזר פאס. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): נחמן קסטנבאום, יוסף זייפרט, מנחם סטמפל, הערש זאוואדה, חיים לוקסנבורג.

המועצה החלה בפעולה לחידוש הקהילה ובארגון מיידי של ההגנה העצמית על חייהם ורכושם של יהודי לאנצוט. ההגנה היהודית רשמה דף מפואר בתולדותיו של היישוב היהודי בעיירה זו.

לפני התנועה הציונית נפתחו עתה אופקים חדשים. בנין הארץ הטיל על ההסתדרות הציונית תפקידים ומשימות חדשים, שדרשו מנהיגות חזקה. לתפקיד זה זכו ציוני לאנצוט במהנדס א. שפאץ, קצין בצבא האוסטרי, אישיות רבת־פעלים וציוני מסור. יחד עם קבוצת צעירים אקדמאים בעלי עבר ציוני, שחזרו ללאנצוט מהצבא האוסטרי, כמו: אברהם דרוקר, ראובן רוזנבליט (עבר אחרי זמן קצר לקראקוב, שבה ניהל את המשרד הארץ־ישראלי), אהרן היטר, שלמה גרינבאום, ד"ר ליאון מארקל, אריה (ליאון) דישה, משה אסטליין, חיים טרוירינג והחברות רויזה פרלמוטר, דרז'ה מילראד ורבקה שפירא, העלה המהנדס שפאץ את הסתדרות הציונית לגורם ראשון במעלה בחיים הציבוריים־הלאומיים של יהודי לאנצוט. עבודתו הציונית של שפאץ, שנבעה מהתלהבותו הכנה, מאמו־נתו הבלתי מעורערת באידיאל הציוני, הפיחה רוח חיים ועודדה את מחנה הפעילים הציונים.

בחדרי ההסתדרות, שנשכרו אחרי המלחמה בבית שיפר, נערכו אספות והרצאות רבות. באחת האספות פרצה לדירה המשטרה ואסרה את כל אלה שלא הספיקו לברוח דרך החלון. רק לאחר התערבותם של אישים בעלי השפעה, שוחררו הנעצרים ובוטלה האשמה של עריכת אספה בלתי חוקית. התנכלותם של השלטונות הפולניים לאגודה הציונית לא הפחידה את החברים ולא החלישה את פעילותם.

בשנת 1919 החליט הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית בקראקוב לארגן מחדש את הוועדים המקומיים ולמשוך לתנועה כוחות צעירים חדשים. בסוף שנת 1919 נבחרו לוועד הציוני המקומי החדש החברים א. שפאץ, (יו"ר) אהרן היטר, שלמה גרינבאום (סגן), אברהם דרוקר (סגן), ד"ר ליאון מארקל, אריה (ליאון) דישה, משה אסטליין, חיים טרוירינג. יחיאל נוסבאום, רויזה פרלמוטר, רבקה שפירא, מ. אפטר וחיה שיפר. כנציגי הנוער נבחרו וצורפו לוועד אליעזר סטמפל (מזכיר) ונחמן קסטנבאום.

שלושת העסקנים — שפאץ, דרוקר וגרינבאום — השלימו איש את חברו בתכונותיהם האישיות ובמסירותם לאידיאל הציוני. הם האצילו מהתלהבותם על כל הציבור הציוני והתקופה ההיא נחרתה באותיות זהב בתולדות הציונות בלאנצוט. המאמינים בציון ובתחיית מדינת ישראל — רובם עונו בידי הרוצחים הנאצים ומתו על קידוש השם עם הקהילה הקדושה של לאנצוט בחורבנה של יהדות פולין. יהא זכרם ברוך!

הוועד החדש החל בעבודה נמרצת. בראש וראשונה אורגנה הפעולה למען קק"ל. הוועד למען קק"ל, עם א. דרוקר בראש ואליעזר סטמפל כמזכיר, הצליח להחדיר את משמעותה של הקרן הלאומית הזאת בתודעתם של יהודי לאנצוט, והתוצאות הממשיות לא אחרו לבוא. גדלו ההכנסות, מפני שהתורמים עמדו על חשיבותו של יישוב הארץ הודות לפעולת ההסברה של חברי הוועד.

אחר עלייתו של אליעזר סטמפל כחלוץ לא"י, ולאחר שאב־רהם דרוקר יצא לחוץ־לארץ כדי לסיים את לימודיו, עמד

שמואל זאוואדה בראש הוועד ופינחס צוויבל היה המזכיר. בזמן ההוא היה ועד הקק"ל מורכב מציונים כלליים ומחברי „השומר הצעיר". אחרי שמשה ויזנפלד, מנהל קק"ל בקראקוב, ביקר בלאנצוט בשנת 1925, הצטרפו לוועד גם נציגי „פועלי ציון" והנהלת הוועד עברה לידי ד"ר ליאון מארקל כיו"ר וצבי קזשטכר כמזכיר. במרוצת הזמן הצטרפו לוועד נציגי מפלגות וזרמים ציוניים חדשים, ובזכות שיתוף הפעולה ביניהם תפסה לאנצוט מקום נכבד בסולם ההכנסות לקרן הלאומית ולמגביות שונות לטובת הארץ.

הצטיינו בפעולתם למען הקק"ל החברים שהיו מאורגנים באגודה הציונית כללית „השחר": חיים לוקסנבורג, קלמן טרומפטר, פנחס צויבל, לייזר פאס, שמואל וצבי זאוואדה, מנחם סטמפל, ברל גולדשטיין ויוסף זייפרט. בשנים הראשונות בין שתי מלחמות העולם, בלטו בעבודה למען הקרנות: חיים הבנשטרייט, גצל עסטליין, שמעון וולקנפלד, כץ, משה גולדשטיין, שלמה רגנבויגן ושמואל גרייזמן. מן הראוי להזכיר גם את חברות „השחר", שעשו למען הגברת ההכנסות לקרן, והן: שיינדל מילראד, האחיות אפטר, חיה שיפר, חוה שטלצר, גיטל שנמן, חוה פלאשן, ברטה פלאשן, שיינדל סטמפל, רבקה בוט ועוד. אחרי שנת 1930 ישבו בוועד לקק"ל נציגים של הציונים הכלליים, „מזרחי", „פועלי־ציון", „ויצו", הרוויזיוניסטים (עד עזבם את ההסתדרות הציונית העולמית) ונציגי תנועות הנוער: „השומר הצעיר", „עקיבא", „פרייהייט", „הנוער הציוני", ולמשך תקופה מסויימת גם „ביתר". המרכז של קק"ל בקראקוב הביע את הערכתו לפעולתם של ציוני לאנצוט.

ההסתדרות הציונית לפני משימות חדשות

הפעולה הציונית הסתעפה בשטחים רבים. גדלו שורות החברים הציונים, כי הצטרפו אליהם רבים מבין הנוער ומבין החוגים האזרחיים. היה הכרח בהרחבת המסגרות הארגוניות שיקיפו את החברים החדשים. הוועד המקומי יצר את המסגרת הזאת, ביסדו אגודה ציונית חדשה בשם „השחר", שבה טופחה בחברים הצעירים והמבוגרים ההכרה הציונית והמשמעת הארגונית. באגודה החדשה היו פעילים החברים הוותיקים מ„אהבת־ציון" וכן הונח יסוד איתן למרכז ציוני, שהיה לגורם מכריע בחיי היהודים בעיירה. היושב ראש הראשון של „השחר" היה אהרן היטר, וחיים טרוירינג היה המזכיר; חברי הוועד היו: אליעזר סטמפל, שמואל זאוואדה, חיים לוקסנבורג, קלמן טרומפטר, צבי קזשטכר, דוב גולדשטיין, מנחם סטמפל ונחמן קסטנבאום.

פעולתו של היו"ר א. היטר היתה לדוגמה ולמופת של עסקנות ציונית מסורה. הוא היה מנהיגו הרוחני של הנוער. שיחותיו והרצאותיו על נושאים לאומיים־ציוניים והחוגים ללימוד תולדות העם היהודי עוררו עניין רב והיה בהם משום גורם חינוכי ציוני חשוב. לצערם הגדול של תלמידיו וחניכיו ב„השחר" נאלץ היטר, מפאת מחלה, שחלה בה בהיותו חייל במלחמת העולם הראשונה, להפסיק את פעולתו הציבורית. שמואל זאוואדה, שבא במקומו, קיבל על עצמו את הנהלת האגודה ובעבודה קשה זו נעזר במידה רבה בנחמן קסטנבאום. בין ראשי המדברים באגודה בימים ההם היו ד"ר א. דרוקר וד"ר ר. רוזנבליט.

באגודת „השחר" נוסדה התזמורת „הזמיר" ביזמתו של צבי ראמר. בעלי התפקידים הראשיים ב„הזמיר" היו משה פיילשוס, האחים שמעון, ברל וקלמן וולקנפלד, יהושע קסטן ואברהם שנמן. היתה זאת אחת האגודות הנערצות והמקובלות על יהודי לאנצוט.

שלב חשוב חל בהתפתחותה ובפעילותה של אגודת „השחר" בהנהגתו של נחמן קסטנבאום. עלה בידו להקים חוג דראמתי שנחל הצלחה רבה בהופעותיו בפני הציבור היהודי שחיבב תיאטרון יהודי.

ראויה לציון רמתה של הפעולה התרבותית במסגרת „השחר". הרצאותיהם של הד"ר אידה לוטרינגר בספרות כללית ושל נ. קסטנבאום בספרות עברית עוררו עניין מיוחד בקרב קהל המאזינים. כמו־כן שימשה האגודה מקום למסיבות ונשפים למיניהם.

החלוציות וההגשמה העצמית

התנועה הציונית בלאנצוט רכשה את לב הנוער שקיבל את התביעה להגשמה עצמית ונצטרף לתנועה החלוצית. ההסתדרות הציונית אירגנה את קבוצת החלוצים הראשונה, מבני הנוער „שהתמרדו" ובניגוד לרצון הוריהם עזבו את ביתם ומשפחותיהם, כדי להצטרף למחנה המגשימים את החלום הציוני. מדריכיה היו: א. היטר, א. סטמפל, ק. טרומפטר ויוסף זייפרט. על אף הקשיים בהשגת הסרטיפיקטים (רשיונות לעליה לארץ ישראל מממשלת המנדט הבריטית) עלו מלאנצוט, בעליה החלוצית הראשונה (1919—1924), החברים: מנחם בוימיל, מיכאל רוזמרין ומזכיר הוועד המקומי, העסקן רב־הפעלים אליעזר סטמפל. בארץ הצטרפו לחלוצים, שבזיעת אפם ייבשו ביצות, סללו כבישים ועבדו בשדות הקיבוצים הראשונים.

השאיפה לעליה חלוצית הקיפה גם את המעמד הבינוני היהודי, שסבל מהמשבר הכלכלי ונושל מעמדותיו הכלכליות בשל לחץ המיסים בימי גרבסקי. הוועד המקומי של ההסתדרות הציונית קיבל על עצמו תפקידים חדשים בהגשת עזרה לחלוצים ובהכשרתם לעבודה יוצרת. לשם השגת מטרה זו הקים הוועד, בעזרת הג'וינט, בית־מלאכה לנגרות, בהנהלתו של המומחה במקצוע הנגרות והציוני המסור, מרדכי פאסטר. כמה מהחלוצים שעבדו בנגרות עלו עם מורם ומדריכם ב 1925 לארץ־ישראל, וביניהם אחד העסקנים הפעילים — מנחם סטמפל. כבר בעיירה קנה לו שם בשיריו הנלבבים, ובארץ, אחרי יום של עבודה מפרכת התמסר ליצירה ספרותית. דבקותו בארץ־ישראל ובחזון הבניה והתחיה בה מצאו את ביטויים הפיוטי בקובץ שיריו „אויפן שוועל פון ליכטיגן טאג" (על סף יום האורות) שזכה להערכה חיובית בביקורת של התקופה ההיא. כיום משמש מ. סטמפל מזכיר המועצה המקומית של כפר־יונה.

במרוצת הימים עלו כמעט כל תלמידיו של מ. פאסטר

חלוצי העליה השלישית — חלוצים פון דער דריטער עליה
מימין (פון רעכטס): מיכאל רוזמרין, מנחם בוימיל
אליעזר סטמפל

לארץ־ישראל והוא סיפק לתלמידיו לשעבר עבודה וגם הדריכם בעצה. ב 1925 עלה לארץ דב רוזמרין, היום בעל משק חקלאי בכפר־יונה.

העליה החלוצית לארץ־ישראל שימשה דחיפה להתרחבותה של התנועה החלוצית בגולה, והיה צורך בהקמת מסגרת ארגונית ובהכשרת החלוצים בעבודה גופנית. בפולין נוסד הארגון הכללי „החלוץ", ששם לו למטרה הקמת נקודות הכשרה לחלוצים עולים. גם בלאנצוט נוסדה נקודת הכשרה (סתם־חלוצית), שבה הכשירו את עצמם חלוצים רבים לקראת עלייתם ארצה. על יד הוועד המקומי הורכב ועד מחברים נכבדים, שפעלו להקלת התנאים הקשים בנקודת ההכשרה, הגישו לחלוצים העובדים סיוע חומרי וסיפקו אמצעים לעליה. הודות לעזרה זו החזיקו החלוצים מעמד בתנאי הכשרה קשים עד לעלייתם הנכספת לא"י. בשנת 1925 עלו ארצה אברהם שנמן, מנחם אנמוט, מיכאל ובצלאל שטרנהיים, צבי וישראל בירנבאום, וולף כץ ומרדכי פסטר.

בעשר השנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה נוספו על תנועות הנוער הוותיקות, שמהן באו החלוצים, ארגוני נוער חדשים: „הנוער הציוני", פרייהייט", ויצו"ר־הצעירה", „ברוריה", בית"ר. את כולם איחדה השאיפה הלוהטת לעלות ולבנות את מדינת ישראל. עד 1930 היה „השומר הצעיר" כמעט תנועת הנוער המגשימה היחידה, החדורה רוח חלוצית. עם החברים הפעילים בקן „השומר הצעיר" נמנה מיכאל ולצר, שייצג במשך שנים את „השומר הצעיר" בוועד הציוני המקומי עד עלותו ארצה ב 1929. בארץ הצטרף לקיבוץ של „השומר הצעיר" בנס־ציונה. היא נתנסה בכל הנסיונות הקשים של תנועת ההתיישבות בתקופה ההיא. בשנות השתרשותו הראשונות בארץ התגבר על כל הקשיים בזכות אופיו החזק, רצונו העז, התמדתו העקשנית וחיבת הארץ. ניכר חלקו של מיכאל ולצר בין אלה שבעמלם החלוצי ייבשו ביצות, סללו כבישים ועיבדו את אדמת הארץ. במרצו ובחריצותו במשך שנים רבות רכש לו עמדה במדינת ישראל.

בהיותו בלאנצוט השתתף ולצר בכל הפעולות של הוועד הציוני המקומי. בכל להט הנעורים שלו הקדיש את כל זמנו הפנוי בעיקר לעבודה חינוכית בקרב הנוער; בהדגישו את הצורך לשרת את הציונות במעשים. הוא בעצמו נשאר נאמן לסיסמתו ופנה לדרך של הגשמה חלוצית עצמית. בהיותו בארץ לא ניתק את הקשרים עם עיר מולדתו והמשיך לקיים את הקשר עם חבריו וידידיו שנשארו בעיירה. במכתביו לא הפסיק להשמיע דברי אזהרה, שמא יהיה מאוחר מדי... הוא ראה רק דרך אחת הפתוחה לנוער היהודי בגולה, והיא: עליה מהירה, חוקית או בלתי חוקית.

דאגתו הגדולה היתה גורל אחיו הצעיר שמעון, שאותו נאלץ להשאיר בלאנצוט. צעיר חינני, חניך „השומר הצעיר", חיכה לקריאתו של אחיו לעליה ארצה. לדאבוננו לא ניתנה לו האפשרות להגשים את חלומו והוא ניספה יחד עם כל משפחתו בידי הרוצחים הנאצים.

לאחר השואה ולאחר חורבנה של קהילת לאנצוט נשאר לפליטה חלק קטן של יוצאי לאנצוט בישראל. מיכאל ולצר הציב לו מטרה — להקים ליהודי לאנצוט, שהושמדו על קידוש השם — מצבה, להנציח בה את זכרם של האבות, האמהות, האחים, האחיות, הקרובים והידידים ולהציב להם יד ושם בצורת ספר „יזכור" ללאנצוט היהודית, שאתה היה קשור בנימי אהבה. בזכות עקשנותו המבורכת ועבודתו ללא ליאות יצא לאור ספר „יזכור" זה, ציון־נצח לכבוד קהילתנו.

בשנת 1926 עלה לארץ דויד האר, מייסדה ומנהיגה של הסתדרות פועלי־ציון בלאנצוט. מנעוריו שרת דויד האר בנאמנות ובמסירות את תנועת פועלי־ציון, נמנה עם העסקנים הפוליטיים והציבוריים החשובים שבעיירה ורכש לו את אהדתן של השכבות העניות של האוכלוסיה היהודית. הוא עלה לארץ יחד עם אשתו פייגה (מבית גוטמן) ועם שני בניו והצטרף לבוני היישוב. דויד האר ואשתו העלו קרבן יקר על מזבח הגנת המולדת — בנם שרגא ז"ל, חבר ההגנה, נפל קרבן באחת הפעולות החשובות. פייגה האר, שהיתה בלאנצוט חברה פעילה ב„פועלי ציון", ממשיכה גם בישראל בפעולתה הציבורית ב„ויצ"ו", „בנות ברית" ו„גמילות־חסדים" ובמוסדות סוציאליים אחרים. דויד האר הוא אחד מפעילי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל ורב חלקו בהוצאת „ספר לאנצוט".

תקופת המשימות הקשות

ב־1926 עלה פילסודסקי בראש מפלגת הסאנאציה לשלטון בפולין, שהפך למשטר רודני למחצה. מהפכת פילסודסקי חוללה משבר כלכלי והנפגעים היו היהודים מחמת הטלת המסים הכבדים וארגון תנועת חרם כלכלי עליהם על ידי החוגים הפוליטיים והכלכליים הפולנים, בתמיכה מלאה של הממשלה.

המנהיגים הציונים בערים ובעיירות במדינת פולין הועמדו בפני הצורך לארגן פעולות עזרה והצלה להמונים שנפגעו על־ידי התנועה האנטישמית הרשמית. כצו עליון ראתה המנהיגות היהודית את ארגון ההמונים למאבק על זכויותיהם לעבוד ולחיות. לפי קו הפעולה הכללי נקראה בינואר 1929 אסיפה כללית של ההסתדרות הציונית ונבחר ועד מקומי חדש עם ד״ר א. דרוקר בראש, ד״ר מארקל סגנו, צבי זאורהאפט — מזכיר. חברי הוועד היו: המהנדס שפאץ, י. נוסבאום, שלמה גרינבאום, ד״ר לוטרינגר, אליעזר פאָס, נחמן קסטנבאום ושני נציגים של „השומר הצעיר״ — תנועת הנוער שהיתה קיימת אז בלאנצוט — משה רוזנבליט ומיכאל ולצר. הוועד המקומי הזה הפך למעשה לוועד פעולה, שנשא במסירות בעול העבודה הציונית, הציבורית, הכלכלית והתרבותית. ההסתדרות הציונית לקחה חבל פעיל בבחירות לקהילה היהודית, לעיריה ואחר־כך לסיים הפולני. נעשו מאמצים להגדלת הכנסות לקק״ל ולקה״י, וכאשר הוכרז ב 1931 על חודש סוקולוב, הוצאה לפועל פעולת הסברה רחבה לחיזוקה של התנועה הציונית. תיזכר כשיא בפעולה הזאת, אסיפות ההמונים שנתקיימה בבית־העם שבה נאם המנהיג הציוני האהוד, מגיסטר ליאון סלפטר.

בתקופת פעולתו של הוועד המקומי נוסד בית־ספר עברי, הופעלה ספריה ציבורית. הוועד נרתם להקמת בית־עם, המשיך במתן עזרה וחסות לחלוצים וסייע בפיתוח תנועת הספורט היהודי. בין שתי מלחמות העולם תססו החיים הציוניים בלאנצוט במוסדות רבים, כגון הספריה „ציון״, בית־הספר העברי, אגודת „הזמיר״, אגודת הספורט „טרומפלדור״, בית העם. פעילות רבה נעשתה במפלגות הציוניות — בהסתדרות הציונים הכלליים, ב„מזרחי״, ב„פועלי ציון״, בארגון הרויזיו־ניסטים; בתנועות הנוער — „השומר הצעיר״, „פרייהייט״, „עקיבא״, „בני ציון״, „הנוער הציוני״, „ברוריה״ ובית״ר. מאולמות תנועות אלה בקעו שירי מולדת ונשמעו צלילי השפה העברית והאווירה היתה ספוגה געגועים לעליה ולגאולה.

כנזכר לעיל עמד בראש הוועד הציוני המקומי בתקופה זו הד״ר א. דרוקר, שהקדיש את כל כשרונו הרוחני, הארגוני והאורטורי לרשותה של ההסתדרות הציונית. תכונותיו התרו־מיות, טוהר אופיו ומסירותו הציבורית חיבבו את הלוחם האמיץ הזה לא רק על הציבור היהודי, אלא גם על האינטלי־גנציה הפולנית המתקדמת. הוא גורש, יחד עם יהודי לאנצוט רבים, על־ידי קלגסי הגסטאפו, ולאחר זמן קצר מת בפשמישל, מעונה, בידי הרוצחים הגרמנים.

גורל אכזרי זה היה מנת חלקם של כל חברי הוועד המקומי (חוץ מכותב הטורים האלה, ששהה בסיביר, ומ. ולצר), שנרצחו בגיטאות ומחנות ההשמדה.

כאשר בספטמבר 1939 עקרו כנופיות הרוצחים של היטלר את מרבית יהודי לאנצוט מהעיירה, עלה הכורת על חיי הקהילה. פסקה כל פעולה, נהרסו כל המוסדות הציוניים והציבוריים, נדם קולם של יהודי לאנצוט. לפליטה ולזכר נשאר עומד על תלו בית־הכנסת הגדול בלבד.

שארית הפליטה מיוצאי לאנצוט בישראל ממשיכים את חוט המסורת הציונית המפוארת מימי „אהבת ציון״ משנת 1894. בנאמנותם לציונות מימי נעוריהם בעיירתם־מולדתם, הם עושים למען בנייתה והאדרתה של מולדתם החדשה, מדינת ישראל, לכבודם ולזכרם של ציוני לאנצוט שמתו על קידוש השם.

הסתדרות „ההלוץ" בשנת 1924 — אָרגאַניזאַציע פון „החלוץ" אין יאָר 1924. למטה מימין (אונטן פון רעכטס): משה ואליעזר רוזמרין, יהודה זאואר, מנחם בוימל, דוב רוזמרין. שורה ב' (צווייטע ריי): סאבינה פריד, פייגה פלנר, אליעזר סטמפל, לאה מרגל, שמואל גרייזמן. שורה ג' עומדים: (דריטע ריי שטייען) הערש זאוואדה, מיכאל שטרנהיים, שמעון וולקנפלד, משה רוזנבלום, קלמן וולקנפלד, לייב וינר, לייב שטכר.

תזמורת החובבים „הזמיר" עם המנצח משה פיילשוס — אָרקעסטער „הזמיר" מיטן דיריגענט מוריץ פיילשוס.

דוד הר תל־אביב

פועלי־ציון בלאנצוט

א

הציונות היכתה שורשים בלאנצוט בשחר הופעתה. כבר בשנת 1894 היתה קיימת בעיר אגודה ציונית „אהבת־ציון" ובה 45 חברים. מספר גדול זה של ציונים מאורגנים, מתוך אוכלוסיה יהודית קטנה, שהיתה נתונה ברובה להשפעת החסידות, מעידה על הכרה לאומית עמוקה בקרב יהודי לאנצוט. החסידות בלאנצוט נלחמה בתקיפות בניצנים הרא־שונים של הציונות.

בעשור האחרון של המאה ה 19 (1890—1900) היה מצבן הכלכלי של השכבות העממיות בעיירות גליציה קשה מאוד. השלטון בקהילות, במקומות רבים, בא לשליטי הקהילה מכוח הפריץ או מושל העיר האזרחי (סטארוסטבו). נוכח תמונה עגומה זו בעיירות אחרות, בוקעת קרן אור התחיה הלאומית בלאנצוט, שהאירה ליהודי לאנצוט את דרך המלך לתנועת השחרור הלאומי והסוציאלי.

בזמן ההוא נראו באנשי עבודה שבחוגים הציוניים הסימנים הראשונים של ההכרה המעמדית. עדיין לא היתה קיימת בעיירות הקטנות שכבה מעמדית־פוליטית, שכן העוסקים בעבודה גופנית היו בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, שעבדו כולם בתנאים קשים. מצבו החומרי של נותן העבודה לא היה טוב יותר מזה של השכיר. הראשונים, איפוא, שהקימו כעין איגוד מקצועי להשגת תנאי עבודה נוחים יותר, היו הפקידים והעובדים השכירים במסחר ובחנויות.

בשנים הראשונות של המאה ה 20 קמו באורח סטיכי, בערים ובעיירות, אגודות של עובדי המסחר. במקומות רבים הוקמו אגודות עובדים כאלה במסגרת אגודות ציוניות, ובמרוצת הזמן התגבשה באגודות של עובדי המסחר תנועה ציונית־סוציאליסטית המושתתת על העיקרון של האינטרס המעמדי ועל הצורך בהתארגנותו של העובד היהודי.

כאשר ביארוסלב, הקרובה ללאנצוט, כבר היתה קיימת בשנת 1901 אגודה ציונית של עובדי המסחר בשם „העברי", עדיין היה לאגודה הציונית בלאנצוט „אהבת ציון" אופי כללי. היא איגדה בתוכה את כל הציונים מכל השכבות, מכיוון שכולם נאלצו לעמוד מאוחדים נגד החסידות הלוחמת שבעיר. האגודה הציונית היתה, איפוא, הכוח הפוליטי היחיד עד שנת 1918.

ב

השפעתם של פועלי־ציון אחרה לחדור ללאנצוט. ברײשה הסמוכה החלה פעולתם של פועלי־ציון עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. כשבאתי ב־1910 לרײשה מצאתי בה הסתד־רות פועלי־ציון חזקה. בראשה עמדו העסקנים המסורים: פיש, משולם דווידזון ונחום שטרנהיים, שהצטיינו בפעולה המסונפת בתחום התרבותי, הפוליטי והכלכלי. הצטרפתי לפעילות התוססת של מפלגת פועלי־ציון ברײשה והייתי פעיל בה עד מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1914 הגעתי עם זרם פליטי מלחמה לווינה וגם שם מצאתי הסתדרות פועלי־ציון חזקה וערה.

בשנות העשור הראשון של המאה ה 20, נמשך עדיין המאבק בין החסידים ובין המשכילים והציונים. המנהיגים הציוניים בעיר שאפו לחדור לבית־המדרש, להפעיל את השפעתם על הנוער החסידי ולרכוש את הציבור היהודי למען התנועה הציונית.

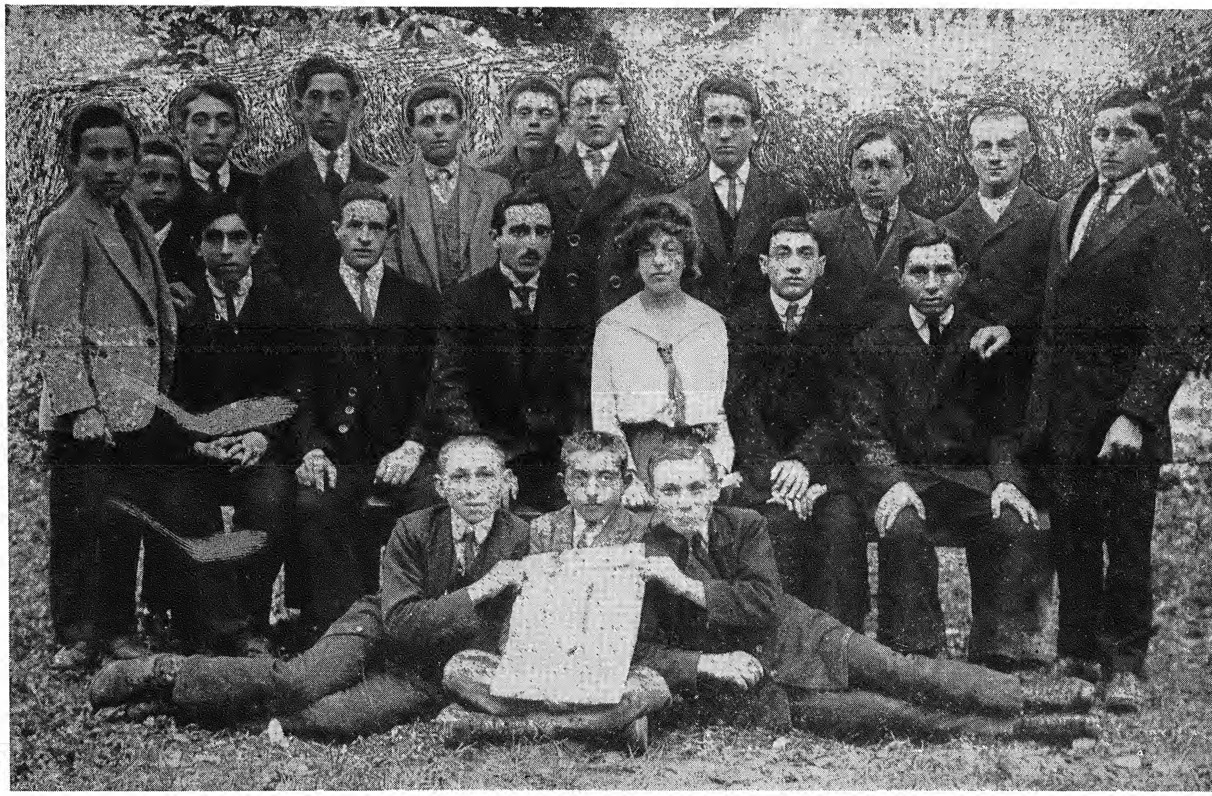
מן הראוי להבליט את אופיים הכלכלי המיוחד של יהודי לאנצוט. חלק מהם התפרנס מהמשק הגדול של האציל פוטוצקי כסוחרים, חוכרים, סוכנים ומתווכים. בעלי־מלאכה לא העסיקו עובדים שכירים, כי בקושי התפרנסו הם עצמם על עמל כפיהם. הנוער, שהתרחק מן החסידות, עזב את העיירה וביקש עבודה ברײשה, ששכנה במרחק של 17 ק"מ. משום כך לא היו בלאנצוט התנאים האוביקטיביים להתפתחותו של איזה ארגון עובדים שהוא. הנסיון לייסד לפני מלחמת העולם הראשונה סניף של ז'. פ. ס., מפלגה יהודית אנטיציונית (Żydowska Partja Socjalistyczna) לא הצליח.

ג

לאחר מלחמת העולם הראשונה חזרו מחזית המלחמה החיילים היהודים, וביניהם פעילי האגודה „אהבת־ציון", שהפיצו לראשונה בלאנצוט את האידיאלים של הסוציאליזם. היתה זאת תקופה, שבה גברו הזרמים הפוליטיים הקיצוניים גם ברחוב היהודי, וחוללו תסיסה בחלק מהציבור היהודי בלאנצוט. התסיסה הזאת קירבה חלק מהציונים לאידיאולוגיה של האגף הסוציאליסטי שבתנועה הציונית, אבל עדיין חסרה היתה הדחיפה לליכודם הארגוני של הציונים־הסוציאליסטים שבמחנה הציוני.

כשחזרתי ב 15 בנובמבר 1918 מהצבא האוסטרי ללאנצוט מצאתי בה תנאים נוחים לייסוד הסתדרות פוע"צ, שבה הייתי חבר בשנות נעורי ברײשה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. יום אחרי שובי לעיירה ניסו האנטישמים הפולנים להתנפל על יהודי לאנצוט. היה זה ביום השנה הראשון למותו של מנהיגה הבלתי נשכח של תנועת פוע"צ, בר בורוכוב ז"ל. באתי בדברים עם כמה חברים משכילים, אוהדיה של ארץ־ישראל העובדת, והחלטנו ליסד בלאנצוט סניף של הסתדרות פוע"צ בגליציה. יוזמתנו עוררה הד רחב בציבור. באסיפת יסוד נבחר ועד מקומי של מפלגת פועלי־ציון בלאנצוט. חברי הוועד היו: הערש (צבי) יאסם, יושב־ראש, כותב טורים אלה — מזכיר, נפתלי לאופבאן, משה צוקר ועוד. התקשרנו עם הוועד הפועל המרכזי של פוע"צ בקראקוב. פתחנו בפעולה למען קרן העבודה בארץ־ישראל. כן ראינו חשיבות גדולה בהסברה סוציאליסטית בקרב הנוער. תגובותינו לבעיות הפוליטיות־חברתיות והתרבותיות של יהודי לאנצוט נבעו מגישתנו הפועלית־ציונית.

מצבם הכלכלי של יהודי לאנצוט הורע כאשר חוסלו

קבוצת חברי „פועלי־ציון" — אַ גרופּע חברים פון „פועלי־ציון", למטה מימין יושבים (אונטן פון רעכטס זיצן): יעקב זאואר, וולף גוטמן, יצחק זאואר. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): ישראל צוקר, וולף טוכפלד, צפורה הר, דוד הר, וולף יסם, יוסף הר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): יצחק זאואר, אולי מילראד, אליעזר גלבר, ישעיהו זוננבליק, אהרן היטר, מלך קושטכר, אליעזר קושטכר, אליהו גלזר, זלמן היטר, וולף מילראד.

מקורות הפרנסה שלהם, שהיו קשורים במשקו של פוטוצקי. נאלצנו לבקש אמצעים להקלת העוני שפשט ברחוב היהודי בעיירה. היו אלה גם שנות תוהו ובוהו כלכלי בפולין אחרי מלחמת העולם הראשונה. ביחוד סבלה השכבה העניה שבאוכלוסיה היהודית. משום כך יסדנו צרכניה (אגודה שיתופית) שאליה הצטרפו מאה ושמונים משפחות (כ 500 נפשות), שיכלו להשיג מצרכי מזון חיוניים. הנהלת הצרכניה נעזרה במוסדות הכלכליים שבקראקוב ובשלטון המקומי ויכלה לספק לחברי הצרכניה פחם, עורות, תפוחי אדמה ועוד. מהצלב האדום, שבראשו עמדה אמו של אלפרד פוטוצקי, קיבלנו מזון בכמויות גדולות בשביל מאות ילדים יהודיים. בראש הנהלת הצרכניה עמד כותב הטורים האלה וחבריה היו אלתר טורקלטאוב, ישראל טוכפלד, אליהו אויגנברוין, יעקב לאנגזאם ולייב אנמוט. כמנהלי הצרכניה היו פעילים: הערש יאסם, פנחס צ'ופר, מלך קסטן ולאוזער מארדר.

פוע"צ יזמו פעולה תרבותית רחבה. הושמעו הרצאות על נושאים שונים, התנהלו ויכוחים ערים, וכן הוזמנו מרצים ומנהיגי פוע"צ מקראקוב, מלבוב ואף מווארשה. נערכו מסיבות לכבוד סופרים ויצירותיהם כגון: שלום־עליכם וי. ל. פרץ. עתוני פוע"צ בפולין הודיעו בהרחבה על פעילותם התרבותית של חברי פוע"צ בלאנצוט. העבר של עשרות השנים השכיח מזכרוננו פרטים רבים, אולם זוכרני את הידיעה שהופיע ב„ארבייטער־צייטונג" מיום 12.10.1919 בווארשה על ההרצאה של שכנא זאגאן בלאנצוט על הנושא „קולטור־אויפגאבן פונ'ם יידישען פראלעטאריאט".

אחד הגורמים החשובים להפצת התרבות בקרב הנוער היהודי היה הספריה העממית הראשונה על שם מכס רוזנפלד *. המוסד הזה, שהכיל שמונה מאות ספרים, מילא את תפקידו החשוב בהנהלתה של החברה המסורה פייגה גוטמן.

ד

הפעולה החשובה של פוע"צ הופסקה עם פרוץ המלחמה בין פולין וברית־המועצות. גל אנטישמי חדש הציף את המדינה והשלטון הפולני האשים את יהדות פולין באהדה לבולשוויזם, וצעירים יהודים רבים בגיל הגיוס נעצרו במחנה יאבלונה. נאסרו רבים מבין העסקנים הסוציאליסטיים, וביניהם

* נולד בשנת 1884 בדרוהוביץ. בצעירותו הצטרף לפועלי־ציון. ערך עתון סטודנטים בפולנית „סיסמתנו". ספריו הופיעו בגרמנית „יהודים בפולין", „שאלת היהודים בפולין". מת בשנת 1919 בדרך לוועידה בינלאומית סוציאליסטית בברן.

חברנו המסור, הערש יאסם, ורק הודות להתערבותו של עורך־הדין המפורסם, ד״ר לייב לאנדאו, שוחרר מבית הכלא.

לאחר שהרוחות נרגעו, חידשנו את פעולתנו היום־יומית. כיוון שקבוצת צעירים וצעירות מהשכבה העממית היתה נתונה להשפעתנו, יזמו חברינו הצעירים: ישראל צוקר, וולף טוכפלד, פייגה גוטמן, וולף יאסם ויוסף האר את הקמתה של האגודה „יוגנט״. בחודשים הראשונים לקיומה של האגודה הצטרפו אליה צעירים רבים. באגודה התנהלה פעולה תרבותית ענפה בחוגים, ובערבי חורף קיבלו החברים תה ועוגה ללא תשלום. האגודה התקשרה עם המרכז של ארגוני הנוער בתנועת פוע״צ. כתבה מלאנצוט ב„ארבייטער צייטונג״ גליון 72, מ 4.10.1919 הודיעה על מגבית בלאנצוט לטובת ה„יוגנט קעמפער״ בהשתתפותו של נציג הסתדרות הנוער מקראקוב יחזקאל פרידברג.

השפעת מפלגתנו גדלה הודות לפעילותה הקונסטרוקטי־ווית ורבת־ההישגים. היא דאגה לצרכים הסוציאליים ותרבו־תיים־לאומיים של השכבה העמלה בלאנצוט ורכשה משום כך את אהדתה. על רקע זה יש להבין את ההיענות הנלהבת של נשי לאנצוט לקריאת המפלגה לייסד חוג נשים, שתפקידו יהיה לסייע בהגשמת מטרותינו הציוניות והסוציאליסטיות. לחוג זה הצטרפו החברות הפעילות והמסורות — פייגה האר, הנה מילרד, אסתר טוכפלד, רייזל גוטמן, שרה יאסם, לאה ארנפריינד, טילה צוקר, רחל לאופבן ופייגה מילרד, שסייעו לנו בעבודתנו השוטפת. החוג ארגן להקת חובבי תיאטרון, שהציגה בהצלחה כמה מחזות. פרט לפייגה האר, הנה מילרד (נשואה לאשטשובר) בעכו, לאה ארנפריינד (נשואה אוש־רובסקה) בתל־אביב, פייגה מילרד (בארה״ב), שעלו ארצה לפני השואה או הגיעו לישראל מרוסיה, כפליטי מלחמה, ניספו בשואה כל החברות המסורות.

ה

כבר בשנת 1920 היתה הסתדרות פוע״צ גורם פוליטי חשוב בלאנצוט ורכשה לה זכות קיום בציבור היהודי. היא התגברה על המשבר שפקד את תנועת פוע״צ בזכות קשרה ההדוק עם ארץ־ישראל העובדת. רעיונותיה של תנועת העבודה בארץ־ישראל ובעיותיה שימשו לחברינו, העומדים בראש ההסתדרות, מורה דרך בפעולתם. משום כך התיחסנו בשלילה גמורה לאינטרנציונל השלישי שתבע את חיסולה האידיאולוגי של הציונות הסוציאליסטית מיסודו של בר בורוכוב. וכך נמנע פילוג בסניפנו, שהצטרף למפלגת הפועלים הציונים הבלתי תלויה בגליציה המערבית, שהיתה כלולה באיחוד העולמי של פוע״צ ימין. בגולה היה האיחוד שלוחה נאמנה של מפלגת „אחדות העבודה״ בישראל.

אחרי הפילוג גילה סניפנו פעילות רבה בכל השטחים הפוליטיים והסוציאליים בחיי יהודי לאנצוט. יתר על כן, ארגוננו גדל, הרחיב את מסגרתו, נשכרה דירה גדולה, שהיתה למרכז חיי הסניף. החברים ישראל צוקר, ישראל קזשטעכער, לייזר פופיול, אליעזר גלבר, יוסף האר, נשאו בעול העבודה

חוג נשים ב„פועלי ציון״ בשנת 1920 — פרויען־קרייז אין „פועלי־ציון״, למטה מימין (אונטן פון רעכטס): מינדל יסם, אסתר זאואר, שרה יסם. יושבות מימין (זיצן פון רעכטס): לאה ארנפרייגד, הניה מילראד, פייגה גוטמן, שבע רגנבויגן רייזל גוטמן. עומדות מימין (שטייען פון רעכטס): אסתר טוכפלד, תהילה יסם, רחל איינהורן, פייגה מילראד, אורחת.

והתגברו על הקשיים שנערמו בדרכם. לא היה קל לפעול במפלגה ציונית־סוציאליסטית בלאנצוט, שמאז ומתמיד היתה מבצרה של החסידות הקיצונית.

במסגרת פעולתנו התרבותית הרצו בסניפנו המרצים הידועים ד"ר יצחק שיפר, ד"ר יחיאל הלפרן, חיים הניג, מהנדס אנשל רייס וגרינברג. יסדנו אגודת ספורט „שמשון" (אחר כך „הפועל") לטיפוח תרבות הגוף בקרב הנוער. הקבוצה ערכה משחקי התחרות עם קבוצות יהודיות ולא־יהודיות.

נוסד גם חוג דראמתי, שבו הצטיינו בכשרונם החובבים ממשפחת טוכפלד: אסתר, וולף וצביה, אשר ביחד עם החובבים קליין, קלמן טייטלבאום, דבורה זאוער, פייגה האר, וולף גוטמן, הציגו בהצלחה מהיצירות הדראמתיות של הספרות היידיש. החוג הזה שיתף פעולה עם החוג הדראמתי של הברות פוע"צ. לא החמצנו שום הזדמנות לנקיטת עמדה בשאלות יהודיות כלליות וסוציאליות. בבחירות לעיריות שנערכו בשנת 1923, עדיין לפי שיטת ה„קוריות", התאחדנו עם הסתם־ציונים ב„קוריה" הרביעית. כן תרמנו את חלקנו במשימה להקמת „בית העם".

הפעילות הזאת של ארגון פוע"צ בלאנצוט בתקופת קיומו הראשונה משנת 1918—1926 התנהלה בראשותו של כותב הטורים האלה, אשר בשנת 1926 הגשים את חלומו ועלה לארץ־ישראל.

המאזן של התקופה הזאת מסתכם, איפוא, בסעיפים החשובים של עבודה ציונית־סוציאליסטית: א) חלקם של פוע"צ בעבודה ציונית־כללית; ב) פעולת הסברה סוציאליסטית בקרב הציבור היהודי; ג) פוע"צ רכשו להם עמדה נכבדה בעיר ובתנועה הארצית של פוע"צ; ד) הארגון תרם את תרומתו הנכבדה לחיי התרבות של יהודי לאנצוט; ה) גדלה השפעתם של פוע"צ על החיים הפוליטיים והחברתיים בעיר.

ההישגים האלה במשך שבע שנות פעולתי בפוע"צ שימשו ערובה וחיזקו את אמונתי, כי אחרי עלייתי ארצה לא ייחלש הארגון ועם מסירת ההנהגה לידי החבר ישראל צוקר יימצא הארגון בידים נאמנות.

מעטים הם החברים והחברות החיים אתנו היום, שאתם היתה לי הזכות לעבוד בארגון פוע"צ בלאנצוט. רובם של פעילי ארגוננו הצנועים, הנאמנים והמסורים, עונו ונרצחו במחנות השמדה בידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם. עצמותיהם פוזרו או נקברו בקברי אחים בארצות הגולה האכזרית.

חברי „פועלי־ציון" בשנת 1927 — „פועלי ציון" חברים אין יאר 1927 — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): מוטל זאוער, ברל שרייבר, יעקב זאוער, חיים וולפמן, יוסף ריב, בנימין צוקר, זאלקי קלטר. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): מנחם שנמן, זלמן היטר, חיה יסם, ישראל מילראד, ישראל צוקר, אליעזר גלבר, שיינדל איינהורן, יצחק פופיול. עומדים מימין שורה א' (שטייען פון רעכטס): רחל גוטמן, מיכאל שיפמן, שמואל ראט, אברהם מילראד, זישה הר, וויטל גוטמן, אליעזר בזמשטוק, משה הר, יצחק צלנר, מלך מילראד, גולדה ומלכה יוקל, יהודית גוטמן. עומדים שורה ב' (שטייען צווייטע ריי) גיטל זאואר, שלמה יסם, וולף גוטמן, ברײנדל יסם, לייזר־יצחק גוטמן, אלטה יסם, גיטשע יסם, ברכה מונדשיין, ישראל־יהושע מילראד, וולף זוננבליק, אליעזר שטרנהיים, חיה זוננבליק. עומדים שורה ג' (שטייען דריטע ריי): משה מילראד, הרץ יסם, פייגה קראוט, יצחק זאואר, שמואל קזשטכר, אהובה מונדשיין.

משה קנלר אנטוורפן

מזרחי וצעירי מזרחי

לאנצוט שימשה אחד המבצרים לחסידות והיא שהטביעה את חותמה הדתי־הרוחני על העיירה, עד ראשית המאה ה־20.

הופעתה של האגודה הציונית הראשונה „אהבת ציון" בלאנצוט בסוף המאה ה־19, יצרה כעין ציר, ששני קטביו — החסידות והציונות. התגובה של היהדות הדתית, שלא מצאה את מקומה בתנועה העממית־החסידית ולא בתנועה הלאומית־הציונית, לא איחרה לבוא.

היהדות החרדית־התורנית, שלא קיבלה את הציונות כפתרון לאומי לבעיות היהודים בגולה, הקימה את ההסתדרות „אגודת ישראל". לצערנו הגדול, חורבנה של יהדות אירופה היא שהניעה את „אגודת ישראל" ללכת בדרכי הרבנים, מייסדי „מזרחי" מלפני חמישים שנה. אולם גדולי תורה ויראי שמים, שלא מצאו סתירה בין תורת משה, בין עיקרי האמונה והמסורת ובין קריאתה של הציונות לשיבת ציון ולבנין הארץ בימינו, נתנו את ידם להקמת התנועה הדתית הלאומית „מזרחי".

הרעיון הציוני של גאולת העם היכה שורשים עמוקים בקרב שלושה וחצי מיליון היהודים, שהיו שרויים בגלות פולין האפלה, כשהם מופלים לרעה מכל הבחינות.

בהשפעתם ובהנהגתם של גדולי הרבנים, שמקרב המנהיגות הרוחנית של יהדות פולין, חדרה המחשבה הדתית הלאומית לתודעתם ולליבותיהם של חובשי בית המדרש, תלמידי חכמים, יראי השם ומשכילים דתיים, בעיירות פולין, שהצטרפו לשורות ה„מזרחי". יש לציין, כי רק אותם חובשי בית המדרש, שהיה בהם מרוח המרד ואומץ־לב, מסוגלים היו להנתק מרוח הקנאות של בית המדרש ולהצטרף לתנועת־השחרור הדתית הציונית — „מזרחי".

אם הסגולות האלו היו דרושות לחובש בית המדרש בכל עיירה, הרי בלאנצוט — על אחת כמה וכמה, כי הלא היתה לאנצוט מבצר החסידות, שהקימה מחיצה בין בית־המדרש ובין בעיות החיים של היהדות.

לאישיותו החזקה ורבת הפעלים של ר' אנשיל כץ, שהופיע בימים ההם בעיירתנו, היתה השפעה רבה על הקמתה של

„מזרחי" ו„צעירי־מזרחי" — יושבים מימין חברי ההנהלה (זיצן פון רעכטס די פאַרוואַלטונג): מילר, יחיאל נוסבוים, אהרן מושל, יהושע פריי, אנשיל כ"ץ, גדליה אסטליין, גדליה אנגלברג.

הסתדרות „מזרחי" בלאנצוט. ר' אנשיל, תלמיד חכם, הבקי בש"ס ופוסקים מחד, ובספרות ובהשכלה פילוסופית מאידך, התקרב, מתוך ראיית הנולד, לחוגי הרבנים שהלכו לפני המחנה הדתי הלאומי החדש, ואשר האמינו כי קיומן המלא של תורת משה ומצוותיה יתכן אך ורק בארץ־ישראל. הוא הצטרף להסתדרות העולמית „מזרחי".

בשנת 1919 ביקר בלאנצוט הרב רפפורט מיאַנדז'יאוב, ובנאומו בבית המדרש קרא להצטרפות ל„מזרחי". לקריאתו היה הד רב בעיירה והיא נתקבלה באהדה רבה בקרב יהודים נכבדים וחשובים שמבין תושבי לאנצוט. וכך נוסדה הסתדרות „מזרחי", והרוח החיה שבה ומורה דרך שלה, היה ר' אנשיל כ"ץ שנבחר כמזכירו הראשון של סניף „מזרחי" בלאנצוט. ליושב ראש נבחר ר' גצל דרוקר. חברי הועד היו: אלימלך פרלמוטר, חיים וולקנפלד, בנימין גרייזמן ומשה הלפרן.

*

שנת 1930 תצוין כשנת ההתעוררות בתנועת „מזרחי" בפולין, שהקימה בקראקוב מרכז למערב גליציה. מזכיר המרכז, הרב הלפרן, ביקר בלאנצוט ואירגן מחדש את הסניף. נבחר ועד חדש עם ר' אנשיל כ"ץ בראש; חברי הועד: ר' יחיאל נוסבאום ז"ל — סגן ויבדל"ל אהרן מושל — דמות ידועה בחיי קהילת לאנצוט — כמזכיר; ר' יהושע פריי ז"ל, ר' גדליה אנגלברג ז"ל, ר' לייביש מלאן ז"ל, ר' גדליה אַסטליין ז"ל, ר' אליהו רייך ז"ל ור' אהרן וולקנפלד ז"ל.

ל„מזרחי" נודעה השפעה רבה על הנוער הדתי, ורבים מהצעירים החסידים, חובשי בית המדרש, הצטרפו לשורות חובבי ציון בזכותו של ר' אנשיל כ"ץ ובכוח השפעתו, בהיותו תלמיד־חכם ובעל כשרון אורטורי. יכולתו בהוראה נתגלתה במתן שיעוריו בקלויז דדז'יקוב, שהיה תמיד מלא מפה לפה. הוא לימד משניות, גמרא, ואת הנוער — תנ"ך. לידענים מהם היה ר' אנשיל מקדיש הרבה מזמנו ובלבות כולם היה מחדיר את הרעיון הדתי־הלאומי.

ר' אנשיל יסד סניף של „תורה ועבודה" לצעירי „מזרחי" וניהל, ערב ערב, שיעורים בתורה ובספרות. בהשפעתו יצאו להכשרה חלוצית משה פרידמן לגורליץ ואליהו רייך לסוקולוב.

הצעירים התארגנו בהסתדרות „צעירי מזרחי". במשך זמן־מה שימשו יהושע פריי ז"ל ואליהו רייך ז"ל כסגני יו"ר. על פעילי „צעירי מזרחי" נמנה כותב הטורים האלו, תלמידו המובהק של ר' אנשיל, המכהן כיום כסגן יושב ראש ומזכיר כללי של „מזרחי" ו„הפועל המזרחי" בבלגיה; השתתף כציר בקונגרס הציוני האחרון. מבין פעילי „צעירי מזרחי", יצוינו שמואל קאלטר, שהיה מזכיר צע"מ, משה פרידמן — גזבר, הנמצא היום בבלגיה, וכן אחיו יצחק פרידמן ושמעון צוויבל החיים גם הם בבלגיה.

הרוח החיה ב„צעירי מזרחי" היה בנו של ר' אנשיל כ"ץ — יצחק ז"ל, חבר „כפר עציון" שמת מות גיבורים, על קידוש השם והמדינה, עם גיבורי גוש עציון בהגנה על אדמתם. יצחק, בעודנו צעיר לימים, יסד בלהט החלוצי שלו,

הנהגת הסתדרות „מזרחי" — אָנפירער פון „מזרחי. — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): שלמה גרינבאום, אנשיל כ"ץ. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס: יצחק פרידמן, יחזקאל וונגר, שמואל קלטר, משה קנלר, מרדכי וונגר, משה פרידמן, וולף קלאריסטנפלד.

ובעזרתו של כותב הטורים האלו, את „השומר הדתי" בלאנצוט. הוא עמד בראש קבוצת „השומר הדתי", היה פעיל בה במסירות נפש ושימש כמופת לחבריו ברוחו החלוצית שפעמה בו. ביחד עם מנהיג „השומר הדתי" בגליציה, שלום קרניאל (טרלר) ז"ל, שהירבה לבקר בלאנצוט, סייע להקמת קן של נוער חלוצי־דתי.

חדרי „המזרחי" נמצאו בביתו של יהושע ווסרשטיין ז"ל ואחר כך ב„בית־העם", שבו נתקיימו שעורים קבועים בתלמוד, בתנ"ך ובתולדות ישראל. כן היה נתון הקלויז דדז'יקוב למנהיגותו הרוחנית של ר' אנשיל כ"ץ.

מן הראוי לציין, כי לחיזוקו של „המזרחי" בלאנצוט עשה הרבה, בביקוריו התכופים, הח' פנחס שיינמן מקראקוב, מהמרכז במערב גליציה, המשמש כיום ראש המועצה הדתית בתל־אביב. כחובש בית המדרש וכנואם מוכשר השפיע על חוגי החסידים בעיירה.

בין העסקנים והמנהיגים של תנועת „מזרחי" שביקרו בלאנצוט, יש להזכיר את התלמיד חכם והנואם המצוין, ד"ר אברהם גוטסדינר ואת מנהיגו הרוחני של „המזרחי", הרב יהודה לייב הכהן מימון, שביקורו עשה רושם חזק על ציבור החסידים בעיירה. אולם ביקורו של הרב מימון היה קשור גם בעלייתו של ר' אנשיל כץ לארץ־ישראל וכך נתקיימה שאיפתו של יו"ר „המזרחי" בלאנצוט והוא זכה לעלות לארץ־ישראל בפרוס הפסח שנת תרצ"ו.

אחרי עלייתו של ר' אנשיל קיבל ר' יחיאל נוסבאום את הנהגת הסניף וכותב הטורים האלה את המזכירות. ביחד עם יהושע פריי, שהיה יו"ר של „תורה ועבודה", ועוד חברים, המשיכו בפעילותם ב„מזרחי" שנעשה לגורם חשוב בחיים החברתיים והציבוריים בעיירתנו, ולפיכך גם חוליה בשרשרת הפעולות והאירועים, בתחום התחיה הלאומית הדתית, שהובילו להקמת מדינת ישראל.

החורבן הגדול של יהדות פולין הביא גם כליה על חברינו, שהשתתפו במלאכת הקודש של בניין הארץ. תהיה נא הרשימה הזו גל־עד לזכר הקדושים האלה.

בנימין אייגהורן הדר רמתיים

אגודת ישראל

לאנצוט היתה עיירת חסידים מובהקת. ניכר היה בה רישומם של רבנים וצדיקים. ביחוד שלטו בה חסידי בלז. הנוער החסידי למד בישיבות ובבתי־מדרש. הקשר בין המוני החסידים ובין רבניהם וצדיקיהם היווה מעין מסגרת אירגונית של תנועת החסידים.

אולם, כמו בערים ובעיירות אחרות, נמצאו בלאנצוט יהודים רבים מחוץ למחנה החסידים. היו כאן צעירים דתיים, שלא נהו אחרי החסידות, ומטעמים שונים, בעיקר כלכליים, לא יכלו להתמסר ללימודים בישיבות ובבתי־מדרש והיו נאלצים לעבוד. כל אלה נמצאו מחוץ לכל מסגרת דתית מאורגנת.

„אגודת ישראל" מצאה בחוגים האלה את החומר האנושי הרצוי למפלגתה. אחרי מלחמת העולם הראשונה הוקם בלאנצוט סניף של „אגודת ישראל" שמנה, במרוצת הזמן, כמה מאות חברים.

יושב־ראש הסניף היה, בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, ר' פייביש אדולף, שהעמיד לרשות המפלגה חדר בביתו. בכל ערב וערב היו מתאספים חברי האגודה ללימוד שעור בגמרא, בעין־יעקב, בשולחן־ערוך ולעיון בספרי מוסר. הלומדים היו בעיקר צעירי „אגודת ישראל", שהיו עסוקים ביום בעבודות שונות. לפעולה זו היתה השפעה רבה על אותם היהודים החרדים בעיירה, שהיו מחוץ לתנועת החסידות ושלא יכלו להצטרף לתנועה הציונית הלאומית.

„אגודת ישראל" הציבה לפניה עוד מטרות לפעולה בשטחים שונים: במוסדות צדקה — קופת גמילות־חסדים, חברת ביקור־חולים, חברת אש"ל (אכילה, שתיה, לינה). צעירי „אגודת ישראל" נשאו בעול המצוות ועזרת הנצרכים במוסדות הצדקה האלה, בראשותו של חיים פודרבייטל ז"ל. הוא התמסר בכל מאודו ובכל נפשו למפלגה עד כדי התנגשות, לפעמים, עם המפלגה הציונית.

נוסף לצעירי „אגודת־ישראל" נוסדה עוד שכבה חינוכית צעירה יותר „פרחי האגודה" — ילדים ונוער מבני עשר עד חמש־עשרה, שעתידים היו לחזק את שורות „צעירי אגודת ישראל". על פעילותם של צעירי האגודה תעיד העובדה, שבשנים תרצ"ד—תרצ"ה, 1934—1935, הוקמה נקודת הכשרה חלוצית מטעם „אגודת־ישראל".

מקום ההכשרה הושג בעזרת היושב־ראש ר' פייבוש אדולף. רבים מבעלי־הבתים בעיירה סיפקו לחלוצים כמה ימי עבודה בשבוע, כגון: ר' זליג קרנר ז"ל, ר' מאיר עסטליין ז"ל, אפרים קרנצלר ז"ל ועוד אחרים, שעזרו לנוער החלוצי של האגודה להכשיר את עצמו לבנין הארץ.

„אגודת־ישראל" יסדה קרן בשם „קרן־היישוב" למימון הפעולה למען יישוב ארץ־ישראל. כותב הטורים האלה היה מורשה הקרן הזאת בלאנצוט ומילא את תפקידו, כפי שהוטל עליו.

תהא נשמתם של חברי „אגודת ישראל", שניספו בחור־ישראל. אמן!

בנה של קהילת לאנצוט, צרורה בצרור החיים של קדושי עם

הברי אגודת ישראל — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): לייב ביברברג, מנדל הולצברג, פייבל אדולף, משה המרלינג. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): ניסן קניג, אברהם קארפיול, יואל אדולף, זליג פלדשטין, אהרן בראון, יחיאל וינרב, בנימין איינהורן, פרץ ווסר.

ניצוצות

(מוסדות, ארגונים, תנועות, אישים, הווי, לאור הכתבות ב־Nowy Dziennik בשנים 1928—1934)

הציונים הכלליים:

(1928). באספת הציונים הכלליים נבחר ועד חדש: ד״ר אברהם דרוקר — יושב ראש, ד״ר ליאון מרקל — סגן, צבי זאוארהפט — מזכיר; חברי הועד: מהנדס אברהם שפאץ, יחיאל נוסבוים, שלמה גרינבוים, ד״ר דוד לוטרינגר, אליעזר פאס, נחמן קסטנבוים, שני נציגי הנוער: משה רוזנבליט ומיכאל וולצר.

הועידה הציונית ה־13; למועצת המפלגה נבחר: מהנדס שפאץ. נחמן קסטנבוים ושלמה גרינבאום השתתפו בועידה כצירים.

הועד הציוני המקומי — הוחלט להרחיב את פעולת הועד ולשכור דירה לפתיחת מועדון, כדוגמת הציונים הכלליים בטרנוב.

הועד ערך נשף חנוכה גדול. בתוכנית: מקהלת „עקיבא", תזמורת „הזמיר", מערכון מבוים בידי הגב' מרקל. ד״ר ק. שטיין מקראקוב השמיע את הנאום החגיגי.

הציבור הציוני ערך מסיבת פרידה לחברים העולים לארץ ישראל: לשמואל גרייזמן, לדוד פאסט ובלומה קורנבלאו.

הבחירות לקונגרס הציוני הביאו להתעוררות הפעילות הציונית בעיירה.

למפעל ארלוזורוב ולמפעל כפר אוסישקין נרתמו מטובי בני העיר בלאנצוט. המגבית הכניסה סכום כסף ניכר.

נתקיימה אספת מחאה נגד סגירת שערי הארץ. נאמו ד״ר וינטרויב מפשמישל, ד״ר דרוקר ומהנדס שפאץ.

(1938). הבחירות לסיים הפולני — אסיפת בחירות גדולה נקראה על ידי הרשימה המאוחדת. בית המדרש הגדול לא יכול לקלוט את ההמונים, שבאו לשמוע את הנואם, הד״ר בולווה, שהביא את המצע לבחירות לסיים. הוחלט להצביע בעד הרשימה עם הד״ר יהושע טהון בראש.

(1928). הבחירות לעיריה — הבחירות אושרו על־ידי השלטונות הפולניים בלבוב. רשימת המועמדים הציוניים נחלה נצחון מלא. לראש העיריה נבחר יאנושבסקי. מהיהודים נבחרו: גצל דרוקר — מזרחי, הרש אסטליין — בלתי מפלגתי.

(1933). החלוקה לשלושה אזורים, לבחירות לעיריה, על־ידי השלטון הפולני, היתה מכוונת לקיפוח זכויותיהם של הבוחרים היהודים. בכדי להפר את מזימת השלטון, התאחדו כל

המפלגות היהודיות לשם השגת ארבעה נציגים בעיריה, מתוך ששה עשר נציגים. הרכבו של הועד האזרחי לבחירות היה: א. שפאץ — ציונים כלליים, אנשיל כץ — מזרחי, פאביאן אבנר — בלתי מפלגתי, לייב קרנצלר — בלתי מפלגתי, ועוד שמונה חברים. לעיריה נבחרו שלושה ציונים, אגודת־ישראל — נציג אחד ושמחה ספיר — בלתי מפלגתי.

(1929). קרן קיימת לישראל — לגאולת עמק עכו אספה הקק"ל 228 זהובים. בין התורמים העיקריים: אברהם כץ, אסתר וולקנפלד, בריש וולקנפלד, פנחס צוויבל, ד"ר לוטרינגר, ז. קרנר, ד"ר קנפל, לייב קרש, ד. טרומפטר, ו. קובק, מ. מרדר, י. ברוור, ג. אסטליין, א. פאס.

(1931). הקק"ל ערכה מסיבת חנוכה חגיגית, בביצוע התוכנית השתתפו חברי „השומר הצעיר" ו„הנוער העברי". הוצג המחזה „הטפש הנצחי" בבימויה של הלנה שטיצל. נמכרו מאה שקל יותר מאשר בשנה שעברה.

(1933). קרן היסוד — ד"ר שפירא, בא־כוח קרן היסוד, ביקר בלאנצוט ובעזרת המהנדס שפאץ, הגב' רחל דרוקר ושמעון וולקנפלד, נאסף סכום גדול לטובת הקרן. (1934) בהשתתפות שליח המרכז, מגר. א. רוסטהל, נתקיימה ישיבת ועד קה"י לשם תיכנון המגבית. בפעולה זו הצטיינו בעבודתם ד"ר רחל דרוקר, אברהם שפאץ, ד"ר אברהם דרוקר, פנחס צוויבל, משה פיילשוס ולייביש־אריה ווינר.

(1931). וויצ"ו — ביזמתה של ד"ר רחל דרוקר התקיימה אספת נשים מיסדת של וויצ"ו בלאנצוט. הגב' ד"ר הורוביץ מקראקוב הרצתה על תפקידי וויצ"ו בגולה ובארץ. דברי הנואמת נתקבלו בהתלהבות ובאספה המיסדת נרשמו שמונים חברות. לועד הוויצ"ו נבחרה: ד"ר רחל דרוקר יושב ראש, ד"ר קנפל ביילי בוט — סגניות, רבקה בוט — מזכירה, שיינדל זאוואדה — גזברית. חברות הועד: הגב' מרקל, הגב' שפאץ, דבורה פייער, קרנר, ביילי פלאשן, קזשטכר, אלקה קסטנבאום, סבינה פריד, שושנה ליפשיץ, קאנר, פרידה גרייזמן, רחל אנמוט, שושנה מכלוביץ', א. פייער וקרטיס.

(1932). בועידת וויצ"ו בקראקוב נבחרה רחל דרוקר לנשיאות.

(1933). נתקיימה אספה כללית של וויצ"ו. הדין והחשבון גילה עבודה מאומצת של חברות וויצ"ו למען הקרנות, על פעולה תרבותית (הרצאות וחוגים לעברית), ועל נשפים לילדים. בעזרתה של וויצ"ו הוקמה נקודת הכשרה לחלוץ, שבה עבדו שנים עשר צעירים וצעירות, בני לאנצוט.

(1930). הנוער העברי — נערך כנס מדריכי הנוער העברי ממחוזות רישה—יארוסלב,—לאנצוט בהשתתפות ששים צירים מכל העיירות. לפי הדו"ח קיימים שבעה עשר קנים במחוזות, המונים אלף ומאתיים חברים. הח' זילינקובסקי הרצה על החינוך והח' ישראל שוס על המצב בתנועה.

חוג נשים ויצ"ו — פרויען קרייז ויצ"ו.

תנועת הנוער „עקיבא" — יוגנט באַוועגונג „עקיבא" — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): אנמוט, פייער, אסטליין, קסטן, אנמוט, אסטליין. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): בתיה הורביץ, בתיה קסטן, פיילשוס, אסתר אמנט, , קושטכר, מניה אנגלברג, חיה כ"ץ, רחל ספיר, נחמן קסטנבאום. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): דבורה ליפשיץ, אטיל קנלר, דינה קורנבלאו, ברוניה מילראד, דבורה פייער, רחל שוסהיים, חוה פייער, לאה ספיר, איטקה אדלר, מניה פיילשוס, אסתר אנמוט, פסיל זגיל. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): פנחס פאסט, יצחק גרינבאום, יעקב דרפלר, מאטל פאסט, גדליה אסטליין, חיים סטמפל, דוב רגנבויגן, עקיבא לאנדוי, יהודה מרדר.

הסתדרות „הנוער העברי" נוסדה בלאנצוט בשנת 1929 ומנתה עם היווסדה חמישים חברים. בראש ההנהגה עומד נחמן קסטנבאום וקלמן וולקנפלד. הקן הלאנצוטאי העשיר, בפעולתו ובעזרתו למוסדות, את החיים הלאומיים והציבוריים בעיירה.

(1931). התקיימה פגישה מחוזית של אגודת הנוער העברי, נאם ד"ר יהודה אורנשטיין על „מטרת הציונות הכל־לית". לפגישה בא הנוער העברי בהמונים. בערב נאם ד"ר אורנשטיין לפני קהל מבוגרים על „העברית והיהודים".

(1932). בעונת החורף אורגנה מושבת מדריכים בהנהלת ד"ר יהודה אורנשטיין בכפר אלביגובה. השתתפו מאה וחמישים מדריכים. נערכו ימי עיון במדעי יהדות, חינוך ובמצבה הפוליטי בציונות. בזמן קיום המושבה נתקיימה ועידה, שאליה באו כמאתיים צירים. המרצים בה היו: ד"ר יהודה אורנשטיין וד"ר יעקב פראנד. הועידה ננעלה חגיגית ב„בית־העם".

(1933). תנועת הנוער עקיבא — נתקיים סיום חגיגי למושבת בוגרים וישיבת הועד המרכזי של תנועת הנוער „עקי־בא", בהשתתפותם של מאה ועשרים צירים. פתח האנס לב, על המצב בתנועה הרצה יואל דרייבלט. דין וחשבון של המזכירות על התנועה בפולין מסרו: מגר. קריגספלד, מגר. ל. סלפטר, מ. זינגר, מ. הכט, י. לפלהולץ ויהודה אורנשטיין. לאחר גמר ועידת הבוגרים ערך קן „עקיבא", לאנצוט, נשף סיום חגיגי לכל המשתתפים.

הקן „עקיבא" בלאנצוט הצטיין בפעולתו הנמרצת, ביוז־מתו הוקמו סניפים בבלאז'וב, בגלוגוב ובגרודזיסקו, וכך נת־חזקה תנועת „עקיבא" במחוז לאנצוט.

החינוך להגשמה עצמית נשא פרי. בשנת 1933 עלו לארץ ישראל: יוסף מגנהיים, גדליהו אסטליין, פנינה יוסט ומניה פיילשוס, חברי „עקיבא".

פעולתם של חברי „עקיבא" עוררה גם את הבוגרים לפ־עולה. נפתח מועדון חדש, הוקמה אגודה חדשה „בני ציון" ונבחר ועד חדש: שלמה גרינבאום — יושב ראש, בריש וולקנפלד — סגן, המהנדס יצחק גרינבאום — מזכיר, ד"ר מאורר, הרמן באואֶר, אליעזר פאַס ומנדל זוננשיין. כן הוקם ביוזמת „עקיבא" חוג דוברי עברית. חברי „עקיבא" נתנו את

חלקם לפעולות רבות שנערכו על ידי מוסדות וארגונים ציוניים בעיירה.

(1931). הנוער הציוני — קן הנוער הציוני נוסד בלאנ־צוט, 1930. החבר מ. גוטליב, המזכיר הכללי של תנועת הנוער הציוני, ביקר בקן הלאנצוטאי וניהל שיחות עם חברי הקן. באספה כללית קרא המזכיר לפעולה למען הקרנות הלאומיות ולעליה לארץ ישראל.

(1932). פועלי ציון — באספת אבל לזכר בר־בורוכוב נאם החבר חיים הניג. בכנס של הסתדרות „פרייהייט" הרצה הניג על „פועלי ציון ותפקידו של הפועל היהודי". לאחר דיונים עובדה תוכנית משותפת למחוזות לאנצוט ויארוסלב.

(1931). החלוץ — לכבוד עשר שנות קיומה של „ההס־תדרות העובדים הכללית" בא"י נערכה מסיבה ב„החלוץ", נאם זיינוול לבדי (יסם).

(1934). בית"ר — בקן בית"ר הרצה המהנדס טוכמן מקראקוב על „הציונות הפוליטית והציונית הקוניונקטוראלית".

(1931). בית הספר העברי — בהשתתפות הורים ואורחים נתקיימו בחינות התלמידים בלשון העברית. יחיאל נוסבאום מסר דין וחשבון על פעולות אגודת „התרבות". מנהל בית־הספר, א. לדרמן, מסר את התעודות לתלמידי בית־הספר.

(1933). ועד בית הספר העברי החליט על ארגון מחדש של המוסד לאחר ביקורו של מאנדל, נציג ה„תרבות". בית־הספר מתפתח, מספר התלמידים הולך וגדל, נוסף מורה שני.

(1933). ספרית „ציון" — מגר. יהושע קנפל אירגן מחדש את הספריה. נרכשו ונאספו ספרי קריאה מענפי ספרות שונים בעברית, בפולנית וביידיש. הספריה משרתת ציבור קוראים נרחב מבני הנוער ומהבוגרים.

בספריה נתקיימה הרצאתו של הד"ר נתן קודיש, מהגמנסיה העברית בפשמישל, על הנושא „היחיד והציבור בספרות העברית החדשה".

הזמיר — נתקיימה אספה כללית של „הזמיר". נבחר ועד חדש: בריש וולקנפלד — יושב ראש, שמעון וולקנפלד —

קבוצת חברי „פועלי־ציון" בשנת 1932 — אגרופע „פועלי ציון" חברים.

אגודת הספורט — ספאָרט־קלוב — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): דוב טורקלטויב, מיכאל צ׳ופר, נפתלי יוסט, אליעזר דישה, דוב רגנבויגן, יעקב טרומפטר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): , שלמה אדלר, ישראל יוסט, שלמה פופיול, , יצחק צלנר, אליהו פופיול, יהודה מרדר, דוד טרומפטר, אברהם מרגל, יוסף שנמן, מרסל שפאץ, אברהם הלפרן, חנן אייסאיבל, אוטק מרקל, משה רוזמרין, מנחם פופיול.

קבוצת מתעמלות ב„בנות טרומפלדור" — טורן־גרופע.

סגן וגזבר, לייב שטכר — מזכיר, צבי זאורהפט — ליקווי־דאַטור, יעקב טרומפטר — מנצח, קלמן וולקנפלד — אחראי לכלי נגינה. חברי הועד: דוד טרומפטר, ישעיה לאנדאו, משה רוזמרין. מהנדס אברהם שפאץ, נבחר ליו״ר כבוד של „הזמיר״.

(1933). טרומפלדור — נבחר ועד חדש: קלמן וולקנפלד — יו״ר, יעקב טרומפטר — סגן, אליעזר דישה — מזכיר; חברי הועד: חיים מיהלרד, משה רוזמרין, לייב שטכר, ישראל בירנבאום, מ. שץ, ישראל יוסט. נוסדו חוגים להתעמלות, לפינג־פונג, לכדורגל ולטניס. בגלל פעילותה הענפה של האגודה בכל ענפי הספורט, הצטרפו אליה למעלה ממאה חברים.

מטעם הנהלת „מכבי העולמית״ הרצה מר לאנדאו על הנושא הספורט והיהודים״. קבוצת פינג־פונג שיחקה ברישה עם קבוצת „בר־כוכבא״ וזכתה בתוצאה 3:4 לטובתה, כן שיחקה עם „חשמונאים״ לבוב, עם גדול שחקני פולין בזמנו, ארליך וסגנו קוהל, בתוצאה 6:0, עם „מכבי״ קולבושובה 2:0; כדורגל: טרומפלדור — Orzeł 5:4, טרומפלדור — Strzelec 1:2 לטובת טרומפלדור, השופט — יצחק פופיול.

באסיפה כללית של „טרומפלדור״ נבהרו לועד החדש: הרמן באוער, יצחק ויסמן, אברהם מרגל, מגר. יצחק פופיול, משה פיישלוס, צבי זאוערהאפט לייביש־אריה ווינר.

אגודת „טרומפלדור״ לא הצטמצמה בפעולות ספורט בלבד אלא פיתחה גם פעולה תרבותית־חינוכית.

לשנים 35—1934 נבחר ועד חדש: ראובן נדל, ד״ר פלר, רות הילינגר, מנקה מכלוביץ׳, מיכאל צ׳ופר, מנחם פופיול, ד״ר א. מאורר, נחמן קסטנבאום וישראל גרסטן. האגודה מכינה פתיחה חגיגית של אולם חדש. נערך אוסף כספים לשיקום מועדון החשמונאים בלבוב, שנשרף.

(1930). בית־עם — לפני שנים מספר הוקמה ועדת בנין להקמת „בית־עם״, שישמש מרכז ציבורי תרבותי ליהודי לאנצוט. היה זה רעיון נועז המעיד על חיוניותם של יהודי לאנצוט. אהרי עבודה ציבורית, תוך עקשנות, מסירות, השיגו יהודי לאנצוט את מטרתם והוקם בית־עם. יהודי לאנצוט יכלו להתפאר במשימה זו, שכן קהילות גדולות יותר ועשירות יותר

חברי ההסתדרות הרוויזיוניסטית — חברים פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע — יושבים מימין, חברי ההנהלה (זיצן פון רעכטס, די פאַרוואַלטונג): מנחם פופיול, זאלקי קלטר, חיים מילראד, ריילז פופיל, שמעון וולקנפלד, יעקב טרמפטור, דוד בוימל, יוסף זייפרט, רות הילינגר.

בערי גליציה לא יכלו להתברך במפעל כזה. יש לציין את פעי־לותם של מהנדס אברהם שפאץ ואליעזר פאס בהקמת־הבית. בניית „בית־העם" הופסקה זמנית מפאת מחסור בכספים, אולם יש תקוה מבוססת, שתוך שנה יביאו את הבניה לגמר מוצלח.

(1931). בנין בית־העם הושלם, מאורע וחוויה ליהודי לאנצוט. הבית יהווה גורם להגברת החיים החברתיים, הציבו־ריים והתרבותיים של האוכלוסיה היהודית.

מציאותו של בית־עם מביאה לעיירה להקות שחקנים ידו־עים, כגון, יונס טורקוב, דיאנה בלומנפלד ולידיה פוטוצקי. חובבי התיאטרון שלנו הציגו: „די פוסטע קרעטשמע" בבימויו של צ. רוזנצוויג. התיאטרון „הבימה" מריישה הציג ב„בית־עם" מחזה מאת אוסיפ דימוב „Piewca własnej doli" ולהקתו של הארד הציגה „הדרך לבואנוס איירס" ו„הלב המתגעגע". החוג הדרמטי של פועלי־ציון הציג „שני קוני למל" של גולד־פדן. קהל חובבי התיאטרון בלאנצוט ממלא את האולם מפה לפה.

בערב יסוד ה„וויצ"ו" הציג החוג הדרמטי, בהצלחה רבה, את „לב האם" בבימויו של נחמן קסטנבאום. הצטיינו במשחק: אליעזר פאס, משה פיילשוס, רחל אנמוט, אהרן קרויט, הניה גרייזמן ושמואל גרייזמן. „הזמיר" ליווה את ההצגה בתז־מורתו, בניצוחו של קלמן וולקנפלד.

בשנה זו (1931) נערך נשף פורים מפואר ב„בית־העם" בצרוף תהלוכת תחפושות ילדים, שאורגנה ע"י וויצ"ו.

יושב־ראש „בית־העם", המהנדס אברהם שפאץ, בסר דו"ח על חוסר אמצעים כספיים, שבגללם הוקמה רק קומה ראשונה. אגב, אגודת „בית־העם" הביעה את תודתה לאציל, גראף אלפרד פוטוצקי, שתרם לבנין הבית שבעת אלפים רעפים.

(1932). החוג הדרמטי הציג את הקומדיה מאת הנריק זבישקובסקי „Kłopoty pana Złotopolskiego", שקצרה תשו־אות רבות. משחק נאה הראו: הגב' סאנדאור, הגב' א. לאנדאו, יוכבד פלשן, יהושע קסטן, ראובן נדל, יצחק פופיול, אמיל גולדשטיין והאחים טורקלטאוב.

תומכי עניים — נבחר הועד הקודם, בראשו שלמה גרינ־באום. המחזור השנתי של האגודה החשובה הזאת הגיע ל־15.000 זהובים.

אהרון קרנר פאריס

השומר הצעיר

1921—1918

לפני מלחמת העולם הראשונה התנהלו חיי האוכלוסיה היהודית בלאנצוט ללא לבטים, בעיות וזעזועים. התעוררות־מה הכניסו בחירות הרב־דמתא, או בחירות לקהילה. הנוער המתבגר, מעין עתודה של עתיד העם, הלך בעקבות האבות. מלחמת העולם הראשונה הביאה להתמוטטותה של המונרכיה האוסטרית ועוררה תסיסות לאומיות, ושיחררה עמים רבים שזכו בעצמאות פוליטית. גם ליהודים נתחוור, שאינם ניניהם ונכדיהם של פופיול ופיאסט, מייסדי מדינת פולין. ההתבו־ללות בפולנים הכזיבה. גרמה לכך השנאה הגזעית הארסית של שכנינו ליהודים. ההכרה הלאומית היהודית החלה לחדור לתודעת הנוער, שזקף את קומתו והרים את נס התחיה הלאו־מית. ההתחלה בעירתנו היתה צנועה: מועדון ציוני בלבד. אבל אהרי זמן קצר צצו ועלו אירגונים שונים ובשלהי המלחמה נרתם הנוער בהתלהבות לעבודה לאומית. כשהד הפרעות ביהודי לבוב ובערים אחרות הגיע אלינו, הקימונו הגנה עצמית בעיר (ואני, יחד עם הפרופ' בלאשקעוויץ' ארגנו ברובענו משמרות־לילה, בנות ארבעה אנשים, מצוידים ברובים, שקיבלנו מהז'נדרמריה).

בשנת 1919 הופיע בלאנצוט ישכר רייס, יליד לבוב, גיסו של עורך־הדין לאון מרקל. הוא הגיע מווינה, בה למד בסמינריון למורים עברים והיה אחד ממייסדי „השומר הצעיר" שם. בחור נפלא, מלא תרבות מערב־אירופית ותורה כרימון. בהשפעתו ובהדרכתו יסדנו קן. שיחותיו על נושאים שונים היו מלאות עניין תמיד ונתנו לנו דחיפה ללמוד ולהתעמק בבעיות שונות. עלה בידו ליצור אווירת־אחוה בינינו, להדק ולרתק את כולנו ולעשותנו למשפחה גדולה אחת. השפעתו עלינו היתה עצומה. העבודה התנהלה ברצינות. רקע עבודתו ה"ה לאומי. כמו כל התנועה השומרית, חתרנו גם אנו ליצור טיפוס יהודי עברי מושלם. קיימנו מגע מתמיד עם הקן מריישה (ז'שוב), וחליפת מכתבים תקינה עם חיים אורמיאן, מזכיר הקן בטרנוב. בשם הקן נטלתי חלק בכינוס „השומר הצעיר", בשנת 1920 בלבוב, שהשאיר על כולנו רושם בלתי נשכח. כשעזבתי את לאנצוט בשנת 1921, היה שם קן חביב מאוד ורבים מחברינו, בחרו ומצאו את דרכם הנכונה — לארצנו.

בקראקוב עשיתי כשנה וחצי. הדרכתי קבוצת נערים קשישים, שהיו אחר־כך לראשי קבוצות. הייתי גם מזכיר הקן המחוזי. בשנת 1923 עשיתי 6 חדשים בבואנוס־איירס. החומר האנושי היה טוב מאוד, אבל העבודה התנהלה בכבדות. ללא כיוון. נרתמתי לעבודה, שנתנה את פריה. בחרתי פעילים וזריזים — ארצישראלים ומכמה בחורים טובים מבסאראביה, פולין וגליציה, ויסדתי קבוצה מיוחדת, שעבדה במרץ וברצינות ואשר נטלה אחר כך את ההנהגה בידיה והעמידה תנועה שומרית חזקה, על רקע לאומי. גם בפאריס, בשנת 1925, עשיתי מאמצים להקים תנועה שומרית, אספתי סביבי שומרים ושומרות, שבאו מפולין, רומניה וליטה ללמוד בפאריס. התכנסנו במשך כמה חדשים. היה רצון כן להמשיך בעבודה, אבל תנאי הקיום הקשים הכשילו את פעולתנו, והחבילה בתפרדה.

קבוצת חברי „השומר הצעיר" בשנת 1919 — למטה מימין, (אונטן פון רעכטס): פייגה פאסט, גיזלה גליקסמאן, מינה גרייזמן. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): ד"ר ראובן רוזנבליט, הדסה מילראד, ד"ר אליעזר ריגר, רבקה בוים. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): נושה ליכטגרטן, מונדק לאַנדוי, ביילה פלשן, חיה הלפרן, שיינדל סטמפל.

מיכאל ולצר

אגודת „נעורים"

הספריה „נעורים" — לידתה והורתה בבית־הספר העברי של לאנצוט, ופרשת כניסתי לבית־הספר העברי קשורה במלמד הגמרא, דויד־יונה, שניהל את ה„חדר" שלו באיזור ה„חדרים" שליד בית־החולים.

כחי עומד לנגד עיני דויד־יונה, בעל הזקן האדמדם, שחוטי שיבה מעטים נזרקו בו. רגיל היה מעשה עצבנות, למשוך כל פעם בכתף כלפי מעלה.

פעמיים בשבוע היה עוזב את ה„חדר" ועושה דרכו לשוק, כדי לעמוד ליד הדוכן למיני סידקית וצעצועים של שתי בנותיו. אם במשך כל ימות השבוע יכול היה לסמוך על שתי בנותיו הבוגרות בניהול ה„עסק", הרי לא כן בימי שלישי ושישי, כאשר השוק היה מלא כפריים מהסביבה והדוכן מוקף קונים למיניהם. אנחנו, נערי־הגמרא, נהנים היינו מימי שוק אלה, כיוון שהיו לנו ימי חופשה. היינו 20—30 ילדים ב„חדר", שהיה בלתי נפרד מדירתו בת שני החדרים של המלמד שלנו.

דויד־יונה ובני ביתו הסתפקו בחדר אחד, בו עמדו כל המיטל־טלים שלהם, ובחדר, בו למדנו אנחנו, תלוי היה על הקיר המרכזי שעון בעל שרשרות, שהיינו מכוונים אותו בהתאם לרוח הזמן...

מן ה„חדר" הזה נפרדתי כאשר נכנסתי לבית־הספר העברי אשר בלאנצוט. כאן נפתח לפני עולם חדש, ובו מורים חדשים והשקפות חדשות. בית־הספר הזה היה בית־היוצר לשפה העברית ולרוח הציונות; מכאן יצאו הבחורים, שהיו ברבות הימים חלוצי ציון. המנצח על בית־הספר העברי היה המחנך והמורה העברי — נתן ורהפטיג, תלמיד־חכם ומשכיל שלא הוציא מלה יידיש מפיו. הוא דיבר רק עברית ועל־ידי כך הקים דור של דוברי עברית בלאנצוט (גם אני רכשתי ידיעה בשפה העברית לאחר שלמדתי חדשים מספר בבית־הספר של ורהפטיג), שם נפגשתי עם חברים, שעשיתי אתם כברת דרך ארוכה ב„נעורים" בלאנצוט: משה רוזנבליט, יצחק גרינבוים, צבי זוארהפט, אברהם אסטליין ואחרים. הם למדו

בכיתה אחת גבוהה מזו שלי, אך היו קרובים לי ברוח ובדעה והתיידדנו מאוד.

החיים בבית־הספר העברי לא נצטמצמו בשדה הלימודים בלבד — עד מהרה היינו לקבוצה שחשבה על דרכה, בעיקר מבחינה חדשה זו של נוער עברי החושב ומדבר עברית, חוקר ולומד את המקורות העבריים ואת הספרות העברית החדשה. הגענו לידי מסקנה, כי אם אמנם בדעתנו להיות אי־פעם דוברי עברית כהלכה ויודעי מקורותיה — עלינו לקרוא ספרים בשפה זו. בהכרה זאת, וכפי הנראה, בהשפעת המחנך נתן ורהפטיג, ניגשנו לייסוד אותה ספריה, שהשפיעה כל־כך על יצירת תנועות הנוער הציוניות בעירנו. ואכן, הקמת הספריה „נעורים" היתה מקור התלהבות לנוער המקומי למשך שנים. הרעיון הזה גרר אחריו רעיונות חדשים, כיוון שבדרך החיפושים אחר מקורות להקמת הספריה הגענו לעניין שני, שאף הוא טבע את חותמו בבני הנוער — הרי הוא התיאטרון העברי בעירנו, אשר הפך אותנו לשחקנים בשפה העברית.

ואמנם, המפעל הכספי הראשון לייסוד הספריה בא מן ההצגה „התמורה", אשר בוימה על ידי נחמן קסטנבוים ושחקניה היו: הניה גרייזמן, כותב הטורים האלה, דוד טרומפטר, ישראל ואסתר יוסט ואחרים. ההצגה, שנערכה באולם הקהילה, הצליחה באופן יוצא מן הכלל ועודדה את יוזמיה. המשכנו, איפוא, בהצגות והופענו במחזה „אחשורוש", „משה" ומחזות אחרים.

זוכרני את הופעתי במונולוג „הנסיעה בכיסי בגדי" של נ. מיפלב, מורה לעברית בקראקוב, שהיה נוכח בהצגה. אני שיחקתי את התפקיד של הילד בעל הכיסים הרבים, המלאים כל מיני דברים. עמדתי על הבמה, הוצאתי חפץ אחר חפץ מהכיס ובעברית רהוטה הסברתי ערכו של כל חפץ בשבילי. וחפצים אלה זורמים בהצגה מהכיסים ללא קץ וללא סוף לקול צחוקו של הקהל... זוכרני, כיצד ניגש אלי המחבר לאחר ההצגה ואמר לי, שאין הוא יודע עתה אם יצר את המונולוג במיוחד בשבילי, או שאני נוצרתי בשביל המונולוג הזה...

עם הצלחת ההצגות החלו לזרום חבילות ספרים בעברית לספריית „נעורים". קנינו ספרים בהקפה על חשבון ה„עס־קים" בהצגות. פנינו לחברות ספרים שונות בבקשת הנחה — ויצאנו ברכוש גדול. את הארון הראשון של הספריה התקין לנו נגר העיר מרדכי פאסטר (נפטר בארץ). עד מהרה הגענו לספריה, שמנתה 500 ספרים עבריים. השאלת הספרים היתה פעמיים בשבוע. גם מבוגרים נרשמו לספריה. כן נערכו בה הרצאות בעברית על ידי נתן ורהפטיג ונחמן קסטנבוים.

הספריה וההצגות היוו גורם, שעורר את רעיון הקמת „בית־העם". בינתיים, לאחר ההצגות הראשונות בבניין הקהילה, נתעורר הקהל החרדי נגדנו. רב העיר הכריז עלינו חרם, וההצגות בבית־הקהילה נפסקו. הרב טען, הואיל ואולם הקהילה נמצא מעל למקווה־טהרה, הרי ההצגות מפריעות לנשים ההולכות לטבילה בערבים. מובן, שלא יכולנו לעשות נגד „טענות־ברזל" כאלה דבר... יתר על כן: בגללנו לא יכול היה ועד הקהילה לקיים ישיבותיו הרגילות בבניינו. אותה הטענה בעניין המקווה, שהופנתה נגדנו, כוונה גם לוועד הקהילה עצמו. וכך נאלצנו לנדוד עם התיאטרון שלנו, דבר שהביא בסופו של דבר לכך, שניגשנו במרץ רב להקמת „בית־העם".

ועוד מאבק דומה סביב לענייני העברית נסתיים בנצחוננו. היה זה בקשר לבית־הספר העברי עצמו, ששכן תחילה בביתו

חברי „אגודת הנעורים" — חברים פון „יוגנט־פאַריין" — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): יוסף שנמן, דוד פאסט, ישראל יוסט. עומדות שורה א' (שטייען ערשטע ריי) אסתר יוסט, טובה שטלצר. שורה ב' (צווייטע ריי) מונק קזשטכר, משה מרזיל, אברהם וינבאך, מיכאל וולצר, וולף מילרד, שמעון שטרום, דוב טירקלטויב. שורה ג' (דריטע ריי): פרץ וסר, דוד טרומפטר, צבי זאוארהפט, יצחק גרינבאום, משה רוזנבליט.

של ברל ואסר. האחראים לבית־הספר החליטו, כי הגיע המועד לעבור לבניין מתאים ונרחב יותר. הבחירה נפלה על ה„הקדש", אשר שימש מקום־לינה לעוברי־אורח והיה מתאים מאוד למטרה של בית־ספר.

מבצע ההעברה ל„הקדש" היה קשור ב„קרבנות", לא בקרבנות אדם ממש, כי אם בסבל שנגרם על ידנו לאחד החרדים, סבל שגרמנו בעל כרחנו. היה זה באותו לילה חשוך, שנבחר למבצע העברת בית־הספר ל„הקדש", ליל חורף קר ומושלג. עבדנו תוך חרדה, שכל רגע עשוי להופיע מישהו ולהפריע בהעברת החפצים. ידענו, כי אם נצליח להעביר את הדברים במשך הלילה ללא הפרעה — ננצח במערכה, וכל הצעקות אשר יקומו למחרת לא ישנו עובדה זו. והנה, נתגלה מפגע בדמותו של יומצ'הל'ה בראנד, הקנאי האדוק. איש במוך־קומה זה נפל לתוך הקלחת שלא בידיעתו, ועלול היה להרוס כאן „היסטוריה" שלמה. לא היתה ברירה. כמה מן ה„חברה" התקרבו אליו מאחור, כיסו ראשו בשק, כדי שלא יראה מי ומי העושים וכדי להבהילו — שפכו דלי מים צוננים על ראשו... האיש, כמובן, נבהל מאוד, כיוון שבטוח היה, שידי „עשיו" בדבר. הוא ברח בקול זעקה לביתו, ואף היה חולה לאחר המעשה מספר שבועות. הצטערנו על כל המעשה הזה, אך את הנעשה אין להשיב. העברת בית־הספר העברי למקומו הקבוע היתה לעובדה קיימת.

מובן, שלמחרת געשה כל העיר. העניין לא עבר בשלום והוגשה נגדנו תביעה משפטית תוך דרישה לפנות את ה„הק־דש". המשפט עורר סקרנות רבה בעיר והעסיק את אנשיה ימים רבים. בסופו של הדבר ניצחנו ובית־הספר נשאר במקומו. החרדים העמידו עורך־דין פולני, בשם ליזאק, ובשמנו הופיע עורך־הדין הצעיר ד"ר יצחק שווארצברד, המנהיג הציוני הנודע.

בין הדמויות הבולטות באגודת „נעורים" עומדים לנגד עיני אותם האידיאליסטים, שהקדישו את זמנם לתחיית השפה העברית בלאנצוט. דמויות טהורות וזכות, שלא זכו לחזות במו עיניהן כיצד משמשת השפה העברית שפה חיה במדינת ישראל שקמה לתחיה. זוכרנו את יצחק גרינבוים, מעסקני „נעורים", נכדו של המשכיל והסופר העברי יצחק ויסמן מסופרי „השחר". יצחק גרינבוים נרצח בלבוב בימי המלחמה. יכול היה למלט את נפשו בתחילת המלחמה, אך לא רצה לעזוב את משפחתו. עדין נפש היה ובעל שאר־רוח. צבי זוארהפט שהיה יושב־ראש אגודת הנעורים ניספה אף הוא במלחמה. עסקנותו העיקרית התבטאה בפעולות בשדה התרבות העברית ולמען הקרן הקיימת.

בהעלותנו את זכר אגודת „נעורים", ששימשה אבן־יסוד לנוער העברי של עירנו — נעלה את זכרם של הראשונים שעמדו ליד עריסתה ולא זכו לראות בהבשלת פירותיה.

משה הר הדר־דמתיים

תנועת הנוער של „פועלי־ציון"

הפעולה הציונית המאורגנת בקרב הנוער בעיירת מולדתי החלה לפני מלחמת העולם הראשונה. ברצוני לתאר את תקופתי שלאחר מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918, שבה השתתפתי בהנחת היסוד למפלגת „פועלי־ציון" ותנועת הנוער שלה „פרייהייט" (דרור), ממנה יצאו העסקנים והמארגנים הפעילים של החיים החברתיים, הפוליטיים והתרבותיים של העובדים והעמלים שבעיירה.

כשחזרו החיילים היהודים מהחזית והחליפו את מדיהם הצבאיים לבגדים אזרחיים, נשתנו גם חיי החברה בעיירה. מאות ילדי יהודים חיו, במשך ארבע שנות המלחמה, ללא השגחת הוריהם, וביניהם גם כותב הטורים האלה. אבי — פייבל האר ז"ל גויס גם הוא לצבא האוסטרי.

על הילדים האלה עברה המלחמה על כל מוראותיה. רעב מחלות, וביחוד מגפת הטיפוס הפילו חללים בכל שכבות האוכ־לוסיה בלאנצוט וביחוד פגעה המגפה בדלי־האמצעים, שחיו מיד לפה, כגון: רוכלי השוק, רוכלים המשוטטים בכפרים, בעלי מלאכה ובמשפחות שבעליהם נעדרו מפאת המלחמה.

הסבל והזעזוע הנפשי הניעו את הילדים, בני גילי, להת־לכד ולהתארגן. מתוך דחיפה פנימית שאפנו לשינויים ולמטרה שעדיין לא נתבררו לנו — אבל אחת חפצנו — והוא — לפעול למען שינוי בחיינו, למען יהיו אחרים מאשר אתמול, והמחר יהיה שונה מהיום.

התחלנו בארגון הצגות למען מאות ילדים בחצרו של חברנו מיכאל ולצר. ה„במה" הוקמה בין שתי חומות ושאר הקירות הקימונו מלבני מאפיתו ההרוסה של משה חיה־אידלס. במאמצים קשים ובמו ידינו יסדנו אגודה, שנקראה, לפי הצעתו של ד"ר אהרן היטר, „אגודה לילדים יהודים". המדריכים הראשונים של ילדי האגודה היו כותב הטורים האלה ומיכאל ולצר. הופעתנו המאורגנת עשתה רושם חזק על העסקנים המבוגרים, בעלי ותק בעבודה הציבורית. ר' גצל דרוקר, יושב ראש ועד העזרה, מנכבדי הקהילה ומהעסקנים הציונים הבולטים, עודדני והבטיח לי את מלוא עזרתו; הייתי אז בן שתים עשרה...

לא הסתפקנו בהצגות ובמשחקים בלבד, כמחברים, בימ־אים ושחקנים כאחד, אלא פתחנו בחוגים לקריאה. מאחי דוד הר ומלייזר פאס קיבלנו במתנה את הספרים והחוברות הרא־שונים שהגיעו במישלוח הראשון של ספרים למען הספריה החדשה ע"ש „מאקס רוזנפלד".

השינוי שחל בחיינו הפתיע את עצמנו, הרגשנו כאילו נולדנו מחדש.

ב

הבחורים והבחורות, בני השכבה העממית בעיירתנו, שלפי גילם נמצאו כאילו בינינו הצעירים, ובין אלה ששירתו בצבא במלחמה, עדיין חותם העיירה הקטנה היה טבוע על הליכותיהם, מנהגיהם וצורתם החיצונית; הבחורים התהלכו קצוצי שער כמנהג אסירים בבית הסוהר, נעולי מגפיים גדולים ורחבים, לבושי מעילים כבדים ודהויים מרוב שימוש. הבחורות — עטופות סודרים כנשים מבוגרות; צורת הלבוש ללא שינוי זה דורות. הפנים הביעו דאגה, העינים הפיקו פחד, תנועותיהם חסרות ביטחון לאחר שנות מלחמה, פרעות, מורא וציפיה — מה ילד יום ?...

בשביל מאות ילדים היה החדר המקום המרכזי היחידי, והמלמד — המקור היחידי להשכלתם. בין ילדי העניים וילדי האמידים, הורגשה כאילו מחיצה, על אף שיבתם על ספסל לימודים אחד בחדר ובבית הספר.

ילדים רבים שיחקו והתגוללו במגרש הככר הגדולה והקטנה, שהיתה מכוסה אבק, ליכלוך ובוץ.

חייטים, סנדלרים, חרטים, זגגים, נפחים, ואופים עניים וכו' התקינו את „בתי המלאכה" בדירותיהם. לאחר יום עבודה קשה יצאו לכפר לרכוש מצרכים אצל האכרים או מיהרו לבית־המדרש ל„חטוף" תפילות מנחה־מעריב, או להשתחרר מעט ממתח העבודה והדאגות וליהנות משיחה בטלה...

יהודי העיירה, העמלים קשה לפרנסתם, לא התערבו בעניני הקהילה שחרגו ממסגרת עניניהם האישיים, באלה טיפלו יהודים, נכבדי העיר — העשירים.

ג

בימים ההם לא היה עדיין קיים גוף מרכזי שידריך את הצעירים, בני גילנו, בעבודה חינוכית־ארגונית. הסתדרות „פועלי־ציון" הקיפה בשורותיה בני־נעורים מגיל חמש עשרה ומעלה, משום כך היינו אנו, הילדים, חוסים בצל המבוגרים.

לאחר שיחתנו עם ר' גצל דרוקר, שוחח אתנו בנו, הד"ר דולק דרוקר, אוהד מעמד הפועלים, בחדר „פועלי־ציון" בביתו של מלך שטיינר על חיי ההיגיינה.

בכינוס העולמי של פוע"צ בשנת 1920 חל פילוג בתנועת פוע"צ העולמית שפגע גם בסניף הלאנצוטאי בכל החוגים, לרבות חברי „אגודת הילדים". תשעים אחוז מחברי פוע"צ, שהתרחקו מסיבות אידיאולוגיות מהתנועה, היגרו לגרמניה, לצרפת, לבלגיה ולארצות הברית. החלק הגדול נשאר נאמן לקבוצת הד"ר שיפר וחיים הניג.

החברים שב„אגודת הילדים" נתפלגו; חלק הלך אחרי אחיהם הגדולים, מהם עברו ל„שומר הצעיר", רובם נשארו נאמנים בהשפעתו של כותב הטורים האלה, לפוע"צ, והיוו גרעין הנוער של התנועה.

החלנו בפעולה של רכישת חברים חדשים. רכשנו אולם שקושט בתמונות ובסיסמאות התנועה. נוסדו חוגים לפעולה חברתית ותרבותית. בערבי חורף המה האולם, החם והמואר, מחברים ומתלמידי בתי הספר, שלמדו והכינו את שעורי־בית שלהם. פעיל ביותר בעבודה חינוכית זו היה תלמיד הגימנסיה אפרים זיסאפפל, שהקדיש הרבה מזמנו וממרצו לחוגים. פעילותנו זו עשתה רושם חזק על האוכלוסיה היהודית העובדת. במרוצת הזמן נעלמו ההבדלים בין חוגי הצעירים השונים, הורגש תהליך של התמזגות והתקרבות הדדית ביניהם, ונתגבשה דרך לפעולה משותפת. נוצרה דמות חדשה של חבר בעל מנטליות, חדורת גאווה לאומית והכרה מעמדית פועלית.

איחוד שתי תנועות נוער בשנת 1922, של פוע"צ ושל צ. ס. בשם „תנועת הנוער היהודית הסוציאליסטית", שימש דחיפה לזינוק חדש — לפעולה ציונית כללית ושלמה.

ד

נסיונם של היהודים בארבע שנות עצמאותה של מדינת פולין הוכיח, שיהודי פולין לא ישולבו כאזרחים שווים בחיי המדינה החדשה. הצהרת בלפור חוללה מיפנה בחיי התנועה והתיאוריה על היחס הסביל לציונות ועל שלילת השפה העברית לא עמדה יותר במבחן המציאות היהודית. הכל חלמו על עליה לארץ ישראל, התחלנו בלימוד השפה העברית, ידיעת א"י, תולדות הציונות, שידיעתן נדרשה על ידי משרד העליה, כתנאי למעמדים לעליה.

כדאי להזכיר את משמרת החברים הפעילים בני שבע־עשרה עד עשרים ואחת, שנולדו וגדלו בתקופה של מאבק כלכלי ופוליטי קשה.

הרץ יאסם שניספה בשואה; אולי מילרד, אחד המסורים והפעילים עד שנת 1939, נרצח בידי הגרמנים. ישראל צוקר — יושב ראש פוע"צ במשך שנים רבות, אחרי עלית דוד הר לא"י. נשא בעול התקציב של המפלגה; לא היה איש דברים, אבל היה איש המעשים ורב פעלים — ניספה בשואה. זישה הר, מהקשישים שבין הצעירים, מזכיר פעיל בפוע"צ עד 1939. יוסף הר — יסד ב1919 את מועדון הספורט הראשון „שמשון" והדריך קבוצה באטלטיקה קלה; חבר בתזמורת „הזמיר". בהיותו רק בן שש־עשרה, התנדב לצי המלחמה האוסטרי והשתתף בקרבות בימי המהפכה של בלה קון בהונגריה, נמלט מהונגריה דרך סטרי ללאנצוט ומיד היה הרוח החיה של פעולות ספורט למיניהן. חברים רבים, וביניהם בנימין יאסם, מלך קזשטכר וזלמן היטר היו מוכנים לעליה לא"י.

ארץ ישראל היתה נושא לשיחה בפי כל. גברה השאיפה להכשרה ולעליה, שהשפיעה בחוגים עממיים רחבים על שינוי חברתי, כלכלי ומעמדי. הצורך בציונות פעילה ובהגשמה עצמית היה ברור לכולם ולא מוטל בספק, או ניתן לוויכוח.

ה

איחוד תנועת הנוער הפועלית היהודית עם הנוער צ. ס. (ציונים־סוציאליסטים) הביא בשנת 1926 להקמת „הפרייהייט" עם מרכזה בוורשה.

בתנועה „פרייהייט" ראינו הזדמנות היסטורית ומפנה לפעולה עצמית של הנוער העממי. שבעים חברי הסניף הלאנצוטאי הצטרפו למרכז. חברי הוועד היו: משה האר — יושב ראש; רחל גוטמן — מזכירה; ישראל מילרד, גיטשע יאסם, שלמה יאסם, בינק סלפטר, זאנוול יאסם, שיינדל קזשטכר, דבורה קזשטכר. הנוער שבשורותינו היה בו משום מלאי אנושי חיוני למפלגת פוע"צ בלאנצוט.

לעזר רב היה לנו הח' בינק סלפטר, שהיה סטודנט בעל

השכלה רחבה, בעל כשרונות ארגוניים ופולמסן חריף. היה מדריך בכל פעולות תרבותיות ואומנתיות, כגון: בחוק הדרמטי, בתזמורת, במקהלה ובחוגים להשכלה. אישיותו של ב. סלפטר השלימה את היקף הפעולות שבסניף „פרייהייט".

פעילותנו החינוכית קירבה את חניכינו לתפקידיהם והעל־תה כמה משמרות של פעילים צעירים. וולף קנלר ודבורה קושטכר הדריכו את הקבוצות הצעירות ב„פרייהייט". תלמידי ביה"ס היסודי נתקבלו לשורות ה„סקאוט הצעיר". בשנת 1928 הצטרפו לתנועת „הצופה הצעיר" (הסקאוט). הם נבדלו באר־גונם, במדיהם ובהווי הצופי שלהם.

המדריכים של הקבוצה החלוצית היו: זיינוול יאסם ומשה מרזל. רבים מהם נשלחו להכשרה. שני המדריכים האלה דבקו באידיאלים שלהם; זיינוול יאסם הוא היום חבר הקיבוץ גבעת־השלושה ומשה מרזל — חבר קיבוץ יגור.

בגלל גידולו המהיר של סניף פוע"צ ומשום טיפולו הנרחב בבעיות העובד היהודי, נאלץ הסניף לעבור למקום מרווח יותר בבנין הגימנסיה הישנה. „הפרייהייט" על כל חוגיה וקבוצותיה נשארה בדירת הסניף.

„הליגה למען ארץ ישראל העובדת" איחדה, בתחום פעולות מסוימות, את כל הארגונים וההסתדרויות שהיתה להם זיקה להסתדרות העובדים בא"י, ואלה הן: „פוע"צ", „פריי־הייט", „החלוץ הצעיר", „סתם החלוץ" ו„השומר הצעיר".

יזמנו והצענו לכל ההסתדרויות האלה עריכת ויכוח חופשי והוגן בענינים אקטואליים בכל ליל שבת ע"י שליחי התנועות. הוויכוח הראשון נתקיים בקן „השומר הצעיר" והשתתפו בו נציגי כל הארגונים החלוציים, „השומר הצעיר", „עקיבא" ו„פרייהייט". לפגישות כאלה של נציגי התנועות והארגונים בערבי־שבתות, לשם שיחות כנות וויכוחים חופשיים, היו תוצאות רצויות, מאחר ובמרוצת קיומם של הארגונים השונים החלה להיות מורגשת כעין מחיצה חברתית וציבורית ביניהם.

במשימה של קירוב לבבות זה, היה רב חלקו של נציג „השומר הצעיר" החבר צבי דרפלר, וזאת בזכות אופיו הסב־לני ויחסו ההוגן ליריבו בחיים החברתיים והפוליטיים. גילה פעילות חזקה למען „הליגה של ארץ ישראל העובדת", שבוצעה בחלקה המכריע על ידי ה„פיירהייט" ו„פוע"צ".

✶

ב־10 לספטמבר 1928 התקיים בלאנצוט כינוס גדול של „פרייהייט" שהקיף את ריישה ולז'נסק, בהשתתפות הנציג מקראקוב, הח' חיים הניג, שהרצה על „בדרך לאדם חדש". הכינוס, שהיה מלווה תכנית אומנותית וספורטיבית עשה בזמנו רושם רב מבחינה חברתית ופוליטית. הח' חיים הניג התמסר לסניף הלאנצוטאי ונתחבב על כל חבריה, שראו בו

כינוס מחוזי של „פועלי־ציון" בשנת 1928 — אַ צוזאַמענפאַר פון „פּועלי־ציון" אין יאָר 1928.

לא רק את נציג התנועה, אלא את חברם ומדריכם האישי. הח' הניג החזיק מעמד על משמרתו במשרד ארץ־ישראל בוורשה ובמאמצי הסוכנות נחלץ מידי הנאצים והגיע עם מש־פחתו בשנת 1940 לישראל. נוסף על הח' הניג ביקרו בסניף חברי המרכז מ. הורוביץ, קוזלובסקי ובן־אשר מארץ־ישראל.

ארגוננו יסד ספריה בשם „יוגנט ביבליאָטעק פרייהייט" שהגיעה לשש מאות ספרים. הספרנית היתה הח' רחל גוטמן. כן חתם הסניף על ששים אקסמפלרים של העתון „פרייהייט".

בשנת 1931 חגגה „הפרייהייט" את חמש שנות קיומה ברוב עם ב„בית־העם". כותב הטורים האלה פתח את העצרת החגיגית, סקר את התפתחות ה„פרייהייט" במשך חמש שנים, שביטאה את גידולו של האדם היהודי הצעיר המאורגן בעיירה, והתווה את הפעולות להבא.

ליובלה החמש של „פרייהייט" קשור היה ביקורו של הח' יהודה קופילוביץ, שהגיע בחורף קשה מגדות ים המלח — מסדום. הוא נתקבל בברכה על־ידי נציגי כל המפלגות והופעתו עשתה רושם גדול בעיר.

ז

כשאחי דוד הר ביקר ב־1933 בלאנצוט, מצא לשמחתו נוער מלוכד ומאורגן; את „הסקאוט הצעיר" במדיו, את צעירי „פרייהייט" בחולצות הכחולות, את נערי „החלוץ" בנעליהם הכבדות ובמעילי עור. הנוער פשט צורה ולבש צורה מהפכנית והיה בשינוי, שחל בחיי־הנוער, משום קפיצת דרך בזמן הקצר של שבע שנים, מאז עזב דוד הר את העיירה ועלה לארץ ישראל. רבים מילדי „החדרים" החלושים וחיוורי פנים הפכו ל„צופים" עליזי חיים ובריאים; מדריכיהם — בחורים בעלי הכרה ופעילים בהכשרה חלוצית ובאיגודים מקצועיים.

בראשון למאי הצטרפו חברי „הפרייהייט" לחג הפועלים הבינלאומי ולשביתה הכללית; הם שיתפו את עצמם בחווית „היום טוב" המעמדי.

בשביתות, בהפגנות ובבחירות לסיים או לעיריה היה קיים מגע מסוים בינינו ובין הפ.פ.ס., לפי הוראות המרכז. במגע זה היתה פעילה המשפחה הסוציאליסטית קרומהולץ ומנהל הצר־כניה ספיס.

לאחר חמש עשרה שנות פעילות רכשו להן משפחות העוב־דים בלאנצוט מעמד מכובד, הן בציבור הלאנצוטאי, הן בוועד המחוזי ואף במרכז בוורשה. אנשי „הפרייהייט" נשאו על שכמם את עול העבודה היומיומית לאור חזון העתיד ולמען קיום המשך הדורות.

מאורע גדול בחיי ארגוננו היה הכינוס בקראקוב בשנת 1933 בהשתתפותו של חיים ארלוזורוב.

כשהוקמה קרן העתונות באותה שנה למען ה„וואָרט", עתו־נה של „הליגה למען ארץ ישראל העובדת", בהנהלתם של ה' מלך ניישטאַט וח' טיגר, הצטיין הסניף שלנו בפעילותו ובחלקו הרב בביצוע המשימה הזו.

נראה לי, כי בחברי ה„פרייהייט" בלאנצוט דבקה ההתלה־בות והמסירות החסידית הלאנצוטאית, שהשפיעה על עֵרותם ונאמנותם לרעיון, משהו מרוח העיירה החסידית היה שורה עליהם. מתוך מאמץ עצמי וחינוך עצמי נתגבשו בחבורת אנשינו ערכים מוסריים ביחס לפרט, לכלל, למעמד ולעם.

ממקבלים וממושפעים הפכנו לנותנים ולמשפיעים בכל שטחי פעולה סוציאלית לאומית ותרבותית. מן הראוי לציין כי מהאירועים התרבותיים שיזמנו, נהנתה כל האוכלוסיה היהודית בעיירה, לרבות האינטליגנציה המקצועית.

הוזמנו מרצים, סופרים ואנשי מדע, שהרצו על נושאים ספרותיים, חברתיים ורעיוניים. כן נערכו מסיבות ספרותיות. ביחוד ראויה לציון פעולתנו להקמת חוג דרמתי שהציג מח־זות להנאתם האומנותית של כל האוכלוסיה היהודית בעיירה. לרשותנו עמד אולם שהותקן להצגות הודות למאמציהם של דוד הר ומאשתו צפורה. הם השיגו מבעל המבנה, יעקב־יהושע גוטמן, חותנו של דוד הר את הסכמתו לשקם במבנה אולם לתיאטרון ולהשתמש בו ללא שכר דירה.

שורת ההצגות נפתחה במחזה „דער ווילדער מענטש" בבימויו של דוד פאסטרנאק, שהיה גם בעל תפקיד ראשי עם חבר שחקנים־חובבים: צפורה הר, אסתר טוכפלד, קלמן טייטלבאום, דוד הר, צביה טוכפלד, ווינטרגרין ופניכל מרישה.

הצלחתו האומנותית של החוג היתה רבה, לא כן ההכנסה הכספית, והיה הכרח להשכיר את האולם למנגן משה שטיצל, ללימוד ריקודים. הבמה נשארה ברשות פוע"צ והאולם ברשותו של שטיצל. בכדי לקבל את האולם להצגה, היה צורך לפנות לשני „בעלי בתים" האלה...

לאחר שמשפחת פאסטרנאק עזבה את לאנצוט, הצטרף לחוג ה' משה חורגל, שהיה אחר כך שחקן ידוע בתיאטרון הסטירי „המטאטא" בתל־אביב.

אולם התיאטרון הפך את החורבה לפינה תרבותית שהזינה את האוכלוסיה היהודית במופעים אומנותיים למיניהם, כגון הצגות, מסיבות, נשפים והרצאות במשך שנים רבות אחרי מלחמת העולם הראשונה.

בשנים האלה חוללו הציונות והסוציאליזם תמורות חבר־תיות ורעיוניות ברחוב היהודי ונתחולל תהליך של שינוי ער־כים תרבותיים וחברתיים. נתגבשו דפוסים של חיים חברתיים ומשמרות של חברים וחברות רקמו את חייהם במסגרת התנועה תוך התלהבות ואמונה.

חברי החוג הדרמתי השתלמו בשליחותם התרבותית בהד־רכתו של השחקן א. רוזנוויג, חבר אגודת האמנים בוורשה. בהמשך פעולתו של החוג הוצגו מחזות ומערכונים, ביניהם „אויף דער שוועל פון גליק" מחיי משפחה יהודית באמריקה.

הלהקה הציגה בעיירות הסביבה ונתחבבה על קהל הצופים. חברי החוג התמחו בתפקידים מסויימים. כך הצטיין בכשרונו הקומי וולף טוכפלד, שנרצח עם משפחתו על־ידי הגרמנים. על וויטל גוטמן, שחיוך נעורים לא פסק מפניה, הוטלו דווקא תפקידים טרגיים. משחקה עורר תמיד התרגשות רבה בקהל. סופה היה מר וטרגי — ניספתה עם ילדיה מידי הנאצים. זישה הר, בחור צעיר ושקט, קיבל על עצמו תפקידים של אבות ובעלים, הנתונים בקונפליקטים משפחתיים; מת בודד ועזוב בערבות סיביר... שיינדל איינהורן־מילראד, נערה עדינת־נפש וחיננית, גילמה במשחקה את דמויות נערות ביישניות וכלות עזובות; נרצחה עם בעלה וילדיה. לייזר יצחק גוטמן וּוולף גוטמן ניספו מידי הגרמנים. רחל גוטמן־גרינר, (היום בישראל),

להקה דרמטית ע"י פועלי־ציון — למטה מימין (אונטן פון רעכטס): זישה הר, יוסף הר, וולף גוטמן. מימין יושבים (זיצן פון רעכטס): דבורה זאואר, אסתר טוכפלד, דוד פאסטרנק ורעיתו. דוד הר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): וולף טוכפלד, צביה טוכפלד, קלמן טייטלבאום (תמרי) צפורה הר, גיסו של פאסטרנאק.

מילאה תפקידים קומיים. אלטי יאסם — שותפו במשחק של וולף טוכפלד.

גיטשה יאסם שיחקה בהצלחה תפקידי ילדים, צעירים ממנה בשש—שבע שנים. כנותה ויושרה השתלבו יפה במשחקה כילדה ועל הבמה, כאילו נעלם המרחק בין הגיל האומנותי שלה ובין הגיל המציאותי. כותב הטורים האלה היה שותפה של גיטשה יאסם במשחק על הבמה. שנינו היינו הניכי „פרייהייט". נשאנו ביחד בעול החלוצי הציוני וממשיכים בו משנת עליתנו לארץ־ישראל ב־1935 עד הלום, עד פצענו הטרי, עד כאבנו העמוק...

ט

נופצה עוד אחת הפנינים ממחרוזת הפנינים שפיארה את העם היהודי. נכסף אני להזכירם ולהזכירם... את העינים האורות, את הנשמות הלוהטות, שנשאו בלבם אש תמיד של נכונות למעשים ולהקרבה.

כבה אור העיניים, דעכה אש ההתלהבות... לא נשאר לפליטה אף יתום עזוב בין חורבות הבתים השרופים...

כותב אני למענם... למען אלה, שלא יוכלו להשעין את ידיהם על שולחן הכתיבה ועיניהם לא תראינה זכרונות כתובים... לא יזעמו ולא יחייכו... ואני רק את האמת בלבד אכתוב.

מי יתן וכוח זכרוני ישרתני ולא יכזיבני... עד לאחרונה שבשורות. חסד של אמת לעצמות היבשות, המתגוללות ומפוזרות ברחבי הגלות... הנה הם... המעיינות המפכים חיי אדם... טובי בנים ובנות... הנואמים... ראשי תנועות, המזכירים, המארגנים, השחקנים, הספורטאים, מפלסי נתיבות להמוני העם היהודי... דומית מוות שם... חשכה דחוסה... מטושטשים ומעורפלים הדרכים... ריקוד שדים מחרישי אוזניים... מסביב לעגל הזהב... חלומות על ירושות עשוקות...

מי יאמר קדיש ומתי?.. מי יזכירם... את קדושי הגבורה, ויבכה את שירם שנדם ויקים לעצמו מצבה... בדמעות חונקות יאמר קדיש פעמיים... פעם לאלה שזכרם חלף אבד... ופעם בליל אין סוף... לעצמו...

זיינויל לבדי (יסם) גבעת השלושה

„פרייהייט״-„דרור״

פעולתה של „פועלי ציון״ במשך שלושים שנה בלאנצוט, היא אחד הדפים היפים בחייה הציבוריים והפוליטיים וגורם בעל משקל בתחיה הלאומית והסוציאלית של האוכלוסיה היהו־דית בעיירתנו.

כוחה של תנועתנו נבע מהרקע החברתי של הציבוריות היהודית ורישומה היה ניכר בכל תחומי חייה של קהילתנו. הרעיון של „פועלי ציון״, מלווה פעולה חינוכית, החזיר לשכבה העניה של יהודי לאנצוט את כבודה האנושי והלאומי.

פרק מזהיר בתולדות הסתדרות פוע״צ בלאנצוט, הוא פעולתה בקרב הנוער היהודי המקופח בעולמה של הגלות היהודית, ואשר הפיחה בנוער רוח חיים.

בהתפתחותה של תנועת הנוער פוע״צ יש לציין שני מניעים: הראשון הוא — רצונה של המפלגה בהמשך קיומה על ידי חינוך וגידול משמרת צעירה. הנוער הזה משולל היה לעת עתה תכונות, המציינות את מהפכניותן של תנועות נוער חדשות. השני — להפיח בנוער רוח חלוצית, שהקיפה שכבות גדולות של נוער יהודי, ואשר פסחה לעת עתה על הנוער של פוע״צ, אף כי בשורותיו התנהלה פעולה ארגונית, חברתית ותרבותית ערה.

קבוצת פעילים צעירים, עם משה האר בראש, עשתה רבות במסירות נפש בכדי ליצור לילד ולנוער מהשכבה העממית פינה חמה ואוירה חברתית.

נזכיר, רק אגב, כמה אירועים מימים ההם. בשנות 1927 ו־1928 נתקיימו כינוסים של נציגי תנועות הנוער „פרייהייט״ מריישה, לאנצוט, יארוסלאב, נוביטארג, טשביניה, לז׳יינסק וסטשיז׳וב. אחד מהם נערך בלאנצוט ב־10 לאוגוסט 1928, בהשתתפותו של הח׳ הניג, שהרצה על „בדרך לאדם חדש״. ח׳ מילראד פתח את הכנס; נערכו הופעות ספורט של ספור־טאי „קראפט״. כינוס זה הפיח רוח חיים בסניפי המחוז.

בפעולתם זו הניחו משה האר וחבריו, את היסוד לתנועת נוער של פוע״צ. והשנה 1929 היא שלב חדש בהתפתחות הנוער הפועל־הציוני בפולין וכן גם בלאנצוט.

הפרעות בארץ־ישראל בשנת 1929 זיעזעו את הנוער הציוני בגולה, שראה את עצמו עומד בפרשת דרכים, והבין, שעליו לקבל החלטה גורלית. בחלל עולמו של הנוער הלאומי החלה מנסרת מחדש סיסמת ההגשמה. לא רק בקרב הנוער

ועד „פועלי ציון״ ו„פרייהייט״ — קאָמיטעט פון „פועלי ציון״ און יוגנט „פרייהייט״ — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): לייזר פופיול, שיינדל איינהורן, ישראל צוקר, זיינוול יסם, משה הר, חיה יסם. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): אולי מילראד, אברהם מילראד, לוי גלבר, שלמה יסם. , שיינדל קושטכר, בנימין צוקר, גיטל זאואר, בריש שרייבר, וולף טוכפלד, משה מילראד.

„פועלי־ציון" הורגש המשבר, אלא כל התנועה של פועלי ציון הועמדה בפני ההכרח בהבהרת עמדתה לגבי העליה ולגבי השפה העברית. למפנה הזה היתה השפעה מכרעת על הנהגת התנועה ביחס לארגון תנועה חלוצית ולעליה לארץ־ישראל.

ישראל צוקר הוא שעמד בראש כארבעים חברי פוע"צ, שהחלו בפעולה של הכשרה ובמאמץ להשגת סרטיפיקטים. האידיאל החלוצי וההגשמה העצמית נעשו גופי ההלכה של החינוך הציוני־החלוצי. ואכן היו העקרונות האלה קרובים לליבה של תנועת ה„פרייהייט" וכך הפכה תנועת ה„פרייהייט" לתנועה חלוצית „דרור". התנועה חשה בחשיבותו של המאורע ההיסטורי בתנועה הציונית ולפיכך נתארגנה גם בלאנצוט קבוצת חלוצים „דרור". הקבוצה התקשרה עם „השומר הצעיר" ויחד פנו למרכז „החלוץ" בלבוב.

כבר ב־1930 יצאה קבוצת „דרור" להכשרה חלוצית למיקוליצ'ין, בהרי הקרפטים שבמזרח גליציה.

הפעילות החלוצית תפסה את המקום הראשון בקרב הנוער של „פרייהייט", והיתה זאת תקופת השיא בפעולתם של פוע"צ בלאנצוט, הן למען חיזוק המפלגה כלפי פנים והן למען ארץ ישראל העובדת ומוסדותיה.

נציין שוב כמה עובדות ואירועים להמחשת הפעילות בשנות 1932—1935.

בשבת ב־16 בפברואר 1932 נתקיימה אספת בחירות, שבה מסרו החברים: י. צוקר, מ. האר ול. פופיול דין וחשבון על הפעילות בעבר ועל התוכניות לעתיד. מספר חברי ה„פרייהייט" גלד, וכן גדל חלקם של פוע"צ במפעל למען הליגה של א"י העובדת. הוקמה קבוצת ספורט „קראפט" (הכוח) ואחר כך קבוצת „הפועל", כן גברה הפעולה החינוכית ב„החלוץ".

באפריל 1932 נערכה חגיגה גדולה לרגל חמש שנות קיומה של „פרייהייט", שבה נתגלה כוחו של ארגון זה בלאנצוט, השפעתו על הנוער וחינוכו לאידיאל הפועל־ציוני. כל המוסדות הציוניים ברכו את ה„פרייהייט" לרגל חגיגת היובל שלה. האספה למען הליגה של א"י העובדת, בהשתתפותו של הח' קופיליביץ, עוררה הד גדול בעיירה וכתוצאה מכך נוסד סניף קבוע של הליגה בלאנצוט.

ב־27—28 אפריל 1932 ביקר בלאנצוט הח' מורגנשטרן והרצה על האידיאולוגיה של פועלי־ציון. בהשתתפותו של המרצה אורגן יום עיון, שהוקדש לבעיות ארגוניות ותרבותיות של המפלגה. בחודש אוקטובר 1932 ביקר בסניף הח' זלשינסקי, שעשה לחיזוקה של התנועה. למרות מצבם הכלכלי הקשה של חברינו בימים ההם, תרמו הם בעין יפה לקרן העתונות של תנועתנו.

באפריל 1933 דנו ביחד עם הח' שיינמן בגישת תנועתנו לבעיות בציונות ובחיי היהודים בכלל. במאי 1933 נתקיים כינוס של „פרייהייט" ברישה, בהשתתפותם של ד"ר ה. ברגר

קבוצת חברי ה„חלוץ" — אַ גרופּע חברים פון ה„חלוץ" — יושבים מימין חברי ההנהגה המקומית (זיצן פון רעכטס חברים פון אָרט־לייטונג): זיינוול יסס, שיינדל קזשטכר, אליעזר שטרנהיים, דבורה קזשטכר.

וא. גרודז׳ינסקי, וביוני אותה שנה נקרא כינוס של 23 סניפי המפלגה בקרקוב. במאי 1935 ביקר בלאנצוט הח׳ רייכמן לרגל מפעל שיקומה של תל־חי.

*

קצר המצע מלרשום את חייה הערים של מפלגת פוע״צ ושלוחותיה „פרייהייט" ו„דרור" בעיירתנו.

בסיכום הדברים אפשר לקבוע, כי בחייו של הציבור היהודי בלאנצוט היווה פוע״צ משקל לא מבוטל.

כשהננו משקיפים, מתצפית ימינו אלה, על העבר, לאחר חורבנה של יהדות פולין, נראה לנו, כיצד לבש הרעיון של תנועת פוע״צ עור וגידים בהתגשמותה של מדינת ישראל.

עשרות חברינו, שחונכו על ברכי תורת פוע״צ חיים במדינתנו, עובדים ויוצרים, בעיר ובכפר, בקיבוץ ובמושב. המדינה קיבלה וקלטה חברים, ששרדו מהשואה ועלו לארץ, ומצאו כאן מקלט בטוח ובית חדש.

הבה, נהיה אנו, בני לאנצוט בישראל ובתפוצות, מאוחדים בזוכרנו את קהילתנו הקדושה, אשר לא תקום מחורבנה, ומצבתה תעמוד לדורי־דורות בארצנו.

מיכאל ולצר

נוער ועליה

פרשת העליה מלאנצוט קשורה בהתפתחות תנועות הנוער בעירנו. הא בהא תליא: הנוער הוא שהפך את הדיבורים על ציונות וארץ־ישראל למציאות מוחשית. אמנם, גם מבוגרים עלו לארץ מלאנצוט בכל הזמנים, אך התפתחות תנועות־הנוער הציוניות פתחה את פרשת העליה כחזיון חברתי ולאומי בחיי הנוער בעיירה.

זוכרני את ה„מהומה", שקמה בתנועת הנוער המאוחדת לאחר האיחוד בגליציה בין „החלוץ־הצעיר" ל„השומר־הצעיר". הקן שמנה כ־120 בני נוער, המה מרוב פעילות, תסיסה וחיים. מושבות־קיץ ופגישות גליליות. והנה הגיע אל הקן שליח ההנהגה הראשית של „השומר־הצעיר", שלמה לנדקוטש (רכב). הוא בא כדי להגשים את סיסמת ההנהגה הראשית להגשמה עצמית, ליציאה להכשרה ועליה לארץ; להפסקת הלימודים בגימנסיה והחלומות על תעודות־בגרות ותואר האקדמאי.

הסיסמה היתה: „עלו!" לעלות בכל תנאי ולא לחכות עוד. שליח ההנהגה בא כדי להגשים בפועל את הקריאה בחיי הקן בלאנצוט. הפקודה היתה — להוציא מהתנועה כל חבר, שלא יקבל על עצמו את הוראות ההנהגה בנידון ההגשמה העצמית. התוצאות היו קשות מאוד: מבין 120 אנשי הקן נשארו כמחציתם בלבד. אך ההנהגה לא נרתעה.

עם גמר תפקידו השאיר שליח ההנהגה הראשית את סמכויות המרכז בידי ההנהגה המקומית: כותב הטורים האלה — מזכיר־מרכז ואחראי בפני המרכז; הניה גריזמן, יוסף טוכפלד, טרומפטר ומשה רוזנבליט. התחלתי בעצמי להגשים את הצו. בשנת 1928 יצאתי להכשרה לדזבינוגרוד מחוז ברוש־ניוב. עמי יצאו עוד שלושה מקבוצת „אחווה": שלום רוזמרין (כיום באנגליה), ישעיהו סטמפל (בג׳מאיקה), דוב טורקלטאוב (בארצות הברית).

ה„כפירים" המשיכו

המשכתי בהכשרה קבועה בדבורנה ועליתי, כאמור, לארץ. לפני עלייתי נצטרפה לפעולה בקן קבוצת „כפירי אריות", ביניהם היו: צבי דרפלר, יואל פרלמוטר, הניה אלטר ואחרים. „אתם תמשיכו בכיוון העליה אל הארץ, ואת הדרך כיצד להגשים זאת כבר תמצאו בעצמכם" — אלה היו דברי אליהם. ואמנם עוד צעירים רבים המשיכו בדרך זו של עליה לארץ.

אגודות נוער לעזרה סוציאלית

התפתחות אגודות הנוער בלאנצוט נעוצה בשנתיים האח־רונות של המאה הקודמת. שרשים עמוקים לה, לפעולות הנוער, המוכיחים, כי עוד לפני שנים רבות, לפני קום הציונות הרשמית, לא ישבו בני־הנעורים בחיבוק ידיים וחיפשו לעצמם שדה פעולה, כדי לעזור ולהיות לדוגמה למבוגרים. מובן, הפעולה התבטאה בעיקר בשדה הסוציאלי, והיא קשורה במצב היהודים באותה תקופה.

בשנת 1898 הקימו סטודנטים יהודים בלאנצוט ארגון נוער בשם „יידישע קנאבן אונטערשטיצונגס־פאריין". בין יוזמיו אנו מוצאים את איגנאץ פריד, ברוך ויוליוס ויסמן, אברהם דרוקר, צבי רמר ואחרים. כבר אז הופיע יוליוס ויסמן בדקלומים בנשף פורים שנערך ליד ה„הקדש", ואשר הכנסותיו היו קודש למטרות צדקה ועזרה. תפקיד הארגון היה להושיט עזרה לענייי לאנצוט. לבני־נעורים אלה שולמו „דמי חודש", דאגו להם לדירה ולצרכים אחרים.

תנועת נוער ציונית

בתחילת המאה, עם הניצנים הראשונים של התנועה הציונית, קמה תסיסה רבה בקרב הנוער, ועוד לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה כבר היתה קיימת בלאנצוט תנועת נוער חזקה, שחבריה הראשונים היו בנו של ראש הקהילה — יהושע טננבוים, מלך פרלמוטר, משה גלנצר, יוסף קלטר, משה שפירא, ישראל הרצברג, ברוך ויסמן, מרדכי היטר, גדליהו אסטליין, פייביש אדולף, רחצ׳י דרוקר, מינצ׳ה פרלמוטר וולף כץ. בשנת 1919 נוסד „השומר הצעיר". הפגישות נערכו באולם „השחר" של ההסתדרות הציונית, ובין המשתתפים היו: מונדיק לנדאו, מנחם סטמפל, נחמן קסטנבוים, רבקה בוט, מינדל ושמואל גרייזמן, דוד בוימל ואהרן קרנר. המורה לעברית היה יששכר רייז, גיסו של ד״ר מרקל.

פעולותיו הראשונות של „השומר־הצעיר" נתרכזו בגני הילדים. כאן התחילו להכניס את הדיבור העברי, לערוך

משחקים וטיולים. בין העצים בגן של משה הלפרן היו הילדים מבלים זמנם בשירת שירים בעברית, ובאווירה של משחק ושמחת־ילדות.

החלוץ הצעיר

כאשר חזר אליעזר סטמפל מארץ־ישראל לאחר שעלה בשנת 1920, ייסד הוא בשנת 1924 את „החלוץ". יחד עם יוסף זייפרט הניח את יסודותיו ורבים התלכדו סביבם. לאחר זמן קצר יצאו כמה קבוצות להכשרה חקלאית לכפרים קושינו ורניזובה. אליעזר סטמפל פנה אלי בדבר הקמת „החלוץ־הצעיר", ואמנם אגודת „הנעורים" הפכה עד מהרה ל„החלוץ הצעיר". מלבד זאת קיימת היתה גם תנועת נוער בשם „יידישע קינדער פאריין".

כך קמו ופעלו התנועות העיקריות של הנוער בימים ההם בלאנצוט: „החלוץ הצעיר" ו„השומר־הצעיר". כל אחת מהן פעלה בכיוון לעליה והכשרה, עד שקם המיזוג של התנועות בגליציה. מיזוג שהביא לפעילות ענפה ועבודה עירנית.

מושבות קיץ

אחת הפעולות המרכזיות של תנועת הנוער בלאנצוט היתה — ארגון מושבות הקיץ; פעולה זו היה בה משהו מתכונה של „יריד" גדול וריכוזה מאות בני נוער מערים רבות בגליציה. הם נפגשו בנאות שדה, באווירה רעננה, שבה טיפחו את חזונם לקראת הכשרתם לעליה לארץ־ישראל.

בכפר הוסוב, במרחק מספר קילומטרים מלאנצוט, בילו בני הנוער מלאנצוט כחודש ימים בשנה באווירה נעימה ביותר. היו אלה חיים של צופים עם כל ההווי והנוהל הכרוך בכך: אהלים, יערות ונהר. למושבה זו הגיעו בני נוער מרוזבדוב, ריישה, סנדישוב, יארוסלאוו, פשמישל, גורליץ, דמביץ ומקומות רבים אחרים. זוכרני בוקר אחד של חודש אוגוסט בשנת 1928, במושבת קיץ זו עמד הסופר דניאל פרסקי ונשא נאום עברי נלהב. בהשראת הנוער הזה שכבר הבין אז עברית, הכריז:

— „הנני מרגיש כאן באווירת ארץ־ישראל".

מכתבי נעורים

יואל פרלמוטר ואני היינו מארגני „השומר הצעיר". „היה לרשותנו חדר, אך לא היה בידנו כסף לפעולות" — נאמר במכתב שכתב צבי דרפלר בשנת 1930. הוא מספר כי בקן 20 חברים, וכי חברים אחרים עברו ל„אגודת הנוער". ההתחרות על כיבוש הנוער היתה כל־כך גדולה, עד שאחד הלשין באזני שוטר, כי בחדר של „השומר־הצעיר" נערכת אסיפה בלתי־ליגלית, והחברים הצליחו להסתלק מהמקום בנס ולהיחלץ מצפרני המשטרה.

במכתבים מהתקופה ההיא עומד הרטט שהפעים והסעיר את לב הנוער בלאנצוט בכל הכרוך בארץ־ישראל.

ההנהגה המקומית של „השומר הצעיר" — די אָרט־לייטונג פון „השומר הצעיר". יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): מאיר מילראד, רינגל, אליעזר רוזמרין, הניה גרייזמן, דוד טרומפטר, טובה שטלצר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): נפתלי רייך, פנינה מרגל, משה רוזנבליט, פנינה זאוארהפט, מיכאל וולצר, אורחת (אַ גאַסט), יוסף טוכפלד.

קבוצת חברי „השומר־הצעיר״ — אַ גרופּע חברים פֿון „השומר־הצעיר״. למטה יושבים (אונטן זיצן): דוד טרומפטר, אליעזר רוזמרין. כורעים מימין (קניען פֿון רעכטס): ביילה גרינר, משה רוזנבליט, מיכאל וולצר, אידה זייגר. עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): שרה הבנשטרייט, שרה טורקלטויב, זלדה קנר, מנקה מכלוויץ, שושנה זייגר, מינקה צלגר.

מושבת־קיץ של „השומר־הצעיר״ בכפר הוסוב בשנת 1928, בהשתתפות הסופר דניאל פרסקי — זומער־קאָלאָניע פון „השומר־הצעיר״ אין דאָרף הוסוב, יאָר 1928, מיטן אָנטייל פון שרייבער דניאל פרסקי.

תרבות וחינוך

ד"ר נתן קודיש תל־אביב

תחיית השפה העברית בלאנצוט

כותבי תולדות הספרות העברית החדשה קבעו את הופעתו של ר' משה חיים לוצטו (רמח"ל), מלפני למעלה ממאה שנה, כפותח את התקופה של הספרות העברית החדשה.

היהדות בארצות מרכז ומזרח אירופה שמשה קרקע פוריה לגידולה וצמיחתה של הספרות העברית החדשה לכל זרמיה. תנועת השכלה כבירה הקיפה את יהודי ארצות האלה. לאחר שקיעת ההשכלה בארצות אשכנז ואוסטריה, הגיעה תקופת הזוהר של הספרות העברית החדשה ברחבי פולין, ליטא ורוסיה.

על רקע החסידות והמתנגדות מילאה ההשכלה תפקיד מהפכני בתהליך התחיה הלאומית והחברתית של יהדות מזרח אירופה. משוררי ההשכלה וסופריה החיו את שפת התנ"ך, הראו להמוני בית ישראל את הוד תפארתו של עולם התנ"ך ואת הדרך לתיקון חייהם החברתיים והלאומיים.

הספרות העברית החדשה לזרמיה ולתקופותיה השונים — הרומאנטית, הרציונאלית והלאומית — בשירה, בסיפור, בדברי הגות ומחשבה ובפובליציסטיקה עוררה את תנועת „חיבת־ציון" ואת החיבה ללשון ציון שחידשה את נעוריה. אולם קוראיה של הספרות העברית החדשה ועתונותה בשפה העברית היו יודעי עברית ובקיאים במכמני לשונה המת־חדשת, ועדיין לא היו דוברי עברית. המשכילים, יודעי עברית, קראו, כתבו בלשון העברית, אולם השפה העברית לא היתה שגורה בפיהם בדיבור יום יום.

רק בסוף המאה ה 19 ובראשית המאה ה 20, בהשפעת התנועה הציונית המאורגנת בהסתדרות הציונית העולמית ובהשראת ראשיתו של מפעל ההתישבות והבניה בארץ ישראל, נשמעו הצלילים הראשונים של השפה העברית המדוברת בפי חוגי משכילים „חובבי ציון" וציונים, אשר חזון ההגשמה החל לפעום בליבותיהם.

***

המשכילים העברים והציונים בגליציה היו מחלוצי דוברי עברית. על סף המאה ה 20 נוסדו בערים ובעיירות בגליציה המזרחית והמערבית חוגים מאורגנים, שתחיית השפה העברית והפצתה בעם היתה נר לרגליהם.

מה היה חלקה של לאנצוט בתנועה של מחיי השפה העברית?

לאנצוט נתברכה בכל המעלות והתנאים הדרושים בכדי להיות תא תוסס ברשת האגודות והמוסדות, שיעודם היה החייאת השפה, הפצתה והשגרתה בפי העם, החל בתינוקות דבית רבן, נוער לומד ועובד, חובשי בית־המדרש וכלה בסתם ציונים ומשכילים.

לאנצוט לא היתה קרקע בתולה, שיש לחרוש אותה ולזרוע בה את זרע תחיית הלשון. רבדים רבדים של תרבות יהודית עתיקה, חכמה והווי יהודי ועממי היו משוקעים בחיי הקהילה לדורות. לא היתה תחיית השפה העברית בלאנצוט בפי הנוער אלא רובד תרבותי ולאומי חדש, שצמח צמיחה אורגנית ממורשת התרבות התורנית והחילונית של לאנצוט היהודית.

עוד לפני הופעתו של ד"ר הרצל ויסודה של ההסתדרות הציונית העולמית, היתה קיימת בלאנצוט מ־1894 אגודה ציונית „אהבת־ציון", שעליה נמנו עשרות חברים מאורגנים. בשנים ההן אנו מוצאים בעיירה גם חוג משכילים עברים המרוכזים סביב המשכילים הידועים: יצחק וייסמן ויוסף מאיר רוזמרין.

בעשור הראשון של המאה ה 20 היכתה הציונות שורשים בלאנצוט, הוקמו מוסדות ציוניים, וגדל מספר המשכילים יוצאי בית־המדרש. ועדיין לא היתה העברית המדוברת נחלת הכלל אלא של בודדים, שהבולטים מביניהם היו מן הוותיקים, גצל דרוקר, ומהצעירים: דוד יוסט, שלמה גרינבוים, יחיאל נוסבאום, שמעון רוזנבליט, ובראשם התלמיד־חכם והמשכיל הידוע אנשיל כ"ץ.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, לאחר הצהרת בלפור משנת 1917, שהניחה את היסוד לבנין הארץ ולעליה השלישית החלוצית, גברה התודעה הלאומית הציונית בקרב יהודי אירופה ובטויה הלאומי הרוחני נתגלה בלשון העברית המחודשת והמדוברת בפי מיטב הנוער הלאומי היהודי במזרח אירופה.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה נמצאו בגליציה סופרים, מלומדים ועסקני תרבות, שעוררו את חובבי השפה העברית להתאגד באגודות למען החיות את השפה בפי חבריהן בדיבור יום יום. הצטיינו בפעולה זו א. מ. ליפשיץ, ד"ר יהושע טהון, ד"ר אהרנפרייז, ד"ר מ. ברוידה, צבי קרל.

נוסדו אגודות שנקראו בשם „עבריה". מלחמת העולם הראשונה שמה קץ לנטע רך זה, אבל בשנות העשרים, אחרי המלחמה נוסדו מחדש אגודות „עבריה" כמעט בכל ערי גליציה, שבהן היתה אוכלוסיה יהודית רבה.

והשפה העברית החלה מתרוננת גם בחוצות לאנצוט. המלל העברי נשמע מפי הנוער הלומד והנוער העממי, שהתגודד ב„השומר הצעיר" ומראשי דבריה היה אהרן קרנר.

אולם הגרעין החזק והחשוב של מחנה דוברי עברית היה בקבוצת צעירים, שבאו מהישיבה ומבית־המדרש, שספגו

את הספרות העתיקה, הצטרפו לתנועה הציונית התבשמו מריחה של הספרות העברית החדשה, והיו בעיירה לנושאי חזון של תחיית השפה העברית בקיימם מצוות הדיבור העברי. קבוצת צעירים זו בעיירה זכתה להניח את היסוד המוצק להפצת השפה העברית בקרב הדור הצעיר. הם יסדו את בית־הספר העברי הראשון לילדי לאנצוט. ראויים לזכרון מורי בית הספר: אלתר גראוברט, נתן ורהפטיג, בודנר, לדרמן ונוויל המרספלד. הוקמה הספריה העברית העממית הראשונה ונוסדו חוגים לנוער, שנשא את נפשו לארץ־ישראל ולאלה ששאפו להחיות את השפה העברית בפיהם.

עם הצעירים האלה, נלהבי השפה העברית, נמנו: נחמן קסטנבאום, שמואל גריזמן, גצל אָסטליין, דוד בוימל, צבי בירנ־באום, חיים הבנשטרייט, גיזלה גליקסמן, שיינדל סטמפל, רבקה בוט, רבקה צויבל, חוה שטלצר, בתיה וולקנפלד, שרה ליפשיץ, שמעון וולקנפלד, מיכאל ולצר, משה רוזנבליט, יצחק גרינבאום.

ב„עבריה" התנהלה הפעולה על טהרת העברית, כגון: שיחות, הרצאות, אסיפות. חברי האגודה הציגו לעתים גם מחזה עברי.

באי אגודת ה„עבריה" היו ברובם צעירים וצעירות, מהם באו לשאול ספר, מהם להקשיב לשיחה עברית. חזון השפה העברית הביא את הנוער לחדר הצנוע של ה„עבריה" ששכנה עם ספריית „ציון" בכפיפה אחת. הם באו מכל שכבות העם ומחוגים שונים. חובשי בית־המדרש, שעדיין היו רכונים בבית המדרש על הגמרא, הציצו במאפו, סמולנסקין, אחד־העם וביאליק. יש שהציצו ונפגעו ויש שהציצו ולא נפגעו... נערה צעירה מבית חרדים, שקראה בספר עברי בצנעא מפני זעמו של אבא, שחשש שמא תצא בתו לתרבות רעה... צעירים וצעירות מתנועות נוער חלוציות, שקיבלו על עצמם עול הכשרה בשדה העברית שיזדקקו לה בארץ־ישראל. תלמידי הגימנסיה הפולנית ששקדו על לימודיהם בבתי־הספר של הגויים ושתו בצמא ממקורות ספר הספרים והתענגו על שירת התחיה של ביאליק וטשרניחובסקי.

מגוון היה ציבור הקוראים ולא נעדרו גם סתם משכילים שידעו לשלב יהדות ואנושות וגם אברכים, שעסקו ביום בפרקמטיה ונפשם יצאה לעולם הרוח והיופי של הספרות העברית, שקמה לתחיה.

חניכי בית־הספר העברי, צבי ופנינה זאוארהאפט, משה רוזנבליט, יצחק גרינבאום, מיכאל ולצר, דוד טרומפטר, ישראל יוסט, הניה גריזמן, פנינה מרגל וטובה שטלצר יסדו אגודת נעורים ובה ספריית „נעורים" והוסיפו נדבך חדש לבניין התרבות העברית בעיירה.

כל אלה חלמו על הגאולה השלמה של התרבות העברית במולדת החדשה־העתיקה. לא כולם זכו לראות בהגשמת חלומם, בתחיה המלאה של הלשון העברית. הם ניספו בידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם.

יהי זכרם חתום בלב יוצאי לאנצוט וצרור בצרור נשמ־תיהם של חולמי התחיה העברית.

הסופר דניאל פרסקי עם קבוצת חברי ה„עבריה" — דניאל פרסקי מיט אַ גרופּע חברים פון די „עבריה". יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): שלום רוזמרין, נפתלי רייך, יצחק גרינבאום, מיכאל וולצר; עומדים מימין שורה א׳ (שטייען פון רעכטס ערשטע ריי): דאלעק טרומפטר, מיכאל שיפר, נחמן קסטנבאום, הניה גרייזמן, דניאל פרסקי, מנקה מכלוויץ, לייזר פאס; עומדים שורה ב׳ (שטייען צווייטע ריי פון רעכטס): יהושע־מנדל וולפמן, יצחק צלנר, משה רוזנבליט, — — — אליהו רייך, יוסף זייפרט, משה טרומפטר, צבי זאוארהפט.

מיכאל ולצר

החינוך בלאנצוט

בלאנצוט הוקמה מערכת מיוחדת לשם הוצאת ספר על הגימנסיה העירונית. שלחתי מאמר לספר הזה על החלק היהודי שבגימנסיה הזאת, אשר מלאה תפקיד נכבד ומכריע בקרב בני הנוער של לאנצוט וביחוד בקרב התלמידים היהודים בגימנסיה שהיוו בערך 5 אחוז, מכלל התלמידים.

אם נרצה לסקור את חינוך או את בית ספר יהודי בלאנצוט, עלינו לחזור לתקופה שלפני ההשמדה עד למאה השמונה עשרה.

לאנצוט הצטיינה במשכיליה עוד לפני שנים רבות וטיפוח החינוך בעיר זו היה במרום הפיסגה.

גווני החינוך

אם בחינוך יהודי מדובר עלי להזכיר את כל גווני החינוך של הנוער היהודי: את „החדר" אשר שימש למעשה את כל הילדים; חלק מהם בשלב התחלה או מעבר וחלק מהם בחינוך שלם ובלעדי. מספיק אם נעלה את דמותו של ה„רבי" בריש איינהורן. „מלמד" בלאנצוט במשך שנים רבות שחינך כמה דורות. הוא נפטר בגיל 84 בשנת 1935, אצל בנו שמואל איינהורן, שעבר לריישה בשנת 1928 והמשיך במקצוע ה„מלמדות". אשתו הינדה מתה מספר שנים לפניו. ה„חדר" של ר' בריש ברישה היה מרוחק מביתו מרחק רב והוא, למרות גילו המופלג, היה הולך לשם יום יום גם בכפור הגדול ביותר.

מקצת היסטוריה

בשנת 1788 נוסד בלאנצוט בית ספר עממי יהודי ביזמתו של הרץ הומברג. כמורה נתקבל שלמה אסטרייכר במשכורת שנתית של 200 כתרים.

בראשית המאה ה־19 הקים הגראף אלפרד פוטוצקי רשת של בתי ספר עממיים ברחבי גליציה. כתושב לאנצוט התמסר ודאג במיוחד לחינוך הילדים והנוער בני עירו. הוא שלח תלמידים מלאנצוט על חשבונו ללמוד בחו"ל, עודד בקרב התלמידים את לימוד מקצועות והכשירם להיות מנהלי מפעלים ומומחים מקצועיים, מנהלי משק חקלאי ובתי מלאכה וכן הכשיר את בעלי הכשרונות שביניהם להיות אמנים, בהכניסם לבתי ספר ללימוד אמנות.

בנו — אלפרד יוסף פוטוצקי, שר החקלאות במדינת אוסטריה בשנים 1868, הכניס שיפורים באחוזתו. במשקו החקלאי אשר בלאנצוט העסיק כבר אגרונום ידוע שם. במרוצת הימים ייסד גם בית ספר חקלאי בסביבה.

קבוצת תלמידות מבית הספר העממי. במרכז המורה פאביאן אַבנר — אַ גרופּע שילערינס פון פאָלקס־שולע מיטן לערער פאביאן אַבנר.

כגורמים לקידום ההשכלה בלאנצוט וקירובה לעולם המו־דרני עוד בתקופה ההיא יש למנות בין השאר גם את הסיבות הבאות: במאה ה־19, בשנת 1831 אחרי המהפכה הצרפתית — הגיעו ללאנצוט פליטים ומהגרים מבני האצולה מצרפת; מרד הפולנים שנכשל במאה ה־19 הביא רבים מהמתקוממים ללאנ־צוט שהתישבו בעזרת הדוכס פוטוצקי. זרם הפליטים מסוג זה בעיר, השפיע על הדמות הרוחנית של המקום.

במילון הגיאוגראפי של פולין (חלק ה׳ עמוד 579 וורשה 1884) נמסר בין השאר „לאנצוט מצטיינת משאר העיירות בגאליציה בנקיונה ובמספר התושבים שלה — בעלי השכלה גבוהה״.

והנה כמה פרטים כרונולוגיים על דרך החינוך בלאנצוט לפי הימים ההם:

במחצית הראשונה של המאה ה־19 היתה שפת ההוראה בבתי הספר בעיר — גרמנית, מספר הלומדים בבית הספר היה מועט וחינוך חובה לא היה קיים.

בשנת 1864 הוקם בעיר בי״ס על ידי נזירים אשר במרוצת השנים הפך לבית ספר כללי. מאז ואילך אנו מוצאים בתקציב העיריה של לאנצוט הוצאות העיריה להחזקת החינוך בעיר. בשנת 1876 הוקם בנין בית ספר בן קומה אחת; בגלל הצפי־פות וריבוי התלמידים למדו כמה כיתות של תלמידים במשרדי העיריה. בתקופה ההיא אנו ניתקלים בדמותו של בולסלב ז׳רדצקי, עסקן חינוך פולני בלאנצוט, אשר עשה רבות למען קידום החינוך בעיר.

בית הספר העממי התחלק לשניים: בית ספר נפרד לנערים ובית ספר לנערות. במרוצת הזמן נמשכה ההתקדמות החינוכית ושוב היו היוזמים נזירים אשר הגיעו ללאנצוט ויסדו בית ספר למורות עם פנימיה.

בסוף המאה ה־19 אנו מוצאים בכפר אלביגאווה אשר בקרבת לאנצוט בית ספר חקלאי ידוע ומפורסם בכל רחבי פולין; בכפר אחד בראקשאווה נמצא מאז בית ספר לטכסטיל עם פנימיה בבנין גדול בן שתי קומות ובו לומדים 300—250 תלמידים.

הגימנסיה ע״ש שינקביץ

הגימניסה הותיקה בלאנצוט ע״ש שינקביץ אף היא קשורה באותו עסקן חינוך פולני שהזכרנו בולסלב ז׳רדצקי, שהיה ציר הפרלמנט האוסטרי תושב לאנצוט, אשר ניצל את השפעתו בעמדו בראש מוסדות פיננסיים וקיבל עזרה ממשלתית והכרת הממשלה בגימנסיה זו. תנאי הממשלה המרכזית להכרה ותמיכה בגימנסיה זו היה, שעירית לאנצוט תשתתף בסכום של 55 אלף זלוטי בהקמת הבנין והחזקת בית הספר. הבנין הוקם בשטח הקסטרקטים העירוניים אשר בלאנצוט. צעדה של העיריה להכנס בעול החזקת גימנסיה עירונית ראוי להערכה, בהתחשב בקשיים התקציביים המיוחדים בימים ההם.

בניין הגימנסיה הממשלתית — רעגירונגס־גימנאַזיע.

החינוך העברי בלאנצוט

בחרדת קודש מזכיר אני את החינוך העברי בלאנצוט, את מסירותם של מספר משכילים ציוניים בהקמת בית הספר העברי „יבנה״. ואת בני הנוער היהודי בעירנו בתמונת החינוך וההשכלה שבה.

מי מבני הנוער בימינו יכול לתאר לעצמו את נפשו של הנער היהודי דאז התאב להשכלה, אשר לימודו התפצל לתחו־מים כה רבים. תקופה זו איננה רחוקה כל כך; אין זה סיפור של המאה הקודמת ובכל זאת כמו חלום נראה החינוך של הנוער היהודי.

היוזמים להקמת בית הספר העברי היו אותם ההורים, אשר שלחו את בניהם לגימנסיה העירונית הכללית, ואשר רצו, נוסף ללימודי הקידש, להקנות לילדיהם חינוך עברי מודרני מפי מורים עברים מסורים, ביניהם כאלה, אשר כל מלאכתם היתה אז על טהרת השפה העברית.

והנוער! בני הנוער שאנו השתייכנו אליהם, המשיכו במסורת אבותיהם והיו משכימים בשעות הבוקר לבית המדרש ולומדים לימודי קודש; ומבית המדרש הלכו ביחד עם בני הנוער הנוצרי לגימנסיה העירונית. אחר הצהרים מיהרו לבית הספר העברי ללמוד עברית, תנ״ך, ואת תולדות עמנו, ובערב, עם חשכה, שוב לבית המדרש או לעיון בספרי ההשכלה והציונות.

כזה היה חינוכו ולימודו של הנוער היהודי בימים ההם בעיירתנו... התלמידים תאבי דעת, הזדהו עם מוריהם האידי־אליסטים המיוחדים במינם.

בית הספר העברי בלאנצוט

מתוך 25 בתי ספר עבריים בגאליציה המערבית בתמיכת „תרבות״ נחשב היה בית הספר בלאנצוט כאחד המעולים. הלימודים התקיימו אחרי הצהרים כהשלמה ללימודים בבית הספר העירוני.

הבה ואזכיר כאן את חברי ועד בית הספר העברי, אשר הקימו את המפעל באמצעים דלים ובהתלהבות אין קץ. יו״ר הועד היה שמעון רוזנבליט — אבי חברי משה רוזנבליט, וכן ה׳ דוד יוסט, שלמה גרינבאום ואנשיל כ״ץ. בין המורים לעברית ב„יבנה״ רואה אני לנגד עיני: נתן ורהפטיג — פאר המורים בעירנו, למדן וענו, פדגוג מעולה, שדיבר רק עברית. השם „יבנה״ ניתן לבית הספר העברי לזכר המרכז הרוחני של ר׳ יוחנן בן זכאי בימי חורבן הבית, וסימל את הנוער היהודי דאז. המורים שהורו בבית הספר העברי, היו בקיאים במכמני הלשון העברית ובספרותה העתיקה והחדשה. עלי לציין

שמפעל בית הספר העברי היה פרי רצון עז של חבר העסקנים ומורים נאמנים.

בשנת 1931 קם גם בית ספר עברי לבנות „בית־יעקב".

דמויות מבית־הספר העברי ומהגימנסיה

לנגד עיני מופיעות הדמויות הטיפוסיות של המורים בבית הספר העברי ושל הגימנסיה העירונית — מורים, אשר דרך חייהם לא היתה רגילה ואשר תעתועי הזמן והגורל העבירם לנתיבים שונים ומשונים.

המורה כהנא היה המורה הראשון בבית הספר העברי בעירנו עוד בשנת 1913 במסגרת „מורה לעברית" כשהתארגן בית הספר העברי בשנת 1919 כבית ספר משלים, היה מורה מן המנין.

אלתר גרויבארט, בן יחיד להוריו העשירים. בגיל 16 הוסמך לרבנות. הוריו היו בעלי מחסנים ליינות שמסחרם הגיע עד הונגריה. מפאת מות הוריו ושריפה במחסנים נאלץ הצעיר המלומד והמפונק לעבוד לשם פרנסתו. הוא פנה להוראה ולימד גפ"ת (גמרא, פוסקים ותוספות), תנ"ך, ספרות והיסטו־ריה עברית.

המורה אברהם לדרמן

בשנת 1928 הגיע ללאנצוט המורה לדרמן מצ'ורטקוב. מלבד היותו מורה בביה"ס העברי הקדיש הרבה מזמנו לעסק־נות תרבותית. היה חבר פעיל ב„עבריה" מרצה ונואם, השתתף בכינוסים של תרבות.

בשנת 1935 עבד בביה"ס עד פרוץ המלחמה המורה זיינוול המרספלד.

כאמור היה בית הספר העברי מעין חינוך משלים. עיקר החינוך של הנוער המתקדם היה בביה"ס הממלכתיים. בין 1400 תלמידים בביה"ס העממי היוו היהודים בערך 30%. מועט היה מספר התלמידים היהודיים בגימנסיה העירונית. הם הסתגלו בקושי לתנאי הלימוד בגימנסיה העירונית: באשר הלימודים התנהלו גם בשבת, בזמן התפילה בבית־הכנסת.

מבין המורים הראשונים בגימנסיה נזכיר את הפרופיסורים שמידר ומלינק בעל הזקן הארוך (עם קרוב משפחה שלו העוסק בהוצאת ספר לזכר הגימנסיה אני עומד בקשר).

ד"ר קולר שהיה מורה בגימנסיה וזכור לבני לאנצוט בזכות המפנה שחל בחייו כשהחליט לעלות לארץ־ישראל. כאשר בפוגרום בשנת 1918 בלאנצוט, בימי שיחרור פולין, ניפצו את השמשות בחדרו, הוא לא הסכים להחזיר את השמ־

המורה זיינוול המרספלד

שות אלא כיסה את החלונות בנייר עתונים „זכר לחורבן" והסיק מכך את המסקנות — כעבור תקופה קצרה עלה לישראל. הקים בית ספר תיכון בתל־אביב והיה מחלוצי החינוך התיכון בא"י אחרי מלחמת העולם הראשונה. נפטר בשנת 1955. בנו ד"ר דוב קולר, מרצה באוניברסיטה בירו־שלים.

ד"ר נתן קודיש חבר, ב„עבריה", עמד בבחינות הבגרות בגימנסיה ע"ש „שינקביץ" בלאנצוט כתלמיד אקסטרני. בהיותו תלמיד הגימנסיה היה גם מורה „פרטי" לעברית. עלה ארצה ב־1934, כיום מנהל בית ספר ממלכתי „בר־כוכבא" בתל־אביב. מפרסם מאמרים על נושא החינוך וההוראה בעתונות הפדגוגית. המורה למתמטיקה שטרן והמורה לדת פביאן אֶבנר ניספו בשואה.

בין התלמידים היהודים הראשונים יזכרו משה שטכר וליאון רובין מקולבשוב (חיים בארה"ב) דוד ואוצי רוזנבאך, יהושע קסטן וכמה סטודנטים מבורשצ'וב ובוצ'ץ.

כך, איפוא מצטייר בקוים כלליים החינוך של הנוער היהודי בלאנצוט מהתקופה שבה נמלטו בני האצולה מסערת המהפכה בצרפת ואשר מצאו מפלט ומקום מבטחים בלאנצוט והניחו את היסוד למוסדות חינוך בעיירה לנוער שפתח לפניו דרכים חדשות לחינוך ולהתקדמות.

לנוער היהודי היתה תקופה זו הזדמנות היסטורית מיוחדת והוא הקריב את הכול, כדי לקנות דעת וחכמה.

אולם אחרי תקופת ההשכלה הנאורה באה תקופת השואה האיומה שעקרה את הכול, מלבד ניצנים ושיבולים בודדות ורכות הנותנים את פריים ויבולם בקרקע העם היהודי.

חניכי בית הספר היהודי לבנות „בית־יעקב" — בית־יעקב שולע פאַר מיידלעך

בנימין איינהורן

בית יעקב

אחרי מלחמת העולם הראשונה (1918) התעוררה בקרב הנוער היהודי ברחבי פולין השאיפה להתארגן ולהסתפח לתנועות נוער לפי זרמים אידיאולוגיים ומפלגתיים. כן גבר הרצון בדור הצעיר לרכוש דעת והשכלה. הפעם החלו גם בנות ישראל לנהור בהמוניהן לבתי־ספר ממשלתיים, ציבוריים ופרטיים.

בהשפעת התופעה הזאת החליטו גם חוגי היהדות החרדית המאורגנת לפתוח בתי־ספר לבנות ממשפחות דתיות, כדי להרחיקן מתנועות נוער חילוניות ולהקנות להן חינוך דתי מסורתי.

זאת היתה הדחיפה לפתיחת רשת בתי־ספר לבנות בשם „בית־יעקב".

אחת הנשים, רבת פעלים בשדה החינוך במסגרת בתי־הספר של „בית־יעקב", היתה שרה שנירר ז"ל מקראקוב. גדולה היתה זכותה של העסקנית הנערצת הזאת והיא נקראה בפי תלמידות בתי־הספר בשם „אמא שנירר".

אחרי לבטים קשים ובמאמץ כספי רב נוסד גם בלאנצוט בית־ספר „בית־יעקב". לאחר שנתיים הגיע מספר הבנות, שלמדו בבית־הספר, למעלה ממאה. כעבור זמן קצר נפתח על־יד בית־הספר גן־ילדים לגילים שלוש עד שש. כשמונים ילדים התחנכו בגן־הילדים.

שני ועדים, של נשים ושל גברים, דאגו לקיומם ולהת־פתחותם של גן הילדים ושל בית־הספר. ראויים לציון ולזכרון חברי הוועד: ר' לייבצ'י קרן, ר' פייביש אדולף, ר' יצחק הלמרייך, ר' משה שטרנהיים. קיומם של שני מוסדות חינוך אלה עשה רושם רב על יהודי לאנצוט ואפשר לומר, כי אף עוררו כעין מהפכה במשפחות יהודיות מסויימות.

הנערות, שלמדו והתחנכו ב„בית־יעקב", רכשו להן ידיעות בתורת משה, יסודות ההלכה ודיני ישראל וקנו להן אורח חיים דתי ומסורתי. חינוך הבנות האלו נתן את פריו. משורותיהן באו אחר־כך הפעילות המסורות, שהשתתפו בכל הפעולות למען „אגודת ישראל", הן לצורכי השעה והן לצורכי יישוב הארץ. יהי זכרן ברוך!

מגר. אליעזר דישה הרצליה

ספריית „דעת" „WIEDZA"

עם התרחבות פעולותיה של ההסתדרות הציונית בלאנצוט, ובעיקר בקרב הנוער היהודי, גברה גם השאיפה להשכלה ולהשתלמות בבתי־הספר הכלליים במקום, ובראש וראשונה בגימנסיה. מובן, היו מכשולים לא מעטים בכניסה לגימנסיה מחמת האנטישמיות, שגאתה באמצע שנות העשרים, ולא מעטים היו גם הקשיים החמריים הכרוכים בהוצאות־הלימוד. והלא יהודי לאנצוט לא נודעו בעשרם. היתה עוד בעיה חמורה: הלימודים בשבתות ובחגי ישראל. רוב היהודים בעיירות פולין היו שומרי דת ומצוות, ולא השלימו בשום פנים, שהבן או הנכד, ילמדו בשבתות ובחגים בבית־הספר. אין לשכוח עד היום צערם של היהודים, שהיו חוזרים עם טליתותיהם אחרי גמר התפילה מבתי־הכנסת, והיו פוגשים בצעיר יהודי, החוזר מבית־הספר ותיק ספריו בידו.

בגימנסיה למדו 500—600 תלמידים בממוצע, מהם לא יותר מ־20—40 תלמידים יהודים. היחס בין התלמידים הפולנים לבין היהודים היה, בדרך כלל, צונן, עיתים גם עויין. כל התפרצות של אנטישמיות במדינה היתה תיכף מוצאת הדה בגימנסיה. מובן, המורים עם הכומר בראשם, לא טרחו כלל להעלים את איבתם ליהודים, ועיתים אף גילו בצורה גסה את פרצופם האנטישמי לחניכיהם הפולנים — והתוצאות היו ברורות. חברינו הפולנים ניסו לעלות בהשתוללותם על מוריהם. על כן היה ברור, שבאווירה כזו לא היה שום מגע (חוץ ממקרים יוצאים מן הכלל) בין התלמידים הפולנים לחבריהם היהודים לאחר הלימודים ומחוץ לכתלי בית־הספר.

כאן מקור ההרגשה בחסרון ספריה, שתשמש לא רק כמה תלמידי גימנסיה, אלא את כל קהל המשכילים בעיירה, שמספרם גדל והלך מיום ליום. נוסף לספרים הקלאסיים של הספרות הפולנית, שקריאתם היתה חובה בבית־הספר בכל כיתה, ובמיוחד לבחינת הבגרות, הורגש צורך בספרים מתורגמים לפולנית מהספרות העולמית והיהודית, נוסף על כתבי־עת ציוניים ובטאוני נוער למיניהם. ההתעניינות בכתבי־עת אלה היתה רבה מאד.

את ההתחלה למפעל נאה זה, שתוצאותיו היו לברכה להתקדמות הרוחנית של הנוער שלנו, יש לזקוף בראש וראשונה לזכותה של מרת אבנר, שמסרה לרשות הספריה חדר עם ארון־ספרים בדירתה (היתר נאסף בין הקוראים הראשונים). כל יום ראשון אחרי־הצהרים, היו אנדה וסבר אֶבנר מחליפים את הספרים לקוראים. בכסף, ששילמו הקוראים (5 גרושים לספר לשבוע) היו קונים ספרים חדשים.

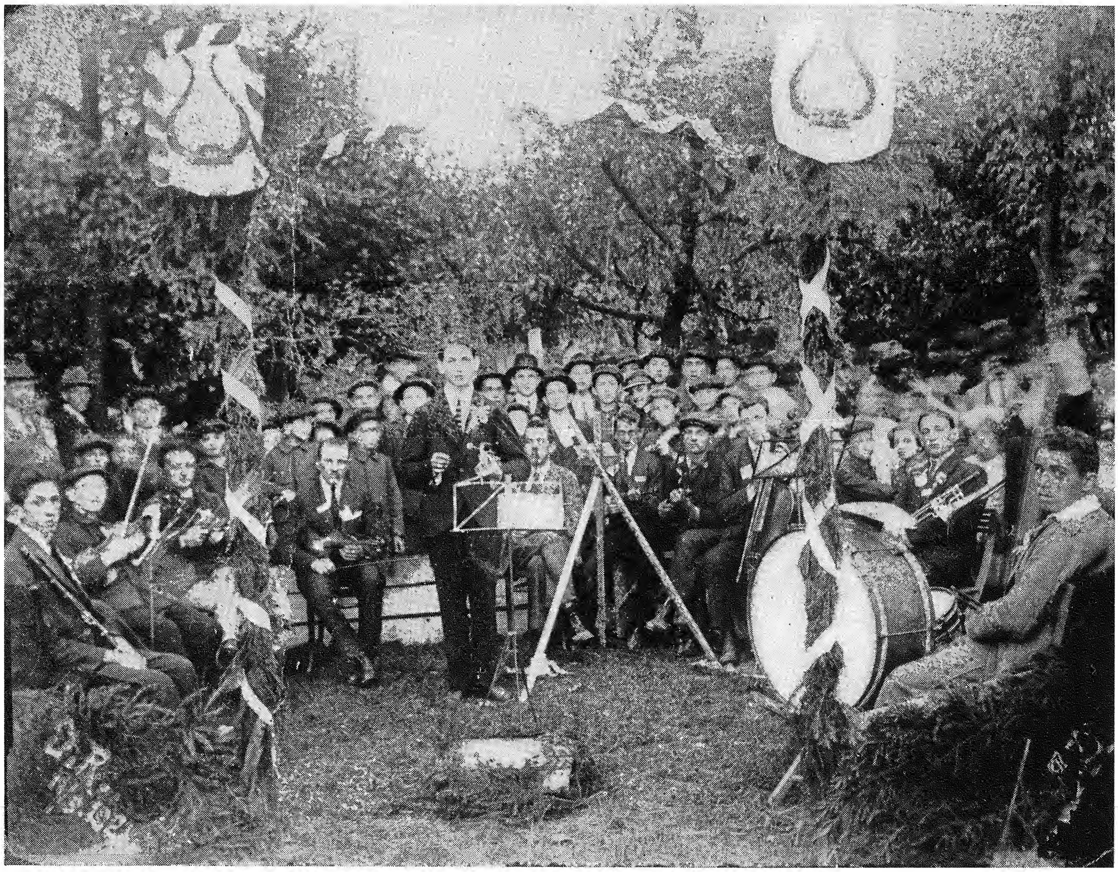
הספריה נתרחבה והלכה במידה שגדל הצמאון לקריאה והשכלה בין יהודי לאנצוט. מספר הקוראים גדל עד כדי כך, שהצפיפות בעת ההחלפה היתה ללא נשוא. הנהלת ענייני הספריה: קבלת קהל, כריכת ספרים וסימונם, הדפסת קטלוגים, קניית ספרים חדשים ודאגה מתמדת לשלימותם של הספרים שבמחזור, נמסרה לידי תלמידי הגימנסיה — והיתה עוברת כל פעם לדור החדש, הצעיר, לאחר שבכל שנה היה מחזור אחד עומד לבחינת־הבגרות ועוזב את הגימנסיה.

התפתחות הספריה עברה על כל המשוער. לאחר שהוכנס עוד ארון מלא ספרים לחדרה הצפוף של מרת אֶבנר, התחלנו לחפש אולם ציבורי, שיתאים לצרכיה של הספריה המתפתחת ושנוכל להחליף את הספרים יותר מפעם לשבוע. שיחק לנו המזל, בשנת 1925 נתארגנה מחדש תזמורת „הזמיר" בניצוחו של המנוח מוריץ פיילשוס, והחזרות נערכו פעמיים בשבוע בחדר לא גדול בקומה הראשונה בביתו של אלעזר מילרד ברחוב השלושה־במאי. באותו חדר היו גם מתפללים משכילי העיירה, הציונים והדתיים. והנה, לאותו חדר, ששימש לכמה מטרות ציבוריות־תרבותיות, נכנסה גם ספרייתנו "Wiedza". קנינו שני ארונות גדולים, ובהם מצאו מקומם אלפי הכרכים של הספריה, שהיתה כבר פתוחה לקהל פעמיים בשבוע: ביום א' ו־ד' בשעות 4—6.

חמש שנים היתה הספריה באותו מקום. אך גם המקום הזה נעשה צר. ואז בא לעזרתנו אדם, שעל הבנתו המלאה לענייני ציבור יכולנו תמיד לסמוך. היה זה ראש הקהילה והוועד הציוני המקומי, המהנדס אברהם שפאץ המנוח. הוא הרשה לנו להעביר את הספריה לאולם־הישיבות של הקהילה, שם תפסו הארונות קיר שלם של האולם. השתדלנו לעבוד בצורה שלא תפריע לעבודת מזכירות הקהילה. אולם גם אם נתכנס קהל הקוראים בשעה שהמזכיר משה האלפרן עדיין עבד, הוא התייחס בהבנה מלאה ולא מיחה בידינו.

לבסוף גמרה ספרייתנו את מסע נדודיה כאשר בית־העם התחיל מרכז באולמיו את כל חיי התרבות של יהודי לאנצוט. הספריה פסקה להיות נכס של קומץ קטן של סטודנטים והיתה לקניין כל הציבור היהודי בעיירה. בספריה אפשר היה למצוא ספרי מקור ותרגום מכל הספרות היפה העולמית וכן כתבי־עת יהודיים בפולנית וביידיש. תרומתה של הספריה להעלאת רמת ההשכלה והתרבות של יהודי לאנצוט היתה מרובה.

עם חורבנה של יהדות לאנצוט בא הקץ גם על הספריה „וִדְזה", שעל ספריה נתחנך דור שלם.

„הזמיר" בשנת 1921 — אַפּעסטין מיטן אָנטייל פונעם אָרקעסטער הזמיר. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): יוסף הר, שמעון אָנפאנג, גלנצברג, קלמן וולקנפלד, מניה לופטמן, אברהם שנמן, המנצח משה פיילשוס, בריש וולקנפלד, חיים מילרד, הרש שטיצל, לייב שטכר.

מיכאל ולצר

ואלה תולדות „הזמיר"

יוצאי לאַנצוט גאים על „הזמיר" — התזמורת, שליוותה את הנוער בעיר בשנים שבין שתי מלחמות העולם. התזמורת על שלביה וגלגוליה השונים — תחילה של כלי־מיתר ואחר כך של כלי־נשיפה — שזורה ושלובה בתולדות עירנו בתקופה זו. היא ערכה ביקורים והופיעה בערי גליציה, מנגניה ומלוויה בעלי התלבושת החגיגית המיוחדת — הכובעים בעלי הפסים תכלת־לבן — השרו מצב רוח ציוני, ארצישראלי בכל המקומות, אליהם הגיעו. היתה תקופה, שבה מנתה תזמורת כלי־המיתרים 40 איש, ותזמורת כלי־הנשיפה — 35, ונוסף עליהם מספר ניכר של מתלמדים וחניכים. התזמורת נחשבה כמסונפת להסתדרות הציונית „השחר", ובדירתה נערכו החזרות.

אלה שהשקיעו מעמלם בתזמורת ונמנו עם חבריה — לא ישכחוה לעולם. כיוון של „הזמיר" היתה גם מטרה נעלה — להחדיר את אמנות הנגינה בקרב בני־הנעורים ולמגמתו זו היה נאמן כל ימיו. הוא לא קיבל תמורת כסף בעד הופעותיו ובמידה שהיו לו הכנסות, היו אלה קודש לרכישת תווים או כלי־נגינה. אכן, „הזמיר" הרים את קרן יהודי לאנצוט אפילו בעיני הגויים, ולא אחת הופיעה התזמורת בחגיגות פולניות, אפילו בחגיגות צבאיות, כשאנשיה לבושים תלבושת צבאית מלאה, כולל סימני דרגות, בהתאם לתקן הצבאי לפי המשתתפים בתזמורת. רמתה האמנותית היתה גבוהה מאוד. חובבי נגינה, אמנים שהוכיחו יכולת וכשרון בהזדמנויות שונות, הצטרפו אליה, ומאידך גידלה גם התזמורת אמנים, מהם חברי תזמורות בארץ. מובן, היו גם משוגעים לדבר, שבלעדיהם

לא היה מפעל כזה יכול להמשיך ולהתקיים באורח תקין ולאלה, במיוחד לחברי „הזמיר" שאינם אתנו ואשר נפלו בשנות השואה האיומות — תשמש רשימה זו מצבת זכרון; זכרון למוסד אמנותי של הנוער הציוני בלאנצוט.

לאנצוט המנגנת

עם הסקירה על תולדות „הזמיר" חובה להזכיר את לאנצוט „התזמורתית" שגרמה, כי אנו, בני לאנצוט, סובבים היינו בערי גליציה ומופיעים שם בהזדמנויות שונות. בני הדור הזה זוכרים ארבע תזמורות שונות בעירנו, והן: התזמורת הצבאית של לאנצוט, התזמורת של מכבי־האש, התזמורת של הרוזן פוטוצקי והאחרונה — תזמורת „הזמיר", שליד ההסתדרות הציונית „השחר". מלבדן מן הראוי להזכיר תזמורות שלא התקיימו זמן רב, כגון התזמורת של תלמידי בית־הספר התיכון וכן את המקהלה למבוגרים ולילדים עם המנצחים אבא מאיר למבוגרים וגיטל שנמן לילדים.

ייסוד „הזמיר" חל ב־15 במאי 1914 על ידי צבי רמר, ברק לנדוי, אריה שטיצל, משה שטיצל, דוד הר, אלי בלפר ואברהם שנמן. ההופעה היחידה בתקופה ההיא היתה בכ' תמוז, באסיפת זכרון לד"ר הרצל. החיים עמנו זוכרים עדיין כיצד ביצעו בקושי את השירים: „על אם הדרך", „חושו אחים חושו" ו„התקוה". רב העיר — אלעזר שפירא עמד להכריז חרם על כל התזמורת, מפני שבחורים ובחורות התכנסו בצוותא. מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את פעולתו של „הזמיר". בשנת 1919 נתחדשה הפעולה, לאחר שהצטרפו אליו חברים חדשים.

חיזוק הכוח האמנותי

באותה שנה הגיע ללאנצוט מצרפת משה פיילשוס, מנגן בחצוצרה בכשרון רב. היה סוליסט ראשון באופרה בפאריס. בזכות זו שוחרר משה בזמן המלחמה מן השבי. הוא הצטרף בכל לבו לעבודת „הזמיר", שימש מנצחה במשך שנים רבות והקים דור של תלמידים: האחים טרומפטר, ששניים מהם מנגנים בתזמורות בארץ; צלק שפץ, שמעון אנפנג, אריה ווינר, אברהם מרגל ועוד. עד שנת 1921 היתה רק תזמורת־מיתרים קלה בלבד, והחל משנת 1921 נוסדה תזמורת כלי־הנשיפה, הודות ליזמתם של משה פיילשוס ושמעון וולקנפלד הי"ד. ראשיתה של התזמורת בשבעה מנגנים, ובשנת 1924 כבר מנתה 37 מנגנים, מלבד עשרות תלמידים.

רכישת כלי־נגינה מצ'כיה

הפרשה של רכישת כלי־הנגינה מצ'כיה בשנת 1923 היא מיוחדת במינה. אנשי התזמורת פנו לנשיא צ'כיה — מאסאריק — בדבר הנחה בתשלום המכס וכל הקשור ברכישת כלי־הנגינה. התשובה היתה חמה מאוד: העניקו לנו הנחה של 33 אחוז, ובסך הכל שילמנו בעד הכלים 1,750 דולאר: צ'כיה שלחה לנו את הכלים ברכבת חינם. לעומת זאת לא זכינו להנחה במכס הפולני ונאלצים היינו לשלמו במלואו.

אף־על־פי־כן הגשנו לפולין את שירותנו ככל שהשיגה ידנו. הופענו בחגים הלאומיים של פולין ונענינו לכל קריאה.

מנגנים לתזמורות צבאיות

חייבי־הגיוס מבין חברי „הזמיר" צורפו לתזמורות הצבאיות, בהן הגיעו אף לדרגה של סגני מנצחים.

אחת ההופעות הראשונות של „הזמיר" המחודש היתה בתיאטרון ברגר בריישה. הוצג המחזה „שלוש מתנות" לי. ל. פרץ. באולם נוכח המחבר. התשואות ל„הזמיר" היו נלהבות ונקראנו כמה פעמים ל„הדרן". יהודה לייב פרץ ניגש לחברי התזמורת ולחץ את ידי כל אחד ואחד. פניו קרנו מאושר באמרו: „זה יום מאושר בחיי לראות תזמורת נאה כזו בעיר לאנצוט. חזקו והמשיכו להרביץ מוסיקה בקרב היהודים".

„הזמיר" הופיע ברוב ערי גליציה תחת שרביטם של פיילשוס, וולקנפלד, רמר ושנמן.

מ„הפולקלור" של התזמורת

נכס כזה בעיר יהודית גרם לעתים הפתעות נעימות. הפתעות כאלו קרו ל„הזמיר" פעמים מספר, והן משמשות פרקי „פולקלור" נאים. אחד המקרים קשור בגדוד הפרשים שחנה בלאנצוט. תזמורת הגדוד עמדה להופיע פעם לפני נכבדים פולנים. אנשי התזמורת ידעו על הכוחות של „הזמיר" הציוני, „שאלו" אצלנו כמה מנגנים, הלבישו אותם תלבושת צבאית עם הסמלים הדרושים, הופיעו בצוותא ואף קצרו תשואות.

במקרה אחר — היה זה בשנת 1921 — עמדה להופיע תזמורת צבאית מריישה במרוץ־סוסים של גדוד הפרשים. באותו יום מת מפקד הגדוד של ריישה ושלטונות הצבא פנו ליו"ר „הזמיר", המהנדס שפץ הי"ד, והציעו לשלם ככל הדרוש כדי ש„הזמיר" יופיע במרוץ־הסוסים. תוך שעות ספורות גוייסו המנגנים — כעשרים איש. התזמורת הופיעה במרוץ וגם בערב, בנשף־ריקודים בקאסינו. אנשי „הזמיר" הולבשו בבגדי הגדוד, וגנרל רוזבדובסקי הודה להם אחר כך במלים חמות.

ועוד מקרה הקשור בנשף ריקודים ב„גוויאזדה". עמדה אז להופיע שם תזמורת צבאית מיארוסלאו. כל התזמורות היו עסוקות באותו זמן, והנה הודיעו לפתע, כי בגלל מקרה שאירע לא תוכל התזמורת מיארוסלאו להופיע. גם כאן פנו ברגע האחרון ל„הזמיר"; גויסו המנגנים והתזמורת הופיעה בהצלחה רבה, אף לא ביקשה תשלום בעד ההופעה. ואולם דבר זה לא שינה יחסם של הפולנים אל היהודים. אירע, שההסתדרות הציונית פנתה ל„סוקול" בבקשה להשכיר לה את אולם לשם עריכת נשף „שלום עליכם", אך נתקלה בסירוב מוחלט. „אין משכירים את האולם ליהודים..."

„הזמיר" היה נאמן לדרכו וליעודו; הוא נוסד למען האוכלוסיה היהודית, הופיע בכל מקרה שנדרש, ללא קבלת תשלום, כדי להביא תועלת ועזרה לנצרכים, לרבות מוסדות צדקה, תומכי עניים וחולים, ובמידה שקיבל תשלום, הוא היה קידש לרכישת תווים וכלים.

כל החברים בתזמורת והתלמידים שילמו דמי חבר — 1 זלוטי לחודש.

לזכר הראשונים

לאחר שנסע צבי רמר לגרמניה, הוחלט לקשור את „הזמיר" בשמו, ובאותה אסיפת חברים נבחר המהנדס שפאץ

יו״ר, כסגן יו״ר וגזבר — דוב וולקנפלד, שעשה הרבה לביסוסו התקציבי של המוסד.

החזרות של התזמורת נערכו תחילה באולם ההסתדרות הציונית „השחר" ואחר־כך בבית־הספר העברי. כאשר חזר צבי רמר מגרמניה, לאחר שגורש משם עם עלות הנאצים לשלטון, נערכו החזרות בביתו. הוא חכר אז מזנון קל כדי להתפרנס ממנו. לימים נערכו החזרות ב„בית־העם", בחדר מיוחד לתזמורת.

ליד התזמורת היתה ספריית תווים עשירה בכמות ובאיכות וכן כתבי־יד יקרי־המציאות. רמר, שהקים בשעתו, בזמן היותו בגרמניה ארגון יוצאי לאנצוט, שמר על הקשר שלו עם התזמורת גם מגרמניה ושלח לה תווים יקרים וסייע לה ככל האפשר. בכל לבו היה קשור אליה.

„הזמיר" שימש אבן־יסוד לגיבוש הנוער בלאנצוט. היה זה מוסד אמנותי מושך, שבו מצאו כל בני־הנוער שפה משו־תפת. הוא היה גילוי תרבותי־לאומי צרוף. הכל הרגישו כי זהו מוסד יהודי המביא כבוד ויקר ליהודי לאנצוט, ובתור שכזה הוא חרות בלבותינו לנצח.

התזמורת הופיעה, כאמור, בחגיגות יהודיות ולא־יהודיות, בימי הולדת הרוזן פוטוצקי, בקונצרטים, בנשפים ובהצגות תיאטרון. השתתפותם הערה של אנשי העיר ב„הזמיר" הביאה לידי כך, שהעיר כולה היתה טבולה בנגינה היהודית, שבקעה מכל חלון ודלת. חברי התזמורת, התלמידים, החניכים וכל אלה שחלמו להצטרף ל„הזמיר" — התאמנו בכליהם בבית. חלל העיר היה רווי נגינה.

במוצאי יום הכיפורים היו אנשי „הזמיר" באים לביתו של הרבי לרנר, שהיה יודע נגן. הרבי הוציא את כינורו מנרתיקו, אנשי התזמורת כיוונו את כליהם — והנגינה המסורתית של מוצאי יום כיפור נמשכה עד מאוחר בלילה.

הדי נגינה זו כאילו בוקעים אלינו ממרחקים מעירנו לאנצוט, ומכל בית יהודי בעיר. הדים אלה מצלצלים באזנינו ומעוררים בנו חלומות ו...תקווה. בפרוץ מלחמת העולם האח־רונה הועבר רכוש „הזמיר" לצבא הפולני.

מניחי היסוד ל„הזמיר": צבי רמר, מהנדס שפץ, משה פיילשוס, דב ושמעון וולקנפלד — כולם נהרגו ריחורבן, עם כל קדושי הקהילה.

תזמורת „הזמיר" — אָרקעסטער „הזמיר". למטה מימין יושבים (אונטן פון רעכטס זיצן): מיכאל וולצר, דוד פאסט, יוסף שנמן, מאיר מילרד, עקיבא לנדאו, לייב וינר. יושבים מימין, שורה ב' (זיצן פון רעכטס צווייטע ריי): משה רוזמרין, אברהם מילרד, שמעון וולקנפלד, מהנדס אברהם שפאץ, המנצח (דיריגענט) משה פיילשוס, מרסל שפאץ, יחזקאל בירנבאום; עומדים מימין שורה א' (שטייען פון רעכטס ערשטע ריי): שמעון אנפאנג, דוד טרומפטר, שמעון שטרום, משה רוזנבלום, ישעיהו גרסטן, לייב שטכר, משה מונדשיין, מנחם שנמן; עומדים מימין שורה ב' (שטייען פון רעכטס צווייטע ריי): דוד רוזנבליט, אברהם הלפרן, שלמה פופיול, צבי זאוארהפט, אברהם מרגל, ישעיהו סטמפל, זיינוול יסם.

הצגת „טוביה־החולב״ בשנת 1928 — פאַרשטעלונג „טוביה דער מילכיקער״ אין יאָר 1928. יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): משה מונדשיין, דוד ויעקב טרומפטר, אברהם שפאץ, משה פיילשוס, לייב שטכר, מאטל לנדאו; שורה ב׳ מימין (צווייטע ריי פון רעכטס): עקיבא לנדאו, מרסל שפאץ, מיכאל וולצר, יוסף שנמן, מאניעק מכלוויץ, זיינוול יסם, שמעון וולקנפלד; שורה ג׳ מימין (דריטע ריי פון רעכטס): יהודה גרינפלד, דאלעק טרומפטר, שמעון וולצר; שורה ד׳ מימין (פערטע ריי פון רעכטס): נחמן קסטנבאום, דבורה ושרה ליפשיץ, בריינדל לינדנבליט, הסופר דניאל פרסקי, משה טרומפטר, שלום רוזמרין, הניה גרייזמן, לייזר פאס, צבי זאוארהפט, מנקה מכלוויץ, נפתלי רייך; למעלה מימין (אויבן פון רעכטס: יצחק צלנר, מנחם שנמן, יהושע וולפמן.

נחמן קסטנבאום

אגודת חובבי התיאטרון

(החוג הדרמתי)

חוסר אולם להצגות ומסיבות היה למכשול בדרך להת־פתחותם של החיים התרבותיים בעיירה. מסיבה זו ביקרו בלאנצוט להקות שחקנים ממדרגה שניה בלבד.

עסקני התרבות שבהסתדרות הציונית היו הראשונים, שהעלו את הרעיון להקים בעיר „בית־עם״, שבו יתרכזו חיי החברה והתרבות של יהודי לאנצוט.

נוסד, איפוא, חוג דרמתי, ששם לו למטרה גם לקרב את האוכלוסייה היהודית לספרות הדרמטית ביידיש וגם להשיג את הכספים הדרושים להקמת „בית־עם״, שיכיל אולם גדול להצגות. וכך הוקם החוג הדרמתי, שכלל, לא בלבד צעירים בעלי כשרון אמנותי, אלא גם עסקני תרבות פעילים, שסייעו לחוג להשיג את מטרתו והיא — הקמת במה באולם „בית־העם״.

מאמצים רבים הושקעו באגודת חובבי התיאטרון, עד שנתגבשה להקה שבכוחה היה, בתנאים קשים, להופיע בהצגה לפני קהל צופים.

החוג התחיל בהצגת מחזות קטנים באולם הקהילה הקטן, שנמצא מעל למקווה שבבית־המרחץ. החרדים התנגדו בזעם להצגות מכיון שנערכו באולם שמעל המקווה. ואף השפיעו על הרב להטיל חרם על מקום ההצגות. החוג היה נאלץ לבקש מקום אחר להצגות. באין ברירה נשכר מחסן, שבו אוכסנו חיילים על סוסיהם. חברי החוג היו מנקים, בכבודם ובעצמם, את האורווה לפני כל הצגה והקימו בה במה. מהאורווה עבר החוג לדירתה של אגודת פועלי־ציון, ולאחר מכן המשיכו להציג באולם הפולני „גוויאזדה״, תמורת דמי שכירות יקרים. באולם היתה אמנם במה, אבל לציוד ולתפאורה, הדרושים להצגה, דאגו החובבים בעצמם, ששאלו את החפצים אצל

משפחותיהם. תזמורת „הזמיר" עזרה לחוג הדרמתי בנגנה בזמן ההפסקות.

לא היה זה מן הדברים הקלים להציג מחזה. החוג התחיל בהצגת מחזות של משה ריכטר, לאטיינר ועוד. רק לאחר שבחוג נתגבשה קבוצת שחקנים טובה, הֵעֵזה האגודה להופיע לפני קהל במחזות רציניים. ביחוד גילו כשרון במשחק קומי גיטל פיילשוס־שיינמן ושלמה רוזנבלום. גיטל פיילשוס שיחקה על הבמה גם לאחר שהיתה אם לשני ילדים. שניהם עוררו במשחקם התלהבות בקהל הצופים. מחברי החוג יש להזכיר את צבי קזשטכר, שמואל זאוואדה, האחים הלפרן, הגב׳ פריד, האחיות פסל ורחל אנמוט־קסטן, לייזר פאס, פייגה פאסט רבקה בוט ומנחם סטמפל.

המחזות הראשונים, שהחוג הציג בהצלחה רבה, היו: „חאשע די יתומה", „מירלה אפרת" לגורדין, „דער דארפס־יונג" לקוברין, „טאג און נאכט" לאנסקי, ואחר כך הוצגו מחזות מהרפרטואר הקלאסי היידישי, שבהם הצטיינו, הגב׳ רחל אנמוט, לייזר פאס, נתן קודיש, אהרן קרויט וגב׳ טוכפלד. בהצלחה גדולה הוצג „טוביה החולב" על־ידי השחקנים הצעי־רים המוכשרים: הניה גריזמן, שלום רוזמרין, נפתלי רייך ומיכלוביץ. החוג העלה על הבמה גם מחזות מוסיקליים ואופרטות ונעזר בסוג זה של מופעים על ידי „הזמיר" בהשתתפותם הפעילה של משה פיילשוס, דוד לייב ויעקב טרומפטר, לייב שטכר, הרש שטיצל, קלמן וולקנפלד, משה רוזמרין, אברהם מרגל, מיכאל ולצר וישעיהו סטמפל.

כיון שיהודי לאנצוט יכלו באולם התיאטרון המפואר שלהם ב„בית־העם" לחזות בהופעותיהם של שחקני התיאטרון, שבאו ללאנצוט מורשה, נאלצו השחקנים החובבים שלנו להסתגל לטעמו המשובח של הקהל ולהציג מחזות טובים ולשכלל את ביצועם האמנותי. לכך דאג כותב הטורים האלה, שהיה לו הכבוד להיות הבמאי של החוג הדרמתי כמעט במשך כל זמן קיומו. לעיתים נעזר בכשרונו של הבמאי יוסף זייפרט. בשנים האחרונות לקיומו הזמין החוג כפעם־בפעם במאי מקצועי.

נזכיר את הלחשן הוותיק של החוג, החבר חיים לוקסנבורג וממלא מקומו שלמה רגנבויגן. לחוג היה גם בונה התפאורות — גצל אסטליין. התפקיד הזה נפל בחלקו בזכות היותו בעל מחסן עצים. אחריו יצר את התפאורות החבר רגנבויגן, שהיתה לו נטיה למלאכת הציור וצייר בטוב טעם את התפאורות הדרושות למחזה. ייזכר גם החבר מנדל שיינמן, שעסק בכשרון רב באיפור השחקנים. וכך גדל החוג הדרמתי הצנוע למרכז תרבותי חשוב בחיי יהודי לאנצוט, שבדרך זו הכירו את היצירות הדרמתיות שבספרות היידיש. החוג השתמש בהכנסו־תיו לתמיכה במוסדות התרבות וביחוד סייע לשכלולו של „בית־העם".*

יהודי לאנצוט, וכן יהודי הסביבה והכוחות האמנותיים שבסביבה, ידעו להעריך את רמתו התרבותית והאמנותית של חוג החובבים ואת זכותו בהפצת תרבות התיאטרון ברחוב היהודי.

עם חורבנה של קהילת לאנצוט נחרב גם החוג הדרמתי, רק בודדים וספורים נשארו ממנו לפליטה בחיים. רובם של השחקנים החובבים, עובדי תרבות צנועים, צעירים מוכשרים ומסורים, נרצחו בידי המרצחים הטמאים של היטלר.

יהא זכרם ברוך!

---

* נעשו נסיונות להציג בשפה הפולנית. הוצג המחזה „מלכה שוורצקופ" של ג. זפולסקה. ביזמתה של ד״ר אידה לוטרינגר, ששיחקה את התפקיד הראשי ובהשתתפותם של המהנדס אדולף שפץ, ד״ר דוד לוטרינגר, מרדכי הלפרן, הגב׳ קרטיס, רחל ופסיל אנמוט.

גם ערבי שירה של המקהלה בניצוחו של אבא מאיר בליווי „הזמיר" משכו קהל רב.

מיכאל ולצר

בית־העם

כמו מתוך ערפל רואה אני בעיני רוחי עד היום את הבית, שעליו היתה גאותו של הנוער הציוני בלאנצוט, על כל פלגיו וזרמיו. בית־העם, שגילם את ההיסטוריה הציונית של לאנצוט היהודית בעשור האחרון לקיומה, נראה עד היום בעיני כמגדלור המפיץ את אורו למרחקים. אני, שהשקפתי אליו מרחוק, מארץ־ישראל, חייתי וליוויתי את דרכו מראשית תכנונו עד הקמתו, ואף זכיתי, לפני עלייתי לארץ־ישראל, לע־מוד ליד ערישתו ולתרום כמה „ימי־עבודה" להקמתו, יחד עם שלום רוזמרין וישראל בירנבוים.

טקס פתיחת בית־העם נערך ביום ראשון נאה, בצהריים, בסוף חודש דצמבר של שנת 1930. אם אספר על הטקס כפי שתואר במכתבים, עלי לציין קודם כל את השמחה שאפפה את הכול, ובעיקר את הנוער, שראה ב„בית־העם" את ביתו.

„היה יום שליו של חנוכה, כאשר נפתח בית־העם באורח חגיגי, בנוכחותם של נציגי ההסתדרות הציונית בלבוב ובק־ראקוב, הגראף פוטוצקי, נציג מושל המחוז, ראש העיריה, נציג הצבא מהגדוד העשירי ונציגי בית־המשפט, הדואר והקהילה העברית" — כתב לי בסגנון „עתונאי" ישראל בירנ־באום במכתבו מלאנצוט, שנשלח חדשים מספר לאחר הטקס החגיגי. והוא ממשיך ומתאר את היום כחג לנוער של עירנו:

— „אולם בית־העם היה מקושט ומואר בשלל אורות. הקהל מילא את כל המקומות. „הזמיר" פתח את הטקס בהימנון הפולני ונעל בהימנון העברי. הברכות היו מרוממות וחגיגיות וביטאו את רחשי־הלב של הקהל הציוני בגליציה כולה. הפתיחה נסתיימה בנשף גדול"... — והוא מסיים בהערה, כי ההכנסה של הפתיחה עלתה כדי אלף זלוטי, וכי בית־העם מתחיל להיות „גורם מכניס כספים ולאו דוקא מוציא בלבד"...

והרי תיאור אחר של המאורע במכתבו של דוד טרומפטר

אלי: „יום א׳ היה חג בעירנו — חג פתיחת בית־העם. משהו חגיגי מילא כל לב באותו יום, ואין פלא בדבר: „בית שלנו״. בית, ששיקענו בו חלומות ועמל. בית, שלמענו צירפנו פרוטה לפרוטה. כבר בשעות הבוקר נתמלא האיזור שליד הבית קהל רב. הילדים לא משו מהמקום. בשעה 11 החלו מגיעים אנשי „הזמיר״, ובראשם יעקב טרומפטר ועמו צרור תווים. בשעה 12 בדיוק הגיע הסטארוסטה בליווי כל חברי המועצה של בית־המשפט, מנהל הדואר, גראף פוטוצקי, נציגי הגימנסיה ואגודת „סוקול״. האולם מלא וגדוש, והתזמורת משמיעה נגינתה. צלילי ההימנון הפולני נשפכים על פני האולם. בשורות הראשונות יושבות המשלחות הפולניות ומאחוריהן — היהודים. הקהל לבוש חגיגית, בתלבושת כהה. מהנדס שפאץ, ראש בית־העם, פותח את הטקס בסקרו את „בראשית״ המפעל: כיצד נטל על עצמו קומץ אנשים משימה נעלה זו של בניית הבית. אין הוא מונה את שמות האנשים, פרט לשמו של הגראף פוטוצקי, אשר לשמעו מוחא הקהל כף. אחריו מברך הסטא־רוסטה האומר: חגכם — חגנו. נשמעות ברכות מפי נציגי ההסתדרויות הציוניות מן החוץ; נאומים פולניים משמיעים ד״ר רייכמן ומר קליינמן מפשמישל״.

דוד יוסט ברך בשם קהילת לאנצוט. „הזמיר״ ניגן. החגיגה והטקס נערכו בחנוכה, ובערב נערך נשף חנוכה מפואר. רייכמן נאם על חג החנוכה, קראו ברכות, שהגיעו לטקס הפתיחה ממנהיגים ציוניים בפולין.

לא פחות מההתלהבות שבפתיחת בית־העם היתה ההת־להבות שקדמה לה. במשך כל השנה, מאז היום, בו נחתם בביתנו החוזה בדבר קניית המגרש ליד ה„הקדש״ להקמת בית־העם, לא פגה המתיחות שאחזה בבני הנעורים, ובעיקר באלה שהקדישו זמן ומרץ להקמתו של מפעל גדול זה. פרשת הימים הראשונים, כאשר כל אחד השקיע „ימי־עבודה״ בבניית בית־העם עצמו; העבודה שהתנהלה בהתאם לאפשרויות הכספיות שלא היו גדולות ביותר; הגג, שנתרם על־ידי הגראף פוטוצקי, וכל השאר — נחרתו בחיי הנוער הציוני בלאנצוט. „בית־העם יהיה גמור בעוד כארבעה שבועות״ — כתב אלי לייזר פאסס זמן קצר לפני השלמתו. „עובדים יום יום. היום מניחים את הרצפה וכבר עושים הכנות להצגה תיאטרונית בבניין המושלם, ייתכן שזה יהיה מחזה של שלום אש״ — ממשיך הוא...

החרם, הצפיפות והפעילות

מה הניע את החולמים והלוחמים בלאנצוט לבצע את ה„בלתי אפשרי״, לבנות בית, שעלה עשרת אלפים דולאר, בשעה שלא היתה בידם פרוטה לפורטה? דומה, כי הגורמים, שנתהוו במציאות הציונית של לאנצוט בשנים ההן, הם הם שהוכיחו, כי יש הכרח להקים בית־עם, „בית משלנו״, לפעולות ציוניות; בית שלא יוכלו להטיל עליו חרם מטעם הרבנים; בית, למען לא נהיה כפופים לחברות הפולניות השונות, בקיצור — בית שיאפשר הרחבת הפעולה הציונית.

בשנים ההן היתה התעוררות בחיים הציוניים בפולין כולה. היתה זו התעוררות, ששרשיה נעוצים בסיום מלחמת העולם הראשונה, בעירנות בני הנוער ובשאיפה העמוקה לטפח הווי ארץ־ישראלי בכל עיר ועיירה בפולין. אנחנו, בני לאנצוט, מצאנו עצמנו שקועים בפעילות ענפה: קרן־הקיימת, קרן־היסוד, בית־ספר עברי, הצגות, ספריה. כל אלה נתרכזו במוס־דות משלהם, מפוזרים בחלקים שונים של העיר. ועד הקהילה, ששימש לנו בית לכינוסים ואף להצגות, נסגר בפנינו בעקבות החרם שהכריז הרב. היה זה האולם היחיד הגדול בעיר שיכולנו להשתמש בו, ועם סגירתו נגזר עלינו חנק — ולא רצינו להשלים עם הדבר. פריצת טבעת־החנק של החיים הציבוריים והציוניים היא שהביאה עמה מפעל רב־ממדים כ„בית־העם״.

היו עוד מספר אולמות בעירנו: אולם „סוקול״, שהוקם עוד בשנת 1896 ודווקא על־ידי יהודי, אך הוא היה קניינם של הפולנים שהכניסו סעיף בתקנות הבית, שאין להשכיר את האולם ליהודים... אולם זה הורחב והוגדל לאחר שהגראף פוטוצקי תרם למענו אדמה, אך היה נעול בפנינו. היה גם אולם של אגודת „גוויאזדה״ — אולם צר וקטן, שאמנם ניתן היה לשכרו, אך את התמורה דרשו בטבין ותקילין. ועוד אולם היה, יותר „מחסן״ מאולם, שכונה בפולנית „שופה״, אך בחלקו שייך היה ל„פועלי־ציון״, שהיו בעלי הבמה. האולם עצמו היה בידי משה שטיצל, שהתקין בו מקום ריקודים, אך כפעם בפעם אפשר היה לשכרו ולקיים בו הצגות בקשיים גדולים.

מלבד זאת גברה באותה תקופה פעילות ציונית בלאנצוט, גם בזכות גורמי חוץ. הופיעו מרצים שונים, אורחים שרצו להשמיע דבריהם, וחסרה במה, שממנה ישמיעו דבריהם.

בית הכנסת והיציאה ממנו

בשחר הציונות בלאנצוט היינו מקיימים הרצאות ונאומים בבית־הכנסת. ראינו את הדבר כטבעי, שענייני ארץ־ישראל צריכים להישמע בבית־הכנסת. אך לא כן סברו אחרים. החרדים שראו עצמם כאפוטרופסים על בית־הכנסת, התנגדו רובם לציונות ולארץ־ישראל, ומשום כך גם ראו חובה לעצמם להפריע למהלך האסיפות. דבר זה גרם לקטטות. היו מכבים את החשמל, ויש שפרצו תגרות.

היציאה מבית־הכנסת וחוסר אולם מתאים לפעולה הציונית הם שדחפו להקמת בית־העם.

500 הדולאר הראשונים

כאשר נוכחנו בהכרח המפעל, היה ברור לנו שסופו לקום, וכרגיל מתגלים מסייעים לבעלי הרצון החזק. סיוע זה בא בדמותו של מר פרידריך, בן עירנו מאמריקה שביקר בלאנצוט. ערכנו לכבודו סיור חגיגי בבית־הספר העברי והבחינות של התלמידים עוררו רושם עמוק בלב האורח, ובשובו לאמריקה שלח ארגון בני לאנצוט 500 דולר בשביל בית־הספר העברי.

באותו זמן כבר היה קיים הועד להקמת בית־העם עם המהנדס שפץ בראש, לייזר פאס — מזכיר ומנהל אדמיניס־טרטיווי, פנחס צוויבל — גזבר, וחברים: ד״ר לוטרינגר ואשתו אידה, אנשיל כץ (מבית־הספר), ד״ר מרקל, אוסטר, משה פיילשוס, גיטל שיינמן ורחל אנמוט. עם קבלת הכסף על־ידי ועד בית־הספר, פנה יו״ר ועד בית־העם אל ועד בית־הספר, שמעון רוזנבליט, דוד יוסט ואנשיל כץ בהצעה, למסור את הכסף להקמת בית־העם ולהבטיח בו 3 חדרים

בשביל בית־הספר. המשא־ומתן הוכתר בהצלחה, וסכום זה שימש יסוד ראשון להקמת בית־העם.

פניה ל„כל העולם"

אחר־כך הדפיס הוועד חוברות מיוחדות להתרמה ופתח במכירת „לבנים" לבית־העם, כנהוג אצל יהודים. הוועד היה נלהב כל־כך למפעל, שהיה משוכנע, שכל יהודי בעולם ישמח להשתתף במיבצע זה. כל ספר כתובות נמצא כשר, ומכתבים נשלחו כמעט לכל חלקי העולם... מובן שהתוצאות לא היו כל כך „נלהבות", וצריך היה לעמול קשה, כדי לאסוף סכום כסף להמשך הבניה של בית־העם.

הבניה התחילה באוגוסט 1929. המפקח על הבניה היה בנאי מומחה, גוי בשם פלץ הבניין היה בן שתי קומות ובו אולם גדול, במת הצגות ו־12 חדרים.

עזרתו של גראף פוטוצקי

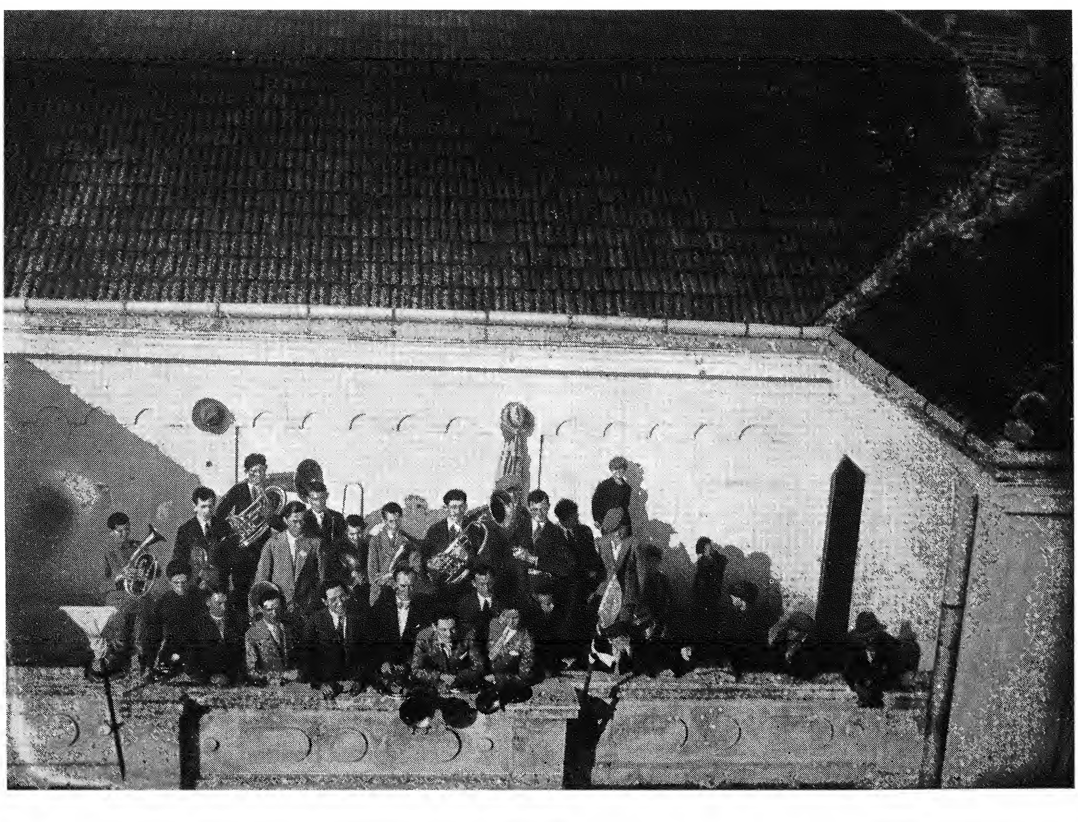
בבעיית גיוס הכספים בשביל בית־העם טיפלו העסקנים לא רק בשעת הבניה, אלא גם זמן רב אחר־כך. בניין בית־העם עלה עשרת אלפים דולאר, והחובות, שנשארו לתשלום, עלו כדי 4.500 דולאר. ריבית בלבד שולמה בשיעור של חמישים דולאר לחודש. החוג שהיה מעונין בבית־העם היה מצומצם. החרדים התנגדו למפעל זה, כפי שהתנגדו לכל מפעל ציוני. „פועלי־ציון" לא היו זקוקים לאולם זה, ונשארו, איפוא, אנשי התנועה הציונית הכללית לאגפיה השונים. אך יצויין, כי העזרה לבית־העם באה לא רק מהחוגים שלנו. הגראף פוטוצקי, אותה דמות אגדית הקשורה כמעט בכל מאורע בעירנו, נדב את הגג לבית־העם על רעפיו, שעלה 1,300 דולאר.

עם פתיחת בית־העם קמה התעוררות בעיר, הנוער — כאילו קם לתחיה. בבית־העם נערכו הצגות ונשפים. ומובן, התלהבות זו אף היא לא נמשכה שנים רבות. עד מהרה נצטננה ופינתה מקומה למציאות האפורה...

*

מאז ועד עתה עברו שנים רבות, שנות אימה וחורבן, אך גם שנות הכרעה והגשמה של הרעיון, אשר למענו חיו בני הנוער בלאנצוט, — רעיון הציונות. הדברים „הרומאנטיים" הרחוקים — חינוך עברי, הצגות בעברית, שירים עבריים, נראים כעת זעירים לעומת ההישגים של ימינו.

אך גם כיום, ימי מדינת ישראל, צבא עברי מפואר ובנייני ענק, — יש ומזדקרת כמו מבעד לערפל כבד דמותו של בניין בית־העם בלאנצוט, ועל הרקע שלו מתגלמות דמויות יקרות, פנים משולהבות של מבוגרים וצעירים, שחלום ציון פועם בהם ועיניהם יוקדות באש התשוקה אל הבניין הנכסף, שנודע במשך שנים בשמו המפואר: בית־העם של לאנצוט...

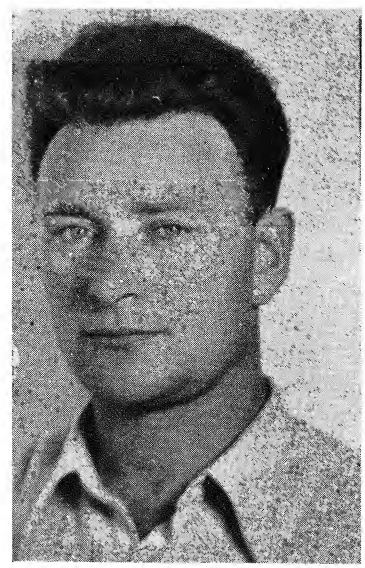

„הזמיר" בחזרות על מרפסת „בית־העם" — „הזמיר" איבונגען אויפן באַלקאָן פון „בית־העם".

ד. לוחמים ומגינים

משה כרמל קיבוץ נען

מיכאל שטרנהיים

באחד במאי זה מלאו עשרים שנה להטבעה של האניה נושאת־הצבא „ארינפורה" במימי הים התיכון, בעיצומה של מלחמת־העולם השניה. אניה זו עמדה בראש שיירה ימית בת 80 אניות ונשאה על סיפונה, בין יחידות אחרות, את פלוגת ההובלה העברית 462. בפלוגה היו 334 חיילים וקצינים, אולם 19 מהם, שליוו את מכוניותיה, הפליגו באניה אחרת באותה השיירה. בדמדומי ערב של אחד במאי 1943 הותקפה האניה ע"י מפציצי האויב, נפגעה וירדה תהומה תוך ארבע דקות, בלי שהספיקה להוריד את סירות־ההצלה. מרבית אנשי הפלוגה נמשו במשך הלילה מן המים ע"י אניות הצלה בריטיות, וניצלו, תוך מאבק עילאי עם מר־המוות והסתייעות הדדית של גבורה. אולם מאה וארבעים מחייליה ניספו והודעת המפקדה הברי־טית מסרה כי הללו „נעדרים כתוצאה מפעולה ימית ויש לחשוב שאינם בחיים". ניתנת בזה רשימה על חייל מחיילי הפלוגה, לזכרו ולזכר חבריו ליחידה ולאסון.

בטרם הרימה „ארינפורה" עוגן כדי להפליג מחוף אלכ־סנדריה לדרכה האחרונה, כשמגמת פניה למַלטה האי — שיגרו בחורי הפלוגה 462 את מכתביהם האחרונים למשפחו־תיהם אשר בארץ. ממכתבים קצרים וחטופים אלה ביצבצה חרדה גדולה אל מול העתיד להתחולל בזירת־הקרבות העלומה, בימי המלחמה האפלים ההם. במכתב זערורי אחד אל אמו, ההרדה לו, רושם נער מחיילי הפלוגה: „העתיד מבשר סכנות גדולות, אולם אם מיכאל עמנו אין בלבי פחד". היה זה בטחון־נערים שהעתיד הקרוב ביותר הזימו. מקץ שלושה ימים צללו, זה וגם זה, אל תהומות הים התיכון ועם עוד 138 מחברי פלוגתם, — ועקבותיהם לא נודעו עוד.

גופו הזקוף, רחב הכתפיים של מיכאל שטרנהיים; שקטו, רצינותו, אומץ רוחו, נסיון חייו הרב — כל אלה היה בהם כדי להקרין בטחון, העזה ונכונות על אלה המצויים במחיצתו.

הוא בא אל פלוגתו בצבא הבריטי לא כטירון האוחז לראשונה בנשק, אלא כמי שבידיו כבר נסיון עשיר ומגוון, כחלוץ, כפועל, כשומר, כלוחם — בנכר ובשדות הארץ. כבר בשחר ילדותו טולטל אל קשיי החיים ומאבקיהם, ושרה עמהם. רוחו ואופיו נתחשלו בהם כפלדה המתחשלת באש.

מיכאל נולד ב־1905 בעיירה לאנצוט אשר בגליציה להורים אמידים ומשכילים. מ„פני" העדה ומעמודי התווך שלה. אמו — שלשלת־היחוסין שלה מגיעה למגורשי ספרד, צאצא למשפחת רופאים ששירתו בחצר המלכות של ארץ זו; אביו מוצאו ממשפחה מסועפת של סוחרים עשירים ורבנים. אלה היו פטרוני העיירה משך דורות, מקיימי מוסדותיה, ובעלי־צדקה. סבו שיפץ את בית־הכנסת המפואר, גאוות הכל.

מיכאל נתייתם במות עליו אביו ב־1914 ממחלת טיפוס בבית־הולים צבאי, בראשית מלחמת העולם הראשונה. אמו האלמנה נשארה מטופלת בחמשה ילדים פעוטים, שהבכור בהם היה מיכאל, והוא אז בן תשע. האם עמלה לגדל את ילדיה לפי מיטב המסורת של המשפחה ודאגה מאד לחינוכם. טובי המורים במקום הוזמנו להקנות דעת לילדים בביתם.

ב 1918, בסיומה של המלחמה, היה מיכאל הנער עד להת־קוממות בחורי העיירה הפולנים, בפרקם את הנשק מן הגרמנים המובסים, ובהצטרפם אל התנועה הגדולה שהקיפה את פולין כולה והחזירה את העצמאות ואת החופש המדיני לעם הפולני, לאחר מאות שנים של דיכוי ושיעבוד. אולם למרבה התימהון והצער נתלוותה התעוררות לאומית זו פרעות ביהודי העיירה. בחורים יהודים, שאף באו מן החזית, נתלכדו ויצרו הגנה יהודית מקומית והעמידו התנגדות לפורעים בנשק דל ובכל הבא ליד. הנער מיכאל בן השלש־עשרה נסתופף בצל המגינים וסייע בידם ככל שגילו התיר וככל שניתן לו. פתע הוארו בעיניו באור חדש קרבות־האבנים הרבים שבעבר בין הנערים היהודים ובין ה„שקצים" שבעיירה, שהוא נטל בהם תמיד חבל ועמד בראש הנערים בני־עמו המגינים על כבודם המשוקץ. אותו זמן הגיעו לעיירה גם הידיעות על הפרעות והשחיטות שחיילי פטלורה עשו ביהודי אוקראינה — ווּעם, חוסר־אונים וגעגועים למעשה חלחלו בערבוביה בנפשו של הנער.

בעקבות המאורעות המסעירים העיקה עליו באותם הימים השהיה בבית. מיכאל חותר לאיזה שינוי, למעשה, בלי דעת עוד בעצמו מהו. דרכו לא היתה סלולה לפניו. החינוך בבית היה יהודי שרשי, תורני, אבל לא ציוני. ציון היתה רק בתפילה, בזכרון עמום, בגעגועים מעורפלים. עתה, בסערת העתים החדשות, בחפשו דרכו בחיים, נוכח לדעת שאיש לא סימן לו דרך־מוצא מן המצוקה והתהיה. ברם, השיגרה, המשך הקיים, לא היה בהם עוד כל מענה לתביעות הזמן ולגעגועי הנפש.

לאחר לבטים, תהיה ועינויי נפש ממושכים, פנה הנער לשלושה מעשים: התחיל ללמוד את השפה העברית; השכיר עצמו כשוליה לבעל־מלאכה נוצרי למסגרות; ובערבים היה מחזר אחרי בחורי ההגנה שבעיירה כדי ללמוד מהם שימוש בנשק ותכסיסי לחימה, כביכול. נראה שלא הכרה ציונית בהירה ותפישה אידיאולוגית מגובשת הדריכו את מעשיו, אלא אינסטינקט בריא של שמירה עצמית ואינטואיציה מַבחינה למרחוק. מעשיו — אפשר לא נתכוון בהם לשלב עצמו בהכרה בפתרון בעיות כוללות של עמו, אלא היו תגובה ספונטנית של נער עֵר, זקוף קומה, גאה, הסולל לעצמו את דרכו בחיים יחידי, ללא סעד ובאין הדרכה.

פנייתו לעבודה במקצוע המתכת עוררה התנגדות עזה בקרב בני משפחתו. בעיניהם היתה זו מעין יציאה לתרבות רעה, המעטה קלון על המשפחה כולה. לא ראה איפוא לפניו אז, והוא בן חמש־עשרה, ברירה אחרת אלא לעקור מביתו ומעיירתו, כדי להמשיך דרכו שלו באין מפריע ולשחרר את משפחתו מן „החרפה" שהוא המיט עליה. הוא פנה לעיירה הסמוכה ריישה־ז'שוב והמשיך לעבוד במקצועו, בודד, עקשן וקשה־רוח. בסתר לבו, כנראה, התחיל כבר חולם על עליה לארץ ובכל שהשתכר רכש כלי־עבודה למסגרות, כדי לקחתם עמו בעלותו.

מתוך צמאון ללמוד, להכשיר עצמו — ואולי גם מתוך יצר־נדודים ואי־מנוחה — היה מהלך מעיר לעיר ועובר מעבודה לעבודה. נטש את בית־המלאכה ופנה לכל עבודה שנקרתה לו ואף למכרה־פחם הגיע; כמובן, יהודי יחיד בין רבים, שאינם חדלים להשתאות על תופעה מוזרה זו שיהודי יורד לתוך מכרה, מתקלסים בו, קמעה, ועם זה מכבדים אותו בעומק לבם, כיון שהוא שונה מכל אלה השנואים עליהם כל כך.

משנוסד בעיר זו, בה חנה באקראי, סניף תנועת „החלוץ" הגדולה — הצטרף אליו מיד. כאן נתגלה לו לפתע סדן גדול לרוחו המגששת ולצמאונו לפעולה ומעש. ללא שהיות יצא להכשרה חלוצית בסוקולוב, והוא כבר אז קשה יום, איש עבודה, פועל עצמאי, שלא כרוב מנינו ובנינו של הקיבוץ, שחבריו יצאו זה עכשיו את בית ההורים והתחילו להסתגל לחיי עבודה, דחקות וקושי. לעג של טוב לב היה לועג ליבלות שעל ידי „הירוקים" ולקשיי החיים שבהכשרה, ועם זה נטה שכם, עזר ועודד. ידיו התמחו עם הזמן בעבודות שונות והיה מבין עמודי־התוך בקיבוץ בענייני חברה כבענייני עבודה. בכל קושי, בכל מלאכה הדורשת ידיעה, מומחיות וכשרון פנו אל מיכאל.

עם הגלים הגדולים של ראשית העליה הרביעית הגיע אל חופי הארץ. מיד עם רדתו מן הספינה פנה לעבודה. לא ידע כל יסורי הסתגלות כחבריו העולים עמו. עשה מלאכתו כמי שהורגל לה בילדותו, מבית אביו, ואינה גורמת לו כל קשיים. עבד בבניין, נשא לבנים, הרים דליי בטון, והיה גאה על הבתים הלבנים הקטנים שצצו כפטריות על חולות תל־אביב ועל כבישי הבטון האפורים שהתפתלו ברחובותיה הצרים של אז.

כמנהג החלוצים בימים ההם נדד הרבה בארץ לאורכה ולרחבה, ולמד לדעתה, ולאהבה. כל עת של חוסר עבודה — ועיתות אלה נזדמנו אז בשפע — נוצלה לשיטוט. אף חצה את גבולות הארץ ועשה בארצות השכנות — בעבר־הירדן, סוריה ומצרים. היתה זו אהבת נדודים של מי שיש בנפשו שמץ צוענויות, אבל עם זאת מאמין כי הכרת הארץ ושכנותיה סופה שלא תוצא לריק.

אהבתו זו את הארץ היתה פשוטה, היולית, כמעט חושנית. הלך שבי אחר הנדודים במרחבים, אחרי החדש, הסכנה, המאמץ, הקושי. חיי הסכנה לא בלבד שלא הרתיעו אותו, אלא היו כדשן בעצמותיו, נסכו בו שכרון־חדוה. הסכנה כאילו נתנה טעם יותר לחיים, העניקה תוכן להווי, והיתה כפיצוי־מה תמורת ההזנחה של כל הפרטי והאהוב והנעים בחיי האדם בביתו, — לזה שביתו שלו הוא השדה ומכורתו המרחב.

עיקר כוחו ומרצו ויכולתו משך שנותיו הרבות בארץ, עד יום נופלו, שיקע בענייני השמירה והבטחון. עוד ב1926 נכנס למשטרה ושירת בה שנים, יהודי יחידי, בתחנה שבעיירה הערבית בית־שאן, בקצה עמק־יזרעאל דאז. אפשר לא רבים מסוגלים להעריך עתה את מידת־החלוציות וההקרבה שהיתה במעשה זה בימים ההם. בעבודתו השתדל לסייע ככל האפשר — באורח גלוי ובדרכי סתר — לישובים היהודים הבודדים שהיו כבר אז בעמק־יזרעאל ובעמק־הירדן ובגילויי מעשי גניבה, שוד ורצח של בני־הכפרים שעל הגלבוע ושל הבדואים אשר בעמק בית־שאן. במכתביו מן הימים ההם עולות הערכה והערצה למשקי הקיבוץ המאוחד — עין־חרוד מזה וגשר מזה — על אורח חיים והמשימות שנטלו על עצמם. במיוחד קסמו לו ההתמסרות הגדולה למעשי־יצירה וההתמכרות לענייני־הגנה, שהיו שלובים כבר אז במסכת פעליו של הקיבוץ המאוחד. ואמנם בבוא העת היה לחבר קיבוץ זה.

מן המשטרה הלך לחיל־הספר, שהיה ערבי כולו, נתון לקצינות צ׳רקסית ואנגלית, והיהודים בחיל זה — נער יספרם. על־אף הרדיפות וההצקה והרגשת הנכר שבחיל זה נאחז בו שנים, תחילה במחנה מורסס ולאחר מכן בג׳יסר־אל מַג׳אמי. מאורעות שנת 1929 עברו עליו כשהוא רחוק ליחידתו הערבית. משברים רבים עברו עליו בחיל־הספר. החיילים הערביים התקלסו בו והוא עמד מולם בכבוד, אף שנסתבך במשפטים ובמאסרים. בצפורניו נאחז בחיל זה, וקולונל קיש עודדו בכך והפציר בו במכתביו לבל יתפטר.

ההכרח לסייע בידי אחותו, שהגיעה ארצה, להיקלט בה, עקר אותו לאחר המאורעות מחיל־הספר ושוב פנה לעבודה. לאחר מכן הצטרף לפלוגת „השדה", מיסודו של הקיבוץ המאוחד, בראשון־לציון. כאן נתקל בכל הסבך המיוחד והקשה של חלוץ כובש עבודה במושבת־פרדסים, שרוב פועליה היו ערבים ושעבודתם נקנית ע"י האכרים בזול. הוא נדד עם הטוריה על שכמו מפרדס לפרדס, ואף עבד במשק העצמי הזעיר של הפלוגה ובשירותים השונים שלה בלי למאוס, כדרכו, בכל עבודה. הטוריה המַתישה, המשגיח המתקלס בפועל העברי וההתחרות בפועל הזול, לא היו, בדרך־כלל, סגולה לחבב על הפועל העברי את העבודה והחקלאות. ואף־על־פי־כן, ראה זה פלא: מיכאל התעורר דוקא במושבה זו לאהבה את הקרקע ואת עבודת האדמה, אהבה שלא עזבה אותו עוד; ואף שסבכי חיים שונים מנעו בעדו להכות שורש בחיי כפר ובעבודת־אדמה — לא נטש חלום זה עד יומו האחרון והוא ירד יחד עמו למצולות ים.

איני יודע סיבה לכך, אולם ב1932 עזב את פלוגת־העבודה ופנה שוב לענייני בטחון. שמר זמן־מה במושבה הנידחת באר־טוביה, בקצה הדרום, ואחר כך עבר לשמור בכפר־מל"ל וסביבתה. רכוב על סוסתו האצילה, שכה חיבבה, היה משוטט — לילה ויום — במרחבי השדות, בפרדסים, בגני־הירק, כדי לשמור על עמל העובד משוד ופגיעה. בסביבה זו שהה ארבע שנים. הוא עורר אמון ודרך־ארץ בקרב האוכלוסיה הערבית וחיבה ובטחון בקרב האוכלוסיה היהודית, משך כל תקופת שמירתו זו לא ניתק עצמו כליל מעבודת האדמה. תמיד עיבד חלקה זעירה, אף שהדבר תבע מאמץ גדול. בשעות שבין שמירה לשמירה, עיתים קרובות אחר לילות נדודים, היה רכון על המעדר והערוגה ומצא בכך סיפוק לנפשו ופורקן לנטיותיו. שם גם קשר את גורלו עם גורל הרעיה שאהב, היא מורת הכפר.

בתוך זמן זה היה מעורה בוועד הארצי של אגודת־השומ־רים ונתן ידו לעיצוב דור שומרים עברים ולפתרון בעיות השמירה הסבוכות והקשות נוכח ישוב ערבי שמושגיו על קדושת העמל, הרכוש והחיים היו שונים בתכלית ממושגינו אנו.

בעיצומם של מאורעות 39־1936 התגייס לגדוד נוטרי הרכבת ושירת כסַמל לאורך מסילות־הברזל בחיפה, בזכרון־יעקב, בקקון, בתול־כרם, בקלקיליה — בעמדות שהוקמו להגנת המסילה, לבל תשותק.

בסופם של המאורעות, עם התפרק הגדוד, הלך העירה. הדבר נעשה למורת רוח עצמו. אולם מתוך הכרת חובה משפחתית עמוקה למי אשר אהב, ומתוך תקוה לשוב עוד אל הכפר. שוב פנה לעבודת בניין, אולם לא נקלט בעיר. הקרקע כאילו נשמטה מתחת רגליו. עבד, סבל, ידע ימי חוסר עבודה; אולם לא זה שהכביד עליו. הוא היה בעיני עצמו כצפור־דרור שהושמה בכלוב. נשא בעול, אבל הכל היה זר לו פה והוא זר לכל.

המלחמה העולמית השניה מצאה אותו מתלבט בין חומות העיר. היה בין הראשונים שהתפקדו במפקד־המלחמה של הסוכנות היהודית כנכון לכל שירות מלחמה, אולם לא אָץ להתגייס לצבא הבריטי. הבריטים רדפו אז את „ההגנה", החרימו את נשקה, ביצעו את מאסרי המ"ג, אנשי בן־שמן ומשמר־השלושה והתקלסו במתגייסים היהודים לצבאָם, בקבעם להם מקום ביחידות־שירות בלבד, עלומות־שם, ובהתנכרם לשפתם, לדגלם, למאווייהם. להט בו הרצון לקחת חבל במל־חמה, ועם זה בער בו הזעם על חוסר אוננו ותלותנו המשפילה בזרים.

המלחמה קשתה והחריפה. האויב התקרב אל שערי הארץ מדרום. הגיעו ידיעות ראשונות על זוועות הנאצים בבני־עמנו בארצות אירופה הכבושות. כמו לרבים־רבים מבני הארץ כן הגיעו גם אליו ידיעות על בני משפחתו שנרצחו ועל אמו הבאה בימים, החולה, שנעזבה בביתה ע"י בני העיירה, בברחם בפני האויב המתקרב, והיא גוועה שם ברעב. ידיעות אלה דכדכו קמעה את רוחו ועם זה עוררוהו לפעילות מחודשת. עוד קודם־לכן ציותה הסוכנות את חייבי־הגיוס ללכת לצבא, ואף קראה לכך גם את האחרים, שאינם חייבי גיוס. מיכאל דיבר אז על הסכנה לארץ, ליהודים בכל אתר ואתר, ועל ההכרח להילחם בנאצים. חזר והדגיש שיש ליטול נשק ביד, ומוטב כל כמה שאפשר יותר נשק בידי היהודים. הוא לבש אז מַדי חייל בריטי, ובמדים אלה גם מצא אחר־כך את מותו.

הרי זו דרך־חיים של אדם צנוע, שאינו נושא נפשו לגדו־לות, העושה כל חובותיו בפשטות, כדבר המובן מאליו. ושאינו תובע לעצמו כל פרסום וכתרים; הרי זה אורח־חיים של אדם שהגשים בחייו כל שנראה ראוי לו להגשמה אישית, ומעולם לא תבע מהזולת יותר משתבע מעצמו. התרועעתי עמו בזמן זה או אחר, ויכולני להעיד כי לא ראה עצמו קרבן עולה לאידיאה, למטרה, למפעל איזה שהוא. עשה כל שעשה, עתים מתוך חדוה ועתים ברוח נכאה, אבל תמיד בפשטות, וכאילו אך למען עצמו, ללא מלל על חובות לכלל, לתנועה, לארץ. הכרת החובה היתה עצם מעצמו ובשר מבשרו ולא כדבר חיצוני, שאימצו לעצמו מתוך רצון חופשי.

הוא לא היה נזיר ממנעמי־החיים. אהב לחיות והיה איש רֵעים להתרועע. היה טוב־לב ונדיב־רוח, אוהב את הבריות ושמח בטוב להם. בריא בגופו ובעל שיווי־משקל נפשי ידע להפיק מן החיים את הטוב, המועיל, האהוב ולמזג כל אלה עם החובה. אף שהקדחת לא הרפתה ממנו משך שנים רבות והוא טעם הרבה את טעמה של קדחת חוזרת, נשאר בכל־זאת בריא, זקוף, פעלתן ותאֵב חיים. אהב שיטוט, שחיה, סיף, רכיבה, ספר נאה, בית חמים ומעניק אושר.

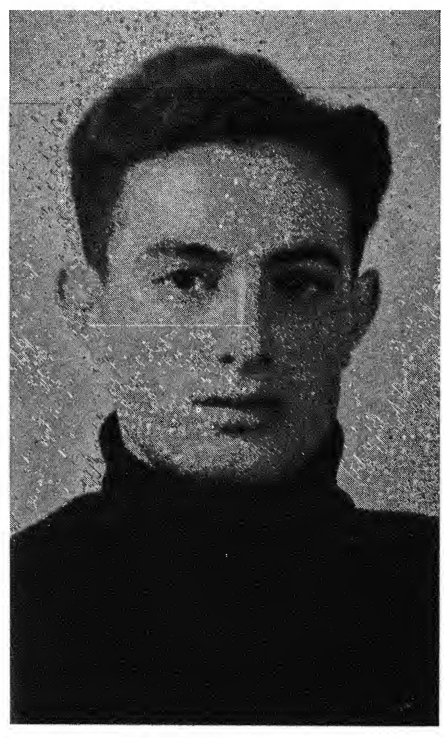
בעצם היה שתקן, מקמץ בדברים, שוקל מלה בסלע, זר־לא־יבין יכול היה למצוא בו שמץ גאווה. עיתים ראיתיו בודד,

כנוס בתוך עצמו, מתרחק מן הבריות, כאילו לא נותרה לו בעולם זה כולו אלא אהבה גדולה אחת בלבד, ובה, באהבה זו, דבק כבגלגל־הצלה אחרון. ואף־על־פי־כן היה בו כוח משיכה והוא כולו כאבן שואבת לחיבה. קומתו הרמה, יפי־תוארו, רוחב־לבו עוררו אהדה בכל מי שבא עמו במגע. רבים היו ידידיו בכל המקומות בארץ בהם עבר כעובד, כשומר, כמשוטט, לא רק בין היהודים, אלא גם בין הבריטים והערבים עמהם שירת, תוך קשרי ידידות, במשטרה, בחיל הספר, בנוטרות; ידע יפה את שפת הערבים ואת מנהגיהם והיה בן־בית בכפרים רבים, בהם נתקבל תמיד בכבוד ובהערצה, בעיתות המאורעות כבעיתות שלום. קשרים אלה ידע לנצל, בעיקר בימי פורענות ולמען בטחון הישובים עליהם הופקד לשמרם.

ועתה, בהציבנו דף לזכרו, הרי תחת לשבח את דרך חייו של האיש ולפאר את מותו, מוטב כי נאמר — בכל הפשטות ומתוך התרחקות ממליצה — כי הוא חי את חייו כחלוץ, ונפל כחייל במלחמה.

שרגא הר

נפל ביום כ״א אדר א׳ תש״ו (22 בפברואר 1946)

נולד בשנת 1922 בלאנצוט, להוריו צפורה ודוד הר. בהיותו בן שש עלו הוריו ארצה. את חינוכו היסודי קיבל בביה״ס העממי והמשיך בביה״ס המקצועי ע״ש „מכס פיין״, שם עבד וחישל את רוחו ולמד להכין כלים למלחמת עצמאות ישראל, אשר לה התכונן ושאף. מנעוריו חבר בקהילת הצופים, פעיל ומדריך — אולם לא מצא בה פורקן לרגשותיו הסוערים. בן י״ד הוא חבר ההגנה, בה הערה את רוחו הלוהטת. השתלם בקורסים רבים והדריך בהם, ובבוא שעת התנדבות היה הוא בין הראשונים.

בקרב שרונה נגד אויב וצר נפל יחד עם חברו אריה קסלמן ז״ל, והם חלוצי גדוד חי״ש תל־אביב.

ובסעור קרבות בישראל ובבוא העת לקבוע סמל לגדוד כתב מפקד הגדוד, כעת הרמטכ״ל, צבי צור, להורים: „הגדוד שלנו, הנקרא כיום גדוד 54, הוא הגדוד הראשון של חי״ש תל־אביב, אליו השתייכו ובו שרתו בניכם־חברינו שרגא ואריה ז״ל.

שרגא ואריה ז״ל הם הראשונים מחברי הגדוד שנפלו במערכה, אשר תחילתה בימי שרונה נגד השלטון הבריטי ואשר הגיעה כיום לערבות הנגב, נגד צבאות גדולים וסדירים של מדינות ערב. עם בואנו לקבוע את סמל הגדוד החלטנו להציב זכר לדמותם ולרוחם של חברינו הקדושים הראשונים וקבענו על כן בתוך הסמל שלנו „הר״ — לזכרו של שרגא ז״ל ולמרגלותיו „אריה״ — לזכרו של אריה ז״ל. חיילי הגדוד עונדים סמל זה בגאון, בזכרם את חבריהם היקרים שאינם אתם עוד״.

בין הכפרים כוכב וחלץ, בקילומטר ה 74 בואך באר שבע, מתנשאת מצבת־אבן לגובה 10 מטר, המושכת אליה עין כל עובר ושב. „ההלך ברדתך לנגב — זכור אותנו״ — כך חרות על המסד של אותה מצבה, ועל לוחות ברונזה משני צידי המסד חרותים שמותיהם של חללי גדוד 54 של חטיבת „גבעתי״ המהוללת — החטיבה שרשמה דפים מזהירים בתולדות מלחמת השיחרור של ישראל, החל בקרב על שרונה נגד השלטון הבריטי וכלה במיבצע „יואב״, בו הוכה האויב המצרי בדרום מכה ניצחת ונפתחה הדרך לצה״ל עד באר שבע ואילת.

עם הקרבנות הראשונים של חיילי אותו גדוד, מיוצאי הגדוד הראשון של חי״ש בתל אביב, נמנו שרגא הר ואריה קסלמן.

מי היה שרגא הר? כיצד נקבעה דמותו בעיני אלה שהכירוהו? כותב עליו אחד מחבריו:

— „הוא היה אחד מהשורה. צנוע ונחבא אל הכלים, אשר בבוקרו של יום אחד הבהיק לפתע שמו, עטור מסגרת שחורה מגליונו של עתון... פיקח היה ואמיץ־לב. ידע לקראת מה הוא הולך. נכנס לגוב האריות מתוך הרגשה ברורה שממש אין דרך

חזרה... היה איש חובה ואיש אמונה גדולה ומאותו הרגע שהתייצב בשורת הלוחמים היה כולו קודש למערכה"...

„איש חובה ואיש אמונה", ואת חובתו לעם קנה לעצמו בזכות, בהצטרפו להגנה כבר בגיל 14. כחניך ביה"ס המקצועי „מכס פיין" הגיע עד מהרה למומחיות ממדרגה ראשונה במקצועו: מסגר ורתך ומומחה למשאבות, אך לא פחות מזה מומחה לסוגי הנשק השונים, וכושר התגברות מהירה על כל קילקול או מעצור שאירע בהם. חוש זה לנשק משך את עיני מפקדיו שהעבירוהו מקו אחד אל משנהו. לא אחת נעדר לזמן־מה מהפעולות הרגילות של המחלקה ובשובו לא סיפר דבר. מפי השמועה, או מפי „שוויצרים" אחרים שהשתתפו באותן פעולות, אפשר היה להבין, שאי־שם נחפר והולחם „סליק" חדש, או הותקנה מכונית „מסתורית" נושאת נשק.

אך לא רק בכך הצטיין שרגא. הוא פשוט היה חייל טוב ובעל כושר־סבל בלתי־רגיל, ובמסעות היחידה דילג על הגבעות כילד ולעג בעליזות לבחורים בעלי היבלות שצלעו. — „אילו הייתם מטיילים בארץ כמוני, לא הייתם צולעים" — היה אומר להם.

כי אכן, מנעוריו היה שרגא חבר בקהילת הצופים, פעיל ומדריך בסיורים ובטיולים בארץ. ובהיותו לאחר תום לימודיו במכס פיין, מומחה להרכבת משאבות, היה יוצא מטעם ביהח"ר, בו עבד, להרכבת המשאבות בכל חלקי הארץ. בנסיעות אלו אף התיידד עם הערבים, עמד על מנהגיהם ובדיחותיהם, ואף גילה עניין ומסר פרטי מודיעין חשובים שהצליח לאסוף תוך עבודתו.

וכיצד היו נוהגו והליכותיו של שרגא בבית־הספר? על כך מספר אחד המורים: מהמצטיינים בתלמידי היה, בין בעבודה ובין בלימודים. הראה דוגמה נאה של תלמיד חרוץ ומסור, וביחוד התעניין והתעמק ביסודות הטכניקה המעשית. ובעבודה הוכיח תבונת כפיים רבה ותמיד הוציא מתחת ידו עבודה מדוייקת, עשויה בטעם ובאהבה. מסירותו לביה"ס בלטה ביותר בתקופה שבנייתו טרם נשלם. עם שאר חבריו הקדיש שעות של מאמצים בעבודה לשם העלאת החול והמרצפות לקומה ב'. ובשעה שאי־אפשר היה לשכור פועלים מומחים, בגלל חוסר כסף, העלה שרגא הצעה, שאביו יעשה את עבודת הריצוף במוסד, ובלבד שלא יהיה עיכוב בגמר הבניין.

את חוש האחריות והמסירות החל שרגא לטפח בתוכו עוד מגיל 4. וכך סיפרה אמו: בן ארבע היה כאשר אביו, דוד הר מלאנצוט, עלה לארץ לבדו בהשאירו אותו עם האם והאח בן מחצית השנה בלאנצוט. במשך השנתיים שחלפו עד שהתאחדה המשפחה כולה בארץ, התפתח בו חוש של אפוטרופסות ורגש של חובה כאצל מבוגר. אחר־כך, בהיות האם עובדת כדי לסייע לפרנסת המשפחה, כאשר האב היה לעיתים קרובות מחוסר־עבודה, היה שרגא הקטן עוזר בבית, משגיח על אחיו הפעוט ועושה כל עבודה קשה בבית כדי להקל על אמו.

את ביה"ס גמר בהצטיינות ורצונו להמשיך ללמוד בטכניון היה עז ביותר, אך הוא הבין למצבה הקשה של המשפחה והלך לעבודה, בתקווה שעוד יספיק ללמוד „לכשירחיב". „אמא — אמר — אבא חלש ואת עובדת, אני חייב לעזור לכם לשאת בעול הפרנסה". וכך עשה. ביום עבד בבית־החרושת של „סינייבר" ולאחר העבודה למד. בבוקר השכים לעבודתו ובלילה איחר לשבת על ספריו. „חכו, אני עוד אספיק" — היה מנחם כפעם בפעם את הוריו.

אך בינתיים פרצה המלחמה והמאורעות, והוא נסחף יותר ויותר בפעילותו בהגנה כחייל ממושמע הממלא חובתו כדבר המובן מאליו. מקורס אחד אל משנהו, פיזור כרוזים של ההגנה בבתי הקפה של הערביים ביפו, הדרכת טירונים כמ"כ והלחמת „סליקים" כמסגר, עד לקורס השתלמות בחבלה והתמנותו למפקד כיתת החבלנים בפלוגה ב' של החי"ש. אנשי כיתתו העריצוהו בתפקיד זה כמנהיג ללא־חת, בעל חוש התמצאות מפליא במצבים מסוכנים ובעל כושר החלטה מהיר ומשכנע.

וכך הגיע אותו יום מר ונמהר של התקפת ההגנה על מרכז הקלגסים הבריטיים בשרונה. היה זה היום, בו עמדו הוריו לחוג את חג ה 25 לנישואיהם, והוא התכונן ליציאה, משל לא קרה דבר. „ביום כזה אתה יוצא מהבית?" — שאלה אמו. „אני מוכרח אמא, זו חובתי" — ענה. עם פרידתה ממנו, בנשיקות ובכי בהביעה תקוותה, כי תזכה לראותו שוב בריא ושלם, ענה בלחש ובאי־בטחון: „גם אני מקווה"... ואך לחבריו אמר לפני צאתו לאותה פעולה: „חברה! מהפעולה הזאת לא אחזור!" ודברו יוצא ללמד על אפיו של שרגא ועד מה היה דרוך לפעולה ומוכן בנפשו לכל אסון העלול לקרות.

בפעולת שרונה היה שרגא בין הנבחרים לפריצה. באומץ־לב למופת הסתער בראש חוליית החבלנים, שפרצה את הגדרות שמעל למשוריינים, בהם צריך היה לחבל, ובפעולה זו מצא את מותו.

לא למלחמה נוצר שרגא, אלא לעבודה שקטה ויוצרת. עם כל מסירותו להגנה ודבקותו בתפקידיה אפיינית תשובתו לשאלה שנשאל פעם על ידי אמו, אם לאחר תום המלחמה והקמת המדינה הוא יישאר בצבא ישראל כקצין. במבט תמוה בעיניו ובתנועות ידיו דחה בכל תוקף רעיון זה. „אינני איש מלחמה, אמא. אני שייך להגנה כי זו חובתי, אך לעולם לא אבחר בצבא כמקצוע"... בתחושה של בני הארץ והדור הצעיר שגדל בה באותה תקופה, הכיר בהכרח של „יד אחת עושה במלאכה והשניה מחזקת השלח", אך שאיפתו היתה לחיי עבודה ושלום, להגשמת חלום נעוריו — להשתלם בהנדסה בטכניון.

אך הגורל של דור תקומת ישראל רצה אחרת. שרגא, הטיפוס החדש של הדור הצעיר שגדל בישראל, הובא לקבורות ואת שמו מזכירה מצבת־האבן שבדרך לנגב והסמל החרות של הגדוד בו שירת. שרגא התמים בהליכותיו, העושה את המוטל עליו בנאמנות וביעילות, הנאמן למולדת, בתוכו אהבת העם והארץ ואידאלים של עבודה ויצירה — כך נשאר שמו בלב אלה שהכירוהו. הוא נטל על עצמו שירותים קשים בהתנדבות, מילא חובות אישיות מתוך ידיעת הסכנות הכרוכות בכך — והכל ברוח טובה וללא בקשת שכר.

ואכן, בזכותם של שרגא ודומיו זכה הדור שלנו בשכר גדול של מדינה עצמאית־ריבונית ועם חפשי מקבץ גלויותיו בתוכה.

שלייפשטיין אשר

נפל ביום כ״ד בניסן תש״ה (7 באפריל 1945)

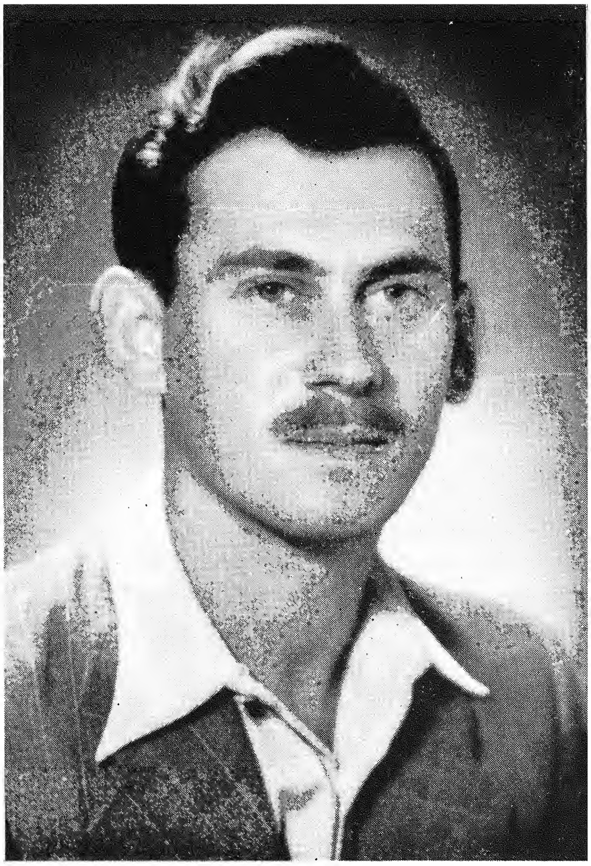
הגדוד הראשון הקריב כמה קרבנות ליד העמדה „דמפסי״. ביום 7 באפריל התנגש משמר של הגדוד בפעם האחרונה עם האויב במקום זה, כי הגרמנים הקדימו לתפוס אותו, לפני שהמשמר הספיק להגיע אליו. הנאצים קיבלו את המשמר באש חזקה ובחורינו השיבו אש. נתפתח קרב קשה ואכזר. במרחק של 30 מטרים מן הבית נפצע האתת שלייפשטיין קשה ומת מפצעיו. ברגעיו האחרונים ביקש לזרוק רימון־יד, אולם לא יכול עוד להטילו והרימון נתפוצץ בידו.

נולד בעיר לאנצוט ביום 22 במאי 1919. גדל בגרמניה על ברכי החינוך הדתי בבית „תלמוד תורה״, ואחר־כך למד בבית ספר תיכון. בשנת 1934 עלה ארצה ואהב אותה בכל ליבו. בשנת 1936 נתגייס לנוטרות ושמר על חניתה. ב־1940 נתגייס לצבא והסביר לאמו את צעדו זה בדברים אלה: „חובה על כל יהודי להילחם בנאצים, אויב עמנו״. ומאושר היה כשהוכרזה הקמת החטיבה. „סוף סוף זכינו להילחם תחת דגלנו״ — אמר.

בעל נפש טובה וכנה וחיוך מלבב, מעולם לא פגע באיש, וחביב היה על כל יודעיו. בעל הומור עדין; ספורטאי טוב וחייל שלא ידע פחד.

קזשטבר דויד (קז)

נפל ביום 22.4.1948

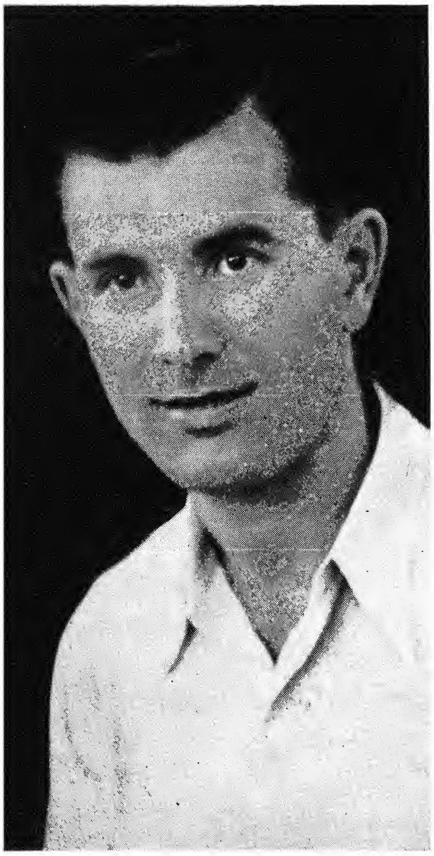

בן אפרים־פישל ורבקה מלאנצוט. נולד בי״ב בניסן תרפ״ד (16.4.1924) בעיר ואהרן, גרמניה. בדצמבר 1934 עלה עם הוריו לארץ. למד עד גמר מחלקה ז׳ בגימנסיה „ביאליק״ בחיפה. הבליט נטיה מיוחדת למדעים המדוייקים. הפסיק את לימודיו מסיבות משפחתיות. ב1939 „הגדיל״ את גילו ונתקבל ל„הגנה״. שירת בפלוגת הקשר בחיפה. מפקדיו הבחינו בסגו־לותיו ושלחוהו לקורס מ״כ, ואחר־כך לקורס מפקדי עמדות. השתתף בייסוד הגדנ״ע ובהרחבת שירותיו ונתמנה בו למ״מ. אחר־כך נשלח, בהסוואה של שירות בנוטרות, להדריך הדרכה צבאית את הנוער בנפת כנרת. חזר לחיפה, ותוך כדי נשיאה בעול פרנסת המשפחה, בגלל מחלת אביו, הרחיב את פעולתו בהגנה ברכישת נשק, הסתרתו והטיפול בו, וכן ביחידת חבלה סודית ומצומצמת. סיים קורס מ״כ וקורס מ״מ בחי״ש. נתקבל למנגנון הקבע של ה„הגנה״ ונתמנה למפקד גדוד־נוער. אחרי שגמר קורס לקציני מודיעין שירת בתפקיד זה במחוז חיפה. ב1947 עמד בבחינות כניסה ונתקבל לטכניון ותוך כדי כך שימש מדריך בקורס לקצינים מפקדי מחלקות. שוב נאלץ להפסיק את לימודיו כדי להצטרף ללוחמים. ידע לשמור בסוד

לא רק את ענייני שירותו, אלא גם את עלייתו בדרגות הצבאיות.

בראשית מלחמת השחרור נחלץ בין ראשוני הסטודנטים לגיוס מלא ונתמנה לסגן מפקד גדוד חי״ש בחיפה. מילא בהבנה ובכושר רב תפקידים קשים בהגנת חיפה ובהבטחת הדרכים אליה ובביצוע משימות־חבלה מיוחדות בגליל המערבי. מתוך סכנה מתמדת מצד האנגלים השתתף בתכנון הפעולות לכיבוש חיפה, לכשתגיע השעה. פיקד על הפעולות לכיבוש החלק המזרחי של העיר, ובביצוע משימה זו נפל בבית התעשיה בחיפה ביום 22.4.1948, שעתיים לפני כיבוש העיר. למחרת היום הובא למנוחת עולמים בבית־הקברות בחיפה. ב־30 באוקטובר 1948 נקרא מחנה צבאי, שעל יד חיפה, על שמו של הסרן דויד קזשטכר. לפי פקודת המטה הכללי הועלתה דרגתו אחרי נפילתו לדרגת סרן.

מתוך ספר „יזכור״ (ה׳ תשט״ז, עמ׳ 729)

גולדבלט צבי

נפל ביום 18.10.1948

נולד בלאנצוט ב־16.3.1909 להוריו שמואל ורחל. בשנת 1914 עברה משפחתו לגור לעיר דומברובה. למד בבית־ספר עממי ואחר־כך למד את מלאכת הסנדלרות. כבר בגיל צעיר נשא בעול הפרנסה של משפחתו.

צבי הצעיר לא הסתפק בד׳ אמות של עבודה מקצועית וחיים פרטיים. כבעל חוש ציבורי מנעוריו הצטרף לתנועת פועלי־ציון והקים בדומברובה סניף של תנועת „פרייהייט״ (דרור), בזכות פעילותו נבחר כיושב־ראש של הסניף.

השתתף בהרצאות ובוויכוחים על נושאים הקשורים בתורת בורוכוב ויסד סניף „קרן הקיימת לישראל״ ואירגן גם סניף „החלוץ״ בעירו.

צבי היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. בשנת 1931 עלה לארץ־ישראל. ראשית דרכו בארץ היתה לקיבוץ תל־יוסף. אחר־כך עבר לתל־אביב ופתח בית־מלאכה לנעלים. גם בתל־אביב לא הסתגר בבית־המלאכה שלו. היה פעיל בשני תחומים: באירגון המקצועי וב„הגנה״. היה בן מסור למולדתו החדשה ואזרח נאמן למדינה בדרך.

נבחר כנציג אירגון בעלי־המלאכה לוועד „התאחדות בעלי התעשיה״. לעבודה ציבורית זו הקדיש את מיטב זמנו. אירגן קופת תגמולים, שיכון, קופת אשראי, היה חבר במועצת „בנק למלאכה״, הצליח להקים אירגון מקצועי של הסנדלרים והיה חבר הוועד שלו.

באותה ההתלהבות והמסירות הצטרף לשורות ההגנה. הודות לכשרון ההסברה שלו הצטרפו רבים מחבריו להגנה. אחד המפעלים האחרונים שלו היה הקמת בית משותף על שם העסקן הנודע באירגון בעלי המלאכה, צ׳רניאקוב, מי שהיה ראש הקהילה בגיטו וארשה ואיבד את עצמו לדעת, כאות מחאה על הגזירות של שלטון הרוצחים הנאצי בוואַרשה.

בשנות המאורעות 1936—1939 התנדב לשמירה בגבול יפו־ת״א, ובפרוץ מלחמת השחרור גויס גיוס מלא ונשלח לחזית ירושלים.

השתתף בקרבות על אבו־תור, קטמון והר־ציון. נפל ביום 18.10.1948 בדיר אבו־תור מכדורו של צלף ערבי. נקבר בחלקה הצבאית בנחלת־יצחק ב־21.10.1948. בן ארבעים שנה היה בנופלו. הניח אשה ושני ילדים. יהי זכרו ברוך.

עפ״י ספר „יזכור״ (ה׳ תשט״ז עמ׳ 161)

אנשיל כ"ץ ירושלים

יצחק שלי

בזר היסורים על ראשי וביגון־עולם בלבבי.

יצחק כ"ץ

בז' בתמוז תרע"ז (1917) נולד לי בן וקראתי שמו ישעיה יצחק, על שם אבי־סבו ר' יצחק שו"ב בלאנצוט.

אף שבדברים כאלה אב פסול לעדות, „כלום אב מעיד על בנו?" — יכולני להעיד, שכל רואי הילד השתוממו על חינו.

גדל הילד ופקחותו גדלה עמו. הוא גילה עצמאות וידע להשיב כהלכה לאלה שרצו להתגרות בו, כדרכם של יהודים בעיירות.

פוגש אותו רב העיירה כשהוא מטייל לפני הבית, ראשו מגולה ותלתליו הבהירים יורדים לו על מצחו ועל כתפיו:

— מה, איצ'ה, בגילוי־ראש?

— „ניש דאגה איצה" (אל תדאג לאיצ'ה) — מחזיר לו הילד. והוא עדיין לא מלאו לו שלוש שנים.

מעולם לא עלה בידי הזבן שבצרכניה, שיסדנו בעיירה בתום המלחמה, לרמותו בשקית קטנה של מלח במקום הסוכר שאהב ללקק... לפי הבעת פני האנשים הבחין בתרמית שבשקיק.

בן שלוש נכנס ל„חדר", כנהוג, ובן שש לבית־ספר עממי. תפס הכל, אהוב על הכל. תמיה הייתי תמיד: כיצד אוהבים גויים ילד יהודי טיפוסי כמותו? פגש בו המנהל או הכומר של בית־הספר בלכתו אתי בבוקרו של יום לתפילה — ליטפוהו וחייכו אליו חיוך־של־חיבה: — „איצ'קה, מה נשמע?" ואף כאן, בבית־הספר, פקחותו היא שעמדה לו. את שנת הלימודים היה מסיים בהצלחה וכשהביא הביתה תעודת־מעבר, היינו עומדים ותמיהים:

— כיצד הצלחת לעמוד בבחינות, הרי בגיאוגרפיה אתה חלש כל־כך?

— אם קוראים אותי ללוח, מיד אני ניגש ומראה על דאנציג ועליה בלבד אני מדבר. כאן אני כמו בבית...

ובבית — דייקן, נקי, שקט. הדור בלבושו ומתהדר בחליפותיו החומות, חליפות קטיפה או צמר, שהלמו אותו. הוא הולך מחיל אל חיל ומצליח בלימודיו. לאחר ארוחת־צהרים הוא לוקח תחת בית־שחיו את ספרי הקודש והולך ל„חדר", שוהה שם עד לפנות ערב בקיץ, ובחורף — גם בשעות הראשונות של הלילה. לפני שעולה על המטה מקפל את בגדיו ושם על הכסא; משים כל גרב בנעלו — ליד המיטה. אין פרץ. אין פזיזות. הכל במקומו. הכל מסודר. מסודר כעולמו שבלבבו.

ישר, ישר שוטפים חיי הילד. אם יש אמת במה שאומרים הבריות: „השם גורם" — ירש הילד כל תכונותיו של ר' יצחק שוחט, ששמו נקרא עליו.

רגיל היה ר' נחום משטפינשט, בנו של הצדיק מריז'ין ז"ל, לקחת אתו את השו"ב הלאנצוטאי בנסעו למקומות־הרחצה שבצ'כיה. בשל־כך היה העולם נתון בלבו והיתה לו השקפת־עולם של מי שראה את העולם. על פקחותו וישרו של ישיש זה רגילים היו בני העיר לספר הרבה שנים אחרי מותו, ורבים מהם קראו את בניהם על שמו. לפני מותו קרא לבנו וציווה עליו:

— זכור נא ואל תעשה לי פספורט־שווא.

— למה מתכוון אתה, אבא? — שאלהו בנו.

— אני רוצה שעל המצבה שלי יהיה כתוב: פ"נ ישעיה יצחק בן מרדכי ויום־הפטירה ותו לא. מגיע האדם לעולם האמת סובל הוא צרות צרורות מפספורט־השקר שתלו לו מאחוריו...

כסבא כנכדו. ישר, ללא גאווה. מלה מגונה לא יוצא מפיו. לא קללה ולא התפרצות, ועל הכול — שונא בצע. אין לו תאווה לכסף. אף לא יגע בו. קופה משותפת עמדה בביתנו, משותפת לחותני ולשו"ב השני. פתוחה היתה הקופה, ללא חשבון וללא מניין, והרי אמרו בגולה שילדי ישראל נולדים וידיהם למעלה... מעולם לא עלה על דעתו של הילד לנגוע בקופה זו. פעם מצא מאה מארק — בא הביתה: הא לכם, מצאתי! וכך היה גם בעיני מנהל בית־הספר, גוי שונא ישראל. כעשרים אחוז היוו ילדי ישראל בבית־הספר העממי, וכשתיקנו מנהגי חסכון לתלמידים, וכל תלמיד הביא מדי שבוע בשבוע את פרוטותיו לשימן בבנק־הדואר — הושיב המנהל את יצחק לממונה על כך, הוא הנאמן והוא המוציא והמביא.

כאשר ישתלבו שלהי אביב בראשית הקיץ ואין איש שם על לב — כך נגלה לעינינו ובבת־אחת, בראשון של פסח תרצ"א (1931), שהילד גדל והיה ל„בחור". מעילו הארוך שקיבל לבר־מצווה שלפני כן נעשה קצר, וחליפתו קצרה וצרה אף היא. ר' יאנצ'י, שכן קרוב, שואל: מי הוא הבחור שהלך אתך הבוקר לתפילה? עומד הוא בקלויז ליד השולחן ומאחוריו מצביעים עליו מתפללי הקלויז באצבע — מי הוא הבחור הזה?

בינתיים הוא מסיים את בית־הספר העממי, נכנס לקורס לפנקסנות ומסיימו בהצלחה, מבקר בערבים בבית־הספר העברי

"יבנה" ומשתלם בעברית, וכל היום הוא מתעסק בעסק הנעליים שלנו. הכל "על ראשו" — הוא מנהל את הפנקסים, הוא מתעניין במלאי הסחורה ודואג בהתחלף העונה לבל יחסר הסוג הדרוש לקונים. נוסע לטארנוב, ליאסלו, בורר מן האפנה החדשה מה שיפה בעיניו ומשלים מספרים חסרים. משלם ולוקח ומביא אתו. לא יחסר דבר, והריהו כמבוגר לכל דבר. באים סוכנים מוארשה, מראדום ומקראקוב ומשתוממים על דייקנותו ועל מומחיותו בעסק. אין מאמין ש"זקן ורגיל" זה הוא בסך הכול בן ארבע־עשרה.

בבית הוא רואה ציונים מכל הזרמים ושומע שיחות ציוניות מפי ומפי אחותו וחברותיה מ"עקיבא". ויש שנגרר אחרי למועדון "השחר", להשתתף בשיעור של "על פרשת דרכים" שאני משמיע באזני הנוער הציוני, עד שהוא מחליט בשלהי הקיץ לנסוע לפורונין, שבהרי הקארפאטים, למושבת קיץ של "השומר הדתי". בשובו — כולו כגרוגרת דר' צדוק. הוא רק על בני עלייה שבחבורה יספר ועל התמסרותו של הרב אביגדור; ומפי חברים נודע לנו על שימושו במושבה כ"גבעוני" לכל דבר. חטב עצים במקום כולם, שמר בלילות על כולם וישן על הארץ ככולם.

גם בבית אין הוא נח. מי הוא שאמר שרק לציונים הכלליים בלבד יש חלוצים? גם לנו חלק ונחלה בארץ־ישראל. יש לכונן קן של "השומר הדתי" בעיר. אומר ועושה, ומקבץ נערים צעירים לחדר השני של "המזרחי". משתתף בשיעוריהם של צעירי־המזרחי ודולה ומשקה מתורת יושב־ראש המזרחי — לשומרים. חבר גורר חבר וחברה — חברה, וכך הקן הולך ומרבה חברים. כאפרוחים אחרי אמם כן נגררים צעירי הקן אחריו. מציצים לתוך עיניו החומות־נוצצות וממלאים אחרי כל פקודה.

למען יראו אפרוחים־צעירים אלה כיצד מתגשם החזון של תורה ועבודה למעשה, כדאי להעביר לעיירה קיבוץ־הכשרה של השומר הדתי. הוא שמע במושבת הקיץ שיש מעין פילוג בקיבוץ־הכשרה שבריישה הסמוכה, עמד והעביר פלג של הקיבוץ העירה. על דעת עצמו שכר שני חדרים והושיב בהם את הקיבוץ. לאשרו אין קץ. דבר נפל בעיירה. באו בחורים ובחורות. כולם טובים, כולם אידיאליסטים, כולם מוכנים לכל עבודה בבית ובשדה. אלא מה, אין בתי־חרושת בלאנצוט, אין איכרי ישראל בסביבה? אילו היה הכל מוכן תחת ידך, הרי שלא היה לך למה לדאוג ובמה לטפל. והרי המשימה שיש לבחור מישראל לבצעה. יש להמציא עבודה בשביל הקיבוץ ופרנסה בשביל חבריו.

ביום החמישי באו. עד יום ראשון — כיום שכולו שבת. בית אבא מלא כל טוב. מבשלים ומכינים לכבוד שבת. אופים עוגות ומטמינים חמין — תאפה אמא עוד עוגה, תטיל עוד קצת כוסמת לתוך החמין. תוסיף עוד מנה יפה בשר, יאכלו חברים וישבעו.

משהגיע הקיבוץ — כל מעייניו בו. יש לחפש עבודה בשבילו. יש לסדר לו תקציב. יש לדאוג להקפה בחנות־המכולת עד "לכשירחיב". יש ליישר הדורים בין בעל־הבית, משכיר הדירה, לבין החברים השרים ורוקדים בלילות. אבל יש שכר לפעולתו. הוא מסדר פתיחה נאה בליל שבת ומזמין אליה את "פני" העיר וציוניה. "ראו מה בין בני לבן חמי!". כל ימות החול עובדים כמו בקיבוץ של "השומר הצעיר", ברם "כד עייל שבתא..." והרי העובדה גופה נוטעת סיפוק ואושר: חנה ואליהו, זוג מששת ימי בראשית, מנסרים עצים להסקה באחת החצרות; יוסיל עובד בבית־חרושת זוטא לצבעים, של פולגר: "צא, אבא, וראה כיצד רפאל אלטמן, בנו של ר' וולוול'ה אלטמן, ראש הקהילה בגלוגוב, מפוצץ רגבי־קרח ומורידן מן המדרכות". כמה נהנה הוא מן הפשטות והחום ששפע רפאל זה?

מי חזה מראש, שגורל אחד להם וקבר אחד ייכרה לשניהם?

מזמן הוא מקיים בגופו מצוות תורה ועבודה. ספרים מעמיקי חקר אין הוא קורא. פילוסופיה לא משכה לבו. קצרים הימים, והרי בין כך ובין כך הכל צפוי ומה תחקור כאן בן־אדם? הוא אוהב תנ"ך, אוהב שירה ועל הכל — פליטונים מבדחים. פליטון של קיפניס ב"היינט" — שיקוי לעצמותיו.

באחד מצהרי חורף, שנינו בחנות, ופתאום:

— אבא, נמאסו עלי כל החשבונות האלה. הרי סופי לעלות לארץ־ישראל ולחיות על עבודת כפיים. הייתי מעדיף מסגרות. אשתו של לזרוביץ' המסגר קונה תמידית היא בחנותנו, ובהשתדלותה יקבלני בעלה למסגריה שלו. הואיל והוא וחבר עובדיו שונאי ישראל מובהקים הם — עליך לפנות אל טרונטהנגר. מידך הוא מקבל חלף עבודתו בקלויז מאות זהובים. הוא גם מן המתוקנים שבגויים וישמע לך, להכניסני אליו לשוליה של נגר. הוא נגר־רהיטים ממדרגה ראשונה, ובנגריה שלו אלמד מלאכה טובה. עוד היום תדבר אתו.

נכנסו דבריו לאזני. ובאמת, מה תכלית לילד בחנותו של אביו? ולא עוד, אלא שגם עלי הרי נשתבשו דרכי המסחר ואיני רואה ברכה בעמלי.

לא יצאו ימים מרובים ונכנס לנגרות. הוא מתגאה בעבודתו.

מייסדי (גרינדער פון) קיבוץ "השומר־הדתי"
יושבים מימין: אליהו לנגסם, חנה..., רפאל אלטמן;
עומדים מימין: יוסף פרידמן, יצחק כ"ץ

דרך השוק המרווח הוא מעביר קרשים למכונה ורהיטים למזמיניהם. בני העיר אינם רגילים בכך. בעיניהם זוהי מהפכה גמורה. על פתחי חנויות עומדים חנוונים ופוערים פה: נכדו של שו״ב מה ראה להיות נגר?

הוא — אין לו זמן לענות על שאלות. עבודה צריכה התמסרות ואחרי יום־עבודה הוא מבקר בשיעורי־הערב של האיגוד המקצועי, שהם חובה על כל השוליות הרוצים לקבל בגמר חוק לימודם תעודת אומנות, וגם פעולותיו בקן לא יזניח. צלילי שירים ארצישראליים עולים ונטווים בצללי בין־השמשות של שבתות בקלויז בשעת סעודה שלישית, וחולצות השומר הדתי ועניבותיו מגוונות את המסיבות בפגישות ציוניות ובקבלות־פנים לאורחים מציון.

כסליו תרצ״ה.

הרב פישמן (היום: הרב מימון) בא ומתארח בביתנו. הרבה אורחים, מייצגי התנועה בעירים, שנתכנסו בעיירה לכבודו, משתתפים בארוחת־צהרים בחדר הגדול. היה לו, ליצחק, לגמור מלאכה בקצה העיר וסר לארוחת־צהרים הביתה. הוא נכנס למטבח על כליו, קרשיו, ברגיו ומסמריו, והאורח, שהספיק להכירו בערב שלפני כן במסיבה הפומבית שערכנו לו, בהנעימו זמירות עם חברי הקן — מציץ דרך הדלתות הפתוחות וקורא לו:

— יצחק, התשתוקק לחלק אתי עוד מעט את רכושי? י. ב. כבר רוצה להיות שותפי.

— אני — אומר יצחק — אלך קודם לפילסודסקי.

רמז על רישום לגיוס של בני שבע־עשרה, שנתחייב בו גם הוא בקיץ שלפני כן.

התפתחה שיחה בינו לבין יצחק ואמו, שיחה שנגעה בתנועה וקוצר ידה בעליית חברים.

תמה האורח:

— מה, ר׳ אנשיל רוצה לעלות? בפסח יהיה אורח על שולחני בירושלים.

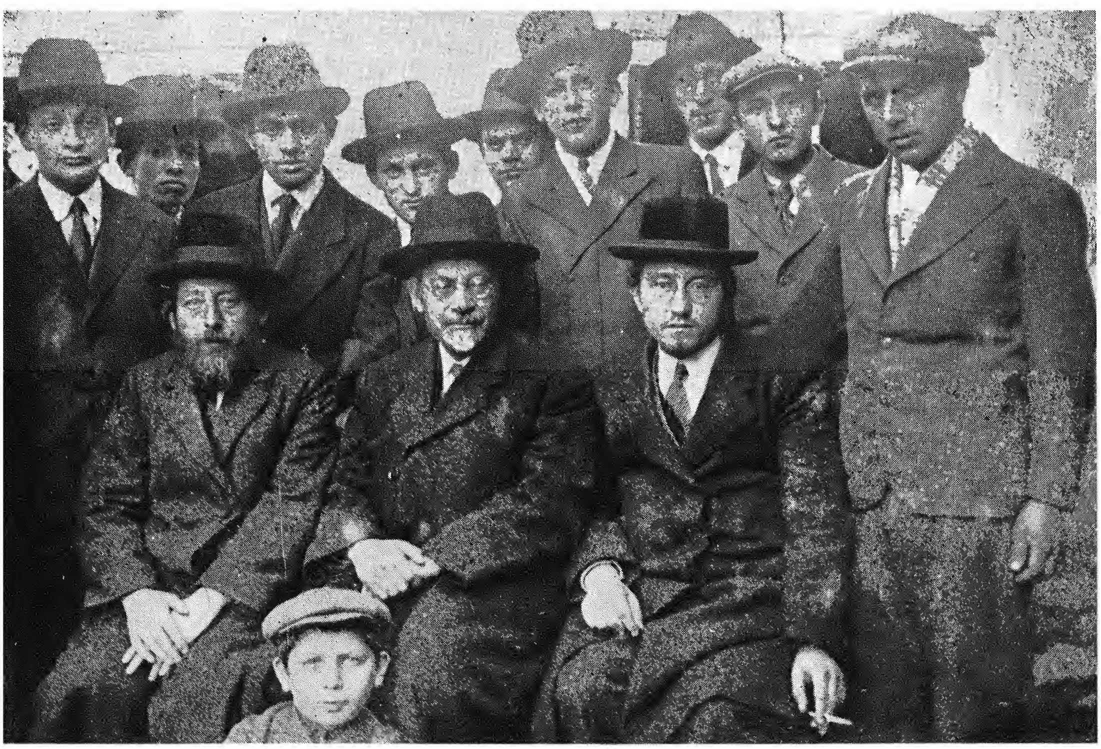
יודעים הצעירים הממלאים את החדרים, שבידו, כראש התנועה, הכוח והביצוע — מפנים את חדר־השינה, מזיזים את המיטות לצד הקיר ורוקדים הורה.

— הנשיא עולה! הנשיא עולה!..

בחדר השני ממתיק אותה שעה האורח סוד עם העתיד לעלות: יש אל זן ומפרנס לכול, אבל עליך לחשוב דרכך. נמצאים בארץ תלמידי חכמים גדולים ממך, נואמים טובים ממך. כל העולים הם ציונים, ושאלת הפרנסה — כל עולה חדש נלבט

אני לוחש לו על תכניתי שעלתה במחשבה עם הבטחתו: אעלה עמי את יצחק, ועד שאמצא עבודה לעצמי תכלכל עבודתו את שנינו. לכשאסתדר, תעלה גם משפחתי.

כמה רחוקה ההגשמה מן ההבטחה. בפסח תרצ״ה אכלנו מצה ומרור על שולחני בלאנצוט. בארץ נתקלקלו תכניותיו של המבטיח, ובגולה — תכניותי. יצחק עובר בינתיים את הגיל שבו אפשר לספחו אל הסרטיפיקאט שלי, ועדיין אני מבחוץ. את העסק אני מחסל ומשלם חובות ומיסים, וכך עובר הקיץ והתקוות מתבדות.

ביקור הרב י. ל. הכהן מימון בלאנצוט — באַזוך פון הרב י. ל. הכהן מימון אין לאַנצוט. יושב במרכז לשמאלו ר׳ אנשיל כ״ץ
(זיצט אין צענטער לינקס פון אים ר׳ אנשיל כ״ץ)

ביום גשם ושלג שהפשיר בסוף שבט תרצ״ו, מקבל אני הודעה מאת המרכז העולמי של המזרחי בירושלים, שיש סיכויים לרשיון־עליה בתור ציוני ותיק: ומיד, שבוע אחר־כך עלי לעזוב את הגולה, עד הראשון באפריל ברשיון שנתקבל.

יש לסדר הכל בחיפזון ובחשאי. בחיפזון — הרי הזמן קצר: ובחשאי — הטיל היטלר ארסו לתוך פולין וכיוון שמושלי המדינה ומשרתיהם גם בלאו־הכי נטיה יתירה בלבם לצרור את ישראל, העבירו את כל זוהמתו של אותו נחש למשרדיהם ויהודי שנאלץ להזדקק להם השחירו פניו כשולי קדירה. על אחת כמה וכמה אם אתה מעז לעקוף את החוק, מאסר כמה שנים צפוי לך. וכיצד מוציאים את יצחק מתוך לוע הארי?

מר אבנר, מנהל תעודת הילודים, תיכן תכנית ובסודי־סודות עמדו שני השמשים והעידו לפני מושל המחוז שבסוף תרע״ח (1918) נולד לי בן וכשנכנס בבריתו של אברהם אבינו קראו את שמו יצחק. שני העדים שמחים בצאתם על שקיימו בעדותם מצוות פדיון שבויים, ועל סמך עדות זו קיבל יצחק תעודת־לידה המעידה שהוא בן שבע־עשרה

לא תפס המוח הגויי של מזכיר העיריה: והיכן הוא זה שהוא עוד מעט בין יוצאי צבא?

— הסביר לו המסביר. הוא מזמן בתל־חי, בעליה ב׳ עלה.

וכך סודרו „ניירותיו" במשרדי העליה, בבירה ובפלך, בשמו הישן־החדש: יצחק, עד שקיבלתי אישור להעלותו בסרטיפיקט שלי.

בשל סודיות זו לא עלה על דעת מישהו בעיירה שגם יצחק עולה לארץ. אף חבריו, שארזו את חפצינו לא עמדו על כך שגם חפציו נארזים. בליל הנסיעה רקדו ברחבת הרכבת — גם יצחק רוקד בתוכם וכשליוו אותי ברכבת עד לתחנה הקרובה, נלוה עמם גם הוא, ואף כשירדו הם וראו שהוא ממשיך בנסיעה, לא חשדו בו. ודאי עד לראדימנו יסע, להתראות עם בני־המשפחה הגרים שם.

וכשנשארנו לבדנו ידענו:

אנו עולים ארצה!...

אור לארבעה־עשר בניסן תרצ״ו (1936) ירדנו בנמל חיפה ובצהרי ערב פסח הגענו לירושלים. לא הספקנו ליהנות מזיוה ומאורה של עיר הקודש והנה פרצו המאורעות. מחוץ תשכלנה יריות והעבודה בעיר מושבתת. מצטער פקיד בסוכנות, שהשתדל להשיג עבודה ליצחק: — „מי ישמע לי בשעת בהלה כזו? מי מזמין רהיטים? מי בונה בתים לעת כזאת?" וכשנמצאה לו, ליצחק, עבודה בארגזים לים המלח — לא הספיק לעבוד שבוע ותמה המלאכה. ברחוב ס״ט פאול נזרקה פצצה ויצחק עבד שם בנגריה שבעליה הסכים לשלם לו „עשרה גרוש ליום, אף שהעבודה כלל לא בוערת..." בשעה שיש עוצר, ויצחק לא חזר הביתה. הוא נתעכב במקום עבודתו בגלל הרעש שׂרר ברחוב לאחר המעשה. בנפשו יביא לחמו. מי אינו זוכר אותו קיץ־הדמים בירושלים הפרועה? אין רגע בלא פגע, ואין יום בלא קרבן.

מעשים אלה לא ייזכרו ולא ייפקדו במכתביו הביתה. סחור סחור למאורעות, מסביב לעיקר המדאיג את המשפחה שנשארה בגולה. רשמים על הסוכנות ותיאורים של המוסדות; מראות ירושלים מרהיבי־עין וערבי שבתות רוויי־חזון־ורז — בהם הוא משמח את לב אמו. לקריית־ענבים הוא יוצא ל„קורס", וגם משם מכתבו „לסדר והימים ימי קריית־ענבים" — מלא הומור ושׂשון פנימי. וכך חולף הקיץ במצור ובמצוק.

בזוועות המאורעות חלף הלך לו הקיץ, אבל באותו קיץ עמדתי על האהבה הרבה שהיתה בלבו של יצחק אלי. עוד לא ראיתי, ואף בספרים לא קראתי, על אהבה לוהטת כזו של בן לאביו. אבא־לא־יוצלח, אלא לקבל הכול באהבה ולרעוב בשקט וכל מה שעושה אביו הולך־בטל זה — יפה בעיני הבן.

אהבה זו אין הוא מבטאה בשפתיו. עיניו גחלים לוחשות. עיניו הנוצצות מחממות ומנחמות: מכל ההבטחות הללו הרי יצא משהו. עוד מעט ויבואו כולם ויחודשו ימינו כקדם. „עוד תהיה לנו כתובת בירושלים".

בפיו הוא ירושלמי ולבו — ל„חברה". הישכח זאת? בירושלים עשוי אתה כל ימיך להיות פועל שדעתו אצל פיתו ויום עבודה — חזונו. וכי לכך נברא האדם? נפשו יוצאת ל„חברה". לראות את העולים הצעירים שמקרוב באו ולשמוע על מצב ה„הגשמה" ועל סיכוייה בעתיד הקרוב. החסר בנים מגשימים ישראל? הדרכים משובשות בפורעים — ומה בכך? הרי סוף־סוף אין הערבים בעליה של הארץ...

בחול־המועד של סוכות עמד ונסע לתל־אביב, ובאסרו־חג חזר ופניו שוחקות. ודאי ששמועה טובה רוננה את הלב: קבוצה או קיבוץ. בשרון או בנגב. יסתדרו הדברים. מאליהם יסתדרו.

יום־בשורה היה יום שובו מתל־אביב. אחרי־הצהרים באה אחותו מן הגולה, ובערב סודר הסדר־של־קבע בנגריה. פסקה דאגת הלחם וקץ לנדידה במסעדות.

מנורת הכסף שלנו, שהביאה אתה העולה החדשה, ממשיכה חוט־של־חסד על חדרנו וכנפי מלאכי השלום של „הבית" מרחפות בחדר בסעודת ליל שבת.

משנכנסתי לעבודה נעשה צר לו בבית. על קשיי החלטתי מרמזות פליטת פיו:

— ואני חשבתי משיספיקו מעשי ידי אבא לפרנסה אלך לי לקבוצה... וכיצד אפשר לעזוב את ירושלים לפני עליית המשפחה?

בערב ראש־השנה תרצ״ח (1938) הגיעה המשפחה ירושלימה, ומיד אחרי החגים השיח על החלטתו לאמא. ואף שלמראית עין נכנס מוסר־אם לאזניו: הרי זה עתה באנו, עוד לא הספקנו לשבת ולשוחח יחד — היתה ישיבתו בירושלים כל ימות החורף ישיבת־ארעי בלבד. הוא ממשיך בדרכו: הלילה למשמר והיום למלאכה, ודעתו לקבוצה.

ויש שהוא פונה ללכת בערבים. סערת זוועה בשכונת כרם. פחי הגגות דופקים ורוח ישאם, ולב אמא רועד מפחד בלילות:

— מתי תחזור?

— איני יודע אם בכלל אחזור הלילה.

שומרים הפקדו לעיר. בדרום תלפיות, ליד רמת־רחל, שב מקומו. בלילי זוועה אלה מי שומר יודע מה מליל?

ושוב יצא בחול־המועד של פסח את הבית. יצא וחזר כדי לצאת לקבוצת אברהם באסרו־חג.

בימים הראשונים קשה היה להיות בבית בלעדיו, וכשגברו

הגעגועים הלכנו לבקר את הקבוצה. הקביל יצחק את פנינו בין כרכור לכפר פינס. מגבעת־קש מעוכה ודהויה על ראשו, חולצה ומכנסים טלאי־על־גבי־טלאי ופניו פני צועני שזוף. עומד ומסתכל: נראה מה יאמרו הורים בני־כרך למראה בנם ששינה טעמו ונעשה בן־כפר?

נצבט הלב: זהו הדייקן ההדור בלבושו? מכאן שכך נוח לו והכל כדאי לו בשביל הקבוצה.

מתוך קריאה בספרים ומדברי חברים קניתי לי מושג כלשהו על חיי הקבוצה, אבל למעשה הרי לא ידעתי צורת־חיים זו. מביקורי הראשון, בשבת חנוכה ת"ש (1940), נשתמרה באמתחתי רשימה על קבוצת אברהם, והרי היא כלשונה:

„צהרי יום ששי. אני משוטט בכפר פינס. הצרכניה כבר סגורה על מסגר. שקט בחוצות הכפר ושלווה פרושה על שני טורי בתיו הלבנים. ככה עמד להם אומץ רוחם, לאחינו אלה, לברוח מתוך ההפכה הגלותית לפני תריסר שנים ולבנות לעצמם כאן חיי איכרים הנהנים מעמלם.

קרבה והולכת השבת. מטפסת ועולה לבין צריפי הקבוצה השוכנת על גבעה לא־גבוהה. שבים החברים העובדים בחוץ. מכל הקצוות הם שבים, מגבעת־עדה ומפרדס־חנה. כולם כדבורים אל כוורותיהן יאוצו. אחדים גולשים מבין הצריפים למקלחת שבמורד. חציים ערומים ולבניהם תחת בית־שחיים. פה ושם עדיין גומרים יחידים מלאכתם בגנת־הירק. זה מתקן בן־חריץ וזה מנכש בגזר, ואולי בורר לו אילו קלחים יפים לשבת.

נכנס אתה לחדר האוכל המרווח המשמש גם מקום תפילה — זריזים קדמוך. אלה כבר קיבלו עליהם את השבת. באחד הזוויות מפזם לו חבר בניגון של חסידי זידצ'וב: „לכה דודי נצא השדה, נלינה בכפרים... ועל פתחינו כל מגדים, חדשים גם ישנים"... ועל השולחן שליד ארון הקודש מעיין אחד ב„תפארת ישראל" למסכת כלאיים. עוד מעט ויצלצל הפעמון הגדול ותתקבץ כל העדה העובדת הזאת ויקדשו את שם המלכה המביאה בכנפיה מנוחה ליגיעי כוח:

— יאמרו גאולי ה', אשר גאלם מיד צר ומארצות קבצם, ממזרח וממערב, מצפון ומים...

עשרות פיות ממלאים אחרי שליח הציבור. מי לא עזב הורים וקרובים תחת צפרני הכובשים הנאצים? מי יודע שבתותיהם שם? מי מעודדם? מי מחזיק בם בעת צרה?

— יורדי הים באניות —

המה ראו מעשי ה'.

מכל פינות העולם נקבצו ובאו כאן. ממזרח גליציה וממערבה, מצ'כיה ומפולין הקונגרסאית. מי ברגל ומי מעפיל. כולם ראו מעשה ה' ואת ידו החזקה בהוציאו אותם מארצות גלותם להביאם אל ארצו לשבות בה שבתות־מנוחה אחרי ימי־עבודה מייגעים.

בנעימה מתחיל חבר העובר לפני התיבה „לכה דודי" וכתלי חדר־האוכל פוצחים שירה. מזמינים עטרת בעלה להשרות שכינתה בלילה ההוא בין חברי הקבוצה. הכול שמחים. מי שריחו של ניגון חסידי נודף לפניו, ומי שמראות עיירתו עוברות נגד עיניו:

— שלום עליכם מלאכי השלום...

ניגונים מקובלים בחצרי אדמו"רים שבגליציה. ניגונים ספוגי־צער־גלות וכיסופי־גאולה.

מתוך תפילה וזמירות עוברת השבת. קידשוה, רוממוה, ימיטב שיריהם שרו לה. והיא — לאחר ששילמה ניחומים ללבבם העורג — היא מתפרדת מתוך זמירות של שלוש סעודות, וארגמן אדרתה שוקע ימה...

במוצאי־שבת עורכים נשף חנוכה. אחד שורק במשרוקית־פה וכל החברים רוקדים. הנה שלום ט. הוא שהניע את התנועה בגליציה, תמיד מורדף וסובל על השלימות הקיבוצית שהוא מטיף לה. כאילו הוא גבוה יותר כאן. צנום יותר. מנוחה שלימה מצא לו. למשרדים לא נדד וחיי מנהיג לא קסמו לו. טוראי פשוט. נושא על כתפיו פחי עגבניות וגזר למטבח ויודע שעל שלושה דברים הקבוצה עומדת: על פת חריבה („לחם לשובע יש, ברוך השם" — מלטף הוא על כתפי האורח), על פרק התנ"ך שלפני ברכת המזון ועל הריקוד לאחר „הארוחה הדשנה", ריקוד־של־אמת, ריקוד העולה ללהב־אש. כך רקד בכינוסים אי־שם הרחק בנכר, כשמאות צעירים ציפו לבואו ולדבריו שישמיעם, וכך הוא רוקד גם פה, כשזכה להיות חבר פשוט ורגיל".

בכל ביקורי מוצא אני את יצחק עליז, שמח ונהנה מחייו, וכך אני רואה אותו למחרת חתונתו, במחצית אדר א' תש"ד (1944) כשהוא סולל שביל לאהלו שייחד לו במורד הגבעה. חולצה לבנה לעורו ושלוות עולם על ראשו. מה חסר לו? לא בית ולא כלים. לא משרה ולא פקידות. לא פרנסה ולא סיכויים לה. אוהל לבן לו ואשה צחורה וצנועה, צעירה ונאוה. ומי דומה לו?

משהחלה העליה לכפר־עציון נמנה יצחק עם עשרת העולים הראשונים. שממה נידחה זו זקוקה לשמירה מעולה והוא, כ„שומר" ותיק, לובש מדי שוטר — ושומר. ואף שהיו חבריו לקבוצה מונים אותו ב„ירושלים" כי קרובה היא, לאמור: יש מקום לביקורים תכופים בבית — הרבה היו צריכים להפציר בו שיחג לפעמים את החג אתנו בירושלים. על הזמנות כאלו היה רגיל לענות:

— וכי קסרקטין־עבודה היא הקבוצה?

לפעמים שאלו עליו חבריו מן הגולה, שהסתדרו יפה בעיר, מי במשרד טוב ומי בעסק הגון: עוד לא עזב את הקבוצה? הנה, קיבוצניק ותיק פלוני עזב מזמן. תראו, יעזוב גם יצחק. עוד מעט ויעזוב. והוא בשלו: עוד לא הזמינני אליו אף אחד מהם לחנוכת ביתו. ואף אם יצליח בר־מזל אחד ויבנה לו בית — כמה בתים בניתי אני בכפר עציון!...

הנה החליטו הכול: סלעים אלה לא יכלכלו אתכם ואת טפכם, וכאן — אנשים למאות באים אלינו מכל קצות הארץ. אוכלים ושותים ומבריאים וחוזרים לביתם ומקדשים שם כפר־עציון ברבים. חזר אתמול משה שרתוק (שרת) מאמריקה וסר, בדרכו לירושלים, לכפר־עציון. רוצה גם הוא לעמוד על הפלא הגדול הזה: „שמעתי עליכם בעולם נפלאות ורוצה אני לראות במו עיני מה הספקתם ובמה זכיתם לפרסומת כזאת?"

לא. הוא לא יצא. הוא איננו מאלה הבורחים מן המערכה. הנגריה שלו משגשגת, ואתה הסיכויים להכות שורש בסלעים אלה, להפריחם ולהוציא מהם לחם לפי העמל ולפי הטף.

*

יום חמישי. י״ד כסליו תש״ח (1948).

אחרי כמה דחיות של החלטת או״ם בעניין ארץ־ישראל רחפו שמועות, שהשבת תיפול ההחלטה הסופית.

והנה בא יצחק ובת־צחוקו על שפתיו. ידעתי, שרבתה העבודה בנגריה בכפר־עציון והוא לא יעזוב את מקומו לשם טיול־סתם, או לשם פגישה בעלמא עם הורים.

— מה? השלום?

— שלום.

— לשם מה באת?

— לסדר כמה דברים שהקבוצה זקוקה להם.

אמרתי: ודאי חסר שם „כלי" או ציוד והוא, שנאמן הוא בביצוע פעולות ומעשים, קיבל עליו למלא את החסר.

ולא שאלתי יותר.

אחרי הצהרים עמד לחזור. רגיל הייתי ללוותו עד התחנה שברחוב גאולה. באנו לתחנה ברגע שזזה המכונית מן התחנה שבקצה הרחוב שלפנינו, ועלתה במעלה רחוב שטראוס.

— אבא, אם לא קשה לך נלך עד „אגד".

— טוב. נלך.

אחרי כמה פסיעות הוא פונה אלי:

— כמה שנים אני צופן בלבי שאלה אחת, שיש לי לשאלך, שמא הגיעה השעה לשאלך עכשיו?

— שאל בני, שאל.

— התזכור? בשנה שלפני עלייתנו לארץ למדת אתי בתשעה באב על חורבן הארץ והמקדש. לבסוף, משהגענו לפיסקה: „שלם ישלם המבעיר את הבערה, אמר הקדוש־ברוך־הוא: עלי לשלם את הבערה שהבערתי. אני הצתי אש בציון וכו' ואני עתיד לבנותה באש". וכאן — התפרצת בבכי. לא יכולת להתאפק והמשכת לבכות עד שהוכרחנו להפסיק. מה הביאך לידי כך?

— איני מתבייש. רפתה האמונה כרגע... ניחומי־שוא... הקדוש־ברוך־הוא הצית אש והוא יבנה באש... רק כדי לחזקנו בגלותנו נאמרו תנחומים אלה. מי יודע? דורות על דורות קראו והאמינו עד שנרדמו על צרורותיהם וצרותיהם ודווקא אנו, דור עני, נזכה לראות אלהים בונה את ציון באש?!...

— הבינותי. וזה שאני שואל: מאמין־אמת כמוך — מה ראית שנתפסת לרפיון?

— הרי אמרתי לך: כרגע שלט עלי שר הספק.

— עכשיו אמור לי: מה יהיה אתנו? בטוחני, שאחרי הלבטים והדחיות נתון יתנו לנו מדינה, על אפם ועל חמתם יתנו לנו, אבל מה יהיה עלינו בכפר־עציון? הרי עדיין אנו מבחוץ. מוקפים ערבים במדינה ערבית. מהי הגאולה שתביא ל נ ו החלטת או״ם?

— בעיני הדבר לא כך פשוט. משא־דורות על שכמנו. כל הדורות דחו את הדבר. לא מצאו עוז בלבם „לבוסס בדם עד הברכיים", כמו שניבאו להם חוזי־הקץ. והנה עמד אשמדאי והשמיד כמעט מחצית האומה. עכשיו, כששומעים כבר פעמי הגאולה, אסור להתייאש. הוטל הסבל על דורנו וודאי שיזכה לראות בנחמה. ואשר לכפר־עציון — חושבני, שהערבים ברצותם להראות לאומות העולם את האבסורד שבחלוקת הארץ יתאמצו להיטיב ליהודים שהתיישבו בחלקם, ואם לא תהיה ברירה — ברור שנעשה חליפין: במקום כפר־עציון תקבלו כפר ערבי בחלק שלנו.

מתוך „שיחה קלה" כזו באנו לתחנת „אגד". מי ידע שתהיה זו השיחה האחרונה?...

מכתבים הרבה קיבלנו בירושלים הנצורה ממצור כפר־עציון. יצחק — יותר משדאגנו לו, דאג לנו. בכל הדרכים השתמש ובלבד שיגיענו מכתבו. דרך אווירון לתל־אביב ובידי שיירה חוזרת. אדם חי — מי שומר על מכתביו? הרי הוא בחיים. עוד יזכה ויכתוב. אחרי ככלות הכל נגלו לעיני שני מכתביו האחרונים, ואלה הם:

א.

ב״ה כפר־עציון, יוד ניסן תש״ח

שלום לכם, יקירי! ביום שישי קיבלתי את מכתבכם. אני מתענג על דברי סבא בשבחו את נכדיו. מיותר להגיד שאני מקנא בכם בזה שאתם רואים אותם בעין. מה שנמנע ממני. את עמוס אני מתאר לי עם העויותיו המיוחדות ומירוחם מה שאני שומע אני מקבל רק לידיעה, ושמח בשמחתכם. קשה לי לתאר שכבר יתחיל להגות מלה.

ודאי קיבלתם בינתים איזו חבילה מיעקב ישראל מתל־אביב. ביקשתי ממנו. אצלו זה לא מן הדברים הקשים. רק אתמול הוא כתב לי שאינו יודע אם כדאי עוד לשלוח, כי כל חבילה של קילו אחד עולה 15 גרוש הובלה. וביקשתי ממנו שיכתוב ישר אליכם וישאל אתכם אם ומה נחוץ לכם. ואני מתאר לי שעניתם לו. האם המשלוח שלו עזר לכם? גם חיה כתבה לי, שהיא מכינה משהו למשלוח. האם אצלכם כבר לא מורגש מחסור?

אצלי אין כל חדש. אני מאוד מאוד עסוק (תפקידו אפסנאי לגוש הנצור — המעתיק). מצד אחד זה טוב. כי בזמן כזה טוב שיש לאדם פחות זמן לעשות את חשבון עולמו הקטן. ומצד שני ההיקף של העסק הוא עצום ובזמן הראשון לוקח מיטב זמני להכניס את העבודה למסלול. בזמן האחרון קיבלתי עוד שני אנשים לעבודה — פנקסן מרבדים ופועל ראשי ממשואות. ונשאר גם עוד בשבילי מספיק, והיום והשבוע קצרים לי מאוד.

אצלנו בכלל לא נתחדש כלום. אם אינכם קוראים עלינו בעתון, סימן טוב לנו.

לחג הפסח אני מאחל לכם כל טוב, ונזכה בפסח השני להיות בני חורין.

חג כשר ושמח

שלום

שלום לך ציפי. אינני כותב הפעם גם לך, כי אין לי מה לכתוב. אתמול ושלשום כתבתי. וודאי קיבלת דברי. הרבה נשיקות לכולכם. אני מתאר לי, שעמוס ישאל „מה נשתנה" ובצדק.

שלך

יצחק

ב.

ב"ה, כפר־עציון, יום ד' דחוהמ"פ

שלום לכם, יקירי!

את מכתבכם קיבלתי. אני מתפלא שלא קיבלתם חבילה מיעקב ישראל עם כל מיני מצרכים.

לשווא דאגתי שהנכם עומדים, או יכולים לעמוד, בחזית אש של שנלר...

מה נשמע אצלי — אתם יודעים מהמקור הראשון, כמו שאומרים: אינני מגלה הרבה ואינני מסתיר מעט, ובכל זאת אפשר לדעת מה שנשמע אצלנו.

אני מאוד עסוק בעבודתי החדשה. האחריות היא גדולה והתנאים לא קלים. אבל זהו תפקיד שהטילו עלי, וכנראה שאצטרך לסחוב עד לנצחון.

ומה אתם אומרים לתמונתי? איך אני מוצא חן בעיניכם? פשוט כמשמעו, תקף אותנו שגעון לגדל זקנים. ומי שהוא אמר לי, שאני דומה לאבא.

תכתבו לי לעתים קרובות מהנשמע אצלכם. למה צלה לא הוסיפה אף מלה? האם איננה בבית? מה נשמע עוד?

שלום

*

ואלהים העלים ממני...

יש שניבא הלב מראש על דברים כי יבואו. הרבה מהם עלו בחלומות לילה, אולם משהוטל המצור על כפר־עציון — כמו ערפל כיסה עיני, ועוד היום פרגוד של ערפל חוצץ בין המעשים לבין רחשי־הלב...

כי אתלונן — מי יענני, וכי אקונן — מי ינחמני?...\
לא עוד יפגשני צחוקך\
ועיניך לא ינוצצו לעיני: אבא!\
ומה לי תבל ומלואה?\
ומה לי על ארץ רבה?

ירושלים, אייר־סיון תש"י (1950).

אורי אוריאלי מושב חרות

ישראל הר

ניספה ביום ט"ז תמוז, תשכ"א (30.6.1961)

כפיר מכפירי המולדת,\
אשר ציר חייהם נע\
בין שלח ופלח.

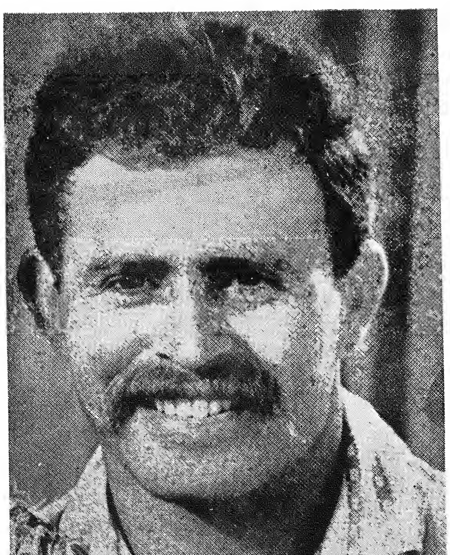
אגדת חייו הקצרה החלה להתרקם עוד בשחר ילדותו. סיסמת חינוכו „היה נכון" הגשים הלכה למעשה, הן כאיש צבא, והן כחבר המשק. הנה נתקלת בו כשהוא דוהר כמפקד חוליית אבטחה במרחבי הנגב, חמוש מכף רגל עד ראש, כשיד בטוחה ודרוכה צמודה להדק מכונת הירייה.

צנוע וסגור בתוך עצמו וכל כולו נתון לתפקיד שהוטל עליו — להשרות ביטחון בלב האנשים הנתונים לחסותו. ישראל הר אינו מהמתבלטים, מושג הקרייריזם זר לרוחו, שכן הורתו וחינוכו רק אל הכוננות כוונו. תמו ימי קרב־סיני, צבאית ישראל חוזרים, עטורי נצחון משדה המערכה. ישראל הר בין הזוכים לחזור בשלום. אך הסיר מעצמו מדי הקרב, והנה תפגשהו בסרבל היזע. משדות המדבר הנגבי הרחב אל שדות דן שבקצה מדינת ישראל בצפון.

הנה הוא יושב במרום הטרקטור, פניו קורנות ולוהטות בחדות עלומים ואושר. נעוץ להב המחרשה בגוף האדמה הטרושה, והוא יבקיענה ויעוררנה לחיים חדשים. רעות הדדית שרוייה בינו לבין הקיבוץ, איתו כרת ברית חיים ומות.

ובעוד חלומות קסמים נארגים נרקמים בלבו פנימה — השיגתו יד הגורל.

לפתע נדם טירטורו של הטרקטור, כאילו סיים את שירו האחרון ובין גלגליו הכבדים נח לו עלם צעיר, כשחיוך מיסתורי קופא בעיניו העצומות, תמה אגדת חייו, סיפור, אשר לא סופר עד תומו. בדמי עלומיו נפסק חוט הפז.

נרגע הכפיר, ועתה שלווה דמומה נסוכה סביבו.

בעיירה לאנצוט זרעו בני משפחת הר את הגרעין ה„פועלי־ציוני" וכאן עם הגשמת חלומם — הלכה למעשה, זכו כל אחד משני האחים להקריב את תרומת דמם על מזבח המולדת, — האחד — נתן את דמו כשהרובה בידו, השני בהפרותו את אדמת המולדת.

ה. זכרונות והווי

נחמן קסטנבאום

ההגנה העצמית

בנובמבר 1918 התפוררה המונרכיה האוסטרו־הונגרית ובטל שלטונה. פולין חדשה קמה לתחיה.

מחזיתות המלחמה זרמו המוני חיילים רעבים ומדוכאים. בכל רחבי גליציה הביעה האוכלוסיה את שמחתה על חיסולה של אוסטריה ועל תקומתה של פולין העצמאית. גם האוכלוסיה היהודית הצהירה על סולידריותה עם מדינת פולין הצעירה. ההסתדרויות הפוליטיות של היהודים הודיעו בשם יהדות גליציה על נכונותה לשתף פעולה עם ממשלת פולין בכל המישורים של חיי המדינה, תוך תביעה לשיווי זכויות ולמתן אוטונומיה תרבותית־לאומית למיעוט היהודי.

המאורעות, שהתרחשו בימים ההם בכל הערים והעיירות בגליציה, ארעו גם בלאנצוט. יחד עם החיילים הפולנים חזרו לעיירה גם החיילים היהודים. אי־שקט השתלט בקרב היהודים, כיוון שעם התפוררותו של השלטון האוסטרי, הורגשה תסיסה אנטישמית בקרב האוכלוסיה הפולנית.

הראשונים, שעמדו על כך שיש צורך דחוף בהרגעת האוכלוסיה היהודית ובהשתלטות על הבהלה שפשטה ברחוב היהודי, היו הפעילים הציונים — חיילים וקצינים של הצבא האוסטרי לשעבר. באסיפה המונית, שבה השתתפו חיילים יהודים והנוער של העיירה ואשר נתקיימה באולם האגודה הציונית „השחר", עמד הד"ר אברהם (דולק) דרוקר, כשהוא לבוש מדי קצין אוסטרי, על משמעותם של המאורעות האחרונים, וקרא ליהודים לעמוד לימינם של מושלי פולין בבניין המדינה החדשה. אחרי האסיפה נתארגנה תהלוכה של החיילים היהודים והנוער, שצעדה בראשותו של הד"ר דרוקר, לבניין המפקדה הצבאית הפולנית. המפקד הפולני הסכים לצרף את החיילים היהודים ליחידות הצבא, שעליהן הוטל לשמור על הבטחון והסדר בעיר. לשם כך אורגנה מיליציה אזרחית ובה מחלקה יהודית, שבראשה עמדו אוסטר וצבי רמר — כמפקד.

בימים הראשונים שרר מצב רוח מרומם בעיר. אלה היו גם ימי הצהרת בלפור. התקוות נתעוררו והנוער התכונן לעליה ארצה. ברחובות העיר התהלכו משמרות שוטרים יהודים מזויינים, שענדו בגאווה את הסרט ועליו סמל מגן־דויד, ביודעים, שהם מגינים על נפש היהודים ורכושם.

בציבור הפולני גבר הזרם האנטישמי. בהשפעתה של המפלגה הפולנית הלאומנית (אֶנדציה) בוצעו על ידי האספסוף הפולני מעשי אלימות ביהודים, כמעט בכל עיר ועיירה בגליציה, שהטילו כתם על המדינה הפולנית הצעירה. גל של פרעות והתנפלויות על יהודים הציף את כל גליציה והעמיד בסכנה את עצם קיומם הפיסי והכלכלי של היהודים.

ההגנה העצמית היהודית בלאנצוט הועמדה במצב הכן כדי להדוף את הפורעים הפולנים, אשר לפי השמועות, עמדו לשדוד את חנויות היהודים.

בשורת האסיפות, שנתקיימו בבית־המדרש, קרא מפקד ההגנה העצמית את האוכלוסיה היהודית לעירנות ולנכונות להגן על כבודם, חייהם ורכושם של יהודי לאנצוט. הנוער נענה בהתלהבות לקריאתו והעמיד את עצמו לרשות מפקדת ההגנה.

לפי הידיעות עמדו הפורעים להתנפל על היהודים ביום ראשון, 13.11.1918, שבו באים מאות איכרים מכפריהם לתפילה לכנסיה. כוחות ההגנה היהודית התרכזו בבית־המרחץ, שבו נמצאו אז משרדי הקהילה. כל היהודים שהיו כשרים לפעולת ההגנה, נמצאו מזויינים, מי ברובה, מי בסוגי נשק אחרים, כולם דרוכים ומוכנים להחזיר מלחמה שערה.

לאושרנו עבר עלינו אותו יום ראשון בשקט. לאזעקה הפעם לא היה יסוד. ייתכן שנודע לפורעים שההגנה היהודית עומדת על המשמר... משום כך חזרו חברי ההגנה לבתיהם. במקום נשאר משמר בן כמה חברים.

למחרת, ביום שני, 14.11.1918, נודע, להפתעתם של יהודי לאנצוט, כי איכרים וחיילים פולנים, שחזרו מהצבא, מתאספים באולם לרכיבה על סוסים, כדי לצאת משם לרחובות היהודים, לשדוד את חנויותיהם. משמרות היהודים לא הסתובבו ברחובות בכדי לא להמציא סיבה להסתה, אלא הוחלט לצרפם בשעת הצורך, להגברת המשמרות הפולניים, הפורעים התקדמו

עד הככר, משמרות הפולנים, שנמצאו ברחובות, הסתלקו, כדי לא להפריע לפורעים במלאכת ההרס.

המצב נעשה חמור מאוד, שכן אי־אפשר היה לרכז מיד את כל אנשי ההגנה והמשמר הקטן לא יכול לעצור את המון השודדים. מפקד ההגנה, צבי רמר, הציע ברגעים החמורים האלה לתפוס עמדות על גגות הבתים, לפתוח באש על ההמון ולגרשו מהרחובות. אחרים הציעו, על אף היותם מעטים, להתקיף את ההמון, לפרוץ אל הרחוב ולהגן על התושבים היהודים (בהצעה זו תמך גם בנו הצעיר של הד״ר לאנעס, נכדו של ר׳ דוז׳ה טננבאום). צבי רמר החליט, איפוא, לפרוץ לבדו, דרך הסימטאות מאחורי הככר, עם הרובה ביד, את הדרך לקסרקטין, כדי להזעיק את עזרת הצבא, וכן עשה. אנשי ההגנה חיכו במתיחות לשובו של רמר. בינתיים גברה הסכנה. מכיוון שנתקבלו ידיעות על חנויות יהודים שנפרצו ונשדדו, החליט קומץ אנשי ההגנה לא לחכות אלא לעבור להתקפה ולגרש את הפורעים. כדי לתפוס עמדה נוחה יותר, עברה קבוצת המגינים בריצה את הרחוב ע״ש גצל דרוקר והגיעה לרחוב גדליה אנגלברג. בהיעדרו של רמר הוטל הפיקוד על חבר הגנה אחר. זכורני כיצד אחד מאנשי ההגנה, בחור חסיד, יהושע פניג, פנה לחסיד אחר, שעמד על ידו, בקריאה: „ר׳ אריש (קסטנבאום), נעמט איבער די קאמאנדע״...

בינתיים חשו למקום אנשי הגנה נוספים ומספרם גדל. הוחלט לעבור להתקפה. בשורת שלשלת רחבה ובזעקת קרב „הורה״ פרצה ההגנה אל הככר שהיתה מלאה איכרים וחיילים. בהגיעם לככר ירה אחד המגינים — נתן מרדר — באוויר. בין המון האיכרים פרצה בהלה. הם ברחו לכל עבר, כשהם צועקים „היהודים יורים״ (Żydzi strzelają). הדרך לחנויות היהודים, שחלק מהן כבר נשדד, נפתחה לפני ההגנה, שאנשיה התקדמו עם רובים מכודנים בידיהם. ברם, ההגנה הספיקה להציל עוד רכוש יהודי רב.

בהקשר למאורעות אלה ראויה לציון התנהגותו האמיצה של הקצין הפולני ד״ר לאך, שהתייצב לבדו מול המון פורעים וניסה לעצרם בדברי גינוי ותוכחה. כיוון שלא הצליח לעצרם הצטרף למגינים היהודים ונעשה למעשה למפקדם בהמשך פעולת פינוי השודדים מרחובות העיר.

אולם המסיתים האנטישמיים לא טמנו ידם בצלחת והסיתו את הפורעים. ושוב החלו להתקרב לעמדות אנשי ההגנה. כאשר אחד מראשי הפורעים ניסה להתקיף את אחד המגינים, את בנו הבכור של ר׳ אפרים אשר קנר ז״ל, איים עליו הקצין, הד״ר לאך, שאם יצעד עוד צעד אחד יירה!

אמנם האיכרים נבהלו והשוד הופסק לזמן קצר, אבל החיילים הפולנים לשעבר שבין ההמון חידשו את שוד החנויות. קצין פולני בכיר הופיע בין ההמון. רכוב על סוס, אבל הסתפק בברכת אחיו הפולנים והסתלק... גם המשמר של הנסיך פוטוצקי לא הועיל. גם שובו של רמר מן הקסרקטין עם פלוגת החיילים לא הפחידה את הפורעים והם המשיכו במלאכתם הבזויה, כיוון שהחיילים הפולנים לא גילו שום נכונות להגן על היהודים.

מפקד הפלוגה תבע מהיהודים, שיתפרקו מנשקם וימסרוהו לידיו ויתרחקו מעמדותיהם, ואך בתנאי זה הוא יחזיר את הסדר על כנו. ההגנה העצמית הועמדה במבחן קשה. אנשיה נמצאו בין המון פורעים, בחלקם מזויינים, ובין פלוגת צבא סדיר, שיכלה בכוח לפרוק מהיהודים את נשקם. באין ברירה החליטו לסמוך על יושרו של המפקד הפולני ומסרו לו את הרובים.

הקצין לא קיים את הבטחתו ולא הגיב על הרס החנויות על־ידי הפורעים. רק התערבותם הנמרצת של כמה נכבדים פולנים אצל מפקד חיל המצב בעיר הועילה. אליהם הצטרפו כמה סוחרים פולנים, בעלי חנויות בעיר, שחששו לגורל חנויותיהם, בהשתמשם בנימוק, כי די להם לפורעים ברכוש היהודים שגזלו... הצבא החליט להפסיק את השוד, מטח יריות אחד באוויר הספיק כדי להבריח את המון הפורעים ולהפסיק את מעשי השוד והגזל *.

מנהיגי ההגנה היהודית לא נתנו אימון בצבא הפולני. לאחר מסירת הנשק נקראה בלילה אסיפה בבית־המדרש, שבה השתתפו הנריק אוסטר, צבי רמר, אהרון קסטנבוים, יהושע קסטן ויעקב פאסט והוחלט לארגן מחדש את ההגנה על יהודי לאנצוט.

למזלנו הגיעה ביום השלישי (15.11.1918) מקראקוב פלוגת שוטרים צבאיים, ששמרו על העיר ולא נתנו לאיכרים מהכפרים הסמוכים להיכנס לעיירה. לאט־לאט נרגעו הרוחות, השלטונות הפולניים ומינהל העיר התחזקו, ננקטו האמצעים הדרושים לשמירה על החוק והסדר בעיירה, אולם זמן רב עבר עד שיהודי לאנצוט התאוששו מהסיוט של ימי האימים, שעברו עליהם עם תקומתה של פולין.

---

* פה ושם ניסו הפורעים לשדוד בבתי יהודים. אבא זאוֶאר הניס אותם ביריות רובה, מנחם סטמפל הניס באקדוחו, טעון שני כדורים בלבד, אחד הפורעים המסוכנים שהיה ידוע לשמצה בעיר.

אנשיל כ״ץ

לאנצוט עיירתי

א. עושים ומעשים

לא כלילי אבותינו — לילותינו. שלנו לא נבראו לא לשינה ולא ללימודים, אלא לנדודים — נדודי שינה ורעיון. ועם המצוקה והמועקה שבלב, שאלה אחת מכרסמת ואינה נותנת שינה לעין: על מה הוכה בית־ישראל? ודאי שיש מנהיג הבירה. ודאי שעינו פקוחה על כל בשר. אם כן, מה חטאו יהודי פולין, אלה צדיקים, יסודי עולם וענוי עולם, שגזירת השמד נגזרה עליהם, על חוטר וגזע, שורש וענף? „מה חרי האף הגדול הזה?״

בלילות על משכבי אני מעלה על לבבי דמויותיהם של נשמדים אלה, רובם בני עיירות קטנות ובעלי מעשים גדולים. אחד אחד עוברים לפני עיירות ויושביהן — ציבור ויחיד, כלל ופרט. הם וחייהם. אהבת־תורה שבלבבם ומעשים טובים שבידיהם. מעשים, שעוד מעט, עם תום חיי שרידים אלה שראו אותם עין בעין, כאגדה ייחשבו. בספרי־לימוד ב„איש היה״ יתחילו, ואב ב„ויהי היום״ יספרם באזני בנו הקטן.

*

תורה קדמה לכל בעיירה. היו חברות: „הכנסת אורחים״ ו„ביקור חולים״, „חונן דל״ (לעוברי אורח) ו„תומכי עניים״ (לעניי העיר), „גמילות חסדים״ ו„תלמוד־תורה״ ליתומים עניים ולילדים, שיד הוריהם לא השיגה להחזיק מלמדים. כל חברה ותפקידה, עם תקנות ישנות־נושנות, בנות מאתים שנה ויותר, שרבנים ועסקנים הוסיפו עליהן ברבות הימים, לשם חיזוק החברות, קיומן וביסוסן. על גביהן כתר תורה התנוצץ. לא בבני ישיבה הכתוב מדבר ולא בסתם בחורי־חמד, שישיבתם בבית־המדרש תפארתם ועל תורתם אומנותם, אלא כסוחר כסנדלר, כחייט כנגר, כנחתום כפחח, כל יהודי שמשך בעול פרנסתו, הגיע לכלל דעה, שכל העושר והרווחים טפלים לגבי עטרת־תפארת זו, ששמה תורה. יושב ראש הקהילה ובעל־בית בעמיו ידעו, שאין שמם שלם ואין כסאם שלם עד שהתורה תתן עדותה עליהם ותאציל מהודה על כבודם.

*

שבתות — למנוחה. אבל אין מנוחה שלימה בלא תורה. בחורף לפני עלות השחר, ובקיץ אחרי סעודת צהרים נתאספו בני ישראל בבית־אלהים והקשיבו לר׳ וולף קלאריסטנפלד, שהאיר דרכם ב„אור החיים״. מפה לפה מלא הבית. כמה הזיעו מרוב דוחק וכמה התענגו על מראות הגאולה שהעביר רבם לפניהם ועל התקוות לימים טובים מאלה שנתן בלבם.

עברו שעות מדושנות עונג. עייפו האנשים בישיבה ובעמידה. הוציא שמריל־שמש, ברווח שבין פרשה לפרשה, ספלי תה, המוכנים ברשותו בשביל משכימי־קום לבית־המדרש בבוקרי חורף. בינתיים הזדרז יענקל אנפאנג הנחתום, קפץ על גבי השולחן, קרא את יהושע הסנדלר והביא כדי החמין שהטמין לשם התורה והמצווה מבעוד יום. שקית של סוכר בכיס קפוטת המשי שלו וקומקום מלא תמצית־תה בשמאלו. השקה את הצאן, והמשיכו להתענג על דברי אליהם.

*

נתקנאו חברי „המזרחי״ בלימודי־יה אלה ובזוהר החופף עליהם. הפצירו בנשיאם לפאר את הקלויז המפואר של „המזרחי״ בשיעורים לחומש עם פירוש אבן־עזרא. לאחר הודעה מפה אל פה נתמלא הקלויז בליל „שבת בראשית״ שומעים מכל המינים: מזרחיים, „צעירים״, שומרים דתיים, סתם־ציונים ומשכילים סתם, שבאו להראות את כוחם ולעמוד, אגב, על טיבו של מפרש קצרן זה ועל סודותיו...

כך המשיכו שנים על שנים בלילי שבת באבן־עזרא, ובצהרי שבת — ב„פרקי אבות״ עם פירוש הרמב״ם ו„שמונה פרקים״.

*

ימות החול לא ביישו את השבתות. מלבד מה שחוט של חסד מזהיר כאן כל בוקר על ה„צעירים״ המשתתפים בשיעורי „משנה תורה״ להרמב״ם — מתחרה כבר מזמן קלויז־טמפל זה בחברה משניות ותיקה, ששיעוריה נערכו בקיץ לפני מנחה ובחורף אחר מעריב (מחשש ביטול תורה של יושבי בית־המדרש) בקלויז בלז. לימוד משניות כל יום היה בין תקנותיה של החברה „תומכי עניים״, שלמעלה ממחצית בני העיר היו חבריה — ומשנתרבו תלמידים וצר להם המקום ב„לובלינר שולכ׳ל״, עברו לקלויז „המזרחי״ המרווח. משהרחיב ה׳ את גבולם נתווספו תלמידים לעשרות. גרם המקום והרבה ה„סיומים״ עשו. סיומים אלה, מתוך שנעשו בעסק גדול, בהוצאות מרובות ובהשתתפות כל החברים, יצאו להם מוניטין בעיירה. גדולה לגימה, שמקרבת רחוקים, ועל אחת כמה וכמה קירבו הדרשות בשעתן את הקרובים. נוהג היה ה„רבי״ לדרוש על הקשר שבין התורה והארץ ור׳ לייבוש קראנצלר, בעל בית עשיר ותלמיד־חכם, חסיד נלהב של „תומכי עניים״ ופעולותיה — בשבח הלימוד.

הוא היה אומר:

— אין המצוה נקראת על מי שגומרה בלבד, אלא על מי שבא ומשתתף בלימוד בין בקיץ בין בחורף ואינו מחסר מלימודו אף פרק אחד. ואל תחשבו, חברים, שלכבוד ה„רבי״ אני דורש, משום ש„ברוב עם הדרת מלך״ — לטובתנו אנו אני דורש. משל למי רבינו דומה? לסוחר שבא ליריד והביא אתו חבילות וארגזים מלאים „סחורה״. ברבות הקונים הוא פותח את הארגזים ומתיר את החבילות, מוציא כל סחורתן ומציגה לעיני הקונים; ואם דל הוא היריד ומשתתפיו מעטים

— משאיר הוא ארגזיו סגורים וחבילותיו ארוזות. אפס קצות סחורתו יציג...

נכנסו הדברים ללב ופעלו על שומעיהם. הגיעה שעת הלימוד, הניח החנווני חנותו בידי מישהו מבני ביתו; בעל המלאכה עזב עבודתו וכליה על אחריות שוליותיו ובא לספוג דברי תורה.

*

בין ערביים של ירח מאי. טפטף גשם דק והרביץ את האבק. האוויר מלא בשמי לילך וכל היקום ספוג ריחות פרחי אביב. בין שדרות עצים ירוקים חוזרות מבית־יראתן בנות אל נכר עטופות מטפחות צבעוניות, בהירות איכריות. שורות־שורות הן חוזרות הכפרה בכביש הסוניני. ,ילך כל איש בשם אלהיו'. ר' אליהו פופיול החלבן חוזר עכשיו מן החליבה ברפתותיו של פוטוצקי. כדי החלב על שכמו ובנו נושא כלים אחריו. זה יום ראשון שמקדימים את הלימוד בין מנחה למעריב. הוא לא ידע להיזהר עוד. פוסע הוא פסיעה גסה. ממצמץ מרחוק בעיניו: העודם יושבים, כדרכם לפני התפילה, על הספסל בחוץ? מילא, ,קדושה', נדמה לו, ודאי שאיחר. היספיק להביא את החלב הביתה ולשוב עוד לפני שיתחילו משנה ראשונה?

בחפזון, כשנטפי זיעה נוזלים על מצחו, נכנס ר' אליה, בקושי הוא מגיע למקום שבתו. הוא מוצא את ה„רבי" מסתובב כבר בין השולחנות שבמקדש־מעט זה: כל כוח הסברתו מקדיש עכשיו ה„רבי" למשנת „ערוגה" שבמסכת כלאים. ממקומו הוא יפן להתקרב לבין השומעים. מבאר, מבהיר, מלבין כוונת התרשימים שבברטנורא ומקרבה לשכל הפשוט, עד שנפתרה החידה, לפי כל חוקי המדידה, וכל אחד טועם במשנה זו לפי טעמו.

*

אלה אורות־תורות שבעיירות, שימשו חיבור לקדושה וטהרה. באת לפשוורסק, לריישה, לדמביצה, לטארנוב, לרגל עסקיך, נכנסת לעת מנחת ערב לבית־המדרש ובאת וראית אותן ה„משניות", מרופטות גב וצהובות דף, פתוחות על השולחנות, ושמעת אותו הניגון החמים, ומצאת אותה האווירה החמה ואותו ההווי הביתי, כאילו לא עזבת את ביתך ולא הרחקת נדוד. המשך של תמול הם העניינים ודרכיהם מוכרים לך וידועים כדרכי עיר מגוריך.

*

עלבון יהיה למתים ולשרידים החיים, לספר, שחברות אלו התנהלו על־ידי נשיאים וועדים שלא על מנת ליטול שכר או לקבל פרס כלשהו. אדרבה, ראשו של ה„גוי" מושל המחוז, רשע מרושע, שהתחיל להנהיג תורתו של היטלר על אדמת פולין, התקשה: למה קופאים אנשי הוועד של „תומכי עניים" בקור של שלושים מעלות (בחורף תרפ"ט), כדי לחלק לבני החבורה פחמים, שהשיגו על ידו בקושי גדול ואחרי השתדלות מרובה? מה מחמם אותם ומה הנאה יש להם מפעולה זו?

— היאך — התווכח עם ה„רבי" — מנהל הפנקסים — עובדים ומלמדים יום־יום בלא לקבל שום טובת־הנאה? „ודאי — חייך תחת שפמו הפולני — מן הריבית של ההלוואות לחברים, שנעלמה בפנקסים (לארבעים אלף זהוב עלה המחזור השנתי באותו זמן), אתה משתלם..."

— אין כאן לא ריבית ולא תשלומים. — הסביר לו הנטען — יש לעזור לעם עני זה. עמך ישראל צריכים תנחומים לנפש וסעד לעסקיהם. רחש לבי להושיע, אבל עץ בודד לא יבער ויד יחיד לא תעזור. נותן אני מאוני להנות את נשמתי כדי שתבוא על סיפוקה.

לא יצא פלוני זכאי מלפניו עד שקרא אחד־אחד לחברים הלווים וחקרם על הנשך והתרבית, שלוקחים מהם בשעת ההלוואה ועד שהעידו כולם פה אחד שמעולם לא שמו עליהם נשך, ותרבית לא לקחו מהם.

*

עבודה לשמה היתה עבודת־קודש זו. לא הנחילה כסא כבוד אף לא הביאה רווח. הקדוש־ברוך־הוא לבדו שילם שכרם של עוסקים בצרכי ציבור אלה והסיר מהם כל מחלה, כדי שיוכלו עמוד ועבוד במשנה מרץ ויתר עז.

*

ירוד היה מצב פרנסתם של בני העיירה. פני בעלי עסק ואנשי עבודה חפו, ואביון לא חדל מקרב הארץ. נדדו האומללים. פשטו בעיירות, על פתחי נדיבים פשטו יד בני־טובים וסתם ברואים בצלם; לובשי משי דהוי ומטולא ומטולטלי דרכים חבורות־חבורות. מלמדים וסנדלרים הקצו חדרים והציעו משכב לאח נודד. „מגיד" כי בא העירה וצד לבבות באמרי פיו — ידע שלמה הסנדלר הזקן כי „לוויתן" כזה לא בחכתו יעלה. יראי ה' גדולים ממנו הזדרזו להביאו בצל קורתם, אבל מי ימחה בידו מלמדוד כף רגלו של הדרשן?

— רבי, אעשה לו זוג נעלים קלות ומבריקות כראי מוצק.

עמדה לו לעיירה זכותו של הסנדלר הזקן. גם בלילה שלאחר־כך הוציא הדרשן אמרים מנרתיקו, ביאר מימרות וקלע אגדות. הצית תקוה בלבבות והשיאם על כנפיו.

*

יש לוחש על המכה ואומר: טחו עיניהם מראות. כשרים היו, בעלי־מעשים היו, אבל לא פקח ה' את עיניהם לראות כי קרוב יום אידם. גדולים וטובים שביניהם התאמצו לגאול את השכינה מגלותה ולא נתנו לב לגאול את עצמם. בבחינת: „,הוא' לפדות ובנו לפדות — ,הוא' קודם"...

אבל איך תנחמוני הבל?

ידעו והבינו. צדיקים שבהם ניבאו להם. מפיהם ומפי כתבם למדו: עד ארכובותיהם ישקעו בדם לפני בוא היום הגדול והנורא. ציפו לגאולה יום־יום והאמינו באמונה שלימה, שעם גאולת שכינתו גם אותם יגאל. הישכח חַנּוֹת אל? הלעולמים יזנח?...

*

,וה' חפץ דכאו'...

ודאי, שיש מנהיג הבירה. ודאי, שעינו פקוחה על כל בשר. אם־כן מה חטאו צדיקים יסודי עולם וענוי עולם אלה?

,מה חרי האף הגדול הזה?'

ב. זכרון ליום ראשון

בבוא כגל, הגלגל,
להחליף השיטה —
רעיתך, יונתך,
לך פונה: הביטה!
(פזמון לעשרת ימי תשובה)

...גדל הילד והיה לאיש... נתגלגל למקום אחר. חן מקום על יושביו ויחוסה של לאנצוט על יהודיה. בני העיר אינם מטפסי שחקים ולא גאונים מובהקים. יהודים פשוטים, בינוניים, לא עשירים מופלגים ולא עניים מדוכאים. סוחרים עראי ועוסקים בתורה קבע. אוכלים בעולם הזה וחיים לעולם הבא... בכל זאת היו „מיוחסי לאנצוט" שם דבר בכל רחבי גליציה. השפיע ה„לובלינר שולכ'ל", שנשאר לזכר עולם (עד שבא מבלבל עולם...) מימי שבתו של הרבי ר' איציק'ל — אחר כך ה„חוזה" מלובלין — בעיי'רה והזכרונות, שנמסרו מאבות לבנים על מעשיו ועל התבודדותו כל ימי התגוררו פה. לכאן בא תלמידו, הצדיק מרופשיץ, להתייעץ על דברים העומדים ברומה של החסידות. קסם לו, לתלמיד גדול זה, ריחה של העיי'רה. ובאזני חסידיו הוא מביע את תמיהתו: כיצד לא הרגישו את הריח הטוב, שנתברכה בו עיירה זו?! וכשהגיעה שעתו להיפטר מן העולם הזה — צווה להוליכו ללאנצוט לרופא המשמש שם בבית־החולים הצבאי, אשר יצא שמעו כרופא מומחה. ונפטר מיד בהגיעו לגבול העיירה. הקציעו לו אחוזת קבר נהדרת בעיבורה של העיירה. על אחד ההרים שב„מפתח הקארפא־טים". לקברו של צדיק־חכם זה נוהרים אלפים ורבבות.

ולהבדיל — פוטוצקי על ארמונו ומרכבותיו ההדורות, הרתומות לארבעה סוסים, כששלישו היושב מאחוריו מכריז עליו בחצוצרה, שארכה כאורך המרכבה, במזמור־שיר, ששרים גדולים יוצאים בו. הוא, והגדוד ההוסארי, היוצא בכל יום אידם בתלבושת חג והדי תזמורתו מהדהדים בשווקים וברחו־בות ומעמידים את כל זאטוטי ישראל על רגליהם ונמשכים אחריהם עד בית יראתם — על אלה גאוותם ומכאן יחסנותם של יושבי העיר הזאת.

יהודים טובים אלה, כיוון שלא בעבותות עבות הם קשורים להבלי עולם הזה — קל להם, עם הצעדים הראשונים של ימי הדין הנוראים, להיבדל מהם ומהמונם ולהתמסר כולם ליה ועיניהם ליה...

הולך ופונה יום ראשון של השנה. בעד חלוני בית־המדרש דמדומי ערביים מאדימים. בארבע גמרו את התפילה ואחרי אכילה חטופה — למי יערב אכול ביום דין? — שוב עומדים בבית ה' ותפילת מנחה בפיהם.

הגמרות מורדות מתוך הארונות. נכנס ה„גוי של שבת" (בעוד שנים יראה לגיסטפו מחבואם של היהודים נותני לחמו...) ומדליק את החשמל. לאורו מתגלה כי כל השולחנות מלאים גמרות, פוסקים, שאלות־ותשובות, מדרשים, עין־יעקב וספרי חסידים, ועל ידם מצטופפים יהודים מלובשים קאפוטות של משי שחור ושטריימלים בראשיהם. אחד מסביר לשני, מתווכח אתו ונכנס לתוך דבריו. אב זוכה לבנו וברא מזכה אבא. זכה ר' חיים ישעיה'ס ויש לו בן עילוי. לכבוד החג הוא מסביר לאביו תוספות קשה ביבמות: ר' ברוך גולדמן — בנו שימש ראשי ישיבות הרבה, שניהם מזיעים על ההנדסה שבעירובין, מסכת חביבה על ר' ברוך מכמה טעמים. ר' יאנצ'י פטרזייל זכה לשני נכדים טובים. עם אחד מלמד הוא ועם הגדול מלמד אביו; ר' וולף קלאריסטנפלד — שכמעט כל יהודי העיי'רה הם תלמידיו ב„אור החיים", בשבתות החורף לפנות בוקר ובקיץ אחרי הצהרים — בנו, נשוי מזמן, צריך סעד לתומכו בפרק גמרא. אביו מרחם עליו ומכניס בו חידודי „מיפך והזמה" בבבא־קמא, שכל רבותיו שווא עמלו להכניסם בו בנערותו; משה'לי קרויט מסביר דברי ה„של"ה" לשני בניו. אור הספר זורח על פניו והוא כולו מדושן עונג; שלמה וונגר מוסר ליושבים לפניו ממתק אגדות „עין יעקב"; שני בחורים, בחורי בית־מדרש תמידיים, ברזיליים, מתפלפלים בספר „טורי אבן" ומתפלאים על קושיותיו החזקות ועל חילוקיו החלקים.

הבית מלא עשן סיגריות והמולת דברים. הנכנס לא יבחין בין מסביר לנסבר, בין משפיע למקבל, בין לומד למלמדו. ניגון אחד, גוש אחד וכוונה אחת לכולם. זר לא יבין זאת, כי לא רבנים ולא דיינים הם מרבי תורה וממשיכי מסורת אלה, לא עורכי דין ולא יושבים על מידין, אלא חוליות משרשרת דורות קדמונים. בני ישראל, שאבותיהם עמדו על הר סיני, וקמו בניהם אחריהם למסור לבניהם כל מה שקיבלו מאבותי־הם, למען ידע דור אחרון ולא ישכחו מעללי אל ותורותיו המשעשעות ומצוותיו ינצורו.

השעון הארוך, שבין שני החלונות, מצלצל תשע. שמריל־שמש מדליק נרות. נכנס הרב ר' אלעזר שפירא. יראה ורעד יבואו אתו. גיל ופחד על פניו. דבר זה מסור בידו מאבותיו: ניגוני ימים נוראים קיבלו מסיני, ולחן של כל תפילה מספירי היכל השירה חוצב. בתפילת מוסף של היום צפו רחמיו ועברו על גדות הלב:

„על כן זכרונו בא לפניך —
להרבות זרעו כעפרות תבל
וצאצאיו כחול הים" — — —

הניגון המקובל, שהתאים אבי־אבי־אביו למילים אילו — יצא „מעוגל", מתאים והפיח תקווה ובטחון, כבימי הסבא זצ"ל, וידע בבירור שעלה לו לרצות את קונו.

שלוש דפיקותיו של שמריל־שמש ברור מיללו: רבותי, הגיע זמן קריאת שמע של ערבית!...

— אַה—אַה—אַה—אַה—אַה אַה...

נרגש הים. סואן־סוער ברעש. תפילת הלחש משביחה גליו. אין כאן בית מיחוש. ידו החזקה של רבם תנחה אותם. יש על מי לסמוך. על גשרי מי מנוחות ניהלום אבות אבותיו. צדיקי עולם אלה ידעו להתרפק על יוצרם, וזכות אבות עומדת לעד:

‚לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה!'...
ממש הסבא זצ"ל.

*

ערב תש"ו...

אני כורה אוזן. דממת מוות, אין הכנה ליום הדין ולא הרעדה לקראתו. בית אלהים — חלוניו ודלתותיו מורדים. חורים ענקיים מבעיתים, מטילי אימה. נשמו דרכים ומבקרים פסו. אימות על ילדיהן נספו. הרב על קהלו ושמשו נדון. ספרים על לומדיהם הושמדו.

ואני — מה?

— אלהי, נשמה שנתת בי טהורה היא, אבל לא הרי נשמתי כנשמתו של ר' לוי יצחק מברדיצ'וב. לו נפחת בי נשמה אמיצה כזאת, הייתי מתעטף לפניך ושואל: רבונו־של־עולם! למי עוללת כה? הרי יותר ממה שעשית לנו עשית לך? מי יקדש שמך, מי ימליכך? מי ישעשעך? מי יספר לדור? מי ימסור לכל יבוא דברך אמת? מי ימשיך? ומה טעם להמשיך ככה בלי המשכת המעין המטהר הזה?

אם תמצה את עומק הדין
„מי יצדק לפניך בדין?"
מ...י?...

ג. אין פרץ...

להקדים לבית־המדרש בערבי שבתות לתפילת מנחה — היה אחד מתענוגי שבתותי.

יום ששי לפנות ערב, רוח חרפית חזקה הובישה את השלוליות, וצורתן: יתדות קפואות בולטות. יכולני לעשותן קפנדריא ולעבור מביתי, אשר מעבר שוק העצים מזה — לרוחבו, ישר לבית־המדרש, אשר מעברו השני של השוק.

יום השוק — החל כרגיל ביום הששי — עבר היום, בפרוס אידיהם, בעסק גדול. המו גויים, רעשו סוסים. עגלים וחזירים רגשו מוכנים־מובלים לסעודת החג של מוביליהם. סחר־מכר, משא־ומתן רחפו באויר. חימם היי"ש, הצהיל פנים ונתן תוקף לקניות.

צללי קודש חדרו לעיירה מסימטאות שקטות ומתריסים מוגפים, גרשו את החולין על שאונם והמונם. נתפנה השוק. כל החלאה, שהשאירו אחריהם הסוסים, ומפל העגלות ויושביהן — מטאטאה הרוח, מגביהה ניירות משומשים ומרדיפתם זה אחרי זה, לפני בית־המדרש, שכל חלונותיו הענקיים מוארים, עוברת עגלה אחרונה. האור הבוקע מטיל אימת הדמדומים על נוסעיה. צללי ערב בולעים קול שוטו של העגלון בהחפזו הכפרה. מתנדנד שיכור מאחר ומתחכך בזוויות כתליו של בית האלהים. צווחה אחרונה של חזיר, ההולך ללא חמדה אחרי בעליו בנתיב העולה לסונינו, חוצצת בין החול החולף לקודש הממשמש ובא. וככל שאתה מתקרב לבית־המדרש, כן תתענג נשמתך לקולו של ר' איצ'י שיעה'ס:

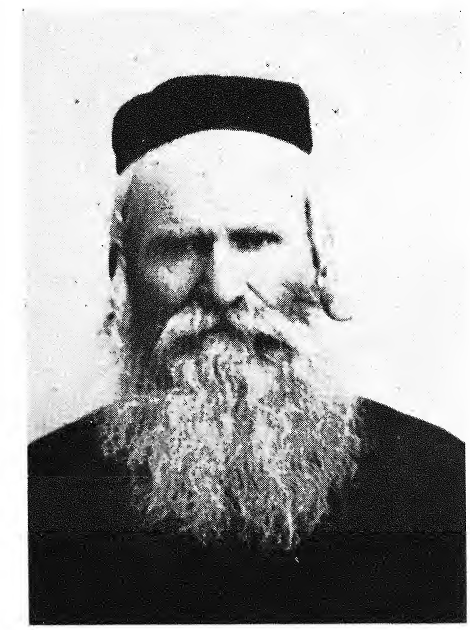
— לדויד ברוך ה' צורי, המלמד ידי לקרב, אצבעותי למלחמה!

יהודי בגיל שבעים וקולו קול חליל דק. הניגון — ריח של שבת אופפתו ונשמתו של הצדיק מדינוב, שקיבל מרבו, ר' מנדלי מרימנוב, ע"ה, לומר מזמור זה בערבי שבתות לפני „אשרי" של מנחה — מוצאת באותה שעה את תיקונה.

יום השוק והבל המרחץ ותענוגיו מטרידים. רק זריזים אחדים הקדימו לתפילה. מסתובב לו אילך ואילך שמריל השמש. עסוק היה ה„עולם" כל היום בעסקי חול, והוא שם עינו בעבודת הקודש. הרביץ את הרצפה במשפך שבידו. שמיניות שמיניות הרביצה לרחבה. עכשיו הוא מדושן עונג ונהנה ממעשי ידיו. בינתיים גומר ר' איצ'י שעיה'ס את המזמור בצעקות תחנונים:

— אין פ—רץ ואין יו—צאת ואין צ—ווחה ברחובותינו, אשרי העם שככה לו... אשרי יושבי ביתך...

מי הבין אז את הצעקה הגדולה הזאת? איזו מועקה עצובה־מתוקה החדירה ללב, ליטפה ודיברה בחזון לנפש...

יצחק שעיה'ס וינר

גולה אחר גולה גלתה עירי כולה.

כשנכנסו קלגסי היטלר לעיר גורשו יהודיה, עד בני שמונים, לעברו השני של נהר סאן, ששימש אז גבול בינם לבין הסובייטים. טולטלו הגולים בנכר. את עיר מולדתם לא ראו, אבל היו סמוכים לה: עוד מעט ותשקוט הארץ, הרשעה תעבור מן העולם וגאולים יעברו את הסאן וישובו לנשום אוויר עיירתם.

הריחה ממשלת הסובייטים את ריח מלחמתה הקרובה עם גרמניה, קיבלו פקידי הגבול פקודה לרכז את כל המגורשים ולהעבירם ללבוב. משם נדדה כל העדה לסיביר. הרעב השתלט בסיביר, הצטרף אליו הקור החזק. פתאום נתבשרו שיש שבר בסאמארקאנד — נהרו לשם בנעוריהם ובזקניהם. כרך גדול זה נעשה בית־קברות ליוצאי עירי. רבים מתו במחלת הטיפוס, ביניהם גם ר' איצ'י שעיה'ס, מנעים הזמירות ומכבד את קונו מגרונו.

סופם של גולי רוסיה נודע לנו מפי יתומיהם, שאחדים מהם זכו ועלו ארצה בעליית ילדי טהראן. סופר, שברבות הימים חזרו גולים אחדים, בעיקר נשים, לעיירה. יש שהתחפשו כבנות הארץ ויש ש„גנבו" את הגבול. יד האויב שמה קץ לחייהם של אלה ואלה. באחד הימים נלקחו הנשים הטובות והבריאות ונשלחו לגיטו ולעבודה. מי לכדורי־אש ומי לתנורי־אש. ביום מעונן אחד נאספו כל הנמושות — זקנים וילדים ונטבחו עם שאר בני הקהילות ביערות פלקיניה.

ובלילות שבת, כי תשמע הד פסיעותי מתלבטות בחדרי — כי יתפוצץ לבבי לקול הדממה הבוקע מעירי הדוויה:

אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותינו...

זלמן דמביצר

ביקור בלאנצוט

הסופר והמשורר זלמן דמביצר, נולד בלאנצוט בדצמבר 1888. בגיל חמש עשרה עזב את העיירה וחזר אליה בשנת 1909. ספריו „רחובות צרים" (יצא לאור באוגוסט 1914) „על האהבה" (1920) מבוססים על זכרונות מעיר מולדתו ויהודיה.

התרשמויותיו, הנוף והחברה מימים עברו, משמשים רקע לחוויות אהבה בסיפוריו מתקופת הנעורים שלו בלאנצוט.

פירסם דברי שירה ביידיש בכתב לטיני „לעבענס־קלאנגן", „פון מיינע טעג", „וואלקנס", פארלוירענע וועלטן", „שווארצע בלעטער". שיריו בימי בחרותו מצטיינים בליריות עמוקה, השרויה בעצב ובתוגה ושזורה בחלומות וחזיונות של דמיון יוצר.

הננו מביאים פרק מספרו „רחובות צרים" — „ביקור בלאנצוט", תורגם בידי ד"ר נתן קודיש.

ושוב חשתי בי דחיפה כמוסה ולוהטת לראות את העיירה שבה נולדתי. לבי משכני לאותו מקום, שבו ביליתי את שנות נעורי, בו חזיתי בלילות הקיץ הכחלחלים, שלעולם לא אשכחם...

עיירתי, מולדתי! את מי השארתי בה? את קברות אֲהבותי בלבד...

ואף־על־פי־כן, לב האדם נכסף למקום, בו חלם את חלומות בראשית שלו...

נטלתי את תרמילי ואת מקל הנדודים הישן שלי ויצאתי לדרך.

נשמעתי לקול לבי, ובצעדים כבדים נעתי לעבר עיירתי ומולדתי... אם תראו עלם חיוור־פנים המשרך דרכו בשבילים בודדים, כשבעיניו שרידי ברק וזוהר, דעו, כי זה אני, מי שהיה...

אפל ועכור היה הערב כשהגעתי לעיירת הנעורים שלי, ללאנצוט. העולם נתעצב עלי, כשם שנתעכרה עלי רוחי. עייפה נפשי כאילו רצתה להירדם לעולמים...

הראשון שקיבלני ב„שלום עליכם" היה חברי הוותיק יושי מאיר. הוא הוליכני בעיירה, סיפר לי את ה„חדשות" ופיו לא פסק לדבר...

הערב בעיירה נתאפל ונתעכר עוד יותר. היקפנו את כיכר השוק והלכנו מחרישים בסמטאותיה הצרות והקטנות. מדי פעם פתחנו בשיחה ומיד הפסקנוה. שנינו המשכנו דרכנו, מהרהרים את הרהורינו...

זלמן! האינך מכיר את משה'לי? הנה הוא!

איפה?

הנה שם, משה'לי! בוא אלינו!

לפני ניצב בחור צעיר „חסיד" והושיט לי את ידו לברכת „שלום עליכם".

מה שלומך? אומרים, כי אדם מפורסם אתה, משורר... אתה כותב ספרים?

יתכן —

עוד מעט תהיה דוקטור?!

יתכן —

אומרים, כי הקיסר נושא את פניך... שמע, אולי תוכל לדבר על ליבו של הקיסר למען ייטיב ליהודים?

צעדנו בכיוון לבית־המדרש. החנוונים סגרו את חנויותיהם. החושך השתרע על כל העיירה, ובשקט המבעית הזה נשמע כל צעד. לא שוחחנו, שנינו היינו שקועים, כל אחד בעולמו הוא...

מחשבות באו וחלפו. זכרונות, שחלפו ונעלמו מן העולם, קמו כאילו לתחיה, וחיי העיקו עלי כעופרת...

ואז הופיע לפני אותו ליל קיץ...

השמים היו זרועי כוכבים, רוח קיץ קלילה וצוננת שוטטה בעיירה וליטפה בחיבה את תושביה, כשהם יושבים על מפתן בתיהם הנמוכים ושרוולי כותנותיהם חפותים, מעבר לכביש מטיילות לאיטן נערות העיירה הצנועות, עיניהן שחורות ועמוקות וחיוך מבויש מרחף על שפתותיהן. בחור ישיבה צעיר חולף על ידן, מבטו נתקל בעינים אלו והוא חומק חיש כשלבו נוקפו...

עיירתי המאושרת!

דומה כאילו הכוכבים בשמים מתרחבים, מתבהרים ומזהירים ביתר שאת. איה הצייר שבכוחו לכבוש במכחולו את הוד הרגעים האלה? כל העיירה דמתה לגן פורח בשלל צבעים ואנשים לפרחים הצומחים ומלבלבים בצוותא. חום מחניק ומחיה ליטף את לבי.

איציק, בוא הביתה! הגיע זמן שינה! נשמעה לפתע קריאה שהחרידה את הדממה בכיכר השוק והפריעה את החלומות החרישים.

אנו נכנסים לבית־המדרש...

דומה, שריק הוא, רק בפינה, על־יד התנור, יושב יהודי זקן, לאור נר שעווה, רכון על דפי גמרא גדולה. על השולחן מונחים ספרים רבים ללא סדר. לפני התיבה דולק נר נשמה, ומסביב מרצדים אורות קטנים הדועכים לאיטם. השקט מטיל אימה... מזמן לזמן נשמע שיעולו של היהודי הזקן, המפסיק את דומיית הקודש שבבית־המדרש.

היכן רעי? היכן הם חובשי בית־המדרש, שהיו לומדים פה, כשהם מסלסלים בניגונם המרומם וצלילי היגון הזה מרחפים מעל דפי הגמרא? מה זכה ונוגה היתה שירתם... זלמן, כשתגדל תהיה רב בישראל! תהיה גאון! אימהות יבקשו את ברכתך, גדולי התורה ישאלו בעצתך. שמך ילך לפניך מקצה העולם ועד סופו! חלומות! חלומות! חלומות שווא!

מחשבות מהורהרות אלו מסתערות עלי, מנקרות במוחי ומעוררות בי זכרונות נעורים, והריני מתאמץ בכל כוחי לשוב אל המציאות.

משה'לי, מה שלום חברי מהימים ההם? מה מעשיהם?

מה? מאומה, מה עליהם לעשות?

החרשנו...

הזוכר אתה את ישראל'יק הטפשון? נשא אשה והוא בעל משפחה.

שמואל סרסי, ההכרת אותו! נלקח לצבא.

שלשתנו ניגשנו לאלמימר, משה'לי נשען על השולחן, המשיך בפטפוטו:

הזוכר אתה את יושי? התדע, הוא למדן גדול, הוא קורא את העתון „די צייט" ונחשב משכיל, ואת אלטר? אלטר אינו עושה מאומה, מתבטל, משוטט כל היום בכיכר השוק כשידיו תחובות בכיסי מכנסיו!

ומשה השני? הוא למדן „ראש מיניסטר" מפליא לצייר סלסולים המעוררים התפעלות. גם יודע לכתוב בקשות ממש כמו עורך־דין! כבר מציעים לו שידוכים...

לפתע מפסיק יושי מאיר את ספורו ופונה אלי בשאלה: האם ברצונך לראות את צפורה?... ואולי תרצה לדעת מה תעלוליו של „תקיף־העיירה"?

בעיירתי, כמו ברוב עיירות גליציה, ישנו „תקיף־העיירה". שמו חיים, ושם אשתו — אסתר; הוא שמן וסמוק פנים, והיא צנומה ורזה. כשהוא אומר יום, עונה היא לעומתו — לילה. מאבק תמידי נטוש ביניהם, ואת מריבותיהם יוציאו לרחוב. מעמדו מעמד של שליט העיירה ודעתו נשמעת ב„חברא קדישא" ובקהילה. אולם אם מתנכל הוא למת עני (ותובע דמי קבורה גבוהים) פונים האנשים לאשתו, ודי שהיא נוטלת שוט בידה ופונה לבעלה: „חיים'ל — רואה אתה!" וזה מספיק. מיד הוא בורח מהבית אל כיכר השוק וצועק „שתתפקעי!" אני מוותר על הכסף... אבל אל נא תספרו לה"... הוא נושא בגאווה את תוארו „תקיף־העיירה" מסיבה אחרת. הוא רואה את עצמו, כאילו ממעמד האצילים הוא ומבליט בכל הזדמנות את גאוותו. אין הוא נוהג לפתוח בשיחה עם איזה „שנורר" בפומבי...

לא אדע כיצד קרה הדבר. פתאום מצאתי את עצמי במיטה מכוסה סדין צחור ובמצב של נים־ולא־נים. אני משפשף את עיני ומגרש את החלום. לאט־לאט נתבהרה עלי הכרתי ופתחתי את החלון. רוח בוקר קרירה חדרה לחדרי וצינננה את ראשי העייף ושקוי־שינה. השחר עלה — כל העיירה שרויה בערפל כבד המטשטש את בתיה הקטנים, הרדומים, דומיה עמוקה מעיקה על העיירה כמו בבית־הקברות...

והנה קלטה אזני קולות, רציתי לזעוק זעקה גדולה: הניחו להם לישון, לאותם המתים המתהלכים; ינוחו להם האנשים האלה, שאינם משתוקקים לחיים, כי אין חדוות חיים מנת חלקם... ינוחו להם הנערים התמימים החלושים, צרי־החזה וארוכי־הפאות... מה עצובות וזכות עיניהם המתחננות לרחמים, המשתוקקות להימלט מהמחנק בטרם יכבה זהרן... ינוחו בנות ישראל, הנערות הצנועות בצמותיהן הארוכות והשחורות ובפניהן המבויישות והמפוחדות, המעיזות רק לחלום על הנערים, שאליהם לא יעזו לשלח את מבט הכיסופים, מחשש שמא יתפשו אותן בקלקלתן...

ערפל הבוקר הולך ונמוג. השמים מתבהרים והרוח הקלילה חומקת מבין ענפי העצים. בסימטאות נשמעים הדי הצעדים. היהודים ממהרים לתפילת שחרית, להודות לריבון העולמים על חסדיו.

פתאום נפתחה הדלת. חברי יושי מאיר נכנס לחדרי. „התקיף קילל נמרצות!" הודיע לי מיד, כשהוא נראה נרגש מאוד ופולט את דבריו בקוצר־רוח. רצינו שתרצה ב„אגודת־ציון" על הציונות. התקיף לקח את המפתחות לחדר האגודה, אין הוא רוצה שתקלקל את אנשי העיירה.

לא בקלות עלה בידי להרגיע את חברי, וכשנרגע הצית סיגריה ובהישענו אל השולחן פלט את עשן הסיגריה לחללו של העולם.

כעבור מספר רגעים ישב ושאלני: מתי ברצונך לנסוע?

בהזדמנות הראשונה, השיבותי.

התכתוב פעם?

בוודאי.

אם כן, היה בריא ודרך צלחה!

מיכאל ולצר

ביקור בלאנצוט בתרצ"ז (1937)

בקיץ 1937, לאחר שכבר הייתי שמונה שנים בארץ־ישראל, יצאתי לביקור לעיירת מולדתי — לאנצוט. רגשות שונים הציפו אותי. נזכרתי במאורעות של שנת 1929, כאשר יצאתי את עירי לשם עליה לארץ. גם שנת 1937 היתה שנת מאורעות בארץ: הטירור הערבי נמשך, המתיחות והשמועות החמורות השרו על הישוב הלך רוח מיוחד.

מאידך הוצפתי רגשות של אדם, החוזר לביקור בבית הוריו, אל המקום בו נולד וגדל, אל חבריו, אל החיים „הקטנים" כפי שנראו אז בעיני — משל נתרחשו לפני דורות רבים, רבים. בהתקרבי ברכבת אל לאנצוט שקעתי בהרהורים. שקשוק גלגלי הרכבת על פני שדמות פולין בקיץ העביר אותי — איכר וחקלאי — לרגע קט אל שדות השרון, מהם באתי. ידעתי, שאני בא לעיירה מנותקת מהדופק המרכזי בחיי האומה, עיירה החיה באשליות גולה — אך אהבתי כל אחד בעיירה. כל יהודי בה היה קרוב ויקר ללבי. בנסעי ברכבת עמדתי על מצבם האומלל של אחינו היהודים בפולין. מכת האנטישמיות שהרסה מעמדם והשפילה כבודם היהודי, היתה בולטת. באותו תא־רכבת בו נסעתי פגשתי יהודי מלודז, אדם משכיל, שהבעת פניו העידה על תבונה וסבל. שפתו הפולנית היתה רהוטה. באותו קרון ישבו גם שוטר־רכבת וכומר, כל אחד מהם שקוע במחשבותיו.

אך הנה נכנסו שני סטודנטים פולנים בקול רעש גדול, וללא שאלות וטענות פנו ליהודי הזה בדרישה, כי „יואיל לקום ולפנות את מקומו — להם". החזיר, כי המקום מספיק לכולם, אך הם בשלהם: „אין אנו רוצים לשבת בספסל אחד עם יהודי, ויואיל־נא להטריח את כבודו ולעבור למקום אחר". נדהמתי מהמציאות הגסה והחוצפנית של האנטישמיות, שנתקלתי בה פנים־אל־פנים. בחוץ, ליד דלת־הזכוכית, עמדו יהודים רבים, אך אלה הסתלקו מיד כאשר נוכחו בסכסוך האנטישמי. אולם היהודי המשכיל מלודז לא נרתע וניסה לעמוד על כבודו.

בראותי את המתרחש פניתי תחילה לכומר שישב בתוך התא, באמרי: — „הנה, ראה־נא את צאן מרעיתך, כיצד הם מתנהגים!" אך הלה שתק. פניתי, איפוא, לשני הסטודנטים האנטישמיים בדברי הסבר ושכנוע, אך הם התרו בי, כי ישברו את ראשי אם אתערב בעניין. פניתי, אם כן, לשוטר־הרכבת. הוצאתי את הדרכון הבריטי מכיסי, ודבר זה השפיע מיד. השוטר התערב ואיים על הסטודנטים, שהתיישבו בשקט על מקומם.

אמר לי היהודי, כי להבא לא יתייצב נגד בריונים מסוג זה, לפי שאינו רואה טעם בדבר. ביחוד נרגז שכל היהודים, שהיו מחוץ לתא, לא ניסו להתערב לטובתו והסתלקו מהמקום. „אני אנהג ככל היהודים המפחדים" — אמר.

וכך טעמתי, כבר בכניסה אל העיר, את טעם האנטישמיות בפולין בשנת 1937. גם בהיותי בלאנצוט יכולתי לעמוד על האנטישמיות המשתוללת על כל צעד ושעל. כך, למשל, לא ניתן ליהודים להתרחץ בבריכת השחייה העירונית שליד הקסרקטין — מתוך נימוקים אנטישמיים רשמיים. היהודים התרחצו, איפוא, בוויסלוק שליד העיר והשלימו עם כך שהכניסה לבריכה היתה אסורה עליהם.

למעשה היתה הפרדה בין הגויים לבין היהודים בכל שטחי החיים, אף־על־פי שהיהודים קיימו עסקי־מסחר עם גויים. גם היהודים ראו בעין רעה שימוש בשירותי גויים, כשאלה היו גם אצל היהודים.

ברדתי מן הרכבת החלטתי לעשות דרכי ברגל אל בית הורי. לא הודעתי להם כי אני עומד לבוא, ואמרתי בלבי, כי בדרך כך תהיה לי הזדמנות לטייל על פני הרחובות והסמטאות האהובים עלי, ואגיע הביתה כאורח־פתע. את החבילות שלחתי לביתי על־ידי עגלון יהודי, ואני הייתי נאלץ לנסוע בכרכרה, כיוון שפגשתי מכרים ליד הרכבת, והם הזמינוני לנסוע אתם.

העגלון היהודי, שהוביל את חפצי, „פירסם" בדרך את הידיעה על בואי בכל העיר, ובהגיעי לביתנו ברינק (כיכר), כבר היה סוד בואי הביתה גלוי וידוע לכל, ורבים צבאו ליד בית־הקומתיים של הורי. היתה זו שעת בין־ערביים ביום חמים ויבש של חודש יוני. פגשתי את הורי בחנות הברזל. אחי שמעון, שעזבתיו בהיותו בן 10, היה בחור בן 18. שמחתי בהורי ובאלה שבאו לברכני. אך ביקשתי מכולם לתת לי שהות. „עוד ניפגש ונשוחח" — אמרתי. עליתי לקומה השניה של ביתנו, השתרעתי על המיטה בבית הורי בעיירה היהודית העניה, והדבר היה בעיני כחלום...

*

במשך השבועות המעטים לשהותי בעיר היה בידי לא רק לנשום לקרבי את אווירת הקיץ הפולני, להתרגש למראה אבא, אמא, קרובים וחברים, אלא גם לחיות במקצת באווירה הציונית של הנוער בגולה, הנוער שבתוכו גדלתי, אתו למדתי וחלמתי. קיבלתי הזמנות רבות להשתתף בפגישות של המוס־דות והארגונים השונים, ואף ניצלתי אותן ככל האפשר.

אך במיוחד עקבתי אחר תהליך בידודם של היהודים מן העדה הפולנית, אחר הרחקתם מחיי הכלכלה, אחר האנטי־שמיות וכל הכרוך בכך. על רקע זה אף קיימתי פגישות עם גויים בעיר. חזרתי ושאלתי את השאלה הנצחית: מדוע נוהגים אתם ביחס כזה ליהודים? הם ענו לי ישירות: מה לעשות? המצב הוא קשה, העם הפולני סובל, האם אין זה הגיוני להרחיק את היהודים מן המסחר ומעמדות־המפתח בכלכלה הפולנית ולהכניס במקומם את הפולני, תושב הארץ? הם ראו ביהודי נטע זר, אף־על־פי שהוא ישב בפולין מאות בשנים. ומשום כך היתה דעתם, שהיהודי חייב לעזוב את פולין. אולם היהודים, לצערנו, לא הבינו זאת ולא למדו לקח מהמצב. הם סבלו בחשאי, נאנחו, כרעו תחת העול הכבד ולא יכלו לעזור לעצמם — „אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים"...

*

ידיעותי בשדה החקלאות, הקשר שלי עם האדמה ובקיאותי בענייני הגשם — העלו את קרני בין חברי בעירנו. הייתי בעיניהם מעין מומחה, חוזה בכוכבים ומזלות, אדם היודע להבחין בין עננים סתם לבין עננים נושאי גשם ברכה. בזמן שהייתי בעירנו היתה צפיה כללית לגשמים. היתה זו עונה שחונה: התבואה בשדה הצהיבה לפני זמנה. האיכרים הסתכלו השמימה והתפללו לגשמים. גם היהודים בעירנו הרגישו על בשרם בעצירת הגשמים כי האיכרים היו מהלכים אבלים, לא קנו ולא מכרו.

והנה, בלכתי עם חברי להתרחץ בנהר ויסלוק, לשחות וליהנות מהאוויר הקר, הבחנתי לפתע בפאתי השמים באותם עננים, שכל איכר בארצנו יודע כי הם נושאים עמם גשמים. הערתי לחברי, כי עוד מעט ירד גשם וכי מן הראוי להתלבש ולצאת העירה. חברי צחקו לי: עננים אלה עוברים כאן כל יום ואינם מביאים עמם גשם — אמרו. לא שמעתי בקולם, התלבשתי ויצאתי יחידי העירה. בהגיעי לבית־הקפה, ששם רגילים היינו להיפגש, כוסו פני השמים עננים כבדים ואפורים וגשם זועף התחיל לרדת ארצה; היהודים נראו בפתח חנויותיהם מביטים בעיני תודה לעבר השמים. המתרחצים בנהר נרטבו עד עור עצמותיהם...

*

המצב הכלכלי החמור והדיכאון של היהודים בלאנצוט השאירו בי רשמיהם הקשים עד היום הזה.

הלכתי לבקר את דויד יוסט ולמסור לו דרישת־שלום מבתו פנינה בארץ. יוסט היה יהודי, שנתנסה בסבל ובתלאות. הרגשתי קרבה מיוחדת אליו, משום שבימי ילדותי רגיל הייתי לבוא אליו, בתו ושני בניו — אסתר, נפתלי וישראל, היו בני גילי וחברי.

בבואי לשם נדהמתי בראותי שדלת חנות השעונים שלו אינה נסגרת אף לרגע מרוב עניים ומחזרים על הפתחים, הבאים לבקש נדבה. יוסט גילה סבלנות בלתי־רגילה, בקומו

כל רגע להושיט מטבע לעני. ידעתי שמצבו קשה, וכי מהחנות לתיקון שעונים אין הוא מוציא די מחייתו, ושאלתיו: כיצד יכול הוא לעמוד בפני ים זה של עניים ולהגיש לכל אחד את נדבתו? תשובתו היתה... טראגית: „וכי מי יערוב לי שביום בהיר אחד לא אהיה אני במצבם של עניים אלה ולא אעמוד בפתח כמותם?

יצאתי מן החנות שקוע במחשבות, וברחוב נגנו תיבות־הנגינה של עניים אחרים שהיו מקבצים נדבות כ„תמורה" בעד הצלילים המונוטוניים של ה„קתרינקה"...

*

עמדתי ליד המעדניה של לוקסנבורג ושוחחתי על ארץ־ישראל, על המאורעות ועל חיי היהודים בפולין. עמדו אתי ממיטב בני הנעורים בלאנצוט, סטודנטים וסתם יהודים רבים. מהם בחורים נודעים בגבורתם ובאומץ לבם: לייביש שטכר, מיכאל ומשה רוזמרין, הירש זאוואדה, אברהם אסטליין, דויד טרומפטר ואחרים.

באותו מעמד עברו שני „שקצים" צעירים כבני 18 ודחפוני. באורח אינסטינקטיבי התגוננתי והיפלתי את שניהם לארץ... מיד קמה בהלה במקום, וכל הבחורים היהודים שעמדו אתי — נעלמו כלא היו. נשארתי יחידי במקום, מוכן ומזומן להשיב מלחמה שערה.

לאחר המעשה שאלתי את חברי, מדוע התנהגו בצורה כזאת? והם ענו לי: מובן, שאין אנו מפחדים מהשקצים האלה, ומרבים כמוהם. אך האם רוצה אתה שנביא לידי כך שכאן, בלאנצוט, יהיה פשיטיק שני, ופוגרום ביהודים?

ידוע היה בלאנצוט סוחר החזירים והקצב הפולני שלי־ווינסקי. גוי טיפוסי, שתענוגו הגדול ביותר היה ליידות אבנים לתוך חלון־הראווה של המעדניה אשר במרכז העיר, לנפץ את השמשות ולהינות ממלאכת ידו כשהוא בטוח, כמובן, שלא יאונה לו דבר. כאשר אחיו של בעל המעדניה — אברהם מארגל ניגש לקצין־המשטרה והתלונן בפניו על הדבר, אמר לו הלה: — תודות למאמצי אין פוגרום בלאנצוט, ואתה עוד בא להתלונן...

*

תופעה מעניינת נתגלתה לי בביקורי זה: בית־המדרש היה מלא לומדי תורה. בחורים ישבו יומם ולילה ליד השולחנות ולמדו בקול ניגון עצוב. בית־המדרש היה צר מלהכיל את הלומדים, ורבים ישבו בפרוזדורים ולמדו תורה. גם מספר המתפללים בשחרית, מנחה וערבית היה גדול מאוד. בשעתו, לפני עזבי את לאנצוט, היתה רוח אחרת מרחפת על פני העיר. בני הנעורים פנו לעולם הגדול, רבים יצאו לארצות חוץ, אחרים השתלמו — ובית־המדרש היה ריק. עכשיו היה מצב הפוך: אלה שיצאו בשעתו לגרמניה ולארצות אירופה אחרות, חזרו מדוכאים ונעלבים. השערים נסגרו. לא היה לאן לפנות. הכול פנו לשמים בבקשת עזרה...

*

הלכתי למסיבה, שנערכה לכבודי ב„הזמיר". שמחתי להסב עם כל הוותיקים, שהשקיעו כוח וחזון בייסודו של מוסד יקר־ערך זה. היו שם כל המנצחים: צבי רמר, מהנדס שפץ, משה פיילשוס ושמעון ואלקנפלד.

מובן, השיחה נסבה על ענייני ארץ־ישראל, על האפשרו־יות להסתדר בארץ ועל חלומות לעתיד לבוא. רבים מאלה שישבו שם פניהם העידו בהם, כי שוב אין להם הכוח והאפשרות לזוז ולהתחיל את חייהם מחדש בארץ. לבי דאב בקרבי על אנשים יקרים אלה שנתלבטו בבעיות העתיד.

השתתפתי במסיבה עם ויצ"ו, וכן בפגישות עם ארגוני הנוער. הקדשתי להם תשומת־לב רבה משום שגילו נכונות להתגבר על ההרגל, להיחלץ ולעלות לארץ־ישראל. ואמנם רבים מבין בני נעורים אלה עלו אחר־כך.

*

ערכתי ביקורים אצל מנהיגי הנוער בעירנו, אצל אלה אשר על ברכיהם ודבריהם התחנכנו. נפגשתי לשיחה מיוחדת עם מהנדס שפץ, יו"ר ההסתדרות הציונית בעירנו וראש־וראשון לכל מפעל ציבורי וציוני. הוא היה היהודי היחיד בהנהלת העיר. ביום שנפרדתי ממנו — נפל על צווארי ובכה: „הה, רוצה הייתי להיות אתכם בארץ־ישראל". לא זכה. נספה ביחד עם קדושי פולין במלחמת השמד. בדרך, בנדודים, הוציא נפשו. בנו, איש־מדע אמריקאי, עלה והתיישב בארץ.

*

נפגשתי עם פרופ' פביאן אבנר. הוא הזמין אותי לביתו וביקשני לספר לו „הכול על ארץ־ישראל". כן נפגשתי עם ד"ר ליאון מרקל, יו"ר קרן־הקיימת ועם ד"ר דולק דרוקר. כולם נספו בנדודים בשעת המלחמה.

הרב שפירא הזמינני לשיחה. „נראה, שיש לכם איזה ניצוץ של קדושה, אם אתם כל כך שומרים על הארץ הקדושה" — אמר. „אך, הצרה היא... המשיך שאין אתם שומרי מצוות". אמרתי לו: אילו היו עולים לארץ־ישראל הדתיים היו משפיעים שהכל יתנהל בדרך המסורת והתורה. אדרבא, עלו! — טענתי כנגדו.

*

ביקרתי אצל משפחת קוויאטק הפולנית, מנהל בית־הספר לשעבר, לפי הזמנתם. שוחחנו, כמובן, על יהודים ואנטישמיות ושאלתיו: מדוע לוחצים הפולנים על היהודים בצורה כזו, לרבות החרמת החנויות וכו'? —

„האם אתה, בתור איכר בארץ־ישראל, לא היית מסייע להקמת צרכניות שלכם, כדי להתגונן מפני חנוונים המקבלים מחירים גבוהים מהאיכרים?" — טען. אמרתי, כי אילו לא סגרו את כל הדרכים בפני היהודים, היו יכולים ללכת לעבודה, לשירות הממשלה וכיוצא בהם. אבל המצב בפולין הוא, שאין יהודי יכול להתקבל למשרה ממשלתית, לא במשטרה ולא בדואר ולא בשום מקום אחר.

*

ישבתי אצל מכר, בעל חנות בשם וינברגר. נכנסו שני סטודנטים פולנים וביקשוהו לפרוט שטר בן חמישה זהובים. לא התעצל האיש ויצא לרחוב כדי לעשות טובה לצעירים נוצרים. והללו? השתוללו בינתיים בחנותו, שפכו בקבוק דיו על השולחן והחפצים. כאשר חזר — לקחו כספם ונמלטו.

*

מראה העיר טבע בי רושם בלתי נשכח: שוק ריק בצהרי

יום. יהודים מעטים נעים, מחטטים, מחפשים, ועל כל אלה מעין אווירה של ערב פסח: מוציאים ארונות מן הבתים ורהיטים ישנים, עוברים מבית לבית. עניין המיסים שימש מקור פחדים ליהודי העיר. גובי המס והמעקלים מטעם הממשלה לא האמינו להם, או התעלמו ממצבם. הם ניצלו כל אפשרות כדי לסחוט כמה זהובים על חשבון המיסים. עיקלו רהיטים, מיטות, כלי־בית וסחורות ולא הסתפקו בכך, אלא אף היו עורכים חיפושים בכיסיהם של יהודים ברחוב, תוך פקודה להרים ידיהם... את הכסף שמצאו היו מחרימים בהשאירם בהתאם לחוק, כמה זהובים...

מראה, שלא יימחק מזכרוני לעולם: הרחוב ריק כמעט מאדם, ובמרכזו עומד יהודי, ידיו מורמות, ופקיד נוצרי מחטט בכיסיו, ומבטי פחדים, מלווים את המחזה מפתחי הבתים והחלונות, משל פחדו שגם עליהם תעבור הכוס...

פה ושם נראו בני „נוער הזהב" היהודי, שלא ניתן להם להמשיך לימודיהם בבתי־ספר הפולנים בגלל גזירות הספסלים המיוחדים.

ליד החנות של לאם היו מתכנסים בערבים להאזין לרדיו. האנשים היו מהלכים הלוך וחזור בטיילת, שנקראה „מוקרה". שוב ושוב דנו בחדשות, והוסיפו פירושים על גבי פירושים...

לפני שעזבתי את לאנצוט נערכה עצרת־עם גדולה; דובר בה על החלטות ועדת פיל — החלוקה. כל יהודי העיר היו שם. נתרגשתי למראה ההתלהבות והחיבה לארץ שרחשו הכל — נער וזקן. נשמעו נאומים של ד"ר דרוקר, של המהנדס שפץ, וכמובן שגם אני השתתפתי בדברי ברכה.

נפרדתי מבני העיר. העפתי מבט אחרון על העיר שבה נולדתי, על היקרים לי ביותר, ועליתי על הרכבת. שיקשקו הגלגלים, ובמוחי הדהדו דברי השיר היהודי: „האם זוהי את עיירתי העניה; האם את היא זו, או שמא לא ראיתיך אלא בחלום?"

ד"ר צבי הלר תל־אביב

זכרונות אורח מלאנצוט

בשנים 1930—1934 מבקר הייתי לעתים קרובות בלאנצוט יחד עם שמחה זיידן מריישה, הנמצא עתה באמריקה, ומנהל תחנת רדיו ביידיש. היינו באים ללאנצוט בשם מפעל הביטוח של הלשכה הראשית של הקרן־הקיימת. ידעתי הרבה על לאנצוט מתולדות פולין וכן על הגראפים לבית פוטוצקי, שהיו קרובים למשפחת פוטוצקי, בעלי האחוזות בעירי בוצ'אץ'.

שמעתי הרבה על לאנצוט היהודית והציונית — העיר השניה בגודלה באיזור ריישה, שבה נשמעו הדי המאבק בין הנוער הציוני, העסקנים הלאומיים והעממיים לבין „יהודי החצר" — אלה יהודי הסטארוסטה, ששלטו בקהילות, ויחד עם חוגי „האגודה" עמדו למכשול בדרך התנועה הלאומית של יהדות גליציה.

בלאנצוט היו לי גם מכרים רבים. בביקורינו בעיר קבענו את מקום פעולתנו ומנוחתנו במסעדת וולקנפלד, בכיכר המרכזית (רינק). בני וולקנפלד, שהיו מעורבים בחיים הציוניים ובענייני הכלכלה בעיר, היו מקור חשוב לידיעות ציוניות וגם משענת בפעולותינו. במחיצתם הכרנו גם את גיסם, חתן משפחת וולקנפלד, צבי באואר, בן העיר הציונית והתעשייתית, דרוהוביץ'.

לאנצוט היתה עיר תוססת בתחום הכלכלי. היהודים היו פעילים בכל שטחי הכלכלה, ורבים מהם היו קשורים במשק הגראף אלפרד פוטוצקי ועם איכרי הסביבה. היו ביניהם גם פקידי ממשלה, בעיקר בבתי־הספר הממשלתיים, ובעלי מקצוע במשקים חקלאיים. היו להם קשרים מסחריים עם חו"ל, בפרט ביצוא תוצרת חקלאית. לראש הקהילה, הרש אסטליין, לא היתה בתקופה זו השפעה גדולה על החיים הרוחניים והמפלגתיים בקהילתו. בתי־המדרש המו מתלמידי חכמים ולומדי תורה. בתנועה הציונית היתה קשת של כמעט כל המפלגות הציוניות, וביחוד היו חזקים הציונים הכלליים ותנועות העבודה הציונית והחלוצית. בעיר היתה גם מושבה קטנה של בני עירי בוצ'אץ — ביניהם מר פביאן אבנר, בן למשפחה ידועה, מורה דת בבתי־ספר ממשלתיים ורושם תעודות לידה לעדה היהודית. פעל בלאנצוט משנת 1908, היה מעורב בחיי העיר ובמוסדות ציבוריים שונים. אחיו, ד"ר חיים אבנר, היה מהעס־

פרופ' שטרן ורעיתו

קנים הציוניים החשובים וראש הקהילה בעיר צ'ורטקוב. השני, ד"ר שטרן, היה מורה מובהק בגימנסיה וידוע כפדגוג טוב, מקובל על תלמידיו והוריהם. על אף היותו פקיד ממשלתי

היה ציוני נאמן. ממשפחת עסקנים חשובים בבוצ׳אץ׳ שאחד מהם היה ראש העיר בבוצ׳אץ׳ והשני ראש הקהילה וגם ציר לפרלמנט האוסטרי. אשתו, נכדתו של נוסי (נתן) מאן, איש תורה וחכמה, בתו של לייזר מאן, פקיד בכיר וותיק בדואר האוסטרי והפולני. גב׳ שטרן היתה בעלת כשרון מתמטי וספ־רותי מובהק. והצטיינה בסגולה מיוחדת — ידעה לחזור על דף שלם מיד לאחר שקראוהו לפניה והיתה בעלת זכרון פנומנלי במספרים.

בלאנצוט התגורר כרופא גם ד״ר פוהורילה, נכדו של לייב פוהורילה, תלמיד־חכם מבית־המדרש של הצדיק מבוצ׳אץ׳, על באי ביתו נמנה גם הסופר המפורסם בן בוצ׳אץ׳ ש. י. עגנון. הוא היה איש ישר ורחוק מחיים ציבוריים, רצה הגורל המר שדווקא האיש השקט, שהתמסר רק למקצועו הרפואי, ייבחר ע״י הנאצים לראש היודנראט. אשתו וילדיה, נהרגו במקום על ידי אנשי גסטאפו הגרמנים, אחרי שהתנגדה להם בחריפות, ובעלה הושמד יחד עם שרידי הקהילה.

בשנת 1933 עמדה העיר בצל של תנועה אנטישמית חזקה ושרויה היתה באווירה של פרעות, שיוזמה היה שומר החוק והשולט באיזור, הסטארוסטה בוגוסלאווסקי, הידוע בשנאת ישראל שלו.

בלאנצוט, כמו בעיירות רבות בגליציה, היו קיימים עוד מתקופת אוסטריה קואופרטיווים, שפעלו גם בפולין לפי החוק הפולני, בידיעה ובפיקוח מוסדות ממשלתיים מוסמכים וגם בפיקוח פורמאלי של מרכז יהודי לביקורת קואופרטיווית.

אלה היו קואופרטיווים רק לפי הצורה החוקית, אבל למעשה היו אלה מפעלים פרטיים לאשראי לאיכרים על כל ההופעות השליליות של ריבית קצוצה. לשם חיסולה של צורת אשראי זו יסד הציבור היהודי הפרוגרסיווי רשת של קואופרטיווים בהתאם לחוק לאשראי עממי, בהנהלת עסקנים ומומחים גדולים. תנועה זו היתה לתועלת רבה לשכבות העממיות היהודיות — בעלי־מלאכה, חנונים וכדו׳ — ולתפארתו של הציבור היהודי בפולין ובכל העולם. רבים מעסקני תנועה זו ממשיכים בפעו־לתם המבורכת בשטח זה גם בישראל.

אבל מטרתו של הסטארוסטה בוגוסלאווסקי היתה לא עזרה והגנה על האיכרים, אלא אירגון תנועה אנטישמית באזורו ובכל פולין. הוא לא הסתפק בביקורת ובאזהרה, כשם שנהגו לעשות השלטונות במקרים דומים, אלא סגר את הבנק הקואו־פרטיווי, אסר את בעליו וולקנפלד, זאוואדה ואחרים, כדי להרוס אותם מבחינה כלכלית ולשחרר את האיכרים מכל החובות ולעורר תנועה לפוגרומים בכל הסביבה הקרובה והרחוקה.

אנו לא ראינו בעין יפה את קיומם של הבנקים ה„משפח־תיים״ האלה ואת פעילותם, אבל עמדנו על כוונתו הזדונית של הסטארוסטה הלאנצוטאי. הבינונו, שצריך לחסל במהירות את האווירה המאיימת על כל היהודים — פתחנו בפעולה בחוגי הממשלה בלבוב, קראקוב ווארשה והבאנו לידיעת השלטון המרכזי את כוונת הסטארוסטה ואת סכנת הפרעות הצפויה ליהודי לאנצוט, ובזמן קצר שמנו קץ למקרה העגום, שסיכן את כל הקהילה.

מיכאל ולצר

עלילת הדם על ר׳ יעקב העיוור מבאדן

לזכר יהודי הכפרים בסביבת לאנצוט

כבר עברו עשרות שנים מאז פרשת עלילת־הדם, שאירעה בכפר באדן, שבסביבת לאנצוט, בשנת 1905 או 1906. ואף־על־פי שטרם נולדתי אז, חרותים בראשי פרטי הדברים, ששימשו שיחה בפי רבים — הלא היא פרשת הרצח של גרגור השיכור, שגווייתו נמצאה בתוך קמה בשדה; עדותם של 40 גויים כי „ראו יהודי זקן בעל זקן לבן בורח ממקום הרצח בלילה״; פסק־הדין, שדן לתליה את ר׳ יעקב בילובז׳גר בן ה־86; העיר־עור, שנערך בריישה, וזיכה את הנאשם; העירעור השני, שדן אותו למאסר ארבע שנים; מותו של ר׳ יעקב בבית־הסוהר ווידויו בפני הרב: „רבי, אני לא רצחתי, זוהי עלילת דם״ — כל אלה היה בהם מן המתח והריגשה האופייניים לגורלו של היהודי הבודד בכפר של גויים, גורלו של ר׳ יעקב בילובז׳גר הסומא בעין אחת. סיפור עלילת־הדם עבר מפה לפה, מזקן לנער והלהיב את הדמיון. במרוצת הימים נראתה פרשה זו כאגדה מימים רחוקים, אך זו לא היתה אגדה אלא עלילת־דם טיפוסית.

באדן — הרקע למאורע

באדן הוא אחד הכפרים הרבים המקיפים את העיר לאנצוט. החיים בכפרים האלה הם טיפוסיים לאיכר הפולני בימים ההם: עבודה מפרכת בשדה, צרות רבות, „פריצים״ ובעלי אחוזות גדולות. מספר רב של כפריים חיים בבערות ותפוסים לשיכרות. בכל הכפרים האלה היו פזורים יהודים מעטים שחיו בעוני ובדוחק, מהם שהחזיקו בתי־מרזח או עסקים אחרים. בית־המרזח של ר׳ יעקב העיוור, או יעקב בילובז׳גר, שימש זירה לעלילת־הדם.

גרגור השיכור

הפרשה התחילה בגרגור השיכור, שנמנה עם מבקריו הקבועים של בית־המרזח של יעקב בילובז׳גר. השתוללות, שבירת כסאות ומכות — כל אלה לא היה בהם משום חידוש בבית־המרזח, שאליו היו באים אנשי הכפר להשכיח במקצת את צרותיהם ולהתפרק מן העבודה המפרכת. אך גרגור זה היה יוצא מן הכלל, כיוון שבעת שכרותו לא זו בלבד שהיה משתו־

לל, מכה ומגדף, אלא היה פותח את סגור לבו ומספר דברים שלא שמעו מפיו בזמן פכחונו. היה רגיל בעת שיכרותו לספר על השתתפותו הפעילה ברצח היהודים בשעת הפוגרום, למנות את מספר הזקֵנים, שתלש מפניהם של יהודים, ואת מספר בתי היהודים ששדד. לא אחת גרמו דבריו למכות ותגרות בבית־המרזח. מכל מקום, הגויים ראו בבעל בית־המרזח היהודי עצמו, ביעקב העיוור אוייב מושבע של גרגור, רוצח היהודים.

ר׳ יעקב היה אז זקן מופלג. יהודי פשוט, שנתנסה בנסיונות רבים בחייו. זמן רב עשה בקרב הגויים וידע להסתדר עמם. בעינו האחת חלש על הכול, לא ידע פחד ומורא.

רצח גרגור

באחד מימות הקיץ הוצא הכפר באדן משלוותו. חיש־מהר פשטה השמועה בכפר, שגרגור נרצח וגווייתו נמצאה בשדה קמה. הגויים פתחו בחקירה ודרישה, ומיד נמצאו עדים שסיפרו, כי ראו דרך חלון ביתם בלילה יהודי זקן, בעל זקן לבן, בורח משטח שדהו של גרגור, גרזן בידו, ומסתלק לכיוון בית־המרזח. אותם העדים, שהופיעו אחר־כך בבית־המשפט, הוסיפו וסיפרו, כי שמעו גם צעקות מכיוון שדהו של גרגור, אך פחדו לצאת החוצה; אולם דרך החלון ראו מה שראו.

יעקב העיוור נידון לתליה

החשד נפל על ר׳ יעקב בילובז׳גר — והוא נעצר. כל „החשבונות" שהיו לכפריים עם ר׳ יעקב העיוור כאילו נצטברו בנקודה אחת. הכפריים עשו כל האפשר כדי להרשיעו. היהודים, שנזדעזעו מעצם הפרשה, שכרו עורך־דין. אנשי הסביבה נכנסו לעובי הקורה ולאנצוט היתה כמרקחה.

ר׳ יעקב בן ה־86 הועמד למשפט בפני בית־דין של מושבעים. יו״ר בית־הדין שימש אחד בשם פשקובסקי. סניגורו של הנאשם היה ד״ר רייך מריישה. מטעם התביעה הובאו 40 עדים, כולם אנשי הכפר באדן, שהעידו בשבועה, כי ראו דרך החלון זקן יהודי בורח מהשדה ושמעו צעקות וקריאות עזרה...

פרשת העין

תמימותו ופשטותו של יעקב בילובז׳גר היו לו לרועץ. יו״ר בית־הדין, פשקובסקי, שאל את הנאשם, היכן איבד את עינו. הנאשם סיפר, כי בימי נערותו היה חזק וגיבור, אך ברצותו להשתמט מעבודת הצבא זרה מלח לתוך עינו, וכך איבד ראייתו בעינו האחת... ראש בית־הדין, שהוציא את משפטו ודן אותו למוות בתליה, ציין בפסק הדין, בין השאר, כי אדם המסוגל להתאכזר לעצמו בצורה כזו ולסמא עינו, מסוגל גם לבצע רצח... אמנם, גם לו היה מקום להשוואה זו, הרי מרחק של 60 שנה הבדיל בין יעקב שהיה חייב בעבודת־הצבא לבין יעקב הזקן, בעל בית־המרזח. אך נראה, שהאווירה בבית־המשפט היתה נגד הנאשם, והיא שהשפיעה על מהלך העניינים.

מיבצע ההצלה

פסק־דין מוות נגד יהודי בפולין נפל בימים ההם כרעם ביום בהיר בכל הסביבה. אנשי לאנצוט נחלצו לעזרה. היהודים ראו בפרשה זו עלילת־דם נגד יהודי חף מפשע. קבוצות יהודיות התארגנו, כדי לאסוף כסף ולנסות להציל את הקרבן על־ידי העמדת עורכי־דין ידועי שם בעירעור שהוגש.

שני הדיינים ר׳ חיים ראובן וגשל ור׳ ברוך פאסס יצאו על פני ערי גליציה, לשם איסוף כספים לקראת המשפט החדש. לעירעור נתייצב בשם הנאשם עורך־הדין המפורסם מקראקוב — רוזנבלט, וכעוזרו סגן ראש עיריית ריישה — עו״ד הוכפלד. העירעור נתקיים בריישה בחודש דצמבר אותה שנה, בפני בית־דין של מושבעים. בין השופטים היו גם יהודים.

זיכוי הנאשם

יהודי לאנצוט עזבו את עסקיהם וצבאו על בניין בית־הדין בריישה, וכך גם נהגו יהודי הסביבה כולה. אולם בית־הדין היה מלא יהודים. בלאנצוט עצמה עקבו הכל בחרדה אחר העירעור, שנמשך ארבעה ימים רצופים. התביעה הביאה איתה העדים עצמם בפני בית־הדין. הסניגור דרש לרשום פרוטוקול מלא. האווירה היתה מתוחה.

ביום ששי לפנות ערב עמד להתפרסם פסק־הדין. אך יהודי ריישה ולאנצוט לא ישבו לסעודת־השבת וציפו לו בקוצר־רוח. עד מהרה צהלה כל העיר — הנאשם זוכה מכל אשמה. האבל הפך ליום טוב, ומרוב התרגשות אירגנו היהודים, שישבו בבית־הדין, מעין הפגנת־איבה נגד התובע.

ייתכן שבזאת הגדישו את הסאה — התובע נעלב כל כך מן ההפגנה נגדו, שהוא מצידו הגיש עירעור נגד פסק־הדין.

משפט שלישי ו־4 שנות מאסר

המשפט השלישי נערך בחודש מארס. העו״ד רוזנבלט סירב להופיע שנית ופירסם גילוי־דעת, שמארגני המשפט מעוניינים להסית את האוכלוסיה הנוצרית בבאדן ביהודים. הפעם הגן על הנאשם עו״ד נוצרי נודע, ד״ר גרק מלבוב. פסק־הדין הרשיע שוב את הנאשם ודן אותו למאסר ארבע שנים.

מוות בכלא

יעקב בילובז׳גר נכלא בבית־הסוהר בבריגידקי בלבוב. זקנותו לא עמדה בסבל, וכתום שנה ומחצה, מת בבית־הסוהר. לפני מותו הוזעק אליו רב, לפי בקשתו, וכאן, על מיטת־המוות, ביטא ר׳ יעקב בילובז׳גר הפשוט והתמים את גורל היהודי בגולה ובנכר, באמרו:

— אני חף מפשע, טפלו עלי עלילה ברצותם להעמידני לעמוד הקלון ולהיפרע ממני על לא עוול בכפי.

משפחתו נמצאת בארץ

עברו ימים רבים מאז המשפט המפורסם של יעקב בילובז׳גר, אך הדיו הוסיפו להדהד באוזני בני־הנוער בלאנצוט, להלהיב את דמיונם ולהסעיר את רוחם.

הפרשה קשורה בזכרונם של היהודים הכפריים, שכמעט נשכחו מלב.

תהיינה שורות אלו גל־עד לקומץ היהודים בבאדן ובכפרי הסביבה.

ממשפחת יעקב בילובז׳גר נמצאים אתנו בארץ מספר קרובים בשם מגנהיים, מהם שעלו עוד כחלוצים ומהם, שבאו לאחר השואה.

משה רוזנבליט

פרקים מיומן

(מתוך מכתביו למיכאל ולצר)

נולד בלאנצוט ב־1908. בילדותו למד שנים אחדות, בבית הספר העברי, אצל המורים: ר׳ אלתר גרויברט ז״ל ור׳ נתן וַרהפטיג ז״ל. קיבל חינוך כללי, אולם הרוח הלאומית שפעמה בו, היא שהטביעה את חותמה על כל פעולותיו.

נמוך קומה, לבוש פשוטות, צנוע באורח חייו, רציני בהליכותיו, מיושב בדעתו, זריז ומסור בפעולותיו.

על אף היותו רתום בעול הפרנסה בחנותו של אביו, לא היתה פעולה ציונית וציבורית, שבה לא היה, משה הצעיר, מראשי פעיליה ודבריה. היה מהחברים הנכבדים באגודת־נעורים „ספריית נעורים״, שבה השקיע עמל ויגיעה. מפעילי „החלוץ הצעיר״, „השומר הצעיר״, „העבריה״. היה חבר הועד הציוני המקומי ומזכיר הועד למען קק״ל ובכמה מוסדות צדקה.

בין יוצאי לאנצוט בישראל נמצאים בני עירנו, שבחי־נוכם הציוני רב היה חלקו והשפעתו של משה רוזנבליט.

גלמוד בעולם

אוקטובר 1929. — אני מסופק, אם מתאר אתה לעצמך את יסורי נפשי, אם בכוחך להבין אותי, מה פירוש להישאר גלמוד, לבד, ללא חבר, אח ורע. אחרי שליוויתיך בדרכך לארץ־ישראל הבינותי שעזבתני לנצח, הבינותי שכל החלומות המשותפים על חוגים לתרבות וללימוד — נגוזו לעולמים. עתה הנני לבדי כאן, ומי נשאר כאן אתי? בית קברות! והוא מטיל מרה שחורה ואימת מוות.

מעניין: הלא ידעת, כי מעולם לא אהבתי את הרעש וההמולה, את השמחה המופרזת והצהלה המרעישה. וראה, מה מפליא הדבר: עתה, כמה אני מתגעגע לקורטוב של חיים, צחוק וחדווה. מן הידיעות הראשונות שהגיעוני הנני למד, כי אתם שם, בארץ־ישראל, הינכם שבעי־רצון ומאושרים בחלקכם. דבר זה מדביק גם אותי שמחה: לפחות אחד מבני לאנצוט מאושר הינהו — מהרהר אני בלבי.

להלן אמסור לך שלום מכמה חברים: איציק פופיול נמצא עתה בקראקוב. עמד בבחינה. היום היו כאן נפתלי רייך ואהרצ׳י מַרדר.

משוחחים עברית בלאנצוט

נובמבר 1929. — היטיבו לעשות החברים, ששכרו אולם מחוץ לעיר (סמוך לתחנת החשמל). בלילות החורף הארוכים יש מקום, שבו אפשר להתכנס. עלה בידי, בעזרת נחמן קסטנבוים, גרסטן ופריי (מריישה. חתנו של שיפר) להקים חוג לתרבות עברית בבית־הספר. מתכנסים בלילות שבת ובשבת ומשוחחים עברית במשך שעה־שעתיים. בשבוע שעבר נאם מר לדרמן על „רבי יהודה הלוי״, וביום השישי התווכחנו על המאורעות בארץ־ישראל. מובן, בוויכוח לקחו חבל רק נחמן ואני. אי־אפשר להביא את האנשים לכלל דיבור. מבין הבחורים הבאים לשם: נחמן, גרסטן, פריי, זויערהפט, דישה, הנה גריזמן, פנינה מרגל, אסתר יוסט, שרה והלה שטיצל וכו׳, כמעט כולן „שומרות״ לשעבר, ביחד עשרים ושנים איש. אני בטוח, שכל עוד נמשכים לילות־החורף הארוכים וקול צפצוף הצפרים טרם נשמע בארץ — יימשכו „חיי־התרבות״ האלה.

יש מחסור בבחורים בלאנצוט, ומתוך כך מושתתת כל חברה כאן מלכתחילה על בחורות. מה לעשות?

קיבלתי מכתב מאהרן ספיר בווינה. הוא מבקש עצה בעניין החומר שקיבל באוניברסיטה על גיהנום, גן־עדן ותחיית־המתים אצל היהודים, הנוצרים והמוסלמים. לאחר חיבור זה יקבל, כנראה, את התואר ד״ר לתיאולוגיה. יעצתי לו להיעזר בגמרא — סנהדרין, בזוהר על ישעיהו, יחזקאל וכו׳.

מסיבת פרידה לכבוד מיכאל וולצר לעלותו ארצה — אבאַנקעט לכבוד מיכאל וואָלצער צו זיין אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל. למטה (אונטן): יצחק גרינבאום. יושבים שורה ב׳ (זיצן צווייטע ריי): דוד טרומפטר, אסתר יוסט, ישעיה גרסטן. יושבים שורה ג׳ (זיצן דריטע ריי): משה פיילשוס, נחמן קסטנבאום, שמעון וולקנפלד, גצל אסטליין, מנחם בוימיל, משה רוזנבלוט, פנחס צוויבל, פנינה מרגל, מיכאל וולצר, מַכצ׳ה אדלר, הניה לדרמן, הניה גרייזמן, מיכאל רוזמרין. עומדים שורה א׳ (שטייען ערשטע ריי): אליעזר פאַס, מגדל גרסטן, מאנקה מכלוויץ, משה רוזמרין, פנינה זאוארהפט, נחמה ספיר, יוסף זייפרט, לייב שטכר, יעקב טרומפטר, עומדים שורה ב׳ (שטייען צווייטע ריי): שמעון וולצר, מנחם פופיול, נפתלי גלנצברג, מיכאל שיפר, בריינדל לינדנבלוט, ישראל בירנבוים, צבי זאוארהפט, לייב וינר, יעקב בוט, משה טרומפטר.

מעשה בנאום

אוגוסט 1930. — בניין בית העם נשלם והולך, כלומר רק האולם לנשפים וכמה חדרים סביבו, אך טובעים בים של חובות. אתמול נערכה אזכרה לרגל המאורעות בארץ־ישראל. נאם מר ק. מק. כאשר רוצה אלוהים להעניש עם־הארץ הוא שם בפיו מלה עברית כדי להכשילו. וכך היה גם אתו: רצה להוכיח את בקיאותו בתולדות תל־חי, טרומפלדור, ז׳בוטינסקי, וגילגל מעין סיפור על שניהם, שלפיו טרומפלדור וז׳בוטינסקי אינם ציונים אלא „שונאי־ציון" ר"ל שיצאו נגד הציונות ב...חרב וחנית.

זה יומיים שכמעט לא יצאתי החוצה. גשם שוטף יורד ללא הרף, יומם ולילה.

החברה שלנו כאן מרוסקת אברים. במוצאי־שבת הקרוב ייערך נשף ב„גוויאזדה", מוקדש לבית־העם. אומרים, שדרושה תלבושת כהה (סמוקינג) ועשרה זהובים בכיס. מובן, שאני לא אהיה.

דלת־העם היהודית — וציון

ספטמבר 1930. — הריני כיום בן 22 שנה, ושאלות רבות מנקרות במוחי ואינן נותנות לי מנוח. כולנו נרתמנו למפעל הציוני. יום־יום היננו משננים אחד באזני רעהו את הצורך לאסוף כספים למען הקרן־הקיימת וקרן־היסוד, את ההכרח לארגן נוער למען יעלה לארץ־ישראל ויבנה את הארץ. והשאלה המנקרת במוחי היא: מה יהיה על היהודים כאן? מה יעשו צאן אלה, שלא חטאו? מה יעשו עניים מרודים אלה הנותנים לקרנות — כסף שאיננו שלהם, והמתביישים בכך שאין להם מה לתת? המוסד „תומכי עניים", שהינני משמש מזכירו, מוצף עתה בקשות של נצרכים חדשים המבקשים הלוואות של 200—300 זלוטי. בעלי־בתים נכבדים, שמעולם לא נחשבו לנצרכים, באים עתה ומבקשים „מתן בסתר". רבים הם האנשים בפולין הסובלים קור ורעב — ואין עוזר. אמנם חונכתי בתנועה הציונית לדאוג למען ארץ־ישראל, אך לבי נוקפני מה יהיה על כל האומללים הללו? אני תקווה, שתסלח לדברי האפיקורסיים שאני משמיע כאילו לפתע פתאום: לא חפצתי לעורר אתכם בארץ־ישראל שתאספו כסף בשביל אחי־כם בגולה. אין לי כוונה כזאת. אבל דעו, כי אתם בארץ־ישראל אינכם יודעים את נפש היהודי בגולה.

כן, יודע אני, כי היננו מדברים השכם והערב, שכל היהודים צריכים לעלות לארץ־ישראל, וכי אין תקומה לעם היהודי אלא בה, אך מה יהיה גורל 14—15 מיליון יהודים הנמצאים בארצות הגולה? מי יכול לענות על כך? ואני... אני שומע את הצחוק מקפיא הדם וחריקת השיניים של מפיסטו. עם שלם יורד לטמיון! המרגיש גם אתה זאת? לא רחוקה

הארץ ואף לא בשמים היא, אך הזרוע שצריך להושיט לה חלשה היא ואיננה מגיעה...

שלג יורד

נובמבר 1930 — השעה 4 אחה"צ, 12 בנובמבר. כאן, בלאנצוט, יורד השלג הראשון של החורף, אך המאורעות בעיר זורמים כפלג מים שקט ואיטי. מצבי לא נשתנה זה זמן ממושך. רוב זמני עסוק אני בבית־המסחר שלנו, מאחר שאבי אינו יכול לעשות הרבה. התחלתי ללמוד אנגלית יחד עם ישראל גרסטן, בהשגחתו של אחי באמריקה. אני שולח אליו מכתבים ושיעורים ארוכים, והוא מחזיר לי אותם מתוקנים וערוכים. אני כבר כותב ומבין מעט אנגלית, אמנם איני רואה מה תועלת תצמח לי מלימודים אלה, אבל אם לא יועיל לא יזיק.

בעוד ימים מספר תיערך הפתיחה החגיגית של בית־העם. ההכנסות של הקרן־הקיימת בשנה שעברה עלו ל־1,600 זלוטי. אני משמש מזכירו (50 אחוז אספו חברי „הנוער העברי"). נערכו בלאנצוט אסיפות מחאה נגד „הספר הלבן" ונאספו עוד 350 זלוטי לקרן־הקיימת. ספריית „השחר" התפתחה יפה מאוד. קנפל הצעיר מכהן יו"ר ואני — מזכיר. יש לנו הכנסה של 12 זהוב בשבוע. סכום גדול. אנו קונים עכשיו ספרים בעברית וביידיש.

„ישצ'ה פולסקה"

ב־11 לנובמבר חוגגים את יום השחרור הלאומי של פולין. לקראת מאורע זה הוזמנה לחגיגה בבית־הכנסת גם להקת „הזמיר", אך פרץ סכסוך בגלל אי־תשלום ההקצבה ללהקה על־ידי הקהילה במשך זמן רב, והלהקה סירבה להופיע. יו"ר „הזמיר", מהנדס שפאץ, דרש במפגיע שהלהקה תופיע, אך דרישתו לא קוימה. טוב שבא־כוח קצין המחוז לא בא לחגיגה, ונמנעה שערוריה גדולה יותר. תאר לעצמך שיהושע'לי החזן שר „ישצ'ה פולסקה". שפאץ הגיש התפטרותו מנשיאות „הזמיר".

הפוליטיקה העירונית גררה אחריה גם את הנוער. „פוליטיקה" זו פירושה גם סכסוכים ומריבות, והתוצאות הן שמשה רוזמרין ואיציק פופיול נתבעו לדין ונאשמו בעריכת פרעות בבית־הכנסת... בשעת התפילה, והכל בקשר לסכסוך מסביב לרב. כן מסרו לדין את הרב החדש הרב אלטר וַגשל), שנתן חופה וקידושין ללא רשות, וצפוי לו עונש מאסר לשישה שבועות.

לאנצוט תצביע בשביל פילסודסקי

הרשימה הציונית לבחירות לסיים נפסלה בלאנצוט, והיו לה סיכויים טובים דווקא. המועמד היה ד"ר בולבה. עתה יהיה עלינו להצביע בעד הרשימה הממשלתית של פילסודסקי. אך גם זו לטובה, יותר טוב מהאנדקים ימח שמם. הרב קרא לאספת־עם ב„גויאזדה" וקרא להצביע בעד הרשימה הממשלתית. גם שפאץ טען שאין מוצא אחר. בקשר לבחירות אסרו את קרומהולץ מפ.פ.ס. בריישה.

מה שלום החברה?

יצחק גרינבוים לומד בפוליטכניון בנאנסי, צרפת. מאיר מילראד אף הוא לומד שם. אברהם אסטליין, יוסף שיינמן ודוד פאסט — באוניברסיטה. פינק פאסט יצא, כנראה, לצרפת, לבית־ספר גבוה למסחר; זאב מילרד גמר את הגימנסיה ברייששה. יוסק טוכפלד נמצא בקראקוב.

לפני חדשיים הייתי ב„יריד המזרחי". לא היה כדאי לנסוע, אבל בדיעבד טוב שנסעתי וראיתי. לך, הנמצא בארץ־ישראל, אינני דואג, ואני מחכה לשנת 1950, שבה עלינו להיפגש, בהתאם להסכם שערכנו בלאנצוט, במעדניה „לבובסקה".

פרדס קטן — האפשר להתפרנס בו?

כתבת לי על תכנית של נטיעת פרדס בשותפות ועל עבודה משותפת. האם אפשר יהיה להתקיים על פרדס כזה? וכמה כסף דרוש לשם כך? אחי מאמריקה יבקר כאן אצלנו בחג הפסח ואשוחח אתו על הדבר. ייתכן שאשיג עזרה נוספת להגשמת החלום הזה.

פחד ומרה־שחורה

דצמבר 1931 — איזה פחד תוקף אותי לפני שאני לוקח ביד עתון־בוקר! תמיד אני חושש שמא קרה משהו בארץ־ישראל, שמה הקימה אנגליה איזו ועדת־חקירה חדשה לבעיות ארץ־ישראל. מאידך נתקף אני לעתים תכופות במיני חשבונות משונים על כושר־הקליטה של ארץ־ישראל. שאלות משאלות שונות עולות במוחי: כמה יהודים, למשל, יכולה ארצנו זו לקלוט ברבות הימים? בזמן האחרון יש סימנים של התעוררות בעולם הערבי. האם לא יתעוררו הם תחילה לפני שנספיק להתבצר בארץ־ישראל?

אתה שואל, אם נתראה לפני שנת 1950. חושבני שלא, אלא אם כן תבוא לביקור אלינו ותהיה אורחי. אף־על־פי שהחיים כאן הם ללא מוצא, איני רואה דרך כיצד אוכל לעזוב ולצאת לארץ־ישראל. יציאה זו כרוכה בהרס חיי ההורים, המשפחה וכל מה שבנינו כאן במשך שנים. לא! איני רואה מוצא ואיני רואה דרך.

איש קר כקרח

אפריל 1932 — משעממים הימים ואפורים ולאו דווקא מפאת מזג האוויר שהוא ספק חרפי, ספק קיצי. המאורעות הקטנים משפיעים יותר ממאורעות הטבע. ומצב רוחי הוא עגום למדי...

איציק פופיול מבין אותי היטב. אך הוא אדם מיוחד במינו, טיפוס בעל מוח ושכל קר כקרח. אני מחפש עניין, שיעורר בו את החוש ליופי, לרומאנטיקה אבל טרם נוצר הדבר שיעוררו. שום אידיאה, שום רעיון נעלה. לפני שנה נפלה דליקה בחנותו של דשקובסקי (סמוך לבית־הספר העממי), מול בית פופיול. היה זה בשבת בבוקר, בשעה שבע. הדליקה פרצה במרתף בין חביות בנזין, ואשה אחת נשרפה. כמובן, הדליקה הנוראה הדהימה את כל העיר. גם את אביו של איציק. הוא נכנס לביתו וברעש גדול קרא לבני הבית: קומו! דליקה נפלה ליד ביתנו וכבר יש הריגה אחת! — צעק. איציק הפנה ראשו ושאל למקום הדליקה, ולאחר ששמע הכל והוסבר לו, כי הדליקה היא ליד אפו ממש, הסב פניו הזירה אל

הקיר. „כך, שריפה נוראה, אני ארד אחר כך לראות" — הפליט והמשיך לישון.

כמה קרירות אכזרית בבחור זה. הוא גמר את חוק לימודיו בקראקוב, השלים את הפראקטיקה המשפטית כאן ברײשה ואחרי חודש יקבל משרה. סיפרו לו על אהבתי, אך הוא השתומם, כיצד טיפוס כמוני יכול להתאהב... ובחברה קרירה זו עלי לחיות...

דגל העניות

1932. — יש והינני עושה חשבון־נפש — מה נשתנה כאן במשך שלוש השנים שאתה נמצא בארץ? יש והינני אוחז בשערות ראשי, ומאשים את עצמי על אשר לא יצאתי לארץ־ישראל אז, לפני שלוש שנים. כאן היננו שקועים בדחקות, בדלות ללא מוצא. דגל העניות מתנוסס על פני כל. אילו באתי לתאר לפניך את מצב האנשים המתגוררים סביבי, אחד אחד, היתה מצטיירת תמונה מחרידה. האחד פשט את הרגל, השני סגר את חנותו ומסתובב באפס מעשה ומחוסר לחם, השלישי גוסס, הרביעי מתנודד על רגליו והוא מט ליפול. עם שלם נידון לכליה לנגד עיניך, ואין מוצא.

הזמנים שלפני ארבע שנים נראים לי כרחוקים מאוד, כימים יפים שלא ישובו לעולם. לנגד עיני עולים הערבים, בהם היינו יושבים ועוסקים יחד בלימודים, השיעורים במקצ־עות שונים, החוגים שייסדנו.

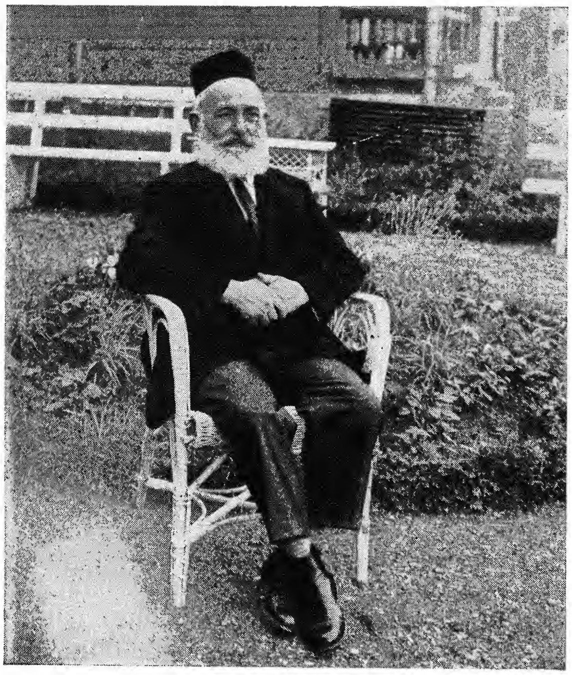
אתה שואל על חדשות בלאנצוט. נוסדו כאן בזמן האחרון ארגונים ומוסדות שונים וכיום המצב הוא בערך כזה: „בית"ר" — בראשו עומד שמעון וולקנפלד עם ה„מרשלים" יעקב טרומפטר, קאלטר, יהושע הלפרן, יוסף גרף ואחרים: „מזרחי" — עם אנשיל כץ, יחיאל נוסבוים, אבי, יהושע פריי; צעירי מזרחי כנ"ל. הסתדרות סתם־ציונית — שפאץ וכו'. קלוב ציוני־כללי לספורט. ויצ"ו — מונה כמאה נשים. פעולתה אינטנסיווית ומלמדים שם אפילו צרפתית. פועלי־ציון, פרייהייט, השומר הצעיר, החלוץ מיסודו של „עקיבא", החלוץ ליד השומר הצעיר, ה„אגודה", יותר מזה — אין.

כיצד פועם לבך בהרגישך היסטוריה של עם?

1933. — עצמתי את עיני לאחר שקראתי תיאורך על הביקור בירושלים, ואני שואל מה הרגשת בשעה שרגליך דרכו על אדמת ירושלים. האם שמעת את זעקת האמהות שנפלו עם ילדיהן בידי הכובש, האם חשת בזעם גיבורי ישראל מימי קדם שחרפו נפשם, אך לא יכלו לעמוד נגד אלה שעלו עליהם בכוח? אני חש במכתבך כאילו נגעה ידי באבן עתיקה השומרת בתוכה את הסוד הכמוס של תולדותינו. הה, כמה רוך, רגש ועוז אופפים אותך למשמע המלים: ביקור בהררי ירושלים ובחמודותיה.

אבי מורי

ספטמבר 1933. — אני שבור כולי ולבי כואב. אבי מת בערב ראש חודש אלול תרצ"ג. נורא! אבי חברי מת. מה לעשות? ואני עתה לבדי, נסחף על גלי החיים האלה. הלוואי ולא יהיה זה תחילת סופי...

שמעון רוזנבליט

אתה זקוק לרשיון כדי להיכנס לביתך

אתה שואל אם אשא לאשה את א. אמנם היא מוצאת חן בעיני, אך ירא אני מאוד מהצעד הזה. איני רואה כאן עתיד בשבילנו, ואין לי גם אפשרות לעלות לארץ. פשוט, חסרים האמצעים. הרי תבין, שבלי פרוטה אי־אפשר לעלות, והסכום הנמצא בידי אינו מספיק לכך. ואולי אוכל לקבל רשיון כניסה, איך? והאם אין זה מצחיק, שכדי להיכנס לביתך זקוק אתה לרשיון כניסה? מה מכאיב הדבר! הכל נשתנה לרעה. חיי יום־יום פה לא רק קשים הם, אלא גם משעממים ומנוונים.

רק לחם צר

נובמבר 1934. — ודאי שמעת על הבחורים — מהם מתכוננים עתה לעלות לארץ־ישראל, ומהם נמצאים בדרך. אני בטוח כי תעזור להם במה שתוכל. הם לא טיפחו בלבם אשליות על החיים בארץ, כוונתם לחיות בה, לאכול לחם צר ולחיות חיים קשים, חיי עבודה, ובלבד להיחלץ מן הניוון הזה ומן החיים חסרי־התכלית.

שידוכים

פברואר 1934. — מצבי דחוק. הכרח לעמול קשה כדי להוציא פרנסה, וסיכויים לעתיד אין. לפתע נטפלו אלי בשידוכים מכל עבר. כל אחד רוצה להרוויח על ידי דמי־שדכנות. הידיד הטוב ביותר מוכן ומזומן למכור אותך. אני מטייל בזמן האחרון עם מ. א. בעיר כבר מדברים, כמובן, שזהי שידוך...

יורד שלג והעיר כולה מכוסה מעטה לבן. הקור מגיע ל־5° מתחת לאפס.

אירוסים

אוקטובר 1935. — ביום 15 באוקטובר באתי בברית אירוסים עם בחורתי שרה לאנגזאם.

קול מארץ־ישראל

1935. — הקול המגיע ממך מארץ־ישראל מעודד. החברים השואלים עליך רגילים להזכירך כאיש חלום, בעל רומאנטיקה וחזון. עתה מבצבץ מתוך מכתביך קול איכר, איש המעשה, היודע מה זה מזג־אוויר ומה היא אמא־אדמה, אולם הגישה המעשית כאילו אינה הולמת אותך. אני מבין, שבזמן האחרון אתה מקבל דרישות־שלום חיות מעירך לאנצוט בדמות חברים המגיעים לארץ. האדמה כאן בוערת מתחת לרגליים ומי יודע מה ילד יום.

אם תשאל לדרך חיי, הרי יודע אתה שהינני מנהל את עסקי לענייני חשמל וחי בצמצום. איני יודע, אך נדמה לי, כי באחד הלילות נקום כולנו לקול שופרו של המשיח, ויאמרו לנו: „לכו לכל הרוחות מכאן...״ ואז נהיה נאלצים שוב ליטול את מקל הנדודים של היהודי הנצחי — ולנדוד...

האווירה משנה גם אנשים. הזוכר הינך את „ישראל המשוגע״? הרי הוא היה תמיד בחור עליז וסוער, הוא, שהיה ראש וראשון בהתחרות כדורגל, אורח תמידי בכל התקהלות, הפך לאיש אחר — והדבר הוא כחידה. הדבר רציני, ועצם השינוי שחל בו, יש בו עניין לכלל, כיוון שהוא עוסק בענייני הכלל, למען העני והחלש. הוא הפך את בית־הספר שלנו (או ההקדש כפי שהיינו רגילים לקרוא אותו) לבית־לינה לעניים, ומינה את עצמו למעין שומר־הסף. ועניים עוברי־אורח, הבאים ללאנצוט בדרכם על פני עיירות יהודיות לחזר על הפתחים ולבקש נדבות, מספרם הולך וגדל. הוא סידר את המקום, שומר עליו שיהא נקי ויפה, ומצליח לקיים מפעל טוב ונאה. „משוגע״ זה התחיל לעסוק בדברים „נורמליים״ מאוד. יסד „בית־לחם״, שם הוא מחלק לחם לרעבים מלאנצוט, ואכן זהו דבר בעיתו, כי רבו הרעבים והעניים בעירנו.

מארס 1936. — תודה לך בעד מתנתך. אתה שואל מתי אשא אשה. קשה לענות, כי בינתיים אין כסף לשני הצדדים.

המצב כאן רע. חשים שהקרקע מתמוטטת מתחת לרגליים. מי יודע, אם בעתיד הקרוב לא תקבל ממני מכתבים, בקשות לעזרה. הושע נא! עזרו! הצילו! אינך יכול לתאר לעצמך את הצער ואת הדכאון השורר ברחוב היהודי והחתום בפניו של כל יהודי.

שקט ונעים

1937. — מאורעות רבים התחוללו בחיי החברה בלאנצוט. משה פיילשוס — עסקיו טובים. משה רוזמארין נשא אשה, שמעון וקלמן וולקנפלד נשאו נשים. החברים התפזרו.

אשתי זוכרת אותך יפה. רגילה היתה לבוא ל„השומר״. מסורה לרעיונותיו גם כיום (קונה שקל). דורשת בשלומך. אמי האהובה טובה ונאמנה. קוראה את מכתביך, יחסה אליך כמו לבנה ודורשת בשלומך. חודש מאי. פעמון הכנסיה מצלצל ועל מגדל הכנסיה מנגנים. היא יושבת בחוץ ומאזינה לקול התפילות הנוצריות...

שקיעה

יולי 1940. — כבר עזבתי את פשמישל. אנחנו נמצאים כאן, עובדים ומרגישים בטוב. כל־כך היינו משתוקקים למכתבים מבני לאנצוט אשר בארץ־ישראל. מכתבים אלה מאירים את שמינו ואת לבותינו. אני פורס בשלום כולכם בכל מקום אשר הינכם.

מימין: (פון רעכטס): מיכאל וולצר, שרה רוזנבליט (לנגסם), משה רוזנבליט

מיכאל ולצר

הגראף אלפרד פוטוצקי ויהודי לאנצוט

עם ההווי של עיירתו ספג כל איש לאנצוט גם את הסמ־מנים האפייניים של החזיון הקרוי „הרוזן אלפרד פוטוצקי". הנה אני רואה אותו בעיני רוחי צועד ברחובות היהודים, שופע עממיות וטוב־לב, ומבטים סקרניים מלווים אותו. הלא מחצית תושבי העיר לאנצוט פרנסתם היתה על ידו. פוטוצקי האציל שאכל... משחיטה יהודית מפני שלא רצה להחליף את מוכרות־הבשר חוה ושפרה שיינמן שהיו מביאות לו בשר ודגים הביתה, פוטוצקי — „דוד היהודים", כפי שכינוהו הנוצרים.

אמהות, שרצו להרגיע את ילדיהן המפונקים שנעלבו כי נעליהם מטולאות, אמרו להם: „קח דוגמה מהרוזן פוטוצקי", משום שהיה לו מעין „סמל" בצורת טלאי, שהיה נושאו על מגפיו כדי לשמש דוגמה לצניעות בלבוש, על אף ההידור והנקיון שנהג בלבושו. פוטוצקי — על האגדות שנרקמו סביב אישיותו וארמונו; הסמל בצורת עץ בעל ששה ענפים, שאחד מהם נראה קטוע, המציין, לפי האגדה, את אחד מבני משפחת פוטוצקי שנתגייר בימי־הביניים, בימי הרדיפות האיומות על היהודים, לפי שביקש לשתף את גורלו עם גורל הנדכאים והנרדפים, והוא הועלה על המוקד.

*

הרוזן פוטוצקי היה חלק בלתי־נפרד מלאנצוט היהודית. ארמונו המהודר, המשמש בפולין של היום מוזיאון, שימש לא אחת מקלט לנרדפים ולנדכאים. לא מעט עזר ליהודי לאנצוט בימים האיומים של הכיבוש הנאצי, ואף־על־פי שספק רב אם הצליח להציל יהודים ממוות, היה הוא הנוצרי היחיד שהעז לעמוד לימין היהודים ולעזור להם. הוא היה החבר היחיד במועצת העיריה, שהצביע ביום הגירושים — בשנת 1939 — נגד גירוש היהודים מלאנצוט.

זמן קצר לפני כניסת הרוסים לפולין, בשנת 1944, גלה פוטוצקי מעיר מולדתו לאנצוט, ועמו קרונות של חפצי ערך ועתיקות מארמונו. רכוש זה צריך היה להבטיח את קיומו בגולה. מת בגיל 72 בשוייץ, בתחילת מאי 1958. היה רווק כל ימיו, ולעת זקנה נשא אשה אנגליה ממוצא פולני. בשנותיו האחרונות לקה בשיתוק חלקי ברגליו, לא היה בכוחו ללכת בעצמו והובל בעגלת־נכים.

הממשלה הפולנית הקומוניסטית נאבקת עתה על הרכוש של פוטוצקי בחו"ל. הסיפור על 11 הקרונות של חפצי־ערך, שהוציא לחוץ־לארץ, מהלך כאגדה בקרב האוכלוסיה הפולנית. סיפורים על עתיקות מלפני מאות בשנים שנשארו בחו"ל מתפרסמים בעתונות פולין. ידוע, כי בין חפצי־הערך בארמונו של פוטוצקי היו גם מתנות יקרות־ערך, שנמסרו לו על־ידי היהודים בזמנים שונים. ארמונו של פוטוצקי, אולמי האורחים, התיאטרון — כל אלה משמשים עתה נושא להתענינות בפולין כשריד מפואר של העבר שאיננו עוד.

ראשית בואם של הפוטוצקים ללאנצוט

הפוטוצקים הראשונים הגיעו ללאנצוט בשנת 1800 לערך. הנצר הראשון למשפחה פולנית אצילה, שקבע מושבו כאן, היה יאן פוטוצקי, שנשא לאשה את בתו של המארשל הפולני לובומירסקי. יאן היה סופר, משורר ואיש רב־תהפוכות. הוא שהכניס לספרות הפולנית את הרפורטז'ה, שתיארה פרקי הווי ומאורעות. חיבר מחזות ודראמות ובכללן „שש פרדות" ו„הצו־עני מאנדלוזיה". להצגת מחזותיו בנה תיאטרון בארמונו.

לבני לאנצוט זכורה התעלה העוברת ליד הארמון — בין הסיפורים המהלכים על יאן פוטוצקי רווחת האגדה, שסופר גרמני כתב ביקורת קטלנית על מחזותיו. נתרגש הזקן עד כדי כך, שציווה לאסוף את כל ספריו של הסופר הזה, לקרעם לגזרים ולהטילם לתוך התעלה...

על מותו של יאן פוטוצקי, מסופר, כי לאחר ארוחת־בוקר לקח כדור של כסף, שהיה מוכן במגירתו, וירה אל פיו...

*

אמו של אחרון הפוטוצקים, אלפרד, חונכה בחצר הצאר הרוסי. היא היתה ממשפחת רדז'יוויל. ביומנה משנת 1885 מסופר, בין השאר, כי לפני שעברה לגור בארמון בלאנצוט, לקח אותה בעלה לסיור נרחב בארצות העולם, כדי שתראה את מכמני האמנות והיופי בעולם, ואולי כדי לרכוש מקצת מהם בשביל הארמון של העיירה הקטנה. ואמנם היא הביאה עמה מחו"ל גננים לתכנון הגנים שליד הארמון, ארכיטקטים וציירים וכן שלל תמונות וחפצי־אמנות. כן התקינה מגרשי ספורט והעלתה את רמתה וקרנה של העיירה הקטנה.

שני בנים היו לה — האחד יוז'י פוטוצקי, שהיה שגריר פולין בארצות־הברית לפני מלחמת העולם השניה, והשני — אלפרד, איש לאנצוט. הוא נשאר ה„אורדינט", היינו הממונה על הרכוש כולו, שלפי החוק אסור היה למכור אותו, אלא להוסיף עליו או לפתחו. הפולנים קראו לו בלשון חיבה — פרדז'ו.

ההיכרות הראשונה

זוכרני היכרותי הראשונה עם הרוזן: שנה שנה, בחג השחרור הפולני — ב־3 במאי, היתה להקת „הזמיר" מתייצבת לפני ארמונו ומנגנת לכבודו. אני הייתי בין המנגנים הקטנים בקלרינט. הרוזן יצא לפני פתח ארמונו, הושיט יד ובירך את המנצח. אחר כך לחץ את ידי כל אחד ואחד בהחליפו ברכה או בדיחה — „חבל שאינך מנגן בתוף ענק" אמר לי בחיוך, כאילו „להרגיזני" על היותי הצעיר והקטן שבחבורה. שנה שנה חזר ונשנה המחזה הזה שנתלווה, כמובן, בתרומה הגונה ל„הזמיר". זו היתה הכירותי הראשונה עמו.

בפעם אחרת, זוכרני, היינו במושבת קיץ של „השומר הצעיר", והיה צורך ברשיון ממנו, כדי לנוע ביערות שהיו

רכושו. הלכתי אליו עם משה רוזנבליט. הוא קיבל אותנו יפה ונתן לנו את הרשיון המבוקש. אף התעניין בנו ושאלני מה אני חושב להיות בעתיד? אמרתי לו, שבדעתי לעלות לארץ־ישראל ולעבוד את אדמתה. הוא איחל לי הצלחה. לאחר שנים רבות זכר להתעניין בי ולחקור, עם הגשמתי את חזוני לעלות לארץ־ישראל.

קשריו עם היהודים

כאמור היה הרוזן פוטוצקי ידיד היהודים. כאשר פנו אליו בשנת 1937, בימי החרם הפולני נגד המסחר היהודי, וביקשו שגם הוא יתן ידו לחרם נגד היהודים, אמר: כאשר אני מוכר משהו ליהודי הנני מרוויח, לא כן אם אני עושה עסק עם בני־עמי...

היה בלאנצוט מנגן יהודי, בשם משה שטיצל, אשר לא זו בלבד שהיה בן־גילו של הרוזן, אלא נולד באותו יום ממש. „זכות" זו עמדה לו, שפוטוצקי כינה אותו „בטהובן שלנו", והיה מזמין אותו לנגן בכל חגיגה והיה שולח לו מתנות לביתו. „בטהובן" הוא היום עיוור ומתגורר בלוד.

פרשה מיוחדת היא זו של „משוגע העיר", אפרים גולדמן. היה זה לא „משוגע" סתם, אלא איש רב־כשרונות: חורז חרוזים, מזמר, מצייר ומפסל. פוטוצקי היה מזמינו לנשפים הגדולים בארמונו והיה משעשע את אורחיו ביהודי בעל המלבוש הארוך, הפיאות וכובע החסידים. „חזיון כזה לא תמצאו בכל העולם" — היה מבטיח לאורחיו. כוונת פוטוצקי היתה לכשרונותיו של האדם, כיוון שמשוגע זה היה מצייר על הקיר את קלסתר־הפנים של האורחים כהרף־עין, משמיע חרוזים ומאלתר שירים על כל שם שנזדמן לו...

*

כאשר היה בא הרוזן פוטוצקי לכנסיה בעירו, נהג לשבת בין המון העם, אף־על־פי שהיה לו שם מקום כבוד מכוסה בחופה. קברות אבותיו נמצאו במרתף הכנסיה, כנהוג אצל נבחרי העם.

פוטוצקי בימי השואה

סיפורים שונים מספרים על פעלו לטובת היהודים בימים האיומים של מלחמת העולם השניה, כאשר הנאצים השתוללו בפולין כולה. לזכותו זוקפים כמה וכמה פעולות הצלה, ובכלל זה הצלת בית־הכנסת העתיק בלאנצוט מחורבן.

ביום הגירוש של יהודי לאנצוט, ערב סוכות 1939, אספו הגרמנים את כל יהודי העיר בגן הסטארוסטה. המכות והעינויים היו איומים. שתי נשים לאה קסטין (אנמוט) וא. וולקנפלד הלכו לפוטוצקי ומצאוהו בדרכו לישיבת העיריה. לפנייתן אמר: „שאו בגאווה את גורלכן ושמרו על כבודכן".

בישיבת העיריה עם הגרמנים האשימו, כמובן, את היהודים שהם בוגדים, ומשום־כך הכרחי לגרשם. אמר הוא: „אני ערב ליהודי לאנצוט שלא יבגדו". אף־על־פי־כן החליט הרוב לבצע את הגירוש.

משמאל (פון לינקס): הרוזן אלפרד פוטוצקי, לובומירסקי, זאמויסקי, אפרים גולדמן...

באותו יום פנתה אליו משלחת גדולה של נשים יהודיות, וביניהן: שפרה שיינמן, אסתר וולקנפלד, רחל מרדר ואחרות. הוא יצא אל המשלחת, בלווית הבישוף של העיר — „עשיתי כל מה שיכולתי", אמר, „אך לא הצלחתי מאומה". ולאחר הרהור קל הוסיף: „גם אני עצמי נתון בסכנה". היתה זו פגישה שנחרתה עמוק בלב רבים מאלה שהיו באותו מעמד. הבישוף בירך את היהודים ופוטוצקי נראה כשהוא מנגב דמעותיו. „אני מייעץ לכם לברוח. לברוח לכל אשר ישאו אתכם עיניכם" — **הפליט.**

באותו יום אסרו הגרמנים בני־ערובה מבין העסקנים הפעילים של היהודים בגן הסטארוסטה. סכנת־מוות ארבה להם, אך בהתערבותו של פוטוצקי ניצלו.

הצלת בית־הכנסת

בעצם שנות המלחמה היו זמנים, בהם נאלצו יהודים לחזור לעיר, ואחר־כך גורשו שוב, עד הסוף המר של הגיטו וההשמדה. היו ימים, בהם באו פליטים לעיר. פוטוצקי עזר בתרומות של מיצרכים ופחמים. הודות לו הוקם מטבח והוגשו ארוחות חמות לפליטים, דבר שהיה בלתי־אפשרי לולא עזרתו של הרוזן. באותה תקופה שרפו הגרמנים את כל בתי־הכנסת בכל ערי גליציה, ואף בלאנצוט אספו את הספסלים והשולחנות במרכז בית־הכנסת, שפכו עליהם נפט ושלחו אש בבניין. היהודים לא התחשבו בסכנה ומיהרו לבית־הכנסת להציל את ספרי התורה. והנה הופיעו קצינים גרמניים... וכיבו את האש, וכך ניצל בית־הכנסת העתיק מכליה.

עובדה זו, שהיא מעשה־נס, מייחסים היהודים לפוטוצקי. סבורים, שהגרמנים, שמפקדתם הראשית היתה בארמונו של פוטוצקי, נשלחו על ידו לכבות את הדליקה.

אלה ראשי־פרקים לתולדותיו של הרוזן פוטוצקי, שליווה את לאנצוט היהודית עד לקצה המר. לאנצוט היהודית אינה קיימת עוד. גם הארמון בקצווי העיר ריק מבעליו. עם קיצם של החיים היהודיים הקיץ הקץ על הרומאנטיקה האצילית של בית פוטוצקי בלאנצוט.

*

„אדוני לאנצוט" (Master of Łańcut), זה שם ספרו האוטו־ביוגרפי של הרוזן אלפרד פוטוצקי, אחרון בעליה של האחוזה וטירתה, ובו הוא מעיד על עצמו — „הנני בן של תקופה ומעמד אשר שתי מלחמות עולם טאטאו אותם".

בסופו של הספר מעלה מחברו גם מזכרונותיו על הכיבוש הנאצי. הוא כותב:

„...הם באו בשעה חמש לפנות בוקר. עם הנץ השחר, ראיתי את הטורים הגרמניים הצפופים במצעדם ליד הארמון בכיוון מזרחה. רוב היחידות היו ממונעות. תחושה של יאוש אחזה בי נוכח עליונותם המכריעה בציוד על פני צבאותינו. כל אותו יום הם צעדו, טור אחר טור, כזרם ללא־סוף. היה יום ראשון, ואני עם אמא הלכנו לתפילה — ולו מטעמים פורמאליים. היה עלינו להפקיד עצמנו ואת לאנצוט לחסדי שמים. העיר לא נפגעה קשה. מיד בתום התפילה, פתחה אמי — בעזרת נזירות וד"ר ידלינסקי — בית־חולים לטיפול בפצועים ובמזועזעים".

להלן הוא מספר, כי בשעות אחר־הצהרים באו לחדרו קצינים נאציים — אנשי ס. ס. ועמם שני רופאים. הם אמרו, שהחליטו לאכסן קצינים גרמניים בארמון, בקומתו השניה.

ב 12 בספטמבר הגיע המטה של החיל, וכל הארמון נתפס על־ידי הצבא הגרמני.

ובינתיים נמשך, באין קץ, מסעם של הצבאות הגרמניים מזרחה. נראו שבויי־מלחמה פולניים רבים. וארשה התגוננה בגבורה.

ולפתע הגיעה השמועה — ב־17 בספטמבר — שהצבא האדום חצה את גבולות פולין וכבש את וילנה. חלוקה של פולין... כאז. ממשלת פולין נמלטה לבוקארשט ואתה פליטים רבים.

הנהר סאן נקבע כגבול בין שני הכובשים. עם זה התחילו חוזרות יחידות גרמניות מן המזרח. לאנצוט — נודע לי ממקורות המטה הגרמני הראשי — תעבור לידי הרוסים.

„לא פחות נוגע־ללב היה גורלה של האוכלוסיה היהודית בעיר לאנצוט. בבוקרו של יום ה 26 בספטמבר ניתנה להם שהות של שש שעות לעזוב ולעבור את הסאן. אכזריותה של פקודה זו זעזעה את אנשי המועצה המחוזית, ואולם בקשותיהם מן השלטונות הגרמניים לא נשאו פרי. משפחות שלמות, מהן שהתגוררו בלאנצוט במשך דורות, גורשו מבתיהן בבוקר ואולצו להסגיר עצמן לחסדם של הבולשוויקים. מהן שהסתתרו ולאחר ימים אחדים פנו אל הארמון וביקשו את עזרתו. עשיתי ככל שהיה בידי לסייע בידן להימלט ממעניהן הנא־ציים".

להלן מספר הוא שהקים, יחד עם אמו, ועד עזרה למען עניים, נפגעי המלחמה — פולנים. ולא היה בכך משום התנגשות בגרמנים — מציין הוא.

בינתיים נמלט שומר־היערות שלו עם בניו. בארמון נערכים חיפושים. הגרמנים מחפשים נשק ומקלטים. הוא עצמו נתבקש לא לתת יד לפעולה נגד הגרמנים ולא לברוח.

ועוד הערה אחת בספר לגורל היהודים בתקופה זו:

„המונים מיואשים של יהודים מגורשים מגרמניה ופולין המערבית התחילו מגיעים ללאנצוט, סמוך לחג המולד. אין לתאר את מצבם, ואין כלל בידי לתאר את שפלות הרוח המוחלטת של מעניהם. היתה זו אכזריות נפשעת מעבר להישג הדמיון — שאין אתה יכול להאמין בה, אלא שהיית עד למצוקתם של האנשים, הנשים והילדים החפים מפשע".

בהמשך הדברים מתברר, שמשרתיו של הרוזן נתפסו למחתרת, ואפילו התקינו בית־דפוס סתר בחדר מתחת לגג הארמון. כרוזים ועלונים נדפסו בו. הוא עצמו, הרוזן, נקרא לחקירות במטה הגיסטאפו בריישה.

ושוב קטע בזכרונות, שעניינו ביהודים.

„בקיץ התחיל המצוד על האוכלוסיה היהודית, ובחודש אוגוסט, כאשר הצבאות הגרמניים הגיעו לוולגה, צפונה מלנינגראד, התחיל הטרור האנטי־יהודי בלאנצוט. אנשי ס. ס. וסוכני גיסטאפו פשטו לפתע בעיר וכינסו את כל היהודים ללא הבדל גיל ומין.

אחדים מהיהודים הפעילים ביותר, גברים ונשים, התחמקו מהמצוד ונמלטו ליערות, כשאיכרים וחברי המחתרת שפעלו באיזור וחיו בכפר, מסייעים בידם. אני הודעתי באמצעות סוכני, שיש להרשיט להם כל עזרה אפשרית, בלי לעורר את הגיסטאפו למעשים של תגובה".

חורף 1942 קשה ומר. בחזית המזרח נמשך המאבק לחיים ומות של הנאצים.

תגבורות של צבא גרמני זורמות דרך לאנצוט למזרח. בטהרן מתכנסים ראשי מעצמות הברית לדיונים על עתיד אירופה. באוירה זו עובר על פוטוצקי חג המולד האחרון בארמון הולדתו.

המחתרת הפולנית מגלה פעילות רבה. בחודש מארס, באחד הלילות, נרצח מיור ווינארוויץ מלאנצוט. לא ברור לו, לכותב, אם אנשי־מחתרת או „הרפתקנים" רצחוהו. הגרמנים מוציאים־להורג בני־ערובה.

בסוף אותו חודש כבר רואה לאנצוט קצינים וחיילים גרמנים נסוגים מחזיתות רוסיה. הצבא האדום מתקרב לדניסטר, לסאן. הרוזן ואמו חרדים מהכיבוש הסוויטי הצפוי — עוקרים לקראקוב בדרכם לווינה. אריזה מבוהלת של חפצי־אמנות למיניהם — „דמעות עומדות בעיני המשר־תים", מעיר הכותב. ובלילה עולה טרטור אווירונים בשמי העיר. 174 ארגזים טעוני חפצים נשלחו ב 10 במאי מתחנת לאנצוט. ב 15 ביוני שוב נשלחו לווינה 150 ארגזים. במחצית יולי — עוד 200 ארגזים.

הגרמנים מתבצרים לאורך הסאן, אך ב 23 ביולי פורצים הסוויֶטים והרוזן, ברשות הגרמנים, עוזב את העיר, והוא — בפעם הראשונה בחייו — פליט. תחילה בקראקוב, ואחר־כך באוסטריה.

בחו״ל הוא חי את גורל עמו וארצו, הנכבשת והולכת על־ידי הצבא האדום. לא יוצאים ימים רבים והוא שומע הודעה בראדיו, מטעם סוכנות טא״ס, כי אחוזות לאנצוט הוקפה, ולהלן:

„אחוזות הרוזן פוטוצקי הוחרמה וחולקה לטובת העם״.

עתה הוא נמצא בווינה המתגוננת. הסרדיוט הנאצי באלדור פון־שיראך אוסר עליו לעזוב את העיר. הצבא האדום מתקרב לשערי העיר, אלפי מטוסים של בעלות הברית מפציצים אותה. ראדיו מוסקבה מודיע על ועידת יאלטה — „פולין נמכרה לסוויטים״.

בשווייץ הוא עוקב אחר המשא־ומתן בין ממשלת פולין בראשותו של מיקולייצ׳יק, לבין הסוויטים, ועם כשלונו נתברר לו לחלוטין, ששוב אין לו דרך חזרה לפולין, וכי „אבדנו שוקע בטרגדיה של אומה שלמה״. הוא עוד שמע, כי המפקח על המוזיאון בלאנצוט מתגורר בחדריו בארמון. בסיום ספרו הוא מעיר (שנת 7—1956, צרפת):

„לאנצוט היא עתה מוזיאון ממשלתי, הנשמר ככל האפשר במצב שבו נמסר לי על ידי אבי, ולידיו על־ידי אביו וכו׳ — עד לזמן שבו נשא הרוזן פוטוצקי אשה מבית לובומירסקי, ואף על כך אני מודה לאל. באחרונה שמעתי ברוב שמחה על החג הרשמי שנערך במלאות 600 שנה לעיר לאנצוט. באולם הלבן שבארמון נערכה קבלת־פנים וכוסות הורמו לכבודי. את הכוס הראשונה הרים איכר זקן. נתרגשתי מאוד, שלאחר המאורעות המכריעים של השנים האחרונות, עדיין מכבדים אותי בביתי״.

ממשלת פולין שומרת על הארמון — מצבה לפאר עברה של הארץ. „משטרים באים והולכים, ואולם עמה של פולין חיה יחיה... ולאנצוט היא חלק בתולדותיה״.

שמעון ולצר הי״ד

ערב חורבן

(מכתב מלאנצוט)

מכתב זה נשלח מלאנצוט בחודש יולי 1938, שנה ויותר לפני פרוץ מלחמת העולם, שבה נשמדה יהדות אירופה ובתוכה גם כותב המכתב. המכתב — עדות היסטורית וגם אספקלריה לנפשו האצילה של כותבו.

חזון ודמע

הימים הם ימי הקיץ והחופשה בבתי־הספר. בלבי מקנן הרצון לכתוב לך, אחי היקר, על החזיונות הנפלאים של הטבע התופסים את עיני ומפעמים לבי; על מרחבי שדות, שסימני החריש עדיין ניכרים בהם גם עתה, על שיבלי־הזהב הגבוהות המשתחוות מלוא אפיים לפני הקוצרים; על עצים עמוסי פירות בגונים ומינים שונים, הגדושים ציפרים, שהגיעו לכאן לא מזמן מארצות רחוקות; על זוגות צעירים המתעלסים ליד העצים הזקנים ועל קשישים המחפשים משען ונופש על ספסל חדש, שהותקן זה עתה. הכול מסביב רונן וצוהל. במרחב — עדרי פרות בגון אדמדם ורועים צעירים משגיחים עליהם; חזירים מסורבלים רובצים ומחממים עורם. ילדים מתרוצצים ברחובות ומשחקים במחבואים. הנוער המבוגר יותר מטייל בשדרות עירנו, או שטוף ויכוחים במועדוני הנוער בערבים. נוער תוסס ומחפש.

אך שוב אין אלו הזמנים, שהיו פעם בלאנצוט. עברו חלפו ימי הזוהר של הנוער היהודי בפולין. שוב אינך רואה את הטיולים ההמוניים בחדשי החופשה של נוער יהודי שר ומזמר. נשתנו הימים: האוכלוסיה הפולנית מתקדמת, אך היהודים כאילו מבודדים ממנה, וגורל אחר מנת חלקם. ראוי לך לראות עתה את האוכלוסיה הפולנית ביום הראשון בשבוע, בלכתם בהמוניהם, אל הכנסיה. הלבוש, ההילוך, הכול מבריק בצבעי המשי והקטיפה. אך לא כן היהודים. אלה יושבים

שמעון וולצר

במרתפים, נאבקים מרה על פרנסתם. הכול נלחמים בהם, הכול רודפים את היהודי הבורח על נפשו, כאילו העולם כולו קם עליו לבלעו. היהודים בעיר — רובם מהלכים קרועים ובלויים. אם לבוש מישהו בגד חדש, הרי זה מתנת קרובי משפחה

בארצות חוץ. אילו היו באים אלי באמצע הלילה ואומרים, כי יש לי אפשרות לעלות לארץ־ישראל, הייתי בורח לשם ערום כביום היוולדי, ללא חשבון וללא מחשבה, כי קצה נפשי בחיים האלה, חיי דלות ועוני ללא תכלית ומטרה.

ואם חסרו ליהודים צרות, הרי נתרגשו אלו בצורת סיסמאות „מודרניות" וההסתה של האנדקים. קוראים להחרמת חנויות של יהודים; מתנוססות סיסמאות הקוראות לפולנים לקנות רק אצל פולנים. הממשלה משחקת במשחק הניטראליות במסע האנטישמי נגד היהודים ומסייעת לאנטישמים בדרכים משלה: חיפושים נערכים אצל בני נוער יהודי. מחפשים נשק, כי הגויים הפיצו שמועות שהיהודים מזדיינים, כדי להתגונן נגד מתקיפים פולנים. גזירות מגזירות שונות ניתכות יום יום על ראשי היהודים. כאן ההתנכלות לשחיטה היהודית, שגרמה להאמרת מחירי הבשר הכשר, והנה החוק החדש שגרם להריסת בתים ישנים ומחסנים של יהודים. במקום הרכוש היהודי הנהרס אין בונים חדש. אין בניה יהודית, אין התקדמות. עמידה במקום או נסיגה והרס.

גם בעירנו לאנצוט החמיר המצב. כמעט שאין היהודי יכול לצאת החוצה בערב. פוגעים ביהודים בעלי זקן, מתקיפים ומכים. היהודי הוא בעיני הגוי השעיר לעזאזל. ומרגיז אותי עוד, שהננו מוצאים יהודים המתביישים בלשון דיבורם, יידיש, ומבכרים את השפה הפולנית. ולעומתנו מיעוט אחר בפולין, האוקראינים, העומדים במאבק קשה על זכויותיהם, אינם מוותרים, אינם נכנעים, עומדים על נפשם וגאים במוצאם ובשפתם.

אתה רואה עתה תנועה של אוכלוסיה פולנית בשני כיוונים. פולנים רבים נוסעים ל...גרמניה, לעבודה. מבטיחים לפועלים אלה, כי בגרמניה ירוויחו חמישה זלוטי ליום מלבד אוכל ולינה. הפועלים הפולנים שמחים לרווח כזה. אך אפשר להבין, כי כוונות מרחיקות־לכת טמונות במסעות אלה. מכל מקום, לנו, היהודים, אין נסיעות אלו מבשרות טובות. הפולנים ילמדו בגרמניה בראש וראשונה את התורה הנאצית וקל לתאר מה יביאו עמם בשובם.

המסע השני הוא זה לתפיסת אדמות האוקראינים. כפי שמספרים, נמכרות אדמות האוקראינים לפולנים במחצית ערכן. הממשלה הפולנית מעוניינת ליישב פולנים בשטחים המיושבים אוקראינים והיא מעודדת התיישבות זו על חשבון האוקראינים, הנוקמים ב„שכנים" החדשים, מציתים בתים ומתקיפים את הקמים עליהם לכלותם.

חדשות בבית

אחי היקר, שנה עברה מהיום בו עזבת את עירנו בשובך לארץ־ישראל, לאחר ביקורך אצלנו, ומני אז לא נשמעה ידי לקול הלב. לא יכולתי להעלות על הנייר את רגשותי, את מבול המחשבות המציפות אותי ברגע שאני בא לספר על מצבנו והווי חיינו. אין הדברים פשוטים כל עיקר: נדידה, הגירה. כל היהודים המוצפים דאגות יומם ולילה שואלים השכם והערב: „מה אומר הרדיו? מה נשמע בארץ־ישראל? האם שקט שם? האם לפחות בארצנו הקדושה נותנים ליהודים לחיות בשקט?" כך שואלים יהודים תמימים וטובים אלה.

אך בינתיים יש גם עניינים „משלנו". הימים — ימי חום כבד והכל מחפשים פינת צל. בשעות הערב זורמים החוצה, אל הגינות והעצים, והנה לפתע, שוד ושבר — הרב של עירנו התעלף. מתכנסים סביב בית הרב, רצים להזעיק רופא, אך עד מהרה פשטה הבשורה הרעה: הרב נפטר. יהי זכרו ברוך. ליד מיטת המת פורץ סכסוך בין בנו של הרב לבין חתנו. זה טוען כי כס הרבנות מגיע לו בירושה וזה טוען לא, כי לו מגיע כס הרבנות, מכיוון שהוא ראוי יותר לכך והוא תלמיד חכם גדול יותר. וכרגיל, מתחילים לרוץ אל הפריץ, אל הממונה על המחוז. ובינתיים מתערב בענין הדיין ר' אלטר, כותבים מכתבים אל הרשות, והרי עניין לעיר להתדיין ולהתגדר בו. יהודים מזוקנים ונערים רכים עומדים ברחוב, מטים אוזן לסיפורים הקולחים כזרם מים שאינו פוסק.

לווית הרב נערכה בלילה כדי למנוע תגרות והכל חוזר לקדמותו.

אם אשכחך ירושלים

אך אותה המחלוקת הקטנה בעיר והצרות הגדולות, שהן מנת חלקם של הכל, כאילו נעלמות, בשעה שמזכירים את ארץ־ישראל. כאשר נמסר ברדיו על ביצוע פסק־דין המוות על שלמה בן־יוסף — נזדעזעה עירנו. האנשים נתפזרו בלי לדבר דבר. למחרת ערכו תפילת־אזכרה לקדוש, שעלה לגרדום על קדושת שם ישראל וארצו. באותו מעמד היה בעיר רבי — אורח, שלא הקפיד על כבוד הקדוש, והדבר גרם לתגרה בבית־הכנסת. „בית־העם" נסגר — ובני הנוער הציוני יצאו לרחוב.

בערבים נערכות הרצאות על בעיות ארץ־ישראל, על הרצל, על החלוקה.

מצב־רוח מלחמתי והתשוקה לעלות

כמו בבת־אחת פשט באזורנו מצב־רוח מלחמתי. הקרבות בסין; המלחמה בצפון בין רוסיה לפינלנד, המתיחות בגבולות פולין־ליטא. העיתונות מופיעה יום־יום בכותרות מרעישות על קרבנות ונצחונות. עלינו, היהודים, עושה הדבר רושם מוזר. משהו מחריד מצלצל באזנינו — צהלת קרב של רוצחים; זעקות שבר של מנוצחים ומדוכאים. כל זה אינו לפי רוחנו.

ובינתיים, כבד והולך עול המיסים. הממשלה ממריצה את זיון צבאה והיא זקוקה לכסף, ולמי תפנה אם לא ליהודים? אמנם, מחרימים את עסקי היהודים, מדכאים ומשפילים אותם עד עפר. אין הסחורה היהודית כשרה בשביל הגויים, אך כספם כשר...

והחיים ברחוב היהודי מתנהלים וזורמים באורח חדגוני. רק קרן אור אחת ישנה, והיא מאירה לפעמים — הזרם האיטי, אך הקבוע, של העליה לארץ־ישראל. פעם בפעם עולים יהודים לארץ גם מלאנצוט. יש גם כאלה המנסים לעשות את דרכם לארץ־ישראל, ללא כל אחיזה או בטחון, שיתנו להם להיכנס לארץ, מהם גם הוחזרו ולא הצליחו להגיע למחוז חפצם. עזה התשוקה לארץ־ישראל.

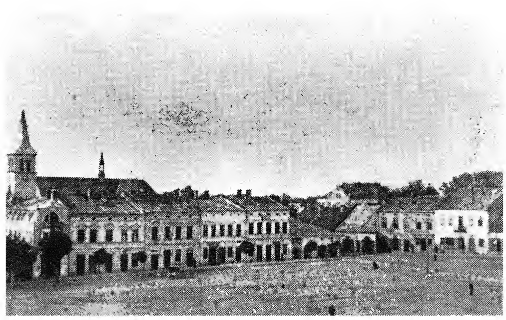
מרד האיכרים ורעב

זה מקרוב נערך מאבק קשה ואכזרי בין איכרי פולין לבין השלטונות. כרגיל, נסתיים המאבק במידה ידועה על חשבון היהודי. הממשלה, ברצותה להטות את לב ההמונים מן הבעיות הדוחקות, מכוונת אותם לאפיק אחר, וכרגיל אנו הננו מועמדים נצחיים לשמש מקור־קליטה לצרות ויגון, לשאת בעוונות אחרים ולשלם בדמנו. הלא לשם כך פיזרו אותנו בין הגויים... מאבק זה בין האיכרים לבין הממשלה היה מלווה גם צד פוליטי ברור. האיכרים הכריזו שביתה ולא שלחו את יבולם אל השווקים, לא זרעו ולא הרשו. כוונתם היתה — להרעיב את הערים בדרישה למלא את משאלותיהם הכלכליות והפוליטיות. שביתה כזאת לא ראתה פולין מאז שחרורה. הערים הפכו לפתע את פניהן ונראו כבתי־סוהר; כאשר העז איכר ושלח את יבולו לעיר, היו מציתים את ביתו ללא רחם — חריף היה המאבק ונמשך ששה שבועות שלמים. בסכסוכים שנתעוררו שפכו נפט לתוך בארות המים, הציתו תבואות והשחיתו מזון ובגדים. בכפרים עצמם נתחוללה מהפיכה ממש.

הממשלה שלחה אל הכפרים משלחות־עונשין של משטרה. אלה מופיעות, בדרך כלל, במכוניות בקול זעקה מחרידה, כדי להפחיד את האוכלוסיה. פרצו קרבות עם המשטרה; נשי האיכרים שכבו לרוחב הכבישים, כדי להפריע למכוניות להיכנס לכפרים, אך לבסוף הצליחה הממשלה לדכא את השביתה הנוראה הזאת. אלפים נחבשו בבתי־הסוהר, רבים מבין מארגני השביתה ברחו לחו״ל.

כפי שכבר ציינתי, מיד לאחר השביתה ניתנה הרשות למשחית. לפתע הגבירו האנדקים את פעולותיהם נגד היהודים בזעקה אחת ויחידה: „בכל אשם היהודי״. גל של מיסים חדשים מצד אחד ופצצות סרחון הנזרקות לבתי־עסק יהודיים מצד אחר, מכות ביהודים הן מאורעות יום־יום. אין היהודי רשאי עתה לבוא אל הכפר הפולני לקנות בהמות. בית־המסחר היהודי והדלת בבית היהודי אינם נסגרים כל היום מרוב העניים המחזרים על הפתחים. לנצח יישאר בזכרוני אותו ליל מוצאי־שבת, כאשר השתוללות הבריונים הפולנים הגיעה לשיאה בעירנו. הם קרעו את חוטי החשמל, ובעיר השתררה חשכה מוחלטת. אבנים עפו לכל עבר. לא היה כמעט בית, שבו לא ניפצו את השמשות, ובית־הכנסת בכלל זה. כל השמשות בבית־הכנסת נופצו. בכלל, ניפוץ שמשות בבתים יהודים הפך לדבר שבשיגרה ושל „בילוי זמן״ לפולנים. בצר להם פנו היהודים לכומר המקומי. הדבר השפיע במידת־מה אך לתקופה קצרה.

כך עוברים הימים והלילות, ואין מפלט ואין זיק תקווה...

קטע מכיכר־השוק לפני החורבן —
אַ פראַגמענט פונעם רינג־פּלאַץ

ז. דמויות וטיפוסים

נחמן קסטנבאום

גצל דרוקר

אחת הדמויות הנכבדות והנלבבות מבין יהודי לאנצוט. גדל בתקופת ההשכלה בגליציה, וכידוע התיחסו יהודי גליציה המתקדמים בכבוד ובאהדה ליהודי המשכיל.

גצל דרוקר

דרוקר ידע למזג באישיותו אמונה והשכלה כללית. ואם כי מיד אחרי חתונתו החליף את ה„שטריימל" ואת ה„קפוטה" של משי בלבוש יהודי מודרני, הוסיף להיות יהודי מאמין ודבק במסורת הדתית. ברצון נהג לעבור בשבתות לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול ורכש את ה„חזקה" לומר בתשעה באב את הקינות, ואכן ידע לאומרן בנעימת יגון מסורתית עמוקה.

הוא היה בין קוראיה הראשונים של עתונות ההשכלה העברית ונמנה עם החותמים על „נייע פרייע פרעסע", עתון שיצא בווינה בשפה הגרמנית ואשר היה מקובל על המשכילים היהודים בגליציה. דרוקר עיין בספרי מחקר וקבע עיתים לקריאה בספרות ההשכלה ובספרות הגרמנית וגם עיין לפעמים בתלמוד ומפרשיו.

אמונה ודעת, אנושות ויהדות נתמזגו בו לחטיבה אחת. היה מעורב בין החרדים ומקובל על המשכילים המתקדמים. רבות עשה למען העיר בהיותו, במשך שנים רבות, עד בואם של הנציגים הציונים, הנציג היהודי היחיד במועצת העיריה והשמיע את קולו בשאלות כלליות ויהודיות. התנועה הציונית, שגברה בלאנצוט, הכניסה למועצת העיריה נציגים נוספים, שהמשיכו בפעולותיו של דרוקר לטובת העיר ודאגו לצרכיה המיוחדים של האוכלוסיה היהודית בלאנצוט.

איתנה היתה עמדתו של דרוקר כחבר המועצה. ואף על פי שלא עשה רושם בשפתו הפולנית, הקשיבו חברי המועצה הפולנים לדבריו, שהצטיינו בהיגיון ובתבונה. הם כיבדוהו והעריכוהו מאד וכאות הוקרה החליטו לקרוא אחד הרחובות על שמו.

שנים רבות שימש גם כחבר הקהילה היהודית, ואף כי מפאת סגולותיו היה ראוי להיות ראש הקהילה, לא רצה במשרה ציבורית זו, כיוון שראשי הקהילה נזדקקו לפעמים לשיטות עבודה ציבורית, לשתדלנות ולתכסיסים, שהיו זרים לרוחו של דרוקר, איש הדרך הישרה, שהכבוד היהודי היה יקר בעיניו.

דרוקר נמנה עם הציונים הראשונים בלאנצוט. היה היושב־ראש הראשון של קרן־היסוד והשתתף באורח פעיל בכל המפעלים הציבוריים והתרבותיים לשם הקמתם וביסוסם של מוסדות לאומיים וציבוריים. כמשכיל בלהב וחובב הספר העברי פעל במסירות לקיומו של בית־הספר העברי בלאנצוט.

בטוהר אופיו, בפשטותו ובענוותנותו רכש לו את אהדתן ואמונן של כל שכבות הציבור היהודי. שימש כבורר בסכסוכים בין החוגים הציוניים והחרדים, הקשיב בשקט ובשלווה לטענות הצדדים, שקיבלו את פסק דינו המבוסס על הבנה עמוקה וצלילות הדעת.

הוא חי חיים צנועים, לא ניצל את עמדתו הציבורית הרמה למטרות אישיות, אולם תמיד נכון היה לעזור לנצרך.

אזכרת „שלושים" למותו, שנערכה בבית־הכנסת הגדול, נהפכה להפגנת אבל גדולה. המהנדס שפאץ ואנשיל כ"ץ הספידו את המנוח הדגול, שהיה אחד האישים הנאמנים והמסורים לבני קהילתו. יהי זכרו ברוך!

מהנדס אברהם שפאץ

„אם ציוני הנני — הרי ציוני אני בכל התנאים", אימרה זו שמעתי מפי המהנדס שפאץ ז"ל בפגישה הראשונה אתו באסיפה ציונית והוא עודנו לבוש מדי קצין של הצבא האוסטרי.

המילים האלו ביטאו נאמנה את אישיותו הציונית של המהנדס שפאץ, מי שהיה במשך שנים רבות יושב ראש ההסתדרות הציונית בלאנצוט, חבר מועצה הקהילה ויושב ראש זמני שלה, נשיא אגודת „הזמיר" ו„בית־העם" ומנהלם של מוסדות ציבוריים וחברתיים יהודיים בעירנו.

בהתלהבותו, בשיקול דעתו ובמסירותו משך אחריו, בכל פעולה ציונית־תרבותית וציבורית, את חבריו וידע לנהלה לקראת השגת המטרה.

אף כי גודל וחונך בסביבה מתבוללת, היה הוא בכל רמ"ח אבריו יהודי לאומי. גדולה היתה שמחתו כשזכה לנאום בישיבות ובאסיפות בשפת העם, באידיש, ולא נאלץ להשתמש בשפה הגרמנית או הפולנית.

במרוצת הזמן שימשה היהדות העממית־הלאומית רקע להשקפותיו ולפעילותו. הוא התקרב לחוגים הדתיים ומצא לשון משותפת עם מפלגת „מזרחי", שאותה אהד ביותר.

פעילותו הציונית הצטיינה בפשטות. הנוער הציוני העריצו בשל האידיאליזם שלו וטוהר אופיו, כיבדוהו בגלל יחסו הער והלבבי לכל הפעולות הקשות של התנועה החלוצית ובעד נכונותו ומסירותו לסייע לנוער הציוני בשאיפתו ובמאבקו לעלות לציון.

היה חבר במועצת העיריה והשכיל להגן, באומץ ובכבוד, על האינטרסים של האוכלוסיה היהודית בלאנצוט. לעיני חברי המועצה הפולנים נתגלתה דמותו החדשה של עסקן יהודי, המצהיר בגאווה על שייכותו לעם היהודי ועל אמונתו הציונית. חברי המועצה הפולנים העריכוהו וכיבדוהו, אף־על־פי שלא פעם שמעו מפיו דברי אמת נוקבים.

שפאץ היה אחד הפעילים בהסתדרות הציונית במערב גליציה ושלזיה, וחבר בוועד הפועל שלה. נבחר כציר לכינוסים ציונים. לוחם אמיץ ונאמן זה לזכויות העם היהודי, צנוע ושקט זה, שפעל ללא לאות בכל השטחים של חיי היהודים בלאנצוט, עונה ונרצח בידי הרוצחים הנאצים יחד עם בני קהילתו, קדושי לאנצוט. יהי זכרו ברוך!

צבי (הערש ראמר)

שמועות מוזרות התהלכו בלאנצוט על משפחת רמר. החרדים סיפרו על מידות של גויים שדבקו במשפחה זו...

ראש המשפחה, אברהם רמר, ניהל סוכנות ליציאתם של איכרים פולנים לעבודה חקלאית בגרמניה. בביתו של רמר היו שוהים פיעלים פולנים, עד שמספרם גדל כדי קבוצה שנשלחה בעונת העבודה החקלאית לפרוסיה.

אברהם רמר, בעל מרץ ויזמה. נעזר בניהול העסק על ידי שני בניו, גם הם זריזים במלאכה זו.

הוא היה בזמנו היהודי היחיד בלאנצוט, שידע להסתגל לחברה הפולנית, לא שם לב לדעתם של יהודי העיירה האדו־ק"ם, העז לשבת בשבתות במסעדה הפולנית הידועה, בחברת האינטליגנציה הפולנית, היה מעורב עם הקצינים האוסטריים, ונהג לקרא במסעדה את העתון „נייע פרייע פרעסע".

אולם בחגים ובימים נוראים הופיע רמר בבית הכנסת כשהוא לבוש „פראק" וחבוש „צילינדר" ותפס מקום מכובד ב„מזרח".

על אף אורח חייו של „גוי", כביכול, היה רמר יהודי גאה, יהודי עממי, נכון תמיד לעזור לזקוקים לו.

נצרכי העיר, בצר להם, מצאו ברמר יועץ נאמן, מגן מסור וביתו היה פתוח לכל יהודי הזקוק לעזרה.

בנו של אברהם, צבי, הלך בעקבות אביו והשקיע מאמצים רבים בעבודה הציבורית. היה בין מיסדי האגודה „תומכי עניים", שבהנהלתו התפתחה למוסד צדקה למופת. מסירותו לאגודה זו שימשה מופת לעסקנים ששיתפו אתו פעולה. בהדרכתו קמו לאגודה זו אנשים שהקדישו מזמנם ומהונם לביצור האגודה. אכן היתה אגודת „תומכי עניים" במחצית הזמן מוסד שהקיף בפעולתו הסוציאלית שטחים שהקהילה, מפאת אזלת ידה, לא יכלה לפעול בהם.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הצטרף צבי רמר לשורות הציונים הראשונים שבעיירה והיה חבר באגודה הציונית „אהבת ציון". הוא אירגן, במסגרת האגודה, חוג מוסיקלי, ששימש יסוד לאגודה המוסיקלית המפורסמת של לאנצוט „הזמיר".

קשים היו חייו של צבי רמר במלחמת העולם הראשונה. הוא נפל בידי הרוסים כשבוי מלחמה, ברח ממחנה השבויים ואירגן פלוגה פרטיזנית של שבויים אוסטריים, שלחמה בקבוצות קטנות של חיילים רוסיים. מיד עם שובו מהמלחמה הצטרף רמר כחייל מנוסה להגנה העצמית של יהודי לאנצוט, שקמה בימי פולין הראשונים. בנאומיו הלהיב את הנוער היהודי והיה לרוח החיה של ההגנה העצמית. נתמנה למפקד ההגנה, וכשהמון פורעים איים על יהודי לאנצוט בשוד וברצח, ידע רמר בראש ההגנה להגן על כבודם וחייהם של יהודי לאנצוט.

לאחר המאורעות האלה עזב רמר את לאנצוט והיגר לגרמניה. עם עלייתו של היטלר לשלטון חזר רמר לעיר מולדתו. על אף ימי הזוועה שעברו עליו בארץ הנאצים ולמרות מצבו החומרי הקשה, נרתם רמר שוב לעבודה הציבורית בעיירתו, לקח חבל פעיל בבניית „בית־העם" והיה חבר בוועד הציוני המקומי עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

בבורחו לרוסיה הסוביטית, ניצל, אמנם, מידי הרוצחים הגרמנים, אבל מת אי־שם, בודד, בערבות סיביר הקרות. יהי זכרו ברוך!

אנשיל כ״ץ

חברים

כי בא יצרי הרע ומשיאני: לא ללבך החולה מלאכה זו. ירטט הלב ותרעד היד וחיים אלה לא תחַיה. דל וכהה יהיה תיאורך וחיוור כפני מתים בקבריהם; החיים לא יכירום ואף אחד לא יאמר: כי הוא זה — ובא רעהו הטוב: לא די כי הסכן הסכנת להמשיך והם בקבריהם; לא די שהזקן הזקנת כך בלעדיהם, ועוד תשב תביט בגבור עליך שר העצלות לפתותך מלהקים שם לידידי לב ונפש אלה? — לא תאבה ולא תשמע אליו. על ארבעה אלה לא תשיבנו.

א
שלמה גרינבוים

נולד בלוביטש שעל־יד לודז. בשנת תרס״א נשא לאשה את שפרינצה בתו של רבי יצחק וייסמן והשתקע בלאנצוט. בצעירותו היה נוסע עם אביו לאדמו״ר מאלכסנדר. כטוב לבו עליו אהב היה לספר על הימים הטובים ההם. איך קשר עצמו באבנטו לתריס החלון שממעל לשולחן הצדיק, כדי להזין עיניו בו בהסיבו לשולחנו הטהור. כשגדל התחיל בא בחוג פועלי בתי־חרושת והציץ בספריהם של ז׳יטלובסקי, פרץ ובורוכוב. הציץ ונפגע ומצבם העלוב של פועלי ישראל בגולה נגע ללבו.

בלאנצוט נעשה פעיל בוועד המקומי של הציונים הכלליים ועבודת הקרן הקיימת וקרן היסוד נעשתה חלק מחייו. ואף שהיה טרוד בעסקיו, הקדיש הרבה מזמנו לבית הספר העברי, שהיה חבר הוועד שלו ולבסוף שימש גם יושב ראש הוועד. מאז בואו העירה נרשם לחברת „תומכי עניים״, נבחר סגן יושב־ראש החברה ולאחר פטירתו של היושב־ראש, ש. רוזנבליט, בשלהי תרצ״ג, שימש יושב־ראש החברה עד פרוץ המלחמה העולמית.

הוא שש לעשות מצוה, וכל מי שלא ראה מאור פניו בשעה שהיה גומל חסד עם אלה ששעתם דחוקה ונותן בסתר לעני הגון — לא ראה מאורות מימיו. אין מספר למקרים שהייתי עד־ראייה להם. על אחד מאלה כדאי לספר לדור יבוא:

נתמזל מזל החלבנית של ביתו והגיעה השעה להשיא את בתה. כמה צער ויגון נפלו בחלקה של עלובה זו עד שזכתה לראות כלה זו נכנסת לחופה! והנה — מהומה בתוך קהל המחותנים: החתן מתעקש ואינו רוצה לצאת לחופתו עד שיסלקו לו את סכום הנדוניה שהובטח לו. החלבנית וזיסל בעלה, שניהם במצוקה. אין הברכה שורה בכדי החלב הריקים וניסים לא מתרחשים. אנה ישאו חרפתם וחרפת בתם? בחשאי ובאין רואה מתחלץ שלמה לביתו, וכשם שיצא בחשאי כך חזר ונכנס בחשאי. ניגש לקבוצת המחותנים, שעמדו כאבלים מן הצד ותחב לידם צרור שטרות הכסף. מנו ומנו ומצאו את כל הסכום במזומנים — ציוו ל„כליזמרים״ לנגן „א פרעהליכ׳ס״: הולכים לחופה, הולכים...

בראשית שנת ת״ש, כשנכנסו קלגסי האשמדאי העירה וגרשו מתוכה את כל העדה היהודית, נשאר הוא, בשל מצב בריאותו הרופף, עם קומץ יהודים, שהצליחו להשתחרר מצרת הנדוד. לאחר שהקימוהו בראש הוועד היהודי הכריחוהו הגרמנים להמציא להם פועלים לעבודתם. השאיל לא תדע שבעה ומשחית אינו אומר: הרף. אלה שיצאו לא חזרו וחדשים נדרשים בתוקף. התנה תנאי ואל יעבור: רק כשיחזרו אלה שלקחתם לאנגריה שלכם תקבלו אחרים במקומם. יודע הוא שמסכן את נפשו בכך. התראת ודאי התרו בו: פועלים או מוות. אבל הרי כך נפסק הדין: „אם אמרו להם גויים: תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו, נהרוג כולכם — ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל״. ורצונו של אלוהי ישראל בכך. „ונקדשתי בתוך בני ישראל׳ — מכאן, ש„כל בית ישראל מצווים על קידוש השם הגדול הזה״. עמד וקיבל על עצמו דין שמים ונורה ונהרג בידי הטמאים בחצר בית־הסוהר היארוסלבי בשני לחודש אב שנת תש״ב, ואתה ה׳ לעולם תשב׳...

ב
דויד יוסט

גם הוא לא לאנצוטאי מלידה. הוא נולד בקרוסנו. בבית אביו, ר׳ חיים השען, למד את המלאכה ובשנת תרס״ח — לאחר שהתחתן עם רוזה בת ר׳ ברוך גולדמן — השתקע בלאנצוט ופתח לו כאן חנות של כלי כסף, שעונים ותיקונם.

מיד נעשו כל אברכי העיר וצעיריה — אלה שהריחו מריחה של השכלה ולבבם הוחם מניצוצי הציונות — מבאי חנותו. ביתר דיוק: מיושבי חנותו. עונג היה לשבת וליהנות מבדיחותיו ולשמוע הלצותיו ואימרותיו השנונות. כי שנון ופיקח היה דויד שלנו; יודע ספר וחובב ספרות עברית ואידיש. בזמנו היה חבר ב„השחר", שייסדו צעירי גאליציה המערבית, ובבואו הביא להט ציוני לעיירה, שבעיני רוב תושביה ציוני ומשומד היו היינו הך...

לאחר שטעם טעמם של נדודים במלחמה העולמית הרא־שונה בשנות תרע"ד—תרע"ט (1914—1918), החליט לתור לו מקום מנוחה בארץ־ישראל. החלטה נחושה זו הכניסה מרגוע לנפשו כאילו כבר בא אל המנוחה ואל הנחלה, וימים ולילות לא פסק מלדבר עליה.

הצליח מעשה שטן ובן־דודו, הסופר דוב קמחי (עודני זוכר את המכתבים שקיבל ממנו וביניהם — תמונתו, כשהוא עומד בין הדסים ולמטה בכתב־ידו: „סוף־סוף נעשה בריש מה שחפץ להיות: סופר עברי בארץ העברים"), שאליו פנה בדבר רשיון לעליה בשבילו ובשביל משפחתו — צינן את להט נפשו, כדרך שנהגו באותם הימים כל ה„קרובים" אשר בארץ המה... לאמור: שדים צומקות לאמא ציון וסלעיה החריכים אין בהם כדי לפרנס משפחות; ובינתיים — הרי יושבים שם ב־אליציה „על כל טוב"...

בינתיים התקיימה חגיגת סן־רימו בעיירה ודויד הביא את כל מטבעות הזהב אשר בחנותו ומסרם לידי הוועד של „קרן הגאולה", כששמחת חג שורה על פניו.

לאחר שנבחר לוועד הקהילה, בו שימש חבר עד פרוץ המלחמה בתרצ"ט (1939) — הכניס תיקונים בקהילה והיה לוחם בשלטון היחיד, הנוהג כרצונו בחסדן של ידים מורמות (פעם אמר: שום תשים עליך מלך... רק לא ירבה לו סוסים....) ובשיגרות ישנות שנשתרגו בקהילה, עד שעלה בידו לשוות לה פני קהילה מודרנית, תורמת לקרנות הלאומיות ודואגת לצרכי חינוך ותרבות של הציבור. זמן רב היה גם חבר פעיל בוועד בית־הספר העברי ונושא בעולו.

מה לבביים היו מכתביו אלינו! איזו דחיפה פנימית לברוח מן הגולה ואיזה געגועים עזים לראותנו מושרשים כאן!

וכמה נצבט הלב למראה הייאוש המבצבץ מתוך מכתביו האחרונים!

בט"ו אייר תרצ"ט (1939) הוא כותב אלי: „...חדשות חשובות מלאנצוט אין לי להודיעך. כלום לא נשתנה כאן לטובה... מה נשמע בארץ ישראל? מה אומרים שם? כי מן העתונות שלנו אין להחכים. לפי איומי ה„מאמענט" כבר איבדנו הכל, חלילה; וה„היינט" מרעיף רק ניחומים, ועתרת הניחומים גם היא אינה טובה בעיני. ואף שיודע אני, שאתם מתמצאים בפוליטיקה שם, כמו שאנו מתמצאים בה כאן — בכל זאת, אולי... הרי קרובים אתם ל„בריז׳... אהה! מה מאוד הייתי רוצה לברוח לפינת מנוחה ולא לראות ולא לשמוע מה שנעשה באירופה המשוגעת. אבל — להיכן? זוהי השאלה. תמיד חשבתי, שזו תהיה בשבילנו ארץ־ישראל. כנראה, לא בדורנו זה...".

ובמכתבו מראש חודש אלול: „...אולי עוד מעט תבוא הישועה ואתם תוכלו לבוא הנה לשם טיול, או שניגאל וניסע אליכם לארץ־ישראל. מכל מקום אני מקווה שעוד נתראה. יש לי בטחון... בינתיים היטלר מנהל אתנו מלחמת עצבים...".

בגלויה האחרונה, שנכתבה ב־6.3.41, מקאזאווה (גאליציה המזרחית), הוא מודיע, שרוזה ושתי בנותיו, אסתר ושיינדיל, הן אתו; „טולעק ואולעק וסאלטשה כלתי, הם בזבאראש, לא רחוק מכאן...".

*

מאז ירד המסך...
האם הגלו את כולם לרוסיה?
היכן מקום קבריכם, ידידי?
וקברי ילדיכם איפה הם?...

ג
יחיאל נוסבוים

נולד בבאראנוב שעל־יד טרנוברזג. היה בן־גילי ורגיל היה להיכנס אלי כשביקר אצל דודו ברוזבדוב עיר מולדתי.

אביו, ר' יוסל'ה נוסבוים, מחסידי דינוב־בלאז'וב, היה, לרגל מסחרו, תושב קבוע בווינה ויחיאל היה נוסע לפרקים לווינה להיות עם אביו. שם קלט השכלה ונימוסים אירופיים. ידע לנגן בכינור, דבר לא מקובל בביתם של חסידים, והשפה הגרמנית היתה שגורה בפיו.

לפי עדותו של ההיסטוריון נ. מ. גלבר („יובל המזרחי" עמ' רסט. הערה 47) היה ציר לוועידת המזרחי העולמית, שהתכנסה בווינה בקיץ תרע"ג (1913).

כבר קודם לכן התקשר עם לאנצוט כאשר אירס לו את אסתר, בתו היחידה של ר' ישראל ליב שיקלר והיה מבקר כאן תדיר. בינתיים פרצה המלחמה העולמית הראשונה והוא גוייס לצבא. רק לאחר ששקטה הארץ, בראשית תרע"ט (1918), התחתן בווינה ובא ללאנצוט להשתקע.

ואף שהיה טרוד מאוד בחנות המכולת הסיטונית שלו, הקדיש מזמנו לציבור. שימש מקודם סגן יושב־ראש של סניף המזרחי בעיר, ומשנת תרצ"ו (1936) ואילך היה נשיא הסניף. בני־ברית ושאינם בני־ברית, כולם כבדוהו והעריצוהו בשל נימוסיו היפים, ומשנבחר חבר לעיריה, שמוהו ראש המחלקה של העזרה הסוציאלית לעניי העיר, ונצרכים רבים נעזרו על ידו.

*

לאחר פרוץ מלחמת האשמדאי נודע לי, ע"י הצלב האדום, שאשתו וסאלטשה בתו נשארו בלאנצוט, ויחיאל ובניו היו בין הגולים. לאחר מכן הייתי מקבל ממנו ידיעות קצרות מדרכי נדודיו: שינאווה, הולושיץ, ליבצ'וב, לבוב ובאחרונה — רוסיה.

על פת לחם ינדוד גבר... וכך נודד יחיאל, המפונק מנוער, לסאמארקאנד. וכאן — „סוף פסוק"...

הוא חלה במחלת הטיפוס. נפטר בכ"ו טבת שנת תש"ב (1942) והובא למנוחת עולמים בסאמארקאנד.

ד

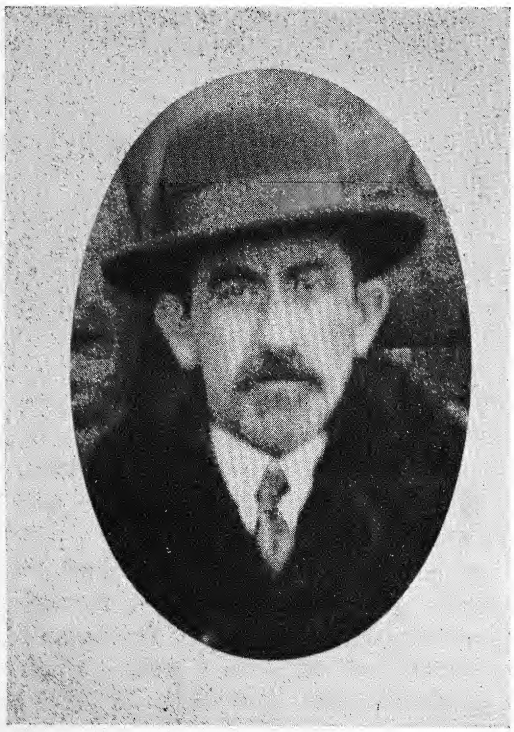
משה פלשן (רייכר)

בחוג ה„חברים" הוא לבדו הורתו ולידתו בלאנצוט. רגיל היה לספר שנולד בשנת 1886 באותו לילה בו נולד שכנם הגראף אלפרד פוטוצקי. כעניין צדדי היה נראה עסקו במאפיה, שירש מסבו ר' איצ'לה פלאשין. תוכו ופנימיותו — עשות טוב. בעל רוח טובה היה וכל מחשבותיו לעשות הישר והטוב ולברור איזוהי הדרך הטובה לעזור לחבר נדכה ונכה־רוח.

עודני רואה אותו עומד ומאזין ומקשיב לשיחתו של אברך, שחנותו ריקה וכסף אין בידו כדי להכניס לתוכה מלאי חדש. מטה אוזן ועוזר עד כמה שידו מגעת, ולמעלה מזה. לאחד הוא מלוה עד לאחר יום השוק, לכשיפדה; לשני — ממחרת יום השוק עד ליום השוק הבא. ויש ומלוה לו על מנת להחזיר לכשיתבסס עסקו, ולסוחר פירות — דמי קדימה לגויים בעלי הגנים — עד שיבשילו האילנות פירותיהם. ויש ותם הכסף בביתו והוא רץ למי שיש לו — ומביא ומלוה. וכמה עצב היה שפוך על פניו כאשר, לאחר הקשבה רצינית, הוא מוצא שקצרה ידו מהושיע.

נדלדלו עיירות ישראל, ויושביהן — רובם מחזרים על הפתחים. יום־יום מתמלא שוק־העצים עגלות ובתוכם עניים מרודים, נודדים מעיירה לעיירה על נשיהם וטפם. אין רגע בלא פגע של עני פושט יד לצדקה. וכאן — החנותי, תוך שיחתו עם „קונה" ומצפה לפדיון, יוצא מכליו וכשהוא נותן — בעין רעה הוא נותן. נמלכו אנשים טובים וייסדו חברת „חונן דל", וכל אלה העניים מקבלים צדקה מן הקופה.

על כתפי מי מטילים עולו של עסק זה, שיהיו עניים מטרידים אותו כל הימים וידון „דיני נפשות": לעני זה כך וכך, ולאחר כך וכך? — על כתפיו של משה שלנו. על מנת שיחרפוהו, על מנת שיקללוהו... שהרי אי אפשר להיות משכיל אל כל דל; להשביע תאבונו של כל אביון ולתת לו די מחסורו אשר יחסר לו.

ומשה סובל, מדבר אתם בנחת, מכבדם כבני אברהם יצחק ויעקב ומסביר להם את המצב המדולדל של הקופה, כאילו שותפים הם לקופה עניה זו. ולא עוד, אלא שמוסיף לאחד רבע לחם; לשני — לחמניה; לשלישי — כעך לילדו הכרוך אחריו. וכי יבוא עני הגון, שחזותו מעידה עליו כי בן טובים הוא, אלא שמטה ידו — הוא משוחח עמו בשקט ובהסברת פנים, משביח ומרגיע, מעניק לו מנה יפה ומשלחו בדרך טובה ובברכה. והכל בלב טוב וברוח טובה. וסוף, שהעני הממורמר מברך אותו ואת בני ביתו בשפע ברכות והוא עומד ונהנה לתמורה שחלפה־עברה לעיניו. כמה שחוח־גו היה עני זה בכניסתו וכמה זקוף־קומה הוא בצאתו!

ביתו היה בית ועד לחברים. בלילי טבת הארוכים, בייחוד בלילי שבתות, ישבו חברים וסיפרו על דא ועל הא, כדרכם של תושבי עיירות. אור וגיל שררו בביתו. עזרה לכך הינדז'ה אשתו, תיבדל לחיים. היא כיבדה את כולם כחברי בעלה וידידיו.

בראשית תרצ"ז (1936) נבחר לנשיא ועד הקהילה והיו

כל תושבי העיירה נהנים ומקבלים ממנו עזרה ותושיה — עד אשר הגלה מלאנצוט יחד עם אנשי קהילתו על ידי קלגסי היטלר, ימ״ש.

*

לא עמדו לו זכויותיו, אשר טוב עשה בתוך עמיו, חונן ומלוה ולחמו לרעב נתן. וכאשר חזק הרעב בסיביריה, מקום גלותו, התחיל נודד ללחם איה. הוא מגיע עד לסמארקאנד, עיר הלחם, וכאן הדביקתהו מחלת הטיפוס... ואיננו...

ת. נ. צ. ב. ה.

צבי באואר רמת־גן

משפחת וולקנפלד

אתרע מזלי ונשאתי לי לאשה את בתו של ר׳ חיים וולקנ־פלד מלאנצוט, עיר של חסידים ושל תלמידי חכמים.

ביניהם בלט ר׳ חיים וולקנפלד, שהיה תלמיד חכם, עסקן ציבורי רב פעלים, יועץ מטעם הרבנות, חבר בהנהלת הקהילה, חבר המועצה העירונית, יושב ראש המגביות הלאומיות, ציוני נלהב שנתן לילדיו חינוך לאומי.

לצערי הרב לא ניתן לי לחיות במחיצת חותני, כי נפטר זמן קצר לפני חתונתי. הוא נפל על משמרתו בזמן הישיבה של הנהלת העיריה, כשדנו בעניני יהודי לאנצוט, הזקוקים לעזרה.

אלמנתו של ר׳ חיים וולקנפלד, מרת אסתר׳ל ע״ה עם חמשת ילדיה: לאה, בעריש, שמעון, באשע וקלמן המשיכו ללכת בדרכו ולפי רוחו של ראש המשפחה המנוח ולקחו חבל פעיל בעבודה הלאומית. בני וולקנפלד תרמו בעין יפה למוס־דות הציוניים, ל״הזמיר״ ולהקמת ״בית־העם״. חותנתי אסתר׳ל וולקנפלד הרבתה במתן בסתר לנצרכים ועל כך ידעו שתי חברותיה הקרובות לה ביותר: מרת הניה ספיר ע״ה ומרת רייזל׳ה פאסס (וולקנפלד) ע״ה, סבתו של יושב ראש ארגון יוצאי לאנצוט בישראל — מיכאל וַלצר. לאחר שהשיאה את כל ילדיה, שאפה לבקר בארץ־ישראל. ואכן עשתה את כל הכנות לנסיעה בסתיו 1939. מלחמת השמד ביהודים שמה לאַל את הגשמת שאיפתה. היא ניספתה עם כל ילדיה ונכדיה. ניצלתי רק אני ובני בנימין.

לחותני היו שני אחים: משה וישראל ואחות — גיטל זיסאפפל. ממשפחתו הענפה של משה נשארה בחיים בתו הצעירה רבקה. כן נותר בחיים בנו של ישראל שהיגר לארצות

קלמן וולקנפלד ח״יל בצבא הפולני

הברית ושם מת. ממשפחתה של גיטל זיסאפפל נשאר בחיים בנה, אפרים החי בתל־אביב שעלה ארצה לפני המלחמה בעליה ב׳.

נחמן קסטנבאום

שמונה חברים היינו...

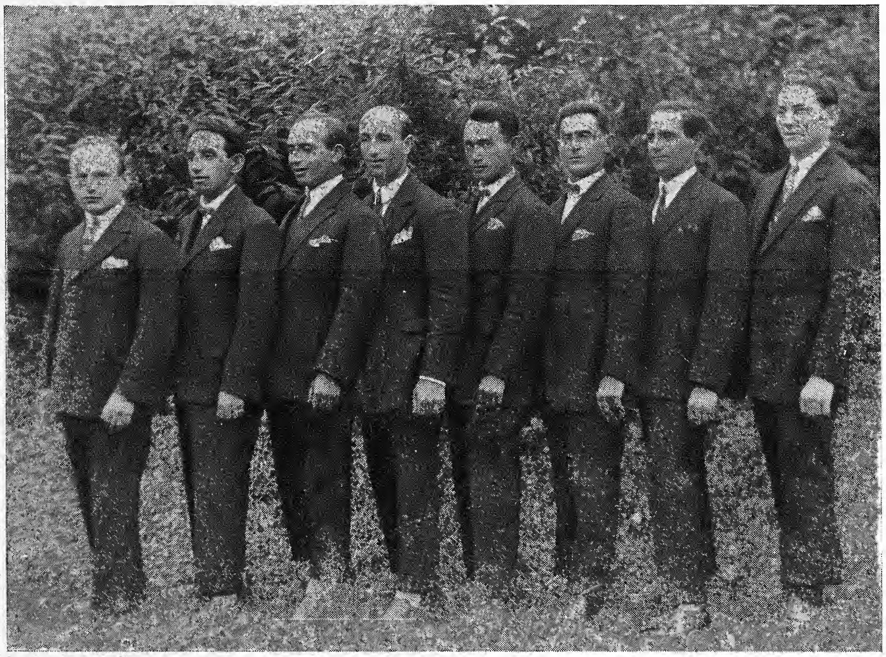
שמונה חברים היינו, מסביבות שונות באנו, ובאגודת הנוער הציונית ״השחר״ נפגשנו. אף כי היכרנו איש את רעהו מ״החדר״, מבית־הכנסת הגדול או ממקום המשחקים, הרי הפעילות הציונית היא היא שקשרה אותנו ואיחדה את החולמים הצעירים בידידות נעורים לבבית.

כעבור זמן־מה מצא לו כל אחד מאתנו שדה פעולה, בהתאם לכשרונו ויכולתו, והתפתח בינינו שיתוף פעולה.

שנים מחברי, מנחם בוימל ומיכאל רוזמרין, הצטרפו אחרי מלחמת העולם הראשונה לעליית החלוצים הראשונה ועלו ארצה, אולם שניהם לא יכלו להסתגל לתנאי הארץ הקשים בימים ההם והם חזרו הביתה. אחרי שובו התמסר מנחם בוימל לעבודה ציונית, וביחוד היה פעיל למען הקמת ״בית־העם״. בריאותו נתרופפה בארץ, הוא לא שב לאיתנו ומת ללא עת.

גם מיכאל רוזמרין היה אחד הציונים הפעילים. לאחר שובו מהארץ נמנה עם השקנים המוכשרים שבחוג הדרמטי. הוא ניספה יחד עם בני קהילתו בחורבן הקהילה.

השלישי מבני חבורתנו היה משה פיילשוס, היחיד בינינו

מימין (פון רעכטס): משה פיילשוס, שמעון וולקנפלד, לייזר פאס, חיים הבנשטרייט, גצל אסטליין, מיכאל רוזמרין, מנחם בוימיל, נחמן קסטנבאום.

שלא היה יליד לאנצוט. הוא הגיע ללאנצוט לאחר מלחמת העולם הראשונה והתרגל מיד לסביבה החדשה. במסירות יוצאת מגדר הרגיל עשה למען אגודת „הזמיר" כמנצח על המקהלה. מצבו החומרי הקשה לא מנע אותו מלהקדיש את כל כשרונותיו המוסיקליים ורוב זמנו הפנוי לביסוסה הכספי והאמנותי של אגודת „הזמיר". גם לבניית „בית־העם" נתן את ידו והיה גם חבר הוועד הציוני המקומי. ראויה לציון גם אשתו גיטל ז"ל (לבית שיינמן) שהצטיינה בעבודה למען הקק"ל והיתה מהשחקניות המוכשרות של החוג הדרמטי וחביבה על קהל הצופים.

יד הרוצחים השיגה את המשפחה הנלבבת הזו, את משה פיילשוס ואת שני ילדיו החמודים והמוכשרים בעיר ז'ולקיב. אשתו גיטל ניספתה בלאנצוט.

ומי לא יזכור את שמעון וולקנפלד ושני אחיו? שמעון היה מחבריו הראשונים של „הזמיר" ולא חסך למענו מזמנו ומהונו.

תפקידו באגודת „הזמיר" היה לדאוג לרכישת כלי נגינה, לגלות צעירים בעלי כשרון מוסיקלי ולחנכם במסגרת האגודה. מהיותו בעצמו בעל כשרון מוסיקלי, שימש כסגן המנצח על התזמורת ונתגלה כמלחין, בחברו מנגינת לכת יהודית, „דער קאבצאנסקי מארש".

ציוני פעיל מנעוריו, הצטרף עם הופעתו של ז'בוטינסקי לתנועה הרוויזיוניסטית ויסד סניף רוויזיוניסטי בלאנצוט. עמד בראשו עד פרוץ מלחמת העולם השניה (1939).

היה חובב הלשון העברית וחבר פעיל באגודת „העבריה". גם חבר יקר זה, מסור לבני עירו ולעמו, נרצח עם עוד קדושי לאנצוט באחת ה„אקציות".

לייזר פאס, מוותיקי החברים של הוועד הציוני המקומי גילה רוח התנדבות ציבורית למופת וקיבל על עצמו כל תפקיד ציוני וציבורי ומילא אותו בשלמות ודייקנות. בלט בפעילותו כמזכיר „בית־העם" ועבד למען המוסד הזה ללא ליאות. נעזר בעבודתו הציבורית על ידי אשתו רבקה, מבית בוט, שהיתה מהחברות הראשונות של אגודת „העבריה" ומה־דוברות עברית הראשונות בעיירה.

גם עליהם עלה הכורת הנאצי וגורלם הטראגי היה כגורל שאר החברים.

ואחרון אחרון חביב, מאלה שאינם עוד, הזריז שבינינו, חבר בעל אופי ללא פגם, ידיד בלב ונפש — חיים הבנשטרייט. נאמן לאידיאל הציוני פעל במסירות להשגת מטרתו. היה חבר „העבריה" ומחסידיה הנלהבים של הספרות העברית החדשה ולשונה. עובד צנוע וממושמע בכל המוסדות הציוניים והתרבר־תיים, וברח מן הכבוד. נתן מכוחו הציבורי ל„הזמיר", ל„בית־העם", לקק"ל ומפעלי תרבות עבריים על־ידי ארגון מסיבות והופעות והפצת ספרים עבריים ועתונות עברית. חיים הבנשטרייט קיים את אמונתו הציונית ועלה לארץ־ישראל. הוא היה מוכן תמיד לעזור לזקוק בעצה ובהדרכה. יהודי לאנצוט, שגורשו במלחמת העולם השניה ל„טיגות" הקפואות של סיביריה, יזכרו לטובה את הבנשטרייט, כאחד מפעילי „ארגון יוצאי לאנצוט" בישראל, שממנו קיבלו חבילות מזון ובגדים, שהקלו עליהם את חיי הסבל שבגולה הרוסית. הוא עזר לעולים החדשים יוצא לאנצוט בעצה ובסידורים בעבודה.

חברנו הבנשטרייט הטוב והנוח לבריות, ידע בסגולותיו האישיות לאחד אותנו השמונה, בעלי תכונות ונטיות שונות. הערצנו אותו כאחינו הגדול, כמדריכנו הנבון ונתנו בו את אמוננו המלא והוא היה לנו למשענת מוסרית.

בלכתו ברחוב אלנבי בתל־אביב פסק פתאום לבו הטהור והזך מלפעום והוא נפל. מותו הישרה אבל כבד על שארית של יהודי לאנצוט בישראל ובתפוצות.

אלה חברי שיד הגורל האכזרי הפסיקה את חייהם, באמצע...

יהי זכרם ברוך!

גציל עסטליין, יבדל לחיים ארוכים, חזר בתום מלחמת העולם השניה מגלות סיביר. היה אחד משמונת החברים הפעילים, גם כחבר הוועד הציוני המקומי וגם כחבר „העבריה". עשה רבות להפצת הלשון העברית בקרב הנוער בלאנצוט.

זוועות המלחמה, אבדנה הטראגי של אשתו שרה, מבית ליפשיץ, ציונית פעילה שעשתה בהתנדבות רבות למען בית־הספר העברי ושל שני ילדיו היקרים, דיכאו את נפשו ולא עמד בו הכוח להגשים את שאיפות נעוריו. בודד ושכול מצא מקלט בחיק משפחתו שנשארה לפליטה.

זכה לבקר בישראל בשנת 1961 ולראות את חלום נעוריו שהפך למציאות.

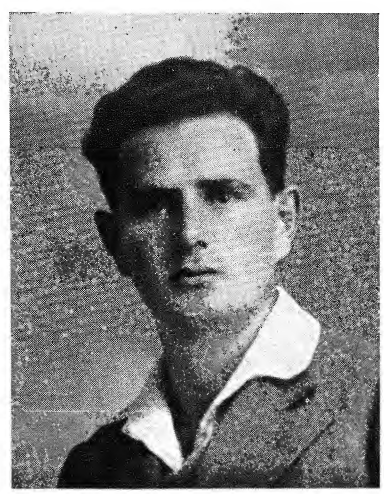
ד"ר נתן קודיש

שמואל גרייזמן

נפטר ביום ז' בתשרי תשי"ד (16 בספטמבר 1953)

היה זה בשחר העליה השלישית, שעוררה את החלומות והשאיפות בלב רבבות בני נעורים ברחבי פולין, שחוללה תנועות נוער עצומות ואשר הניעה את טובי הצעירים והצעי־רות שלנו לפעולה. על רקע זה, בימים ההם, אתה מוצא חבורת נערים ובחורים בלאנצוט שובבות הנעורים, חלומות מעור־פלים, קסם האידיאל ורצון לפעול, משמשים בהם בערבוביה.

אלה חולמי העיירה האלמונים של התחיה הלאומית והסו־ציאלית מלפני דור, המעוררים את תמהונם וחרדתם של אותם היהודים החרדים והטובים שומרי המסורת, החשים שאותם הנערים עומדים לזעזע את יסודות החיים של העיירה ויהודיה.

בין אותם הצעידים מתבלטת דמותו של שמואל, הנער היפה, הער, התוסס, ברק הכמיהה והערגה בעיניו הנוצצות. בלוריתו המסתתרת עדיין מכוסה כובע שחור רחב־שוליים, סמל ושריד לעול המסורת שעודנו רובץ על הנער „הבעל־ביתי", החותר לשינוי ערכים בחייו ובחיי העם.

שמואל וחבריו כאילו מתמנים כשגרירים קטנים ואלמונים של ההסתדרות הציונית לפלגיה השונים. שלוש אהבות היו לו לשמואל: אהבה לעיירה ויהודיה, אהבה לעם היהודי ואהבה לארץ־ישראל.

שלוש האהבות הללו, שלושת המניעים הנפשיים האלה, עוררו בו התלהבות מהולה בתמימות, אמונה ורצון להגשים את האידיאל האישי והלאומי. ידו יד נאמנה היתה בכל. הוא היה בין אלה שהביאו את בשורת המלה העברית ברחובות העיירה, אותה „השפה הברורה", כפי שקרא לה אז, אשר המבטא הספרדי נתערבב במבטא האשכנזי בפי דוברי העברית הראשונים בעיירה.

הקרנות הלאומיות, קק"ל וקרן־היסוד, שהיו אז המכשירים הכספיים העיקריים להגשמת בניין הארץ מצאו בחבורת הצעירים שליחים נאמנים, וביניהם שמואל. העיירה התכוננה לשלוח את חלוציה הראשונים לארץ־ישראל. שמואל הוא לעת עתה בין המסייעים והעוזרים עד עלייתו הוא ארצה.

ובהגיע זמן הבחירות לכל כנס ציוני או למוסד מקומי, נמצא את התעמלן הצעיר במובן הטהור של המלה הזו, שמואל, הרוכש נפשות לציונות ולארץ־ישראל.

היו אלה שנות לידה וגידול של ארגוני נוער, שהטביעו את צביונם החדש על חיי העיירה. שמואל היה בין הגורמים התוססים והמתסיסים.

הנה אגודת ספורט ראשונה של יהדות־השרירים הצעירה בלאנצוט, הנה אגודת „הזמיר" של חובבי המוסיקה, „התזמורת" של בחורי לאנצוט, הנה הפעולה למען הקמת „בית־העם", מרכז החיים הציבוריים והתרבותיים, הנה האגודה הדרמטית, חובבים המציגים לפני חובבים. בכל אלה תמצאו את חבורת הפעילים של מיטב הנוער בעיירה, וביניהם הפעיל והמסור — שמואל. השאיפה לחיים מחודשים, האחריות לתנועת התחיה ולתיקון חיי הציבור כגון כיבוש הקהילה, המאבק עם היהודים השמרנים בסכסוך בגלל כסא הרבנות או משרת הדיין, כל רז ציבורי או לאומי לא אניס ליה...

שמואל היה מבין המעטים שנאה דרש ונאה קיים. הוא

עזב את עיירתו האהובה עליו ועלה לארץ חלומותיו.

הכשרתו וחינוכו לקראת ההגשמה בארץ היו דומים לאלה של אלפי צעירים בני מעמדו החברתי. מבחינה רעיונית היתה הכשרתו רבגונית וספוגה יסודות עממיים ולאומיים רבים, ולכן, בבואו ארצה, לא נסתמן לפניו קו הגשמה ברור ועקבי, ובארץ הוא מתלבט קשה כרבים מבני העליה שלו. הוא מוצא את מקומו כחבר מן השורה, טוב ונאמן ליישוב העובד.

כשירדה עלינו השואה והגיעו קריאות להצלה ולעזרה מבני לאנצוט מרחבי סיביר, היה שמואל בין הראשונים שנענה לקריאת שרידי העיירה המעונים והיה מבין מייסדי ארגון יוצאי לאנצוט ב־1943. בכל חום לבו ומרצו ניסה לעזור להם עד כמה שהדבר ניתן. הוא היה מאלה שזכר העיירה שהוש־מדה, זו האהבה הראשונה שלו, לא נתנה לו מנוח. והנה נאסף גם הוא אליהם.

עם מותו של שמואל נסתלקה דמות טיפוסית של שכבת נוער עממית יהודית בגולה לפני דור אחד, שהיתה גורם חשוב בתנועת התחיה ודמות אופיינית של אורח טוב, שהמדינה מושתתת עליהם.

הוא היה אחד מחולמי העיירה שזכה לראות בתקומת המדינה ובהגשמת חלום נעוריו.

יצחק נבנצל רמת־יצחק

אלקה פודרבייטל

כאשר עולה ברצוני לשרטט דמות מהעיירה היהודית שהיתה ואיננה עוד, ניצבת לפני דמות סבי ז״ל מלאנצוט. סבורני, כי זהו הסב היקר והטוב מכל הסבים שבעולם. אך יודע אני, שגם אם אצליח לתאר את דמותו המפליאה ללא משוא־פנים ובלי לתת לרגשותי להתגבר עלי, אוכל לתאר רק את גדלותו של האיש היהודי בעיירה, אך לא את דמותו המיוחדת, ולא קווים מיוחדים לו, ורק לו. האם לספר על עבודתו את הבורא? איש ידוע חולי, שקם כל בוקר בשעה 4 והלך לבית־המדרש הגדול ללמוד ולהתפלל? האם לשבח את פזורונו וצדקתו, את הכנסת האורחים שלו, את כיבוד תלמידי חכמים, את התרחקותו משקר ומלשון הרע, את דאגתו לחינוך הבנים ובני הבנים?

תהיה זאת תמונה מזהירה, אך כללית, כי לא היה מיוחד. כמוהו נהגו רבים בערים ובעיירות היהודיות בפולין, בגליציה, מעוזי התורה, היראה והחסידות. אך שונה הדבר בבואי לשרטט דמות דיוקנה של סבתי. אמנם יקשה עלי להעביר לפני עיני הקורא את כל הרשמים שנחרתו בי, אך בכל זאת אוכל למצוא קווים מיוחדים ואופייניים רק לה ולאישיותה. כי אלקה פודרבייטל היתה לא סתם אשת חיל, היודעת לנהל עסקיה ומשק ביתה ברוב חריצות ותבונה, אלא ניחנה בחוש מיוחד לענייני קהילה וציבור, בתחושת רוח הזמן.

זוכר אני את סבתי ב־12—13 שנות חייה האחרונות. לא היתה צעירה עוד, כל בנותיה וגם רוב בניה יצאו את בית הוריהם. רובם הקימו משפחות ונכנסו בעול הפרנסה. בצער גידול בנים, המלווה את ההורים בחינוך ילדיהם, היה גם צערם של סבא וסבתא. אך בזמן שסבא, השלם עם לבו ועם אלוהיו, צפה בבטחון של יהודי מאמין לקראת הבאות, היתה סבתא נאבקת עם הגורל ויכלה לו! בת עמדה ללדת — סבתא מוכרחה, כמובן, לצאת, ליעץ ולהדריך ולקנות את המתנות הראשונות. נכד או נכדה חלו, מיד מתייצבת סבתא לימין הרופא, מזרזתו, וכשיש צורך טורחת ועוזרת על ידו. אינה חסה על כוחותיה, עד שהיא חוגגת את נצחונה על המחלה או על המיחוש.

היא הרגישה וגם הבינה, שרוחות חדשות החלו מנשבות בחלל העולם. וקשה להסתגר בד׳ אמות של החיים היהודיים. הורם מסך הברזל בין העולם היהודי והנכרי, הזר, העוין, אך הקורץ והפורץ לתוך מקדש המסורת של המשפחה היהודית. על־כן החליטה סבתא להסתגל לרוח הזמן. היא לא ראתה בעין רעה, כשהבנים והנכדים רצו להשכיל ולקנות דעת ושלחה אותם לבית־ספר, ולא זו בלבד שלא התנגדה שאני, תלמיד ישיבת חכמי לובלין, אעמוד בבחינות בגרות, אלא עודדתני לכך. כמו־כן הבינה שחייבת היא לדאוג לבנותיה, שתפקידן בחיי המשפחה והאומה אינו נופל מתפקידי הבנים. היא היתה אומרת בצחוק: „אמנם אשה נבראה מצלע האדם, אך יכולה היא להיכנס בחזרה לצלעותיו, שלא ישכח אותה" (זי קען אים אריין אין די ריפען). כן, גם אשה בעלת הומור היתה ושופעת צחוק ואופטימיות.

הודות לתכונות אלו הצליחה בכל מעשיה: כעסקנית ציבורית, כיושבת־ראש של „פרויען פאריין" (אגודת נשים). ולא היה זה תפקיד קל לעמוד בראש ארגון כזה בעיירה פולנית. מספר הבעיות כמעט כמספר היהודים. בעיות של סעד ועזרה, שלום־בית ופרנסה, הכנסת כלה — כל זה היה מוטל על שכמה של אגודה זו. מעטים היו בעלי יכולת בעיירות אלו. השלטונות לא עסקו בסעד ובמידה שעסקו בכך, הפלו את היהודים לרעה. ואם אמנם שפר חלקם של יהודי לאנצוט, עיירתו של הגרף פוטוצקי, בכל זאת גדול היה מספר העניים והנצרכים בעיירה. רבים מבני הנוער, שלא ראו את עתידם בעיירה, נאלצו לעזבה ולבקש את מזלם במקומות רחוקים.

לרבים מהם דאגה סבתי. אך גולת הכותרת של פעולתה הציבורית היתה ייסוד של „בית־יעקב" בעיירה. עליה היה להילחם בחסידי בלז וקולושיץ מחד, ובמשפחות הנאורות מאידך, כי בעיני שני המחנות היה „בית־יעקב" פסול. נוסף לכך נתקלה בקשיים כספיים. והיא לחמה בעקשנות וניצחה. שרה שנירר ז״ל היתה מתגאה בבית־הספר ובסבתי והעלתה על נס את עקשנות רצונה של אשה יהודיה זו, היודעת את תפקידה בחיי האומה והמשפחה גם יחד.

ואולי גם כדאי לספר על עמדתה כלפי השלטונות.

בן אחותה, מנדל שטרנהיים, בהיותו בצבא נאסר על שסטר לסרג׳נט פולני כתגובה על שאמר לו „ז׳יד״ בכוונה להעליבו. הוא נכלא בבית הסוהר בלובלין והיה צפוי לעונש חמור מאד. סבתא פנתה לרב שפירא זצ״ל, שיפעל למענו. כשבאה אליו, התקשר הרב עם השלטונות, אך העלה חרס בידיו. סבתא החליטה להתקשר עם הפרקליט הצבאי. הייתי אז ילד ולא ידעתי מה גרם לשחרורו של מנדל. ולא זו בלבד, אלא זמן ישיבתו בבית־הסוהר נחשב לו כשירות צבאי.

אחר־כך, כשבאתי לישיבה, סיפרו לי שסבתי אמרה לפרקליט: „אם הנך חושב, שאמירת „ז׳יד״ היא פחות מעליבה את החייל מסטירת לחי, סימן שלא התנשאת לדרגה של איש תרבות, שנשקו הרבה יותר מעודן מאשר כוח הזרוע הגס, ואוי לו, למשפט הצבאי הפולני, אם הוא מבוסס על עקרונות כאלה״.

כשאני שואל במה היה כוחה של סבתי, דומני שהתשובה היחידה היא: באמונתה ובבטחונה שכל מעשיה צודקים. היתה שלמה עם עצמה, עם מצפונה, עם דרכה בחיים ובמסירות נפשה למשפחה, לציבור ולצרכי הפרט.

ראויה סבתי, המסמלת דור של נשים צדקניות, לשמש במידותיה התרומיות אות ומופת לאם בישראל.

ר׳ וולוויש לאנצוטער

הרה״צ ר׳ וולוויש לאנצוטר היה נכדו של האדמו״ר המפורסם ר׳ אלימלך מליז׳נסק, מחבר ספר החסידות המפורסם „נועם אלימלך״. הוא נקרא בפי יהודי הסביבה ר׳ וולוויש לאנצוטר.

קברו על־יד הפתח של קבר הרופשיצי. יש לו שתי תשובות ב„דברי חיים״ חלק ב׳ ביורה דעה סי׳ קי״ט: „להרב המופלג החריף החסיד מו״ה זאב וולף נ״י דיין דק׳ לאנצוט יע״א״ ושם, אבן העזר סי׳ קי״ז: להרב המאה״ג החריף מו״ה וואלף נ״י דיין בק׳ לאנצוט״.

בנו ר׳ דוידל אוסטר זצ״ל „חסיד מצויין בחסידותו ובקדו־שתו״. בתו של ר׳ דוידל אוסטר זצ״ל, מרת בלומה, היתה חמותו של הרב ר׳ שמואל צבי וייס ז״ל, מחבר „פרי־לבנון״.

אהרן מושל שו״ב סתריה

ר׳ יהודה יעקב בלז

בן שבעים היה במותו. נולד בשנת התי״ר, בעיירה קטנה ודיקה ע״י פשמישל שבגליציה המזרחית, למשפחה מיוחסת. אביו, ר׳ אברהם בלז ע״ה, היה איש מכובד בעדתו, תלמיד־חכם מופלג, חסיד ירא שמים ובעל מידות תרומיות. את סגולותיו אלו השתדל להשריש בבנו, הוא אבי זקני ז״ל, שהצטיין מנעוריו בשקידתו ובהתמדתו בלימודיו. כן גודל וחונך על ברכי התורה, החסידות והיהדות המקורית. בהיותו עלם בן י״ח השיאו אביו לבת ת״ח, היא אמי זקנתי ושמה מאלי ע״ה, שליוותה אותו עד יומו האחרון. כעבור שנה ראשונה לנשואיו נסע, לפי הסכמתו ופקודתו של הרב הצדיק מבלז זצ״ל, ללמוד את מלאכת השחיטה. לפי המלצתו של הרבי מבלז זצ״ל, שנחשבה לזכיה גדולה, נתקבל לשו״ב בעיר מולדתו ויצא לו מוניטין כשו״ב מומחה וכבעל תפילה מצויין, ושמו הגיע גם ללאנצוט. הודות לשמו הטוב של אא״ז ז״ל, שהלך לפניו, הוזמן ע״י ראשי העדה, שבראשה עמד אז הגביר האדיר ר׳ דויד (דוז׳י) טאננבאום וסגניו ר׳ חיים לינדנבאום ואלימלך פרלמוטר ע״ה, לבוא להתייצב לפני הרב דמתא, ר׳ שמחה שפירא זצ״ל, ולפני ראשי העדה, ובהזדמנות זו להתפלל בבהמ״ד הגדול. בשבת חנוכה שנת תרל״ד התכנסו אנשים מכל בתי התפילה בעיר בכדי להאזין לתפילותיו. חסידים, מתנגדים ופשוטי העם גמרו עליו את ההלל. ע״י שבעת טובי העיר ובהסכמת הרב מרן שמחה שפירא ואחיו הרב מרן ר׳ מנדלי שפירא זצ״ל מרא דאתרא, הוא נתקבל פה אחד לשו״ב קבוע בעיר לאנצוט, עיר הנודעת לשם ולתהילה על חכמיה, סופריה והוגיה, עיר ששימשה למופת לערים קטנות וגדולות שבגליציה התיכונית והמזרחית. בחודש אדר שנת התרל״ד השתקע עם כל משפחתו בלאנצוט ששם כיהן כשו״ב מכובד ונערץ במשך שלושים ושבע שנה.

אא״ז היה מכניס אורחים גדול; ביתו היה פתוח לכל דצריך ודכפין. קידם כל אדם בסבר פנים יפות. רודף שלום, התרחק מן המחלוקת, השתתף בענייני ציבור, הכניס אלפי ילדים בבריתו של א״א שלא על מנת לקבל פרס, השיא את בנותיו לתלמידי חכמים, וביניהם חתנו המופלג, הוא אבי מורי, הרב ר׳ יוסף מושל ז״ל, בעיר אשפיצין וראב״ד בעיר דורטמונד שבגרמניה כשש־עשרה שנה. למדן ובעל הוראה מופלג, מוכר ומוסמך על ידי גאוני זמנו. נפטר בי״ב סיון תרצ״ג, ומנוחתו כבוד בעיר דיסלדורף, שבגרמניה המערבית.

מדי שנה בשנה, כשהגיע חודש אלול, היתה התכונה רבה בביתו של אא״ז. הוא הכין את מקהלתו ל„תפילות״ של ימים נוראים. משורריו ועוזריו היו בחורי חמד, חובשי בהמ״ד במקום, וביניהם הבחורים החשובים: ר׳ מרדכי פלאשן ע״ה, ר׳ יצחק ויינר (הנקרא איצי שעיה׳ס), דוד וולפמן ע״ה (הנקרא דוד חיצ׳יס), יצחק זאורהאפט ועוד, שהיו אח״כ לבעלי־בתים נכבדים ובעלי־תפילות הגונים ומפוארים. נוסח תפילתו הנעים ומנגינותיו, אשר משכו את לב שומעיו, נשארו למורשת כל בעלי־התפילה בעיר לאנצוט עשרות בשנים גם אחרי היעדרו, ובזה הנציח את זכרו.

נחמן קסטנבאום

ביתו של ר׳ הלל שו״ב

ר׳ הלל שו״ב היה בנו של ר׳ יצחק שו״ב, אמו — בתו של ר׳ אהרן ווּבּר, שו״ב בטרנוב. ר׳ הלל המשיך בשלשלת יוחסין של משפחת שוחטים. אשתו של ר׳ הלל, הצדקת צירל, היתה בת ר׳ מאניס פרידמאן מראדימנו.

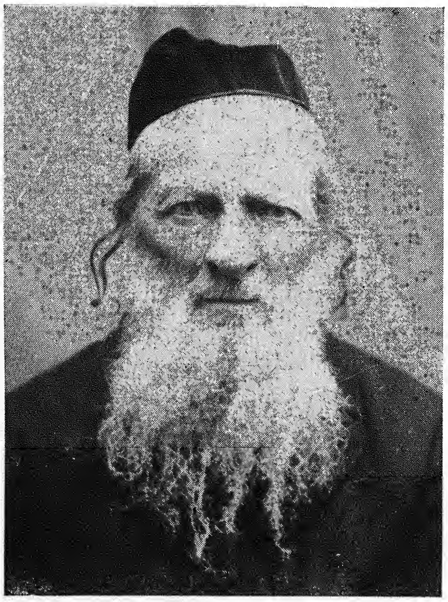
בר׳ הלל התמזגו תכונות וסגולות, שיחדו לו ולבני ביתו, מעמד מיוחד בעיירה, שרובה חסידים קנאים, מיעוטה — משכילים נאורים וציונים נלהבים.

ביתו של ר׳ הלל היה שרוי באוירה של דתיות עמוקה וסבלנות נאורה כלפי ערכי לאום ודבקות פנימית בחזון גאולת ציון. מקור ההשראה של המזיגה הרוחנית היהודית הזאת היה אישיותו של ר׳ הלל, בעל מידות טובות, אוהב את הבריות ושמח בטובתם של אחרים, חי מיגיע כפיו ביושר ובהגינות. פיקחותו השקטה, תמימותו הפנימית, דעתו הצלולה ללא שמץ של קנאות, העלוהו מעל להמון החסידים השמרנים. משום כך התיחס בהבנה ובחיבה לחתנו, ר׳ אנשיל כץ, שבזכותו הפך ביתו של ר׳ הלל בית ועד של עושים למען ציון. הוא לא שעה לביקורתם ואף לא להשמצתם של הקנאים.

אף־על־פי שפרנסתו היתה תלויה בפרנסי הקהילה, שנא את החנופה ואת הצביעות, התרחק מהמתחסדים, מכל הולכי בטל ומלחכי פנכא, שהתרגלו לחיות על חשבון הקהילה. מילא את תפקידו בנאמנות ובאחריות, בקפדנות ובזהירות למען חס ושלום לא יכשל במלאכתו.

מידת הכנסת אורחים, ירש מאביו ר׳ יצחק. כל הלך ועובר אורח הניח כאן חבילתו. אכל ארוחת בוקר וקיבל הזמנה לארוחת צהרים. וכך היה ביתו של חסיד בן חסידים זה, פתוח לכל שליח ציוני, כצעיר כזקן, משליחי „השומר הצעיר" ועד שליחי „ביתר". כולם התארחו בצל קורתו וסעדו על שולחנו ומילאו את ביתו המולת ויכוחים ושטף שיחות.

זכורני, כי פעם קרעו בחורים אדוקים כרוז של קק״ל מקירות בית המדרש, שבו דובר על קדושת הארץ ועל גאולת הקרקע. הוא קרא לי, הוציא כרוז שני וביקשני להדביקו

נפטר ביום ט׳ בשבט תש״ו

במקום הנקרע.

מתוך חיבת הארץ, קיבל על עצמו לסבול, ביחד עם משפחתו, את חבלי הקליטה בארץ־ישראל. מכר את ביתו, שנחל מהוריו ואשר היה קשור אליו, ויתר על פרנסתו ועל ההקצבה הבטוחה שהגיעה לו מהקהילה תמורת שנות עבודתו כשוחט. לא שעה לדברי החרדים המתנגדים לציונות, שהטיחו נגדו על נוסעו לארץ של „מופקרים", ולקראת עתיד לא נודע.

זכה ר׳ הלל לעלות לארץ־ישראל, לחיות בה עם משפחתו, כי לא מצא ר׳ הלל סתירה בין האמונה במשיח הגואל ובין האמונה בבנין הארץ בימינו.

מ. ש. גשורי

ר׳ זיסלה סופר

בין הדמויות שחיו בלאנצוט, שכל חייהן היו ברית המקשר פרשיות שונות ומשונות שהתרחשו תוך ימי דור אחד, היתה בולטת דמותו העממית של רבי זיסלה סופר (סת״ם), מבחירי חסידי קוצק בעיר, שזכה לחזות בנועם פניו של רבי מנדלי הגדול ולשמוע מפיו את חידודיו המפורסמים. ואף שנמנה עם חסידי קוצק המובהקים והרבה להעריץ את צדיקה ואת שיטתו בחסידות, מעולם לא שלל זרמים אחרים ושיטות אחרות בחסידות, אלא כיבד והעריץ צדיקים וגדולים מכל הזרמים.

בעצמו היה ת״ח ועורר עניין בעיר באורח המיוחד של חייו ובהתנהגותו, ובשיחו־שיגו עם האנשים היה כעין אתגר...

הוא היה נכדו של הרבי ר׳ אלימלך ז״ל, לא ברור אם נכדו של רבי אלימלך מליזנסק או של נכדו רבי אלימלך וייסבלום, הרבי מרודניק. הוא היה טיפוס של בעל־בית וגבאי בבית־הכנסת של הרב מנדלי ז״ל מלאנצוט למעלה משלושים שנה. בעיר ובסביבה היה ידוע בשם החיבה „ר׳ זיסַלה סופר", וכך נקרא בפשטות בפי־כל, בפניו ושלא בפניו. הצטיין באמרות

קולעות, עתים חריפות. למדן ובר־אוריין, עניו ומצניע לכת. מעין אחד ל״ו. יהודי יקר־רוח. לא פסק פומיה מגירסא. כל ימי חייו היה הולך מביתו לבית־המדרש ומשם לביתו. תמיד היה אומר תהילים.

הוא היה נוהג לנסוע שנה שנה לחוג את חג הפורים ברודניק בבית קרובו, הרב דמתא, אף הוא נכד הרבי, ר׳ אלימלך. בימים ההם — היה זה בערך לפני כ־55 שנה — היו נוהגים שם לקרוא אותו בשבת פרשת זכור כרב דפורים של ק״ק רודניק. אגב, הרב דמתא לא היה ת״ח גדול, ורק בזכות סבו הגדול היה גם רב דמתא, וגם „רבי״ לחסידים, ולידו היה דיין ומו״ץ ועל פיו ניהלו את הקהילה בעניייני כשר וטריפה ודין־תורה כנהוג בהרבה עיירות בגליציה. כמובן שר׳ זיסלה היה אורחו של הרב עד אחרי פורים.

בפורים, אחרי קריאת המגילה, באו ר׳ זיסלה והרב דמתא הביתה, והרב כיבד את הרב דפורים בשמחה רבה ובקריאות: ברוך הבא, רב דפורים, ברוך בואך תחת צל קורתי וכו׳. ולרבנית שלו קרא: רבנית! הביאי כיבוד בשביל הרב דפורים וכו׳. ואחרי שישבו ליד השולחן, שאל הרב את זיסלה בזו הלשון: רב דפורים! היודע אתה ללמוד תורה? אמור נא איזה תורה יפה לפורים. ור׳ זיסלה ענהו מיניה וביה: בודאי יודע אני ללמוד תורה. לולא הייתי יודע ללמוד יכולתי להיות רב כל השנה...

בשמו של ר׳ זיסלה היו מספרים בעיר בדיחות שנונות ואמרות, מילי דרבנן וכו׳ שהיה בהם משום שבח למוסר בשם אומרו. ואין כאן המקום להאריך בהם. אבל את האמרה מפי ר׳ זוסיה על הצהרת בלפור כדאי להביא כאן.

כידוע, ניתנה הצהרת בלפור בשם ממשלת בריטניה בשנת 1917, בשני לנובמבר, ושנה אחרי זה, בשני לנובמבר 1918 נפלה ונתפוררה הקיסרות האוסטרית. ביום הראשון לנובמבר 1918 הושם קץ למלחמת העולם הראשונה, ויום אחר זה, בשני לנובמבר 1918, חגגו הציונים בלאנצוט את היום, שבו ניתנה הצהרת בלפור, בבית־הכנסת הגדול, בערב אחרי תפילת מעריב. יום לפני כן חגגו הפולנים את נפילת אוסטריה ותקומת פולין החדשה. ואיך חגגו הפולנים את תקומת פולין? מובן, בפרעות ביהודים, החלו להכות ולבוז רכוש יהודי, וכדומה. ופתאום, בתוך המהומה, ביום שני לנובמבר, הרהיבו הציונים עוז לחוג את הצהרת בלפור. באותו ערב ישבו אצל הרב ר׳ אלעזר אנשיו ושכניו והתפללו שם כנהוג. הרב גר אז בריחוק מקום מבית־המדרש. אחרי תפילת מעריב דיברו שם על ענייני דיומא. ואז שאל ר׳ זוסיה: מי הוא ה„בעלפער״ (לשון נופל על לשון ל„בלפור״) שרוצה להיות עוזרו של משיח? הוא חפץ להוביל את היהודים לארץ־ישראל. איזה פלא! הוא בוודאי מחסידי אומות־העולם. תבוא עליו ברכה. ה׳ יחזקהו ויאמצהו. אבל, ינסה נא קודם להובילנו בדרך קצרה לתחנת הרכבת. הרי מכים ביהודים הנמצאים בחוץ ואי־אפשר להגיע לרכבת! והוא בא בטענה גם לציונים הטפשים על שאינם רוצים לחכות לביאת המשיח ומתעקשים לסמוך על הבטחת איזה גוי, שוודאי ליבו ופיו אינם שווים.

ר׳ שמחה מלמד (בוך)

נתמזגו בו, בר׳ שמחה המלמד, כמה תכונות, שיסודן בהשפעות שונות — במסורת עתיקה, בחינוך, בסביבה ובאווירה מיוחדת ובקווי אופי, המיוחדים גם הם. תכונותיו נתגבשו באקלים של יהדות רוחנית צרופה ומושרשת, תוססת באמונה עזה. נתעלה האיש בעבודה מתמדת, עבודת ה׳ בתורה ותפילה, בצדקה ובזיקוק המידות.

בלאנצוט היה רבי שמחה אחת הדמויות, שמיזגו תורה ומעשים טובים. לפי למדנותו יכול להיות רב בעיר גדולה, אך הוא לא רדף אחר כבוד זה. במקום זה בחר במלמדות, ואף במקצוע זה עלה בהדרגה עד שנחשב למלמד מסוג א׳, ולא כל החפץ יכול היה להיות תלמידו. בימי עלומיו היה מלמד בבית רבי אלימלך וייסבלום, הצדיק מרודניק, ולימד את בנו, רבי אלעזר, בשחר נעוריו.

הופעתו החיצונית היתה כולה אומרת כבוד. חסיד צנז מובהק, יהודי שכולו „זוהר״. חייו היו קודש ללימוד התורה ולקיום מצוות עד יום מותו. היה בעל השפעה גדולה על בני עירו.

בסיסו היה בית־המדרש ומתפלליו הקבועים, ציבור החסידים, הספוגים חמימות יהודית ודביקות דתית. לשיעור הגמרא שהיה לומד לפני הקהל בבית־המדרש היה מזמין את אנשי דלת העם. מטבעו היה מקרב את הבריות ומקדם פניהם בידידות, ולכן כינוהו „תלמידו של בית־הילל״. חיבה מיוחדת היתה לו לעגלונים, ומשכם לשמוע את שיעוריו. ישב בדירה דלה וחי חיים דלים, היה לבוש כעני ולא היה לו בעולמו אלא מעשה צדקה וחסד. בכל ימי חמישי לשבוע היה אוסף נדבות לטובת העניים, וכל אחד נתן לו בסבר פנים יפות. היה קונה חלות ובשר ושולח לנצרכים, ובעצמו לא נהנה מזה כשווה פרוטה. בימי השוק היה קונה חבילות עצים ונושאן בעצמו לנזקקים.

בתור מלמד הצטיין בכשרון הסברה. הוא אהב להיות במחיצתם של תלמידים ולהפגין בפניהם את כוחו בהסברה.

הוא נפטר בשנת תרע״ב (1912). על מצבתו היה כתוב, שנצטוו מפיו שלא להפליג בשבחו. זכרו לא נשכח מיוצאי עירו, ותמיד זוכרים לו חסד פעולותיו החינוכיות והציבוריות.

בן בתו של ר׳ שמחה הוא ר׳ קלמן בוך, יו״ר אנשי לאנצוט באמריקה, שביקר בישראל ב־1962 ונתקבל בסבר פנים יפות על ידי אנשי עירו.

ר׳ ברלי מלמד (גולדבלט)

כשרונו של ר׳ ברלי להשפיע על תלמידיו ולעורר בהם את החשק והרצון ללמוד. בין הילדים שלמדו ב„חדר" שלו היו כאלה שפחדו מהרבי, ובכו הרבה ורצו לחזור הביתה. אך הרבי כבש אותם לא בצעקות ובחרון אף, אלא הרצה את טענותיו בפני ילדיו־תלמידיו בנחת, ואף כי הילדים הקטנים, שלמדו אצלו בראשיתם, לא הבינו עדיין את מהות ה„תכלית" והתקוות לגדול ולהיות יהודי למדן ולהעשות רב בישראל, משכום החביבות והלבביות של דברי המלמד, שקלעו למטרה. השיחה בין הרבי המבוגר לבין ילדיו הקטנים לפי הבנתם, עוררו אמון, והם נענו לו והשתדלו למלא רצונו וללמוד. אצלו למדו ילדים רבים להתפלל, התחילו בלימוד החומש וגמרא. כי ר׳ ברלי חפץ בכל לבו ונפשו שתלמידיו יספגו לתוכם כל מה שלימדם.

למלמד זה היו קוראים גם בכינוי „ברלי כהן", משום מעשה שהיה בצעירותו. הוא היה אז מלמד בכפר, והיה שם מוכסן־מוזג, ולו בת שילדה בעודה בחורה מאיזה נער נוצרי. מאורע זה נשכח במשך הזמן ואחר כך התחתנה הבת עם בחור אחד ממקום רחוק. אחרי תשעה חדשים היא ילדה בן, וכנהוג נערכה סעודה גדולה בברית־מילה. אחר זה ביקש המוזג את ר׳ ברלי המלמד שימליץ לו על כהן הגון בשביל לעשות פדיון־הבן. ענה ברלי ואמר: למה לך לחפש? הלא אני כהן. הוא היה איפוא הכהן וקבל בתור פדיון־הבן את 15 הכתרים (מטבעות אוסטריה של אז), והכל בא על מקומו בשלום.

אחרי זמן, כשר׳ ברלי כבר עלה במדרגה והיה למלמד בעיר לאנצוט, בא פעם המוזג העירה לשם קניית סחורות ומשקאות. כיוון שהיה לו יום זכרון הוא בא לבית־המדרש להתפלל ולומר קדיש. היה זה יום קריאת התורה סתם, או ראש־חודש, והמוזג ראה כי ר׳ ברלי עלה לתורה בתור שלישי או רביעי. והוא התפלא, הרי ר׳ ברלי כהן הוא? והוא שאל את העומדים ליד השולחן, איך זה עלה ר׳ ברלי לתורה בתור „שלישי" בזמן שהוא כהן? ואז נודע לו כי היתה כאן רמאות.

מה עשה המוזג? אחרי התפילה הוא נכנס להרב, ר׳ שמחה׳לה שפירא, שהיה גר אז ליד בית־המדרש, וסיפר את כל הענין להרב, ויחד עם זה שאלו, מה לעשות, אם אין צורך לפדות את הבכור פעם שניה אצל כהן אחר, ושנית — הוא חפץ להזמין את ר׳ ברלי לדין־תורה ולהוציא ממנו את 15 הכתרים וגם להחתימו בפומבי בתוך „רמאי" ולפסלו שלא יהיה עוד מלמד תורה לבני ישראל, והיו לו עוד טענות רבות נגדו.

הרב שלח את השמש להזמין את ר׳ ברלי לד״ת דחוף. בינתים התפרסם בבית־המדרש העניין הזה. ברלי נכנס אל הרב, והוא שמע את טענותיו של המוזג הטוען, ור׳ ברלי ענה: כשם שהילד הוא בכור לאמו, כך אני כהן. ומה שברכתי ברכה לבטלה — אבקש „תשובה" מאת הרב. ומאז נשאר לו השם בפי העיר „ברלי כהן".

משה פלאשן חיפה

טיפוסים

א. ר׳ משה חיה איידלס (בוגין)

היה יהודי בר־אוריין, כורך ספרים לפי מקצועו, ובעל כשרון לחיקוי ולבידוח הבריות. במיוחד היה משמח את כל העיר בפורים בהציגו מעין „מחזה" אצל הרב ר׳ שמחה בסעודת פורים, וגם בפורים שושן.

הוא היה אחד מאנשי המניין הקבוע של הרב ר׳ שמחה ז״ל, שהיה גר ליד בית־המדרש הגדול ובשעה 10 לפני הצהרים היה נכנס תמיד לתפילת שחרית. ר׳ משה היה בעל קומה, רזה וצנום, פניו היו דומים לפני סיני. שערות ראשו שחורות, פאותיו דלילות, דקות וארוכות וזקנקנו דליל. הילוכו במתינות, לבוש מעיל ארוך. בקצרה: כולו אומר „אכזוטיקה". וכאשר ראהו איש זר, נאלץ היה להתעכב ולהסתכל בו. בימים ההם, בימי מלכות הקיסר פרנץ־יוסף, נמצא בקסרקטיני הצבא שבקרבת העיר גדוד אולאנים של צבא צ׳כי. הקצינים היו בני עשירים ומיוחסים, חיו חיי הוללות, זללו וסבאו במועדוניהם וזרקו בכל יום מטבעות כסף לילדים.

ביום אחד הלך לו ר׳ משה בתשע וחצי להתפלל ועבר ליד בית גדול, שעמד ליד הדרך המובילה לבית־המדרש. הדרך נקראה אז בשם „הדרך החדשה". הבית הגדול נקרא בשם „קסינו של הרוזן פוטוצקי". ליד הבית הזה נפגש ר׳ משה פנים אל פנים עם קצין צעיר הדור בלבושו, כיאות לקצין אוסטרי בזמן ההוא, והלה הביט על ר׳ משה בעינים תמהות: איזה בריה היא זו? הקצין ניגש אליו ושאלו, אם הוא שומע גרמנית. השיבו: „מובן מאליו". הקצין ראה לפניו איש מנומס, היודע לענות ולדבר גרמנית צחה. שאלהו, אם הוא נשוי, אם בעל משפחה הוא, מה מעשהו וכו׳. ענה לו, שיש לו אשה, ארבעה בנים ושתי בנות, והוא עובד ככורך ספרים, ואשתו אופה מיני תרגימא וגם לחם. ר׳ משה נשא מתחת לבית שחיו אמתחת התפילין שמשקלה כבד מאד כי נמצאו בה טלית גדולה, שני זוגות תפילין, ספר „חוק לישראל", סידור של רבי יעקב עמדין, משניות וכיוצא בזה.

הקצין שאלו כמה מרוויחים הוא ואשתו לשבוע. ענה: כעשרים כתרים (הגזים קצת). אז הציע לו הצעה מוזרה:

חפץ אני לצלם אותך יחד עם כל בני משפחתך, אם במשך 15—20 רגעים תבוא לכאן עם כל המשפחה, אשלם לך עשרים כתרים, הסכום שר׳ משה מרוויח בשבוע. ר׳ משה הסכים ואמר לקצין: למה לי ללכת הביתה עם אמתחת התפילין שבידי? אחוז בזה, ותוך הערה שזהו דבר שבקדושה, ביקשו שלא להניח את האמתחת על הקרקע, אלא להחזיקה בידו כל הזמן עד שיחזור עם בני משפחתו במשך עשר דקות, ובזכות זה יאריך ימים. הקצין הסכים לקחת את הערבון בידו ולהיות בטוח שיגיע בזמן. ההסכם נעשה לשביעת רצון שני הצדדים. כל העוברים והשבים ראו את הקצין עומד ללא נוע, כשהאמ־תחת עם טלית ותפילין בידו ומחכה למי שהוא. הם חיכו כדי לראות את התוצאות. והנה בא ר׳ משה עם כל הכבודה, ארבעת בניו והבת שרה. הבת הצעירה, אז בת שנתיים, לא באה.

הקצין הפעיל את מכונת הצילום וצילם את המשפחה בצורות שונות, ואחר זה הוציא מכיסו עשרים כתרים במטבע זהב והושיט לר׳ משה בהבעת תודה ונפרד ממנו בברכת שלום, כיאות לבעל משפחה ענפה וגדולה כזו, העוסק במלאכה נקיה ומועילה. ר׳ משה איחר לבוא לבית־המדרש לתפילה, וסיפר בהתלהבות, שהקב״ה אינה לידו רווח הגון וכשר כהרף עין.

ב. ר׳ שלום אסטליין

טיפוס מיוחד בעמיו היה ר׳ שלום עסטליין (לאנגזאם), ששימש גבאי ובעל־תקיעה בבית־הכנסת הגדול. היה זה יהודי „כל־בו" בעל ידיעות מועילות. היה הבר של החברה־קדישא ועסקן מהחשובים ביותר. היה „חצי רופא", החל מלחישת עין־הרע ועד להעמדת כוסות רוח. נתן רפואות שונות, היה הולך לחולים גם באמצע הלילה כשבאו להזמינו, עזר לעניים כפי יכלתו; בימי שבתות, אחרי־הצהרים, היה לומד „פרקי אבות" לפני „עמך" בבית־הכנסת הגדול.

ג. רבי אלעזר ווייסבלום

רבי אלעזר וייסבלום, הצדיק מריישה, היה אוהב לבקר מפעם לפעם בלאנצוט, והיה חביב על ההמונים. הוא היה רבי פיקח. לחסידיו, שפנו אליו בטענה שאין להם פרנסה, אמר בזה הלשון: „מכור כל מה שיש לך, את השטריימל, שעון הזהב עם השרשרת, עם קישוטי אשתך, וסע לאמריקה, ואני מברכך שתצליח שם ותחשוב גם עלי". ובדרך זו הציל הרבה יהודים מהנאצים.

בשכנותו של רב העיר, ר׳ מנדלי שפירא, היה גר חתנו ר׳ יוסף רוקח, מנכדי מייסד בית בלז, ואף הוא חשב עצמו לאדמו״ר, אם לא גדול, ונשים רבות מדלת העם היו באות אליו עם פתקאות ופדיונות.

להקפות שנערכו אצל אחי ר׳ מנדלי, הרב ר׳ שמחה, יצאו מוניטין לא רק בעיר, אלא בכל הסביבה. היה לו מנצח מיוחד שניצח על סידור ההקפות וחלוקתן בשמחת־תורה. ההקפות נערכו לפי שיטת רבי צבי־אלימלך מדינוב. היתה זו עבודה שנמשכה שעות רצופות, והקהל לא נלאה. והניגונים שהושרו בהקפות היו ניגונים מסורתיים.

ד. ר׳ הירש מילראד

ר׳ הירש מילראד היה אבי משפחה מהוללה זו בלאנצוט, כולם עשירים, ושבחים רבים היו מספרים גם על רעייתו פרידה הצדקנית. היא היתה מחלקת בשר וחלות וגם כסף לשבת (וגם בכל ימות השבוע), ליולדות ולמשפחות עניים. סיפרו עליה, שבצעירותה היתה יתומה והיא גדלה ונתחנכה בבית הרבי ר׳ צבי־אלימלך, וממנו קיבלה ברכה לאריכות ימים, עושר ובנים טובים. ברכת הצדיק נתקיימה, ובני משפחת מילראד באו בקשרי חיתון עם משפחות מיוחסות ועשירות ונחשבו בלאנצוט לבני מעמד אמיד.

ה. ארבעה מוזגים

ארבעה מוזגים ישבו בלאנצוט, והם: א) בריש וויינבך, שהיה נקרא „ברק" בפי האיכרים, שבאו לימי השוק בלאנצוט; ב) ברק שיניאווסקי (מוצאו משיניאבה), אך שמו האמיתי היה בריש מילך, ומקומו בקרבת בית־הכנסת ובית־המדרש. אצלו אפשר היה לשתות בימי שבת וחגים בירה וקטניות ב„הקפה"; ג) בריש דאמפף, וכינויו בפי האיכרים היה „שיווי ברק", כי היה איש זקן מאד; ד) בריש וולקנפלד, בכינויו „סטארי ברק".

הראשון בשורה, וויינבך, היה נמוך קומה, והחשוב ביניהם. מגוריו ליד חצרו של הרוזן פוטוצקי, שהכירו אולי עוד משנות נעוריו. הרוזן פוטוצקי, בימי שהותו בלאנצוט, היה נוסע יום־יום בבוקר מחמש עד שמונה, לטייל סביב החצר, וכמעט תמיד נפגש עם וויינבך, והלה קידמו בברכה דרך קידה והשתחויה ובהסרת כובעו „צפרא טבא הוד מעלת הרוזן", כנהוג. ברם את רוב ימות השנה בילה הרוזן בערי המטרופולין של אירופה, בבקרו מפעם לפעם בפאריס, בלונדון, ובטיולים בכל העולם. רוזן זה לא ידע, כנראה, על קיום החסידים בישראל עד למשפט מנדל בייליס בקיוב שברוסיה. בימים ההם, בשעת משפט בייליס (בשנת 1913), נסע הרוזן, עם עגלונו ושלישו, במרכבתו הרתומה לשישה סוסים אבירים, לטיולו סביב חצרו. והנה עבר וויינבך עם טלית ותפילין תחת בית שחיו לבית־הכנסת הסמוך. הרוזן נתן אות לשלישו לעצור את המרכבה והזמין את וויינבך לגשת אליו. הלה ניגש אליו בלי פחד, ושוחח אתו כדבר איש אל רעהו. הפעם היה הרוזן מעוצבן קצת, והוא שאל את וויינבך: „הגידה, ברקו, האם אתה חסיד?" (בעת המשפט הודיע התובע, שהיה שונא־ישראל מובהק, שקיימת בישראל כת חסידים, המשתמשת בדם ילדי נוצרים למצות של פסח. התובע אמר, שהחסידים הם אלה הלובשים קפוטות ארוכות, בעלי פאות וזקן עם „שטריימלך" בראשיהם). יהודי לאנצוט היו כולם — פרט לאחדים — מגודלי פאות וזקן, ובימי שבת ומועד חבשו שטריימלך, ואז אי אפשר היה לדעת מי חסיד ומי לא. ומשום כך שאל הרוזן את בריש, אם הוא חסיד. והוא ענה: לא. הרוזן הכיר רק אחדים מיהודי לאנצוט, שאתם היה בקשרי מסחר, או בשעת איזה מפגש בבית־הכנסת בימי חגיגת יום הולדתו של הקיסר פרנץ יוסף. ושוב שאלו הרוזן: האם דוז׳י (דוד) טננבוים הוא חסיד? (אף הוא בעל זקן ופאות ובשבת חבש שטריימל). ענה: לא. שאלו:

הרוזן שוב על עוד אחד או שניים מיהודי העיר שהכיר, ושוב ענה בריש בשלילה. ובכן מי הוא חסיד? ענהו בריש: זליג פרטיג, ר׳ יענצ׳ה פטרזייל, ר׳ משה חיה־אידלס ואחרים, שהרוזן לא הכירם. הרוזן חשד בוויינבך שאיננו רוצה לגלות לו את הסוד של החסידים מפחד, שלא יכלאו את כל החסידים באשמה שהם משתמשים בדם ילדים למצות, והרוזן אמר אליו: „לך לעזאזל, חזיר שכמוך. אינך רוצה לגלות לי את האמת!” והוא ציוה לעגלונו באמצעות שלישו להמשיך במס־עיו. מספרים, שאחרי כמה ימים שאל הרוזן את ר׳ דוד טננבוים, אם בלאנצוט יושבים גם הסידים ומי הם, והוא ענהו, שכל יהודי לאנצוט הם חסידים, ואין לדעת מי חסיד ומי אינך חסיד. ולו, לר׳ דויד, האמין הרוזן.

פנחס גולדמן

בנימין ברנד

דודי, ר׳ בנימין ברנד ז״ל, המכונה יומצ׳לי לשם קיצור, היה רגיל לבוא בשעות המוקדמות של הבוקר לבית־המדרש. ר׳ יומצ׳לי, שהיה נודע ונערץ בעיר ובסביבה כלמדן מופלג, קטן קומה היה, זקנו ופאותיו השחורות השתרבבו יחד והגיעו עד האבנט שהי׳ה צמוד לגופו כל היום, לפי המנהג של חסידי בלז. קנאי ללא פשרה היה, מראשי חסידי בלז בעיירה, וכולם קיבלו את מרותו. היה מגיד שיעורים במשך היום והיה נוהג להתלהב בשעת מתן השיעור כשכל גופו, זקנו ופאותיו הי׳ו מתנועעים כלולב אחרי שברכו עליו. גם אני השתתפתי בשיעו־רים שלו בגמרא, ומשום שהיה פוזל בעינו השמאלית, נדמה היה לי, כי מסתכל הוא בי׳ דווקא, מה שעיצבן אותי מאד והחליש את התרכזותי בלימוד.

וכשם שהיה ער בעסקי ציבור, כן היה כמעט בטלן בענייני מסחר. אשתו, דודתי סימל׳י, עליה השלום, צדקנית היתה, קיבלה על עצמה את הדין להיות סוחרת כובעים ומגבעות באחת הפינות בחנותו של סבי, ר׳ יואל׳יש ז״ל שהקצה לה, מפני שידה לא השיגה ל׳רכוש חנות לעצמה. רק בימי „יריד” ושוק, כשהאיכרים הגויים הגיעו לעיירה, היה דודי יומצ׳לי נאלץ לוותר, נגד רצונו, לשעה קלה על לימוד התורה והיה עוזר בשמירה לבל יגנבו האיכרים. מימיו לא התפנק בתענוגות העולם הזה ולא נהנה אלא במקצת שבמקצת, לא שאף להתעשר וחי בשלווה עם זוגתו סימל׳י, כי עצבות קשה העיבה על הצלחתו החברתית ומררה את טעם חייו. חשוך בנים היה ונפשו נכספה לילד, יורש שיאמר „קדיש” לעילוי נשמתו. ממון רב בזבז לפדיונות בחצרו של האדמו״ר מבלז זצ״ל ולא נושע. ללא תועלת היו הביקורים אצל טובי הרופאים המקצועיים, ולכן, כנראה, החליט שכדאי לו בעצמו לבנות את ה„עולם הבא” ולא לסמוך על אחרים.

כשקרבו „הימים הנוראים”, אירגן ר׳ יומצ׳לי מסע של בני נוער, בחורים ובעלי־בתים לבלז. הנסיעה לבלז לא היתה זולה, וגם בעד שהייתם בחצרו של הרבי צריך היה לשלם. ביוזמתו נוצרה ועדה מיוחדת, שדאגה לאסוף כספים בכל מיני צורות. בערב ראש־השנה יצא קרון מיוחד של חסידי בלז מלאנצוט לבלז. היתה זאת חוויה נפשית עמוקה לנוסעים. גם כותב הטורים הללו השתתף בנסיעה זו. הסליחות של ערב־ראש־השנה נאמרו בהתלהבות לקול טרטור הרכבת. היתה לי אז הרגשה שגם הרכבת מצטרפת אתנו בתפילה זו וכי אֵל הסליחות קיבל את בקשתנו לכתיבה וחתימה טובה...

שמואל גרייזמן

מלמדי

נסתיימה מלחמת העולם הראשונה. נדמו קולות התותחים, והתבל ששמו גליציה מרפא פצעיו. אביב התנועה הציונית מתחיל לתת אותותיו. ואני אז נער רך בשנים, לומד תורה מפי מר כהנא, המסביר לי בלשון מובנת לכל את סתרי הדקדוק והתנ״ך. נפשי קשורה בו, והוא מפתח את רגש העצמאות בלימוד השפה העברית, וההכרה הציונית חודרת ללבי וכובשת את רוחי. וביחוד ייחם לבבי, עת שומע אני בנגון קורע לב את מגילת איכה ו„אלי ציון ועריה” לר׳ יהודה הלוי מפיו של גצל דרוקר.

ואולם הציונות טרם כבשה את כל הלבבות, ונהפוך הוא — פה ושם מתגלים אויבים מושבעים ויריבים. גם יחסה של פולין לציונות טרם ברור, אף נשמעת נימת איסור על התנועה ולא אחת מתנסים במאסרים על קיום אסיפות ציוניות בחשאי ועל שירת התקווה. מות הרב מפלוצק מסעיר את הרוחות. — אבל הזרע נבט והחל לשאת פרי. הסיסמה „לכבוש את הקהילות” מוצאת את בטוייה גם אצלנו ואחרי מאבקים קשים על השלטון בקהילה נאלץ הרש עסטליין להתפטר ואת מקומו יורש המהנדס שפאץ. המטה בבית דויד יוסט החליט — ויש לקיים את הצו בשלמותו.

כמה רעננות היתה מלווה המלחמה הזאת למען כיבוש השלטון בקהילה! מובן, לא בקלות ויתר הצד שכנגד — וההתרוצצות היתה קשה. השלטון איננו רוחש אהדה יתירה לציונות. המהנדס שפאץ מגלה פעילות ויזמה, ובלאנצוט נוצרים ערכי תרבות, שהדם מגיע לערי גליציה הקרובות והרחוקות. קם „הזמיר”, להקה דרמטית ואיגוד ספורטיבי, ועל כל אלה — „בית העם” — נכס תרבותי שלא יסולא בפז. מועדון

הציונים בבית חנצ״ה קנגגיסר הופך מרכז של תורה וחכמה, ונשמעות כאן הרצאות על הספרות העברית והפולנית; הרצאר־תיה של מרת ד״ר לוטרינגר בפסיכולוגיה.

נושאי החינוך בישראל, יוצאי שבט שמעון — עניים, סופרים ומלמדים. בסוג הראשון לא „נתברכה״ לאנצוט, אף־על־פי שהעושר היה ממנה והלאה ורק יחידי סגולה זכו לתואר כזה, אבל גם עניים מרודים לא היו בתוכה. יהודיה מתפרנסים בדוחק רב. תחת זה נתברכה העיירה בסופר סת״ם, בעל פקחות חיים ממולחת. הנה ר׳ זיסלה סופר, יהודי ירא שמים, שבמצבים של דיכאון נפשי לעם ולעצמו הוא מוצא ניחומים במלתא דבדיחותא, או במשפט שנון החודר כמדקרות חרב. ואם מונה ל„רב של פורים״ והרב דמתא מתגרה בו — „מינוך לרב פורים, הואיל ואין מקומך בין הלמדנים״ — משיב הוא מיניה וביה: „אילו היה מקומי בין בורים, כי אז כיהנתי ברבנות כל השנה...״ והאנשים סביב ממלאים פיהם צחוק.

ר׳ בריש אינהורן מלמד תינוקות בגיל הרך ביותר, מעמיד דרדקים רבים, הגיע לגיל של למעלה ממאה, ולא נס ליחו. קרוא הוא לבר־מצוה ולחתונה אפילו לנכדי חניכיו. יהודי גברן וחסון גוף.

אחרי שמילאת כרסך תפילות וקצת חומש, אתה עובר לכיתה, הווה אומר — לחדר אחר, של ר׳ זליג טיטלבוים מלמד, וכאן אתה נותן פורקן לשובבותך. ובחורף — במקום להימצא בחדר, אתה נמצא לרוב באוויר דחוס בביתו של משה ברצ׳יס שעל־יד נהר קריקובקה, ממנו שואבים מים כאשר החורף משתלט על העיירה ובארות המים קופאות ויש צורך להמס הכפור בהסקת־קש.

ר׳ דויד יונה מלמד גמרא, שני ימי פגרא בשבוע אצלו, הימים שבהם הוא עומד ליד דוכן הסחורות בשוק, ימי שלישי ושישי.

ר׳ אברמל מלמד מפשמישל עבר ללאנצוט, קמצוץ טבק בין אצבעותיו ועיניו נעצמות מאליהן וכולו אומר תנומה. הקונדסים מציקים לו. הארי שבחבורת המלמדים הוא ר׳ משה שבע׳ס, על שם שבע אשתו, לא כולם זכו לקנות תורה מפיו. משכמו ומעלה. גביניו עבותים, מטיל מרה שחורה על כל רואיו, אם כי נפשו עדינה וכולו אומר חכמה.

בבית־המדרש הגדול שבעיירה לומדים מאות אחדות גפ״ת, ובערבים הארוכים בלילות החורף אתה שרוי כמו בתוך תנור לוהט. הקנאים מנהלים מלחמת מצווה בציונות. כשמטיף ציוני בא לעיירה מתנכלים לו, שנוטה הוא לקומוניזם; המטיף נמלט וחזן שנזדמן לשבת זו — נאסר במקומו. מאידך, בניו של ר׳ אבא זאוער מחרפים נפשם ומכים בשקצים רבים מהכפרים הסמוכים שבאו לעמוד למבחן הצבא, ופשטו ידיהם ברכוש יהודי, והעיירה שקטה. לא אלמן ישראל...

בערבי שבתות פושטת העיירה את עניה ולובשת חג. בימים נוראים חולף רעד במחנה, ואיצי שעיה׳ס שואג כאריה בתפילת ראש־השנה וקולו הולך למרחוק ומעורר...

בבית־המדרש, בו נמצא הרב דמתא, מתפלל דויד חייצ׳ס וקולו צקון לחש. המקהלה מלווה אותו ומרעידה את נבכי הנפש בתפילת נעילה — „אזכרה אלוהים ואהמיה בראותי כל עיר על תלה בנויה״, הרוויה דמעות, ואחרי תפילת מעריב לא יישאר עובר־אורח שלא ייאסף לבית, להסב יחד עם משפחה בסעודת מוצאי יום הכיפורים.

אנשיל ב״ץ

זליג קרנר

איני זוכר בבית אבא ז״ל ארוחה בלא אורח. בארוחת־ערב הכתוב מדבר. בצהריים אכלנו רק סעודת ארעי, כי טרוד היה אבא במלאכתו עד הערב. בשוב אבא הביתה ערכו את השולחן, הדליקו את המנורה הגדולה („הזוללת״ קרא לה אבא, על שזללה נפט הרבה). בא האורח שהזמינו אבא בשעת תפילת הבוקר בבית־המדרש, נטלו ידים והסבו לאכול. איחר האורח לבוא — שיפשף אבא זכוכיות פנסו, רחץ את ידיו, שינס מתניו והלך לחפשו. חזר עם האורח, ישבנו כולנו על־יד השולחן והאורח בראש וצלחת של שומן אווזים על ידו, לאמר: „כפין עניא ולא ידע״ ושמא הארוחה הרגילה אינה מספקת לו. רגיל היה אבא, כדי להכניס את האורח באווירה ביתית, לשאול אותו בתוך שאר דברים, על מקום שבתו בשבת האחרונה. על־פי־רוב השיב האורח: בביתו של ר׳ שאול קרנר בדמביצה; כמאה אורחים אכלנו אצלנו בשבת זו. כל ימי העני נע ונד הוא. בימות החול הוא מקבץ פרוטות בכרכים ומרעיב עצמו בערים. כיוון שהולכת וקרבה שבת המלכה, לדמביצה ישים עיניו ויתור מנוחה לנפשו בביתו של מכניס אורחים זה.

מילדותי תיארתי לי את האיש כענק, פונה מכל עסקיו ועוסק במצווה זו. מאכיל רעבים ומשקה צמאים, מחבב עניים ונושא מתוך חדווה את שאונם והמונם. וכאשר יצאתי מבית אבי ועברתי ללאנצוט התיידדתי עם בנו (גם לו לא עמדה זכות אבות ביום עברת הנאצים...) ועל פי סיפוריו על בית אביו נוכחתי שלא טעיתי.

— גם אמא, גם אבא — סיפר לי ר׳ זליג קרנר — שניהם היו בעצה אחת. בבת־אחת נכנס „יצר הרע״ שכזה בליבותיהם: להרבות אורחים ולהשביעם מדשן ביתם על שולחנם. ויש שישבנו לסעודה ונכנסו פנים חדשות. חששה אמא שלא תצטרך לקצץ במנותיהם של עניים, קראה אותי למטבח:

זליג׳ל, מכור לי את ארוחתך. הא לך עשיריה וקנה לך בה מכל אשר תאווה נפשך.

ביקשה צדקנית זו לנשום בשלווה וליהנות ממעשה הצדקה. נפתחה הדלת ונכנס אורח חדש, קראה אמא לאחי הצעיר:

— דניאל, הנה מכר לי זליג׳ל את ארוחתו, מכור לי גם

אתה זו שלך ולכו שניכם וקנו לכם את אשר ינעם לחיככם.
נתקנא אחד העשירים באבא. ראשית, גם לבו שש לעשות מצווה, ושנית: שכר מצווה — עושר. ומדוע יתברך רק האחד? פגש באורח, עמד והבטיח לו נדבה הגונה ובלבד שיתארח אצלו. ברבות הימים ראה אבא שנתמעטו האורחים והצטער בלבו. השיאה לו אמא אצה חוגגת: ודאי שהוא נותן לאורח שתי עשיריות, תן אתה „כתר" שלם וידע האיש לא להתחרות בך.

אהרון קרנר פריז

זליג קרנר

אבי ז"ל היה בנו של ר' שאול קרנר מדמביצה, סוחר וחרשתן ידוע. בשנת 1909 באנו להשתקע בלאנצוט. אבי הקים מלבנה שהיתה מפעל כלכלי חשוב. הוא היה יהודי אדוק, צנוע, אדיב־לב, שונא כבוד, אבל אדם שידע לחתור בעקביות ובהתמדה למטרתו. היה תומך בנצרכים ביד נדיבה (גם בלא־יהודים), וביחוד בבעלי־בתים שירדו מנכסיהם. לפני ימי השוק והירידים נהג אבא לתת לזקוקים „גמילות־חסדים". הורי היו אהודים מאד על כל מכריהם. הם היו שומרי מסורת, וגדולה היתה השפעתם עלינו.

אבא היה חובב את ספר־הספרים שלא מש מידו, והיה הוגה בו בכל עת מצוא. כן אהב „לשון הקודש" והשתדל לחבבה עלינו. היה מרבה לקרוא בעתון וגם היה בקי בהוויות העולם. אמי ע"ה היתה לעזור לאבי בהנהלת העסקים. היא היתה ילידת מילץ, בת בעל־אחוזות, ממשפחת אשהיים—וקסלר, אדוקה ושומרת מסורת גם היא, אשת חיל למופת.

ניחנה במעלות טובות, השתדלה בכל יכולתה לעזור ליחידים ולמשפחות, ולתמוך בהם ביודעים ובעילום שם.

בימי השואה סבלו הרבה מרדיפות הפולשים הנאצים. לאחר ששדדו ממנו הכל, הסתתר אבי בכפר הויסוב. מחמת הלשנה של משתפי־פעולה שפלים נגלה מקום מחבואו. הוא נהרג ע"י הגיסטאפו ונקבר במקום הרצחו. בשוב גיסי, ישראל בליצר ומשפחתו, מרוסיה, העביר את עצמות אבי לבית־העלמין היהודי בקרקוב, ואבי זכה לבוא לקבר ישראל.

אמי ע"ה נספתה לאחר שעברו עליה שבעת מדורי גיהנום בגיטו טרנוב (לפי השמועה היא נרצחה יחד עם נכדה, בנה של שפרה אחותי, ונכדתה, בתה של מרים אחותי).

אחיותי, שפרה ורחל ע"ה, שהסתתרו בכפר בסביבות לאנצוט, הוסגרו לקלגסי הגיסטאפו על־ידי משתפי פעולה פולניים, ודינן היה, כדין כל יהודי שנפל לידים הטמאות והארורות של המרצחים. יהי זכרם הקדוש ברוך.

אנשיל כ"ץ

אברהם בני

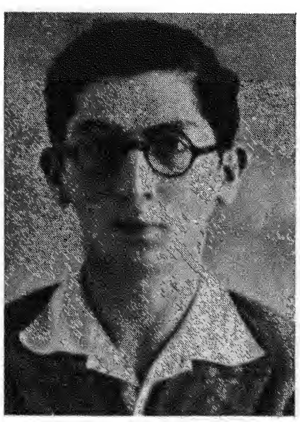
נולד בלאנצוט בכסליו שנת תרפ"ב (2.12.1921). ראשית חינוכו ב„חדר" ובבית הספר העירוני. מה גדלה שמחתו כשנת־קבל לקן „השומר הדתי" וקיבל תעודת אח בשלהי שנת תרצ"ב והיה נמנה על שכבה ב' בקבוצת „ציון".

הוא היה בעל נפש פיוטית־דתית. מזמור כ' שבספר תהי־לים שימש לו תרופה לכל אירועים רעים, כגון שיעור קשה־הבנה בגמרא, או פיגור בבית הספר. כשרונותיו עמדו לו לג־מור את בית הספר בהצטיינות.

בערב ראש השנה תרצ"ח הגיע לארץ ונתקבל לישיבת „אלומה" מיסודה של ה„אגודה למדעי היהדות", ישיבה בעלת מגמה תיכונית, בהנהלת ד"ר ב. מ. לוין, בעל „אוצר הגאונים".

כאשר קיבל בקיץ תש"א תעודת בגרות ללימודים התי־כוניים יצא עם גרעין הכשרה לטירת צבי. מרוב עבודה פיסית קשה, שלא התרגל אליה — חלה בדלקת הפרקים. בראשית שנת תש"ג חזר לבית ונתקבל לפקיד בלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל.

באהבתו להוריו לא ידע גבול. מעולם לא ראני יוצא לטיול בערבים — ולא יתלווה אלי. ובערבי שבתות — „הבה נלך לקבלת שבת אצל חסידי קרליך"; ולאחר הסעודה —

אברהם כ"ץ

„נטייל נא ברחוב הראשי של מאה שערים... איזה ריח של שבת נודף מכל ההווי הזה!... כאן, בוחן אב את בנו בפרק „האיש מקדש", וכאן — בוקע מפי המסובים זמר „כל מקדש"...

כך היינו נוהגים לטייל אגב המהום של ניגון „מה ידידות" או זמר ריקוד בחצרות צדיקים, שבינתיים הספיק האשמדאי לסלקם ולהעבירם מן העולם.

כי יצא בערב עם חבריו לשם טיול סתם, או לאסיפה במו־עדון לא איחר אף פעם מלחזור הביתה, פן יפריע לאבא־אמא.

ראש מאוויו — ספר טוב. בדרכו הביתה בראשון לחודש כשמשכורתו בכיסו, היה נוהג להציץ ולהזין עיניו בחלונות הראווה של חנויות הספרים וכשראה ספר חדש שהוטב בעי־ניו — הביאו הביתה כשניצוצות גיל נוצצים בעיניו: הנה, אבא, ספר טוב בשבילך.

בראשית מלחמת השחרור השאילה אותו הלשכה הראשית של הקרן הקיימת למטה „טוביה", כדי לנהל שם את הארכיון. המפקד נתן אמון בו וכדי שלא יוציאוהו לתפקיד אחר, קיבל תעודה ממפקד האיזור: „הנני מאשר בזה, כי המוכ"ז, אברהם כ"ץ, מגוייס באיזורי למלא תפקידים משרדיים במטה האיזור. נא לא לגייסו לשום תפקיד אחר".

יום־יום היה נוסע למַטה, תחת מטר פגזים, ואף שהיה נעצב על יצחק אחיו, שנפל בנפול כפר עציון, — המשיך בעבודתו באמונה ובמסירות, שהוא, כבעל־נפש ומחונך ללאר־מיות, היה מוכשר להן.

בראשית החורף תש"י הצטנן. שוב נתעוררה דלקת הפר־קים שדבקה בו בטירת־צבי. לא יכול היה להתאושש ונפטר בשמונה לאלול שנת תש"י.

*

כי יסרני אלהים ויקח ממני גם את זה —
הועם מאור עיני ומקור דמעותי דלל.
וכאן — צרות אחרונות מזכירות את הראשונות...
ויש ובאו שניהם באישון הלילה, נעמדים על־יד מיטתי:
אבא, איכה תראה במשוש העם?
איכה תדע עוצר צערך להעלים?
איכה תמשיך בלעדינו?
ואני —
מה אעשה לכם, בני —
גזירה היא מלפניו...

ירושלים, יום העצמאות תשכ"א

צבי לאנדוי רמת־גן

מיכאל שיפר

מופלאות ונוראות היו דרכיו של יהודי בדור זה של שואת העם הנוראה וראשית גאולתו על אדמתו. דרך נדודיו של מיכאל שיפר ז"ל לא היתה שונה מדרכם של מאות אלפים אודים מוצלים מיהדות אירופה. יהדות זו ידעה נדודים עוד במלחמת העולם הראשונה. מיכאל שיפר גדל בבית אמיד וניהל את עסקי התבואה והמכולת, שלרגל זה עמד בקשרים עם הגויים בסביבה. היו לו מהלכים בין השליטים המקומיים, אשר התחשבו בהשתדלותו למען היהודים בני עירו. הוא עזר גם לבעלי־המלאכה באשראי ובגמילות חסדים לנצרכים, וראה כבוד מיוחד בנתינת הלוואות לעולים לארץ־ישראל, אם כי הלוואה כזו היתה בחזקת חוב אבוד. כך התנהלו חייו במסלולם הקבוע עד בוא הצורר הנאצי. מיכאל ארז את חפציו ויצא לדרך הנדודים. יחד עם רבים מבני עירו נמלט מפני קלגסי היטלר לעבר הגבול הרוסי. השאיר בית מסודר, משפחה ענפה, חברים וידידים. רבבות מילאו אז את הכבישים ואת האכסניות הארעיות. אבק אדם, זרם בתקווה היחידה להציל את החיים, וביניהם, צעד מיכאל — ערירי, מלווה מחזות אימים בדרכים. כך הגיע עד מאחורי הררי חושך, עד ערבות סיביר הנוראות.

איך החזיק מעמד יהודי קטן וצנום בערבות, שבהן ארב המות הלבן בסערות שלג? הרי זה מפלאי „היהודי הנצחי". כן היתה לפלא בריחתו דרך אלפי קילומטרים, מסיביר לארץ החום — אוזבקיסטן. שם היה אז מרכז גדול של יהודים גולים, שם רעבו, סחרו ונצמדו בצפרניים, אל החיים, אל התקווה הגדולה לחזור למכורה, למצוא בני משפחה ולהתחיל מחדש.

צבא הרוצחים הגרמני המוכה נסוג לגבולות ארצו. שרידי

הפליטה חזרו מרוסיה לבית קברות גדול, אשר טמן בקרבו את כל אשר היה להם יקר וקדוש, ושוב זרמו הניצולים, הפעם — מערבה. הצעירים התארגנו לבריחה הגדולה ולעליה ארצה בכל הדרכים. מיכאל חיפש מולדת, בית, חברים. עם זרם העולים בזמן קום המדינה בא ארצה ונשלח למעברת אוהלים. עם רבבות אחים נסע ממקום למקום, כדי לבקר חברים, מכרים, בני משפחה ולהתבשם מריח הארץ. הוא נשלח **לעבודה**

בצרכניות של „המשביר לעולה" בגליל העליון. בצריפים הדחוסים, המלאים שקים וחביות, בתנאים קשים, עבד מיכאל מהבוקר השכם עד רדת הלילה, לאור פנס נפט או לוקס. לבסוף הגיע למעברה גדולה בחלסה, היום קרית־שמונה, שהיתה קיבוץ גלויות בזעיר אנפין — תימנים, קורדים, צפון אפריקאים, הודים וכו'.

הוא גר בצריפון והיה מעורה בחיי המעברה. לעתים, בערבי שבת או חג, היה יורד לשפלה, לחברים וקרובים. תמיד היו כיסיו וילקוטו מלאים מתנות לילדים ולמבוגרים. לבסוף נטש את „המשביר־לעולה" ועבר לצפת, שם ניסה להקים מסעדה קואופרטיבית, אולם התוכנית לא נתגשמה. הוא שירת את הקהל בתחנת אג"ד, כי אהב את המגע עם אנשים, אהב השמוע, לעזור ולו רק בעצה או כוס גזוז בהקפה. פה התהלך עם „עמך", ואף עזר להם בגמילות חסדים והכנסת כלה, כשם שהיה נוהג בעיר מולדתו לאנצוט.

פה גם הכריעתהו המחלה הממארת. עפרו נטמן בשפלה, אך נפשו נשארה בעיר המקובלים — צפת, — אשר למוסדות הצדקה שלה ציווה את כספו. ירושתו חולקה בין ילדי העולים והנצרכים בצפת, בין מוסד הילוני של „ארגון אמהות עובדות" לבין מוסד של תלמוד־תורה בישיבת צפת. יהי זכרו ברוך.

מיכאל ולצר

דוד הַר

נפטר ביום ג' בטבת תשכ"א (10 בדצמבר 1961)

דוד בן פייבל ופריידה הר נולד ב־2.12.1894 בלאנצוט. מנעוריו היה ער לבעיות החברה והקדיש הרבה מזמנו לפעולה ציבורית. כבר בשנת 1910 הצטרף למפלגת „פועלי־ציון" והיה פעיל בה עד יומו האחרון.

בשנת 1914 הגיע, עם זרם פליטי מלחמת העולם הראשונה, לווינה ולקח חבל פעיל ב„פועלי־ציון" בווינה.

בשנת 1918, כשחזר מהצבא האוסטרי ללאנצוט, הקים בה סניף של פוע"צ, ומאז היה מעורה במחנה של ארץ־ישראל העובדת מחד, וקשור בתרבות היהודית העממית מאידך.

בשנים של תוהו ובוהו כלכלי בפולין, שלאחר מלחמת העולם הראשונה, ואשר פגע בשכבות הנרחבות של האוכלוסיה היהודית, נוסדה בלאנצוט צרכניה להקלת מצוקתם של ענייי העיירה; בראש הנהלתה עמד דוד האר. הוא הלך בעקבות אביו, שכן גם אביו עסק בצרכי ציבור הנצרכים, בהיותו פעיל בחברת „תומכי עניים" בעיירה.

הודות לפעילותו הרבה, גדלה השפעתם של פוע"צ בלאנצוט על החיים הפוליטיים והחברתיים והם רכשו להם עמדה מכובדת בעיר ובתנועה הארצית.

מבין שתי האהבות של דוד האר, האחת לעם היהודי בגלות פולין וליהודי לאנצוט והשניה אהבה לציון, גברה זו השניה, והאר, שתפיסתו של רעיון „פועלי־ציון" היתה פשוטה כמשמעה, החליט להיות פועל בציון.

ואכן, בשנת 1926 היה דוד האר בין המגשימים הראשונים של חברי פוע"צ ועלה לארץ ישראל עם אשתו ועם שני בניו. עבד קשה כפועל בנין (בריצוף) בתל־אביב; עברו עליו חבלי היאחזות קשים בארץ.

מעולם לא סטה מהדרך, שבחר בה מימי נעוריו, והלך לאורך הקו הציבורי והפוליטי בנאמנות ובדבקות. קשר את גורלו במעמד העמלים, הן בחייו הפרטיים והן כעסקן במפלגתו.

בקרב על שרונה בימי שלטון הבריטים בארץ בשנת 1943 נפל בנו שרגא ז"ל, חבר ההגנה, וכן נתנו האר ואשתו למולדת את היקר להם ביותר.

בארץ נשאר דוד האר נאמן בית יהודי לאנצוט, והיה מבין יוזמי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל. שימש כגזבר הארגון ועזר במתן גמ"ח לעולי לאנצוט החדשים.

כשהגיעו ב־1942 הידיעות המחרידות מפליטי מלחמת השמד ביהודים, היה פועל ומפעיל חברים להגשת עזרה לאחינו בני לאנצוט, שנדדו בערבות סיביר. מאז היה מבין הפעילים ביותר בארגון.

חלק רב לו בהקמת מצבת הזכרון ב„יער הקדושים" בישראל, לזכר קדושי לאנצוט, כן היה מבין אלה, שהניחו את היסוד להוצאת „ספר לאנצוט" להנצחת זכרה של הקהילה. לא חסך עמל וזמן על אף בריאותו הרופפת. והנה בא המות כחתף, ניתק את פתיל חייו המסורים לעמו בציון ולזכר קהילתו לשעבר, ולכל יוצאי לאנצוט בישראל.

ז. החורבן

„עלי עלך את גנו לא ישכח"...

כל יהודי מחויב לשאת קורות כל אלו שאבדו לנו בימי הזוועה. צריך להמשיך לחיות ולחיות עד בוא הגאולה — אולי נתאחדה.

כ׳ שבט תש״ו

אלוי קויגרינגרי

(מתוך מכתב למיכאל וולצר)

מנחם סטמפל כפר־יונה

דמעה על עיירתי

נִפְגַּעְתִּי מֵאַהֲבָה וְאֵלֵךְ הַמִּדְבָּרָה
כְּאַרְיֵה פְּרוּעַ רַעֲמָה אֶשְׁאָגָה —
אֶבְכֶּה יוֹם, אֶבְכֶּה לַיְלָה
הַדְּמָעוֹת לְתוֹךְ יָדַי אֶאֱגֹרָה —

בַּיּוֹם — דְּמָעוֹת לָבָן,
בַּלַּיְלָה — דְּמָעוֹת חֹשֶׁךְ,
בַּשְּׁקִיעָה — אֲדֻמּוֹת.

הַדְּמָעוֹת בַּשֶּׁמֶשׁ אַיַבֵּשָׁה,
עַל גִּבְעוֹל אוֹתָן אַשְׁחִילָה,
סְבִיב מַקְלִי הַנּוֹדֵד אוֹתָן אֶקְלָעָה
וְעָטוּף דְּמָמָה אֵלֵךְ הַמִּדְבָּרָה —

ביום כ״א מנחם אב התש״ב הובלו חמשת אלפים מיהודי לאנצוט ומעיירות הסביבה לטבח — ביערות פלקיניה.

כ״א לחודש אב הוכרז לדורות, על ידי שרידי לאנצוט בישראל ובתפוצות, כיום אבל לזכר חורבנה של קהילת לאנצוט.

מי יתנה את סבלם ויאושם של הקדושים האלה ברגעיהם האחרונים?..

מי ימנה את דמעותיהם? אי ביטוי אנוש למיתת שריפה ואי ניב לעריפת תינוקות לעיני הוריהם?..

יזכור

יזכרו־נא יהודי לאנצוט ובניהם ובני בניהם והבאים אחריהם את אלפי יהודי קהילתם ויהודי הסביבה, שנרצחו על לא עוון בכפם...

יזכרו־נא את יום האבל לזכר קהילתם הקדושה, שנמחקה מעל פני האדמה ואת נכסי הרוח וחומר, שנחרבו, נהרסו ונשדדו...

יזכרו־נא את קבר אחים ביערות פלקיניה, הטומן בחובו אנשים, נשים, זקן וטף - טהורים וקדושים, שמתו בכל מיתות משונות. ואת אֶפְרָם המפוזר בגלות פולין...

יזכרו־נא את נשמות שוכני עפר מדורי דורות בבית העלמין של לאנצוט, שהוטרדו מקברם בידי זדים...

יזכרו את בני לאנצוט, שנפלו בכל החזיתות במלחמתם בצורר ישראל

יזכרו את בני לאנצוט שחרפו את נפשם למוות והקריבו את חייהם במלחמת השחרור למען תקומת ישראל בארצו

תהיינה נשמותיהם של כל הקדושים צרורות בצרור החיים...

יתגדל ויתקדש...

ט. ברוסטין־ברנשטיין ואדשה

בשנות הכיבוש הנאצי

קהילת לאנצוט מנתה לפני שנת 1939 כ־2,753 נפש מתוך אוכלוסיה של 8,700 איש, כלומר 30% מכלל תושבי העיר.

לאנצוט נכבשה על־ידי הצבאות הנאציים ביום 9 בספטמבר 1939 ומיד פירסמו שלטונות הכיבוש, כדרכם בכל המקומות, צווים שהוציאו את האוכלוסיה היהודית מחוץ לחוק. הצו לסימון החנויות היהודיות במגן דוד הקל על הבריונים הנאצים להבחין ברכוש יהודי ולשדוד אותו.

בעלי החנויות היהודיות הוכרחו למסור ללא תשלום את סחורתם לחיילים. נגזרה גזירה חמורה נוספת על האוכלוסיה היהודית — חובת עבודת הכפיה. כבר בימי הכיבוש הראשונים הכריחו את היהודים לבצע את כל העבודות הציבוריות שבעיר, לסתום תעלות־מגן אנטי־אויריות, לשמור על הנקיון ברחובות. הם עבדו בפיקוח חיילים־נאציים, שהיכו אותם והתעללו בהם באכזריות והשפילו את כבודם.

זמן קצר לאחר הכיבוש הגיעו למקום שלטונות המינהל האזרחי וכן שלטונות המשטרה. מיד דרשו שהיהודים יספקו רהיטים וכלי מיטה לדירותיהם הפרטיות של הפקידים הגרמנים. המשטרה ערכה חיפושים תכופים אחרי חפצי־ערך בדירות היהודים.

עוד בימים הראשונים לכיבוש הציתו הגרמנים את בית־הכנסת בלאנצוט. היהודים כיבו את השריפה והצליחו להתגבר על האש. מיד אחר־כך נבנה מחדש החלק השרוף של בית־הכנסת.

ביום 22 בספטמבר 1939 נגזרה על האוכלוסיה היהודית גזירת גירוש. היהודים נצטוו לעזוב את העיר עד השעה 16.00 ולפנות מזרחה, לכיוון יארוסלב. פקודה דומה ניתנה גם לאוכ־לוסיה היהודית ביישובים הסמוכים ללאנצוט. התנועה מערבה לכיוון ז'שוב היתה קשה מאוד, כי המשטרה הגרמנית חסמה את הדרך שהובילה מלאנצוט. אולם ליהודי לאנצוט לא היתה ברירה, ובלחץ השלטונות התחילו עוזבים את העיר בחפזון. בעלי אמצעים שכרו עגלות והעמיסו עליהן חפצים ככל הניתן, ויצאו לדרך. אחרים עשו דרכם ברגל, בכביש המוליך לכיוון יארוסלב.

למחרת פירסום הצו הנ"ל, יום 23 בספטמבר, ערכה המשטרה הגרמנית סריקה בדירות היהודיות, גירשה בכוח כל משפחה מהעיר, העמיסה אנשים על משאיות והוליכה אותם עד הגשר ליד הסאן. שם הורתה לאנשים לרדת ולעבור לצד השני של הנהר. על מעקה הגשר היו כתובות: „לארץ־ישראל" (nach Palestina). בעת ההיא טרם נקבע סופית הגבול עם ברית־המועצות, והניחו, שהנהר סאן ישמש גבול. נראה, שהנא־צים רצו להעביר לשטחים הסוביטיים את האוכלוסיה היהודית מאיזור יארוסלב. לא מן הנמנע, שצו זה ניתן על־ידי ראש המשרד הראשי לבטחון הרייך בברלין, שנשלח בצירוף מכתב דחוף מ־21 בספטמבר 1939 ליחידות־המשטרה המבצעיות בפולין הכבושה. ראוי לציין, שבמכתב הדחוף נאמר, כי בשטח הסמוך והגובל ביארוסלב אין לרכז יהודים. בעת ובעונה אחת גורשו גם יהודי לז'ייסק, רדימנו, פשוורסק ויארוסלב. בלז'ייסק היו לפני המלחמה למעלה מ־2,500 יהודים, ומהם שרד קומץ קטן, זקנים נכים ועניים. בפשוורסק נותרו בסוף ספטמבר 1939 כ־25 יהודים, בעוד שלפני המלחמה מנתה קהילה זו כ־2,000 יהודים. ברדימנו נותרו מספר אנשים בלבד וביארוסלב, שמנתה לפני המלחמה כ־4,000 תושבים יהודים, נשארו כמה עשרות חולים, זקנים וילדים. מהמגורשים מעריהם ומבתיהם שדדו הנאצים כל דבר בעל־ערך.

בימי הכיבוש הנאצי לא היתה לאנצוט עיר אזורית כמו לפני המלחמה. אזורי לאנצוט ופשוורסק צורפו לאיזור יארוסלב. חלק מיהודי לאנצוט ניצלו את העובדה שהעיר אינה רחוקה מנהר סאן ולא פנו במישרין ליארוסלב. חלק נתעכב בדרך, בעיירות ובכפרים השונים, מתוך רצון להמתין להתפתחות המאורעות. חלפו כששה שבועות וללאנצוט חזרו חלק מהמגורשים, ללא התנגדות השלטונות.

בחדשים האחרונים של שנת 1939 הגיעו ללאנצוט כמה עשרות יהודים שגורשו משטחי פולין שצורפו לרייך. אלה באו בעיקר מלודז', קאליש, חוז'וב, קטוביץ. בהדרגה חזרו אליה גם כמה עשרות מתושביה הוותיקים. דירותיהם הקודמות היו ברובן שדודות ולא מנעו מהם גם התעללויות נוספות. שוב ערכה המשטרה חיפושים בדירות יהודיות. את ראשי המשפחות המכובדים ביותר סחבו לכיכר המרכזית, וציוו עליהם לחפור תעלות מגן נגד־אויריות. הפקודות האלה היו מלוות הכאות, התעללויות ויסורים. בין אלה שהכריחום לעשות עבודה זו היה גם בנו של הרב, הוא הוכרח להתפשט ערום ולקפוץ לתעלה, שהיתה מלאה מים. הנאצים השתדלו להשפיל, ככל האפשר, את כבוד האוכלוסיה היהודית וערכו „הצגות" שהש־פילו את היהודים.

ימים מספר לאחר המעשה בבן הרב הורתה הגסטאפו להקים יודנראט בעיר. ליו"ר מונה ד"ר מרכוס פוהורילה.

חברי היודנראט היו: לוזר מרדר, שלמה גרינבאום, לייזר פאס, וולף גוטמן, משה זיגל, דויד רוזנבלום, חיים לייב קורנבלאו, יצחק ויינבך וישראל גרסטן. מזכירה — רחל ספיר.

מדי יום ביומו היה על היודנראט לספק פועלים יהודים לניקוי הרחובות, לאיסוף שלג ולניקוי רצפות בקסרקטיני־הצבא והמשרדים וכו'.

לפי פקודת השלטונות הנאציים בוצע בתחילת שנת 1940 רישום היהודים החייבים בביצוע עבודת־כפיה. מתוך המספר הכללי של 900 יהודים, שהיו אז בלאנצוט, היו 157 בגיל 14 עד 60, כלומר 17.4%, ועליהם היה להתייצב לעבודה כפיה, מהם נרשמו 84 כבעלי־מקצוע ו־73 כפועלים. לפחות מחצית תושבי לאנצוט בזמן ההוא היו מגורשים מהאזורים המערביים של פולין. יום יום נקראו 50 גברים לעבודות כפיה שונות.

הכובש הנאצי צימצם עד למינימום את מקורות הכלכלה של האוכלוסיה היהודית, הרחיק יהודים מחיי המשק, דחקם מהמסחר והתעשיה. כל חנויות היהודים — 150 במספר — היו

סגורות. הושבתו גם שני בתי־החרושת היהודיים, שעבדו לפני המלחמה בלאנצוט. משלושים בתי־המלאכה שהיו פעילים לפני המלחמה, נשארו 5 בלבד. מצבה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית החמיר והלך בהתמדה. כן פקד הכובש על הכרזת הרכוש שבידי היהודים. צו זה פורסם ב־24 בינואר, על ידי המושל הכללי פראנק ונאמר בו, כי רכוש שלא יובא לידיעת השלטונות הגרמניים, יוחרם מיד עם המצאו.

יהודים רבים הסתירו במחבואים שונים סחורות וחפצי־ערך. רכוש זה נמכר אחר כך בחשאי. שלטונות הכיבוש ביצעו בהתמדה חיפושים במרתפים אחר החפצים החבויים, ואלה שנמצאו הוחרמו במקום.

מבין ההגבלות השונות, שהוטלו על האוכלוסיה היהודית על־ידי הכובש, יש לציין עוד את האיסור בשימוש ברכבת ובאמצעי התחבורה העירוניים.

מספר היהודים בלאנצוט גדל והלך בסוף שנת 1940. הגיעו פליטים חדשים, בעיקר מקראקוב וגם תושבי לאנצוט ותיקים. בקראקוב, שנקבעה כמקום מושבו של המושל הכללי והמימשל הכללי של המחוז, הירשה הכובש להתגורר רק

קראקוב, 12 בדצמבר 1941

העזרה העצמית היהודית הציבורית

הועד היהודי המחוזי לעזרה

לידי הד"ר פוהורילה הנכבד

לאנצוט

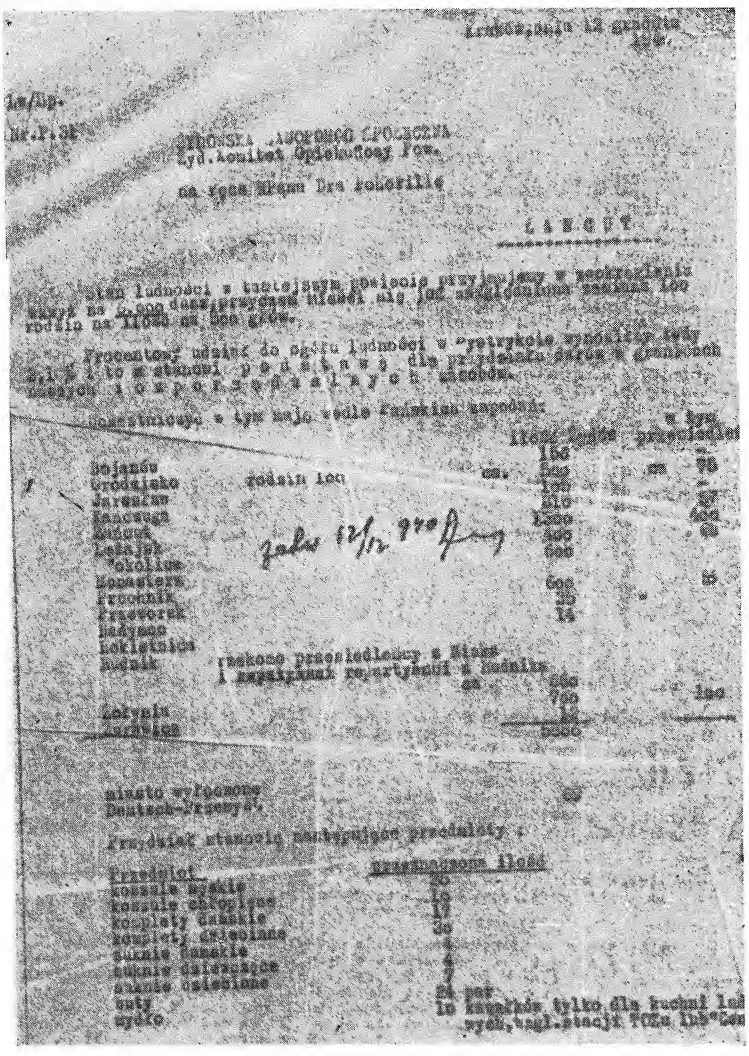
הננו אומדים את גודל האוכלוסיה (היהודית) במחוזנו ל־6000 נפשות. במספר זה כלולות 100 משפחות המונות כ־1100 נפשות. ביחס לכלל האוכלוסיה שבמחוז מהווה המספר הנ"ל 3.1%, והוא משמש יסוד לחלוקת הסיוע מהמלאי הנמצא בידינו.

לפי הנתונים של כבודו ישתתפו (בקבלת הסיוע).

בויאנוב	150	יהודים
גרוד'זיסקו	500	"
		(100 משפחות)
יארוסלאב	105	"
קאנצ'וגה	810	"
לאנצוט	1500	"
לז'איסק והסביבה	400	"
מונסטרץ		
פרוכניק	600	"
פשבורסק	35	"
רדימנו	14	"
רוקיאטניצה		
רודניק		
והמגורשים מניסקו		
והחוזרים מרודניק	660	"
ז'וליניה	700	"
ז'וראביצה	12	"
	5886	נפשות
דויטש־פשמישל	69	"

ואלה הדברים לחלוקה:

הלבוש	הכמות לחלוקה
כותונות לגברים	25
כותנות לנערים	10
חליפות לנשים	17
חליפות לילדים	30
שמלות לנשים	4
שמלות לילדות	4
שמלות לילדים	7
נעלים	24 זוגות
סבון	10*

ŁAŃCUT
Bojanów
Grodzisko
rodzin 100
miasto wydzielone
Deutsch-Przemyśl
Przedmiot

* לשימוש במטבח העממי בלבד או לשימוש בתחנת (הבריאות) „טוז".

בהמשך המכתב הזה הוזהרו המקבלים, כי עליהם למסור דין וחשבון מדויק על השימוש בסבון. כן צויין, כי לכל העיירות תישלח חבית אחת של מליחים, במשקל של 100 ק"ג או שתי חביות במשקל של 200 ק"ג מליחים. המקבלים נדרשים להקפיד על יושר החלוקה בנוכחות באי־כוח של כל העיירות הנ"ל. כן מציינים כותבי המכתב בצרוף הפרוט, שינויים בחלוקת המזון והבגדים.

למספר מוגבל של יהודים. בסוף 1940 כבר היו בלאנצוט כ 1300 יהודים, והיה זה הריכוז היהודי הגדול ביותר באיזור יארוסלב.

בכל איזור יארוסלב היו בדצמבר 1940, בהתאם לנתונים שנתקבלו על־ידי „העזרה ההדדית היהודית" כ 6000 יהודים, 3.1% מכלל האוכלוסיה.

הוועד האזורי, שטיפל בעזרה הציבורית היהודית העצמית, שהוקם בסוף שנת 1940, לא ישב ביארוסלב, כי מספר היהודים שם היה מועט, אלא בלאנצוט, שבה היה המספר הגדול ביותר של היהודים במחוז. כיו"ר הוועד הזה שימש יו"ר היודנראט בלאנצוט, ד"ר מרכוס פוהורילה. בין חבריו היו: לייזר פאס מלאנצוט, ושמלקה וסטרייך מקנצ'וגה. המקורות הכספיים והמקורות האחרים, שעמדו לרשות הוועד היהודי לעזרה עצמית ציבורית, לא היו רבים, רק כדי המינימום הדרוש.

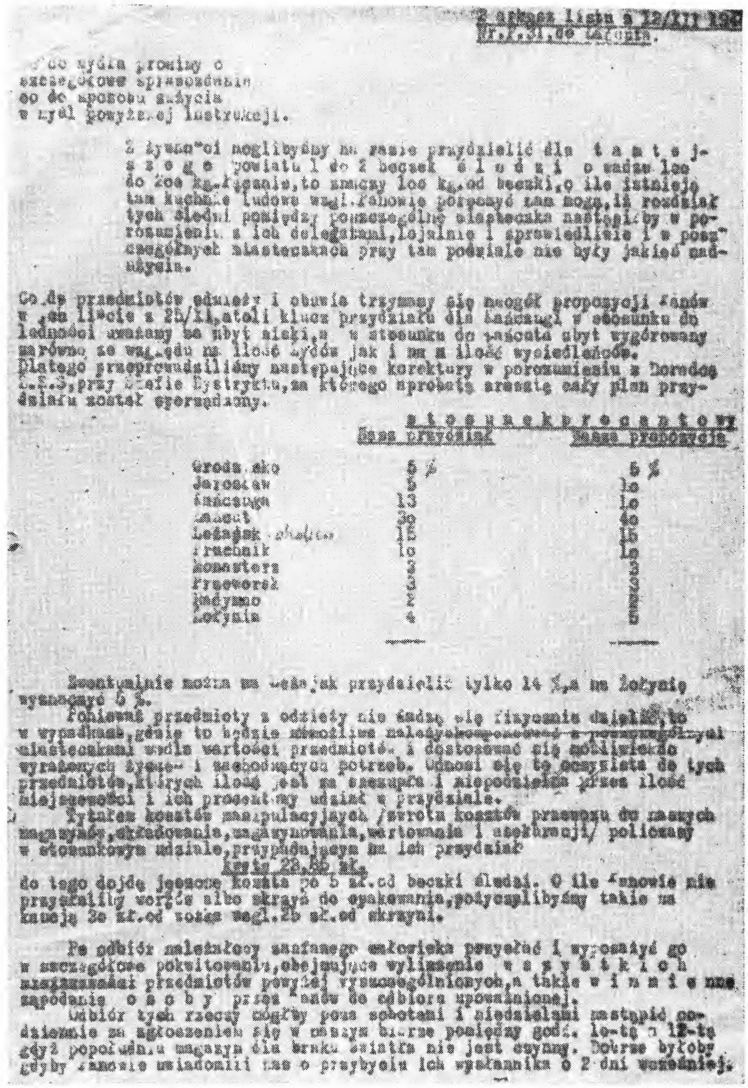
במשך תקופת־מה היה פעיל שם מטבח עממי, שחילק מרק לפליטים ולעניים המקומיים. כפעם בפעם חילקו, בין היתר, עצים, פחם או מצרכי מזון.

*

המלחמה בין גרמניה לברית המועצות, שפרצה ב 22 ביוני 1941, עוררה תקווה בלב היהודים למפלה נאצית מהירה. הדכאון היה, איפוא, גדול, כאשר נחלו הצבאות ההיטלראיים נצחונות והתקדמו מזרחה יותר ויותר. הטרור הנאצי גבר והלך. במקומות הכיבוש החדשים פשט גל של פוגרומים ביהודים. יהודים, שנמלטו בשנת 1939 לאזורים הסוביטיים, או אלה שגורשו מזרחה לנהר סאן, מצאו את עצמם שוב תחת השלטון הנאצי. יהודים רבים מלאנצוט רצו להתחבר עם קרוביהם, אבל החזרה הביתה לא היתה פשוטה כל עיקר. היה צורך לקבל רשיון־מעבר מהשלטונות, והגרמנים סירבו. אנשים שונים החליטו להסתכן ולחזור לקרוביהם ללא רשיון־מעבר. הם הסירו את סרטי־השרוול עם המגן דוד, שענידתם היתה חובה על היהודים, ובמסווה של פולנים יצאו לדרך בכל אמצעי־התחבורה שנזדמנו להם, וגם ברגל.

כך חזר ללאנצוט מספר מסויים של יהודים מתושביה הוותיקים, אבל על אף השיבה לעיר לא תמו הדאגות והקשיים. השלטונות הגרמניים בלאנצוט פירסמו צו, שעל כל החוזרים מעבר לנהר סאן להרשם בנפרד, ולמסור סכומי כסף שהוטלו עליהם על־ידי השלטון. על אי־ביצוע הצו צפויים היו לעונשים חמורים ביותר. לדוגמה: עונש מוות בוצע בשישה יהודים, שחזרו מעבר לסאן. הם נורו בחצר בית־המשפט בלאנצוט בנובמבר 1941. בין הנרצחים היו: אולי פופיול עם אשתו, יהושע פריי, חנצ'ה ליברמן, משה זוננשיין. באותו זמן נפלו גם שמעון ולצר ואליהו רייך. את פסק־הדין הוציאו לפועל השוטרים: יוסף קוקוט, נ. דזיבולסקי, נ. קריצינגר, נ. קירשנר.

לא היתה זו ההוצאה־להורג היחידה של החוזרים לקרוביהם בלאנצוט. חודשים מספר אחרי ההוצאה־להורג הזאת נאסרו כמה עשרות יהודים מבין אלה שחזרו לא מזמן. שוב נורו 4 אנשים בחצר בית־הסוהר. נתברר לכול, כי הסיכויים להסתיר את החוזרים לעיר הם אפסיים, ואלה שהסתתרו עד כה הודיעו על שובם הביתה.

Z pisma Lista z 12/XII 1940
Nr.F.31,do Łańcuta.

...co wydania prosimy o szczegółowe sprawozdanie co do sposobu zużycia w myśl powyższej instrukcji.

Z żywności moglibyśmy na razie przydzielić dla tamtejszego powiatu 1 do 2 beczek śledzi o wadze 100 do 200 kg. [illegible], to liczymy 100 kg. od beczki, o ile istnieją tam kuchnie ludowe [illegible] porozumieć tam mogą, iż rozdział tych śledzi pomiędzy poszczególne miasteczka nastąpiłby w porozumieniu z ich delegatami, lojalnie i sprawiedliwie i w poszczególnych miasteczkach przy tym podziale nie było jakichś nadużycia.

Co do przedmiotów odzieży i obuwia trzymamy się na ogół propozycji [illegible] w [illegible] liście z 25/XI, atoli klucz przydziału dla Kańczugi w stosunku do ludności uważamy za zbyt niski, a w stosunku do Łańcuta zbyt wygórowany zarówno ze względu na ilość Żydów jak i na ilość wysiedleńców. Dlatego przeprowadziliśmy następujące korektury w porozumieniu z Doradcą Ż.S.S. przy Szefie Dystryktu, za którego aprobatą zresztą cały plan przydziału został opracowany.

	stosunek procentowy	
	Nasz przydział	Nasza propozycja
Grodzisko	6 %	6 %
Jarosław	5	10
Kańczuga	13	10
Łańcut	30	40
Leżajsk [illegible]	15	15
Pruchnik	10	10
Monasterz	3	3
Przeworsk	3	3
Radymno	2	3
Żołynia	4	5

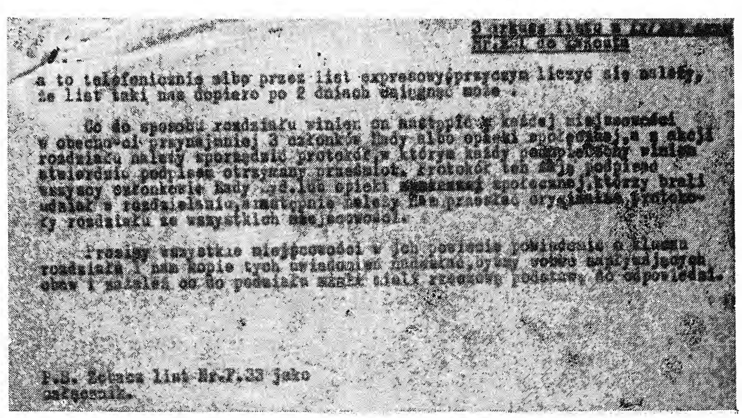
Ewentualnie można na Łańcut przydzielić tylko 14 %, a na Żołynię wyznaczyć 6 %.

Ponieważ przedmioty z odzieży nie dadzą się fizycznie dzielić, to w wypadkach, gdzie to będzie niemożliwe, należy [illegible] miasteczkami według wartości przedmiotów i dostosować się możliwie do wyrażonych życzeń i zachodzących potrzeb. Odnosi się to oczywiście do tych przedmiotów, których ilość jest za szczupła i niepodzielna przez ilość miejscowości i ich procentowy udział w przydziale.

Tytułem kosztów manipulacyjnych /zwrotu kosztów przewozu do naszych magazynów, składowania, magazynowania, wartowania i asekuracji/ policzymy w stosunkowym udziale, przypadającym na ich przydział
Kwotę 23,55 zł.
do tego dojdą jeszcze koszta po 5 zł. od beczki śledzi. O ile [illegible] nie przysłaliby worków albo skrzyń do opakowania, policzylibyśmy takie na kaucję 30 zł. od worka węgl. 25 zł. od skrzyni.

Po odbiór należałoby zaufanego wysłannika przysłać i wyposażyć go w szczegółowe pokwitowanie, obejmujące wyliczenie wszystkich [illegible] przedmiotów powyżej wyszczególnionych, a także w imienne [illegible] osoby przez [illegible] do odbioru upoważnionej.

Odbiór tych rzeczy mógłby poza sobotami i niedzielami nastąpić codziennie za zgłoszeniem się w naszym biurze pomiędzy godz. 10-tą a 12-tą gdyż popołudniu magazyn dla braku światła nie jest czynny. Dobrze byłoby gdyby [illegible] uwiadomili nas o przybyciu ich wysłannika o 2 dni wcześniej.

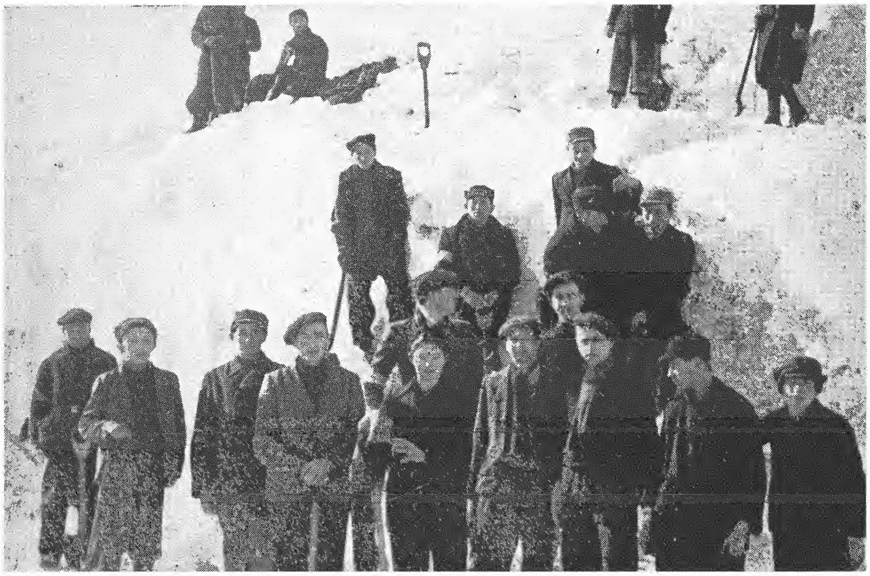
Z pisma Listu z [illegible]
Nr.F.31 do Łańcuta

a to telefonicznie albo przez list expresowy, przyczym liczyć się należy, że list taki nas dopiero po 2 dniach dosięgnąć może.

Co do sposobu rozdziału winien on nastąpić w każdej miejscowości w obecności przynajmniej 3 członków Rady albo opieki społecznej, a z akcji rozdziału należy sporządzić protokół, w którym każdy [illegible] winien stwierdzić podpisem otrzymany przedmiot. Protokół ten mają podpisać wszyscy członkowie Rady wzgl. opieki [illegible] społecznej, którzy brali udział w rozdzielaniu, a następnie należy nam przesłać oryginalne protokoły rozdziału ze wszystkich miejscowości.

Prosimy wszystkie miejscowości w ich powiecie powiadomić o kluczu rozdziału i nam kopie tych uwiadomień przesłać, byśmy [illegible] obaw i żalów co do podziału [illegible] podstawy do odpowiedzi.

P.S. Zołącza list Nr.F.33 jako załącznik.

עובדי־כפיה באיסוף שלג בחוצות העיר —
צוואנגס־אַרבעטער רייניקן שניי אין
די גאַסן.

עברו רק ימים מספר ועשרים יהודים מהחוזרים קיבלו הוראה להתייצב בעיריה. כאשר התייצבו כל המוזמנים במועד הנדרש, הועמדו בשורה, וראש העיר, ברנרד בונק, פנה אליהם והטיף לעבודה מסורה למען העם הגרמני. הוא הבטיח, ששום רע לא צפוי להם, אם יעבדו במסירות ובנאמנות. אחר כך פנה ראש העיר לכל אחד מהנוכחים בשאלה למעשיו בברית־המועצות. הוא רצה לברר, אם מי שהוא מהנוכחים היה שם קומיסר, חבר במפלגה הקומוניסטית או בקומסומול. אחר כך נשלחו כולם לאסוף שלג בחוצות העיר. מכאן ואילך נשלחו הם, וגם אחרים מבין החוזרים, לעבודות־כפיה שונות בקבוצות נפרדות.

והנה התחיל גם הגסטאפו, שמשרדיו היו ביארוסלב, לגלות עניין באנשים האלה, ומשם באו ללאנצוט אנשי גסטאפו ואסרו 24 איש מבין היהודים שעבדו ברחוב — כולם מבין החוזרים החדשים. הם הוחזקו בכלא במשך חודשים מספר, ואחר־כך הוצאו באחד הלילות לבית־הקברות — ונורו. עוד מספר של הוצאות־להורג ביצע הגסטאפו בבית־הקברות בלאנצוט. במארס 1942 נורו כמה עשרות אנשים, ובכללם: מאיר רוזמרין ואשתו. ברצח זה לקחו חלק ארבעת השוטרים שנזכרו לעיל, וכן מספר אנשי גסטאפו מיארוסלב.

שלטונות הכיבוש הגבילו מאוד את חופש התנועה של האוכלוסיה היהודית. ראש איזור יארוסלב, אייזנלור, הוציא ביום 18 לדצמבר 1941 צו, האוסר על היהודים, באיום עונש מות, לעזוב מקום מגוריהם. כמקום מגורים ציין ראש המחוז בצו זה. קהילה עירונית או כפרית, כפר או אכסניה. הצו נכנס לתוקפו ב־1 בינואר 1942.

ב 20 ו 22 במארס 1942 ביצע הגסטאפו מיארוסלב מאסרים רבים בלאנצוט. נלקחו בני ערובה. במשך יומיים נאסרו גם עשרות פולנים. ביום השלישי נקראו לגסטאפו כל חברי היודנראט. הזמנה זו לא בישרה טובות. כדי שלא להסתכן החליטו חברי היודנראט, חוץ משלמה גרינבאום, אליעזר מארדר ווינבך, לא להתייצב, אלא להסתתר. ואכן, החששות הרעים נתקיימו במלואם. כאשר התייצבו גרינבאום והאחרים בגסטאפו, הם נדרשו להצביע על 10 יהודים כבני ערובה. הם סירבו למסור שמות, ועל כן נאסרו במקום. למאסר נלקחו גם שישה יהודים, שנתקלו בהם במקרה ברחוב. לאחר ימים אחדים העבירו את האסירים היהודים ליארוסלב. שם הוחזקו במאסר כארבעה חודשים, וביום 16 או 17 ביולי 1942 נורו.

קבר אחים של עובדי־הכפיה
ברידער־קבר פון די צוואנגס־אַרבעטער

בלאנצוט מינו אז שלטונות הכיבוש יודנראט חדש. ליו״ר מונה ראובן נאדל. חברי היודנראט היו: משה זיגל, יואל פרלמוטר, מוטל קרן, בנימין זילפן, שמואל זק, לייזר פאס, דוד רוזנבלום, חיים לייב קורנבלאו, ישראל מילראד. כמזכיר שימש נפתלי רייך.

*

באותו זמן כבר התחיל הכובש בביצוע תכניתו השטנית להשמדת האוכלוסיה היהודית במחנות־מוות. במארס ואפריל 1942 נשלחו למוות למחנה־ההשמדה בלז׳ץ׳ כמה עשרות אלפי יהודים מלובלין. במאי התחיל לפעול מחנה־השמדה נוסף בסוביבור, אשר בתאי־הגאזים שלו נשמדו רבבות יהודים ממחוז לובלין, מגרמניה, צ׳כוסלובקיה ואוסטריה. ממחוז קראקוב שאליו השתייכו איזור יארוסלב וגם לאנצוט, נשלחו בתחילת יוני 1942 למחנה בלז׳ץ׳ כמה אלפי יהודים מקראקוב ומטארנוב.

באותו זמן התחילו מגיעות ללאנצוט ידיעות על אפשרו־יות של הצלה מגירוש על־ידי תעסוקה במקום־עבודה גרמני.

יהודים מלאנצוט החלו לחפש בקדחתנות עבודה במפעלים או במוסדות גרמניים. עבודת־הכפיה נחשבה עדיפה על הנדודים למקומות־מגורים אחרים. איש לא ידע עדיין, שהמונח „גירוש" פירושו, למעשה, השמדה. סברו, כי המדובר הוא בשילוח יהודים לעבודה במקומות אחרים. ברצותם להישאר במקום, דאגו רבים מיהודי לאנצוט למקומות־עבודה בחברות גרמניות, שביצעו עבודות ציבוריות באיזור.

ביולי 1942 התחילו משרדי המס לגבות מהיהודים את כל המיסים שהוטלו עליהם, מבלי להתחשב, שהאנשים הם נצרכים, משוללי מקורות פרנסה וכל קיומם על מכירת שארית הרכוש. בעד אי תשלום מיסים הוחרמו כל החפצים שנמצאו בבתים.

ב 15 ביולי בא ללאנצוט ראש הגסטאפו ביארוסלב — שמידט. לפני כן ציוו על כל היהודים להתאסף במגרש הספורט של הגימנסיה, לשם החתמת תעודות־הזהות, שכונו „קנקרטה". שמידט, מוקף משטרת לאנצוט, החתים את התעודות בחותמת מיוחדת. הזכות לקבלת החותמת היתה תלויה לחלוטין בהכרעתו האישית של שמידט. כל מי שפרצופו לא מצא חן בעיני שמידט לא זכה לחותמת. כמעט בכל משפחה נמצאו אנשים שלא זכו בחותמת זו.

יאוש תקף את היהודים בגלל חוסר הבהירות בקשר לעתידם. הם חיפשו אפשרויות להשיג את החותמת בדרכים אחרות. שולמו כספים ליודנראט, כדי שיסדיר את הדבר. והיו״ר, נאדל, אמנם הבטיח זאת. אבל מיד התברר שהחותמות אין בהן משום הגנה בפני ה„גירוש".

ב 1 באוגוסט 1942, כ״א מנחם אב תש״ב, נקבע הגירוש המוחלט של כל יהודי לאנצוט. היהודים סברו עדיין, שהמדובר ביציאה לעבודה למזרח. ולכן, מאחר שהוכרז, כי כל אחד רשאי לקחת עמו חפצים במשקל שיוכל לשאת, עשה כל אחד מאמצים למכור את מרבית החפצים ולקבל תמורתם כסף. מבוהלים מכרו אנשים את חפציהם לאיכרי הסביבה בלא־מחיר. התנועה בעיר היתה רבה. איכרי הסביבה הסתובבו בעיר וקנו מכל הבא ליד.

אחדים, ברצותם להימנע מהגירוש, ניסו להינצל על־ידי בריחה למקומות אחרים. אחרים חיפשו מחבואים ביער, או אצל ידידים ומכרים פולנים. אמנם, לא כל אחד הצליח בבריחה זו. היו מקרים שיהודים אלה נתפסו בדרך לפני שהצליחו להגיע למקום מבטחים. במקרים אלה היה „הנוהל" קצר מאוד, הם נורו בו במקום.

בעגלות, שגוייסו בכפרי הסביבה, הועמסה האוכלוסיה היהודית של העיר ב 3 באוגוסט 1942 והוגלתה תחת משמר משטרה לכפר פלקיניה, המרוחק 14 ק״מ מלאנצוט. בדרך שדד משמר־ליווי מן היהודים חפצים שונים. נסחטו דברי־ערך בעד הבטחת שחרור ואפשרות בריחה.

בכפר פלקיניה קיים היה מחנה מאז סוף שנת 1941. אחרי פרוץ מלחמת גרמניה־בריה״מ, כלאו שם הנאצים שבויי מלחמה. באוגוסט 1942 הוקם בפלקיניה מחנה־מעבר ליהודי איזור יארוסלב.

שטח המחנה היה כ 70 הקטר. למחנה בפלקיניה הביאו כ 5,000 יהודים ממקומות שונים מאיזור יארוסלב: מיארוסלב, קנצ׳וגה, פרוכניק, פשוורסק, רדימנו, ז׳וליניה, גרודזיסקו־דולנה. מכל המקומות האלה גירשו את כל האוכלוסיה היהודית. בקנצ׳וגה הרשו ל 4 משפחות להישאר במקום, גם בפרוכניק השאירו מספר משפחות, שהועברו אחר־כך לשי־ניאבה. כלואי מחנה פלקיניה עברו למחנה מיון. זקנים, חולים וילדים, נורו בשטח המחנה, או ביער ניכצ׳יולי המרוחק מהמחנה כ־5 ק״מ.

את הילדים הרגו ביער, בחובטם בראשיהם במוטות־עץ. את הנרצחים זרקו לבורות סיד. אחדים, אשר הכדור לא הרגם, נקברו חיים. חלק מהנשים נשלחו ממחנה פלקיניה למחנה־המות בבלז׳ץ׳. צעירים וחזקים נשלחו למחנות־עבודה שונים.

אחרי זמן קצר לשהותם במחנה פלקיניה שלחו הנאצים קבוצה מורכבת מ־50 צעירים ללאנצוט. גם חברי היודנראט חזרו ללאנצוט. החזרת יהודים אלה ללאנצוט הקלה במידה רבה על מצב היהודים, שהתחבאו בעיר ולא יצאו לגירוש. הם יכלו עתה, בלי שיורגש בהם, לעזוב את מקומות מחבוא, יחד עם אלה שחזרו מפלקיניה, למצוא תעסוקה בעיר ולקבל כרטיס־עבודה. בעל כרטיס־עבודה היה זכאי לקבל את דירתו הקודמת בחזרה. המתחבאים במרתפים ובעליות־הגג יכלו עתה לקבל מיהודי העיר, שנמצאו שם ברשות, עזרה ליגלית, בעיקר מצרכי־מזון. אנשים שדירותיהם הוחזרו להם, יכלו להתקין בהן מחבואים בשביל קרוביהם וידידיהם ואחרי שעות העבודה — גם לטפל בהם.

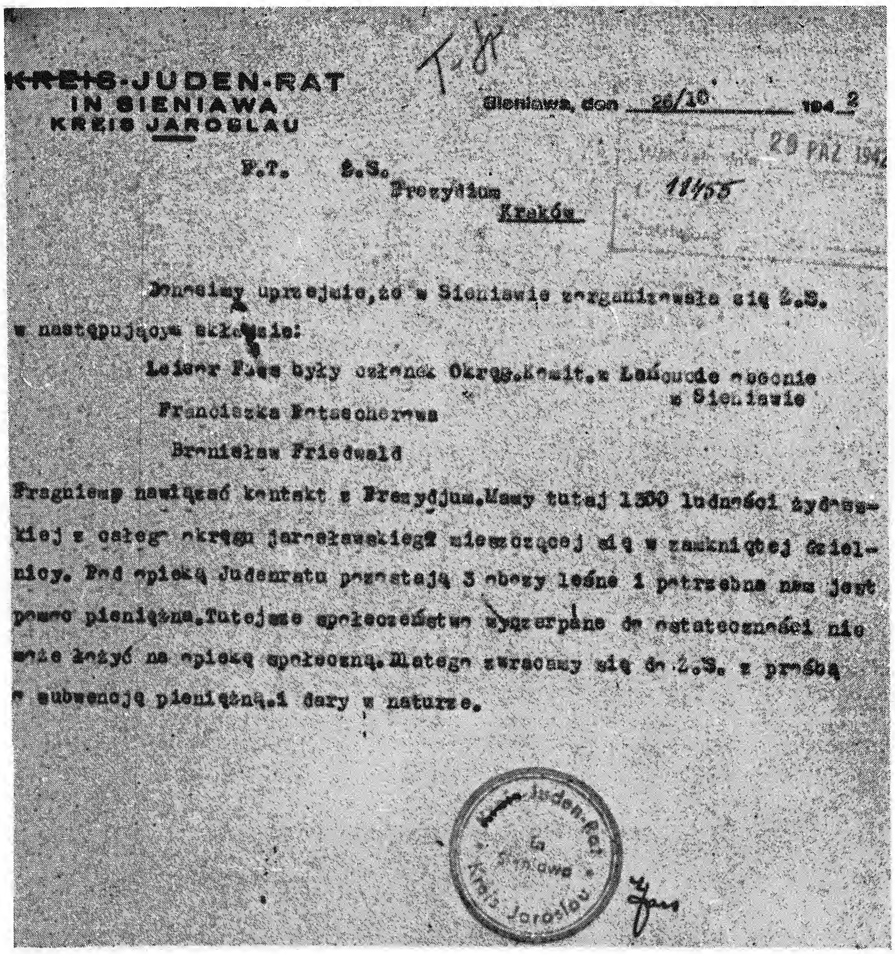
לא מעטים היו המקרים שבהם גילו פולנים מהעולם התחתון מקומות־מחבוא של יהודים והלשינו עליהם בפני השלטונות. היהודים, שהוצאו ממחבואיהם, נורו בבית־הקברות או בבית־הסוהר, וגם ברחוב. באוגוסט 1942 נורו בלאנצוט ליד רחוב קראשבסקי וליד רחוב ליסטופדה 29 — 5 יהודים: שרה ופרימט וורם, קלמן וולקנפלד, אשתו וילדו. בספטמבר 1942 נורו בכיכר סוֹבְּיֶסקי 9 יהודים וביניהם: שמחה ספיר וישראל ונגר. באותו החודש נורו ברחוב ואלובה וברחוב סלובצקיגו 8 יהודים וביניהם: גולדה גולדמן, מנדל ריפ, ל. קורנבלאו ומרכוס ויינברג. באותו הזמן בערך נרצחה גם

אשתו של חבר היודנראט לשעבר, שלמה גרינבאום והזוג טרומפטר שהוצאו מהמחבוא. אשה פולניה בשם ניזיולובה נורתה אף היא בגלל מתן מקלט ליהודים.

בספטמבר 1942 נמצאו בלאנצוט באורח חוקי 50 יהודים בלבד. באותו זמן היו מגיעים יום יום אנשי גסטאפו מיארוסלב, ובעיר רווחה שמועה, כי יהודי לאנצוט יועברו לגיטו המוקם בשיניאבה. ואמנם, ב־17 בספטמבר, הועברו כולם לשיניאבה השוכנת מעבר לנהר סאן. שיניאבה היתה בעת ההיא המקום היחידי באזור יארוסלב שבו נמצא מרכז יהודי. בקרבת שיניאבה היו כמה מחנות־עבודה, שבהם נמצאו גם יהודים אחדים מלאנצוט. בשיניאבה היו גם חברי היודנראט מלאנצוט וחברי הוועד האזורי לעזרה יהודית עצמית, מר לייזר פאס, שמונה אחר כך יו״ר הנציגות של העזרה היהודית העצמית וכן יו״ר היודנראט בשיניאבה, ועל כך — להלן.

נעמוד על קורות הריכוז היהודי בשיניאבה, שבה נפלו במאי 1943 אחרוני היהודים מלאנצוט, ואלה שהצליחו להתחמק מצפרני המוות במחנה־המעבר בפלקיניה או במחנה־המוות בבלז׳ץ. שיניאבה צורפה לאזור יארוסלב בסוף שנת 1941, כאשר הצבאות הנאצים כבשו שטחים מעבר לסאן עם פרוץ המלחמה עם בריה״מ.

ממכתבו של אחד מחברי היודנראט בשיניאבה בשם אוסיאש פוטשר מיום 2 ביוני 1942 (מסמכי „יוס״ 358 בארכיון

KREIS-JUDEN-RAT
IN SIENIAWA
KREIS JAROSLAU

Sieniawa, den 26/10 1942

29 PAŹ 1942
L. 11455

P.T. Ż.S.
Prezydium
Kraków

Donosimy uprzejmie, że w Sieniawie zorganizowała się Ż.S. w następującym składzie:
Leiser Fass były członek Okręg.Komit. w Łańcucie obecnie w Sieniawie
Franciszka Potschorowa
Bronisław Friedwald
Pragniemy nawiązać kontakt z Prezydjum. Mamy tutaj 1300 ludności żydowskiej z całego okręgu jarosławskiego mieszczącej się w zamkniętej dzielnicy. Pod opieką Judenratu pozostają 3 obozy leśne i potrzebna nam jest pomoc pieniężna. Tutejsze społeczeństwo wyczerpane do ostateczności nie może łożyć na opiekę społeczną. Dlatego zwracamy się do Ż.S. z prośbą o subwencję pieniężną i dary w naturze.

מועצת היהודים המחוזית
שיאניאווה — מחוז יארוסלאב
לכבוד (P. T.)
(Żydowska Samopomoc)
הנשיאות — קראקוב

הננו מתכבדים להודיע, כי בשיניאבה נתארגנה עזרה עצמית יהודית בהרכב הבא: לייזר פאס, מי שהיה יושב ראש הועד המחוזי בלאנצוט, כעת בשיניאבה; פראנצ׳ישקה פוטשרובה, ברוניסלב פרידוואלד.

ברצוננו לבוא בקשר עם הנשיאות. נמצאת כאן אוכלוסיה יהודית בת 1300 נפשות מכול מחוז יארוסלב, היושבים ברובע סגור.

בפיקוח המועצה היהודית נמצאים שלושה מחנות עבודה ביער, ודרושה לנו עזרה כספית. הציבור במקום חסר כל אמצעים ואין בכוחו להגיש לנצרכים עזרה ציבורית. לפיכך הננו פונים לועד העזרה היהודית בבקשה להעניק לנו תמיכה בכסף או בשווה כסף.

(חותמת)
המועצה היהודית בשיאניאווה
מחוז יארוסלאב

המכון ההיסטורי היהודי בוורשה) ידוע לנו, כי העיר מנתה 1,800 יהודים בקירוב, שרובם המכריע חיו בדוחק לא־ישוער וגוועו ברעב. יו״ר היודנראט המקומי, אלי גרוס, מונה באותו זמן יו״ר אזורי של היודנראטים באיזור יארוסלב. משמעותו של מינוי זה היתה, ששלטונות הכיבוש מכינים השמדה סופית של היהודים, והשערות אלו היו קשורות באישיותו של גרוס. באלי גרוס שהיה ליו״ר אזורי של 15 יודנראטים באזור, גרוס נשאר על כנו זמן קצר בלבד. בינתיים חוסלו המרכזים היהודיים באזור יארוסלב.

ביום 19 ביולי 1942, כלומר יום לפני האקציה הגדולה ביותר במקום, נוסדה בשיניאבה נציגות „העזרה היהודית העצמית", שבה שימש חבר היודנראט הנ״ל אוסיאש פוטשר יו״ר וחברים: שלום מלון ויוסף גרוס (האחרון, כנראה, קרוב משפחה של יו״ר היודנראט האיזורי אלי גרוס). הנציגות בשיניאבה הודיעה במכתבה לנשיאות בקראקוב מיום 26 באו־גוסט 1942, כי מכל אזור יארוסלב תהיה רק שיניאבה בלבד מקום מיושב יהודים, אך מספרם לא ניתן לקבוע כרגע. אוסיאש פוטשר, במכתבו לנשיאות „העזרה היהודית העצמית" בקראקוב מיום 11 בספטמבר 1942 הודיע, כי על פי דרישת השלטונות הנאציים, הוקם במרחק של 10 ק״מ משיניאבה מחנה עבודה. במחנה העבודה, השוכן לא הרחק מיער, נמצאים 200 איש, כולל כ־30 צעירות. היו אלה יהודים מלאנצוט, קנצ׳וגה, ז׳ולינה, לז׳יסקה ומקומות אחרים באיזור יארוסלב. הם הגיעו למחנה זה ללא בגדים, לבנים ונעלים. בקרבת שיניאבה נוסדו עוד 2 מחנות עבודה ששוכניהם עבדו ביערות. אחד המחנות הללו היה בקטי, כ־4 ק״מ משיניאבה והשני במילניקי, כ־8 ק״מ משיניאבה.

באוקטובר 1942 נרצח אוסיאש פוטשר, כנראה, יחד עם החברים האחרים של היודנראט. בסוף אוקטובר 1942 נתארגנה נציגות בהרכב חדש, היו״ר היה לייזר פאס וחבריה: אשתו של אוסיאש פוטשר — פרנציסקה פוטשר וברוניסלב פרידוולד.

מחמת הרציחות המתמידות של יהודים בידי הנאצים פחת והלך מספר היהודים בשיניאבה. בתחילת יוני 1942 עדיין היו שם 1,800 יהודים. בסוף אוקטובר היו כבר 1,300, ובחלק הראשון של נובמבר 1,100 יהודים בלבד.

במאי 1943 הוצאו להורג ביריה בבית הקברות בשיניאבה רוב יהודי הגיטו הזה. קבוצה לא גדולה הוגלתה למחנות־ריכוז.

באביב 1944, כאשר הגרמנים סבלו תבוסות בחזיתות והצבא האדום החל מתקדם לגבולות פולין, ארגנו המרצחים הנאצים חטיבות מיוחדות שעסקו בטשטוש עקבות פשעיהם. באותו זמן הוצאו מהקברים גם גוויות היהודים שנורו במאי 1943 בבית־הקברות בשיניאבה.

מבין יהודי העיר לאנצוט ניצל בתקופת הכיבוש הנאצי קומץ קטן בלבד.

הנאצים חיפשו בתאוות רצח מחבואים, ואלה שנתגלו בהם, נהרגו בו במקום בכדורי המשטרה הנאצית. מדצמבר 1942 עד מארס 1943 בוצעו בלאנצוט הוצאות־להורג. בדצמבר 1942 ובינואר 1943 נורו בבית־הקברות בלאנצוט 24 יהודים מלאנצוט ומכפרי הסביבה, וביניהם לייזער בזמשטוק מלאנצוט.

במארס 1943 נהרגה בעת גילוי מחבוא אשתו של מרכוס פוהורילה, היו״ר הראשון של היודנראט בלאנצוט. יחד עמה נורו בידי המשטרה ילדה וכן אשה אחת שהתחבאה עמה יחד.

הקומץ הקטן, ששרד בחיים, הצליח להינצל בעיקר בעזרת „ניירות אריים". הם יצאו לערים אחרות שם לא הכירם איש ויכלו, איפוא, לקוות שלא יכירו אותם כיהודים. יחידים יצאו לוורשה, מהם ניצלו: דינה גרינבאום וד״ר אדם מאיר.

ביבליוגרפיה

1. ארכיון המכון היהודי ההיסטורי בוורשה, מסמכי „יוס" 221 לאנצוט, 358 שיניאבה, 146 קאנצ׳וגה, 553 חומר סטטיסטי, 134 יארוסלב, 301 פרוכניק.

2. ארכיון המכון ההיסטורי, מסמכי .A.J.D.C מס׳ 72 יארוסלב, 1414 חומר סטטיסטי.

3. שאלוני המוסד לזכרון לאומי.

4. ארכיון הוועדה הראשית לבדיקת הפשעים ההיטלראים מס׳ 9843/ 984/72.

5. ארכיון המכון ההיסטורי, עדויות: 840 של רגינה לנדאו, ו־150 של דינה גרינבאום, 4922 של יעקב קסטכר, 2156 של שלמה כץ, 3304 של אלכסנדר לובש, 1783 של פיוטר קוצ׳ורה.

קבר אחים בלאנצוט —
ברידער־קבר אין לאַנצוט.

פסח גוטליב גבעתיים

לאחי בצרה...

...אעלה זכרונות מן העבר, אשר לא יישכחו, ואשר יש בהם משום תעודה לדור דור. ודאי זכור לך היום שבו ציוו הנאצים על יהודי לאנצוט להתכנס בחצר הסטרוסטה. לא ידעתי למה, אבל כשקיבלתי את ההודעה הייתי בטוח שהמדובר בביצוע עבודה, ומיכוון שאינם רוצים לשלם כופים על היהודים. מילא, הלכתי. לתיאור התמונה של „קבלת הפנים", שערכו לנו בכניסה ל„חצר העינויים" על כל פרטיה, דרוש סופר, וסוף סוף כבר עברו עשרים שנה. אבל תמונות כאלו אינן נשכחות.

כשהגענו לכניסת החצר כבר חיכו לנו משני צדי המעבר („שפאלער") פראים בצורת חיילים, מקלות בידיהם, לאורך כעשרים מטר בערך, והמעבר היה צר ומלא מכשולים, בקושי אפשר היה לרוץ. תאר לעצמך כמה מכות ספגנו רק במעבר בלבד... כשהגענו לתוך החצר, נתגלה מראה שאפשר היה לראותו רק בסרט המציג מעשי פראות מהג'ונגל. וגרוע מזה. — הפראים אספו את כל הגברים, סידרו אותם בשורות והתחילו לאמן אותם בלידוי מכות אכזריות, בלי להתחשב בזקנים, נכים וכדומה. הרהרתי: לולא ראיתי כל זה במו עיני, לא הייתי מאמין שעמים „תרבותיים" מסוגלים למעשים כאלה. מובן, עכשיו, כשכל אחד מאתנו כבר ידוע על דברים נוראים יותר שפקדו את עמנו בימים הטרופים ההם — כבר נטשטש הרושם במקצת. אבל מי שראה כל זה בפעם הראשונה לא ישכח לעולם.

דוגמה קטנה: אתה זוכר ודאי את „בעל המרחץ" (דער בעדער). הוא היה צולע. והם ציוו עליו לרוץ (לאופן! לאופן!). לא היה בכוחו לרוץ. — אין אתה יכול לתאר לעצמך כמה מכות ספג. אם לא מת במקום, הרי זה נס. או, למשל, אלימלך שטיינר. הוא נפצע בראשו בזמן ההפגזה, וראשו היה חבוש — קרעו ממנו את התחבושת והיכו אותו באכזריות איומה שאין לתארה במילים. אנשים שעמדו בעינויים כאלה ולא איבדו את צלם אלהים, הם באמת בני עם „קשה עורף".

בהזדמנות זו אספר לך מה שעבר עלי ב„אקזקוציה" זו. כשהעמידו אותנו בשורות ציוו להוציא הכל מהכיסים ולהניח על האדמה, להתקדם שלוש פסיעות, ומאחורינו בדקו את החפצים (אם יש לגזול אותם). אחר כך חזרנו למקום. במקרה טפטף גשם סתיו דק באותו יום — „מתאים לנסיבות", והחפצים שהנחנו על האדמה נתלכלכו. היה לי שעון־כיס מוזהב, וכנראה שבזמן הבדיקה נתקע באיזה אופן שהוא באדמה. כשחזרנו שלוש פסיעות וכל אחד נשאר עומד ליד חפציו, ניגשו אלי חייל וקצין (חיילים שמרו עלינו סביב); החייל הראה לקצין את השעון ואמר לו שרציתי להחביאו באדמה. אז פקד עליו להוציאו ולהעמיד אותי „אל הקיר". („דער מאן גייט צו דער וואנד"). העמיד אותי ליד שיח וציווה עלי לחכות... כמה „שעות" עמדתי וחכיתי — איני יכול להגיד, אולי היו אלה רק דקות ספורות, אבל מה שהתרחש אז בלבי ובמוחי קשה להעלות על הנייר. עומד אדם במקום ומחכה לכדור שיפלח את לבו וישים קץ לחייו. על לא עוול בכפו. כל דקה היא בעיניך כשנה שלמה. ובכל זאת הרהרתי בכך, מה באמת הרגיש וחושב אדם בזמן כזה? והנה נזכרתי בסופר הרוסי אנדרייב שתיאר בספרו על שבעת התלויים כיצד מקבלים הנידונים למוות את גזר דינם, כל אחד מהם לפי הרגשתו הוא. מה שאני הרגשתי — בדומה לאחד מהם — אנסה לתאר לפניך בכמה מלים.

במידה שאני זוכר התרחש בי אז איזה מאבק פנימי בין הרגשת הלב לבין תפיסת המוח. ידעתי, שפסק־דיני נחרץ והמרצחים יבצעו אותו והתייאשתי מהחיים, הרגשת אין אונים אפפה אותי. ובכל זאת לא רצה לבי להשלים, והלב חיכה לנס — אולי, בכל זאת יתרחש איזה נס שהוא?... והנס אמנם קרה.

שיחק לי מזלי שבשעה שעמדתי על המקום ניגש אלי פתאום איזה קצין אחר, מקל בידו, שלא היה נוכח בזמן המקרה שלי ושאלני: למה אתה עומד כאן, ולא בתוך השורה בין כולם? — עניתי לו בתמימות, שאיני יודע. ייתכן כי מכיוון שעומדים לבוא עוד אנשים רוצים לסדר עוד שורה אחת... נראה, כי משום שמיהרו מאוד מאחר שהיה עליהם עוד להגיע בזמן לפשוורסק לעשות אותה פעולה שעשו אצלנו, הוא „מדד" אותי במבט מלמעלה למטה ובכל כוחו וכעסו חבט בי במקלו כמה פעמים בראשי עד שנתפורר המקל ופקד עלי לחזור לשורה. תאר לעצמך שלא חכיתי דקה, ונתערבבתי בתוך הקהל... מרחוק הספקתי עוד לראות איך חזר הקצין הראשון וחיפש אותי... זה היה הנס שאירע לי. וכשנמצאתי כבר בתוך הקהל הספקתי עוד „להתאמן" קצת עם כולם.. אחרי זה הוציאו את האנשים מתוך השורות, לפי רשימה מוכנה מראש, את „העשירים", כמובן, ובמקרה אני זוכר שקראו בשמו של מוריץ פיילשוס. את היתר אין אני זוכר. היו שם כ־50 איש בערך. „העמיסו" אותם על אוטו משא. לאן הוביל"ו אותם, ומה קרה להם — לא ידוע לי עד היום.

ועל אלה שנשארו פקדו, תחילה בגרמנית ואחרי כן בתירגום לפולנית, שכל יהודי, ללא הבדל גיל, חייב לעזוב את העיר עד שעה 4 אחה"צ, ורשאי לקחת אתו עד 100 זהוב וללכת בכיוון מזרחה, עד שיעבור את נהר סאן. מי שישאר למחרת — יירה. מי שינסה ללכת מערבה — יירה. מי שיימצא אצלו יותר ממאה זהוב או תכשיטים — יירה.

אחרי ששמענו את „עשרת הדיברות" לא חיכו עוד ל„נעשה ונשמע". נראה, בטוחים היו ש„נעשה". ציוו להתקרב אחד לשני עד שנהיה לגוש גדול אחד ופקדו ליפול על הברכיים, פתחו את השער, וכך, על הברכיים, היה עלינו — תוך מכות — לרוץ החוצה ולהיכון לטיול...

ההמשך ידוע לך, כי הלא היית אחד מאתנו. כך נדדנו עד שהגענו „בשעה מוצלחת" לחברינו החדשים („טוברישצ'י").

זמן רב אחרי זה, הרגשתי כאילו מישהו מכניס ידו לתוך חזי ולוחץ לבי עד לחוסר אויר לנשימה.

את המכתב הזה אני כותב אליך לאחר תשע עשרה שנה, כשזכינו לאתחלתא דגאולה, ואני מקווה שנזכה בקרוב לגאולה שלימה.

משה רוזנבליט הי״ד

בריחתי לרוסיה...

(מתוך מכתב)

עברו כבר יותר משמונה חדשים מיום עזבי את עירנו לאנצוט. הנני זוכר את היום בו יצאנו, אמי, משפחתי ואני בדרך אל הבלתי־נודע. היה זה בשבעה בחודש ספטמבר, היום השביעי של המלחמה. הלכנו תחת מטר של פצצות, תחת אש של מכונות־יריה. הלכנו בתוך ים של דמעות ודם. הלכנו בלי לדעת אם נגיע אי־פעם למקום מבטחים. סביבנו נפלו אנשים, נשים וילדים. הה, הילדים הללו! המתאר אתה לעצמך מחזה מחריד יותר מאשר ילדים שאינם יכולים להושיע לעצמם, ילדים שאינם מבינים עדיין את המתרחש? והם נהרגים בכדורים המכוונים אליהם מידי מרצחים נאצים המנמיכים טוס באווירוניהם מעל פני ים־האדם האומלל הזה, הנע על פני הדרכים? אל נקמות, איכה? מעולם לא הייתי מתאר לעצמי שאני יהיה מסוגל לרגש כזה של תאוות נקם. אבל עכשיו, אילו נפל לידי חייל נאצי הייתי הורגו במו ידי.

כך הלכנו 510 קילומטר ברגל, והנה הגענו, אלה שהגיעו, לרוסיה הסוביטית. עתה הנני אדם אחר, אדם המאמין בכול. הכול בגדר האפשר, הכול עשוי להתרחש לאחר כל מה שראינו בדרך הדמים מעירנו לכאן.

רוסיה הזוכר אתה כיצד רגילים היינו לדבר על ארץ זו שרוסיה שמה? באיזו סקרנות שוחחנו עליה, וכמה היינו משתוקקים אי־פעם לראות ארץ פלאים זו, ולעמוד על המשטר המיוחד השורר בה? והנה אני כאן, בתוך־תוכם של החיים הללו, אם כי פצוע ושסוע.

זוהי מדינת ענק. הכול נראה כאן אחרת: האנשים, הארץ, האוויר שאתה נושם. האנשים נראים נוקשים; פניהם פני ברונזה, נחושת ואולי פני שעווה... המצח בולט. פתיחות מסויימת ניכרת באדם הממוצע. לעיתים רחוקות בלבד אתה נתקל באדם צוחק, אני משתדל להכיר את טיב החיים האלה, הנני לומד את שפתם, המצויינת ברוך ובעדינות, שפתם של דוסטוייבסקי, טולסטוי.

ואולי — — — לרגע כמו מתכסות עיני בדוק של ערפל ונעים לי לחלום לרגע, שאולי אכה כאן שרשים מחדש, אתאקלם, אהיה. אבנה את ביתי, בית קטן וזך. אני אהיה כאן בעל בעמיו וחברי יבואו אלי לבקרני בביתי... הה, כיצד נראה רעיון זה בעיניך?

מבחינה מסויימת אפשר לומר על ארץ זו, שהיא ממלאת את לבות האנשים תקוות מצד אחד ופחד מצד שני. תקווה — בגלל האפשרויות הגדולות הצפונות בה ופחד מפני הבאות, מפני יום המחר...

האנשים כאן אינם רעים הם רק... „מזכירים" לך, שיש לעבוד, לעבוד ולעבוד... עובדים לפי פקודה, לפי צו, בלי כל קשר לאינטרס של האדם, לבחירתו. אתה מעיך מנגנון המצווה להתנועע בכיוון מסויים. עולם חדש, רבנוני...

בחוץ — יללת סערות, אש־גיהנום, מלחמת עולם משתו־ללת באכזריות שלא שמענו דוגמתה. בבית שלי — הגרמנים. היודע אתה מה זה גרמניה הנאצית? 610 יהודים נורו בימים הראשונים של המלחמה בפשמישל; 70 נורו בדינוב, 37 בסנדישוב. ואילו תיארתי את עיני התחנונים של היהודים האלה אשר נרצחו כך, סתם, מתוך תענוג של אכזריות הרוצ־חים. והלב מלא תפילה וזעקה לנקמה שתבוא, לתגמול על ים הדמעות והדם.

דוד יוסט נמצא בבולכוב, איציק פופיול ואיציק גרינבוים בלמברג. 90 אחוז מן הגברים בלאנצוט נמצאים כאן. יוסק טוכפלד נמצא בקרים, רבים אחרים נמצאים בדונבס. סאנדויר מת בדונבס, יוסל זייפרט מת בלמברג. מסור שלום לכל איש לאנצוט שתפגוש.

לכולכם, כולכם בני לאנצוט, היו שלום בכל מקום שהנכם שם. היהיה שלום גם לנו?

ימים יגידו.

מיכאל ולצר

פרשת איוב של לייזר פאס

בשנות השלושים היה לייזר פאס ידוע בלאנצוט כעסקן ציוני. היה שונה מצעירים רבים, בני דורו, אולי בשל ימי הילדות שלו שחלו בתקופה קשה מאוד. הוא נולד בשנת 1899 ובהיותו בן 15 פרצה מלחמת העולם. נתייתם מאביו בגיל צעיר, והיה לאחראי ולדואג לבני משפחתו. אבי נחמן ולצר, גוייס אז לצבא. והנער בן ה 15 היה, למעשה, אבי המשפחה כולה.

בין שתי מלחמות העולם היה פעיל בתנועה הציונית בלאנצוט. תפקיד גדול נועד לו במפעל בית־העם בעיר. במכתביו מהתקופה ההיא היה מבשר בשמחה רבה, כי גראף פוטוצקי נדב שבעת אלפים רעפים לגג בית־העם. במכתבים אחרים סיפר בדאגה על עול החובות שבית־העם שקע בהם, על פרשות של בחירות, ויכוחים ומערכות. היה אדם בעל אופי, שהשפעתו היתה ניכרת על כמה מבני הנעורים בתקופה

ההיא. דינאמי באופיו ומסור. בית־העם בלאנצוט, שהעסיקו תקופה ממושכת, הביאו לידי כך, שהיה מריץ מכתבים לכל כתובת שנתקל בה בכל חלקי העולם בבקשת עזרה. הוא חי את ענייני המוסד ששימש מזכירו.

והוא הדין בבחירות לסיים ולסנאט. רוב הרשימות, והרשימות היהודיות בכלל, נפסלו. מנהיגי הפולנים בלאנצוט באו אל בית־הכנסת בשעת קריאת התורה ונשאו באזני היהודים נאומים בדרישה שיצביעו בעד הרשימה הממשלתית. יהודים רבים תמכו ברעיון זה. „דינא דמלכותא דינא" — אמרו, וראו בעין יפה שהגויים מעוניינים בקולות היהודים. אך בני הנעורים התקוממו, התמרדו, „התחצפו" נגד ראשי הפולנים בעיר. לייזר היה בין אלה, שבבית־הכנסת צעקו לעברם: „לכו לנאום בכנסיה! למה באתם לכאן?" והצעירים האלה ניהלו מערכת בחירות לסינאט, נתונים לעינה הפקוחה של המשטרה, נאלצים לשנות כפעם בפעם את משרד התעמולה של הרשימה הציונית בבחירות לסינאט.

ועוד קו אפייני באישיותו של לייזר פאס בימים ההם: הוא אהב את המשחק האמנותי ובמיוחד את המשחק הדראמתי. השתתף בהופעות התיאטרון ותמיד מילא את התפקיד הראשי.

כאלה היו ימי הנעורים שלו, ובצורה זו נמשכו „השנים המשעממות שאין להמלט מהן בגלות החשוכה", כהגדרת עצמו. בשנת 1933 נשא לאשה את רבקה בוט ועבר לגור לצ׳רנה־דוניץ. שם עשה חיל בטחנת קמח ובבית־מסחר למספוא. הרוויח יפה וחי חיים מסודרים. ילדים לא נולדו לו עד שנת 1940. ואולם בעצם ימי המלחמה, הסבל והיסורים, נולדה לו ילדתו היחידה. אשתו, בתו, והוא עצמו שתו את כוס היגון יחד עם יהודי לאנצוט. הוא הצליח להישאר האחרון כמעט, אך נפל לאחר תלאות איומות שפקדוהו.

פרשת היסורים שלו מזכירה את פרשת איוב. הוא ניצל את כוח השפעתו וכשרונו, כדי לפעול ולעזור. אך בתקופת השואה נגדע באכזריות מדהימה.

השנה הראשונה של השואה

כבר בשנת 1939, עם כיבוש פולין, גורשו יהודי לאנצוט מעירם. רבים נמלטו לרוסיה, רבים התפזרו וקומץ קטן נשאר במקום, ביניהם היה לייזר פאס עם משפחתו, אמו ואחותו. באותו זמן ניצלו רבים מבין ה„פולקס־דויטשע" את ההזדמנות והיו נטפלים ליהודים בעלי־רכוש, כדי לנשלם בחייהם או לרצחם ולקחת מהם את רכושם. מקרה כזה ארע ללייבוש ויעקב בוט, שחלשו על טחנת קמח ומנסרה. בוקר אחד נודע ששניהם נעלמו. ידוע היה, ש„פולקס־דויטשער" בשם דלונג התנכל להם ורצחם. לייזר ניצל את קשריו והשפעתו, והוא יצא על פני השדות לחפש את גוויות הנרצחים ולהביאן לקבר ישראל. הוא „הצליח" במשימתו זו. אלה היו הקרבנות הראשונים בלאנצוט שנקברו כדין מקדשי שם ישראל.

טראגדיה רודפת טראגדיה

בימי הכיבוש ניהל מאפיה וניסה כפעם בפעם להציל צעיר יהודי על־ידי הכנסתו לעבודה. הוא העסיק במאפיה את שמעון ולצר, בן אחותו. אך זמן קצר לאחר מכן נמצא שמעון הרוג במקום עבודתו. בלי הפסק נלחם פאס בגלי המוות שהקיפוהו סביב.

אחותו של שמעון, חיה ולצר, לא ידעה ניחומים אחרי אחיה. התהלכה לבושה שחורים ולא שעתה להפצרות לא להבליט את אבלה, משום שהאבל הוא כללי ופוקד כל אחד ואחד. חיה ניסתה לברוח מן העיר. עלתה לקרון רכבת שהיה מלא פולנים. אלה הכירו בה שיהודיה היא וזרקוה מהקרון הדוהר לתוך השלג. היא נהרגה במקום. שוב עלה בגורלו של לייזר העסקן לחפש אחר גוויתה ולהביאה לקבר ישראל.

הוא היה חבר ה„יודנראט" במקום. ד״ר פוהורילה היה היו״ר. תפקידו היה עדין וקשה. לא פעם כאשר עמד לבוא לישיבה, הודיעו לו יודעי־דבר על־ידי שליח מיוחד לבל יבוא, כיוון שסכנה נשקפת לחייו. היה מנצל את תפקידו כדי להגיע למקום האסון של בני משפחתו, שנרצחו על־ידי הגרמנים בזה אחר זה. כך היה הדבר גם כאשר רצחו הגרמנים את משפחת בת אחותו ברייטה והשליכו גוויותיהם לבור־סיד. „זכותו" עמדה לו, והוציא את הגוויות וקברן.

בתו הראשונה נולדה לו, כאמור, בחודש פברואר 1940. בהזדמנות אחת ניסו להפריד בין האם לבין התינוקת, תוך נסיון להחביאה, אך זו מיאנה להפרד ממנה. „גורל אחד לשנינו" — טענה האם. ואמנם גורל אחד פקדן. הן הושמדו בשנת 1943.

נחמן ולצר נתפס על־ידי הגרמנים בנסיון להגניב חלב מכפר פשדמישצ׳ה בשביל בתו של לייזר. הוא הושם במעצר יחד עם עוד 45 איש שנעצרו ב„עוונות" שונים. כאשר גורשו יהודי לאנצוט להשמדה לפלקין, ירו ורצחו את כל 45 האסירים, ובכללם גם את נחמן ולצר.

באותה שנה גורש חלק מאנשי היודנראט ליארוסלב ונרצחו שם לאחר שעונו. לייזר היה בין הבודדים שניצל. בחודש אוגוסט הוגלו, בין השאר, להשמדה לפלקין אמו של לייזר ואמי — מלכה ולצר. 50 איש החזירו וביניהם היה גם לייזר.

בחורף 1943 כלאו את אחרוני היהודים בגיטו שיניאבה וביניהם את לייזר ומשפחתו. ומאז נעלמו עקבותיו. הוא נפל באותה שנה.

*

דמות טראגית של אדם בעל רמה רוחנית מיוחדת במינה. איש כשרונות שנתן מיטב שנותיו לדברים שברות: אמנות, תרבות ומלחמה על זכויות היהודים. לא ידע פשרה ומשוא פנים. גם בעסקיו הצליח בזכות כשרונו. הגורל זימן לו לא רק „לחיות את החיים המשעממים של הגלות", כפי שהתבטא, אלא גם לחזות בקץ הטראגי, חורבן בני עירו, ברצח בני משפחתו, בהשפלת כל היקר לו ביותר, ולבסוף כגבור הדראמה, לסיים את חייו המרים שבעי תלאות ויגון.

כזה היה לייזר פאס. והוא ניצב לנגד עיני כחי במבטו הבהיר, בפניו הנוקשים במקצת, משל אמרו: הנה עברתי הרבה על פני חלד ונכון אני לכל אשר יבוא, כי אכזרי עולם זה ואכזרית הגלות.

נספחים מתקופת החורבן

לאנצוט, ביום 26 לספטמבר 1940

הקהילה היהודית
לאנצוט

אל
הועד היהודי לעזרה סוציאלית עצמית
בקראקוב

בתשובה לחוזרכם מס׳ 2—1 הננו שולחים במצורף את רשימת המוסדות שנתקיימו בעירנו לפני המלחמה. במקביל ליד כל מוסד ניתנו פרטים בקשר לפעילותם. וכן אם המוסד קיים היה על יסוד מעמד עצמאי, או היה חלק ממוסד אחר.

כיום לא קיים אף אחד מהמוסדות האלה. אשר לנכסי דלאניידי הרשומים ליד המוסד „בית־העם" היהודי והמוסד לתרבות, הרי שבהתאם לתקנות המוסדות האלה, עברו נכסי דלא ניידי שלהם לרשות הקהילה היהודית... ויחד עם נכסי דלא ניידי האחרים של הקהילה היהודית נרשמו בעת הרשום של הרכוש היהודי כנכסי הקהילה היהודית. למוסדות האחרים לא היה רכוש דלא ניידי.

יו״ר
חתימה: ד״ר פוהורילה

מזכיר:
חתימה: רייך נפתלי

חותמת
הקהילה היהודית לאנצוט
(גרמנית)

ארכ. המכון היהודי ההיסטורי, וארשה.

מסמכי „יוס" מס׳ 221.

1. אגודת „בית־העם" היהודי קיימת משנת 1926. משנת 1930 בעלת בניין עם אולם להצגות ברח׳ דרוקרה 1. 557 K.L.O. הפעילות היא תרבותית חנוכית. מאז פרוץ המלחמה אין האגודה פעילה, ובהתאם לתקנות עבר הבית (בעת הפירוק) לבעלות הקהילה היהודית. אגודת „בית העם היהודי" נתקיימה על בסיס חוקי.

2. אגודת „תרבות" — בית־ספר ובית־ספר־מכין עבריים במעמד חוקי עצמאי, החזיקה 3 אולמות ב„בית העם היהודי"... וכן ספריה ע״ש „דעת" ו„אהבת־ציון" שמנתה כ־8000 כרכים בשפות פולנית, עברית ויידיש. חלק מהספרים נגנבו, ואילו כ־5000 ספרים בשפה הפולנית העבירה עירית לאנצוט לרשות מנזר בורומאושק בלאנצוט. מאז פרוץ המלחמה, בהתאם לתקנות האגודה, עברו 3 האולמות הנ״ל יחד עם „בית־העם היהודי" בשלמותו, לרשות הקהילה היהודית.

3. אגודת הספריה היהודית העממית במעמד חוקי עצמאי, לא החזיקה בשום רכוש, פרט לספריה בת כ־3000 כרכים שנמצאה בקהילה היהודית.

4. „אגודת נשים יהודיות" במעמד חוקי עצמאי, מאושרת, לשם תמיכה בחולים ועניים תמיכה כספית ומוסרית. כן היתה מחלקת יום יום ארוחות בוקר לילדי השכבה העניה בבית ספר. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת ולא השאירה שום רכוש.

5. אגודת נשים יהודיות ויצ״ו במעמד חוקי עצמאי, לא השאירה שום רכוש. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת.

6. אגודת „מזרחי" במעמד חוקי עצמאי. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת. לא השאירה שום רכוש.

7. אגודת בית־ספר ובית־ספר־מכין „בית יעקב". לא השאירה שום רכוש. מאז פרוץ המלחמה אינה פעילה.

8. אגודת המועדון הספורטיבי היהודי „טרומפלדור" במעמד חוקי עצמאי, שכנה ב„בית־העם היהודי". פרט למחלקה הספורטיבית היתה מחלקה מוסיקלית בשם „הזמיר", תזמורת כלי־מיתר וכלי נשיפה, בעלת מכשירים וספרית תוים. את המכשירים החרים הצבא. מאז פרוץ המלחמה אינה קיימת, שום רכוש לא הושאר.

9. אגודת „תומכי עניים ונושאי המיטה" — לתמיכה בעניים ובחולים וחלוקת הכבוד האחרון. האגודה חילקה הלוואות ללא רבית מקרנות ציבוריות ועצמיות ומדמי־חבר, וכן עסקה בסעד רוחני. מאז פרוץ המלחמה ונישול יהודי לאנצוט באוקטובר 1939, אין האגודה קיימת. הקרנות חולקו בין חברי האגודה. שום רכוש לא הושאר, פרט לספרית „משניות" וכדומה.

10. אגודת „גמילות חסדים" לסעד. עסקה במתן הלוואות ללא ריבית מקרנות ותמיכות חוץ־לארץ מ„ג׳וינט" למען חבריה.

חתימה: ד״ר פוהורילה
יו״ר

חתימה: רייך נפתלי
מזכיר

חותמת: הקהילה היהודית לאנצוט (גרמנית)

תוספת בכתב־יד בפולנית.
לשם הנכונות: חתימה לא ברורה.
ארכיון המכון היהודי ההיסטורי וארשה.
מסמכי „יוס" מס׳ 221.

הודעה

1. להלן הנני מוסר לידיעת הציבור את נוסח הצו השלישי כלשונו בקשר להגבלת השהות בגנרל־גוברנמנט מיום 15 לאוקטובר 1941 (עתון רשמי 66 מס׳ 99 ע׳ 595) לידיעה.

על סמך סעיף 5 סימן 1 מפקודת הפיהרר מיום 12 לאוקטובר 1939 (עתון רשמי של הרייך הגרמני ע״י 2077) אני מצוה:

סימן 1

בצו בקשר להגבלות השהות בגנרל־גוברנמנט מיום 29 לאפריל 1941 (עתון רשמי, גנרל־גוברנמנט, ע' 274) יש להוסיף אחרי סעיף 4א, את הסעיף 4ב הבא:

1. יהודים העוזבים ללא רשות את הרובע שנקבע להם, צפויים לעונש מוות. לאותו עונש צפויים גם אלה שנותנים מחבוא ליהודים כאלה.

2. מסיתים ומסייעים צפויים לאותו העונש כמו מבצעי העבירה. מעשה מתוכנן ייענש כמעשה מבוצע. בנסיבות מקילות צפויים מאסר כבד או מאסר.

3. הדיון יהיה בבתי־דין מיוחדים.

סימן 2

צו זה נכנס לתוקפו ביום פירסומו.
וארשה, ביום 15 לאוקטובר 1941.

הגנרל גוברנטור
פראנק

צו

על יסוד סעיף 1, ספרה 1 מצוי הגבלות השהות בגנרל גוברנמנט מיום 13.9.1940 (העתון הרשמי 1 מס' 55 ע' 288) הנני מצוה במסגרת המחוז הירוסלבי, כדלקמן:

1)

1. כאזורי מגורים כמשמעותו בצו השלישי בקשר להגבלות שהות בגנרל גוברנמנט מיום 15.10.1941, אני קובע עבור היהודים והיהודיות ממחוז ירוסלב את מקום מגוריהם הנוכחי, באם עד כה לא נקבע עבור האוכלוסיה היהודית רובע מיוחד בעיר, קהילה או מקום, כמקום מגורים.

2. כמקום מגורים רואים קהילה עירונית או כפרית, בה מחזיק יהודי ביום, בו צו זה נכנס לתוקפו, את דירתו או בהעדרה, את אכסניתו.

3. כעזיבת מקום מגורים ללא רשות רואים כל מעביר גבול הקהילה ובמקרים שמדובר לפני כניסתו לתוקף של צו זה. נקבע עבור היהודים רובע מיוחד, מעבר גבולות הרובע הזה ללא רשות השלטונות.

2)

עבירות כפופות לעונש כמשמעותו בסעיף 1 בצו השלישי בקשר להגבלות שהות בגנרל גוברנמנט מיום 15 לאוקטובר 1941.

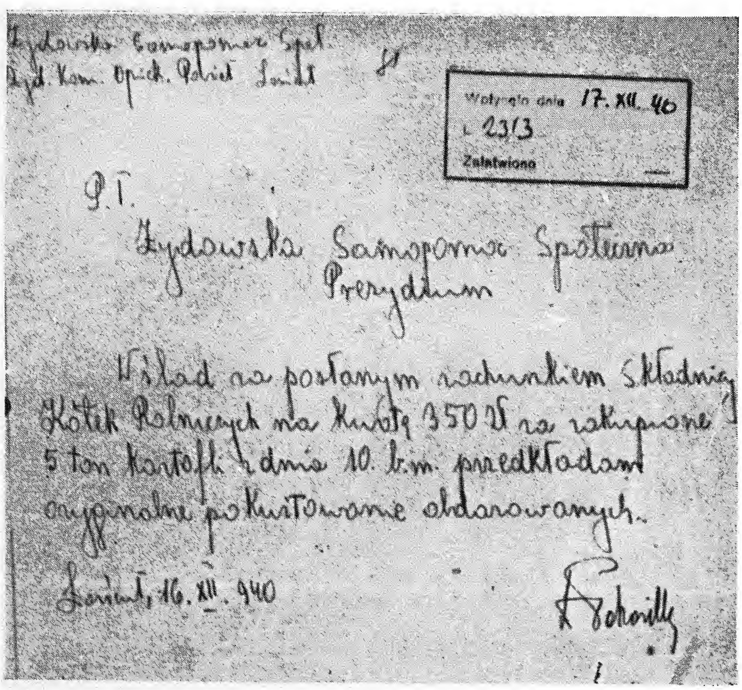
3)

צו זה נכנס לתוקפו ביום 1 לינואר 1942.
ירוסלב, ביום 18 לדצמבר 1941.

ראש המחוז
חתום: ד"ר אייזנלור

הנני מאשר את התאמת ההעתק עם המקור.
ירוסלב, ביום 3 לפברואר 1947.

מזכיר ז. מ.
חתימה: מגר. פלצ'ק

Żydowska Samopomoc Społ.
Żyd. Kom. Opiek. Powiat Łańcut
Wpłynęło dnia 17.XII.40
L. 23/3
Załatwiono
P.T.
Żydowska Samopomoc Społeczna
Prezydium
W ślad za posłanym rachunkiem Składnic Kółek Rolniczych na kwotę 350 zł za zakupione 5 ton kartofli z dnia 10. b.m. przedkładam oryginalne pokwitowanie obdarowanych.
Łańcut, 16.XII.940

העזרה העצמית היהודית הציבורית
הועד היהודי לעזרה, מחוז לאנצוט

נתקבל ב־17 לדצמבר 1940

לכבוד (P. T.)
העזרה העצמית היהודית הציבורית
הנשיאות

בעקבות החשבון של מחסני הארגונים החקלאים בסך 350 זהובים על קנית 5 טון תפוחי אדמה ביום 10 בח. ז. הריני מעביר לכם את הקבלה המקורית החתומה בידי מקבלי תפוחי אדמה חנם.

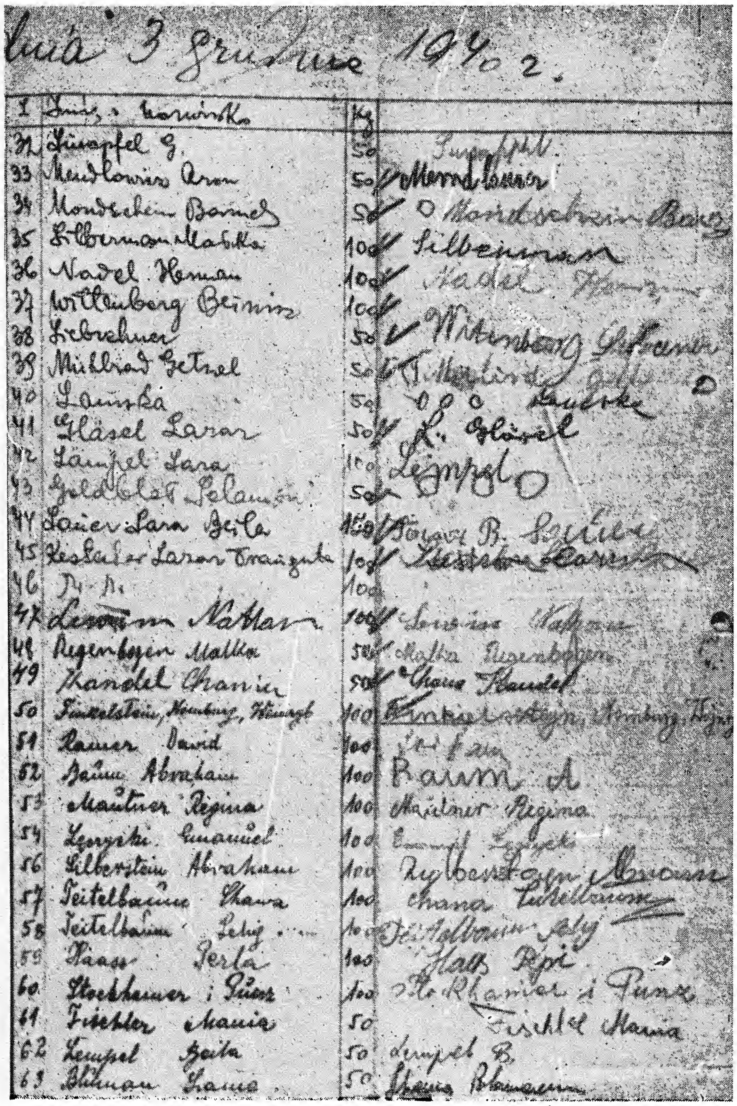
לאנצוט, 16 בדצמבר 1940

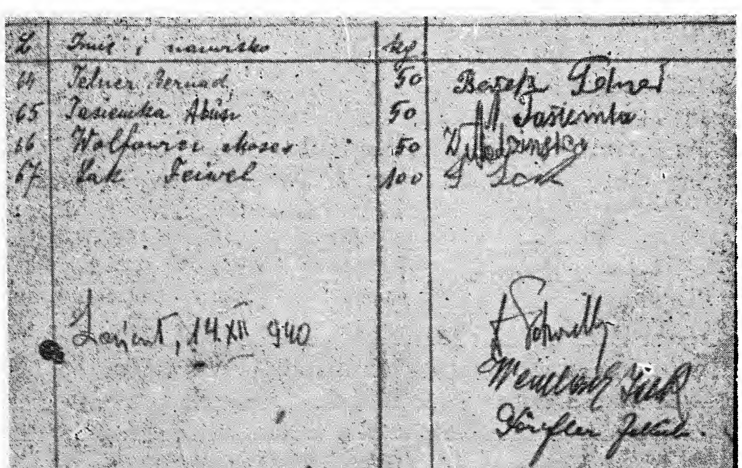
(חתימה) ד"ר פהורילה

Lista wydanych kartofli bezpłatnie

רשימת משפחות היהודים, שקיבלו כמות תפוחי אדמה חינם (50 ק"ג או 100 ק"ג):

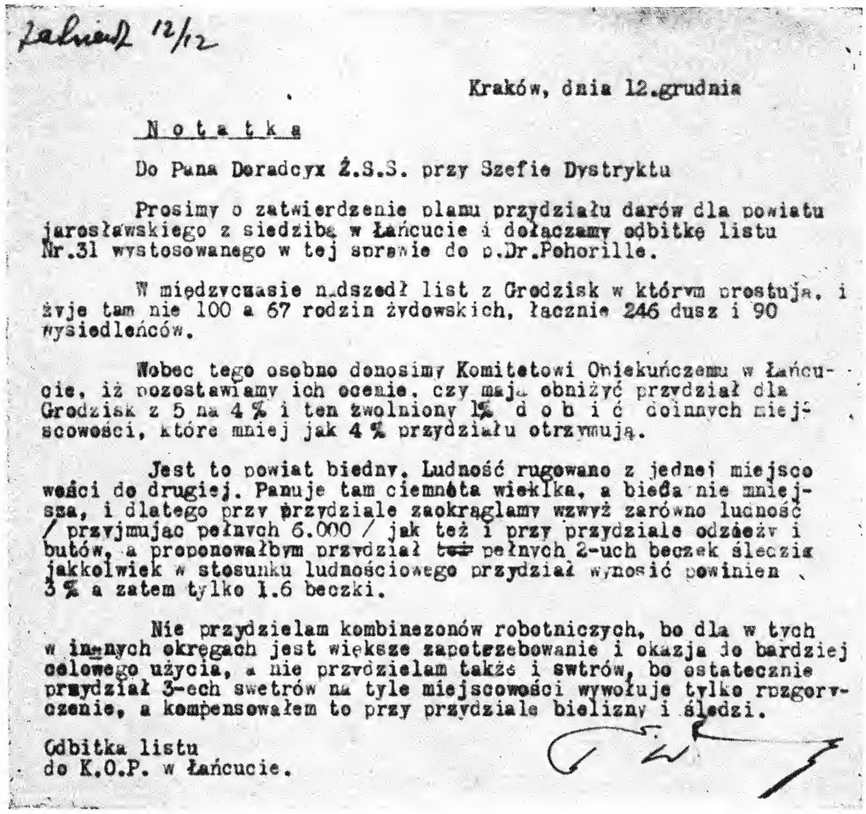
1. קנופ מ.
2. ברז'ינסקי מ.
3. נסאו מיז.
4. שפירא איטה
5. ז'לינסקי סותער
6. מונשיין ח. יוסף
7. שלכטר גודל
8. סאמסון הנוך
9. פירלגר ישראל
10. סטניסלבסקי ה.
11. שמלצר מ.
12. רפר ושיארדצקה
13. שימל רחלה
14. קפלן
15. קיפרוואסר
16. שניידלר מ.
17. הופמן
18. לאופגרבן יוסף
19. דייק יעקב
20. ווייזנברג
21. שימל איזאק
22. בירנבאום ד.
23. רוקח מוזס
24. נומברג ש.
26. לאנדאו אהרן
25. מ'קוביץ רודלף
27. בסרגליק דוד
28. פריהלינג שמרל
29. ביקס ורינגלביין
30. וואנגרובסקי
31. איידלמן ש.

32. זיסאפפל ג.
33. מנדלוביץ אהרן
34. מונדשיין ברוך
35. זילברמן מלכה
36. נדל הרמן
37. ויטנברג האיניש
38. ליברנר
39 מילרד גצל
40. למסקה
41. גלזל לאזאר
42. למפל שרה
43. גולדבלט סלומון
44. זאור שרהביילה
45. קסשטכר(?) לאזאר
46. ?
47. זמן נתן
48. רגנבוגן מלכה
49. קנדלר חיים
50. פינקלשטיין, נומברג, ווינרב
51. רמר דוד
52. באום אברהם
53. מאוטנר רגינה
54. לנצ׳יצקי עמנואל
55
56. זילברשטיין אברהם
57. טייטלבאום חוה
58. טייטלבאום זליג
59. האס פרלה
60. שטוקהאמר פרינץ
61. פישלר מניה
62. למפל ביילה
63. בלומן שיאניה
64. פלכר ברנרד
65. שטיאָמקה אבוש
66. וולפוביץ מוזס
67. סאק פייבל

ד״ר פהורילה
ויינבך יצחק
דרפלר יעקב

Zalwiedz 12/12

Kraków, dnia 12.grudnia

Notatka

Do Pana Doradcyx Ż.S.S. przy Szefie Dystryktu

Prosimy o zatwierdzenie planu przydziału darów dla powiatu jarosławskiego z siedzibą w Łańcucie i dołączamy odbitkę listu Nr.31 wystosowanego w tej sprawie do p.Dr.Pohorille.

W międzyczasie nadszedł list z Grodzisk w którym prostują, i żyje tam nie 100 a 67 rodzin żydowskich, łącznie 246 dusz i 90 wysiedleńców.

Wobec tego osobno donosimy Komitetowi Opiekuńczemu w Łańcucie, iż pozostawiamy ich ocenie, czy mają obniżyć przydział dla Grodzisk z 5 na 4 % i ten zwolniony 1% d o b i ć doinnych miejscowości, które mniej jak 4 % przydziału otrzymują.

Jest to powiat biedny. Ludność rugowano z jednej miejscowości do drugiej. Panuje tam ciemnóta wielka, a bieda nie mniejsza, i dlatego przy przydziale zaokrąglamy wzwyż zarówno ludność / przyjmując pełnych 6.000 / jak też i przy przydziale odzieży i butów, a proponowałbym przydział ~~też~~ pełnych 2-uch beczek śledzia jakkolwiek w stosunku ludnościowego przydział wynosić powinien 3 % a zatem tylko 1.6 beczki.

Nie przydzielam kombinezonów robotniczych, bo dla w tych w innych okręgach jest większe zapotrzebowanie i okazja do bardziej celowego użycia, a nie przydzielam także i swtrów, bo ostatecznie przydział 3-ech swetrów na tyle miejscowości wywołuje tylko rozgoryczenie, a kompensowałem to przy przydziale bielizny i śledzi.

Odbitka listu
do K.O.P. w Łańcucie.

קרקוב, 12 בדצמבר (1940)

הודעה

ליועץ העזרה היהודית־עצמית הציבורית

שעל יד ראש המחוז

הרינו מבקשים לאשר את התוכנית לחלוקת מצרכי עזרה, ללא תשלום, בשביל מחוז יארוסלאב, שמושבו בלאנצוט, והננו מצרפים העתק המכתב מס׳ 31, שנשלח בענין הנ״ל לד״ר פוהורילה.

בינתים קיבלנו מכתב מגרודז׳יסק, שבו מעמידים אותנו על כך, כי נמצאות שם לא 100 משפחות יהודיות אלא 67, הכוללות 246 נפשות ו־90 מגורשים.

משום כך הננו מציעים לועד העזרה בלאנצוט להפחית, לפי שיקול דעתו, את הקצבת המצרכים בשביל גרודז׳יסק מ־5 אחוזים ל־4 אחוזים, ואת האחוז הנותר להוסיף למקומות אחרים, המקבלים פחות מ־4 אחוזים מכלל ההקצבה.

המחוז הוא עני ביותר. האוכלוסיה הועברה (גורשה! — הערת המתרגם) ממקום למקום, גדולה החשכה וגברה המצוקה. משום כך הננו מעגלים, לשם החלוקה (מזון), את מספר האנשים ומניחים שנמצאות 6000 נפשות, והוא הדין לגבי חלוקת בגדים ונעלים. הייתי מציע לאשר מתן שתי חביות מליחים. אם כי ביחס למספר האוכלוסיה מגיעה הקצבה של 3 אחוזים שהם רק 1.6 חביות דגים מלוחים.

אינני מקציב בגדי עבודה לפועלים שכאן, כי מחוזות אחרים זקוקים לבגדים לשם שימוש בהם לצורך מתאים יותר. כן נמנע אני מלהקציב סבאדרים, כי חלוקת שלושה(!) סבדרים למספר כה גדול של מקומות יעורר התמרמרות ואכן אוכל לפצותם בהקצבת לבנים ומליחים.

העתק המכתב לק.או.פ. (K.O.P.).

לונהרץ

KREISJUDENRAT
SIENIAWA

Sieniawa, den 11/11 1942

Wpłynęło dnia 18 LIST. 1942
L. 18949
Załatwiono

J.U.S. Krakow Skrytka 211

Nr 11930/42 Wt-Sch

W odpoiedzi na okólnik Nr 65 donosimy, że miejscowa placówka J.U.S. walczy z wielkiemi trudnościami. Ludność miejscowa w liczbie 1100 osób, skupiona w ghecie jest zupełnie wyczerpana i prawie niezdolna do jakichkolwiek świadczeń. Z skąpych zasiłków otrzymywanych od Judenratu zakupujemy żywność jak n.p. teraz kartofle oraz drzewo, które rozdzielamy między najuboższych. Istnieją tu 3 obozy leśne, a to w Dobrej w odległości 10 km, w Mielnikach w odległości 8 km i na Kotach w odległości 4 km od Sieniawy. W obozach tych pracuje 160 robotników wśród nader ciężkich warunków. Brak odpowiedniej odzieży i żywności działa hamująco na produktywność pracy. Obecnie ma zostać stworzony obóz, który zatrudni 100 kobiet. Ważności tego rodzaju placówek nie trzeba specjalnie podkreślać. Miejscowa placówka J.U.S. w składzie Leisor Fass/były kierownik placówki J.S. w Łańcucie/, Franciszka Potascher, Bronisław Friedwald, Hermina Freudenheim, robi co może, prowadzi na miejscu akcję pieniężną i zbiórkę rzeczy, ale to kropla w morzu potrzeb. Prosimy o wydatną pomoc w postaci garderoby, lekarstw/mamy wypadki tyfusu/, oraz artykułów żywności. Prócz tego prosimy o przysłanie nam 200 par butów o drewnianych spodach ~~po — zł para~~, które zużyjemy dla tutejszych robotników.

W odpowiedzi na dzisiaj otrzymane pismo z dnia 4/11 donosimy, że skład tutejszej placówki J.U.S. musiał ulec zmianie z przyczyn od nas niezależnych. Mianowicie Potascher Ozjasz nie żyje od miesiąca, Melon Schulim nie znajduje się w Sieniawie, a Gross Józef nie może przy obecnym Judenracie /istniejącym w nowym składzie od miesiąca/ zajmować żadnego stanowiska.

pytać dlaczego

L. Fass

המועצה היהודית המחוזית בשיאניאווה
מס' 11930/42

(חותמת) נתקבל ב־18 בנובמבר 1942
מספר 18949 J. U. S.

בתשובה על החוזר מס' 65 הננו מודיעים, כי ה־J. U. S. כאן נאבק בקשיים גדולים. האוכלוסיה שבמקום זה, שמספרה מגיע ל־1100 נפשות, סגורה וצפופה בגטו, חלשה ותשושה, ואינה מסוגלת לעבודה כלשהי. מהאמצעים הדלים שקיבלנו מה„יודנראט", קנינו תפוחי־אדמה ועצים, שחולקו בין העניים ביותר.

קיימים כאן שלושה מחנות עבודה ביער, אחד בדוֹבּרה, במרחק של 10 ק"מ, במיאֶלניק, במרחק של 8 ק"מ. ובקוֹטי — 4 ק"מ משיניאבה. במחנות האלה עובדים 160 פועלים בתנאים קשים ביותר. המחסור בלבוש ובמזון מפחית מאד את פריון העבודה. עומדים להקים מחנה עבודה נוסף, שבו יועסקו 100 נשים. למותר להדגיש את חשיבותן של נקודות עבידה אלה.

הועד המקומי של J. U. S. בהרכבו של לייזר פאס, מי שהיה מנהל J. U. S. בלאנצוט, פראנצ'ישקה פוטשר, ברוניסלאב פרידוואלד, הרמינה פרוידנהיים, עושים הכול שביכולתם, אוספים כסף ומצרכים, אולם כול זה כטיפה בים לעומת הצרכים. בקשתנו שטוחה לפניכם: שילחו לנו בגדים, צורכי רפואה (ישנם מקרי טיפוס) ומזון. נוסף לכך, אנא, תשלחו לנו 200 זוגות נעלים עם סוליות־עץ בשביל הפועלים.

בתשובה לשאלה במכתבכם מיום 4 בנובמבר הרינו מודיעים כי בהרכב ה־J. U. S. שבמקום חל שינוי מסיבות בלתי תלויות בנו. פוטשר אוזיאש מת לפני חודש ימים, מאֶלון שולים אינו נמצא בשיאֶניאווה וגרוס יוסף אינו יכול, בהרכב הנוכחי של הועד, לתפוס איזו עמדה שהי (הערה בכתב־יד — לשאול מדוע ?).

(חתימת יד) ל. פאס

מיכאל ולצר

משפטו של הרוצח

לזכר אחותי חיה ואחי שמעון הי"ד

ביום ב' בשבוע, 14.8.1958, נפתח בבית־המשפט המחוזי ברזישה משפטו של יוזף קוקוט, רב־התליינים של יהודי לאנצוט. הוא נאסר ב־19.10.1957 על־ידי כוחות הבטחון של צ'כיה במקום מגוריו דרקוביציזקי שליד אוסטרבה והוסגר לשלטונות פולין, בהתאם לחוק חילופי פושעים. ליד שולחן הנשיאות של בית־המשפט ישבו: יו"ר השופטים — לודביק ריברצ'יק ושלושה שופטים. תובע היה סגן־התובע המחוזי אנדרז'י גרז'יש. הסניגורים — המגיסטרים אמיל בורניצקי ויאן אוכל. הרוצח יוזף קוקוט, בן 37, בשעת משפטו, פרוע־שיער ורזה־פנים, היה מוקף ארבעה שוטרים. הוא נאשם בכך, שבעת שלטון הנאצים בלאנצוט ובסביבתה, בהיותו שוטר בעיר, השתתף ברציחת אנשים חפים מפשע מסיבות פוליטיות, לאומיות, דתיות וגזעיות. בין האשמות שייחסו לו בבית־המשפט: 49 מעשי רצח, בהם נהרגו 150 יהודים ופולנים. הנאשם מסר הודעה, שממנה אפשר היה להסיק על מידת הסאדיזם שלו ברציחות ועל ה„מקצוע" שרכש בימי שלטון הנאצים — רצח יהודים. בהודאתו ניסה הנאשם לטשטש את ממדי הרצח ולהיות מעין „מודה־במקצת", תוך ציון, כי עשה מה שעשה לפי פקודת הממונים עליו, אך עדות האנשים שהופיעו במשפט, שהעלו פרטי פרטים משלל רציחותיו של קוקוט, הציגה את הנאשם לפני בית־המשפט בדמותו האמיתית מימי האימים של שנת 1942 בלאנצוט: תפוס תאוות רצח, היה הורג זקנים, נשים וטף בהנאה סאדיסטית, כאילו היה זה מעשה רגיל שברגילים... בהודאתו אמר שהוא מודה בכך, כי ירה והרג שתי נשים יהודיות ברחוב ואלובה (ויינברגר מרכוס) לפי פקודת קרישר, הממונה עליו. באותו יום, המשיך, נהרגו עוד שמונה יהודים, וכן היהודים גולדמן וורם, אך אלה נהרגו בידי השוטרים קרישר ווילדה. להלן הודה קוקוט בסעיף 21 של כתב־האשמה, שירה כמה יריות בביאלובז'ג בכיוון אדם שלא הכירו כלל, שברח ליער והצליח להתחמק. כן הודה שהשתתף בירייה למוות של 10 פולנים ברחוב הדומיניקאנים. לעומת זה טען, שביום בו נורה ולדיסלאו יארוש היה בביאלובז'ג, והרוצח היה השוטר גלאַנץ. כן הודה שהשתתף בכפר מרקאווה, בשעה שהשוטרים פנקרנץ, וילדה ודז'וולסקי רצחו שתי משפחות יהודיות ואת המשפחה הפולנית אולמאַן. ועוד הודה, שלפי פקודה יצא באביב 1942 עם השוטרים קרישר ווילדה לחסל מחבוא של יהודים בפינת הרחוב ואלובה, ובמקום הרג שתי נשים יהודיות שניסו להימלט.

העדויות

משפטו של קוקוט נמשך עשרים יום, היה מלווה מתיחות רבה ונשמעו בו עדויות רבות. עם סיום המשפט הוצא פסק־דין מוות נגד התליין, ועתונות פולין וכן העתונות היהודית בעולם בישרה על דין־צדק נוסף נגד אחד התליינים של יהודי פולין.

בעדויות שנמסרו לבית־המשפט על רציחותיו של קוקוט צויין, בין היתר, (סעיף 11), שבבית־הקברות היהודי בלאנצוט הוא הרג ביריות אקדח, לפחות 10 יהודים ששמותיהם בלתי־ידועים. תושבי רחוב האחד במאי סיפרו, כי היו עדים לכך, כיצד הוליך קוקוט יהודים בכיוון לבית־הקברות, ואחרי כן נשמעו שם יריות, וקוקוט חזר מבית־הקברות יחידי. אחד העדים סטפן מיכנה, שהיה גר ליד בית־הקברות, סיפר, כי לא אחת הוזמן על־ידי קוקוט לקבור את הנרצחים. קוקוט טען, שהוא אמנם היה מוליך את קרבנותיו לבית־הקברות, אך את מלאכת ההריגה ביצעו השוטרים וילדה, קרישר ואברל, שלדבריו היו באים לבית־הקברות דרך רחובות צדדיים, עושים את מלאכתם ונעלמים... בסך הכל, טען הוא, הוא הוליך לבית־הקברות בצורה זו 10—15 יהודים... כאשר נתבקש להשיב לאשמה שרצח ילדים יהודיים אמר: „לעולם לא הרגתי ילדים. ילדים הם הצד החלש שלי..." אך האמת היא, שקוקוט הרג גם ילדים בתאוות־הרצח הרגילה שלו.

יהודי המסרב לענות לשאלות

בתוך ההכחשות לעדויות והאשמות על רצח המוני, שהשמיע קוקוט באזני בית־הדין, היה הרוצח משלב פה ושם אף הודעה: „אני מודה". מלים אלה „אני מודה" השמיע גם במקרה של רצח בחצר העיריה. בספרו, שעשה זאת לפי פקודת מפקד המשטרה — דיקן. הוא סיפר, כי היה זה בשנת 1942. מועצת העיריה הודיעה למשטרה, כי בחצר העיריה שוכב יהודי המסרב למסור פרטים ולענות על שאלות שהוצגו לפניו. עובד העיריה סקרנט הורה על היהודי ששכב וביקש לקחתו למשטרה. מפקד המשטרה לא הסכים וציווה להרגו. „הוצאתי את האקדח", סיפר קוקוט, „מקרוב יריתי בראשו שתי יריות והרגתיו".

בין העדים שהופיעו: ולנטי ואש, אשר סיפר, כי ראה במו עיניו כיצד רצח קוקוט קבוצת יהודים בגן שברחוב ואלובה. באותו מקום — סיפר העד — נורו על־ידי שוטרים אחרים באותו יום 24 יהודים. כן סיפר העד, שכפעם בפעם היו רואים כיצד תופס קוקוט יהודים ברינק (השוק) של לאנצוט והורגם.

העד טדאוש קשאן סיפר, כי ראה כיצד הרג קוקוט ברחוב ארבעה יהודים; העד פרנציזשק טברוג אמר, כי בעת המלחמה עבד במשרד האוצר שהיה סמוך לבית־הסוהר, ומסר על רציחת הפולנים על־ידי קוקוט ובכללם שני ילדים ומבוגרים בחצר בית־הסוהר.

קאניה סטאניסלאו העיד, כי בחודש יולי 1942 רצח הנאשם את וורם ועוד אשה אחת. ולאדיסלאו סקרנט סיפר, כי בעת המלחמה עבד בעיריה וקוקוט היה רגיל לבוא לשם

ולשוחח עמו. הוא מסר, שראה אותו מוליך יהודים בכיוון בית־הקברות. כן סיפר על המקרה באדם שבא לעיריה לבקש מקום־לינה. באותו מעמד נכנס קוקוט שלקח את האדם והוציאו החוצה. כעבור מחצית השעה חזר קוקוט וביקש מן העד לקבור את גווית ההרוג. עד אחר — יאן נז׳ימק ספר, כי בינואר 1943 נאסר על ידי קוקוט. תאו היה סמוך לחדר החקירות, ממנו עלו זעקות הנחקרים והמעונים. בתקופת מאסרו נורו תשעה אנשים. את אנדז׳י אינגלוט, סיפר העד, הרג קוקוט באת פשוט. בשנת 1944 ראה הוא כיצד הוליך קוקוט לבית־הקברות יהודי זקן ונער. היהודי נורה ונהרג, ואילו הנער ברח, וקוקוט ירה אחריו.

העד ורחול פרנצישק סיפר במשפט, שראה את קוקוט נכנס לבית ויסמן. מיד לאחר כך נשמעו יריות בבית והוצאו משם גוויות ההרוגים. כפעם בפעם, מוסיף העד, היה רואה כיצד מוליך הנאשם יהודים אל בורות שהוכנו על ידו מראש ורוצחם. הואיל ובתקופה ההיא היה הוא, העד, בתפקיד של מרגל אחר הסוכנים הגרמנים, הוא הכיר את השוטרים קוקוט, וילדה, קרסינגר ודזיולסקי. עד אחר, סטאניסלאו צדזירלה, העיד, כי בעיניו ראה את קוקוט הורג בבית־הקברות איש ואשה. „אין לי כל ספק שהרוצח היה קוקוט״ — אמר. מיכל שמילק מסר אף הוא על רצח גבר, אשה וילדה בידי קוקוט. ולאדיסלאו קשיצה ויוסף האדלאו העידו אף הם על רצח אשה בדרך לסונינה על־ידי הנאשם.

אוגניוש טרזנקוביץ, שעבד בלאנצוט כמסגר, סיפר, כי ראה את קוקוט רוצח אדם מזוליניה. פעם הוא הוזמן לפתוח את בית־הדפוס של טרומפטר. בהגיעו לשם מצא את הנאשם יושב ומחכה. דרך חלון בית־הדפוס קפצה יהודיה כשיהודי מסייע בידה. הנאשם ירה בשניהם והרגם. ברכבו פעם באופניים ראה את הנאשם מוליך שתי ילדות, מביאן אל בור ויורה בהן.

קזימיז פרץ סיפר, שהנאשם היה רגיל לטייל בליווי כלב שחור. התושבים פחדו מפניו פחד־מוות. יאן פלץ, חייט, סיפר, שתפר חליפה לאהובתו של הנאשם ולא קיבל תמורה בעד עבודתו. גם הוא ראה את הנאשם הורג יהודים. במרתף אחד שגילה, רצח הנאשם את כל היהודים שהסתתרו בתוכו. הקברן הנוצרי סטפן מיכנה העיד, כי אשת הרופא פהורילה ושני ילדיהם נרצחו על־ידי הנאשם.

משפט ללא יהודים

משפט קוקוט הוא מאורע טראגי ליהודי לאנצוט שאינם עוד ולשארית הפליטה. אחד הרוצחים הבולטים שהיהודים ראוהו יום־יום ברחוב, ששדד ורצח ללא רחם — הובא לדין, נשפט למות, כשש־עשרה שנה לאחר שביצע את מעשי האימים. ודאי סבור היה קוקוט במקום מגוריו החדש שאין הוא צפוי לעונש על פשעיו, וכי איש לא יתחקה אחר עקבותיו. והנה בא יום הדין. אך טראגית היא העובדה, שבין כל העדים שהופיעו במשפטו לא היה אף יהודי אחד, וזאת משום שלא שרד בלאנצוט אפילו יהודי אחד, ואם היו אותה שעה על אדמת פולין אי־אלה מיהודי לאנצוט — הם לא הוזמנו, או חששו להופיע.

דמותו של רוצח

יוזף קוקוט טען, בין השאר, בבית־המשפט, להצדקתו, כי עצביו נתרופפו מאז שנת 1942 כאשר הוכה קשות זמן רב בבית־החולים. טענה זו הוא העלה כאשר גילה בית־המשפט אי־דיוקים בסיפוריו. הוא נולד בשנת 1921 בעיר קובלוביצק בצ׳כיה; גמר 8 כיתות בית־ספר עממי ואחרי כן שימש מסגר. היה נשוי ואב לשני ילדים. לאחר ששירת שלושה חדשים ב„ורמאכט״ הועבר למשטרה הגרמנית בלאנצוט, וכיהן שם עד שנת 1944. הוחזר לצבא הגרמני, ובשנת 1945 נלקח בשבי למחנה שבויים בזברזה. לאחר זמן קצר שוחרר כאזרח צ׳כי — וחזר לצ׳כיה. קרבנותיו הגלויים והסמויים זעקו מן האדמה, ובינהם חיפשו אחר הרוצח של יקיריהם — וגילוהו. בתחילת המשפט ברישה נעשה נסיון מצד ההגנה להחזיר את הרוצח לצ׳כיה, בהתאם להסכם שבין פולין לצ׳כיה, אך התובע הסתמך על הסכם לונדון משנת 1945 האומר, כי את פושעי־המלחמה יש לשפוט במקום הפשע.

ביום 27.8 סיכם התובע את העדויות של 60 עדים שהופיעו במשפט וציין שקוקוט היה סאדיסט; הוא רצח בערמה ובאדישות. 1) הוא לא שם לב לתחנוני קרבנותיו — גברים, נשים וילדים — שירחם עליהם. 2) היה רגיל אף להתלוצץ עם קרבנותיו לפני מותם מידיו.

בית המשפט ביקר בשבת, 19.8, לפני הוצאת פסק־הדין, במקום ביצוע הפשעים בלאנצוט, וביום 30.8 הוצא פסק־דין נגד הרוצח.

כן צויין בפסק הדין כי „ארגן פרעות בדם קר רצח ילדים לעיני הוריהם, לא בירר באמצעים, ביריות או בקת־רובה, השתתף ברצח המוני של יהודים מכל הגילים. את אלה ששנא במיוחד הוליך לבית־הקברות ושם השמידם באכזריות. הפעולות הרצחניות של קוקוט לא נצטמצמו רק בשטח העיר לאנצוט. התובע מסיים: „בשם כל הנרצחים ודעת הקהל, דורש אני, את העונש המכסימלי לתליין האכזרי הזה — תליה״.

לא לשכוח

ביום 28.9.1957 חגגה לאנצוט הפולנית את מלאות 600 שנה לייסוד העיר. התושבים נתייחדו באותו מעמד עם זכרם של קרבנות הנאצים וכן עם זכרם של היהודים בני העיירה שנשמדו על־ידיהם. קיבלתי הזמנה מוועד היובל לבוא ללאנצוט להשתתף בחגיגות. באגרת־הברכה ששלחתי בירכתי את התושבים בשם בני לאנצוט בישראל, ובין השאר ביקשתי מהם לבל ישכחו ולבל יתנו להשכיח את אשר עוללו הנאצים ליהודים בלאנצוט, ובפולין בכלל, בתקופה החשוכה של מלחמת העולם השניה.

מי היו רוצחי היהודים בלאנצוט?

בימים החשוכים של כיבוש לאנצוט בידי הנאצים שרתו בלאנצוט השוטרים הבאים, שהשתתפו ברצח היהודים בשנות 1940—1943, עד להשמדה ההמונית הסופית של יהודי פולין ושל יהודי לאנצוט בכללם. שוטרים אלה הספיקו לרצוח

בידיהם הם מספר ניכר של יהודים. לפי עדויות שבידנו שרתו השוטרים הבאים, נוסף ליוזף קוקוט (הנמן): —

דיקן — מפקד המשטרה; קרישר, ולידה, דז׳זוולסקי, שמידקה, גלנץ פנקרנץ, גוקם, אברל, קראוזה, (שוטר חרש), וכן השוטרים בני המקום: לשנוביצקי, קרול, טומשק אנדז׳יציק וליסובסקי.

היהודים שנרצחו בידי קוקוט:

ביוני 1941 נהרגו בלאנצוט 3 יהודים וביניהם: משה זאואר; בספטמבר 1941 נהרגו 6 וביניהם: נ. פופיול ואשתו ומשה זוננשין. במארס 1942 נהרגו 5 וביניהם: לזר קשטכר, ישראל אנמוט ומנדל פייאר; באוגוסט 1942 נהרגו 50 איש וביניהם: שרה ופרומה וורם, ומשפחת קלמן וולקנפלד.

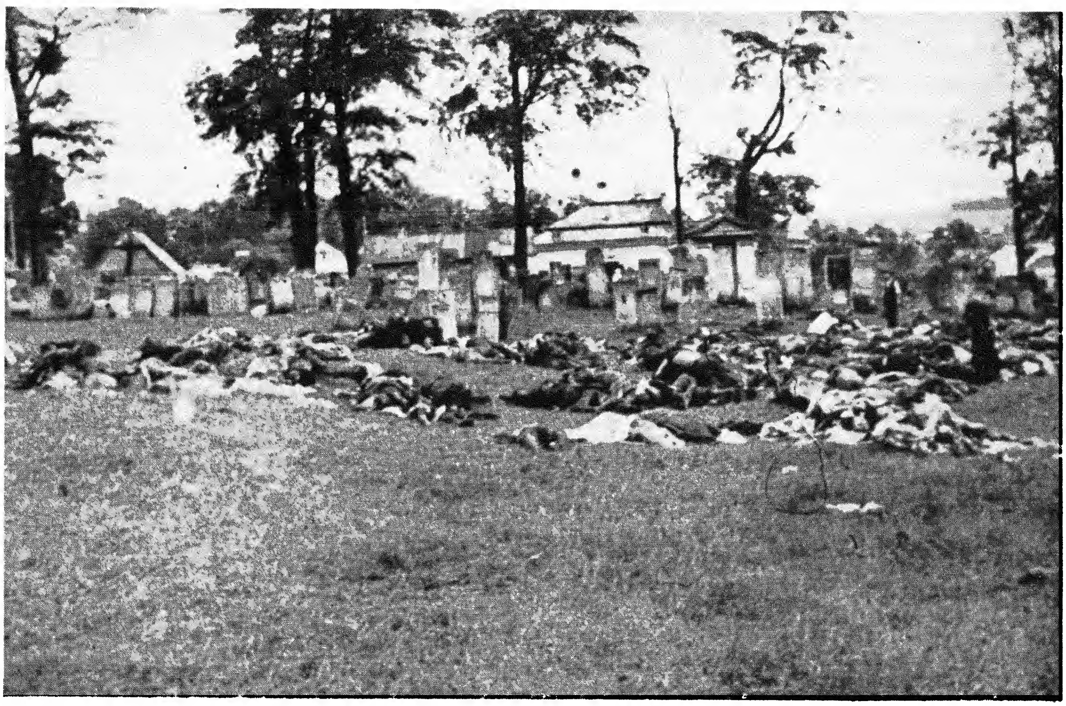
ביולי 1942 נהרגו 24 איש וביניהם נ. פאס ונ. בזמשטוק. בספטמבר אותה שנה נהרגו 17 איש וביניהם: מרכוס וינברגר, שמחה ספיר וישראל ונגר, גולדה גולדמן, לייב קורנבלוי, מנדל ריפס.

במארס 1943 נהרגו 3 וביניהם פהורילה ונ. וילד.

יאן דז׳וולסקי נולד בווארשה, עבד במפעל של הברבוש; שמידקה מווסטפליה, מגלטבק, לורזן־שטראסה 23. שם אמו דורה, מוצאו מגוטבס, ורנר־שטרסה 40.

ימים שייזכרו לעד

משפט קוקוט העלה מנבכי העבר, ולוא גם לימים מספר, את האימה, היתמות והבדידות של הקרבנות היהודים, בני עירנו שידעו, כי גרזן המרצחים הונף עליהם ועל כלל ישראל. ימים איומים אלה, אשר ההיסטוריה העקובה מדם של עם ישראל לא ידעה כמותם, מלווים אותנו תמיד: בדרך הבניה והיצירה וההגנה במולדתנו; בימי שמחה וחג, אבל ויגון, לא נשכח את אשר עולל לנו עם ארור זה — עם הנאצים, בהשמידו משפחה אחרי משפחה, קהילות שלמות, עד שעקר את יהדות פולין כולה. הבודדים, אשר ניצלו בנס, נחלצו מידי רוצחיהם, והצליחו להגיע למחוז מבטחים, ניצולי תאי הגאזים ומחנות המוות, הם מזכרת חיה לגדול פשעי האנושות.

בית הקברות — נהרס על ידי הנאצים —
בית־הקברות — צעשטערט דורך די נאצים.

1

W sobotę ogłoszenie wyroku w procesie Kokota

W sobotę zbrodniarz Józef Kokot, który dokonał licznych morderstw na terenie Łańcuta i pobliskich gromad na osobach narodowości polskiej i żydowskiej otrzyma wyrok. Kokot — morderca dzieci i kobiet nie wybierał w środkach i metodach. Strzelał w twarze ofiar lub w tył głowy z pistoletu albo karabinu, masakrował ludzi dębową laską albo kolbą.

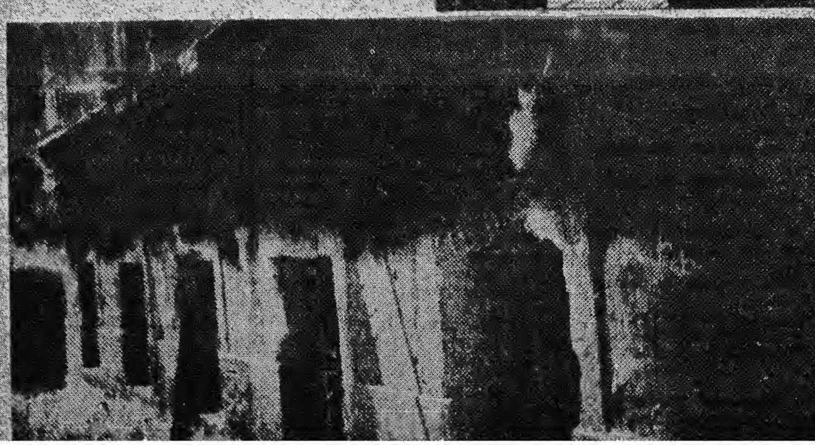
Ten głęboki jar (zdjęcie nr 1) otoczony drzewami to tzw. „Księże doły". W tym miejscu Kokot zastrzelił 2 młode Żydówki.

Zdjęcia nr 2 i 3 przedstawiają dziedziniec więzienny, na którym rozstrzelanych zostało przez Kokota m. in. 7 młodych chłopców z brygad roboczych tzw. „Junaków" oraz 2 mężczyzn.

Tekst E. Wisz
foto — A Kud.

2

3

„נאוויני־ז'אָשובסקיע"

1 — המקום בו נרצחו בידי קוקוט שתי נערות יהודיות.

2—3 — חצר בית־הסוהר שבה נרצחו בידי קוקוט יהודים.

ד"ר נתן קודיש

היה היתה קהילת לאנצוט...

היה היתה קהילת לאנצוט ואיננה עוד. ביד רוצחים גרמנים נגזרה מעץ רב־ענפים של יהדות פולין. זכרה יפעם בליבותיהם של כמה מאות שרידי לאנצוט המפוזרים בכל העולם, שרובם נתלקטו במולדת, במדינת ישראל.

איה אותה חלקת האדמה, שספגה את דמם של יהודי לאנצוט והטומנת בתוכה את אפרם הקדוש? איה מצבתם המראה לך פ"נ...? האם היא רק תגדיל לגבי רושם תולדות עמנו, את מספר הקהילות הקדושות שהושמדו ברחבי תולדות ישראל?

האם זכר העיירה היהודית הזאת יחיה ויסוף עם אחרון שרידי לאנצוט שעריסתו עמדה בה ואחריתו היתה אי־שם בעולם?

יבואו נא הדברים המעטים האלה ויצטרפו כנדבך במצבה שהוקמה בספר זכרון זה לקדושי לאנצוט.

הנה שני ריבועי בתים צפופים, מורמים ושחוחים, מקיפים שתי ככרות ששימשו שווקים ומספר רחובות וסמטאות המסתעפים לצדדים. זוהי העיירה, שגדלה לאיטה במשך מאות שנים מיישוב זעיר בימי־הביניים, ששכן לרגלי ארמונו של גוי תקיף.

ישוב יהודי אחד מני רבים שהשתרש בשפלת פולין הדרומית, מוקף כפרים של איכרים צמאי־דם ורכוש יהודי.

בעשרות השנים האחרונות, לפני חורבנה וכליונה, הגיעה הקהילה היהודית בלאנצוט לשיא התסיסה הלאומית והציבורית על כל האור והצל שבה, על כל החיוב והשלילה שנתגלמו במאמץ לחיים יהודיים בגולה ובנכר.

העיירה היהודית הזאת, לכאורה רדומה ושקטה, היתה כעין תא ער בגוף הגדול של יהדות פולין והשתקפו בה כל גילויי החיים של עמנו בתקופה שלפני השואה.

באותו יובל השנים, עד חורבן בית ישראל במזרח אירופה, התנגשו והשתלבו תקופה בתקופה שנתמזגו בתקופה היסטורית מרוכזת של הווי יהודי, של ערכי תרבות ורוח, של צורות חיים לאומיות וסוציאליות, ששרשיהם נעוצים במאות השנים של ההיסטוריה היהודית בפולין.

הנה דמותו המופלאה של יהודי מקובל, שכמותו אפשר היה בוודאי לראות לפני מאות בשנים במרכזי הקבלה היהודית בספרד או בצפת. והנה החסיד הנלהב, שאינו שונה באורח חייו והזיותיו מהחסיד מתקופתו של הבעל־שם־טוב. והמתנגד החריף והבקי בש"ס ופוסקים, שהועתק כאילו מתקופתו של הגר"א מווילנה.

הנה האברך, המשכיל העברי המתהלך ומתווכח בחוצות לאנצוט, כשם שהתהלכו חבריו המשכילים לפני 100 שנה בימי סמולנסקין ויהודה לייב גורדון. וכאילו מחוץ לציבור הקטן והמגוון התהלך היהודי המתבולל לרביע ולמחצה, כשם שהתהלכו אבות אבותיו במרכזי ההתבוללות במערב אירופה לפני 200 שנה.

בעשרות השנים האחרונות התסיסו את האוכלוסיה היהודית היהודית בלאנצוט כל הזרמים שזרמו באפיק הרחב של הצי־בוריות היהודית בפולין. מהזרם הכביר של כל התנועות הלאומיות, החברתיות והמדיניות של יהדות פולין זרמו בלאנצוט פלגים פלגים של כל תנועה, החל בחרדים הקיצוניים וכלה במתבוללים תרבותיים ופוליטיים.

לנגד עינינו עוברת שורה של טיפוסים ודמויות של הציבור הקטן, אבל מגוון בשלל צבעיו: הנה פרנסי הקהילה ועסקניה, רבנים ודיינים, „חובבי ציון" וציונים למיניהם, חובשי בית־המדרש מחד ותלמידי הגימנסיה הפולנית מאידך, הרבי והחדר, המורה העברי בחדר המתוקן ולומדי לשון עברית חדשה בחוגים של תנועות נוער למיניהם. גם סוציא־ליסט וקומוניסט המבקש את גאולתו בין הגויים בעולם הנכר לא נעדר, כן שקקה העיירה חלוצים וציונים עולים המבקשים את גאולתם בארץ־ישראל מולדתם.

וכדמויותיה של לאנצוט כן מוסדותיה. ההקדש האפל, בית המרחץ, הקלויז, מניינו של הרב, בית־המדרש ובית־הכנסת המפואר ועתיק־ימין, מוסדות צדקה וקופת גמ"ח, הקהילה החדשה, ההסתדרות הציונית למפלגותיה, ועדות מוועדות שונות, ארגוני נוער המגשימים את השאיפות, מפעלי התחיה הלאומית, החברתית והציבורית, מוסדות אמנות, תרבות, כלכלה, ספורט ועוד.

הגלריה המופלאה הזאת של דמויות ומוסדות על הרקע המגוון של כל שכבות הקהילה, מדלת העם, בעלי־מלאכה, חנוונים, סוחרים, בעלי־בתים ובעלי מקצועות חפשיים.

אלה היו החיים המקופלים בתוך העיירה, התוססת והעורגת לגאילה אנושית ולאומית. אחת מני רבות, שנחרבה עם שאר הקהילות הקדושות!

יהא נא ספר זכרון זה מצבת דפים נעלה, שבהם חרותים חיה ומאבקה של הקהילה הקדושה לאנצוט למען יזכרוה בני לאנצוט וצאצאיהם הבאים אחריהם.

משה פרידר ניו־יורק

ארגון יוצאי לאנצוט בארצות־הברית

יהודי לאנצוט החלו מהגרים כבר בראשית המאה התשע עשרה, לארצות הברית. כדרך כל „הירוקים" בימים ההם עבדו בזעת אפם בבתי מלאכה (שוויץ־שאָפ). רובם התגעגעו על ביתם הישן ויחסי חברה וידידות ביניהם לא היו קיימים. מהתקופה ההיא לא נשארו מסמכים או מקורות בכתב כלשהם.

בשנת 1889 נתכנסו כמה מיהודי לאנצוט במסבאה וקיימו את ישיבתם הראשונה ליסוד ארגון יוצאי לאנצוט בארצות־הברית. בין היוזמים היה לואיס טאנץ ז"ל.

וכך נוסדה באורח רשמי, ב־15 בינואר 1889 בניו־יורק, האגודה של יוצאי לאנצוט.

נשיאה הראשון היה לואיס טאַנץ, כחברי הועד נבחרו: אברהם קסטן — סגן נשיא, אייזיק גרינמן — מזכיר מוציא לפועל, קלמן רוזנבליט — מזכיר לעניני כספים, דוד שלוסברג — גזבר, חיים לייב רינגל ומנדל קוסאָ — חברי הנהלה.

הארגון החדש התחיל את פעילותו בקביעת קוי פעולה, שהחשובים שבהם היו: עזרה הדדית, קיום הקשר עם הבית הישן בעיירת לאנצוט, ותמיכה בנצרכים ובמהגרים, בני משפחה של חברי הארגון.

בימים ההם קבעו רובם של מהגרים יוצאי לאנצוט את מקום מגוריהם בסביבה יהודית, שהיתה ידועה בשם „המזרח התחתון" (The lower east). בראש וראשונה פתחו חברי האגודה בית כנסת משלהם, שבו התפללו בשבתות ובימים טובים. בית הכנסת שימש לשנים רבות מקום מפגש ליהודי לאנצוט בניו־יורק. שם שאלו איש לשלום רעהו, שמעו על מצבם של חברים שלא באו להתפלל, הזמינו חברים לשמחות והחליפו דעות בעניני עסק.

במרוצת הזמן גדלה האגודה וכן גברה הפעילות. לשנים „נתאַמרקנו" יוצאי לאנצוט בניו־יורק וערכו פגישות ונשפים כמקובל אצל ותיקים. ב־19 למאי 1901 חגגו את השנה השתים־עשרה ליסוד ה„רעליף" הלאנצוטאי. נשיא ועד היובל היה סם פרייז, בנשף היובל בוצעה תוכנית מוזיקאלית בניצוחו של הפרופ' פדר.

מאז נקבעה מסורת לעריכת „בנקטים" לרגל יובלות שו־נים. לרגל החגיגות האלה נוהגת האגודה לפרסם חוברת מצו־יירת, המכילה דין וחשבון על פעולת האגודה וכן פרסומות מסחריות של בני לאנצוט.

במיוחד הצטיינו בהידורן החוברות שהודפסו ליובל הש־לושים וחמש לקיום האגודה מיום 18 בינואר 1925 וליובל הארבעים מיום 6 בינואר 1929.

יש לציין כי בתקופה הזאת היתה האגודה פעילה ביותר. המספרים הבאים מסבירים את הפעילות הזאת: בשנת 1925 נתקיימו 25 אספות, 4 אספות כלליות, בוועד היו 12 חברים, ובאגודה — 307 חברים; בשנת 1949 — 10 אספות, 3 אספות כלליות, בועד היו 10 חברים; בשנת 1950 נתקיימו 21 אספות, 4 אספות כלליות, חברי הועד — 8; בשנת 1951 היו 23 אספות, 4 אספות כלליות, חברי הועד — 8, חברים באגודה — 236.

בין השנים 1949—1951 היו בהנהלה החברים כדלקמן: יצחק גרינמן — מזכיר־כבוד, ברל מערזיל — נשיא, לואיס שטיצל — סגן נשיא ראשון, נתן גולדשטיין — סגן נשיא שני הארי שפל — סגן נשיא, סם זאורהאפט — גזבר, ארטור זליגמן — מזכיר.

בשנת 1926 נבחר כנשיא האגודה מר טשאַרלס בוך ולואיס שטיצל — סגן נשיא.

בשנת 1927 פתח ה„רעליף" קופת גמילת־חסד Lanzuter Traning Corp. בני לאנצוט הכניסו לקופה את הקרן הרא־

שונה. הקופה היתה פעילה עד שנת 1930 במתן הלוואות ליוצאי העיירה.

באותו פרק זמן נוסד על יד הרעליף חוג־נשים בשם Lanzuter Ladies Benevolent Society, שאליו הצטרפו כמעט כל הנשים יוצאות לאנצוט.

הודות להצטרפותן של נשי־לאנצוט לפעולות האגודה גברו והתגוונו בה חיי חברה. חוג הנשים הצליח למשוך חברים חדשים מבין יוצאי לאנצוט. ביחוד הצטיינו החברות בפעולות עזרה לרגל חגים וימים טובים. בשנים, שבין שתי מלחמות העולם, המשיך ה„רעליף" במסורת של שילוח, שנה בשנה, מעות־חטין לחג הפסח לעיירה בסכום של כמה מאות דולרים. בקיום מצוה זו עסקו גם חברים בודדים, בשולחם כסף לחג הפסח לקרוביהם.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היתה פעילותה של האגודה ערה מאוד, והיתה לכך סיבה חשובה מאוד. המהגרים התגוררו ברובם ברובע היהודי „איסט זייד" (East Side) ולא היו מפוזרים בעיר הענקית. אולם כאשר נשתפר מצבם החומרי, החלו היהודים לעבור לרובעי מגורים אחרים, שבהם גרה אוכלוסיה לא יהודית.

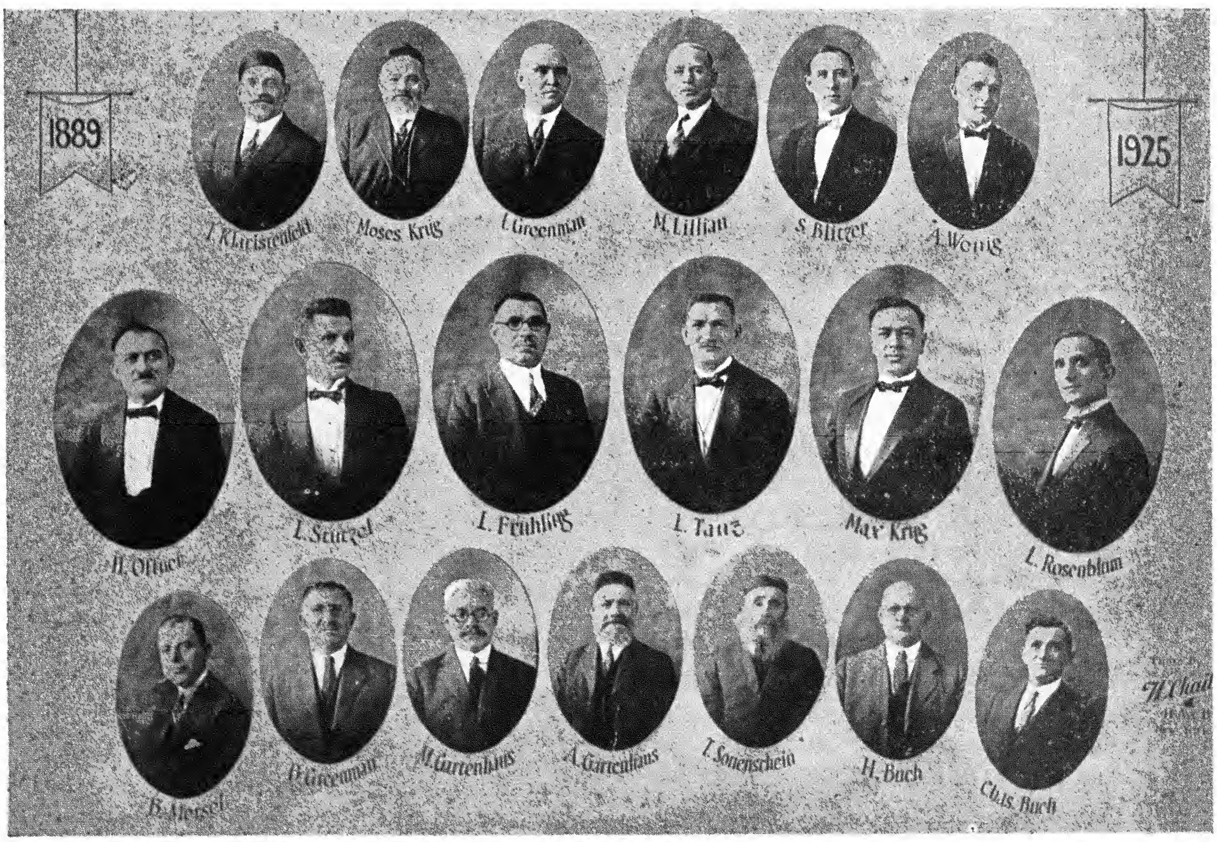
עלי להצביע על כמה פעולות שבהן הצטיין ה„רעליף" שלנו. בתקופה הראשונה הוקדשה תשומת לב רבה במתן עזרה לבני לאנצוט, שהגיעו לארה"ב. השפה האנגלית הוכנסה לשימוש בחיי ה„רעליף". כל החומר פורסם באנגלית, כגון: ההזמנות, הדינים והחשבונות, חוברות וכדומה, וכך נצטבר חומר המתאר את תולדותיה והתפתחותה של אגודתנו.

בשנת 1939 בחדש ינואר חגגה אגודתנו Lantzuter Benevolent Association את יובלה החמישים לקיומה. לזכר המאורע הזה הוציאה האגודה אלבום מפואר הכולל חומר רב על ה"רעליף" של יוצאי לאנצוט בניו־יורק.

*

אולם בשנת יובל זו, 1939 ואילך, חלו שני מאורעות, שהטביעו את חותמם גם על פעולת „הרעליף" וחוללו בו מפנה, זיעזוע והתעוררות, ואלה: פרוץ מלחמת העולם השניה והקמת מדינת ישראל.

בספטמבר 1939 הגיעתנו הידיעה על כיבושה של פולין בידי הגרמנים וכי אחינו ואחיותינו נתפסו בציפורני הנאצים. בשנות המלחמה נותק הקשר עם פולין. קיוינו, כי יהודים רבים,

הנהלת „ארגון לאנצוט" בארה"ב — (פאַרוואַלטונג פון לאַנצוטער סאסיעטי אין די פאַראייניקטע שטאַטן). למטה מימין (אונטן פון רעכטס): קלמן בוך, חיים בוך, טוביה זאנשיין, אלתר גארטנהאוז, ברוך גרינמאן, בני מרזל; שורה ב׳ מימין (צווייטע ריי פון רעכטס). ל׳איס רוזנבלום, מ־דכי קרוג, לאזער טאנץ, לייביש פרילינג, לאזער שטיצל, זיים אופנר; למעלה מימין (אויבן פון רעכטס). אייב וניג, זיגמונד בליצער, משה ליליען, איציק גרינמאן, משה קרוג, ישראל קלאריכטנפלד.

ועד „ארגון לאנצוט" בארה"ב ב־1929 — קאמיטעט פון לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע, אין יאָר 1929. יושבים מימין, שורה א' (זיצן פון רעכטס, ערשטע ריי): טוביה זאַנשיין, מלך וואָלף ראוך, אלתר גארטנהאוז; מימין שורה ב' (פון רעכטס צווייטע ריי): גוסטאב שווּבל, גארטנהאוז, קלמן (טשארל) בוך, ברוך גרינמאַן, יעקב פלאשין, לאזער שטיצל, משה ליליען; עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): הרב אברהם זאוואדה, אברהם יאסם, סעם שיפר, מאקס שאנץ, אברהם שאנץ, לייביש פרילינג יוסף זאואר.

ובינהם גם יהודי לאנצוט, יוכלו למלט את נפשם, בעברם את הנהר סאן, לשטח הכיבוש הרוסי. בשנות המלחמה הראשונה לא היתה כל אפשרות לפעול ולעזור, רק כעבור כמה שנים יכולנו לשלוח לרוסיה חבילות מזון ובגדים דרך הצלב האדום. חבילות רבות נשלחו הן על ידי אגודתנו והן על־ידי חברינו לקרוביהם.

רק בסיום המלחמה נתגלה לעינינו החורבן במלוא אימתו. מ־2753 יהודי לאנצוט בשנת 1939, (פרט לסביבת העיירה) ניצלו בערך כשלוש מאות משפחות הודות לבריחתם לרוסיה. רובן של המשפחות חזרו מרוסיה, בדרך לא דרך, למדינת ישראל. בדרכם לישראל נשתהו משפחות רבות בעיר שצ'צין בפולין, וחלק מהחוזרים ישב במחנות פליטים בגרמניה.

כבר בשנת 1943 הודיע לנו ארגון יוצאי לאנצוט בישראל, כי הפליטים הראשונים, בני לאנצוט, הגיעו לישראל מהמזרח הרחוק ברוסיה עם צבאו של הגנרל הפולני אנדרס. בשנות העליה ההמונית 1949—1951 הגיעו לישראל כ־250 משפחות, בני לאנצוט. הפליטים הגיעו לישראל עייפים ורצוצים אחרי שנות נידודים קשים, חסרי כל וללא קורת גג. על חברינו, בני לאנצוט בישראל, היה מוטל הנטל להגיש לאחינו ולאחיותינו את העזרה הראשונה והדחופה. הגיעו אלינו גם דרישות שלום ראשונות מניצולי לאנצוט בודדים שהיגרו לארצות אמריקה הלאטינית.

כעבור מספר שנים הורגש הצורך בקרב יוצאי לאנצוט בישראל והתפוצות להנציח את זכרם של קדושי לאנצוט וקהילתה.

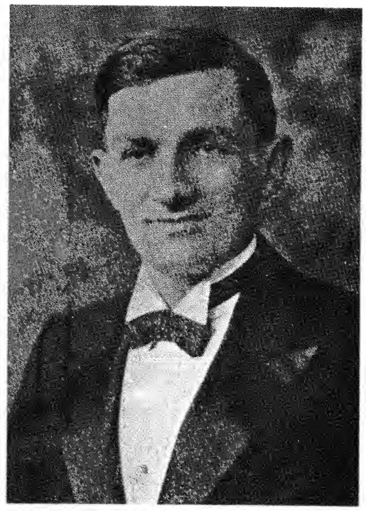
ארגון יוצאי לאנצוט בישראל הציע לנו להשתתף בפעולה ראשונה להקמת מצבה לקדושי לאנצוט, והיא „יער לאנצוט" בישראל.

ב־15 בדצמבר 1957 התכנסנו לאספה מיוחדת לשם מטרה זו. ליושב ראש של הועד למען „יער לאנצוט" נבחר מר אברהם שאנץ ולמזכיר הועד מר ברנרד פריד. הועד אסף שלוש מאות דולר ושילם את הסכום לקרן הקימת לישראל בניו־יורק לשם נטיעת „יער קדושים" בהרי יהודה ובו חורשה ומצבה על שם קדושי לאנצוט.

אם כי כל אחד מאתנו מוצא ניחומים גדולים בהקמת מדינת ישראל, לא שכחנו את עיירת מולדתנו ואת אחינו הקדושים. אנו עורכים אספות־אבל ואזכרות לקדושי לאנצוט, אשר בכמה מהן הספיד את הקהילה הרב ר' שלום ראבין, בנו של הרה"ג ר' דוד ראבין, מרא דאתרא מלאנצוט ועוד אישים אחרים.

מרדכי קרוג

קלמן בוך

אליעזר רוזנבלום

**
*

יש לציין, כי אחינו בני לאנצוט בישראל לא הסתפקו במצבה ב„יער קדושים", אלא שאפו להנציח את קהילתנו בספר „יזכור" כדרך יוצאי קהילות רבות בישראל.

נתברר לנו, כי זה שנים נעשתה, על ידי כמה חברים פעילים ומסורים מבין יוצאי לאנצוט בישראל, עבודת־הכנה להוצאת ספר „יזכור".

הרוח החיה בעבודת־קודש זו הוא חברנו מיכאל וולצר. הוא הזניח את עסקיו הפרטיים, התקשר עם גורמים ומקורות רבים, כגון עם מוסדות שונים ועם היסטוריונים בפולין, עשה ימים כלילות בכדי לאסוף חומר עצום הדרוש להוצאת ספר מסוג ספרי „יזכור", וכן בכדי להשיג את האמצעים הכספיים החיוניים לביצוע משימה כזאת.

כתוצאה מחליפת מכתבים בינינו בין חברנו וולצר, הוקם ועד למען „ספר לאנצוט" שאליו נבחרו החברים: בוך קלמן — נשיא האגודה, אליעזר רוזנבלום, משה פרידר, ומקס קרוג.

הועד הנבחר קרא ב־20 במאי 1960 לאספה כללית ואסף את הסכומים הראשונים למען הספר, אולם ההחלטה הסופית להשתתפות בהוצאת הספר נתקבלה עם נסיעתו של נשיאנו מר קלמן בוך לישראל. מר בוך מסר לועד להוצאת הספר 500 דולר וכן מסר לועד את התחייבות ה„רעליף" לשלוח ניר בכמות הדרושה להדפסת הספר.

הועד פנה בקריאה לכל בני לאנצוט בארצות הברית להשתתף במימון הספר וכך היינו גם אנו לשותפים שווים למשימה הקדושה של הנצחת קהילתנו הקדושה.

בשנים האחרונות ביקרו בישראל: נשיאנו מר קלמן בוך ורעיתו; לייב בן הרב ר' אליעזר שפירא; יהושע ווינר ורעיתו; אסתר ניסן מארדר; אברהם מאהל ורעיתו; משה בן מרדכי פלאשן ורעיתו; הרב שלום ראבין, יו"ר ארגון הרבנים „ישראל הצעיר" ורעיתו הרבנית חנה ראבין וזיגמונד בליצר. כולם נתקבלו בסבר פנים יפות על ידי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל.

כל חברינו שביקרו בישראל, התרשמו עמוקות מהנעשה בישראל וסיפרו לנו בהתלהבות על החיים שבה. כן סיפרו לנו רבות על פעילותו של ארגון יוצאי בישראל.

מאחר והספר נמצא בידינו, והצורך הנפשי שלנו לתת ביטוי לרגשותינו וחובתנו הקדושה נתגלם בספר „יזכור" היקר לנו, עלינו להמשיך בדרכנו ובמסורתנו של אהבת ישראל.

ואלו הן המטרות שעלינו להציג לפנינו: עיירת־מולדתנו ויהודיה אינם והקשר אתם נפסק לנצח. עלינו להתקשר בכל נפשנו עם ישראל ועם בני לאנצוט החיים בה. אלה שביקרו בישראל ונפגשו עם אחינו בני לאנצוט, ראו כיצד הם מתאמצים לחדש את חייהם ולהקים את עולמם, שנהרס במלחמת השמד נגד היהודים. גאותנו על אחינו בני לאנצוט ואנו שואבים נחמה ועידוד על מה שאבד לנו.

עלינו להקים גם בניו־יורק מצבה לקדושי לאנצוט, אולם עלינו לדאוג גם לחיים. לא קלים החיים בישראל, משפחות רבות יוצאות לאנצוט, זקוקות לסיוע חומרי, מי לשיכון מי לסידור בעבודה, מי לכלי מלאכה וכדומה. יש להקים קרן עזרה גדולה ליסוד קופת גמילת־חסדים בתל־אביב שתוכל לעזור ליוצאי לאנצוט בשעת דחקם. אנו יוצאי־לאנצוט היושבים בניו־יורק איננו מרגישים בצרתם הם, אבל ביכולתנו לתאר לפנינו את מצבם של הזקוקים לעזרה ולהבינם.

נוסף לכך יש לקיים מגע מתמיד עם בני לאנצוט המפוזרים בארצות רבות בתפוצה.

מיכאל ולצר

ארגון בני לאנצוט בישראל

עזרה לאודים מוצלים; זכרון והנצחה, קשרים עם אחינו בחוץ־לארץ.

עד מלחמת העולם השניה לא היו נוהגים העולים בארץ להתארגן לפי ערי מוצא שלהם. המושג „לאנדסמאנשאפט", הלקוח מהלקסיקון היהודי האמריקאי, היה זר בארץ, אשר מאז ומתמיד טופח בה הרעיון של מיזוג גלויות ונשכח הסלנג הז'רגוני של החיים בערים ובעיירות השונות באירופה. בארץ לפני מלחמת העולם השניה — היו קיימים ארגונים ארציים כמו: ארגון יוצאי פולין, ארגון יוצאי אמריקה וכו', שמגמתם היתה הקמת מוסדות עזר לעולים בני ארצותיהם. יהודים לאלפים ולרבבות הנמצאים בארץ ישראל, והם יוצאי עיירות קטנות בפולין, בליטה או ברומניה, היו נוהגים להבליע את עיירת מוצאם, והיו קוראים בשם עיר ידועה במחוז. המצב השתנה לחלוטין עם פרוץ מלחמת העולם השניה אשר להבותיה כילו את שורשיה של יהדות אירופה במלחמת השמד של הצורר הנאצי. פולין היתה במלחמת העולם השניה, מעין מוקד (אוטו־דה־פה) ענקי ליהודי אירופה כולה.

פתאום נעשה כל זכר של פולין היהודית יקר מפז; כל עיר וכל עיירה, כל כפר או חווה, בה חיו יהודים לפני ההש־מדה — נעשו קרובים כל כך אל הלב, כי לאחר ההשמדה הפך כל מקום, בו חיו ויצרו יהודים במשך מאות בשנים בפולין, למעין אתר ארכיאולוגי קדוש.

אין פלא, איפוא, שכל בני עיר, כל בני עיירה הקטנה ביותר, התחילו להעלות את שם עירם ביראה, בכבוד ובגעגועי כאב. כל אדם שחי שם נעשה פתע קרוב כל כך; כל דבר שנוצר בעיר או בעיירה, כל זכרון פולקלורי עממי נעשה קדוש בעיני בן העיר הנמצא בארץ ישראל.

כוחה של ההתארגנות

מעתה היתה מידת התארגנותם של „לאנדסמאנשאפטים" בארץ תלויה ביכולתם ובכוחם הארגוני של יוצאי ערים ועיירות בארץ. בזכותם של אנשי מעשה ורגש קמו בארץ מסגרות של ארגוני בני העיר, אשר כבר בעיצומה של מלחמת העולם השניה החלו להתענין בבני עירם, שנדדו בדרכים של פליטי חרב, כמו האודים המוצלים מאש, אשר הגיעו לארץ בעצם ימי המלחמה, הן בבריחה מצבא הפולני שחנה במזרח הקרוב, הן בבריחה מפולין, או אלה אשר נקלעו לארצות אירופה הקטנות שבהן מצאו מחסה עד יעבור זעם.

בני עיר אשר נעזרו על יד ארגוני ערים „לאנדסמאנ־שאפטים", חזקים בארצות הברית, התבססו, הקימו גשר בין בני עירם באמריקה ובארצות אחרות והושיטו יד אחים לאותם הבודדים, שנשארו בחיים וזעקו לעזרה.

בני לאנצוט בפעולה

על בני לאנצוט בארץ אפשר לומר שנמנו עם אותם יוצאי ערים ועיירות הערות והפעילות שלא ישבו בחיבוק ידיים והם נמצאו בשורות הראשונות של „בני העיר" שהתארגנו בארץ לעזרת אחיהם הנצרכים בארץ ולהצלת אחיהם פליטי המלחמה. כן אפשר לומר, ללא שמץ של גוזמה, שלאנצוט העלתה מתוכה לארץ ישראל ולארצות הגירה אחרות בעולם חומר אנושי מגוון, בתוכו תלמידי חכמים ומשכילים, אשר לבם היה פתוח ונכון לעמוד לימין אחיהם ועירם ברגעים קשים. בישראל בלבד נמצאו אחרי המלחמה כ־410 משפחות מלאנצוט וביניהם: מורים, חקלאים, סוחרים, בעלי מלאכה, פקידים, תעשיינים וכו'. עם התבססותו הראשונה של הארגון בארץ הוקם הקשר עם בני לאנצוט באמריקה, ארגנטינה, צרפת, בלגיה, ברזיל, קובה, יאמאיקה, שווייץ, אוסטרליה ואנגליה. ב־1943 הוקם הארגון של בני לאנצוט בארץ באורח רשמי ולועד הראשון נבחרו 17 חברים: הרב יעקב הורוביץ, ישראל הרצברג, ד"ר נתן קודיש, ד"ר יוליוס ווייסמאן, דוד הר, חיה כ"ץ, משה מילראד, זלמן יאסם, חיים קזשטכר, משה אסטליין־בראנד, יצחק צלנר, שמואל קזשטכר, פנינה פופיול, נחמה זאוארהפט, חיים הבנשטרייט, שמואל גרייזמן ומיכאל ולצר.

במרוצת השנים ותוך כדי פעולת הארגון השתנתה דמות הארגון ומארגניו הראשיים, דבר שנתן את אותותיו בעבודה המעשית; אחדים מבין הפעילים הראשונים נפטרו במשך הזמן ולא זכו לראות את פירות עבודתם. זכרם ופעולתם משתקפים ב„ספר־לאנצוט".

ראשית הפעולה

כבר באספת יסוד של בני לאנצוט בארץ, השתתפו הנוכחים בסכום כסף להושטת עזרה בחבילות, בגדים ובמזון לפליטים שנמצאו ברוסיה. כן נקבע באספה תשלום קבוע לכל יוצאי לאנצוט. כאשר בגמר המלחמה התרכזו בעיר ורוצלב שבפולין יהודים רבים הושיט ארגוננו עזרה לארגון פליטי לאנצוט בעיר זו. עם קום המדינה ורימת העליה הגדולה לארץ השתנה תפקידו של הארגון: במקום עזרה סוציאלית לנזקקים — נתעוררו בעיות קליטה המצריכות טיפול וטיפוח בעולים, עזרה קונסטרוקטיבית, הדרכה ועצה וכך הסתמן הקו האופייני של הארגון: ההנצחה של העיר.

ההנצחה

אופיים של הארגונים בישראל שונה לחלוטין מזה שבארצות־הברית או ארצות דרום אמריקה, בני העיר השונים הבינו, כי תפקידם העיקרי אינו הקמת „לאנדסמאנשאפט" נוסח אמריקה, כי אם ארגון אשר יחפש את הדרכים המתאימות והנאותות כדי להבטיח חיי נצח לעירם היהודית שאבדה ונכחדה לעד. תפקיד זה אינו מסתיים במפעל הנצחה זה או אחר אפשר לומר שזהו תפקיד נצחי. כאילו חייב הארגון לתת לבני העיירה שאבדה כעין תחליף רוחני ואמוציונאלי, כדי שהעיר או העיירה תשאר בחיים במסגרת של זכרון. בשלב זה מתבטאת פעולת ארגון בני העיר בעריכת „יזכור" ליום השנה

של השואה; הקמת מצבה במרתף השואה בהר ציון; כתיבת דפי עד; הוצאת ספרים וכו׳. ארגון בני לאנצוט נתפנה בהקדם לענין ההנצחה הגדול וכך הוא יכול עתה להופיע עם המפעל הגדול „ספר־לאנצוט" שהוא פרי עבודתם של שני חברים מבני העיירה ופרי עזרתם של יחידים יוצאי לאנצוט בישראל ובסיוע של ארגון בני לאנצוט בארצות הברית ושל יחידים בתפוצות.

עבודת ההנצחה של בני לאנצוט בארץ פנתה לכיוונים שונים. בשנת 1951 הוחלט על מפעל הנצחה של נטיעת „יער־לאנצוט" בסך 1050 עצים ב„יער הקדושים" והקמת מצבה שם. בכ"א מנחם־אב נקבע יום השנה לזכר קדושי לאנצוט, כי ב־3 באבגוסט 1942 (כ"א אב תש"ב) נערך הגירוש הגדול בכפר פלקיניה, שם רוכזה והושמדה שארית היהודים מלאנצוט וסביבתה.

ביחד עם „יד־ושם" העברנו רישום של קדושי לאנצוט בדפי־עד.

שיא ההנצחה הוא „ספר־לאנצוט" בעריכת חברי המערכת: מיכאל ולצר וד"ר נתן קודיש. הועדה הכספית מורכבת מדוד הר ז"ל (יו"ר), שלום בוך, מיכאל פאסט, פנחס גולדמאן, אברהם מארגל. ועדת הבקורת: צבי לאנדוי (יו"ר), יהושע קסטן ופנינה פופיול.

באספה של אנשי עירנו בשנת 1960 נבחרה מועצה ארצית בת 33 חברים: ד"ר קודיש נתן, מיכאל ולצר, דוד הר ז"ל, דבורה טוכפלד (ליפשיץ) נחמן קסטנבוים, מיכאל פאסט, שלום בוך, ישראל בירנבוים, פנחס גולדמן, משה הר, יהודה וינר, שמואל קזשטעכר, משה פלאשן, שלמה לבדי, נחה בוים, יהושע קסטן, צבי לנדוי, נפתלי רייך, משה מילראד, יוסף מגנהיים, גדליהו אסטליין, אברהם מארגל, דוד נוסבוים, קלמן תמרי, מנחם פופיול, זלמן יאסם, אהרון אויגנברון, חנה אנפאנג, אסתר שלייכקארן, שמואל פלבר, יעקב טרומפטר, יצחק צלנר, מניה פיילשוס.

שנה שנה

גידולו של ארגון יוצאי לאנצוט בישראל, מפעליו ומשי־מותיו, נראים לנו בסוקרנו עתה אחורנית כגידולו של ילד. כל שנה מורגש משהוא חדש בצורת העבודה של הארגון. שנה שנה וצורתה, שנה שנה ובעיותיה. עניני השעה והמצב הכללי משתקפים בדרך העבודה בארגון. הנה הכרוז הפונה לבני העיר; אחד הכרוזים הראשונים הנושא את התאריך של שלהי ינואר 1944.

„הננו להודיעך כי כמה מאנשי לאנצוט התכנסו והחליטו להזעיק את יוצאי לאנצוט היושבים בארץ ולכנס אותם לאספה" — מתחיל הכרוז והוא ממשיך:

„אין אף אחד מאתנו היושב לבטח בארצנו פטור מלהושיט יד לטובעים בים הנכר. אם אין אנו להם, מי להם?

הכרוז מסתיים בהודעה על אספה המתכנסת ביום 2.6.1944 בהתאחדות עולי פולין, לילינבלום 15 ת"א.

שנה אחר שנה פורץ, מעתה ואילך הקיל של לאנצוט בארץ ותמיד הנך מוצא בהודעה אל החבר בקשה „מסור תוכן הזמנה זו למכריך מיוצאי לאנצוט והסביבה".

כותרת ההודעות דומה כמעט: „10 שנים לחורבן קהילת לאנצוט; 11 שנה לחורבן; 15 שנה לחורבן וכו׳ וכו׳" אך מכל הודעה נודף אוירת הפעילות של הארגון.

הנה הכרוז הקורא לאספת אזכרה ביום השנה ה־15 לחורבן קהילת לאנצוט ב־18.8.57 בבית החלוצות בתל אביב זהו מעין כרוז התעוררות והטפת מוסר לחברים האדישים. אתה מוצא בשולי הכרוז את התזכורות הבאות:

הרישום בדפי עד מסתיים — ההנצחת קרוביך?
הוקמה מצבה בחורשת קדושי לאנצוט — הנטעת עצים?
ספר זכרון לאנצוט מוכן לעריכה — ההשתתפת?
חלק משרידי לאנצוט הגיע לארץ — ההתעניינת בהם?

צלילים אחרים

לפעמים בוקע גם קול אחר מההזמנות ומהכרוזים של ארגון יוצאי לאנצוט. ישנם ימי אבל רבים, ימי תוגה וזכרון לחורבן, ימי התעוררות ותשובה, אבל יש גם ימי שמחה וחדווה — כך גם כאן. ועד הארגון מזמין את החברים למפגשים חגיגיים, לפגישה עם בני עיר מאמריקה, מארגנטינה ומארצות אחרות המתחילים לבקר בישראל, נשמע כקול המבשר אוירה חגיגית, אוירה של שמחה, הנה הזמנה למסיבת קבלת פנים לקלמון בוך, נשיא ארגון בני לאנצוט בארה"ב שנערכה באולם „גיל" בפסח 1960. הנה מסיבת קבלת פנים חגיגית לבני העיר האורחים מארה"ב, בלגיה צרפת ארגנטינה ושוויץ, שנערכה אף היא באולם „גיל" בפסח שנת 1961. נראה הדבר כאילו נערך כינוס בינלאומי של אנשי לאנצוט. מסיבת קבלת פנים לאליעזר סטמפל ורעיתו, יו"ר ארגון בני לאנצוט בדרום אמריקה, חבר ועדת „ספר לאנצוט" פעיל ומפעיל. האדם אשר מרחוק ידע לייעץ, לעורר, להסביר ולכוון.

אליעזר סטמפל (נואם)
יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): שווארצמאן, חיים לבנון (ראש עירית ת"א לשעבר), מיכאל ולצר, ד"ר נתן קודיש, דבורה טוכפלד.

והרי הפגישות, החגיגות בימי חנוכה ובמועדים אחרים אשר נתקיימו למען שבת אחים יחד.

ושוב תוגה ואבל: פגישות, אזכרה לחברים יקרים, אשר הלכו מאתנו תוך פעולתם, כאילו נשרו בשעת הקמת הבנין המשותף.

קולחים חיי הארגון של בני לאנצוט, אשר הפך לחוויה ציבורית של חלק מאתנו. ארגון שגיבש אנשים רבים למען מטרה אחידה קדושה ומשותפת, וגישר בין אנשי לאנצוט בארץ ובין אלה אשר בחו״ל על רקע משותף ונעלה.

שונים ומגוונים, אך שוים ויקרים הם הכוחות הפועלים בתוכנו. כאשר מתרחש מאורע מסוים, כגון ביקור אורח או כאשר נפטר חבר, יש לפעמים צורך לכוון את אלומת האור על אותו האדם, להאירו ולעמוד על דמותו.

קלמן (טשארל) בוך (נואם)

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): דבורה טוכפלד, משה מילראד, יוסף גוטסמן, מנחם סטמפל, ד״ר צבי הלר, מיכאל ולצר, מהנדס אנשיל רייס

אב ובנו

מבין האנשים בני עירנו אשר אנו חייבים להם הרבה על מסירותם, עירנותם ולבביותם, עלינו למנות את קלמן בוך, נשיא הארגון בארה״ב ובנו הרי. הוא האיש אשר נתן את הדחיפה המכריעה להגשמת מפעל „ספר לאנצוט״. עזרת בנו מסמלת את התענינות הדור הצעיר בעירנו. קלמן בוך ביקר בארץ בלוית רעיתו וזכו כאן להערכה והוקרה של בני העיר ומראה עיניהם חיזק ודאי עוד יותר את הקשר בינינו.

יש לציין את ביקורם של הרב שלום ראבין ורעייתו חנה. הרב ראבין הוא מצאצאי משפחת רבנים ענפה בלאנצוט והוא יו״ר ארגון הרבנים „ישראל הצעיר״, והרבנית עצמה פעילה בשדה החינוך העברי והיא יו״ר נשי מזרחי בניו־יורק. ביקורם בארץ הפך לחויה לא רק לבני לאנצוט אלא לאנשים רבים בארץ אשר באו במחיצתם והכירו אותם מקרוב.

עסקן נאמן

משה קנלר מבלגיה שביקר אצלנו, הוא סגן יו״ר תנועת „המזרחי״ בבלגיה. היה ציר הקונגרס האחרון שנערך בארץ. הוא חבר ועדת הספר ומסייע להוצאת הספר.

שלום רוזמרין מאנגליה שביקר כאן עם אשתו וילדיו אף הוא מנאמני לאנצוט היהודית העומד בקשר אתנו.

שמעון בליצר, שביקר אצלנו היה יו״ר הארגון באמריקה; עשה רבות בשביל המגבית המאוחדת בארה״ב. הוא עזב את לאנצוט ב־1900.

אנו סבורים שאחד התפקידים החשובים של ארגוננו הוא בעריכת קבלות פנים ופגישות חברים לכבוד אחינו בני לאנצוט שביקרו בישראל, כגון: משה בן מרדכי פלאשן ורעיתו, נתן מאלטר, לייביש פרילינג, לייביש גוטסמן, בן הרב אלעזר שפירא, אברהם מול, אסתר מרדר, יהושע וינר ורעיתו, גצל אסטליין, הרש יאסם, משה פרידמאן, לייב פודרבייטל, אברהם וינבאך, בצלאל שטרנהיים, לייביש פייגנבאום, מאניה שכטר, שווארצמאן, האחיות בוך ועוד.

ספרות של מכתבים

יורשה לי להתעכב במלים ספורות על תחום אחד בעבודתי בארגוננו והוא חליפת מאות רבות של מכתבים עם ידידים ואחינו בני לאנצוט, שבתוכנם האנושי והספרותי ראויים הם למעלת ספרות של מכתבים, שמצאתי בהם הרבה נוחם ועידוד. אלה הם פרקי הגות של חכמת חיים.

מכתבים מסוג זה שמורים אתי מחברינו: אליעזר סטמפל מבואנוס־איירס, שעשה למען הספר גם באמריקה בשעת ביקורו שם.

עצרת אזכרה בהשתתפות הרב שלום ראבין והרבנית חנה ראבין ב־1961

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): דוד הר, פנחס גולדמאן, ד״ר נתן קודיש, מיכאל ולצר, הרב יצחק ידידיה פרנקל, יוסף גוטסמן, הרבנית חנה ראבין, הרב שלום ראבין, רבקה גוטסמן, משה־יונה פלאשן, יצחק אסטרייכר (יו״ר ארגון ריישה), נחמן קסטנבאום, יעקב סמק.

מכתביו הארוכים והמפורטים המקיפים עולם ומלואו יכולים לשמש פרקי קריאה נעימים לאנשים הקרובים לענינינו.

הרגשה דומה אופפת את קורא ממכתביו של משה פרידר, חבר ועדת הספר בארה״ב. דמות פעילה. הוא עבר את זוועות מלחמת העולם האחרונה עם אשתו שיינדל והגיע לאמריקה לאחר מלחמת העולם.

פעילות הארגון בארץ הביאה לקשר מכתבים גדול עם ארצות רבות ביבשת אירופה, אמריקה ואוסטרליה המביאים אתם זרם מחשבות ורגשות של בני לאנצוט באשר הם שם להשגת המטרה הקדושה של הנצחת העיר. מי יתן ויתמיד הקשר הזה שנים רבות.

יד ושם לפעילים ולחברים שלא זכו

בסיום פרשת הארגון של לאנצוט עלי לציין בצער את אלה, אשר פעלו אתנו תקופה ממושכת ואשר לא זכו לראות את פרי עבידתם: חיים הבנשטרייט, שמואל גרייזמן, דוד הר, משה יונה פלאשן, ד"ר יוליוס וייסמאן (בן המשכיל הידוע יצחק וייסמאן), ממיסדי ארגוננו וחברי הועד.

והחברים: הרב יעקב הורוביץ, מרדכי פאסטר, שמואל זאוואדה, גדליהו אנגלברג, וולף כץ, רחל גרייזמן, אברהם כ"ץ ורעיתו, מלך קסטן, אברהם פלנר, מירל גוטסמן, אברהם בן אנשיל כ"ץ, מיכאל שיפר, ישראל ליפשיץ, יהושע ורחל קורנבלאו, אפרים קורנבלאו, מנדל גולדמן, פייגה סטמפל, משה מונד, יחזקאל טייטלבאום, יוסף שפונט, גולדה שטוסר, דבורה רגנבויגן.

פעילי ארגון יוצאי לאנצוט בישראל יכולים לציין בסיפוק רב בסוקרם את עבודתם הציבורית למען בני עיירתם בארץ, למען הידוק הקשרים בין השרידים בתפוצות ולהנצחת קהילתם בהקימם לה מצבה עד עולם.

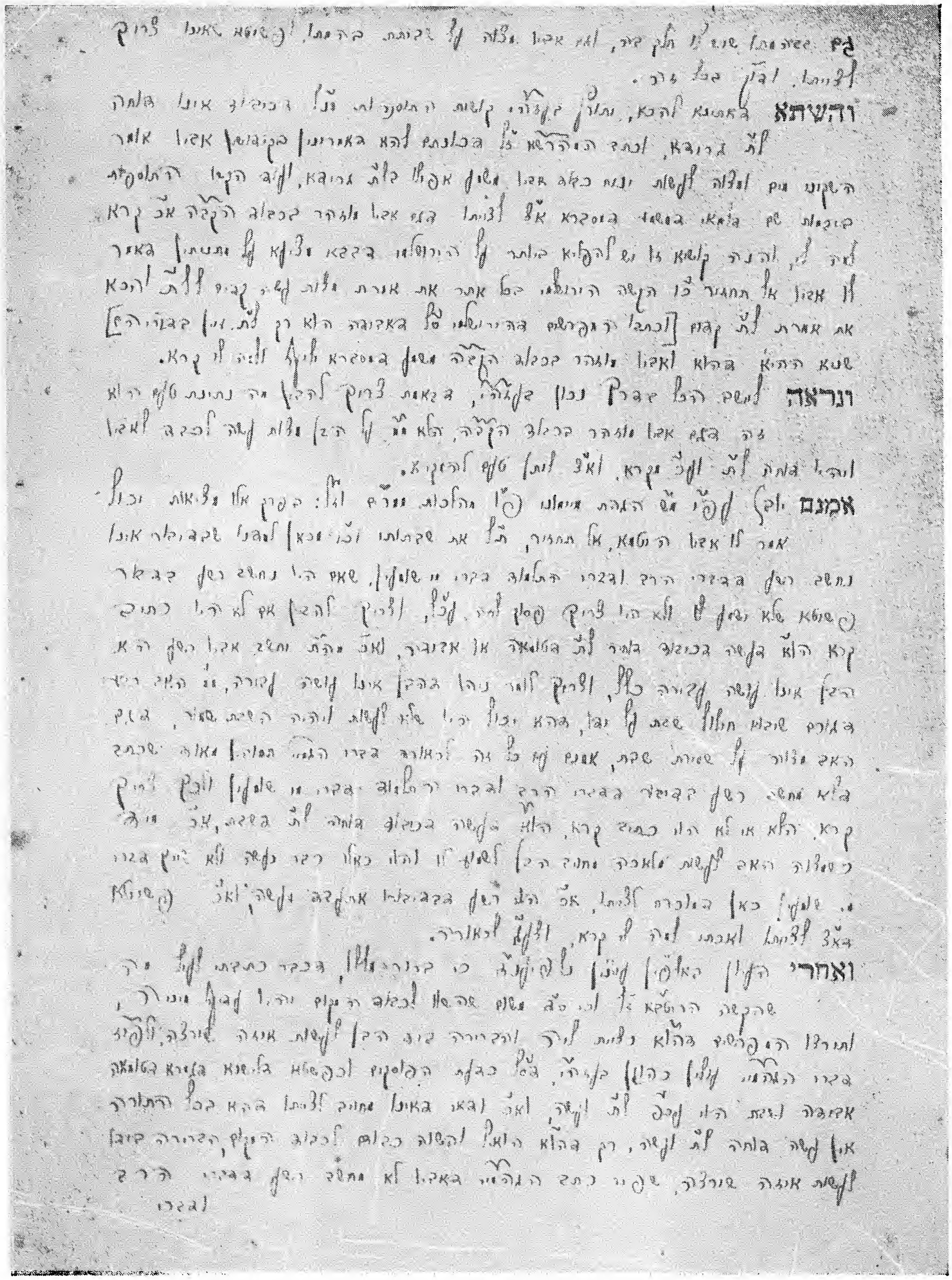
שליחותו ותפקידו הציבורי של הארגון לא נסתיים ואם ימצא עידוד בבני לאנצוט בישראל ובתפוצות, נכונו לו משימות חברתיות וציבוריות לטובתם ולתועלתם של בני לאנצוט בכל אתר ואתר.

בני לאנצוט בארגנטינה

מימין יושבות (זיצן פון רעכטס): גיטל וונגר, מיזס (זילבר), האסס, אינגה סטמפל, וונגר, רבקה פייגנבוים

מימין עומדים (שטייען פון רעכטס): לייביש פייגנבוים, זילבר, אליעזר סטמפל, מרדכי וונגר, בצלאל שטרנהיים, ישעיה גרסטן.

לא היתה אפשרות לפרסם את קונטרס־פלפולו של ר' אריה לייבוש, רבה של לאנצוט בשלימותו, ואנו מצרפים כאן צילום של דף אחד מכתב־היד. (ראה סיום מאמרו של הרב י. ל. הכהן מימון בעמוד 41).

מאורע מעניין מחיי הרב יהודה לייב הכהן מימון הק־שור בביקורו בעיירתנו ואשר היבא, אחרי מותו, בשבועון „פנים אל פנים" מס' 169 י"ח בתמוז תשכ"ב (ישראל). ראה מאמרו של משה קנלר „מיין שטעטל לאנצוט".

הדרך האחרונה

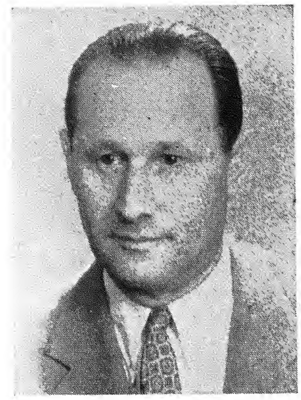
„על כפיים ישאונך פן תי־גוף באבן רגלך" — קרא חזן ה„חברא קדישא" בניגון המסו־רתי של הלוויות מכובדות וחלק מן הקהל חזר אחריו על הפסוק, אולם רק מעטים מ־המון הצועדים בהלוויה ידעו, כי לרגליו של הנפטר, באמת מונחת אבן־חדה, שיש בה כדי לפצוע אדם.

בפני בית דין של מעלה

אבן זו נזרקה אחרי רבי יהודה ליב הכהן־מימון, בעיירה הגלי־צאית לאנצוט, כאשר בא לשם לעשות נפשות לציונות. האבן פגעה בכתפו, בשעה שעמד בבית־הכנסת ונשא דבריו, בעיקר באוזני צעירי העיירה, הנוכחים במקום הזדעזעו, ר־בים הסמיקו מבושה. אבל הוא, הרב פישמן כפי שנקרא אז, הרים את האבן והביאה עמו לארץ־ישראל. קרוב ליובל שנים היתה מונחת על אחד המדפים בספרייתו הגדולה, ופעמים רבות הזכיר לא לשכוח להניחה עמו בקברו, שכן היא תהיה בין עדיו בפני בית־דין של מעלה עד כמה סבל למען ארץ־ישראל.

עתה, נישאה האבן יחד עמו אל בית העלמין שבשכונת סנהדריה בירושלים. כאן, ליד קברי חברי הסנהדרין, מצא לו מקום מנוחה גם הוא, האיש שהגה את הרעיון לחדש הסנהדרין בימינו. והסיף לו בשארית כוחותיו.

עסקנים ופעילי ארגון בני לאנצוט בישראל -

מיכאל פאסט

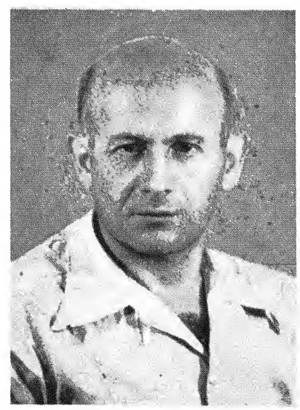
שלום בוך

פנחס גולדמן

מיכאל וולצר

נחמן קסטנבאום

פייגה הר

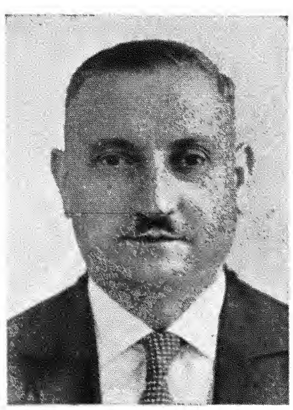
צבי לאנדוי

קלמן טייטלבאום (תמרי)

יצחק צלנר

משה מילראד

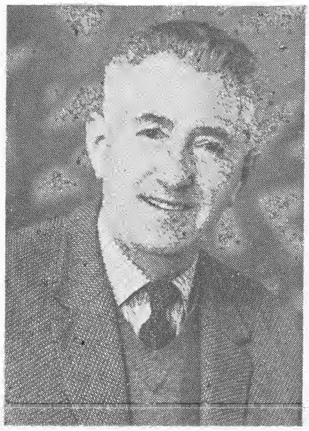
זלמן הימר

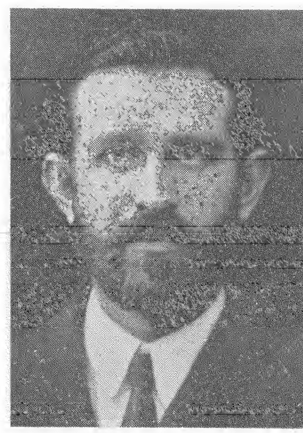
עסקנים און אקטיוויסטן פון לאנצוטער פארבאנד אין ישראל

ד״ר נתן קודיש

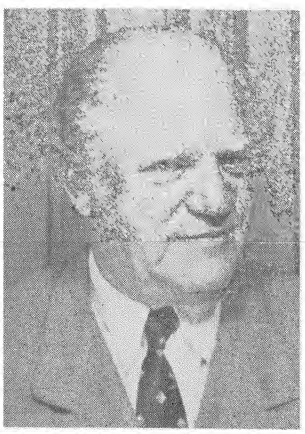

משה הר

אריה לייב וינר

ישראל בירנבוים

משה יונה פלאשין

אנשיל כ״ץ

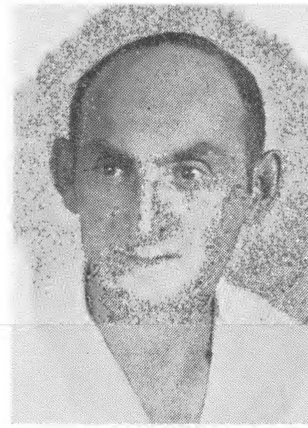

ישראל הרצברג

דוד נוסבאום

שמואל קזשטכר

נפתלי דייך

שמואל פלבר

יעקב טרומפטר

שלמה לבדי

אברהם מרגל

מנחם פופיול

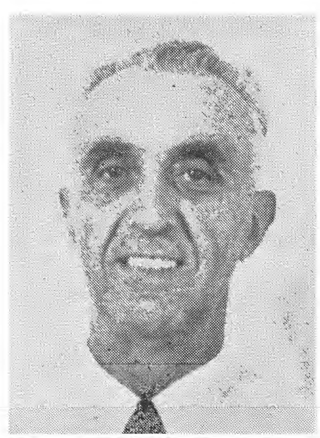

נחה באום (זאוארהפט)

פנינה פופיול (מרגל)

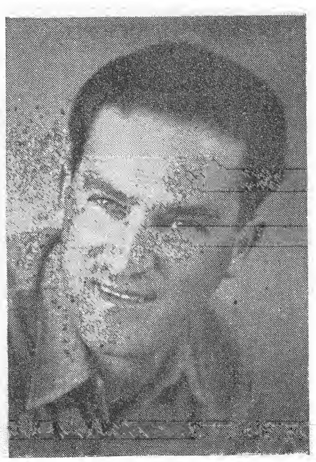

לאה וינשטיין (לנגסס)

דבורה טוכפלד (ליפשיץ)

יהושע קסטן

משה רוזנבלום

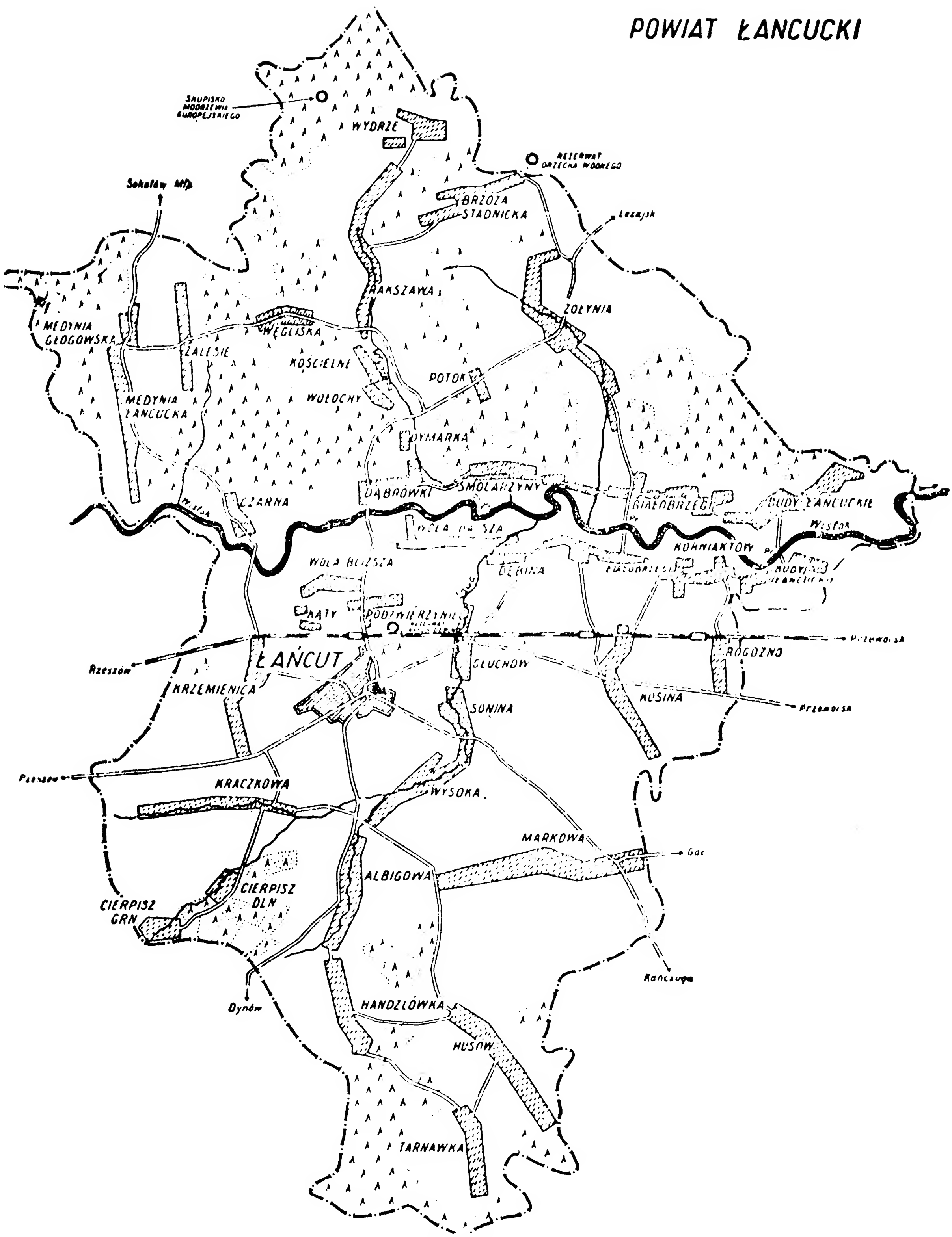

פסח גוטליב

דוד קרנר

ביום הזכרון בחורשה ע״ש קהילת־לאנצוט ביער הקדושים בהרי ירושלים
כ״ז ניסן תש״ך

יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): יצחק צלנר, מיכאל וולצר, משה מילראד.
עומדים מימין שורה א׳ (שטייען פון רעכטס ערשטע ריי): דבורה טוכפלר, נחמן קסטנבאום, שרה פלבר, בטי וקלמן בוך (געסט פון אַמעריקע, גיטשע הר.
עומדים מימין שורה ב׳ (שטייען פון רעכטס צווייטע ריי): ישראל וחנה הרצברג, פייגה הר, גולדה קסטנבאום, גיטל מרגלית, פנינה פופיול, אסתר וינר, פייגה פסטר, דוד הר.
עומדים מימין שורה ג׳ (שטייען פון רעכטס דריטע ריי): יחזקאל גרטנהויז, אברהם מרגל, ישראל בירנבוים, מנחם פופיול, לאה וינשטין, לייב וינר, פנחס גולדמאן, רגינה מרגל, שמואל קזשטכר, משה הר.

מפת מחוז לאנצוט - מאפע פון לאנצוטער־קרייז

לאנצוט

קיום און חורבן פון א יידישער קהילה

צווייטער טייל - יידיש

מראה העיר ב־1915 — אויסזען פון דער שטאָט אין יאָר 1915

ארויסגעגעבן דורך די פארבאנרן פון לאנצוטער לאנדסלייט
אין ישראל און אין אמעריקע

ישראל, ה׳תשכ״ג - 1963

רעדאַקטאָרן:

מיכאל וואַלצער, ד״ר נתן קודיש

בוך־קאָמיטעט

ישראל: מיכאל וואַלצער, ד״ר נתן קודיש, דוד הר ז״ל, מיכאל פאסט, פנחס גאָלדמאַן.

אַמעריקע: קלמן (טשאַרל) בוך, משה פרידער, לואיס ראָזענבלום.

אַרגענטינע: אליעזר סטעמפל.

בעלגיע: משה קנעלער.

געדרוקט אין קאָאָפּעראַטיוו־דרוקעריי „אחדות״ תל־אביב, רח׳ לבונטין 5

קלישען: „צינקוגראפיה־ארצישראלית״ תל־אביב, רחוב לבונטין 30.

ד"ר יצחק שווארצבארט

א קול פון דער פארגאנגענהייט

אויף דעם באַן־וועג פון קראָקע קיין לעמבערג האָט געוועבט און געשפּינען איר יידיש לעבן אַ נישט גרויסע יידישע קהילה אין דער פּוילישער שטאָט לאַנצוט. די שטאָט גופא האָט געשפּילט אַ גאַנץ וואַגיקע ראָל אין דער פּוילישער געשיכטע; און די פּוילישע קולטור און טראַדיציע האָט געהאַט אַ באַדייטנדע השפעה אויף דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

אָבער די קהילה האָט זיך געהאַלטן שטאַרק ביי יידישקייט, הן אין גייסטיקן זין הן אין אירע סאָציאַלע און קולטורעלע אינסטיטוציעס. אין מיין בוך: „צווישן ביידע וועלט מלחמות", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1958, האָב איך נאַטירלעך דערמאָנט אויך לאַנצוט און אירע געזעלשאַפטלעכע טוער.

דער גורל פון דער יידישער קהילה אין לאַנצוט איז אַ טייל פון אונזער גרויסער, שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע. די פּרטים וועגן דעם צושטייער פון דער קהילה אין לאַנצוט צום יידישן לעבן פאַר דער קאַטאַסטראָפע און וועגן דעם אומקום און חורבן פון לאַנצוטער יידנטום, וועלן בלי ספק באַשריבן ווערן צום אייביקן זכרון אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך. די דאָזיקע אויפגאַבע וועלן דערפילן לאַנצוטער יידן, וואָס זענען אַ דאַנק דער השגחה ניצל געוואָרן פון דעם גרויסן נסיון אין אונזער געשיכטע.

איך פּערזענלעך וויל בזה האופן איבערגעבן ווערטער פון יראת הכבוד צו דער פאַרשניטענער קהילה אין לאַנצוט, צו איר התלהבות און איבערגעבנקייט פאַר דער ציוניסטישער טעטיקייט, צו איר מוטיקן ראַנגלען זיך, צו איר ליידן. איך דריק אויס אַ דאַנק מיינע ברידער און שוועסטער, מיינע חברים און חברות פאַר דער צוגרייטונג פון דעם דאָזיקן יזכור־בוך. איך גלויב, אַז איך האָב דאָס רעכט דערצו נישט נאָר צוליב דער איינלאַדונג מצד דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין מדינת ישראל, נאָר בפרט אַלס לאַנגיאָריקער פאָרזיצער פון דער עקזעקוטיוו פון דער ציוניסטישער לאַנדס־אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע און שלעזיע, צו וועלכער דער לאַנצוטער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט האָט געהערט זינט דעם יאָר 1919 ביז צום אומקום אין יאָר 1939.

פון מיין באַזוך אין לאַנצוט אין יאָר 1933 זענען מיר געבליבן אין זכרון ביז היינט, דאָ אין דעם וויַיטן ניו־יאָרק, די אומגעוויינלעכע, איידעלע שטילקייט פון דער שטאָט בכלל, דער בית־עם, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דער גאַנצער לאַנצוטער קהילה, אָבער בפרט אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער טעטיקייט פונעם לאַנצוטער ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט מיט אינזש. שפּאָץ בראש און איז געוואָרן דער צענטער פון יידישן לעבן אין דער שטאָט, די אָרטיקע לאַבאָראַטאָריע פונעם אומרואיקן, שטענדיק אַקטיוון ציוניסטישן חלום, פון זיינע קליינע אָרטיקע דאגות און פּאָליטישע סטראַטעגיעס. צוגלייך איז דער בית־עם געווען אויך אַ צענטער פון די שטרעבונגען פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאַנצוט צו העלפן בויען די קינפטיקע יידישע מלוכה, נישט נאָר מיט רעזאָלוציעס און התלהבות, נאָר אויך דורך הכשרה און עליה, דורך תרבות און ליבע צום יידישן עבר און צוקונפט.

אַט דער בית־עם, פון וועמענס פּלאַטפאָרם איך האָב געהאַט דעם כבוד צו אַדרעסירן די יידישע באַפעלקערונג פון לאַנצוט אַן אייגעלע אין דעם גרויסן, גאַר גרויסן נעץ פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, — אַט דער דאָזיקער בית־עם איז מיר עד היום געבליבן אין זכרון.

דער בית־עם איז היינט נישט מער דאָ...

מדינת ישראל איז געוואָרן דער יורש... דער גרויסער בית־עם נאָך דער קאַטאַסטראָפע...

א. צו דער געשיכטע פון די יידן אין לאנצוט

ד"ר אברהם כאמעט רמת־גן

די געשיכטע פון לאנצוט

אַריינפיר־וואָרט

כדי צו באַקענען זיך מיט דעם בראשית פון יידישן ישוב אין דער אַלטער, היסטאָרישער שטאָט לאַנצוט ווי אויך מיט די פאַרהעלטענישן, אין וועלכע עס איז אויסגעקומען לאַנצוטער יידן צו ראַנגלען זיך אינעם טאָגטעגלעכן קאַמף פאַר דעם מאַטעריעלן און גייסטיקן קיום, פון די עלטסטע צייטן ביז צו איר טאָטאַלן חורבן אין דער היטלעריסטישער תקופה, האָבן מיר אָנגעהויבן אונזער אַרבעט מיט אַן איבערבליק פון דער געשיכטע פון דער דאָזיקער שטאָט.

דער ערשטער טייל פון אונזער אַרבעט נעמט אַרום נאָר די געשיכטע פון לאַנצוט, אָנגעהויבן פון יאָר פון איר אַנטשטייאונג ביז צו דער צווייטער וועלט מלחמה (1939). ערשט דער צווייטער טייל איז געווידמעט דער געשיכטע פונעם יידישן ישוב אין לאַנצוט, און דערפאַר האָבן מיר אין דעם ערשטן טייל נישט געבראַכט די אַלע ידיעות וועגן יידן אין לאַנצוט, וועלכע זענען פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער געשיכטע פון דער שטאָט.

אַלס אַ וויכטיקער מקור פאַר דער דאָזיקער אַרבעט האָבן מיר געדינט די מאָנאָגראַפיעס וועגן לאַנצוט פון סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי *, דעם געוועזענעם בירגערמייסטער פון לאַנצוט און פון דעם היסטאָריקער זענאָן שוסט **, וועלכע האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי און אַרבעט, כדי צו שילדערן די געשיכטע פון דער שטאָט לאַנצוט אין אַלע אירע אַנטוויקלונגס־תקופות. אַ סך צו פאַרדאַנקען האָבן מיר אויך דעם לאַנצוטער פאָלקסטימלעכן דאָקטער וו. באַליצקי, וועלכער האָט זיך געשטעלט פאַר זיין אויפגאַבע צונויפצוזאַמלען אַלע דאָקומענטן און אַקטן, וועלכע קענען האָבן אַ באַדייטונג פאַר דער געשיכטע פון דער שטאָט ווי אויך די, וואָס האָבן אַ שייכות צום יידישן לעבן אין לאַנצוט.

* Miasto Łańcut — Z dziejów i z własnych wspomnien. 1937.

** Sredniowiecze Łańcuta. 1957.
Łańcut i okolice — 1959.

.1

דער שטח, וועלכן עס פאַרנעמט לאַנצוט, געהערט צו דער נידעריקסטער טעראַסע פון קאַרפּאַטישן פאָרבאַרג, וואָס ציט זיך עטלעכע הונדערט מעטער צו דער צפון־זייט פון צענטער פון דער שטאָט ביז צו דעם טאָל ביים טייך ווייסלאָק. דער דרומדיקער, בערגיקער שטח איז געווען דורכגעשניטן אין די אוראַלטע צייטן מיט פאַרטיפונגען, וואָס האָבן געזאָלט דינען פאַר פאַרטיידיקונגס־צוועקן, און די וואַסערן וואָס זענען געפלאָסן פון די דרומדיקע הויכקייטן, פלעגן פאַרפלייצן גרויסע שטיקער וואַלדיקע ערד און שאַפן זומפן און בלאָטעס, וואָס האָבן כמעט אוממעגלעך געמאַכט דעם צוגאַנג אַהינצו.

אינמיטן פון די דאָזיקע זומפן איז געשטאַנען אַ באַרג, וועלכן מען האָט פון די עלטסטע צייטן גערופן Łysa góra (דער גאָלער באַרג). דער דאָזיקער באַרג, אויף וועלכן עס איז שוין אין דער צווייטער העלפט פון 14־טן יאָרהונדערט געשטאַנען דער שלאָס פון דער מאַגנאַטן־משפחה פילעצקי — איז געווען דער אָביעקט, אַרום וועלכן עס האָבן זיך קאָנצענטרירט קאָלאָניסטן, געפינענדיק דאָ באַדינגונגען פאַר עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן.

אין 12־טן, 13־טן און אין אָנהויב 14־טן יאָרהונדערט איז לאַנצוט געווען אַ פוסטער, נישט באַוווינטער שטח מיט געדיכטע זומפּיקע וועלדער, פול מיט ווילדע חיות. אינמיטן די דאָזיקע וועלדער האָט זיך געצויגן אַן אַרומגעצוימטער וועג, מיט עטלעכע שמאָלע טויערן. פאַרן שוץ פון די טויערן זענען אויפגעשטעלט געוואָרן וואַכטורעמס. פון דאַנען זאָלן שטאַמען די נעמען פון פאַרשידענע ערטער, ווי למשל „Strażnica". לויט דער השערה פונעם היסטאָריקער זענאָן שוסט, זאָל טאַקע דער נאָמען לאַנצוט שטאַמען פון אַזאַ וואַכטורעם: „לאַנדעסהוט (Landeshut). הגם מער באַגרינדעט און אָנגענומען איז די צווייטע השערה, אַז דער נאָמען לאַנצוט שטאַמט פון דער בייערישער אָרטשאַפט „לאַנדסהוט" (Landshut), פון וואַנען עס זענען געקומען די ערשטע דייטשע קאָלאָניסטן.

.2

אַזוי אַרום איז דער שטח אַרום דער שטאָט געווען זומפּיק און שווער צו דערגרייכן פון דער מזרח־זייט, ווי אויך פון מערב און פון צפון. נאָר פון דרום האָט לאַנצוט נישט פאַרמאָגט קיין נאַטירלעכע פאַרטיידיקונגס־מעגלעכקייטן. דערפאַר איז דאָ אויפן פלאַכיקן באָדן אויפגעשיט געוואָרן אַ וואַל פון ערד, און אין דעם דרום־מזרחדיקן ווינקל פון די דאָזיקע שטעטישע באַפעסטיקונגען איז געווען איינגעמויערט אַ טויער, וועלכן מען האָט גערופן „פשעוואָרסקער טויער". קעגנאיבער איז געווען באַפעסטיקט אַ צווייטער, הילצערנער טויער.

הגם לאַנצוט איז געלעגן נישט ווייט פון שלאָס אויף דעם „גאָלן באַרג", האָט די שטאָט, אין וועלכער עס זענען געשטאַנען בלויז הילצערנע הייזלעך, נישט געקענט זיך פאַרטיידיקן קעגן די אָפטע אָנפאַלן פון פיינטלעכע כוחות, וועלכע האָבן איר חרוב געמאַכט, גערויבט און געפּלינדערט די באַפעלקערונג. אַזעלכע אָנפאַלן, זענען פאָרגעקומען אין די יאָרן 1498, 1502, 1523, 1624, און 1657. בלויז דער שלאָס אויפן „גאָלן באַרג" פלעגט אָפּשלאָגן אַלע אָנפאַלן מצד די שונאים.

די היסטאָריקער פון לאַנצוט האָבן פעסטגעשטעלט, אַז אין דער ערשטער תקופה פון איר אַנטשטייאונג, האָט די שטאָט פאַרנומען דעם שטח פון אַלטן מאַרק, וועלכן מען האָט אין יאָר 1883, לכבוד דעם 200־יאָריקן יובל פונ׳ם נצחון אונטער ווין, אַ נאָמען געגעבן „סאָביעסקי־פּלאַץ". ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז ביי דער גרינדונג פון לאַנצוט און ביים אָרגאַניזירן דאָס שטאָטישע לעבן טעטיק געווען אַ גרופּע דייטשע קאָלאָניסטן פון דער בייערישער אָרטשאַפט „לאַנדסהוט", וועלכע האָבן באַקומען פּריווילעגיעס לויט דעם אַזוי גערופענעם מאַגדעבורגער רעכט. אַ סטאַטוט פון שטאָט האָט לאַנצוט באַקומען פון פּוילישן קעניג קאַזימיעזש דעם גרויסן אין די יאָרן צווישן 1350 און 1360. לויט די קירכלעכע אנגאַבן איז די שטאָט לאַנצוט געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1349, ווייל אין דעם יאָר איז דאָרט אַנטשטאַנען די לאַטיין־קאַטוילישע פּאַראַפיע.

3

אַרום דעם שלאָס אויפן „גאָלן־באַרג" האָט זיך בלי שום ספק געשאַפן אַ מאַרק, וועלכער האָט פאַרזאָרגט די אַדמיניסטראַטיווע און מיליטערישע כוחות פון שלאָס מיט שפּייזפּראָדוקטן, מיט אויסאַרבעטונגען פון בעלי־מלאכהס און מיט פּרימיטיווע געברויכס־אַרטיקלען. אַרום דעם דאָזיקן מאַרק נעבן דעם שלאָס איז אַנטשטאַנען לאַנצוט, צוערשט ווי אַ קליינער ישוב און דערנאָך ווי אַ שטאָט אויף יסודות פון דייטשן רעכט. אויפן שטח צווישן דעם „גאָלן־באַרג" און דער אַלטער שטאָט (אַלטן מאַרק) איז באַשטימט געוואָרן אַ ברייטער מאַרק און פון יעדן ווינקל פון דעם נייעם מאַרק האָט זיך געצויגן אַ גאַס. אינמיטן נייעם מאַרק איז אויפגעבויט געוואָרן דאָס ראַטהויז.

צוערשט האָבן אין לאַנצוט געוווינט מענטשן, וועלכע זענען געווען פאַרזענלעך אָדער ווירטשאַפטלעך אָפּהענגיק פון שלאָס־אייגנטימער, צו וועלכן עס האָט אויך געהערט די שטאָט גופא. דער ערשטער, געשיכטלעך נאָכגעוויזענער הערשער איבער דעם לאַנצוטער שטח איז געווען אָטטאָ פּילעצקי, וועלכער האָט שוין אין יאָר 1381 דערלויבט דעם דייטש האַנזעל לאַנג צו גרינדן דרומדיק פון לאַנצוט אַ דאָרף לאַנגין־אוו, וואָס איז באַקאַנט געוואָרן אונטערן נאָמען „האַנדז־לוווקאַ".

נאָכן טויט פון אָטטאָ פּילעצקי אין יאָר 1382 איז לאַנצוט אַריבער אין ירושה צו זיין טאָכטער עלזשביעטאַ, וועלכע האָט שפּעטער, אין יאָר 1417, שוין ווי אַן אלמנה נאָך איר מאַן ווינצענטי גראַנאָווסקי, חתונה געהאַט מיט דעם פּוילישן קעניג וולאַדיסלאַוו יאַגעללאָ. אַלע גיטער, וואָס האָבן געהערט צו עלזשביעטאַ, האָט יאַגעללאָ געשענקט איר זון יאַן פּילעצקי. באַלד אָבער אין 2 יאָר אַרום נאָך דער חתונה מיט יאַגעללאָ איז עלזשביעטאַ קראַנק געוואָרן און האָט זיך מייסטנס אויפגעהאַלטן אין לאַנצוט, וואו עס פלעגט זי עפּטערס באַזוכן איר מאַן, דער קעניג יאַגעללאָ, ביז זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1420.

אויף דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט האָט אַ סך משפּיע געווען די קאָמוניקאַציע ליניע, וואָס האָט פאַרבונדן דורך לאַנצוט זייט יאָרהונדערטער דעם מערב מיטן רייסן. דעם דאָזיקן וועג האָט מען גערופן „דער ראַפּשיצער שליאַך", ווייל אין ראָפּשיץ האָט זיך געפונען די קעניגלעכע צאָלקאַמער. די שטאָט האָט זיך אויסגעבויט לענגאויס דער היינטיקער דאָמיניקאַנער־גאַס, וועלכע איז געווען די הויפּט קאָמוניקאַציע־ליניע און דערנאָך לענגאויס דעם וועג, וואָס האָט פאַרבונדן לאַנצוט מיט קזשעמיניץ, וואו עס האָבן זיך באַזעצט ס׳רוב דייטשע קאָלאָניסטן. די ווייטערדיקע אויסברייטערונג פון דער שטאָט איז געגאַנגען לענגאויס דעם וועג, וואָס האָט געפירט דורך לאַנצוט פון לעזשאַיסקער, סאָקאָלאָווער ריכטונג קיין קאַנטשוגע און צום סוף ווייטער נאָך צפון פון דער שטאָט, וואו עס האָט זיך באַזעצט ס׳רוב דער היימישער, פּוילישער עלעמענט.

אין דער העלפט פונ׳ם 15־טן יאָרהונדערט איז לאַנצוט געווען שוין אַ וויכטיקער ווירטשאַפטלעכער צענטער לויט די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן. אין די יאָרן 1458, 1464 און 1465 זענען אין לאַנצוט פאָרגעקומען וויכטיקע צוזאַמענפאָרן פון פאָרשטייער פון די גרעסטע דעמאָלטיקע שטעט, כדי צו באַראָטן זיך אין ווירטשאַפטלעכע, און בפרט אין סוחרישע ענינים לויטן מוסטער פון די שטאָטישע פאַרבאַנדן אין דייטשלאַנד.

אין יאָר 1447 האָט יאַן פּילעצקי באַקומען פונ׳ם קעניג קאַזשימיעזש יאַגעלאָנטשיק דאָס רעכט איינצואָרדענען אין לאַנצוט יעדעס יאָר אין אַ באַשטימטן טאָג אַ וועכנטלעכן יריד. די ירידים זענען דאַן געווען אַ וויכטיקער מקור פון הכנסה פאַר דער באַפעלקערונג, ווי אויך פאַרן אייגנטימער פון דער שטאָט און צוליב דעם איז טאַקע אויסגעבראָכן אַ סכסוך צווישן די הערשער פון דער שכנותדיקער ריישע און צווישן די אייגנטימער פון לאַנצוט, און יעדער צד האָט געמאַכט באַמיאונגען צו ליקווידירן דעם יריד אין דער שכנותדיקער שטאָט.

נאָך דעם טויט פון יאַן פּילעצקי איז לאַנצוט איבערגעגאַנגען צו איינעם פון זיינע 3 זין, סטאַניסלאַוו, וועלכער האָט

אין יאָר 1488 אויפגעבויט אין לאַנצוט אַ קירכע און שפּעטער אין יאָר 1491 אַ צווייטע קירכע און אַ קלויסטער פאַר די דאָמיניקאַנער.

אין דער העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט איז לאַנצוט באַרימט געוואָרן דערמיט, וואָס דער דעמאָלטיקער אייגנטימער פון דער שטאָט, קשישטאָף פּילעצקי, איז צוגעשטאַנען צו דער רעפאָרמיסטישער, לוטעראַנער רעליגיעזער באַוועגונג און האָט מיט זיך מיטגעריסן אַ גרויסן טייל פון דער לאַנצוטער באַפעלקערונג. לאַנצוט איז געוואָרן איינער פון די וויכטיקע דיסידענטישע צענטערס אין פּוילן. קשישטאָף פּילעצקי האָט פאַרטריבן פון לאַנצוטער קלויסטער די דאָמיניקאַנער, ווי אויך דעם גלח פון דער קאַטוילישער פּאַראַפיע, פאַרוואַנדלענדיק די קאַטוילישע קירכע אין אַ לוטעראַנישע. די קאַטוילישע איינוווינער פון לאַנצוט האָבן במשך 80 יאָר אָפּגעהאַלטן זייערע תּפילות אין אַ הילצערנעם, קליינעם געבעט־הייזל, אינם שכנותדיקן דאָרף סאָנינאָ. אין לאַנצוט זענען אויך אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין יאָר 1565 און 1567 צוויי וויכטיקע פּראָטעסטאַנטישע סינאָדן.

דער ערשטער היסטאָרישער דאָקומענט, אין וועלכן עס ווערט דערמאָנט די שטאָט לאַנצוט איז די פּויפּסטלעכע בוללע פון יאָר 1378, וועלכע באַרופט זיך אויפן דאָמיניקאַנער קלויסטער אין לאַנצוט, פון וואָס עס איז אויך געדרונגען אַז לאַנצוט האָט שוין אין דעם יאָר באַדאַרפט זיין אַ שטאָט מיט אַ געוויסער באַדייטונג און אַז זי האָט שוין געהאַט הינטער זיך אַ לענגערע אַנטוויקלונגס תּקופה.

עס איז אויך פאַראַן אַן אַקט, אַרויסגעגעבן דורך אָטאָ פּילעצקי אין יאָר 1381, לויט וועלכן די אָרטשאַפט „לאַנגין־אוו", וואָס איז געלעגן אין לאַנצוטער קרייז, און עקזיסטירט שוין נישט היינט, האָט באַקומען אַ רעכטלעכן סטאַטוס. עדות ביים צונויפשטעלן דעם דאָזיקן אַקט זענען געווען דער סאָלטיס פונעם דאָרף קשעמיניץ, דעם גרעסטן אין לאַנצוטער קרייז, דער וואָיט און 4 לאַווניקעס פון דער שטאָט לאַנצוט. דער אַקט באַווייזט אויך, אַז לאַנצוט האָט שוין צום סוף פון 14־טן יאָרהונדערט פאַרמאָגט אַ גאַנץ אַנטוויקלטע מוניציפּאַלע אָרדענונג.

ווייטערע ידיעות וועגן לאַנצוט אַנטהאַלטן די דאָקומענטן פון'ם קאַרדינאַל דעמעטריוס פון יאָר 1384, אין וועלכן ער באַשטעטיקט דעם מעשר אָפּצאָל פאַר דער פּשעמישלער דיעצעזיע פון דעם לאַנצוטער קירכלעכן דיסטריקט. דער דאָזיקער אַקט, ווי אויך דער דאָקומענט וועגן דער אָרטשאַפט לאַנגין־אוו זענען צוויי וויכטיקע מקורות פאַר דער געשיכטע פונעם לאַנצוטער קרייז, און פון דער שטאָט לאַנצוט גופא, ווייל זיי זאָגן עדות, אַז דער לאַנצוטער דיסטריקט איז שוין אין דער צווייטער העלפט פון 14־טן יאָרהונדערט געווען גוט אַנטוויקלט און אַז די באַפעלקערונג פון לאַנצוט און די איינוואוינער פון די אַרומיקע דערפער זענען געווען ענג פאַרבונדן מיט סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע פעדים און בשותּפותדיקע עקאָנאָמישע אינטערעסן, וואָס האָבן געפונען דעם בולטסטן אויסדרוק אין דער אינסטיטוציע פון מערק און ירידים.

צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע שטעט, בפרט מיט דער נאָענטער ריישע האָבן געהערשט ענגע, ווירטשאַפטלעכע באַציאונגען, וועלכע האָבן זיך נאָך מער פאַרצווייגט אין דער שפּעטערדיקער תּקופה, ווען ריישע און לאַנצוט האָבן געהערט צו איין און דערזעלבער מאַגנאַטישער משפּחה פון די לובאָ־מירסקיס. ענלעכע באַציאונגען האָבן אויך געהערשט צווישן לאַנצוט און טיטשין, ווייל ביידע שטעט זענען במשך עטלעכע הונדערט יאָר געווען אַן אייגנטום פון די פּילעצקיס. אַ חוץ דעם איז לאַנצוט אויך געווען פאַרבונדן מיט לעזשאַיסק און דאָס נאָר ביז צו דער צייט, ווען אין לאַנצוט האָט געהערשט סטאַדניצקי, וועלכער האָט במשך עטלעכע יאָר געפירט אַ מלחמה מיט דעם מאַגנאַט לוקאַש אָפּאַלינסקי, וואָס האָט געהאַט זיין רעזידענץ אין לעזשאַיסק.

דערפאַר זענען גאָר ענג געווען די באַציאונגען צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע פּשעוואָרסק פון מזרח־זייט און ווי עס אונטערשטרייכט זענאָן שוסט *, האָבן זיך די אַקטן פון דער פיליאַלע פונעם פּשעמישלער לאַנדעס־געריכט אין פּשעוואָרסק אָנגעהויבן אין יאָר 1437 און זינט דאַן איז לאַנצוט געשטאַנען מיט פּשעוואָרסק אין שטענדיקן קאָנטאַקט.

לאַנצוט האָט ביז דער ערשטער טיילונג פון פּוילן געהערט פאָרמעל און אַדמיניסטראַטיוו צו רייסן און צוזאַמען מיט די שכנותדיקע שטעט ריישע, פּשעוואָרסק און יאַראָסלאַוו, אין דער העלפט פון 14־טן יאָרהונדערט, צו דער טעריטאָריע אויף די קרעסן, וועלכע האָט זיך געפונען אונטער אַ ספּעציעלער השגחה פון קאַזשימיעזש דעם גרויסן. זענען דאָך דאָס געווען די טויערן צום רויטרייסן, ווייטער קיין מזרח און קאַזשימיעזש דער גרויסער האָט געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען צו פאַר־אייניקן דאָס גאַנצע רייסן־לאַנד מיט פּוילן.

אין דער ערשטער אַנטוויקלונגס־תּקופה זענען די דייטשע קאָלאָניסטן געווען דער דאָמינירנדיקער עלעמענט אין דער שטאָט. עדות דערויף זענען — ווי עס גיט איבער זענאָן שוסט — די שטאָטישע פּנקסים פון לאַנצוט פון די יאָרן 1539—1559 און פון 1575—1591, אין וועלכע עס זענען הויפּט־זאַכלעך רעגיסטרירט פאַרמעגנס־טראַנזאַקציעס, וועלכע עס האָבן געשלאָסן דייטשע קאָלאָניסטן. דער ווירטשאַפטלעכער מצב אין דער תּקופה פון איבערגאַנג פון 14־טן צום 15־טן יאָרהונדערט איז געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. אין די אַרכיוון געפינט זיך נאָך היינט דער סטאַטוט פון לאַנצוטער לייוונט־האַנטווערקער־צעך פון יאָר 1406, געשריבן אין דייטש אויף פּערגאַמין. דער פאַקט אַליין, וואָס דער דאָזיקער סטאַטוט האָט אין יאָר 1469 געדינט ווי אַ מוסטער פאַר די לעמבערגער וועבער, באַווייזט, אַז לאַנצוט איז שוין דאַן געווען אַ וויכטי־קער ווירטשאַפטלעכער צענטער און אַז אין דער דאָזיקער תּקופה איז די וועבעריי־בראַנזשע אין לאַנצוט געווען שטאַרק אַנטוויקלט. לאַנצוט האָט שוין אין 15־טן יאָרהונדערט אָנגע־האַלטן מיט לעמבערג אַ ריירעוודיקן האַנדלס־קאָנטאַקט, ווייל פון לעמבערג האָט מען געליפערט קיין לאַנצוט בשמים, הערינג, וואָל און פאַרשידענע שפּייז־אַרטיקלען. אויך דער

פאַקט, אַז אין לאַנצוט זענען אין דער העלפט פון 15־טן יאָרהונדערט פאָרגעקומען צוזאַמענפאָרן פון דעפוטירטע פון גרעסערע שטעט, כדי צו באַראָטן זיך בנוגע בשותפותדיקע ווירטשאַפטלעכע האַנדלס־ענינים, באַווייזט די וויכטיקע באַדייטונג פון לאַנצוט פאַרן דעמאָלטיקן ווירטשאַפטלעכן לעבן.

אויפן סמך פון די געבראַכטע פאַקטן, קען מען בלי שום ספק פעסטשטעלן, אַז לאַנצוט איז אין דער דערמאָנטער תקופה (14־טער און 15־טער יאָרהונדערט) געווען אַ שטאָט, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע באַדייטונג פאַר דעמאָלטיקן האַנדל. אין לאַנצוט האָט צום סוף פון 14־טן און אין דער ערשטער העלפט פון 15־טן יאָרהונדערט שוין געלעבט און געווירקט אַ באַדייטנדער קרייז פון סוחרים.

.4

אין יאָר 1578 האָט איבערגענומען לאַנצוט דער זון פון קשישטאָף פילעצקי, וועלכער האָט אויך געהייסן קשישטאָף, וואָס האָט פאַרשריבן די שטאָט מיט די לאַנצוטער גיטער זיין פרוי אננא, און נאָכן טויט פון איר מאַן אין יאָר 1586 האָט זי אָפּגעטרעטן לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער — סטאַניסלאַוו סטאַדניצקין, דעם אַזוי גערופענעם „לאַנצוטער טייוול", וועמענס הערשאַפט איז געווען אַן אומגליק פאַר דער שטאָט און האָט צוריקגעהאַלטן אויף לאַנגע יאָרן איר אַנטוויקלונג.

זיין פיינטלעכע שטעלונג לגבי דער קאַטוילישער קירך, איז נישט געווען קיין נייעס, ווייל אין דעם פרט האָט ער נאָר פאָרגעזעצט די אַנטי־קאַטוילישע האַלטונג פון די פריערדיקע לעצטע הערשער פון לאַנצוט, קשישטאָף פילעצקי און זיינע זין, וועלכע האָבן באַרימט געמאַכט לאַנצוט אין דער פּראָטעסטאַנטישער וועלט. סטאַדניצקי האָט זיך קונה שם געווען אַלס איינער פון די געפערליכסטע אַוואַנטוריסטן, וואָס האָבן זיך באַוויזן אויף דער פּאָליטישער אַרענע אין פוילן פאַר איר טיילונג און דערפאַר האָט מען אים גערופן „דער לאַנצוטער טייוול".

מיט זיינע אכזריותדיקע מעשים און ווילדע אויסגעלאַסנקייטן האָט ער אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די איינוואוינער פון לאַנצוט און אַרומיקע ערטער. ער האָט זיך באַנוצט מיט אַלע מיטלען אַפילו מיט געוואַלט, כדי צו פאַרגרעסערן די הכנסות פון זיינע לאַנצוטער גיטער. אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט אַן ענין פון אַ יריד, וועלכער פלעגט אין די צייטן פון אטטא פילעצקי פאָרקומען אין לאַנצוט יעדעס יאָר דעם 23־סטן אַפּריל און איז שפּעטער דורך די פוילישע מלכים פאַרבאָטן געוואָרן, אַ דאַנק די באַמיאונגען פון די אייגנטימער פון דער שכנותדיקער ריישע, וואו דער יריד פלעגט אָפּגעהאַלטן ווערן יאָרערלעך 2 טעג שפּעטער, דאָס הייסט דעם 25־סטן אַפּריל. סטאַדניצקי האָט זיך נישט גערעכנט מיט דער דאָזיקער החלטה פון פוילישן קעניג און פאַראָרדנט, אַז דער יערלעכער יריד זאָל צוריק אָפּגעהאַלטן ווערן אין לאַנצוט אַזוי ווי פריער, דאָס הייסט דעם 23־סטן אַפּריל. זייט דעם יאָר 1600 פלעגט ער אויפן וועג קיין ריישע באַפאַלן אַלע סוחרים און נעמען ביי זיי גרויסע אָפּצאָלונגען. דאָס האָט געפירט צו אַ באַוואָפנטן שטרייט צווישן סטאַדניצקי און דעם אייגנטימער פון ריישע, ליגעזא, וואָס האָט געדויערט יאָרן און זיך געענדיקט טראַגיש פאַר סטאַדניצקין.

ער האָט אויך אָנטיילגענומען אין באַוואָפנטן בונט קעגן דעם פוילישן קעניג זיגמונט דעם דריטן און ווען די דאָזיקע אַוואַנטורע האָט זיך פאַר אים אויך נישט גוט פאַרענדיקט, איז ער ווידער אַריין אין אַ מחלוקה מיט דעם סטאַראָסטע פונעם שכנותדיקן לעזשאַיסק, לוקאש אָפּאַלינסקי. דער קאַמף צווישן די צוויי קעגנער איז געווען אַ בלוטיקער און לאַנגער. נאָך עטלעכע קליינע נצחונות פון סטאַדניצקין, איז אין יאָר 1608 געקומען אויפן וועג צווישן לעזשאַיסק און פּשעמישל צו אַ גרעסערער שלאַכט, און ווען די חיילות פון סטאַדניצקי האָבן פלוצים אָנגעהויבן צו אַנטלויפן — זענען די קעמפער פון אָפּאַלינסקי, נאָכיאָגנדיק סטאַדניצקיס מענטשן, אַריינגעפאַלן קיין לאַנצוט און זיך נוקם געווען איבער די איינוווינער, וועלכע זיי האָבן באַראַבעוועט און אויסגעמאָרדעט. עס איז דאַן פאַרברענט געוואָרן אַ טייל פון דער שטאָט, עס זענען פאַרניכטעט געוואָרן די שטאָטישע פנקסים און דאָקומענטן פון שטאָטישע פּריווילעגיעס, עס זענען אויסגערויבט געוואָרן די קירכעס, און די שלאָס אויף „גאָלן־באַרג" איז צורויבט און פאַרברענט געוואָרן.

סטאַדניצקין איז געלונגען זיך צו ראַטעווען און ער איז באַלד צוריקגעקומען קיין לאַנצוט, וואו ער האָט זיך נוקם געווען איבער יעדן, אויף וועמען עס איז נאָר געפאַלן אַ חשד, אַז ער האָט אָנטיילגענומען אינעם רויב אויפן שלאָס.

אין יאָר 1610 איז ענדלעך געקומען צו אַן אַנטשיידנדיקער שלאַכט צווישן אָפּאַלינסקי און סטאַדניצקי, וועלכער איז געפאַלן אינעם קאַמף מיט אָפּאַלינסקיס מיליטער, איבערלאָזנדיק דריי זין. דער יינגסטער פון זיי, סטאַניסלאַוו, ווען ער איז פאַרבליבן אַליין און האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיט די חובות פונעם פאָטער און זיינע צוויי ברידער, האָט אין יאָר 1629 אָפּגעטרעטן לאַנצוט פאַר אַ סכום פון 250.000 פוילישע זלאָטעס דעם פירשט סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי, דעם רייסישן וואָיעוואָדע.

אין סטאַדניצקיס צייט איז די צאָל פון דער שטאָטישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט אין יאָר 1589, ווי עס גיט איבער זענאן שוסט באַטראָפן 1785 נפשות, געפאַלן אויף אַ דריטל און האָט זיך געפונען אין מצב פון אַ פולשטענדיקער ירידה.

.5

דער נייער אייגנטימער פון דער שטאָט, סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי, האָט צוריקגעגעבן דער שטאָט איר קאַטוילישן כאַראַקטער, ער האָט פאַרטריבן פון לאַנצוט די דיסידענטן, צוריקגערופן די דאָמיניקאַנער און צוריקגעגעבן זיי דעם קלויסטער מיט די גיטער.

שוין אין יאָר 1629 האָט לובאָמירסקי אָנגעהויבן בויען אַ הערלעכן באַפעסטיקטן פּאַלאַץ, אויפן שטח פון דאָרף סאָבינא, וועלכער איז פערטיק געוואָרן ערשט אין יאָר 1641. לובאָמירסקי האָט אויך געזאָרגט פאַר דער זיכערקייט פון דער שטאָט גופא און געווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט דער אַנטוויקלונג פון האַנדל און מלאכה אין דער שטאָט. עס האָט זיך דאַן פאַרגרעסערט די צאָל איינוואוינער, און אויסגעברייטערט

דער שטח פון דער שטאָט. שוין פריער האָבן די איינוואוינער פון לאַנצוט נישט געוואוינט בלויז אינערהאַלב פון די שטאָטישע באַפעסטיקונגען; זיי האָבן זיך געשאַפן וואוינונגען מחוץ די פאָרטיפיקאַציעס וועלכע האָבן אַרומגערינגלט די שטאָט.

סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי אונטערשטרייכט אין זיין אויבן ציטירטן בוך דעם דאָזיקן פאַקט מיט דער באַמערקונג, אַז אין אַ געוויסן מרחק פון דער גרענעץ פון דער שטאָט האָט זיך געפונען דער שפּיטאָל, אָדער אייגנטלעך אַן אַזיל פאַר אָרעמע זקנים, ווי אויך אַ קליינע קירכע גלייך ביים וועג, וואָס פירט קיין ריישע און טראָגט היינט דעם נאָמען דאָמיניקאַנסקאַ־גאַס.

צעטנאַרסקי ווייזט אויך אָן, אַז נאָך היינט זענען פאַראַן דאָקומענטן, פון וועלכע מיר דערוויסן זיך, אַז אויף האַנטווערקער, וואָס האָבן געאַרבעט אין די פאָרשטעט פון לאַנצוט ווי אויך אויף די איינוואוינער פון דער שטאָט גופא האָבן די שטאָט אייגנטימער אַרויפגעלייגט פאַרשידענע התחיבותן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער פליכט צו באַשיצן די שטאָט. די דאָזיקע עקספּאַנזיע האָט זיך, לויט צעטנאַרסקין געצייגן ווייטער, אין דער ריכטונג פון דער היינטיקער גרונוואַלדזקאַ־און קאָנאָפּניצקאַ־גאַס און אין דער געגענט פון דער היינטיקער פאָרשטאָט (פשעדמיעשציע), ווייל דער דאָזיקער שטח איז געווען אַממייסטן נאָענט צו דער הויפּט־קאָמוניקאַציע־ליניע.

ווען דער שטח אין לאַנצוט איז געוואָרן ענג, האָט מען אָנגעהויבן בויען אין „פשעדמיעשציע" און „פּאָדוויעזשיניעץ", וועלכע זענען פון אָנהויב געווען נאָר אַ פאַרלענגערונג פון דער שטאָטישער טעריטאָריע און האָבן אַ לאַנגע צייט נישט געבילדעט קיין באַזונדערע געמיינדעס. ערשט אין די שפּעטערע יאָרן, ווען אין גאַליציע האָבן שוין געהערשט די האַבסבורגער, האָבן זיך די „פּאָדוויעזשיניעץ" און פשעדמיעשציע" קאָנסטיטואירט אַלס זעלבסשטענדיקע געמיינדעס.

.6

נאָך דעם טויט פון סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי אין יאָר 1649 האָט די לאַנצוטער ירושה איבערגענומען זיין זון, יעזשי סעבאַסטיאַן, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט בעת די שוועדישע איבערפאַלן אויף פּוילן.

נאָכן נצחון איבער די פרעמדע אָקופּאַנטן, האָט זיך דער קעניג יאַן קאַזימיעזש אויפגעהאַלטן אין חודש יאַנואַר 1656 אין לאַנצוט אַלס גאַסט ביים פירשט יעזשי סעבאַסטיאַן, וועמענס שלאָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צייטווייליקע רעזידענץ פאַרן קעניג און זיינע אָנהענגער.

פון די שלאַכטן מיט די פרעמדע חיילות האָט לאַנצוט זייער שטאַרק געליטן. ווען דער פירשט פון זיבענבירגען, ראַקאָטשי, האָט זיך אין יאָר 1657 אַריינגעריסן קיין פּוילן, פאַרנומען גאַנצע שטחים פּוילישע ערד און חרוב געמאַכט אַלץ, וואָס איז אים געשטאַנען אין וועג, איז ער אָנגעקומען ביז צו די מויערן פון לאַנצוטער שלאָס, וועלכן ער האָט אָבער טראָץ אַלע באַמיאונגען נישט געקאָנט דעראָבערן. די שטאָט לאַנצוט איז אָבער געפאַלן, און ווען זיינע צעווילדעטע חיילות האָבן איר פאַרנומען איז זי אָפּגעבערנט געוואָרן צוזאַמען מיטן אַלטן פּילעצקי־שלאָס, וועלכער איז פון דאַן אָן מער נישט אויפגעבויט געוואָרן. עס זענען פאַרברענט געוואָרן ביידע קירכעס, דער אַלטער ראַטהויז און די הייזער, וואָס האָבן זיך געפונען אַרום דעם לאַנצוטער מאַרק.

אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער שטאָט האָט געהאַט די אַדמיניסטראַטיווע און ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט פון די דערמאָנטע ביידע לובאָמירסקיס, סטאַניסלאַוו, און זיין זון יעזשי. אין דער דאָזיקער תקופה איז געשטיגן די באַדייטונג פון די לאַנצוטער צעכן און עס האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט די מלאכה, אָן צווייפל אַ דאַנק דעם גוט איינגעאָרדענטן און צאָלרייך באַוואוינטן שלאָס.

דער עלטסטער און שטאַרקסטער צעך איז געווען דאַן אין לאַנצוט דער וועבער־צעך, וועמענס תקנות זענען פעסטגעשטעלט געוואָרן נאָך אין דעם דאָקומענט פון יאָר 1406. לויט דער החלטה פון סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי זענען פאַרפאַסט געוואָרן פאַר דעם דאָזיקן צעך נייע תקנות לויטן מוסטער פון דער צעך־אָרדענונג אין פשעוואָרסק מיט דעם אונטערשייד, וואָס די לאַנצוטער צעך־סטאַטוטן האָבן אָנגעהאַלטן אַ ספּעציעלע פאָרשריפט בנוגע דער מיליטערפליכט פון די בעלי־מלאכה׳ס בעת אַן אָנפאַל אויף לאַנצוט, וואָס איז דאַן געווען אַ באַפעסטיקטע שטאָט. אַ נייעס איז נאָר געווען וואָס דער דאָזיקער צעך־דאָקומענט איז געשריבן געוואָרן אין דער פּוילישער שפּראַך, אַ זאַך וואָס באַווייזט, אַז דער דייטשער עלעמענט, וועלכער איז אין 14־טן יאָרהונדערט געווען אַ וויכטיקער גורם פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, האָט זיך שוין אַסימילירט אין 17־טן יאָרהונדערט דורך די שטענדיקע ווירטשאַפטלעכע און פאַמיליערע פאַרבינדונגען מיט דעם פּוילישן עלעמענט. מיט דער דייטשער שפּראַך האָט מען זיך ביז צום אָנהויב פון 17־טן יאָרהונדערט באַנוצט נאָר אין די שטאָטישע אַמטלעכע אַקטן פון לאַנצוט.

עס זענען אויך איצט אַנטשטאַנען נייע לוקסוס־מלאכות ווי גיסעריי־אויסאַרבעטונג פון מנורות און קלענערע גלאָקן, אָבער אַמייסטן אַנטוויקלט איז געווען די וועבעריי.

פון זענאָן שוסט׳ס מאָנאָגראַפיע „לאַנצוט און די סביבה" (וואַרשע 1959) דערוויסן מיר זיך, אַז לויט די חשבונות פון הכנסות און הוצאות פון דער שטאָט לאַנצוט פאַר די יאָרן 1563 — 1607 איז אין יאָר 1579 אויף 115 באַשטייערטע האַנטווערקער אויסגעקומען 37 וועבער, דאָס הייסט 30% פון דער אַלגעמיינער צאָל האַנטווערקער.

עס האָט זיך אויך דאַן אַנטוויקלט אין לאַנצוט דער האַנדל, דערצו האָבן אַ סך געהאָלפן די אָפטע ירידים. דעם 1656.1.28 בעת דעם אויפנטהאַלט פון קעניג יאַן קאַזשימיעזש אין לאַנצוט, האָט די שטאָט באַקומען די פּריווילעגיע אָפּצוהאַלטן ירידים.

דער פּראָצעס פון כסדרדיקער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט איז אָבער אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין דער צווייטער העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט, ווען דער פירשט יעזשי לובאָמירסקי האָט פאַרנומען אַ פיינטלעכע שטעלונג לגבי דעם פּוילישן קעניג און האָט זיך געשטעלט בראש פון אַן אויפ־

שטאַנד. דער פּוילישער סיים האָט אים פאַרמשפּט אויף פאַרטרייבונג פון לאַנד. ער איז געשטאָרבן אין ווראצלאַוו אין יאָר 1667.

7.

יעזשי לובאָמירסקי האָט איבערגעלאָזט 5 זין, וועלכע האָבן געירשנט די לאַנצוטער גיטער, אָבער פּאַקטיש האָט געהערשט אויפן שלאָס די אלמנה באַרבאַראַ, וועלכע האָט געלייגט גרויס געוויכט אויף דער אַנטוויקלונג פון די שטאָטישע צעכן. אין איינער פון אירע פּריווילעגיעס האָט זי געשענקט דעם וועבער־צעך אַ גרעסערן שטח ערד אין מערבדיקן טייל פון דער שטאָט, כדי אויפצובויען דאָרט וואוינהייזער פאַר די מיטגלידער פונעם צעך.

גאָר שווער און קריטיש איז געווען דער מצב פון לאַנצוט, ווען איינער פון יעזשי לובאָמירסקיס זין, היעראָנים אויגוסטין, איז אַריבער צום לאַגער פון דער וואַרשעווער קאָנפעדעראַציע, וועלכע איז געווען קעגנעריש איינגעשטעלט לגבי דעם פּוילישן קעניג אויגוסט דעם צווייטן. ערשט ווען אויגוסט דער צווייטער האָט איינגענומען לאַנצוט, וואו ער האָט זיך אויף אַ קורצע צייט אַליין אויפגעהאַלטן, האָט זיך דער פירשט היעראָנים אונטערגעגעבן און איז אַריבער אויף דער זייט פון קעניגלעכן לאַגער.

אין יאָר 1699 האָט איבערגענומען לאַנצוט מיטן שלאָס זיין עלטערער ברודער, סטאַניסלאַוו העראקליוש, אַ האַרציקער פריינט פון קעניג יאַן סאָביעסקי, אַ באַדייטנדער מלוכה־מאַן און געלערנטער, וועלכער האָט זיך קודם כל גענומען צום ווידעראויפבוי פון דעם טיילווייז אָפּגעברענטן שלאָס. נאָך זיין טויט אין יאָר 1702 האָט די לאַנצוטער ירושה איבערגענומען זיין זון פראַנצישעק, וועלכער האָט 2 יאָר שפּעטער איבערגעגעבן די שטאָט מיט די לאַנצוטער גיטער דעם יינגערן ברודער טעאָדאָר, אַ פּעאיקער און אויסגעצייכנטער אַדמיניסטראַטאָר. זיין עיקרדיקע דאגה איז געווען צו הייבן דעם וואוילשטאַנד פון די איינוואוינער פון דער שטאָט און אַרומיקע אָרטשאַפטן, אַרויסווייזנדיק אַ ספּעציעלע פאַראינטערעסירונג פאַר די שטאָטישע צעכן, וועלכע ער האָט באַשאַנקען מיט מתנות און פּריווילעגיעס.

זיינע יורשים האָבן אויפן סמך פון אַ פּשרה אין יאָר 1745 פאַרטיילט צווישן זיך די איבערגעבליבענע ירושה אויף אַזאַ אופן, אַז לאַנצוט מיטן שלאָס איז צוגעפאַלן דעם פירשט סטאַניסלאַוו, און פּשעוואָרסק און די איבעריקע גיטער האָט באַקומען דער פירשט אַנטאָני לובאָמירסקי. דער פירשט סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי (דער דריטער) איז געווען דער לעצטער קעניגלעכער מאַרשאַלעק פון פּוילן און ער האָט זיך קונה שם געווען אַלס פאַרדינסטפולער, אָנגעזעענער מלוכה־מאַן, לכבוד וועמען דער פּוילישער קעניג סטאַניסלאַוו אויגוסט האָט באַפוילן אַרויסצוגעבן אַן אויסצייכנונגס־מעדאַל צוליב זיינע גרויסע פּאָליטישע פאַרדינסטן פאַר פּוילן. דערביי האָט ער נישט פאַרגעסן דעם לאַנצוטער שלאָס ווי אויך די שטאָט גופא. ער האָט חתונה געהאַט מיט דער גרעפין עליזשביעטא טשאַרטאָריסקאַ, וואָס האָט צו יענער צייט געגאָלטן אַלס די רייכסטע גרעפין אין אייראָפּע. צום שטענדיקן וואוינאָרט האָט די גרעפין אויסגעקליבן לאַנצוט, וואו זי האָט איבערגעבויט דעם שלאָס מיט דער פעסטונג און אים געמאַכט צו אַ הערלעכן באַקוועמען פּאַלאַץ, וואָס זיינע סאַלאָנען זענען אויסמעבלירט געוואָרן מיט זייער טייערע קונסטפולע מעבל, בילדער און גאַלעריעס פון פּרעכטיקע סטאַטועס.

דאָס באַזעצן זיך פון דער גרעפין עליזשביעטא אין לאַנצוט האָט אין אַ גרויסער מאָס בייגעטראָגן צו דער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ פון דער שטאָט, ווייל פון דאַן אָן איז די לאַנצוטער באַפעלקערונג געשטאַנען אין אַן ענגן ווירטשאַפטלעכן קאָנטאַקט מיט די איינוואוינער פונעם שלאָס. אַ סך הילף און שטיצע האָבן איצט באַקומען פון די שלאָס־אייגנטימער פאַרשידענע שטאָטישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, דערביי האָבן די שטאָט־איינוואוינער באַקומען מער פאַרדינסט־מעגלעכקייטן סיי פון מסחר, סיי פון מלאכות.

נאָכן טויט פון דעם פירשט סטאַניסלאַוו איז די גרעפין עליזשביעטא אַוועק אויף אַ לענגערן אויפנטהאַלט קיין פּאַריז. דער אויסברוך פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָט געצוואונגען די פירשטין צו פאַרלאָזן פראַנקרייך און זיך צוריקקערן קיין לאַנצוט, וואו עס זענען צוזאַמען מיט איר געקומען מערערע פּאָליטישע פראַנצויזישע עמיגראַנטן, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען דער גראַף אַנטאַני דע בורבאָן, דער שפּעטערדיקער פראַנצויזישער קעניג, לודוויק דער 18־טער, ווי אויך די באַרימטע שריפטשטעלערין מאַדאַם דע סטעל. אין דער דאָזיקער תקופה האָבן זיך אויפגעהאַלטן אויפן לאַנצוטער שלאָס אַזעלכע געסט, ווי קאָשציושקאָ, קאָללאָנטאַי, יאַן שניאַדעצקי און אַנדערע באַרימטע פּערזענלעכקייטן.

די גרעפין עליזשביעטא האָט אין לאַנצוטער שלאָס אַדורכגעלעבט די גאַנצע טראַגעדיע און כאַאָס פון דער פּוילישער מלוכה בעת די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות. און ווען עס זענען זיך נאָך נאַפּאָלעאָנס מפּלה צונויפגעקומען אין ווין די זיגרייכע פאַרטרעטער פון די אייראָפּעאישע מלוכות, איז די פירשטין עליזשביעטא טראָץ איר הויכן עלטער געפאָרן קיין ווין, וואו זי האָט אויפן גרויסן שלום־קאָנגרעס פון 1815 אויסגענוצט אַלע אירע באַציאונגען פון אַמאָליקע צייטן, כדי צו העלפן די פּוילישע פּאַטריאָטן אין זייערע פּאָליטישע אונטערהאַנדלונגען. זי איז געשטאָרבן אין יאָר 1816 אין ווין און ערשט אַ דאַנק איר אוראייניקל דעם גראַף אַלפרעד יוזעף פּאָטאָצקי,* זענען אירע ביינער איבערגעפירט געוואָרן קיין לאַנצוט, צו דעם געמיינזאַמען משפּחה־קבר.**

---

* עליזשביעטאס טאָכטער יוליא האָט חתונה געהאַט מיט דעם באַרימטן פּוילישן וויסנשאַפטלער יאַן פּאָטאָצקי. זייער זון איז געווען אלפרעד יוזעף פּאטאצקי.

**אין חודש מערץ, 1960, האָט זיך באַוויזן אין דער יידישער פּרעסע אין ישראל („לעצטע נייעס”) אַ ידיעה, אַז אין עסטרייך האָט זיך מגייר געווען דער 65־יעריקער גראַף אסקאר לובאָמירסקי, פון דער לאַנצוטער פירשטן־משפּחה לובאמירסקי. דער גראַף אסקאר לובאמירסקי האָט מיט 40 יאָר צוריק חתונה געהאַט מיט אַ יידישער פרוי, איז איר געבליבן געטריי אַפילו בעת דעם נאַצי־רעזשים און האָט אויף זיך מקבל באהבה געווען אַלע צרות און דערנידעריקונגען מצד די נאַציס. די טיראָלער יידן זענען שטאָלץ מיטן גר אברהם לובאמירסקי און האָבן באַשלאָסן אים אויסצוּוויילן אַלס פאָרזיצער פון זייער קהילה. דער גראַף איז באַקאַנט ווי אַ גרויסער פריינט פון מדינת ישראל, פאַר וועלכע ער האָט שוין נישט איינמאָל געשפּענדעט באַדייטנדע געלט־סומען.

.8

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט האָט די גרעפין עלזשביעטא איבערגעלעבט די ערשטע טיילונג פון פוילן. זומער, 1772, איז לאַנצוט אַריבער צו דער עסטרייכישער מאַכט. די נייע פאָליטישע פאַרהעלטענישן האָבן געהאַט אַ גאָר שלעכטע ווירקונג אויפן ווירטשאַפטלעכן מצב פון דער שטאָט לאַנצוט. די עסטרייכישע רעגירונג האָט פאַרשיט גאַליציע מיט נייע דעקרעטן, באַפעלן און אַדמיניסטראַטיווע פאַראָרדענונגען, כדי וואָס מער ווירטשאַפטלעך אָפּהענגיק צו מאַכן דאָס אָקופּירטע לאַנד פון די דייטש־עסטרייכישע צענטראַלע פּראָווינצן.

לאַנצוט איז אַראָפּגעפאַלן צו דער מדרגה פון אַ צווייטראַנגיק שטעטל. עס איז געפאַלן די צאָל איינוואוינער, און ווי עס גיט איבער סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, האָט די שטאָט במשך די נעכסטע עטלעכע יאָר געציילט נישט מער ווי צוויי און אַ האַלב טויזנט נפשות.

אויף די איינוואוינער פון דער שטאָט האָט געדריקט אַ געוואַלטיקע שטייערלאַסט, וואָס האָט איבערגעשטיגן זייערע באַגרענעצטע פאַרדינסט־מעגלעכקייטן, בפרט, אַז די ביליקערע אויסאַרבעטונגען פון דער גרויסער עסטרייכישער און טשעכישער אינדוסטריע האָבן פאַרפלייצט גאַליציע און דערמיט אַוועקגענומען ביי די לאַנצוטער האַנטווערקער די אַרבעט און פּרנסה.

אַ גרויסע ענדערונג איז איצט פאָרגעקומען אין פאַרהעלטעניש צווישן די איינוואוינער פון לאַנצוט און אייגנטימער פון שלאָס. עס האָט זיך פאַרענדיקט די מאַטעריעלע און פערזענלעכע אָפּהענגיקייט פון דער שטאָט פון דעם שלאָס־האַר — לאַנצוט איז געוואָרן אַ זעלבסטשטענדיקע אַדמיניסטראַטיווע איינהייט. עס זענען אָפּגעשאַפן געוואָרן די באַפעסטיקונגס־מויערן, וואָס האָבן אַרומגענומען די שטאָט, די וואַלעס זענען אויסגעגליכן געוואָרן, ווייל זיי האָבן איצט פאַרלוירן זייער באַדייטונג.

אַ גרויסע באַדייטונג פאַר לאַנצוט האָט געהאַט דער וועג קראָקע־לעמבערג, וועלכער איז אויסגעבויט געוואָרן אין די יאָרן 1795—1810. דער דאָזיקער, אַזויגערופענער „קייזער־וועג" האָט געשאַפן אַ פיל קירצערע און באַקוועמערע פאַרבינדונג מיט ריישע פון איין זייט, און מיט פשעוואָרסק און יאַראסלאוו, פון דער צווייטער זייט, דורך גלאָכעוו און קאָשין. לאַנצוט האָט ווירטשאַפטלעך געליטן דערפון, ווייל די איינוואוינער פון די אַרומיקע ערטער און אַפילו פון לאַנצוט גופא האָבן געזוכט סחורות אין די גרעסערע געשעפטן אין ריישע. עס זענען טאַקע געפאַלן איצט עטלעכע בראַנזשעס, וואָס האָבן פריער געהאַט אַזאַ גרויסע באַדייטונג אין לאַנצוט, ווי, למשל, די וועבעריי פון וואָל און לייוונט־אויסאַרבעטונגען, ווי אויך די אַזוי אַנטוויקלטע אין לאַנצוט בראַנפן־אויסאַרבעטונג — אַלץ באַשעפטיקונג, וואָס האָבן זייט דורות געשפּייזט אַ גרויסן טייל פון דער לאַנצוטער באַפעלקערונג.

.9

אין די לאַנצוטער גיטער איז נאָכן טויט פון דער גרעפין עלזשביעטא לובאמירסקא איינגעפירט געוואָרן אַ געריכטלעכע אַדמיניסטראַציע (מאַיאָראַט), לויט וועלכער די גאַנצע פירשטלעכע ירושה איז צעטיילט געוואָרן אויף דריי גלייכע טיילן, פון וועלכע אַלפרעד פאָטאָצקי האָט באַקומען די לאַנצוטער גיטער. דער גראַף אַלפרעד האָט זיך אויסגעצייכנט אין די קאַמפן פון די פוילישע לעגיאָנען, אין נאַפּאָלעאָנס אַרמיי. נאָך דער אומגליקלעכער שלאַכט ביי באָראָדין, איז אַלפרעד פאָטאָצקי אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אַ קאָזאַקן פּאַטראָל און אָפּגעשיקט געוואָרן קיין סיביר, וואו ער איז פאַרבליבן ביז צום יאָר 1814. ערשט נאָך דער אַנטגילטיקער מפּלה פון נאַפּאָלעאָנען, ווען עס זענען צעריבן געוואָרן פוילנס באַפרייאונגס־חלומות, האָט דער צאַר אַלעקסאַנדער באַגנעדיקט אַלע פוילישע פאַרשיקטע און דערלויבט זיי זיך צוריקצוקערן אין זייערע היימען.

אויך דער גראַף אלפרעד פאָטאָצקי האָט זיך צוריקגעקערט קיין לאַנצוט. זיין פאַראינטערעסירונג און זאָרג פאַר דער שטאָט און שלאָס האָט פיל געהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

קוים אָבער האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן די ערשטע סימנים פון אַ פאַרבעסערונג אין עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט, וואָס איז אַזוי געפאַלן נאָך דער טיילונג פון פוילן, האָט אין יאָר 1820 אַ שריפה פאַרניכטעט כמעט די גאַנצע שטאָט. דאָס פייער האָט זיך אָנגעהויבן אין די קאָשאַרן, אין דער אַזוי גערופענער „שטערמערוווקע" (שטערמער איז געווען דער נאָמען פון שלאָס־פאַרוואַלטער). עס זענען אַוועק מיטן פייער אַלע הילצערנע הייזער, צווישן זיי אויך אַלע אַלטערטימלעכקייטן און היסטאָרישע דאָקומענטן. אַ לענגערע צייט האָט זיך די אַנטוויקלונג פון דער שטאָט צוריקגעהאַלטן און גלייכצייטיק האָט זיך איבערגעאַנדערשט איר אויסזען.

לויט דעם, ווי סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי באַשרייבט די שטאָט פון פאַר דער שריפה, זענען געשטאַנען אַרום די עפנטלעכע פלעצער און גאַסן כמעט בלויז הילצערנע פאַרטער־הייזלעך אין אַלטן פוילישן סטיל, אַ חוץ עטלעכע גרעסערע בנינים ווי די שול, די קירכן, דער קלויסטער, דער שלאָס און דאָס ראטהויז. אַרום דעם מאַרק זענען געשטאַנען ברייטע „פאַדציעניעס" וואו עס האָבן זיך געפונען קראָמען, וואָס האָבן געהערט צו יידישע סוחרים, זענען דאַן פאַרברענט געוואָרן, און נאָכן יאָר 1820 איז פאַרבאָטן געוואָרן אין לאַנצוט אויפצושטעלן הילצערנע קראָמען אויף פלעצער און גאַסן. יעדע בראַנזשע האָט זיך קאָנצענטרירט אויף אַן אַנדער גאַס, אַזוי, למשל, האָבן זיך אויף דער גאַס, וואָס האָט זיך געצויגן פון מאַרק צו דער טאַרגאָוויצע (וואו עס שטייט היינט די געביידע פון דער „גוויאזדא"), קאָנצענטרירט די קצבים, אין דער שכנותדיקער גאַס — די שמידן און אין אַן אַנדערער גאַס, וואָס האָט זיך געצויגן הינטער די וואַלעס, האָבן געוואוינט די וועבער, וועלכע האָבן געהאַט די מעגלעכקייט אויף די שכנותדיקע פעלדער ביים טייכל צו בליכעווען זייערע לייוונטן. פון דער דאָזיקער גאַס איז אַנטשטאַנען די היינטיקע „טקאַצקא" און די יאַן צעטנאַרסקי־גאַס.

נאָך דער שריפה זענען פאַרשוואונדן די „פאַדציענעס", וואָס זענען געשטאַנען אַרום דעם מאַרק און געבליבן זענען

נאָר די קעלערן, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער זיי. די דאָזיקע קעלערס האָט מען איצט צוגעדעקט און אויסגעבויט אויף זיי טראָטואַרן. אויפן אָרט פון פאַרטער־הייזלעך, וואָס זענען געשטאַנען אויפן מאַרק, זענען נאָך דער שריפה אויפגעבויט געוואָרן שטאָקיגע געמויערטע הייזער.

.10

ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט לאַנצוט גובר געווען די אַלע שוועריקייטן, וואָס זענען אַנטשטאַנען נאָך דער שריפה אין יאָר 1820 און די באַמיאונגען צוריק אויפצובויען די רואינירטע שטאָט האָבן אָנגעהויבן אַרויסגעבן פּירות. אַ סך האָבן געהאָלפן צום אויפבוי פון שטאָט די אייגנטימער פון שלאָס, די פּאָטאָצקיס, וועלכע האָבן נאָך אין יאָר 1853 באַשעפטיקט אין זייערע צוויי אונטערנעמונגען — אין דער ליקער און צוקער־פאַבריק — אַן ערך 500 אַרבעטער.

דאָס אָפּשאַפן פון דער לייב־אייגנשאַפט אין יאָר 1848 האָט אויך משפיע געווען אויף דער פאַרבעסערונג פון די ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן אין דער שטאָט, ווייל דער פויער איז געוואָרן אַ בעסערער פאַרברויכער. עס האָבן זיך דערפאַר באַדייטנד אויסגעברייטערט די קעגנזייטיקע ווירטשאַפטלעכע באַציאונגען צווישן לאַנצוט און די אַרומיקע דערפער.

צו דער אַנטוויקלונג פון עקאָנאָמישן און קולטורעלן מצב האָט אויך מיטגעהאָלפן די אויסגעפערטיקטע באַנליניע ווין—לעמבערג, אין יאָר 1859.

אין יאָר 1862 איז געשטאָרבן דער גראַף אלפרעד פּאָטאצקי, איבערלאָזנדיק צוויי זין און צוויי טעכטער. די מאַיאָראַטס־גיטער פון לאַנצוט האָט איבערגענומען דער יינגסטער — אלפרעד יוזעף פּאָטאצקי. נאָך דעם באַענדיקן די אוניווערזיטעט־סטודיען, האָט ער עטלעכע יאָר געדינט אַלס עסטרייכישער דיפּלאָמאַט און דערנאָך צוריקגעקומען קיין לאַנצוט, וואו ער האָט זיך אָפּגעגעבן דער ווירטשאַפט מיט די לאַנצוטער משפחה־גיטער. אָבער שוין אין יאָר 1868 קערט ער זיך אום ווידער צו זיין פּאָליטישע טעטיקייט און ווערט צוערשט אַגראַר־מיניסטער אין דער עסטרייכישער רעגירונג, און שפּעטער, אין יאָר 1870, ווערט ער פּרעמיער־מיניסטער אין עסטרייכישן קאַבינעט. צום סוף איז ער נאָמינירט געוואָרן אין יאָר 1873 אַלס קייזערלעכער נאַמיעסטניק אין גאַליציע, און פאַרבליבן אויף דעם פּאָסטן ביז צום יאָר 1883. דער עסטרייכישער קייזער האָט אים דאַן באַשטימט אַלס וויצע־פּראָטעקטאָר פון דער וויסנשאַפטס־אַקאַדעמיע אין קראָקע. ער איז געשטאָרבן אין פּאַריז אין יאָר 1889, איבערגעלאָזט 2 זין, פון וועלכע ראָמאַן, וואָס האָט פאַרנומען וויכטיקע פּאָליטישע פּאָסטנס אין דער עסטרייכישער אַדמיניסטראַציע, האָט זיך באַזעצט אויף שטענדיק אין לעמבערג מיט דער גאַנצער פאַרוואַלטונג פון די לאַנצוטער גיטער. דאָס פאַרהעלטעניש פון פּירשטלעכן הויף צו דער שטאָט לאַנצוט איז שוואַכער געוואָרן, בפרט, ווען ראָמאַן פּאָטאצקי האָט באַפוילן צו שליסן דעם פּאַרק פאַר דער לאַנצוטער באַפעלקערונג, וועלכע פלעגט זומער דאָרט אַרומשפּאַצירן אין שאָטן פון די גרויסע צעצווייגטע ביימער. אָבער טראָץ דעם, האָט דער פּירשט נישט איבערגעריסן די פאַרבינדונג מיט דער שטאָט און האָט מיט אַ ברייטער האַנט געהאָלפן די אָרעמע קרייזן פון דער לאַנצוטער באַפעלקערונג. ראָמאַן פּאָטאָצקי האָט פאַרבונדן די שטאָט מיט דער וואַסערלייטונג אין לאַנצוטער שלאָס.

דער פּירשט ראָמאַן איז געשטאָרבן אין לאַנצוט אין יאָר 1915, און די לאַנצוטער גיטער האָט איבערגענומען זיין עלטערער זון אלפרעד דער דריטער, וועלכער האָט זיך מיט אַ באַזונדערער וואַרעמקייט און פאַראינטערעסירונג באַצויגן צו דער לאַנצוטער באַפעלקערונג, און איז אַפילו געווען טעטיק אין אירע פאַרשידענע סאָציאַלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. אַזוי האָט ער די אינוואַלידן פון דעם לאַנצוטער קרייז געשענקט אַ שטח בערך 400 מאָרג פּרוכטבאַרע ערד, דער שטאָט האָט ער אָפּגעטרעטן אַ פּלאַץ פאַר דער אויסברייטערונג פון שחיטה־הויז א. אַ. וו.

די גאַנצע אַדמיניסטראַציע און ווירטשאַפט אויפן שלאָס איז געלעגן אין די הענט פון דער אַלטער גרעפין עלזשביעטאַ.

.11

אין יאָר 1867 האָט גאַליציע באַקומען אַ ברייטע אויטאָנאָמיע, וואָס האָט געגעבן דער פּוילישער געזעלשאַפטלעכקייט גרעסערע מעגלעכקייטן צו פאַרפעסטיקן די פּוילישע מאַכטפּאָזיציעס אין גאַליציע און פאַרטיפן די השפעה פונעם פּוילישן נאַציאָנאַליזם אויף דעם קולטורעלן און ווירטשאַפטלעכן לעבן אין לאַנד.

אַזוי ווי אין גאַנצן לאַנד, האָבן זיך אויך אין לאַנצוט געלאָזט מערקן גרויסע ענדערונגען אויף אַלע געביטן פונעם געזעלשאַפטלעכן לעבן. די אָנפירערשאַפט מיט דער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אין יאָר 1879 איבערגענומען דער אינזשעניער יאַן צעטנאַרסקי, אַן ענערגישער רעפּרעזענטאַט פון דער שטאָטישער אינטעליגענץ, וועלכער איז פאַרבליבן אַן איבערייס אויף דעם אַמט פון בירגערמייסטער פון דער שטאָט לאַנצוט 35 יאָר, ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914.

אין דער תקופה פון יאַן צעטנאַרסקיס פאַרוואַלטונג, האָט זיך שטאַרק פאַרבעסערט דער עקאָנאָמישער מצב אין שטאָט און עס האָט זיך אויך אַ סך געענדערט איר אויסערלעכער אויסזען. אַן אינטענסיווע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט איצט אַנטוויקלט די פּוילישע אינטעליגענץ. דער שטאָטישער דאָקטער קראַוטשינסקי האָט געהאָלפן דער קולטור־אינסטיטוציע „מרוּווקאַ“, וועלכער ער האָט געשענקט זיין גאַנצע פּריוואַטע רייכע ביבליאָטעק און אויף אַזאַ אופן געלייגט דעם יסוד פאַר אַ באַדייטנדן קולטורצענטער אין לאַנצוט. אין דערזעלבער צייט זענען געגרינדעט געוואָרן צוויי אַנדערע ביבליאָטעקן, איינע ביי דעם „בעאַמטן־קאַסינאַ“ און די צווייטע ביי דעם פאַראיין „גוויאַזדאַ“, וואו עס האָט זיך קאָנצענטרירט דער פּוילישער קליינבירגערלעכער עלעמענט. אַלע דריי ביבליאָטעקן זענען פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַ חוץ אַנדערע קולטור־אינסטיטוציעס האָבן זיך אין לאַנצוט אין דער איבערגאַנגס־תקופה פון 19־טן אויפן

20־סטן יאָר־הונדערט שטאַרק אַנטוויקלט מערערע פינאַנציעלע אוןווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, און דאָס הויפּטזאַכלעך אַ דאַנק דעם פּוילישן געזעלשאַפטלעכן טוער און אָרגאַניזאַטאָר, דעם דעפּוטאַט פון לאַנצוטער קרייז צום פּוילישן לאַנדטאָג, באַלעסלאַוו זשאַרדעצקי. די דאָזיקע אינסטיטוציעס, האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה ניט בלויז אין לאַנצוט, נאָר אויך אין אַנדערע ערטער, וואו עס האָבן אַפילו עקזיסטירט פיליאַלן פון די לאַנצוטער קרעדיט־אַנשטאַלטן. זשאַרדעצקי איז אויך געווען איינער פון די גרינדער פון דער גרויסער לייוונט־פאַבריק און וועבער־שול אין שכנותדיקן ראַקשיווע.

אַזוי האָט זיך לאַנצוט אַנטוויקלט אין די ערשטע יאָרן פון 20־סטן יאָרהונדערט אין אַ שנעלן טעמפּאָ. אין יאָר 1907 איז דאָרט געעפנט געוואָרן דאָס הומאַניסטישע גימנאַזיום, און אין אַ יאָר שפּעטער האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג אָנגעהויבן אַדורכפירן די עלעקטריפיקאַציע פון דער שטאָט, אין וועלכער עס האָבן שוין איצט געלעבט אַן ערך 5,000 נפשות. די דאָזיקע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט האָט אויך געהאַט אַן השפעה אויף איר אויסערלעכן אויסזען. די גאַסן האָבן באַקומען באַקוועמע טראָטואַרן און אַ דאַנק דער פאַרענדיקונג פון דער קאַנאַליזאַציע אין דער שטאָט, האָבן זיך באַדייטנד געבעסערט אירע סאַניטאַרישע פאַרהעלטענישן. אין יאָר 1911 האָט די שטאָט באַקומען אַן אייגענע עלעקטריציטעט־אַנשטאַלט, וועלכע האָט באַזאָרגט גאַנץ לאַנצוט און די סביבה מיט עלעקטרישן שטראָם.

.12

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די דאָזיקע כסדרדיקע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. באַלד אין די ערשטע מלחמה־וואָכן איז לאַנצוט פאַרנומען געוואָרן דורך די רוסן, וועלכע זענען פאַרבליבן אין דער שטאָט ביז צום חודש אָקטאָבער 1914. בעת דער דאָזיקער ערשטער רוסישער אינוואַזיע אין אין לאַנצוט געשאַפן געוואָרן אַ צייטווייליקע שטאָטפאַרוואַלטונג, וואָס האָט געטראָגן א ריין פּראָ־רוסישן, ענדעקישן (פון דער נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי) כאַראַקטער, מיט דעם אַדוואָקאַט ד"ר שפּונאַר בראש. וועלכן די עסטרייכישע מאַכטאָרגאַנען האָבן אינטערנירט נאָך דעם באַפרייען די שטאָט פון די רוסן.

די ערשטע רוסישע אינוואַזיע האָט געבראַכט דער שטאָט אַ גרויסן שאָדן. אַ חוץ דער ספּירט־פאַבריק זענען פאַרברענט געוואָרן דאָס הויז פון דער משפחה טענענבױם און עטלעכע קלענערע הייזער.

דעם 6־טן נאָוועמבער 1914 האָבן די רוסן פאַרנומען לאַנצוט צום צווייטן מאָל. די דאָזיקע צווייטע רוסישע אינוואַזיע האָט שוין געדויערט ביז צום 12־טן מאַי 1915. מיט דער שטאָטפאַרוואַלטונג האָט אָנגעפירט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, וועלכער איז שוין דערנאָך עטלעכע יאָר פאַרבליבן אַלס בירגערמייסטער אין לאַנצוט, אויך נאָכדעם, ווען די רוסן האָבן צום צווייטן מאָל פאַרלאָזט די שטאָט און עס האָבן זיך צוריקגעקערט די עסטרייכישע מאַכטאָרגאַנען.

פאַרשטייט זיך, אַז אין דער צייט פון דער מלחמה האָט זיך שטאַרק פאַרערגערט דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון דער שטאָט. עס זענען געבליבן אָן אַרבעט די בעלי־מלאכהס, און די עטלעכע אינדוסטריעלע אַנשטאַלטן זענען שטיין געבליבן. טעטיק זענען נאָר געווען די צוויי גרעסערע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן געהערט צו דעם גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי — די ליקער־פאַבריק, וועלכע איז נאָך דער שריפה בעת דער ערשטער רוסישער אינוואַזיע איבערגעפירט געוואָרן אויפן שטח פון „פּאָדוויעזשיניעץ" און די ספּירט־ראַפינעריע.

.13

אין אָקטאָבער 1918 איז געפאַלן די עסטרייכישע אימפּעריע. אויף די חורבות פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע איז צווישן אַנדערע אויך אַנטשטאַנען די פּוילישע מדינה, וועלכע האָט אַרומגענומען חוץ קרוינפּוילן אויך גאַליציע. אין די ערשטע חדשים פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט האָבן די גאַליצישע ייִדן פיל געליטן, זייער פיזישע און עקאָנאָמישע עקזיסטענץ איז איצט באַדראָט געוואָרן דורך עקסצעסן און פּאָגראָמען, בפרט אין די קלענערע שטעטלעך.

די כוואַליע האָט ניט פאַרמיטן לאַנצוט. פריערישע מאַסן פון די אַרומיקע דערפער אונטערגעהעצטע דורך די ענדעקישע קרייזן און די צוריקגעקערטע סאָלדאַטן האָבן זיך געוואָרפן אויף די ייִדישע קראָמען און קלייטן אין לאַנצוט. נאָר אַ דאַנק דער מוטיקער שטעלונג פון שנעל אָרגאַניזירטן ייִדישן זעלבסשוץ איז ניט געקומען צו אַ בלוט־פאַרגיסונג און צו אַ גרעסערן רויב פון ייִדיש פאַרמעגן.

דאָס געזעלשאַפטלעכע און ווירטשאַפטלעכע לעבן אין לאַנצוט, האָט איצט אָנגעטראָפן אויף שטאַרקע שטערונגען, דערביי האָט די נאָענטקייט פון רײשע שלעכט געווירקט אויף אַ ברייטערע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און די שלאָסבאַזיצער, די פּאָטאָצקיס, האָבן ניט געהאָלפן פאַרשטאַרקן די אינדוסטריע אין דער שטאָט. די פריערישע באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער, האָט געלעבט פון אירע מאָגערע שטיקלעך פעלד אין דוחק און נויט. דעריבער האָבן זיך די פריערים פון דעם לאַנצוטער באַצירק אין די יאָרן 1932—1936 שטאַרק ראַדיקאַליזירט און געפאָדערט אין מאַסן־מאַניפעסטאַציעס ערד און אַרבעט. אין דעם דאָרף גראַדזיסקאָ, ניט ווייט פון לאַנצוט, איז אַפילו געקומען צו בלוטיקע אַרויסטרעטונגען און קאַמפן צווישן די פריערים און דער מלוכהשער פּאָליציי.

ביז צו דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט לאַנצוט ניט דורכגעמאַכט קיין גרעסערע אַנטוויקלונג און איז ניט אַרויס פון די ראַמען פון אַ פּראָווינציעלער שטאָט.

.14

די היטלעריסטישע אָקופּאַציע האָט זיך בלוטיק איינגעשריבן אין דער געשיכטע פון לאַנצוט, אַזוי ווי אין גאַנצן פּוילן. וועגן דער דאָזיקער תקופה אין לאַנצוט שרייבט דער היסטאָריקער זענאָן שוסט אין זיין אויבן ציטירטער מאָנאָגראַפיע („לאַנצוט און די סביבה") אָט וואָס:

„דאָס דאָזיקע וועגעטירן פון דער פּראָווינציעלער שטאָט האָט איבערגעריסן דער ברוטאַלער איבערפאַל פון די היטלעריסטישע חיילות. שווערע נסיונות פון דער אָקופּאַציע דריקן אויף דער באַפעלקערונג, און די פּוילישע איינוואוינער לעבן אונטער דער שטענדיקער אימה פון „לאַפּאַנקעס” און טראַנספּאָרטן אין די טויטנלאַגערס”.

די אייגנטימער פונעם שלאָס, די פּאָטאָצקיס האָבן כמעט גאָרנישט געליטן, ווייל בעת דער גאַנצער צייט פון דער מלחמה האָט זיך אין די סאַלאָנען פון שלאָס אויפגעהאַלטן דער היטלעריסטישער שטאַב.

דער לעצטער אָרדינאַט פון די פּאָטאָצקיס, אַלפרעד דער דריטער, האָט אין יאָר 1944 פאַרלאָזן לאַנצוט ערב דער באַפרייאונג פון דער שטאָט דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי, און אַרויסגעפירט קיין אויסלאַנד 11 וואַגאָנען מיט די טייערסטע קולטור־אוצרות און זעלטענע בילדער און פּאָרצעלאַן־אויסאַרבעטונגען. ער איז געשטאָרבן אין דער שווייץ און האָט איבערגעלאָזט זכרונות וועלכע זענען דערשינען אין לאָנדאָן אין יאָר 1959 אונטערן טיטל: — ”Master of Lancut The Memoirs of Count Alfred Potocki”.*

אין אויגוסט 1944 האָבן די סאָוויעטישע חיילות באַפרייט לאַנצוט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. פאַר דער שטאָט, אין וועלכער די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אומגעבראַכט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון אַ נייעם רעזשים אין דעם נייעם פּוילן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַ קאַפּיטל פון דער געשיכטע פון דער שטאָט לאַנצוט, וואָס האָט נישט קיין שייכות מער צו אונדזער אַרבעט.

יידן אין לאַנצוט

פון די עלטסטע צייטן ביז צו דער ערשטער טיילונג פון פוילן (1772)

1

מיר האָבן זיך ברייט און אויספירלעך באַשעפטיקט מיט דער געשיכטע פון דער שטאָט לאַנצוט גופא, כדי אויף דער קאַנווע פון די היסטאָרישע אַנטוויקלונגען, וואָס די שטאָט האָט דורכגעמאַכט, געבן אַ פול בילד פון יידישן ישוב אין לאַנצוט זינט זיין אַנטשטייאונג ביז צו זיין אונטערגאַנג.

די היסטאָריקער פון דער שטאָט לאַנצוט, זענאָן שוסט און סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, שרייבנדיק די געשיכטע פון לאַנצוט און איר אַנטוויקלונג, האָבן אָדער אינגאַנצן פאַרשוויגן (זענאָן שוסט) — אָדער נאָר דרך אגב דערמאָנט די יידן און זייער ראָל און טעטיקייט אין לאַנצוט, ווי דאָס האָט געטאָן סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, וועלכער דערמאָנענדיק שוין יאָ אין זיין אויבן ציטירטן בוך* די יידן אין לאַנצוט, האָט אָבער פאַרגעשטעלט אויף אַן ענג סוביעקטיוון אופן זייער ראָל און באַדייטונג פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

עס לעבט אָבער אין לאַנצוט אַ היסטאָריקער־אַמאַטאָר און קולטור־טוער, ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי, דער פּאָפּולערסטער דאָקטער אין לאַנצוט און איר סביבה, וועלכער האָט זינט יאָרן לאַנג געזאַמלט ביכער, אַלטע דאָקומענטן און היסטאָרישע אַקטן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער שטאָט אין אומגעבונג. דער דאָזיקער בכבודיקער דאָקטער, (איצט פאָרזיצער פון צוגרייטונגס־קאָמיטעט פון 600־יעריקן יובילעאום פון לאַנצוט), באַשעפטיקט זיך נאָך עד היום מיט זאַמלען און אָרדנען אַלע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון לאַנצוט. אין אַ בריוו צום יידישן היסטאָריקער ד״ר געלבער, פון 1958.12.28 שרייבט ד״ר באַליצקי, אַז אין פאַרשידענע ביבליאָטעקן געפינען זיך 10 שטאָטראַט־פּנקסים פון 16־טן ביז צום 19־טן יאָר־הונדערט, וועלכע זענען וויכטיק פאַר דער געשיכטע פון לאַנצוט, און אַז בשייכות מיטן 1.000 יאָריקן יובילעאום פון פוילן, וויל דער יובל־קאָמיטעט אַרויסגעבן עטלעכע פון די דערמאָנטע פּנקסים. ערשט נאָכן דורכשטודירן די דאָזיקע פּנקסים, אונטערשטרייכט ד״ר באַליצקי אין דעם דאָזיקן בריוו, וועט מעגלעך זיין צו געפונען אַ סך מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט. בקרוב דאַרף אויך אין לאַנצוט פאָרקומען אַ צוזאַמענפאָר פון היסטאָריקער, כדי צו באַאַרבעטן און אַרויסגעבן עטלעכע שטאָטישע לאַנצוטער פּנקסים. אַ גאָר דאַנקבאַרע אויפגאַבע וועט דערפילן דער יידישער היסטאָריקער, וועלכער וועט זיך נאָכן פאַרעפנטלעכן די דערמאָנטע פּנקסים און דאָקומענטן, געבן די מי אויסצופאָרשן און צונויפזאַמלען אַלע איינצלהייטן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט.

דערווייל מוזן מיר זיך באַגניגן מיטן מאַטעריאַל, וועלכן מיר האָבן געקאָנט דערגרייכן, פאַרשטייט זיך, אַז צוליב דעם

* Miasto Łancut — 1937

* מיט דער פריצישער משפחה פּאָטאָצקי איז פאַרבונדן אַ לעגענדע, וועלכע דערציילט וועגן דעם „גר צדק”, דעם גראף וואַלענטין פּאָטאָצקי, וואָס האָט זיך מגייר געווען און צוליב דעם זייער שווער געליטן. מען האָט אים חושד געווען, אַז ער זוכט אָנהענגער צווישן קריסטן, כדי זיי איבערצורעדן זיך מגייר צו זיין, און ווען ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צוריקצוקערן צום קריסטלעכן גלויבן איז ער אין יאָר 1746 פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט און האָט אויסגעהויכט זיין נשמה אויף אַ שייטערהויפן. אַ דאַנק די באַמיאונגען פון אַ ווילנער ייד, זענען די רעשטלעך פון אַש פון פאַרברענטן „גר צדק” געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויף דעם ווילנער בית עלמין. אויף דעם אָרט פונעם קבר איז מיט דער צייט אַרויסגעוואַקסן אַ גרויסער בוים. וועלכן די ווילנער יידן פלעגן מאַסנווייז באַזוכן. אַ בייזע האַנט האָט שפּעטער אָפּגעזעגט דעם לעגענדאַרן בוים. די געשיכטלעכע פאָרשונגען בנוגע דער דאָזיקער לעגענדע האָבן אָבער נישט געפונען קיין פאַקטישע באַווייזן. דער דיכטער און דראַמאַטורג אַלטער קאַציזנע האָט די דאָזיקע לעגענדע באַאַרבעט אין אַ דראַמע „דער דוכס” (וואַרשע 1926).

וועט דער קווערשניט פון דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט נישט זיין קיין פולער און עס וועלן בלי שום ספק אַנטשטיין בלויזן, וועלכע מיר וועלן זיין געצוואונגען אויסצופילן מיט השערות, וואָס זייערע מקורות שטיצן זיך אויף די אַלגעמיינע הנחות און פאַקטן בנוגע דעם יידישן לעבן אין פוילן, און נאָך דער טיילונג פון פוילן — אין גאַליציע.

2

כדי צו געבן אַ תשובה אויף דער פראַגע, ווען האָבן זיך די ערשטע יידן באַזעצט אין לאַנצוט, דאַרפן מיר נעמען אין באַטראַכט צוויי פאַקטן: ערשטנס, אַז ביים גרינדן די שטאָט און איינאָרדנען דאָס שטאָטישע געמיינדע־לעבן, זענען געווען טעטיק דייטשע קאָלאָניסטן, און צווייטנס, אַז לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער האָבן געהערט צו אַ פעאָדאַלן מאַגנאַט, וואָס האָט דעצידירט וועגן דעם געזעלשאַפטלעך־ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די איינוואוינער, וואָס האָבן זיך באַזעצט אויף זיין ערד. ער איז געווען דער הערשער און אין אַ געוויסער הינזיכט אויך דער געזעצגעבער פון דער אָרטשאַפט, אַזוי, אַז ער האָט געהאַט אַ פולע השפעה אויף אַלע שטאָטישע ענינים און פון אים איז די באַפעלקערונג געווען מאָראַליש און מאַטעריעל אָפּהענגיק.

דאָס באַזעצן זיך פון די דייטשע קאָלאָניסטן פון „לאַנדסהוט" אין לאַנצוט אין דער העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט איז נישט געווען קיין אָפּגעזונדערטער פאַל. די דייטשע קאָלאָניזאַציע אין פוילן איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ טיפער דערשיטערונג, וואָס פוילן האָט איבערגעלעבט אין שייכות מיט דער אינוואַזיע פון די טאַטאַרישע האָרדן אין די מזרח־קרעסן פון לאַנד. שוין אין יאָר 1241 און דערנאָך אין 1278 זענען די טאַטאַרן אַריינגעדרינגען קיין רייסן און פוילן און חרוב געמאַכט גאַנצע שטעט און דערפער. גאַנצע ישובים זענען אָפּגעוויסט געוואָרן פון דער ערד. כדי צוריק אויפבויען די חרוב־געוואָרענע אָרטשאַפטן, האָבן די פוילישע הערשער געעפנט די טויערן פון פוילן פאַר אויסלענדישע קאָלאָניסטן, בפרט פון דייטשלאַנד און טשעכיע. גרויסע מאַסן דייטשע קאָלאָניסטן האָבן אָנגעהויבן איינצווואַנדערן קיין פוילן, וואו זיי האָבן באַקומען די רעכט איינצואָרדענען זייערע סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן אויפן יסוד פון אַזוי גערופענעם מאגדעבורגער רעכט און דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט צו באַשעפטיקן זיך מיט לאַנדווירטשאַפט און צו גרינדן שטאָטישע ישובים. דערפאַר זענען זיי געווען מחויב צו צאָלן די פאַכטגעבער פונעם קאָלאָניזירטן שטח אַן אָפּצאָל אין געלט אָדער פראָדוקטן.

צוזאַמען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן פלעגן פון דייטשלאַנד אָנקומען קיין פוילן אויך יידן. די דאָזיקע איינוואַנדערונג פון דייטשע יידן קיין פוילן האָט געהאַט אין 13־טן יאָר־הונדערט אַ ריין ווירטשאַפטלעכן כאַראַקטער, ווייל צו דער צייט האָבן זיך געעפנט אין פוילן גרויסע פאַרדינסט־מעגלעכקייטן, וואָס האָבן באַוואויגן דייטשע יידן צו באַזעצן זיך אין פוילן, בפרט, ווען די פריווילעגיע פון פוילישן דעמאָלטיקן הערשער באָלעסלאַוו פון קאַליש האָט אין יאָר 1264 געגעבן די יידן די מעגלעכקייט צו פירן אין פוילן אַ פרייען האַנדל מיט כל מיני סחורות, און ווי עס שטרייכט אונטער ד״ר באלאבאן אין זיין געשיכטע פון יידן (באַנד 2), איז דער יידישער סוחר אין פוילן געווען דעמאָלט דער איינציקער פאַרמיטלער צווישן פראָדוצענט און קאָנסומענט.

אויך די פוילישע פעאָדאַלע מאַגנאַטן האָבן נאָך דער מאָנגאָלישער אינוואַזיע גערן אויפגענומען די יידן פון דייטשלאַנד, קודם כל דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען ס׳רוב אַ שטעטישער עלעמענט, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך אַ גרויסע דערפאַרונג אין האַנדל, מלאכה און בפרט האָט דער יידישער איינוואַנדערער אַריינגעבראַכט קיין פוילן אַ נייעם פאַקטאָר אינעם פוילישן ווירטשאַפטלעכן לעבן: דעם קרעדיט וועזן.

אין העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט האָבן זיך באַזעצט אין פוילן דייטשע קאָלאָניסטן פון דער בייערישער שטאָט „לאַנדסהוט" אויפן שטח, וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון דער מאַגנאַטישער, פעאָדאַלער משפחה פילעצקי. דער דאָזיקער שטח, וועלכן מען האָט שפּעטער גערופן לאַנצוט, האָט באַקומען אין יאָר 1349 פון דעם קעניג קאַזשימיעזש דעם גרויסן אַ סטאַטוס פון אַ שטאָט.

מען דאַרף אָננעמען, אַז צוזאַמען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן פון „לאַנדסהוט" זענען אויך געקומען קיין לאַנצוט יידישע קאָלאָניסטן פון דייטשלאַנד און זיך דאָרט באַזעצט.*

3

ווי באַוואוסט האָבן צוגלייך מיט דייטשע קאָלאָניסטן געשטראָמט קיין מזרח אויך די דייטשע יידן. די גרעסטע כוואַליע פון יידן איז געגאַנגען קיין מזרח אין די יאָרן 1348, 1349 בעת דעם „שוואַרצן טויט".

דער פאַקט, וואָס די צייט פון דער גרינדונג פון דער שטאָט לאַנצוט (1349) איז בלי שום ספק פאַרבונדן מיט דער קאָלאָניזאַטאָרישער טעטיקייט פון קאַזשימיעזש דעם גרויסן, וועלכער האָט אונטערשטיצט דאָס באַזעצן זיך פון יידן אין פוילן, דינט אונז אַלס אַ וויכטיקער באַווייז, אַז אויף דער לאַנצוטער ערד האָבן זיך צוזאַמען מיט די דייטשע קאָלאָניסטן אויך באַזעצט די דייטשע יידן, וועלכע זענען צו דער צייט געטריבן געוואָרן פון דייטשלאַנד.*

לאַנצוט איז געווען אַן אָביעקט פון באַזונדערער פאַראינטערעסירונג מצד דעם פוילישן קעניג קאַזשימיעזש דעם גרויסן, וועלכער האָט אין יאָר 1349 געשענקט לאַנצוט דעם סטאַטוס פון אַ שטאָט. נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז דער דאָזיקער קעניג האָט געלייגט גרויס געוויכט אויף דער אַנטוויקלונג פון האַנדל אין פוילן און אָנערקענט די ווירטשאַפטלעכע פעאיקייטן און נוצלעכקייט פון די יידישע איינוואַנדערער פאַרן פוילישן האַנדל, און גלייכצייטיק באַשטעטיקט די פריערדיקע פריווילעגיע פון באָלעסלאַוו פון קאַליש, וועלכע יידן האָבן

• הרב יהוסף שווארץ דערמאָנט אין זיין ספר „דברי יוסף" (תקנ״ח—1798) — וועגן אַ יידישן ישוב — ניישטעטל — אין בייערן, וועמענס יידישע איינוואוינער זענען געווען די שארית הפליטה פון יידן, וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן פון לאַנדסהוט.

• די דאָזיקע ידיעה איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם מחבר דורך מיכאל וואלצער.

באַקומען פון אים אין יאָר 1264 — קומען מיר צום אויספיר, אַז אין דערזעלבער צייט, ווען לאַנצוט איז פאַרמירט געוואָרן צו אַ שטאָט, האָבן זיך אויך דאָרט באַזעצט יידן, וואָס זענען אָנגעקומען פון דייטשלאַנד.

אַ חוץ דעם איז אויך וויכטיק פאַר דער באַגרינדונג פון אונזער השערה דער פאַקט, וואָס לאַנצוט איז צו יענער צייט געלעגן אויפן שליאַך, וואָס האָט געפירט פון ריישא איבער לאַנצוט, יאַראָסלאַוו און פשעמישל קיין לעמבערג און אין מיטלאַלטער איז דאָס געווען דער איינציקער וועג (דער „ראַפּשיצער שליאַך"), אויף וועלכן עס איז געגאַנגען דער מסחר פון מזרח קיין מערב.

הגם, ווי עס גיט איבער ד"ר שיפּער * ווערט דערמאָנט ביזן יאָר 1400 אין די היסטאָרישע מקורות נאָר דער יידישער ישוב אין לעמבערג, און דער ישוב אין פשעמישל ווערט ערשט דערמאָנט אין דער צייט צווישן 1400—1450 און אין די שפּעטערע יאָרן פון 1450—1500 זענען פאַראַן באַמערקונגען נאָר וועגן אַ יידישן ישוב אין יאַראָסלאַוו — אונטערשטרייכט אָבער ב. מאַרק **, אַז „מען קען נישט אָננעמען, אַז בלויז אין די שטעט, וואו עס ווערט אין די דאָקומענטן אָדער לויט דער דאַטע פון בית עולם פעסטגעשטעלט די עקזיסטענץ פון אַ יידישן ישוב — האָט שוין אין 14־טן יאָר־הונדערט געוואוינט אַ געוויסע צאָל יידן. נישט אַלע יידישע שטאָטישע ישובים ווערן דערמאָנט פון זייערע פריערסטע צייטן אָן, אין דאָקומענטן".

ביי ב. מאַרק געפינען מיר אויך ידיעות וועגן דער עקזיסטענץ פון יידישע ישובים אין קליינפּוילן און אין רייסן נאָך אינעם 11־טן יאָר־הונדערט. אַזוי, למשל, באַהויפּטעט ב. מאַרק, אַז פון 11־טן יאָר־הונדערט אָן זענען שוין פאַראַן מער גענויע ידיעות וועגן אַ יידישן ישוב אין פשעמישל, וואו עס האָבן זיך געקרייצט צוויי וויכטיקע האַנדלסוועגן: טשעכיע, קליינפּוילן־רייסן און אונגאַרן־רייסן, און אַז עס זענען פאַראַן פון דער צייט שפּורן וועגן אַ יידישן ישוב אין יאַראָסלאַוו.

וויכטיק פאַר אונז איז אויך דער פאַקט, אַז אין דער העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט האָט שוין עקזיסטירט אַ יידישער ישוב אין ריישע, און אַז צווישן לאַנצוט און די אַלע דאָ דערמאָנטע שטעט, וואָס ליגן אַזוי נאָענט צו לאַנצוט, האָבן עקזיסטירט ווירטשאַפטלעכע און בפרט האַנדלס־באַציאונגען. עס איז שווער זיך פאָרצושטעלן, אַז אין לאַנצוט, וואָס איז געלעגן אין אַזאַ נאָענטער שכנות צו די דערמאָנטע שטעט, אין וועלכע עס האָבן שוין אין 14־טן יאָרהונדערט עקזיסטירט יידישע ישובים — זאָלן צו דער צייט נישט האָבן באַזעצט זיך יידישע איינוואַנדערער, וואָס האָבן בלי שום ספק, געהאַלפן אָנהאַלטן די האַנדלס־באַציאונגען צווישן איינצלנע שטעט אויף דעם גאַנצן שליאַך פון מזרח קיין מערב, פון לעמבערג איבער פשעמישל, יאראסלאוו, לאַנצוט, ריישע — ביז קיין קראקע און ווייטער, ביז ווראצלאוו.

* יידישע געשיכטע — ווירטשאַפטסגעשיכטע — 1930.

** די געשיכטע פון יידן אין פּוילן — פאַרלאַג „יידיש בוך", וואַרשע, 1957.

4

עס זענען פאַראַן אויך געוויסע דאָקומענטאַרישע סימנים, וואָס באַשטעטיקן אונזערע השערה, אַז יידן האָבן געלעבט אין לאַנצוט שוין אין דער צייט, ווען דאָרט האָבן געהערשט די פּילעצקיס.

דער יידישער היסטאָריקער ד"ר געלבער ברענגט אין זיין מאמר (אין העברעאישן טייל פון דאָזיקן יזכור־בוך), די ידיעה, אַז אין אַרכיוו אין וואַרשע פון יאָר 1563 געפינט זיך אַ דאָקומענט, וואָס אַנטהאַלט אַ באַמערקונג וועגן יידן אין לאַנצוט. עס רעדט זיך דאָרט וועגן אַ לאַנצוטער יידן אליעזר פעלדמאַן — נאָר אָן שום פּרטים. ווי מיר זעען, האַנדלט זיך דאָ וועגן אַ תקופה, אין וועלכער לאַנצוט האָט געהערט צו די פּילעצקיס.

אַ וויכטיקער ביישטייער צו דער אויפקלערונג פונעם פּראָבלעם, ווען עס האָבן זיך באַזעצט די ערשטע יידן אין לאַנצוט, איז דער אינווענטאַר פון די באַזיצטימער אין לאַנצוט און אין די דערפער, וואָס האָבן געהערט צו די לאַנצוטער גיטער במשך די יאָרן 1775, 1776, און 1777. די קאָפּיע פון אָריגינאַל, וואָס געפינט זיך אין פּוילישן מלוכהשן אַרכיוו אין וואַרשע, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם חשובן זאַמלער פון לאַנצוטער אַלטערטימלעכקייטן, דעם ד"ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי. מיט דער אויספירלעכער באַהאַנדלונג פון דאָזיקן אינווענטאַר וועלן מיר זיך פאַרנעמען אין די שפּעטערדיקע קאַפּיטלען, דערווייל וועלן מיר ציטירן די „פּאָזיציע 51" פונעם דאָזיקן אינווענטאַר, אונטער וועלכער עס פיגורירט „אַ קאָלומנע מיט אַ צלם אויפן אָרט פון דער צעשטערטער יידישער שול", דערביי מוזן מיר נאָך צוגעבן, אַז אין אינווענטאַר איז די שטאָט איינגעטיילט לויט קוואַרטאַלן און אַז די „פּאָזיציע 51" מיט דער דערמאָנטער קאָלומנע האָט געהערט צו דעם טייל פון דער שטאָט, וועלכן דער אינווענטאַר באַצייכנט אַלס דעם שטח פונעם „סאַקאַלאָווער טויער ביז צו דער יידישער שול" (זשידאָווסקאַ שקאָלאַ).

לאָמיר אַנאַליזירן גענויער די דאָזיקע „פּאָזיציע 51". מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז די וויג פון לאַנצוט איז געווען דער שטח אַרום דעם „גאָלן באַרג", אויף וועלכן עס איז געשטאַנען דער שלאָס פון דער מאַגנאַטן־משפחה פּילעצקי, די ערשטע הערשער פון לאַנצוט. מיר ווייסן אויך, אַז אין דער סביבה פון דעם דאָזיקן באַרג האָבן זיך קאָנצענטרירט די ערשטע איינוואוינער פון דעם אָרט, וואָס האָט זיך גערופן לאַנצוט. עס איז כדאי נאָך צו דערמאָנען, אַז נאָכן דערהויבן דעם דערמאָנטן אָרט צו דער מדרגה פון אַ שטאָט און נאָכן אויסברייטערן זיך פון דער דאָזיקער קאָלאָניע ווייטער קיין דרום, האָט מען דעם שטח אויף אַ מרחק פון איבער 200 מעטער פון דעם „גאָלן באַרג" גערופן „די אַלטע שטאָט", דעם שפּעטערדיקן סאָביעסקי־פּלאַץ. צו דער צפון־זייט פון דער אַלטער־שטאָט, אַ ביסל ווייטער, לענגאויס דעם וועג, וואָס טראָגט היינט דעם נאָמען גרונוואַלדסקאַ גאַס, איז געווען דער בית־עולם, וועלכער איז אין דער העלפט 19־טן יאָר־הונדערט פאַרמאַכט געוואָרן. אויפן דאָזיקן בית־עולם, פון וועלכן עס איז נאָך דער היטלעריסטישער אינוואַזיע נישט

געבליבן קיין זכר. האָט זיך געפונען דער קבר פון באַרימטן רב, הגאון ר' נפתלי הארוויץ זצ"ל, וועלכער האָט געשטאַמט פון ראָפּשיץ און איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1829. טויזנטער יידן פון די ווייטסטע מקומות פלעגן צו זיין יאָרצייט קומען קיין לאַנצוט באַזוכן זיין קבר.

דער לאַנצוטער לאַנדסמאַן, מ. וואלצער, וואָס וואוינט אין ישראל, האָט אָנגעוויזן, אַז קעגנאיבער דעם דערמאָנטן בית־עולם איז געלעגן אַ שטח, וועלכן די לאַנצוטער יידן האָבן גערופן „דער שוואַרצער גאָרטן" און אַז דער עלטערער דור פון לאַנצוטער יידן פלעגן דערציילן וועגן אַ פּאָגראָם, וואָס האָט געזאָלט אַמאָל פּאָרקומען אין דער דאָזיקער געגנט. וויכטיקער איז אָבער פאַר אונז די ידיעה, וועלכע עס האָט אונז איבערגעגעבן דערזעלבער פריינט וואלצער, אַז אויפן שטח פון דעם „שוואַרצן גאָרטן" איז נאָך פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה געשטאַנען אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

אויך דער צווייטער לאַנצוטער לאַנדסמאַן, וואָס וואוינט אין ישראל, נחמן קעסטנבאום, באַשרייבנדיק פאַרשידענע עפּיזאָדן פונעם יידישן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין אַמאָליקן לאַנצוט, — דערציילט, אַז שבת פלעגט די לאַנצוטער יידישע יוגנט זיך טרעפן ביים אַלטן בית־עולם, דאָרט האָט מען זיך געזעצט אויף די מויערן פון דעם „שוואַרצן גאָרטן", אָדער אויפן באַרג, קעגנאיבער דעם בית־עולם. קעסטנבוים מיינט, אַז בנוגע דעם דערמאָנטן „שוואַרצן גאָרטן" קורסירן פאַרשידענע לעגענדעס, וואָס האָבן דערציילט וועגן שדים, וועלכע האָבן געזאָלט זיך דאָרט באַווייזן יעדן פרייטיק צו נאַכטס.

לויט די אַלע ביז איצט ציטירטע דאָקומענטן און ידיעות לאָזט זיך אויפקלערן דער ענין מיט דער „קאָלומנע מיטן צלם אויפן אָרט פון דער צעשטערטער שול", וואָס פיגורירט אונטער דער „פּאָזיציע 51" פון אינווענטאַר פון די באַזיצטומער אין לאַנצוט אין יאָר 1775.

אַזוי ווי מיר ווייסן, אַז די דאָזיקע קאָלומנע שטייט אויפן שטח פון „שוואַרצן גאָרטן", וועלכער האָט זיך, פונקט ווי דער אַלטער בית הקברות געפונען נישט ווייט פון באַרג מיט פּילעצקיס שלאָס, — איז שוין קלאָר, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט דעם אָרט, וואו עס האָבן זיך באַזעצט די ערשטע יידן, וואָס זענען, ווי מיר פּרוּוון דאָס צו באַווייזן, געקומען קיין לאַנצוט אין דער העלפט פונעם 14־טן יאָר־הונדערט. דאָ — אויף דעם אָרט, איז געווען דער בראשית פונעם יידישן ישוב אין לאַנצוט. דאָ האָבן די ערשטע יידישע קאָלאָניסטן אין לאַנצוט אויפגעשטעלט זייער בית־כנסת מיטן בית־עולם.

5

כדי אָבער נאָך בולטער אָנצוגעבן דעם צייטפּונקט פון דער אַנטשטייאונג פונעם יידישן ישוב אין לאַנצוט, וועלן מיר פּרוּוון פעסטצושטעלן, ווען עס האָט געקאָנט פאָרקומען די צעשטערונג פון בית־כנסת, אויף וועמענס אָרט מען האָט אויפגעשטעלט אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

פריער אָבער איז וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז אויפן סמך פון די פאַראַנענע דאָקומענטן, האָבן מיר ידיעות ביז צו דער צווייטער העלפט פונעם 18־טן יאָר־הונדערט וועגן דריי בתי־כנסת אין לאַנצוט:

איין בית־כנסת ווערט דערמאָנט אונטער דער „פּאָזיציע 51" פון דער רשימה פון באַזיצטומער אין לאַנצוט פון יאָר 1775, וועלכער — ווי עס ווערט דאָרט ציטירט — איז פאַרניכטעט געוואָרן און אויף זיין אָרט איז שוין אין יאָר 1775 געשטאַנען אַ קאָלומנע מיט אַ צלם. דאָס איז געווען, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט דער בית־כנסת, וואָס איז אַמאָל געשטאַנען אויפן שטח פון „שוואַרצן גאָרטן", נישט ווייט פונעם „גאָלן באַרג".

דער צווייטער איז געווען די אַלטע הילצערנע שול, וועגן וועלכער עס באַהויפּטעט דער היסטאָריקער פון לאַנצוט, סטאַניסלאַוו צעטנארסקי,* אַז זי איז געשטאַנען אין מזרח־דרומדיקן ווינקל פון אַלטן מאַרק, נעבן דעם אַמאָליקן פשעמישלער טויער, און אַז זי איז, לויט זיין מיינונג, פאַרברענט געוואָרן. צעטנארסקי גיט נאָך צו, אַז אויפן אָרט פון דער דאָזיקער הילצערנער שול איז נאָך פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה געשטאַנען דאָס הויז פון לאַנצוטער איינוואוינער וואגשאל.

דער דריטער בית־כנסת — די נייע שול, וועגן וועלכער עס זענען שוין פאַראַן גענויע ידיעות, אַז זי איז אויפגעבויט געוואָרן אינעם יאָר 1761 נעבן דער דערמאָנטער אַלטער הילצערנער שול, און אַז זי געהערט היינט צו די אַלטערטימלעכסטע געביידעס אין לאַנצוט.

איצט קומט אונז אויס נאָר צו באַהאַנדלען די פראַגע, ווען האָט געקענט פאָרקומען די צעשטערונג פון דער שול אויפן „שוואַרצן גאָרטן". די תשובה אויף דער דאָזיקער פראַגע וועט אונז דערלויבן אָנגעבן די צייט פון באַזעצן זיך פון די ערשטע יידן אין לאַנצוט. וויכטיק פאַר אונזערע ווייטערע אויספירונגען איז אונטערצושטרייכן, אַז די שול אויפן שטח פון „שוואַרצן גאָרטן" איז פאַרניכטעט געוואָרן — אַזוי לייענען מיר אין דער אָפיציעלער רשימה פון די באַזיצטומער („פּאָשיאַדלאָשצי") אין לאַנצוט פון יאָר 1775. אויב מען האָט אויף אַ פלאַץ, וואו עס איז געשטאַנען אַ בית־כנסת אויפגעשטעלט אַ קאָלומנע מיט אַ צלם, איז דאָס בלי שום ספק געווען אַ רעזולטאַט פון אַן אַנטיסעמיטישער אַקציע, וואָס האָט געמוזט אַדורגעפירט ווערן אין דער סביבה פון דעם דאָזיקן שטח. מיר מוזן נאָך צוגעבן, אַז די שול אויפן שטח פון „שוואַרצן גאָרטן" האָט געמוזט צעשטערט ווערן נאָך אַ סך פריער פאַר דעם יאָר 1761, ווייל פאַר דעם יאָר איז דאָך געשטאַנען נעבן פשעמישלער טויער די הילצערנע שול, און אַזאַ קליינע קהילה ווי לאַנצוט האָט געקענט דאַן האָבן נאָר איין שול. אַזוי, אַז אין דער דאָזיקער תקופה, ווען עס איז שוין געשטאַנען די הילצערנע שול, איז שוין געווען צעשטערט די שול אויפן „שוואַרצן גאָרטן" און עס איז שוין דעמאָלט בלי שום ספק אויפן אָרט פון דער צעשטערטער שול געשטאַנען די קאָלומנע מיטן צלם.

ווען האָט געקענט פאָרקומען די דאָזיקע פיינטלעכע אַקציע

* Miasto Łańcut (1937)

קעגן דעם לאַנצוטער יידישן ישוב אַרום דער סביבה פון „שוואַרצן גאָרטן"? ווען האָט געקענט אויסגעפירט ווערן די צעשטערונג פון דער שול אויפן שטח פון „שוואַרצן גאָרטן"?

פון דער געשיכטע פון לאַנצוט ווייסן מיר שוין, אַז די ערשטע ידיעות וועגן לאַנצוט פאַלן צונויף מיט דער צוגעהעריקייט פון דער שטאָט צו דער מאַגנאַטן־משפחה פּילעצקי, וועלכע האָט דאָרט געהערשט ביז צו יאָר 1586. די דאָזיקע ערשטע מאַגנאַטן, וואָס האָבן פאַרנומען אין אַמאָליקן פעאָדאַלן פּוילן די העכסטע מלוכה־אַמטן, האָבן אָפּגעהיטן די אָרדנונג און רו אין דער שטאָט לאַנצוט, וואָס איז דאָך געווען פאַר זיי אַ קוואַל פון הכנסות. מיר ווייסן אויך, אַז די פּוילישע פעאָדאַלע מאַגנאַטן זענען נישט געווען פיינטלעך געשטימט צו די יידן, וועלכע זיי האָבן געהאַלטן דווקא פאַר אַ נוצלעכן עלעמענט. דערפאַר מוזן מיר אָננעמען, אַז אין דער תקופה, ווען אין לאַנצוט האָבן געהערשט די פּילעצקיס, זענען דאָרט נישט פאָרגעקומען קיין אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען אָדער עקסצעסן און זיכער האָבן די אייגנטימער פון לאַנצוט נישט צוגעלאָזט אויך צו דער פאַרניכטונג פון אַ יידישן בית־כנסת.

אַ באַזונדערער קאַפּיטל שטעלט מיט זיך פאָר די תקופה, ווען דער לעצטער פון די פּילעצקיס, קשישטאָף, האָט אין יאָר 1549 אָנגענומען דעם פּראָטעסטאַנטישן גלויבן און האָט פאַרטריבן פון לאַנצוט די דאָמיניקאַנער ווי אויך די קאַטוילישע גל'חים. לאַנצוט איז אין דער צייט געוואָרן איינער פון די וויכטיקסטע צענטערס פון די דיסידענטן, און אין די יאָרן 1565 און 1567 זענען אַפילו אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין לאַנצוט צוויי פּראָטעסטאַנטישע סינאָדן. און ווען אין יאָר 1586 האָט לאַנצוט איבערגענומען סטאַניסלאַוו סטאַדניצקי, וועלכער איז געווען אַן הייסער אָנהענגער פון די פּראָטעסטאַנטן, האָט ער מיט נאָך דראַסטישערע מיטלען גערודפט די קאַטוילישע באַפעלקערונג. ערשט אין יאָר 1629, ווען לאַנצוט האָט איבערגענומען דער רייסישער וואָיעוואָדע, סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי, האָט זיך אין לאַנצוט פאַרענדיקט די תקופה פון פּראָטעסטאַנטיזם. איצט זענען פון לאַנצוט פאַרטריבן געוואָרן אַלע פּראָטעסטאַנטישע סעקטאַנטן, עס האָבן זיך צוריקגעקערט די דאָמיניקאַנער, וועלכע האָבן צוריקבאַקומען זייער קלויסטער און עס איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן די קירכע.

שטעלט זיך איצט די פראַגע: צו האָט געקאָנט אין דער דאָזיקער תקופה צעשטערט ווערן דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאָרטן?".

עס זענען פאַראַן צוויי מעגלעכקייטן: אָדער דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאָרטן" איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער צייט, ווען לאַנצוט איז געווען באַהערשט פון די פּראָטעסטאַנטישע סעקטן, דאָס הייסט צווישן די יאָרן 1549 און 1629 — אָדער די פאַרניכטונג איז פאָרגעקומען נאָכן יאָר 1629.

לאָמיר קודם כל אָננעמען די מעגלעכקייט אַז דער בית־כנסת איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער צייט, ווען לאַנצוט איז געווען אַ צענטער פון פּראָטעסטאַנטישן גלויבן, דאָס הייסט אין דער ערשטער פון די אויבן אָנגעפירטע תקופות. צו דעם צוועק זענען נויטיק עטלעכע ווערטער וועגן דער באַציאונג פון די פּראָטעסטאַנטישע סעקטן אין פּוילן לגבי די יידן.

די הערעטישע שטרעמונגען און רעפאָרמאַטאָרישע סעקטן אין דער קאַטוילישער קירכע האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן אין פּוילן נאָך אין 14־טן און אין 15־טן יאָר־הונדערט. אין דער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט האָבן שוין אין פּוילן עקזיסטירט פאַרשידענע דיסידענטישע סעקטן, און א חוץ הוסיטן און אַנדערע פּראָטעסטאַנטישע ריכטונגען זענען געווען זייער אַנטוויקלט די אַריאַנער, די אַזוי גערופענע אוניטאַריאַנער, אָדער אַנטי־קריסטיאַנער, ווייל זיי האָבן נישט אָנערקענט די געטלעכע דריי־אייניקייטן וואָס איז דאָך דער יסוד פונעם קאַטוילישן גלויבן. מען האָט זיי אויך גערופן סאָציאַנער, נאָכן רעפאָרמאַטאָר סאָצין, וועלכער האָט פאַראייניקט אין פּוילן אַלע קעגנער פון גלויבן אין דער הייליקער דריי־אייניקייט אין איין סעקטע. מען האָט זיי אויך גערופן „פּוילישע ברידער" און זענען אויך באַקאַנט געווען אונטערן נאָמען יודאַיזאַנטן, אָדער אריאַנער, ווייל פּונקט ווי דער רעפאָרמאַטאָרישער בישאָף אריאַן, זענען זיי געשטאַנען צווישן יידישן און קאַטוילישן גלויבן. די דאָזיקע סעקטאַנטן האָט מען אין פּוילן אומברחמנותדיק פאַרפאָלגט און געפייניקט, דערביי האָט זיך דער כעס פון קאַטוילישן קלער געווענדעט אויך קעגן די יידן, וועלכע זיי האָבן חושד געווען, אַז זיי רעדן אָן די קריסטן זיך מגייר צו זיין. די אריאנער האָבן זיך צו די יידן נישט פאַרהאַלטן פיינטלעך, בפרט, אַז צוגלייך מיטן אויסראָטונגס־קאַמף קעגן די אַנטי־קריסטלעכע כופרים, האָבן די קאַטוילישע אינקוויזיטאָרן נישט געשוינט אויך די יידן. דערפאַר טאַקע שליסן מיר אויס די מעגלעכקייט, אַז דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאָרטן" איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת אין לאַנצוט האָבן געהערשט די אָנהענגער פונעם פּראָטעסטאַנטישן גלויבן.

אויב מיר וועלן אָננעמען די צווייטע מעגלעכקייט אַז דער בית־כנסת איז פאַרניכטעט געוואָרן אין דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די לובאמירסקיס (1629), מוזן מיר קודם כל אונטערשטרייכן, אַז צו דער צייט האָט שוין אין פּוילן פאַרפליכטעט די קאָנסטיטוציע פון יאָר 1539, וועלכע האָט איבערגעגעבן די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין שטעט און דערפער, אַלס אַ פּריוואַט אייגנטום פון די פעאָדאַלע מאַגנאַטן, אונטער זייער פאַקטישן און רעכטלעכן רשות.

דער ערשטער פון די לובאמירסקיס, סטאַניסלאַוו, איבערנעמענדיק לאַנצוט, האָט קודם כל אָפּגערייניקט די שטאָט פון די פּראָטעסטאַנטן, צוריקגערופן די דאָמיניקאַנער און קאַטוילישע גלחים און באַמיט זיך צו אַנטוויקלען די שטאָט און צו הייבן זי ווירטשאַפטלעך, דערביי האָט ער גענומען אין שוץ די יידישע איינוואוינער. היות ווי אַלע מיטגלידער פון דער דאָזיקער מאַגנאַטן־משפחה האָבן זיך תמיד פריינטלעך באַצויגן צו די יידישע תושבים פון דער שטאָט לאַנצוט און באַשאָנקען זיי מיט פּריווילעגיעס, איז אָנצונעמען, אַז אין דער תקופה פון דער לובאָמירסקי־הערשאַפט אין לאַנצוט זענען דאָרט נישט פאָרגעקומען קיין אַנטי־יידישע עקסצעסן אָדער אַנטי־סעמיטישע אַרויסטרעטונגען, וואָס האָבן געזאָלט זיך ענדיקן מיט דער צעשטערונג פון אַ יידישן בית־כנסת.

עס איז טאַקע דאַן געווען אַ צייט, ווען יידן אין פוילן האָבן אין זייער קאַמף פאַר רעכט צו וואוינען און צו האַנדלען געהאַט שוין קעגן זיך די קריסטלעכע שטאָטישע איינוואוינער און דעם קאַטוילישן קלער — זענען אָבער די יידן אין לאַנצוט געווען אין אַ בעסערער לאַגע, געפינענדיק שוץ און אפוטרופסות מצד די לובאמירסקיס, וואָס האָבן שטרענג אַכטונג געגעבן, אַז יידן אין לאַנצוט זאָלן קענען פריי זיך באַשעפטיקן מיט האַנדל און מלאכה.

עס וואָלט געקאָנט אַנטשטיין אַ מעגלעכקייט אָנצונעמען, אַז דער בית־כנסת איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער פירשט פון זיבענבירגען, יעזשי ראַקאָטשי איז אין יאָר 1657 איבערגעפאַלן פוילן, חרוב געמאַכט גאַנצע שטעט און דערפער, און האָט אויך איינגענומען לאַנצוט און פאַרברענט די שטאָט. קעגן דער דאָזיקער מעגלעכקייט זענען אָבער פאַראַן פאָלגנדע פאַקטן: ראשית כל איז באַקאַנט, אַז אין יאָר 1657, ווען ראַקאָטשי איז באַפאַלן לאַנצוט, האָבן די יידן זיך דאָרט קאָנצענטרירט אַרום דער געגנט פון דער היינטיקער שול, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1761, נעבן דער אַלטער הילצערנער שול, וואָס איז געשטאַנען אינעם מזרח־דרומדיקן ווינקל פון אַלטן מאַרק. און אויב מיר וועלן אַפילו אָננעמען, אַז די הילצערנע אַלטע שול איז פאַרברענט געוואָרן בעת ראַקאָטשיס אָנפאַל אויף לאַנצוט, אינפאָרמירט אונז סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, אַז טעאָדאָר לובאָמירסקי, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט אין יאָר 1702, האָט געהאָלפן די יידן צוריק אויפבויען די דאָזיקע הילצערנע שול, אַזוי, אַז עס קאָן נישט זיין קיין רייד דערפון, אַז נאָכדעם, ווי די שול איז פאַרברענט געוואָרן האָט מען געזאָלט אויף איר אָרט אויפשטעלן אַ קאָלומנע מיט אַ צלם. להיפך — דערזעלבער טעאָדאָר לובאָמירסקי האָט שפּעטער איבערגעגעבן די לאַנצוטער יידן אַ פּלאַץ נעבן דער דערמאָנטער הילצערנער שול, דערלויבענדיק זיי דאָרט צוצוגרייטן ציגל כדי צו אויפבויען אַ נייע שול, וועלכע איז פאַרענדיקט געוואָרן אין יאָר 1761, און ווי מיר ווייסן דאָך שוין, איז אויפן פּלאַץ פון דער אַלטער הילצערנער שול געשטאַנען אַ וואוינהויז, וואָס האָט נאָך ביז פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה געהערט צו וואגשאלן.

באַקענענדיק זיך מיט דער געשיכטע פן לאַנצוט, האָבן מיר געפונען געוויסע שפּורן, וואָס פירן אונז צו דעם צייטפּונקט, ווען דער בית־כנסת אויפן „שוואַרצן גאָרטן" האָט געקענט פאַרניכטעט ווערן און וואָס קלערן אונז אויף, ווער עס האָט געקענט אויפשטעלן אויפן אָרט פון אַ בית־כנסת אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

מיר געדענקען, אַז בעת דעם קאַמף צווישן סטאַניסלאַוו סטאַדניצקי (דעם „לאַנצוטער טייוול") און דער פירשט אָפּאַלינסקי איז אין יאָר 1610 געקומען צו אַן אַנטשיידנדער שלאַכט, אין וועלכער די חיילות פון אָפּאַלינסקי זענען אַריינגעפאַלן קיין לאַנצוט און חרוב געמאַכט די שטאָט, דערביי איז אַ גרויסער טייל פון דער שטאָט פאַרברענט געוואָרן. אויסגערויבט האָבן אָפּאַלינסקיס מענטשן אין דער ערשטער ריי דעם שלאָס אויפן „גאָלן באַרג" און בלי ספק האָבן זיי ביי דער געלעגנהייט פאַרניכטעט דעם יידישן בית־כנסת, וואָס האָט זיך געפונען אין דער סביבה פון סטאַדניצקיס שלאָס אויף דעם דערמאָנטן „גאָלן באַרג".

ווען די דאָמיניקאַנער זענען צוריקגעקומען קיין לאַנצוט (1629), האָבן זיי שוין אויפן אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער בית־כנסת, אָנגעטראָפן בלויז חורבות. די דאָמיניקאַנער האָבן איבערגענומען אין לאַנצוט די ראָל פון אינקוויזיטאָרן, וואָס האָבן פאַרטריבן פון דער שטאָט די אַריאַנישע דיסידענטן און פאַרפאָלגנדיק כל מיני יודאאיזאַנטן, האָבן זיי אויך נישט געשוינט די יידן. די דאָמיניקאַנער אינקוויזיטאָרן האָבן זיך נישט געקענט אַנדערש נוקם זיין איבער די יידן אין לאַנצוט פאַר די זינד פון די פּראָטעסטאַנטישע כופרים ווי נאָר דורך אויפשטעלן אויפן אָרט פון דעם צעשטערטן בית־כנסת דורך אָפּאַלינסקיס סאָלדאַטן, אַ קאָלומנע מיט אַ צלם.

נאָר אויף אַזאַ אופן קאָנען מיר פאַרשטיין דעם שייכות פון דעם צעשטערטן בית־כנסת מיט דער קאָלומנע מיטן צלם.

6

וואָס פאַראַ מסקנות קאָנען מיר אַלזאָ אַרויסציען פון דער השערה, אַז אין יאָר 1610 איז אין לאַנצוט אין דער סביבה פון אַלטן פּילעצקי־שלאָס פאַרניכטעט געוואָרן אַ בית־כנסת, אויף וועמענס חורבות עס איז שפּעטער אויפגעשטעלט געוואָרן אַ קאָלומנע מיט אַ צלם?

פון דעם דאָזיקן פאַקט קאָנען מיר אָנגעבן בערך די צייט, ווען עס האָט שוין אין לאַנצוט עקזיסטירט אַ יידישער ישוב, וואָס האָט אָנגענומען געוויסע פאָרמען פון אַן אויטאָנאָמער קהילה. ווייל די קליינע יידישע ישובים האָבן נישט באַקומען אַזוי שנעל דאָס רעכט אויפצושטעלן אַ בית־כנסת, איינצואָרדענען אַ בית־עלמין, אויפצונעמען אַ רב און אַ. וו. — אַזאַ קליינער ישוב האָט נישט געקענט אין דער ערשטער צייט פון זיין אַנטוויקלונג דעקן די אַלע הוצאות, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אויסהאַלטונג פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס, דערצו נאָך איז פאַר אַלע די אינסטיטוציעס נויטיק געווען אַ דערלויבעניש פונעם פעאָדאַלן האַר, צו וועמען די אָרטשאַפט האָט געהערט. דערפאַר איז אַזאַ ישוב אַ לאַנגע צייט געווען צוגעהעריק צו אַ גרעסערער שכנותדיקער קהילה, פון וועלכער ער איז געווען אָפּהענגיק בנוגע פאַרשיידענע קהילהשע ענינים. אַזאַ גרעסערע קהילה האָט ביי די פון איר אָפּהענגיקע שכנותדיקע יידישע ישובים („פּשי־קאהאלקעס") איינקאַסירט די מלוכהשע שטייערן. די הויפּט־קהילה און אירע פיליאַלן האָבן געהאַט אַ בשותפותדיקן רב און בית־דין, אַ געמיינזאַמען בית־כנסת און בית־עלמין. בפרט אַן אייגענעם בית־הקברות האָבן אין יענער תקופה געקענט האָבן בלויז רייכע קהילות און די יידן אין קליינע קהילות האָבן געפירט זייערע מתים אין די גרעסערע קהילות פון די שטעט, וואו עס זענען שוין געווען בית־עלמינס.

און ווען אַזאַ אָפּהענגיקע קהילה האָט זיך מיט דער צייט אַנטוויקלט, האָט זי קודם כל געמאַכט באַמיאונגען צו באַקומען דאָס רעכט אויפצושטעלן אַן אייגענעם בית־כנסת, אויפצונעמען אַן אייגענעם רב און דערנאָך ערשט איינצואָרדענען אַן אייגענעם בית־עלמין. צום סוף האָט זיך אַזאַ פיליאַלע

אָפּגעריסן פון איר הויפּט־קהילה און זיך קאָנסטיטואירט ווי אַ זעלבסשטענדיקע קהילה. די ייִדישע קהילה אין לאַנצוט איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ פיליאַלע פון דער פּשעמישלער קהילה.*

דער ייִדישער ישוב אין לאַנצוט, האָט שוין אין 16־טן יאָר־הונדערט געמוזט זיין גענוג שטאַרק, ווייל לויט אונזערע השערות האָבן לאַנצוטער ייִדן שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַן אייגענעם בית־כנסת און אַן אייגענעם בית־עלמין.**

וועגן דאָקומענטאַרישע באַווייזן, אַז אין דער צווייטער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט האָבן שוין געלעבט אין לאַנצוט ייִדן, האָבן מיר שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען. דער היסטאָריקער פון לאַנצוט זענאָן שוסט, האָט אין זיין מאָנאָגראַפיע, „דער מיטלאַלטער פון לאַנצוט", פאַרעפנטלעכט אַ רשימה פון פערזאָנען, וואָס האָבן אין די יאָרן 1559—1539 דורכגעפירט טראַנזאַקציעס מיט שטאָטישע גרונטשטיקער אין לאַנצוט. די רשימה, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן פון אַ לאַנצוטער שטאָטישן פּנקס פון די ערשט ציטירטע יאָרן, אַנטהאַלט אַן ערך 90 דייטשע נעמען און אַן ערך 170 פּוילישע נעמען. אָבער נאָך אַ גענויערער אונטערזוכונג געפינען מיר דאָרט צוויי נעמען, וואָס זענען בלי שום ספק ייִדישע, דהיינו: איין נאָמען „שמיאלעק", וואָס באַדייט זיכער שמואל און דער צווייטער נאָמען „זידקאָווא", וואָס באַדייט אַוודאי די פרוי פון אַ „זשידעק".

איבעריקנס אונטערשטרייכט דערזעלבער זענאָן שוסט אין שייכות מיט דער דאָזיקער רשימה, אַז די סטאַטיסטישע ציפערן בנוגע דער צאָל באַפעלקערונג פון דער דאָזיקער תקופה, וואָס שטיצט זיך אויף די שטאָטישע פּנקסים, גיבן נישט קיין געטריי בילד פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג אין דער דאָזיקער צייט. און וואָס שייך די דייטשע נעמען פון דער דאָזיקער רשימה, איז אויך נאָך נישט קיין פולער באַווייז, אַז צווישן די דאָזיקע נעמען געפינען זיך נישט קיין ייִדן, ווייל, ווי עס קלערט אונז אויף דער באַקאַנטער ייִדישער היסטאָריקער ב. מארק אין זיין בוך „די געשיכטע פון ייִדן אין פוילן" (זייט 336)—האָבן די ייִדיש־דייטשע היסטאָריקער אונטערגעשטראָכן דעם פאַקט, אַז אין דייטשלאַנד האָבן ייִדן אין 13־טן און אין 14־טן יאָר־הונדערט געטראָגן דייטשישע אָדער פון דייטש שטאַמיקע נעמען — אַזוי, אַז עס איז שווער פעסטצושטעלן, אויב די נעמען, וואָס פיגורירן אויף דער דערמאָנטער רשימה, זענען נישט טיילווייז קיין ייִדישע, הגם זיי קלינגען דייטשיש.

די ביז איצט געבראַכטע פאַקטן באַפעסטיקן אונזערע השערות, אַז די ערשטע ייִדן האָבן זיך באַזעצט אין לאַנצוט שוין אין דער העלפט פון 14־טן יאָר־הונדערט, אַז אין 15־טן און אין דער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט האָט שוין אין לאַנצוט עקזיסטירט אַ ייִדישע קהילה, וואָס איז אמת טאַקע געווען נאָך אָפּהענגיק פון דער הויפּט־קהילה אין פּשעמישל, אָבער זי האָט שוין פאַרמאָגט אַן אייגן בית־כנסת מיט אַן אייגענעם בית־עלמין.

7

לאָמיר איצט פרוּוון ענטפערן אויף די פראַגע: ווי אַזוי האָבן געלעבט די ייִדן אין לאַנצוט אין דער תקופה פון דער צווייטער העלפט פון 14־טן ביז צום אָנהויב פונעם 17־טן יאָר־הונדערט?

מיר האָבן שוין פריער באַמערקט, אַז ביים באַזעצן זיך פון די ייִדן אין לאַנצוט, האָט אַ גרויסע ראָל געשפּילט דער קאָמוניקאַציע־מאָמענט. דער לאַנצוטער היסטאָריקער, זענאָן שוסט, באַהויפּטעט אין זיין מאָנאָגראַפיע, — „דער מיטלאַלטער פון לאַנצוט", — אַז צום סוף פון 14־טן יאָר־הונדערט האָט שוין לאַנצוט געהאַט הינטער זיך אַ לענגערע אַנטוויקלונגס־תקופה, ווייל אין לאַנצוט זענען שוין דאַן פאָרגעקומען ירידים און מערק, אויף וועלכע די תושבים פון די שכנותדיקע אָרטשאַפטן פלעגן אַרויסשטעלן זייערע פּראָדוקטן צום פאַרקויף. צו די לאַנצוטער גיטער האָבן דעמאָלט געהערט 12 דערפער, אַזוי, אַז לאַנצוט מיט די אַרומיקע דערפער האָט שוין דאַן פאָרגעשטעלט אַ גענוג גרויסע טעריטאָריאַלע איינהייט, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט בשותפותדיקע עקאָנאָמישע אינטערעסן.

פון דער געשיכטע פון ייִדן אין פוילן אין 14־טן און אין 15־טן יאָר־הונדערט ווייסן מיר, אַז אין דער דאָזיקער תקופה זענען די ייִדן געווען כמעט דער איינציקער עלעמענט, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל. די ייִדישע סוחרים פלעגן פאַרזאָרגן די מאַגנאַטן־משפחות, ווי אויך די איינוואוינער פון די אָרטשאַפטן, וואָס זענען געלעגן אויף דער קאָמוניקאַציע־ליניע פון רייסן קיין מערב, מיט אַזעלכע אַרטיקלען — ווי הערינג, געווירצן און וואל, דערביי פלעגן די דאָזיקע סוחרים אויסשטעלן די דאָזיקע סחורות אויף די ירידים, וואָס זענען פאָרגעקומען אין פאַרשידענע צייטן אין די שטעט און שטעטלעך.

עס איז דערפאַר אָנצונעמען, אַז לאַנצוטער ייִדישע סוחרים האָבן אין 15־טן יאָר־הונדערט געליפערט פאַרשידענע סחורות און לוקסוס־אַרטיקלען פאַר דעם הויף פון די פּילעצקיס, וועלכע האָבן דאַן געהערט צו די רייכסטע מאַגנאַטן־משפחות אין דעמאָלטיקן פוילן, דערביי איז כדאי צו דערמאָנען, אַז דער פּוילישער קעניג וולאַדיסלאַוו יאַגיעללאָ, וואָס פלעגט אָפט ווילן ביי זיין צווייטער פרוי (די טאָכטער פון אָטטאָ פּילעצקי, אַן אלמנה נאָך דעם קאַשטעלאַן גראַנאָווסקי) אין לאַנצוט, איז געשטאַנען אין ענגע פינאַנציעלע באַציאונגען מיטן ייִדישן באַנקיר וואָלטשקאָ, וועלכער וואוינענדיק אַליין אין לעמבערג, האָט זיך אָן ספק אין זיינע קרעדיט־טראַנזאַקציעס מיטן קעניגלעכן הויף ווי אויך מיט די פּילעצקיס, באַנוצט מיט ייִדישע פאַרמיטלער, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט.

אויך אַלע די ווירטשאַפטלעכע קאָנטאַקטן פון 14־טן און אָנהויב 15־טן יאָר־הונדערט, צווישן לאַנצוט און די שכנותדיקע שטעט ווי ריישע, טישטשין, פּשעוואָרסק, וועגן וועלכע עס דער־

* גענויערע ידיעות וועגן דעם ברענגען מיר אין די נעכסטע קאַפּיטלען.

** לאַנצוטער ייִדן, וואָס לעבן אין ישראל דערציילן, אַז נאָך פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה האָבן זיי געזען אויפן לאַנצוטער אַלטן בית־הקברות מצבות פון פאַר 300 יאָר.

מאַנט זעגאַן שוסט, האָבן געקענט אָנגעהאַלטן ווערן נאָר דורך די דעמאָלטיקע יידישע סוחרים, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט, ווייל נאָר זיי האָבן אין דער דאָזיקער תקופה אָנגע־האַלטן מיט יידישע הענדלער פון אַנדערע שטעט און שטעט־לעך אַן אָרגאַניזירטן ענגן האַנדלס־קאָנטאַקט.

אַזאַ איז בלי שום ספק געווען דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון די יידן אין לאַנצוט ביז צום יאָר 1586, ווען די שטאָט האָט געהערט צו די פּילעצקיס.

און אין וואָס פאַרא ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן האָבן זיך געפינען די לאַנצוטער יידן, בעת די שטאָט האָט געהערט צו די סטאַדניצקיס?

שוין דער פריער ציטירטער היסטאָריקער צעטנארסקי שילדערט די לאַגע אין לאַנצוט, זינט די שטאָט האָט איבערגע־נומען סטאַניסלאַוו סטאַדניצקי, מיט פאָלגנדע ווערטער: „זינט דעם באַזעצן זיך דאָ פון סטאַדניצקי, האָט זיך דער גורל פון לאַנצוט ענג פאַרבונדן מיט די מערקווירדיקע איבערלעבענישן פון אַ גוואַלד־מענטש, וואָס איז געווען אומדערזעטיקט אין זיינע תאוות און ליידנשאַפטן, וואָס האָט זיך נישט גערעכנט מיט קיין געזעץ אָדער עטיק, אַ מענטש וואָס האָט במשך אַ פערטל יאָר־הונדערט באַאומרואיקט די נאָענטע און ווייטע סביבה פון דער שטאָט, און וואָס האָט געפירט מיט די שכנים שטענדיקע מלחמות און אומבאַשטראָפט געראַבעוועט, פאַר־ניכטעט און געמאָרדעט".

פאַרשטייט זיך, אַז אין אַזעלכע באַדינגונגען האָבן לאַנצו־טער יידן נישט געקענט פירן וועלכן ס'איז האַנדל און עס האָט געמוזט איבערגעריסן ווערן יעדער ווירטשאַפטלעכער קאָנטאַקט, וועלכן זיי האָבן אָנגעהאַלטן מיט די סוחרים פון די שכנותדיקע שטעט, בפרט מיט די סוחרים פון ריישע.

זעגאַן שוסט ברענגט אונז די ידיעה, אַז סטאַדניצקי האָט אין חודש אַפּריל פונעם יאָר 1600 מיט גוואַלד צוריקגעהאַלטן אַלע לאַנצוטער סוחרים, וועלכע ער האָט אָנגעטראָפן אויפן וועג קיין ריישע צום דאָרטיקן יריד און האָט אונטער דראָאונגען אויסגעפּרעסט ביי זיי אויסלייז־געלט. עס אונטער־ליגט נישט קיין ספק, אַז די סוחרים, וואָס זענען פון לאַנצוט געגאַנגען אויפן יריד קיין ריישע, זענען דאַן געווען יידן. איז קלאָר, אַז אין אַזעלכע באַדינגונגען, ביי אַ שטענדיקער אומזיכערקייט פון פאַרמעגן און לעבן, האָט זיך געמוזט אָפּשטעלן יעדער האַנדל און עס איז דערפאַר לייכט זיך פאַרצושטעלן, אין וואָס פאַרא פאַרהעלטענישן איז אויסגע־קומען צו לעבן דעם נאָך שוואַכן יידישן ישוב אין לאַנצוט. און שפּעטער, ווען די חיילות פון לוקאַש אָפּאַלינסקי, דעם סטאַראָסטע פון שכנותדיקן לעזשאַיסק, סטאַדניצקיס פאַרבי־סענער קעגנער, זענען אין יאָר 1608 אַריינגעפאַלן קיין לאַנצוט, האָבן זיי, ווי עס באַשרייבט זעגאַן שוסט, פאַרגוואַל־טיקט פרויען, געמאָרדעט און באַרויבט די איינוואוינער פון דער שטאָט, פאַרברענט אַ טייל פון דער שטאָט און פאַרניכ־טעט אַלע שטאָטישע פּנקסים און פּריווילעגיעס. פאַרשטייט זיך, אַז עס זענען נישט געשוינט געבליבן די יידן אין לאַנצוט און זייערע הילצערנע הייזלעך מיט זייער גאַנץ האָב און גוטס איז דעמאָלט אַוועק מיטן רויך.

דער קאַמף צווישן אָפּאַלינסקי און סטאַדניצקי האָט נאָך געדויערט 2 יאָר און ווי מיר ווייסן פון פריער, איז סטאַדניצקי געפאַלן אויפן שלאַכטפעלד אין יאָר 1610. פון דעם לאַנגיעריקן קאַמף צווישן אָפּאַלינסקי און סטאַדניצקי האָט די שטאָט לאַנצוט שרעקלעך געליטן און עס זענען געבליבן פון איר חורבות. פון דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די פּילעצקיס און סטאַדניצקיס, זענען נישט געבליבן קיין שום דאָקומענטן אָדער פּנקסים, פון וועלכע מיר וואָלטן געקענט באַקומען וועלכע עס איז ידיעות וועגן דעם ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די יידן אין דעמאָלטיקן לאַנצוט. ליידער האָבן מיר נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט די פּנקסים פון דער שטאָט לאַנצוט פון 16־טן ביז צום 19־טן יאָר־הונדערט און מיט די 20 לאַנצוטער פּערגאַמין־דאָקומענטן פון 14־טן ביז צום 19־טן יאָר־הונדערט, וועגן וועלכע מיר האָבן שוין דער־מאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, און וועלכע, ווי עס באַריכטעט ד"ר באַליצקי, געפינען זיך אין פאַרשידענע פּוילישע ביבליאָטעקן.

דער היסטאָריקער פון דער שטאָט לאַנצוט, זעגאַן שוסט, באַרופנדיק זיך אויף די שטאָטישע פּנקסים פון די יאָרן 1539—1559 און 1575—1597, האָט בלויז פעסטגעשטעלט אַז אין דער תקופה, וועלכע נעמט אַרום די יאָרן פון די דער־מאָנטע פּנקסים, דאָס הייסט אין דער צייט, ווען אין לאַנצוט האָבן געהערשט די פּילעצקיס, זענען אין לאַנצוט דער דאָמי־נירנדיקער, ווירטשאַפטלעכער עלעמענט געווען די דייטשע מיעשטשאַנעס, ווייל זיי — באַהויפּטעט שוסט — האָבן דורכ־געפירט די אַלע פינאַנציעלע טראַנזאַקציעס, וועלכע זענען רעגיסטרירט געוואָרן אין די אויבן ציטירטע שטאָטישע פּנקסים. דער היסטאָריקער זעגאַן שוסט פאַרגעסט אָבער איין וויכטיקע זאַך, אַז אין די דערמאָנטע פּנקסים רעדט זיך נאָר וועגן טראַנזאַקציעס מיט הייזער אָדער פעלצער און זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום שייכות צום האַנדל און מלאכה אָדער צו קרעדיטגעשעפטן. די רייכע פּאַטריציער, די וואָס האָבן ס'רוב דורכגעפירט די טראַנזאַקציעס מיט הייזער און אָפּגע־היטן, אַז די דאָזיקע טראַנזאַקציעס זאָלן אַריינגעטראָגן ווערן אין די שטאָטישע פּנקסים, אָט די דייטשע מיעשטשאַנעס, האָבן טאַקע צו יענער צייט רעגירט אין לאַנצוט, אָבער אַ טייל איינוואוינער פון דער שטאָט איז באַשטאַנען פון בעלי־מלאכות און הענדלער און זיי זענען געווען דער דאָמינירנדיקער ווירטשאַפטלעכער עלעמענט, הגם אין שטאָטראָט האָבן רע־גירט די רייכע לאַוניקעס.

זעגאַן שוסט האָט זיך בכלל נישט אינטערעסירט מיט וועלכן ס'איז יידישן פּראָבלעם אין מיטלאַלטערלעכן לאַנצוט. אין ערשטן טייל פון זיין מאָנאָגראַפיע „דער מיטלאַלטער פון לאַנצוט" דערמאָנט ער איבערהויפּט נישט יידן אין לאַנצוט פון דער תקופה. ער באַגנוגנט זיך נאָר מיט דער געוואַגטער און נישט־באַגרינדעטער פעסטשטעלונג, אַז אין מיטלאַלטער האָט אין לאַנצוט געלעבט אַ פּויליש־קאַטוילישע באַפעלקע־רונג, פאַרגעסנדיק, וואָס ער האָט באַהויפּטעט אויף אַן אַנדער אָרט, אַז אין דער צייט ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די פּי־לעצקיס, דאָס הייסט אין מיטלאַלטער, איז דער ווירטשאַפטלע־

כער דאָמינירנדער עלעמענט אין לאַנצוט געווען די דייטשע פּאַטריציער, וועלכע זענען דאַן נאָך נישט געווען פּאָלאָניזירט.

פון דעמזעלבן מקור, דערוויסן מיר זיך נאָך, אַז צום סוף פון 14־טן און אָנהויב 15־טן יאָר־הונדערט איז לאַנצוט געשטאַנען אויף אַ הויכע מדרגה פוןווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג און אַז שוין דעמאָלט זענען אין לאַנצוט פּאָרגעקומען ירידים און מערק. און ווי מיר האָבן שוין דאָס פריער אונטערגעשטראָכן — אויב לאַנצוט האָט זיך אין מיטלאַלטער געפונען אין אַזאַ הויך אַנטוויקלטן עקאָנאָמישן מצב, איז דאָס בלי שום ספק געווען דער פאַרדינסט פון לאַנצוטער יידן.

פון דער געשיכטע פון יידן אין מיטלאַלטערלעכן פּוילן ווייסן מיר, אַז צום סוף פון 14־טן און אָנהויב 15־טן יאָר־הונדערט איז די קרעדיט־ און האַנדלס־טעטיקייט אין די פּוילישע שטעט, וואָס זענען געלעגן אויפן ראָפּטשיצער שליאַך, פון לעמבערג ביז איבער קראָקע און ווייטער קיין מערב הויפּטזעכלעך געלעגן אין יידישע הענט.

און ווען אַפילו עס האָט זיך אין לאַנצוט אין אָנהויב פון 15־טן יאָר־הונדערט אַנטוויקלט אין גרעסערן מאַסשטאַב אַ וועבעריי־הויזאינדוסטריע, האָבן נאָר די יידישע לאַנצוטער סוחרים, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן אַ געשעפטלעכן קאָנטאַקט מיט יידישע הענדלער פון אַנדערע אָרטשאַפטן, געקענט זיין מסוגל אָפּצונעמען פון די לאַנצוטער וועבער זייערע אויסאַרבעטונגען און אַריבערפירן זיי צום פאַרקויף אין אַנדערע שטעט אָדער אויף ירידים און מערק, ווייל דאַן האָט נאָך נישט עקזיסטירט קיין פּוילישער האַנדלס־עלעמענט.

8

גענויערע, אויף דאָקומענטאַרישע מקורות געשטיצטע ידיעות וועגן יידישן לעבן אוןווירקן אין לאַנצוט, באַזיצן מיר ערשט פון דער תקופה, ווען סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי האָט איבערגענומען לאַנצוט, אין יאָר 1629.

זענאָן שוסט באַגנוגנט זיך אין זיין לעצטער מאָנאָגראַפיע: „לאַנצוט און זיין סביבה", נאָר מיט דער באַמערקונג וועגן יידן אין דער העלפט פון 18־טן יאָר־הונדערט מיט דער פעסטשטעלונג, אַז פון די מערערע פּריווילעגיעס, וועלכע עס האָט אַרויסגעגעבן דער לעצטער פון די לובאָמירסקיס, סטאַניסלאַוו, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט אין יאָר 1745, איז בולט די זאָרג וועגן די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט.

מער ידיעות וועגן יידן געפינען מיר ביי צעטנאַרסקין אין זיין דערמאָנטער מאָנאָגראַפיע, אין וועלכער ער באַשעפטיקט זיך מיט דער ראָל פון יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די לובאָמירסקיס. אַזוי לייענען מיר דאָרט, אַז „דער יידישער עלעמענט האָט אין דער צייט פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט גענאָסן פון דער אונטערשטיצונג פון די האַרן פון לאַנצוט" און אַז „דער דאָזיקער עלעמענט האָט זיך שוין פריער היימיש געמאַכט אין לאַנצוט, הגם אין באַגרענעצטן מאַסשטאַב" — „ווייל די מאַפּעס און ציילונגען פון דער באַפעלקערונג אין לאַנצוט פון 18־טן יאָר־הונדערט ווייזן אויף קיום עטלעכע יידישע משפחות", און אַז „צום סוף פון 18־טן יאָר־הונדערט, שוין אונטער דער אַפּוטרופּסות פון עסטרייך זענען יידן אַריינגעדרונגען אין מאַרק אַריין, וואו זיי האָבן דערוואָרבן עטלעכע הייזער".

סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי גיט אונדז נאָך איבער, אַז טעאָדאָר לובאָמירסקי, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט אין יאָר 1702, האָט דערלויבט יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט בויען הייזער, באַשעפטיקן זיך מיט מסחר און מלאכה אַ חוץ זאָטלעריי, קירשנעריי, שוסטעריי, גאַרבעריי און שמידעריי.

ווי מיר זעען, איז צעטנאַרסקיס שטעלונג לגבי דער ראָל פון יידן אין לאַנצוט נישט זייער אָביעקטיוו, און דערפאַר האַלטן מיר פאַר נויטיק גענויער צו אַנאַליזירן די ראָל און די ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט פון די יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה, ווען לאַנצוט האָט געהערט צו די לובאמירסקיס.

נאָך דער הערשאַפט פון די סטאַדניצקיס אין לאַנצוט, האָט אין יאָר 1629 איבערגענומען לאַנצוט סטאַניסלאַוו לובאמירסקי, וועלכער האָט קודם כל זיך גענומען צום ווידעראויפבוי פון דער שטאָט, וואָס איז צעשטערט געוואָרן אין די שטענדיקע קאַמפן צווישן דעם „לאַנצוטער טייוול" און זיינע קעגנער. כדי ווירטשאַפטלעך צו הייבן די שטאָט, האָט לובאָמירסקי געלייגט גרויס געוויכט אויף דער אַנטוויקלונג פון האַנדל און צו דעם צוועק האָט ער דערהאַלטן פון דעם פּוילישן קעניג וולאַדיסלאַוו לאַקיעטעק אין יאָר 1635 דאָס רעכט צו עפענען אין לאַנצוט אַ „סקלאַד פאַר פיש און וויין", וואָס האָט אַריינגעבראַכט דער שטאָט גרעסערע הכנסות.

בנוגע דער שטעלונג פון די לובאָמירסקיס צו די יידן אין לאַנצוט, מוזן מיר געדענקען, אַז די פּוילישע מאַגנאַטן האָבן בכלל אין זייערע פּריוואַטע באַזיצטומער געזאָרגט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג און גענומען זי אין שוץ קעגן די אָנפאַלן מצד דער קריסטלעכער שטאָטישער באַפעלקערונג, וואָס האָט געזען אין די יידישע איינוואוינער קאָנקורענטן, בפרט, אַז קעגן יידן האָט געהעצט דער קאַטוילישער קלער. עס איז כדאי אין דעם פּרט צו באַקענען זיך מיט די אויספירונגען פונעם היסטאָריקער ד"ר מאיר באלאבאן בנוגע דער פאַרהעלטעניש פון די פּוילישע מאַגנאַטן צו די יידן, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין די פּריוואַטע שטעט, וואָס האָבן געהערט צו די דאָזיקע מאַגנאַטן.

„שוין אין דער צווייטער העלפט פון 16־טן יאָר־הונדערט, שרייבט ד"ר באלאבאן אין דריטן באַנד פון זיין „יידישע געשיכטע און ליטעראַטור" — „אַנטשטייען, בפרט אויף די מזרח־קרעסן פון דער פּוילישער רעפּובליק, נייע שטעט און תיכף זעען מיר דאָרט יידישע קהילות. מיד פון שטענדיקן קאַמף מיט די מיעשטשאַנעס, עמיגרירן די יידן פון איבערבאַפעלקערטע קעניגלעכע שטעט אין די נייע אָרטשאַפטן און דערהאַלטן פון זייערע אייגנטימער האַנדלס־און מלאכה־פּריווילעגיעס. דאָ איז זיי דערלויבט צו באַזעצן זיך אויפן מאַרק, דאָ באַקומען זיי הייזער און גערטנער, האָלץ און ציגל צום בוי פון אַ שול, און אַ חוץ דעם — פּריווילעגיעס לויטן מוסטער פון די אַלגעמיינע פּריווילעגיעס פון די פּוילישע מלכים. און אַזוי זעען מיר צום סוף פון 16־טן יאָר־הונדערט

אַ יידישע קהילה אין זשולקיעוו, ווי אַ פיליאַלע פון לעמבערג און אויך פון פשעמישל הייבט זיך אָן אַן עמיגראַציע אין די שכנותדיקע שטעטלעך". „איינע פון די גרעסטע פשעמישלער זידלונגען" — שרייבט ווייטער באלאבאן — „וואו די לובאָמירסקיס נעמען אין שוץ די יידן און האָבן זיי גלייכצייטיק מחיב געווען צו באַשיצן די שטאָט איז געווען ריישע". אין דער אָנזידלונגס־פּריווילעגיע פון ריישע געפינט זיך אַן אָפּשניט: „יעדער בעל־הבית דאַרף האָבן אַזוי פיל ביקסן, וויפיל עס זענען פאַראַן מענער, אַ קופּע קוילן צום לאָדענען און צו דריי פונט פראָך פאַר דער ביקס, און די יידן דאַרפן האָבן דריי שטיינער פון טרוקענעם פראָך, אַ קאָפּע קוילן צו די האקאָווניצעס * און אַ האַלבע קאָפּע פאַר אַ קאַנאָן און אויך 4 האקאָווניצעס פאַר זייער בית־כנסת, און אויך איין ייד, וועלכער זאָל די כלים באַדינען און פון זיי שיסן".

פאַרשטייט זיך, אַז סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי, וועלכער איז געווען דער מאַגנאַט, וואָס האָט גענומען אין שוץ די יידן אין ריישע, וואָס איז געווען זיין באַזיצטום — און וועלכער האָט כמעט אין דערזעלבער צייט (1629) איבערגענומען אין זיין באַזיץ די שטאָט לאַנצוט פון סטאַדניצקיס יורשים — האָט אויך אין דער דאָזיקער אָרטשאַפט גענומען אין שוץ די יידן, וואָס האָבן געוואוינט שוין איצט ביי דעם פשעמישלער טויער, אין דער סביבה פון לובאָמירסקיס שלאָס. און אַזוי ווי אין ריישע, האָט לובאָמירסקי אויך אין לאַנצוט אַרויסגעגעבן פאַראָרדענונגען מיטן צוועק בעסער צו באַשיצן די שטאָט, וועגן וואָס עס שרייבט צעטנאַרסקי ** אַז „די זאָרג פון סטאַניסלאַוו לובאָמירסקי און זיינע נאָכפאָלגער פאַר דער זיכערקייט פון דער שטאָט, זעט מען פון דעם אינהאַלט פון די שטאָטישע און צעך־פּריווילעגיעס", ווייל „וואָס אָפטער געפינען זיך אין די דאָזיקע פּריווילעגיעס פאָרשריפטן וועגן דעם פליכט צו ליפערן קריגסמאַטעריאַל ווי פראָך, קוילן א.אַ.וו. ווי אויך וועגן דער פליכט פון די שטאָט־איינוואוינער צו באַזיצן געווער."

און הגם סטאַניסלאַוו צעטנארסקי דערמאָנט נישט מיט קיין וואָרט, אַז די דאָזיקע פאַראָרדענונגען פון סטאַניסלאַוו לובאָמירסקין און זיינע יורשים האָבן אויך פאַרפליכטעט די לאַנצוטער יידן, אונטערליגט נישט קיין שום צווייפל, אַז פונקט ווי אין שכנותדיקע ריישע, ווערט אין די דאָזיקע פּריווילעגיעס פאַר לאַנצוט אַרויפגעלייגט דער חוב צו באַזיצן געווער אויך אויף די לאַנצוטער יידן אין וועלכע האָבן דאָך, ווי עס גיט איבער צעטנארסקי, געוואוינט נעבן דעם פשעמישלער טויער, דעם געפערלעכסטן און אַמלייכטסטנס צו באַפאַלן.

9

נאָך סטאַניסלאַוו לובאמירסקי האָט די לאַנצוטער ירושה איבערגענומען זיין זון יעזשי סעבאַסטיאַן, וועלכער האָט פאַרנומען דעם הויכן אַמט פון קעניגלעכן מאַרשאַלעק און העטמאַן. דער נייער בעל הבית פון דער שטאָט האָט געווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט דער אַנטוויקלונג פון האַנדל אין שטאָט, און ווען דער פּוילישער קעניג יאַן קאַזשימיעזש האָט זיך אויפגעהאַלטן אין לאַנצוט, האָט די שטאָט באַקומען דעם 1656.1.28 די פּריווילעגיע אויף איינצואָרדנען אין שטאָט ירידים. שפּעטער אין יאָר 1671 האָט לאַנצוט באַקומען אַזאַ פּריווילעגיע אויף ירידים פון היעראַנים לובאָמירסקי.

עס האָבן אָבער נישט קיין סך געהאָלפן די באַמיאונגען פון יעזשי לובאמירסקי צו הייבן דעם עקאָנאָמישן מצב פון דער שטאָט, ווייל די אינערלעכע סכסוכים אַרום דער קעניגלעכער קרוין און אַלס פועל יוצא דערפון די מלחמות מיט די פרעמדע אקופּאַנטן האָבן חרוב געמאַכט גאַנצע טיילן פון פּוילן. זייער פיל געליטן פון די מלחמות האָט לאַנצוט, און, ווי מיר האָבן שוין וועגן דעם דערמאָנט פריער, איז לאַנצוט אין יאָר 1657 פאַרברענט געוואָרן, בעת דער פירשט פון זיבענבירגען, יעזשי ראקאטשי, איז איבערגעפאַלן פּוילן.

פאַרשטייט זיך, אַז שטענדיקע אינוואַזיעס און איבערפאַלן פון פרעמדע מיליטערישע כוחות האָבן געווירקט שעדלעך אויף דער אַנטוויקלונג פון לאַנצוט, וואָס האָט אין 16־טן יאָרהונדערט אַרויסגעוויזן אַזוי פיל אַנטוויקלונגס־טענדענצן, און עס זענען נויטיק געווען גרויסע אָנשטרענגונגען, כדי צו באַקעמפן די עקאָנאָמישע ירידה פון דער שטאָט. די אלמנה פון יעזשי לובאָמירסקי, באַרבאַראַ, וועלכע האָט אָנגעפירט מיט דער אייגנטלעכער ווירטשאַפט אין לאַנצוט, הגם די ירושה איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן יעזשיס 5 זין, האָט זיך פיל אינטערעסירט מיט דער אַנטוויקלונג פון די צעכן, וועלכע זענען שוין פון פריער געווען אין לאַנצוט שטאַרק אַנטוויקלט.

ס'רוב צעכן אין לאַנצוט זענען געווען באַשעפטיקט מיט וועבעריי, דערביי האָט דער וועבעריי־צעך אין לאַנצוט געהאַט שוין זיין אייגענעם סטאַטוט נאָך אין יאָר 1406. ווי עס גיט איבער זענאָן שוסט, זענען לויט דעם אויסווייז אין די שטאָטישע הכנסות־און הוצאות־ביכער פון לאַנצוט פאַר די יאָרן 1563—1607 אויף 115 באַשטייערטע בעלי־מלאכות אין לאַנצוט, געווען 37 וועבער, דאָס הייסט איבער 30% פון דער אַלגעמיינער צאָל האַנטווערקער, דערביי שטרייכט אונטער זענאָן שוסט, אַז דער האַנדל מיט גאַרן איז געווען אין לאַנצוט געשיצט דורך באַזונדערע תקנות און שטראָפן.

וועגן דער באַדייטונג פון דער וועבעריי־מלאכה אין לאַנצוט באַווייזט אויך דער פאַקט, אַז די וועבער אין לאַנצוט האָבן באַקומען צוגעטיילט אין מערבדיקן טייל פון דער שטאָט אַ גרעסערן שטח ערד כדי אויפצובויען אייגענע וווינונגס־הייזער. ווינטער פלעגן די וועבער אַרבעטן ביי וועבעריי און זומער האָבן זיי זיך באַשעפטיקט מיט בוי־אַרבעט און שוסטעריי.

צו האָבן די לאַנצוטער יידן אָנטייל גענומען אין דער דאָזיקער אַזוי ברייט פאַרצווייגטער אין לאַנצוט וועבעריי־מלאכה?

נעמענדיק אין באַטראַכט די סטרוקטור פון די צעכן אין אַלטן פעאָדאַלן פּוילן, ווי אויך דעם קאַמף פון די פּוילישע יידן פאַר רעכט אויף האַנדל און מלאכה — מוזן מיר אויף אונזער שאלה געבן אַ נעגאַטיווע תשובה.

צום שוץ פון זייערע אינטערעסן און כדי אוממעגלעך צו

* קוילנוואַרפער.

** Miasto Łańcut 1937

מאַכן יעדע פאָרם פון קאָנקורענץ, האָבן די קריסטלעכע האַנטווערקער שוין אין אָנהויב פון 14־טן יאָרהונדערט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן זיך אין צעכן און לויט די סטאַטוטן, וואָס פלעגן געשאַפן ווערן פאַר יעדן צעך באַזונדער, האָט זיך מיט אַ מלאכה געקענט באַשעפטיקן נאָר דער, וואָס האָט געהערט צו אַ צעך פון געגעבענעם פאַך, אין וועלכן ער האָט געוואָלט אַרבעטן. ווער עס האָט נישט געהערט צום צעך פון באַטרעפנדיקן פאַך, האָט נישט געקענט אַרבעטן אין דער בראַנזש, דערביי איז דער צעך געווען גלייכצייטיק אַ קירכלעכע אָרגאַניזאַציע מיט אַן אייגענער קאַפּליצע אין דער קירכע, מיט אַן אייגענעם באַזונדערן הייליקן פּאַטראָן און אַן אייגענער פאָן. עס איז דערפאַר קלאָר, אַז אַ ייד האָט נישט געקענט געהערן צו די דאָזיקע צעכן און ווי אַ פּועל יוצא דערפון, איז אויך דער ייד נישט צוגעלאָזט געוואָרן צו דער מלאכה, וועלכע האָט געהאַט אַן אייגענעם צעך. און דערפאַר האָבן יידן אין לאַנצוט נישט געקענט געהערן צום קריסטלעכן וועבער־צעך, וועלכער האָט זיך געשטיצט אויפן סטאַטוס פון יאָר 1406.

פונדעסטוועגן ווייסן מיר אָבער, אַז יידן האָבן אין פּוילן פון די פריעסטע צייטן אָן זיך באַשעפטיקט מיט געוויסע מלאכה־צווייגן און צוויי פון זיי, קצבות און שניידעריי זענען אויך צוליב ריין רעליגיעזע סיבות גלעגן אין יידישע הענט. די ערשטע, קצבות צוליב די רעליגיעזע דינים ביים שעכטן בהמות און די צווייטע — שניידעריי, צוליב דעם פאַרבאָט צו טראָגן ...

בייען וואָלענע קליידער מיט פלאַקסענע פאָדעמס (שעטנז).

אין דער זעלבער צייט, דאָס איז צום אָנהויב פון 16־טן יאָרהונדערט, הייבן זיך אָן צו אָרגאַניזירן אויך יידישע האַנטווערקער־צעכן, וועלכע האָבן זיך געשטיצט אויף פאַרשידענע פּריווילעגיעס, וועלכע זיי פלעגן באַקומען פון די פּוילישע מלכים אין די קעניגלעכע שטעט און פון די מאַגנאַטן אין די פּריוואַטע שטעט.

אין לאַנצוט איז די צעך־אינסטיטוציע געווען גוט אַנטוויקלט, אָבער זי איז געווען אין אַ גרויסער מאָס אָפּהענגיק פון די אייגנטימער פון דער שטאָט. טעאָדאָר לובאָמירסקי, וועלכער האָט איבערגענומען לאַנצוט נאָכן טויט פון סטאַניסלאַוו הערקליוש לובאָמירסקי אין יאָר 1702, האָט געגעבן די צעכן, וואָס האָבן עקזיסטירט אין לאַנצוט פאַרשידענע מתנות און פּריווילעגיעס, און די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין לאַנצוט האָט ער אין אַ ספּעציעלער פּריווילעגיע,* וואָס איז אַריינגעטראָגן געוואָרן אין אַמטלעכן קאָפּיר־בוך דעם 1.9.1722, דערלויבט צו בויען הייזער, צו באַשעפטיקן זיך מיט האַנדל און מלאכה מיטן אויסנאַם פון זאָטלעריי, קירזשנעריי, שוסטעריי, גאַרבעריי און שמידעריי. אַזוי, אַז אין דער תקופה פון טעאָדאָר לובאָמירסקיס הערשאַפט אין לאַנצוט, האָבן לאַנצוטער יידן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו אַרבעטן אין די וויכטיקסטע פאַכן, ווייל קודם כל האָט דער לאַנצוטער מאַגנאַט גענומען אין שוץ די קריסטלעכע האַנטווערקער, וואָס זענען געווען אָרגאַניזירט אין די קריסטלעכע צעכן. און די פּריווילעגיעס האָבן לאַנצוטער יידן באַקומען פון די לובאָמירסקיס נאָר אַ דאַנק זייער נוצלעכער ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט, וואָס האָט בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, האָט געהויבן איר באַדייטונג און בעיקר אַריינגעטראָגן הכנסות דעם מאַגנאַטישן הויף. עס זענען געווען אויסנאַמפאַלן, ווען מען האָט דערלויבט יידישע האַנטווערקער צו אַרבעטן אָבער נאָר אין פאַכן, אין וועלכע קריסטלעכע בעלי־מלאכות זענען נישט געווען באַשעפטיקט. אַזוי, למשל, האָט טעאָדאָר לובאָמירסקי פון איין זייט נישט דערלויבט די יידן אין לאַנצוט צו באַשעפטיקן זיך אין די אויבן אויסגערעכנטע פאַכן, אָבער פון דער צווייטער זייט האָט ער צוליב דעם מאַנגל פון קריסטלעכע גאָלדשמידן, צוגעגעבן אין דער פּריווילעגיע פון 25.7.1720 פאַר די שמידן, שלאָסער און גאָלדשמידן אין לאַנצוט אַ ספּעציעלן פּאַראַגראַף, וועלכער זאָגט: * „צו דעם צעך געהערן אויך די גאָלדשמידן. אַזוי ווי זיי זענען נישט פאַראַן אין דער שטאָט, איז דער צעך באַרעכטיקט אויפצונעמען אַ גאָלדשמיד, אויב ער איז אַ פּאָליאַק, אָבער אין פאַל, ווען דער גאָלדשמיד וועט זיין אַ ייד, דאַרף ער אַריינטראָגן אין צעך אַריין יעדן קוואַרטל אַ ליטער וואַקס אָדער אַ ליטער פּראָך צום שיסן".

אָט־דאָס איז געווען דער איינציקער אויסנאַם־פאַל, אַז אַ יידישער בעל־מלאכה אין לאַנצוט האָט געקענט געהערן צו אַ קאַטוילישן צעך.

10

זייער קאַרג זענען די ידיעות וועגן דער צאָל יידן אין לאַנצוט אין דער תקופה ביז צו דער ערשטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט. ד"ר געלבער באַמערקט אין דער דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג וועגן די יידן אין לאַנצוט, אַז לויט דער רשימה פון לאָקאַטאָרן, וואָס האָבן געוואוינט אין יאָר 1679 אין דירות, וואָס זענען געווען איינגעריכטעט אין די טויערן און אין די באַפעסטיקונגען פון לאַנצוט און האָבן געצאָלט שכר־דירה, — האָט די צאָל פון אַזעלכע לאָקאַטאָרן באַטראָפן 37 קריסטן און 8 יידן.

פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע ציפערן גיבן אונז נישט אָן די פאַקטישע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט אין דער דערמאָנטער תקופה, ווייל יידן האָבן זיך קאָנצענטרירט אין לאַנצוט נישט נאָר אין די דערמאָנטע טויערן און באַפעסטיקונגען פון דער שטאָט, נאָר אויך אין דעם יידישן קוואַרטל, וואָס האָט זיך געפונען ביים אַלטן מאַרק און אין דער סביבה פון דער אַלטער און שפּעטער פון דער געמויערטער שול נעבן דעם אַמאָליקן פּשעמישלער טויער.

אין די דאָזיקע טויערן און באַפעסטיקונגען האָבן געקענט וואוינען נאָר יידן, וואָס זענען געווען בכוח צו צאָלן אַ הויכע דירה־געלט, און אַזעלכע זענען געווען גאָר ווייניק. אין ד"ר באַלאַבאַנס „יידישע געשיכטע" געפינען מיר אַן אויפקלערונג בנוגע די דאָזיקע לאָקאַטאָרן פון די באַפעסטיקונגען. אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן יאָרהונדערט — קלערט אונז אויף ד"ר באַלאַבאַן — האָט יעדער פּוילישער מאַגנאַט געהאַט אין זיין פּאַלאַץ, וואָס איז געווענטלעך געשטאַנען נישט וויט

* וועגן דער דאָזיקער פּריווילעגיע דערמאָנט ד"ר געלבער אין זיין העברעאישן מאמר וועגן דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט — אויפן סמך פון אַ ידיעה פון ד"ר באַליצקי.

* צעסנאַרסקי: Miasto Łańcut.

פון דער אייגענטלעכער שטאָט, עטלעכע דירות אין דער הויך אויפן שטאָק, פאַר זיין אייגענעם געברויך, און דעם רעשט פון דער געביידע — פלעגט ער פאַרדינגען פאַר קלייטן, מאַגאַזינען און וואוינונגען. אַזעלכע געביידעס זענען לויטן געזעץ אַרויסגענומען געוואָרן פון דער שטאָטישער יוריסדיקציע און פּאָליציי, אַזוי, אַז מען האָט די געביידעס באַטראַכט ווי אַ באַזונדערן שטח, וואָס איז געווען אָפּהענגיק נאָר פון דער הערשאַפט פון געביידע־אייגנטימער. אין די דאָזיקע פּאַלאַצן פלעגן יידן דינגען לאָקאַלן פאַר זייערע קלייטן, צאָלנדיק הויכע דירה־געלטער. מיט דער צייט זענען אַזעלכע פּאַלאַצן געוואָרן אַן אויפהאַלט־אָרט פאַר יידן, וואָס האָבן נישט געפונען קיין פּלאַץ אין דער שטאָטישער יידישער גאַס אָדער ווען עס איז געווען פאַרבאָטן יידן צו וואוינען אין דער דאָזיקער שטאָט.

אין לאַנצוט האָט אַזאַ אויפהאַלט־אָרט אין די פעסטונגמויערן געגעבן שוץ און זיכערקייט קעגן רויב און שטענדיקע אָנפאַלן מצד די אויסערלעכע שונאים, דערביי זענען יידן געווען דאָרטן געשיצט קעגן פיינטלעכע אַרויסטרעטונגען מצד די מיעשטשאַנעס וועלכע זענען געהעצט געוואָרן דורך די דאָמיניקאַנער. ערשט אין די יאָרן 1822—1862, ווען דער פּאַלאַץ איז איבערגעבויט געוואָרן און עס זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן די באַפעסטיקונגען, זענען אויך פאַרשוואונדן די דאָזיקע קלייטן אין די מויערן פון דער פעסטונג.

מער אויספירלעכע ידיעות וועגן דער צאָל יידישע איינוואוינער אין לאַנצוט פון דער באַהאַנדלטער תקופה, געפינען מיר אין דער זעלבער אָפּהאַנדלונג פון ד״ר געלבער, וועלכער באַרופנדיק זיך אויף דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין גאַנץ פוילן אין יאָר 1765 — גיט אָן די צאָל 829 פון די יידן אין לאַנצוט און איר סביבה.

די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער פאָלקסציילונג זענען אָבער זייער צווייפלהאַפט און קענען נישט דינען אַלס אַ יסוד פעסטצושטעלן די אמתע צאָל יידן אינעם דעמאָלטיקן לאַנצוט.

זייער אינטערעסאַנטע אויפקלערונגען בנוגע דעם אופן און תנאים, אין וועלכע עס איז דורכגעפירט געוואָרן די דאָזיקע ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין פוילן אין יאָר 1765 — געפינען מיר אין דער אויספירלעכער אַרבעט פון ד״ר רפאל מאהלער א. ט. „יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן״ *.

דער מחבר אונטערשטרייכט די גרויסע באַדייטונג פון דער פאָלקסציילונג פון יאָר 1765, ווייל דאָס איז געווען די ערשטע ציילונג, וועלכע איז אין פוילן דורכגעפירט געוואָרן זינט דעם יאָר 1550, באַמערקנדיק אָבער צוגלייך אויפן יסוד פון אַ גאַנצער ריי פאַקטן, אַז די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער ציילונג מוזן מיר אָננעמען מיט גרויסע באַוואָרענישן.

וויכטיק פאַר אונז איז ד״ר מאהלערס פעסטשטעלונג, אַז בעת ער האָט נאָך פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה געפאָרשט די רשימות פון דער ציילונג אין יאָר 1765 (צוזאַמען מיט וואַרשע זענען אויך בעת דער דייטשער אינוואַזיע פאַרברענט געוואָרן אַלע רשימות), האָבן שוין דעמאָלט געפעלט די רשימות פון אַ טייל פון דער רייסישער וואָיעוואָדשאַפט, דאָס הייסט פון דעם פשעמישלער און סאַנאָקער באַצירק, און אַזוי אַרום האָבן אויך געפעלט שוין דעמאָלט סטאַטיסטישע ציפערן בנוגע לאַנצוט, וואָס האָט אין אַמאָליקן אַלטן פוילן געהערט צום פשעמישלער באַצירק. מוזן מיר זיך דערפאַר באַגנוגענען מיט די ציפערן, וועלכע עס גיט אָן פאַר דער דאָזיקער תקופה ד״ר געלבער. אויב מען וועט אַלזאָ אָננעמען אַז לויט דער ציילונג פון יאָר 1765 האָבן אין לאַנצוט און אין דער סביבה געלעבט דעמאָלט 829 יידישע נפשות, איז דאָס געווען שוין פאַר די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן אַ גענוג גרויסער יידישער ישוב, וואָס האָט זיך שוין אָן צווייפל פאָרמירט צו אַ זעלבשטענדיקער יידישער קהילה.

די קהילה אין לאַנצוט איז געווען פון אָנפאַנג אָן אַ פיליאַלע, אַ „פשיקאהאלעק״ פון דער פשעמישלער קהילה. אַלע קהילות אין די שטעט, וואָס זענען געלעגן אויף דעם וועג פון לעמבערג ביז פשעמישל, דאָס אַזוי גערופענע רויט־רייסן, האָבן פריער געהערט צו דער רייסישער פּראָווינץ, וואָס האָט לכתחילה אַרומגענומען די וואָיעוואָדשאַפטן: רייסן, פּאָדאָליען, בראַצלאַוו און קיעוו מיט דער צענטראַלע אין לעמבערג. צום סוף פון 17־טן יאָרהונדערט האָט זיך אָפּגעריסן פּאָדאָליע און זיך קאָנסטיטויִרט אַלס אַ סעפּעראַטער גליל מיט סטאַניסלאַוו בראש.

די רוסישע פּראָווינץ האָט זיך ווייטער געברעקלט פון מערב־זייט, און בערך אין יאָר 1700 האָט זיך ווידער אָפּגעריסן די פשעמישלער קהילה מיט אַ ריי „פשיקאהאלקעס״ און געשאַפן אַ באַזונדערן גליל. לאַנצוט האָט טאַקע געהערט צו דער דאָזיקער נייגעשאַפענער פשעמישלער קהילה־אָרגאַניזאַציע. שפּעטער, ווען עס האָבן זיך געמערט די סכסוכים אין פשעמישלער גליל, האָט זיך פון אים אָפּגעריסן ריישע מיט די אַרומיקע שטעטלעך, און פשעמישל איז געבליבן אַ זעלבשטענדיקער גליל. לאַנצוט איז פאַרבליבן אין דעם פשעמישלער גליל שוין אָן ריישע און זיין סביבה און האָט דעם קאָפּשטייער פון די לאַנצוטער יידן אָפּגעליפערט דער פשעמישלער קהילה.

ווי עס גיט אָן ד״ר געלבער אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט, האָט די לאַנצוטער קהילה געהאַט צו באַצאָלן אין יאָר 1716 פאַר קאָפּשטייער 1300 פוילישע זלאָטעס און 12 גראָשן און אין יאָר 1725 — 250 פוילישע זלאָטעס און אין יאָר 1731—1733 300 פוילישע זלאָטעס יערלעך.

צו דער צייט, ווען די לאַנצוטער קהילה האָט נאָך געהערט צום פשעמישלער גליל, האָט לאַנצוט געשפּילט אַ באַדייטנדע ראָל אין דעם „ועד ארבע ארצות״, ווייל אָנגעהויבן פון יאָר 1750 האָט זיך אין לאַנצוט געפונען די צענטראַלע פאַרוואַלטונג פון פאָנד פאַר די יידן אין ארץ־ישראל, וועלכן עס האָט געזאַמלט דער „ועד ארבע ארצות״.*

עס זענען פאַראַן היסטאָרישע דאָקומענטן, וועלכע באַ־

* דערשינען אין יאָר 1958 אין וואַרשע אין פאַרלאַג „יידיש בוך״.

* ד״ר געלבער — וועגן דער געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט.

ווייזן, אַז אין דער ערשטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט איז שוין אין לאַנצוט געווען אַ קהילה וועלכע איז געווען אומאָפּהענגיק פון פשעמישל. עס האַנדלט זיך וועגן אַ פּנקס פון דער לאַנצוטער קהילה, וואָס איז געפירט געוואָרן זינט דעם יאָר 1730 און האָט זיך נאָך פאַרן לעצטן חורבן פונעם לאַנצוטער יידנטום געפונען אין אַרכיוו פון דער לאַנצוטער קהילה. אין פּנקס איז געווען אַ פּראָטאָקאָל פון אַ זיצונג פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג מיט אַן אָנווייזונג צו באַצאָלן שטייערן, און עס זענען איבערגעגעבן געוואָרן די אינערלעכע געשעענישן אין דער קהילה מיט אַ רשימה פון פּלעצער און מתפּללים אין דער שול. אויסער דעם זענען דאָרט געווען אָפּשריפטן אין דער פּוילישער שפּראַך בנוגע דערלויבענישן אויף אַרויסצוגעבן צייגנישן. לויט ד״ר געלבער האָט זיך דער דאָזיקער פּנקס געפונען פאַר דער פאַרניכטונג פון דער לאַנצוטער קהילה אין באַזיץ פון הרב ר׳ אליעזר שפּירא ז״ל, וועלכער האָט געהאַלטן דעם פּנקס ווי אַ משכון פאַר זיינע חובות קעגן דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג. דער פּנקס איז געווען 40 צענטימעטער לאַנג און 15 צענטימעטער ברייט, די ערשטע זייטן האָבן געפעלט, געשריבן אויף שלעכטע גראָבע פּאַפּיר. צום סוף פון פּנקס זענען געווען צוגענייט זייטן פון אַ סך אַ שפּעטערער תקופה. בעת־דער היטלעריסטישער אינוואַזיע האָט זיך דער פּנקס געפונען אין לאָדזש, וואו ער איז אויך פאַרלוירן געגאַנגען. אָבער ווי עס אינפאָרמירט אונז ווייטער ד״ר געלבער האָט ד״ר יצחק לוין, אין יאָר 1931 אָפּגעדרוקט אין היסטאָריש־יורידישן וועג־ווייזער, וואָס איז דערשינען אין לעמבערג, קאָפּיעס פון פּנקסים פון 18־טן און 19־טן יאָרהונדערט פון עטלעכע שטעט אין מיטל־גאַליציע, דערונטער אויך פון לאַנצוט. אַ דאַנק דעם ווייסן מיר, אַז צו דער קהילה אין לאַנצוט האָבן דאַן (ערשטע העלפט 18־טער יאָרהונדערט) געהערט יידן פון 80 דערפער, וואָס זענען געלעגן אין דער סביבה פון לאַנצוט און אַז פון די דאָזיקע יידן האָט די לאַנצוטער קהילה איינקאַסירט דעם קאָפּשטייער, פון וואָס עס איז געדרונגען, אַז אין יאָר 1730 איז שוין לאַנצוט געווען אַ זעלבשטענדיקע אומאָפּהענגיקע קהילה, וואָס האָט קאַסירט קאָפּשטייער פון אירע „סביבות״.

די קהילה אין לאַנצוט — ווי עס אינפאָרמירט אונז נאָך ד״ר געלבער אויפן סמך פונעם דערמאָנטן פּנקס — איז געווען מחויב פאָרצולייגן דעם האַר פון דער שטאָט אַלע החלטות צו דער באַשטעטיקונג און אַז אַלע די באַשטעטיקונגען האָבן געמוזט פאַרעפנטלעכט ווערן אין קהל־פּנקס. ד״ר געלבער ציטירט אַזאַ באַשטעטיקונג, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין לאַנצוטער פּנקס אין יאָר 1751: „די דאָזיקע החלטות פון קהל־ראַט אין אַלע פּונקטן און קלאַוזולן — אויף תמיד זאָלן זיי פאַרבלייבן — אַפּראָביר איך. געשען איז דאָס אויפן לאַנצוטער שלאָס דעם 26 אַפּריל 1751. יאַן זשימיערסקי״.*

אַזעלכע ענלעכע באַשטעטיקונגען זענען אויך פאַרעפנטלעכט געוואָרן דעם 22.4.1754 ד״ר געלבער ציטירט נאָך אַ קאַפּיטל פון פּנקס, לויט וועלכן יעדער קהל־פּרנס, וועלכער האָט רעזיגנירט פון זיין אַמט, איז געווען פאַרפליכטעט אָפּצוגעבן אַ פינאַנציעלן באַריכט און נאָכן רעגולירן די רעכנונגען, איז ער געווען מחויב פאָרצולייגן דעם האַר פון דער שטאָט די באַשטעטיקונגען. ווער עס האָט דאָס נישט געטאָן, האָט געמוזט באַצאָלן קנס 90 גריבנעס. ווי מיר זעען, האָבן די לובאָמירסקיס שטרענג קאָנטראָלירט די ווירטשאַפט פון דער לאַנצוטער קהילה, בעת אַנדערע קהילה־פאַרוואַלטונגען אין אַנדערע שטעט האָבן בנוגע דער קהילה־ווירטשאַפט אַ סך געזינדיקט.

אונטער עסטרייכישער הערשאַפט

אין יאָר 1772 איז פּוילן צעטיילט געוואָרן. עסטרייך האָט באַקומען דעם דרומדיקן טייל פון קליינפּוילן (חוץ קראָקע) און רויט־רייסן.ביידע פּראָווינצן, וואָס זענען צוגעפאַלן צו עסטרייך, האָט מען באַצייכנט מיטן נאָמען: גאַליציע. און צוזאַמען מיט אַנדערע שטעט פון רויט־רייסן האָט זיך אויך לאַנצוט געפונען אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט. זומער 1772 — האָבן עסטרייכישע מיליטער־אָפּטיילונגען אקופּירט לאַנצוט.

מיט דער נייער פּאָליטישער ממשלה זענען אויך פאָרגעקומען גרינטלעכע ענדערונגען אין דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטרוקטור פון דער באַפעלקערונג אין לאַנצוט און בפרט אַן עיקרדיקע ענדערונג אין דעם פאַרהעלטעניש צווישן די פּריוואַטע אייגנטימער פון דער שטאָט און די שטאָט־איינוואוינער. עס איז אָפּגעשאַפט געוואָרן דאָס רעכט פונעם האַר פון דער שטאָט אַרויסצוגעבן פיסקאַלישע, פּאָליצייאישע, אַדמיניסטראַטיווע און געריכטלעכע פאַראָרדענונגען. די שטאָטפאַרוואַלטונג איז איצט געוואָרן אומאָפּהענגיק פונעם אייגנטימער פון דער שטאָט.

בנוגע די ענדערונגען אינעם עקאָנאָמישן מצב פון דער שטאָט איז כדאי איבערצוגעבן די אויספירונגען פון סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי וועלכער שרייבט אין דער שוין דערמאָנטער מאָנאָגראַפיע: * „דער פאַרענדיקטער בוי פון דעם אַזוי גערופענעם „קייזער־וועג״, וויך־לעמבערג, דעם גרויסן קאָמוניקאַציע־טראַקט, וואָס האָט דורכגעקוועטשט די שטאָט לאַנצוט (אין די יאָרן 1795—1810), האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער שטאָט, און הגם ער האָט געראַטעוועט די פאַרערעמטע שטאָט פון דער גענצלעכער ירידה, האָט ער דאָך נישט געבראַכט דער שטאָט קיין וואוילשטאַנד און רווחה. אַפילו דאָס אָפּשאַפן פון דער מאַטעריעלער און פּערזענלעכער אָפּהענגיקייט פונעם פעאָדאַלן האַר פון דער שטאָט, האָט נישט געהויבן דעם מאַטעריעלן מצב פונעם שטעטל. ווירטשאַפטלעך אָרעם, באַלאַסטעט איבער די כוחות דורך דער אָקופּאַנטישער מאַכט מיט שטייערן, גערודפט דורך דייטשע און טשעכישע באַאַמטע, שטיפמוטערלעך באַהאַנדלט דורך די צענטראַלע מאַכטאָרגאַנען, האָט די שטאָט נישט געהאַט פאַר זיך קיין שום אויסזיכט אויף ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג, בפרט, אַז די ביליקע אויסאַרבעטונגען פון דער גרויסער, עסטרייכישער

* פרייע איבערזעצונג פון פוילישן טעקסט.

* Miasto Łańcut

און טשעכישער אינדוסטריע, האָבן ביי צאָלרייכע לאַנצוטער בעלי־מלאכות צוגענומען דעם מקור פון אַרבעט און פרנסה. דאָס ביסל מלאכה, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט, ווי לייוונט און וואָל־וועבעריי ווי אויך די בראָנז־אויסאַרבעטונג איז אויך געפאַלן. ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט הויבט זיך אָן צו פאַרבעסערן דער מצב פון דער שטאָט, צו וואָס עס האָט אויך בייגעטראָגן דער בוי פון דער באַן, וואָס איז געגאַנגען אויך דורך לאַנצוט".

אַזוי שילדערט צעטנאַרסקי דעם אַלגעמיינעם ווירטשאַפט־לעכן מצב אין לאַנצוט נאָך דער טיילונג פון פוילן, דערביי אונטערשיידט ער, ווי מיר זעען, צוויי תקופות: די ערשטע ביז צו דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט צייכנט זיך אויס מיט אַ געוואַלדיקער עקאָנאָמישער ירידה אין לאַנצוט און די צווייטע זינט דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָר־הונדערט הויבט זיך אָן מיט אַן עקאָנאָמישער שטייגערונג.

אָבער צעטנאַרסקי שילדערט אונז נאָך אַן אַנדערע ענדע־רונג פון די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן אין לאַנצוט:

„ווען נאָך דער ירידה פון דער מלאכה איז אַ טייל פון דער באַפעלקערונג אַריבער צו ערדאַרבעט, דרינגט צו גליי־כער צייט אין דער שטאָט אַריין דער יידישער עלעמענט, וואָס איז געשטיצט געוואָרן דורך די מאַכטאָרגאַנען, וועלכער האָט שוין פון פריער אין אַ גענוג געמעסיקטער צאָל איינגעבירגערט זיך אין לאַנצוט". דערביי אונטערשטרייכט נאָך צעטנאַרסקי „איז דער יידישער עלעמענט געשטיצט געוואָרן דורך די האַרן פון לאַנצוט נאָך אין דער תקופה פון אומאָפּהענגיקן פוילן". און שטיצנדיק זיך אויף דעם פאַקט, אַז איינער פון די לובאָמירסקיס, ווי מיר ווייסן שוין דאָס פון פריער, האָט געשענקט די לאַנצוטער יידן בוימאַטעריאַל פאַרן בוי פון דער היינטיקער אַלטער שול, שרייבט צעטנאַרסקי צום סוף אַזוי: „די יידן אין יענער תקופה* האָבן נאָך אין אַ קליינער צאָל געוואוינט אויסשליסלעך אין דער געגנט פון דער היינטיקער שול" און „די מאַפּעס און רשימות פון דער באַפעלקערונג פון 18־טן יאָרהונדערט אַנטהאַלטן נעמען קוים פון עטלעכע יידישע משפחות" און „ערשט צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט שוין אונטער דער הערשאַפט פון עסטרייך דרינגען אַריין יידן אין מאַרק, דערווערבן עטלעכע הייזער און במשך דעם 19־טן יאָרהונדערט דעראָבערן די יידן אַ הויז נאָך אַ הויז, כמעט דעם גאַנצן מאַרק, אויסקויפנדיק אויך אין די ווייטערדיקע גאַסן אַ ריי הייזער".

ווי מיר זעען פון די ביז איצט ציטירטע „היסטאָרישע" באַטראַכטונגען פון סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, איז ער אין זיינע שילדערונגען איבער דער ראָל פון יידן אין לאַנצוט, נישט פריי געווען פון דער אַנטיסעמיטיש־ענדעקישער אידעאָלאָגיע און דערפאַר זענען זיינע אויספירונגען פול מיט סתירות און פאַלשע מסקנות. לאַנצוטער יידן האָבן נישט נויטיק געהאַט „אַריינצודרינגען" אין מאַרק, ווייל אויפן סמך פון די פריווילעגיעס, וועלכע זיי האָבן באַקומען נאָך אין אומאָפּהענגיקן פוילן סיי פון די פוילישע מלכים, סיי פון די לובאָמירסקיס, האָבן זיי געהאַט דאָס פולע רעכט צו וואוינען, צו קויפן און בויען הייזער אין לאַנצוט, צוגלייך מיט די לאַנצוטער מיעש־טשאַנעס, אָפּשטאַמיקע פון די דייטשע קאָלאָניסטן פון „לאַנדסהוט" און שפּעטער, צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט, אונטער דער עסטרייכישער מאַכט האָבן די יידן געהאַט גלייכע רעכט מיט אַלע אַנדערע איינוואוינער פון לאַנצוט צו וואוינען, צו בויען און צו קויפן הייזער אין לאַנצוט אין מאַרק ווי אויך אין אַלע אַנדערע גאַסן פון דער שטאָט.

פון צעטנאַרסקיס שילדערונגען בנוגע דעם עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָר־הונדערט, ווערט קלאָר, אַז דער איינציקער פאַקטאָר, וואָס האָט גורם געווען די ווירטשאַפטלעכע אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, זענען געווען נאָר די לאַנצוטער יידן.

אָט, וואָס עס שרייבט ווייטער צעטנאַרסקי וועגן דער ראָל פון יידן אין לאַנצוט זינט דער עסטרייכישער הערשאַפט: „לאַנצוט, איינע פון די וויכטיקסטע שטעט אין מזרח־קליין־פוילן, געפינט זיך אין אַ שרעקלעכער ירידה און ווערט אַן אומבאַדייטנדיק שטעטל. די צאָל איינוואוינער האָט זיך פאַר־קלענערט און האָט במשך עטלעכע צענדליק יאָר באַטראָפן קוים צוויי און האַלב טויזנט נפשות. דער צושטראָם פון יידן, וועלכע האָבן געהאַט אויף זייער זייט דאָס פאַרטרויען פון די עסטרייכישע מאַכטאָרגאַנען, איז וואָס אַ מאָל מער געשטיגן. קלוג, ראַפינירט און צופרידנשטעלנדיק זיך מיט ווייניק, אונטערגעשטיצט דורך דער רעגירונג, האָבן די יידן פאַרכאַפּט אין זייערע הענט דעם האַנדל ווי אויך דאָס קרעדיטוועזן אונטער דער לאָזונג: אַלץ נעמען — גאָרנישט געבן. די קאַטוילישע באַפעלקערונג ווערט מיט יעדעס יאָר אָרע־מער, טרעט אָפּ פון איר באַזיצשטאַנד בפרט אין צענטער פון שטאָט. דער דאָזיקער פּראָצעס דויערט במשך מערערע צענד־ליק יאָר און הויבט זיך אָן מיט דער קאַטאַסטראָפאַלער שריפה, וואָס האָט געטראָפן די שטאָט אין יאָר 1820".

און שילדערנדיק דעם חורבן, וואָס איז אַנטשטאַנען נאָך דער שריפה, שרייבט ווייטער צעטנאַרסקי: „אויף דעם פאַר־אָרעמטן שטעטל וואַרפן זיך די יידן פון פשעוואָרסק, ריישע און אַנדערע שכנותדיקע שטעט, וואו עס האָבן שוין פון לאַנג געוואוינט מער יידן און אויפקויפנדיק ביי די רואינירטע אייגנטימער זייערע אָפּגעברענטע הייזלעך, מייסטנס בחצי חינם, בויען זיי זי ווידער אויף, אויף אַ טאַנדעטנעם און נאַכ־לעסיקן אופן".

„דאָס איז די שווערסטע תקופה פאַר דער שטאָט", — לייענען מיר ווייטער ביי דעמזעלבן צעטנאַרסקי, — „עס פאַלט די מלאכה, עס האַלטן זיך נאָר די בויאַרבעטער. עס הייבט זיך אַ ביסל די גרעסערע אינדוסטריע אין די הענט פון די פּאָטאָצ־קיס, אָבער אָן באַדייטונג פאַר דער שטאָט, וואָס לעבט נאָר פון די באַאַמטע און פון מיליטער. די שטאָטישע באַפעלקע־רונג געפינט באַשעפטיקונג נאָר אין די שטאָטישע אַמטן, אָבער אויך דאָ זענען זיי באַגרענעצט נאָר צו די שטאָטישע ענינים אין האָבן נישט קיין פרייע הענט אויך ביי אַנגעמען וועלכע עס איז החלטות".

דאָ איז נישט דער אָרט פאָלעמיזירן מיט דעם איבריגנס

* דאָס הייסט אין אומאָפּהענגיקן פוילן.

זייער פאַרדינסטפולן געזעלשאַפטלעכן טוער אין לאַנצוט, סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי. מיר ווילן דאָ שילדערן די געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט זינט דער עלטסטער תקופה פון פוילנס עקזיסטענץ ביז צו דער צייט פון זייער אומקום לויטן היסטאָרישן אמת און דאָרט, וואו עס פעלן אונז היסטאָרישע דאָקומענטן, שטיצן מיר אונזערע השערות אויף די היסטאָרישע אַנטוויקלונגס־טענדענצן און לעבנסבאַדינגונגען פון יידן אין איינצעלנע תקופות פונעם אומאָפּהענגיקן ווי אין אָפּהענגיקן פון פרעמדער הערשאַפט פוילן. עס איז אָבער אונזער חוב אויפצווייזן די סתירות און די פאַלשע מסקנות, צו וועלכע עס זענען געקומען מאַנכע היסטאָריקער פון לאַנצוט.

וועגן דער באַדייטנדער פאַרבעסערונג פון עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט, שרייבט אויך דער צווייטער היסטאָריקער פון לאַנצוט, זענאָן שוסט, וועלכער אונטערשטרייכט, אַז אין דער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז צו באַמערקן אַ כסדרדיקע בעסערונג פון מצב אין לאַנצוט, און הגם די צאָל 2500 נפשות, איז שוין אין 7־טן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט געוואָקסן די צאָל איינוואוינער ביז בערך 2800 נפשות, דערביי האָט לויט זענאָן שוסט אויך צום וואוקס און צו דער ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט בייגעטראָגן די אויפגעבויטע באַן־ליניע ווין—לעמבערג (1859), וועלכע איז דורכגעגאַנגען ביי לאַנצוט. און צום סוף באַמערקט נאָך זענאָן שוסט, אַז צום אָנהויב פון 20־סטן יאָרהונדערט האָט די שטאָט זיך אַנטוויקלט אין שנעלן טעמפּאָ און די צאָל איינוואוינער איז איצט געשטיגן ביז צו 5000 נפשות, דערין בערך 2000 יידן.

ווי אַנדערש און מיט וויפיל וואַרעמקייט און פאַרשטענדעניש האָט אָפּגעשאַצט די ראָל און באַדייטונג פון יידן אין לאַנצוט דער אויבן דערמאָנטער ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי.

12

אַ ביסל פּרטים וועגן ווירטשאַפטלעכן מצב פון די יידן אין לאַנצוט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער טיילונג פון פוילן, געפינען מיר אין דעם אויבן ציטירטן אינווענטאַר פון די אומבאַוועגלעכע גיטער פון דער שטאָט לאַנצוט און דערפער, וואָס האָבן געהערט צו דעם לאַנצוטער באַצירק. דער דאָזיקער אינווענטאַר איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אין די יאָרן 1775 און 1776—1777 און די אָפּשריפט פון אָריגינאַל, וואָס געפינט זיך אין מלוכהשן אַרכיוו אין וואַרשע, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם פאַרדינסטפולן, נאָר וואָס דערמאָנטן ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי. אין דער דאָזיקער אָפּשריפט געפינען זיך 112 פּאָזיציעס, וואָס אַנטהאַלטן די נעמען פון די אייגנטימער פון די אָנגעצייכנטע דאָרט רעאַליטעטן (מגרשים און הייזער) אָדער די רעאַליטעט אַליין, אויב עס איז נישט באַקאַנט דער אייגנטימער. פון די דאָזיקע 112 פּאָזיציעס פאַלן אויס 59 אויף יידישע אייגנטימער, דערביי פיגורירן אויף באַזונדערע פּאָזיציעס, די „ניי אויפגעבויטע שול״, די „קאָלומנע מיטן צלם אויפן אָרט פון פאַרניכטעטן יידישן בית־כנסת״, די „כשרה יידישע מקוה״, „דאָס יידישע שפּיטאָל״ און „דער אַלטער חדר״. ביי אַ סך נעמען פון די יידישע אייגנטימער זענען אויך אָנגעגעבן זייערע פאַכן: אַזוי פיגורירן אין דער רשימה: 1 רב, 2 אַרענדאַרן, 1 פעלדשער, 1 זייפנזידער, 3 בעקערס, 3 שניידערס, 1 פאַרבער, 1 קצב, 1 גאָלדשמיד, און 1 מלמד. פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע רשימה אַנטהאַלט נאָר נעמען פון יידן, וואָס זענען געווען דעמאָלט אייגנטימער פון רעאַליטעטן, דערביי קען מען זען וועלכע באַשעפטיקונג אין לאַנצוט האָט אין יענער תקופה געבראַכט מער הכנסות, אויב פונעם דאָזיקן פאַך האָט מען זיך געקאָנט קויפן אָדער אויפבויען אַ הויז, וואָס האָט זיכער דעמאָלט נישט געהערט צו די לייכטע זאַכן. אויף יעדן פאַל איז קלאָר פון דער דאָזיקער רשימה, אַז אין דער צווייטער העלפט פון 18 טן יאָרהונדערט, אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער טיילונג פון פוילן, האָבן די יידן אין לאַנצוט שוין פאַרנומען אַ גענוג וואָגיקע ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציע, אויב אויף 112 אומבאַוועגלעכע גיטער, וואָס האָבן פיגורירט אויף דער דערמאָנטער רשימה, זענען בערך 59 אויסגעפאַלן אויף יידישע אייגנטימער. פון דעם דערמאָנטן אינווענטאַר, איז קלאָר, אַז די יידישע קהילה אין לאַנצוט איז געשטאַנען אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט אויף אַ גענוג הויכער מדרגה, אויב זי האָט שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַ חוץ אַ געמויערטע שול, אַן אייגן יידיש שפּיטאָל.

די עטלעכע צענדליק יידישע הויזבאַזיצער אין לאַנצוט פון דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט גיבן אונז אָבער נאָך נישט קיין גענוי בילד פון דעם אַלגעמיינעם עקאָנאָמישן מצב פון דעם רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער דאָזיקער שטאָט, נאָך דער טיילונג פון פוילן.

אַוודאי זענען דאַן געווען אין לאַנצוט יידישע סוחרים, וואָס האָבן אָפּגענומען ביי די אייגנטימער פון די לאַנצוטער גיטער זייערע פּראָדוקטן, ווי האָלץ, פלאַקס, האָניג, אייער און תבואה און פאַרקויפט די דאָזיקע סחורות אין די עסטרייכישע קרוינלענדער, געבראַכט פון דאָרט קאָלאָניאַל־און גאַלאַנטעריע־אַרטיקלען און נישט שלעכט דערביי פאַרדינט. אָבער די צאָל פון אַזעלכע עקספּאָרטערן איז אין לאַנצוט געווען אַ קליינע. ס׳רוב יידישע איינוואוינער אין לאַנצוט האָט טאַקע געלעבט פון האַנדל און מלאכה — אָבער דאָס איז געווען אַ שווער ראַנגלען זיך מיט די נייע באַדינגונגען און פאַרהעלטענישן, אין וועלכע עס איז זיי אויסגעקומען צו פירן דעם טאָגטעגלעכן קאַמף פאַר פּרנסה.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט איז נאָך דער טיילונג פון פוילן נישט געווען אַנדערש, ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין דעמאָלטיקן גאַליציע. דאָס לאַנד איז געווען ווירטשאַפטלעך שוואַך אַנטוויקלט, די פעאָדאַל־פּריצישע השפעה איז נאָך דעמאָלט געווען גענוג שטאַרק. די אָרעמקייט און צוריקגעשטאַנענקייט האָט טאַקע באַוואויגן דעם קייזער יאָזעף דעם צווייטן צו פּרווון אינדוסטריאַליזירן גאַליציע, אָבער אָן דערפאָלג, ווייל אין לאַנד גופא האָט געפעלט דער אָפּזאַצמאַרק פאַר די אויסאַרבעטונגען פון דער היימישער אינדוסטריע, צוליב דער שוואַכער קויפקראַפט פון דער באַפעלקערונג. דערצו נאָך האָבן די דאָזיקע אויסאַרבעטונגען נישט געקענט קאָנקורירן מיט דער ביליקער פּראָדוקציע פון די עסטרייכישע לענדער.

עס זענען דערפאַר טאַקע באַלד פאַרמאַכט געוואָרן די עטלעכע געגרינדעטע פאַבריקן דאָ און דאָרט אין גאַליציע, און נאָר צוויי מלוכהשע טאַבאַק־פאַבריקן און עטלעכע ספּירט־ראַפּי־נעריעס און ליקער־פאַבריקן זענען געבליבן טעטיק.

די עסטרייכישע רעגירונג האָט אָנגענומען פאַרשידענע מיטלען, כדי צו הייבן דעם עקאָנאָמישן מצב פון גאַליציע, אָבער לגבי די יידן האָט זי אָנגעווענדט אַ סיסטעם פון דעק־רעטן, וואָס זייער צוועק איז געווען פון איין זייט צו פאַרקלע־נערן די צאָל יידן אין גאַליציע און צוגלייך פאַרגרעסערן די באַשטייערונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אין יאָר 1776 איז באַשטימט געוואָרן אַ יידישע לאַנד־דירעקציע, וואָס איז באַשטאַנען פון 6 לאַנד־עלטעסטע. דאָס גאַנצע לאַנד איז פאַרטיילט געוואָרן אין 6 באַצירקן און 59 קרייזן. די אויפגאַבע פון דער דאָזיקער גענעראַל־דירעקציע, וואָס איז געקליבן געוואָרן אויף 6 יאָר לויט אַ זייער קאָמפּלי־צירטן וואַל־סיסטעם, איז געווען פאַנאַנדערצוטיילן די שטייערן אויף די קהילות. דער וויכטיקסטער שטייער איז געווען דער פריערדיקער קאָפּשטייער, וואָס האָט איצט געטראָגן דעם נאָמען: „טאָלעראַנץ־שטייער", און די אָרעמע לייט, וואָס האָבן דעם שטייער נישט געקאָנט צאָלן, האָט מען געצוואונגען צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד.

איינע פון די שווערסטע גזירות קעגן יידן איז געווען דער קייזערלעכער פאַטענט פון יאָר 1784, לויט וועלכן אַלע יידן האָבן געדאַרפט במשך 3 יאָר באַזייטיקט ווערן פון ארענדעס פון ברויערייען און שענק, אין די שטעט ווי אויך אין די דערפער. אַ יאָר שפּעטער איז אַרויס אַ באַפעל צו באַזייטיקן די יידן פון אַרענדעס בכלל, דערין אויך אַרענדעס פון מלוכה־הכנסות, יאַטקעס, עקספּאָרט פון זאַלץ וכדומה, פּרנסות פון וועלכע עס האָט געלעבט אַ דריטל פון גאַליצישע יידן. די דאָזיקע גזירה האָט קייזער יאָזעף דער צווייטער באַטראַכט ווי אַ רעפאָרם, וואָס האָט געדאַרפט צווינגען די יידן זיך עקאָנאָמיש איבערשיכטן, ער האָט אָבער נישט געזאָרגט פאַר נייע פּרנסות פאַר די יידן, וועלכע זענען אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זייערע באַשעפטיקונגען.

נישט אַלע פּוילישע גוטבאַזיצער, וואָס האָבן באַשעפטיקט יידישע ארענדאַרן האָבן געפאָלגט דעם דאָזיקן דעקרעט און אָפּגעשאַפט די יידן פון זייערע באַשעפטיקונגען. אַזוי, למשל, האָט דער לאַנצוטער פירשט אלפרעד פּאָטאָצקי, טראָץ דעם דעקרעט פון יאָר 1784 ווייטער באַשעפטיקט יידישע אַרענדאַרן אין זיינע לאַנצוטער גיטער און דערפאַר איז ער אויך באַ־שטראָפט געוואָרן צו באַצאָלן קנס און צו פאַרעפנטלעכן די דאָזיקע שטראָף.*

יאָזעף דער צווייטער האָט אַפילו אין יאָר 1785 אַרויס־געגעבן אַ דעקרעט, וועלכער האָט באַצוועקט צו באַזעצן יידן אויף מלוכהשער ערד, נעבן די גאַליצישע שטעטלעך. עס האָבן געזאָלט קאָלאָניזירט ווערן 1500 יידישע משפחות, פאַקטיש אָבער האָט מען אין יאָר 1826 אָנגעציילט קוים 724 „אַקער־יידן", דערביי איז אויך לויטן דאָזיקן פּלאַן באַשלאָסן געווען

* רפאל מאהלער — דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, ספר שלישי ע' 31.

צו קאָלאָניזירן פון לאַנצוט 8 יידישע משפחות אויף 8 ערד־חלקים, אָבער אין דער אמתן האָט מען אין דער לאַנצוטער אומגעבונג קאָלאָניזירט קוים 4 יידישע משפחות (12 מענער און 11 פרויען, און 8 קינדער אונטער 18 יאָר). פון גאַנצן ריישער קרייז האָט מען אנשטאָט 98 — קאָלאָניזירט נאָר 60 יידישע משפחות.*

אַ גרויסע מהומה האָט צווישן גאַליצישע יידן אַרויסגערופן דער קייזערלעכער דעקרעט פון יאָר 1788, וואָס האָט איינגע־פירט פאַר גאַליצישע יידן דעם מיליטער־דינסט.

נאָך דער רעפאָרם פון איינפירן נעמען פאַר די יידן אין גאַליציע, האָט די עסטרייכישע רעגירונג אין יאָר 1785 אָפּ־געשאַפט די יידישע דירעקציע צוזאַמען מיט די קהילות, ווייל לויט דער מיינונג פון קיסר יאָזעף דעם צווייטן, האָט דאָס נאָר פאַרשטאַרקט דעם סעפּאַראַטיזם. און כדי צו גערמאַ־ניזירן די יידישע באַפעלקערונג האָט ער אין יאָר 1787 אָנגע־הויבן צו עפענען דייטשע שולן פאַר יידישע קינדער. מיט דער אָרגאַניזאַציע פון די דאָזיקע שולן האָט זיך באַשעפטיקט אַ טשעכישער ייד, הערץ האמבערג, צו וועלכן די יידן האָבן אָבער נישט געהאַט קיין פאַרטרויען. אין יאָר 1788 איז אויך אין לאַנצוט ** געעפנט געוואָרן אַזאַ יידיש־דייטשע נאָרמאַל־שול, אין וועלכער עס האָט געלערנט אַ געוויסער שלמה עסטרייכער. די דאָזיקע שול איז טעטיק געווען נאָר ביז צום יאָר 1792.

די קרוין פון קיסר יאָזעפס רעפאָרמאַטאָרישער טעטיקייט לגבי די יידן אין גאַליציע איז געווען דער באַרימטער „טאָלע־ראַנץ־פּאַטענט" פון יאָר 1789, וועלכער האָט אין 64 פּאַראַ־גראַפן געשאַפן די יסודות פון אַ מין קאָנסטיטוציע פאַר די גאַליצישע יידן. דער פּאַטענט האָט קודם כל דעפינירט די יידישע רעליגיע, די אויפגאַבע פון די קרייז־ראַבינער אין די גרויסע קהילות און פון „שול־זינגערס" (חזנים) אין די קלע־נערע קהילות. באַזונדערע פּאַראַגראַפן האָבן פאָרמולירט די קאָמפּעטענצן פון די יידישע קהילות, דערביי האָט בראש פון דער קהילה געדאַרפט שטיין אַ פּרעזידיום פון דריי פאָר־שטייער. וויכטיק זענען געווען די פּאַראַגראַפן, וואָס האָבן באַהאַנדלט דעם ענין פון יידישע פּרנסות. עס איז דערלויבט געוואָרן פאַר יידן אַ פרייער מסחר און מלאכה. עס איז אָבער פאַרבאָטן געוואָרן צו האַלטן שענקן אין די דערפער און צו אַרענדירן פּויערישע ערד, מילן, א.אַ. וו. פון איצט אָן זענען די יידן אין גאַליציע געווען דירעקט אָפּהענגיק פון די מלוכהשע מאַכטאָרגאַנען. פון איצט אָן האָבן יידישע בעלי מלאכות געקענט געהערן צו די צעך־אָרגאַניזאַציעס, יידן האָבן געמעגט איצט קויפן הייזער אין די שטעט פון קריסטלעכע אייגנטימער, בכלל זענען יידן געוואָרן גלייכבאַרעכטיקטע בירגער אין די שטעט און עס זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן אַלע בירגערלעכע, פּאָליטישע און עקאָנאָמישע באַגרענעצונגען.

דער דאָזיקער פּאַטענט האָט מיט זיינע לעבעראַלע באַשטי־מונגען געדאַרפט עפענען דעם וועג פאַר אַ גענצלעכער גער־מאַניזירונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין גאַליציע. אין

* ד"ר געלבער: תולדות היהודים בלאנצוט.
** דאָרטן.

אַ סך פּרטים האָט אָבער דער פּאַטענט נישט געענדערט דעם פּאַקטישן מצב, אין וועלכן עס האָבן געלעבט די גאַליצישע יידן נאָך אין אומאָפּהענגיקן פּוילן. אַזוי, למשל, אונטערשטרייכט רפאל מאהלער (אין זיין ציטירטער שוין פריער „דברי ימי ישראל — דורות אחרונים" — זייט 73), אַז דאָס פּאַרזיכערן די יידן די פולע בירגערלעכע רעכט אין די גאַליצישע שטעט איז אין אַ סך פאַלן נישט געווען קיין נייעס, ווייל שוין פריער, נאָך אין אומאָפּהענגיקן פּוילן האָבן יידן אין מאַנכע שטעט פאַרמאָגט דאָס רעכט אַנטיילצונעמען אין די וואַלן צום שטאָטראַט. דערביי דערמאָנט ד"ר מאהלער צווישן אַזעלכע שטעט אויך לאַנצוט.

13

נאָך די אַלע עקספּערימענטן פון קיסר יאָזעף דעם צווייטן, איז די יידישע באַפעלקערונג אין די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך נאָך מער פאַראָרעמט געוואָרן. אין די שווערסטע באַדינגונגען האָבן גאַליצישע יידן נישט געשפּאָרט קיין אָנשטרענגונגען, כדי צו שאַפן נייע באַשעפטיקונגען און אַרבעטס־וואַרשטאַטן.

אויך די לאַנצוטער יידן האָבן זיך שנעל צוגעפּאַסט צו די פאַרענדערטע באַדינגונגען. עס איז גענוג צו דערמאָנען, אַז אין דער צייט, ווען עס האָט זיך אין לאַנצוט ליקווידירט דער אַמאָל אַזוי מעכטיקער קריסטלעכער וועבער־צעך, האָבן לאַנצוטער יידן נישט געלאָזט פאַלן די וועבעריי־בראַנזשע און געשאַפן פאַר זיך און פאַר די קריסטלעכע וועבער־אַרבעטער נייע פאַרדינסטמעגלעכקייטן. יידן האָבן געליפערט פאַר די קריסטלעכע וועבער רוי־מאַטעריאַל און דערנאָך אָפּגענומען פון זיי זייערע אויסאַרבעטונגען, וועלכע זיי האָבן אויסגעפּערטיקט ביי זיך אין דער היים. מיטן פאַרקויף פון דער דאָזיקער היימישער פּראָדוקציע האָבן זיך באַשעפטיקט די יידישע סוחרים.

אין אַ גרויסער מאָס האָבן זיך לאַנצוטער יידן צו דער צייט באַשעפטיקט מיט דער אויסאַרבעטונג פון זייד־אַרטיקלען, ווי זיידענע בענדער און גירטלען. לאַנצוטער יידישע שניידער, האָבן געאַרבעט נישט בלויז אויף באַשטעלונג, זייערע טאַנדעט־אויסאַרבעטונגען האָבן יידישע סוחרים פאַרקויפט אויף די ירידים אין לאַנצוט און אין אַנדערע שטעט.

בכלל איז אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט נאָך נישט געווען אין גאַליציע קיין יידישע אינדוסטריע. דאָס ביסל „אינדוסטריע" אונטערנעמונגען, וואָס האָבן אין לאַנצוט, ווי איבעריקנס אין דער גאַנצער ריישער סביבה, אַנטוויקלט די וועבעריי־הויז אינדוסטריע, האָבן געגעבן באַשעפטיקונג קוים אַ קליינער צאָל יידן, ווייל אין דעם דאָזיקן פאַך זענען אויך באַשעפטיקט געווען קריסטלעכע אַרבעטער.

איז געבליבן פאַר די יידן נאָר דער האַנדל, די אַרענדע, שענקעריי און אין אַ באַגרענעצטער מאָס קרעדיט־געשעפטן. און אַזוי ווי די דעקרעטן פון יאָזעף דעם צווייטן האָבן נישט צוגעלאָזט יידן צו די אַרענדעס און שענקעריי, האָבן גאַליצישע יידן געמוזט טעטיק זיין ווירטשאַפטלעך אויף די געביטן, וועלכע זענען פאַר זיי אָפן געשטאַנען און אין וועלכע זיי האָבן נישט געהאַט קיין קריסטלעכע קאָנקורענטן.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט איז נאָך די צאָל קריסטלעכע הענדלער געווען גאָר נישטיק און אָן שום באַדייטונג. אַזוי, למשל, גיט אָן רפאל מאהלער,* אַז לויט דער ציילונג פון דער עסטרייכישער רעגירונג אין יאָר 1777, זענען אין גאַנץ גאַליציע געווען טעטיק 315 קריסטלעכע סוחרים, אַזוי, אַז דער גאַנצער האַנדל אין גאַליציע איז כמעט דעמאָלט געלעגן אין יידישע הענט.

אין לאַנצוט האָבן זיך איצט געשאַפן געוויסע מעגלעכקייטן פאַר הורט־הענדלער. ווען עס איז געפאַלן דער אויסלענדישער האַנדל מיט די פּראָדוקטן פון די לאַנצוטער גיטער — ווייל דאַנציק, וואוהין מען האָט געשיקט די תבואה און דאָס האָלץ פון לאַנצוט כדי צו טראַנספּאָרטירן ווייטער אין די מערב־לענדער, איז אין יאָר 1772 אַריבער צו פּרייסן, וואָס האָט אויף די דאָזיקע סחורות איינגעפירט אַ גרויסן צאָל־אָפּצאָל — האָבן לאַנצוטער יידן אָנגעקניפּט נייע האַנדלס־קאָנטאַקטן מיט יידן אין אַלע ערטער, לענגאויס דער באַן־ליניע, ווין—לעמבערג, פּשעמישל, יאַראָסלאַוו, ריישע, טאַרנע, קראַקע א. אַ. וו. און האָבן אַנטייל גענומען אין דעם גרויסן הורט־האַנדל, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן צווישן גאַליציע און די עסטרייכישע קרוינלענדער, וואוהין יידישע סוחרים האָבן איצט געפירט אַגראַר־פּראָדוקטן און פון דאָרט געבראַכט פּערטיקע אינדוסטריע־אויסאַרבעטונגען.

עס איז אויך איצט אין לאַנצוט געשטיגן די צאָל קרעמער און מאַרק־הענדלער, וואָס האָבן פאַר זייערע סחורות געזוכט קונים אויף די ירידים אין לאַנצוט און אין די שכנותדיקע שטעט. צום לאַנצוטער קרייז האָבן געהערט איבער 80 דערפער, און דערפאַר האָבן אין לאַנצוט אַ וויכטיקע ווירטשאַפטלעכע ראָל געשפּילט די ירידים, וואָס זענען אין לאַנצוט אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין אַ גרעסערער צאָל, ווי אין אַ סך גרעסערע שטעט אין גאַליציע. (מיר ווייסן למשל, אַז אין יאָר 1856 ** זענען אין לאַנצוט פאָרגעקומען 9 ירידים, דעם 7/1, 3/2, 15/3, 16/5, 17/6, 10/7, 25/8, 6/10, 11/11).

דער אַלגעמיינער, עקאָנאָמישער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט איז אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט געווען אַ שווערער. צוליב די באַשרענקטע פאַרדינסט־מעגלעכקייטן האָט אויף דער יידישער גאַס געהערשט אַן אָרעמקייט. די קליינע צאָל פאַרמעגלעכע יידן אין לאַנצוט, וואָס האָבן קאָנצענטרירט אין זייערע הענט דעם אימפּאָרט פון טאָגטעגלעכע געברויכסאַרטיקלען, אָדער פאַרמיטלט ביים פּריץ ביים עקספּאָרט פון נאַטורפּראָדוקטן פון די לאַנצוטער גיטער, אָדער גאָר באַשעפטיקט זיך מיט קרעדיט־טראַנזאַקציעס, האָט נישט געענדערט דאָס אַלגעמיינע בילד פונעם עקאָנאָמישן מצב פונעם רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אָבער טראָץ די דאָזיקע שווערע באַדינגונגען האָבן זיך לאַנצוטער יידן געשאַפן נייע אַרבעטס־וואַרשטאַטן, האָבן באַלעבט אין לאַנצוט דעם האַנדל און אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען נייע מלאכה־צווייגן. אַזוי האָט עס אָנגע־

* „די יידן אין גאַליציע" — דערשינען אין דער אויסגאַבע „יידן אין פּוילן" — ניו־יאָרק, 1946.

** Jahrbuch für Israeliten Wien — 1856—1857.

האַלטן ביז דער שריפה אין יאָר 1820, וואָס האָט חרוב געמאַכט די שטאָט. עס זענען דאַן פאַרברענט געוואָרן אין לאַנצוט די הייזער, די קראָמען און קלייטן, אין וועלכע יידישע הענדלער און האַנטווערקער האָבן שווער געהאָרעוועט אויף פּרנסה פאַר זיך און זייערע משפּחות.

עס איז פאַרברענט געוואָרן כמעט די גאַנצע שטאָט. לאַנצוטער יידן זענען פאַראָרעמט געוואָרן און געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ.

דער פאַראָרעמטער יידישער ישוב אין לאַנצוט איז געשטאַנען פאַר אַ נייער און שווערער אויפגאַבע. אָנצוהייבן אויפסניי דעם קאַמף פאַר אַרבעט און וואוינונג.

14

ערב דער מערץ־רעוואָלוציע פון 1848 האָבן די גאַליצישע יידן אָנגעהויבן צו זוכן וועגן און מיטלען צו רעפאָרמירן דאָס יידישע לעבן. אין יאָר 1847 איז אין לעמבערג פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון רעפּרעזענטאַנטן פון די גרעסטע קהילות אין גאַליציע, כדי צו באַראַטן זיך מכוח דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן. לויט די באַריכטן אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון די יידן אין גאַליציע געווען זייער טרויעריק. באַשטייערט איבער זייערע פינאַנציעלע כוחות, נישט צוגעלאָזט צו די פרייע פּראָפעסיעס און צו דער אַרבעט אין די מלוכהשע און אין אַנדערע אַמטלעכע אינסטיטוציעס, האָבן זיך די יידן אין גאַליציע קאָנצענטרירט הויפּטזעכלעך אין האַנדל, וווּ זיי האָבן פּונקט ווי אין דער אינדוסטריע אָנגעטראָפן אויף פיל שטערונגען. דערצו נאָך די גרויסע צאָל קליינע קרעמער, וואָס האָבן פון זייערע קראָמען נישט געקאָנט ציען קיין חיונה.

אַלע פּלענער און פּרוּוון צו ענדערן דעם יידישן לעבנסשטייגער אין גאַליציע, האָבן זיך איצט געשטיצט אויף האָפנונגען, אַז די רעוואָלוציע, וואָס איז אויסגעבראָכן אין עסטרייך אין מערץ 1848 וועט עפענען אַ נייע תקופה פאַר די יידן אין גאַליציע. יידן האָבן אָנטיילגענומען אַפילו אין פּויליש נאַציאָנאַל־ראָט און זענען אויך אַריין אין די דעלעגאַציעס קיין ווין, וווּ זיי האָבן געפאָדערט ענדערונגען לטובת דער יידישער באַפעלקערונג, בפרט דאָס אָפּשאַפן פון כשר־פלייש־שטייערן און שבת־ליכט־אָפּצאָל. צו דעם ערשטן דעמאָקראַטישן פאַרלאַמענט האָט גאַליציע אַרויסגעשיקט קיין ווין 108 דעפּוטאַטן און דערונטער קוים 3 יידישע פאַרטרעטער, פון וועלכע דער ווינער ראַבינער מאַנהיימער איז געוויילט געוואָרן פון בראָד און דער רב מייזעלש פון קראָקע. זיי האָבן דאָס אויפגענומען אין דעם נייעם עסטרייכישן פּאַרלאַמענט אַ מוטיקן קאַמף פאַר פולער בירגערלעכער גלייכבאַרעכטיקונג און אין אָקטאָבער 1848 איז נאָך אַ גלענצנדער רעדע פון הרב מאַנהיימער אָנגענומען געוואָרן אין פּאַרלאַמענט אַ געזעץ, וואָס האָט אָפּגעשאַפט די ספּעציפישע יידישע שטייערן.

דער „פרילינג פון די פעלקער" אין עסטרייך אין יאָר 1848 האָט נישט לאַנג געדויערט. די רעאַקציאָנערע כוחות האָבן בטל געמאַכט אַלע דערגרייכונגען פון דער מערץ־רעוואָלוציע, פון וואָס עס האָבן אַמייסטן געליטן די גאַליצישע יידן. ערשט אין דער קאָנסטיטוציע פון דעצעמבער 1867 זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן אַלע באַגרענעצונגען לגבי די יידן אין גאַליציע און עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן די גענצלעכע בירגערלעכע גלייכבאַרעכטיקונג פאַר די יידן. אין אַלע גאַליצישע שטעט און שטעטלעך האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן די צאָל יידן אין פאַרשידענע צווייגן פון עקאָנאָמישער טעטיקייט. דערצו האָבן גורם געווען די סאָציאַל־עקאָנאָמישע שינויים אין גאַליציע און קודם כל דאָס אָפּשאַפן די פּויערים־קנעכטשאַפט אין יאָר 1848. אַזוי אַז עס איז צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן די גאַנצע פריצישע פעאָדאַלע סטרוקטור.

אויף דעם אויפשטייג פון עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן אין גאַליציע האָט אויך זייער געווירקט דער בוי פון דער אייזנבאַן־ליניע ווין—לעמבערג אין יאָר 1859, וואָס האָט פאַרבונדן גאַליציע מיט די אַנדערע קרוינלענדער פון עסטרייך און פאַרשטאַרקט דעם האַנדלס־קאָנטאַקט צווישן די גאַליצישע יידן און די אַנדערע לענדער פון דער עסטרייכישער מאָנאַרכיע. עס האָבן זיך איצט אין דער נייער עקאָנאָמישער קאָניונקטור אויסגעברייטערט פאַר די גאַליצישע יידן די פּרנסה־מעגלעכקייטן, וועלכע זיי האָבן אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען נאָך אין דער יאָזעפינישער תקופה. דער ייד איז איצט געוואָרן דער האַנדלס־פאַרמיטלער אין גאַנץ גאַליציע. דער עקספּאָרט פון תבואה, בהמות, אייער און פעדערן איז געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. כמעט דער גאַנצער עקספּאָרט פון גאַליציע איז געווען קאָנטראָלירט דורך יידן. אויך דער אימפּאָרט קיין גאַליציע איז געווען אין יידישע הענט.

די אינדוסטריע אין גאַליציע איז געווען שוואַך אַנטוויקלט און יידן זענען געווען מיינסטנס פאַרמיטלער פון ווינער באַנקן און פון עסטרייכישע פאַבריקן.

אויפן פאָן פון אָט די דאָזיקע סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַרהעלטנישן, וועט אונז לייכטער זיין צו שאַפן זיך אַ בילד פון יידישן ישוב אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה.

קודם כל עטלעכע ווערטער בנוגע דעם אַלגעמיינעם עקאָנאָמישן מצב אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה. מיר וועלן זיך באַנוגן מיט איבערגעבן די פעסטשטעלונגען פון ביידע היסטאָריקער פון לאַנצוט, סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי און זענאָן שוסט, וועלכע האָבן אָנגעוויזן אויף אַ באַדייטנדיקן אויפשטייג פון דער שטאָט לאַנצוט אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט.

סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי באַהויפּטעט, אַז די ירידה פון לאַנצוט, וואָס איז פאַראורזאַכט געוואָרן דורך דער שריפה אין יאָר 1820, האָט געדויערט ביז צו דער פאַרעפנטלעכונג פון דער קאָנסטיטוציע אין עסטרייך אין יאָר 1867, לויט וועלכער גאַליציע האָט באַקומען די לאַנדעס־אויטאָנאָמיע. דערביי אונטערשטרייכט צעטנאַרסקי, אַז די דאָזיקע קאָנסטיטוציע „האָט דערוועקט ביי דער באַפעלקערונג דאָס נאַציאָנאַלע און בירגערלעכע זעלבסט־באַוואוסטזיין און איז געוואָרן דער גורם פון אַ שטאַרקער געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג, אַזוי אויפן קולטורעלן ווי אויך אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט".

די תקופה פון יאָר 1867 ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914, אונטערשטרייכט צעטנאַרסקי, „האָט זיך

אויסגעצייכנט מיט אַ שטאַרקער ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט לאַנצוט״.

די דאָזיקע אַנטוויקלונגס־טענדענץ באַשטעטיקט זונאָן שוסט אין זיין בוך: „לאַנצוט און די סביבה״, אונטער־שטרייכנדיק אויך די גרויסע באַדייטונג פון דער קאָנסטיטוציע פון יאָר 1867 פאַר דעם עקאָנאָמיש־געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן אויפשטייג פון לאַנצוט.

15

וואָס זאָגן אונז די סטאַטיסטישע ציפערן, וועלכע מיר באַזיצן בנוגע דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה?

בן ציון רובשטיין האָט אין זיין סטאַטיסטישער אָפּהאַנדלונג: „גאַליציע און איר באַפעלקערונג״ (יידן, פּאָליאַקן און רוטענער אונטער דער הערשאַפט פון די האַבסבורגער) * אָנגעגעבן די צאָל איינוואוינער לויט דער נאַציאָנאַליטעט אין די גאַליצישע פּאָוויאַטן (באַצירקסהויפּטמאַנשאַפטן) לויט די פאָלקס־ציילונגען, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין די יאָרן: 1880, 1890, 1900 און 1910.*

דער פּאָוויאַט לאַנצוט, וואָס האָט אַרומגענומען די שטאָט לאַנצוט און די אַרומיקע אָרטשאַפטן,** האָט לויט די 4 פאָלקס־ציילונגען געציילט נפשות — ווי אין דער טאַבעלע נומ. 1.

טאַבעלע נומ. 1

אבסאָלוטע צאָל

1880		1890		1900		1910	
אַלגעמיינע	דערונטער יידן	אַלגעמיינע	דערונטער יידן	אַלגעמיינע	דערונטער יידן	אַלגעמיינע	דערונטער יידן
119242	10003	129531	10225	92691	7236	94053	7032

דעם פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער פּאָוויאַט לגבי דער אַלגעמיינער צאָל איינוואוינער גיבן מיר איבער אין דער טאַבעלע נומ. 2.

טאַבעלע נומ. 2

1880	1890	1900	1910
8.4%	7.8%	7.8%	7.5%

די אַבסאָלוטע פאַרקלענערונג פון דער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער פּאָוויאַט דערקלערט זיך דערמיט, וואָס צו דער פאָלקסציילונג אין יאָר 1900 איז פון איר אויסגעטיילט געוואָרן דער געריכטס־באַצירק פשעוואָרסק, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ זעלבסשטענדיקן פּאָוויאַט — פשעוואָרסק.

ווי מיר זעען, איז אין יאָרצענדליק 1900—1910 אויך פאָרגעקומען אַן אַבסאָלוטע פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער פּאָוויאַט וואָס האָט באַטראָפן 2.8% — דערפאַר קענען מיר פעסטשטעלן אין דער שטאָט לאַנצוט גופא אַ געוויסע שטייגערונג פון דער אַבסאָלוטער צאָל יידישע איינוואוינער אין דער דאָזיקער תקופה, אָבער צוגלייך אַ רעלאַטיווע ירידה לגבי דער אַלגעמיינער צאָל באַפעלקערונג, וואָס איז פון 3853 נפשות אין יאָר 1880 געשטיגן אויף 5378 אין יאָר 1910.

אין די טאַבעלן 3, 4, 5, גיבן מיר אָן די צאָל איינוואוינער אין דער שטאָט לאַנצוט גופא אָן די צוגעהעריקע אָרטשאַפטן לויט דער רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט.

טאַבעלע נומ. 3 *

די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער אין לאַנצוט

יאָרן	1880	1890	1900	1910
צאָל	3483	4486	4850	5378

* די ציפערן האָבן מיר גענומען פון:
Materjały do kwestyj żydowskiej w Galicji Lwów 1910. Dr. Stanisław Gruzinski.

טאַבעלע נומ. 4

די צאָל איינוואוינער אין לאַנצוט לויט דער רעליגיע

אין די יאָרן	קאַטוילישע פּאָליאַקן	קאַטוילישע רוטענער	יידן	אַנדערע רעליגיעס
1880	1837	149	1587	10
1890	2445	339	1669	33
1900	2853	39	1940	18
1910	3084	69	1880	345

טאַבעלע נומ. 5

די רעלאַטיווע צאָל יידן אין לאַנצוט אין פּראָצענטן

אין די יאָרן	1880	1890	1900	1910
	45.6%	37.2%	40%	35%

פון די דאָזיקע ציפערן איז קלאָר, אַז הגם עס איז געשטיגן אַזוי אין לאַנצוטער פּאָוויאַט ווי אויך אין דער שטאָט לאַנצוט גופא די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער, האָט זיך אין יאָר 1910 אַרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקע רעלאַטיווע פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט לאַנצוט, ווייל בעת אין יאָר 1910 האָט די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינער אין לאַנצוט באַטראָפן 5378 נפשות (מיט 528 נפשות מער ווי אין יאָר 1900) — האָט די צאָל יידן אין לאַנצוט אין יאָר 1910 באַטראָפן 1880 נפשות (מיט 60 נפשות ווייניקער ווי אין יאָר 1900) — אַזוי, אַז אויב אין יאָר 1900 האָט די רעלאַטיווע צאָל יידן אין לאַנצוט באַטראָפן 40%, האָט זי אין יאָר 1910 באַטראָפן 35%.

* דערשינען אין וואַרשע 1923.

** קאַנטשוגע, לעזשאַיסק, פשעוואָרסק (ביז 1900) און זשאַלין.

טאַבעלע נומ. 6

די יידישע דאָרפישע באַפעלקערונג אין דעם פּאָוויאַט לאַנצוט אין די יאָרן — 1880, 1890, 1900

לאַנצוט פּאָוויאַט	די צאָל אדמיניסטראַטיווע דאָרפישע ישובים אין די יאָרן			די יידישע דאָרפישע באַפעלקערונג אין פּאָוויאַט לאַנצוט אין די יאָרן:					
	1880	1890	1900	1880		1890		1900	
				די אַבסאָלוטע צאָל	פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין פּאָוויאַט לאַנצוט	די אַבסאָלוטע צאָל	פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין פּאָוויאַט לאַנצוט	די אַבסאָלוטע צאָל	פּראָצענט לגבי דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין פּאָוויאַט לאַנצוט
	103	103	103	3105	31,0	3418	33,4	3644	33,6

ווי עס ווייזט די פאָלגנדע טאַבעלע נומער 6 איז די צאָל דאָרפסיידן אין לאַנצוטער פּאָוויאַט אין דער תקופה 1880—1900 געשטיגן מיט 539 נפשות, דאָס איז מיט עפּעס מער ווי 2,5%.

16.

אין דער תקופה פון סוף 19־טן יאָרהונדערט און אָנהויב 20־טן יאָרהונדערט האָבן יידן אין לאַנצוט געפירט שוין אַ שווערן עקזיסטענץ־קאַמף בפרט אינעם האַנדל, וועלכער איז ביז איצט געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט דער דאָזיקער מסחר אָנגעטראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן, ווייל די נייע באַן־ליניע, וואָס האָט דערנענטערט די לאַנצוטער באַפעלקע־רונג צו דעם שכנותדיקן ריישע, וואָס איז געווען קוים 17 קילאָמעטער ווייט פון לאַנצוט, האָט געבראַכט דערצו, אַז וועגן יעדער זאַך איז מען פון לאַנצוט און אַפילו פון דער אומגעבונג געפאָרן קיין ריישע.

טראָצדעם האָבן די לאַנצוטער יידן צו דער צייט נאָך אויפגעהאַלטן זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס, דעראָבערנדיק אַ דאַנק זייער אומדערמידלעכער אַרבעט און אויסדויער אַ גענוג גרויסע השפעה אויפןווירטשאַפטלעכן ווי אויפן מוני־ציפּאַלן געביט, בפרט אויף דער לייטונג פון דער שטאָט. איבעריקנס האָבן לאַנצוטער יידן, ווי מיר האָבן שוין דאָס פריער דערמאָנט, פאַרמאָגט נאָך אין דער צייט פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט אַקטיווע און פּאַסיווע וואַלרעכט צו דעם לאַנצוטער שטאָטראַט און האָבן זיך דערפאַר שוין פון צענד־ליקער יאָרן פריער באַטייליקט אין פאַרוואַלטונג מיט דער שטאָטישער ווירטשאַפט און דערמיט פיל מיטגעהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, וועלכע האָט צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט אַרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקן עקאָנאָמישן אויפשטייג.

די דאָזיקע פאַרדינסטן פון דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג און איר באַדייטונג און ראָל פאַר דער אַנט־וויקלונג פון דער שטאָט, זענען געווען זאַלץ אין די אויגן פון דעם געוועזענעם בירגערמייסטער סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, וועלכער דערמאָנענדיק די פאַרניכטונג פון אַלטן ראַטהויז אויפן נייען לאַנצוטער מאַרק אין יאָר 1913, — שרייבט צו די שולד פאַר דעם דאָזיקן באַשלוס פון דעמאָלטיקן לאַנצוטער שטאָטראַט דעם „אַנגעלאָפענעם עלעמענט" אין לאַנצוט. און הגם ער ווייזט נישט אָן דירעקט אויף יידן, פאַרשטייען מיר זייער גוט, וועמען ער מיינט, ווען ער שרייבט, אַז „דער גורל פון דער שטאָט איז תמיד געלעגן אין די הענט פון איינזעסיקן זייט יאָרהונדערט, בירגערטום, וואָס האָט זיך צונויפגעלעבט מיט דער שטאָט, איז אַמבעסטן באַקאַנט געווען מיט אירע באַדערפענישן און אינטערסען און האָט תמיד פאַרשטאַנען מיט איבערלעגונג און ווירטשאַפטלעכער פאַרזיכט צו אָנפירן מיט די ענינים פון דער שטאָט".

אָבער אין עטלעכע שורות ווייטער שרייבט סטאַניסלאַוו צעטנארסקי, אַז „די מערהייט פון שטאָטראַט, אונטערשטיצט דורך דעם יידישן טייל פון שטאָטראַט האָט דורכגעפירט די צעשטערונג פון ראַטהויז. אַלזאָ נישט די „אָנגעלאָפענע עלעמענטן" נאָר די קאַטוילישע מערהייט פון לאַנצוטער שטאָטראַט האָט דעצידירט וועגן דער פאַרניכטונג פונעם ראַטהויז.

וועגן די פאַרהעלטענישן אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה דערוויסן מיר זיך פון דעם צווייטן היסטאָריקער פון לאַנצוט, זענאָן שוסט, וועלכער שרייבט, אַז די דאָזיקע תקופה, דאָס הייסט דער אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט „צייכנט זיך אויס מיט אַ שטאַרקער ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, מיט דער אויסערלעכער פאַרענדערונג פון זיין אויסזען און מיטן אויפשטייג פון קולטור און בילדונג", באַמערקנדיק נאָר, אַז די צעשטערונג פון ראַטהויז איז געווען אַ פעלער.

דער דאָזיקער ווירטשאַפטלעכער אויפשטייג, וועגן וועלכן עס שרייבט זענאָן שוסט, איז אָבער גלייכצייטיק געווען פאַר־בונדן מיט אַן עקאָנאָמישער ירידה פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין לאַנצוט. אַ גרויסער טייל פון לאַנצוטער יידן האָבן זיך שוין געפונען אין שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, ווייל די זעלבע סאָציאַל־ווירטשאַפטלעכע כוחות, וואָס האָבן אין גאַליציע אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט אָנגעהויבן צו זוכן וועגן און מיטלען פאַר ווירטשאַפטלעכער עקספּאַנסיע, האָבן זיך אונטערן דרוק פון נאַציאָנאַליסטישע שטרעמונגען קודם כל געוואָרפן אויף דעם שוואַכן ייד, אויפן יידישן הענדלער, בעל־מלאכה און קרעמער און באַדראָט אים זיין עקזיסטענץ.

נאָכן דערהאַלטן די לאַנדעס־אויטאָנאָמיע אין יאָר 1867 האָט זיך אין גאַליציע אויסקריסטאַליזירט אַ פּוילישע נאַציאָנאַלע פּאָליטיק, וואָס איינע פון אירע לאָזונגען איז געווען אַנטיסעמיטיזם, בעיקר דער ווירטשאַפטלעכער. אין דעם לעצטן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט און אין אָנהויב פון 20־סטן יאָרהונדערט האָט דער דאָזיקער אַנטיסעמיטיזם אָנגענומען אָרגאַניזאַטאָרישע פאָרמען. דער גלח סטאַיאַלאַווסקי, וואָס איז געשטאַנען בראש פון דער קריסטלעך־סאָציאַלער באַוועגונג אין גאַליציע, האָט געפּרעדיקט אַקטיוון אַנטיסעמיטיזם. אין פעברואַר 1906 איז פאָרגעקומען אין קראָקע אַ צוזאַמענפאָר פון דער דאָזיקער אַנטיסעמיטישער פּאַרטיי, וואו עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן נישט צו קויפן ביי יידן, נישט צו לייען ביי זיי קיין געלט, נישט צו דינען און נישט צו אַרבעטן פאַר יידן. דער קאָנגרעס האָט אויפגעפאָדערט די קריסטלעכע פּאָליאַקן צו גרינדן אייגענע געשעפטן.

די דאָזיקע לאָזונגען האָבן אויך געפונען אַ גינסטיקן באָדן אין לאַנצוט. פון זענאַן שוסט דערוויסן מיר זיך, אַז אין דער איבערגאַנגס־תקופה פון 19־טן אויפן 20־טן יאָרהונדערט האָבן זיך אין לאַנצוט און אין דער סביבה געגרינדעט און אַנטוויקלט מערערע ווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס, און דאָס אַ דאַנק דער מי און אַרבעט פון דעם פּוילישן סיים־דעפּוטאַט פון לאַנצוטער קרייז, באָלעסלאַוו זשאַרדעצקי, דעם „מענטש פון דער השגחה עליונה״ — פאַר דער שטאָט לאַנצוט, ווי עס רופט אים זענאַן שוסט.

באָלעסלאַוו זשאַרדעצקי האָט דאָס אומגעוואַנדלט — דערציילט אונז זענאַן שוסט, די „באַשיידענע ליי־קאַסע אין לאַנצוט אין אַן ערנסטע פינאַנץ־אינסטיטוציע״, ער האָט געגרינדעט אין לאַנצוט די שפּאָר־קאַסע, דעם „באַנק זיעמסקי״ פאַר די קרעסן, ער איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער גרויסער וועבעריי־פאַבריק און פון דער וועבעריי־שול אין ראַקשעווע און פון דער לאַנדווירטשאַפטלעכער שול אין אַלביגאָווע און דאָס וויכטיקסטע אונטערשטרייכט זענאַן שוסט: אַז „אין די שכנותדיקע אָרטשאַפטן אַלביגאָווע און האַנדזלאָווקע האָבן זיך די דאָרטיקע אונטערנעמונגס־פעאיקע לאַנדבאַזיצער קאָנצענטרירט אַרום די באַרימטע לאַנדווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס״.

פאַרשטייט זיך, אַז פון אַלע די דאָזיקע אינסטיטוציעס, וועמענס צוועק איז געווען אומאָפּהענגיק צו מאַכן דעם פּוילישן ערדבאַזיצער פון יידישן האַנדל און קרעדיט, האָט קיינמאָל נישט גענאָסן קיין איין איינציקער ייד פון לאַנצוט און אומגעבונג און לויט דער באַשריבענער פריער אָפיציעלער קריסטלעך נאַציאָנאַלער פּאָליטיק, זענען די דאָזיקע פּוילישע ווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס אין לאַנצוט און אין דער סביבה געוויס געווען דער אָנהויב פון די עקסטערמינאַציע־שטרעמונגען קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט, וועלכע האָט אין די שווערסטע ציטן צוריק אויפגעבויט די שטאָט, נאָכדעם ווי זי איז פאַרברענט געוואָרן אין יאָר 1820 און וועלכע האָט מיט איר אַרבעט און ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט געשאַפן די יסודות פאַר דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

איצט זענען די לאַנצוטער יידן שוין נישט געווען נויטיק, איצט האָט וועגן זיי באַהויפּטעט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, אַז זיי האָבן אין דער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט „פאַרכאַפּט דעם האַנדל אין לאַנצוט״ און „אַריינגעדרונגען אין לאַנצוטער מאַרק אַריין״.

17.

און ווי אַזוי האָט אויף די דאָזיקע עקסטערמינאַציע־טענדענצן רעאַגירט די יידישע באַפעלקערונג אין די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך? ווי אַזוי האָט זיך פאַרהאַלטן דער יידישער ישוב אין לאַנצוט, וואו דער אַרויסשטויסונגס־פּראָצעס האָט אָנגענומען פאָרמען פון אַן אינטענסיווער, אונטער מכלומרשט נאַציאָנאַלע לאָזונגען דורכגעפירטער עקאָנאָמישער טעטיקייט, וואָס האָט געהאַט איר אויסדרוק אין דער שאַפונג און אַנטוויקלונג פון אַ גאַנצער נעץ פון פּוילישע ווירטשאַפטלעכע און פינאַנציעלע אינסטיטוציעס?

די יידישע באַפעלקערונג איז אין דעמאָלטיקן גאַליציע געווען נאָך ווייט פון אַ יידיש־נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין און פון אַן אומאָפּהענגיקער יידישער פּאָליטיק, וואָס האָט געזאָלט שטיין אויף דער וואַך פון יידישע אינטערעסן אין לאַנד. דערפאַר איז נישט קיין וואונדער, וואָס קודם כל זענען געקומען צו הילף אויסלענדישע יידישע פילאַנטראָפּישע קרייזן, וואָס האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ כוואַליע פון יידישע עמיגראַנטן פון גאַליציע, וואָס האָבן געזוכט אַרבעט און פּרנסה אין ווין, און אין אַזעלכע לענדער ווי בעמען, אונגאַרן, רומעניע, דערביי איז שוין אַ גרויסע צאָל גאַליצישע יידן געפאָרן קיין אַמעריקע, אַזוי, אַז די יידישע עמיגראַציע פון גאַליציע האָט שוין אין די יאָרן 1891—1900 באַטראָפן 70.000 נפשות.

כדי צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאַס, האָט די „אַליאַנס איזראַעליט״ געגרינדעט אין גאַליציע ליי־און שפּאָר־קאַסן, וואָס זייער צאָל האָט אין יאָר 1913 באַטראָפן קנאַפּע 30, — אָבער דאָס איז געווען אַ טראָפּן אין ים.

עס האָט אויך נישט געהאָלפן דאָס עפענען פון אַן האַנטווערקער־שול, ווייל די פון טאָג צו טאָג זיך אַנטוויקלנדיקע מאַשין־פּראָדוקציע האָט קודם כל באַשעפטיקט די פּוילישע ביליקע אַרבעטסקראַפט, וואָס האָט געשטראָמט פון דאָרף אין שטאָט אַריין.

און עס האָט אויך נישט געהאָלפן די אַקציע פון דער גרויסער פונדאַציע פון באַראָן הירש, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1888 און האָט אין יאָר 1891 געגרינדעט אין גאַליצישע שטעט און שטעטלעך שולן פאַר יידישע קינדער, אין וועלכע מען האָט אויך געלערנט מלאכה.

עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז נישט פאַראַן קיין אויסוועג פון דער פאַרצווייפלטער לאַגע אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען די יידן אין גאַליציע אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט. עקאָנאָמיש אָפּגעשוואַכט, פּאָליטיש נישט אָרגאַניזירט — איז אויף דער יידישער גאַס נישט געווען לעת עתה קיין שום געזעלשאַפטלעכער כוח, וועלכער האָט געזאָלט אָרגאַניזירן די יידישע מאַסן צו אַ פאַרטיידיקונגס־קאַמף קעגן די אַרויסשטויסונגס־טענדענץ.

אין לאַנצוט איז ביז צו דער צווייטער העלפט פון 19־טן

יאָרהונדערט דער ווילכטיקסטער כוח אין יידישן ישוב געווען דער ברייטער קרייז פון חסידים מיט באַדייטנדע רבנים אָן דער שפּיץ. די לאַנצוטער ייִדן האָבן געלעבט אָפּגעשלאָסן אין אַ וועלט פון פרומקייט און יידישקייט.

צו דעם פאַרשטאַרקן פון חסידות אין לאַנצוט איז אַ סך צו פאַרדאַנקען דעם לאַנצוטער צדיק ר׳ יעקב יצחק הורוביץ זצ״ל, וועלכער איז אַפילו פרי אַוועק פון לאַנצוט קיין לובלין, אָבער אין לאַנצוט האָט ער געלייגט די גרונט־יסודות פון זיין אייגנאַרטיקן פאָלקס־חסידיזם. אויף די פעלדער, נישט ווייט פון דער אַמאָליקער פילעצקי־פעסטונג, קעגנאיבער דעם אַלטן בית־עולם, — פלעגט דער באַרימטער למדן און גדול התורה שפּאַצירן מיט זיינע חסידים און לערנען מיט זיי תורה. גלייכ־צייטיק האָט ער איינגעפלאַנצט אין זייערע הערצער אַ טיפע שנאה צו דער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט שוין צו יענער צייט אָנגעהויבן צו שלאָגן אין לאַנצוט די ערשטע וואָרצלען.

דער איינציקער אָרט, וואו עס האָבן זיך דעמאָלט באַוויזן געוויסע סימנים פון געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנצוט, איז געווען דער בית־המדרש. דאָרט האָבן בחורים געלייענט געהיים אַ העברעאישע צייטונג, וועלכע זיי האָבן באַקומען פון די ערשטע פּיאָנערן פון דער השכלה אין לאַנצוט, פון יצחק ווייסמאַן אָדער מרדכי סאלק, אַרום וועלכע עס האָט זיך קאָנצענטרירט אַ קליינער קרייז פון מוטיקערע און וויסנס־דורשטיקע בחורים. יצחק ווייסמאַן, אַ געבילדעטער סוחר, האָט פאַרעפנטלעכט פאַרשידענע מאמרים אין דער דעמאָלטיקער העברעאישער השכלה־פּרעסע. אַרום זיין פּערזאָן און זיין רייכער ביבליאָטעק אין זיין פריוואַט־וואוינונג, האָבן זיך גע־זאַמלט יונגע בחורים, אויף וועלכע ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה, פאַרשפּרייטנדיק צווישן זיי בילדונג און אויפקלערונג. אונטער זיין אָנפירונג האָט זיך געשאַפן אַן אַקטיווע גרופּע פון אויפגעקלערטע יונגע געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן די ערשטע אויפגענומען אַ קאַמף קעגן די אומטאָלעראַנטע אָרטאָ־דאָקסישע הערשער אין דער לאַנצוטער קהילה. דערפאַר טאַקע האָבן די חסידישע קרייזן געפירט אַ העפטיקן קאַמף קעגן בײדע מוטיקע קולטורטרעגער אין לאַנצוט, בפרט קעגן ווייס־מאַנען, וועלכן מען האָט פאַרפאָלגט אָן רחמנות, נישט שווינענדיק אַפילו זיין פּרנסה.

דער קאַמף קעגן ווייסמאַנען האָט זיך הילכיק אָפּגערופן אין דער ז׳עמאָלטיקער העברעאישער פּרעסע אויסערהאַלב לאַנצוט, און ווייסמאַן אַליין האָט אין יאָר 1876 פאַרעפנטלעכט אין „השחר״ אַ גרעסערן אַרטיקל, וואו ער האָט זיך אָפּגערעכנט מיט זיינע קעגנער. טראָץ אַלע שטערונגען און שוועריקייטן האָט זיך וואָס אַמאָל מער פאַרגרעסערט דער קרייז פון אָנהענ־גער פון דער השכלה־באַוועגונג, און ווען אין לאַנצוט איז שוין געוואָרן צו געפערלעך צו לייענען דעם „המליץ״ אָדער דעם „השחר״ אין בית־המדרש, האָבן זיך די בחורים אַרויס־געלאָזט אויף אַ שפּאַציר אויפן סאַנינער וועג אָדער אַריינ־געכאַפּט זיך אין „שוואַרצן גאָרטן״ אָדער גאָר נאָך ווייטער אויף דעם באַרג אַקעגן דעם אַלטן בית־עולם, וואו מען פלעגט אַרומרעדן אַלץ, וואָס מען האָט געלייענט אין די צייטונגען. ווען אָבער ווייסמאַן איז אין יאָר 1881 אַוועק קיין ווין און סאלק האָט איבערגענומען אַ פּאָסטן פון אַ לערער אין פּשעמישל, איז די יונגע קעמפערישע משכילים־גרופּע אין לאַנצוט געבליבן אָן אַ פירער.

דערווייל אָבער זענען צו די בחורים פון בית־המדרש צוגעשטאַנען אויך אַנדערע קרייזן, וואָס האָבן געזוכט בילדונג און אַ קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט. אין דער לאַנצוטער שול און אין דזשיקעווער קלויז האָט מען זיך שוין נישט געדאַרפט אויסבאַהאַלטן. דאָרט האָט מען שוין געטראָפן אָנגעזעענע בעלי־בתים, וואָס האָבן געלייענט אַ בוך פון דייטשע קלאַסיקער אָדער די דעמאָלט פּאָפּולערע ווינער „נייע פרייע פּרעסע״.

אַ גרויסע שטיצע פאַר די פּיאָנערן פון דער השכלה־באַוועגונג אין לאַנצוט איז געווען דער דעמאָלטיקער לאַנצוטער ראש־הקהילה, ר׳ דוד, אָדער ווי מען האָט אים גערופן דוזשע טאַנענבאום, וועלכער האָט זיך שוין דעמאָלט דערלויבט איינצולאַדן קיין לאַנצוט דעם באַרימטן יידישן קלאַסיקער שלום־עליכם אויף אַ ליטעראַרישן אָונט פאַר אַ היימישן קרייז אין זיין פריוואַט־וואוינונג.

ר׳ דוזשע טאַנענבאום, דער לאַנגיעריקער ראש הקהילה אין לאַנצוט, אַ רייכער, געבילדעטער, ווייט פון פאַנאַטיזם רעלי־גיעזער ייד, האָט אַרויסגעוויזן אַ גרויסע פאַרשטענדעניש און סימפּאַטיע פאַר די נייע שטרעמונגען אויף דער יידישער גאַס. אַרום אים האָבן זיך קאָנצענטרירט ייִנגערע יידישע, אָנגעזעענע בעלי־בתים אין לאַנצוט, און פון דעם דאָזיקן קרייז האָבן זיך במשך אַ סך יאָרן רעקרוטירט די מיטגלידער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג. פון זיי האָבן אויך געשטאַמט די ערשטע ציוניסטן אין לאַנצוט נאָך פאַר דער הערצל־תקופה.

די ערשטע ציוניסטישע לאָזונגען האָט געבראַכט קיין לאַנצוט דער יונגער סטודענט ד״ר לאַנעס, וועלכער האָט זיך שוין אין יאָר 1884 באַקענט אין ווין מיט דעם ערשטן ציוניס־טישן אַקאַדעמיקער־פאַראיין „קדימה״. קומענדיק קיין לאַנצוט אויף די פעריען, פלעגט ער אויסנוצן די פרייע צייט פאַר ציוניסטישער אַגיטאַציע צווישן די לאַנצוטער יידן. אין יאָר 1894 האָט ער טאַקע געגרינדעט אין לאַנצוט דעם פאַראיין „אהבת־ציון״ טראָץ דעם איסור, וועלכן עס האָט אַרויסגערופן קעגן דעם פאַראיין דער דעמאָלטיקער לאַנצוטער רב ר׳ שמחה שפירא.

אויף דער זייט פון די ערשטע לאַנצוטער ציוניסטן האָט זיך געשטעלט דער ראש הקהילה ר׳ דוד טאַנענבאום און אַ דאַנק דעם זענען צום פאַראיין צוגעשטאַנען אָנגעזעענע יידן, וועלכע האָבן פאַרברייטערט דעם ציוניסטישן־פאַראיין. אין ערשטן יאָר איז שוין די צאָל מיטגלידער געשטיגן צו 45 געטרייע אָנהענגער:* פּרעזעס פון פאַראיין איז געווען אלימלך פּערלמוטער, פאַרטרעטער: חיים וואַלקענפעלד, ביבליאָטעקאַר: שלום ראָזמאַרין און סעקרעטאַר: דוד פאַסטערנאַק. אין יאָר 1895 האָבן מיטן פאַראיין אָנגעפירט חיים וואַלקענפעלד און

*פרקי גליציה. התנועה הציונית בגליציה — מרדכי אהרנפרייז, „עם עובד״, תל־אביב תשי״ז.

געצל דרוקער אַלס זיין פאַרטרעטער, דערביי איז געשאַפן געוואָרן אַ ציוניסטישע יוגנט־גרופּע אונטער דער לייטונג פון משה שפּירא, געצל דרוקער מיט די אַקטיווע חברים פריד, העגריק ראמער און מרדכי היטער.

דאָס זענען געווען די ערשטע פּיאָנירן פון דער יידישער רענעסאַנס־באַוועגונג, וועלכע האָט גאָר פרי געשלאָגן אירע וואָרצלען אין דעם יידישן ישוב אין לאַנצוט, וואו די חסידישע קרייזן האָבן נאָך פאַרמאָגט גענוג כוח, כדי צו אונטערדריקן יעדן פּרווו צו פאַרשפּרייטן דעם ציוניסטישן געדאַנק.

נישט לייכט איז געווען דער דאָזיקער קאַמף. חרם, מסירות, געזעלשאַפטלעכער באָיקאָט, און אַפילו עקאָנאָמישע סאַנקציעס — דאָס זענען געווען די מיטלען, מיט וועלכע עס פלעגן זיך באַנוצן די קעגנער פון יונגן ציוניסטישן לאַגער. נאָר אַ דאַנק דער הייסער איבערגעבנקייט און טריישאַפט צום ציוניזם מצד די ערשטע מוטיקע קעמפער אין לאַנצוט, אַ דאַנק דער קרבנותפולער גרייטקייט צו ליידן און צו קעמפן פאַרן ציוניסטישן אידעאַל, וואָס האָט בכלל געשטעלט די ערשטע טריט אויף דער יידישער גאַס אין גאַליציע, — האָט זיך אויסגעברייטערט און פאַרפעסטיקט די ציוניסטישע השפעה אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן אין לאַנצוט.

און ווען עס איז אין עטלעכע יאָר אַרום אויפן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס געפאַלן די לאָזונג צו דעראָבערן די קהילות, האָבן די דאָזיקע לאָזונגען אויפגעכאַפּט די לאַנצוטער ציוניסטן און גוט פאַרשטאַנען די גרויסע אויפגאַבן, וואָס לאַסטן אויף דער יידישער קהילה. מיטן גאַנצן ברען פון איבערגעבענע אידעאַליסטן, האָבן זיך די לאַנצוטער יונגע ציוניסטישע מנהיגים געוואָרפן אין קאַמף פאַר דעמאָקראַטיזירן די לאַנצוטער קהילה, צו וועלכער עס האָבן נישט געהאַט קיין צוטריט די ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

דער שטאַרקסטער וואָפן אין די הענט פון די אַלטע קהילה־פאַרוואַלטונגען, איז געווען די דעמאָלטיקע, פאַראַלטערטע, נישט דעמאָקראַטישע וואַל־אָרדינאַציע, וואָס האָט לכתחילה אויסגעשלאָסן כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון אָנטייל אין די וואַלן.

די לאַנצוטער קהילה איז נאָך אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט געווען באַהערשט פון אַ כלומרשטער פאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי מענטשן און דעם רב. פאַקטיש האָט געהערשט אין דער קהילה צו דער צייט ר׳ דוד טאַנענבאום, וועלכער האָט נאָך דעמאָלט נישט געהאַט קיין פאַרשטענדעניש פאַר דער נויטווענדיקייט צו עפענען די טויערן פון דער קהילה פאַר דער ברייטער יידישער עפנטלעכקייט. מיטן כוח פון דעם אַלטן לאַנצוטער קהילה־סטאַטוט (וואָס האָט איבעריקנס עקזיסטירט אויך אין אַלע אַנדערע גאַליצישע קהילות), לויט וועלכן יעדער ייד אין לאַנצוט, וואָס האָט באַקומען אַ מאָל אַן אונטערשטיצונג פון דער קהילה־קאַסע, האָט פאַרלוירן דאָס וואַלרעכט צו דער קהילה — פלעגט די אַלטע פאַרוואַלטונג יעדעס מאָל לויט איר איינזען צונויפשטעלן אַ ווילער־רשימה, אַזוי, אַז די וואַלן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג זענען געווען אַ פּשוטע קאָמעדיע און דער אויסגאַנג פון אַזעלכע וואַלן איז תמיד שוין געווען געזיכערט פון פאָראויס.

די דאָזיקע וואַל־קאָמבינאַציע איז געווען מעגלעך נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס אויף יעדן פּסח פלעגט די לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג פאַרקויפן מצות מיט אַ 5־פּראָצענטיקער הנחה און יעדער לאַנצוטער ייד, וועמען די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט ביים איינקויפן די מצות געגעבן די הנחה פון 5% — איז נאָטירט געוואָרן אין די קהילה־ביכער ווי אַלס איינער וואָס געניסט פון אונטערשטיצונג פון דער קהילה און ער איז אויסגעמעקט געוואָרן פון דער ווילער־רשימה בעת וואַלן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג. על פּי רוב זענען דאָס געווען נישט זיכערע ווילער פאַר דער הערשנדיקער קהילה־פאַרוואַלטונג.

אַרום דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז די פאַרוואַלטונג פון דער לאַנצוטער קהילה געווען באַהערשט פון שטרענג אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם דעמאָלט באַרימטן צדיק און גרויסן למדן ר׳ נפתלי צבי הורוביץ זצ״ל פון ראָפּשיץ, דעם זון פון ליסקער רב ר׳ מענדל זצ״ל. פון דעם דאָזיקן קרייז זענען אַרויסגעקומען די עקסטרעמע לאָזונגען אומברחמנותדיק צו באַקעמפן יעדן סימן פון השכלה אויף דער יידישער גאַס. אין די ערשטע צענדליק יאָרן פון דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז די משכילים־גרופּע אין לאַנצוט געווען נאָך זייער קליין און זי האָט טאַקע אַ סך געליטן פון די פאַרפאָלגונגען מצד די חסידישע הערשער אין דער שטאָט.

באַזונדערס באַפעסטיקט איז געווען די הערשאַפט פון דער קעמפנדיקער אָרטאָדאָקסיע אין דער לאַנצוטער קהילה אין די יאָרן 1816—1865, ווען רב אין לאַנצוט איז געווען ר׳ אליעזר בן צבי אלימלך שפּירא זצ״ל, וועלכער האָט געהאַט די הויפּט־דעה אין אַלע קהילה־ענינים און אויף שריט און טריט פאַרפאָלגט יעדע שפּור פון וועלכער ס׳איז משכילישער ריכטונג.

נאָך זיין פּטירה האָט זיך מיט דער זעלבער שנאה צו דער השכלה באַצויגן זיין זון הרב ר׳ שמחה זצ״ל.

אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז שוין — ווי מיר האָבן שוין דאָס פריער דערמאָנט — אין לאַנצוט טעטיק געווען די גרופּע פון משכילישע געזעלשאַפטלעכע טוער און אָן דער דער שפּיץ פון דער קהילה איז אין יאָר 1897־98 געשטאַנען ר׳ דוד טאַנענבאום, וואָס הגם ער איז געשטאַנען נאָענט צו דער משכילישער באַוועגונג, איז אים נאָך פרעמד געווען דער באַגריף פון אַ דעמאָקראַטישער קהילה. צוזאַמען מיט אים האָבן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין דעם דאָזיקן בודזשעט־יאָר געהערט נאָך משה פריד און הערש מילראַד.* אין די הענט פון די דריי לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטער איז געלעגן די גאַנצע וויר־

* Kalendar für Israeliten fuer das jahr 1897/98 und Führer durch die isr. Cultusgemeinden der Osterreichisch Ung. Monarchie. Herausgegebn vom Verein O'st. Isr. Union in Wien.

טשאַפט פון דער לאַנצוטער קהילה, וואָס האָט זיך באַגרע־
נעצט נאָר צו ריין רעליגיעזע ענינים. רב אין לאַנצוט איז אין
דעם יאָר געווען ר׳ מענדל שפּירא זצ״ל. עס זענען געווען
דעמאָלט טעטיק אין לאַנצוט צוויי פילאַנטראָפּישע פאַר־
איינען: דער „תומכי עניים״ און דער פאַראיין „ביקור
חולים״.

18.

די אויפקלערונגס־אַרבעט פון די ערשטע משכילים אין
לאַנצוט האָט שוין געגעבן פירות אויף אַזוי פיל, אַז די
ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן פאַר־
שטאַנען, אַז איינס פון די אַמיינסטנס אָנגעווייטיקטע פּראָב־
לעמען פון יידישן לעבן איז אַריינצוברענגען ליכט אין דער
יידישער קהילה.

און כדי אַ סוף צו מאַכן צו דעם שענדלעכן סיסטעם
פון שטרייכן פון די וויילער־רשימות צו דער קהילה אַלע
בירגער, וואָס האָבן באַקומען די 5־פּראָצענטיקע הנחות ביים
איינקויפן מצות אויף פּסח, — האָבן אייניקע ערנסטע יידישע
כלל־־טוער אין לאַנצוט געגרינדעט אין יאָר 1888 דעם פי־
לאַנטראָפּישן פאַראיין „תומכי עניים״ מיט דעם אַדוואָקאַט
ד״ר אַלעקסאַנדער הערבסט בראש, וועמענס הויפּטאויפגאַבע
איז געווען פאַרטיילן אונטערשטיצונג אָרעמע לאַנצוטער
יידן, אַזוי, אַז מען האָט שוין נישט געדאַרפט אָנקומען צו דער
קהלה וועגן הנחות ביים קויפן מצות, ממילא האָבן אויפגע־
געהערט די מאַכינאַציעס מיט די וויילער־רשימות, און די
קהילה־מושלים האָבן געמוזט צולאָזן צו די וואַלן צו דער
קהילה־פאַרוואַלטונג ברייטערע שיכטן פון דער יידישער
באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

דערווייל האָט זיך באַפעסטיקט אין לאַנצוט די ציוניס־
טישע באַוועגונג און דער פאַראיין „אהבת ציון״ איז געוואָרן
דאָרט אַ וויכטיקער פאַקטאָר. עס איז אָבער נישט לייכט
געווען צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט קומען צו לאַנ־
צוטער יידן מיט לאָזונגען וועגן אַ יידישן רענעסאַנס און וועגן
פּאָזיטיווער אַרבעט פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל. די
דריי לאַנצוטער יידן: ר׳ הערש טאַנענבאַום, געצל דרוקער
און חיים וואַלקענפעלד האָבן צוזאַמען מיט אַ גרופּע יונגע
אידעאַליסטן גענומען אויף זיך די דאָזיקע שווערע אויפ־
גאַבע. מיט מסירת נפש, מיט קרבנותפולער איבערגעבנקייט
האָבן זיי דורכגעבראָכן אין לאַנצוט, אין דער שטאָט פון
חסידישער תקיפות, די וואַנט פון צוריק געשטאַנענקייט און
פּאָליטישן אינדיפערענטיזם. אַרום די דאָזיקע אָנגעזעענע
געזעלשאַפטלעכע טוער, האָבן זיך אָנגעהויבן צו קאָנצענט־
רירן ברייטערע קרייזן פון יידישע סוחרים און האַנטווערקער,
און די גאַנצע לאַנצוטער יידישע יוגנט כמעט איז צוגע־
שטאַנען צום ציוניסטישן לאַגער. עס האָט זיך דאַן אין לאַנ־
צוט פאָרמירט אַ לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער
אָרגאַניזאַציע מיט הערש טאַנענבאַום בראש.

דאָס יידישע לעבן אין לאַנצוט איז איצט אַרויף אויף
נייע רעלסן. ציוניסטן האָבן אַנטוויקלט אַן אומדערמיד־
לעכע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן. אַ דאַנק
דער מי און אַרבעט פון דעם אַקטיוון געזעלשאַפטלעכן טוער,
געצל דרוקער ז״ל, איז געגרינדעט געוואָרן אַ העברעאישע
שול, וועלכע האָט פיל בייגעטראָגן צו דער אויפקלערונגס־
אַרבעט צווישן דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט.

אַ גרויס געוויכט האָבן די דאָזיקע געזעלשאַפטלעכע
טוער אין לאַנצוט געלייגט קודם כל אויף דער סאָציאַלער
הילפסטעטיקייט לטובת דער אָרעמער יידישער באַפעל־
קערונג, און צו דעם צוועק זענען געגרינדעט געוואָרן אייניקע
פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, ווי ביקור חולים א.אַ.

אויך די קהילה אין לאַנצוט האָט באַקומען איצט אַן
אַנדער אויסזען, ווייל זינט עס איז אַנטשטאַנען די חברה
„תומכי עניים״ האָט מען שוין נישט געקענט אויסמעקן די
וויילער פון דער רשימה פון וואַל־באַרעכטיקטע צו דער
קהילה־פאַרוואַלטונג. אין בודזשעט־יאָר פון דער לאַנצוטער
קהילה 1909־10 * זענען שוין געווען 580 קהילה־שטייער
צאָלער אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון בערך 1500 יידן
אין לאַנצוט.** עס האָבן שוין דאַן אין דער לאַנצוטער קהי־
לה־פאַרוואַלטונג מיטגעאַרבעט אַקטיווע ציוניסטן, וועלכע
האָבן זיך באַצויגן מיט פאַרטרויען צום פריערדיקן ראש
הקהילה ר׳ דוד טאַנענבאַום, איבערלאָזנדיק ווייטער אין
זיינע הענט די לייטונג מיט דער לאַנצוטער קהילה. זיין פאַר־
טרעטער איז אין דעם יאָר געווען ר׳ מלך פערלמוטער, דער
פרעזעס פון „אהבת ציון״ אין יאָר 1894.

די קהילה אין לאַנצוט איז דעמאָלט באַשטאַנען פון צוויי
קערפּערשאַפטן: פון אַן ענגערער און פון אַ ברייטערער
קהילה־פאַרוואַלטונג. צו דער ענגערער פאַרוואַלטונג האָבן
אין 1909־10 אַ חוץ דעם אויבן שוין דערמאָנטן פּרע־
זידיום געהערט: הערש עסטליין, יהושע גלאַנצבערג, חיים
וואַלקענפעלד (פּרעזעס פון „אהבת ציון״ אין יאָר 1895),
וואָס האָבן שוין געהאַט הינטער זיך יאָרן פון פאַראַנט־
וואָרטלעכער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

צו דער ברייטערער פאַרוואַלטונג (דער שפּעטערדיקער
קהילה־ראַט) האָבן אין דעם יאָר געהערט: לייב צינס, ישראל
ראָזענבלום, דוד פּאַסטערנאַק (פון „אהבת ציון״), יוסף מאיר
ראָזמאַרין (פון אהבת ציון״), אליעזר קרעש, יצחק זאַוואַדע,
לוי טראָמפּעטער, הערש מילראַד, משה שפּירא, יואל ליפשיץ.
רב איז געווען אין דעם יאָר אין לאַנצוט ר׳ שמחה שפּירא
און סעקרעטאַר אין דער קהילה איז געווען מאַרקוס היטער.

אין 1909־10 האָבן עקזיסטירט אין לאַנצוט פאָלגנדע
סאָציאַל־פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס: אַן אַזיל פאַר אָרע־
מע קראַנקע, דער פילאַנטראָפּישער פאַראיין „תומכי עניים״,
די „חברה קדישא״ מיט חיים וואַלקענפעלד אַן דער שפּיץ,
אַ „ביקור חולים״ פאַראיין מיט משה באגען אַלס פּרעזעס, די
חברה „לינת הצדק״ מיט לייזער שלעכטערמאַן בראש. אַ חוץ
דער אַלטער שול איז געווען נאָך דעמאָלט אין לאַנצוט דער
בית־המדרש און אַ קלויז. אין דעם דאָזיקן יאָר איז שוין אין
לאַנצוט טעטיק געווען אויך אַ פרויען־פאַראיין.

אַן אָפּשפּיגלונג פון דער קהילה־טעטיקייט אין 1909־10
גיט אונז דער קהילה־בודזשעט פאַר דעם דאָזיקן טעטיקייטס־

* Kalendar fuer Israeliten 1909/10

** די דאָזיקע צאָל איז נישט קיין גענויע.

יאָר פון דער לאַנצוטער קהילה * די הכנסות פון דער לאַנצוטער קהילה האָבן דאַן באַטראָפן 11.760 עסטרייכישע קראָנען און די הוצאות 12.670 קראָנען — אַ גאַנץ גרויסע סומע אויף די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן, אַ סימן, אַז די יידישע קהילה אין לאַנצוט האָט אַנטוויקלט אַ באַדייטנדע טעטיקייט.

די צוזאַמענאַרבעט מיט די ציוניסטן אויפן געביט פון דער לאַנצוטער קהילה האָט געגעבן גוטע פּירות. דערפאַר טאַקע איז די לאַנצוטער קהילה געווען איינע פון די ווינציקע אויסנאַמען מיט איר ערלעכער און נוצלעכער ווירטשאַפט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אין ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן יאָרהונדערט זענען ס׳רוב יידישע קהילות אין די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך געלעגן אין די הענט פון איינצלנע תקיפים, וואָס האָבן נישט געוואָלט עפענען די טירן פון דער קהילה פאַר געוויילטע פאָלקס־רעפּרעזענטאַנטן. די ציוניסטן זענען דעמאָלט ערשט געשטאַנען אין אַ שווערן קאַמף פאַר דער דעראָבערונג פון די קהילות. דאַקעגן אין לאַנצוט זענען שוין אין יאָר 1909־10 די ציוניסטן געווען דער דעצידירנדיקער, אַקטיווער כוח אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג, הגם בראש פון דער קהילה איז געשטאַנען דער פיליאָריקער ראש־הקהילה ר׳ דוד טאַנענבאום, אַ כלל־טוער פון אַלטן שטייגער, וועלכער האָט אָבער שוין געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר די נאַציאָנאַלע שטרעמונגען אויף דער יידישער גאַס. זיין זון הערש טאַנענבאום איז שוין געווען אַן אַקטיווער ציוניסט, וואָס איז אין יאָר 1904 געשטאַנען בראש פון „אהבת ציון" אין לאַנצוט.

19.

נישט אָן השפּעה אויף דעם יידישן ישוב אין לאַנצוט איז געווען די אַלגעמיינע אַנטוויקלונג פון לאַנצוט אינעם ערשטן צענדליק פון 20־טן יאָרהונדערט. די שטאָט האָט זיך אַנטוויקלט אין אַ שנעלן טעמפּאָ, עס זענען דעמאָלט דורכגעפירט געוואָרן די קאַנאַליזאַציע און עלעקטריפיקאַציע פון דער שטאָט און אין יאָר 1907 איז געעפנט געוואָרן אַ הומאַניסטיש גימנאַזיום, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער באַפעלקערונג אין דער שטאָט און אומגעבונג, ווייל אויך קינדער פון נישט פאַרמעגלעכע עלטערן האָבן איצט געקענט באַקומען מיטלשול־בילדונג. צוגלייך מיט דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, מיט וועלכער עס האָט דעמאָלט אָנגעפירט דער בירגערמייסטער יאַן צעטנאַרסקי, זענען אָבער אויך געוואָקסן די אַרויסשטויסונגס־טענדענצן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט אין דער דאָזיקער שטאָט געפונען פּרנסה אַרום דעם שלאָס פון די פּאָטאָצקיס, אַלס אַרענדאַרן פון זייערע פאָלוואַרקן און אַלס ליפעראַנטן פון כל מיני געברויך־אַרטיקלען פאַרן הויף און זיין ווירטשאַפט. מיט דעם וואוקס פון דער אַנטיסעמיטישער אַגיטאַציע האָבן די פּאָטאָצקיס, אָפּט קעגן זייער ווילן און איבערצייגונג, געמוזט דערווייטערן יידן און אויפהערן זיי צו באַשעפטיקן.

* Kalendar fuer Israeliten fuer das jahr 1909—10 (Union)..

טראָץ די באַמיאונגען מצד די פּוילישע קלעריקאַל־נאַציאָנאַליסטישע קרייזן אין גאַליציע, האָבן די דאָזיקע אַרויסשטויסונגס־טענדענצן ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה נישט געהאַט קיין פולן דערפאָלג, און הגם זיי האָבן דערשיטערט דאָס יידישע ווירטשאַפטלעכע לעבן אין גאַליציע, האָבן יידן אינעם שווערן געראַנגל מיט די כלערליי שטערונגען און אויסערלעכע שוועריקייטן נאָך געהאַלטן זיך אויף זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס.

אין לאַנצוט איז דער האַנדל נאָך דעמאָלט געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. עס זענען דאָרט געווען מערערע יידישע שפּייז־געשעפטן, אייניקע שניט־געשעפטן מיט ביליקע סחורות פאַר פּויערים. לאַנצוטער יידן זענען נאָך געפאָרן מיט סחורות אויף ירידים אין די נאָענטע שטעטלעך און אויפן דאָרף פלעגן זיי אויפקויפן הינער און אייער און ברענגען זיי צום פאַרקויף אין די שטעט אַריין. עס איז נאָך געווען דאַן אין לאַנצוט אַ גרעסערע צאָל תבואה־סוחרים און די גאַנצע אייער־בראַנזשע, בפרט דער עקספּאָרט פון אייער איז נאָך געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. עס פלעגן וואָכנטלעך אוועקגיין פון לאַנצוט וואַגאָנען מיט אייער קיין דייטשלאַנד, ענגלאַנד, און אַפילו ביז קיין שפּאַניע. פאַרשטייט זיך, אַז אַרום די עטלעכע אייער־עקספּאָרטערן האָבן געלעבט אַ 50 אייער־פּאַקער און קעסטלעך־קלאַפּער און דערביי האָבן אויך געהאַט פּרנסה אַ גרעסערע צאָל אייער־אויפקויפער.

אין יאָר 1908 האָבן אין גאַליציע עקזיסטירט 154 קרעדיט־פאַראיינען און דערונטער 83 יידישע. בלויז אין לאַנצוטער פּאָוויאַט זענען געווען טעטיק אין דעם יאָר 16 קרעדיט־פאַראיינען און דערונטער זענען 12 געווען יידישע.*

אין יידישע הענט איז אין לאַנצוט דאַן געלעגן נאָך דער האַנדל מיט בהמות און ביי דעם דאָזיקן עקספּאָרט האָבן ווידער געפונען זייער ברויט יידן, וואָס זענען געשיקט געוואָרן אין די דערפער, כדי דאָרט אויפצוקויפן בהמות פאַר דעם עקספּאָרט.

גענוג גרויס איז אויך געווען דעמאָלט אין לאַנצוט די צאָל יידישע שוסטער, שניידער, בעקער, מאָלער, בלעכער, שלאָסער, דראָזשקאַזשעס און אַנדערע בעלי־מלאכות, בפרט באַשעפטיקונגען, וואָס זענען געווען פאַרבינדן מיט די רעליגיעזע הצטרכותן.

גאָר ווינציק איז אין לאַנצוט געווען דעמאָלט די צאָל פון באַרופס־אינטעליגענץ. דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן איז אין ערשטן צענדליק פון 20־טן יאָרהונדערט און אין די עטלעכע יאָר ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געשטאַנען אויף גאָר אַ הויכער מדרגה. אין לאַנצוטער שטאָטראַט זענען געווען טעטיק עטלעכע יידישע ראַטמענער מיט געצל דרוקער בראש. אַוודאַי האָבן געמוזט זיין גרויס זיינע פאַרדינסטן פאַר דער שטאָט, אויב דער שטאָטראַט האָט, טראָץ דער אַנטיסעמיטישער אַטמאָספער,

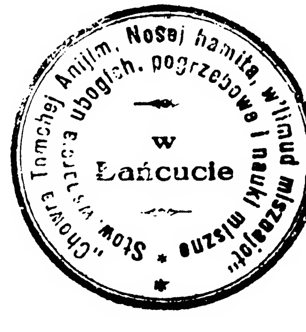
* Materyały do kwestyj żydowskiej w Galicji — Dr. Stanisław Gruinski Lwów, 1910.

באַשלאָסן נאָך זיין טויט אָנרופן די לאזיענגאַ־גאַס (באָד־גאַס) אויף זיין נאָמען.

אין יאָר 1912־13 איז בראש פון דער לאַנצוטער קהילה געשטאַנען דער פּאָפּולערער דוד טאַנענבאום און זיין פאַר־טרעטער מלך פערלמוטער. צו דער ענגער פאַרוואַלטונג האָבן איצט געהערט: הערש עסטליין, יהושע גלאַנצבערג, חיים וואלקענפעלד, און צו דער ברייטערער פאַרוואַלטונג האָבן געהערט: לייב צינס, ישראל ראָזענבלום, דוד פּאַסטערנאַק, משה שפירא, יצחק זאוואדע, לוי טראַמפעטער, יואל ליפשיץ, שלמה שפּרונג, בנימין לארבערפעלד און חיים צעלנער. רב איז געווען אין דעם יאָר ווייטער ר' שמחה שפירא און סעקרעטאר פון דער קהילה איז געווען מאַרקוס היטער. אַלס רעליגיאָנס־לערער אין די עפנטלעכע שולן איז געווען באַשעפטיקט יצחק עבנער. פון די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אין דעם יאָר עקזיסטירט אין לאַנצוט, איז כדאי אויסצורעכענען: דעם אַזיל פאַר אָרעמע קראַנקע, די פאַראיינען „גמילת חס־דים" און „הכנסת אורחים" מיט ניסן זיסאַפּעל בראש, דער „ביקור־חולים" פאַראיין און די חברה „לינת הצדק" אויך מיט ניסן זיסאַפּעל אַלס פּרעזעס.

אַ חוץ דעם איז נאָך געווען טעטיק דעמאָלט אין דער „חברה קדישא" חיים וואלקענפעלד און געצל דרוקער אין דער „תלמוד תורה". פּרעזעס פונעם ציוניסטישן פאַראיין „אהבת ציון" איז געווען הערש טאַנענבאום. אין דעם פרויען־פאַראיין איז איצט טעטיק געווען די פרוי רבקה פערלמוטער.

אַ קלאָר בילד פון דער קהילה־טעטיקייט אין לאַנצוט אין 1912־13 באַקומען מיר פון דעם בודזשעט פון דער לאַנצו־טער קהילה פאַר דעם דאָזיקן יאָר.*

שטעמפּל פון (חותמת של): תומכי־עניים, נושאי־המיטה ולימוד משניות.

אויב די הוצאות פון דער יידישער קהילה אין לאַנצוט פאַר דעם דאָזיקן יאָר האָבן באַטראָפן 29.643.14 עסטרייכישע קראָנען און די הכנסות האָבן באַטראָפן 29.854.62 — מער ווי דאָפּלט, ווי אינעם יאָר 1909־10 — איז דאָס אַ בולטער באַווייז, אַז די לאַנצוטער קהילה האָט באַדייטנד אויסגעברייטערט איר טעטיקייט נישט בלויז אויפן רעליגיעזן, נאָר אויך אויפן סאָציאַלן געביט.

אין יאָר 1913־14 איז געווען טעטיק אין דער ברייטע־רער קהילה־פאַרוואַלטונג ישראל שיקלער און אויפן אָרט

פון רב ר' שמחה שפירא זצ"ל, וועלכער איז אין דעם יאָר נפטר געוואָרן, איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב ר' חיים ראובן וואַגשאַל.

איבער די רבנות אין לאַנצוט איז נאָך דער פּטירה פון ר' שמחה שפירא זצ"ל אויסגעבראָכן אין דער לאַנצוטער קהילה אַ מחלוקת, וואָס האָט געדויערט אַ לענגערע צייט. אַ טייל פון די לאַנצוטער חסידים האָט באַשלאָסן איבערצוגעבן די רב־נות דעם זון פון ר' שמחה שפירא, ר' לאָזער פון בזשעזשאַן. די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט אָבער נישט געוואָלט אָנערקענען דעם זון פון ר' שמחה שפירא אַלס רב פון לאַנצוט. די מח־לוקת האָט געטיילט אין צוויי לאַגערן די יידישע באַפעלקע־רונג אין לאַנצוט. אַזוי ווי די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט נישט אויסגעצאָלט דעם חודשלעכן געהאַלט דעם חסידישן רב, ר' לאָזער שפּירא, האָבן זיינע אָנהענגער אַריינגעשטעלט אין די קליינטן כלן די לאַנצוטער קצבים באַזונדערע פּושקעס פאַר דעם רב, וועלכער האָט אויף אַזאַ אופן באַקומען זיין חודש־לעכן לוין קעגן דעם ווילן פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג.

די מחלוקת האָט געדויערט ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט צו לאַנצוט, זענען פאַרמעגלעכערע יידן פון לאַנצוט געפאָרן קיין ווין און זיך געטראָפן דאָרט מיטן רב ר' לאָזער, וועלכן זיי האָבן אין לאַנצוט נישט געוואָלט אָנערקענען. דער רב ר' לאָזער שפירא האָט דאַן באַקומען הילף אין געלט און שפּייז־פּאַקעטן פון זיינע פריינט און פון רעליגיעזע אינ־סטיטוציעס. זיינע קעגנער, די מיטגלידער פון דער לאַנ־צוטער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָבן זיך געפונען דאַן אין אַ גרויסער נויט. הגם ער האָט אין לאַנצוט געגנוג פון זיי גע־ליטן, האָט ער דאָך אויסגעהאַלטן זיינע לאַנצוטער מיטביר־גער. דערפאַר, ווען עס האָט זיך פאַרענדיקט די רוסישע אינוואַזיע אין לאַנצוט און די פּליטים זענען צוריק אַהיים געקומען פון ווין, זענען זיי געוואָרן הייסע אָנהענגער פון ר' לאָזער שפירא, וועלכער איז איצט געוואָרן אָנערקענט אָפּי־ציעל פון דער קהילה אַלס רב אין לאַנצוט. איצט האָבן זיך פון אים אָפּגעווענדעט זיינע פריערדיקע חסידים, וואָס האָבן אים נישט געקאָנט מוחל זיין, הלמאי ער האָט שלום געמאַכט מיט דער „ציוניסטישער" קהילה־פאַרוואַלטונג.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען שוין נישט פאַר־געקומען קיין שום ענדערונגען אין דעם צוזאַמענשטעל פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט. דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין אויגוסט 1914 האָט איבערגעריסן איר טעטיקייט ווי אויך פון כמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע פאַר־איינען און אינסטיטוציעס. ס'רוב יידישע בירגער און בפרט די אַקטיווע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן פאַר דער אינוואַזיע פון די רוסישע חיילות פאַרלאָזט לאַנצוט, זוכנדיק אַ מקום מקלט אין ווין אָדער אין אַנדערע עסטרייכיש־אונגאַרישע ערטער. די וואָס זענען געבליבן אין לאַנצוט, זע־נען געשטאַנען פאַר שווערע אויפגאַבן צו שיצן די איבער־געבליבענע יידישע באַפעלקערונג, קעגן די אכזריותדיקייטן מצד די רוסישע אָקופּאַנטן און צו לינדערן די נויט פון די לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געבליבן איצט אָן פּרנסה.

* Kalendar fuer Israeliten 1911/13.

20.

אונטער דער רוסישער אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין חודש אויגוסט 1914 האָבן די רוסישע חיילות פאַרנומען לאַנצוט, וואו זיי זענען פאַרבליבן צום ערשטן מאָל ביז צו דער העלפט פון חודש אָקטאָבער 1914. בעת דער דאָזיקער קורצער תקופה איז געשאַפן געוואָרן אין דער שטאָט אַ צייטווייליקע שטאָט־פאַרוואַלטונג, צו וועלכער עס האָבן געהערט ס׳רוב אָנהענגער פון דער פוילישער רוסאָפּילישער נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי מיט דעם ענדיקישן אַדוואָקאַט ד״ר שפונאַר בראש.

די באַציאונג פון די רוסישע אָקופּאַנטן צו דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט איז געווען — פונקט ווי אין אַלע אַנדערע פאַרנומענע שטעט אין גאַליציע — אַ פיינטלעכע. יעדע יידישע סאָציאַלע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. עס האָט געהערשט אַ שרעקלעכע נויט. די יידן האָבן געלעבט אין שטענדיקן פּחד, ווייל די קאָזאַקן האָבן באַלד אין די ערשטע טעג אָנגעהויבן צו ווילדעווען און ראַבירן אין די יידישע גאַסן. זיי האָבן אונטערגעצונדן די ספּירט־פאַבריק, דאָס הויז פון טענענבוימען אין מאַרק און עטלעכע קליינע הייזער, אָבער די עקסצעסן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָבן נישט אָנגענומען, ווי אין אַנדערע גאַליצישע שטעט, געפערלעכע פאָרמען צוליב דער נאָענטקייט פון דער גרעפישער משפחה פּאָטאָצקי, מיט וועלכער די רוסישע הערשנדיקע קרייזן האָבן זיך שטאַרק גערעכנט. ווען די עסטרייכישע אַרמיי האָט אין אָקטאָבער 1914 באַפרייט לאַנצוט — זענען די ענדעקישע מיטגלידער פון דער צייטווייליקער שטאָט־פאַרוואַלטונג פאַרשיקט געוואָרן אין אַן עסטרייכישן קאָנצענטראַציע־לאַגער אין טאַלערהאָף.

אָבער באַלד נאָך עטלעכע וואָכן, דעם 16־טן נאָוועמבער 1914, האָט דאָס רוסישע מיליטער צום צווייטן מאָל אָקופּירט לאַנצוט. די דאָזיקע צווייטע אינוואַזיע האָט שוין געדויערט ביז צום 12־טן מאַי 1915. די אָנפירונג מיט דער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט בעת דער צווייטער רוסישער אָקופּאַציע איבערגענומען דער לאַנצוטער פוילישער געזעלשאַפטלעכער טוער סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, וועלכער איז שוין אויך שפּעטער מיט קליינע הפסקות פאַרבליבן אויף דעם פּאָסטן פון בירגערמייסטער אין לאַנצוט.

אין זיין בוך „מיאַסטאָ לאַנצוט" (די שטאָט לאַנצוט) — וואָס איז דערשינען אין יאָר 1937 און איז שוין דערמאָנט געוואָרן אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, דערציילט אונדז צעטנאַרסקי געוויסע פּרטים וועגן דעם מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט אונטער דער רוסישער אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין זיינע זכרונות באַמערקט זיך אָבער אַ שטרעבונג נישט אָנצורופן ביים ריכטיקן נאָמען די עוולות און צרות, וואָס לאַנצוטער יידן האָבן געליטן אין דער דאָזיקער תקופה — און ער שילדערט אין גאָר אַ מילדער פאָרם די רדיפות קעגן דער יידישער באַפעלקערונג, שווינענדיק די רוסישע אָקופּאַנטן און די היימישע גזלנים.

אַזוי גיט אונז איבער סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, אַז צוליבן מאַנגל אין געלט איז די שטאָט־פאַרוואַלטונג נישט געווען בכוח צו אָרגאַניזירן דעם שוץ איבער די פאַרמעגנס, וואָס האָבן געהערט צו די בירגער, ווייל די רוסישע פּויערים פון דער סביבה האָבן גערויבט אַלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט און עס איז שווער געווען אָפּצוהיטן די ברייטע שטחים פון דער שטאָט, וואָס זענען מייסטנס פאַרלאָזט געוואָרן דורך אירע איינוווינער.

פאַרשטייט זיך — און דאָס פאַרשווייגט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי — אַז גערויבט האָבן אוקראַאינישע און פּוילישע פּויערים פון דער סביבה און נישט קיין רוסישע און בעיקר — אַז פאַרלאָזט די שטאָט האָבן כמעט אויסשליסלעך די יידישע איינוווינער און אַז די „רוסישע פּויערים" פון דער סביבה האָבן אויסגערויבט די וואוינונגען פון די יידן, וואָס האָבן פאַרלאָזט לאַנצוט פאַר דער אינוואַזיע.

ווייטער דערציילט אונדז סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, אַז די רוסישע אָקופּאַנטן האָבן זיך זייער טאָלעראַנט פאַרהאַלטן לגבי דער לאַנצוטער שטאָט־פאַרוואַלטונג און האָבן אַפילו אַ סך געהאָלפן דער באַפעלקערונג — נאָר איין קלייניקייט איז געשען... „די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען" — שרייבט צעטנאַרסקי — „האָבן פאַרלאַנגט ריינקייט אין דער שטאָט און האָבן געטריבן די איינוווינער — בפרט די יידן מיט נאַגייקעס צו אַרבעט, נישט רעכנענדיק זיך מיט זייער עלטער אָדער געזעלשאַפטלעכער פּאָזיציע". און ערשט אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון דער לאַנצוטער שטאָט־פאַרוואַלטונג — דערציילט אונדז ווייטער צעטנאַרסקי — זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן די דאָזיקע „אומקולטורעלע האַנדלונגען", ווייל די שטאָט האָט זיך פאַרפליכטעט אַליין צו זאָרגן וועגן דער געהעריקער ריינקייט אין דער שטאָט.

בכלל — שטרייכט אונטער סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי — האָט זיך אין דער שטאָט בעת דער רוסישער אָקופּאַציע געלעבט רואיק און הגם עס האָבן געפעלט אַ סך וויכטיקע זאַכן, ווי, למשל, עלעקטרישער שטראָם און אַפילו נאַפט און ליכט — האָט צווישן די איינוואוינער פון פאַרשידענע שיכטן, באַשעפטיקונגען און אַפילו פון פאַרשידענע רעליגיעס — געהערשט אַזאַ אחדות און ברידערלעכקייט, וועגן וועלכער עס איז אין נאָרמאַלע באַדינגונגען אוממעגלעך געווען צו חלומען...

אמת, לאַנצוט האָט אין פאַרגלייך מיט אַנדערע ערטער אין גאַליציע ווייניקער געליטן פון דער מלחמה, און די רוסישע אָקופּאַנטן האָבן באַלד אין עטלעכע וואָכן נאָכן פאַרנעמען די שטאָט אָפּגעשטעלט די רדיפות קעגן דער יידישער לאַנצוטער באַפעלקערונג. אָבער די נויט אויף דער יידישער גאַס איז געווען גרויס, ווייל דער האַנדל איז אָפּגעשטאַנען, די בעלי־מלאכות זענען געבליבן אָן אַרבעט און עס האָבן אין די יידישע היימען פשוט געפעלט מיטלען צום לעבן.

אַן אויספירלעכן באַריכט וועגן דעם מצב פון די יידן

אין די שטעט און שטעטלעך פון דעם טייל גאַליציע, וואָס איז פאַרנומען געוואָרן דורך דער רוסישער אַרמיי בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה — געפינען מיר בײַ ש. אַנ־סקי (שלמה ראַפּאָפּאָרט) אין זײַנע זכרונות, וואָס זענען דערשינען אין דעם בוך: „חורבן גאַליציע" (1914—1915).

אַנ־סקי איז בעת דער רוסישער אינוואַזיע אין גאַליציע געווען דעלעגירט קיין גאַליציע דורך דעם יידישן רעטונגס־קאָמיטעט אין רוסלאַנד און איז געווען אין ראַנג פון אַן אָפיציר — אַ מיטגליד פון דער אָפיציעלער רוסישער הילפס־דעלעגאַציע; ער האָט באַרייזט כמעט אַלע שטעט און שטעטלעך אין דעם אָקופּירטן דורך די רוסן גאַליציע.

„די יידישע באַפעלקערונג אין די באַזיגטע געביטן" — שרייבט אַנ־סקי אין זײַנע זכרונות — „רואינירט און אָפּגעשניטן אי פון אייגענעם לאַנד אי פון רוסלאַנד איז לחלוטין געשטאָרבן פון הונגער".

„אַ גרויסער יידישער קאַנט מיט אַ באַפעלקערונג פון אַ מיליאָן יידן, וועלכע האָבן נאָך נעכטן געהאַט אַלע מענטשלעכע און בירגערלעכע רעכט" — אונטערשטרײַכט אַנ־סקי — „איז אַרומגענומען געוואָרן מיט אַ פײַערדיקן רינג פון בלוט און אײַזן, אָפּגעשניטן פון דער וועלט און איבערגעגעבן אין דער פולער מאַכט פון צורייצטע, ווי ווילדע חיות, קאָזאַקן און סאָלדאַטן".

„בעת דער אָקופּאַציע, ווען עס האָבן זיך אויסגעשעפּט אַלע זאַפּאַסן פון תבואה און סחורות" — לייענען מיר ווײַטער בײַ אַנ־סקי — „האָט זיך געשאַפן אַ נידערגעשלאָגענע, פּעסימיסטישע שטימונג. די מענטשן זענען געווען אָפּגעריסן פון יעדער קולטור, פון אַ צײַטונג, פון אַ בוך, טעאַטער אָדער קאָנצערט. די אַפּאַטיע האָט שלעכט געווירקט אויף די קינדער, וואָס זענען געבליבן אָן שולן און האָבן זיך געפונען אויף דער גאַס".

ערשט נאָך דער דייטש־עסטרייכישער אָפענסיווע בײַ גאָרליץ אין חודש מאַי 1915 האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער ריקצוג פון דער רוסישער אַרמיי, און אַ גרויסער שטח פון אָקופּירטן גאַליציע איז שוין אין די ערשטע טעג פון חודש מאַי 1915 באַפרייט געוואָרן פון דער רוסישער אינוואַזיע. דעם 12־טן מאַי 1915 איז אַריין קיין לאַנצוט דאָס דייטש־עסטרייכישע מיליטער און באַלד דערנאָך זענען צוריק אַנגעקומען די עסטרייכישע אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַנען און האָבן איבערגענומען די מאַכט אין דער שטאָט.

לויט אַ פאַראָרדענונג פון דעם עסטרייכישן סטאַראָסטע אַדאַם באַל האָט סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי ווייטער אָנגעפירט מיט די שטאָט־ענינים מיט דער הילף פון אַ נאָמינירטן בײַראַט, און ווי צעטנאַרסקי גיט איבער אין זײַן ציטירט פריער בוך, איז ער במשך די דרײַ ווייטערע מלחמה־יאָרן געשטאַנען פאַר אַ שווערן נסיון צו פירן די שטאָטישע ווירטשאַפט אין אַ תקופה פון דוחק און מלחמה־באַגרענעצונגען מיט שטענדיקע רעקוויזיציעס, ווען אַלע וויכטיקע געברויכס־אַרטיקלען זענען געווען ראַציאָנירט לויט קאַרטן אויף ברויט, צוקער און אַנדערע נויטווענדיקע שפּייז־אַרטיקלען, וואָס זענען מיט יעדן טאָג געוואָרן זעלטענער.

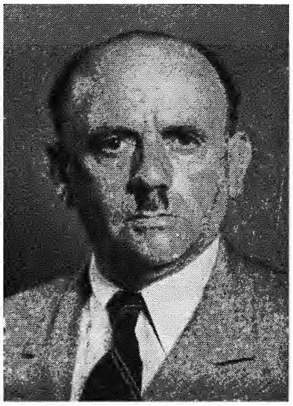

ר' יצחק זאַוואַדאַ עם שלושת בניו, חיילים בצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה 1917. — ר' יצחק זאַוואַדע מיט זײַנע דרײַ זין אין עסטרייכישן מיליטער בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה 1917.
זיצט פון לינקס (יושב משמאל): ר' יצחק זאַוואַדע; שטייען פון לינקס (עומדים משמאל): שמואל והרב אברהם; זיצט פון רעכטס (יושב מימין): הערש.

צוגלייך מיטן עסטרייכישן מיליטער זענען אויך אָנגעקומען קיין לאַנצוט מערערע יידישע סאָלדאַטן און אָפיצירן, צו וועלכע די יידישע אײַנוואוינער האָבן זיך זייער וואַרעם באַצויגן. צווישן די דאָזיקע יידישע מיליטערלייט זענען געווען עטלעכע ציוניסטן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן צוזאַמען מיט די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אין לאַנצוט באַנײַען דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין דער שטאָט און אויפלעבן די ציוניסטישע און קולטורעלע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן מיטן אויסברוך פון דער מלחמה אָפּגעשטעלט זייער טעטיקייט.

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע לעבן אין לאַנצוט האָט זיך אָנגעהויבן אויפסניי צו נאָרמאַליזירן.

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

ד״ר אברהם כאָמעט (חומט)

21.

אין חודש נאָוועמבער 1918, נאָכן צוזאַמענבראָך פון די דייטש־עסטרייכישע מיליטערישע כוחות, איז אַנטשטאַנען דאָס נייע אומאָפּהענגיקע פּוילן. גאַליציע איז געוואָרן אַן אינטעגראַלער באַשטאַנד־טייל פון דער נייער פּוילישער מדינה.

די יידישע באַפעלקערונג אין גאַליציע, וואָס האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף דער אַנטשטייאונג פון דעם נייעם אומאָפּהענגיקן פּוילן, האָט זיך באַלד שווער אַנטוישט אין איר גלויבן אין אַ פריי יושרדיק פּוילן. אַ כוואַליע פון עקסצעסן, פּאָגראָמען און רויבאָנפאַלן האָט זיך צעגאָסן איבערן גאַנצן לאַנד. געהעצט דורך די ענדעקישע אַנטיסעמיטישע אָנפירער און אויסנוצנדיק דעם תוהו־ובוהו, וועלכער האָט געהערשט אין דער ערשטער תקופה פון פּוילנס באַפרייאונג, האָבן זיך אין דערפער, וואָס האָבן געגרענעצט מיט די שטעט, אָרגאַניזירט כנופיות פון דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן, וואָס זענען צוזאַמען מיט מחנות פויערישע עלעמענטן באַפאַלן די יידישע איינוואוינער אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, און געראַובט זייער האָב און גוטס.

דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע, אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר יהושע טהאָן ז״ל, האָט תיכף אין די ערשטע טעג נאָכן צוזאַמענבראָך פון דער עסטרייכישער אימפּעריע געשטעלט פאַר זיין אויפגאַבע רופן די יידישע מאַסן אין מערב־גאַליציע (אין מזרח־גאַליציע האָט זיך צעפלאַקערט די פּויליש־אוקראַאינישע מלחמה) צו זעלבסשוץ, כדי אָפּצושלאָגן יעדן אָנפאַל אויף יידיש לעבן און פאַרמעגן.

אין לאַנצוט איז מיטן סוף פון דער מלחמה געקומען אַן ענדערונג אין דער שטימונג און אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס צורקקערן זיך פון יידישע סאָלדאַטן און אָפיצירן פון די פראָנטן און צווישן זיי מערערע פריערדיקע אַקטיווע מיטגלידער פון ציוניסטישן „אהבת ציון״ — האָט אַריינגעבראַכט ניי לעבן אויף דער יידישער גאַס. אונטער דער אָנפירונג פון דעם איבערגעגעבענעם ציוניסטישן עסקן שלמה גרינבאום איז געשאַפן געוואָרן אין לאַנצוט אַ יידישער נאַציאָנאַל־ראַט, צו וועלכן עס האָבן געהערט די אַקטיווסטע נאַציאָנאַלע מנהיגים פונעם לאַנצוטער יידנטום, פאַרטרעטער פון אַלע געזעלשאַפטלעכע קרייזן מיט די פאָרשטייער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע בראש.

פאַר דריי אויפגאַבן איז געשטאַנען דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין לאַנצוט: 1) גרינדן אַ שטאַרקן זעלבסשוץ, וואָס זאָל שטיין אויף דער וואַך פון דער פיזישער און עקאָנאָמישער עקזיסטענץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט; 2) איינפירן ענדערונגען אין דער אַלטער קהילה־פאַרוואַלטונג וועלכע האָט אין די נייע באַדינגונגען נישט געקאָנט גילטן ווי אַן אמתע רעפּרעזענטאַנץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט; 3) אָנהויבן אַ ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט, מיטן ציל צו העלפן דער פאַראָרעמטער יידישער באַפעלקערונג און גלייכצייטיק זאָרגן פאַר דער פאַרזיכערונג פון די ביז איצטיקע עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן און שאַפונג פון נייע.

די העלדישע האַלטונג פון דער יידישער מיליץ אין לאַנצוט, וואָס האָט אונטער דער לייטונג פון מוטיקן יידישן אָפיציר און געזעלשאַפטלעכן טוער, הענריק ראַמער, באַוויזן צו פאַרטיידיקן דאָס לעבן און פאַרמעגן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט — שילדערט אונדז אויספירלעך אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך נחמן קעסטענבאום אין זיין אַרטיקל „דער זעלבסשוץ״, וואו ער באַשרייבט די גורלדיקע טעג אין לאַנצוט, ווען דאָרפישע עלעמענטן פון די אַרומיקע דערפער האָבן צוזאַמען מיט דער אָרטיקער אונטערוועלט און פוילישע דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן — געפּרוווט אַרויסצורופן ערנסטע אומרוען און ראַבירן יידישע געשעפטן און וואוינונגען. אַ דאַנק דער אַנטשלאָסענער האַלטונג פון דעם יידישן זעלבסשוץ אונטער דער אָנפירונג פון הענריק ראַמער זענען דערדריקט געוואָרן די דאָזיקע פּרוּוון. עס מוז דערביי אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז די פוילישע בירגערלעכע ווירטשאַפטלעכע קרייזן אין לאַנצוט האָבן אַ סך צוגעהאָלפן ביי די באַמיאונגען צו אונטערדריקן די אַנטי־יידישע עקסצעסן און ראַבירונגען.

דער דעמאָלטיקער בירגערמייסטער פון דער שטאָט, סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, דערמאָנט נישט בכלל אין דעם ציטירטן שוין בוך זיינעם די באַדראָטע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט. ער באַמערקט נאָר, אַז: „אין סעפּטעמבער 1918 האָט זיך אָנגעהויבן דער צעפאַל פון דער עסטרייכישער אַרמיי, אַז עס איז אַנטשטאַנען דאָס אומאָפּהענגיקע פּוילן, אַז פון די חורבות און פון דעם תהו ובהו איז אַנטשטאַנען בהדרגה אַ נייע אָרדנונג. אָך אַז פון אָנפאַנג גייט דאָס שווער, ווייל — ווי צערטנאַרסקי שרייבט „די אָרעמע קרייזן פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג דערנענטערן זיך צו דער שטאָט מיט דער כוונה צו ראַבירן, דערביי קומען פין אַלע וועגן די שרידים פון דער שרעקלעכער מלחמה״.

ביי סטאַניסלאַוו צעטנאַרסקי, דעם היסטאָריקער פון דער שטאָט לאַנצוט, הייסן די מחנות רויבערישע עלעמענטן און פּאָגראָמטשיקעס „אָרעמע פּויערים" און די דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן, וואָס זענען געקומען פון די דערפער מיט זעק און קוישן, כדי אָנצופילן זיי מיט צוגערויבטע זאַכן ביי פאַראָרעמע יידן, הייסן נאָר „שרידים פון דער מלחמה"...

די צווייטע אויפגאַבע, פאַר וועלכע עס איז געשטאַנען דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין לאַנצוט, איז געווען די נויטווענדיקייט איינצופירן גרונט־ענדערונגען אין דער יידישער קהילה, וואָס איר אָנפירונג, אויסגעוויילט לויט דער אַלטער נישט דעמאָקראַטישער וואַל־אָרדנונג, האָט נישט אַנטשפּראָכן די נייע באַדינגונגען, אין וועלכע עס האָט זיך איצט געפונען די יידישע באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

מיר האָבן שוין פריער אויף אַן אַנדער אָרט באַמערקט, אַז די לאַנצוטער קהילה איז געווען אַ יוצא מן הכלל, ווייל שוין אין ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן יאָרהונדערט, ווען בראש פון דער לאַנצוטער קהילה איז געשטאַנען ר׳ דוד טאַנענבאום און שפּעטער נאָך דער רוסישער אינוואַזיע אין לאַנצוט, הערש עסטליין מיט דעם סעקרעטאַר, דעם רעליגיאָנסלערער עבנער, האָבן די ציוניסטן געהאַט אין דער קהילה פאַרוואַלטונג אַ נישט קליינע השפּעה און האָבן אָנגעפירט מיט די קהילה־ענינים מיט דער הילף פון דעם רב ר׳ לאזער שפּירא און זיינע אָנהענגער. אין דערזעלבער צייט איז דאָס רוב קהילות אין די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך געווען באַהערשט פון עקסטרעם־פאַנאַטישע אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס האָבן מיט דער הילף פון איינצעלנע אַסימילאַטאָרישע אינטעליגענטן נישט גערעכנט זיך לגמרי מיט די נאַציאָנאַל־קולטורעלע און סאָציאַלע באַדערפענישן פון די ברייטסטע יידישע מאַסן, באַגרענעצנדיק זייער טעטיקייט בלויז צו ריין רעליגיעזע הצטרכותן. דערצו איז דאָס פאַרנעמען אַ זיץ אין דער קהילה געווען אַ ירושה־זאַך צווישן עטלעכע איינפלוסרייכע בעלי־בתים.

דערפאַר האָט די אַקציע פון לאַנצוטער יידישן נאַציאָנאַל־ראַט צו פאָרמירן אין דער קהילה אַ נייע פאַרוואַלטונג, וואָס זאָל באַשטיין פון פאַרטרעטער פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, געטראָגן אַן אַנדערן כאַראַקטער. עס איז נישט געווען נויטיק אין לאַנצוט צו שטורמען די טויערן פון דער קהילה, וואו עס זענען געזעסן רעפּרעזענטאַנטן פון עלטערן ציוניסטישן דור, וואָס האָבן פאַרשטאַנען, אַז די ביזאיצטיקע קהילה־פאַרוואַלטונג איז געוויילט געוואָרן אויפן סמך פון אַן אַלטער נישט־דעמאָקראַטישער וואַל־אָרדינאַציע און אַז עס איז נויטיק אויסצובררייטערן די קהילה־רעפּרעזענטאַנץ מיט פאָרשטייער פון די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. צום שבח פון דעמאָלטיקן פאָרשטייער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג הערש עסטליין, מוז דערמאָנט ווערן, אַז ער האָט פאַרשטאַנען דעם גייסט פון דער צייט, און ווען די דעלעגאַציע פונעם יידישן נאַציאָנאַל־ראַט האָט אים פאָרגעלייגט די פאָדערונגען וועגן דעמאָקראַטיזירונג און איסברייטערונג פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט ער אויסגעדריקט זיין גרייטקייט דורכצופירן נייע וואַלן צו די קהילה־אינסטאַנצן און עס איז באַשלאָסן געוואָרן ביז צו די נייע וואַלן איבערצולאָזן אים אין זיין אַמט אַלס פאָרזיצער פון קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט.

אָבער די אַלטע וואַל־אָרדינאַציע צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָט געשטעלט די ציוניסטישע עסקנים אין לאַנצוט פאַר אַ שווערע אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן אַ ברייטן נאַציאָנאַלן פראָנט פון אַלע דעמאָקראַטישע עלעמענטן אויף דער יידישער גאַס, כדי צו שאַפן אַ פעסטע מערהייט אין דער קהילה, וואָס זאָל זיין בכוח אָנצופירן מיט דער קהילה־ווירטשאַפט לטובת דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָט.

אַזאַ פראָנט איז ערשט צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן בעת די וואַלן צו דער קהילה אין לאַנצוט אין יאָר 1924. ווי מיר דערוויסן זיך פון דעם קראָקעווער „נאָווי דזיענניק" פון 13־טן אויגוסט 1924 — זענען דעם 3־טן אויגוסט 1924 פאָרגעקומען אין לאַנצוט וואַלן צו דער קהילה, וועלכע האָבן זיך פאַרענדיקט מיט אַ פולן נצחון פון דעם נאַציאָנאַל־רעליגיעזן בלאָק, וואָס האָט אַרומגענומען די ציוניסטן, מזרחי, קליינע סוחרים און האַנטווערקער. די קעגנערישע ליסטע וואָס האָט רעפּרעזענטירט אַלע קעגנער פון דעמאָקראַטישער, נאַציאָנאַל־יידישער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט געליטן אַ פולשטענדיקע מפּלה, ווייל אויף 15 פּלעצער אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט דער ציוניסטישער בלאָק באַקומען 13 מאַנדאַטן און אַלע 5 פאַרטרעטער זענען געוויילט געוואָרן פון דער נאַציאָנאַלער ליסטע.

אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט האָט דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אַנטוויקלט אַ לעבהאַפטע טעטיקייט, גרינדנדיק מיט דער הילף פון „דזשוינט" אַ פאַרבראויכס־קאָאָפּעראַטיוו, וואָס האָט פאַרשאַפט פאַר אירע מיטגלידער שפּייז־אַרטיקלען צו ביליקע פרייזן. עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ סטאָלעריי־וואַרשטאַט אונטער דער פאַכמענישער לייטונג פון מרדכי פאסטער, וועלכער האָט אַ סך אויפגעטון אויף דעם געביט פון צוגרייטן יידישע יוגנטלעכע צו פּראָדוקטיווער אַרבעט.

אַ באַזונדערע באַדייטונג האָט געהאַט פאַרן לאַנצוטער יידנטום אין נייעם פּוילן די הילף פון די אַמעריקאַנישע יידן. די ווירטשאַפטלעכע פּאָליטיק פון דער פּוילישער רעגירונג האָט אין די ערשטע יאָרן פון פּוילנס עקזיסטענץ דורכגעמאַכט שווערע דערשיטערונגען, אַרויסווייזנדיק דערביי תיכף פון אָנפאַנג עקסטערמינאַציע־טענדענצן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. אין שווערן גראַנגל מיט דער אינפלאַציע האָט דאָס נייע אומאָפּהענגיקע פּוילן געזוכט אַן אויסוועג דורך איינפירן מלוכהשע מאָנאָפּאָלן אויף אַ גאַנצע ריי געברויכס־אַרטיקלען, וואָס האָבן צוגענומען ביי דער יידישער באַפעלקערונג אירע פּרנסות, אינטערשטיצנדיק דערביי די גרויסע קאַרטעלן און די קאָאָפּעראַטיווע באַוועגונג אויפן דאָרף. דערצו זענען צוגעקומען באַגרענעצונגען ביים עקספּאָרט, נישט רעאַלע באַשטייערונג פון יידישן האַנדל און מלאכה, דאָס שטאַרקן דורך ביליקע קרעדיטן דעם אויפשטייג פון אַ קריסטלעכן סוחרטום. דאָס אַלץ האָט גורם געווען דעם וווקס פון פּאופּעריזאַציע פון די יידישע מאַסן אין די שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע. נעמט מען נאָך אין באַטראַכט די באַגרע־

נעצטע מעגלעכקייטן פון עמיגראַציע און די אַנטיסעמיטישע באָיקאָט־אַגיטאַציע מצד דער מערהייט פון די פּוילישע פּאָליטישע פאַקטאָרן (אַחוץ דער פּוילישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי), איז לייכט זיך פאָרצושטעלן אין וואָס פאַר אַ שווערן מצב עס האָט זיך געפונען די ייִדישע באַפעלקערונג באַלד אין די ערשטע יאָרן פונעם אומאָפּהענגיקן פּוילן.

22.

אַזאַ איז אויך געווען דער מצב פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס דער לאַנצוטער ייִדישער ישוב איז געשטאַנען אויף אַ הויכער געזעלשאַפטלעכער מדרגה, איז מעגלעך געווען צו אַנטוויקלען און צו שאַפן אין לאַנצוט נייע ווירטשאַפטלעכע זעלבסטהילף־אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אָפּגעשטעלט דעם וואוקס פון אָרעמקייט ביי דער ייִדישער באַפעלקערונג. די ייִדישע געזעלשאַפטלעכע טוער אין לאַנצוט האָבן מיט איבערגעבנקייט דערפילט זייערע אויפגאַבן, שטייענדיק אויף יעדער פּאָזיציע אויף דער וואַך פון דער באַדראָטער ייִדישער באַפעלקערונג. ווען אין יאָר 1923 זענען פאָרגעקומען אין לאַנצוט וואַלן צום שטאָטראַט, האָבן די אַלגעמיינע ציוניסטן מיט די „פּועלי ציון" אַדורכגעפירט אין דער 4־טער קוריע צוויי ייִדישע ראַטמענער: געצל דרוקער און חיים וואָלקענפעלד, ביידע אויסגעפּרוּווטע, ענערגישע געזעלשאַפטלעכע עסקנים, וואָס האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי און כוח אין זייערע באַמיאונגען און באַשטרעבונגען צו שיצן די אינטערעסן פונעם לאַנצוטער ייִדנטום.

בעת איינער פון די זיצונגען פון שטאָטראַט אינעם יאָר 1924 איז דער ראַטמאַן חיים וואָלקענפעלד פּלוצלינג געשטאָרבן. חיים וואָלקענפעל ז"ל איז נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען טעטיק אַלס מיטגליד פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט. ער האָט געהערט צו די ערשטע גרינדער און אָנפירער פון דער יונגער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט נאָך אין דער פאַר־הערצליאַנישער תקופה און האָט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן געטריי געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל. דאָס לאַנצוטער ייִדנטום האָט מיט גרויס צער און ווייטיק באַוויינט דעם שווערן פאַרלוסט.

דער היסטאָריקער פון לאַנצוט, זענאָן שוסט, באַמערקט, אַז די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אָפּגעשטעלט די אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און אַז דער ברוטאַלער איבערפאַל פון דער היטלעריסטישער אַרמיי האָט איבערגעריסן די „וועגעטאַציע פון דער פּראָווינציעלער שטאָט * (געמיינט לאַנצוט). זענאָן שוסט, וואָס איז גוט באַקאַנט מיט דער געשיכטע פון לאַנצוט, האָט אָבער פאַרגעסן צו דערמאָנען, אַז די ייִדן אין לאַנצוט האָבן געפירט אַ ריירעווודיקע ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט אויך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען זיי האָבן אַנטוויקלט אַ לעבהאַפטן האַנדל אין גאָר גרויסן מאַסשטאַב מיט תבואה, אייער, בהמות און אויבסט, און אַז דער עקספּאָרט פון די דאָזיקע אַרטיקלען האָט געבראַכט גרויס נוצן סיי דער אַרומיקער דאָרפס־באַפעלקערונג, סיי דער שטאָט און מדינה, — פאַרשטייט זיך ביז צו דער צייט, ווען אין גאַנץ פּוילן האָט אָנגעהויבן צו ווירקן די אַנטיסעמיטישע באָיקאָט־אַגיטאַציע קעגן ייִדישע פּרנסות מיט דער אָפיציעלער אונטערשטיצונג פון די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען. ביז צו דער דאָזיקער תקופה האָט אין לאַנצוט געלאָזט זיך מערקן אַ ווירטשאַפטלעכער אויפשטייג, פון וועלכן עס האָבן גענאָסן אַלע שיכטן פון דער שטאָטישער איינוואוינערשאַפט. די דעמאָלטיקע דעמאָקראַטישע קרייזן פון דער פּוילישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָבן דאָס פאַרשטאַנען, בפרט די דעמאָקראַטיש געשטימטע פּוילישע אינטעליגענץ, וועלכע האָט אָנערקענט די פאַרדינסטן פון די ייִדן פאַר דער שטאָט, אונטערשטרייכנדיק די נויטווענדיקייט און נוצלעכקייט פון אַ פרידלעך צוזאַמענלעבן צווישן דער קריסטלעכער און ייִדישער באַפעלקערונג.

23.

אַ בולטן אויסדרוק האָבן די דאָזיקע ייִדיש־פּוילישע באַציאונגען אין לאַנצוט געפונען בעת די וואַלן צום לאַנצוטער שטאָטראַט, וואָס זענען פאָרגעקומען אין חודש פעברואַר 1928.

דער ייִדיש־נאַציאָנאַלער בלאָק, אָנגעפירט דורך די ציוניסטן האָט אַרויסגעשטעלט אָפן און מוטיק ייִדיש־נאַציאָנאַלע לאָזונגען, שטרעבנדיק צו שאַפן אַ פעסטן יסוד פאַר אַ פרידלעך צוזאַמענלעבן צווישן די ייִדישע און קריסטלעכע איינוואוינער. די אָנפירער פון דער ייִדיש־נאַציאָנאַלער ליסטע מיט געצל דרוקער און הערש עסטליין בראש, זענען מיט זייערע לאָזונגען וועגן דער נויטווענדיקייט פון אַ זעלבסטשטענדיקער ייִדיש־נאַציאָנאַלער פּאָליטיק — אַרויסגעטראָטן אפילו אויף וואַל־פאַרזאַמלונגען פון פּוילישע וויילער, פאַר וועלכע זיי האָבן דרייסט אויפגעוויקלט די ייִדיש־נאַציאָנאַלע וואַל־פּלאַטפאָרם. אויף איינער אַזאַ פאַרזאַמלונג, צונויפגערופן דורך דעם דעמאָקראַטישן קריסטלעכן קאַנדידאַט, דעם דעמאָלטיקן בירגערמייסטער יאַן יאַנושעווסקי, צו וועלכער ער האָט אויך איינגעלאַדן ייִדישע בירגער, איז מיט אַ גלענצענדע רעדע אַרויסגעטראָטן ד"ר דרוקער, אַרויסרופנדיק אַלגעמיינע אָנערקענונג מצד די פּוילישע בירגער.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דאָזיקער אַרויסטרעטונג פון ד"ר דרוקער, האָט דער בירגערמייסטער יאַנושעווסקי צוגעשיקט אים אַ בריוו, וועלכער איז צוליב זיין אינטערעסאַנטן אינהאַלט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון לאַנצוט, וואָס איז דערשינען אין קראָקעווער „נאָווי־דזיענניק" פון 10.2.1928, נומ׳ 41, פון וועלכער מיר ברענגען אין ייִדישער איבערזעצונג אייניקע אינטערעסאַנטע שטעלן: „דיינע ווערטער — שרייבט יאַנושעווסקי צו ד"ר דרוקער — זענען אַן אויסדרוק פון די באַשטרעבונגען פון דעם אינטעליגענטן יונגן ייִדישן דור און עס קומט אייך אַ ייִדישער מאַנדאַט. די רעגירונג, — איך וויפיל מיר איז באַקאַנט, אונטערשטיצט די דאָזיקע שטרעבונג. איך וויל מיר נישט מאַכן קיין אילוזיעס, אַז ייִדן וועלן שטימען פאַר נישט ייִדישע ליסטן און אַזוי, ווי מיר ביידע זענען אין דער זעלבער מיינונג, איז געבליבן אויפצוקלערן נאָר צוויי פונקטן: 1) פאַרוואָס איך האָב איינגעלאַדן

* Lancut i Okolice — Warszawa, 1959.

יידישע בירגער אויף מיין פאַרזאַמלונג. 2) ווענן מיין מיינונג, אַז איך באַטראַכט די יידן ווי פּאָליאַקן, נישט רעכנדיק זיך מיט זייערע שטרעבונגען איינצוהאַלטן זייערע רעליגיעזע קולטור".

„בנוגע די דאָזיקע פראַגן — האָט ווייטער דערקלערט יאַנושעווסקי אין זיין בריוו — איז מיין מיינונג, אַז די רעגירונג־קרייזן דאַרפן זיך באַציען צו די יידן אַזוי, אַז זיי זאָלן זיך פילן אין דער מדינה ווי פּאָליאַקן (געמיינט אינעם מלוכהשן באַגריף), דאָס הייסט, אַז מען דאַרף די יידן געבן די רעכט, וועלכע קומען זיי לויט דער קאָנסטיטוציע. דאָס איז בנוגע דער מדינה — און בנוגע דעם שטאָט־ראָט איז נישט פאַראַן צווישן אונז קיין מיינונגס־פאַרשידנהייטן" — האָט דערקלערט יאַנושעווסקי. אין המשך פונעם בריוו דערמאָנט יאַנושעווסקי דעם קריזיס אין ארץ־ישראל, אויסדריקנדיק זיין איבערצייגונג, אַז די יידן זענען פעאיק צו זיין ערדאַרבעטער און „איך קען אַ סך אַזעלכע יידן — ענדיקט ער זיין בריוו — און איך אינטערשטרייך מיט פרייד, אַז די יידן האָבן אויף דעם געביט דערגרייכט צו אַ גרויסן שטייגער, וואָס האָט דערפירט צו אַן ענדערונג פון זייער כאַראַקטער".

די וואַלן צום שטאָט־ראַט אין לאַנצוט האָבן זיך פאַרענדיקט מיט אַ נצחון פון יידיש־נאַציאָנאַלן בלאָק, וועלכער האָט אַדורכגעפירט צוויי מאַנדאַטן און עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן געצל דרוקער און הערש עסטליין.

באַלד נאָכדעם זענען אין גאַנצן לאַנד פאָרגעקומען וואַלן צום פוילישן סיים.

די ציוניסטישע אויפקלערונגס־אַקציע אין לאַנצוט, וואָס האָט — ווי מיר האָבן שוין דאָס אָנגעוויזן ביי די שטאָט־ראַט־וואַלן — אַלס איר עיקר־לאָזונג אַרויסגעשטעלט די נויטווענדיקייט צו פירן אַן אומאָפּהענגיק יידיש־נאַציאָנאַלע פּאָליטיק — האָט אויך ביי די איצטיקע סיים־וואַלן געבראַכט פּאָזיטיווע רעזולטאַטן.

די שטעט ריישע—לאַנצוט—יאַראָסלאַוו—פּשעווארסק און ניסקא האָבן געבילדעט דעם וואַל־קרייז נומ. 47, אין וועלכן בראש פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע נומ. 17 איז געשטאַנען דער באַקאַנטער, אָנגעזעענער ציוניסטישער עסקן אין קראָקע ד"ר בולווא. מיט מסירות נפש און התלהבות האָבן די לאַנצוטער ציוניסטישע אָנפירער געוואָרפן זיך אין וואַלקאַמף, רופנדיק די לאַנצוטער יידן צו אייניקייט און געשלאָסנקייט, כדי צו העלפן צום נצחון פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע. דער קאַמף איז דאָסמאָל געווען אַ שווערער און העפטיקער, ווייל יידישע שטימען האָבן אויך ווערבירט די אָנפירער פון דער רעגירונגס־פּאַרטיי, פון דער סאַנאַציע מיט איר קאַנדידאַט, דעם ריישער בירגערמייסטער ד"ר קראַגולסקי בראש, פאַר וועלכן עס האָבן אויף דער יידישער גאַס אַגיטירט געוויסע עקסטרעמע אַסימילאַטאָריש־אָרטאָדאָקסישע קרייזן.

די וואַל־קאַמפּאַניע צום סיים איז אין לאַנצוט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גראַנדיעזע אויפקלערונגס־אַקציע פאַרן יידיש־נאַציאָנאַלן און ציוניסטישן געדאַנק. עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן מאַסן־פאַרזאַמלונגען אין בית־המדרש, אין קלויז און אונטערן פרייען הימל, אויף וועלכע עס זענען אַרויסגעטרעטן די פּאָפּולערע פאָלקסרעדנער: דער קאַנדידאַט ד"ר בולווא, דער רב משולם קליגער פון קראקע און די אָרטיקע רעדנער, וועלכע האָבן, באַקעמפנדיק די לעצטע מאהיקאַנער פון דער באַנקראָטירטער אַסימילאַציע און די שעדלעכע פּאָליטיק פון אַ קליינער גרופּע אָרטאָדאָקסישע שתדלנים, פּראָקלאַמירט דעם ציוניסטישן אמת.

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז דערשינען אין קראָקעווער „נאָווי דזיעננִיק" פון 29.2.1928 (נומ. 59) איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער אויסגאַנג פון די סיים־וואַלן אין ריישער וואַל־קרייז. די יידישע־נאַציאָנאַלע ליסטע האָט אין גאַנצן ריישער קרייז באַקומען 12.765 שטימען און צו אַ מנאַדאַט האָט געפעלט קוים 1267 שטימען. אינטערעסאַנט זענען די ציפערן בנוגע די רעזולטאַטן פון די וואַלן צום סיים אין לאַנצוטער באַצירק, וועלכער האָט אַרומגענומען 89000 איינוואוינער, דערין 6408 יידן דאָס איז 7.2%. וואַלבאַרעכטיקטע זענען געווען אין באַצירק לאַנצוט 41.218 בירגער, דערפון 2.968 יידן. אויף דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע זענען אינעם דאָזיקן לאַנצוטער באַצירק געפאַלן 2689 שטימען, דאָס איז 90.6%, דערביי זענען אין אַנדערע באַצירקן פון ריישער וואַלקרייז אויף דער יידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע געפאַלן נאָר 73.33% שטימען (פון דער צאָל באַרעכטיקטע צום שטימען יידישע וויילער).

די לאַנצוטער יידן האָבן בעת די דאָזיקע וואַלן אַרויסגעוויזן אַ גאָר הויכע מדרגה פון פּאָליטישער רייפקייט, נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין, איבערגעבנקייט און טריישאַפט צום ציוניסטישן אידעאַל.

24.

אין דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פון דער פוילישער מלוכה זענען דערווייל פאָרגעקומען גורלדיקע געשעענישן. אין גאַנץ פוילן האָט זיך צעפלאַקערט אַ ביטערער קאַמף צווישן דעם האַלב־פאַשיסטישן רעגירונגס־בלאָק, דעם אַזוי גערופענעם „בלאָק פון מיטאַרבעטער מיט דער רעגירונג (בלאָק וואספּולפּראַצי ז'רזשאָנדעם)", וואָס האָט געפּרעדיקט די נויטווענדיקייט צו פאַרפעסטיקן די מאַכט פון דער רעגירונג דורך איינפירן קאָנסטיטוציאָנעלע ענדערונגען, ביי דער איינהאַלטונג פון דער פּאַרלאַמענטאַרישער פאָרם — און דעם לאַגער, וואָס האָט געקעמפט פאַר איינהאַלטן די דעמאָקראַטיש־פּאַרלאַמענטאַרישע רעגירונגס־יסודות און צו וועלכן עס האָבן געהערט כמעט אַלע פאָלקס־ריכטונגען אין דער פוילישער רעפּובליק.

עס איז פונאַנדערגעלאָזט געוואָרן דער דריטער פוילישער סיים און איז חודש נאָוועמבער 1930 זענען באַשטימט געוואָרן

שטעמפּל פון שטאָט־ראָט — חותמת העיריה.

נייע וואַלן צום סיים און סענאַט. און אַזוי ווי די נייע פּאַרלאַמענטאַרישע קערפּערשאַפטן האָבן געדאַרפט ענדערן די קאָנסטיטוציע און באַשטימען אַ נייע וואַל־אָרדינאַציע — צוויי ענינים פון אַן אויסערגעוויינלעך וויכטיקער באַדייטונג פאַרן פּוילישן יידנטום — האָט די רעגירונג אומברחמנותדיק און מיט דער גאַנצער שאַרפקייט באַקעמפט אַלע קעגנערישע כוחות אינעם לאַנד, כדי צו פאַרזיכערן דעם נצחון פון די רעגירונגס־קאַנדידאַטן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ כוואַליע פון טעראָר און רדיפות און אַרעסטן פון פּוילישע אָפּאָזיציאָנעלע פירער מיטן באַרימטן פּראָצעס אין ברעסט־ליטאָווסק (בריסק) אין אָקטאָבער 1930, אַלס הויפּטגעשעעניש.

אויף דער יידישער גאַס האָבן די יידיש־נאַציאָנאַלע גרופּירונגען מיט די ציוניסטן בראש געשטרעבט צו אַ קאָנסאָלידאַציע פון די יידישע כוחות און צו דער שאַפונג פון אַן איינהייטלעכן אַלגעמיין־יידישן בלאָק. די דאָזיקע שטרעבונגען זענען נאָר טיילווייז רעאַליזירט געוואָרן און עס איז צושטאַנד געקומען אַ געמיינזאַמער וואַל־בלאָק פון די ציוניסטישע לאַנדעס־פאַרבאַנדן פון מערב־און מזרח־גאַליציע.

די ציוניסטישע קאַנדידאַטן־רשימה אין ריישער קרייז, צו וועלכן עס האָט געהערט דער לאַנצוטער באַצירק, איז פון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט געפּסלט געוואָרן. דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, אַז די יידישע וויילער אין דעם דאָזיקן וואַל־קרייז זענען געווען דעזאָריענטירט און האָבן נישט געשטימט סאָלידאַריש. אין לאַנצוט גופא האָבן די רעגירונגס־קרייזן באַנוצט זיך מיט כלערליי מיטלען, כדי אָנצוּוואַרפן אַ פּחד אויף די יידישע בירגער, דערביי האָבן די דאָזיקע רעגירונגס־אָרגאַנען גענאָסן פון דער הילף פון אַ טייל פון אַרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס האָבן גערופן די יידן צו שטימען פאַר דער רעגירונגס־ליסטע.

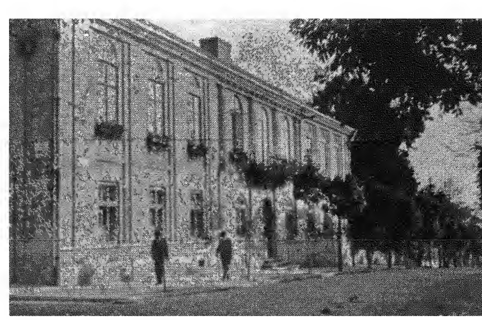
ערשט ביי די וואַלן צום סענאַט האָבן זיך אין לאַנצוט צונויפגענומען די ציוניסטישע און יידיש־נאַציאָנאַלע כוחות און אַדורכגעפירט אַ מוטיקן און שווערן קאַמף פאַר דער ציוניסטישער ליסטע צום סענאַט מיט דעם קאַנדידאַט ד״ר שרייבער בראש. די לאַנצוטער מאַכט־אָרגאַנען האָבן אָנגעווענדעט טעראָר און רעפּרעסיעס קעגן די ציוניסטישע אַגיטאַטאָרן, וואָס האָבן גערופן די יידישע וויילער צו שטאַנדהאַפטיקייט און סאָלידאַרישער דעמאָנסטראַציע פאַרן ציוניסטישן אידעאַל און פאַר די יידיש־נאַציאָנאַלע לאָזונגען. צו הילף דעם לאַנצוטער סטאַראָסטע, וואָס האָט מיט זיין גאַנצער אויטאָריטעט געשטעלט זיך אויף דער זייט פון דער רעגירונגס־ליסטע — זענען געקומען צוריקגעשטאַנענע עלעמענטן פון די עקסטרעם־אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וועלכע האָבן אָפּגעטראָטן דער פּוילישער סאַנאַציע דעם בית־המדרש פאַר אַגיטאַציע־צוועקן לטובת דער פּוילישער ליסטע, וואָס האָט שוין איצט נישט אויסבאַהאַלטן זיך מיט אירע אַנטי־יידישע ווירטשאַפטלעכע לאָזונגען.

לויט אַ בריוו פון 11.1.1931 וואָס האָט געשריבן לייזער פּאַס, איינער פון די אַקטיווע אָנפירער מיט דער דעמאָלטיקער וואַל־אַקציע אין לאַנצוט, האָבן דער דעמאָלטיקער לאַנצוטער סטאַראָסטע און דער בירגערמייסטער איינגעאָרדנט עטלעכע טעג פאַר די וואַלן צום סענאַט אַ וואַל־פאַרזאַמלונג אין לאַנצוטער בית־המדרש. די ציוניסטישע יוגנט האָט אָבער פריער באַזעצט אַלע פּלעצער אין בית־המדרש און ווען עס זענען אָנגעקומען די צוויי פאָרשטייער פון דער אָרטיקער מאַכט, כדי צו האַלטן זייערע אַגיטאַציע־רעדעס, איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכער טומל און געשריי, אַזוי, אַז דער סטאַראָסטע האָט נישט געקענט קומען צום וואָרט. עס האָבן נישט געהאָלפן די דראָאונגען פון סטאַראָסטע, אַז ער וועט אַרעסטירן די ציוניסטישע יוגנט... די פאַרזאַמלונג איז געשטערט געוואָרן. אין טאָג פון די וואַלן האָט די פּאָליציי מיט שיקאַנען און אַפילו אַרעסטן פאַרפאָלגט די ציוניסטישע יונגע אַגיטאַטאָרן, וועלכע האָבן מיט מסירות נפש געטון זייער אַרבעט, דערביי האָבן זיי עטלעכע מאָל אין טאָג געמוזט איבערטראָגן דאָס וואַל־ביוראָ פון איין אָרט אויפן אַנדערע, כדי אויסצומיידן די אויפזיכט מצד דער פּאָליציי. ווי ס׳שרייבט לייזער פּאָס — זענען אין דער דעמאָלטיקער וואַל־אַקציע פאַר דער ציוניסטישער ליסטע צום סענאַט — צווישן אַנדערע טעטיק געווען און זיך אויסגעצייכנט מיט זייער התלהבות און איבערגעבנקייט די יונגע ציוניסטישע אַקטיוויסטן : יוסף צעלנער, מנחם בוימעל, גרייזמאַן שמואל, ד״ר קנעפּל, לייזער פּאָס.

די ציוניסטישע ליסטע צום סענאַט האָט דעמאָלט אָנגעצויגן אַ גרויסע צאָל שטימען, אָבער צוליב דער ספּעציעלער וואַל־געאָגראַפיע איז דער ריישער וואַלקרייז געוואָרן צוגעשניטן מיט דער בפירושער כוונה אַוועקצונעמען דער יידישער באַפעלקערונג די שאַנסן אויסצוקעמפן אַן אייגענע יידישע פאַרטרעטערשאַפט. די דאָזיקע וואַלן האָבן אָבער געשטאַרקט די ציוניסטישע רייען אין לאַנצוט און האָבן אויך אַרויסגעוויזן די נויטווענדיקייט צו פאַרשטאַרקן אויף דער יידישער גאַס די אויפקלערונגס־אַרבעט פאַר דעם נצחון פון פּרינציפּ פון אַ זעלבסטשטענדיקער נאַציאָנאַל־יידישער פּאָליטיק, ווייל בעת די דאָזיקע וואַלן האָבן זיך געוויזן בולטע סימנים, אַז די פּוילישע מאַכט־פאַקטאָרן האָבן אויפן אַלטן פּריצישן שטייגער באַמיט זיך צו געווינען יידישע שטימען מיט בקשות און דראָאונגען.

25.

דערווייל האָט זיך פון טאָג צו טאָג פאַרערגערט די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון פּוילישן יידנטום. דער עקאָנאָמישער קריזיס אין לאַנד, די אַלגעמיינע נויט און קאַטאַסטראָפאַלע

הויז פון דער סטאַראָסטווע — בניין מושל המחוז

לאַגע פון גאַנצן האַנדל און אינדוסטריע — האָט קודם כל געטראָפן דעם יידישן סוחר און אַרבעטער, דעם יידישן האַנט־ווערקער און יידישן אינטעליגענט. די סיטואַציע פונעם פוילישן יידנטום איז געוואָרן ממש אַ מרה־שחורהדיקע. דער עטאַטיזם, די שטייער־שרויף, די עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק לגבי דער יידישער באַפעלקערונג, דאָס נישט צולאָזן יידן צו מלוכהשע אַמטן — דאָס אַלץ האָט גורם געווען דערצו, אַז דער אַלגעמיינער ווירטשאַפטלעכער קריזיס אין לאַנד האָט אַמשווערסטן געטראָפן די יידישע פּרנסות.

אין אַזאַ מצב האָט זיך אויך געפונען דאָס יידנטום אין לאַנצוט. די דאָזיקע שטאָט, וואו דאָס פּויליש־יידישע צוזאַמענלעבן איז אַ סך יאָרן געווען באַזירט אויף אַ האַרמאָנישער צוזאַמענאַרבעט פון די קריסטלעכע און יידישע איינוואוינער לטובת דער שטאָט און איר באַפעלקערונג, איז פון יאָר צו יאָר וואָס אַמאָל מער פאַרפּלייצט געוואָרן מיט ענדעקישע יידן־פרעסערישע לאָזונגען, וואָס האָבן געהעצט צו באָיקאָט־אַקציעס קעגן יידישע אונטערנעמונגען.

די דאָזיקע שווערע לאַגע איז נאָך פאַרשאַרפט געוואָרן צוליב דער שרעקלעכער שטייער־לאַסט, וואָס האָט געדריקט דעם יידישן סוחר און בעל־מלאכה, דערביי האָבן די מלוכהשע שטייער־אָרגאַנען פון זייער זייט געטון אַלץ, כדי נישט צו דערלאָזן וועלכע ס'איז מעגלעכקייט צו נעמען אין שוץ דעם יידישן שטייער־צאָלער. דער שטייער־אַמט אין לאַנצוט האָט גוט פאַרשטאַנען די אַנטיסעמיטישע טענדענצן פון דער מלוכהשער עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק לגבי די יידן, און כדי צו דערשטיקן יעדע מעגלעכקייט פון פּראָטעסט קעגן די בפירושע עוולות ביי דער באַשטייערונג פון יידישע סוחרים און האַנט־ווערקער, האָט ער נישט צוגעלאָזט צו דער שטייער־קאָמיסיע, וואָס איז טעטיק געווען ביים לאַנצוטער שטייער־אַמט, קיין איינציקן פאָרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג. וועגן דער דאָזיקער ווילקירלעכער האַנדלונג קעגן דעם יידישן שטייער־צאָלער האָט בשעתו געמאָלדן דער קראָקעווער „נאָווי דזיענניק" אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון לאַנצוט, וואָס איז דערשינען דעם 1.4.1932 און אין וועלכער מיר לייענען, אַז: „די היגע* יידישע סוחרים זענען אויפגערעגט צוליבן גענצלעכן דערווייטערן די יידן פון דער שאַצונגס־קאָמיסיע ביים שטייער־אַמט. „ביז איצט זענען תמיד געזעסן — אין דער דאָזיקער קאָמיסיע" — לייענען מיר ווייטער אין דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ — „צוויי רעפּרעזענטאַנטן פון יידישן סוחרטום און איצט זענען זיי דערווייטערט געוואָרן, אַזוי, אַז קיין איין יידישער סוחר איז דאָרט נישט אָנוועזנד, הגם 85% פון היגן האַנדל ליגן אין יידישע הענט".

און ווען דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָט זיך נאָך מער פאַרערגערט און נויט און הונגער האָבן אַרומגעכאַפּט ברייטערע שיכטן פונעם לאַנצוטער יידנטום, האָט זיך אין לאַנצוט, — ווי מיר דערוויסן זיך פון אַ קאָרעספּאָנדענץ אין קראָקעווער „נאָווי דזיענניק" פונעם 25.1.1933: — „קאָנסטיטואירט אַ יידישער בירגערלעכער קאָמיטעט מיטן צוועק צו ברענגען הילף געפאַלענע סוחרים און קרבנות פונעם קריזיס דורך פאַרטיילן ברויט".

„עס איז כאַראַקטעריסטיש" — לייענען מיר ווייטער אין דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ — „אַז פון 350 יידישע משפחות אין לאַנצוט האָבן בערך 150 משפחות גענאָסן פון דער דאָזיקער וואָהילטאַט". — „אָבער דער שטייעראַמט — אונטערשטרייכט צום סוף דער קאָרעספּאָנדענט פון לאַנצוט — „נעמט נישט אין באַטראַכט די טרויעריקע פאַרהעלטענישן און שיקט טאָג־טעגלעך זיינע ענערגישע עקזעקוטאָרן, וועלכע פּלעגן קאָנפיסקירן שבת־לייכטער און ענלעכע זאַכן".

ביי אַזאַ שווערער לאַגע פונעם לאַנצוטער יידנטום — האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג געמוזט איצט אויסברייטערן איר סאָציאַלע טעטיקייט. צום גליק פון לאַנצוטער יידנטום האָט נאָך פריער אין יאָר 1929 איבערגענומען די אָנפירונג מיט די קהילה־ענינים אין לאַנצוט דער פעאיקער און איבערגעגעבענער ציוניסטישער עסקן, אינזש. שפּאָץ, וועלכער האָט נישט געשפּאָרט קיין מי און אַרבעט, כדי צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט.

26.

אָבער נישט בלויז אין דער קהילה זענען די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, בפרט די ציוניסטישע רעפּרעזענטאַנטן, געשטאַנען פאַר שווערע אויפגאַבן. עס איז נישט געווען לייכט טאָג טעגלעך צו שטיין אויף דער וואַך פון די באַדראָטע יידישע ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס, וואָס האָבן געליטן נישט בלויז פון דעם אַלגעמיינעם ווירטשאַפטלעכן קריזיס אין פּוילן, נאָר אין אַ גרויסער מאָס פון עטאַטיזם, פון דער שטייער־שרויף, פון דער פּוילישער אָפיציעלער עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק.

ווען צום סוף יאָר 1933 זענען פאַראָרדנט געוואָרן וואַלן צום לאַנצוטער שטאָטראַט, זענען די יידיש־נאַציאָנאַלע געזעלשאַפטלעכע קרייזן מיט די ציוניסטן פון אַלע שאַטירונגען בראש — אַרויס מיט דער לאָזונג צו שאַפן אַ שטאַרקן, איינהייטלעכן פראָנט פון אַלע שעפערישע כוחות אויף דער יידישער גאַס, כדי צו זיכערן דער יידישער באַפעלקערונג אַ געהעריקע רעפּרעזענטאַנץ פון מענטשן, וואָס יועלן פאַרשטיין און באַזיצן דעם נויטיקן מוט צו פאַרטיידיקן די יידישע אינטערעסן אין דער שטאָט, — ביי דער פולער פאַרשטענדעניש אויפצוהאַלטן די בשותפותדיקע פּויליש־יידישע צוזאַמענאַרבעט פאַר דעם וואויל פון דער שטאָט.

דאָס איז געווען די צייט, ווען אין פּוילן איז ביי דער מאַכט געווען די סאַנאַציע, דער אַזוי גערופענער „בלאָק פון צוזאַמענאַרבעט מיט דער רעגירונג" און אויף דער יידישער גאַס איז אַנטשטאַנען אַן אָפּצווייגונג פון דעם דאָזיקן רעגירונגס־בלאָק. צו וועלכער עס האָבן געהערט רעשטלעך פון דער באַנקראָטירטער אַסימילאַציע בשותפות מיט ווינציקע טיילן פון אָרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מען מוז אונטערשטיצן יעדע רעגירונג, אַפילו, ווען זי איז אַנטיסעמיטיש איינגעשטעלט און אַפילו, ווען די פאַראָרדענונגען פון דער מלוכהשער אַדמיניסטראַציע טרעפן די לעבנס־אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

* דאָס הייסט — די לאַנצוטער.

אין יאָר 1933 איז שוין באַקאַנט געווען דער „אָוושעם"־שטאַנדפּונקט פון די אָפיציעלע פּוילישע רעגירונגס־קרייזן לגבי דער ייִדישער באַפעלקערונג, וועלכן עס האָט קאָנקרעטיזירט דער דעמאָלטיקער פּוילישער פּרעמיער גענעראַל סקלאַד־קאָווסקי, דערקלערנדיק פון דער פּוילישער סיים־טריבונע: „עקאָנאָמישער קאַמף (קעגן ייִדן) — אָוושעם" — (אדרבא)!

אויך אין לאַנצוט האָט די סאַנאַציע פאַר יעדן פּרייז געשטרעבט צו דעראָבערן די שטאָטישע זעלבסטפאַרוואַלטונג און צו דעם צוועק האָט די אַדמיניסטראַטיווע מאַכט אַזוי צוגעשניטן אין דער 4־טער קוריע (וואו עס האָבן געשטימט כמעט אַלע פּוליצ־יקע בירגער) דריי וואַלקרייזן, אַזוי אַז נאָר אַ ייִדיש־סאָלידאַרישער פראָנט האָט געקאָנט דערמעגלעכן די אויסוואַל פון אַ געהעריקער פאַרטרעטערשאַפט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין לאַנצוטער שטאָטראַט. עס איז טאַקע געשאַפן געוואָרן אין לאַנצוט אַ בירגערלעכער ייִדישער וואַל־קאָמיטעט, וואָס האָט אַרומגענומען, — ווי עס מעלדעט אַ קאָרעספּאָנדענץ פון לאַנצוט אין קראָקעווער „נאָווי דזיענניק" פון 17.11.1933 — אַלע ציוניסטישע און נישט ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס מיטן עסקן אינזש. שפּאַץ (אַלגעמיינער ציוניסט) אַלס פאָרזיצער, — א. כץ (מזרחי) אַלס וויצע־פאָרזיצער, — פּ. עבנער (אומפּאַרטייאישער) אַלס סעקרעטאַר און לייב קראַנצלער (אומפּאַרטייאישער)' אַלס קאַסירער און מיט נאָך 8 רעפּרעזענטאַנטן פון פאַרשידענע ייִדישע געזעלשאַפטלעכע קרייזן אין דער שטאָט.

דעם 10.12.1933 זענען פאָרגעקומען די וואַלן אין דער 4־טער קוריע צום לאַנצוטער שטאָטראַט און לויט דעם וואַלבאַריכט, וואָס איז דערשינען אין „נאָווי־דזיענניק" דעם 16.12.1933 זענען געוויילט געוואָרן אין דער גאַנצער קוריע 16 ראַטמענער, דערפון האָט די סאַנאַציע באַקומען 10 מאַנדאַטן, אומפּאַרטייאישע פּוילישע ליסטע 1 מאַנדאַט, פּ.פּ.ס. (פּוילישע סאָציאַליסטן) 1 מאַנדאַט, דער אַלגעמיין ייִדישער בלאָק 3 מאַנדאַטן און די אָרטאָדאָקסישע ליסטע (אגודה) — 1 מאַנדאַט.

נעמענדיק אין באַטראַכט די גרויסע השפּעה און דעם שטאַרקן דרוק פון דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט, וואָס האָט אָפן געשטיצט די סענאַטאָרישע ליסטע, — האָט דער אַלגעמיין ייִדישער בלאָק, אָנגעפירט דורך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, געהאַט צו פאַרצייכנען אַ באַדייטנדיקן נצחון, דערבײַ זענען אין שטאָטראַט נאָך אַרײַן 4 ייִדן פון דער ערשטער, צווייטער און דריטער קוריע, וואו עס איז צוליב דער קליינער צאָל ווײַלער (אינטעליגענץ, הויז־באַזיצער און הויך־באַשטייערטע) צושטאַנדגעקומען אַ פאַרשטענדיקונג מיט די קריסטלעכע ווײַלער און עס זענען דערפאַר אין די דאָזיקע קוריעס נישט פאָרגעקומען קיין וואַלן. עס זענען אַזוי אַרום חוץ די 4 ייִדן פון דער פערטער קוריע נאָך אַרײַן אין שטאָטראַט 4 ייִדן פון די ערשטע דרײַ קוריעס — נעמלעך: אינזש. שפּאַץ, ד"ר מאַרקעל (בײדע ציוניסטן); יחיאל נוסבאום (מזרחי) און שמחה סאַפּיר (אומפּאַרטייאישע). אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג (מאַגיסטראַט) האָבן די ייִדן באַקומען איין לאַווניק (אַסעסאָר).

27.

פאַר שווערע אויפגאַבן זענען איצט געשטאַנען די ייִדישע ראַטמענער אינעם לאַנצוטער שטאָטראַט. דאָס איז געווען שוין אַ תקופה, ווען עס איז אין פּוילן פון טאָג צו טאָג געוואָקסן די השפּעה פון דער היטלעריסטישער מגפה און דער אַנטיסעמיטיזם האָט אָנגענומען אוממענטשלעכע, בעסטיאַלישע פאָרמען. אין אַזאַ שטאָט ווי לאַנצוט, וואו אַפילו די ענדעציע האָט זיך תמיד באַצויגן מיט אָנערקענונג און דרך ארץ צו דער ייִדישער באַפעלקערונג פון דער שטאָט, האָבן איצט באַקומען די אויבערהאַנט אַגרעסיווע ענדעקישע כוחות און דערמוטיקט פון דער אָפיציעלער עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק לגבי די ייִדן אויפן עקאָנאָמישן געביט, האָבן די דאָזיקע אַנטיסעמיטישע עלעמענטן אָנגעהויבן צו פּיקעטירן ייִדישע געשעפטן, אָפּשרעקנדיק פּוילישע קונים פון צו קויפן בײַ ייִדן.

די דאָזיקע באָיקאָט־אַקציע, פאַרבונדן מיט אַ ברייט פאַרצווייגטער אַנטי־ייִדישער העץ־אַגיטאַציע אין שטאָט און אין די אַרומיקע דערפער, האָט שווער געטראָפן קודם כל דעם קליינעם און מיטלערן ייִדישן סוחר, בײַ וועלכע עס זענען דערווײַל נאָך געבליבן נאָר די קריסטלעכע קונים, וואָס האָבן געקויפט אויף קרעדיט. די באַמיאונגען מצד די דאָזיקע אַנטיסעמיטישע קרייזן צו טרעפן אויך דעם ייִדישן עקספּאָרט־האַנדל אין לאַנצוט, האָבן זיך דערווײַל נישט אײַנגעגעבן. די ייִדישע אייער־עקספּאָרטערן אין לאַנצוט זענען נאָך פעסט געשטאַנען אויף זייערע פּאָזיציעס און קעגן זיי איז די באָיקאָט־אַקציע געווען נאָך אַלץ אָן דערפאָלג, הגם עס זענען געמאַכט געוואָרן אָפיציעלע און אומאָפיציעלע באַמיאונגען צו באַשווערן די ייִדן דאָס אויפקויפן אייער בײַ די פּויערים אויפן דאָרף. דער אייער־עקספּאָרט אין לאַנצוט איז דערווײַל נאָך געבליבן אינגאַנצן אין ייִדישע הענט און אַזעלכע ייִדישע עקספּאָרטערן, ווי שלמה גרינבאום, ווייסמאַן, אברהם כץ און אַנדערע האָבן פאַרנומען אין אַלגעמיינעם פּוילישן עקספּאָרט אַ באַדייטנדיקן פּלאַץ, ליפערנדיק וואָך־וועכנטלעך אַ גרעסערע צאָל וואַגאָנען מיט אייער קיין ענגלאַנד, דײַטשלאַנד, קיין שפּאַניע און אַנדערע לענדער. בײַ דער דאָזיקער בראַנזשע זענען געווען באַשעפטיקט אין לאַנצוט מערערע ייִדישע משפּחות, דערבײַ האָבן בײַ דעם דאָזיקן עקספּאָרט געפונען אַרבעט מער ווי 30 ייִדישע פּאַקערס און קעסטל־קלאַפּערס, וועלכע האָבן אַפילו געגרינדעט אין לאַנצוט אַ באַזונדערע פּראָפעסיאָנעלע סעקציע בײַ דעם פּוילישן־פּראָפעסיאָנעלן פאַרבאַנד אין דער שטאָט.

געהאַלטן האָבן זיך נאָך אויך די אויבסט־עקספּאָרטערן און די ליפעראַנטן פון בהמות און דערמיט האָבן אויך בײַ די דאָזיקע בראַנזשן געפונען באַשעפטיקונג אַ גרעסערע צאָל ייִדישע משפּחות.

אָבער דאָס רוב ייִדישע פּרנסות, ייִדישע הענדלער, בעלי־מלאכות, קרעמער און ייִדן, וואָס פלעגן פאַרקויפן זייערע סחורות אויף צענדליקער ירידים אין לאַנצוט און אין דער סביבה — האָט זיך שוין געמוזט ראַנגלען מיט ערנסטע שוועריקייטן, פון איין זײַט צוליב דעם פאַרשטאַרקטן אַנטיסעמיטיזם, און פון דער צווייטער זײַט צוליב דער פּוילישער

אַדמיניסטראַציע מיט די שטייער־אַמטן וואָס האָבן מיט פאַרשידענע פאַראָרדענונגען און איבערגעטריבענע שטייער־באַלאַסטונגען ממש געשטויסן די יידישע באַפעלקערונג אין אַ האָפענונגסלאָזע לאַגע.

דער בולטסטער אויסדרוק פון דעם דאָזיקן טרויעריקן מצב, אין וועלכן עס האָט זיך שוין אין יאָר 1937 געפונען די יידישע באַפעלקערונג אין לאַנצוט, איז געווען די ברוטאַלע האַנדלונג פון פוילישן האַנטווערקער־צעך אין לאַנצוט, וועלכער האָט זיך דערלויבט אויף אַן אומגעזעצלעכן אופן אויסצושליסן די יידישע בעלי־מלאכות אין לאַנצוט פון דער צעך־אָרגאַניזאַציע און זיך אָפּגעזאָגט צו רעגיסטרירן יידישע לערנייינגלעך, וואָס האָבן געאַרבעט ביי יידישע מייסטערס, כדי אויף אַזאַ אופן נישט צו דערלאָזן, אַז יידישע פראַקטיקאַנטן זאָלן מיט דער צייט באַקומען די נויטיקע געזעלן־און מייסטער־צייגענישן.

די יידישע האַנטווערקער אין לאַנצוט האָבן באַלד געגרינדעט אַן אייגענעם יידישן צעך, וואָס האָט אַרומגענומען די יידישע זייגערמאַכערס, סטאָלאַרעס, שניידערס, שוסטערס, בלעכערס, בעקערס און איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אַזעלכע ענערגישע און איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע טוער פון צווישן די יידישע האַנטווערקער־קרייזן אין לאַנצוט — ווי עמנואל סאַנדאַור, דוד יוסט, משה פלאשען, לייב אנמוט, שמואל קעשטעכער (דער עלטערער). און ווען דער סטאַטוט פונעם דאָזיקן יידישן צעך איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער אַדמיניסטראַטיווער מאַכט, האָט דער צעך זיינע זיצונגען אָפּגעהאַלטן אין לאָקאַל פון דער יידישער קהילה אין לאַנצוט.

28.

זינט עס איז אויפן סמך פונעם נייעם געזעץ וועגן רעליגיעזע קהילות אין פוילן פון 18־טן יאַנואַר 1928 פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער נייער וואַל־רעגולאַמין צו די יידישע קהילה־פאַרוואַלטונגען, לויט וועלכן עס זענען איינגעפירט געוואָרן גלייכע, געהיימע, דירעקטע און פראָפּאָרציאָנעלע וואַלן צו די קהילה־אָרגאַנען און עס האָבן דאָס אַקטיווע וואַלרעכט באַקומען אַלע יידן אין עלטער פון 25 יאָר אָן, אָן אונטערשייד צי ער האָט געצאָלט קהילה־שטייער־צי־נישט — זענען באַדייטנדיק אויסגעברייטערט געוואָרן די ווירקונגס־מעגלעכקייטן פון דער קהילה און עס איז געמאַכט געוואָרן אַ גרויסער שריט פאָראויס אין די באַמיאונגען צו דעמאָקראַטיזירן די קהילה, וואָס איר אויפגאַבע האָט געדאַרפט זיין צו באַפרידיקן די רעליגיעזע, נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

אַ דאַנק דעם נייעם קהילה־סטאַטוט איז נאָך אין יאָר 1929 געוויילט געוואָרן אַ נייע קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט מיטן ציוניסטישן עסקן ד״ר דוד לאטרינגער בראש. די דאָזיקע נייע קהילה־פאַרוואַלטונג האָט זיך באַמיט צו לינדערן די נויט פון אַ גרויסן טייל פון לאַנצוטער יידן, הגם די הכנסות פון דער קהילה האָבן קוים געדעקט די לויפנדיקע אויסגאַבן.

אין יאָר 1937 זענען ווידער דורכגעפירט געוואָרן וואַלן צו דער קהילה אין לאַנצוט און עס זענען אויך דאָסמאָל אויסגעוויילט געוואָרן אַלע ביזאיצטיקע מיטגלידער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג — ס׳רוב ציוניסטן — מיט אינזש. שפּאָץ אַלס ראש הקהילה, דערביי איז איצט אויך די פועלי־ציון פאַרטיי אין לאַנצוט אַרויסגעטראָטן מיט אַן אייגענער ליסטע און עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן צוויי רעפּרעזענטאַנטן פון דער דאָזיקער פאַרטיי : לייזער פאפיול און ישראל קעשטעכער.

29.

אַ שווערן קאַמף האָבן געהאַט איצט אויסצושטיין די יידישע רעפּרעזענטאַנטן אין לאַנצוטער שטאָטראַט, וואו עס האָט זיך שוין געלאָזט שטאַרק מערקן די השפעה פון דער אָפיציעלער עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. לאַנצוט האָט אַ סך געליטן בעת דער גרויסער כוואַליע פון פויערים־שטרייקן, וואָס זענען אויסגעבראָכן אין די מזרח־קאַנטן פון דער פּוילישער מדינה און האָבן אויך אויסגעברייטערט זיך אויף די דערפער אין דעם לאַנצוטער קרייז. באַלד זענען די דאָזיקע שטרייקן דערשטיקט געוואָרן דורך די פּוילישע מאַכטאָרגאַנען מיט דער הילף פון אַ בלוטיקער פּאַציפיקאַציע, דערביי זענען אָנגעזעענע פירער פון די ראַדיקאַלע פּוילישע און אוקראַאינישע פויערים־פּאַרטייען פאַרשפּאַרט געוואָרן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

די ענדעקישע פּאָגראָמשטשיקעס, וואָס האָבן זיך איצט קאָנצענטרירט אַרום פאַרשידענע פאַשיסטישע אָרגאַניזאַציעס, האָבן געוואָרפן די שולד פאַר די געשעענישן אויפן דאָרף — אויף די יידן, רופנדיק די פּוילישע באַפעלקערונג צום קאַמף קעגן דעם יידישן סוחר, יידישן בעל־מלאכה, און יידישן קרעמער.

עס ליגט פאַר אונז אַ בריוו, וועלכן עס האָט דעם 18.7.1938 געשריבן אין לאַנצוט דער יונגער חלוץ פון „השומר הצעיר", שמעון וואלצער צו זיין ברודער אין ארץ־ישראל, מיכאל וואלצער, — אַ בריוו, וועלכן מיכאל וואלצער היט אָפּ ווי אַ שריד קדוש, ווי אַ הייליקע רעליקוויע פון זיין אַמאָליקער היים, פון זיין טייערן איינציקן ברודער, פון זיינע עלטערן און קרובים אין לאַנצוט, וואָס זענען אַלע אומגעקומען על קידוש־השם.

און אָט לייענען מיר אין דעם דאָזיקן בריוו אין אַן אָפּשניט, וואָס שילדערט דעם מצב אין לאַנצוט נאָך די פויערים־שטרייקן : „נאָך דעם שטרייק זענען אַוועק אַ פּאָר וואָכן... האָט די רעגירונג געגעבן דער באַפעלקערונג אַ שפּילצייג... עס האָט זיך אויפגעוועקט פון דעם לעטאַרגישן שלאָף די ענדעקישע פּאַרטיי, וועלכע האָט געשריען, אַז אין אַלץ איז שולדיק דער ייד... מען האָט געוואָרפן אין די יידישע יאַטקעס אַריין שטינק־באָמבעס, כדי קאַליע צו מאַכן דאָס פלייש... טאָג טעגלעך געשלעגן מיט ענדעקישע באָיוווקעס... עס איז אַריין אין קראַפט אַ פריש געזעץ, וואָס נעמט צו ביי טויזנטער יידן דאָס ברויט פון מויל... דאָס איז דאָס שחיטה־געזעץ... אויך דאַרף דער ייד נישט קומען אין דאָרף קויפן... דאָס כשר פלייש איז געשטיגן אויף דאָפּלט... איין קילאָ פלייש קאָסט 180 זלאָטעס... די לאַגע אין דער יידישער גאַס איז זייער טרויע־

ריק... ווען מען שטייט אין געשעפט, מאַכט זיך די טיר נישט צו פון אָרעמע לייט".

שמעון וואַלצער

דערציילנדיק וועגן דעם בהלה אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מאַרש פון גענעראַל זשעליגאָווסקי אויף ליטע — שרייבט דער יונגער וואַלצער הי"ד: „צו דער צייט האָבן פריש אָנגע־הויבן צו הוליען אין די גאַסן די ענדעקישע באָיוווקעס... פיקעטן זענען געשטאַנען פאַר די געשעפטן און נישט אַריינגעלאָזט קיין קונה אין אַ יידיש געשעפט... עס האָט זיך פאַרווירקלעכט דעם פרעמיערס חלום „אָוושעם"...

„דו קאָנסט זיך פאָרשטעלן" — שרייבט ווייטער שמעון וואַלצער צו זיין ברודער — די אויפרעגונג ביי די יידישע מאַסן. אויף דער הויפטגאַס אין רינג האָט מען אויפגעהאַנגען אויף אַ לייטער אַ טראַנספּאַראַנט מיט דער אויפשריפט:

"Zdrajcą kraju jest ten, co kupuje nie u Polaka".

(אַ פאַררעטער פונעם לאַנד איז דער וואָס קויפט נישט ביי אַ פּאָליאַק).

שילדערנדיק דעם פחד און די פּאָגראָם־שטימונג אין דער שטאָט, דערציילט ווייטער שמעון וואַלצער: „עס גייט נישט אַרויס פון זכרון דער שבת צו נאַכטס, ווען מען האָט קאַליע געמאַכט אין דער שטאָט די עלעקטריע, און מען האָט געוואָרפן אין די יידישע הייזער שטיינער, אין די גאַסן האָט מען גע־שריען פאַרשידענע אויסרופן צו די וועלכע קויפן ביי אַ ייד... עס איז נישט געבליבן קיין איין שויב אין בית־המדרש... און אין קלויז האָט מען טאָג טעגלעך געהאַקט די שויבן... מען האָט געמוזט בעטן דעם גלח, וואָס איז נאָך נישט געווען אַזוי איינגעזאַפּט מיט אַנטיסעמיטיזם... מען האָט גערעדט צו זיין געוויסן און עס האָט עפּעס געהאָלפן..."

עס האָט עפּעס געהאָלפן... אָבער ווי עס שרייבט אין זיין בריוו שמעון וואַלצער האָט אין דער יידישער גאַס אין לאַנצוט אין יאָר 1938 געהערשט אַ שרעקלעכע נויט, ווייל כמעט צוויי דריטל פון אַלע לאַנצוטער יידן האָבן גענומען אין דעם דאָ־זיקן יאָר פון דער קהילה מצות אויף פסח און די איינציקע האָפענונג איז געווען צו באַקומען הילף פון די קרובים אין אַמעריקע.

אַזאַ איז געווען דער טרויעריקער און טראַגישער מצב פון די יידן אין לאַנצוט אין יאָר 1938 — אַ יאָר פאַר דער קאַ־טאַסטראָפע.

30.

אָבער נאָך האָבן לאַנצוטער יידן נישט אויפגעגעבן דעם קאַמף און זענען נישט געפאַלן ביי זיך, אויסנוצנדיק יעדע געלעגנהייט, כדי צו זאַמלען די כוחות און זיך צו שטאַרקן אין געראַנגל פאַר דער פאַרטיידיקונג קעגן דער „אָוושעם" פּאָליטיק פון דער סאַנאַציע און קעגן דער ענדעקישער יידן־פרעסערישער אַגיטאַציע. אַזאַ געלעגנהייט איז אַנטשטאַנען בעת די וואַלן צום שטאָטראַט אין לאַנצוט, וואָס זענען פאַר־געקומען אין חודש יאַנואַר 1939 אויפן סמך פון דער נייער פאַראָרדענונג וועגן שטאָטראַט־וואַלן פונעם 16.8.1938.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז אַרויס מיט דער לאָזונג צו שאַפן אַ שטאַרקן, איינהייטלעכן יידישן פראָנט פון אַלע שעפערישע כוחות אין דער שטאָט, ווייל נאָר אַזאַ געאייניקטער פראָנט האָט געקאָנט פאַרזיכערן אַ אַנטשפּרעכנ־דיקע יידישע רעפּרעזענטאַנץ הן אין צאָל און הן אין איכות. אונטער דער אָנפירונג פון אינזש. שפּאַץ איז געשאַפן געוואָרן אַן איינהייטלעכער יידישער וואַלבלאָק, צו וועלכן עס זענען צוגעשטאַנען די אַלגעמיינע ציוניסטן, די „פועלי ציון", די ליגע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און די אָרטאָדאָקסישע קרייזן. דערביי זענען צום קאָמיטעט פון דעם איינהייטלעכן בלאָק געווילט געוואָרן אַ חוץ דער פאָרזיצער אינזש. שפּאַץ — ד"ר דוד דרוקער, ד"ר לעאָן מאַרקעל, יחיאל נוסבאַום, מאיר עסטליין, שמחה סאַפיר, לייזער פּאַפּיול, לייביש ווינער און נחמן קעסטענבאַום.

אַ ריס אינעם יידישן געאייניקטן פראָנט האָט געמאַכט אַ קליינע גרופּע יידן מיט פּראָפעסאָר פּאַביאַן עבנער בראָש, וועלכע זענען אַרויס מיט אַן אייגענער ליסטע. זיי האָבן אָבער געליטן אַ פולשטענדיקן דורכפאַל, הגם זיי האָבן אָפּגעצויגן אַ געוויסע צאָל שטימען פון איינהייטלעכן יידישן בלאָק.

ווי עס גיט אונז איבער איינער פון די אַקטיווע מיט־גלידער פונעם דערמאָנטן דעמאָלטיקן וואַל־קאָמיטעט צום שטאָטראַט אין לאַנצוט, דער פועלי־ציוניסטישער עסקן לייביש ווינער (היינט אין ישראל) — זענען ביי די דאָזיקע לעצטע וואַלן צום שטאָטראַט אויסגעווילט געוואָרן: יחיאל נוסבאַום, מאיר עסטליין, שמחה סאַפיר, און אַלס פאַרטרעטער: אינזש. שפּאַץ, ד"ר דרוקער און לייביש ווינער. דאָס איז געווען דער לעצטער אַקט פון דער יידישער פּאָליטישער אַקטיוויטעט אין לאַנצוט. נאָך האָבן די יידישע ראַטמענער און די יידישע איינוואוינער אין לאַנצוט געלעבט מיט אילוזיעס און האָפע־נונגען, אויף אַ מעגלעכקייט צו קעמפן מיט פרישן מוט פאַר די לעבנס־אינטערעסן פון לאַנצוטער פאַראָרעמטן יידנטום.

נאָך האָט קיינער נישט געגלויבט אין אַזאַ שנעלן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

און ווען עס האָט זיך דערנענטערט די קאַטאַסטראָפע, ווען די היטלעריסטישע בעסטיע האָט דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 באַפאַלן פוילן, האָט זיך אָנגעהויבן דער טראַגישער אומקום פונעם פוילישן יידנטום...

עס האָט זיך פאַרענדיקט די געשיכטע פון יידן אין לאַנצוט! אין פיין און ליידן איז פאַרטיליקט געוואָרן דאָס לאַנצוטער יידנטום... אָפגעמעקט און אָפגעווישט איז געוואָרן דער לאַנצוטער יידישער ישוב, איינער פון די עלטסטע יידישע קיבוצים אין פוילן, וואָס האָט שטאָלצירט מיט זיינע לומדים און גדולי התורה, מיט זיינע מוטיקע משכילים און איבערגעגעבענע ציוניסטישע קעמפער, אָדורכגעדרונגען מיט חלוצישן גייסט... עס איז צעריבן געוואָרן אַ קליינער אָבער וואָגיקער רינג אין דער גאָלדענער קייט פון הערלעכן יידישן ישוב אין פוילן, פון וועלכן עס איז נישט געבליבן קיין זכר.

ביבליאָגראַפיע

ד"ר רפאל מאהלער: יידן אין אַמאָליקן פוילן און ליטע אין ציפערן. וואַרשע, „יידיש בוך", 1958.

ד"ר רפאל מאהלער: די יידן אין אַמאָליקן פוילן — אָפהאַנדלונג דערשינען אין דער אויסגאַבע: די יידן אין פוילן, ניו־יאָרק, 1946. ערשטער באַנד.

ד"ר רפאל מאַהלער: דברי ימי ישראל — דורות אחרונים. ספר שלישי.

ב. מאַרק: די געשיכטע פון יידן אין פוילן. פאַרלאַג „יידיש בוך" וואַרשע, 1957.

ש. אנ־סקי: דער יידישער חורבן אין פוילן, גאַליציע און ביקאווינע. ערשטער טייל: חורבן גאַליציע — 1917—1914.

בן ציון רובשטיין: גאַליציע און איר באַפעלקערונג, וואַרשע, 1923.

מרדכי ארנפרייז: התנועה הציונית בגליציה. — פרקי גליציה. „עם עובד", תל־אביב, תשי"ז.

ד"ר נ. מ. גלבר: תולדות היהודים בלאנצוט. אָפהאַנדלונג געדרוקט אין דעם דאָזיקן יזכור בוך.

אַ חוץ דעם זענען אַלע צייטונגס־קאָרעספּאָנדענצן, זכרונות, בריוו פון לאַנצוטער לאַנדסלייט און דאָקומענטן פון אַרכיוו פון דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס האָבן געדינט דעם מחבר אַלס מקור פאַר זיין אָפהאַנדלונג אויספירלעך איבערגעגעבן אין טעקסט.

Stanisław Cetnarski: Miasto Łańcut. Z dziejów i z własnych wspomień — 1937.

Zenon Szust: Średniowiecze Łańcuta.

Zenon Szust: Łańcut i okolice, Warszawa, 1959.

Roman Wojciechowski: Łańcut. — Tygodnik "Świat", Nr. 17 z 28.4.1957.

Marian Brandys: Łańcucka etiuda. "Nowa Kultura". Warszawa, Nr. 14, 15. Kwiecień, 1958.

Dr. Majer Bałaban: Historja i Literatura Żydowska, tom II. i III.

Jűdisches Lexikon. Band IV. Juedischer Verlag, Berlin, 1930. s. 1073.

Master of Lancut. The Memoire of Gount Alfred Potocki, London, 1959.

Jahrbuch fuer Israeliten. Wien 1856—1857.

Kalender fuer Israeliten fuer die Jahren — 1879—98, 1909—10, — 1912—13.

Fuehrer durch die Isr. Cultusgemeinden der Oestr. Ung. Monarchie, herausgegeben von Verein Oestrreichisch Israelitische Union in Wien.

Dr. Stanisław Gruiński — Materyały do kwestyj Żydowskiej w Galicyj. Lwów, 1910.

דער אַריינגאַנגס־טויער צום פּאַלאַץ פון רעכטס היטער־טורעם.
שער הכניסה לארמון, מימין — מגדל־שמירה.

ב. תורה און חסידות

משה קנעלער אַנטווערפּן

מיין שטעטל לאַנצוט

ביים ברעג פון טייך ווי‌סלאַק האָט זינט הונדערטער יאָרן עקזיסטירט דאָס שטעטל לאַנצוט, אין וועלכן עס האָבן געלעבט בערך זעקס הונדערט יידישע משפּחות.

לאַנצוט איז געלעגן אויף די גרענעץ צווישן דעם אַמאָליקן עסטרייכישן גאַליציע און מזרח־אוקראַאינע און פאַראייניקט אין זיך אַ פאַרביק יידיש לעבן פון ביידע קולטורן. פון איין זייט האָט געהערשט אַ רעליגיעז־חסידישע אַטמאָספער און פון דער אַנדערער זייט איז אַנטשטאַנען אַ השכלהדיק־ציוניסטישע באַוועגונג. עס איז אויסגעוואָקסן אַ שיינע יידישע יוגנט מיט חלוצישע אידעען, און יידישע קולטור אָרגאַניזאַציעס האָבן אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט.

דאָס שטעטל איז געווען זייער שיין געבויט. זויבער און עסטעטיש זענען געווען די הייזער און גאַסן. דער צענטראַלער פונקט אין שטעטל איז געווען דער מאַרק (רינעק). דער „רינעק" האָט אויסגעזען ווי אַ גרויסער קוואַדראַט, אַרומגע־רינגלט מיט שטאָקיקע יידישע הייזער און געוועלבער. דאָ האָט געקלאַפּט דער לעבעדיקער פּולס פון שטעטל. צו דעם איז נאָך צוגעקומען די חשיבות, וואָס אינגאַנצן עטלעכע צענדליק מעטער פון „רינעק" איז געווען דער פּאַראַדנער אַריינגאַנג צום שלאָס פון גראַף פּאָטאָצקי. דאָס האָט צוגעגעבן דעם שטעטל אַ זעלטענעם חן — האָט דאָך דעם גראַף פּאָטאָצקיס לאַנצוטער־שלאָס געהאַט אַ שם אין גאַנץ פּוילן.

צום יונגן גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי זענען געקומען קעניגן און פּרינצן. די טראַדיציאָנעלע יאַגדן, וואָס דער גראַף האָט איינ־געאָרדנט, זענען פאַררעכנט געווען ווי נאַציאָנאַלע פאַרוויי־לונגען און זענען פאַראייביקט געוואָרן אין דער פּוילישער ליטעראַטור. דער גראַף אַליין איז תמיד דערשינען מיט אַ קעניגלעכן פּאַראַד. ער פלעגט אַרויספאָרן אין זיין לוקסוס־קאַרעטע, געשפּאַנט מיט 4 פּאָר ראַסאָווע פערד, און באַגלייט פון אַ לייב־וואַך אין גאַלאַ־אוניפאָרמס. ביי דער קאַרעטע האָט געריטן אַ רייטער און מיט אַ טראָמפּייטער אָנגעזאָגט, אַז דער גרויסער פירשט קומט אָן! וועגן גראַף פּאָטאָצקי איז אָנגעשריבן געוואָרן אַ רייכע ליטעראַטור. די איינוואוינער פון לאַנצוט. סיי יידן און נישט־יידן, זענען געווען שטאָלץ מיט דער נאָענטער קרובהשאַפט פון גראַפס פּאַלאַץ און גיטער.

לאַנצוטער מיוחסים

צוליבן גראַף פּאָטאָצקי איז דאָס שטעטל געווען באַקאַנט אין פּוילן און אויך אויסער די פּוילישע גרענעצן. עס איז אַ סברא, אַז די שכנותדיקע שטעטלעך האָבן לאַנצוט מקנא געווען, און די לאַנצוטער יידן האָבן באַקומען אַ צונאָמען „לאַנצוטער מיוחסים". אָבער דער לאַנצוטער יחוס האָט זיך באַזירט, נישט נאָר אויף גראַף פּאָטאָצקיס וואוין־אָרט. דאָס שטעטל האָט געהאַט אַ גרויסן זכות צו האָבן יידישע צדיקים און אַנשי שם. לאַנצוט האָט זיך געגרויסט דערמיט, וואָס איינער פון די גרויסע זיילן פון חסידות און צדקות דער חוזה פון לובלין איז געווען אַ לאַנגע צייט דער תושב פון לאַנצוט. נעבן דער גרויסער שול האָט דער חוזה געהאַט אַ קליין שולעכל עקסטראַ פאַר זיך. דאָרטן איז געווען זיין פּלאַץ פאַר תורה און תפילה. נאָך דעם ווי ער איז נתגלה געוואָרן

אַלס חוזה פון לובלין, איז דאָס קליינע שולעכל געוואָרן אַן אָרט פאַר עולה רגלניקעס. עס זענען דאָרטן געקומען באַזוכן חסידים, געלערנטע און פאַרשער פון חסידיזם. דער שטראָם פון די באַזוכער האָט נישט אויפגעהערט ביז דעם חורבן.

נאָך אַ געשעעניש וואָס האָט לאַנצוט פאַרבונדן מיט דער רביש־חסידישער תקופה, איז, וואָס דער אוהל פון ר׳ נפתלי זצ״ל פון ראָפּטשיץ געפינט זיך אין לאַנצוט. וועגן דעם, ווי אַזוי דער ראָפּשיצער צדיק איז נפטר געוואָרן אין לאַנצוט איז פאַראַן אַזאַ לעגענדע:

מיט אַן ערך 130 יאָר צוריק (תקפ״ז) איז דער רבי ר׳ נפתלי ראָפּטשיצער געקומען אויף אַ באַזוך קיין לאַנצוט. געפאָרן איז ער אין דער באַגלייטונג פון זיינע נאָענטע חסי־דים. פון שטאָט זענען אים אַקעגנגעגאַנגען פיל נכבדים מקבל פנים צו זיין דעם רבין. דער ראָפּטשיצער רבי איז שוין געווען נאָענט פון דער שטאָט. אָבער ווען ער איז אַדורכגעפאָרן דעם אַלטן בית החיים, האָט ער פּלוצים געהייסן אָפּשטעלן דעם וואָגן און אַ זאָג געטאָן: „עס שמעקט דאָ דער ריח גן־עדן״. און ווי נאָר ער האָט אַרויסגעזאָגט די ווערטער, האָט ער זיך באַלד אָנגעהויבן שלעכט פילן, און נפטר געוואָרן אין שטעטל, י״א אייר תקפ״ז. ער איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה טאַקע אויפן אַלטן בית החיים, וואו ס׳איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן „אוהל״. פון דאַמאָלט אָן האָבן געשטראָמט טויזנטער באַזוכער אויף זיין קבר. צו זיין יאָרצייט איז דאָס שטעטל איבערפולט געוואָרן מיט רבנים, רביים און חסידים. קיין שום שכנותדיק שטעטל האָט אַזויפיל עולה־רגלניקעס נישט געזען.

לאַנצוט די פעסטונג פון בעלזער חסידות

מ׳קען דרייסט זאָגן, אַז דאָס יידישע לעבן אין לאַנצוט האָט געצויגן איר יניקה פון תורה און חסידות. כאָטש עס זענען געווען אין שטעטל גוט אָרגאַניזירטע ציוניסטישע גרו־פּירונגען, איז אָבער דאָס רוב מנין ובנין, סיי פון עלטערן דור און סיי פון דער יוגנט, געווען אין אַ טיף־עקסטרעמען יידיש־קייט. קיין מתנגדים זענען נישט געווען. דער עולם האָט געהערט צו פאַרשידענע רבישע דינאַסטיעס, אָבער צוזאַמען איז דאָס חסידות געווען אַ שטאַרקע און פאַרבונדענע מאַכט, וואָס האָט זיך אַפילו נישט גערעכנט מיט דער לאָקאַלער רבנישער אָנפירונג. בראש איז געשטאַנען דאָס בעלזער חסידות, מיט זיינע פייערדיקע חסידים, ראש־ישיבהס און לומדים. אין די לעצטע צייטן האָבן די בעלזער חסידים זיך אָרגאַניזירט אין אַן אגודה פון „מחזיקי הדת״. די אָנפירער זענען געווען באַקאַנטע תלמידי חכמים, יראי שמים, וואָס האָבן נישט צוגעלאָזט דעם געדאַנק פון קאָמפּראָמיס אין שולחן־ערוך. צווישן אָט־די רעליגיעזע מנהיגים האָט זיך אויסגע־צייכנט ר׳ בנימין בראַנד. אַ קליין־געוויקסיקער אין קער־פּער, אָבער גרויס אין חסידישן גייסט. ער איז געווען אַן איידעם פון ר׳ יואל לינדענבליט. פון די יינגערע זענען געווען ר׳ אפרים צוויבל (לעבט אין בעלגיע), אָבער אַלס גייסטיקער עמוד התווך, האָט זיך גערעכנט ר׳ וואָלף קנעללער (אַ ברודער פונעם שרייבער פון די שורות), וועלכער איז אומגעקומען דורך די דייטשן עטלעכע חדשים פאַר דער

ר׳ וואָלף קנעלער הי״ד

באַפרייאונג, בעת זיי האָבן אַנטדעקט זיין באַהעלטעניש אין אַ בונקער. ר׳ וואָלף איז געווען דער יושב־ראש פון די „מחזיקי הדת״. מיט זיין לומדות און בילדונג האָט ער געהאַט אַ גרויסע השפעה אויפן חסידישן לעבן אין שטאָט.

די כסא הרבנות פון די „בני יששכר״

אין לאַנצוט איז זינט לאַנגע דורות דאָס כסא הרבנות איבערגעגאַנגען בירושה, אַ זון נאָך אַ זון, צו די קינדער פון דעם גרויסן רבין און צדיק פון דינאָוו, דעם „בני יששכר״. דער ערשטער יורש פון לאַנצוטער כסא הרבנות איז געווען אַ זון פון דעם גאון און צדיק, דער רבי ר׳ אליעזר זצ״ל. נאָך אים האָט דאָס לאַנצוטער כסא הרבנות פאַרנומען זיין זון דער צדיק ר׳ שמחהלע זצ״ל, און דער לעצטער מרא־דאתרא איז געווען הרב ר׳ אליעזר זצ״ל, וועלכער האָט פאַר־נומען דעם כסא הרבנות ביז 1938.

פריש אין זכרון איז נאָך ביי אונדז דאָס שיינע געשטאַלט פון ר׳ אליעזר, דעם לעצטן לאַנצוטער רב פון דער „בני יששכר דינאַסטיע. דאָס איז געווען אַ פּאַטריאַרכאַלישע פיגור מיט אַריסטאָקראַטישע זיטן. אַ גרויסער למדן און פיקח. ער האָט געשפּרודלט מיט חכמה און פאָלקסטימלעכקייט. זיין וואַרעמע באַציאונג צו „עמך״, זיין ליבע צום פאָלקס־מענטש האָט אים באַליבט געמאַכט ביי אַלעמען. ער איז געווען באַקאַנט מיט זיינע פאָלקס־מעשהלעך און נפלאותדיקע דער־ציילונגען, וואָס האָבן צוגעצויגן פיל איבערגעגעבענע אָנ־הענגער. מיט טיפן גלויבן האָט אויך דער עולם געהערט זיינע רבישע תורות. זיין שטוב איז געווען אַ בית ועד לחכמים און אַ צוזאַמענבונד פון תורה, יראה און דרך ארץ. די טירן זענען געווען אָפן פאַר יעדן מענטשן. יעדער האָט געקענט געפינען ביי אים הילף.

זיינע זין ר׳ לייבוש (אין אַמעריקע), ר׳ יוסף (אין יש־ראל), ווייבדלו לחיים, ר׳ חיים און ר׳ וועלוועלע, האָבן זיך

אָבער נישט געפּלייסט איבערצונעמען דאָס כסא הרבנות. זיי זענען אַלע געווען פּאָלקס־מענטשן, וועלכע עס האָט נישט געלאַקט קיין כבוד אָדער אַמביציע, און דעריבער האָבן זיי נישט געהאַט קיין חשק איינצורייסן מיט אַן אָפּאָזיציע, מצד דעם שטאָטישן דיין ר׳ חיים ראובן ז״ל, וואָס האָט געשטאַמט פון דעם סאַנדזער גזע. און שפּעטער מיט זיין זון ר׳ אלתר חיים וואגשאל (היינט אין אַמעריקע). און כאַטש די זין פון לעצטן לאַנצוטער רב פון די „בני יששכר״ האָבן אָפּגעלאָזט דאָס כסא רבנות, האָט אָבער דער גורל געוואָלט אַז די ירושה זאָל אומדירעקט איבערגיין צו די טעכטער. די עלטסטע טאָכטער פון הרב ר׳ אלעזר — שבע׳לע האָט חתונה געהאַט מיטן קראָסנער רב׳ס זון, ר׳ דוד פיהרער ז״ל (אַ זון פון גרויסן גאון און בעל הוראה דעם מחבר פון ספר „הר שפר״). ר׳ דוד פיהרער ז״ל האָט איבערגענומען דאָס רבנות אין לאַנצוט און האָט באַקומען גרויס אָנזען. זיין שטוב איז געווען אַ מקום פון תורה וגדולה. די יינגערע טאָכטער צפורה האָט חתונה געהאַט מיט דעם רב ר׳ אורי קליגהויפּט פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער האָט שפּעטער פאַרנומען דאָס רבנות אין לובראַניעץ. (ביי וולאָצלאַוועק). ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם און ירא שמים (דער שרייבער פון די שורות איז געווען זיין תלמיד אין לובראַניעץ). ער איז טראַגיש אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין שטעטל יידן בעתן לעצטן חורבן, און מיט אים איז פאַרשניטן געוואָרן איינע פון די גלאַרייכע רבישע דינאַסטיעס.

די בתי תפילות

אויסער דעם פּאַראַדנעם גרויסן מאַרק, דעם „רינעק״, איז אין דער צווייטער זייט פון שטעטל געווען נאָך אַ מאַרק, אַ קלענערער, וואָס איז געווען באַוואוינט נאָר פון יידן. דאָרט, אין די זעלבע געסלעך און וועגן, וואָס האָבן געפירט צום שלאָס פון גראַף פּאָטאָצקי, האָבן זיך געפונען די בתי תפילות פון שטאָט: די שול און דאָס גרויסע בית המדרש, די בעלזער קלויז און בית המדרש זענען געווען אין איין גרויסן בנין. אַ ביסל ווייטער איז נאָך געשטאַנען דער בנין פון דער אַמאָליקער דזיקאָווער קלויז, לעצטנס די מזרחי־קלויז, וואָס איז געווען אין הויז פון דער קהילה.

די גרויסע שול איז געבויט געוואָרן אין 18־טן יאָרהונדערט און רעסטאַווירט געוואָרן מיט בערך 50 יאָר צוריק, דורך דער קהילה מיט ר׳ מנחם מאַנדל שטערנהיים ז״ל בראש. די שול איז געווען געבויט לויט אַן אייגענאַרטיקע אַרכיטעקטור פון יענער צייט, גרויס און הויך, און אינעווייניק באַפּוצט מיט שיינע קונסט־מאָלערייען. אויפן סופיט און די ווענט זענען געווען אויסגעמאָלן די מזלות פון די חדשים. אין מיטן דער מזרח־וואַנט איז געווען דער צוגאַנג צום ארון הקודש. ווען מען איז אַרויסגעגאַנגען אויף די עטלעכע טרעפּן איז געווען אַ קליינע פּלאַטפאָרמע, וואו דורות לאַנג האָבן די לאַנצוטער רבנים געהאַלטן זייערע דרשות, און נאַציאָנאַלע מנהיגים זענען אויפגעטראָטן ביי פאַרשידענע פייערלעכקייטן.

אין יאָר 1932 האָט לאַנצוט באַזוכט דער פירער פון נאַציאָנאַל־רעליגיעזן יידנטום, הרב פישמאַן (מימון). ער איז דעמאָלט אַרומגעפאָרן מיט אַ ציקל דרשות איבער שטעט פון פוילן. מיט פּאַטאָס פון אַ נביא האָט הרב פישמאַן גערופן, אַז עם ישראל זאָל זיך פעסט האַלטן אין תורת ישראל און אין ארץ־ישראל. די דאָזיקע דרשה האָט הרב פישמאַן געהאַלטן טאַקע דאָ ביים בעלעמערל, נעבן דעם ארון הקודש. ווען דער עולם איז געשטאַנען פאַרגאַפט און געשלונגען די רייד פון גרויסן רעליגיעזן פירער — האָט זיך פּלוצים דערהערט אַ קנאַל, ווי אַ באָמבע וואָלט אויפגעריסן. אַ שווערער שטיין איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן דורך אַ פענצטער אין שול אַריין. די גרויסע שויב האָט געפּלאַצט און די גלאָז שפּליטער זענען צעשפּרונגען אינעווייניק. דער שטיין איז געוואָרפן געוואָרן דורך די בעלזער חסידים פאַנאַטיקער. ווי דורך אַ נס איז דער שטיין געפאַלן אַ צענטימעטער ווייט פון הרב מימונס קאָפּ. הרב מימון האָט רואיק אויפגעהויבן דעם שטיין און אים באַהאַלטן צווישן זיינע אַרכיוו־שטיינער, וואָס זענען קעגן אים געוואָרפן געוואָרן, פאַר זיין קעמפן פאַר ישוב ארץ־ישראל. היינט זעען מיר ערשט, ווי ווייט מען דאַרף באַדויערן, וואָס ווייניק האָבן אים דאַמאָלט פאַרשטאַנען, און נאָך ווייניקער זענען געגאַנגען אין זיינע וועגן, וואָס האָבן געפירט קיין ארץ־ישראל.

אין דער גרויסער שול האָבן געדאַוונט די מאָדערנע יידן, אַמיינסטן מיט געשוירענע בערד, און די אינטעליגענץ. אין די ימים־טובים און ימים־נוראים איז די שול געווען פול געפּראָפּט. אָבער אויך יעדן שבת נאָך מיטאָג האָט זיך צוזאַמענגעקליבן אַ גרויסער עולם צום תהילים־זאָגן. געזאָגט תהילים האָט ר׳ עוזר בעקער. זיין שטימע האָט אָפּגעהילכט אין גאַס און דער תהילים־ניגון האָט זיך צעגאָסן איבערן שטעטל מיט אַ שבתדיקער רואיקייט. מען האָט געפילט, ווי דער ניגון קומט פון דער שול, וואו ביים אַריינגאַנג קוקן אַראָפּ די גאָלדענע ווערטער: „מה נורא המקום הזה״!

ווי אויבן דערמאָנט איז ביי דער שול געווען אַ קליין חדר, וואָס מ׳האָט גערופן „דאָס לובלינער שולעכל״, דאָס בית המדרש פון חוזה פון לובלין זצ״ל. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז גראָד אין דעם שולעכל, וואָס איז געווען אַזוי שטאַרק פאַרהייליקט, האָבן געדאַוונט בעלי מלאכות און פּשוטע יידן. אָבער אויך אין אָט די פּשוטע לאַנצוטער יידן איז געווען פיל קדושה און זיי האָבן זיך געקענט פילן היימיש אין דעם פאַרהייליקטן חדר פון חוזה פון לובלין.

ווי באַוואוסט האָבן די דייטשע רוצחים פאַרניכטעט אַלע שולן אין פוילן. איז טאַקע נישט צו פאַרשטיין דאָס, וואָס דעם בית הכנסת פון לאַנצוט האָבן די הענקער נישט געהאַט קיין שליטה צו פאַרברענען, און די שול איז געבליבן שטיין. אפשר איז דאָס געווען אין זכות פון לובלינער שולעכל.

דער גרויסער שטאָטישער בית־המדרש

דער אייזערנער פּאַרקן פון דער שול האָט אויך אַרומגערינגלט דעם גרויסן בית המדרש, וועלכער איז געווען דער אַקטיווסטער און לעבעדיקסטער רעליגיעזער צענטער פון דער שטאָט. דער בית המדרש איז געשטאַנען אונטער דער אָנפירונג פון שטאָטישן רב ר׳ אלעזר שפּירא זצ״ל און

געווען דאָס שענסטע אָרט פון תורה און תפילה. געהערשט האָט דאָרט אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישער גייסט. ווען מען איז דאָרט אַריינגעקומען זענען געזעסן ישיבה־בחורים און געלערנט, זיי האָבן מקיים געווען פּראַקטיש דעם „והגית בו יומם ולילה". דאָס רוב בחורים זענען געווען בעלזער חסידים. שוין דריי אַזייגער פאַרטאָג — האָט דער פראָסט געמעגט זיין ווי שטאַרק — זענען די ישיבה־בחורים געלאָפן לערנען אין בית המדרש אַריין. און געלערנט האָט מען נישט סתם יוצא צו זיין — נאָר מיט דביקות און חסידישן ברען! אַזוי האָבן זיך פון דאָרט געטראָגן די זיסע גמרא ניגונים ביז שפּעט נאָך חצות. דאָס לערנען איז צוגעגאַנגען לויט אַ סדר. די תלמידים זענען געווען איינגעטיילט אין גרופּן. די עלטערע בחורים, וואָס זענען שוין געווען תלמידי חכמים, יראים ושלמים, האָבן געלערנט מיט די יינגערע בחורים די שיעורים מיט פלפולים. די יינגערע בחורים זענען אויך געווען פול מיט דביקות און געלערנט לשם שמים. איינער פון די עלטערע בחורים איז געווען שלמה פעלדשטיין, אַן אָשפּיצינער תלמיד, אַ גרויסער חריף און עלוי. (ער וואוינט איצט אין אַמעריקע). ר' פסח לאַנגזאַם האָט געלערנט מיט אַ טיש תלמידים. ביי די איבעריקע טישן האָבן געלערנט מיט תלמידים: אפרים צויבל (לעבט אין בעלגיע), ר' יצחק ווינער, אהרן קאַלישער. פון די יינגערע גענעראַציע: ר' דוד קנאָבליך, דוד רייף, און ועל כולם דער שטאָטישער חריף און בקי, וואָס האָט געשמט ווייט איבער די גרענעצן פון שטאָט — ר' וואָלף קנעלער. דער בעסטער תלמיד פון טאַרנאָפּאָלער רב, דער מחבר פון „חבצלת השרון", ער איז געווען דער רבי און מורה דרך פון עטלעכע רבים פון בית המדרש.

אויסער די שטענדיקע לערנער האָבן זיך אויסגעלעבט אין בית המדרש די פאַרצייטישע חסידישע יידן, וואָס האָבן דאָרט פאַרבראַכט אין תורה און תפילה. עס געדענקט זיך דאָס געשטאַלט פון דעם אַלטן ר' שלום עסטליין, וועלכער האָט געהאַט אַ חזקה צו עפענען דעם בית המדרש דריי אַזייגער פאַרטאָג, און באַלד אָנהויבן זאָגן תהילים. ר' יעקב פעטער־זייל איז אויך געווען פון די ערשטע צו קומען פאַרטאָג. דער גרייז־גרויער זקן ר' יאַנטשע יואלישנס אַ סאַנדזער חסיד, וואָס איז נאָך געפאָרן צום סאַנדזער רבין „דברי חיים" אַליין, איז געווען פאַררעכנט פאַרן ערלעכסטן חסידישן יידן. ער איז געווען אָפּגעהיט נישט נאָר אין דברי קדושה, נאָר אויך אין מסחר. ער האָט שטאַרק מחמיר געווען ביים געבן אַ גוטע וואָג זיינע קונים אין געוועלבל. ער האָט געציטערט, עס זאָל חס־ושלום נישט זיין אַ האָר ווייניקער, ווי עס קומט. פאַר זיין גרעסטן זכות האָט מען געהאַלטן זיין טאָג טעגלעך לערנען מיט אַ חברה משניות. אַזוי האָט ער זיך געפירט ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. ער איז אָנגעגאַנגען ווי אַ מוסטער־מענטש פון צדקות און לומדות. צום גוטן זאָל אויך דערמאָנט ווערן ר' זעליג פערטיג, אַ שטורמישע נאַטור פון סאַנדזער חסידות, תורה און יראה

אַזוי האָט אויסגעזען דער בית המדרש אין דעם יידישן שטעטל לאַנצוט. ווען מען איז אַריינגעקומען, איז ער געווען פול מיט גוטע יידן. עס האָבן דאָרט געהערשט גוטע זיטן און גוטע מחשבות. איין דור האָט אין צווייטן איינגעפלאַנצט מקורותדיקע יידישקייט.

היינט איז דאָרט פוסט. דער בית המדרש איז פאַרשטומט געוואָרן. מען הערט מער נישט קיין יידישן ניגון. קיין יידיש קינד זעט מען מער נישט אין די גאַסן. נאָר די הויכע ווערבע־ביימער הינטערן שטעטל זענען געבליבן שטיין מיט אַראָפּגעלאָזטע צווייגן — און זיי זענען די איינציקע דאָרטן, וואָס באַוויינען לאַנצוט, מיין פאַרשניטן שטעטעלע!

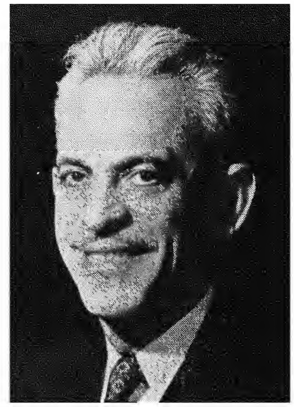

אויסזען פון לאַנצוטער הייליקן־אָרט אין יאָר 1945, — מראה בית־העלמין בלאנצוט, בשנת 1945.

צבי שמחה לעדער וואשינגטאן

דער לאַנצוטער רבי

(ר׳ יעקב יצחק הורוויץ – דער חוזה פון לובלין)

צבי ש. לעדער מחבר ספר „ריישער־יידן"

די שטאָט ריישע איז געלעגן צווישן מזרח און מערב גאַליציע. די ערשטע שטאָט אין מזרח זייט פון ריישע, איז געווען לאַנצוט. איך שרייב „שטאָט", ווייל כאָטש לאַנצוט איז געווען אַ שטעטל, האָט עס אָבער געהאַט דעם גלאַנץ פון אַ „שטאָט".

חוץ לאַנצוט, זענען אין דער סביבה פון ריישע געווען אַ צאָל קליינע שטעטלעך, ווי טיטשין, בלוזשעוו, סאקאלעוו, קאָלב־שעוו, גלאָגעוו, סטריזשעוו, פריסטיק, שענדישעוו און אַנדערע שטעטלעך, אין וועלכע די מערהייט יידן זענען געווען עקסטרעמע חסידים. אַ ייד אָן אַ באָרד מיט פיאות אָדער אַ פרוי אָן אַ שטערן־טיכל אָדער שייטל, האָט מען דאָרט זעלטן ווען געזען, אין אָט די שטעטלעך איז געווען דער זיץ פון באַוואוסטע חסידישע רביים, צו וועלכע עס פלעגן פאָרן פיל חסידים.

לאַנצוט, איז געווען פונקט דער היפך. אין 19־טן און אין אָנהויב פון 20־סטן יאָרהונדערט, איז לאַנצוט ניט געווען באַוואוסט אַלס אַ חסידישע שטאָט. די לאַנצוטער יידישע באַפעלקערונג איז געווען פון מאָדערנעם שניט. עס פאַרשטייט זיך, אַז עס איז צווישן זיי אויך געווען אַ צאָל חסידים, אָבער מיטן פאַרגלייך צו די צאָל חסידים פון די אַנדערע קליינע שטעטלעך, קען לאַנצוט ניט פאַררעכנט ווערן ווי אַ חסידישע שטאָט.

אין די לעצטע יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט, ווען אין גאַליציע האָט אָנגעהויבן בליען דער חסידיזם, איז אויך לאַנצוט געווען אַ חסידישע שטאָט. אין לאַנצוט האָט אין יענער צייט געוואוינט דער באַרימטער חסידישער רבי, ר׳ יעקב יצחק הורוויץ. גערופן האָט מען אים „דער רבי ר׳ איציקל לאַנצוטער". ער איז שפּעטער אויך באַוואוסט געוואָרן אַלס דער „לובלינער חוזה", נאָכדעם ווען ער איז אַוועק פון לאַנצוט און זיך באַזעצט אין לובלין צוליב אַ מחלוקת מיטן ליזשענסקער רבין ר׳ אלימלך. דער לאַנצוטער רבי ר׳ איציקל, איז איינער פון די רביים וואָס האָבן פאַרשפּרייט דאָס חסידות צווישן די יידישע מאַסן אין פוילן און גאַליציע.

דער לאַנצוטער רבי איז געבוירן אין יאָר תק״ה (1745). ער איז אַלט געווען 15 יאָר ווען דער בעל־שם־טוב איז נסתלק געוואָרן. ער האָט דעם בעל־שם־טוב נישט געזען. זיין רבי איז געווען דער ליזשענסקער רבי אלימלך, וואָס איז אין יענער צייט געווען באַוואוסט אַלס איינער פון די גרויסע צדיקי הדור און צו וועלכן עס פלעגן פאָרן אַ סך חסידים. ר׳ איציקל, איז געווען אַן איבערגעגעבענער חסיד בלב ובנפש צום ליזשענסקער רבין. אָבער מיט עטלעכע יאָר שפּעטער ווען ר׳ איציקל האָט געמאַכט שבת פאַר זיך, ווען ער האָט פאַרלאָזט דעם ליזשענסקער רבין און האָט אָנגעהויבן פירן חסידות אין לאַנצוט, ניט ווייט פון ליזשענסק, האָט ער דערמיט דעם ליזשענסקער רבין גורם געווען אַ גרויסן חולשת הדעת. לויט ווי עס דערציילן חסידישע סופרים, איז דער טראַגישער טויט פון לאַנצוטער רבין אין לובלין געקומען פון דער הקפדה פון ליזשענסקער רבין, ווי איך וועל ווייטער שרייבן.

ליזשענסק איז געווען אַ קליין שטעטל נישט ווייט פון לאַנצוט. דער ליזשענסקער רבי ר׳ אלימלך, ווי איך האָב פריער געשריבן, איז געווען איינער פון די גרויסע רביים אין זיין דור. ר׳ איציקל איז געווען אַן איבערגעגעבענער חסיד פון ליזשענסקער רבין. ער איז אָבער אויך געפאָרן צום רבין ר׳ בער, דער ממלא מקומו פון בעל שם טוב. דער רבי ר׳ בער האָט אים טאַקע געגעבן סמיכה צו ווערן אַ רבי. ר׳ איציקל האָט באַלד אָנגעהויבן ציען צו זיך חסידים און זיך פירן ווי אַ גוטער ייד אין לאַנצוט.

כאָטש ר׳ איציקל איז שוין געווען מפורסם אַלס רבי אין לאַנצוט, איז ער דאָך, פון צייט־צו־צייט, געפאָרן צום ליזשענסקער רבין, אַלס זיין תלמיד און חסיד. ווען ער איז געקומען קיין ליזשענסק, האָט דער רבי ר׳ אלימלך פאַרבויגן זיין כבוד און איז געקומען באַזוכן דעם לאַנצוטער רבין אין זיין אכסניה. דער ליזשענסקער רבי האָט עס געטון, נישט קוקענדיק אויפן פּראָטעסט פון זיינע קינדער, וואָס האָבן דאָס באַטראַכט פאַר אַ פחיתות כבוד פאַר זייער פאָטער. דער ליזשענסקער רבי האָט אָבער געזאָגט „אַז די שכינה הקדושה שעמט זיך ניט מיט אים צו גיין וואו ער שטייט און גייט, פאַרוואָס זאָל איך זיך שעמען צו קומען אים זען אין זיין אכסניה?" דער ליזשענסקער רבי האָט אויך געשיקט צו אים אַ סך חסידים, מחמת ער אַליין איז שוין געווען אַ זקן, האָט ער אַלע קראַנקע און געבראָכענע געשיקט קיין לאַנצוט צום יינגן רבין ר׳ איציקל. ער האָט אויך געגעבן זיין הסכמה, אַז ביי ר׳ איציקלן, קאָן מען גיכער האָבן אַ ישועה ווי ביי אים אַליין. אַזוי אַרום איז לאַנצוט דעמאָלט געוואָרן אַ באַוואוסטע חסידישע שטאָט. די ליזשענסקער חסידים זענען צו ביסלעך

אַוועק פון אַלטן ליזשענסקער רבין און זענען אַריבער צום נייעם יונגן לאַנצוטער רבין, וואָס האָט צו זיך צוגעצויגן חסידים, ווי אַ מאַגנעט. צום יום־טוב שבועות, איז לאַנצוט געוועזן איבערגעפּאַקט מיט חסידים, זיי האָבן זיך געפילט ביי זייער רבין ר׳ איציקל, פונקט ווי זיי וואָלטן געשטאַנען ביים הר סיני צו קבלת התורה.

דער אַלטער ליזשענסקער רבי, זעענדיק אַז ער פאַרלירט אַ סך חסידים, האָט אָנגעהויבן צו האָבן הקפדה אויף די חסידים וואָס פאָרן קיין לאַנצוט. זיין חולשת הדעת איז געוועזן גרויס, און ער איז געוואָרן קראַנק פון יסורים. זיין זון ר׳ אליעזר האָט צו אים געזאָגט: „דו האָסט אים דאָך אַליין געמאַכט פאַר אַ רבי, ווערזשע איז שולדיק אין דעם?״ דאַרויף האָט דער פאָטער אים געענטפערט: „איך האָב געטאָן דאָס וואָס איך האָב באַדאַרפט טאָן. איך האָב אָבער פאַרגעסן אַז אין מלכות נוגעת בחברתה אַפילו כמלוא נימא... אַז ווי באַלד ער נעמט איבער די ממשלה, האָב איך שוין נישט מער דאָ וואָס צו טאָן. עס ווילט זיך מיר אָבער נאָך לעבן״.

זיין זון, ר׳ אליעזר, איז תיכף געפאָרן קיין לאַנצוט בעטן ר׳ איציקל, ער זאָל נישט פירן קיין גוט־יידישקייט מיט חסידים אין לאַנצוט, כל זמן זיין פאָטער, דער רבי ר׳ אלימלך, לעבט, מחמת עס איז סכנת נפשות פאַרן אַלטן צדיק. דאַרויף האָט דער לאַנצוטער רבי אים געענטפערט: „גמירנא מיהב יהבי, משקל לא שקל...״ מיר האָבן אַ קבלה, אַז וויבאַלד מ׳האָט שוין געגעבן, קאָן מען נישט צוריקנעמען. אייער טאַטע האָט מיך געמאַכט פאַר אַ רבי פון חסידים, קאָן איך נישט מער צוריקגיין. מאן מלכי רבנן... אַ חסידישער רבי איז דומה למלך... מלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול. איך קאָן נישט אויפגעבן מיין כבוד, ווייל עס געהערט נישט צו מיר נאָר צו מיינע חסידים״...

דער לאַנצוטער רבי האָט פאַרלאָזט דעם ליזשענסקער, ווייל ער האָט זיך אויסגעקליבן אַ נייעם דרך אין חסידות. דער ליזשענסקער דרך איז געווען „וחטאתי לנגדי תמיד״, אַז דער חסיד מוז שטענדיק זען פאַר זיך זיינע חטאים, כדי ער זאָל זיך מצער זיין, האָבן חרטה און טאָן תשובה. אָבער זיין תלמיד, דער לאַנצוטער רבי, האָט געזאָגט פונקט פאַרקערט, „הרהורי דעבירה קשין מעבירה, דאָס נאָכדענקען פון אַן עבירה איז ערגער ווי טאָן די עבירה. דאָס איז דערפאַר ווייל צער און עצבות איז אַ גרויסע שטערונג צו עבודת הבורא. אויב אַ ייד טוט אַן עבירה, דאַרף ער עס פאַרגעסן. ער דאַרף טאָן תשובה בשמחה. די שמחהדיקע מצוות וואָס ער וועט טאָן, וועלן במילא העלפן, אַז ער זאָל מער נישט נכשל ווערן אין אַן עבירה...״

די קנאה פון ליזשענסקער רבין אויף זיין תלמיד אין לאַנצוט, וואָס האָט ביי אים צוגענומען כמעט אַלע חסידים, איז געווען אין לשער. ער איז געווען שטאַרק אויפגערעגט און איז געזעסן אָפּגעזונדערט, ער האָט צו זיך נישט צוגעלאָזט אַפילו זיינע נאָענטע מקורבים. ער האָט אויפגעהערט פירן חסידישע טישן און האָט אַרויסגעוויזן סימנים פון צורודערטקייט. אַפילו די ראשי החסידים, זיינע געטרייע אָנהענגער, האָבן עפענטלעך מודה געווען, אַז דער אַלטער צדיק איז אַ ביסל גערירט פון דעת. זיי האָבן אין דער שטיל זיך אַרויסגעדרייט פון ליזשענסק און זענען געפאָרן קיין לאַנצוט צו׳ם רבין ר׳ איציקל, וואו זיי האָבן געפונען אַ פרישע רוחניותדיקע אַטמאָספערע, וואָס האָט דערקוויקט זייערע חסידישע נפשות. אָבער נישט אַלע חסידים איז עס לייכט אָנגעקומען. אַ טייל פון זיי האָבן געהאַט אַן עונש פון ליזשענסקער רבין.

ווען דער ליזשענסקער רבי האָט אַמאָל זיך דערוואוסט אַז זיינער אַ חסיד מובהק, ר׳ דודל מלמד פון זשילין, אַ שטעטל צווישן ליזשענסק און לאַנצוט, איז געפאָרן אויף שבת צום לאַנצוטער רבין, איז דער ליזשענסקער רבי אַרויס פון קראַנקן בעט, געהייסן איינשפּאַנען פערד און וואָגן און באַלד נאָך הבדלה אַוועקגעפאָרן קיין זשילין, כדי געוואויר ווערן, אויב ס׳איז אמת אַז ר׳ דודל איז געפאָרן צום לאַנצוטער רבין.

קומענדיק קיין זשילין אַרום 12 אַזייגער ביינאַכט, איז דער רבי גלייך צוגעפאָרן צו ר׳ דודלס דירה. דעם מלמדס ווייב, דערזעענדיק דעם אַלטן צדיק, האָט זיך זייער דערשראָקן. זי האָט מורא געהאַט, ער זאָל ניט מעניש זיין איר מאַן פאַר דעם פחיתות הכבוד, וואָס ער האָט אים גורם געווען און געפאָרן קיין לאַנצוט.

„וואו איז דיין מאַן?״ — האָט דער אַלטער צדיק זי אַ פרעג געטאָן... „ער וועט באַלד אַריינקומען״ — האָט זי דעם רבין געענטפערט. „כ׳גיי אים אַריינרופן״... און תוך כדי דיבור, איז זי אַרויס פון דער דירה און שנעל געלאָפן זיך אָפּשטעלן אויפן וועג וואָס קומט פון לאַנצוט, וויסנדיק אַז איר מאַן דאַרף באַלד אָנקומען, וועט זי אים דערציילן אַז דער אַלטער רבי איז דאָ.

ר׳ דודל האָט אָבער נישט געוואָלט זאָגן קיין ליגן דעם רבין. אַזוי ווי דער רבי האָט אים געפרעגט וואו ער איז געווען שבת, האָט ער געענטפערט כהאי לישנא: „דער רבי זיצט אין הימל, מ׳קען אים נישט דערגרייכן. אין לאַנצוט איז פאַראַן אַ לייטער, דורך וועלכן מ׳קען אַרויפגיין צו דערגרייכן דעם רבין...״

„פּאַק דיך״..! האָט דער רבי ר׳ אלימלך אויסגעשריגן. „ס׳איז פאַר דיר דאָ אַ וועג צום הימל אָן אַ לייטער...״

דער רבי ר׳ אלימלך איז תיכף אַרויס פון ר׳ דודל׳ס שטוב, זיך אויפגעזעצט אויפן וואָגן און אַהיים געפאָרן קיין ליזשענסק. די זעלבע וואָך, איז ר׳ דודל מלמד נפטר געוואָרן.

ווען דער לאַנצוטער רבי האָט זיך דערוואוסט פון דעם, האָט ער אויסגערופן מיטן פסוק פון תהילים: „הלמתים תעשה פלא? אם רפאים יקומו יודוך סלה...״ צו ווייזן מופתים מיט ממיתן מענטשן איז נישט קיין מופת. אַ דאַנק קומט דעם צדיק וואָס קאָן היילן קראַנקע און „אָפּהאַלטן״ דאָס לעבן פון מענטשן...״

דער לאַנצוטער רבי האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. ער איז אָנגעגאַנגען ווייטער מיט זיין דרך החסידות. די צאָל פון זיינע חסידים איז געוואָרן גרעסער און גרעסער. זיין פּאָפּולאַריטעט אין דער חסידישער וועלט האָט זיך שנעל אויסגעשפּרייט.

דער אַלטער ליזשענסקער רבי האָט אויך נישט גערוט. ער האָט באַשטראָפט די חסידים, וואָס זענען געפאָרן קיין לאַנצוט און איז עפענטלעך אַרויסגעטרעטן קעגן דעם לאַנצו־

טער רבין. דאָס האָט דעם לאַנצוטער רבין שטאַרק באַאומרואיקט. ער האָט מורא געהאַט אַז עס וועט, חלילה, קומען צו אַן עפּנטלעכן קאַמף צווישן ליזשענסק און לאַנצוט. האָט דער לאַנצוטער רבי באַשלאָסן צו פאַרלאָזן לאַנצוט אויף דערווייל, ביז עס וועט זיך איינשטילן דער כעס פון ליזשענסקער רבין, ער וועט זיך באַרואיקן און אויפהערן אים צו פאַרפאָלגן. ער איז טאַקע געפאָרן קיין ראָזוואַדאָוו, אַ שטעטל נישט ווייט פון לאַנצוט און זיך דאָרט באַזעצט אויף דערווייל. דאָס האָט געמאַכט אַ גרויסן טומל צווישן די חסידים אין לאַנצוט. ביי זיי איז דער רבי ר׳ איציקל געווען דער צדיק הדור. זיין וואוינען אין לאַנצוט האָט באַשיינט די שטאָט און דאָס יידישע לעבן. אָבער דער לאַנצוטער רבי האָט זיך געהאַלטן ביי זיין באַשלוס נישט צו בלייבן אין לאַנצוט.

ביים אָנקומען אין ראָזוואַדאָוו, האָט ער געזאָגט צו זיינע חסידים: „איך קען באין אופן נישט פאַרשטיין פאַרוואָס דער רבי איז אַזוי אין כעס אויף מיר... ער ווייסט דאָך גאַנץ גוט, אַז יפתח בדורו כשמואל בדורו... יעדער צדיק האָט זיך זיין צייט און זיין תקופה... ווען שמואל וואָלט געלעבט אין דער צייט פון יפתח, וואָלט ער זיך אונטערגעוואָרפן אונטער יפתחס פירערשאַפט...״

דער לאַנצוטער רבי האָט אין ראָזוואַדאָוו אויך נישט געהאַט קיין מנוחה. דער ראָזוואַדאָווער ראש הקהל און זיינע אַרויסהעלפער פון דער קהילה זענען געווען איבערגעגעבענע חסידים פון ליזשענסקער רבין. האָבן זיי אָנגעהויבן שטאַרק צו רודפן און מצער זיין דעם לאַנצוטער רבין.

דער ראש הקהל האָט געהאַט אַ בת יחידה. זי איז פלוצים קראַנק געוואָרן. די חסידים אין ראָזוואַדאָוו האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז אַן עונש דערפאַר וויייל ער איז מצער דעם לאַנצוטער רבין. דער פאָטער פון דער קראַנקער טאָכטער איז שנעל געפאָרן קיין ליזשענסק צום רבין ר׳ אלימלך און אים געבעטן רחמים, ער זאָל ראַטעווען זיין איינציקע טאָכטער וואָס איז אין אַ גרויסע סכנה. דאַרויף האָט דער רבי ר׳ אלימלך אים געזאָגט: „האָסט נישט געדאַרפט קריכן מיט אַ געזונטן קאָפּ אין פייער אַריין. דו ווייסט דאָך אַז „כל דבריהם כגחלי אש״, אַ צדיקס הקפדה ברענט ווי פייער.. איך קען מיר מיין שטעטל באַשטיין. איך דאַרף נישט דיין הילף. פאָר אַ היים תיכף ומיד, בעט איבער ר׳ איצקלען, ער איז אַ גוטער, ער וועט דיר מוחל זיין״.

דער ראש הקהל איז תיכף אַהיים געפאָרן און האָט געטראָפן זיין טאָכטער אין אַ מסוכן׳דיקן צושטאַנד. ער איז תיכף געלאָפן צום רבין ר׳ איציקל, אים געבעטן מחילה, וויינענדיק מיט ביטערע טרערן, דער רבי זאָל אים מוחל זיין, זיין טאָכטער זאָל ווערן געזונט.

דאַרויף האָט אים דער לאַנצוטער רבי געענטפערט: „גלויב מיר באמונה שלמה, אַז דיין טאָכטערס חולאת איז נישט דערפאַר ווייל דו האָסט מיך מצער געווען. עס קומט דיר איבערהויפּט נישט קיין עונש דערפאַר, מחמת דיין כוונה איז דאָך געווען לשם שמים. דו האָסט דאָך פאַרטיידיקט דעם כבוד פון מיין רבין אין ליזשענסק. צווייטנס, האָב איך געפועלט ביים רבונו של עולם ער זאָל קיינעם נישט מעניש זיין צוליב מיר...״

דער רבי איז צוגעגאַנגן צום פענצטער. קוקנדיק צום הימל, האָט ער מתפלל געווען און געזאָגט: „רבונו של עולם, איך ווייס גאַנץ גוט, אַז דאָס חולאת פון שרה בת רעכיל איז נישט געקומען צוליב דעם חילול פון מיין כבוד, כי חוטא ופושע אני... איך בין נישט ווערט אַז אַ יידיש נפש זאָל צוליב מיר ליידן. אָבער די חסידים גלייבן אַז איך בין אַ צדיק און איך האָב זי קראַנק געמאַכט, בעט איך דיך, רבונו של עולם, מאַך זי געזונט. זאָל שרה בת בעריל האָבן אַ רפואה שלמה אין אַלע רמ״ח אברים און זאָל די וועלט וויסן אַז יעקב יצחק בן מייטעל וויל נישט און קאָן נישט מעניש זיין״...

בשעת דער לאַנצוטער רבי האָט מתפלל געווען, איז גראָד דער ראָפּטשיצער רבי ר׳ נפתלי געווען מיט אים אין חדר און האָט באַמערקט ווי דער לאַנצוטער רבי האָט בשעת דער תפילה פאַרן חולה, געקוקט אויף דער פלאַכע זייט פון זיין לינקע האַנט און געזאָגט צום ראָזוואַדאָווער ראש הקהל: „דיין טאָכטער שרה בת רעכיל וועט האָבן אַ רפואה שלמה, זי וועט אויך דאָס יאָר געהאָלפן ווערן מיט אַ בן זכר, זאָלסט אים אַ נאָמען געבן „פינחס״, ווי עס שטייט געשריבן אין דער סדרה: „הנני נותן לו את בריתי שלום״, איך האָב צו אייך קיין תרעומות נישט...״

ווען דער ראש הקהל האָט פאַרלאָזט דעם רבי׳ס חדר, האָט דער ראָפּטשיצער רבי געפרעגט דעם לאַנצוטער צדיק, פאַרוואָס ער האָט געקוקט אויף דער פלאַכער לינקער האַנט, בשעת ער האָט מבטיח געווען דעם ראש הקהל אַז זיין טאָכטער וועט האָבן אַ רפואה? דאַרויף האָט אים דער לאַנצוטער רבי געענטפערט: „ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמור״, אויף די האַנט פון נביא איז געשריבן וואָס ער זאָל זאָגן...

אָט די מעשה האָט אָפּגעשטעלט די אַקטיווע קעגנערשאַפט פון די ליזשענסקער חסידים צום לאַנצוטער רבין אין ראָזוואַדאָוו.

דער לאַנצוטער רבי איז אין ראָזוואַדאָוו נישט לאַנג געבליבן און איז צוריק געפאָרן קיין לאַנצוט. ער האָט געזאָגט „איך וויל נישט וואוינען אין אַ שטאָט וואָס דער נאָמען אַליין מיינט מחלוקת (ראָזוואַדאָוו אין פויליש, מיינט אַ גט).

באַלד נאָכדעם ווען דער רבי איז צוריק געקומען קיין לאַנצוט, האָט די שטאָט אויפגעלעבט. צווישן די לאַנצוטער שטאָטישע חסידים איז געווען ששון ושמחה. עס זענען געקומען קיין לאַנצוט הונדערטער חסידים פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. צווישן די אָנגעקומענע חסידים זענען אויך געווען צוויי רביים, דער פריסטיקער רבי ר׳ מענדעלע און דער אפטער צדיק, וואָס איז דעמאָלט געווען רבי אין שטעטל קאָלבוסאָוו. חסידים האָבן גערעדט בסוד, אַז דער רבי ר׳ אלימלך האָט זיי געשיקט צום לאַנצוטער רבין, פועלן ביי אים ער זאָל קומען צו אים אויף שבת קיין ליזשענסק. דער ליזשענסקער רבי האָט צו זיי געזאָגט: „אויב ער וועט מיר נישט פאָלגן, וועט ער אויף די עלטער פילן מיין טעם...״

דער לאַנצוטער רבי האָט אים נישט געפאָלגט און האָט טאַקע אויף דער עלטער געפילט דעם זעלבן טעם פון זיין רבינס צרות, ווען זיין תלמיד, דער פשיסכער רבי, האָט אים איבערגעלאָזט און געמאַכט שבת פאַר זיך און איז געוואָרן אַליין אַ רבי.

אין דער צייט ווען די צוויי גרויסע צדיקים, דער רימאַנאווער און דער אפטער זענען געווען אין לאַנצוט, איז די שטאָט געווען איבערגעפילט מיט טויזנטער חסידים, וואָס זענען געקומען קיין לאַנצוט אויף שבת, כדי צו זען די דריי גרויסע צדיקים צוזאַמען. דאָס האָט נישט געשמעקט דעם ריישער רב הרב בלומענפעלד, וואָס איז געווען אַ גרויסער מתנגד. ער האָט פאַרמסרט ביים ריישער קרייז־געריכט, אַז די דריי רביים אין לאַנצוט פאַרפירן דאָס פאָלק מיט זייערע שווינדלערייען. דאָס האָט געבראַכט דערצו אַז מוצאי שבת, ווען די דריי צדיקים זענען געזעסן ביי סעודת מלוה־מלכה, זענען זיי אַרעסטירט געוואָרן פון זשאַנדאַרמען, מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט קיין ריישע און אַריינגעזעצט אין תפיסה.

די ריישער יידן, צווישן זיי אַ היפשע צאָל חסידים, האָבן נישט געשוויגן. זיי האָבן באַטראַכט דעם אַקט פון הרב בלומענפעלד אַלס אַ גרויסן חילול השם. זונטיק פרי, זענען זיי באַפאַלן הרב בלומענפעלדס הויז און געוואָלט אים ממיתן. דער רב האָט חרטה געהאַט, ער האָט אָבער גאָר נישט געקאָנט העלפן, ווייל זונטיק איז דער געריכט געשלאָסן. זענען טאַקע די דריי צדיקים געזעסן אין קרימינאַל ביז מאָנטיק אין דער פרי ווען מ׳האָט זיי באַפרייט מיט דער הילף פון הרב בלומענפעלד. זיי זענען צוריקגעפאָרן יעדער צו זיין היים און שטעטל.

די פאָפולאַריטעט פון לאַנצוטער רבין איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג. ער האָט זיך אין גאַנצן פורש געווען פון ליזשענסקער רבין און האָט צו זיך צוגעצויגן אַלע זיינע תלמידים און חסידים. עס האָט נישט געהאָלפן די בקשות פון ליזשענסקער רבין אַז ער זאָל צו אים קומען.

נאָך דער באַפרייאונג פון די דריי רביים פון ריישער געריכט, האָט דער ליזשענסקער רבי געשריבן צום לאַנצוטער רבין: „האָב רחמנות אויף מיר און מיינע אַלטע יאָרן און קום צו מיר. מיר דאַרפן ביידע איינער דעם צווייטן. מ׳האָט מיר פון הימל צוגענומען צוויי גרויסע מדרגות, גילוי אליהו אין ברכת שלום פון מתיבתא דרקיע. דו דאַרפסט דאָך האָבן מיין טובה, ווי באַלד דו וועסט ניט קומען צו מיר, וועסט דו חרטה האָבן...״

דער לאַנצוטער רבי האָט באין אופן נישט געוואָלט זיין אַ נכנע צום ליזשענסקער רבין. ער האָט באַשלאָסן אַוועקפאָרן פין לאַנצוט, נישט צו זיין נאָענט צום אַלטן רבין. ער האָט נאָר געוואַרט די צייט זאָל קומען.

אין לאַנצוט האָט געוואוינט דעמאָלט אַ ייד, ר׳ וואָלף תהילים־זאָגער, ווייל אַלס אַ פשוטער נישט געלערנטער ייד, איז ער געזעסן יומם ולילה און געזאָגט תהילים. אָט דער פראָסטער ייד האָט זוכה געווען, אַז עס האָט זיך צו אים אָפט באַוויזן אַ מלאך אין חלום און אים געזאָגט וואָס עס וועט מיט דער צייט געשען.

אין אַ געווינלעכן פרי־מאָרגן איז ר׳ וואָלף תהילים־זאָגער אַריינגעקומען צום לאַנצוטער רבין און אים דערציילט, אַז די לעצטע נאַכט האָט זיך צו אים באַוויזן דער מלאך און אים געזאָגט ער זאָל תיכף אין דער פרי גיין צום רבין ר׳ איציקל, אים מודיע זיין אַז ער מוז תיכף ומיד פאַרלאָזן לאַנצוט און אַוועקפאָרן מיט זיין בני־בית קיין ווינאַווי, אַ שטעטל לעבן לובלין.

די זעלבע נאַכט האָט אויך דער לאַנצוטער רבי געהאַט אַ חלום, ער איז געזעסן אין בית המדרש, איז פלוצים אַריינגעקומען אַן אַלטער ייד מיט אַ הדרת־פנים. ווען ער האָט דעם אַלטן געגעבן שלום, האָט דער אַלטער צו אים געזאָגט: „איך בין אברהם אבינו, כ׳בין געקומען דיר זאָגן דאָס זעלבע וואָס השי״ת האָט צו מיר געזאָגט, לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך...״ פון דעם חלום, האָט דער רבי ר׳ איציקל פאַרשטאַנען, אַז עס איז אַ גזירה מן השמים אַז ער זאָל תיכף פאַרלאָזן לאַנצוט, אַז ר׳ וואָלף תהילים־זאָגערס נביאות איז אמת. ער איז צוערשט געפאָרן קיין טשעכאוו, וואָס מ׳האָט אויך גערופן „ווינאַווי״, אַ שטעטל לעבן לובלין. און פון דאָרט איז ער געפאָרן קיין לובלין און זיך דאָרט באַזעצט. ער איז דאָרט אויך געווען באַוואוסט ווי איבער דער גרויסער חסידישער וועלט, מ׳האָט אים טאַקע באַלד גערופן „דער לובלינער חוזה״. אַ סך גרויסע חסידישע רביים פון יענער צייט זענען צו אים געקומען. זיין גרויסקייט איז געוואָקסן, אַז אַפילו די גרויסע לובלינער מתנגדים פון יענער צייט האָבן אויפגעגעבן דעם קאַמף קעגן דעם רבין ר׳ איציקל וואָס האָט דערגרייכט זיין גרויסקייט אין שטעטל לאַנצוט.

דער איינציקער פון וועמען דער לובלינער רבי האָט געהאַט אויסצושטיין צרות, איז געווען דער לובלינער שטאָט־רב ר׳ עזריאל הלוי הורוויץ, וועלכן, מ׳האָט גערופן „דער אייזערנער קאָפ״, צוליב זיין גאונות. ער איז געווען אַ גרויסער מתנגד און האָט שטאַרק גערודפט חסידישע רביים. ער איז געווען אַ תקיף בדעתו און האָט געטון אַלץ וואָס ער האָט געקענט צו דערנידעריקן דעם כבוד פון נייעם לובלינער רבין ר׳ איציקל. יעדעס מאָל ווען זיי האָבן זיך געטראָפן ערגעץ וואו, האָט ער דעם רבין באַליידיקט מיט שטעכווערטער. ער האָט אים אַפילו נישט גערופן „רבי״. ער האָט אים פשוט גערופן „איציקל״. דער רבי איז געווען פונקט דער היפך. ער האָט צום לובלינער רב גערעדט מיט הכנעה.

ווען זיי זענען אַמאָל ביידע געווען צוזאַמען, האָט דער לובלינער גאון געפרעגט דעם רבין: „פאַרוואָס נעמסטו געלט ביי די חסידים? פאַרוואָס מוז דער חסיד דיר באַצאָלן כדי דו זאָלסט פאַר אים מתפלל זיין?.. דאַרויף האָט דער רבי אים געענטפערט, אַז דער אמתער צדיק איז אַ מכיר את ערכו. ער ווייסט אַז ער איז נישט ראוי מתפלל צו זיין פאַרן חסיד. דערפאַר נעמט ער ביים חסיד אַ פדיון מיטן קוויטל און זאָגט צום רבונו של עולם: „אמת, כ׳בין נישט ווערט מתפלל צו זיין פאַר אַן אַנדערן מענטש, אָבער עס איז דאָך מיין פרנסה, מ׳באַצאָלט דאָך מיר דערפאַר, בעט איך דיך, רבונו של עולם העלף די מענטשן וואָס קומען צו מיר און נעם נישט צו מיין פרנסה...״

האָט אים דער לובלינער גאון ווידער געפרעגט: „אויב דו ווייסט אַז דו ביסט נישט ווערט צו זיין אַ רבי, פאַרוואָסזשע נעמסט דו אויף חסידים?..״ דאַרויף האָט דער רבי ר׳ איציקל געענטפערט: „וואָס זאָל איך טון אַז זיי לויפן מיר נאָך און ווילן דווקא איך זאָל זיי מדריך זיין אין עבודת השם״...

האָט אים דער גאון געגעבן אַן עצה: „דערציייל זיי דעם אמת... אַז דו ביסט נישט קיין רבי, אַז דו ביסט אַ גאָרנישט, אַ פּראָסטער בן אדם...״

„גוט״ האָט דער רבי ר׳ איציקל געזאָגט „איך וועל אייך פאָלגן...״ שבת ביים טיש בשעת דער לאַנצוטער רבי האָט געדאַרפט זאָגן תורה, האָט ער פּלוצים אָנגעהויבן וויינען און קלאָגן. ער האָט געפרעגט די חסידים, פאַרוואָס זיי קומען צו אים, אַז ער איז אַ שפל שבשפלים, אַ פּראָסטע זינדיקע בריאה... די חסידים וואָס זענען געזעסן אַרום טיש, זענען געוואָרן טיף גערירט פון דעם צדיקס עניוות און אַלע האָבן באַקומען אַ הרהור תשובה און האָבן מיטגעוויינט. דער צדיק איז ביי זיי געוואָרן פיל גרעסער און העכער ווי פריער.

ווען דער לובלינער רב האָט זיך שפּעטער ווידער באַגעגנט מיטן לאַנצוטער רבין, האָט דער רבי געזאָגט צום רב: „איך האָב אייך געפאָלגט, אָבער אייער עצה האָט נישט געהאָלפן. די חסידים ווילן פון מיר נישט אָפּטרעטן...״

דאַרויף האָט דער גאון אים געענטפערט: „דאָס איז דערפאַר ווייל חסידים האָבן ליב אַן עניו. אויב דו ווילסט באמת אַז די חסידים זאָלן פון דיר אַוועק, זאָלסטו שבת ביים טיש זאָגן, אַז דו ביזט דער צדיק הדור, אַז אין דיין זכות שטייט די וועלט און נאָך אַזעלכע שבחים. איך פאַר־זיכער דיר אַז ווען זיי וועלן דאָס הערן, וועלן זיי דיך תיכף פאַרלאָזן...״

דאַרויף האָט דער רבי אים געענטפערט: „קיין צדיק בין איך נישט, קיין רבי אוודאי נישט, אָבער קיין ליגנער בין איך אויך נישט...״

דאָס האָט דעם גאון נישט אָפּגעהאַלטן. ער האָט דעם רבין ר׳ איציקל מבזה געווען און אים דערגאַנגען די יאָרן אויף שריט און טריט, ווען און וואו זיי האָבן זיך באַגעגנט. אַמאָל האָבן זיי זיך געטראָפן ביי אַ ברית, וואו דער רבי ר׳ איציקל איז געווען דער סנדק און דער גאון איז געווען דער מוהל.

אַזוי ווי דער רבי ר׳ איציקל האָט זיך אַנידערגעזעצט אויפן כסא של אליהו מיטן קינד אין די הענט, האָט ער פּלוצים אָנגעהויבן ציטערן פון דבקות מיט פאַרשידענע העויות. דער גאון האָט עס ניט געקאָנט פאַרנעמען, ווייל אים האָט געפעלט די חסידישע השגה, האָט ער פּלוצים הויך אויסגעשריגן: וואָס ציטערסטו דו? וואָס זעסט דו אַזוינס וואָס איך זע נישט?..

דער רבי ר׳ איציקל איז באַלד געקומען צו זיך. ער האָט זיך באַרואיקט. אָבער דעם גאון האָט ער קיין וואָרט נישט געענטפערט. דער גאון האָט אָנגעהויבן זאָגן די ברכה מיטן מוהל־מעסער אין האַנט כדי מל זיין דאָס קינד. אָבער בשעת דעם שניט, איז ער פּלוצים מבולבל געוואָרן און האָט מיטן מעסער אַ שניט געטון דעם קינד אין בייכל. דער גאון האָט זיך שטאַרק דערשראָקן און אויסגעשריגן הויך: „געוואַלד, איציקל, וואָס האָסט דו מיר געטון? האָסט מיך מעניש געווען מיט שפיכת דמים פאַרן חטא פון הלבנת פנים...? מדה כנגד מדה?..״

„שרעקט אייך ניט לובלינער רב״... האָט אים דער רבי ר׳ איציקל געענטפערט „דעם קינד וועט גאָר נישט געשען... ער וועט אויפוואַקסן, זיין אַן עושר, וועט האָבן פינף קינדער און וועט לעבן צוויי און זעכציק יאָר...״

זייט דעמאָלט, האָט דער גאון דעם רבין מער ניט מצער געווען.

ווי איך האָב פריער געשריבן, האָט דער ליזשענסקער רבי געהאַט גרויסע תרעומות צום לאַנצוטער רבין דערפאַר וואָס ער האָט צו זיך צוגעצויגן כמעט אַלע ליזשענסקער חסידים. דער ליזשענסקער רבי האָט דערפון שטאַרק געליטן אויף דער עלטער. ער האָט דעמאָלט געזאָגט צו זיינע מקורבים: „ער זאָל נאָר פילן מיין טעם״... דעם ליזשענסקער ווערטער זענען מקויים געוואָרן. דער לאַנצוטער רבי האָט אויף דער עלטער געפילט דעם ביטערן טעם. דאָס איז געשען ווען זיין תלמיד דער באַרימטער גאון און צדיק, דער פשיסכער רבי ר׳ יעקב יצחק, וועלכן מען האָט גערופן דער „ייד הקדוש״, אויף וועמען דער רבי ר׳ איציקל האָט געזאָגט אַז ער וועט זיין „היושב על כסאו״, זיין ממלא מקומו. אָט דער גרויסער חסי־דישער תלמיד און אָנהענגער פון לאַנצוטער לובלינער רבין, האָט נישט געוואַרט אויפן רבינס פטירה, נאָר טאַקע ביי זיין לעבן איז ער געוואָרן אַ גרויסער רבי, טאַקע מיטן לובלינערס הסכמה, ווי דער לובלינער איז געוואָרן אַ רבי מיטן ליזשענס־קערס הסכמה. עס האָט נישט לאַנג גענומען און דער פשיסכער רבי איז אַריבערגעוואָקסן דעם רבין ר׳ איציקל און דורך קנאה און לשון הרע צווישן די חסידים, איז צווישן די צוויי רביים אויסגעבראָכן אַ שטאַרקע מחלוקה. דער רבי ר׳ איציקל איז נפטר געוואָרן תשעה באב, תקע״ה (1815). ער האָט קיין איינציקן פון זיינע קינדער נישט מסמיך געווען צו זיין דער ממלא מקומו. דאָס איז די געשיכטע בקיצור, פון איינעם פון די גרויסע חסידישע רביים און גאוני הדור, דער לאַנצוטער רבי.

מיכאל וואלצער הדר רמתיים

די גרויסע שול אין לאנצוט

לעגענדע אוןווירקלעכקייט ארום דעם בית הכנסת

צום אָנדענק מיין פאָטער נחמן וואלצער און
מיין מוטער מלכה (פון דער היים פּאָס) הי״ד.

דער אַלטער בנין פונעם לאַנצוטער בית־הכנסת, וועלכער איז איבערגעבליבן נאָכן גרויסן חורבן פונעם יידנטום אין פוילן, איז אַרומגענומען מיט אַ הילע פון לעגענדעס, געמישט מיט ווירקלעכע געשעענישן, וועלכע מיר אַלע געדענקען נאָך. דער לאַנצוטער בית־הכנסת וועלכער האָט זיך שטענדיק גערעכנט צווישן די אינטערעסאַנטע בתי־כנסת אין פוילן, איז געבויט אין סטיל פון באראק. דער בנין איז אַ צייגניש פון יידישער געשיכטע אין לאַנצוט; ער איז אויך אַ צייגניש ווי די יידן האָבן מיט הונדערטער יאָרן צוריק געפפלעגט און אַרייגעלייגט קונסט און קראַפט אין די מאָנומענטאַלע שאַפונגען, פון די יידישע צענטערן.

עס איז פאַראַן אַ לעגענדע אין לאַנצוט וועגן דעם בית־הכנסת, אַז דער בנין איז געשיצט פון די השגחה קעגן פאַרניכטונג און חורבן. און אַז אַלץ וואָס ווערט געשאַפן אין דער געביידע בלייבט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָרן. אַז מיר זעען יעצט אין אונזער טרוים פון דערווייטנס די געביידע אַן איינזאַמע, טרויעריקע, אַזוי ווי זי וואָלט געטרויערט אויף די קינדער פון לאַנצוט, וועלכע זענען אַזוי שרעקלעך אומגעקומען — ווערט די לעגענדע פאַרשטאַרקט נאָך מער ביי אונז אין האַרצן.

לויט ווי מען גיט איבער זאָל דער בית־הכנסת אין לאַנצוט פאַרוואַנדלט ווערן אַלס אַ מוזעאום פון רעליגיעזע איבערבלייבענישן אין פוילן; אַ מוזעאום פון קולטורעלער יידישער שאַפונג אין פוילן און ספּעציעל פון די שאַפונגען פון די יידן אין לאַנצוטער ראַיאָן.

די פּוילישע געמיינדע אין לאַנצוט האָט באַהאַנדלט די פראַגע פון דעם איבערגעבליבענעם בית־כנסת, ווען זי האָט זיך געגרייט אין 1956 צו די פייערונגען פון דער שטאָט צו איר 600 יאָריקן יובילעאום. די אַלגעמיינע מיינונג איז געווען, אַז מ׳דאַרף דעם בנין צוואַרפן, ווייל וואָס דאַרף די שטאָט אַ בית־כנסת, ווען קיין יידן זענען נישט פאַראַנען מער. אָבער ד״ר וולאדיסלאוו באליצקי האָט זיך קעגנגעשטעלט דער מיינונג און האָט דאָס געבראַכט צו דער רעזאָלוציע צו פאַרוואַנדלען דעם בנין אין אַ יידישן מוזעאום. ער האָט נאָך דורכגעפירט אַ רעזאָלוציע, אַז דווקא אין בית־כנסת זאָל מען מאַכן אַ טייל פון דער אויסשטעלונג אַרום דעם 600־יאָריקן עקזיסטענץ פון דער שטאָט.

געשיכטע פון בית־כנסת

דער בית־כנסת אין לאַנצוט, וועלכער איז געבויט געוואָרן אין 17־טן יאָרהונדערט אינם סטיל פון יענע יאָרן, איז נישט איינמאָל געראַטעוועט געוואָרן פון פאַרניכטונג. ווען די נאַציס זענען אַריין אין שטאָט אין יאָר 1939 האָבן זיי אונטערגעצונדן דעם בנין. זיי האָבן צוזאַמענגענומען די הילצערנע בענק אויף איין פּלאַץ, כדי דאָס פייער זאָל בעסער ווירקן. אָבער דאָס האָט אַלעס נישט געהאָלפן: דער בנין איז געבליבן גאַנץ. מען דערציילט, אַז 2 נאַצישע אָפיצירן האָבן צום סוף געהאָלפן ראַטעווען דעם בנין פון פייער און מ׳זאָגט אַז גראַף פּאָטאָצקי איז געווען, דער, וואָס האָט אינטערוועניִרט, אַז מ׳זאָל ראַטעווען די געביידע.

פון אַמאָליקע יאָרן דערציילט מען: ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די גרויסע שריפה אין לאַנצוט אין יאָר 1820 אין דעם מיליטערישן ראַיאָן שטערמערובקי. האָט דאָס פייער זיך פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער שטאָט. די הילצערנע הייזער זענען אַלע אַוועק מיטן רויך און אַפילו די ציגל געביידעס זענען פאַרניכטעט געוואָרן. אָבער דער בית־כנסת איז געבליבן גאַנץ.

ביי אונז איז דער בית־כנסת פאַרבונדן מיט דעם נאַציאָנאַלן לעבן פון אונזערע עלטערן אין שטאָט. פרייד און טרויער אין יידישן לעבן האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט צווישן די פיר ווענט פון דעם הייליקן הויז, מיט זיין הויכן סופיט, וועלכער איז געווען אַזוי ווי אָנגעלעגט אויף ווינקלדיקע זיילן. די יידישע יום־טובים מיט זייער פריילעכן דאַווענען און זינגען; די ימים נוראים מיט דעם געבעט צו גאָט אויף אַ ניי גוט־יאָר, און די יידישע טרויער טעג — זיי אַלע שטייען פאַר אונז ווי זיי האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין דעם בית־כנסת, דאָרט וואו די יידן זענען געקומען אויסגיסן זייער האַרץ פאַר גאָט.

דער לאַנצוטער בית־כנסת איז געבויט פיר־קאַנטיק, מיט ברייטע און פעסטע ווענט, זייער ענלעך להבדיל, צו דער לאַנצוטער קירכע (פאַר דער באַנייאונג אין יאָר 1896) און אויך ענלעך צו דער געביידע פון דער לאַנצוטער געמיינדע, וועלכע איז חרוב געוואָרן אין 1913.

דער דמיון צווישן די געביידעס ברענגט אונז צו דער מיינונג, אַז די זעלבע אַרכיטעקטן און די זעלבע בוימייסטערס האָבן געבויט די אַלע דריי געביידעס. די לענג פון בית־הכנסת איז 18 מעטער און די ברייט — 15 מעטער, בערך. די אויסערלעכע ווענט זענען איינפאַך, אָן ספּעציעלע קונסט־זאַכן. נאָר אין די פיר ווינקלען, זעט מען די פילאַסטערן. דער איינגאַנג פון מערב זייט — איז אַן אינטערעסאַנטער צוליב דעם געבוי וועלכער שטייגט אַרויס. פון צפון און מערב זייט זענען פאַראַן צוויי איינגענג, וועלכע זענען פאַרקיילעכט פון דער הייך. דאָרט גייט מען אַראָפּ אין „פּאָליש״ מיט פיר טרעפּלעך. און אין דרויסן פירן ווייטער טרעפּ צום אויבערשטן טייל פון דער געביידע און צו דער טעראַסע, וואָס איז אַרומ־

געגומען מיט אַ פאַרענץ. פון דאָרט גייט מען אַריין אין דער ווייבער־שול. אין די וואַנט פון טרעפּן־צימער איז פאַראַן אַ פענצטער געבויט קיילעכיק. אונטער די טרעפּ איז פאַראַן אַ קליין צימער.

אין „פּאָליש" איז דאָ אַן־אַלטער כיור פון קופּער צו וואַשן די הענט און אויך אַ „קונעק" — דאָס איז דער שאַנד־עמוד וואו מ׳פלעגט אַמאָל צובינדן די זינדיקע אָדער ערב־יום־כיפור ווען אַ סך פלעגן זיך אַזוי אַליין הייסן צובינדן צום שאַנד־עמוד פאַר זייערע זינד. אין די דרום וואַנט איז דאָ אַן איינגאַנג צום שולעכל פון ר׳ איציקל לאַנצוטער, דער „חוזה פון לובלין". אין דער צפון וואַנט איז פאַראַן נאָך אַ פענצטער.

די טיר וואָס פירט אַריין אין בית־הכנסת איז אַ טאָפּלט שווערע, און פון איר דאַרף מען אַראָפּגיין פיר טרעפּ, אַזוי אַז דער וואָס קומט אַריין בויגט זיך אויטאָמאַטיש איין און קומט נישט אַריין אין בית־כנסת מיט גאווה.

דער זאַל פון בית־הכנסת איז געווען איינגעטיילט אין ניין גלייכע טיילן. אין צענטער פון זאַל — פיר עמודים מיט דער בימה, צו וועלכע מען גייט אַרויף פון צפון און דרום מיט זיבן טרעפּ צו קריאת התורה און צו הקפות פון שמחת תורה. דער ארון קודש איז געווען, פאַרשטענדלעך, אויף מזרח זייט, צו וועלכן עס האָבן געפירט אַ פּאָר טרעפּ, און דערנעבן דער עמוד צום דאַווענען. אין דער מערב וואַנט איז געווען אַ ספּעציעלער פּלאַץ פאַרן נר־תמיד, וועלכער האָט געברענט לויט ווי מ׳דערציילט אָן אויפהער זייט פון „לובלינער חוזה".

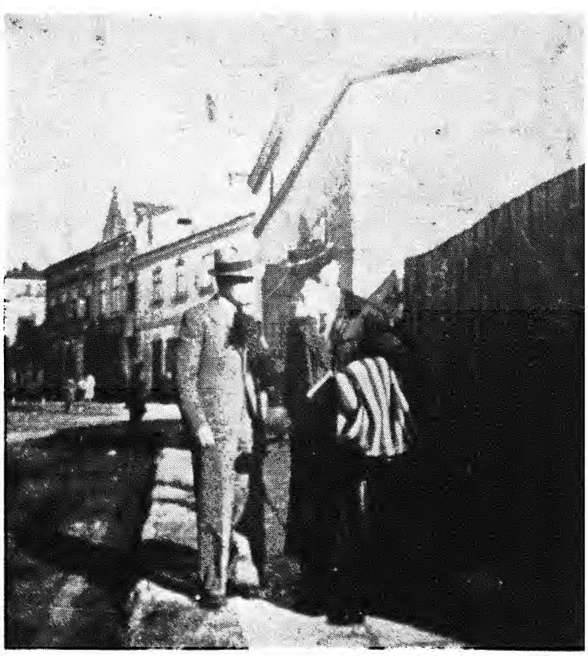
אַ שטאָט אין שול

דער באַקאַנטער יידישער פילאָזאָף מאַרטין בובער דערציילט אין איינעם פון זיינע ווערק אַ מעשה מיט אַ ייד אין לאַנצוט, וואָס ביי אים איז די טייערסטע זאַך אין לעבן געווען אַ שטאָט אין מזרח אין לאַנצוטער שול. דער ייד איז געווען פריער אַן אָרעמאַן. און ווען ער איז רייך געוואָרן, האָט ער די ערשטע זאַך געקויפט זיך אַ שטאָט אויף מזרח אין די לאַנצוטער שול — וועלכע איז אים טייער געווען פון אַלעם. מאַכט זיך, אַז דער ייד איז געוואָרן אַ יורד, אַן אָרעמאַן און ער האָט אַלץ פאַרקויפט, אָבער די שטאָט האָט ער געהיטן. שפּעטער איז ער געוואָרן אַ הייזער־גייער, אָבער די שטאָט האָט ער נישט פאַרקויפט. בקיצור: דער מאַן איז אַזוי אַראָפּ, אַז ער איז געוואָרן אַ שיכור, און די מענטשן האָבן זיך געשעמט זיצן לעבן אים אין שול. איינמאָל, יום־כיפור ביינאַכט, איז געקומען דעם יידס אַ בעל־חוב און האָט געפּרווט מיט כוח צונעמען ביי יענעם דעם פּלאַץ אויף מזרח. דער ייד האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלד, אַז ס׳איז געוואָרן אַ מהומה אין שול און די ליכט האָבן זיך פאַרלאָשן. דאָס איז געווען אין דער צייט פון „לובלינער חוזה", וועלכער האָט זיך געוואָנדן צום קהל און האָט געזאָגט: „אין הימל ווערט געמאַכט אַ משפּט אויף אייך, און איר פירט זיך אַזוי אויף". דער עולם איז אַריין אין התלהבות און האָט תשובה געטאָן און געדאַוונט אַזוי ווי מ׳האָט שוין לאַנג נישט געזען אין לאַנצוט. נאָכן דאַווענען האָט דער רבי געזאָגט: „אייער תשובה איז זייער גרויס. איר זענט אַלע געבענטשט מיט אַ גוט יאָר". און מען דערציילט אַז דעם יאָר איז קיין מענטש נישט געשטאָרבן אין לאַנצוט. און פון דאַנען נעמט זיך אויך די לעגענדע, אַז דער בית־הכנסת איז געבענטשט מיט אַ סך יאָרן.

✶

איך געדענק אין 1918, ווען פּוילן איז געוואָרן זעלבשטענדיק. די פּאָליאַקן האָבן „געפייערט" זייער באַפרייאונג מיט פּאָגראָמען אויף יידן. ס׳איז געווען פאַרנאַכט; די זון האָט געוואָרפן אַ רויטן בלאַסק אויף די שויבן פונם בית־הכנסת, ווען די יידן זענען זיך צוזאַמענגעקומען הערן די רייד פון דעם ציוניסטישן רעדנער ר׳ נתן מילייקובסקי. דער רעדנער מיט זיין לאַנגער באָרד איז געשטאַנען נעבן ארון הקודש און אין זיינע רייד געפונען אַ צוזאַמענהאַנג צווישן דער פּוילישער באַפרייאונג און די האָפנונג פון יידישער באַפרייאונג אין ארץ־ישראל. אין מיטן דער רעדע זענען אַריינגעפאַלן שטיינער אין שול, וועלכע שקצים האָבן דאָרטן אַריינגעוואָרפן. ר׳ נתן מילייקובסקי האָט דאַן אויסגערופן: „מאָטל מיט די קוליעס גייט נאָך אַרום אין גאַס..." געמיינט האָט ער די יידישע אינוואַלידן פון דער מלחמה, וועלכע האָבן געקעמפט פאַר די פּאָליאַקן. דער רעדנער האָט דאַן אַנאַליזירט די טראַגעדיע פון יידישן פאָלק, וואָס די גרעסטע העלדישקייטן העלפן אים נישט צו באַליבן זיך אויף די גויים. נאָר די ארץ־ישראל אויסלייזונג וועט ראַטעווען דאָס יידישע פאָלק — האָט ער געזאָגט.

און אָט שטייט פאַר מיר אַ צווייט בילדל: 10 יאָר נאָך דער פּוילישער באַפרייאונג. דער העברעאישער שריפטשטעלער דניאל פּערסקי באַזוכט אין 1928 אין לאַנצוט. ס׳איז

פון שול אַהיים — בדרך מבית־הכנסת
ר׳ מלך מילראַד און זיין אייניקל (ונכדו) ד"ר נתן קודיש.

תשעה באב. מיר זענען אַלע אין דער גרויסער שול. די בענק זענען איבערגעקערט. אויף די טרעפּ, װעלכע פירן צום ארון הקודש, זיצט ר׳ געצל דרוקער און זאָגט קינות. פריער לייענט ער „איכה״ אין נאַכהער פאַרשידענע פרקים װעגן חורבן בית־המקדש. די קינדער אַרום װאַרפן שטעכעץ לויטן מנהג פון תשעה באב. אונזער גאַסט זיצט נעבן מיר און װיינט, טרערן גיסן זיך פון זיינע אויגן. אויף װאָס װיינט ער? צי װיינט ער אויף דעם חורבן בית־המקדש צי אויפן טרויעריקן בילד פונם יידישן גלות?..

און אָט איז „כל נדרי״ נאַכט. יום כיפּור. גרויסע ליכט זענען אַריינגעשטעקט אין קעסטלעך זאַמד. די פייערלעך פון די ליכט זענען אַזוי רויטלעך און װאַרפן זיך אַרויף און אַראָפּ. די שטימונג איז אַן ערנסטע. דער בית־הכנסת איז פול מיט מתפללים. יידן אָנגעטאָן אין װייסע קיטלען און געלבלעכע טליתים שטייען און שאָקלען זיך. אַלץ איז פאַרטיפט אין דאַוורנען, אין בעטן צו גאָט. אין רוים פון בית־הכנסת קלינגען די תפילות פון חזן און דאָס געװיין פון אַ סך עלטערע מענטשן. עס איז דער יום הדין.

און אָט איז שמחת־תורה. גאָר אַן אַנדערע שטימונג: פון אַלע װינקלען און עקן אין בית־הכנסת קלינגט דאָס געזאַנג פון קינדער, גרויסע און אַלטע. אָט גייען די הקפות מיט די ספרי־תורה: „אנא השם הושיעה נא״. אַלץ גייט אין אַ ראָד מיט די ספרי תורה אין די הענט; ס׳איז פריילעך אויפן האַרצן. די קינדער גייען נאָך די ספרי תורה מיט די פענדלעך אין די הענט; די פּנימער פון די גרויסע שטראַלן פאַר פרייד. דער גאַנצער בית־כנסת זעט אויס װי ער װאָלט זיך באַטייליקט אין דער שמחה.

און אָט גייט מיר אַדורך פאַר די אויגן דאָס בילד אין בית־כנסת ביי נאַציאָנאַלע ציוניסטישע פייערליכקייטן: ביי דער עפענונג פון די ירושלימער אוניװוערסיטעט, אָדער ביי די אַלגעמיינע פּוילישע פייערלעכקייטן. דאַן פלעגן פאָרקומען רעפעראַטן פון דער בימה, און דער אָרקעסטער פון „הזמיר״ פלעגט שפּילן.

יאָרן זענען פאַריבער, אַ דור גייט אַװעק און אַ דור קומט און דער אַלטער בית־הכנסת אין לאַנצוט שטייט אויפן זעלבן פּלאַץ. די יידן אין לאַנצוט זענען אַװעק אויפן טרויעריקן װעג פון אַלע יידן אין פּוילן. געציילטע, איינצעלנע זענען אָנגעקומען אַהער, קיין ארץ־ישראל. איינמאָל װען כ׳האָב באַזוכט אין קונסט־שולע „בצלאל״ אין ירושלים, האָט מען מיר געװיזן אַ רעפּראָדוקציע פון אַן אייל־בילד פון לאַנצוטער בית־הכנסת, און דאַן זענען פאַר מיינע אויגן אויפגעשװוּמען די אַלע בילדער פון לאַנצוטער לעבן אין דער אַלטער שול.

אַ ביסל היסטאָריע

דעם גענויעם דאַטום װען מ׳האָט געבויט די שול אין לאַנצוט — װייסט מען נישט. עס איז נאָר באַקאַנט, אַז מ׳האָט דעם בנין געבויט אין 17־טן יאָרהונדערט, נאָך דעם אָנפאַל פון קראַשיצקי, דעם סטאַראָסטע פון פּשעמישל, אויף לאַנצוט. קראַשיצקי איז אַריין אין לאַנצוט אין יאָר 1624 און האָט חרוב געמאַכט דעם פּלאַץ און דאָס הויז פון דער געמיינדע.

צעטנאַרסקי אין זיין בוך „די שטאָט לאַנצוט״ שרייבט פיל װעגן דעם בית־הכנסת. ער דערציילט דאָרט, אַז אין יאָר 1761 האָבן די יידן באַקומען אַ דערלויבעניש פונם דוכס צו מאַכן ציגל אין זיין ציגעלניע. דער דוכס האָט געשענקט האָלץ אויף צו בויען דעם בית־הכנסת און האָט אויך דערלויבט צו בויען אַ געביידע פון ציגל אַנשטאָט די הילצערנע געביידע פון בית־המדרש.

דער מחבר דערציילט אויך אַז די צאָל יידן אין לאַנצוט איז געװען קליין און זיי האָבן דאָרט געװאוינט פון לאַנג. ער דערציילט אויך אַז דער דוכס לובאָמירסקי האָט געהאָלפן פאַרשענערן און רעמאָנטירן די שול.

איך קען נאָך צוגעבן אַז ס׳איז שװער זיך צו שטיצן אויף די רייד פון צעטנאַרסקי, װייל עס זענען דאָ גרויסע סתירות אין זיינע רייד: פון איין זייט, שרייבט ער אַז עס זענען געװען װייניק יידן אין לאַנצוט, פון דער צװייטער זייט, אַז זיי האָבן אַזש באַדאַרפן צװיי גרויסע בתי־כנסת. ער דערמאָנט אויך צװיי בנינים, אַנשטאָט דעם איינציקן בנין װעלכער, איז אונז באַקאַנט.

פון די דאָקומענטן װייזט זיך אַרויס, אַז מ׳האָט אָנגעפאַנגען בויען דעם בית־הכנסת אין יאָר 1626. אין זעלבן יאָר איז אויפגעשטעלט געװאָרן דער בית־הכנסת אין פּריװואַרסק. און אין ריישע איז דער בית־כנסת אויפגעשטעלט געװאָרן אַ שפּאָר ביסל יאָרן צוריק און צוזאַמען זענען עס געװען דריי גרויסע װיכטיקע בתי־כנסת, דריי פעסטונגען װעלכע האָבן געשיצט לובאָמירסקיס פּאַלאַץ אין לאַנצוט.

אין 1909—10, שוין אין אונזערע צייטן, האָט דער גבאי ר׳ מאַנדל שטערנהיים פאַריכט דעם בית־כנסת. ער האָט געמאַכט אַ בעטאָנענע פּאָדלאָגע אַנשטאָט די הילצערנע. ער האָט איינגעלאַדן קונסט מאָלערס פון פּשעמישל און פון ריישע, זיי זאָלן מאָלן די װענט און דעם סופיט.

צװישן די מאָלער זיינען געװען יעקב לאנגזאם פון לאַנצוט און קונסטרייך פון ריישע. זיי האָבן אויסגעמאָלן אין בית־הכנסת די 12 מזלות פון יאָר, די לוחות און פאַרשידענע געזאַנג־אינסטרומענטן, װאָס זיינען דערמאָנט אין תהילים, װעלכע עס האָבן באַנוצט די לוויים אין בית־המקדש.

אין בית־הכנסת זענען געװען פאַרשידענע היסטאָרישע חפצים. די קרוין פון דער תורה װאָס איז געװען פון זילבער; די הענטלעך פון די ספרי תורה זענען אויך געװען פון אַ היסטאָרישן װערט. די מענטעלעך פון די ספרי תורה און דער פּרוכת פון ארון הקודש זענען געװען קינסטלעך אויסגעאַרבעט. דער כיור איז געװען פון 18־טן יאָרהונדערט. די הענגלייכטער זענען געװען שיין געמאַכט דורך אומבאַקאַנטע יידישע קינסטלער. און דער כסא של אליהו הנביא איז געװען פון די צייטן פון ר׳ אריה לייבוש, אויך פון 18־טן יאָרהונדערט.

די גבאים פון בית־הכנסת אויף װיפיל איך געדענק פון אונזערע צייטן זענען געװען: מנחם מנדל שטערנהיים, חיים ישראל מאַנד, יוסף מאיר ראָזמאַרין, ישראל קישינער (קעשטעכער), יצחק זװערהאַפט, נפתלי גאָלדשטיין, שלמה מאַנגהיים און מרדכי מיט יהושע פלאַשין.

✡

אָט אַזוי קומט מיר פאַר די געשיכטע פון אונזער לאַנצוטער בית־הכנסת; לעגענדעס און ווירקליכקייט. און ווען איך נעם אַוועק מיינע אויגן פון פּאַפּיר, בשעת איך שרייב אַריין מיינע זכרונות וועגן דעם בית־הכנסת.

דאַכט זיך מיר, ווי פון דערווייטנס הער איך די שטימען, וועלכן גייען אַרויס פון די פיר ווענט. שטימען פון אונזערע ברידער, אונזערע עלטערן. שטימען פון קינדער, פון פרויען שטימען פון דאַוונען, פון געזאַנג פון טרויער. די שטימע קלינגען אַרום דעם בית־הכנסת, פאַרשפּרייטן זיך איבער פעלדער און וועלדער און קומען צו אונז זוכן אַ היימישן פלאַץ זוכן אַ ברודער. אַזוי קלינגען די שטימען אין מיינע אויערן

פנחס גאלדמאַן פתח־תקוה

דער גרויסער בית־המדרש

דער לאַנצוטער גרויסער בית־המדרש איז געווען אַן איינשטאָקיקער הויכער בנין. פון דרום זייט זענען געווען ווי צוויי שטאָק: אין דער הויך די „עזרת נשים"; און לענג אויס איז געווען אַ טעראַסע מיט שטאַכעטן און אונטן — די בעלזער קלויז.

אויפן סופיט פונעם בית־המדרש זענען געהאַנגען עלעקטרישע לייכטערס און מעשענע הענגלייכטערס אויף ליכט צינדן. יעדן פרייטיק פאַרנאַכט האָט שמערל דער שמש אָנגעצונדן די ליכט, וועלכע האָבן דערוועקט ביי אונז אַ געפיל פון פרייד, פון יום־טוב. אָבער די הענגלייכטערס זענען געוואָרן באַלויכטן מיט ליכט נישט בלויז לכבוד שבת און יום־טוב: אַז אין אַ משפחה איז געווען אַ שווער קראַנקער, זענען די בני המשפחה געקומען אין בית־המדרש מיט אַ געוויין און אָנגעצונדן ליכט אין די הענגלייכטערס. די ליכט האָבן אויף אונז דאַן געוואָרפן אַ טרויער, און מיר זענען געווען שותפים צום געבעט פאַר דעם געזונט פונעם קראַנקן.

קיין „שטענדערס" זענען אין בית־המדרש נישט געווען. לאַנגע טישן זענען געשטאַנען אַרום די ווענט, און אויף זיי זענען געווען פאַרשידענע קריצערייען פון די לאַנצוטער קינדער. אַרום די טישן זענען געשטאַנען לאַנגע בענק; איבער די בענק זענען געהאַנגען אָפּענע שאַפעס פול מיט ספרים: אַלטע ש"סן וועלכע זענען געווען אַזוי צוריסן, אַז די בחורים וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט „תיקון ספרים" האָבן מיט זיי זיך נישט מטפל געווען. און פון דער אַנדערער זייט זענען געווען נייע ש"סן און פאַרשידענע ספרי פוסקים, מוסר־ספרים, אין וועלכע די יידן האָבן געלערנט טאָג און נאַכט. דער ארון קודש און דער טיש אויף וועלכן מ'האָט געלייענט די תורה זענען געווען איינפאַך, אָבער אין אונזערע אויגן זענען זיי געווען הייליק נישט ווייניקער ווי דער טייערסטער ארון.

אין ווינקל פון בית־המדרש איז געשטאַנען אַ גרויסער אויוון, געבויט פון ציגל און איינפאַך געקאַלכט. אַרום אים זענען געשטאַנען און געלערנט די עלטערע יידן, האַלטנדיק די הענט פון הינטן און וואַרעמענדיק זיך ביים אויוון. יעדער איינער האָט זיך געהאַט זיין פלאַץ אין בית־המדרש, וועלכער איז געווען פאַרשריבן אין אַ ספּעציעלן בוך און וועלכע זענען אַריבער בירושה צו די קינדער און אייניקלעך. אַזוי ווי די בענק זענען געווען לאַנגע, זענען די „פלעצער" נישט געווען באַגרענעצט, אַזוי אַז יעדער איינער האָט געבראַכט אויף „זיין" פלאַץ די קרובים וועלכע האָבן זיך שוין געפונען אַ פלאַץ נעבן דעם בעל־הבית. מיין זיידע ר' יואליש לינדנבליט ז"ל, ווען ער פלעגט חתונה מאַכן אַ טאָכטער, פלעגט ער צוזאָגן „קעסט" און אויך אַ פלאַץ אין בית־המדרש נעבן זיך. ווען דער נייער איידעם פלעגט קומען אין בית־המדרש און אַוועקזעצן זיך אויף זיין פלאַץ, פלעגט מען זיך אַביסל שטופּן און ווי ס'זאָל נישט זיין, פלעגט שוין זיך שאַפן אַ פלאַץ פאַר דעם נייעם גאַסט. ווען ס'האָט זיך געענדיקט די צייט פונעם חתנ'ס „קעסט", פלעגט ער אַליין פאַרלאָזן דעם פלאַץ אין בית־המדרש נעבן שווער און זוכן זיך אַליין אַ פלאַץ.

צווישן די מתפללים אין בית־המדרש זענען געווען די חשובסטע בעלי־בתים פונעם שטאָט: דער רב ר' אליעזר שפירא זצ"ל, יידן תלמידי חכמים און אַזעלכע, וואָס האָבן ליב געהאַט אַריינקוקן אין אַ הייליקן ספר, און סתם „עמך".

דער בית־המדרש האָט נישט געהאַט קיין ספּעציעלן כאַראַקטער פון אַ געוויסן רבי'ן, ווייל דאָרט האָבן געדאַווענט חסידים פון פאַרשידענע רביים. אין אַלגעמיין איז די ליניע געווען פין די חסידי דינוב, דער מחבר פון „בני יששכר", ווייל דער רב פון לאַנצוט איז געווען פון זיינע אייניקלעך. צווישן אַנדערע זענען דאָרט געווען חסידים פון בעלז, שיניווע, דזיקאָוו, צ'אָרטקאָוו, סטוטשין, בלוזשעוו און קאַלישיץ.

אַזוי ווי יעדער בית־המדרש אין יענע צייטן, איז אונזער בית־המדרש אויך געווען אַ פלאַץ פאַר פאַרשידענע אָרעמעלייט, וועלכע פלעגן שלאָפן ביים אויוון; פאַרשידענע דורכוואַנדערער, וועלכע פלעגן מאַכן דעם בית־המדרש פאַר זייער היים, ביז זיי האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. צווישן אַנדערע פלעגן קומען די „מוכרי ספרים" וועלכע פלעגן אויסשטעלן זייערע סחורה אויף די טישן: סידורים, מחזורים, גמרות, הבדלה ליכט, ציציות, טליתים און אַנדערע תשמישי קדושה.

דער בית־המדרש פלעגט אייביק זיין אָפן. די שלעסער זענען געוואָרן פאַרזשאַווערט, ווייל מ'האָט זיי נישט גענוצט. דער בית־המדרש פלעגט זיין אַ מקום מקלט פאַר די לאַנצוטער קליינע גאַסן סוחרים, וועלכע פלעגן דאָ געפינען אַן אָנגענעמען פלאַץ — ווינטער קעגן די קעלט און זומער קעגן די היצן.

דאַוונען פלעגט מען דאָ אַ גאַנצן פרימאָרגן: אין מנינים

און ביחידות. אויך פלעגן יידן קומען פרימאָרגנס אַביסל לערנען אָדער מעיין זיין אין אַ ספר. אַזוי האָבן זיך אויסגעמישט די קולות פון די דאַוונער מיט די קולות פון די לערנער, און איינער האָט נישט געשטערט דעם צווייטן ווייל יעדער איז געווען פאַרטיפט אין זיינע זאַכן. ס׳איז אויך געווען אַ דריטער סוג פון יידן וועלכע זענען געקומען אין בית־המדרש שמועסן, רעדן פאָליטיק, מסחר אָדער קהל זאַכן.

אַנדערע סוחרים האָבן דאָ געפונען אַ פּלאַץ צו מאַכן פּרנסה. דער עפּל סוחר פלעגט ברענגען עפּל פון צווייטן סאָרט און פאַרקויפן זיי די בחורים ביליק. אַנדערע פלעגן אַריינברענגען צו פאַרקויפן אַ טעפּל טיי מיט אַ שטיקל צוקער די בחורים, וועלכע האָבן געלערנט אַ גאַנצן טאָג. איך געדענק אַז ר׳ עוזר דער בעקער פלעגט האָבן זיין מצווה צו ברענגען אַ קעסל טיי מיט שטיקלעך צוקער, ספּעציעל אין די פרימאָרגן שעה׳ן, פאַר די וועלכע זענען געגאַנגען אין מקווה און געזעצט זיך לערנען גאַנץ פרי.

דער ערשטער אין בית־המדרש יעדן פרימאָרגן פלעגט זיין ר׳ שלום לאַנגזאַם (אסטליין). דאָס איז געווען אַ ייד אַן ענו מיט אַ גוט האַרץ. אַן אייזן סוחר וועלכער האָט געהאַט אַ זייטיק פאַך, לשם מצווה — אַ מוהל. ער פלעגט אויפשטיין 2—3 ביינאַכט און מיט אַ לאַמטערן אין דער האַנט פלעגט ער פאַמעלעך שפּרייזן אין בית־המדרש. אין בית־המדרש פלעגט ער זיך אַוועקזעצן אין אַ זייט, כדי נישט אויפצוועקן די אָרעמעלייט, און אָנפאַנגען מיט תיקון „חצות" און נאָך דעם זאָגן אַ ביסל תהילים, ביז ס׳פלעגן זיך צוזאַמענקומען אַביסל יידן און מ׳פלעגט מאַכן אַ „מנין". מיין פאָטער ז״ל ר׳ מנחם גאָלדמאַן, פלעגט אויך זיין פון די פריקומערס אין בית־המדרש. ער פלעגט אויך אָפּריכטן „חצות" אין די פאַרמאָרגן שעה׳ן און פאַרענדיקן מיט לערנען אין „חוק לישראל" און נאָך דעם זיין גרייט זיך צו שטעלן דאַוונען.

צווישן די פאַרשידענע „חבורות" אין בית־המדרש פלעגט זיין די „חברת ש״ס". דאָס איז נישט געווען קיין חברה לויט היינטיקע השגות, ווייל זיי פלעגן יעדן יאָר איינטיילן דעם ש״ס צו לערנען. יעדער איינער האָט געלערנט אַ צווייטע מסכתא אוןביים סוף יאָר האָט מען געמאַכט אַ „סיום" מיט אַ גרויסער סעודה און ווייטער איינטיילן דעם ש״ס. ווער ס׳האָט געלערנט יענעם יאָר אַ געוויסע מסכתא האָט אויף זיך גענומען אַן אַנדערע מסכתא.

אַ סך לאַנצוטער יידן האָבן אין דעם בית־המדרש געלעבט זייער תורה לעבן און דאָרטן האָט זיך געבויט זייער גייסט און זייער וועלט־אַנשויאונג. מיט האַרץ ווייטיק האָב איך זיך געשיידט פון דער שיינער וועלט אין מיין לאַנצוטער בית־המדרש, וועלכער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַזוי פיל אינהאַלט, אַזוי פיל גייסטיקן גלאַנץ. ס׳איז צום סוף חרוב געוואָרן דער לאַנצוטער בית־המדרש, וועלכער איז געווען דער פונדאַמענט פונעם נאַציאָנאַלן גייסט אין לאַנצוט.

בנימין איינהורן

חברת קנין ותיקון ספרים אין לאנצוט

צווישן די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין לאַנצוט, איז געווען אַ חברה „קנין ותיקון ספרים". איר אויפגאַבע איז געווען קויפן נייע ספרים און צורעכט מאַכן די געניצטע פאַר די בתי מדרשים און ישיבות פון שטאָט.

די לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געקומען אין גרויסן בית המדרש אַריין לערנען און אפילו די, וואָס זענען נאָר געקר־מען דאַוונען, האָבן געהאַט אַ גרויסן נחת רוח זעענדיק די גרויסע קאָמפּלעטירטע ספרים שענק, מיט די נייע ווילנער ש״סן און טויזנטער ספרי קודש. די ספרים זענען אָבער נישט געשטאַנען אויף די פּאָליצעס, סתם ווי אַ צירונג, נאָר מען האָט אין זיי געלערנט בייטאָג און ביינאַכט. און וואָס מער מען האָט געלערנט אַלץ מער ספרים האָט מען באַדאַרפט און דאָס איז טאַקע געווען, ווי געזאָגט, די אויפגאַבע פון „תיקון ספרים", ווי מ׳האָט פאַרקירצט גערופן אונזער חברה.

איך האַלט מיר פאַר אַ גרויסן זכות, וואָס איך בין געווען אַ לענגערע צייט איינער פון די גבאים פון „קנין ותיקון ספרים". איך האָב זיך פאַרנומען מיט דער בוכהאַלטעריע, און אַ דאַנק דעם, וואָס דער פנקס פון דער חברה איז געווען אין מיין רשות קאָן איך אָנגעבן וועגן איר אַ סך פּרטים.

די חברה „תיקון ספרים" איז געגרינדעט געוואָרן מיט בערך 150 יאָר פאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה. איר גרינדער איז געווען איינער פון די דאַמאָלטיקע צדיקי הדור, דער רבי ר׳ אלימלך מליזאַנסק זצ״ל. פון דאַמאָלט אָן האָט מען אָנגעהויבן אין שטעטל צוזאַמענעמען נדבות פאַר „קנין ותיקון ספרים". עס האָבן געצאָלט אָרעם און רייך, אָן אונטערשיד סיי די וואָס האָבן געלערנט אין בית המדרש אָדער נישט. קיינער האָט נישט אָפּגעזאָגט. יעדער לאַנצוטער ייד האָט אַרויסגעוויזן אַ ליבשאַפט צו די ספרי הקודש. אונזער חברה איז אויך געווען לעגאַליזירט ביי די מאַכט־אָרגאַנען, און מען האָט געמעגט פריי זאַמלען געלט אויף שמחות און עפנטלעכע אימפּרעזעס. אַחוץ דעם איז געווען אַ מנהג, אַז ביי קריאת התורה האָט מען מנדר געווען פאַר „תיקון ספרים". כ׳דערמאָן זיך, אַז בעת איך האָב איבערגענומען די ביכער איז געווען אין דער קאַסע בערך טויזנט זלאָטעס מזומן. די יערלעכע הכנסה איז געווען בערך 600 זלאָטעס. אין יענער צייט איז אַ זלאָטע געווען אַ פיינע מטבע, און ווי פאַר אַ חברה אין אַ קליין שטעטל איז דאָס געווען אַ באַדייטנדע

געלט־סומע. פון אט די ציפערן אליין קען מען זיך שאפן א באגריף וועגן דער באציאונג און ליבשאפט פון די לאנצוטער יידן צו די ספרים.

צווישן די ספרי הקודש פון לאנצוטער גרויסן בית המדרש האבן זיך געפונען זעלטענע אנטיקן און גאר אלטע עקזעמפלארן. צוליב איינעם אזא עקזעמפלאר איז שיער־נישט אויסגעבראכן א ברוגז מיט דער אדמיניסטראציע פון גראף פאטאצקי.

אין לאנצוטער בית המדרש האט זיך געפונען א שולחן־ערוך מיט אן איבערשריפט אויפן שער־בלאט. „קארו חי" (ווי באוואוסט איז ר' יוסף קארו געווען דער מחבר פון שולחן ערוך). דאס האט באטייט, אז דער שולחן ערוך איז געווען געדרוקט אין יאר 1565. וועגן דעם ספר האט זיך דערוואוסט, דער פארוואלטער פון גראף פאטאצקיס ביבליאטעק, א גרויסער ליבהאבער און זאמלער פון אלטע ספרים. ער האט זיך געווענדעט צו אונזער חברה, מען זאל אים דעם ספר פארקויפן, און ער איז גרייט צו באצאלן פאר אים א סך געלט. אבער טראץ דעם רעספעקט, וואס מיר האבן געהאט צום גראף פאטאצקי, און וויסנדיק, אז נישט איינמאל דארף מען האבן דעם גראפס א טובה — האבן מיר באשלאסן אפצוזאגן די בקשה און נישט געוואלט אוועקגעבן דאס ספר פאר קיין פרייז. אונזער אפזאג האט ביי יעדן אויסגעזען נאטירלעך, ווייל אזא איז געווען אונזער באציאונג צו די ספרים.

אויף מיינעם א פארשלאג האט די חברה אנגענומען א באשלוס, אז מ'טאר נישט האלטן אין דער קאסע מער קיין געלט, נאר קויפן דערפאר ספרים. מיט דער צייט איז אלץ צוגעקומען נייע ספרים. כדי צו געפינען א ספר האט מען געמוזט זיין גוט באקאנט מיט די ביכער־שענק. דעמאלט איז גראד געקומען קיין לאנצוט אויף א לענגערן אויפהאלט ר' פנחס ראזמארין פון ראפטשיץ, וועלכער האט זיך אויפגעהאלטן ביי זיינעם א פעטער, ר' יעקב חיים ראזמארין. באלד ביי זיין ערשטן באזוך אין בית המדרש איז דער גאסט נתפעל געווארן פון גרויסן ספרים אוצר. אבער ווען ער האט געוואלט געפינען א ספר, האט ער געמוזט זוכן א לענגערע צייט. ר' פנחס ראזמארין האט אין פארלויף פון א קורצער צייט אויסגעארבעט א מוסטערהאפטן קאטאלאג פאר די ספרים. אלע ספרים זענען געווען איינגעטיילט לויט די סוגים (ש"ס, פוסקים, מוסר ספרים, חסידישע ספרים) און נאמען פון ספר. אויף דער צפון־וואנט האט זיך געפונען א גרויסער לוח, ווי א וועגווייזער צו די ספרים שענק. ר' פנחס ראזמארין האט אויך איינגעפירט א סיסטעם ווי צו פירן די עווידענץ פון די ספרים. מ'האט פארשריבן, ווען יעדער ספר איז געקויפט געווארן, ווען מ'דארף אים קאנטראלירן, אדער געבן צו פארריכטן.

די ספרים זענען נישט געשטאנען סתם אויף די פאליצעס, נאר מען האט אין זיי געלערנט. די לומדי תורה, זענען באשטאנען פון צוויי הויפטגרופן: די ישיבה־בחורים און די זקנים פון שטאט. איבער הונדערט ישיבה בחורים און פופציק יונגע־לייט האבן יעדן טאג געלערנט זייערע שעורים. אנגעהויבן לערנען האבן זיי פארטאג. די עלטערע האבן געלערנט מיט די יינגערע. אין דער צווייטער גרויסער גרופע זענען געווען די זקנים, מיט וועלכע עס האבן יעדן פאר טאג געלערנט א שעור ר' יעקב (יענטשי יואלישענס) פעטערזייל. ער איז געווען א תלמיד חכם מובהק און א גרויסער ירא שמים. ר' יעקב פעטערזייל האט געהאט א זעלטענעם כוח הסברה. אפילו יידן סוחרים האבן אפגעריסן א שעה, צוויי, און געקומען הערן זיין תורה. צווישן מנחה — מעריב האט ער אויך געלערנט משניות מיט בערך א 200 בעלי בתים. עס האבן אויך צענדליקער בחורים געלערנט אין דער בעלזער קלויז. חוץ דעם זענען אויך טאג־טעגלעך אריינגעקומען פארשידענע יידן כאפן א בליק אין א ספר. אין לאנצוט האט מען זיך נישט געהאט צו באקלאגן, אז די ספרים־שענק שטייען חלילה איינזאם. ווי לאנג דאס שטעטל האט עקזיסטירט זענען די יידן געווען פארבונדן מיט זייערע ספרים.

און פונקט אזוי, ווי עס איז זיך נישט געווען צו באקלאגן אויף דער צאל לערנער, אזוי אויך האט זיך נישט געפילט קיין מאנגל אין ספרים. אויף דער צפון־וואנט פון בית המדרש האבן זיך איבער א לענג פון פינף מעטער געפונען צוויי פאליצעס מיט ספרים. אויף דער אויבערשטער פאליצע זענען געווען ש"ס'ן און פוסקים, און אויף דער אונטערשטער: תנ"ך, מוסר־ספרים און חסידישע ליטעראטור. דעם ערשטן טייל פון דער מזרח־וואנט האט פארנומען דער ארון הקודש, אין וועלכן עס זענען געשטאנען ספרי תורה'ס. שמחת תורה צו די הקפות, פלעגט דער לאנצוטער רב ר' אליעזר שפירא זצ"ל אויך מיטברענגען זיין אייגענע ספר תורה, וואס איז באזונדערס פארהייליקט געווארן צוליב דער אפשטאמונג פון די „בני יששכר", פונעם רבין ר' צבי אלימלך מדינאוו. און כאטש די מזרח וואנט איז געווען פארנומען — האט מען נאך איןביידע ווינקלען אריינגעפאסט עטלעכע ספרים־פאליצעס. דארט זענען געשטאנען צוויי אלטע ש"ס'ן, וועלכע זענען געדרוקט געווען איינער אין סלאוויטא, אין יאר תרמ"ז, און דער צווייטער אין ווארשע, תרס"ד. אויסער די אלטע ש"ס'ן זענען אויך דארט געווען עטלעכע קלענערע, אין וועלכע עס האבן ליב געהאט צו לערנען יונגע בחורים. אויף דער דרום־וואנט, איז צווישן די פענצטער אויך געווען עטלעכע פאליצעס, און עס זענען געשטאנען גרויסע רמב"מס פון א ווינער אויסגאבע — תרצ"א, שולחן ערוך'ס, יורה דעה'ס, און הונדערטער אנדערע הלכה ספרים. די מערב־וואנט, וועלכע איז געווען פארנומען מיט די „שטעט" פון די בעלי הבתים, איז אויך נישט געווען ליידיק פון ספרים. די בעלי הבתים האבן מוותר געווען אויף באקוועמלעכקייטן און מ'האט דארטן אוועקגעשטעלט א שיין־פאלירטע ספרים־שאנק מיט לוקסוס גרויסע ווילנער ש"ס'ן.

און זאל דא פארשריבן ווערן, אז בזמן חורבן לאנצוט, ווען דאס שטעטלע יידן איז אכזריות'דיק אויסגעמארדעט געווארן דורך די דייטשע בעסטיעס — זענען צוזאמען מיט זיי אויך פארניכטעט געווארן די ספרי קודש פון לאנצוטער גרויסן בית המדרש. ספרים, אויף וועלכע עס זענען אויסגעוואקסן דורות, און וואס זענען געווען, הייליק ביי די יידן פון קהילת הקודש לאנצוט.

ג. פאַר און צווישן ביידע וועלט מלחמות

נחמן קעסטנבאום

פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט

1

די פאַר הערצליאַנישע תקופה

די השכלה־באַוועגונג, וועלכע האָט זיך שוין געהאַט פאַרפעסטיקט אין אַנדערע שטעט אין גאַליציע, איז דערשינען אין לאַנצוט ערשט אין לעצטן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט.

דער פּיאָנער פון דער השכלה באַוועגונג אין לאַנצוט איז געווען דער באַוואוסטער משכיל יצחק ווייסמאַן, אַרום וועלכן עס האָבן זיך מיט דער צייט קאָנצענטרירט אייניקע וויסנסדאָרשטיקע בחורים, וועלכע האָבן געהאַט דעם מוט דורכצוברעכן די וואַנט פון אָפּגעשטאַנענקייט און געזעלשאַפטלעכע פאַרגליווערונג אין דער יידישער גאַס.

די דאָזיקע בחורים האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ שווערן געראַנגל, ווייל דאָס חסידישע לאַנצוט מיט דעם פּאָפּולערן און איינפלוסרייכן אָרטאָדאָקסישן רב, ר׳ שמחה שפּירא זצ״ל בראש, האָט געפירט אַן עקשנותדיקן קאַמף, זעענדיק אין דער השכלה די גרעסטע סכנה פאַר דעם קיום פון דת און חסידישן שטייגער.

אין דער וואוינונג פון יצחק ווייסמאַן, וואו עס האָט זיך געפונען אַ רייכע ביבליאָטעק מיט די ווערק פון די השכלה־שרייבער, פלעגן בחורים פון בית־המדרש זיך צונויפקומען אין געהיים, כדי צו לייענען אַ בוך אָדער הערן נייעס פון דער יידישער וועלט, פון דער השכלה־באַוועגונג אין אַנדערע לענדער.

מען האָט באַדאַרפט האָבן אַ סך מוט און אַנטשלאָסנקייט, כדי אָנטיילנעמען אין די דיסקוסיעס און שמועסן אין יצחק ווייסמאַנס וואוינונג, און נישט איינער פון די דאָזיקע חסידישע בחורים פלעגט אויסמיידן זיין געזעלשאַפט, מורא האָבנדיק פאַר די אָרטאָדאָקסן.

ער אַליין, יצחק ווייסמאַן, האָט זיך געהאַלטן מוטיק און האָט נישט אָפּגעשטעלט זיין אויפקלערונגס־טעטיקייט. מיט זיינע מאמרים, וואָס זענען דערשינען אין די דעמאָלטיקע השכלה־צייטשריפטן, האָט ער זיך דערוואָרבן אָנערקענונג און אַ נאָמען מחוץ די גרענעצן פון לאַנצוט, און זיין אַרויסטרעטונג אין דער צייטשריפט „השחר״ אין יאָר 1876, אין וועלכער ער האָט זיך שאַרף אָפּגערעכנט מיט זיינע קעגנער, האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די דעמאָלטיקע בירגערלעכע קרייזן.

טראָץ אַלע די שוועריקייטן און שטערונגען איז געוואָקסן אין לאַנצוט דער קרייז פון די אָנהענגער פון די השכלה־לאָזונגען און אַפילו אין בית־המדרש, אין דער פעסטונג פון די פאַרביסנסטע קעגנער פון יעדער אויפקלערונגס־טעטיקייט, האָבן זיך שוין געפונען בחורים, וואָס האָבן פון צייט צו צייט אַריינגעשמוגלט אַ העברעאישע צייטשריפט, ווי דעם „השחר״, דעם „המליץ״, אָדער דעם ספר „התועה בדרכי החיים״ פון פרץ סמאָלענסקין און זיי געלייענט בהסתר, אויסבאַהאַלטנדיק זיך פאַר די מלמדים און אַפילו פאַר די אייגענע עלטערן, און בעת שפּאַצירגענג הינטער דער שטאָט האָבן זיי געפירט לאַנגע און הייסע דיסקוסיעס.

אַ געוויסע שטיצע האָבן די דאָזיקע מוטיקע בחורים פון בית־המדרש געפונען ביי אַ קרייז פון זין פון רייכע אָרטאָדאָקסישע עלטערן, וואָס זייער אויסערלעכער לבוש איז נאָך געווען א חסידישער, אָבער זיי זענען שוין געווען ווייט פון דער השפעה פון בית־המדרש. די דאָזיקע יונגעלייט האָבן געדאַוונט אין דער שול און אין דער דזשיקעווער קלויז, האָבן געלייענט שוין גאַנץ אָפט דייטשע קלאַסיקער אָדער אַ דייטשע צייטונג, בפרט די דעמאָלטיקע פּאָפּולערע ווינער „נייע פרייע פּרעסע״.

וויכטיק פאַר די השכלה־אָנהענגער איז שפּעטער געווען די שטיצע, וועלכע זיי האָבן געפונען אין הויז פון קהילה־פאָרשטייער, ר׳ דוד (אָדער ווי מען האָט אים גערופן דוזשע) טאַנענבאום, וועלכער האָט זיך שוין דעמאָלט דערלויבט צו ברענגען קיין לאַנצוט שלום־עליכמען אויף אַ פאָרלעזונג, וועלכע איז פאָרגעקומען אין זיין וואוינונג פאַר אַ היימישן קרייז פון צוהערער.

2

פון דער דאָזיקער סביבה זענען געקומען די ערשטע ציוניסטן אין לאַנצוט, און דאָס נאָך פאַרן דערשיינען פון ד״ר טעאָדאָר הערצלס „יודנשטאַט״. שוין אין יאָר 1884 האָט אין ווין שטודירט אַ לאַנצוטער סטודענט, לאַנעס, וועלכער האָט געהערט צו דער ווינער ציוניסטישער אַקאַדעמישער אָרגאַניזאַציע „קדימה״, און קומענדיק בעת די פעריען קיין

לאַנצוט צו זיין משפּחה, צו די טאַנענבאַומס, האָט ער געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע פאַרן ציוניסטישן געדאַנק. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, איז אַנטשטאַנען ערשט אין יאָר 1894, ווען ד״ר לאַנעס האָט געגרינדעט דעם ציוניסטישן פאַראיין „ציון״, טראָץ דעם איסור מצד דעם דעמאָלטיקן רב ר׳ שמחה.

אָבער אַ דאַנק דער הילף, וועלכע ד״ר לאַנעס האָט באַקומען פון זיין צוקונפטיקן שווער ר׳ דוזשע טאַנענבאַום, זענען צום ציוניסטישן פאַראיין צוגעשטאַנען אַ סך אָנגעזעענע בעלי־בתים און יונגע, שוין מער אויפגעקלערטע בחורים, ווי אלימלך פּערלמוטער, פּאַסטערנאַק, א. ראָזמאַרין און אַנדערע. און ווען אין דעם זעלבן יאָר 1894 האָבן די יונגע אָנפירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, ווי ד״ר אברהם זאַלץ פון טאַרנע, אַדאָלף שטאַנד און אברהם קאַרקיס פון לעמבערג, אַנטוויקלט אַ ברייט פאַרצווייגטע פּראָפּאַגאַנדע און געשאַפן ציוניסטישע פאַראיינען אין אַ ריי שטעט, איז אויך אין לאַנצוט* געגרינדעט געוואָרן דער פאַראיין „אהבת ציון״, וואָס האָט געציילט באַלד צום אָנהויב, ווי עס איז שוין דערמאָנט אין דעם דאָזיקן יזכור־בוך אויף אַן אַנדער אָרט — 45 מיטגלידער. אין לאַנצוט האָבן די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער יונגער ציוניסטישער באַוועגונג געהאַט אַ לייכטע אַרבעט, ווייל עס האָט דאָך שוין פון דעם זעלבן יאָר עקזיסטירט דער ציוניסטישער פאַראיין „ציון״ אַזוי, אַז עס איז נאָר געענדערט געוואָרן דער נאָמען פונעם פריערדיקן פאַראיין.

פון איצט אָן האָט זיך די ציוניסטישע טעטיקייט אין לאַנצוט שוין געשטיצט אויף אַ קלאָרן איינהייטלעכן פּראָגראַם, וואָס איז ענדגילטיק פאָרמולירט געוואָרן אויף דעם ערשטן צוזאַמענפאָר פון די „אהבת־ציון״ פאַראיינען, וועלכער איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין טאַרנע דעם 19־טן און 20־סטן מאַי 1897. אין דער דאָזיקער קאָנפערענץ, צו וועלכער עס זענען געקומען 48 דעלעגאַטן פון פאַרשידענע גאַליצישע שטעט, האָט אויך אָנטיילגענומען אַ דעלעגאַט פון לאַנצוט, א. ראָזמאַרין, וועלכער איז אויך געוויילט געוואָרן צום צענטראַל־קאָמיטעט פון דער געזעלשאַפט „אהבת־ציון״.*

צו דער לייטונג פון „אהבת־ציון״ אין לאַנצוט האָבן אין יאָר 1894 געהערט: אלימלך פּערלמוטער (פּרעזעס), חיים וואָלקענפעלד (וויצעפּרעזעס), א. ראָזמאַרין (ביבליאָטעקאַר) און דוד פּאַסטערנאַק (סעקרעטאַר).

אַ יאָר שפּעטער איז אַלס פּרעזעס פון פאַראיין געוויילט געוואָרן חיים וואָלקענפעלד און אַלס זיין פאַרטרעטער — געצל דרוקער. אין דער זעלבער צייט איז אויך געשאַפן געוואָרן אין לאַנצוט אַ ציוניסטישע יוגנט־גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון משה שפּירא און געצל דרוקער, צוויי ענערגישע בחורים, וועלכע האָבן אַנטוויקלט אַ שטאַרקע פּראָפּאַגאַנדיסטישע טעטיקייט צווישן דעם יונגן דור, וואָס האָט זיך נאָך געפונען אונטער דער השפּעה פון דער ערטאָדאָקס־שער סביבה. צו דער דאָזיקער אַקטיווער ציוניסטישער יוגנט־גרופּע האָבן אויך געהערט אַנדערע חברים ווי פריד, הענריק ראַמער, מרדכי היטער.

די אינטענסיווע ציוניסטישע אויפקלערונג־אַרבעט האָט טאַקע געגעבן גוטע רעזולטאַטן, און פון יאָר צו יאָר האָט זיך געשטאַרקט די השפּעה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט און עס זענען געוואָקסן די רייען פון ציוניסטישע אָנהענגער און סימפּאַטיקער, וואָס האָבן שוין נישט מורא געהאַט אָפן זיך צו אָנערקענען צום ציוניסטישן אידעאַל.

3

דער וואוקס פון דער ציוניסטישער השפּעה אין לאַנצוט

(פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — 1914)

נאָך דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס (1896), וועלכער האָט פּראָקלאַמירט די שאַפונג פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, האָט די פאַרוואַלטונג פון „אהבת־ציון״ אין לאַנצוט דערפילט אויך די אויפגאַבן פון דעם אָרטיקן קאָמיטעט פון דעם ציוניסטישן לאַנדעס־פאַרבאַנד, וואָס איז געווען אַ באַשטאַנדטייל פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. פון איצט אָן האָט מען דעם לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט געוויילט אויף פאַרזאַמלונגען פון שקל־באַזיצער.

אין דער דאָזיקער ערשטער תקופה האָט זיך דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט באַשעפטיקט קודם כל מיט פּראָפּאַגאַנדיסטישער אַרבעט, וועלכע איז נישט געווען דעמאָלט קיין לייכטע. די השפּעה פון די אָרטאָדאָקסישע מנהיגים איז נאָך געווען גרויס, און אין דעם קאַמף קעגן דעם ציוניזם זענען זיי געווען קאָמפּראָמיסלאָז. די פּראָפעסיאָנעלע יידישע אינטעליגענץ — נאָך גאָר שוואַך אין צאָל — האָט זיך גלייכגילטיק באַצויגן צו יידישע געזעלשאַפטלעכע ענינים אַרויסווייזנדיק מער אַסימילאַטאָרישע טענדענצן.

דערפאַר האָט דער ציוניסטישער געדאַנק אָנגעהויבן צו דעראָבערן וואָס אַמאָל מער אָנהענגער אין בית־המדרש. פון דאָרט זענען אַרויס די ערשטע בחורים, וואָס האָבן שוין נישט מורא געהאַט אָפן צו מאַניפעסטירן זייער ציוניסטישן גלויבן און האָבן זייער צוגעבונדנקייט צום ציוניסטישן אידעאַל אויסגעדריקט אין אַן אינטענסיווער, טאָגטעגלעכער ציוניסטישער אַרבעט, וואָס איז אין דער ערשטער תקופה פון הערצליאַנישן ציוניזם באַשטאַנען אין איינאָרדנען פאַרזאַמלונגען און פאָרלעזונגען, כדי צו געווינען וואָס מער אָנהענגער פאַרן ציוניזם, אין פאַרקויפן שקלים און אַקציעס פאַר דער באַנק פאַר קאָלאָניזאַציע און די הויפּטזאַך — זאַמלען געלט פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד. צו יענער צייט זענען נאָך אין לאַנצוט נישט געווען קיין ציוניסטישע פראַקציעס, אַזוי, אַז דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע (די אַזוי גערופענע סתם־ציוניסטן) האָט אַליין דערפילט אַלע אויפגאַבן און אָנווייזונגען פון די צענטראַלע ציוניסטישע אינסטאַנצן. אין

* זכרונות פון ד״ר אברהם זאַלץ, דעם וויצעפּרעזידענט פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, געדרוקט אין יובל־בוך „50 יאָר ציוניזם אין טאַרנע״, אַרויסגעגעבן דורכן לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע 1934.

יאָר 1904, ווען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט האָט זיך שוין ברייטער פונאַנדערגעוואָקסן און האָט שוין געהאַט אַ גענוג שטאַרקע השפעה אויף דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג, איז אין שפיץ פון לאָקאַל־קאָמיטעט געשטאַנען הערש טאַנענבאום, דער זון פון דעמאָלטיקן ראש הקהל דוד טאַנענבאום, און צו זיינע טעטיקסטע מיטאַרבעטער האָבן געהערט: געצל דרוקער, יהושע טאַנענבאום, געצל גלאַנצבערג און דער ענערגישער און איבערגעגעבענער ציוניסטישער טוער יוסף מאיר ראזמארין — אַלע טייערע, אומדערמידלעכע טוער. און ווען אייניקע ציוניסטישע מנהיגים האָבן זיך שפּעטער געמוזט פאַרנעמען מיט לאקאלער יידישער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, בפרט מיט דער אַרבעט אין דער לאַנצוטער קהילה, האָט יוסף מאיר ראזמארין אויף קיין רגע נישט אָפּגעשוואַכט זיין ציוניסטישע טעטיקייט. ער איז געווען דער „רוח החיה" פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, ער האָט אַגיטירט, דיסקוטירט, און אויף אַלע פאַרזאַמלונגען פלעגט ער אַרויסטרעטן מיט ציוניסטישע רעדעס. ער איז געווען דער שטענדיקער דעלעגאַט פון לאַנצוט אויף אַלע ציוניסטישע לאַנדס־און קרייז־צוזאַמענפאָרן, וואו ער האָט שטענדיק אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט פאַר זיינע באַמערקונגען און אויספירונגען. אין אַלע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָט מען זיך מיט כבוד באַצויגן צו ר' יוסף מאיר ראזמארין, דעם שטאָלצן און ערלעכן ייד, דעם מוטיקן קעמפער פאַרן ציוניסטישן אמת.

לאַנצוטער ציוניסטן האָבן אַרויסגעוויזן די פולסטע אַקטיוויטעט נישט בלויז ביים דערפילן די ציוניסטישע אויפגאַבן. ווען עס איז אויף דער קראָקעווער קאָנפערענץ פון גאַליצישע ציוניסטן (יולי 1906) אָנגענומען געוואָרן דער באַשלוס צו באַטייליקן זיך אין די וואַלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט אַלס באַזונדערע נאַציאָנאַל־יידישע פאַרטיי, האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט מיטן גאַנצן ברען, אַדורכגעפירט אין יאָר 1907 די וואַל־אַקציע לטובת דעם יידיש־נאַציאָנאַלן קאַנדידאַט. מען האָט אַראָפּגעבראַכט קיין לאַנצוט ציוניסטישע רעדנער, און ווען עס איז נישט מעגלעך געווען אָפּצוהאַלטן אַזאַ אַגיטאַציע־פאַרזאַמלונג אין בית־המדרש, האָט מען זיך באַנוצט מיט דער דזשיקעווער קלויז, וואו עס האָבן געדאַוונט שוין מער אויפגעקלערטע יידן.

אָבער נישט בלויז בעת וואַלן האָבן לאַנצוטער ציוניסטן אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט. אויך אַנדערע אַלגעמיין־יידישע דערשיינונגען אין יידישן נאַציאָנאַלן און געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן געפונען אַן אָפּקלאַנג אין דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. ווען אין יאָר 1910 איז אין גאַליציע דורכגעפירט געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאָלקסציילונג, און לויט דער פאַראָרדענונג פון די עסטרייכישע מאַכט־אָרגאַנען איז פאַרבאָטן געווען אָנצוגעבן יידיש אָדער העברעאיש אַלס מוטער־שפּראַך, האָבן לאַנצוטער ציוניסטן געפירט אַ שטאַרקע אַגיטאַציע פאַר אָנגעבן יידיש אָדער העברעאיש אין די אַנקעטן־בויגנס אויף דער פראַגע וועגן דער מוטער־שפּראַך. הגם דאָס האָט געדראָט מיט אַרעסט און געלט־שטראָף, האָט די דאָזיקע אַגיטאַציע געפונען אַ ברייטן אָפּקלאַנג ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

צו אַ שטאַרקן אויפבלי פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז געקומען, ווען אַלס פרעזעס פון לאָקאַל־קאָמיטעט איז געוויילט געוואָרן דער ענערגישער און איבערגעגעבענער ציוניסט, יהושע טאַנענבאום. עס זענען געוואַקסן די רייען פון דער ציוניסטישער מחנה און עס איז שוין געווען נויטיק צו דינגען איצט אַן אייגן לאָקאַל. אָבער אויך דאָס איז אין דער לאַנצוטער אָרטאָדאָקסישער סביבה געווען אַ שווער פּראָבלעם, ווייל עס איז נישט לייכט געווען אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פונעם 20־טן יאָרהונדערט צו געפינען אין לאַנצוט אַ ייד, וואָס וואָלט וואַגן צו פאַרדינגען אַ לאָקאַל פאַר ציוניסטישע אפיקורסים... האָט מען דערפאַר געדונגען אַ לאָקאַל ביי אַ קריסט, הינטער דער שטאָט. אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, זענען שוין איצט אָפטער פאָרגעקומען חברים־שמועסן, רעפעראַטן פון דעלעגאַטן פון דער ציוניסטישער צענטראַלע און מען האָט געלייענט ציוניסטישע צייטונגען.

צו דער צייט האָבן צו די טעטיקסטע חברים געהערט: שלמה גרינבוים, מרדכי היטער, גדליהו עסטליין, שרוטער, יצחק אַדלער, בערל זיסאַפעל און אברהם זאַוואַדע, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן אַ בראָשור אונטערן טיטל „מקיץ נרדמים", פאַרזען מיט אַ רעקאָמענדאַציע פון אַ באַקאַנטן רב, וועלכער האָט עדות געזאָגט אויף דעם מחברס פרומקייט. אין דער דאָזיקער בראָשור האָט אברהם זאַוואַדע געפּרוּווט אויפווייזן, אַז שיבת ציון איז אַ מצוה מן התורה און האָט דאָרט פאָלעמיזירט מיט די פרומע, וואָס זענען געווען קעגן דעם ציוניסטישן געדאַנק.

מיט דעם וווּקס פון דער צאָל מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז אויך פאַרשוווּנדן די מורא פאַר די אָרטאָדאָקסישע קעגנער און מען האָט געדונגען אַ לאָקאַל אין צענטער פון שטאָט ביי דעם ציוניסטיש געשטימטן יוסף קאַלטער, ווו מען האָט זיך שוין דערלויבט אויף עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען, נישט רעכנדיק זיך מיט דער מיינונג פון די אַנטי ציוניסטישע קרייזן פון בית המדרש.

אין נייעם לאָקאַל איז טעטיק געווען אַן אַמאַטאָרן קרייז, וואָס האָט אויפגעפירט ערנסטע יידישע דראַמען, צו וועלכע ס'פלעגט קומען אַ גרויסער עולם. (נישט איין מאָל האָט פּאַסירט, אַז פרומע עלטערן זענען געקומען אין לאָקאַל בעת אַ פאָרשטעלונג, כדי מיט כוח אַרויסצופירן זייער זון אָדער טאָכטער און צוגלייך שטערן די פאָרשטעלונג). אַ חוץ דעם איז געשאַפן געוואָרן אַ פאַראיין־ביבליאָטעק מיט העברעאישע און יידישע ביכער.

אויך אין בית המדרש איז פאָרגעקומען אַ גרויסע ענדערונג. דער ציוניזם האָט שוין דאָרט דערגרייכט אַ גרעסערער צאָל בחורים, און מען האָט זיך שוין דאָרט דערלויבט גאַנץ אָפן צו לייענען צייטונגען ווי דעם לעמבערגער „טאָגבלאַט" אָדער די קראָקעווער „המצפה". עס זענען שוין דאָרט געווען בחורים, וואָס האָבן געלערנט עברית פון וואָלקאָווסקיס בריוו. זייער באַרימט איז געווען ביי די בית המדרש בחורים

דער דערמאָנטער אומדערמידלעכער ציוניסט אברהם זאַוואָדע, וועמענס אַרויסטרעטונגען האָבן תמיד צוגעצויגן אַ גרעסערע צאָל צוהערער. נעבן אים האָט זיך תמיד געפונען זיין געטרייער חבר בערל זיסאַפּעל, וועלכער האָט אים געהאָלפן אין אַ שווערן וויכוח מיט די אָרטאָדאָקסישע קעגנער.

אין פאַראיין־לאָקאַל האָט צו דער צייט אָנגעפירט מיט דער קולטור־אַרבעט לייבטשע ראָזמאַרין, וועלכער האָט פאָרגעזעצט די טעטיקייט פון זיינע פעטערס, יוסף מאיר און דוד שלום ראָזמאַרין, וואָס האָבן זיינערצייט געהערט צו די אַקטיווסטע ציוניסטן אין לאַנצוט.

באַזונדערס לעבעדיק און רירעווודיק איז געווען אין לאָקאַל פון „אהבת ציון”, ווען עס פלעגן אַראָפּקומען אויף די פעריען יידישע לאַנצוטער סטודענטן, וואָס האָבן שטודירט אין אַנדערע שטעט נאָך איידער עס איז אין יאָר 1907 געעפנט געוואָרן אין לאַנצוט אַ גימנאַזיום. די דאָזיקע שטודירנדיקע יוגנט, וואָס איז שוין דערצויגן געוואָרן אין ציוניסטישע היימען, האָט געהערט צו די אַקטיווסטע ציוניסטישע טוער. אַזוי האָט דער יונגער, ענערגישער גימנאַזיסט ראובן ראָזענבליט, אַ זון פון יחיאל ראָזענבליט, געגרינדעט אין טאָרנע, וואו ער האָט געלערנט, אין יאָר 1909 אַ סטודענטישן ציוניסטישן קרייז, און ביז צום יאָר 1912, ווען ער האָט באַלייגט מאַטורע אין טאָרנער גימנאַזיע, געשטאַנען אין שפּיץ פון דאָזיקן קרייז, וועלכער האָט דערצויגן אַ גאַנצן דור ציוניסטישע טוער און שפּעטערדיקע געזעלשאַפטלעכע מנהיגים. נישט לייכט איז געווען צו יענער צייט צו פירן אַ ציוניסטישע אַגיטאַציע צווישן יידישע גימנאַזיסטן, ווען יעדע ציוניסטישע טעטיקייט איז געווען פאַרבונדן מיט דער סכנה דערווייטערט צו ווערן פון דער גימנאַזיע. ווען ער האָט פאַרענדיקט דאָס טאָרנער גימנאַזיום, האָט ער ווייטער אַקטיוו זיך באַטייליקט אין ציוניסטישער טעטיקייט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ראובן ראָזענבליט געוווינט מיט זיין פרוי און צוויי קינדער אין יאַראָסלאַוו ווו ער האָט געפירט אַן אַדוואָקאַטן־קאַנצעלאַריע און האָט געהערט צו די פּאָפּולערסטע אָנפירנדיקע פערזענלעכקייטן אויף דער יידישער גאַס. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה — פאַרטריבן פון יאַראָסלאַוו דורך די היטלעריסטישע רוצחים — האָט ער זיך ביז צום יאָר 1942 אויפגעהאַלטן אין לעמבערג, ווו ער איז צוזאַמען מיט זיין משפחה אומגעקומען פאַרפייניקט דורך די נאַצישע מערדער.

אין ריישע (רזשעשאָוו) ווידער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ציוניסטישער טעטיקייט צווישן די יידישע גימנאַזיסטן אַ צווייטער לאַנצוטער סטודענט, דאָלעק דרוקער, דער זון פונעם פאַרדינסטפולן געצל דרוקער, איינער פון די ערשטע ציוניסטישע עסקנים אין לאַנצוט. שוין אין די דאָזיקע יאָרן, ווען ער האָט געלעבט אין ריישע אַלס גימנאַזיסט, האָט דאָלעק דרוקער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין רעדנער־טאַלענט און צוזאַמען מיט זיין חבר אהרן היטער, אויך אַ לאַנצוטער, איינער פון פעיקסטע שילער אין גימנאַזיע, האָבן זיי ביידע געפירט אַן אַגיטאַציע און װערבירונגס־אַקציע פאַר דעם ציוניסטישן אידעאַל, בפרט צווישן דער חסידישער יוגנט אין לאַנצוט, ווען זיי פלעגן אַהיימקומען אויף די פעריען.

אַזוי איז געוואַקסן אין לאַנצוט דער כוח און השפעה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, און ווען מען האָט געדונגען אַ נייעם לאָקאַל אין שלמה װענגערס הויז אין צענטער פון דער שטאָט, האָט מען זיך שוין נישט געמוזט רעכענען מיט דער נאָענטקייט פון בית המדרש און עס איז שוין איצט געפירט געוואָרן אַן אינטענסיווע, ברייט פאַרצווייגטע ציוניסטישע טעטיקייט. אַ סך געהאָלפן דערביי האָט דער פאַקט, וואָס איצט האָבן זיך אין אים באַטייליקט אַ באַדייטנדע גרופּע פון פרויען, וואָס האָבן געהאָלפן אין דער ציוניסטישער אַרבעט זאַמלענדיק פאַרן ק.ק.ל., ווי אויך דורכפירנדיק פאַרשיידענע פאַראַנשטאַלטונגען, בפרט ביי די פאָרשטעלונגען פונעם דראַמאַטישן קרייז, וועלכער איז אַנטשטאַנען ביים פאַראיין. צו די טעטיקסטע אין דאָזיקן פרויען־קרייז האָבן געהערט: דרעזשע מילראַד, רויזע און מינע פערלמוטער, פערל מילראַד, טוני און שיינדל עסטליין און רבקה שפּיראָ.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט שוין פאַרנומען אַ גאָר וויכטיקן פּלאַץ אינעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין דער שטאָט. אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט די ראָמאַנטישע תקופה פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט, ווייל נאָך אַ צייט־אָפּשניט פון איבער 20 יאָר — זינט עס האָט זיך באַוויזן אין לאַנצוט דער ערשטער שטראַל פונעם ציוניסטישן געדאַנק — איז אויסגעוואַקסן אין לאַנצוט אַ שטאַרקער לאַגער פון איבערגעגעבענע ציוניסטישע קעמפער, וואָס האָבן זיך איצט באַמיט צו באַקענען די ברייטסטע שיכטן פון דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג מיט די יסודות פונעם הערצליאַנישן ציוניזם און פאַראינטערעסירן זיי מיט די פּראָבלעמען פון קאָנקרעטע מעשים, וואָס האָבן געפירט צו דער רעאַליזירונג פונעם ציוניסטישן פּראָגראַם.

אַ לעבהאַפטע ציוניסטיש לעבן האָט אויפגעבליט אין נייעם פאַראיינס־לאָקאַל. טאָג־טעגלעך כמעט זענען דאָרט פאָרגעקומען איצט פאַרשידענע פאַראַנשטאַלטונגען, ווי רעפעראַטן, פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיעס. אַלע דערשיינונגען אין יידישן לעבן אין לאַנצוט זענען איצט געוואָרן אַן אָביעקט פון פאַראינטערעסירונג מצד דער ציוניסטישער עפנטלעכקייט אין לאַנצוט.

אין דעם דאָזיקן לאָקאַל האָט אויך דער ענערגישער געזעלשאַפטלעכער טוער היינריך ראמער געשאַפן און אַנטוויקלט דעם מויזיקאַלישן קלוב „הזמיר” מיט זיין אויסגעצייכנטן אָרקעסטער. דער ציוניסטישער לאָקאַל איז געוואָרן איצט דער זאַמלפּונקט פאַרן אַלטן און יונגן דור ציוניסטן, אַ צענטער פאַר אומדערמידלעכער טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישער טעטיקייט און יידישן קולטורעלן און געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנצוט.

.4

באַגרענעצטע ציוניסטישע טעטיקייט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914, האָט זיך צוגלייך מיט יעדער סאָציאַלער און קול־

טורעלער טעטיקייט אָפּגעשטעלט אין לאַנצוט אויך די ציוניסטישע אַרבעט. כמעט אַלע אָנפירנדע חברים ווי אויך אַ גרויסער צאָל מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זענען מאָביליזירט געוואָרן צו דער עסטרייכישער אַרמיי און ווען די רוסן האָבן באַלד נאָכן אָנהייב פון דער מלחמה אָקופּירט לאַנצוט, איז אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אַנטלאָפן אַלס פּליטים אין די ווייטערע עסטרייכישע קרוינלענדער. די ווילדע מעשים פון די קאָזאַקישע אָפּטיילונגען האָבן גורם געווען, אַז די יידישע באַפעלקערונג אין לאַנצוט האָט געלעבט אין שטענדיקן פּחד. אין אַזעלכע באַדינגונגען האָט נישט געקענט זיין קיין רייד וועגן וועלכער ס'איז געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

ערשט נאָך דער מפלה פון דער רוסישער אַרמיי הינטער גאָרליץ, איז לאַנצוט באַפרייט געוואָרן פון דער רוסישער אינוואַזיע און עס האָבן זיך צוריקגעקערט די עסטרייכישע מיליטערישע און אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַנען. אין מיליטער האָבן זיך געפונען יידישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט פאַרבליבענע יונגע ציוניסטן, וואָס זענען נאָך פריי געווען פון מיליטער־דינסט, געפּרוּווט צוריק אויפלעבן די ציוניסטישע טעטיקייט אין לאַנצוט.

פון פריערדיקן ציוניסטישן לאָקאַל איז בעת דער רוסישער אינוואַזיע, אַלץ פאַרשוווּנדן. מען האָט געדונגען אַ קליינעם לאָקאַל ביי יחיאל ראָזענבליט. דאָרט האָבן ציוניסטן יעדן אָוונט געלייענט צייטונגען און פאַרבראַכט די צייט מיט שמועסן וועגן דער לאַגע אין ציוניזם און וועגן נייע האָפענונגען אין צוזאַמענהאַנג מיט די ידיעות וועגן אַ יידישן לעגיאָן, וואָס קעמפט ביי דער זייט פון די ענגלענדער, וועלכן גרייטן זיך צו פאַרטרייבן די טערקן פון ארץ־ישראל. אַזעלכע ידיעות האָבן געהויבן די שטימונג און דערמוטיקט צו נייע אָנשטרענגונגען פאַר ציוניסטישער טעטיקייט.

ביי דעם פאַראיין „אהבת־ציון" איז פאַר דער מלחמה געווען טעטיק אַ רייכע ביבליאָטעק, פון וועלכער עס איז גאָר ווייניק געבליבן. איצט זענען צוריק צונויפגעזאַמלט געוואָרן די ביכער און דערגענצט מיט נייע ביכער־שפּענדונגען, איז די ביבליאָטעק ווידער געעפנט געוואָרן אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. זייער אַקטיוו זענען דעמאָלט געווען ביי דער דאָזיקער אַרבעט די חברים: יוסף ראָזענבאַך און יעקב פאַסט, ביידע עסטרייכישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן צייטווייליק געדינט אין לאַנצוט.

אַן אַנדערער יידישער סאָלדאַט אין דער ראַנג פון אַן אונטעראָפיציר אין דער עסטרייכישער אַרמיי, וואָס האָט אויך געדינט אין לאַנצוט, מיטן נאָמען מאָרגענשטערן, האָט זיין גאַנצע פרייע צייט געווידמעט דער ציוניסטישער אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער יידישער יוגנט, וועלכע ער האָט מיט זיינע פאָרלעזונגען פאַראינטערעסירט פאַר ציוניסטישע פּראָבלעמען, און מקרב געווען צו דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. מיט דער צייט האָבן זיך אַרום דעם דאָזיקן קרייז פון יוגנטלעכע ציוניסטן קאָנצענטרירט די יידישע גימנאַזיסטן, און בעת עס האָבן זיך אין גאַליציע באַוויזן די ערשטע שפּראָצונגען פון דער ציוניסטישער „השומר הצעיר" באַוועגונג, איז אויך אין לאַנצוט נאָך בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אונטער דער אָנפירונג פון צוויי יידישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן געדינט אין אַן עסטרייכישער מיליטער־אָפּטיילונג אין לאַנצוט — מונדעק לאנדאו און יהושע קעסטין — אַנטשטאַנען אַ קבוצה פון „השומר הצעיר".

צום אויפלעבן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט פיל בייגעטראָגן די אַנוועזנהייט פון מערערע יידישע אָפיצירן, וואָס האָבן אין זייערע שטעט און שטעטלעך פאַר דער מלחמה געהערט צו די אַקטיווע ציוניסטישע טוערס. עס איז גענוג צו דערמאָנען אַזעלכע פּערזענלעכקייטן ווי ד"ר ראָזענטאַל און ד"ר ליכטגאַרטן, ביידע דאָקטוירים אין מיליטער־דינסט, וואָס האָבן אַ סך בייגעטראָגן צום אויפבלי פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, אפילו אין די שווערע מלחמה באַדינגונגען. זיי איז דאָס געלונגען צו באַקומען פאַר דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע דעם פּרעכטיקן זאַל פון דעם באַאַמטן־קאַסינאָ אין לאַנצוט, צו וועלכן יידן האָבן פריער נישט געהאַט קיין צוטריט. און טאַקע אַ דאַנק דעם איז איצט מעגלעך געווען אין דעם דאָזיקן זאַל איינצואָרדנען גרעסערע פאַראַנשטאַלטונגען, וועלכע פלעגן תמיד צוציען אַ גרויסן עולם. צו דער הערלעכסטער און גאָר געלונגענער פאַראַנשטאַלטונג פון דער דאָזיקער תקופה געהערט בלי ספק דער פעסטלעכער מכבי־אָוונט מיט אַ רייכן מוזיקאַליש־וואָקאַלישן פּראָגראַם, דערביי האָט אַ שטאַרקן רושם געמאַכט די פעסט־רעדע פון ד"ר משה וואַלד פון ריישע.

אויף אַזאַ אופן איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. דער פאַראיינס־לאָקאַל ביי יחיאל ראָזענבליט איז שוין געווען צו קליין און מען האָט געדינגען אַ גרעסערן לאָקאַל אין הויז פון דער משפחה שיפער. איצט האָט זיך אָנגעהויבן אַ רעגולערע ציוניסטישע טעטיקייט. עס איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט ווי אויך די ק.ק.ל. קאָמיסיע. פאָרזיצער פון לאָקאַל קאָמיטעט איז געווען איצט דער חבר מנחם רייך, וועלכער האָט צוגלייך מיט גרויס דערפאָלג אָנגעפירט מיט דער אַרבעט פאַרן ק. ק. ל. און צו זיין הילף האָט ער געהאַט אַ גרופּע פון איבערגעגעבענע, געטרייע חברים. צו דעם דאָזיקן אַקטיוו האָבן דעמאָלט געהערט די חברים: יוסף זייפערט, שמואל זאַוואַדע, אליעזר סטעמפעל, חיים לוקסענבורג, קלמן טראַמפּעטער, דב גאָלדשטיין, צבי קעשטעכער — אַ דיסציפּלינירטע גרופּע פון באַוווּסטע ציוניסטישע טוער, וואָס האָבן מיט זייער התלהבותדיקער און קרבנות־פולער ציוניסטישער טעטיקייט פיל בייגעטראָגן צום ווידעראויפבוי און וווּקס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט.

אויך דער יונגער ציוניסטישער דור האָט אויסגעפילט די ציוניסטישע רייען אונטער דער אָנפירונג פון מנחם סטעמפּעל, חיים העבענשטרייט, שמעון וואָלקענפעלד, מנחם בוימאייל, מנחם זאָנענשיין און דעם שרייבער פון די שורות.

עס איז אויך אַקטיוויזירט געוואָרן די פרויען־גרופּע ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און מיט דער הילף פון דער ענערגישער פרוי פערל שיפער איז אָרגאַניזירט געוואָרן די

סעקציע פון ציוניסטישע פרויען, וועלכע האָבן פיל מיטגעהאָלפן אויף אַלע געביטן פון ציוניסטיש־קולטורעלער, ווי אויך זאַמלונגס־און ווערבירונגס־טעטיקייט. מיט דער פרויען־גרופּע ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעפירט די פרוי רויזע פערלמוטער און מיט דער מיטווירקונג פון אַזעלכע אַרבעטסזאַמע און איבערגעגעבענע חברות ווי די פרויען שיפּער, אַפּטער, ראָזמארין, מילראד, שפירא, פערלמוטער, עסטליין — האָט דער ציוניסטישער פרויענקרייז פיל בייגעטראָגן צו דער פאַרשטאַרקונג און וווקס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט.

עס זענען געקומען די טעג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע. די שטימונג אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט איז געווען אַ דערהויבענע און עס זענען געוואַקסן די ציוניסטישע רייען. גאָר אָפט זענען שוין איצט פאָרגעקומען ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען אין בית המדרש ווי אויך אין דער שול, אויף וועלכע עס פלעגן שוין אָפן אַרויסטרעטן מיט ציוניסטישע רעפעראַטן דעלעגאַטן פון דער ציוניסטישער צענטראַלע אין קראָקע אָדער פון אַנדערע גרעסערע שטעט. צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט שוין פאַרנומען אַ שטאַרקע פּאָזיציע אין דעם יידישן געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן לעבן אין דער שטאָט.

.5

פאַרשטאַרקטע ציוניסטישע טעטיקייט אין לאַנצוט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין אָקטאָבער 1918 האָבן קאַפּיטולירט די צענטראַלע מלוכות און עס איז זיך צעפאַלן די עסטרייך־אונגאַרישע מאָנאַרכיע. עס איז אַנטשטאַנען דאָס נייע אומאָפּהענגיקע פּוילן, וואָס האָט אויך אַרומגענומען גאַליציע. לויט דעם באַשלוס פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער לאַנדעס־אָרגאַניזאַציע אין קראָקע, זענען אויפן 14־טן אָקטאָבער 1918 גערופן געוואָרן אין גאַנץ גאַליציע גרויסע מאַניפעסטאַציעס פון דער יידישער באַפעלקערונג, אויף וועלכע עס זענען פּראָקלאַמירט געוואָרן די נאַציאָנאַל־יידישע פאָדערונגען — מיט דעם אַפּעל צום פּוילישן פאָלק וועגן אָנערקענען די היסטאָרישע רעכט פון יידישן פאָלק אויף ארץ־ישראל, דערביי זענען אויך אַרויסגעשטעלט געוואָרן פאָדערונגען וועגן דעמאָקראַטיזירן די יידישע קהילות אַלס די נאַציאָנאַל־יידישע פאָלקס־פאַרטרעטערשאַפט.

אויך אין לאַנצוט איז איצט איינגעטראָטן אַן ענדערונג אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. די האָפענונגען, וואָס זענען געקומען מיט דער פּראָקלאַמירונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָבן געשטאַרקט דעם גלויבן אין דער מעגלעכקייט פון דער באַלדיקער רעאַליזאַציע פונעם ציוניסטישן אידעאַל, און יידן, וואָס האָבן זיך פריער פאַרהאַלטן גלייכגילטיק אָדער אפילו פיינטלעך צום ציוניזם, האָבן זיך איצט דערנענטערט צו דער ציוניסטישער פאָן. און ווען עס האָבן זיך פון פראָנט צוריקגעקערט קיין לאַנצוט יידישע סאָלדאַטן — צווישן זיי מערערע פון די פריערדיקע אַקטיווע מיטגלידער פון „אהבת ציון" פאַראיין, האָט ווידער אויפגעלעבט אין אונדזער שטאָט די ציוניסישע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז איצט געשטאַנען פאַר וויכטיקע און גרויסע אויפגאַבן.

באַלד אָבער זענען צערינען די געהויבענע שטימונגען און האָפענונגען, מיט וועלכע עס איז אויף דער יידישער גאַס באַגריסט געוואָרן די נייע תקופה פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט. איבערן גאַנצן לאַנד איז אַדורך אַ כוואַליע פון אומרוען און איבערפאַלן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז באַדראָט געוואָרן אין איר פיזישער עקזיסטענץ, נישט רעדנדיק שוין וועגן די אָפטע רויבפאַלן פון יידישע פאַרמעגנס. לויטן רוף פון דער קראָקעווער ציוניסטישער עקזעקוטיווע איז אויך אין לאַנצוט געשאַפן געוואָרן אונטער דער אָנפירונג פון ענערגישן ציוניסטישן טוער שלמה גרינבאום אַ יידישער נאַציאָנאַל־ראַט, אין וועלכן עס זענען אַריין רעפּרעזענטאַנטן פון אַלע יידישע געזעלשאַפטלעכע גרופּן און שיכטן בתוכם מיט די ציוניסטישע אַקטיוויסטן. אַזוי ווי אין לאַנצוט האָט דעמאָלט אַ חוץ דער ציוניסטישער פאַרטיי נישט עקזיסטירט קיין שום אַנדערע יידישע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע, האָט דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט פאָרגעשטעלט מיט זיך די אמתע רעפּרעזענטאַנץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

אַ חוץ דער אַקציע קעגן דער אַלטער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט זיך די הויפּט־טעטיקייט פון נאַציאָנאַל־ראַט קאָנצענטרירט אַרום דער שאַפונג פון יידישן זעלבסטשוץ, וועלכער האָט מוטיק פאַרטיידיקט דאָס לעבן און דאָס האָב און גוטס פון דער באַדראָטער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט און פאַרשריבן איינס פון די שענסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון לאַנצוטער יידנטום.

פאַר גאָר גרויסע אויפגאַבן איז איצט געשטאַנען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. די נייע מעגלעכקייטן פאַר ציוניסטישער אויפבוי־אַרבעט אין ארץ־ישראל האָבן געפאָדערט די שאַפונג פון אַן ענערגישער שטאַרקער אָנפירערשאַפט, וועלכע עס האָט איבערגענומען דער שוין פון פריער פאַרדינסטפולער ציוניסטישער עסקן, דער אינזש. שפּאַץ, נאָכדעם ווי ער איז צוריקגעקומען אַלס עסטרייכישער אָפיציר פון פראָנט און האָט זיך באַזעצט אין לאַנצוט. צוזאַמען מיט עטלעכע יונגע אַקאַדעמיקער, וואָס זענען אויפגעוואַקסן אין אַקטיווער ציוניסטישער אַרבעט און זענען איצט געקומען פון עסטרייכישן מיליטער — ווי אַברהם דרוקער, ראובן ראָזענבליט (וועלכער איז באַלד אַוועק פון לאַנצוט און איבערגענומען די לייטונג פון ארץ־ישראל־אַמט אין קראָקע), אהרון היטער, שלמה גרינבאום, ד״ר מארקעל, ליאון דישע, משה עסטליין, חיים טרוירינג, ווי אויך די פרויען רויזע פערלמוטער, רבקה שפּירא און הדס מילראד, — האָט אינזש. שפּאַץ דערפירט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט צו אַן אַקטיוון און דעצידירנדיקן פאַקטאָר אינעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנצוט. זיין ערלעכער ענטוזיאַזם און אומאונטערבראָכענער גלויבן אין ציוניסטישן אידעאַל האָט דער גאַנצער ציוניסטישער אַקטיווער מחנה אין לאַנצוט צוגעגבן מוט אין זייער ציוניסטישער אַרבעט.

אין דעם נייעם גרויסן פאַראיין־לאָקאַל ביי דער משפחה

שיפּער, זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן צאָלרייכע עפנטלעכע פֿאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס פֿלעגן אָפט אַרויסטרעטן באַקאַנטע ציוניסטישע רעדנער פֿון דער ציוניסטישער צענטראַלע אין קראָקע. בעת איינער אַזאַ פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אינעם פֿאַראיין־לאָקאַל, איז דערשינען די פּאָליציי און ווען ס'איז נישט געלונגען אַרויסצושפּרינגען דורך אַ פֿענצטער, איז אַרעסטירט און אַוועקגעפֿירט געוואָרן צו דער פּאָליציי־קאָמענדאַנטור אונטער דער באַשולדיקונג, אַז ער האָט אָנטיילגענומען אין אַן אומלעגאַלער פֿאַרזאַמלונג. ערשט נאָך אַן אינטערווענץ מצד פֿאַרשידענע איינפֿלוסרייכע בירגער, איז געלונגען צו באַפֿרייען די אַרעסטירטע און צו אַנולירן די אָנקלאַגע וועגן אָפּהאַלטן אַן אומלעגאַלע פֿאַרזאַמלונג.

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער אינצידענט האָט נישט אויפֿגעהאַלטן דעם כסדרדיקן וווּקס פֿון דער טעטיקייט פֿונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אויף אַלע געביטן פֿון ציוניסטישן לעבן אין אונדזער שטאָט. אין יאָר 1919 — ווען די עקזעקוטיווע פֿון דער ציוניסטישער לאַנד־אָרגאַניזאַציע אין קראָקע האָט אַדורכגעפֿירט אַ רעאָרגאַניזאַציע פֿון אַלע ציוניסטישע לאָקאַל־קאָמיטעטן אין מערבֿ־גאַליציע, איז אויך אין לאַנצוט באַשלאָסן געוואָרן אויסצוברייטערן דעם אָרטיקן לאָקאַל־קאָמיטעט און אַריינצוציִען צו דער אַרבעט אַקטיוויסטן פֿון דער יוגנט. צו דעם צוועק איז סוף 1919 פֿאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, אויף וועלכער עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער לאָקאַל־קאָמיטעט אין פֿאָלגנדן צוזאַמענשטעל: אינזש. שפּאַץ, היטער אַהרון, גרינבאום שלמה, דרוקער דאָלעק, ד"ר מאַרקעל לעאָן, דישע לעאָן, עסטליין משה, טרווירינג חיים, נוסבאום יחיאל, זאוואַדע שמואל, קעשטעכער הערש, דרעזשע מילראַד, רויזע פּערלמוטער, רבקה שפּירא, מלכה אַפּטער, שיפּער און אַלס פֿאַרטרעטער פֿון דער יוגנט אליעזר סטעמפּל און נחמן קעסטענבאום. אַלס פּרעזעס פֿון לאָקאַל־קאָמיטעט איז געוויילט געוואָרן אינזש. שפּאַץ אברהם און אַלס זיינע פֿאַרטרעטער שלמה גרינבאום און דאָלעק דרוקער. אַלס סעקרעטאַר איז באַשטימט געוואָרן אליעזר סטעמפּעל. דאָס זענען געווען איבערגעגעבענע, געטרייע און אומדערמידלעכע דינער פֿונעם ציוניסטישן אידעאַל, וואָס האָבן אין אַ גאָר קורצער צייט דערפֿירט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע צו אַנטוויקלונג און אויפֿשטייג. די אָנפֿירנדיקע חברים, דער אינזש. שפּאַץ, אברהם דרוקער און שלמה גרינבאום — ענטוזיאַסטישע ציוניסטישע טוער, האָבן זיך ממש מקריב געווען אין זייער התלהבות און איבערגעבנקייט צום ציוניסטישן אידעאַל במשך לאַנגע יאָרן. זיי האָבן זיך מיט גאָלדענע אותיות פֿאַרשריבן אין דער געשיכטע פֿון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט. אויך די אַנדערע מיטגלידער פֿונעם דאָזיקן לאָקאַל־קאָמיטעט האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אומבאַצווינגלעכן ווילן און קרבנותפֿולער איבערגעבנקייט ביים דערפֿילן אַלע אויפֿגאַבן, וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיט דער טאָגטעגלעכער ציוניסטישער אַרבעט. אַלע, מוטיקע ציוניסטישע קעמפֿער, וואָס האָבן אין משך פֿון לאַנגע יאָרן געדינט אַלס מוסטער מיט זייער טיפֿער טרייַשאַפֿט און גלויבן צום ציוניזם. ווייניק וועג פֿון די דאָזיקע ליבע, טייערע פֿריינט איז געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט... כמעט אַלע זענען שפּעטער בעת דעם חורבן פֿונעם פּוילישן יידנטום פֿאַרפֿייניקט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים... צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַנצוטער יידנטום זענען זיי געפֿאַלן על קדוש השם.

.6
די פֿאַרשטאַרקטע טעטיקייט פֿאַרן ק.ק.ל.

דער דערמאָנטער נייער לאָקאַל־קאָמיטעט איז צוגעטראָטן צו אַן אינטענסיווער טעטיקייט, קודם כל פֿאַרן קרן קימת לישראל. אָן דער שפּיץ פֿון דער רעאָרגאַניזירטער ק.ק.ל.־קאָמיסיע איז געשטאַנען דער ענערגישער דאָלעק דרוקער מיט דעם אַרבעטזאַמען אליעזר סטעמפּל אַלס סעקרעטאַר. די פֿאַרשטאַרקטע טעטיקייט פֿון דער ק.ק.ל.־קאָמיסיע האָט אינגיכן געבראַכט גוטע רעזולטאַטן.

נאָכן אָפּפֿאָרן פֿון אליעזר סטעמפּעל מיט דער ערשטער חלוצישער גרופּע קיין ארץ־ישראל און באַלד דערנאָך, ווען דאָלעק דרוקער איז אַוועק קיין אויסלאַנד, כדי צו ענדיקן זיינע אוניווערזיטעטס־סטודיען, האָט מיט דער אַרבעט פֿאַר ק.ק.ל. אָנגעפֿירט מנחם רייך אַלס פֿאָרזיצער פֿון דער קאָמיסיע און פּנחס צוויבל אַלס סעקרעטאַר. צו דער צייט האָבן צו דער ק.ק.ל. קאָמיסיע געהערט נאָר די חברים פֿון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און די יוגנטלעכע פֿון „השומר הצעיר". ערשט אָנהייב 1925 איז אין דער אָנוועזנהייט פֿונעם דירעקטאָר פֿון קראָקעווער ק.ק.ל. צענטראַלע משה ווייזנפֿעלד אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע ק. ק. ל. קאָמיסיע, צו וועלכער עס האָבן שוין געהערט די דעלעגאַטן פֿון דער פּועלי־ציון פּאַרטיי, און די לייטונג מיט דער ק.ק.ל. קאָמיסיע האָבן איבערגענומען ד"ר מאַרקעל לעאָן אַלס פֿאָרזיצער און צבי קעשטעכער, אַלס סעקרעטאַר, וועלכע האָבן אָנגעפֿירט מיט דער אַרבעט פֿאַרן ק.ק.ל. אויך שפּעטער, ווען אין דער קאָמיסיע האָבן אָנטיילגענומען דעלעגירטע פֿון אַנדערע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס זענען אינצווישן אַנטשטאַנען אין לאַנצוט. אַ דאַנק דער פֿרוכטבאַרער און אָפּפֿערווייליקער אַרבעט פֿון דער דאָזיקער קאָמיסיע זענען שטענדיק געוואַקסן די הכנסות פֿון ק.ק.ל., און אויף דעם געביט האָט לאַנצוט פֿאַרנומען אין מערבֿ־גאַליציע אַ בכבודיקן אָרט. וועגן דער דערפֿאָלגרייכער טעטיקייט פֿון דער דאָזיקער ק.ק.ל. קאָמיסיע זאָגן עדות די רעזולטאַטן פֿון די פֿאַרשידענע אַקציעס פֿאַר די ארץ־ישראלדיקע פֿאָנדן, וועלכע זענען אין דער דאָזיקער תקופֿה — ביז צום אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה — דורכגעפֿירט געוואָרן אין לאַנצוט. אַזוי לייענען מיר, למשל, אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון לאַנצוט, וואָס איז דערשינען אינעם קראָקאָווער „נאָווי דזיענניק" פֿון 2.2.1929, אַז בעת דער אַקציע פֿאַרן אויסקויפֿן 160 דונאַם ארץ־ישראל באָדן אין עמק איז געזאַמלט געוואָרן אַ באַדייטנדע — ווי פֿאַר די לאַנצוטער באַפֿעלקערונג — סומע פֿון 228 זל.

נאָכן יאָר 1930, ווען עס זענען אין לאַנצוט טעטיק געווען נאָך אַנדערע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און בפרט ווען עס זענען געוואַקסן די רייען פון ציוניסטישער יוגנט, וואָס איז געווען אָרגאַניזירט אין פאַרשידענע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, האָט די אַרבעט פאַר די ארץ־ישראלדיקע פאָנדן — ק.ק.ל. און קרן היסוד ארויסגעוויזן אַ כסדרדיקן וווּקס און דאָס אַ דאַנק דער האַרמאָנישער צוזאַמענאַרבעט פון די אַלע ציוניסטישע ריכטונגען, וועלכע זענען אין די לעצטע יאָרן פאַר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה טעטיק געווען אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט.

אַזוי זענען אין דער דאָזיקער תקופה טעטיק געווען אין דער ק.ק.ל. קאָמיסיע די רעפּרעזענטאַנטן פון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, פון דער פועלי ציון פּאַרטיי, פון מזרחי, וויצא און רעוויזיאָנסיטן ביז צו זייער אַרויסטריט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. אין איבערגעבנקייט און פרוכטבאַרער אַרבעט פאַרן ק.ק.ל. האָבן ריוואַליזירט צווישן זיך אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן שוין דעמאָלט עקזיסטירט אין לאַנצוט, ווי „עקיבא“, „השומר הצעיר“, „פרייהייט“, „הנוער הציוני“ און אַ געוויסע צייט אויך „בית״ר“. צו די אַקטיווסטע טוער פאַרן ק.ק.ל. האָבן דעמאָלט געהערט קודם כל די אַלגעמיינע ציוניסטן, וועלכע זענען געווען אָרגאַניזירט אין פאַראיין „השחר“, ווי חיים לוקסענבורג, קלמן טראָמפּעטער, שמואל און צבי זאַוואַדע, מנחם סטעמפּל, בערל גאָלדשטיין און יוסף זייפערט. שפּעטער אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אין דער אַרבעט פאַרן ק.ק.ל. אויסגעצייכנט די חברים פון „השחר“: חיים העבענשטרייט, געצל עסטליין, שמעון וואָלקענפעלד, לייזער פאַס, צבי זאַווערהאַפט, מיכאל וואָלצער, משה ראָזענבליט, העניה גרייזמאַן, יוסף טוכפעלד, דוד טראָמפּעטער, ישראל בירנבוים, יעקב מילראַד, דוד בומאייל, משה כץ, משה גאָלדשטיין, שלמה רעגענבויגן, און שמואל גרייזמאַן. עס מוזן אויך דערמאָנט ווערן די פרויען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער פרויען־גרופּע, וואָס זענען ביי יעדער געלעגנהייט בייהילפיק געווען ביי דער אַרבעט פאַר זאַמלען פאָנדן אָדער איינאָרדנען פאַראַנשטאַלטונגען, כדי צו פאַרגרעסערן די הכנסות פונם ק.ק.ל. דאָס זענען געווען די פרויען: שיינדל מילראַד, די שוועסטערן אַפּטער, חיה שיפער, חוה שטעלצער, גיטל שענמאַן, חוה פלאַשען, בערטאַ פלאַשען, שיינדל סטעמפּל, רבקה באַט און נאָך אַ סך אַ סך אַנדערע אַקטיווע חברות און חברים פון דער ציוניסטישער מחנה אין לאַנצוט, וואָס האָבן אין די שווערסטע באַדינגונגען און ביי יעדער געלעגנהייט געוועקט און גערופן לאַנצוטער יידן צו שפּענדן פאַר דעם אויפבוי פון ארץ־ישראל. אַ דאַנק דער איבערגעגעבנער און מיפּולער אַרבעט פון דעם גרויסן קרייז אַקטיווע ציוניסטן איז די טעטיקייט פאַרן ק.ק.ל. אין לאַנצוט געשטאַנען אויף אַ געהעריקער מדרגה און האָט אַ דאַנק די גוטע רעזולטאַטן געפונען די פולע אָנערקענונג ביי דער צענטראַלע אין קראָקע. אין דער דאָזיקער דערפאָלגרייכער טעטיקייט פאַרן ק.ק.ל. האָבן אויך אַ גרויסן אנטייל גענומען אַלע אַנדערע ציוניסטישע פראַקציעס און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן עקזיסטירט אין לאַנצוט.

7.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע פאַר נייע אויפגאַבן

אָבער אויך אויף אַנדערע געביטן פון ציוניסטישער טעטיקייט האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט אַרויסגעוויזן אַ שטענדיקע זאָרג און אַקטיוויטעט. עס זענען געוואַקסן די רייען פון באַוווּסטזיניקע און דיסציפּלינירטע ציוניסטן צווישן דער יוגנט און עס איז צוגעקומען אַ גרויסע צאָל סימפּאַטיקער פון צווישן דעם עלטערן דור לאַנצוטער יידן. די ראַמען פונעם „אהבת ציון“ פאַראיין זענען שוין געווען צו ענג און עס איז אַנטשטאַנען די נייטווענדיקייט צו שאַפן אַ נייע אָרגאַניזאַציאָנעלע פאָרעם, וואָס זאָל אַרומנעמען דעם עלטערן דור פון אויסגעפּרוּווטע ציוניסטישע עסקנים, ווי אויך דעם גרויסן רעזערוואַר פון יינגערע כוחות, וואָס האָבן זיך געשטעלט אין דינסט פון ציוניסטישער אַרבעט. דערפאַר האָבן די אָנפירער פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט, לייגנדיק גרויס געוויכט אויף דער נויטווענדיקייט אָרגאַניזאַציאָנעל און אידעיש צו פאַרפעסטיקן דעם גרויסן צופלוס פון יונגע און עלטערע ציוניסטן — געשאַפן דעם ציוניסטישן פאַראיין „השחר“, אין וועלכן עס האָט זיך קאָנצענטרירט אַ חוץ די פאַרדינסטפולע ציוניסטישע עסקנים פון „אהבת ציון“, אַ שטאַרקער אַקטיוו פון עלטערע ציוניסטישע יוגנט און דערמיט איז געשאַפן געוואָרן אַ פעסטער פונדאַמענט, אַ דאַנק וועלכן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט האָט זיך פונאַנדערגעוואַקסן און געוואונען דעם דאָמינירנדיקן איינפלוס אויף דער יידישער גאַס אין דער שטאָט.

צו די ערשטע אָנפירער פון „השחר“ האָבן געהערט אהרן היטער אַלס פרעזעס, חיים טרוירינג אלס סעקרעטאַר און די חברים: אליעזר סטעמפּל, שמואל זאַוואַדע, חיים לאָקסענבורג, קלמן טראָמפּעטער, צבי קעשטעכער, בערל גאָלדשטיין, מנחם סטעמפּל און נחמן קעסטענבוים. אַ הערלעכער ביישפּיל פאַר אומדערמידלעכער ציוניסטישער טעטיקייט איז געווען דער פאָרזיצער פונם פאַראיין „השחר“, אהרון היטער, וועלכער איז אין משך פון אַ לענגערער צייט געווען דער פאַקטישער און גייסטיקער אָנפירער פון די יינגערע ציוניסטישע קאַדרען. זיין קראַנקהייט, וועלכע ער האָט באַקומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אים נישט אָפּגעהאַלטן פון זיין קרבנותפולער ארבעט פאר דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנצוט. זיינע קורסן פון יידישער געשיכטע פלעגן תמיד צוציען אַ גרויסע צאָל צוהערער און זיינע רעפעראַטן אויף פארשידענע טעמען האָבן אַרויסגערופן אַן אַלגעמיינע פאַראינטערעסירונג ביי די ברייטסטע קרייזן פון דער ציוניסטישער יוגנט. לײדער האָט זיין שוואַכער געזונטצושטאַנד געצוווּנגען אים אָפּצוזאָגן זיך פון דער פירונג מיטן „השחר“ און אויך זיין אָרט האָט די אָנפירונג מיטן דאָזיקן פאַראיין איבערגענומען שמואל זאַוואַדע, וועמען עס האָט אין דער שווערער אויפגאַבע באַדייטנד געהאָלפן נחמן

קעסטענבוים. די אָפטע פאַרזאַמלונגען, שמועסן און דיסקוסיעס אויף פאַרשידענע טעמען, מיט וועלכע עס האָבן אויך אָנגעפירט מנחם סטעמפעל, ד״ר דאָלעק דרוקער און ד״ר ראובן ראָזענבליט, האָבן אַריינגעבראַכט לעבן אינעם „השחר״, דערביי איז ביים פאַראיין רעאָרגאַניזירט געוואָרן דער אָרקעסטער „הזמיר״, וועלכן עס האָט פאַר יאָרן געגרינדעט דער אַקטיווער געזעלשאַפטלעכער טוער הערש ראמער. דער „הזמיר״ מיט זיין אָרקעסטער, אין וועלכן די עיקר־ראָלע האָבן געשפּילט בערל און שמעון וואלקענפעלד, משה פיילשוס און אברהם שענמאַן, האָט זיך דערוואָרבן אַ גרויסע פּאָפּולאַריטעט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט.

באַדייטנד אַנטוויקלט האָט זיך דער „השחר״ אונטער דער לייטונג פון נחמן קעסטענבוים, וועמען עס איז געלונגען צו אָרגאַניזירן ביים פאַראיין אַ גוט פונקציאָנירנדע דראַמאַטישע סעקציע, וועלכע האָט אויסגעפירט אָפטע פאָרשטעלונגען פון יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור.

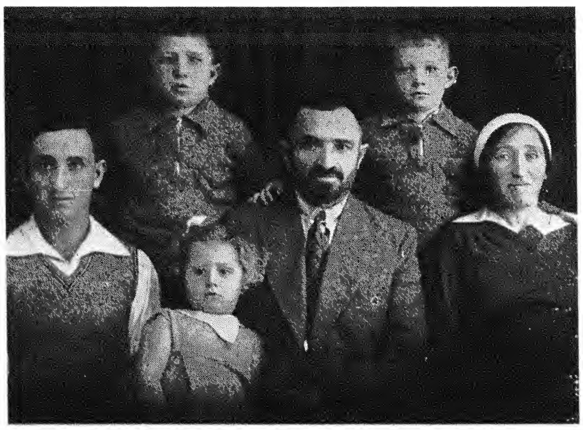
בכלל איז אינעם פאַראיין „השחר״ אויף אַ הויכן ניוואָ געשטאַנען די קולטורעלע טעטיקייט און באַזונדערס האָבן אַ גרויסע פאַראינטערעסירונג אַרויסגערופן די רעפעראַטן פון ד״ר אידא לאַטרינגער, איבער אַלגעמיינע ליטעראַטור און פון נחמן קעסטענבוים, איבער העברעישע ליטעראַטור, דערביי זענען אין לאָקאַל פון „השחר״ איינגעאָרדנט געוואָרן אָפטע טיי־אָוונטן מיט ליטעראַריש־הומאָריסטישע פּראָגראַמען און אַנדערע פאַרווייַלונגען.

חלוציזם און „הגשמה עצמית״ אין לאַנצוט

איצט — ווען די ציוניסטישע באַוועגונג אין לאַנצוט האָט שוין געוואונען די יידישע יוגנט, האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון חלוציזם, פון דער באַוועגונג, וואָס האָט אָנגעשריבן אויף איר פאָן „הגשמה עצמית״. מיט דער ערשטער חלוצישער גרופּע, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, האָבן אָנגעפירט די תמיד אַקטיווע און ענערגישע חברים אהרון היטער, אליעזר סטעמפּל, קלמן טראמפּעטער, יוסף זייפערט און שמואל זאַוואדע. און הגם עס איז נישט לייכט געווען צו דערשלאָגן זיך צו אַ סערטיפיקאַט, האָבן די ערשטע לאַנצוטער חלוצים אין דער תקופה 1919—1924 טראָץ אַלע שוועריקייטן און שטערונגען אָנטיילגענומען אין דער גרויסער כוואַליע פון עליה קיין ארץ־ישראל. די ערשטע דריי חברים פון דער לאַנצוטער חלוצים־גרופּע: מנחם בוימאייל, מיכאל ראָזמאַרין און דער פאַרדינסטפולער און אומדערמידלעכער סעקרעטאַר פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנצוט — אליעזר סטעמפּל, זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל, וואו זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן די, וואָס האָבן שוין מיט שווייס און מיט ענטוזיאַזם און עקשנות געאַרבעט אין די קבוצים, אויף די שאָסייען און אין די זומפּן. עס איז שווער אויסצורעכנען די אַלע לאַנצוטער קינדער, וואָס האָבן אָפטמאָל קעגן דעם ווילן פון זייערע עלטערן פאַרלאָזט זייערע היימען, כדי איינצוגלידערן זיך אין דער מחנה פון פּיאָנערן, וואָס האָבן רעאַליזירט דעם ציוניסטישן אידעאַל.

דער דראַנג צו חלוצישער אויסוואַנדערונג האָט אויך דערגרייכט צו די קרייזן פון מיטלשטאַנד, וועלכער האָט אַמייסטנס געליטן פון שווערן עקאָנאָמישן קריזיס, וואָס האָט אַרומגענומען גאַנץ פּוילן און האָט נאָך דערצו, אַ דאַנק דעם דרוק פון גראַבסקיס שטייער־מאַשין, פאַרלוירן יעדע עקזיסטענץ־מעגלעכקייט אין אומאָפּהענגיקן פּוילן.

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז איצט געשטאַנען פאַר נייע אויפגאַבן אויפן געביט צו טראָגן הילף די חלוצים און בפרט צוצוגרייטן די חלוצים צו פּראָדוקטיווער אַרבעט. צו דעם צוועק האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט מיט דער הילף פון „דזשוינט״ געשאַפן אין לאַנצוט אַ סטאָלער־וואַרשטאַט אונטער דער לייטונג פון געניטן סטאָלער־מייסטער און איבערגעגעבענעם ציוניסטישן עסקן, מרדכי פאַסטער, וואו חלוצים האָבן באַקומען די נייטיקע פאַכאויסבילדונג אין שפּעטער. ווען דער לייטער פון דאָזיקן סטאָלער־וואַרשטאַט איז אין יאָר 1925 עולה געווען

פאַמיליע פאַסטער — משפחת פסטר
ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): פייגע, מרדכי, מרגלית, חיים; צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): צבי, בנציון.

קיין ארץ־ישראל, האָבן דאָס זעלבע געטאָן עטלעכע זיינע שילער און צווישן זיי, איינער פון די בעסטע און אַקטיווסטע ציוניסטישע עסקנים אין לאַנצוט, מנחם סטעמפּל. שוין אין לאַנצוט האָט ער זיך קונה־שם געמאַכט מיט זיינע לידער און זייענדיק אין ארץ־ישראל פלעגט ער נאָך דער טאָגטעגלעכער שווערער אַרבעט, אויספילן זיין פרייע צייט מיט פּאָעטישע שאַפונגען. זיין האַרציקע צוגעבונדנקייט צו ארץ־ישראל און דער דראַנג צו דער אויפבוי־אַרבעט אינעם לאַנד פון זיינע חלומות, האָבן באַקומען זייער אויסדרוק אין זיינע לידער, וועלכע ער האָט אַרויסגעגעבן אין אַ זאַמלבוך: „אויפן שוועל פון ליכטיקן טאָג״, וואָס איז מיט גרויס אָנערקענונג אָנגענומען געוואָרן אין די ליטעראַרישע קרייזן אין ארץ־ישראל. מנחם סטעמפּל איז היינט טעטיק אַלס סעקרעטאַר פון דער מועצה מקומית אין כפר־יונה. כמעט אַלע שילער פון מרדכי פאַסטערס סטאָלער־וואַרשטאַט זענען אַריבער קיין ארץ־ישראל, וואו זיי האָבן געפונען הילף און אַרבעט ביי אים...

ביי זייער אָנפירער און לערער, וועלכער האָט אויך אין ארץ־ישראל געעפנט אַ סטאָלעריי.

אין יאָר 1925 איז אויך עולה געווען קיין ארץ־ישראל דב ראָזמאַרין, איינער פון די אַקטיווסטע חלוצישע פּיאָנירן אין לאַנצוט. היינט אַ הקלאי אויף אַן אייגענעם משק אין כפר־יונה.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען דער דראַנג נאָך עליה קיין ארץ־ישראל האָט אַרומגענומען וואָס אַמאָל גרעסערע רייען פון דער ציוניסטישער יוגנט, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר נויטיק אײַנצונעמען די עליה אין אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַמען, און כדי צוצוגרייטן די יונגע חלוצים אין גלות צו פיזישער אַרבעט, איז געשאַפן געוואָרן אין גאַליציע, אַזוי ווי אין גאַנץ פּוילן, דער סתם־חלוצישער פאַרבאַנד, וועלכער האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו גרינדן הכשרה־פּונקטן און אָנווענדן אַלע מעגלעכע מיטלען, כדי צו פאַרלייכטערן די חלוצישע עליה. אויך אין לאַנצוט איז געגרינדעט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון סתם־חלוצישן פאַרבאַנד אין גאַליציע, און אַ דאַנק זיינע באַמיאונגען איז אין חודש מאי 1933 אָרגאַניזירט געוואָרן אַ הכשרה־פּונקט אין לאַנצוט, וואו עס האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ גרעסערע צאָל חלוצים, וועלכע זענען נאָכן פאַרענדיקן הכשרה עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ביי דעם לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדערע קאָמיסיע פון עלטערע חברים, וועלכע האָבן געבראַכט גרויסע הילף דעם הכשרה־פּונקט, דורך פאַרשאַפן אַרבעט און אָפט מיט מאַטעריעלער הילף אויפן אָרט, ווי אויך ביים שאַפן מיטלען צו דער עליה.

די דאָזיקע ערנסטע און אידעישע איינשטעלונג צום ציוניסטישן רעאַליזירונגס־פּראָצעס האָט די ציוניסטישע יוגנט אין לאַנצוט באַקומען אין די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, פון וועלכע די ציוניסטישע באַוועגונג האָט געשעפּט נייע כוחות, נייע אַקטיוויסטן. די אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר” אין לאַנצוט איז ביז צום יאָר 1930 געווען די איינציקע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין דער שטאָט און האָט ווי אַן אמתער פּיאָנער דערפילט אירע אויפגאַבן, פּראָפּאַגאַנדירנדיק דעם ציוניסטישן אידעאַל צווישן דער לאַנצוטער יידישער יוגנט. פון „השומר הצעיר” איז אַרויס דער יונגער חלוץ מיכאל וואלצער, אַ טיכטיקער און איבערגעגעבענער אַקטיוויסט, וועלכער איז אַ לענגערע צייט געווען טעטיק אין ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אַלס דעלעגירטער פון דער „השומר הצעיר” אָרגאַניזאַציע, ביז ער איז אין יאָר 1929 עולה געווען קיין ארץ־ישראל און דאָרט אָנהויבנדיק פון דער אַרבעט אין דעם קיבוץ פון „השומר־הצעיר” אין נס־ציונה — האָט ער דורכגעמאַכט די שווערע נסיונות פון דער דעמאָלטיקער התישבות און אַ דאַנק זיין שטאַרקן כאַראַקטער, עקשנותדיקן אויסדויער און ליבשאַפט צום לאַנד, האָט ער גובר געווען אַלע שוועריקייטן, אויף וועלכע ער האָט אָנגעטראָפן אין די ערשטע יאָרן פון זיינע אָנשטרענגונגען זיך איינצוואָרצלען אין דער ארץ־ישראל ערד. נאָך בעת זיין אויפנטהאַלט אין לאַנצוט, האָט מיכאל וואלצער באַטייליקט זיך אין אַלע אַרבעטן פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנצוט און מיט אַ באַזונדערער איבערגעבנקייט און אידעאַליסטישן ברען האָט ער זיינע יונגע כוחות און פרייע צייט אָפּגעגעבן פאַר דער דערציאונג פון יונגע, געטרייע, קרבנות־גרייטע ציוניסטן, לייגנדיק דאָס הויפּטגעוויכט אויף דער נויטווענדיקייט צו דינען דעם ציוניסטישן אידעאַל דורך ציוניסטישע מעשים. מיכאל וואלצער איז געבליבן געטריי זיינע לאָזונגען. ער איז אַוועק אויפן חלוצישן וועג. אין ישראל האָט ער נישט אָפּגעריסן די פעדים מיט זיין אַלטער היים און האָט אָנגעהאַלטן אַ וואַרעמע פאַרבינדונג מיט זיינע חברים און פריינט. אין זיינע בריוו צו די דאָזיקע חברים, וואָס זענען נאָך געבליבן אין לאַנצוט, האָט ער תמיד געמאָנט און געוואָרנט, הלמאי עס זאָל נישט זיין צו שפּעט... אַ שנעלע, אַ באַלדיקע עליה אויף אַלע לעגאַלע אָדער אומלעגאַלע וועגן. זיין גרעסטע זאָרג איז געווען זיין ייִנגערער ברודער שמעון, וועלכן ער האָט געמוזט איבערלאָזן אין דער היים אויף אַ געוויסע צייט. אַ הערלעכער, פעאיקער בחור, דערצויגן אין דער אָרגאַניזאַציע פון „השומר הצעיר” — האָט ער מיט אומגעדולד געוואַרט אויף דעם רוף פון זיין ברודער עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל... דער גורל האָט געוואָלט, אַז דער יונגער שמעון וואלצער האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייט

פאַרוואַלטונג פון לאַנצוטער „החלוץ” — הנהגת „החלוץ”
ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): יעקב באָט, יהודה זאַואר, משה ליפשיץ. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): לייב שטעכער, יוסף זייפערט, אליעזר סטעמפל, שמואל גרייזמאַן. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג׳ מימין): לייביש ווינער, דוב ראָזמאַרין, ישראל בירנבוים, אליעזר ראָזמאַרין, משה ראָזענבלום.

אַזוי שנעל צו פאַרווירקלעכן זיינע חלומות... דערווייל איז אויסגעבראָכן די שרעקלעכע וועלט־מלחמה און ער איז צוזאַמען מיט דער גאַנצער משפחה זיינער פאַרפייניקט געוואָרן דורך היטלעריסטישע רוצחים.

נאָך דעם חורבן, ווען פון לאַנצוטער יידנטום איז געבליבן נאָך אַ קליין הייפעלע לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות, האָט מיכאל וואַלצער געשטעלט זיך פאַר אַ אויפגאַבע צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געפאַלן על קידוש השם. זיין שטרעבונג איז געווען צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון לאַנצוטער יידנטום אין פאָרעם פון אַ יזכור־בוך, וואָס זאָל געבן אַ בילד פונעם לעבן און שאַפן, פון די בענקשאַפטן און דערגרייכונגען פון זיינע לאַנצוטער ברידער, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַן אכזריותדיקן אופן. און אַ דאַנק דעם עקשנות פון מיכאל וואלצער, אַ דאַנק זיין מיפולער אַרבעט, איז געשאַפן געוואָרן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך — אַן אייביקער מאָנומענט לכבוד דעם אומגעקומענעם לאַנצוטער יידנטום.

אָבער דעם ציוניזם דורך עליה האָבן פאַרווירקלעכט נישט נאָר די יונגע חלוצים, וואָס האָבן זייער ציוניסטישן באַוווסטזיין אויסגעשמידט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אין „השומר הצעיר" אָדער אין דער „פועלי־ציון"־פאַרטיי. אין יאָר 1926 איז אויף שטענדיק אַרויסגעפאָרן פון לאַנצוט קיין ארץ־ישראל דוד האר, דער גרינדער און אָנפירער פון דער פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. זינט די יינגסטע יאָרן האָט דוד האר מיט איבערגעבנקייט און טריישאַפט געדינט דעם פועלי־ציוניסטישן געדאַנק און איז געשטאַנען אין די פאָדערשטע רייען פון פאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט און האָט זיך דערפאַר דערוואָרבן פיל ליבשאַפט און פאָפּולאַריטעט צווישן די אָרעמע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. צוזאַמען מיט זיין פרוי פייגע (פון הויז גוטמאַן) און צוויי זין איז ער געקומען קיין ארץ־ישראל. אַ שווערן קרבן האָט דוד האר געבראַכט אויפן מזבח פון יידישן פאָטערלאַנד, ווען זיין זון שרגא ז"ל איז ביים פאַרטיידיקן דעם ישוב געפאַלן אין שרונה פון אַ פיינטלעכער קויל. די פרוי פון דוד האר — פייגע — וואָס האָט נאָך אין לאַנצוט אַקטיוו זיך באַטייליקט אין דער „פועלי־ציון"־באַוועגונג, האָט אויך אין ארץ־ישראל זיך נישט אָפּגעשטעלט פון איר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און איז ביזן היינטיקן טאָג טעטיק אין דער „בנות־ברית"־געזעלשאַפט, ווי אויך אין אַנדערע סאָציאַלע אינסטיטוציעס. דוד און פייגע האר געהערן צו די אַקטיווע טוער אין דער לאַנדסמאַנשאַפט פון לאַנצוטער יידן אין ארץ־ישראל און האָט אויך אַ סך ביי־געטראָגן צום דערשיינען פונעם דאָזיקן יזכור־בוך.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע פאר נייע און שווערע אויפגאבן

נאָך דעם פילסודסקי איבערקערעניש אין פוילן אין יאָר 1926, ווען די מאַכט אין פוילן איז אַריבער אין די הענט פון דער סאַנאַציע, איז אַ שווערער עקאָנאָמישער קריזיס אויסגעבראָכן אין דער פוילישער מדינה. אַמשווערסטנס האָט דער קריזיס געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט דערצו געמוזט אויסשטיין דעם פיסקאַלישן שטייער־דרוק און די אַנטי־יידישע באַיקאָט אַגיטאַציע מצד די אַנטיסעמיטישע קרייזן, וואָס זענען געווען שטאַרק פאַרטראָטן אין אַלע כמעט פוילישע פאָליטישע און ווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס.

די ציוניסטישע אָנפירערס אין די שטעט און שטעטלעך אין פוילן זענען געשטאַנען איצט פאַר נייע אויפגאַבן צו שטעלן זיך אָן דער שפיץ פון אַ הילפס־און רעטונגס־אַקציע, און בפרט צו אָרגאַניזירן די יידישע מאַסן צום קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט און רעכט צום לעבן. און כדי נאָכצוקומען אין אונזער שטאָט לאַנצוט די דאָזיקע אויפגאַבן, איז אין חודש יאַנואַר 1928 פאָרגעקומען אַ גענעראַל פאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אויף וועלכער ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער לאָקאַל־קאָמיטעט פון פאָלגנדע חברים: ד"ר דאָלעק דרוקער אַלס פרעזעס, ד"ר מאַרקעל לעאָן אַלס פאַרטרעטער, צבי זאווערהאַפט אלס סעקרעטאַר און די מיטגלידער: אינזש. אברהם שפאַץ, יחיאל נוסבאום, שלמה גרינבאום, ד"ר לאטרינגער, אליעזר פאַס, נחמן קעסטענבאום. אַלס רעפּרעזענטאַנטן פון דער יוגנט צוויי דעלעגאַטן פון דער איינציקער דעמאָלט ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט „השומר הצעיר" — משה ראָזענבליטה און מיכאל וואלצער. דער דאָזיקער נייער לאָקאַל־קאָמיטעט איז געווען אַן אמתער אַרבעטס־קאָמיטעט, וואָס האָט מיט מסירות־נפש אויסגעפירט אַלע אויפגאַבן פון דער טאָגטעגלעכער ציוניסטישער אַרבעט. דער פרעזעס פון לאָקאַל־קאָמיטעט, ד"ר דאָלעק דרוקער, האָט געשטעלט זיינע אויסערגעוויינלעכע פעאיקייטן אַלס אָרגאַניזאַטאָר און רעדנער צום דינסט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. פון די יונגסטע יאָרן איז ער געשטאַנען אין די פאָדערשטע רייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און אַ דאַנק זיין קרישטאָלריינעם כאַראַקטער און זיין איידל האַרץ האָט ער געוואונען אַלגעמיינע פאָפּולאַריטעט צווישן די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. מיט טריישאַפט און איבערגעבנקייט האָט ער געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל און תמיד גרייט אויסצופירן די שווערסטע אויפגאַבן, איז ער געשטאַנען אויף דער פאָדערשטער פראָנט, ווי אַ מוטיקער און אַנטשלאָסענער קעמפער פאַר אַ בעסערן מאָרגן פון לאַנצוטער יידנטום. ד"ר דאָלעק דרוקער ז"ל איז געווען געשעצט און פאַרערט אין לאַנצוט נישט בלויז דורך אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, נאָר אויך דורך דער פוילישער אינטעליגענץ און די פוילישע פּראָגרעסיווע עלעמענטן אין דער שטאָט. נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער צוזאַמען מיט אַלע לאַנצוטער יידן פאַרטריבן געוואָרן דורך די געסטאַפּאָ מערדער פון דער שטאָט און נישט לאַנג דערנאָך האָט ער אויסגעהויכט זיין איידעלע נשמה, פאַרפייניקט דורך די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זיין אָנדענק!

דער זעלבער טראַגישער גורל האָט אויך געטראָפן (אַ חוץ

דעם שרייבער פון די שורות, וואָס האָט זיך בעת דער מלחמה אויפגעהאַלטן אין סאָוויעט־רוסלאַנד און אַ חוץ דעם פריינט מיכאל וואלצער, וואָס איז, ווי מיר האָבן שוין פריער דער־מאָנט אין יאָר 1929 עולה געווען קיין ארץ־ישראל) אַלע אַנדערע חברים פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנצוט. פאַרטריבן פון דער שטאָט תיכף נאָכן אַריינמאַרש פון די געסטאַפּאָ־אָפּטיילונגען זענען זיי אומגעקומען אין די געטאָס און אין די טויטנלאַגערן, פאַרפייניקט אויף אַן אכזריותדיקן אופן דורך די נאַצישע מערדער.

דער ניי־געוויילטער לאָקאַל־קאָמיטעט איז געווען טעטיק אויף אַלע פראָנטן פון יידישן געזעלשאַפטלעכן, פּאָליטישן, קולטורעלן און סאָציאַל־עקאָנאָמישן לעבן אין לאַנצוט. אין יאָר 1929 האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט אַקטיוו זיך באַטייליקט אין וואַלקאַמף צו דער יידישער קהילה און שפּעטער צום שטאָטראַט און צום פּוילישן סיים. עס זענען געמאַכט געוואָרן אָנשטרענגונגען צו פאַרגרעסערן די הכנסות פונעם קרן קימת לישראל און קרן היסוד און ווען עס איז אין יאָר 1931 פּראָקלאַמירט געוואָרן אין גאַליציע דער „סאָקאָלאָוו־חודש" פאַרן צוועק פון ציוניסטישער פּראָ־פּאַגאַנדע, האָט דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנ־צוט אַדורכגעפירט אַן אימפּאָזאַנטע אויפקלערונגס־אַקציע לטובת דעם ציוניסטישן אידעאַל און אַראָפּגעבראַכט קיין לאַנ־צוט דעם דעמאָלטיקן פּרעזעס פון דער קראָקעווער ציוניסטי־שער עקזעקוטיוו, דעם אַלגעמיין באַליבטן און געשעצטן מגר. לעאָן סאלפעטער. ווײַלכער האָט פאַר אַ גרויסן עולם אין בית־עם רעפערירט וועגן די אַלגעמיינע יסודות פון הערצליאַנישן ציוניזם און די וועגן פון זיין רעאַליזאַציע.

אויף דעם דאָזיקן לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטי־שער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט איז אויך געלעגן דער עול צו שאַפן און צו אַנטוויקלען אין דער שטאָט אַ העברעאיש שולוועזן, צו עפענען און אויסצוהאַלטן אַ יידישע עפנטלעכע ביבליאָטעק, אָנצופירן מיט דער אַקציע פאַר אויפשטעלן אַ פאָלקס־הויז, אַ בית־עם אין לאַנצוט, צו אָרגאַניזירן שוץ און הילף פאַר חלוצים, צו זאָרגן פאַר ציוניסטישער קולטור־טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס, צו וועקן דאָס פאַרשטענ־דעניש פאַר פיזישער אַנטוויקלונג פון דער יידישער יוגנט דורך גרינדונג פון גימנאַסטישע ספּאָרט־פאַראיינען, וואָס זאָלן זיין טעטיק בהתאם מיטן ציוניסטישן געדאַנק, און בכלל ביי יעדער געלעגנהייט, אויף יעדן אָרט פון יידישער געזעלשאַפט־לעכער און פּאָליטישער טעטיקייט באַוווסטזיניק צו מאַכן די יידישע באַפעלקערונג דורך ציוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע און מעשים.

די אַלע אויפגאַבן האָבן די ציוניסטישע מנהיגים אין לאַנצוט אַדורכגעפירט מיט התלהבות און גרעסטער קרבנות־גרייטקייט. אין דעם לעצטן צענדליק יאָר פאַר דעם אויס־ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען טאַקע אין לאַנ־

פרויען סעקציע (סקציית נשים) פון ספּאָרט־קלוב טרומפּעלדאָר

זיצן פון רעכטס (יושבות מימין): שושנה פּאָפּיאָל, ביילע גרינער, הדסה גוטמאַן, מאַנקע מעכלאָוויטש, רחל גוטמאַן, חיה וואַלצער. שטייען פון רעכטס (עומדות מימין): מאַכטשע אַדלער, רחל שוסהיים, נעכאַ רייף, אסתר פלאַשן, העלאַ שטיצל, שרה טורקעלטויב, רוחמה שטעכער, נעכאַ זאַוארהאַפט, רבקה פּאָפּיאָל, רעגינאַ זאואר, בלימה טוכפעלד.

פינג־פאָנג סעקציע פון ספּאָרט פאַריין טרומפּעלדאָר אין בית־עם — סקציית פינג־פונג באגודת הספורט טרומפלדור.

צוט געווען טעטיק אין האָבן זיך אַנטוויקלט די ציוניסטישע ביבליאָטעק „ציון", די העברעאישע שול, דער מוזיק־פאַראיין „הזמיר", דער ציוניסטישער ספּאָרט־פאַראיין „טרומפּעלדאָר", דאָס פאָלקסהויז „בית־עם". עס האָבן אין דער דאָזיקער תקופה געווירקט אויך און עס זענען טעטיק געווען אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אַ חוץ דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע — דער מזרחי, די פּועלי־ציון, די רעוויזיאָניסטן און די פרויען־אָרגאַניזאַציע „וויצאָ". אַ ברויזנדיק ציוניסטיש לעבן האָבן געפירט די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, ווי „השומר־הצעיר", פרייהייט, עקיבא, די בני־ציון, הנוער הציוני, ברוריה, בית"ר. אין די לאָקאַלן פון די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס האָט געהילכט דער געזאַנג פון העברעאישע לידער, אין וועלכע עס איז געווען פאַרבאָרגן די בענקשאַפט נאָך ציוניסטישער טאַט, נאָך פאַרווירקלעכונג פונעם ציוניסטישן אידעאַל דורך עליה קיין ארץ־ישראל.

דער חורבן

אין חידש סעפּטעמבער 1939, ווען די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אויף אַן אכזריותדיקן אופן פאַרטריבן די יידן פון לאַנצוט, איז צוזאַמען מיטן יידישן לעבן אָפּגעשטאָרבן אויך יעדע יידישע געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע און פּאָליטישע טעטיקייט אין דער שטאָט. דער ערשטער קרבן זענען געווען די ציוניסטישע אינסטיטוציעס און צוזאַמען מיט די יידן איז פאַרטריבן געוואָרן פון לאַנצוט יעדער ציוניסטישער געדאַנק, יעדער סימן פון אַמאָליקער אַזוי רייכער און פולפאַרביקער ציוניסטישער טעטיקייט אין לאַנצוט.

אין קוואַלן פון יסורים און פּיין איז אומגעקומען דאָס לאַנצוטער יידנטום.

די שארית הפליטה, דאָס ביים לעבן איבערגעבליבענע הייפעלע לאַנצוטער יידן, האָט אָנגעקניפּט אין דער הערלעכער טראַדיציע פון אַמאָליקן „אהבת ציון" נאָך פון פאַרן יאָר 1894, און יעדער פון די לאַנצוטער יידן, וואו ער זאָל זיך נישט הייַנט געפינען — אין דער פרייער יידישער מדינה ישראל, צי אין די תפוצות — איז געבליבן טריי זיין ציוניסטישן גלויבן פון די יונגע יאָרן אין לאַנצוט. יעדער איינער פון דער לאַנצוטער שארית הפליטה לייגט צו לויט זיינע מעגלעכקייטן און כיחות אַ ציגל צו דער אַנטוויקלונג פון מדינת ישראל, אָפּגעבנדיק דערמיט כבוד די ציוניסטן פון לאַנצוט, וואָס זענען געפאַלן על קדוש השם.

דוד האר תל־אביב

„פועלי ציון" אין לאַנצוט

1918 – 1926

אין לאַנצוט האָט דער ציוניזם זייער פרי געשלאָגן זיינע וואָרצלען. שוין אין יאָר 1894 האָט דאָרט עקזיסטירט אַ ציוניסטישער פאַראיין „אהבת ציון", וואָס האָט געציילט, ווי עס גיט איבער דער באַקאַנטער היסטאָריקער ד"ר נ. מ. געלבער,* 45 אַקטיווע מיטגלידער. ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז די צאָל יידן אין לאַנצוט אין דאַן געווען אַ קליינע און אַז צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט האָט זיך דאָרט דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן קאָנצענטרירט אין בית־המדרש און איז נאָך געווען אונטער דער שטאַרקער השפעה פון די חסידישע קרייזן, מוז דער פאַקט, אַז שוין דעמאָלט איז אין לאַנצוט טעטיק געווען אַ ציוניסטישער פאַראיין, באַטראַכט ווערן ווי אַן אויסדרוק פון אַ גאָר הויכער מדרגה פון נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין און פאָליטישער רייפקייט.

איז דאָך דאָס רוב גאַליצישע שטעטלעך געווען אין די ניינציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט און אין די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָרהונדערט איינגעזונקען נישט בלויז אין עקאָנאָמישער אָפּגעשטאַנענקייט, נאָר אויך אין פאָליטישער קנעכטשאַפט ביי די דעמאָלטיקע קהילה־פאַרזאָרגערס, וואָס האָבן זיך געשטיצט אויף דער פּראָטעקציע פון פריץ אָדער סטאַראָסטע — בעת אין לאַנצוט האָט שוין דער ציוניסטישער אידעאַל אַרויסגעפירט די יידישע פאַראָרעמטע מאַסע אויפן ברייטן שליאַך פון נאַציאָנאַלע באַפרייאונגס־באַשטרעבונגען.

אין דערזעלבער צייט אָבער האָבן זיך שוין ביי די אַרבעטס־מענטשן, וואָס האָבן זיך געפינען אין די ציוניסטישע פאַראיינען, אָנגעהויבן צו מערקן די ערשטע שוואַכע נאָך סימנים פון קלאַסן־באַוואוסטזיין; עס האָט נאָך דעמאָלט, — בפרט אין די קליינע אָרטשאַפטן, — נישט עקזיסטירט דער טיפּ פון יידישן קלאַסן־באַוואוסטן פּראָלעטאַריער, ווייל יידן האָבן צו דער דאָזיקער צייט געאַרבעט כמעט אויסשליסלעך אין קליינע וואַרשטאַטן אָדער קלייטן, וואו עס האָט נישט עקזיסטירט קיין גרענעץ פון דער אַרבעטסצייט און עקספּלאָטאַציע מצד די איבעריקנס אויך נישט זייער פאַרמעגלעכע אַרבעטס־געבער. די דאָזיקע יידישע אַרבעטס־מענטשן, בפרט די האַנדלס־אָנגעשטעלטע, האָבן אינסטינקטיוו פאַרשטאַנען די נויטווענדיקייט פון אַן אָרגאַניזירטן קאַמף פאַר בעסערע מענטשלעכע אַרבעטס־און לעבנס־באַדינגונגען און אין די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָרהונדערט זענען אַנטשטאַנען סטיכיש, פון זיך אַליין, אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע יידיש־נאַציאָנאַלע פאַראיינען פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע. דערביי זענען געווען אָרטשאַפטן, וואו די יידישע האַנדלס־אָנגעשטעלטע אָדער אפילו אַרבעטער האָבן אין דער ערשטער צייט אָרגאַניזירט אַזעלכע קרייזן פון אַרבעטס־מענטשן, אין די אַלגעמיינע ציוניסטישע פאַראיינען. מיט דער צייט האָט זיך פון די דאָזיקע האַנדלס־אָנגעשטעלטע פאַראיינען אויסקריסטאַליזירט די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע באַוועגונג, וואָס איר פּרינציפּ איז געווען די באַזונדערקייט פון די קלאַסן־אינטערעסן פון יידישן אַרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטן און די נויטווענדיקייט צו בילדן אַ גינסטיקן באָדן פאַר אַן אייגענער אַרבעטס־אָדער האַנדלס־אָנגעשטעלטע אָרגאַניזאַציע.

אָבער, בעת למשל אין שכנותדיקן יאַראָסלאַוו האָט שוין אין יאָר 1901 עקזיסטירט אַ ציוניסטישער האַנדלס־אָנגעשטעלטער־פאַראיין „העברי" — האָט דער לאַנצוטער „אהבת־ציון" פון יאָר 1894 געטראָגן אַן אַלגעמיינעם כאַראַקטער שוין צוליב דעם, ווייל דער געראַנגל מיט דער הערשנדיקער דעמאָלט אין דער שטאָט חסידישער מחנה, האָט געצוואונגען די קליינע גרופּע ציוניסטישע פּיאָנערן צו סאָלידאַרישער און געמיינשאַפטלעכער האַלטונג. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז ביז צום יאָר 1918 געווען דער איינציקער יידישער פּאָליטישער כוח אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט.

מיט אַ גאָר גרויסער פּערספּעקטיקונג איז קיין לאַנצוט אַריינגעדרונגען דער פּועלי־ציוניסטישער געדאַנק. אין דער שכנותדיקער רײשע האָט מען שוין פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געמערקט די השפעה פון דער פּועלי־ציון־טעטיקייט, און ווען איך בין אין יאָר 1910 אַריבער פון לאַנצוט קיין ריישע, האָב איך שוין דאָרט אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרק פאַרצווייגטע פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אונטער דער אָנפירונג פון אַזעלכע איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע טוער ווי פיש, משולם דודזאָן און נחום שטערנהיים אַנטוויקלט אַ דערפאָלגרייכע אַלזייטיקע טעטיקייט אויפן פּאָליטישן, געזעלשאַפטלעכן, קולטורעלן און ארץ־ישראלדיקן געביט. איך בין טאַקע באַלד נאָך מיין אָנקומען קיין ריישע אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם ברויזנדיקן פּועלי־ציוניסטישן פּאַרטיי־לעבן און געווען טעטיק אין דער פּועלי־ציון באַוועגונג אויך דערנאָך, ווען איך בין אין יאָר 1914, נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאַמען מיט דער כוואַליע פּליטים אַריבער קיין ווין, וואו עס האָט עקזיסטירט אַ רירעוודיקע פּ. צ. אָרגאַניזאַציע.

אין לאַנצוט איז אין דער דאָזיקער תקופה נאָך אָנגעגאַנגען אַ פאַרביטערטער קאַמף צווישן דעם איינפלוסרייכן לאַגער פון חסידים פון איין זייט און די השכלהשע און ציוניסטישע רייען פון דער צווייטער זייט. און די ערשטע ציוניסטישע אָנפירער אין לאַנצוט, וואָס זענען אַרויס פון דער השכלה־שול זענען אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פון 20־טן יאָרהונדערט און דערנאָך ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, געווען פאַרנומען אויסשליסלעך מיט

* פרקי גליציה — ד"ר נ. מ. גלבר: „אהבת ציון".

דער שטרעבונג אַריינצודרינגען גענצלעך אין לאַנצוטער בית־המדרש און צו געווינען די יידישע עפנטלעכקייט פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג. אַחוץ דעם איז וויכטיק צו באַמערקן, אַז ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט געצויגן איר יניקה פון אויספירן פאַרשידענע באַשטעלונגען לטובת דעם שלאָס פון די פּאָטאָצקיס, וועלכע האָבן זיך באַנוצט מיט יידן ביי זייערע וואַלד־אָדער ערד־געשעפטן, ביים פאַרקויפן פּרוכט פון זייערע פּאָלוואַרקן, משקאות פון זייערע ספּירט־ראַפינעריעס און בראָווארן אָדער בכלל ביי פאַרשידענע באַשעפטיקונגען, וואָס זענען געווען נויטיק פאַר דער ווירטשאַפט פונעם פּריצישן הויף. יידישע אַרענדאַרן, שענקער, פאַרמיטלער אָדער קרעמער און דאָרפס־אויפקויפער — דאָס איז געווען דעמאָלט דער סאָציאַלער רוב מנין ובנין פון דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג — האָבן נישט באַשעפטיקט קיין אָנגעשטעלטע, און יידישע בעלי־מלאכות אין לאַנצוט האָבן געאַרבעט אָן וועלכער עס איז הילף, ווייל זיי זענען געווען צופרידן, אויב זיי האָבן פון אייגענער אַרבעט פאַרדינט אויף פרנסה.

דער יונגער דור, וועלכער האָט זיך אָפּגעטרייסלט פון דער השפעה פון דער חסידישער סביבה, איז אַוועק פון לאַנצוט, מייסטנס אין ריישע, אַ מרחק פון 17 קילאָמעטער, און געזוכט דאָרט אַרבעט. עס האָבן דערפאַר געפעלט אין לאַנצוט אין דער דאָזיקער תקופה די אָביעקטיווע באַדינגונגען פאַר דער אַנשטייאונג און אַנטוויקלונג פון אַ וועלכער ס'איז יידישער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע. אַ פּרווו צו גרינדן אַ זש. פּ. ס. (אַנטיציוניסטישע יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי) אָרגאַניזאַציע נאָך עטלעכע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געבליבן אָן רעזולטאַטן.

ערשט ווען עס האָט זיך פאַרענדיקט די ערשטע וועלט־מלחמה און פון די פראָנטן און פון דער רוסישער געפאַנגענשאַפט, זענען צוריקגעקומען לאַנצוטער יידישע סאָלדאַטן און צווישן זיי אַ סך געוועזענע אַקטיווע פירנדע מיטגלידער פון „אהבת־ציון”, וועלכע זענען געווען עדות פון דער שוידערלעכער וועלט־שחיטה, — האָבן זיך אין לאַנצוט אַריינגעריסן שטראַלן פון סאָציאַליסטישע אידעאַלן. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען עס זענען געוואַקסן די ראַדיקאַלע שטימונגען אויף דער יידישער גאַס, און אויך אין לאַנצוט איז איינגעטראָטן אַן ענדערונג אין דער שטימונג פון געזעלשאַפטלעכן לעבן ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אָבער דערווייל זענען דאָס געווען נאָר שטימונגען, וועלכע האָבן אויך אין די ציוניסטישע רייען אין לאַנצוט אַרויסגערופן אַ פערמענט, וואָס האָט געהאָלפן אויסקריסטאַליזירן אַן אידעאישע דערנענטערונג צום סאָציאַליסטישן פליגל פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, און עס האָט נאָר געפעלט דער אימפּולס, וואָס זאָל העלפן צונויפזאַמלען די פּראָ־סאָציאַליסטישע עלעמענטן אין ציוניסטישן לאַגער אין לאַנצוט.

און ווען איך בין דעם 15.11.1918 צוריקגעקומען פון עסטרייכישן מיליטער קיין לאַנצוט, האָב איך טאַקע באַלד אָנגעטראָפן אויף אַ גינסטיקן באָדן פאַר דער גרינדונג פון אַ פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע, צו וועלכער איך האָב געהערט זינט מיינע יינגסטע יאָרן, אַרבעטענדיק נאָך אין ריישע פאַר דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. עס איז געווען גראָד אַ טאָג נאָך די אַנטיסעמיטישע עקסצעסן אין לאַנצוט און ערב דער ערשטער יאָרצייט נאָך דעם שווערן פאַרלוסט פון אומפאַרגעסלעכן פּועלי־ציון פירער ב. באָראָכאָוו. ווען איך האָב זיך פאַרשטענדיקט מיט עטלעכע אינטעליגענטע, שוין איבערצייגטע אָנהענגער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און מיר האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אין לאַנצוט אַ סניף פון דער פּועלי־ציון־פאַרטיי אין גאַליציע, האָבן מיר באַלד אָנגעטראָפן אויף אַ גרויסער סימפּאַטיע ביי דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. אויף דער ערשטער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געוואָרן דער ערשטער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער פּועלי־ציון־פאַרטיי אין לאַנצוט, צו וועלכן עס האָבן געהערט די חברים: הערש יאסעם אַלס פאָרזיצער, דער שרייבער פון די שורות אַלס סעקרעטאַר און צווישן אַנדערע נפתלי לאופּבאַן און משה צוקער. מיר האָבן זיך תיכף פאַרבונדן מיט דעם פּועלי־ציון־ראַיאָן־קאָמיטעט אין קראָקע און מיר האָבן אָנגעהויבן אונדזער טעטיקייט מיט דער אַרבעט פאַר דעם פּאַלעסטינאַ־אַרבעטער־פאָנד, דערביי האָבן מיר געלייגט גרויס געוויכט אויף די סאָציאַליסטישע אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן דער יוגנט .אין אונזער טאָגטעגלעכער ציוניסטישער טעטיקייט האָבן מיר נישט פאַרגעסן אונטערצושטרייכן אונדזער באַזונדערן פּועלי־ציון־שטאַנדפּונקט, רעאַגירנדיק זעלבסטשטענדיק אויף פאַרשידענע אַקטועלע דערשיינונגען פון יידישן פּאָליטישן, געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין לאַנצוט.

די טרויעריקע ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט, ווען די פּאָטאָצקיס האָבן אויפגעהערט צו זיין דער עיקרדיקער מקור פון דער פרנסה פון לאַנצוטער יידן, — האָט אונדז געצוואונגען צו זוכן מיטלען און וועגן, כדי צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאַס. דאָס איז געווען אויך אַ צייט, ווען עס האָט — ווי אַ פּועל־יוצא פון דער מלחמה — געהערשט נאָך אין גאַליציע, ווי אין גאַנץ פּוילן, אַ תוהו־ובוהו אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט און עס האָבן נאָך עקזיסטירט גרויסע שוועריקייטן ביים פאַרזאָרגן די באַפעלקערונג מיט די נויטיקסטע פּראָדוקטן, ווי ברויט, צוקער, קאַרטאָפל וכדומה.

פאַרשטייט זיך, אַז אממייסטנס האָבן געליטן די אָרעמע יידישע שיכטן. דערפאַר האָבן מיר באַלד געגרינדעט אַ פאַרברויכס־קאָאָפּעראַטיוו (קאָנסום), צו וועלכן עס האָבן געהערט 180 יידישע משפחות מיט אַן ערך 500 נפשות, וועלכע האָבן איצט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקומען פאַר ביליקע פּרייזן אַלע נויטיקסטע טאָג־טעגלעכע געברויכס־אַרטיקלען, דערביי האָט די פאַרוואַלטונג זיך פאַרבונדן מיט די צענטראַלע ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין קראָקע ווי אויך מיט אָרטיקע שטאָטישע מאַכט־אָרגאַנען, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט צו פאַרזאָרגן אונדזערע מיטגלידער מיט קוילן, קאַרטאָפל און לעדער. גרויס דערפאָלג האָט געהאַט אונדזערע ווענדונג צום „רויטן קרייץ”. אין ווען עמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען

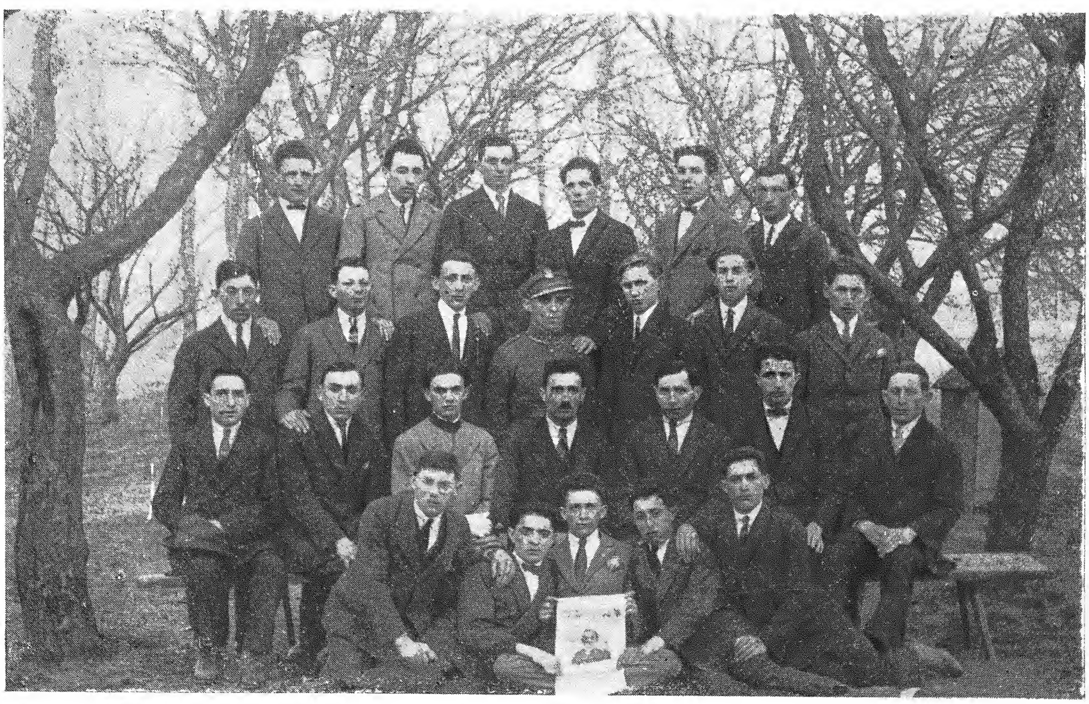
די לאַנצוטער גרעפין פּאָטאָצקאַ און אַ דאַנק איר האָבן מיר באַקומען הילף אין פאָרעם פון פּראָדוקטן פאַר הונדערטער אָרעמע יידישע קינדער אין לאַנצוט. צו דער פאַרוואַלטונג פון קאָנסום האָבן געהערט: דער שרייבער פון די שורות אַלס פאָרזיצער און די חברים א. טורטעלטויב, ישראל טוכפעלד, אליהו אויגענבראון, יעקב לאַנגזאם, לייב אנמוט. אַלס דירעקטאָרן זענען געווען באַשעפטיקט הירש יאסעם, פנחס טשופער, מלך קעסטען און לאָזער מארדער.

מיר האָבן אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט די קולטור־אַרבעט אויף דער יידישער גאַס אין לאנצוט. מיר האָבן פאַראַנשטאַלטעט פאָרלעזונגען און רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס און מיר האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי אויף אַראָפּצוברענגען קיין לאַנצוט פון קראקע אָדער אפילו פון וואַרשע אָדער לעמבערג, אָנגעזעענע פּרעלעגענטן און פ.צ. פירער, וועלכע האָבן רעפערירט איבער יידישע שרייבער ווי שלום עליכם און אַנדערע. אַזוי, למשל, געפינען מיר אַ ידיעה, אין דער וואַרשעווער „ארבעטער־צייטונג״, אָרגאַן פון דער פּ. צ. פּאַרטיי אין פּוילין, אַז זונטיק, דעם 12.10.1919 איז פאָרגעקומען אין לאַנצוט אַ פאָרלעזונג פון שאַכנע זאגאַן פון קראָקע אויפן טעמע: „קולטור־אויפגאַבן פון יידישן פּראָלעטאַריאַט״.

אַ וויכטיקער ביישטייער ביים פאַרשפּרייטן די יידישע קולטור אין לאַנצוט איז געווען די גרינדונג פון דער ערשטער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון ד״ר מאַקס ראָזענפעלד, וועלכע האָט זיך שוין אַנטוויקלט און איז מיט אירע קנאַפּע 800 ביכער אונטער דער אָנפירונג פון דער איבערגעגעבענער פייגע גוטמאַן געוואָרן אַ צענטער פון בילדונג און וויסן פאַר דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט.

די דאָזיקע פרוכטבאַרע און נוצלעכע טעטיקייט פון די ערשטע פועלי־ציון אַקטיוויסטן אין לאַנצוט איז איבערגעריסן געוואָרן מיטן אויסברוך פון סאָוויעטיש־פּוילישער מלחמה און אַ נייע כוואַליע פון אַנטיסעמיטיזם האָט זיך צעגאָסן אין פּוילן. דאָס מאָל האָט מען באַשולדיקט די יידישע באַפעלקערונג אין סימפּאַטיעס צו די באָלשעוויקעס און דערפאַר זענען אַחוץ אונטערנירונג פון יידישע מיליטער־פליכטיקע יידן אין דעם לאַגער אין יאַבלאָננע, דורכגעפירט געוואָרן אַרעסטן פון סאָציאַליסטישע געזעלשאַפטלעכע טוער. אויך לאַנצוט איז נישט געבליבן פאַרשוינט, און אונדזער חבר הירש יאסעם, איינער פון אונדזערע בעסטע אַקטיוויסטן, איז אַרעסטירט געוואָרן און אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דעם באַרימטן אַדוואָקאַט ד״ר לייב לאַנדאו פון פשעמישל איז ער באַפרייט געוואָרן פון דער תפיסה.

באַלד נאָכדעם, ווי עס האָבן זיך באַרואיקט די געמיטער, האָבן מיר זיך גענומען צו אונדזער נאָרמאַלער טעטיקייט. און אַזוי ווי אונטער אונדזער השפעה האָט זיך שוין געפונען אַ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע פון די אָרעמע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, האָט אַ גרופּע יינגערע חברים און חברות, ווי פייגע גוטמאַן, ישראל צוקער, וואָלף טוכפעלד, וואָלף יאסעם, יוסף קעסטן — געגרינדעט אַ באַזונדערן „יוגנט״ פאַראיין,

„פועלי־ציון״ אין יאָר 1923, ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): שלמה יאַסס, לייזער־איציק גוטמאַן, שמואל קעשטעכער, משה האַר, שמעון זאואר. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): הערץ יאַסס, זישע האַר, ישראל צוקער, דוד האַר, אפרים זיסאַפּל, אליעזר געלבער, וואָלף טוכפעלד. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג׳ מימין): משה מילראַד, שמואל ראַט, אברהם מילראַד, יוסף האַר, לייזער קאַלטער, משה־יוסף מאָנדשיין, זלמן היטער. פערטע ריי פון רעכטס (שורה ד׳ מימין): אהרן מאָנדשיין, זאַלקע קאַלטער, אליהו איינהאָרן, אליעזר קעשטעכער, לייזער פּאָפּיאָל, ישראל מילראַד.

וועלכער האָט באַלד אין די ערשטע חדשים געוווּנען אַ גרויסע השפעה ביי דעם יידישן יונגן דור אין לאַנצוט. אין דעם דאָזיקן „יוגנט" פאַראיין האָט זיך געפירט אַ לעבהאַפטע קולטור־אַרבעט מיט קורסן, פאָרלעזונגען און רעפעראַטן, און דערצו איז אין די ווינטער־חדשים טעטיק געווען אין לאָקאַל פון פאַראיין אַ בופעט, וואו מען האָט געקאָנט באַקומען אומזיסט טיי און ברויט. דער „יוגנט" פאַראיין האָט אויך באַלד געפונען אַ קאָנטאַקט מיט דער צענטראַלע פון דער פועלי־ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציעס.

אונדזערע דערפאָלגרייכע, קאָנסטרוקטיווע טעטיקייט, וואָס האָט אַרומגענומען אַלע סאָציאַלע און נאַציאָנאַל־קולטורעלע באַדערפענישן פון דער אַרבעטנדיקער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט, האָט אויסגעברייטערט די השפעה פון דער פ. צ. פאַרטיי און פאַרשאַפט איר פיל פּאָפּולאַריטעט אויך צווישן די יידישע קרייזן, וואָס האָבן געהאַט אַ פאַרשטענדעניש און פאַר־אינטערעסירונג פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. דערפאַר איז מיט אַזאַ התלהבות אויפגענומען געוואָרן אין יאָר 1919 דער רוף פון דער לאַנצוטער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע צו די יידישע פרויען העלפן די אָרעמע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט און גרינדן אַ באַזונדערן פרויען־קרייז, וואָס זאָל רעאַליזירן די לאָזונגען פון סאָציאַליסטישן ציוניזם. צו דעם קרייז פון איבערגעגעבענע טוערינס האָבן געהערט: פייגע האר חנה מילראַד, אסתר טוכפעלד. לאה ערנפריינד, טילא צוקער, רחל לאופּבאַן, פייגע מילראד רייזל גוטמאַן, שרה און מינדל יאסעם, וועלכע האָבן אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט, מיטהעלפנדיק אין דער טאָגטעגלעכער פועלי־ציון אַרבעט. בפרט האָט זיך דער פרויען־קרייז אויסגעצייכנט אויפן געביט פון קולטור אַרבעט. זיי האָבן געשאַפן אַן אַמאַטאָרן־קרייז, וואָס האָט געגעבן גוטע טעאַטער־פאָרשטעלונגען. אויסער די חברות, וועלכע זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל נאָך פאַרן חורבן פון פוילישן יידנטום אָדער האָבן זיך אויפגעהאַלטן בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה אין רוסלאַנד און זענען נאָך דער רעפּאַטריאַציע פון רוסלאַנד געקומען קיין ישראל — ווי פייגע האר, וואָס לעבט היינט אין תל־אביב, חנה מילראד (היינט לאַשטשאָווער) וואָס וואוינט איצט אין עכו, לאה ערנפריינד (היינט אשעראווסקא), וואָס וואוינט היינט אין תל־אביב, פייגע מילראד, וואָס לעבט היינט אין אַמעריקע — איז קיין איינציקע פון דעם פרויען־קרייז נישט געבליבן ביים לעבן. זיי זענען אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַנצוטער יידנטום דורך די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זייער אָנדענק!

די פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, וועלכע איז אין יאָר 1920 שוין געווען אַן ערנסטער פּאָליטישער פאַקטאָר און האָט זיך דעראָבערט עקזיסטענץ־רעכט אויף דער יידישער גאַס אין לאַנצוט האָט גליקלעך איבערגעקומען דעם קריזיס אין דער פועלי־ציון וועלט־באַוועגונג. אַ דאַנק דעם, וואָס מיר האָבן אין אונדזער פּ. צ. טעטיקייט געלייגט גרויס געוויכט אויף דער פּראַקטישער אַרבעט פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, אונטערשטרייכנדיק תמיד די וויכטיקייט פון ארץ־ישראל־אַרבעט (ק. ק. ל., קרן היסוד, פּאַל. אַרבעטער פאָנד, הילף פאַר חלוצים וכדומה) זענען מיר געווען פאַרבונדן מיט די פּראָבלעמען פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און די שטעלונג פון די חברים אין ארץ־ישראל, וואָס זענען געשטאַנען אין די פאָדערשטע רייען פון דער אויפבוי־אַרבעט אין לאַנד פון אונדזערע הלומות — איז פאַר אונדז געווען דער אידעאישער וועגווייזער. דערפאַר האָבן מיר נישט געקענט האָבן אַ וועלכע עס איז פאַראינטערעסירונג פאַרן פּראָבלעם וועגן דער באַציאונג פון דער פועלי־ציון באַוועגונג צום דריטן אינטערנאַציאָנאַל, וועלכער האָט געפאָדערט פולע ליקווידאַציע פון באָראָכאָוויסטישן ציוניסטישן אינהאַלט אין דער פועלי־ציון אידעאָלאָגיע. די פאַרטיי אין לאַנצוט האָט טאַקע נישט געליטן פון דער שפּאַלטונג און מיר זענען צוגעשטאַנען צו דער ניי־געגרינדעטער „אומאָפּהענגיקער יידיש־סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי פועלי־ציון אין מערב־גאַליציע", וועלכע איז געווען אַ באַשטאַנדטייל פון רעכטן וועלט־פאַרבאַנד אין דער פועלי־ציון וועלט־באַוועגונג, צו וועלכער עס האָט געהערט די פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין ארץ־ישראל די „אחדות עבודה".

די פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט האָט געהערט צו די וויכטיקע פונקטן אין דער פועלי־ציון באַוועגונג, וואָס האָט נאָך דער שפּאַלטונג אַרויסגעוויזן די פולסטע אַקטיוויטעט און איניציאַטיוו אויף אַלע געביטן פון סאָציאַל־פּאָליטישן יידישן לעבן. להיפך — אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט זיך איצט פונאַנדערגעוואַקסן און מיר האָבן געדונגען אַ נייעם גרויסן לאָקאַל, וואו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט אַלע צווייגן פון אונדזער טעטיקייט. דער גאַנצער עול פון דער אַרבעט איז געלעגן אויף אַ גרופּע דיסציפּלינירטע חברים, וואָס האָבן אומדערמידלעך און מיט פולער מי און אחריות דערפילט זייערע אויפגאַבן. אַ דאַנק טאַקע אַזעלכע איבערגעגעבענע אַקטיוויסטן ווי ישראל צוקער, ישראל מילראד, לייזער פּאָפּיאל, לוזער געלבער, זישע האַר — זענען מיר געווען בכוח צו איבערוווינדן די אַלע שוועריקייטן, מיט וועלכע עס איז געווען פאַרבונדן די אָנפירונג מיט דער איינציקער אין דער שטאָט יידישער סאָציאַליסטישער אָרגאַניזאַציע „פועלי־ציון" אין אַ שטאָט ווי לאַנצוט, וואָס איז נאָך פאַר אַ צענדליק יאָר געווען אַ פעסטונג פון חסידיזם און עקסטרעם־קלעריקאַלער תקיפות.

כדי צו דערמעגלעכן די פיזישע אַנטוויקלונג פון דער יידישער אַרבעטער־יוגנט האָבן מיר איצט געגרינדעט דעם ספּאָרט־גימנאַסטישן פאַראיין „שמשון" (דעם שפּעטערדיקן „הפועל"), וועלכער האָט אָרגאַניזירט פאַרמעסטונגען מיט יידישע גימנאַסטישע פאַראיינען אין די שכנותדיקע שטעט.

מיר האָבן אויך געגרינדעט ביי אונדזער פאַראיין אַ דראַמאַטישע סעקציע, וואו די משפחה טוכפעלד, אסתר, וואָלף און ראובן — האָבן אַרויסגעוויזן גרויס טאַלענט און צוזאַמען מיט זיי האָבן די אַמאַטאָרן: קלמן טייטלבאום, דבורה זאוער, פייגע האַר, וואָלף גוטמאַן, יוסף און זישע האַר — האָבן מיט גרויס דערפאָלג געשפּילט די בעסטע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור, דערביי האָט די דאָזיקע סעקציע מיטגעאַרבעט מיטן דראַמאַטישן קרייז ביי דער פּ. צ. פרויען־גרופּע.

אין שייכות מיט אונדזער קולטור־טעטיקייט איז נאָך כדאי צו דערמאָנען דעם גרויסן דערפאָלג, וועלכן מיר האָבן געהאַט מיט די רעפעראַטן פון אַזעלכע געסט, ווי ד"ר יצחק שיפּער,

ד״ר יחיאל האַלפּערן, היים העניג, שלמה וועלנער, לאופּבאַן, אינזש. אנשיל רייס און חיים גרינבערג.

מיר האָבן נישט אַדורכגעלאָזט קיין איין געלעגנהייט צו נעמען שטעלונג אין יעדער אַלגעמיין־יידישער אָדער סאָציאַלער פראַגע. מיר האָבן אַנטיילגענומען אין דער אַקציע פאַרן אויפשטעלן און אויסענדיקן דעם „בית־עם" אין לאַנצוט, און בעת די וואַלן צום שטאָטראַט אין לאַנצוט אין יאָר 1923 — נאָך אויפן סמך פון דעם קוריען־סיסטעם — האָבן מיר געשאַפן אַ בלאָק מיט די אַלגעמיינע ציוניסטן אין דער 4־ער קוריע, און צווישן אַנדערע איז דאַן אויסגעוויילט געוואָרן אונדזער חבר אלתר טורטעלטויב. אויך אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָבן מיר געהאַט אונדזערן רעפּרעזענטאַנט, חבר לייזער פּאָפּיאָל.

אַלע אויבן־דערמאָנטע דערגרייכונגען זענען געווען אַ פּועל־יוצא פון דער פּועלי־ציון טעטיקייט אין לאַנצוט במשך דער ערשטער תקופה פון איר עקזיסטענץ זינט דעם יאָר 1918 ביז צום טאָג, ווען דער שרייבער פון די שורות, וואָס האָט כמעט די גאַנצע צייט אָנגעפירט מיט דער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, האָט רעאַליזירט זיין חלום און איז אין יאָר 1926 עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

דער בילאַנס פון דער דאָזיקער טעטיקייט איז געווען: א) דער אָנטייל פון דער פּ. צ. פּאַרטיי אין לאַנצוט אין דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרבעט; ב) די סאָציאַליסטישע אויפקלערונגס־ארבעט און די השפּעה אויף דעם יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנצוט; ג) דאָס דעראָבערן פאַר דער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער פּ. צ. באַוועגונג אין לאַנד־מאַסשטאב; ד) דער באַדייטנדער צושטייער צום קולטורעלן לעבן אינעם יידישן לאַנצוט; ה) דער וואוקס פון דער השפּעה פון דער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע אויפן אַלגעמיין־פּאָליטישן און יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנצוט.

די דאָזיקע דערגרייכונגען פון מיין 7־יאָריקער טעטיקייט אין דער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט האָט מיר געגעבן דעם גלויבן און זיכערקייט, אַז מיט מיין פאַרלאָזן מיין געבורטסשטאָט לאַנצוט — וועט זיך נישט אָפּשטעלן די פּאָזיטיווע און נוצלעכע ראָל פון דער פּ. צ. אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט און איבערגעבנדיק די אָנפירונג מיט דער לאַנצוטער פּועלי־ציון מיין נאָכפאָלגער: דעם חבר ישראל צוקער, האָב איך געוואוסט, אַז איך האָב איבערגעלאָזט די אָרגאַניזאַציע אין זיכערע און אחריותפולע הענט.

גאָר ווינציק איז די צאָל חברות און חברים מיינע, מיט וועלכע איך האָב געהאַט די זכיה צוזאַמען צו אַרבעטן אין דער פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט, געבליבן ביים לעבן. זייער געביין ליגט אין די מאַסן־קברים, אומגעבראַכט דורך די היטלעריסטישע רוצחים אָדער אומגעקומען מיט אַ טראַגישן טויט — ווערנדיק פאַרפּייניקט אין די נאַצישע טויט־לאַגערס.

יוגנט־באַוועגונג „פרייהייט" — „דרור" אין יאָר 1930.

משה קנעלער אַנטווערפּן

„מזרחי" און „צעירי־מזרחי"

לאַנצוט איז געווען איינע פון די פעסטונגען פון חסידות, וואָס האָט געלייגט דעם גייסטיק־רעליגיעזן שטעמפּל אויפן שטעטל, ביזן אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט.

דאָס דערשיינען פון די ערשטע ציוניסטישע אַגודה „אהבת ציון" אין לאַנצוטביים סוף פון נײַנצנטן יאָרהונדערט, האָט געשאַפן ווי אַן אַקס, וואָס זיינע צוויי עקן זענען געווען — חסידות און ציוניזם. דער ענטפער פון רעליגיעזן יידנטום, פון דעם טייל וואָס האָט נישט געפונען איר פּלאַץ אין דער פאָלקס־חסידישער באַוועגונג און נישט אין די נאַציאָנאַל־ציוניסטישע רייען — האָט נישט פאַרשפּעטיקט צו קומען.

דאָס רעליגיעזע־תורה־יידנטום וואָס האָט נישט אָנגענומען דעם ציוניזם ווי אַ נאַציאָנאַלע לייזונג פאַר די יידישע פּראָבלעמען אין גלות, האָט אויפגעשטעלט איר אייגענע אָרגאַניזאַציע, די „אגודת ישראל". צו אונדזער גרויסן צער, האָט נאָך דער חורבן פון אייראָפּעישן יידנטום באַוויגן די „אגודת ישראל" צו גיין אין די וועגן פון די רבנים, די גרינדער פון „מזרחי" מיט 50 יאָר צוריק. אָבער די גרויסע לומדי־תורה און יראי־שמים, וועלכע האָבן נישט געזען קיין שום סתירה צווישן תורת־משה, די גרונט־געזעצן פון אמונה און טראַדיציע און צווישן דעם רוף פון ציוניזם צו שיבת־ציון, צו בויען דאָס לאַנד אין אונדזער צייט — האָבן צוגעלייגט אַ האַנט צום אויפשטעלן די נאַציאָנאַל־רעליגיעזע באַוועגונג, דעם „מזרחי".

דער ציוניסטישער געדאַנק פון אויסלייזן דאָס פאָלק, האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן די דריי און אַ האַלבן מיליאָן יידן, וואָס האָבן געלעבט אינעם פינצטערן פּוילישן גלות, ווו זיי זענען דיסקרימינירט געוואָרן פון אַלע שטאַנדפּונקטן.

אונטער דער השפעה און אָנפירערשאַפט פון באַוווסטע רבנים גייסטיקע מנהיגים פון פּוילישן יידנטום, איז דער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער געדאַנק אַריינגעדרינגען אין די הערצער און באַוווסטזיין פון בית־מדרש־בחורים, תלמידי־חכמים, יראי־שמים און רעליגיעזע משכילים אין די פּוילישע שטעט און שטעטלעך, וועלכע זענען אַריינגעטרעטן אין די רייען פון „מזרחי". כדאי אונטערצושטרייכן, אַז נאָך די בית־המדרש־בחורים — אין וועלכע ס'איז געווען דער גייסט פון ווידערשטאַנד און מוטיקייט — זענען געווען מסוגל זיך אָפּצורייסן פון דעם בית־המדרש־פאַנאַטיזם און זיך אָנשליסן אין דער רעליגיעז־ציוניסטישער באַפרייאונגס־באַוועגונג — אין „מזרחי".

אויב די דאָזיקע אייגנשאַפטן זענען געווען בולטיק פאַר בית־המדרש־יינגעלייט אין יעדן שטעטל, איז פאַר לאַנצוט אוודאי און אַוודאי — איז דאָך לאַנצוט געווען די פעסטונג פון חסידות, וועלכע האָט אַוועקגעשטעלט אַ וואַנט צווישן בית־המדרש און צווישן די לעבנס־פּראָבלעמען פון יידנטום.

ר' אַנשיל כ"ץ, אַ שטאַרקע און פּיליטיקע פּערזענלעכקייט צו יענער צייט דערשינען אין אונדזער שטעטל — האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה ביים גרינדן די אָרגאַניזאַציע „מזרחי" אין לאַנצוט. ר' אַנשיל, אַ תלמיד־חכם, דער בקי אין ש"ס און פּוסקים פון איין זייט, און אין השכלה, ליטעראַטור, פילאָזאָפיע פון דער אַנדערער זייט, האָט פאָרויס זעענדיק די צוקונפט, זיך דערנענטערט צו די רבנישע קרייזן, וועלכע זענען געקומען אין דער נייער נאַציאָנאַל־רעליגיעזער מחנה, וועלכע האָבן געגלויבט, אַז דאָס פולע מקיים זיין תורת־משה און אירע מצוות איז מעגלעך אך ורק אין ארץ־ישראל. ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער וועלט־אָרגאַניזאַציע „מזרחי".

אין יאָר 1919 האָט הרב ראַפּאַפּאָרט פון אַנדזשעיעוו באַזוכט לאַנצוט, און אין זיין רעפעראַט אין בית־המדרש, האָט ער גערופן אָנצושליסן זיך אין „מזרחי". זיין רוף האָט געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין שטעטל און איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס־סימפּאַטיע צווישן בכבודיקע און חשובע לאַנצוטער יידן. און אַזוי איז געגרינדעט געוואָרן דער „מזרחי", אין וועלכן דער אינספּירנדיקער גייסט און מורה־דרך איז געווען ר' אַנשיל כ"ץ, דער ערשטער סעקרעטאַר פון סניף „מזרחי" אין לאַנצוט. אַלס פאָרזיצער איז געוויילט געוואָרן ר' געצל דרוקער. חברים אין ועד זענען געווען: אֶלימלך פּערלמוטער, חיים וואָלקנפעלד, בנימין גרייזמאַן און משה האַלפּערן.

דאָס יאָר 1930 וועט דערמאָנט ווערן ווי אַ יאָר פון התעוררות אין דער „מזרחי"־באַוועגונג אין פּוילן, וועלכע האָט געשאַפן אַ מערב־גאַליצישע צענטראַלע אין קראָקע. דער גענעראַל־סעקרעטאַר הרב האַלפּערן, האָט באַזוכט לאַנצוט און רעאָרגאַניזירט דעם סניף. אַ נייער ועד איז געוויילט געוואָרן מיט ר' אַנשיל כ"ץ בראש, און די חברים: יחיאל נוסבאַום, וויצע־פאָרזיצער, אהרן מושל, אַ באַוווסטע פיגור אין לאַנצוטער קהילה־לעבן, אַלס סעקרעטאַר, און יהושע פריי גדליה ענגלבערג, לייביש מעלאָן, גדליהו עסטליין, אליהו רייך, אהרן וואָלקנפעלד.

דער „מזרחי" האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער רעליגיעזער יוגנט, און אַ סך פון די חסידישע רייען, בית־המדרש־תלמידים, זענען צוגעשטאַנען צו די רייען פון חובבי־ציון. און דאָס אין זכות פון ר' אַנשיל כ"ץ, וועלכער האָט געווירקט מיט זיין אויפקלערונגס־קראַפט און אָראַטאָרישע פעיקייטן. זיינע אונטעריכטס־מעגלעכקייטן האָבן זיך אַנטפּלעקט ביים געבן אַ שיעור אין דזשיקאָווער קלויז, וועלכער איז געווען פאַרפולט. ער האָט געלערנט משניות, גמרא, און די יוגנט — תנ"ך. פאַר די בעסערע, די קענערס, פלעגט ר' אַנשיל מקדיש זיין אַ סך פון זיין צייט אַריינדרינגענדיק מיטן רעליגיעז־נאַציאָנאַלן געדאַנק.

ר' אַנשיל האָט געשאַפן דעם סניף „תורה־ועבודה" פאַר דער „צעירי־מזרחי" און האָט יעדן אָוונט געגעבן לעקציעס פון תורה און ליטעראַטור. אונטער זיין השפעה זענען אַרויס אויף חלוצישער הכשרה: משה פרידמאַן קיין גאָרליץ, און אליהו רייך קיין סאָקאָלאָוו.

די יוגנט האָט זיך אָרגאַניזירט אין „צעירי־מזרחי". במשך

פון אַ באַשטימטער צייט זענען, יהושע פריי און אליהו רייך געווען וויצע־פאָרזיצערס. צווישן די אַקטיוויסטן פון „צעירי־מזרחי" האָט אויך געהערט דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות ר' אַנשילס געטרייער תלמיד, איצט דער וויצע־יושב־ראש און אַלגעמיינער סעקרעטאַר פון „מזרחי" און „הפועל־המזרחי" אין בעלגיע, דעלעגאַט אויפן לעצטן ציוניס־טישן קאָנגרעס אין ירושלים. צווישן די אַקטיווע חברים פון „צעירי־מזרחי" דאַרפן דערמאָנט ווערן: שמואל קאַלטער, געווען דער סעקרעטאַר, משה פרידמאַן — קאַסירער, געפינט זיך היינט אין בעלגיע, אויך זיין ברודער יצחק פרידמאַן און שמעון צוויבל, וועלכע לעבן אויך אין בעלגיע.

דער לעבעדיקער גייסט אין „צעירי־מזרחי" איז געווען דער זון פון ר' אַנשיל כ"ץ — יצחק, אַ חבר אין „כפר־עציון", וועלכער איז געפאַלן מיט גיבורים־טויט אויף קידוש־השם והמדינה, מיט די העלדן פון גוש־עציון, פאַרטיידיקנדיק דאָס לאַנד.

יצחק, נאָך אין זיינע יונגע יאָרן, האָט מיט זיין חלוצישן ברען מיט דער מיטהילף פון דעם שרייבער פון די שורות, געשאַפן דעם „השומר־הדתי" אין לאַנצוט, געשטאַנען אין שפיץ פון אים און מיט מסירות־נפש זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט, דינענדיק אַלס ביישפיל פאַר זיינע חברים מיט דעם חלוצישן גייסט וואָס האָט געברויזט אין אים.

דער „מזרחי"־לאָקאַל האָט זיך געפונען אין הויז פון יהושע וואַסערשטיין, שפּעטער אין „בית־העם", אין וועלכן מ'האָט איינגעפירט סטאַבילע לעקציעס פון תלמוד, תנ"ך און יידישע געשיכטע.

עס דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן, אַז פאַר דער פאַרשטאַר־קונג פון „מזרחי" אין לאַנצוט, האָט אַ סך געלייסטעט מיט זיינע אָפּטע באַזוכן, דער חבר פון מערב־גאַליצישן מרכז — פנחס שיינמאַן פון קראָקע, דער היינטיקער ראש פון רעלי־גיעזן ראַט אין תל־אביב. אַלס בית־מדרשניק און טאַלאַנט־פולער רעדנער האָט ער אַ סך באַווירקט די חסידישע קרייזן.

צווישן די עסקנים און מנהיגים פון „מזרחי"־באַוועגונג, וואָס האָבן באַזוכט לאַנצוט, דאַרף דערמאָנט ווערן דער תל־מיד־חכם און גלייכצייטיק אָראַטאָר, ד"ר אברהם גאָטעסדינער און דער גייסטיקער מנהיג פון „מזרחי" הרב יהודה לייב הכהן מימון, וועמענס באַזוך האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן רושם אויפן חסידישן ציבור. אָבער זיין באַזוך איז אויך געווען פאַר־בונדן מיט דער עליה פון ר' אַנשיל כ"ץ קיין ארץ־ישראל, און ער האָט זוכה געווען עולה צו זיין האַרט פאַר פסח תרצ"ז.

נאָך דער עליה פון ר' אַנשיל כ"ץ, האָט ר' יחיאל נוסבאום איבערגענומען די אָנפירערשאַפט פון סניף און דער שרייבער פון די שפאַלטן דעם סעקרעטאַריאַט. צוזאַמען מיט יהושע פריי, דער יושב־ראש פון „תורה ועבודה", און נאָך חברים האָבן זיי ממשיך געווען די טעטיקייט פון „מזרחי", וועלכער איז געוואָרן אַ אָנגעזעענער פאַקטאָר אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אונדזער שטעטל, און דעריבער אויך אַ רינג אין דער קייט פון טעטיקייטן און געשעענישן אינעם פאַרנעם פון רעליגיעז־נאַציאָנאַלער ווידער־אויפלעבונג, וואָס אַלע אירע וועגן האָבן געפירט אין דער ריכטונג פון בויען ארץ־ישראל.

דער גרויסער חורבן פון פוילישן יידנטום, האָט געברענגט פאַרטיליקונג אויך אויף אונדזערע חברים, די אָנטיילנעמער אין דער הייליקער אַרבעט פון בנין־הארץ.

זאָל דער אַרטיקל זיין אַ דענקמאָל פאַר אָט־די קדושים.

אַ גרופּע אַקטיוויסטן פון „צעירי־מזרחי" — זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): אליעזר קאַרפּיאָל, יהושע פריי, בנציון. שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): יצחק כ"ץ, מלך ווייכסלבוים, מרדכי ווענגער, וואָלף קלאַריסטנ־פעלד, יחזקאל ווענגער.

שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): פייוול אַדאָלף, בנו יואל אַדאָלף, זעליק פעלדשטיין, פרץ וואַסער, ——, שלמה קנעלער, אברהם קאַרפּיאַל, יחיאל וויינרעב ——, ——, בנימין איינהאָרן.

בנימין איינהאָרן הדר רמתיים

„אגודת ישראל"

לאַנצוט איז געווען אַן אויסגעשפּראָכן חסידיש שטעטל. זייער אָפּזעעוודיק איז געווען אין איר די השפּעה פון רבנים און צדיקים. באַזונדערס האָבן דאָרט געוועלטיקט די בעלזער חסידים. די חסידישע יוגנט האָט געלערנט אין ישיבות און בתי־מדרשים. דער קאָנטאַקט צווישן די מאַסן חסידים מיט זייערע רבנים און צדיקים, האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ מין אָרגאַניזירטע ראַם פון דער חסידים־באַוועגונג.

אָבער, גענוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך, האָבן זיך אין לאַנצוט געפונען גענוג יידן אויסער די מחנה פון חסידים. ס'איז געווען אַ רעליגיעזע יוגנט, וואָס איז נישט מיטגעצויגן געוואָרן מיטן חסידות, און צוליב פאַרשידענע סיבות, דער עיקר עקאָנאָמישע, האָבן זיי זיך נישט געקאָנט איבערגעבן דעם לערנען אין די ישיבות און בתי־מדרשים, און זענען געווען געצוווּנגען צו אַרבעטן. די אַלע זענען געווען אויסער דער אָרגאַניזירטער רעליגיעזער ראַם.

„אגודת ישראל" האָט אין די קרייזן געפונען דאָס פּאַסיקע מענטשן־מאַטעריאַל פאַר איר פאַרטיי. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַנטשטאַנען אַ סניף פון „אגודת־ישראל" אין לאַנצוט, וואָס האָט געציילט, אין לויף פון דער צייט, עטלעכע הונדערט חברים.

דער יושב־ראש פון סניף, פון די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלטקריג, איז געווען ר' פייביש אַדאָלף, וואָס האָט געשטעלט אַ צימער פון זיין דירה צו דיספּאָזיציע פון דער פאַרטיי. יעדן אָוונט זענען זיך די חברים פון „אגודה" צוזאַמענגעקומען צו לערנען אַ שיעור גמרא, שולחן־ערוך, עין־יעקב און האָבן מעיין געווען אין מוסר־ספרים. דאָרט האָבן זיך געפונען בעיקר די יוגנט פון „אַגודת־ישראל" וואָס זענען אין משך פון טאָג געווען באַשעפטיקט ביי פאַרשידענע אַרבעטן. די טעטיקייט האָט געהאַט אַ השפּעה אויף די אַלע רעליגיעזע יידן אין שטעטל, וועלכע האָבן זיך געפונען אויסער דער חסידישער באַוועגונג און האָבן אויך נישט געקאָנט זיך אָנשליסן אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

„אַגודת ישראל" האָט זיך געשטעלט נאָך טעטיקייטס־צילן אויף פאַרשידענע שטחים: אין צדקה־אַנשטאַלטן — גמילות־חסדים־קאַסע, ביקור־חולים, אין באַזאָרגן פאַר אָרעמע לייט טאָג־טעגלעכע צרכים. די יוגנט פון „אגודת־יש־

ראל" האָט געטראָגן מיט אבערגעבנקייט דעם עול־המצוות פון ברענגען הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע. אונטער די אָנפי־רערשאַפט פון חיים פאַדערבייטל. ער האָט זיך מיט דער גאַנצער נשמה איבערגעגעבן דער פּאַרטיי, אַ סך מאָל ביז צו צוזאַמענשטויסן מיט דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

אויסער דער „אגודת־ישראל"־יוגנט, איז געגרינדעט גע־וואָרן נאָך אַ דערציערישער שיכט, אַ מער יינגערער: „פּרחי־אגודה" — קינדער און יוגנטלעכע פון 10—15 יאָר, די קינפ־טיקע פאַרשטאַרקונג פאַר די רייען פון „צעירי־אגודת־ישראל". וועגן זייער טעטיקייט וועט עדות זאָגן דער פאַקט, וואָס אין די יאָרן 1934—1935, (תרצ"ד—תרצ"ה) איז אויפגעשטעלט גע־וואָרן אַ חלוצישער הכשרה־פּונקט ביי דער „אגודת־ישראל".

דער יושב־ראש ר' פייביש אַדאַלף און אַ סך אַנדערע בעלי־בתים אין שטעטל האָבן געהאָלפן ביים דערגרייכן די הכשרה־פּלעצער. האָבן צוגעשטעלט די חלוצים עטלעכע אַר־בעטס־טעג אין דער וואָך. געווען זיינען דאָס: ר' זעליק קער־נער, ר' מאיר עסטליין, ר' אפרים קראַנצלער און אַנדערע, וואָס האָבן געהאָלפן דער אַגודישער, חלוצישער יוגנט, זיך צו־צוגרייטן צו בנין־הארץ.

אגודת־ישראל האָט געשאַפן אַ פאָנד „קרן היישוב" צו פינאַנסירן די אַקציע פון ישוב ארץ־ישראל. דער שרייבער פון די שורות איז דער מורשה (באַפולמעכטיקטער) פון דעם פאָנד אין לאַנצוט, וועלכער האָט דערפילט די אויפגאַבע, וואָס איז אים אָנפאַרטרויט געוואָרן.

זאָלן די נשמות פון די חברי „אגודת־ישראל", די אומ־געקומענע אין חורבן קהילת־לאַנצוט, זיין איינגעפלאָכטן אי־נעם אייביקן לעבן פון די קדושי עם ישראל, אמן.

אהרן קערנער פּאריז

„השומר הצעיר"

1918—1921

פאַר דער ערשטער וועלט־קריג האָט זיך דאָס לעבן פון דער לאַנצוטער יידישער באַפעלקערונג געפירט אָן שטערונגען און אויפטרייסלונגען, און אָן וועלכער עס איז פּראָבלעמען. אַביסל אויפלעבונג האָבן אַריינגעברענגט די קהילה־וואַלן, אָדער דאָס אויסוועלן אַ שטאָט־רב. די אונטערוואַקסנדיקע יוגנט, ווי דער רעזערוואַט פון פאָלק, איז זיך געגאַנגען אין די וועגן פון זייערע עלטערן.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט געברענגט דאָס פונאַנדער־פאַלן פון עסטרייכישן קייזערטום, האָט דערוועקט נאַציאָנאַלע אורפרודערונגען, און באַפרייט אַ סך פעלקער, צוריקגעבנדיק זיי זייער פּאָליטישע זעלבסטשטענדיקייט. אויך פאַר יידן איז קלאָר **געוואָרן, אַז זיי זענען נישט די אייניקלעך און אוראייניקלעך** פון פּאַפּיעל און פּיאַסט — די בויער פון מדינת פוילן. די אַסי־מילאַציע האָט אָנטוישט. דער גורם דערצו איז געווען די גיפ־טיקע ראַסן־שנאה פון די שכנים לגבי די יידן. דאָס נאַציאָ־נאַלע דערקענטעניש האָט אָנגעהויבן אַריינדרינגען אין באַ־וווסטזיין פון דער יוגנט, וואָס האָט אויסגעגלייכט זיין רוקן און אויפגעהויבן דעם פאָן פון יידיש־נאַציאָנאַלער ווידעראויפ־לעבונג.

באַשיידן איז געווען דער אָנפאַנג אין אונדזער שטעטל: בלויז אַ ציוניסטישער קלוב עקזיסטירט. אָבער נאָך אַ קורצער צייט האָבן אַרויסגעשפּראָצט און אויפגעגאַנגען פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס. און ביים סוף פון דער מלחמה האָט זיך די יוגנט איינגעשפּאַנט מיט התלהבות אין דער נאַציאָנאַלער אַרבעט. ווען ס'האָט אונדז דערגרייכט דער אָפּקלאַנג פון עקסצעסן קעגן די לעמבערגער יידן און פון דער סביבה, האָבן מיר אָרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ אין שטאָט. און איך, צוזאַמען מיטן פּראָפעסאָר בלאַשקעוויטש, האָבן אָרגאַניזירט אין שטאָט־טייל אַ 4 פּערזאָניקע נאַכט־שמירה, באַוואָפנט מיט ביקסן, אַריינבאַקומענע פון דער זשאַנדאַמעריע.

אין יאָר 1919 האָט זיך באַוויזן אין לאַנצוט: ישׂשכר רייס, אַ לעמבערגער, דער שוואָגער פון אַדוואָקאַט לעאָן מאַרקל. ער איז געקומען פון ווין, וווּ ער האָט געלערנט אין סעמינאַר פאַר העברעאישע לערער, און איז געווען איינער פון די גרינדער פון „השומר הצעיר". אַ וווּנדערלעכער בחור, פול, ווי אַ מילגרוים, מיט תורה און מערב־אייראָפּעישע לי־טעראַטור. אונטער זיין השפּעה און אָנפירערשאַפט האָבן מיר געגרינדעט אונדזער „השומר־הצעיר"־נעסט. זיינע געשפּרעכן און לעקציעס אויף פאַרשידענע טעמעס, זענען שטענדיק אינ־טערעסאַנט און אינהאַלטסרייך, וואָס האָבן געגעבן דעם שטויס צום לערנען און פאַרטיפונג אין פאַרשידענע **פּראָבלעמען.**

ס׳איז אים געלונגען צו שאַפן אַ ברידער־אַטמאָספערע צווישן אונדז, צוזאַמעבונדן און מאַכן פון אַלע איין גרויסע פאַרפעסטיקטע משפחה. זיין השפעה אויף אונדז איז געווען אַ קאָלאָסאַלע. די אַרבעט וואָס איז געפירט געוואָרן מיט דער פולער ערנסטקייט איז פון גרונט־אויס געווען אַ נאַציאָנאַלע — ווי ס׳איז געווען די גאַנצע שומרישע באַוועגונג. מיר האָבן געצילט צו שאַפן אַ פאַרפולקאָמטן טיפּ ייד. ס׳איז אָנגעהאַלטן געוואָרן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיטן קן אין ריישע, און אַ רעגולערן בריוו־אויסטויש מיט חיים אָרמיאַן, דעם סעקרעטאַר פון קן אין טאָרנע. אין נאָמען פון אונדזער קן, האָב איך אָנטיילגענומען אינעם צוזאַמענפאָר פין „השומר הצעיר״ אין לעמבערג, אין יאָר 1920, וועלכער האָט איבערגעלאָזט אויף אונדז אַלע אַן אומפאַרגעסלעכן רושם. ביי מיין פאַרלאָזן לאַנצוט, אין יאָר 1921, איז דאָרט געווען אַ קן פון טייערע חברים, פון וועלכע דער רוב האָט אויסגעקליבן און געפונען זייער ריכטיקן וועג — דעם וועג אין אונדזער היימלאַנד.

אין קראָקע האָב איך געוויילט אַנדערטהאַלבן יאָר. האָב דאָרט אינסטרואירט אַ קבוצה פון עלטערע בחורים, וועלכע זענען שפּעטער אַליין געוואָרן ראשי־קבוצות. דאָרט האָב איך אויך געפירט דעם סעקרעטאַריאַט פון קרייז־קן.

אין יאָר 1923 בין איך געווען טעטיק 6 חדשים אין ברענאָס־איירעס. דער מענטשן־מאַטעריאַל איז דאָרט געווען זייער אַ גוטער, אָבער די אַרבעט האָט זיך געפירט מיט שוועריקייט, אָן וועלכע ס׳איז ריכטונג. כ׳האָב זיך איינגעשפּאַנט אין דער אַרבעט, וואָס האָט אין רעזולטאַט געבראַכט גוטע פּרוכט. מיין אויסוואַל איז געפאַלן אויף טיכטיקע און רידעוודיקע בחורים פון ארץ־ישראל, פון בעסאַראַביע, פּוילן און גאַליציע. איך האָב געגרינדעט אַן עקסטראַ־קבוצה, וועלכע האָט זיך מיט ערנסטקייט און ענערגיע איבערגעגעבן דער אַרבעט אין די קבוצה האָט שפּעטער איבערגענומען די אָנפירערשאַפט אין אירע הענט, אַוועקשטעלענדיק אַ שטאַרקע שומרישע באַוועגונג אויף נאַציאָנאַלע יסודות.

אויך אין פּאַריז, אין יאָר 1925, האָב איך געמאַכט אָנשטרענגונגען אויפצושטעלן אַ שומרישע תנועה — געזאַמלט אַרום זיך שומרים און שומרות פון פּוילן, רומעניע און ליטע, וועלכע זענען געקומען לערנען אין פּאַריז. אין משך פון עטלעכע חדשים זיך צוזאַמענגטראָפן, ס׳איז געווען אַן אויפריכטיקער ווילן ממשיך צו זיין דעם שומרישן פאָדעם, אָבער די שווערע עקזיסטענץ־באַדינגונגען האָבן צו נישט געמאַכט אונדזער טעטיקייט און די גרופּע איז זיך צעפאַלן.

ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): האחיות לאָלאַ, שרה, איווה ודבורה פייער, העלאַ זייגער. צווייטע ריי (שורה ב׳ מימין): האחיות שפרה ומרים קערנער, האחיות שושנה, שרה ודבורה ליפשיץ.

מיכאל וואלצער

אגודת „נעורים"

א.

די ביבליאָטעק „נעורים" איז אויסגעטראָגן און געבוירן געוואָרן אין דער העברעישער שולע אין לאַנצוט, און די פּרשה פון מיין אַריינטרעטן אין „נעורים" איז פאַרבונדן מיטן גמרא־מלמד, דוד־יונה, וואָס האָט געהאַלטן זיין „חדר" אין דער געגנט פון „חדרים" וואָס נעבן שפּיטאָל.

ווי לעבעדיק שטייט פאַר מיינע אויגן דוד־יונה, מיט דער רויטלעכער באָרד, פון וועלכער ס'האָבן אַרויסגעשיינט גראָע פעדעמלעך געציילטע. פון נערוועזקייט פלעגט ער אָפּט מאָל אַ ביסל אונטערהיקן מיט דער פּלייצע.

צוויי מאָל אין וואָך האָט ער פאַרלאָזן דעם „חדר" און איז אַוועק אין מאַרק כדי צו שטיין ביים צעלניק־קרעמל פון זיינע צוויי טעכטער. אין געוועגלעכע וואָכן־טעג האָט ער זיך געקאָנט פאַרלאָזן אויף זיינע צוויי בוגרות'ן אין „געשעפט", אָבער נישט אין די דינסטיקן און פרייטיקן, ווען דער מאַרק איז פול געווען מיט דאָרפסלייט פון דער סביבה, און דער סטראַגאַן איז געווען אַרומגערינגלט מיט קונים. מיר, אַ 20־30 גמרא־יינגלעך, האָבן זיך אין די יריד־טעג געפילט ווי פרייע פייגעלעך אין „חדר" וואָס איז געווען אַ טייל פון אונדזער מלמד'ס צוויי שטוביקער דירה. דוד־יונה מיט זיין בני־בית האָבן זיך באַנוגנט מיט איין שטוב, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען זייער גאַנץ ביסל באַוועגלעכע פאַרמעג. אין דער שטוב וווּ מיר האָבן געלערנט, איז געהאָנגען אַ וואַנט־זייגער מיט וואָנקעס און קייטעלעך, וועלכער איז דורך אונדז רעגו־לירט געוואָרן... אַנטשפּרעכיק צום גייסט פון דער צייט...

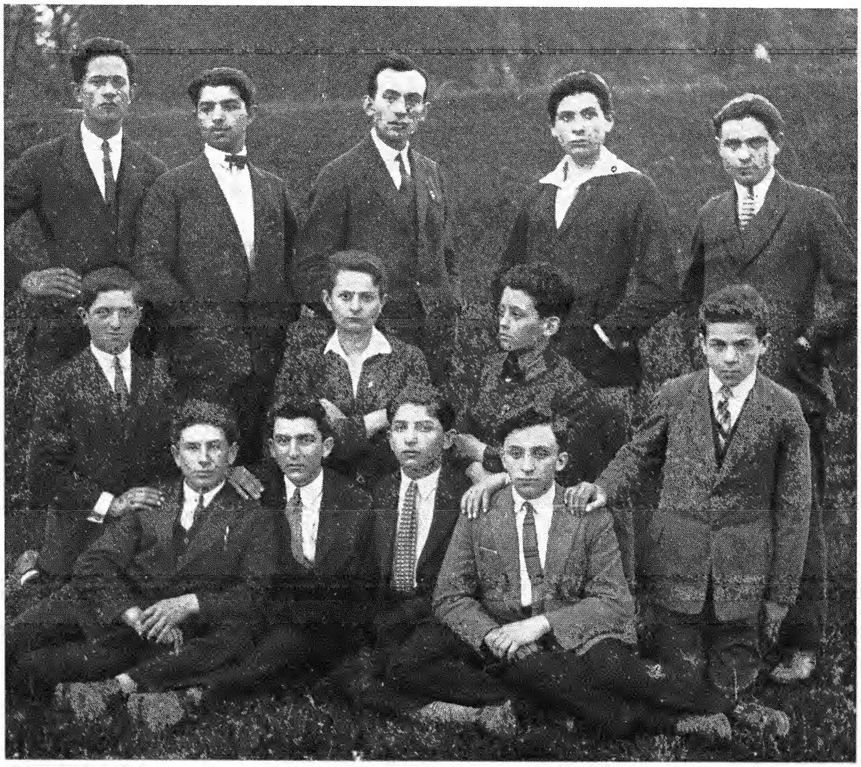
דעם „חדר" האָב איך פאַרלאָזן ווען איך בין אַריין אין דער העברעישער שולע. דאָ איז פאַר מיר געעפנט געוואָרן אַ נייע וועלט, נייע לערער, נייע אַנשויונגען. אָט די שולע איז פאַר מיר געווען דער שאַפונגס־טיגל פאַר דער העברעישער שפּראַך און ציוניסטישן גייסט; פון אים זענען אַרויס אין לויף פון דער צייט, די חלוצים פאַר ציון. דער לייטער פון דער שולע, דער לערער און דערציער נתן וואַרהאַפטיק, דער תלמיד־חכם און משכיל, וואָס האָט גערעדט אך ורק העברעיש און מיט דעם אופן אויפגעשטעלט אַ העברעיש־רעדנדיקן דור אין לאַנצוט. דאָרט האָב איך זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט חברים, מיט וועלכע איך האָב דורכגעמאַכט אַ לאַנגן „נעורים"־וועג אין לאַנצוט: משה ראָזענבליט, יצחק גרינבוים, צבי זאַוער־האַפּט, מענדל גערסטן, ישראל יוסט, אברהם און שמעון שטרום, מונעק און בענעק קעשטעכער, שלום ראָזמאַרין אַברהם עסטליין און אַנדערע. זיי האָבן געלערנט אין אַ העכערע כיתה פון מיינער, אָבער זיי זענען מיר געווען נאָענט אין גייסט און פאַרשטאַנד, און מיר האָבן זיך באַפריינדעט.

דאָס לעבן אין דער העברעישער שולע האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז אויף לימודים — גאַנץ שנעל זענען מיר געוואָרן אַ קבוצה וואָס האָט געזוכט איר וועג, בעיקר פון

קינדער פאַריין — ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): בענעק קעשטעכער, משה טראַמפּעטער, שלום ראָזמאַרין. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): ישעיהו סטעמפּל, יצחק צעלנער, דוד טראַמפּעטער, מונעק קעשטעכער, מיכאל וואַלצער.

שטאַנדפונקט פון דענקנדיקער און העברעיש־רעדנדיקער יוגנט, וואָס פאָרשט און לערנט די אַלטע העברעישע מקורות און נייצייטלעכע העברעישע ליטעראַטור. מיר זענען געקומען צום אויספיר, אַז אויב מיר האָבן טאַקע בדעה צו זיין, ווען־עס־איז אַמאָל, געהעריקע העברעער און קענער פון אונדזערע מקורות — דאַרפן מיר לייענען ביכער אין דער שפּראַך. אין דער דאָזיקער איבערצייגונג, און ווי ס'ווייזט אויס, אונטער דער השפעה פון מחנך נתן וואַרהאַפטיק — זענען מיר צוגעטרעטן גרינדן אָט־יענע ביבליאָטעק, וואָס האָט אַזוי סטימולירט צום שאַפן ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונגען אין אונדזער שטאָט. אוןווירקלעך, דאָס שאַפן די ביבליאָטעק „נעורים" איז געווען

אַ גרופּע שומרים — קבוצת חברי „השומר־הצעיר" — ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): משה ראָזענבליט, שלום ראָזמאַרין, דוב טורקלטויב, ישראל יוסט. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב' מימין): פסחיה כ"ץ, יוסף שענמאַן, מיכאל וואַלצער, איטשע־לאָזער קנעלער. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג', מימין): יצחק שטיינדלינג, משה טראָמפּעטער, דוד טראָמפּעטער, אליעזר ראָזמאַרין, ישעיה סטעמפּל.

דער מקור פון התלהבות פאַר אונדזער יוגנט אין משך פון אַ סך יאָרן. דער־אָ רעיון האָט געשלעפּט נאָך זיך נייע רעיונות. אויפן וועג פון אויפשטעלן די ביבליאָטעק זענען מיר דערגאַנגען צו אַ נייעם ענין, וועלכער האָט אויך געלייגט זיין שטעמפּל אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יוגנט. דאָס איז דאָך דאָס העברעישע טעאַטער אין שטעטל וואָס האָט פון אונדז געמאַכט שוישפּילער אין דער העברעישער שפּראַך.

איז טאַקע דער ערשטער געלט־יסוד פאַר שאַפן די ביבליאָטעק, געקומען פון די איינקונפטן פון דער העברעישער פאָרשטעלונג „התמורה", וועלכע איז איינרעזשיסירט געוואָרן דורך נחמן קעסטנבוים און די אַקטיאָרן זענען געווען: העניע גרייזמאַן, דער שרייבער פון די שורות, דויד טראָמפּעטער, ישראל און אסתר יוסט און אַנדערע. די פאָרשטעלונג, איינגעאָרדנט אין קהילה־זאַל, האָט זייער מצליח געווען און דערמוטיקט אירע איניציאַטאָרן. מיר האָבן ממשיך געווען און פאָרגעשטעלט די פּיעסן: „אחשורוש", „משה" און אַנד.

עס דערמאָנט זיך מיר מיין אויפטריט אין מאָנאָלאָג: „הנסיעה בכיסי בגדי" פון מיפּעלעוו, אַ העברעישער לערער פון קראָקע, וואָס האָט בייגעוווינט די פאָרשטעלונג. איך האָב געשפּילט די ראָל פון אַ יינגל מיט די פול־אויסגעשטאָפּטע ברייטע טאַשן. איך שלעפּ אַרויס פון די טאַשן איין חפץ נאָכן צווייטן און דערקלער, אין אַ פיינעם העברעיש, דעם ווערט פאַר מיר פון יעדן חפץ באַזונדער. און די חפצים־זאַכן שטראָמען אַרויס פון מיינע ברייטע טאַשן אָן אַ סוף, ביי שטורמישע געלעכטערן פון די צושויער... איך דערמאָן זיך וואָס דער מחבר, ה' מיפּעלעוו, האָט נאָך דער פאָרשטעלונג מיר געזאָגט: „איצט ווייס איך נישט, צי איך האָב דעם מאָנאָלאָג געשאַפן ספּעציעל פאַר דיר, אָדער דו ביסט געבוירן געוואָרן פאַר דעם דאָזיקן מאָנאָלאָג"...

מיטן דערפאָלג פון די פאָרשטעלונגען האָבן אָנגעהויבן שטראָמען פּאַקעטן מיט העברעישע ביכער פאַר דער „נעורים״־ביבליאָטעק. מיר האָבן אויך איינגעהאַנדלט ביכער אויף קרעדיס, אויפן רווחים־חשבון פון די קומענדיקע פאָרשטעלונגען. פאַרלאַגן האָבן אונדז צוגעטיילט אַ גרויסע הנחה פון די ביכער, בקיצור, מיר זענען רייך געוואָרן... די ערשטע ביכער־שראַנק האָט אונדז צוגעשטעלט דער שטאָט־סטאָליאַר, מרדכי פּאָסטער (געשטאָרבן אין ישראל). גאַנץ שנעל זענען מיר דערגאַנגען צו אַ ביבליאָטעק, וואָס האָט געציילט 500 העברעישע ביכער. צוויי מאָל אין וואָך האָבן מיר געליגן ביכער. אויך דערוואַקסענע האָבן זיך פאַרשריבן אין דער ספריה. פון צייט־צו־צייט זענען געגעבן געוואָרן העברעישע רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס, די לעקטאָרן זענען געווען: נתן וואַרהאַפטיק און נחמן קעסטנבוים.

די ביבליאָטעק און די העברעישע פאָרשטעלונגען זענען געווען דער סטימול פאַר אויפשטעלן דעם „בית־העם״. דערווייל האָט זיך אָבער, נאָך די ערשטע פאָרשטעלונגען אין קהילה־בנין, אויפגעהויבן אַ שטורעם מצד די רעליגיעזע קרייזן קעגן אונדז. דער שטאָט־רב האָט אויסגערופן אַ חרם אויף אונדז, און די פאָרשטעלונגען אין קהילה־זאַל זענען איבערגעריסן געוואָרן. דער רב האָט געטענהט, אַז דאָס קהילה־הויז געפינט זיך איבער דער מקווה, זענען די פאָרשטעלונגען אַ שטערונג פאַר די פרויען וואָס גייען אויף טבילה אין די אָוונטן. קלאָר, אַז מיר האָבן זיך נישט קעגנגעשטעלט די דאָזיקע „אייזערנע אַרגומענטן״... נאָך מער: צוליב אונדז האָט די קהילה נישט געקאָנט אָנהאַלטן נאָרמאַל זייערע זיצונגען אין זייער אייגענעם בנין, און אַזוי זענען מיר געצוווּנגען געוואָרן מיט אונדזער טעאַטער צו וואַנדערן, וואָס האָט גורם געווען ענערגיש צוצוטרעטן צום אויפשטעלן דעם „בית־העם״.

און נאָך אַן ענלעכער קאַמף האָט זיך געענדיקט מיט אונדזער נצחון. געווען איז דאָס אין צוזאַמענהאַנג מיט דער העברעישער שולע, וועלכע איז צו ערשט געווען איינקוואַרטירט אין הויז פון בערל וואַסער. די פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר דער שולע, האָבן באַשטימט, אַז עס איז געקומען די צייט אַריבערצוגיין אין אַ מער פּאַסיקערן און ברייטערן בנין. דער אויסוואַל איז געפאַלן אויפן שטאָטס־„הקדש״, וואָס האָט געדינט אַלס נאַכט־אַזיל פאַר וואַנדערנדיקע גייער — און איז געווען זייער פּאַסיק פאַר דער שולע.

די אַקציע פון איבערפירן די שולע אין „הקדש״ אַריין, איז געווען פאַרבונדן מיט „קרבנות״, נישט, חלילה, מיט קרבנות־מענטשן, נאָר מיט ליידן, וואָס מיר האָבן, געצוווּנגענערהייט, גורם געווען צו איינעם פון די רעליגיעז־פרומע יידן. און אַ פינצטער־קאַלטער ווינטערנאַכט, האָבן מיר דורכגעפירט די „הקדש״־אַקציע, זייענדיק אין דער מורא, אַז עס קאָן פּלוצים ווער דערשיינען און אונדז שטערן אין איבערפירן די שול־חפצים. געוווּסט האָבן מיר — ווען עס וועט אונדז געלונגען איבערצוטראַנספּאָרטירן, אין משך פון דער נאַכט, דאָס ביסל שול־מעבל און שטערונג — וועלן מיר מנצח זיין, און אַלע טומלערייען צו מאָרגנס, וועלן נישט ענדערן דעם געשעענעם פאַקט. און אָט האָט זיך באַוויזן אַ שטרויכלונג אין אונדזער אַרבעט: דער פאַנאַטיש־פרומער, קליינוואַקסיקער, יומצ׳יעלע בראַנד, איז אומגעריכט אַריינגעפאַלן אין דעם „קעסל״ און... עס האָט געקאָנט צערשטערט ווערן אַ שטיק „היסטאָריע״. מיר האָבן קיין אַנדערע ברירה נישט געהאַט — עטלעכע פון דער „חברה״, האָבן, הינטערווײַלעכץ, אים אַרויפגעוואָרפן אַ זאַק אויפן קאָפּ און געגאָסן אויף אים קאַלט וואַסער... ער האָט אין שרעק און געשרייען אָנגעהויבן לויפן, זייענדיק זיכער, אַז עשיו׳ס האַנט איז אין דעם ענין. ער איז אַפילו עטלעכע וואָכן קראַנק געווען נאָך דער מעשה... דער פאַקט האָט אונדז זייער וויי־געטאָן, אָבער ס׳איז געווען אָפּגעטאָן. דאָס אַריבערפירן די העברעישע שולע אויף איר סטאַבילן פּלאַץ, איז געווען אַ פאַקט.

פאַרשטייט זיך, אַז צומאָרגנס האָט דאָס שטעטל געקאָכט און געברויזט. די זאַך איז גלאַטיק נישט אַריבער — ס׳איז דערלאַנגט געוואָרן קעגן אונדז אַן אָנקלאַגע אין געריכט, מיט דער פאָדערונג אָפּצורייניקן דעם „הקדש״־בנין. דער משפּט האָט אַרויסגערופן גרויס נייגער און אינטערעס אין שטאָט. אין נאָמען פון די חרדים איז אַרויסגעטראָטן דער פּוילישער אַדוואָקאַט, ליזאַק, און אין אונדזער נאָמען — דער דעמאָלט יונגער אַדוואָקאַט, באַוווּסטער ציוניסטישער מנהיג ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט. דער סוף איז געווען, אַז מיר האָבן מנצח געווען, די שולע איז געבליבן אין „הקדש״.

צווישן די בולטע געשטאַלטן אין „נעורים״ שטייען פאַר מיינע אויגן אידעאַליסטן, וואָס האָבן געווידמעט זייער גאַנצע צייט דער אויפלעבונג פון דער העברעישער שפּראַך אין לאַנצוט. קרישטאָל־ריינע געשטאַלטן, וואָס האָבן נישט זוכה געווען צו זען ווי אַזוי העברעיש איז געוואָרן די לעבעדיקע שפּראַך אין דער ניי־אַנטשטאַנענער מדינת ישראל. מיר געדענקען די עסקנים פון „נעורים״: יצחק גרינבוים, דאָס אייניקל פון עם משכיל און העברעישן שרייבער, יצחק ווייסמאַן, דעם מיטאַרבעטער אין „השחר״. יצחק גרינבוים איז דערמאָרדעט געוואָרן אין לעמבערג בעת דער מלחמה. ער האָט אין אָנהויב קריג אַנטרינען, אָבער פאַרלאָזן די משפּחה האָט אים דאָס האַרץ נישט דערלויבט. געווען אַן איידעלע נשמה, אַ מענטש פון דערהויבענעם גייסט. צבי זאווערהאַפּט, דער יושב־ראש פון „נעורים״ איז אויך אומגעקומען אין דער מלחמה. זיין עסקנות האָט זיך אויסגעדריקט אין ספּעציעלע פאַראַנשטאַלטונגען אויפן געביט פון העברעישער קולטור און פאַר קרן הקימת לישראל.

מיט אַרויפברענגען דעם זכר פון אגודת „נעורים״ וועלכע איז געווען דער אייגנטלעכער גרונטשטיין פאַר דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון אונדזער יוגנט — זאָלן דערמאָנט ווערן די ראשונים, וואָס זענען געשטאַנען ביי איר וויגל און האָבן נישט זוכה געווען צו זען אירע רייף געוואָרענע פּירות.

אַ גרופּע חלוצים אויף הכשרה אין לאַנצוט אין יאָר 1933 — קבוצת הכשרה חלוצית בלאַנצוט, בשנת 1933.

זיצן פון רעכטס ערשטע ריי (יושבים מימין): יוסף בערגלאַס, פוקס, פיניע שפּרינגער, יצחק באַנק. צווייטע ריי זיצן: משה אַלטשילער, הדסה האַכמאַן, שמעון הירש, בעלאַ אַדלער, עובדיה האופטמאַן, שמחה שפּרונג. דריטע ריי פון רעכטס שטייען: ......, שלמה יאַסם, (לבדי), יעקב, צבי דערפלער, צבי שרייבער.

יוגנט און עליה

(„החלוץ־הצעיר" און ה„שומר־הצעיר")

ב.

די לאַנצוטער עליה־באַוועגונג איז ענג פאַרבונדן מיט דער אַנטוויקלונג פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין אונדזער שטאָט — איינס האָט משלים געווען דאָס צווייטע: דאָס האָט די יוגנט פאַרוואַנדלט די לאָזונגען וועגן ציוניזם און ארץ־ישראל אין קאָנקרעטע מעשים. אמת, אויך עלטערע זענען אין אַלע צייטן עולה געווען פון לאַנצוט קיין ישראל, אָבער די אַנט־וויקלונג פון די ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונגען האָט געעפנט דעם עליה־שטראָם, ווי אַ נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע וויזיע אינעם יוגנט־לעבן אין שטעטל.

איך געדענק די „מהומה" וואָס איז אַנטשטאַנען אין די יוגנט־רייען נאָך דער פאַראייניקונג צווישן „החלוץ־הצעיר" און „השומר הצעיר" אין גאַליציע. דער קן וואָס האָט געציילט בערך 120 יוגנטלעכע, האָט געקאָכט און געשפּרודלט מיט לעבן. זומער־קאָלאָניעס, קרייז־צוזאַמענפאָרן, אַ שליח פון דער הויפּט־קאָמענדע פון „השומר־הצעיר" האָט זיך באַוויזן — געקומען איז שלמה לאַנדקאָטש, כדי צו רעאַליזירן די לאָזונג פון זעלבסט־הגשמה: איבערצורייסן דאָס לערנען אין די גימנאַזיעס, פאַרלאָזן די חלומות וועגן מאַטורע־צייגנישן און אַקאַדעמישן טיטל, און אַרויסגיין אויף הכשרה לשם עליה קיין ארץ־ישראל.

די לאָזונג איז געווען: „עלו!" — „זייט עולה!" אונטער יעדן תנאי. עולה זיין און מער נישט וואַרטן. דער באַפעל איז געווען, צו באַזייטיקן פון דער באַוועגונג יעדן חבר, וואָס וועט נישט אָננעמען די אָנווייזונגען פון דער אָנפירערשאַפט, אין די ענינים פון זעלבסט־רעאַליזאַציע. די רעזולטאַטן זענען געווען שווערע: פון צווישן 120 חברים פון קן איז בלויז געבליבן אַ העלפט; אָבער די הויפּט־קאָמענדע האָט זיך נישט צוריקגעצויגן. מיטן פאַרענדיקן זיין שליחות, האָט שלמה לאַנד־קאָטש איבערגעלאָזט די פולמאַכטן פון דער צענטראַלע אין די הענט פון אַן אָרטיקער קאָמענדע: דער שרייבער פון די דאָ־זיקע שורות איז געוואָרן סעקרעטאַר און פאַראַנטוואָרטלעכער לגבי דער צענטראַלע, און העניע גרייזמאַן, יוסף טוכפעלד, טראָמפּעטער און משה ראָזענבליט זענען אַריין אין דער לאָקאַ־לער הנהגה. איך אַליין האָב אָנגעהויבן רעאַליזירן דעם הג־שמה־באַפעל. אין יאָר 1928 בין איך אַרויס אויף הכשרה קיין דזבינאָגראָד, בראָשניאָווער קרייז. מיט מיר זענען אַוועק נאָך

דריי פון דער קבוצה „אחוה״: שלום ראָזמאַרין (היינט אין ענגלאַנד), ישעיה סטעמפּל (אין דזשאמאַיקע), דוב טורטעלטויב (אין אַמעריקע).

די כפירים (יונגע לייבן) האבן ממשיך געווען

איך האָב פאָרגעזעצט מיין הכשרה אין נאַדוואָרנע און בין עולה געווען קיין א״י. פאַר מיין עולה זיין האָט זיך אין דער קן־טעט־קייט אָנגעשלאָסן די קבוצה: „כפירי־אריות״ צווישן זיי: צבי דערפלער, יואל פּערלמוטער, העניע אַלטער יצחק סטעמפּל, צבי רעגנבויגן און אַנדערע.

„איר וועט פאָרזעצן אין דער ריכטונג פון עליה קיין ארץ־ישראל און דעם וועג ווי אַזוי דאָס רעאַליזירן וועט איר שוין אליין געפינען״ — דאָס זענען געווען מיינע אָפשידסרייד פאַר זיי. האָבן טאַקע אַ סך פון זיי ממשיך געווען מיטן וועג פון עליה.

אַ קבוצה שומרים — קבוצת שומרים בשנת 1930
זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): יהודה גרינפעלד, יואל ליפשיץ, יהודה שטיצל. שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): מאָטל לאַנדאו, צבי דערפלער, צבי ווייכסלבוים, לייביש דערפלער, אבא פּערלמוטער, אַריה קאַנער.

יוגנט־ארגאניזאציע פאר סאציאלע הילף

די אַנטוויקלונג פון יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין לאַנצוט, האָט נאָך געשלאָגן וואָרצלען אין די לעצטע יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. נאָך אַ סך יאָרן פאַרן פּאָליטישן ציוניזם, איז די יוגנט נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט, זי האָט געזוכט טעטיקייטס־געביטן כדי צו העלפן און זיין אַ ביישפּיל פאַר די עלטערע. פאַרשטייט זיך, אַז די טעטיקייט איז געווען, דאָס טראָגן סאָציאַלע הילף, וועלכע איז געווען פאַרבונדן מיטן מצב פון די יידן אין יענער תקופה.

אין יאָר 1896 האָבן יידישע סטודענטן אין לאַנצוט געגרינדעט אַ „יידישע קנאַבן־אונטערשטיצונגס־פאַריין״. צווישן די איניציאַטאָרן געפינען מיר: איגנאַץ פריד, ברוך און יוליוס ווייסמאַן, דאָלעק דרוקער, צבי ראַמער און אַנד. שוין דעמאָלט איז יוליוס ווייסמאַן אויפגעטרעטן מיט דעקלאַמאַציעס אויף אַ פּורים־אָוונט אין „הקדש״, פון וועלכן די הכנסות זענען געווען באַשטימט פאַר הילף און צדקה. די אויפגאַבע פון פאַריין איז געווען צו העלפן די לאַנצוטער אָרעמעלייט. דער פאַריין האָט געצאָלט חודש־געלט און געזאָרגט פאַר וווינונגס־פלעצער און אַנדערע געברויכן.

ציוניסטישע יוגנט־באוועגונג

אין אָנפאַנג פון איצטיקן יאָרהונדערט, מיט די ערשטע ציוניסטישע שפּראָצן, איז געוואָרן אַן אויפרודערונג צווישן דער יוגנט, און נאָך פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט שוין עקזיסטירט אין לאַנצוט אַ שטאַרקע אָרגאַניזירטע יוגנט. אירע ערשטע מיטגלידער זענען געווען: דער זון פון ראש־הקהילה — יהושע טאַנענבוים. מלך פּערלמוטער, משה גלאַנצער, יוסף קאַלטער, משה שפּירא, ישראל הערצבערג, ברוך ווייסמאַן, מרדכי היטער, גדליהו עסטליין, פייביש אַדאָלף, רחצ׳ע דרוקער, מינצ׳יע פּערלמוטער און וואָלף כ״ץ. אין יאָר 1918 איז געגרינדעט געוואָרן דער „השומר־הצעיר״. זיינע ערשטע חברים זענען געווען: מונדעק לאַנדאו, מנחם סטעמפּל, ראובן ראָזענבליט, פייגע פאַסט, גיזעלאַ גליקסמאַן, שיינדל סטעמפּל, הדסה מילראַד, חיה האַלפּערן, ביילע פלאַשין, רבקה באָט, מינדל און שמואל גרייזמאַן, דוד בוימל און אהרון קערנער. דער העברעישער לערער איז דעמאָלט געווען ישׂשכר רייז — דער שוואָגער פון ד״ר מאַרקל.

די ערשטע טעטיקייטן פון „השומר הצעיר״ האָבן זיך קאָנצענטרירט אין קינדערהיימען. דאָרט זענען זיי אַריינגעדרינגען מיט דער העברעישער שפּראַך, איינגעאָרדנט שפּילערייען און אויספלוגן. צווישן משה האַלפּערינס גאָרטןביימער, האָבן די קינדער פאַרבראַכט זייער צייט אין געזאַנג פון העברעישע לידער — אין אַן אַטמאָספער פון שפּיל און קינדער־פרייד.

החלוץ הצעיר

ווען אליעזר סטעמפּל איז צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל (ר׳איז עולה געווען אין 1920), האָט ער געגרינדעט אין 1924 דעם „החלוץ״. צוזאַמען מיט יוסף זייפערט האָט ער פאַרגרונטעוועט זיינע יסודות, און אַ סך האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום זיי. נאָך אַ קורצער צייט, זענען עטלעכע קבוצות אַוועק אויף אַגראַר־הכשרה אין די דערפער קאָשינאָ און ראַנזשיוו. אליעזר סטעמפּל האָט זיך צו מיר געווענדעט וועגן שאַפן דעם „החלוץ״ הצעיר״ — און די אגודת־„נעורים״ איז טאַקע שנעל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „החלוץ הצעיר״. אַ חוץ דעם האָט אויך עקזיסטירט אַ יוגנט־גרופּע: „יידישע קינדער־פאַריין״.

אַזוי זענען אַנטשטאַנען און געווען טעטיק די עיקרדיקע יוגנט־באַוועגונגען, אין יענע טעג אין לאַנצוט: „החלוץ הצעיר״ און „השומר הצעיר״. יעדע איינע האָט געווירקט אין דער ריכטונג פון הכשרה און עליה, ביז ס׳איז פאָרגעקומען די צוזאַ־

מענגיסונג פון די תנועות אין גאַליציע — אַ פאַרייניקונג, וואָס האָט געברענגט צו אַ פאַרצווייגטע און לעבהאַפטע טעטיקייט.

זומער־קאלאניעס

איינע פון די צענטראַלע אַרבעטן פון די תנועות־נוער אין לאַנצוט איז געווען: דאָס אָרגאַניזירן זומער־קאָלאָניעס — עפּעס פון כאַראַקטער פון אַ גרויסן „יריד", וואָס האָט אין זיך קאָנצענטרירט הונדערטער יוגנטלעכע פון אַ סך שטעט אין גאַליציע, דאָס האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די זומער־קאָלאָניעס, די צוזאַמענטרעפן אויף גרינע פעלדער, אויף פרישער לופט — דאָרט איז געפלעגט געוואָרן דער אידעאַל פון הכשרה און עליה קיין ארץ־ישראל.

אין דאָרף האָסאָוו, עטלעכע קילאָמעטער פון לאַנצוט, האָט אונדזער יוגנט פאַרברענגט איין חודש אין יאָר, אין דער אַנגענעמסטער אַטמאָספער — אַ לעבן פון סקויטן, אין גע־צעלטן, וועלדער, וואַסער, מיט זיין שטייגער און אָרדענונג. אין דער קאָלאָניע זענען געקומען יוגנט פון ראָזוואַדאָוו, ריישע, סענדישעוו, יאַראָסלאַוו, פשעמישל, גאָרליץ, דעמביץ און אַנד. איך געדענק איין פרימאָרגן פון חודש אויגוסט 1928: אין דער דאָזיקער זומער־קאָלאָניע האָט דער שרייבער דניאל פערסקי געהאַלטן אַ פלאַמיקן רעפעראַט אין העברעיש, און אונטער דעם אוממיטלבאַרן איינפלוס פון דער יוגנט אויף הכשרה, וואָס האָט שוין פאַרשטאַנען עברית, האָט ער אויס־גערופן:

— „איך פיל דאָ ביי אייך די ארץ־ישראל אַטמאָספער".

בריוו פון יוגנט

„יואל פערלמוטער און איך זענען געווען די גרינדער פון „השומר הצעיר". מיר האָבן געהאַט צו אונדזער רשות אַ צימער, אָבער קיין געלט פאַר טעטיקייט איז נישט געווען" — ווערט געזאָגט אינעם בריוו פון צבי דערפלער אין יאָר 1930. ער דערציילט, אַז 20 חברים זענען געווען אין קן, און אַנדערע חברים זענען אַריבער צו „אגודת הנוער". די קאָנקורענץ פאַר דעראָבערן די יוגנט איז געווען אַזוי גרויס, ביז איינער האָט דענונציאירט אין דער פּאָליציי, אַז אין צימער פון „השומר הצעיר" קומט פאָר אַן אומלעגאַלע פאַרזאַמלונג. די חברים איז, בדרך נס, געלונגען צו אַנטרינען פון פּאָליצייאישע הענט.

אין די בריוו פון דער דאָזיקער תקופה פילט זיך דער ציטער וואָס האָט באַגייסטערט און צעשטורעמט דאָס האַרץ פון דער יוגנט אין לאַנצוט — דער ציטער פון אַלץ, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט ארץ־ישראל.

אַ גרופּע פונעם לאַנצוטער „השומר־הצעיר" אין יאָר 1931.

ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): שמחה היטער, אריה גראַד, משה באָדעק. צווייטע ריי פון רעכטס קניען (שורה ב׳ מימין): חיה היטער, רחל גולדמאַן, נפתלי רייך, אסתר לאָרבערפעלד, יענטע קאַנער. דריטע ריי פון רעכטס שטייען (שורה ג׳ עומדים): מלכה אוסט, שרה פרידריך, גיטל קאַנער, פעסל קאָרנבלוי, מינה פרידריך. פערטע ריי פון רעכטס (שורה ד׳ מימין): מנחם בינדער, צבי ווייכסלבוים, הענה קאַנער, רויזע מיזעס, רוחמה ווײדן, רבקה שטיינדלינג, זעלדע קאַנער, חיה אַנפאַנג. לעצטע ריי אויבן פון רעכטס: שלום באָדעק, צבי דערפלער, יואל פּערלמוטער, אַברהם מילראַד.

משה הר הדר־רמתיים

יוגנט באַוועגונג „פרייהייט"

לזכר בני ישראל ז"ל, אשר נספה
בחזית העבודה בהרי הגליל.

די אָרגאַניזירונגס־אַרבעט פון ציוניסטישע אַרבעטער־יוגנט אין מיין געבורטסשטאָט לאַנצוט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ סך פריער פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיין כוונה איז צו שרייבן פון מיין תקופה, ד"ה, נאָך דער וועלט־מלחמה 1918, ווי איך האָב מיטגעלעבט דעם אימפּולסיוון אָנהויב פון אַוועקלייגן די יסודות פון דער יידישער אַרבעטער פאַרטיי „פּועלי־ציון" און איר יוגנט — „פרייהייט" — פון וועלכע עס זענען אויסגעוואַקסן די אַקטיווע אָרגאַניזאַטאָרן און עסקנים, וואָס האָבן אָנגעפירט דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן, פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן אין שטעטל.

ווען די יידישע סאָלדאַטן זענען צוריקגעקומען פון די פראָנטן און אויסגעביטן זייערע מיליטערישע קליידער, האָבן זיי אויך געענדערט דעם אויסזען פון געזעלשאַפטלעכן לעבן פון שטעטל.

הונדערטער קינדער האָבן 4 יאָר געלעבט אָן השגחה פון עלטערן (דער שרייבער פון די שורות, איז געווען איינער פון אַזעלכע קינדער — זיין פאָטער פייוול האַר איז געווען מאָביליזירט אין עסטרייכישן מיליטער) און האָבן מיטגעמאַכט די שרעק פון דער מלחמה, הונגער, קרענק, די גרויסע טיפוס עפּידעמיע, וואָס האָט נישט געשוינט קיין איין הויז. בפרט האָבן געליטן די קינדער פון נישט פאַרמעגלעכע עלטערן, ווי מאַרקזיצער, אויפקויפער, דאָרפגייער און בעלי־מלאכהס און אויךּ משפחות, וואָס די מענער זענען 4 יאָר געווען אין מיליטער.

אַלס רעזולטאַט פון דער פּסיכאָלאָגישע דערשיטערונג, האָבן זיך די קינדער פון מיין עלטער בערך, אָרגאַניזירט כמעט אַליין, ספּאָנטאַן. עפּעס האָט אונדז געשטויסן צו מעשים. נישט קלאָר פאַר זיך אַליין, האָבן מיר געוואָלט זיין אַנדערש, נישט ענלעך צום נעכטן.

מיר האָבן איינגעאָרדנט פאָרשטעלונגען פאַר הונדערטער קינדער. אין הויף ביים חבר מיכאל וואלצער, אין אַ ווינקל צווישן צוויי געמויערטע ווענט האָבן מיר מיט נאָך אַ צאָל קינדער צוגעבויט נאָך צוויי ווענט (די ציגל האָבן מיר גענומען פון משה חיה איידלס חרוב־געוואָרענע בעקעריי).

מיט שווערע אָנשטרענגונגען האָבן מיר אַליין אויסגעבויט אַ פלאַץ, וואָס האָט געדינט פאַר אונדזער זאַמלפּונקט, און מיר האָבן זיך גערופן „יידישער קינדער פאַריין", לויטן פאָרשלאַג פון ד"ר אהרן היטער. אָנגעפירט מיט די קינדער פאָרמאַציע האָט דער שרייבער פון די שורות און מיכאל וואלצער, עלטערע עסקנים, וואָס האָבן שוין געהאַט אַ געוויסן סטאַזש פון געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. אויף דער יידישער גאַס האָט אונדזער דערשיינען געמאַכט אַ טיפן איינדרוק.

דער פאָרזיצנדער פון יידישן הילפס־קאָמיטעט, געצל דרוקער, איינער פון די בכבודיקע יידן אין שטעטל און פון די ערשטע ציוניסטישע עסקנים, פאָרשטייער פון די אָרטיקע באַפעלקערונג כלפּי די רעגירונגס־אינסטאַנצן, האָט מיר צו־געגעבן מוט און צוגעזאָגט צו העלפן. איך בין דעמאָלט אַלט געווען ס"ה 12 יאָר.

אונדזער טעטיקייט איז געוואָרן מער ממשותדיק. חוץ פאָרשטעלונגען און שפּילערייען, וואָס אין גרעסטן טייל זענען מיר געווען אַליין די מחברים און רעזשיסאָרן און אויך די אַקטיאָרן, האָבן מיר אויך אָנגעהויבן צוזאַמען צו לעזן. די ערשטע ביכלעך, אייגנטלעך בראָשורן, האָבן מיר באַקומען אַ מתנה פון מיין ברודער דוד האַר און לייזער פאָס, ווען די פירער און גרינדער פון „פּועלי־ציון" אין לאַנצוט האָבן באַקומען דעם ערשטן טראַנספּאָרט ביכער פאַר די געגרינדעטע מאַקס ראָזנפעלדס ביבליאָטעק.

מיר זענען געווען אַליין איבעררעאַשט פון אונדזער אויפטו אין ענדערונג אין אונדזער אַרט לעבן, עפּעס ווי מיר זענען געבוירן פון דאָס ניי.

די עלטערע בחורים, וואָס איך רעכן זיי פאַר די צווייטע גענעראַציע, נאָך די וואָס האָבן זיך נאָך דער מלחמה דע־מאָביליזירט, זענען אין גרעסטן טייל געגאַנגען אָנגעטאָן אין ברייטע אומגעלומפּערטע שטיוול, אין אויסגעוואַקסענע ווי מען האָט עס דעמאָלט גערופן בורניסן — אָבערעק, מיט אַ־געקראָכענע שוואַרצע און גראַנאַטענע פאַרבן פון אַלט־קייט, — די קעפּ געשאָרן ווי, ביי אַרעסטאַנטן, די מיידלעך איינגעהילט אין שאַלן ווי אַלטע פרויען. די מלבושים האָבן אויסגעזען ווי געירשנטע חפצים פון באָבעס און זיידעס. מיט נישט זיכערע באַנעמונגען, פאַרדאגהטע פּנימער מיט בליקן אין וועלכע עס האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט נעכטיקע און היינ־טיקע צרות פון דער מלחמה, פּאָגראָמען, און אַזוי ווייטער.

פאַר הונדערטער קינדער איז דער הויף געווען דער הויפּט־צענטער און דער מלמד... דער דערציער און עיקר מקור פון בילדונג און וויסן. אין חדר אָדער אין שולע, האָט דאָס קינד פון אַרבעטער הייזער געפילט, אַז ער געהערט צו נישט באַ־מיטלטע עלטערן לויט די בגדים, עסן, ווי אויך אין באַציאונג פון מלמד אָדער לערער.

בכלל האָט זיך דאָס גרוילעכע בילד פון אַ גרויסן טייל פון דער אַרבעטער באַפעלקערונג אין שטעטל אַרויסגעוויזן אין געזעלשאַפטלעכן און גייסטיקן אינהאַלט, אין אויסערלעכן אויסזען... אַ גרוי טרויעריק בילד.

שניידער, שוסטער, טאָקער, גלעזער, בלעכער און בעקער האָבן געאַרבעט אין ענגע דירות אַ שווערן טאָג אַרבעט ביים וואַרשטאַט, אָדער אַרומגעלאָפן אין די דערפער עפּעס איינצו־

אַ גרופּע מיטגלידער פון „פּועלי ציון" אין לאַנצוט.
זיצן פון רעכטס: אַברהם מילראַד, ישראל צוקער, מלכה יאָקל, גיטשע יאַסם (הר), משה הר, וויטל גוטמאַן, דוד הר, שיינדל איינהאָרן, ישראל מילראַד, זישע הר, צפּורה יאַסם, גיזאַ יאַסם, שמואל קעשטעכער.

קויפן. טראָץ דעם אייביקן געיעג און אימפּעט האָבן די ייִדן יעדן פאַרנאַכט געלאָפן אין בית־המדרש אַריינצוכאַפּן אַ מנחה־מעריב אָדער סתם כאַפּן אַ שמועס איבער פאַרשידענע ענינים.

דער אַרבעטער קלאַס האָט זיך נישט געמישט אין אַלגעמיינע פּראָבלעמען. דאָס האָט געהערט צו אַנדערע ייִדן, שבתדיקע, אויסגעפּוצטע, וואָס זייער ווירטשאַפטלעכע לאַגע האָט זיי דאָס דערלויבט.

עס איז אין יענער צייט נאָך נישט געווען קיין צענטראַלע קערפּערשאַפט, וואָס זאָל געבן דירעקטיוון פאַר אַ רעגעלמעסיקע אַרבעט פאַר יוגנט פון אונדזער יאָר־גאַנג. אונדזער אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן אין די יוגנטלעכע רייען 9—8 יאָר פריער פאַרן „פרייען־סקויט", וואָס זייער צענטר איז געווען אין וואַרשע. „פּועלי־ציון" האָט אַריינגענומען אין אירע רייען יוגנטלעכע פון 15 יאָר. מיר האָבן זיך געהאַלטן אונטער די פליגל פון די עלטערע אין דעם געזעלשאַפטלעכן טומל.

אויף דער 6־טער וועלט־קאָנפערענץ פון די „פּועלי־ציון" אין יאָר 1920, ווען עס איז פאָרגעקומען די שפּאַלטונג, האָט אויך אונדזער שטעטל געליטן דורכדעם אַ שווערן קלאַפּ, און אפילו אין אונדזער קינדער־גרופּע האָט זיך עס געלאָזט פילן.

איין חלק פון אָרטיקן סניף „פּועלי־ציון" האָט זיך צוליב אידעאָלאָגישע סיבות דערווייטערט. כמעט 90% פון זיי האָבן עמיגרירט קיין דייטשלאַנד, פראַנקרייך, בעלגיען און אַמעריקע. דער גרעסטער טייל איז געבליבן טריי די גרופּע פון ד"ר יצחק שיפּער און חיים העניג.

אַ טייל פון די חברים פון דעם „קינדער־פאַריין" איז מיטגעגאַנגען מיט זייערע עלטערע ברידער, אַ צווייטער טייל איז אַריבער אין „השומר הצעיר" — דער גרעסטער טייל איז געבליבן אונטער די השפּעה פון דעם שרייבער פון די שורות און האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם ייִנגסטן טייל פון דער יוגנט אין די „פּועלי־ציון".

מיר האָבן אָנגעהויבן אַ ווערבירונגס־אַקציע און ציגעצויגן אַ גרויסן טייל יוגנטלעכע פון די אַרבעטער שיכטן.

גרופּן פון שול קינדער האָבן יעדן אָוונט אָנגעפילט דעם לאָקאַל. מיר האָבן איינגעאָרדנט ספּעציעלע הילפס־קורסן, כדי צו פאַרלייכטערן די שול קינדער ביים צוגרייטן זייערע אויפגאַבן פאַר די שולע. ביי דעם האָט פיל מיטגעהאָלפן אפרים זיסאַפּפעל, אַ סטודענט פון לאַנצוטער גימנאַזיע, וועלכער האָט געווידמעט פיל אָוונטן פאַר די קורסן, ווי אויך פאַר די עלטערע פון דער זעלבסט־בילדונגס גרופּע.

די יוגנטלעכע גרופּן האָבן באַקומען אַן ערנסטן פאַרנעם.

עס זענען פאַרשוואונדן די אונטערשידן צווישן גרויסע און קליינע, יינגערע און עלטערע. עס האָט זיך אַנגעהויבן קריס־טאַליזירן אַ שותפותדיקער וועג. עס האָט זיך געפּאַרמט אַ נייער מענטש מיט אַן אַנדערער מענטאַליטעט, מיט נאַציאָ־נאַלן שטאָלץ און ארבעטער באַוואוסטזיין.

די פאַרייניקונג פון די צוויי יוגנט באַוועגונגען, די יוגנט פון „פועלי־ציון" מיט די יוגנט פון „צ. ס.", וואָס איז פאָר־געקומען אין יאָר 1922 אונטער דעם נייעם נאָמען „יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער יוגנט", האָט געגעבן אַ שטויס פאָרויס. ביי אונדז אין שטעטל זענען נישט געווען קיין אידעאָלאָגישע ויכוחים צווישן צוויי יוגנט לאַגערן מיט צוויי באַזונדערע אידעאָלאָגישע באַשטרעבונגען. אָבער עס זענען פאַרשוואונדן די נעפּלען און מען איז געפירט געוואָרן צו ציר־ניסטישע פאָלקאָמענהייט.

דער דראַנג נאָך עליה איז געוואָרן דער חלום פון אַלע־מען. מען האָט אָנגעהויבן לערנען עברית און שטודירן אַלע ידיעות פון ארץ־ישראל, געאָגראַפיע, היסטאָריע פונעם ציוניזם. און אַלע ידיעות וואָס דער פּאַלעסטינע־אַמט האָט געפאָדערט פון אַ קאַנדידאַט צו עליה.

די צווייטע און דריטע גענעראַציע, חברים פון 17—21 יאָר, זענען געווען אַרבעטס מענטשן, וואָס זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין שויס פון עקאָנאָמישע ראַנגלענישן. איך וועל דאָ דערמאָנען אַ טייל פון זיי: הערץ יאסעס, אַן איבערגעגעבענער חבר אומגעקומען אין קריג; לאַזער קעש־טעכער, אולי מילראַד, אַן אַקטיווער טוער פון דער יוגנט און ממשיך געווען אַלס איינער פון די אַקטיוונסטע חברים אין „פועלי־ציון" ביז 1939, איז אומגעקומען דורך די דייטשן; ישראל צוקער, פרעזעס פון „פועלי ציון" נאָך דוד הארס עולה זיין קיין ארץ־ישראל אין 1926 האָט ישראל צוקער גע־טראָגן דעם פינאַנציעלן עול פון דער פּאַרטיי. קיין רעדנער איז ער נישט געווען, אָבער זיינע מעשים האָבן פאַר אים גע־רעדט. אומגעקומען פון דייטשן; זישע האר, פון די עלטערע גוואַרדיע אין די יוגנט, געווען אַ צייט סעקרעטאַר און שפּע־טער אַקטיוו אין פועלי־ציון ביז 1939; יאשע האר, היינט אין ארץ־ישראל, האָט געגרינדעט אין יאָר 1919 דעם ערשטן אַר־בעטער ספּאָרט־קלוב „שמשון" און אויך אָנגעפירט אַ גרופּע פון אַטלעטיק. יאָשע האר האָט אויך מיטגעשפּילט אין „הזמיר". ביי 16 יאָר האָט ער זיך פרייוויליק געמאָלדן אין דעם עסטרייכישן פלאָט, זיך באַטייליקט אין אונגאַרן ביי דער רעוואָלוציע פון בעלא־קאָן, און דאַן אַנטלאָפן דורך סטרי ביים אויסברוך פון פּויליש־רוסישן קריג. קומענדיק צו־ריק אין לאַנצוט האָט ער זיך גלייך פאַרנומען מיט פּאַרטיי אַרבעט און אָנגעפירט מיט אַלע ספּאָרט און לייכט אַטלע־טישע סעקציעס; בנימין יאסעס, מלך קעשטעכער, זלמן היטער, און נאָך אַ סך חברים — אַלע געווען גרייט צו עליה.

ארץ־ישראל איז געווען די הויפּט־טעמע און דער הויפּט־ציל. די נייע חלוצישע שטימונג אין די יינגערע גרופּן און דער געוואָלטיקער דראַנג צו הכשרה און עליה האָט געענ־דערט די גאַזעלשאַפטלעכע סטרוקטור גייסטיק און עקאָנאָ־מיש. עס איז שוין געווען איבעריק צו רעדן פון אַקטיוון ציר־ניזם און הגשמה עצמית.

די פאַרייניקונג פון די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער יוגנט מיט די יוגנט „צ. ס.", וואָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1926, און זיך אָנגערופן אונטער דעם נייעם נאָמען „פריי־הייט", מיט איר צענטראַלע אין וואַרשע, איז געווען אַ דער־גענצונג און מיר האָבן מיט פרייד אויפגענומען דעם היסטאָ־רישן מאָמענט, אַלס אָנהויב פון אַ זעלבסטשטענדיקע פּלאַנ־מעסיקע יוגנט־טעטיקייט.

מיר האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם צענטראַל קאָמיטעט מיט אַן אַקטיוו פון 70 חברים. דער געוויילטער קאָמיטעט פון „פרייהייט" איז באַשטאַנען פון 9 חברים: יושב־ראש און סעקרעטאַר — משה האר, רחל גוטמאַן — געהילף־סעקרע־טאַרן, אולי מילראַד, גיטשע יאסעס, שלמה יאסעס, בינעק סאַלפּעטער, זאַנוול יאסעס, שיינדל קעשטעכער, דבורה קעשטעכער.

מיר זענען שוין דעמאָלט געווען דער לעבעדיקער רע־זערוו פאַר די „פועלי־ציון" פּאַרטיי אין לאַנצוט.

אַ גרויסע מיטהילף האָט בייגעשטייערט ח' בינעק סאַל־פּעטער, אַ סטודענט מיט גרויסע פּעדאַגאָגישע, אַ שאַרפער פאַ־לעמיקער, אַנגעזאַפּט מיט הויכע בילדונג און וויסן אויף אַלע געביטן.

אונדזער דערציערישע טעטיקייט האָט די יוגנט צוגע־בונדן צו זייערע אויפגאַבן. עס איז אויסגעוואַקסן אַ נייע גענעראַציע פון יוגנט־טוער: וואָלף קנעלער און דבורה קעש־טעכער האָבן אָנגעפירט מיט די ייִנגסטע קבוצות אין דער „פרייהייט". יונגע שול קינדער זענען געווען דער פּאָטענציאַל פון „פרייען־סקויט" מיט אַ יאָר שפּעטער (1928) מיט אַ גאַנצן דערציערישן מעכאַניזם פאַרבונדן מיט די צענטראַלע פון „פרייען סקויט" מיט באַזונדערע אוניפאָרמען און אייגענע באַגריסונג „פריינטשאַפט" און מיט אַן אייגענע צייטונג — „פרייער סקויט". מיט די חלוצישע גרופּע האָט אָנגעפירט זיינוול יאסעס און משה מערזל. אַ סך פון אונדזערע חברים האָבן מיר געשיקט אויף הכשרה. ביידע חברים זענען גע־בליבן טריי זייערע אידעאַלן — זיינוול יאסעס געפינט זיך אין קיבוץ גבעת־השלושה און משה מערזל איז אַ חבר אין קיבוץ יגור.

זיינוול יאסעס איז אויך געווען אַקטיוו אין ספּאָרט־קלוב „שמשון", וועלכן מיר האָבן שפּעטער געענדערט דעם נאָמען אויף „הפועל".

אין יאָר 1927 איז די „פועלי־ציון" אָרגאַניזאַציע געווען געצוואונגען צו בייטן דעם לאָקאַל אויף אַ גרעסערן זאַל אין דער געביידע פון דער אַלטער גימנאַזיע, צוליב דעם שנעלן אויפוואַקסן און דורך איר עקשנותדיקן אַריינדרינגען אין אַלע פּראָבלעמען פונם יידישן אַרבעטער לעבן.

די „פרייהייט" מיט אַלע אירע גרופּן און סעקציעס זע־נען געבליבן אין אַ זעלבסטשטענדיקן אייגענעם לאָקאַל. דער סקויט, די חלוצישע קבוצות און די „פרייהייט" האָבן געפירט אַלע פּעולות אין פּאַרטיילטע שעהן, אַזוי אַז איין קבוצה זאָל נישט שטערן די צווייטע.

די פוטבאַל מאַנשאַפט פונעם ספּאָרט־קלוב „שמשון" — קבוצת כדור־רגל „שמשון".

ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): ישראל מילראַד, קלמן טייטלבוים (תמרי), יוסף הר. צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): אלעזר געלבער, וואָלף גוטמאַן, יהודה זאַואר, הערץ יאַסס, ישעיהו זאַנענבליק. דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג׳ מימין): לייזער בעזמשטאַק, מאָטל זאווּאר, שמואל קעשטעכער, בנימין צוקער, שמואל קעשטעכער.

די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, איז געווען דער יסוד פאַר אַ שותפותדיקע צוזאַמענאַרבעט צווישן די אָרטיקע יוגנט־פאָרמאַציע, וואָס האָבן זיך אָריענטירט אַרום די וועגן פון דער הסתדרות, דהיינו: „פועלי־ציון", „פרייהייט", „החלוץ הצעיר", ה„חלוץ" און „השומר הצעיר".

מיר האָבן פאָרגעלייגט אַלע יוגנט אָרגאַניזאַציעס איינצואָרדענען שותפותדיקע שמועסן אַלע פרייטיק אין אָוונט איבער פאַרשידענע פראַגן, אויפן יסוד פון אַ פרייער דיסקוסיע.

דער ערשטער שמועס איז פאָרגעקומען אין לאָקאַל פון „השומר הצעיר" אין הויז פון מלך פערלמוטער. עס האָבן זיך באַטייליקט אַלע חלוצישע גרופּן: „השומר הצעיר", „עקיבא" און „פרייהייט". די קאָלעקטיווע שמועסן האָבן גורם געווען צו פּסיכאָלאָגישע דערנענטערונג, און חברישע באַציאונג אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

עס איז כדאי צו באַמערקן אַז אַ גרויסן אַנטייל אינם דערפאָלג פון דער אַקציע האָט געהאַט ח׳ צבי דערפלער, אַ חבר אין „השומר הצעיר", איינער פון די אַקטיווע טוער אין געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן פון דער לאַנצוטער יוגנט, וואוינט היינט אין יקנעם.

אין 1928 איז פאָרגעקומען אין לאַנצוט אַ צוזאַמענפלי, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט חברים פון ריישע, ליזענסק און לאַנצוט. חוץ דעם געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן ווערט פון צוזאַמענפלי האָט אויך אונדזער ספּאָרט־סעקציע דעמאָנסטרירט דערגרייכונגען אין ספּאָרט אויפטרעטונגען.

די קולטור קאָמיסיע האָט אויך געפירט אַ פרוכטבאַרע אַרבעט. „פרייהייט" האָט שוין באַוויזן צו דערווערבן אַן אייגענע ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך גערופן „יוגנט ביבליאָטעק פרייהייט", און געציילט 600 ביכער. אָנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק האָט ח׳ רחל גוטמאַן.

די יוגנטלעכע איבער 18 יאָר האָבן מיר איבערגעפירט אין גאַנצע גרופּן אין דער פּאַרטיי. דאָס איז געווען אַ יום־טוב פאַר אַלעמען, מיט אַ קונסט־פּראָגראַם, וועלכער איז אויסגעפירט געוואָרן מיט אייגענע כוחות פונם דראַמאַטישן קרייז.

עס האָבן אונדז באַזוכט חברים פון „מרכז" (מ. הורביץ, פנחס קוזלובסקי, בן־אשר פון ארץ־ישראל און נאָך אַנדערע חברים). ח׳ יהודה קופּלוביץ (יהודה אלמוג) האָט אונדז באַזוכט אין יאָר 1931 צום 5 יאָריקן יובל פון דער „פרייהייט". די פייערונג איז פאָרגעקומען אין בית עם. דער זאַל איז געווען פול געפּאַקט מיט חברים און געסט פון אַלע ריכטונגען. די דערעפענונגס־רעדע האָט געהאַלטן דער שרייבער פון די שורות. דער רעפעראַט פון ח׳ קופּלוביץ איז אַריבער מיט גרויס הצלחה און דער פולגעפּאַקטער עולם פון חברים, פריינט און אפילו קעגנער האָבן אויפגענומען דעם ארץ־ישראלדיקן שליח מיט התלהבות.

ווען מיין ברודער דוד האר איז געקומען פון ארץ־ישראל אין יאָר 1933 אויף אַ באַזוך אין לאַנצוט, האָט ער געטראָפן אַ צעמענטירטע און דערצויגענע יוגנט אין אַ גרויסן פאַרנעם. דער „סקויט" אין זיינע אוניפאָרמען, די „פרייהייט" אין בלויע חולצות, דער „החלוץ" אין שווערע בערג־שטייגער־שיך און אין לעדערנע קורטקעס. ער האָט געזען וואָס פאַראַ קפיצת הדרך מיר האָבן דורכגעמאַכט אין די 7 יאָר. די חדר־יינגלעך זענען פאַרשוואונדן. אויף זייער פּלאַץ האָט ער געטראָפן דעם „סקויט", זייערע מדריכים זע־

נען געוועז באַוואוסטזיניקע יונגע חברים פֿון דער „פֿרייהייט״, אַ טייל צוריקגעקומענע פֿון הכשרה, סעמינאַרן, צווישן זיי אָרגאַניזירטע חברים אין פּראָפֿעסיאָנעלע סעקציעס.

דער ערשטער מאַי איז געפֿייערט געוואָרן ווי אַ טראַדי־ציאָנעלער יום־טוב. אַלע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע זענען דעם טאָג נישט דערשינען צו דער אַרבעט. די גאַסן דעמאָנ־סטראַציע איז פֿאָרגעקומען צוזאַמען מיט די פּ. פּ. ס. אין אָוונט איז פֿאָרגעקומען אַ פֿאַרזאַמלונג און מען האָט אַרומגע־רעדט די באַדייטונג פֿונעם ערשטן מאַי.

„פּועלי־ציון״ און איר יוגנט „פֿרייהייט״ זענען געוועזן אַ ממשותדיקער געזעלשאַפֿטלעכער און פּאָליטישער כוח, אויך לגבי דער פּוילישער אַרבעטער פּאַרטיי פּ. פּ. ס., מיט וועלכער מיר זענען געשטאַנען אין ענגער פֿאַרבינדונג.

דער אימפּעט פֿון אונדזער אָרגאַניזיר אַרבעט איז גע־גאַנגען שנעלער פֿון דעם נאַטירלעכן צווואוקס פֿון פֿרישע רעזערוון. אַ אומדערמידלעכע און פּערמאַנענטע אָרגאַניזירונג און אויפֿקלערונגס־אַרבעט איז געפֿירט געוואָרן דורך די פּע־איקסטע זין פֿון לאַנצוטער אַרבעטער משפּחות, וועלכע האָבן געווידמעט זייער פֿרייער צייט דערצו.

אין יאָר 1933 איז פֿאָרגעקומען אין קראָקע אַ קאָנפֿערענץ מיט דער באַטייליקונג פֿונם גאַנצן קראָקעווער ראַיאָן. פֿונעם צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע האָט זיך באַטייליקט ח׳ נוי־שטאַט ז״ל און ח׳ ד״ר הרצל ברגר ז״ל. דער שרייבער פֿון די שורות האָט פֿאַרטרעטן דעם לאַנצוטער סניף אויף די קאָנפֿערענץ.

*

אין אונדזער געזעלשאַפֿטלעכער און פּאָליטישער טעטי־קייט האָבן מיר ממשיך געוועזן דעם חסידיזם, מיט התלהבות און דבקות, די שטעטלדיקע ירושה פֿון דורות, אויף אונדזער אופֿן, און אונדזערע וועגן. 15 יאָר זענען אַריבער ווי מיר זענען אַליין אַריין אין דער געזעלשאַפֿטלעכער וויג; מיר האָבן זיך אַליין אויסגעוויגט, אַליין זיך דאָס קינדער־ליד געזונגען. ביז אויף היינטיקן טאָג דערנערן מיר זיך פֿון די דאָזיקע טיפֿע פּאָזיטיווע מענטשלעכע ווערטן און געפֿילן סיי פֿאַרן יחיד סיי פֿאַר דער חברה, פֿאַרן קלאַס און פֿאַרן פֿאָלק.

מיט אַ ריין געוויסן און מיט מאָראַלישע דערהויבנקייט קענען מיר דערציילן אונדזער פֿאַרגאַנגענהייט די קומענדיקע דורות אין דער צוקונפֿט. מיר האָבן געבויט אונדזער געזעל־שאַפֿטלעכן לעבן. פּאָליטיש און קולטורעל אָן הילף פֿון אַקאַ־דעמישער פֿילאַנטראָפּיע. מיר האָבן נישט גענומען — מיר

„העובד״ אָרגאַניזאַציע ביי דער לאַנצוטער „פּועלי־ציון״.

זיצן פֿון רעכטס (יושבים מימין): יהושע היטער, פּסח גאָטליב, דוב טורקלטויב, ישראל יהושע מילראַד, זישע הר, וואָלף קנעלער, חיים וואָלפֿמאַן, שלמה אַדלער, חנן אויסאיבל.

אַ גרופּע „פרייהייט“ אַקטיוויסטן אין לאַנצוט.
זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): ישראל מילראַד שיינדל קעשטעכער (פרידער), הדס גוטמאַן, דוב זאָנענבליק, רחל גוטמאַן, לייזער פּאָפּיאַל. שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): לוי געלבער, חיה זאָנענבליק, מלכה יאָקל, גיטשע זאַואר.

האָבן געגעבן. אַלס טייל פון אַ געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג, וואָס ווייזט אַ וועג.

אויפן געביט פון טעאַטער, זענען מיר אויך נישט געבליבן הינטערשטעליק. איך וועל דאָ דערמאָנען נאָר דעם טייל פון „פּועלי־ציון“, און דערנאָך „פרייהייט“ אויף דעם קולטור־רעלן געביט אין אונדזער שטעטל.

אין אַ הילצערנע געביידע, קעגנאיבער דעם שלאָס פון גראַף פּאָטאָצקי, האָט דער פירער פון „פּועלי־ציון“ דוד האר ז״ל מיט זיין פרוי צפורה האר, געמאַכט דעם דרייסטן פּרווו צו פאַרוואַנדלען די אַלטע געביידע אין אַ טעאַטער זאַל, מיט אַ געבויטע בינע.

די געביידע האָט געהערט צו יעקב יהושע גוטמאַן ז״ל, און אַזוי ווי זיינע 5 טעכטער און זון זענען געווען חברים פון „פּועלי־ציון“, האָט דער פאָטער דערלויבט צו ענדערן די געביידע צו דעם צוועק.

„דער ווילדער מענטש“ איז געווען די ערשטע יידישע פּיעסע, וואָס עס איז אויפגעפירט געוואָרן אויף דער בינע פונעם נייעם טעאַטער זאַל. רעזשיסירט און געשפּילט די הויפּט־ראָלע האָט דוד פּאַסטערנאַק, מיט פאָלגענדן אַנסאַמבל: צפורה האר, אסתר טוכפעלד, קלמן טייטעלבוים, דוד האר, דער ברודער און פרוי פונעם רעזשיסאָר פּאַסטערנאַק, ווינ־טערגרין, פעניכל פון ריישע און צביה טוכפעלד. די ערשטע פאָרשטעלונג האָט געמאַכט אַ טיפן רושם אינעם שטעטל. מיט נאָך אַ גרעסערן דערפאָלג איז אויסגעפירט געוואָרן די צווייטע פאָרשטעלונג „די שחיטה“. די הויפּט־ראָלע האָט געשפּילט אסתר טוכפעלד. נאָך דעם ווי די משפחה פּאַסטער־נאַק האָבן פאַרלאָזן לאַנצוט האָט מיטגעשפּילט אין אַלע וויכטיקע ראָלן מ. חורגעל, דער באַוואוסטער אַרטיסט פונעם „אהל“ טעאַטער אין תל־אביב.

היות די הכנסות האָבן נישט געדעקט די חובות און הוצאות, איז די פאַרוואַלטונג געווען געצוואונגען צו פאַר־דינגען דעם זאַל דעם לאַנצוטער טאַנץ־לערער און מוזיקער משה שטיצל, און ער האָט באַנוצט דעם זאַל פאַר אַ טאַנץ־זאַל. די בינע איז געבליבן אין רשות פון די „פּועלי־ציון“.

דער ערשטער יידישער טעאַטער־זאַל, וועלכער איז פאַר־וואַנדלט געוואָרן פון אַ חורבה אין אַ קולטורעלן ווינקל, האָט געשפּייזט די אָרטיקע יידישע באַפעלקערונג מיט פאַר־לעזונגען, טעאַטער־פאָרשטעלונגען און פאַרשידענע פאַרוויי־לונגען נאָך דער וועלט מלחמה, ביזן יאָר 1926—1927. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געפונען דאַן אין דעם ציוניסטישן, סאָציאַליסטישן איבערבויאונגס־פּראָצעס. אַ גרויסער טייל חברים און חברות האָבן געשאַפן אַ משפחה לעבן און היימען און אויטאָמאַטיש איבערגעגעבן די סאָציאַלע, פּאָליטישע און קולטורעלע פונקציעס דער צווייטער און דריטער גענעראַציע, וואָס האָבן ממשיך געווען די שיינע טראַדיציע און ווייטער געשפּונען דעם שיינעם געזעלשאַפט־ליכן געוועב, מיט פרישע יונגע כוחות און מער התלהבות.

דער דראַמאַטישער קרייז פון דער צווייטער און דריטער

גענעראַציע, איז אָנגעפירט געוואָרן פון באַקאַנטן יידישן אַקטיאָר צ. ראָזענצווייג, אַ חבר פון יידישן וואַרשעווער אַרטיסטן־פאַראיין. אַ דאַנק ראָזענצווייג׳ס ענערגישער רעזשי איז אויסגעבילדעט געוואָרן אין אַ קורצער צייט אַ גרופּע יונגע חברים און חברות, וואָס האָבן דערפילט די קולטורעלע שליחות מיט טאַלענט און איבערגעגעבנהייט אויף דעם געביט.

מיר האָבן אויפגעפירט פאַרשידענע דראַמען און פּיעסן, פון באַוואוסטע יידישע שרייבער און דראַמאַטורגן. און צווישן זיי אויך „די זיבן געהאָנגענע" פון אַנדרייעוו. אויך יידישע אַמעריקאַנער פּיעסן, ווי „אויף דעם שוועל פון גליק". מיר האָבן מיט אונדזער דראַמאַטישן קרייז גאַסטראָלירט אין די אַרומיקע שטעטלעך און געשפּייזט די באַפעלקערונג מיט יידיש טעאַטער, פאָרלעזונגען און רעציטאַציעס.

באַטייליקט אין דעם דראַמאַטישן קרייז האָבן זיך אַ באַדייטנדע צאָל יינגערע און עלטערע חברים. איך וועל ערשט אויסרעכענען די אומגעקומענע אין דער שוידערלעכער פאַר־ניכטונגס־אַקציע, און שפּעטער די שארית הפליטה, און אויך די וואָס האָבן אַ סך יאָרן פאַרן קריג פאַרלאָזן פּוילן און עולה געווען אין ארץ־ישראל.

וואָלף טוכפעלד, אַ בארופס קאָמיקער, זיין קלענסטע באַוועגונג אויף דער בינע האָט אַרויסגערופן שטורמדיקע געלעכטער. צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים. וויטל גוטמאַן — אַ שיין געשטאַלט, פול מיט לעבן, תמיד מיט אַ זאַפטיקן געלעכטער אויפן פנים, האָט זיך דווקא אויסגעצייכנט אין טראַגישע ראָלן, פון אַן אומגליקלעכע מוטער וואָס פאַרלירט אירע קינדער. איר נאַטירלעכער געוויין אויף דער בינע, האָט ביים קהל טרערן אַרויסגערופן, און אירע מאָנאָלאָגן, האָט מען אויסגעהערט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם. אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע קינדער. זישע האר — אַן ערלעכער בחור, דער־שינען אין ראָלן פון אַ געטרייען פאָטער, געשטאָרבן פון טיפוס אין וויטן רוסלאַנד.

שיינדל איינהאָרן (דערנאָך מילראַד), אַ האַרציקע שיין צאַרט מיידל, האָט געשפּילט ראָלן פון אַ פאַרלאָזטע כלה. אומגעקומען מיט איר מאַן און קינדער פון די נאַצישע רוצחים. לייזער יצחק גוטמאַן, וואָלף גוטמאַן אומגעקומען פון די דייטשן. רחל גוטמאַן (היינט גרינער), פלעגט שפּילן קאָמישע ראָלן, היינט אין ארץ־ישראל. אַלטע יאסעם, די פאַרטנערן פון וואָלף טוכפעלד, — גיטשע יאסעם (היינט האַר), האָט געשפּילט אין אירע אַלע ראָלן דאָס קינד. איר ערלעכער און אויפריכטיקער כאַראַקטער האָט זיך איינגע־פלאָכטן אינעם שפּיל. משה האר, דער פאַרטנער פון גיטשע יאסעם אויף דער בינע, האָט זיך באַקאַנט מיט גיטשע יאסעם

„טאַטע מאַמע צרות" אויפגעפירט דורך אַמאַטאָרן שווישפּילער — המשתתפים בהצגת: „טאַטע מאַמע צרות" ע"י להקת חובבים דרמטית בשנת 1932.

נאָך אין דער „פרייהייט", און צוזאַמען געטראָגן דעם חלר־צישן ציוניסטישן עול, צוזאַמען געקומען אין לאַנד אין 1935 און זענען ממשיך זייער לעבנסגאַנג ביז היינט. זיי בשותפות טראָגן די אייגענע אַזוי פרישע פאַרבלוטיקטע וואונד.

✶

דאָס בינטל לויטערע פערל, פונעם צוריסענעם שנירל, וואָס האָט באַצירט און באַשיינט, דעם שטערן פון ידישן פאָלק. נאָך אַ מאָל וויל איך זיי געדענקען. יזכור! נאָך אַ מאָל פילן די שותפותדיקע ליידנשאַפט נאָך גרויסע קרבנות־פולע פאָלקס מעשים... דאָס ליכטיקע פייער, פון זייערע שיינע אויגן און גליענדע התלהבות פון זייערע נשמות — איז אויסגעלאָשן... אַפילו אַ פאַרבלאָנדזשעט יתומל, האָט אין די חורבות פון די פאַרברענטע הייזער דאָרטן זיך נישט באַהאַלטן...

איך שרייב פאַר די, וואָס קענען מער נישט זייערע הענט אין שרייב־טיש אָנשפאַרן און זייערע אויגן זעען מער נישט קיין געשריבענע זכרונות...

מיין גרויסע בקשה איז, אַז מיין כוח הזיכרון זאָל מיר דינען און נישט אָפנאַרן ביז מיין לעצטער געשריבענער שורה. אַ חסד של אמת פאַר די אויסגעטריקנטע ביינער וואָס וואַלגערן זיך צושפרייט און צוזייט אויף גאָר דער וועלט. דאָס זענען זיי... די שפּראָדלדיקע מענטשן לעבנס. די בעסטע זין און טעכטער... די רעדנער, די ראשי־התנועות, די סעקרעטאַרן, די אָרגאַניזאַטאָרן, די שפילער די ספּאָרטלער, די מדריכים, וואָס האָבן געבאַנט די וועגן פאַרן ידישן פאָלק. היינט הערשט אַ טויטע שטילקייט דאָרטן, אַ געדיכטע פינצטערניש, פאַרנעפּלט זענען אַלע וועגן... עס רוישט אין די אויערן דער רעש פון שדים טאַנץ אַרום דעם עגל הזהב, פאַרשיכור׳ט יתומים און אלמנות, מיט חלומות נאָך פרעמדע ירושה... אייזן, קאַלטער אייזן ווייזט די ריכטונג אין דער פינצטער... מרחקים פאַרשווינדן פאַר די רעדער פון מאַשין... און דער אימפּעט לעשט די יאָר־צייט ליכט... ווען און ווער וועט קדיש זאָגן?... כדי צודערמאָנען די קדושים און זייער גבורה, און וויינען זייער געזאַנג — שטעלט אַ מענטש זיך זיין מצבה... און מיט פאַרשטיקטע טרערן, דאַרף ער זאָגן צוויי מאָל „יתגדל ויתקדש" — איין מאָל פאַר די וואָס קיין זכר איז פון זיי נישט פאַרבליבן, און דאָס צווייטע מאָל — אין דער לאַנגער נאַכט, נאָך זיך אַליין...

יוגנט אָרגאַניזאַציע „פרייהייט" ביי רעכטע „פועלי־ציון". ערשטע ריי פון רעכטס: יעקב געלבער, יאַסם, וואָלף געלבער; צווייטע ריי פון רעכטס: ישראל־יהושע מילראד, זלאַטע מילראַד, הדס גוטמאַן, אלעזר געלבער, יצחק פאָפּיאָל, רחל גוטמאַן, מלכה יאָקל; דריטע ריי פון רעכטס: אלעזר שטערנהיים, חיה זאָנענבליק, מיכאל שיפמאַן, משה האַר, שיינדל זויער, משה ראַט, שלמה יאַסם (לבדי); פערטע ריי פון רעכטס: יצחק שטערנהיים, בן־זיינוול, וואָלף זאָנענבליק, אַליהו פאָפּיאָל, לוי געלבער, פנחס מילראַד, יהושע היטער.

חיה כ״ץ־שטיימן תל־אביב

אגודת הנוער העברי „עקיבא"

בדחילו ורחימו הנני נגשת להעלות פרטי זכרון לקן של „הנוער העברי — **עקיבא**" בלאנצוט, שהיה בשביל רבים מבני הנוער שבעיר מסגרת חברתית־ארגונית, שקבעה את דרכו בחינוך ואת אורח חייו. מרחק הזמן עשוי להרתיע את הכותב. היתכן לתת ביטוי נאמן לחויות נעורים באיבן ולחלומות עלומים בפריחתם שזועזעו ועורפלו בסערת התקופה?

ראשיתו של הקן — במסגרת „הנוער הציוני" בשנת 1929. הרוח החיה שבו, מראשית היווסדו ובמשך כל שנות קיומו, היה נחמן קסטנבאום. תוך פעולתו הארגונית בתחום ההסתדרות הציונית־כללית צצה בלבו דאגה לדור ממשיכים. כך קרה שאדם זה, שבגילו חרג ממסגרת תנועת־נוער, נעשה „משוגע לדבר אחד", פעל והפעיל. בהשפעתו הצטרפו לקן מראשיתו כמה חברים קשישים לשם פעולת הדרכה, וביזמתו סייעו כמה מחברי ההסתדרות הציונית במקום (ד״ר אדוארד מאורר ומגר׳ יהושע קנפל) בעבודה התרבותית של הקן בצעדיו הראשונים.

הקן, שמנה בהיווסדו כ־50 חברים, אשר שכן בראשונה בתנאים קשים ביותר בביתה של שרה כ״ץ, רווח לו עם עברו לשני חדרים בביתו של אלי אויגנבראון. שני החדרים שבקומת הקרקע של „בית־העם" (1934), שופצו ביזמת החברים, כשפסח גוטליב משמש בתפקיד „קבלן" הבניה. לא היה כאן אמנם מרחב פשוטו כמשמעו, אבל פסקה התלות בבעל־בית.

בערבים היתה אפשרות לנצל את החדרים הסמוכים של ביה״ס העברי, ובמאורעות חגיגיים או כינוסים נהגו לפלוש לאולם הגדול של „בית־העם".

מספר החברים גדל (כ־150) והקיף נוער לומד ועובד. צעירים, וביחוד צעירות בני הורים חרדים קנאים, הצליחו במשך הזמן לזכות בהכרת הוריהם בדרכם החדשה בעקביותם ובעיקר בשל התנהגותם ומידותיהם הטובות. הצטרפו גם בני חוגים, שזיקתם „לפרייהייט" ול„פועלי־ציון" היתה מסורת משפחתית ממש, ואף מבני הכפרים שבסביבת העיר, שהיו מופיעים בשבתות לפעולות הקן.

הקבוצות שהתארגנו בראשונה היו: „התקוה" — ראש קבוצה נחמן; „דבורה" — ר״ק קלמן וולקנפלד; „שושנה" — ר״ק רחל ספיר (המזכירה הראשונה של הקן). מספר הקבוצות גדל ובשנים האחרונות לקיומו של הקן מלאו כבר תפקידי הדרכה מינה פיילשוס ומניה אנגלברג מקבוצת „יהודית" ולאה לנגסם מקבוצת „חבצלת" שבהדרכת דבורה ליפשיץ. הבנות היו רוב מכריע בקן בראשיתו. הבנים שנוספו הצטרפו לקבוצות הקיימות בהתאם לגיל. כך הצטרף לקבוצת „התקוה" החבר המסור, אחד מ„ענוי עולם", יעקב דרפלר, שנספה אחר־כך ע״י הנאצים.

הקן היה שוקק חיים, ערך פעולות במסגרת הקבוצות וגם בהיקף כללי. כאן יש להזכיר חוגים, שהתנהלו בזמנים שונים: חוג לתולדות הציונות ע״י ד״ר מאורר, לתולדות ישראל ע״י יצחק גרינבאום, לעזרה ראשונה ע״י דוד פאַסט, ידיעת א״י ע״י

חברים מהקבוצה „יהודית" — יושבים מימין (זיצן פון רעכטס): אסתר אַמענט, חיה כ״ץ, בתיה קעסטן; עומדים מימין (שטייען פון רעכטס): מינה פיילשוס, חיים סטעמפל, גניה מערזל, מניה אַנגלבערג.

חיה כ"ץ. מענין היה החוג לתנ"ך בהדרכתו של שמואל גרייזמן. שעת בוקר מוקדמת, צעירים וצעירות רכונים על פרקי נבואה. חוט נסתר משתזר ומתקשר עם דורות של אבות מש־כימי שחרית לבית־הכנסת. שירי ביאליק בהדרכתו של נחמן מעבירים את הלומדים במגע רב חסד לעולמם של ה„מתמי־דים", „שואבי תעצומות" ממעיין רוח ישראל.

החוג לדוברי עברית משך אליו משתתפים גם מבחוץ. נתקיי־מו בקביעות מסיבות „עונג שבת", חגיגות או טכסים לציון מאורעות לאומיים. לעיני הנכנס לקן הצטיירו קבוצות־קבוצות של נוער, העסוקות בפעולותיהן, כאן נערך שיעור בעברית, לוצים: שמואל גרייזמן, דוד פאַסט, פנינה יוסט, בלומה קורנ־בלוי, גדליה אסטליין ויוסף מאַגנהים. נוצרו קשרים ישירים עם הארץ. בעיותיה הפכו מציאות קרובה יותר.

בינתים נמשכה הפעילות הארגונית של הקן. ביוזמתו נוסד הקן בגרודז'יסק, שהיווה שם למעשה הסתדרות ציונית יחידה וכן סייע לא במעט ביסוד הקן ברײשה. לא פעם שימש החומר העיוני של החוגים כמקור לעזרתם של קנים אחרים. הודפסו והופצו הרצאות בתולדות ישראל. מאמרי אחד־העם תורגמו לפולנית ע"י פסל זֶגֶל וחיה כ"ץ ונשלחו לקנים, שבהם לא רבתה ידיעת העברית.

חברים מהקבוצה „דבורה" — שורה א' מימין (ערשטע ריי פון רעכטס): מאָטל פאַסט, אַבע פערלמוטער, גדליה עסטליין; שורה ב' מימין (צווייטע ריי פון רעכטס): מלך גוטמאַן, שמואל גרייזמאַן, מרדכי מיזעס, שורה ג' מימין (דריטע ריי פון רעכטס): פנינה יוסט, איטאַ אַדלער, שבע וואַקסמאַן, אסתר אַנמוט, מַניה פיילשוס.

כאן חוג לתולדות הציונות, ובחדר הסמוך קוראת קבוצה בוגרת ב„על פרשת־דרכים" של אחד־העם.

העמיקה ההתענינות במתרחש בתנועה. החברים השתתפו בקביעות במחנות־קיץ המרכזיים בבנסקה־ויז'נה ובמחוזיים, ואף מילאו שם תפקידים בהתאם ליכולתם. כאן גובשו דפוסי־החיים של התנועה, כאן נערכו למרומי הטאטרה טיולים בעלי־ערך צופי־חינוכי, שרשמם בל־ימחה, כאן בא נוער העיירה במגע עם בני גילו ממקומות שונים; הרחיב אפקים. רב יחסית, היה מספר המשתתפים במושבות החורף שבאלביגובה הסמוכה ללאנצוט, בשנים 1932 ו־1933. הקן שלנו ערך מסיבות סיום למשתתפים ב„מושבות" ולחברי הועד המרכזי, שישיבתו הת־קיימה עם נעילת המושבה.

ההגשמה החלוצית היתה מחוייבת המציאות החינוכית והחברתית. חברים יצאו לפלוגות הכשרה שבבילסק, ז'יויץ, קטוביץ, כז'נוב, קראקוב ורײשה. ב־1933 — עלו ראשוני הח־

בשנות השלושים תפש הקן של „עקיבא" את המקום הראשון בין תנועות הנוער, לא רק בזכות פעולותיו כלפי פנים, אלא גם בזכות החותם, שהטביע על הפעולה הלאומית־חברתית שבעיר בכלל. הוא הצטיין בהפצת שקלים ובאיסוף כספים למען הק.ק.ל. שמר במשך כל אותן השנים על המקום הראשון. חברים השתתפו בעבודת „החלוץ" שבעיר, בויכוחים שבין תנועות הנוער, לעתים בהשתתפות שליחים מארץ־ישראל. כינוסים מחוזיים של „עקיבא", שהתקימו בעיר, נתנו הזדמנות לראשי התנועה לנאום לפני הצבור הרחב על בעיות ציוניות אקטואליות.

לא תמיד הצליח הקן לעורר ענין אצל ציבור המבוגרים, אך לעתים קרובות ידע לשתף חוגים רחבים בארגון מופעים ציבוריים חשובים, כמו אספת האבל לזכרו של ביאליק בשנת 1934.

את ה„אקדמיה" החגיגית לזכרו של הרמב"ם, במלאת 800

יושבות מימין (זיצן פון רעכטס): גולדה סטמפל, לוטקה אנגלברג, איטקה אַדלר, מניה פיילשוס, דבורה ליפשיץ, בלהה באָט; עומדים מימין (שטייען): אסתר אַמאָנט, שרה הבנשטרייט, מאַשה זאָננבליק, בלומה זאוארהאָפּט, אַבע פרלמוטר, נחמן קסטנבאום, חיה כ״ץ, רחל ספיר, מניה אנגלברג, ברכה לאָופר.

שורה א׳ מימין (ערשטע ריי פון רעכטס): דינה קאָרנבלאָו, שבע וואַקסמאַן, דוב רגנבויגן, מאָטל פאַסט, בתיה קסטן, אטל קאָרנבלאָו; עומדים מימין (שטייען פון רעכטס); נחמן קסטנבאַום, הדס קסטן, רות הילינגר, איטאַ אַדלר, אֶטל מילראַד, הניה שטיינרייך, בלומה קאָרנבלאָו, רחל ספיר, אַבע פרלמוטר, לאה ספיר, פנינה יוסט, שמואל גרייזמאַן, מניה פיילשוס, חיה כ״ץ, הנה קאַלכהיים, אסתר אַנמוט, אֶטל קנלר, דוד פאַסט.

שנה להולדתו, קיים הקן בכוחות עצמו. נכּחו מוזמנים, אוהדים והוריהם של חברי הקן.

כשאירגן הקן (1934) בסיסמת „ילדים לילדים״, איסוף בגדים לילדים עניים, הצטרפו למבצע כל הארגונים שבעיר מה„שומר־הצעיר״ ועד „השומר הדתי״.

קשה לתת ביטוי להשפעת התנועה על אורח חייו של הפרט והשקפת עולמו. הזיקה לערכי העבר היתה בשביל רבים המשך מסורת הבית, בשביל אחרים פנים חדשות וטעם חדש ליהדות.

ומבחינה חברתית הרי היה במסגרת הקבוצה שבקן ובנוסח החיים שבמחנות של התנועה משום הטבעת חותם על חיי

הפרט, החברה דרשה ויתור על נוחיות ואנוכיות וכל זה תוך עבודת יום־יום שקטה, בחינת הצנע לכת.

זכור לי מקרה כשחברה, ששימשה באותה תקופה בתפקיד של מזכירה וגם גזברית של הקן, החלה לשלוח למזכירות התנועה מעשר ממשכורתה החדשית. או מקרה אחר: חברים נהגו ללכת להצגות בצותא. נאסף כסף לכרטיסים. והנה הציע מישהו לותר על ההצגה ולתרום את הכסף לכיסוי הגרעון של הקן, שהעיק מאז שיפוץ החדרים ב„בית־העם"; החברים ויתרו כמובן.

במקומות שונים בארץ פזורים חברי „עקיבא" מלאנצוט, שזכו לעלות לפני השואה או הגיעו לאחר תמורות וטלטולי דרך. יחסי ידידות מקשרים את כולם. בשבילם הרי היו השנים ההן אותו עבר רומנטי של תקופת הנעורים, שלמרות חליפות הזמן ותמורותיו עדיין נשמר זכרו כנר־אלהים המהבהב בלב.

בהעלותנו זכר הימים ההם מה דואב הלב על כל אלה, שנספו ע"י הצורר הנאצי או מתו ברחבי רוסיה ולא זכו להגשים את משאת־נפשם בארצנו.

„עקיבא" גדוד ג׳ — אין יאָר 1930, — ערשטע ריי פון רעכטס (מימין שורה א׳): מניה וואַקסמאַן, אסתר דרפלר, הנה אנמוס, בתיה קסטן, הניה דאָמב; צווייטע ריי פון רעכטס (שורה ב׳ מימין): אוטשקאַ מאַרדר, מאַנקאַ קשטכר, שאַשאַ קאַרנבלאָו, טעמאַ איינהאָרן, מניה אנגלברג; דריטע ריי פון רעכטס (שורה ג׳ מימין): מרים ווינר, חיה קשטכר, שפרינצה שינדלר, מינה פיילשוס, העלקאַ מאַרדר, אסתר אַמנט, גיזאַ ספיר.

ד״ר נתן קודיש

די אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפּראַך

פון רעכטס: ד״ר נתן קודיש, רבקה פּאָס (באָט), אליעזר פּאָס.

ווי באַוואוסט זענען משכילים און ציוניסטן געווען די פּיאָנירן פון ווידעראויפלעבן די העברעאישע שפּראַך אין גאַליציען. אויפן שוועל פון 20־סטן יאָרהונדערט זענען געגרינדעט געוואָרן קרייזלעך, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַרשפּרייטן העברעאיש אין די מזרח און מערב־גאַליצישע שטעטלעך.

נאָך דער ערשטער וועלטקריג, נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע אין 1917, האָט זיך געשטאַרקט דאָס נאַציאָנאַלע באַוואוסטזיין ביי די אייראָפּעאישע יידן, און דער נאַציאָנאַל־קולטורעלער אויסדרוק דערפון האָט זיך אַנטפּלעקט אין דער באַנייטער העברעאישער שפּראַך צווישן דער יידישער יוגנט אין מזרח־אייראָפּע. אין גאַליציען האָבן זיך געפונען שרייבער, געלערנטע און קולטור־טוער, וואָס האָבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלטקריג געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע צו אָרגאַניזירן אגודות, וועלכע זאָלן איינפירן די העברעאישע שפּראַך אין טאָג־טעגלעכן לעבן (א. מ. ליפשיץ, ד״ר יהושע טהאָן, ד״ר ערנפּרייז, ד״ר מ. ברודע, צבי קרול א.א.). דעמאָלט זענען געגרינדעט געוואָרן די „עבריה״־קרייזלעך. אָבער די ערשטע וועלטקריג האָט געמאַכט אַן ענדע צו דער דאָזיקער באַוועגונג. אין די צוואַנציקער יאָרן זענען די „עבריה״־קרייזן אויפגעשטעלט געוואָרן אויפדאָסניי אין כמעט אַלע גאַליצישע שטעט, וועלכע עס האָבן באַוואוינט ברייטערע יידישע מאַסן.

ווי גרויס איז געווען דער אַנטייל פון לאַנצוט אין אָט דער באַנייטער באַוועגונג פאַר העברעאיש?

לאַנצוט איז געווען פאַרוואָרצלט אין קהילה־לעבן פון דורות יידישער קולטור, חכמה און פאָלקסטימלעכן יידישן שטייגער. נאָך פאַרן באַווייזן זיך פון ד״ר הערצל, נאָך איידער עס האָט זיך געגרינדעט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, האָט פון יאָר 1894 עקזיסטירט אין לאַנצוט אַ ציוניסטישע אגודה מיטן נאָמען „אהבת־ציון״, אין וועלכער עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן צענדליקער חברים. אין יענע יאָרן געפינען מיר אויך אינעם שטעטל אַ קרייז פון העברעאישע משכילים, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום די באַקאַנטע משכילים יצחק ווייסמאַן און יוסף מאיר ראָזמאַרין.

אין ערשטן צענדליק פון 20־טן יאָרהונדערט האָט דער ציוניזם געשלאָגן וואָרצלען אין לאַנצוט, עס זענען אַנטשטאַנען ציוניסטישע אַנשטאַלטן און די צאָל משכילים פון די בית־המדרש קרייזן האָט זיך פאַרגרעסערט. צווישן זיי איז כדאי צו דערמאָנען געצל דרוקער פון די ותיקים, און פון דער יוגנט: דוד יוסט, שלמה גרינבוים, יחיאל נוסבוים, שמעון רוזנבליט מיט דעם באַקאַנטן תלמיד־חכם און משכיל אנשיל כ״ץ אין דער שפּיץ.

די העברעאישע שפּראַך האָט זיך צעזונגען אין די גאַסן פון לאַנצוט. עס האָבן געשמועסט אין העברעאיש סטודירנדיקע און פאָלקס־יוגנט, וועלכע האָבן זיך גרופּירט אַרום „השומר־הצעיר״, וואו אהרן קערנער איז געווען איינער פון די מנהיגים.

אָבער דער שטאַרקערער קוואַל פון דער העברעאישער מחנה אין לאַנצוט איז געקומען פון דער ישיבה און בית־המדרש. אָנגעזאַפּט פון די אוראַלטע קוואַלן, זענען זיי באַווירקט געוואָרן פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. די דאָזיקע יוגנטלעכע קבוצה האָט טאַקי זוכה געווען צו לייגן דעם גרונדשטיין פאַרן פאַרשפּרייטן העברעאיש צווישן יונגן דור. זיי האָבן געגרינדעט די ערשטע העברעאישע שולע פאַר לאַנצוטער קינדער. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן לזכר־עולם די לערער פון דער שולע: אלתר גראובאַרט, נתן וואַרהאַפטיק, באדנער, לעדערמאַן און זיינוול האמערספעלד. ס׳איז דאַן געגרינדעט געוואָרן די ערשטע העברעאישע פאָלקס־ביבליאָטעק. עס זענען געשאַפן געוואָרן קרייזלעך פאַר דער יוגנט, וועלכע האָבן געשטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און אויפלעבן די העברעאישע שפּראַך.

צו דער התלהבותדיקער יוגנט האָבן געהערט: **נחמן** קעסטנבוים, שמואל גרייזמאַן, געצל עסטליין, דוד בוימעל, צבי בירנבאום, חיים העבנשטרייט, גיזעלא גליקסמאַן, שיינדל סטעמפּעל, רבקה באָט, רבקה צוויבל, חוה שטעלצער, בתיה וואלקנפעלד שרה ליפשיץ, שמעון וואלקנפעלד, מיכאל וואַלצער, משה ראָזענבליט און יצחק גרינבוים.

אין דער „עבריה״ זענען אַלע טעטיקייטן געפירט געוואָרן אין העברעאיש: געשפּרעכן, רעפעראַטן, פאַרזאַמלונגען. פון צייט־צו־צייט איז אויך אויפגעפירט געוואָרן אַ העברעאישע פאַרשטעלונג.

די יוגנט, וועלכע פלעגט באַזוכן דעם באַשיידענעם צימער פון דער „עבריה״, וואָס האָט זיך געפונען אונטער איין דאַך מיט דער ביבליאָטעק „ציון״, איז געקומען פון פאַרשי־

דענע קרייזן און שיכטן. ישיבה־בחורים, וואָס האָבן זיך אײַ־בערגעבויגן איבער דער גמרא אין בית־המדרש, האָבן גע־כאַפּט אַ בליק אין די שאַפונגען פון מאַפּו, סמאָלענסקין, אחד־העם און ביאַליק... „פאַראַן וואָס האָבן אַרייגעבליקט און באַשעדיקט געוואָרן, און פאַראַן וואָס האָבן אַרייגעבליקט און גאַנץ געבליבן"... אַ יינג מיידל פון אַ פרומער שטוב, פלעגט לייענען אין געהיים אַ טריף־פסול... יוגנטלעכע חלוצים, וואָס האָבן אויף זיך גענומען דעם עול פון העברעאישער הכשרה, תלמידים פון דער פוילישער גימנאַזיע האָבן געטרונקן מיט דורשט פון די ספר הספרים קוואַלן און הנאה געהאַט פון ביאַליקס און טשערניכאָווסקיס רענעסאַנס־פּאָעזיע.

פילפאַרביק איז געווען דער לייענער־ציבור. ס׳האָבן נישט געפעלט אויך קיין סתם משכילים, וואָס האָבן פאַרבונדן יהדות און וועלטלעכקייט. ווי אויך „זיידענע יונגעלייט", וואָס האָבן זיך געוויינלעך פאַרנומען מיט מסחר און זייער נשמה האָט געלעכצט נאָך דער וועלט פון גייסט און עסטעטיק פון דער באַנייטער העברעאישער ליטעראַטור.

די שילער פון דער העברעאישער שולע: צבי און פנינה זאווערהאפט, משה ראָזענבליט, מיכאל וואלצער, יצחק גרינ־באום, דוז׳ טראמפעטער, ישראל יוסט, שלום ראזמארין, העניה גרייזמאן, פנינה מארגעל און טאָבע שטעלצער, האָבן אָרגאַניזירט אַ יוגנט־פאַריין „נעורים" מיט אַ ביבליאָטעק, און דערמיט צוגעלייגט אַ נייעם ציגל צום העברעאישן קולטור־בנין אין שטעטל.

אָט די אַלע האָבן געחלומט וועגן אַ גאולה שלמה פון דער העברעאישער קולטור אין דעם אַלט־נייעם פאָטערלאַנד. נישט אַלע האָבן זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג פון זייער חלום — די פולע אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפּראַך. זיי זענען אומגעקומען דורך נאַצישע רוצחים.

זאָל זייער אָנדענק זיין איינגעקריצט אין די הערצער פון די יוצאי־לאַנצוט און געבונדן אין אַ אייביקייט־בונד מיט די נשמות פון די טרוימער וועגן העברעאישן רענעסאַנס.

קינדער יאָרן אין שטעטל — געמאָלן פון מאָלער יאָסל בערגנער.

מיכאל וואלצער

דער חינוך אין לאַנצוט

אין לאַנצוט האָט זיך געגרינדעט אַ ספּעציעלע רעדאַקציע כדי צו אַרויסגעבן אַ בוך וועגן דער שטאָטישער גימנאַזיע. איך האָב געשיקט אַ מאמר פאַר דער אויסגאַבע, וועגן דעם יידישן טייל אין דער דאָזיקער גימנאַזיע, וועלכע האָט דערפילט אַ בכבודיקע און דערציִענדיקע אויפגאַבע צווישן דער לאַנצוטער יוגנט און ספּעציעל צווישן דער יידישער יוגנט אין גימנאַזיע וואָס האָבן אויסגעמאַכט ביי 6 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל תלמידים.

אויב מיר ווילן מאַכן אַן איבערבליק איבער חינוך אין יידישע שולן אין לאַנצוט, דאַרפן מיר צוריקקומען צו דער תקופה פון פאַר דער טאָטאַלער פּאַרטיליקונג, ביזן אַכצנטן יאָרהונדערט.

לאַנצוט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע משכילים אין משך פון אַ סך יאָרן און דאָס פפלעגן דעם חינוך אין שטאָט איז געווען זייער גרעסטע זאָרג.

ר׳ בעריש מלמד (איינהאָרן)

די שאַטירונגען אין חינוך

ווען מיר רעדן וועגן חינוך פון יידישער יוגנט, דאַרף איך דערמאָנען אַלע זיינע שאַטירונגען: דער „חדר", וואָס האָט פּאַקטיש געדינט אַלע יידישע קינדער; אַ טייל אַלס אָנהויב און איבערגאַנגס פּאַזע, און אַ טייל אַלס פּאָלקאָמער און אויסשליסלעכער חינוך. גענוג אַז איך וועל דערמאָנען די געשטאַלט פון דעם „רבין" ר׳ בעריש איינהאָרן, אַ מלמד אין לאַנצוט, וועלכער האָט אין משך פון יאָרן מחנך געווען עטלעכע דורות. זיינע לעצטע יאָרן האָט ער פאַרבראַכט ביי זיין זון שמואל אין ריישע, וואו ער האָט פון יאָר 1928 ממשיך געווען אין זיין „מלמדות". דער „חדר" פון ר׳ בעריש אין ריישע האָט זיך געפונען אַ מהלך רב פון זיין וואוינונג. טראָץ זיין טיפן עלטער פלעגט ער טאָג־טעגלעך גיין אַהין, אפילו אין גרויסע קעלטן. ער איז נפטר געוואָרן אין עלטער פון 85 יאָר אין יאָר 1935. זיין ווייב, הינדע איז געשטאָרבן עטלעכע יאָר פאַר אים.

אביסל היסטאָריע

אין יאָר 1788, איז מיט דער איניציאַטיוו פון הערץ האָמבערג, געגרינדעט געוואָרן אין לאַנצוט אַ יידישע פאָלקסשולע. אַלס לערער איז אַנגאַזשירט געוואָרן שלמה עסטרייכער, מיט אַ געהאַלט פון 200 קראָן אַ יאָר.

אין אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט האָט גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי אויפגעשטעלט אַ נעץ פון פאָלקסשולן אין דער גאַנצער ברייט פון גאַליציע. אַליין אַ לאַנצוטער איינוואוינער, האָט ער ספּעציעל געזאָרגט און זיך איבערגעגעבן דער קינדער און יוגנט דערציאונג פון זיין שטאָט. ער האָט געשיקט לאַנצוטער תלמידים לערנען אויף זיין חשבון אין אויסלאַנד. ער האָט אונטערשטיצט און דערמוטיקט פאַכמענישע אויסשולונג, און אויף אַזאַ אופן פאַרגעברייט פאַבריקס־לייטער און פאַכמענישע מומחים, אָנפירער פון אַגראַר ווירטשאַפטן און וואַרשטאַטן — דערפירנדיק די מער טאַלאַנטפולע צו אַ קינסטלער־מדרגה, וועלכע האָבן געענדיקט, מיט זיין מיטהילף, פאַרשידענע קונסט־שולן.

זיין זון, אַלפרעד יוזעף פּאָטאָצקי, אין יאָר 1868 אַגראַר־מיניסטער פון עסטרייך, האָט איינגעפירט אויסבעסערונגען אין זיין גוט — אין זיין לאַנצוטער אַגריקולטורעלער ווירטשאַפט האָט ער שוין דעמאָלט באַשעפטיקט אַן אַגראָנאָם מיט אַ נאָמען. אין לויף פון יאָרן האָט ער אויך געגרינדעט אַן אַגראַר שולע אין דער סביבה.

אַלס פאַקטאָרן פון השכלה־פּראָגרעס אין לאַנצוט און פון איר דערנענטערן זיך, שוין דעמאָלט, צו דער מאָדערנער וועלט, דאַרפן דערמאָנט ווערן צווישן אַנדערע, אויך פאָלגנדיקע סיבות: אין יאָר 1831, נאָך דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, זענען קיין לאַנצוט געקומען פליטים און אימיגראַנטן אָפּשטאַמיקע פון פראַנצויזישע אַריסטאָקראַטישע משפחות; אויך דער דורכגעפאַלענער אויפשטאַנד אין 19־טן יאָרהונדערט אין פּוילן, האָט אַריינגעבראַכט אַ סך פון די אויפשטענדלער קיין לאַנצוט, וואו זיי האָבן זיך באַזעצט מיט דער הילף פון גראַף פּאָטאָצקי.

אָט דער פליטים שטראָם האָט משפיע געווען אויף דער גייסטיקער געשטאַלט פון לאַנצוט. אין געאָגראַפישן ווערטערבוך פון פּוילן (5־טער טייל, זייט 579 וואַרשע 1884) ווערט דערמאָנט צווישן אַנדערן: „לאַנצוט טיילט זיך אויס פון אַנדערע שטעטלעך אין גאַליציע מיט איר ריינקייט און מיט דער גרויסער צאָל איינוואוינער פון הויכער אינטעליגענץ".

אָט זענען אַ פּאָר כראָנאָלאָגישע פּרטים וועגן דעם חינוך־וועג אין לאַנצוט אין יענע טעג: אין דער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט איז די אונטעריכטס־שפּראַך אין די שטאָטישע

שולן געווען — דייטש; די צאָל שול־תלמידים איז געווען אַ קליינע, און קיין חינוך פליכט האָט נישט עקזיסטירט.

אין יאָר 1864 איז דורך מאָנאַכן אויפגעשטעלט געוואָרן אַ שולע, וועלכע איז אין לויף פון יאָרן, געוואָרן די אַלגעמיינע פאָלקסשולע. פון דעמאָלט אָן און ווייטער געפינען מיר אין צענטער פון שטאָטישן בודזשעט, אויסגאַבן פאַר שולן און דערציאונג. אין 1876 איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן איינשטאָקיקער שול־בנין; צוליב דער ענגשאַפט און גרויסער צאָל תלמידים, האָבן עטלעכע שול קלאַסן געלערנט אין די שטאָטישע אַמט־לאָקאַלן. אין דער דאָזיקער תקופה טרעפן מיר אָן אין דער געשטאַלט פון באָלעסלאַוו זשאַרדעצקי, אַ פּוילישער דערציאונגס־טוער, וועלכער האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַרן פאָרשריט פון חינוך אין שטאָט.

די פאָלקסשול איז געווען געטיילט אין צווייען: אַ באַזונדערע פאַר ייִנגלעך און אַ באַזונדערע פאַר מיידלעך. אין לויף פון דער צייט האָט דאָס שולוועזן געמאַכט באַדייטנדיקן פאָרשריט און ווידער זענען די איניציאַטאָרן געווען די מאָנאַכן, וועלכע האָבן אויך אָרגאַניזירט אַ לערער שולע מיט אַן אינטערנאַט אין לאַנצוט.

ביים סוף פון 19־טן יאָרהונדערט געפינען מיר בשכנות פון לאַנצוט אין דאָרף אַלביגאָווע, אַן אַגראַר שולע, וועלכע איז געווען באַקאַנט און זייער פּאָפּולער אין גאַנץ פּוילן; אין דאָרף ראַקשעווע געפינט זיך נאָך פון דעמאָלט, אַ טעקסטיל שולע מיט אַן אינטערנאַט אין אַ גרויסן צוויי שטאָקיקן בנין. אין וועלכן עס לערנען 250—300 תלמידים.

די גימנאַזיע א. נ. פון שענקעוויטש

אויך זי איז פאַרבונדן מיט דעם אויבנדערמאָנטן פּוילישן דערציאונגס־טוער באָלעסלאַוו זשאַרדעצקי, וועלכער האָט, זייענדיק אַ מיטגליד אין עסטרייכישן פאַרלאַמענט, אויסגענוצט זיין השפעה און באַקומען פון דער רעגירונג שטיצע און אַנערקענונג פאַר דער גימנאַזיע. די באַדינגונגען פון דער צענטראַלער רעגירונג פאַר אַנערקענען און שטיצן די גימנאַזיע, זענען געווען אַז דער לאַנצוטער שטאָטראַט זאָל זיך באַטייליקן מיט אַ סומע פון 55.000 זלאָטעס ביים אויפבויען דעם בנין, און זי זאָל אויסהאַלטן די שולע. דער בנין איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן שטח פון די שטאָטישע קאַזאַרמעס. דאָס נעמען אויף זיך דעם עול פון אויסהאַלטן די גימנאַזיע, איז באַגריסונגס־ווערט, נעמענדיק אין אַכט די ספּעציעלע שטאָטישע בודזשעט שוועריקייטן אין יענע צייטן.

דאָס העברעאישע דערציונגס וועזן אין לאַנצוט

מיט הייליקן ציטער דערמאָן איך דעם העברעאישן חינוך אין לאַנצוט. דאָס מסירות־נפש פון אַ צאָל משכילים־ציונים, ביים אויפשטעלן די העברעאישע „„יבנה" שולע, די יידישע יוגנט אינעם בילד פון דערציונג און השכלה.

ווער פון אונדזער היינטיקער יוגנט קען זיך פאָרשטעלן די נשמה פון דעמאָלטיקן יידישן ייִנגל, וואָס האָט געדורשט נאָך וויסן, וועמענס לימודים זענען צעברעקלט געוואָרן אויף אַזויפיל שטחים. די־אָ תקופה איז גאָרנישט אַזוי ווייט, דאָס איז נישט קיין מעשהלע פון פאָריקן יאָרהונדערט, און דאָך — ווי אין חלום געדענקט זיך דער חינוך פון דער יידישער יוגנט.

די איניציאַטאָרן פון אויפשטעלן די העברעאישע שולע זענען געווען די עלטערן, וועלכע האָבן געשיקט זייערע קינדער אין דער שטאָטישער גימנאַזיע, און האָבן דערביי געוואָלט, אַלס צוגאָב צו די לימודי־קודש, אַריינברענגען אין זיי דעם מאָדערנעם העברעאישן חינוך, דורך איבערגעגעבענע העברעאישע לערער, צווישן זיי אַזעלכע, וואָס האָבן געפירט זייערע לימודים אין אַ ריינעם העברעאיש. און די

ערשטע ריי פון רעכטס: רות דרוקער, טשינקאַ מאַרקל, ראָמעק זיגל, בלומה זאַוואַרהאַפט; צווייטע ריי פון רעכטס: געניע מערזל, געניע סטעמפּל, באַשאַ זאַוואַר, אָטקאַ קנעלער, נושקאַ קאָבאַק, דבורה ליפשיץ.

יוגנט! אָט די יוגנטלעכע צו וועלכע מיר האָבן געהערט האָבן ממשיך געווען אין דער מסורה פון זייערע אבות אבותיהם און פלעגן אויפשטיין כעלות, אין די פרימאָרגן שעה'ן אין בית המדרש אַריין, צו לערנען ש"ס ופוסקים, און פון בית המדרש אַוועק צוזאַמען מיט דער קאַטוילישער יוגנט, אין דער שטאָטישער גימנאַזיע. נאָך מיטאָג ווידער, געאיילט אין דער העברעאישער שולע צו עברית, תנ"ך, יידישער געשיכטע. און מיטן צופאַלן פון דער נאַכט, צוריק אין בית־המדרש אַריין, אָדער מעיין צו זיין אין ציוניסטישע און השכלה ספרים.

די העברעאישע שולן אין לאַנצוט

צווישן די 25 העברעאישע שולן אין מערב גאַליציע, סובווענציאָנירטע דורך „תרבות", איז די לאַנצוטער שולע געווען פאַרעכנט אַלס איינע פון די בעסטע. די לימודים זענען פאָרגעקומען נאָך מיטאָג, ווי אַ דערגענצונג צו די לימודים אין דער אַלגעמיין שטאַטישער שולע.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די קאָמיטעט חברים, פון דער העברעאישער שולע, וועלכע האָבן מיט קליינע געלט מיטלען און מיט גרויסער התלהבות געבויט די שולע. יושב־ראש שמעון ראָזענבליט — דער פאָטער פון מיין חבר משה, דוד יוסט, שלמה גרינבאום, יחיאל נוסבאום און אַנשיל כ"ץ. פון צווישן די העברעאישע לערער אין „יבנה" שולע, זע איך פאַר מיינע אויגן: נתן וואַרהאַפטיק פון דינאָוו — די שיין פון די לערער אין שטאָט, דער למדן און ענוו, אויסגעצייכנטער פעדאַגאָג, וועלכער האָט גערעדט נאָר עברית. אַלע העברעאישע לערער זענען געווען בקי אין די העברעאישע שפּראַך־אוצרות און אין אירער אַלטער און נייער ליטעראַטור. עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז די שול אונטערנעמונג איז געווען דער אויסקונפט פון אומשטרייטבאַרן ווילן פון אַ גרופּע איבערגעגעבענע לערער און עסקנים. דער נאָמען „יבנה" איז געגעבן געוואָרן דער שולע, לזכר דעם גייסטיקן צענטער פון דער ישיבה פון רבי יוחנן בן זכאי אין יבנה.

געשטאַלטן פון דער העברעאישער שולע און גימנאַזיע

עס שווימען אַרויף כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן פון לערער, וואָס זייער אומגעוויינלעכער לעבנס־וועג, שטרויכלונגען פון צייט און גורל, האָבן זיי אַרויפגעפירט אויף פאַרשידענע און משונהדיקע טראַקטן.

דער לערער כהנא איז געווען דער ערשטער העברעאישער לערער נאָך אין יאָר 1913, אין דער שול־ראַם פון „מורה לעברית".

אלתר גראובאַרט, אַ בן־יחיד פון רייכע עלטערן האָט צו 16 יאָר באַקומען סמיכה אויף רבנות. צוליבן טויט פון זיינע עלטערן און נאָך דער שריפה אין זייערע גרויסע ווייןמאַגאַזינען, איז דער יונגער און איידעלער למדן געווען געצוואונגען צו פאַרדינען אויף פּרנסה. ער איז געוואָרן אַ לערער פון גמרא און תוספות, תנ"ך, ליטעראַטור און יידישע געשיכטע.

אין יאָר 1928 איז געקומען קיין לאַנצוט דער לערער אברהם לעדרמאַן, פון טשאָרטקאָוו. אויסער דאָס לערנען מיט תלמידים, האָט ער געווידמעט אַ סך צייט פאַר קולטור־טעטיקייט. געווען אַן אַקטיווער חבר אין דער „עבריה" געהאַלטן רעפעראַטן, אנטיילגענומען אויף קאָנפערענצן פאַר קולטור און חינוך. אין יאָר 1935, ביזן אויסברוך פון דער וועלטקריג, האָט אין דער העברעאישער שולע געאַרבעט דער לערער זיינוול האַמערספעלד פון ראָזוואַדאָוו. ווי דערמאָנט, איז די העברעאישע שולע געווען נאָר אַ דערגענצונגס חינוך. די הויפּט דערציונג פון דער פאָרגעשריטענער יוגנט איז געווען אין מלוכה'שע שולן. צווישן 1400 שילער אין דער פאָלקס שולע, זענען 30% געווען יידן. אין דער שטאָטישער גימנאַזיע זענען יידן געווען גאָר אַ קליינע מינדערהייט. מיט שוועריקייטן האָבן זיי זיך אַריינגעפּאַסט אין די לערן באַדינגונגען דאָרט — ווייל די לימודים זענען פאָרגעקומען אויך אום שבת, אין דער צייט פון די תפילות אין בית־המדרש.

פון צווישן די ערשטע לערער אין גימנאַזיע ווילן מיר דערמאָנען פּראָפ' שמידער און פּראָפ' מלינעק מיט דער לאַנגער באָרד (איך שטיי אין בריוולעכן קאָנטאַקט מיט זיין קרוב, וואָס פאַרנעמט זיך מיטן אַרויסגעבן אַ בוך לזכר די גימנאַזיע). ד"ר אַלכסאַנדער קאלער, אַ לערער אין גימנאַזיע, געדענקלעך פאַר די לאַנצוטער אין זכות פון זיין באַשלוס עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ווען בעת'ן פּאָגראָם אין לאַנצוט (1918), אין די באַפרייאונגס טעג פון פּוילן זענען אויסגעהאַקט געוואָרן זיינע פענצטער־שויבן, האָט ער קיין נייע נישט אַריינגעשטעלט, נאָר פאַרלאַטעט די פענצטער מיט צייטונגען, ווי אַ „זכר לחורבן", און דערפון געצויגן קאָנסעקווענצן — נאָך אַ קורצער צייט איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין תל־אביב האָט ער אויפגעשטעלט אַ מיטל־שולע, אין איז געווען פון די חינוך־חלוצים אין די מיטל־שולן, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין ארץ־ישראל. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1955. זיין זון, ד"ר דוב קאָלער, איז איצט לעקטאָר אין ירושלימער אוניווערסיטעט.

ד"ר נתן קודיש, אַ חבר אין דער „עבריה" האָט אַלס עקסטערן, געמאַכט די עקזאַמענס אין דער שענקעוויטש גימנאַזיע אין לאַנצוט. אין דער צייט פון לערנען אין גימנאַזיע איז ער געווען „פּריוואַט"־לערער פאַר העברעאיש. עולה געווען אין יאָר 1934, היינט צו טאָג איז ער מנהל פון דער מלוכהשער שולע „בר־כוכבא" אין תל־אביב. פאַרעפנטלעכט כסדר מאמרים אויף חינוך און אונטעריכט טעמעס אין צייטשריפטן פאַר פעדאַגאָגיע.

די לערער שטערן (מאַטעמאַטיק) און פאַביאַן עבנער (רעליגיע), זענען אומגעקומען אינעם פאָלקס־חורבן.

זאָלן דערמאָנט ווערן די ערשטע תלמידים: משה שטעכער און לעאָן רובין פון קאלבישעוו (היינט אין אַמעריקע), דוד און איטשע ראָזענבאַך, יהושע קעסטן און עטלעכע סטודענטן פון בארשטשעוו און בוטשאַטש.

אַזוי שטעלט זיך פאָר, אין אַלגעמיינע שטריכן דער חינוך פון דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט, אָנהויבנדיק מיט דער תקופה פון צושטורמטע אַריסטאָקראַטישע זינדלעך, אַנטרינענע פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע קיין לאַנצוט, וועלכע האָבן געלייגט דעם יסוד פון דערציונגס־אינסטיטוציעס אין שטעטל פאַר אַ יוגנט, וואָס האָט געעפנט פאַר זיך ווייטער נייע וועגן פון חינוך און פאָרשריט.

פאַר דער יידישער יוגנט איז די תקופה געווען אַ ספּעציעלע היסטאָרישע געלעגנהייט. אַלץ האָט זי מקריב געווען, כדי צו דערווערבן וויסן און חכמה.

אָבער נאָך דער אינטעליגענטער השכלה־עפּאָכע, איז געקומען די מוראדיקע פאָלקס־קאַטאַסטראָפע, און האָט אויסגעריסן אַלץ, אויסער אַ פּאָר קנאָספּן, עטלעכע איינזאַמע, איידעלע זאַנגען, וואָס גיבן זייער גערעטעניש און פרוכט אויף דער אייגענער יידישער ערד.

נחמן קעסטנבאום

דער אמאטאָרן פאריין

אַ גרויסע מניעה פאַר דעם יידישן קולטורעלן לעבן אין לאַנצוט איז געווען דאָס פעלן פון אַן אַנטשפּרעכנדיקן זאַל פאַר טעאַטער־פאָרשטעלונגען, פאָרלעזונגען און אַנדערע אימ־פּרעזיעס. צוליב דעם טאַקע זענען קיין לאַנצוט נישט געקומען קיין ערנסטע יידישע טעאַטער־טרופּן און נאָר פון צייט צו צייט האָבן באַזוכט לאַנצוט יידישע וואַנדער־טרופּן פון צווייט־ראַנגיקער באַדייטונג.

די קולטור־טוער ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָבן די ערשטע באַשלאָסן בויען אין לאַנצוט אַ יידיש פאָלקס־הויז, אַ „בית־עם”, וואו עס זאָל זיך קאָנצענטרירן דאָס יידישע קולטורעלע לעבן. און כדי צו שאַפן פאַר דעם דאָזיקן צוועק די נויטיקע געלט־מיטלען, איז ביי דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע געשאַפן געוואָרן אַ דראַמאַטישע סעקציע, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע קודם כל צו באַקענען די יידישע באַפעלקערונג מיט די שאַפונגען פון דער יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור און גלייכצייטיק צו שאַפן פון די הכנסות פון די טעאַטער־פאָרשטעלונגען דעם יסוד פאַר אַ פאָנד פאַר דעם „בית־עם” מיט אַ טעאַטער־זאַל.

אַזוי איז אַנטשטאַנען דער אַמאַטאָרן־קלוב, צו וועלכן עס האָבן געהערט נישט בלויז יוגנטלעכע, וואָס האָבן פאַר־מאָגט געוויסע פעאיקייטן צו שפּילן טעאַטער, נאָר אויך סתם אַקטיווע קולטור־טוער, וואָס האָבן זיך געוואָלט באַטייליקן אין דער אַקציע פאַרן אויפשטעלן דאָס פאָלקס־הויז.

פאַרשידענע גלגולים האָט דורכגעמאַכט דער אַמאַטאָרן־פאַריין און עס האָט געקאָסט גענוג מי און אַרבעט, ביז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אַ וואָגיקער אַקטיוו פון טעאַטער־אַמאַטאָרן, וואָס זענען געווען בכוח אין גאָר שווערע באַדינ־גונגען צו געבן אַ פאַרהעלטענישמעסיק גוט יידיש טעאַטער.

אָנגעהויבן די פאָרשטעלונגען האָט מען צוערשט אין קליינעם זאַל פון דער קהילה־געביידע. דער דאָזיקער לאָקאַל האָט זיך אָבער געפונען איבער דער שטאָטישער מקוה און די אָרטאָדאָקסישע קרייזן האָבן איינגעלייגט וועלטן און אויך

אַמאַטאָרן שוישפּילער אויפגעפירט „טאָג און נאַכט” — קניען פון רעכטס: מילראַד, מאָטל לאַנדאו, מאַניעק מעכלאָוויטש; זיצן פון רעכטס: משה און יעקב טראָמפּעטער, עקיבא לאַנדאו, ישעיהו גערסטן, משה פיילשוס, מיכאל וואַלצער, לייב שטעכער, משה־יאָסל מאָנדשיין, משה ראָזמאַרין, ישעיהו לאַנדאו; דריטע ריי פון רעכטס: דוד טראָמפּעטער, לייביש ווינער, זיינוול יאָסם; פערטע ריי פון רעכטס: מנחם שענמאַן, מאיר מילראַד, יצחק צעלנער, לייביש באָט, נחמן קעסטנבאָום, סאַבינאַ פריד, צבי זאוואַרהאַפט, גיטקאַ קרעמער, לייזער פאָס, שמעון וואָלקנפעלד, אהרן קרויט, שמעון וואַלצער, יהושע־מענדל וואָלפמאַן.

באַווירקט, אַז דער רב זאָל אויסרופן אַ חרם אויף דעם אימ־פּראָוויזירטן טעאַטער־זאַל אַזוי אַז מען האָט געמוזט זוכן אַן אַנדער אָרט פאַר די פאָרשטעלונגען. באין ברירה האָט מען געדונגען אַ שאָפּ, וואָס האָט געדינט פאַר די פערד פון סאָלדאַטן. די מיטגלידער פונעם אַמאַטאָרן־קלוב האָבן געמוזט פאַר יעדער פאָרשטעלונג מיט אייגענע הענט אויסרייניקן די שטאַל און אויפשטעלן אַ פּראָוויזאָרישע בינע. שפּעטער האָט מען ווידער געשפּילט אין לאָקאַל פון דער פּועלי־ציון און נאָכער אין לאָקאַל פון פּוילישן פאַריין „גוויאַזדא", וועלכער האָט דעם זאַל פאַרדונגען פאַר טייער געלט, דערפאַר אָבער איז שוין דאָרט געווען אַ קליינע סטאַבילע בינע. בענק צום זיצן, דעקאָראַציעס און פאַרשידענע רעקוויזיטן האָבן די אַמאַ־טאָרן געמוזט אַליין צונויפשטעלן — צומייסטנס האָבן זיי אויסגעבאָרגט די נייטיקע זאַכן ביי זייערע משפּחות. אַ סך מיטגעהאָלפן האָט דער מוזיק־פאַריין „הזמיר", וועמענס אָרקעסטער האָט געשפּילט ביי יעדער פאָרשטעלונג בשעת די הפסקות.

נישט צו די לייכטע זאַכן האָט געהערט אַדורכצופירן אַ פאָרשטעלונג. מען האָט אָנגעהויבן מיט פּיעסן פון משה ריכטער, לאַטיינער און מיט אַנדערע פּאָפּולערע לייכטערע דראַמען. ערשט מיט דער צייט, ווען עס האָט זיך פון די אַמאַטאָרן אויסגעבילדעט אַ גרופּע גוטע שפּילער, איז מען איבערגעגאַנגען צו אַן ערנסטן רעפּערטואַר.

באַזונדערס אויסגעצייכנט האָבן זיך די שפּילער: פרוי גיטל שענמאַן (פּיילשוס), וועלכע האָט אַרויסגעוויזן אַ סך פעאיקייטן אין קאָמישע ראָלן. די פרוי פּיילשוס, וואָס האָט געשפּילט אפילו שפּעטער, ווען זי איז שוין געווען אַ מוטער פון צוויי קינדער, האָט געהאַט אַ גאָר פעאיקן פאַרטנער, שלמה ראָזענבלום און ביידע האָבן זיך אַרויסגעוויזן ווי גוטע, געניטע זינגער און האָבן שטאַרק אויסגענומען ביים עולם. עס האָבן נאָך מיטגעשפּילט צווישן אַנדערע צבי קעשטעכער, הערש זאַוואַדע, די ברידער האַלפּערן, פריד סאַבינע, די געשוועסטער פעסל און רחל אנמוט — היינט פרוי קעסטען — לייזער פאַס און רבקה באַט.

פון די ערנסטע פּיעסן זענען מיט גרויס דערפאָלג אויפ־געפירט געוואָרן גאָרדינס „מירעלע אפרת", קאָברינס „דער דאָרפסיונג", אנסקיס „טאָג און נאַכט" און אַנדערע קלאַסישע דראַמען, אין וועלכע עס האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט

המשתתפים בהצגת „מירעלע־אפרת" — ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א' מימין): דוד טראָמפּעטער, משה ראָזענבלום, יעקב טראָמפּעטער, עקיבא לאַנדאו, משה פּיילשוס, מיכאל וואַלצער, משה און שלום ראָזמאַרין, משה טראָמפּעטער, זיינוול יאַסם, מאָטל לאַנדאו; צווייטע ריי: דאָלעק טראָמפּעטער; דריטע ריי פון רעכטס: נחמן קעסטנבאום, פעסל אַנמוט, מענדל שענמאַן, לייזער פאַס, רחל אַנמוט, שמעון וואָלקנפעלד, העניאַ גרייזמאַן, סאַבינאַ פריד, הערש שטיצל, אברהם שפּאַץ; אויבן: מאַנקאַ מעכלאָוויטש, מיכאל ראָזמאַרין, יהושע מענדל וואָלפמאַן.

די פרוי רחל אנמוט, לייזער פאס, נתן קדיש, אהרון קרויט און פרוי טוכפעלד.

עס איז כדאי צו דערמאָנען מיט וואָס פאַראַ גרויסן דערפאָלג ס'איז אויפגעפירט געוואָרן שלום עליכמס „טוביה דער מילכיקער", און דאָס אַ דאַנק דער טאַלאַנטירטער שפּילערין הניה גרייזמאַן און נאָך אַנדערע יינגערע אַמאַטאָרן ווי שלום ראָזמאַרין, נפתלי רייך און מאַנקע מעכלאָביץ. אַחוץ דעם ערנסטן רעפּערטואַר האָט מען אויך געשפּילט לייכטערע זאַכן ווי אָפּערעטעס און פּיעסן מיט געזאַנג און מוזיק. אויף דעם געביט האָט פיל מיטגעהאָלפן און מיטגעווירקט משה פיילשוס, דוד לייב טראָמפּעטער און אברהם עסטליין.

און ווען לאַנצוטער יידן האָבן באַקומען אַן אייגן פאָלקסהויז, אַ הערלעכן בנין — דעם „בית־עם" מיט אַ געמיטלעכן טעאַטער־זאַל, מיט אַ בינע, אויף וועלכער עס פלעגן שוין אויפטרעטן נאָר ערנסטע יידישע אַקטיאָרן פון יידישן וואַרשעווער צענטער, האָט אויך אונדזער אַמאַטאָרן־פאַריין געמוזט זיך צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען און געבן אויסשליסלעך נאָר גוטע און זאָרגפעליקע איינשטודירטע דראַמען. דער שרייבער פון די שורות האָט כמעט די גאַנצע צייט דערפילט די אויפגאַבע פון רעזשיסער און נאָר צייטנווייז האָבן אויך מיטגעווירקט אַלס רעזשיסערן יוסף זייפערט און נתן קדיש. אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן לאַנצוט האָט מען זיך אפילו דערלויבט אין איינצעלנע פאַלן צו אַנגאַזשירן אַ פּראָפעסיאָנעלן רעזשיסער.

לאָמיר נאָך דערמאָנען דעם לאַנגיאָריקן סופלער, דעם חבר לוקסענבורג, וועלכן ס'האָט שפּעטער פאַרטרעטן שלמה רעגענבויגן. דער אַמאַטאָרן־פאַריין האָט אויך געהאַט אַ באַזונדערן דעקאָראַטאָר. די דאָזיקע פונקציע האָט מען איבערגעגעבן דעם חבר געצל עסטליין, ווייל ער איז געווען אַן אייגנטימער פון אַ גרויסן האָלץ־לאַגער. ערשט שפּעטער האָט צוגעגרייט די דעקאָראַציעס דער חבר רעגענבויגן, וועלכער האָט געהאַט אַ נייגונג צו מאָלעריי און מיט געשמאַק און טאַלענט האָט ער געמאָלן די נויטיקע דעקאָראַציעס. און צום סוף זאָל נאָך דערמאָנט ווערן דער חבר מענדל שענמאַן, וועלכער האָט מיט גרויס פאַרשטענדעניש פאַרנומען זיך מיט כאַראַקטעריזירן די שפּילער.

אַזוי איז פון אונדזער באַשיידענעם אַמאַטאָרן־קלוב אַנטשטאַנען אַ וויכטיקער קולטור־צענטער, וואָס האָט פון איין זייט מיט דערפאָלג דערפילט די אויפגאַבע צו באַקענען די יידן פון לאַנצוט מיט די בעסטע דראַמאַטישע שאַפונגען פון דער יידישער ליטעראַטור — און פון דער אַנדער זייט האָט דער דאָזיקער אַמאַטאָרן־פאַריין פון די הכנסות פון די פאָרשטעלונגען פינאַנסיעל פיל געהאָלפן די אָרטיקע קולטור־אינסטיטוציעס, און בפרט האָט דער פאַריין געזאָרגט, אַז די פאַרוואַלטונג פון ניי־אויפגעבויטן „בית־עם" זאָל קענען דערפילן זיינע פינאַנסיעלע התחייבותן.

אַ דאַנק דעם הויכן קולטורעלן ניוואָ פונעם אַמאַטאָרן־פאַריין, האָט ער זיך דערוואָרבן די אַלגעמיינע אָנערקענונג אין דער שטאָט און אַפילו ביי יידן פון דער סביבה פון לאַנצוט און אַרום אים האָבן זיך קאָנצענטרירט אַלע אַמאַטאָרישע כוחות, וואָס האָבן דורך זייער אויסדויער, זייער איבערגעבנקייט און טיפער פאַרשטענדעניש פאַר דער נויטוועגדיקייט צו פאַרשפּרייטן יידישע קולטור אויף דער יידישער גאַס, געשאַפן אַ וויכטיקע קולטור־אינסטיטוציע, וואָס האָט מיט דערפאָלג אין משך פון לאַנגע יאָרן דערפילט איר וואָגיקע אויפגאַבע.

מיטן אומקום פונעם לאַנצוטער יידנטום, זענען כמעט אַלע אַמאַטאָרן, טאַלענטירטע, איבערגעגעבענע, באַשיידענע קולטור־טוער דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

נשף חנוכה לנוער — מאורגן ע"י הקרן הקיימת לישראל.

מיכאל וואלצער

א. די געשיכטע פון „הזמיר“

די לאַנצוטער לאַנדסלייט גרויסן זיך מיט זייער „הזמיר“ — די אָרקעסטער וואָס האָט באַגלייט די יוגנט אין שטאָט, אין די יאָרן פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות. דער אָרקעסטער אין אַלע זיינע פאַרשידענע פאַזן און וואַנדלונגען — צוערשט פון סטרונ־יקע מוזיק־אינסטרומענטן און דערנאָך פון בלאָז־אינסטרומענטן, איז געקניפּט און געפלאָכטן מיט אונדזער שטאָט־געשיכטע אין דער תקופה. זי האָט באַזוכט און אויפגעטרעטן אין גאַליציש שטעט. אירע מנגנים און באַגלייטער אין זייער ספּעציעלער, פייערלעכער קליידונג — בלאָ־ווייסע פאַסן ארום די היטלען — האָבן געשאַפן א שטימונג א ציוניסטישע, אַן ארץ־ישראלדיקע, אויף אַלע ערטער ווו זיי האָבן נאָר דערגרייכט. געווען אַ פּעריאָד, ווען די אָרקעס־טער פון סטרונע־אינסטרומענטן האָט געציילט 40 מענטשן, און דער בלאָז־אָרקעסטער — 37 מענטשן, און אַלס צוגאָב אַן אָנגעזעענע צאָל פון תלמידים. דער אָרקעסטער איז פאַרעכנט געוואָרן אַלס פאַרבינדעטער מיט דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע „השחר“, און אין איר דירה זענען איינגעאָרדנט געוואָרן די רעפּעטיציעס.

די אַלע וואָס האָבן אַריינגעלייגט זייער מי אין אָרקעסטער און זענען געווען אין אירע רייען וועלן זי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. די ריכטונג פון „הזמיר“ האָט געהאַט אַ דערהויבענעם ציל — אריינדרינגען מיט די מוזיק קונסט צווישן די יוגנט, און צו אָט דער שטרעבונג איז ער געווען געטריי אין משך פון זיין גאַנצן קיום. ער האָט נישט באַקומען קיין שום אָפּצאָל פאַר זיינע ארויסטריטן, אָבער אין פאַלן פון געוויסע הכנסות זענען זיי געווען הייליק פאַר קויפן נאָטן און אינסטרומענטן — אויסצוברייטערן דעם פאַרנעם פון אָרקעסטער.

דער „הזמיר“ האָט אויך געהויבן דעם פּרעסטיזש פון לאַנצוטער יידן אין די אויגן פון קריסטן. נישט איינמאָל איז די אָרקעסטער אויפגעטרעטן אויף פּוילישע און מיליטע־רישע פייערונגען, ביי וועלכע זיי זענען דערשינען אין פולער מיליטערישער אויסשטאַטונג, אריינגערעכנט די געהע־ריקע אָפיציר־ראַנגען, אין איינקלאַנג מיטן רעגולאמין. זייער קונסט־ניוואָ איז געווען זייער אַ הויכער. מוזיק אַמאַטאָרן, קינסטלער וואָס האָבן ארויסגעוויזן מעגלעכקייטן און טאַלאַנט, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין „הזמיר“. ס׳איז זעלבסט פאַרשטענדלעך, אז אָן „משוגעים“ פאַר דער זאַך, וואָלט די אונטערנעמונג נישט געקאָנט ממשיך זיין און נאָרמאַל עקזיסטירן.

און פאַר די דאָזיקע, פאַר די חברים פון „הזמיר“ וואָס זענען נישטאָ מיט אונדז, וואָס זענען געפאַלן אין די יאָרן פון חורבן זאָל די פאַרצייכענונג זיין אַ זיכרון־מצבה פאַר דער קונסט־אינסטיטוציע פון ציוניסטישע יוגנט אין לאַנצוט.

דאָס מוזיקאַלישע לאַנצוט

ביים איבערבליק איבער דער געשיכטע פון „הזמיר“ איז אַ חוב צו דערמאַנען דאָס „אָרקעסטרישע“ לאַנצוט, וואָס האָט גורם געווען דאָס גאַסטראָלירן פון די לאַנצוטער אין די גאַליצישע שטעטלעך, ביי פאַרשידענע אָנגעלעגנהייטן. מענטשן פון אונדזער דור געדענקען פיר (4) אָרקעסטערס אין אונדזער שטאָט. די מיליטערישע, פון די פייערלעשער, פון גראַף פּאָטאָצקי און די פערטע — די אָרקעסטער פון „הזמיר“. אַ חוץ די פיר איז כדאַי צו דערמאָנען די אָרקעסטער פון גימנאזיע שילער, וואָס האָט נישט לאַנג עקזיסטירט. די כאָרן פון עלטערע און קינדער, מיט די דיריגענטן אבא מייער און גיטל שענמאַן.

דאָס אָרגאַניזירן דעם „הזמיר“ האָט אָנגעפאַנגען דעם 15־טן מאי 1914 דורך צבי ראַמער, בערעק לאַנדוי, אריה שטיצל, משה שטיצל, דוד הר, אליהו בעלפער און אברהם שענמאַן. דער איינציקער אויפטריט, אין יענער צייט איז פאָרגעקומען אין כ׳ תמוז, ביי דער טרויער פאַרזאַמלונג נאָך ד״ר הערצל. די לעבנגעבליבענע געדענקען נאָך זיכער מיט וואָס פאַר אַ שוועריקייטן זיי האָבן דעמאָלט אויסגעפירט די שירים: „על אָם הדרך“, „חושו אחים חושו“ און די „התקווה“. דער שטאָט רב, הרב ר׳ אלעזר שפירא, האָט געזאָלט אויסרופן אַ חרם אויפן אָרקעסטער, ווייל עס זענען זיך צוזאַמענגע־קומען יונגלעך מיט מיידלעך אויף איין אָרט. די ערשטע וועלט קריג האָט איבערגעריסן די „הזמיר“ טעטיקייט. אין יאָר 1919 איז זי, מיטן אויפנעמען נייע חברים, באַנייט געוואָרן.

דאָס שטאַרקן דעם קינסטלערישן כוח

אין יענעם יאָר איז געקומען פון פראַנקרייך משה פּײַלשוס, אַ טאַלאַנטירטער שפּילער אויף אַ קאָרנעט. געווען איז ער דער ערשטער סאָליסט אינעם אָרקעסטער פון דער פאַריזער אָפּערע. דער זכות איז אים בייגעשטאַנען און מען האָט איבּ באַפרייט פון מלחמה געפענגעניש. ער האָט זיך מיט גרויס אינטערעס איבערגעגעבן דער ארבעט אין „הזמיר“, געווען איר דיריגענט אין משך פון אַ סך יאָרן און האָט אויפגעשטעלט אַ דור פון תלמידים: די ברידער יעקב און דוד טראָמפּעטער, זיי שפּילן אין אָרקעסטערס אין ישראל, שמעון אַנפאַנג, אריה ווינער, אברהם מאַרגעל, מארסעל שפּאַץ און אנדערע. ביז 1921 איז די קאַפּעליע באַשטאַנען פון בלויז סטרונע־אינסטרומענטן. אין יאָר 1921 איז אַ דאַנק די איניצי־אַטיוו פון משה פּיילשוס און שמעון וואָלקענפעלד הי״ד געגרינדעט געוואָרן די בלאָז־אָרקעסטער. זיי האָבן אָנגעהויבן מיט זיבן מוזיקאַנטן, און אין יאָר 1924 האָט זי שוין געציילט 27 שפּילערס, אויסער צענדליקער תלמידים.

דאָס דערוועקן אינסטרומענטן אין טשעכן

אַ ספּעציעלע פּרשה איז דאָס דערגרייכן אינסטרומענטן פון טשעכן אין יאָר 1923. אונדזערע אָרקעסטער־מענטשן האָבן זיך געווענדעט צום פּראָפ. מאַסאַריק — דעם טשעכישן פּרעזידענט, וועגן אַ הנחה ביים ווערבירן מוזיק אינסטרומענטן. דער ענטפער איז געווען זייער אַ וואַרעמער: מיר האָבן באַקומען 33 פּראָצענט הנחה און באַצאָלט בסך־הכל 1.700 דאָלאַר פאַר די כלים. טשעכן האָט זיי געשיקט מיט די באַן בחינם. דאַקעגן אין פּוילן האָבן מיר געמוזט באַצאָלן דעם גאַנצן צאָל אָפּצאָל.

דאָך האָבן מיר געדינט פּוילן מיט אַלעם מעגלעכן. מיר זענען דערשינען אויף פּויליש נאַציאָנאַלע פייערונגען און געענטפערט אויף יעדן רוף.

מוזיקאַנטן פאַר מיליטערישע אָרקעסטערס

מיליטער־פּליכטיקע פון צווישן די חברי „הזמיר" זענען אַנגעשלאָסן געוואָרן אין מיליטערישע קאַפּעליעס, אין וועלכע זיי זענען דערגאַנגען צו דער מדרגה פון וויצע־דיריגענטן.

איינער פון די ערשטע „הזמיר"־אויפטריטן איז פאָרגעקומען אין בערגער־טעאַטער אין ריישע. ס'איז פאָרגעשטעלט געוואָרן די פּיעסע „דריי מתנות" פון יצחק לייבוש פּרץ.

אין זאַל איז געווען אַנוועזנד דער מחבר. פלאַמיקע אַפּלאָדיסמענטן האָט באַקומען דער „הזמיר" און איז גערופן געוואָרן עטלעכע מאָל אויף ביס. י. ל. פּרץ האָט געדריקט די הענט פון „הזמיר" חברים. זיין פּנים האָט געלויכטן פון גליקזאָגנדיק: „דאָס איז אַ גליקלעכער טאָג אין מיין לעבן צו זען אַזאַ געלונגענע אָרקעסטער אין לאַנצוט. זייט געשטאַרקט און זייט ממשיך אין אייער פאַרשפּרייטן מוזיק צווישן יידן."

דער „הזמיר" איז אויפגעטרעטן אין רוב פון גאַליציש שטעט אונטער דעם דיריזשיר שטעקעלע פון משה פיילשוס, שמעון וואַלקנפעלד, הערש ראָמער און אברהם שענמאַן.

פון אָרקעסטער פאָלקלאָר

אַט דער פאַרמעג אין אַ יידיש שטעטל האָט אַ סך מאָל גורם געווען אַנגענעמע סיורפּריזן. אַזעלכע סיורפּריזן האָט געהאַט דער „הזמיר" עטלעכע מאָל, און זיי גייען אָן אַלס שיינע „פאָלקלאָר"־קאַפּיטלען. איין פאַל איז פאַרבונדן מיט אַ קאַוואַלעריע־באַטאַליאָן וואָס האָט סטאַציאָנירט אין לאַנצוט. זייער מיליטערישע אָרקעסטער האָט זיך געגרייט אויפצוטרעטן פאַר פּוילישע אַדל־לייט, וויסנדיק וועגן די גוטע מוזיקאַלישע כוחות אינעם ציוניסטישן „הזמיר", האָבן זיי ביי אונדז „אויסגעבאָרגט" עטלעכע שפּילערס, זיי באַקליידט

מוזיק אָרקעסטער „הזמיר" נעבן גרויסן בית המדרש, — תזמורת „הזמיר" על־יד בית המדרש הגדול.

אין מיליטערישע מלבושים מיט די געהעריקע אָפּצייכענונגען. זיי זענען דערשינען צוזאַמען און איינגעזאַמלט אַ פולע זשמעניע מיט אַפּלאָדיסמענטן.

אין אַ צווייטן פאַל — געווען איז דאָס אין 1921 — האָט די זעלבע מיליטערישע אָרקעסטער געזאָלט דערשיינען ביי פערד־געיעגן פון דער קאַוואַלעריע אין ריישע. אין דעמזעלבן טאָג איז אוועקגעשטאָרבן דער קאָמענדאַנט פון ריישער באַטאַליאָן, און די מיליטערישע מאַכט האָט זיך געוואָנדן צום פאָרזיצענדער פון „הזמיר". אין פארלויף פון עטלעכע שעה זענען מאָביליזירט געוואָרן אַלע מוזיקאַנטן — בערך 20 מענטשן. אונדזער אָרקעסטער איז אויפגעטרעטן אין די געיעגן און אויך אין אָוונט, אויף אַ טאַנץ־באַל אין מיליטערישן קאַסינאָ. די „הזמיר" מענטשן זענען אוניפאָרמירט געוואָרן אין מיליטערישע בגדים, און גענעראַל ראָזוואַדאָווסקי האָט זיי געדאַנקט אין האַרציקע ווערטער.

און נאָך אַ פאַל וואָס איז פאַרבונדן מיט אַ טאַנץ אָוונט אין „גוויאַזדאַ" דאָרט האָט געזאָלט אויפטרעטן דער מיליטערישער אָרקעסטער פון יאַראָסלאַוו. אַלע אַנדערע קאַפּעליעס זענען אין יענערצייט געווען פאַרנומען. פלוצים איז באַקאַנט געוואָרן אַז די מוזיקאַנטן פון יאַראָסלאַוו קומען נישט. אויך אין דעם פאַל האָט מען זיך געווענדט אין דער לעצטער רגע צו „הזמיר". מ'האָט הענדום־פּענדום מאָביליזירט אונדזער חברה, און דער אָרקעסטער האָט אַנטייל־גענומען מיט גרויס דערפאָלג אינעם טאַנץ־אָוונט פון „גוויאַזדאַ", נישט פאַרלאַנגענדיק קיין שום באַצאָלונג פאַר דעם אויפטריט. אָבער דער פאַל און פיל אַנדערע, האָבן נישט געענדערט די באַציאונג פון פאָליאַקן צו יידן. ס'האָט געטראָפן, אַז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט געבעטן פון „סאָקול" זייער לאָקאַל איינצואָרדענען אַ שלום־עליכם אָוונט, האָט זיך אָנגעטראָפן אויף אַ קאַטעגאָרישן אָפּזאָג: „מיר פאַרדינגען נישט דעם לאָקאַל צו קיין יידן..."

„הזמיר" איז געווען געטריי זיין וועג און באַשטימונג — ער איז געשאַפן געוואָרן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. פאַר זיי איז ער אויפגעטרעטן ווי ס'איז נאָר נויטיק געווען, אָן וועלכן ס'איז אָפּצאָל. בלויז כדי צו ברענגען נוצן און הילף צו נויטבאַדערפטיקע, איינשליסלעך צדקה־אינסטיטוציעס.

אלע חברים פון אָרקעסטער און אירע תלמידים האָבן געצאָלט חבר געלט — 1 זלאָטע אַ חודש.

אין אָנדענק פון די פאָרגייער

נאָכדעם ווי צבי ראַמער איז אוועקגעפאָרן קיין דייטש־לאַנד, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרבינדן דעם „הזמיר" מיט זיין נאָמען. אויף דער דאָזיקער זיצונג איז דער אינזשינער אברהם שפּאַץ געוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער, אַלס וויצע פאָרזיצער און קאַסירער דוב וואָלקנפעלד, וועלכער האָט אַ סך געלייסטעט פאַר באַזירן דעם בודזשעט פון דער אינסטיטוציע.

די רעפּעטיציעס פון אָרקעסטער פלעגן צוערשט איינגע־אָרדנט ווערן אין לאָקאַל פון „השחר" און אויך אין דער העברעאישער שולע. ווען ס'איז צוריקגעקומען הערש ראַמער פון דייטשלאַנד נאָכן פאַרטריבן ווערן פון דאָרט מיטן אַנשטיין פון היטלעריזם, זענען די רעפּעטיציעס געמאַכט געוואָרן ביי אים אין הויז. ער האָט געדונגען אַ קליינעם בופעט און זיך ביי דעם מפרנס געווען. מיט דער צייט זענען די רעפּעטיציעס איבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ ספּעציעלן צימער אין „בית־העם".

שטעמפּל פונעם אָרקעסטער „הזמיר".

ביי דעם „הזמיר" האָט זיך געפונען אַ נאָטן ביבליאָטעק, אַ רייכע אין קוואַנטום און אין קוואַליטעט, און אויך אין זעלטענע נאָטן־מאַנוסקריפּטן. הערש ראַמער וואָס האָט זייענ־דיק אין דייטשלאַנד אויפגעשטעלט דאָרט אַ לאַנצוטער לאַנדס־מאַנשאַפט, האָט געפלעגט זיין וואַרעמע פאַרבינדונג מיט דער אָרקעסטער און געשיקט ווערטפולע נאָטן.

די אָרקעסטער איז, ווי געזאָגט, אויפגעטרעטן אויף יידישע און נישט יידישע פייערלעכקייטן, אין די געבוירן טעג פון גראַף פּאָטאָצקי, אויף קאָנצערטן, פאַרשידענע אָוונטן און טעאַטער פאָרשטעלונגען. די לעבעדיקע באַטייליגונג פון שטאָט־מענטשן אין „הזמיר" האָט גורם געווען אַז דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען איינגעטונקען אין יידישע נגינה, וועלכע האָט זיך אַרויסגעריסן פון יעדער טיר און פענצטער. חברים פון אָרקעסטער, תלמידים, לערניינגלעך און די אַלע וואָס האָבן געחלומט אָנצושליסן זיך אין „הזמיר" — האָבן איינגעאיבט מיט די שפּיל כלים אין זייערע היימען. דער שטאָט־רוים איז געווען דורכגעזאַפּט מיט נגינה.

אין מוצאי־יום־כיפור פלעגן די „הזמיר" חברים זיך צוזאַמענקלייבן אין הויז פון רבין אהרן משה לאַופער, וועל־כער האָט געקענט שפּילן. דער רבי האָט אַרויסגעצויגן די פידל פון דער שייד, די אָרקעסטער־מענטשן האָבן רעגולירט זייערע אינסטרומענטן — און די וואַרעמע טראַדיציאָנעלע נגינה פון מוצאי־יום־כיפור, האָט זיך פאַרצויגן ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין.

דער עכאָ פון דער נגינה, ווי ער וואָלט זיך דורכגעריסן צו אונדז פון מרחקים — פון אונדזער לאַנצוט, פון אלע יידישע הייזער אינעם שטעטל. אָט די אָפּקלאַנגען קלינגען אין אונדזערע אויערן און וועקן אין אונדז חלומות... און האָפענונג.

מיטן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג איז דאָס אייגנטום פון „הזמיר" איבערגעגעבן געוואָרן דעם פּוילישן מיליטער.

די גרונטלייגער פון „הזמיר": הערש ראַמער, אינזשיניער אברהם שפּאַץ, משה פיילשוס, די ברידער דוב, שמעון און קלמן וואָלקנפעלד, משה ראָזמאַרין, חיים מילראַד און לייב

שטעכער — אלע זענען אומגעקומען אינעם חורבן, צוזאמען מיט אַלע קדושים פון דער קהילה.

דער „הזמיר" איז געווען דער גרונטשטיין פאַר אויס־קריסטאַליזירן די יוגנט אין לאַנצוט. געווען איז דאָס אַ צוציענ־דיקע קונסט־אינסטיטוציע אין וועלכער אונדזער יוגנט האָט געפונען אַ בשותפותדיקע שפּראַך, זי איז געווען די געלייטערטע נאַציאָנאַל קולטורעלע אינסטיטוציע. אַלע האָבן מיר געפילט דעם כבוד און געשעצטקייט וואָס אָט דער יידישער אַנשטאַלט האָט אונדז פאַרשאַפט. דערפאַר איז ער אונדז איינגעקריצט טיף־טיף אין אונדזערע הערצער.

ב. „בית־העם"

ווי אין נעפּל זע איך אין מיין דמיון דאָס הויז — דער שטאָלץ פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאַנצוט, אין אלע אירע אַפּצווייגונגען און שאַטירונגען. דעם „בית־העם", וועל־כער האָט פאַרקערפּערט די ציוניסטישע געשיכטע און לאַנצוט אין דעם לעצטן יאָרצענדליק פון זיין עקזיסטענץ, זע איך נאָך היינט ווי אַ ליכט־טורעם וואָס פאַרשפּרייט זיין ליכט אין די ווייטקייטן. איך, וואָס האָב אַהינגעבליקט צו אים פונדערווייטנס, פון ארץ־ישראל, האָב מיטגעלעבט און באַגלייט דעם אַנהויב וועג, די פּלאַנירונג ביז זיין אַנטשטיין, און האָב אפילו זוכה געווען, פאַר מיין עולה זיין, צו שטיין ביי זיין וויגל און צו שפּענדן „ארבעטס־טעג" פאַר זיין אויפבוי צוזאַמען מיט ישראל בירנבוים און שלום ראַזמאַרין.

די דערעפענונגס־פייערלעכקייט פון „בית־העם" איז פאַר־געקומען אין אַ נאָכמיטאָג פון אַ שיינעם זונטיקדיקן טאָג, אין סוף חודש דעצעמבער 1930. אויב איך וועל דערציילן וועגן דער פייערלעכקייט ווי זי איז געשילדערט געוואָרן אין בריוו צו מיר, דאַרף איך אונטערשטרייכן די פרייד וואָס האָט באַהערשט אַלעמען, דער עיקר די יוגנט, וועלכע האָט אין „בית־העם" געזען זייער הויז.

בעת די דערעפענונג פון „בית־העם" אין יאָר 1930 — ערשטע ריי פון רעכטס: סטאַראָסטע קזשאַנאָווסקי, גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי, אינז. אברהם שפּאַץ.

„געווען אַ שלוה'דיקער חנוכה־טאָג, ווען ס'איז אויף אַ יום־טובדיקן אופן, געעפנט געוואָרן דער „בית־העם", ביי דער אָנוועזנהייט פון פאָרשטייער פון ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע אין לעמבערג און אין קראָקע, פון גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי, פון דעם סטאַראָסטע און בירגערמייסטער, דעלעגאַטן פון צענטן מיליטערישן פּולק און דעם שטאַטישן געריכט, פּאָסט־אַמט און פון דער יידישער קהילה" — האָט מיר געשריבן אין „זשורנאַליסטישן" סטיל ישראל בירנבוים אין אַ בריוו פון לאַנצוט אַ פּאָר מאָנאַטן נאָך דער פייערליכער דערעפענונג. און ער איז ממשיך זיין שילדערן דעם טאָג ווי אַ יום־טוב פאַר דער יוגנט פון אונדזער שטאָט: „דער איבערפולטער „בית־העם" זאַל איז געווען באַצירט און באַלויכטן מיט אַ סך ליכט. דער „הזמיר" האָט אָנגעפאַנגען די צערעמאָניע מיטן פּוילישן הימן און זי געשלאָסן מיט דער „התקוה". די באַגריסונגען זענען געווען דערהויבענע פייער־לעכע און האָבן אויסגעדריקט די געפילן פון דער ציוניסטישער געזעלשאַפט אין גאַנץ גאַליציע. די דערעפענונג האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ גרויסן באַל..." — און ער ענדיקט מיט דער באַמערקונג, אַז די הכנסה פון דעם פייערלעכן אָוונט איז דערגאַנגען ביז 1000 זלאָטעס, און אַז דער „בית העם" הויבט אָן צו זיין: „אַ פאַקטאָר פון הכנסות און נישט פון בלויז הוצאות"...

און אָט איז אַ צווייטע שילדערונג פון דעם געשעעניש אין אַ בריוו פון דוד טראַמפּעטער צו מיר: „זונטיק איז אין אונדזער שטאָט געווען יום־טוב — דער יום־טוב פון עפענען דעם „בית־העם". עפּעס פייערלעכס האָט אויסגעפילט יעדנס האַרץ אין דעם טאָג, ס'איז אויך קיין וואונדער נישט: „אונדזער־הויז". דאָס הויז, אין וועלכן מיר האָבן אריינגעלייגט חלומות און מי. דאָס הויז פאַר וועלכן מיר האָבן צוזאַמענגעלייגט אַ פּרוטה צו אַ פּרוטה. שוין באַלד איינדערפרי איז דער שטח אַרום דעם הויז פאַרפולט געוואָרן מיט מענטשן. די קינדער זענען נישט אַפּגעטרעטן פון אָרט. אַ זייגער עלף הויבן זיך צוזאַמענקומען די „הזמיר"־מענטשן, מיט יעקב טראַמפּעטער בראש. 12 אַ זייגער איז געקומען דער סטאַראָסטע אין באַגליי־טונג פון: געריכטס־ראַט, פּאָסט־נאַטשאַלניק, גראַף פּאָטאָצקי,

פאָרשטייער פון גימנאַזיע און פאַרבאַנד „סאָקול". דער זאַל איז געפּאַקט, די אָרקעסטער לאָזט זיך הערן. די קלאַנגען פון פוילישן הימן צעגיסן זיך אינעם חלל. די ערשטע רייען פאַרנעמען די פוילישע דעלעגאַציעס און הינטער זיי — די יידן. קהל אין טונקעלער יום־טובדיקער קליידונג. אינזשיניער שפּאַק, דער ראש פון „בית־העם", דערעפנט די פייערונג מיט אַן איבערבליק איבער דעם „אָנהייב" פון דער אונטערנעמונג: ווי אַזוי אַ הייפל מענטשן האָט אויף זיך גענומען די דערהויבענע אויפגאַבע פון בויען דאָס דאָזיקע הויז. ער דערמאנט נישט קיין שום נעמען, אויסער דעם גראַף פּאָטאָצקי וועמען די פאַרזאַמלטע אַפּלאָדירן שטאַרק. דער צווייטער באַגריסט דער סטאַראָסטע, וועלכער זאָגט „אייער יום־טוב איז אונדזער יום־טוב". עס קומען באַגריסונגען פון אויסערלעכע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס; ד"ר רייכמאַן און ה' קליינמאַן פון פּשעמישל האַלטן רעפעראַטן אין דער פּוילישער שפּראַך."

דוד יוסט באַגריסט אין נאָמען פון דער לאַנצוטער קהילה. דער „הזמיר" שפּילט. די פייערונג און איר צערעמאָניאַל איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין חנוכה, און אין אָוונט איז פאָרגעקומען אַן אימפּאָזאַנטער חנוכה־אָוונט. ד"ר רייכמאַן האָט רעפערירט וועגן די באַדייטונג פון נס חנוכה פאַר אונדזערע צייטן, ס'זענען פאָרגעלייענט געוואָרן ברכות, צוגעשיקטע פון ציוניסטישע מנהיגים אין פוילן.

נישט קיין קלענערע התלהבות, ווי ביי דער דערעפנונג פון „בית־העם", האָט אונדז באַהערשט, במשך אַ גאַנץ יאָר, פון טאָג אין וועלכן ס'איז געחתמעט געוואָרן דער אָפּמאַך פון קויפן דעם פּלאַץ ביים „הקדש", פאַר אויפשטעלן דעם „בית־העם", די גאַנצע צייט איז נישט אָפּגעטרעטן די שפּאַנונג ביי דער יוגנט, און דער עיקר ביי די, וואָס האָבן געווידמעט דעם רוב פון זייער צייט און ענערגיע פאַר דער גרויסער אונטערנעמונג. די פּרשה פון די ערשטע טעג, ווען יעדער האָט אינוועסטירט „ארבעטס־טעג" אינעם בוי פון „בית־העם". די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען אין דער מאָס פון די געלט מעגלעכקייטן וועלכע זענען נישט געווען איבעריק גרויסע; דער דאַך, די שפּענדונג פון גראַף פּאָטאָצקי, און אַלע אַנדערע זאַכן — האָבן זיך גוט איינגעקריצט אינעם לעבן פון דער ציוניסטישער יוגנט אין לאַנצוט.

„דער „בית־העם" וועט אין פיר וואָכן אַרום זיין פאַרטיק" — האָט צו מיר געשריבן לייזער פּאַס. — „מ'אַרבעט יעדן טאָג. היינט לייגט מען די פּאָדלאָגע. ס'ווערן געמאַכט פאָרבערייטונגען פאַר אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג אינעם פאַרטיקן בנין. גאַנץ מעגלעך, אַז דאָס וועט זיין אַ פּיעסע פון שלום אַש" — איז ער ממשיך...

חרם, ענגשאַפּט און טעטיקייט

וואָס האָט באַוויליגן די טרוימער און קעמפער פון לאַנצוט אַדורכצופירן דאָס „אוממעגלעכע" — צו בויען אַ הויז, וואָס האָט אָנגעקאָסט צען טויזנט דאָלאַר, אין דער צייט, ווען זיי האָבן אפילו קיין קליינגעלט נישט געהאַט? זעט אויס, אַז די גורמים אין דער ציוניסטישער ווירקלעכקייט אין לאַנצוט אין יענע יאָרן, זיי זענען דאָס געווען די סיבות פון מחוץ אויפשטעלן אַ „בית־עם" — „אונדזער־הויז" פאַר ציוניסטישער טעטיקייט; אַ הויז, אויף וועלכן די רבנים זאָלן נישט קאָנען לייגן קיין חרם; אַ הויז כדי מיר זאָלן נישט זיין אונטערגעאָרדנט די פאַרשידענע פוילישע אינסטיטוציעס, קורץ — אַ הויז וואָס זאָל דערמעגלעכן די אויסברייטערונג פון ציוניסטישער טעטיקייט.

אין יענע יאָרן איז געווען דערוואַכונג אינעם ציוניסטישן לעבן אין גאַנץ פוילן, וועלכע האָט אָנגעהויבן שלאָגן וואָרצלען באַלד מיטן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה. התעוררות און לעבעדיקייט ביי דער יוגנט פאַר טיפער שטרעבונג צו פלעגן ארץ־ישראל־שטייגער אין יעדער שטאָט און שטעטל אין פוילן. מיר, די לאַנצוטער, האָבן זיך געפונען אריינגעטאָן אין פאַרצווייגטער טעטיקייט. קרן קימת לישראל, קרן היסוד, העברעישע שולע, פאָרשטעלונגען, ביבליאָטעק, די אַלע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין זייערע באַזעס, צעזייעט אין פאַרשידענע טיילן פון שטאָט. דער לאָקאַל פון דער קהילה פאַרוואַלטונג, וואָס האָט אונדז געניצט פאַר פאַרזאַמלונגען און אפילו פאַר פאָרשטעלונגען איז, צוליבן חרם וואָס דער רב האָט מכריז געווען, פאַר אונדז געשלאָסן געוואָרן. דאָס איז געווען דער איינציקער מעגלעכער זאַל אין שטאָט, פון וועלכן מיר האָבן געהאַט באַשטימטע נוצן, און מיטן שליסן אים, איז אויף אונדז נגזר געוואָרן אַ שטיקעניש — און מיר האָבן נישט געוואָלט שלום מאַכן מיט דער לאַגע. דאָס פּאַנאַדעררייסן די רינג פון שטיקעניש ארום דעם געזעלשאַפטלעכן און ציוניסטישן לעבן, דאָס האָט געברענגט מיט זיך צו ברייט־פאַרצווייגטע אונטערנעמונג — דעם „בית־העם".

פאַראַן געווען נאָך עטלעכע זאַלן אין שטאָט: דער סאָקול־זאַל, געבויט נאָך אין יאָר 1896 און דווקא דורך אַ ייד, אָבער דאָס איז געווען פויליש אייגנטום, און אין די הויז־פאָרשריפטן האָט זיך געפונען אַ פּאַראַגראַף: נישט צו פאַרדינגען דעם לאָקאַל צו יידן... אָט דער לאָקאַל איז אויסגעברייטערט און פאַרגרעסערט געוואָרן אויף געשאָנקענער ערד דורך גראַף פּאָטאָצקי, אָבער פאַר אונדז איז ער געווען געשלאָסן. געווען אויך אַ זאַל פון פאַריין „גוויאַזדאַ" — אַ קליינער, אַן ענגער, וועלכן מ'האָט יאָ געקאָנט דינגען. אָבער זיי האָבן זיך געהייסן גוט באַצאָלן, פאַראַן געווען עפּעס אַ לאָקאַל וואָס איז געווען מער „סקלאַד" ווי זאַל, מ'האָט אים גערופן די שאָפּע, פון וועלכן אַ טייל האָט געהערט צו די „פּועלי־ציון", די בינע איז געווען זייערע, דער לאָקאַל אליין איז געווען אין די הענט פון משה שטיצל, ער האָט דאָרט איינגעאָרדנט אַן אָרט פאַר טענץ, אָבער צייטנווייז האָט מען אים פאַרדינגען אויף פאָרשטעלונגען פאַר געלט.

געווען איז דאָס אַלץ אין אַ צייט, ווען ציוניסטישע טעטיקייט האָט זיך כסדר געשטאַרקט אין לאַנצוט. ס'זענען אויפגעטרעטן פאַרשידענע פּרעלעגענטן, געסט, פאַר וועלכע ס'האָט פילמאָל געפעלט אַ טריבונע ווו אָפּצוהאַלטן דעם רעפעראַט.

די שול און דאָס ארויסגיין פון איר

אין באַגינען פון ציוניזם אין לאַנצוט, פלעגן מיר אָפּהאַלטן די פאָרטראַגן און רעפעראַטן אין דער שול. ס'איז געווען

גאַנץ נאַטירלעך, וואָס ארץ־ישראל ענינים זענען רעפּערירט געוואָרן אין דער שול. אָבער אנדערש האָבן געטראַכט די חרדים. זיי האָבן זיך געזען אַלס אַפּוטרופּסים איבער דער שול, און דער רוב פון זיי איז געווען קעגנער פון ציוניזם און ארץ־ישראל. האָבן זיי געפונען פאַר אַ חוב צו שטערן דעם גאַנג פון די פאַרזאַמלונגען, וואָס האָט גורם געווען צו קריגערייען, מ׳פלעגט אויסלעשן די עלעקטרע און אַרומשלאָגן זיך אין דער פינצטער.

צוריקגעקומענע פּליטים פון רוסלאַנד ביי פאַרמאַכטע טויערן פון „בית־העם" אין יאָר 1946.

ערשטע ריי פון רעכטס: משה העלמאַן, ראָזענבערג, עדה פניק, לאָלאַ לאַנזאַם, שבע וואַקסמאַן, צבי באַואר צווייטע ריי פון רעכטס: בראַווער, משה שלייפשטיין, נחמן קעסטנבאַום; דריטע ריי פון רעכטס: יוסף רינגעל, אברהם מאַרגל, שלמה מאָל, יצחק פּאָפּיאָל, יצחק ווייסמאַן.

דאָס אויפגעצווונגענע פאַרלאָזן די שול און דער מאנגל אין אַ פּאַסנדיקן לאָקאַל פאַר ציוניסטישער טעטיקייט — זיי זענען געווען די גורמים און דער דראַנג אויפצושטעלן דעם „בית־העם".

די ערשטע 500 דאָלאַר

ווען מיר זענען איבערצייגט געוואָרן אין דער נויטווענדיקייט פון דער אונטערנעמונג איז געווען קלאָר אַז די זאַך מוז און וועט אַנטשטיין, און ווי געוויינלעך אַנטפּלעקן זיך מיטהעלפער צו מענטשן פון שטאַרקן ווילן. אָט אַזאַ מיטהילף איז געקומען אין דער געשטאַלט פון ה׳ פרידריך אונדזער לאַנדסמאַן פון אמעריקע, וואָס האָט באַזוכט לאַנצוט. מיר האָבן איינגעאָרדנט לכבוד דעם גאַסט אַ פייערלעכן באַזוך אין דער העברעישער שולע, און דאָס עקזאַמינירן די שילער, האָט געמאַכט אַ טיפן רושם אויפן גאַסט. די לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע האָט נאָך פרידריכס אהיימקומען, געשיקט 500 דאָלאַר פאַר דער העברעישער שולע.

אין דער זעלבער צייט האָט שוין עקזיסטירט דער קאָמיטעט פאַרן אויפשטעלן דעם „בית־העם", מיטן אינזשיניער אברהם שפּאַץ בראש, לייזער פּאס — סעקרעטאַר און אדמיניסטראַטאָר, פנחס צוויבל — קאַסירער און די חברים: ד״ר לאָטרינגער און זיין פרוי אידאַ, אַנשיל כ״ץ (פון שולע), ד״ר לעאָן מאַרקל. אָסטער, משה פיילשוס, גיטל שענמאַן און רחל אנמוט. מיטן אָנקומען פון געלט פאַר דער שולע, האָט זיך דער „בית־העם" קאָמיטעט געווענדעט צום שול־קאָמיטעט, צו די חברים: שמעון ראָזענבליט, דוד יוסט און אנשיל כ״ץ, מיט אַ פאָרשלאַג, איבערצוגעבן דאָס דערהאַלטענע געלט פאַרן בוי פון „בית־העם" אין וועלכן ס׳וועט פאַרזיכערט ווערן דריי צימערן פאַר דער שולע. דער משא־ומתן איז געקרוינט געוואָרן מיט הצלחה, און די סומע פון 500 דאָלאַר איז געווען דער ערשטער יסוד פאַרן אויפבוי פון „בית־העם".

די ווענדונג צו דער „גאַנצער וועלט"

דערנאָך האָט דער קאָמיטעט אָפּגעדרוקט שפּענדונג קופּאָנען און אָנגעפאַנגען מיט אַ פאַרקויף פון „ציגל" לטובת דעם „בית־העם". דער קאָמיטעט איז געווען פול מיט התלהבות אַזוי ווייט, אַז ער איז געווען איבערצייגט, אז יעדער ייד אויף דער גאָרער וועלט וועט מיט שמחה זיך באַטייליקן אין דער אַקציע. יעדעס אַדרעסן־בוך איז אויסגענוצט געוואָרן, כדי פאַנאַנדערצושיקן בריוו אין אַלע וועלט־טיילן... פאַרשטענדלעך אַז די רעזולטאַטן זענען נישט געווען אַזוי „התלהבות׳דיק", און ס׳איז נויטיק געווען גאָר אַ סך אַרבעט, כדי צוצוקומען צו אַ געוויסע געלט־סומע פאַרן המשך פון בויען דעם „בית־העם".

די בוי־ארבעט האָט זיך אָנגעהויבן אין חודש אויגוסט 1929. דער בוי־אויפזעער איז געווען דער באַקאַנטער בוימייסטער דער גוי פעלץ. דער בנין איז באַשטאַנען פון צוויי שטאָק מיט אַ גרויסן זאַל, אַ בינע פאַר פאָרשטעלונגען און 12 צימערן.

שטיצע פון גראַף פּאָטאָצקי

מיטן פּראָבלעם פון מאָביליזירן געלט מיטלען פאַרן „בית העם" האָבן זיך מטפל געווען די כלל־טוער נישט בלויז בעת דעם בויען, נאָר אַ שטיק צייט אויך נאָך דער ארבעט. דער „בית־העם" בנין האָט אָפּגעקאָסט ביז 10.000 דאָלאַר און די חובות צו באַצאָלן האָבן באַטראָפן 4.500 דאָלאַר. בלויז פּראָצענט איז באַצאָלט געוואָרן 50 דאָלאר אַ חודש. דער קרייז, דער פאַראינטעריסירטער אין „בית־העם", איז געווען אַ

באַשרענקטער. די רעליגיעזע זענען געווען קעגן דער אונטער־באַוועגונג, אין אַלע אירע אָפּצווייגונגען. עס דאַרף אָבער באַצייכנט ווערן, אַז די הילף פאַרן „בית־העם" איז נישט געקומען בלויז פון די קרייזן. דער גראַף פּאָטאָצקי, די דאָזיקע לעגענדארע געשטאַלט, וואָס איז פאַרבונדן כמעט מיט יעדער געשעעניש אין אונדזער שטעטל, האָט געשפּענדעט אַ דאַך פאַרן „בית־העם" וועלכער האָט געקאָסט 1,300 דאָלאַר.

מיטן דערעפענען דעם „בית־העם" איז געקומען אַן אויפ־וואַכונג אין שטאָט. די יוגנט — ווי זי וואָלט אויפגעלעבט. אין „בית־העם" זענען איינגעאָרדנט געוואָרן פאָרשטעלונגען און פאַרוויילונגס־אָוונטן. אָבער דאָס התלהבות האָט זיך ליידער נישט פאַרצויגן קיין לאנגע יאָרן. גאנץ שנעל האָט זי זיך אָפּגעקילט און איבערגעלאָזט דעם פלאַץ פאַר דער גראָער ווירקלעכקייט...

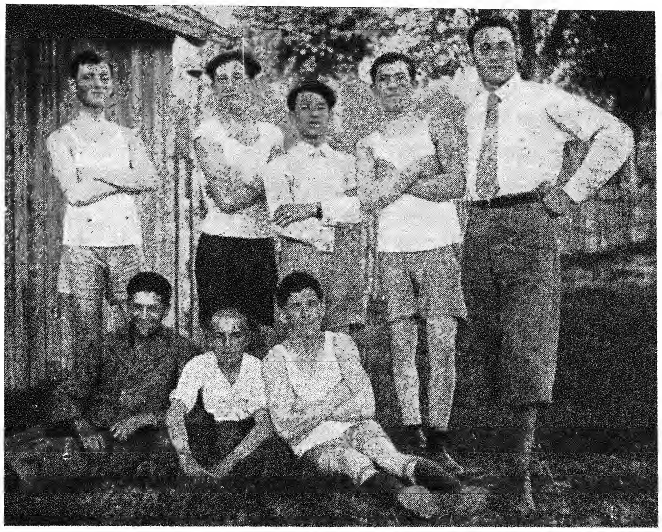
פון דעמאָלט ביז היינט זענען פאַרלאָפן אַ סך יאָרן, יאָרן פון אימה און חורבן, אָבער אויך דעצעדירנדיקע יאָרן פון נעמונג, ווי זיי האָבן קעגנגעשטעלט יעדער ציוניסטישער אַקציע. די „פּועלי־ציון" האָבן נישט נויטיק געהאַט דעם לאָקאַל, זענען דעריבער געבליבן די אַלגעמיין ציוניסטישע רעאליזירן דעם גרויסן געדאנק, פאַר וועלכן ס'האָט געלעבט אונדזער יוגנט אין לאַנצוט — דעם ציוניסטישן געדאַנק. די „ראָמאַנטישע" ענינים, דער ווייטער העברעישער חינוך, העב־רעישע טעאַטער־פאָרשטעלונגען, העברעישע לידער — זעען איצט אויס מיניאַטור־מעסיק אַנטקעגן די גרויסע נאַציאָנאַלע דערגרייכונגען אין אונדזער צייט.

דאָך, אויך היינט, אין די טעג פון מדינת־ישראל און דעם רומרייכן צבא־הגנה־לישראל — טרעפט, אז עס זעט זיך אַרויס פון צווישן אַ געדיכטן נעפּל, דער בנין פון „בית־העם" אין לאַנצוט, און אויף זיין פאָן פאַרקערפּערן זיך טייערע געשטאַלטן, צעפלאַמטע געזיכטן פון אַלט און יונג, אין וועלכע עס ברויזט דער חלום וועגן ציון, און זייערע אויגן ברענען פון באַגער צום לעכצנדיקן בנין, וועלכער איז אין משך פון יאָרן באַקאַנט געווען מיט זיין רומפילן נאָמען: לאַנצוטער „בית־העם".

נשף חג־הביכורים לילדים ב„בית־העם". ערשטע ריי פון רעכטס (שורה א׳ מימין): אטקאַ קנעלער, סאַלקאַ פייער, נושקאַ קאָבאַק, געניע מערזל, באַשקאַ זאואר, רות דרוקער, גולדה סטעמפּל, לעדערמאַן; צווייטע ריי פון רעכטס, שטייען (שורה ב׳ מימין): בלומה זאוראהאַפּט, שרה העבנשטרייט, טשינקא מאַרקל, דבורה ליפשיץ, מינה פּיילשוס, דינה גרינבאום.

ספארט־קלוב „טרומפעלדאר"

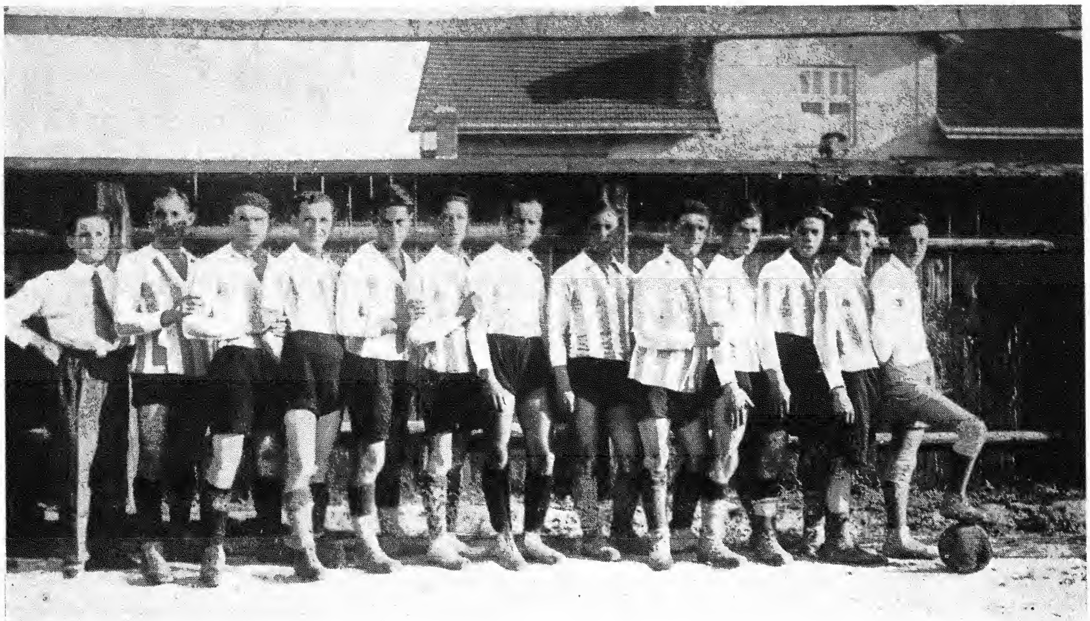
ספּאָרט־קלוב „טרומפּלדור". א. פון רעכטס (מימין): משה קאָרנבלאו, הערש גוטמאַן, דוד קערנער; שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): שלמה פּאָפּיאָל, מיכאל שיפּמאַן, ישראל יוסט, אלעזר דישה, עקיבא לאַנדאַו

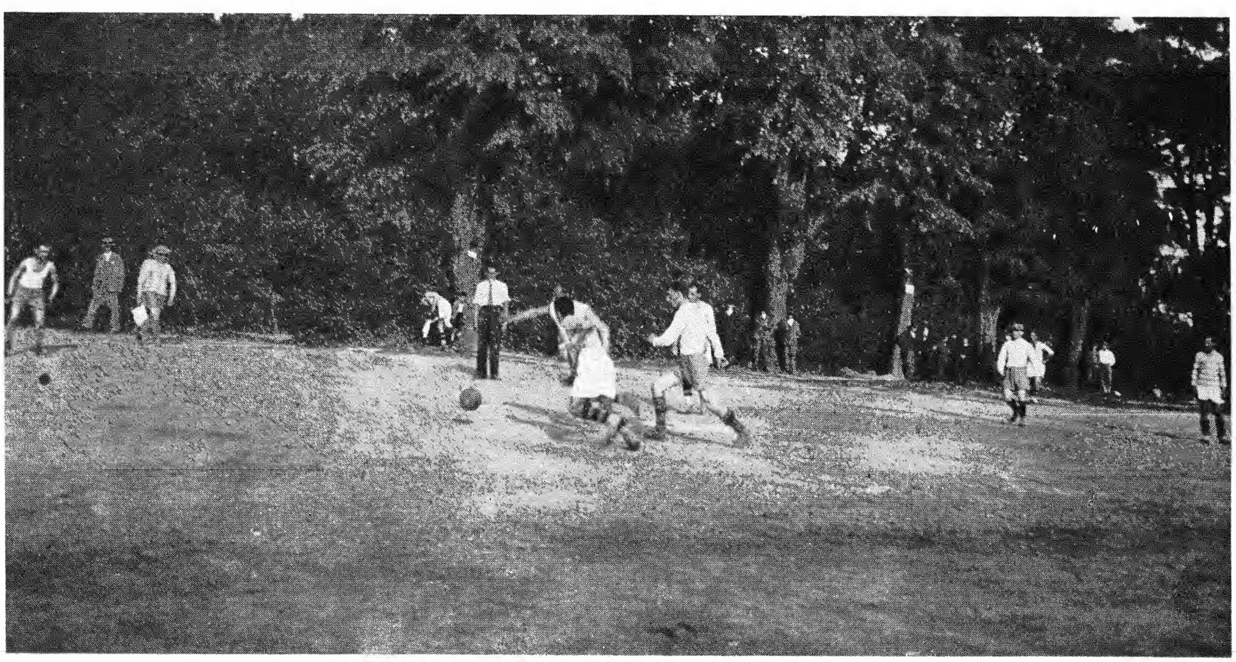
ב. די פוטבאַל מאַנשאַפטן „טרומפּעלדאָר" לאַנצוט — „בר־כוכבא" ריישע. ערשטע ריי פון רעכטס: אברהם מאַרגל, יוסף טוכפעלד, יעקב טראַמבעטער, חיים מילראַד, קלמן וואָלקנפעלד, אלעזר ראָזמאַרין; צווייטע ריי פון רעכטס: לייב ווינער, יצחק פּאָפּיאָל, לייב שטעכער, ראובן נאַדל, משה ראָזענבלום.

ג. פון רעכטס: — דוב טורטעל־טויב, אלעזר דישה, מרדכי מיזעס, יצחק צעלנער, דוב רעגנבויגן, — משה ראָזמאַרין, שלמה אַדלער, עקיבא לאַנדאו.

טרומפּעלדאָר־מאַנשאַפט, פון רעכטס (מימין): אברהם מאַרגל, משה קאָרנבלאָו, מנחם פּאָפּיאָל, שלמה אַדלער, קלמן וואָלקענפעלד, פּנחס פאַסט, רייך (פון ריישע), לייב שטעכער, דוד קערנער, מולעק פּאָפּיאָל, לייביש ווינער, יעקב טראָמפּעטער, יצחק פּאָפּיאָל.

„טרומפּעלדאָר" לאַנצוט — „בר־כוכבא" ריישע (3 : 0).

אליעזר סטעמפל בוענאָס־איירעס (אַרגענטינע)

ווי אזוי בין איך געווארן א ציוניסט?

געוועזן איז דאָס אין לאַנצוט, אין יאָר 1908, עס הייסט, מיט פיר און פופציק יאָר צוריק. יידישע באָבעס און מאַמעס פלעגן צווישן זיך שמועסן — און דערביי פלעגט אַ לאַכעדיקער שיין זיך באַווייזן אויף זייערע פון דאגות־צעאַקערטע פנימער — אַז די יינגעלייט פון שטעטל, וועלכע רופן זיך „ציוניסטן" און קלייבן געלט אויף חתונות און ברית'ן, ווילן אָפּקויפן ביים טערק גאַנץ פּאַלעסטינע און יידן וועלן האָבן אַן אייגן לאַנד, מיט אַן אייגענעם קייזער, אַן אייגענעם כהן גדול, מיט אייגענע גאַסן־קערערס להבדיל, און אָנשטאָט טשאַרנאָטי וועט אַ ייד מיט באָרד און פאות זיין דער שטאָטפּאָליציאַנט... מ'וועט שוין ביי יידן נישט רייסן די בערד, און די פּאַראָבקעס פון גראַף פּאָטאָצקי וועלן שוין נישט האָבן אויף וועמען אָנצורייצן זייערע בייזע הינט, ווי זייער שטייגער ווען יידן גייען קיין סאָנינע, וואו ס'האָט זיך געפונען דער טשעשניק, כדי מקיים זיין די מצווה פון בורא פרי העץ...

אָט אַזוי האָבן געשמועסט באָבעס און מאַמעס אין ווינטערדיקע שבת־צונאַכטסן, צווישן הבדלה און מלווה־מלכה, זיצנדיק ביים וואַרעמען פּיעקאַליק און פליקנדיק שניי ווייסע געגנזענע פעדערן. די בערגלעך פוך האָבן אויסגעזען ווי די קאַרפּאַטן־בערג אין ווינטער. אַזוי האָבן זיי געטרוימט וועגן אַ יידישער מדינה, נאָר איין פראַגע האָבן זיי נישט געקענט פאַרענטפערן: ווער וועט אין יידישן לאַנד אַראָפּנעמען די זילבערנע לייכטער פון טיש שבת אין דער פרי...

אַלס קינד פלעג איך הערן זייערע שמועסן און מיין יינג האַרץ פלעגט פלאַטערן פון נייגעריקייט. כ'האָב געשלונגען יעדעס וואָרט פון זייערע ליפּן און מיין פאַנטאַזיע האָט געאַרבעט מעשים... ווערטער ווי ציון, ירושלים, בית־המקדש, האָבן געקלונגען אין מיינע אויערן. ס'האָט זיך מיר געדוכט, אַז די ווערטער פון טאַטנס דיקן סידור ווערן צוריק לעבעדיק.

אָבער אין שטעטל זענען געווען נישט נאָר בעלי־חלומות. עס איז שוין דאַן געווען אַ ציוניסטישער פאַראיין. קיין יינגלעך לאָבוזעס האָבן אויך נישט געפעלט, און ווי זייער שטייגער איז, האָבן זיי אַריינגעוואָרפן שטיינער אין די פענצטער פון פאַראיין.

מיין פאַנטאַזיע, וואָס איז צערייצט געוואָרן פון די באָבישע שמועסן, האָט מיר געשטויסן צו באַזוכן דעם ציוניסטישן פאַריין. אָבער אַלס שטראָף פאר די מעשים טובים פון די לאָבוזעס, האָט מען מיר נישט אַריינגעלאָזט. מיר האָט זיך דאַן געדאַכט, אַז די יינגעלייט וועלן אָפּקויפן ביים טערק דאָס יידיש לאַנד, און איך וועל, חלילה, נישט זיין דערביי...

יינגעלייט, וואָס האָבן געטראָגן אונטערן אָרעם ביכלעך און צייטונגען, זענען געגאַנגען אין פאַריין. ס'איז דאַן פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג, כדי אויסצוקלייבן אַ נייע פאַרוואַלטונג. שטייענדיק אין דרויסן האָב איך באַמערקט, אַז אין פאַריין איז געווען זייער טומלדיק. פון קנויל דיסקוטירנדיקע האָבן זיך אויסגעשיילט צוויי צדדים, און יעדער צד האָט געהאַלטן, אַז ער איז גערעכט. ס'איז דאָרט אָנגעגאַנגען אויף טיש און אויף בענק. מ'האָט דיסקוטירט שאַרף, קיינער האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן. געדענק איך, אַז אַממיינסטן האָבן זיך געטומלט און געהיצט: דאלעק דרוקער, אברהם שמעונס זון, לייב ראָזמאַרין, זיסאַפּפעל, דער שפּעטערדיקער ד"ר ראובן ראָזענבליט און אהרן היטער.

נאַאיווע טרוימערישע שמועסן פון באָבעס און מאַמעס האָבן מיך געמאַכט פאַר אַ ציוניסט, און די אויבנדערמאָנטע חברים האָבן מיר געדינט אַלס פאָרבילד. מיט גרויס כבוד געדענק איך זייערע נעמען!

פון רעכטס (מימין): שוואַרצמאַן, ליבאַני, חיים לבנון, אליעזר סטעמפל, מיכאל וואַלצער, ד"ר נתן קודיש, דבורה סוכפעלד, מרים לבנון, אינגאַ סטעמפל.

נחמן קעסטנבאום

די יידישע זעלבסטשוץ

אין נאָוועמבער 1918 איז זיך צעפאַלן די עסטרייכיש־אונגאַרישע מאָנאַרכיע און עס האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרמירן דאָס אומאָפּהענגיקע פּוילן. פון די פראָנטן האָבן זיך צוריקגעקערט די אויסגעמאַטערטע סאָלדאַטן. אין אַלע גאַליצישע שטעט און שטעטלעך האָט די באַפעלקערונג מאַניפעסטירט איר פרייד איבערן צעפאַל פון עסטרייך און פּראָקלאַמירט איר צוגעהעריקייט צו דעם ניי אויפגעקומענעם אומאָפּהענגיקן פּוילן.

צוזאַמען מיט די פּאָליאַקן זענען אויך צוריקגעקומען פון די פראָנטן יידישע סאָלדאַטן, לאַנצוטער יידן. פון אָנהויב אָן איז די יידישע באַפעלקערונג געווען שטאַרק באַאומרואיקט, ווייל אין די לעצטע חדשים פאַר עסטרייכס צוזאַמענברוך זענען געוואַקסן די אַנטיסעמיטישע שטימונגען צווישן די פּוילישע איינוואוינער.

די ערשטע, וואָס האָבן פאַרשטאַנען די נויטווענדיקייט אַנטקעגנצושטעלן זיך דער בהלה אויף דער יידישער גאַס, זענען געווען די ציוניסטן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער עסטרייכישער אַרמיי. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון יידישע סאָלדאַטן און ציוניסטישער יוגנט, האָט ד"ר דרוקער דאָלעק, נאָך אין מיליטער־מונדיר, גערופן די יידישע איינוואוינער מיטצוהעלפן ביים אויפבוי פונעם נייעם פּוילן, ווי פרייע בירגער. תיכף נאָך דער פאַרזאַמלונג האָט זיך פאָרמירט אונטער דער אָנפירונג פון ד"ר דרוקער אַ גרעסערע גרופּע יידישע סאָלדאַטן און יוגנטלעכע און מאַרשירנדיק דורך די גאַסן ביז צו דער געביידע פונעם פּוילישן מיליטער, וואו זיי האָבן זיך געשטעלט צו פאַרפיגונג דעם פּוילישן מיליטער־קאָמענדאַנט. ער האָט טאַקע די יעניקע יידישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דעם פראָנט, צוגעטיילט צו מיליטערישע אָפּטיילונגען, וואָס האָבן געהאַט צו דערפילן וויכטיקע אויפגאַבן אין דער' שטאָט.

כדי צו היטן די אָרדנונג אין דער שטאָט, איז געשאַפן געוואָרן אַ שטעטישע באַוואָפנטע בירגער־מיליץ מיט אַ באַזונדערער יידישער אָפּטיילונג, מיט אָפיציאַל אוסטער אַלס אָנפירער און הערש ראַמער אַלס קאָמענדאַנט.

פון אָנהויב איז די שטימונג אין דער שטאָט געווען אַ געהויבענע. עס איז געווען די צייט פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע, יידן האָבן געלעבט מיט האָפענונגען, די חלוצישע יוגנט האָט זיך געגרייט צו דער עליה קיין ארץ־ישראל. אויף די גאַסן פון לאַנצוט האָבן פּאַטראָלירט יידישע באַוואָפנטע מיליציאַנטן, וואָס האָבן מיט שטאָלץ געטראָגן אַ באַזונדערן מיליציאַנטן־אָפּצייכן אָן אַרמבאַנד מיט אַ קליינעם מגן דוד. זיי האָבן געוואוסט, אַז זיי היטן דאָס לעבן פון די יידישע איינוואוינער, זייער האָב און גוטס.

אין דער פּוילישער געזעלשאַפט האָבן זיך אָבער דאַן געשטאַרקט די אַנטיסעמיטישע שטימונגען און אונטער דער השפעה פון דער פּוילישער ענדעציע (פּוילישע נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי) האָבן אָנגעהויבן צו בושעווען אין גאַליצישע שטעט און שטעטלעך פינצטערע כוחות. אַ כוואַליע פון אַנטי־יידישע עקסצעסן און פּאָגראָמען האָט פאַרפלייצט גאַנץ גאַליציע.

אין לאַנצוט איז די יידישע מיליץ געשטאַנען אויף דער וואַך און געגרייט זיך צום ווידערשטאַנד קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס, וועלכע האָבן לויט אָנגעקומענע ידיעות באַשלאָסן אָרגאַניזירן אַן איבערפאַל איבער די יידישע געשעפטן אין לאַנצוט

אויף עטלעכע פאַרזאַמלונגען אינעם בית המדרש האָט דער קאָמענדאַנט פון דער יידישער מיליץ גערופן די יידישע באַפעלקערונג צו וואַכזאַמקייט און גרייטקייט אָפּצושלאָגן יעדן אָנגריף אויף יידישן כבוד, יידיש לעבן און פאַרמעגן.

באַלד זענען אָנגעקומען ידיעות, אַז אין לאַנצוט איז דער איבערפאַל אויף יידן פּלאַנירט אויף זונטיק, דעם 13.11.1918, ווען די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער זאַמלען זיך צונויף אין דער לאַנצוטער קירכע. די יידישע פאַרטיידיקונגס כוחות האָבן זיך קאָנצענטרירט אין באָד, וואו ס'האָט זיך דעמאָלט אויך געפונען די קהלה־קאַנצעלאַריע. אַלע קאַמפס־פעאיקע יידן פון דער שטאָט האָבן זיך דאָרט פאַרזאַמלט. די בענק אין שוויץ־באָד זענען געווען דאָסמאָל באַזעצט מיט יידן, באַוואָפנטע, ווער מיט אַ ביקס, ווער מיט אַ רעוואָלווער אָדער אַנדער קאַמפס־מכשיר, — דאָס רוב אין מיליטערישע מונדירן.

דער זונטיק איז צום גליק אַדורך רואיק. דער אַלאַרם איז געווען אַ פאַלשער... אפשר האָבן די פּאָגראָמטשיקעס זיך דערוואוסט, אַז דער יידישער זעלבסשוץ שטייט אויף דער וואַך. די מיטגלידער פון זעלבסשוץ האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייערע היימען, איבערלאָזנדיק אין דער קהלה־קאַנצעלאַריע נאָר עטלעכע חברים אויף שמירה. דעם אַנדערן טאָג, מאָנטיק, אַ טאָג, דווקא ווען מען האָט זיך אַמווייניקסטנס געריכט, האָט זיך אין דער רייטשול פאַרזאַמלט אַ גרויסער המון פון פּויערים און דעמאָבליזירטע פּוילישע סאָלדאַטן און פון דאָרט אַרויס אויף די גאַסן און אָנגעפאַלן און געראַבעוועט יידישע געשעפטן. אומגעשטערט האָבן די פּאָגראָמטשיקעס באַהערשט די גאַסן, ביז זיי זענען צוגעקומען צום מאַרק. די פּוילישע מיליציאַנטן, וועלכע האָבן פּאַטראָלירט אויף די דאָזיקע גאַסן, האָבן זיך דיסקרעט אָפּגעטראָגן אין די הינטער־געסלעך, און דערמיט פאַרשפּאָרט צו שטערן די אָנפאַלער אין זייער צערשטערערישער מלאכה.

די לאַגע איז געווען קריטיש, ווייל עס איז געווען שווער צונויפצורופן אַלע מיטגלידער פון יידישן זעלבשוץ, וועלכער האָט זיך צוליב דעם נישט געקאָנט וואַגן אָפּן אַרויסצוטרעטן צום קאַמף קעגן דעם גרויסן המון באַנדיטן. דער קאָמענדאַנט פונעם יידישן זעלבסשוץ — ראַמער, האָט אין ערשטן מאָמענט געעצהט צו באַזעצן די דעכער פון די שכנותדיקע הייזער, כדי פון דאָרט צו באַשיסן און צו פאַרטרייבן דעם המון פון די גאַסן. אָבער ווען אַנדערע האָבן פאָרגעשלאָגן, מען זאָל טראָץ

דער קליינער צאָל, אָנגרייפן דעם המון און אַדורכרייסן זיך, כדי צו באַשיצן די יידישע איינוואוינער (צו דעם האָט זיך אממייסטן געריסן דער גאָר יונגער זון פון ד״ר לאַנעס, אַן איניקל פון דוזשע טאַנענבאַוים), האָט ראַמער באַשלאָסן אַליין דורכצורייסן זיך מיטן געווער אין דער האַנט צו די קאָשאַרן, כדי צו פאַרלאַנגען פון קאָמענדאַנט פון שטעטישן מיליטער־גאַרניזאָן הילף און צו פועלן ביי אים, ער זאָל אַרויסשיקן אַן אָפּטיילונג סאָלדאַטן וואָס זאָלן פאַרטרייבן די באַנדיטן פונעם מאַרק.

דער רעשט יידישע מיליציאַנטן האָט געוואַרט אויף ראַמערס צוריקקער. אינצווישן איז די לאַגע געוואָרן וואָס אַמאָל ערנסטער. עס זענען אָנגעקומען ידיעות וועגן אויסרויבן יידישע געשעפטן. דאָס קליינע הייפעלע יידישע מיליציאַנטן האָט דערפאַר באַשלאָסן נישט מער צו וואַרטן, נאָר איבערצוגיין צום אָנגריף און פאַרטרייבן די באַנדיטן. און כדי צו פאַרנעמען אַ בעסערע פּאָזיציע, האָט זיך די קליינע אָפּטיילונג יידן געלאָזט לויפן דורך דעם דרוקער־געסל (באָד־גאַס) און איז צוגעקומען צו דער ענגעלבערג־גאַס. אויף ראַמערס אָרט איז איצט באַשטימט געוואָרן אַן אַנדערער אָנפירער. איך געדענק, ווי איינער פון דער גרופּע יידישע מיליציאַנטן, אַ חסידישער בחור, יהושע פעניג, האָט אַ געשריי געטאָן צום צווייטן חסידישן ייד, וואָס איז נעבן אים געשטאַנען: „ר׳ אַריש! (קעסטנבאַום) נעמט איבער די קאָמאַנדע!“...

אינצווישן זענען אָנגעקומען צו לויפן אַנדערע מיטגלידער פון יידישן זעלבסשוץ, וועלכער האָט זיך אויף אַזאַ אופן פאַרשטאַרקט און געקאָנט איבערגיין צום אָנגריף. מיט אַ געשריי „הורא“ האָבן זיך די יידישע מיליציאַנטן געלאָזט לויפן צום מאַרק, וואו עס האָט זיך געפונען אַ גרויסער המון פון פויערים און סתם דעמאָביליזירטע פּוילישע סאָלדאַטן. אָנקומענדיק צום מאַרק, האָט איינער פון דער יידישער מיליץ, — נתן מארדער, — אויסגעשאָסן פון זיין ביקס אין דער לופט. צווישן די פויערים איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע בהלה. מיט אַ געשריי Żydzi strzelają („יידן שיסן“), האָבן די פויערים אָנגעהויבן אַנטלויפן אין פּאַנישן שרעק אין פאַרשידענע ריכטונגען, מאַכנדיק פריי דעם וועג פאַר די יידישע מיליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך מיט אַרויפגעזעצטע ביאָנעטן צוגעשלאָגן צו דער גאַס, וואו עס האָבן זיך געפונען יידישע געשעפטן, פון וועלכע אַ גרויסער טייל איז שוין געווען אויסגערויבט. די יידישע מיליציאַנטן זענען אָבער נאָך אָנגעקומען צו דער צייט, און האָבן פון אַ סך יידישע געשעפטן פאַרטריבן די פויערים. דעם יידישן זעלבסשוץ זענען געקומען צו הילף איניקע פּוילישע בירגער, אויס מורא מען זאָל נישט רויבן אויך זייערע געשעפטן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף דערזעלבער גאַס.

עס איז כדאי צו דערמאָנען אַז אַ פּוילישער אָפיציר, ד״ר לאַך, האָט זיך אַקעגנגעשטעלט דעם פויערים־המון און איז איבערגעגאַנגען אויף דער זייט פון דער יידישער מיליץ, און געוואָרן דער פּאַקטישער אָנפירער מיט דער ווייטערדיקער אַקציע פון די יידישע מיליציאַנטן קעגן די באַנדיטישע אָנפאַלער. די פויערים האָבן אָנגעהויבן זיך פונאַנדערצוגיין. מיר זענען געווען זיכער, אַז עס וועט שוין זיין רואיק.

באַלד אָבער האָט זיך דער המון פויערים, אויפגעהעצט דורך אַנטיסעמיטישע אַגיטאַטאָרן, אויפסניי אָרגאַניזירט און ווידער אָנגעהויבן צו פאַרפולן דעם מאַרק און טריט ביי טריט דערנענטערט זיך צו די רייען פון דער יידישער מיליץ. ווען איינער פון די אָנפירער פון די פּאָגראָמטשיקעס האָט זיך פאַרמאָסטן אויף דעם יידישן מיליציאַנט, דעם עלטסטן זון פון ר׳ אפרים אשר קנר ז״ל, וואָס איז געשטאַנען גרייט מיטן געווער און אַרויפגעזעצטן באַיאָנעט — האָט דער קאָמענדאַנט, ד״ר לאַך, געדראָט דעם אָנפאַלער, אַז אויב ער וועט מאַכן נאָך איין שריט, וועט מען אים דערשטעכן! דאָס פויערים פאָלק האָט זיך אַ ביסל דערשראָקן און אויף אַ ווילע אויפגעהערט צו רויבן, אָבער באַלד אונטערגעהעצט דורך די פּוילישע דעמאָביליזירטע סאָלדאַטן, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן דאָס אויפרייסן יידישע געשעפטן. עס איז אפילו אָנגעקומען צו רייטן אַ פּוילישער מאַיאָר, וועלכער האָט זיך באַגניגנט מיט באַגריסן זיינע „ברידער פּאָליאַקן“ און איז גלייך אַוועק... עס האָט אויך נישט געהאָלפן דאָס אָנקומען פון דער רייטער וואַך פון גראַף פּאָטאָצקי. די אָנגרייפער האָבן אָנגענומען וואָס אַמאָל אַ מער אַגרעסיווע שטעלונג. און אַפילו ווען ראַמערן איז געלונגען צו קומען פון די קאָשאַרן מיט אַן אָפּטיילונג פון פּוילישע סאָלדאַטן, האָבן די אָנפאַלער נישט אָפּגעשטעלט זייער באַנדיטישע אַרבעט, ווייל דאָס פּוילישע מיליטער האָט פון אָנפאַנגס איבערהויפּט נישט אינטערוועניִרט און געהאַלטן זיך לגמרי פון דער ווייטנס.

דער קאָמענדאַנט פון דער פּוילישער מיליטער־אָפּטיילונג האָט קודם כל פאַרלאַנגט, דער יידישער זעלבסשוץ זאָל איבערגעבן דאָס געווער און זיך דערווייטערן, פאַרזיכערנדיק, אַז ערשט נאָכן דערפילן די באַדינגונגען, וועט דאָס פּוילישע מיליטער צוריקשטעלן די אָרדנונג אין די גאַסן און נישט צולאָזן צו ווייטערע רויבערייען. די יידישע מיליציאַנטן זענען געשטאַנען פאַר אַ שווערן נסיון: פון איין זייט אַ צעיושעטער המון אויפגעהעצטע, טיילווייז באַוואָפנטע פויערים און פון דער צווייטער זייט אַ גוט באַוואָפנטע רעגולערע מיליטער־אָפּטיילונג, וואָס האָט געקאָנט מיט כוח צווינגען דעם יידישן זעלבסשוץ אָפּצוגעבן דאָס געווער. באין ברירה האָבן די יידישע מיליציאַנטן מיט אַ שווער געמיט פאַרלאָזט זיך אויפן חסד פון פּוילישן מיליטער און אָפּגעליפערט דאָס געווער...

תיכף נאָכן אָפּגעבן דאָס געווער האָבן די פויערים אויפסניי אָנגעהויבן צו רויבן יידישע געשעפטן און דאָס פּוילישע מיליטער האָט דאַרויף נישט רעאַגירט. ערשט די ענערגישע אינטערווענץ פון עטלעכע פּוילישע אָנגעזעענע בירגער ביים הויפּטקאָמענדאַנט פונעם שטעטישן מיליטער־גאַרניזאָן האָט געווירקט, די פּוילישע בירגער, אַליין אייגנטימער פון געשעפטן, האָבן מורא באַקומען פאַר זייערע אייגענע מאַגאַזינען און באַנוצט זיך אויך מיטן אַרגומענט, אַז די פויערים האָבן שוין גענוג גערויבט און אָנגעפילט זייערע זעק מיט יידישע סחורות. איצט האָט דאָס מיליטער ערשט באַקומען דעם באַפעל צו פאַרטרייבן די פויערים און באַנדיטן און אָפּשטעלן

דאָס רויבן. איין ביקסן־סאַלווע אין דער לופט האָט געווירקט, אַז דער המון איז זיך שנעל צעלאָפן און די שטאָט איז ענדלעך אָפּגעריייניקט געוואָרן פון רויבערישע באַנדעס.

די אָנפירער פון יידישן זעלבסשוץ האָבן נישט געהאַט דאָס פולע פאַרטרויען צום פוילישן מיליטער. אויף אַ באַראַטונג, וואָס איז פאָרגעקומען תיכף נאָכן אָפּגעבן דאָס געווער אין וועלכער עס האָבן אָנטייל גענומען: אויסטער הענריק, ראַמער הענריק, קעסטנבוים אהרן, קעסטן יהושע און פאַסט יעקב, איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן דעמזעלבן טאָג אויף ביי נאַכט אין בית המדרש אַ פאַרזאַמלונג, כדי צו באַראַטן זיך וועגן די פאָרמען און דעם אופן פון ווייטערער פאַרטיידיקונג די יידישע באַפעלקערונג אין לאַנצוט.

צום גליק איז דינסטיק אין דער פרי אָנגעקומען פון קראָקע אַ מיליטערישע פּאָליציי אָפּטיילונג, וואָס האָט אָנגעהויבן צו פּאַטראָלירן אין די גאַסן און געהיטן, אַז עס זאָלן נישט אַריינקומען קיין לאַנצוט פויערים פון די אַרומיקע דערפער. ביסלעכווייז האָבן זיך באַרואיקט די געמיטער, די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיך כסדר וואָס אַמאָל מער פאַרפעסטיקט און אָנגענומען די געהעריקע מיטלען, כדי אָפּצוהיטן די אָרדנונג און רו אין שטאָט, הגם עס האָט גענוג לאַנג געדויערט, ביז די לאַנצוטער יידן זענען געקומען צו זיך נאָך די עקסצעסן און רויבערייען.

ב. געשטאַלטן

געצל דרוקער

איינע פון די שענסטע געשטאַלטן אין לאַנצוטער יידנטום איז בלי ספק געווען געצל דרוקער ז״ל. אויפגעוואַקסן איז ער אין דער תקופה פון השכלה, ווען אין גאַליציע איז אויף דער יידישער גאַס געווען פּאָפּולער דער געבילדעטער ייד, וואָס האָט פאַרשטאַנען צו פאַראייניקן אמונה און פרומקייט מיט וועלטלעכער בילדונג. און הגם געצל דרוקער ז״ל האָט באַלד נאָך זיין חתונה אויסגעטאָן דאָס שטריימל און אומגעטוישט עס אויף אַ „דייטשמערישן" האַרטן הוט, און אין די שפּעטערע יאָרן אפילו פטור געוואָרן פון זיין זיידענער בעקעשע — איז ער טראָץ דעם געבליבן דער זעלבער ערלעכער, פרומער ייד, וואָס האָט ליב געהאַט צו דאַווענען פאַרן עמוד און האָט נישט פאַרפעלט קיין שבת צו גיין אין דער שול, וואו ער האָט שוין געהאַט אַ חזקה צו זאָגן יעדעס יאָר צו תשעה באב קינות.

געצל דרוקער ז״ל האָט אָבער שוין געלייענט די ערשטע העברעאישע צייטונג פון דער השכלה־תקופה און אָבאָנירט די ווינער „נייע פרייע פרעסע", דאָס בלאַט פון יידישע געבילדעטע קרייזן. ער האָט אויך ליב געהאַט צו פאַרטיפן זיך אין אַ ספר פון יידישע לומדים און אויך געפינען צייט צו באַקענען זיך מיט דער השכלה־ליטעראַטור און מיט די ווערק פון יידישע קלאַסיקער.

געצל דרוקער ז״ל איז אָבער געווען אויך אַ כלל־טוער, אַ געזעלשאַפטלעכער שטעטישער עסקן. זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט אַרומגענומען צוויי געביטן: די אַלגעמיין שטעטישע און ספּעציפיש יידישע ענינים. אַ סך האָט ער געלייסטעט פאַר דער שטאָט לאַנצוט אַלס לאַנגיעריקער ראַטמאַן אין געמיינדעראַט, וואו ער איז אַ לאַנגע צייט געווען דער איינציקער רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. ערשט מיטן וואוקס פון ציוניסטישן כוח אויף דער יידישער גאַס, זענען דערשינען אין געמיינדעראַט ציוניסטישע ראַטמענער, וואָס האָבן פאַרגעזעצט דרוקערס באַמיאונגען צו זאָרגן פאַר די אַלגעמיינע שטאָטישע אינטערעסן, קעמפנדיק גלייכצייטיק פאַר די נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. דרוקערס פּאָזיציע אין שטאָטראַט איז געווען אַ גאַר שטאַרקע און הגם ער איז נישט געווען זייער באַהאַוונט אין דער פוילישער שפּראַך, האָבן זיך די פוילישע ראַטמענער תמיד צוגעהערט מיט אויפמערקזאַמקייט צו זיינע אויספירונגען, וואָס זענען געווען זאַכלעך און לאָגיש. פאַר זיינע גרויסע פאַרדינסטן לטובת דער שטאָט לאַנצוט, איז די לאַזיענקאַ־גאַס (באָד־גאַס) אָנגערופן געוואָרן מיטן נאָמען פון ר׳ געצל דרוקער ז״ל.

דרוקער איז אויך געווען טעטיק אין דער יידישער קהילה, וואו ער איז לאַנגע יאָרן געווען מיטגליד פון קהילה־ראַט. און הגם ער האָט פאַרמאָגט אַלע אייגנשאַפטן צו זיין דער פאָרזיצער פון דער לאַנצוטער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט ער דעם דאָזיקן פּלאַץ איבערגעלאָזט פאַר אַנדערע, וואָס האָבן פאַרשטאַנען צו באַנוצן זיך מיט אינטריגעס, מיט חסד און כוח פון פּריץ — כדי צו פאַרכאַפּן די מאַכט אין דער יידישער קהילה. דרוקער ז״ל איז געווען ווייט פון די אַלע מאַכינאַציעס. אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט איז ער געווען קודם כל ערלעך, באַשיידן און אָפּגעהיט דעם יידישן כבוד.

אויך אויף דעם געביט פון ציוניסטישער טעטיקייט איז געצל דרוקער ז״ל געווען אַקטיוו. ער איז געווען דער ערשטער פּרעזעס פון קרן־היסוד קאָמיטעט אין לאַנצוט, האָט אָנטיילגענומען אין אַלע נאַציאָנאַל־יידישע קולטורעלע פאַראַנשטאַלטונגען און מיטגעהאָלפן ביי דער אַרבעט פאַר כמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס אין לאַנצוט. דערצויגן אין דער השכלה־תקופה, האָט ער מיט איבערגעבנקייט געהאָלפן גרינדן און אויסהאַלטן אַ העברעאישע שול אין לאַנצוט.

אַ דאַנק זיין פשטות און געמיטלעכן כאַראַקטער האָט זיך דרוקער דערוואָרבן דאָס פולע פאַרטרויען פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנצוט. אין אַלע

שטרייטפראַגן, אין אַלע מחלוקתן צווישן די ציוניסטישע און
אָרטאָדאָקסישע קרייזן, איז ער געווען דער בורר. און ווען
עס איז אים אפילו אויסגעקומען צו באַקעמפן פּאָליטישע
קעגנער, האָט ער זיך קיינמאָל נישט באַנוצט מיט אַ שאַרף
וואָרט. תמיד האָט ער זיך מיט געדולד צוגעהערט צום קעג־
נערס ארגומענט און רואיק און זאַכלעך געענטפערט. ער איז
געווען אַ מוסטער פון אַ כלל־טוער, וואָס האָט אַליין געפירט
אַ באַשיידן לעבן און נישט אויסגענוצט זיינע געזעלשאַפט־
לעכע פּאָזיציע פאַר פּריוואַטע אינטערעסן. תמיד געאַרבעט
לטובת הכלל, און גרייט געווען צו העלפן דעם נויטבאַדערפ־
טיקן.

נישט קיין וואונדער, וואָס די גאַנצע באַפעלקערונג אין
לאַנצוט און בפרט דאָס לאַנצוטער יידנטום האָט טיף געטרוי־
ערט נאָך געצל דרוקערס טויט. די עפנטלעכע אזכרה, וועלכע
איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין דער לאַנצוטער שול צו די
שלושים, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גראַנדיעזע טרויער־
מאַניפעסטאַציע, אויף וועלכער דער פּרעזעס פון דער ציוניס־
טישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט אינזש. שפּאַץ ז״ל און דער
פאָרשטייער פון דער מזרחי אָרגאַניזאַציע אַנשיל כ״ץ האָבן
מספּיד געווען דעם פאַרשטאָרבענעם געצל דרוקער ז״ל. —
דעם פאַרדינסטפולן און איידעלן זון פון לאַנצוטער יידנטום.

אינזשיניער אברהם שפּאַץ

„בין איך אַ ציוניסט — בין איך עס וואו איך קום״! —
דאָס זענען געווען זיינע ווערטער, וועלכע איך האָב געהערט
בעת מיין ערשטער באַגעגעניש מיט אינזשיניער אברהם שפּאַץ
אויף אַ ציוניסטישער פאַרזאַמלונג. ער איז דעמאָלט נאָך
געווען אין מונדיר פון אַן עסטרייכישן אָפיציר.

די דאָזיקע ווערטער האָבן אַמבעסטנס כאַראַקטעריזירט
דעם אינזשיניער שפּאַץ. דעם לאַנגיעריקן, פאַרדינסטפולן
פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט,
מיטגליד און צייטווייליקער פאָרזיצער פון דער לאַנצוטער
קהילה־פאַרוואַלטונג, פּרעזעס פון מוזיק־פאַריין „הזמיר״,
פון פאָלקס־הויז „בית העם״ און אָנפירער פון אַנדערע אָרטיקע
געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע יידישע אינסטיטוציעס.

מיט זיין ערנסטקייט, התלהבות און קרבנות־גרייטקייט
האָט ער אין יעדער ציוניסטישער, פילאַנטראָפּישער אָדער
קולטורעלער אַקציע — משפיע געווען אויף זיינע חברים און
מיטאַרבעטער און געפירט זיי צו אַ פולשטענדיקן דערפאָלג.

אַליין געבוירן און דערצויגן אין אַן אַסימילירטער סביבה,
איז זיין גאַנץ דענקען און פילן געווען דורך און דורך יידיש.
אין זיין ציוניסטישער טעטיקייט איז ער געווען פשוט און
פאָלקסטימלעך. גרויס איז טאַקע געווען זיין שמחה, ווען ער
האָט עס געבראַכט דערצו, אַז אויף פאַרזאַמלונגען און זיצונ־
גען האָט ער זיך געקאָנט באַנוצן מיט דער יידישער שפּראַך
און נישט ווי פריער מיט דער דייטשער אָדער פּוילישער
שפּראַך. מיט דער צייט איז אמתע יידישקייט געוואָרן ביי אים
דער יסוד פון זיין גאַנץ דענקען און ווירקן. ער האָט זיך
דערנענטערט צו די רעליגיעזע קרייזן און געפונען אַ בשות־
פותדיקן לשון מיט דער „מזרחי״, מיט וועלכער ער האָט
שטאַרק סימפּאַטיזירט.

באַליבט איז אינזשינער שפּאַץ ז״ל געווען ביי דער
ציוניסטישער יוגנט, וועלכע האָט אים געשעצט און געערט
פאַר זיין אידעאַליזם, זיין קרישטאָלריינעם כאַראַקטער, פאַר
זיין האַרציקער באַציאונג צו אַלע אַנגעווייטיקטע פּראָבלעמען,
וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו דער חלוצישער באַוועגונג
און פאַר זיין גרייטקייט צו יעדער צייט צו העלפן דער
ציוניסטישער יוגנט אין זייער שטרעבן און קאַמף פאַר רעאַלי־
זאַציע פון זייערע ציוניסטישע חלומות.

במשך לאַנגע יאָרן איז אינזש. שפּאַץ געווען ראַטמאַן
אין לאַנצוטער שטאָטראַט, וואו ער האָט פאַרנומען אַ בכבודיקן
פּלאַץ און מוטיק געקעמפט לטובת דער יידישער באַפעלקע־
רונג. פאַר דער פּוילישער אינטעליגענץ האָט זיך אַנטפּלעקט
אַ נייער טיפּ פון אַ יידישן ראַטמאַן, וואָס האָט — אַזוי ווי
אינזש. שפּאַץ — מיט שטאָלץ מאַניפעסטירט זיין צוגעהערי־
קייט צום יידישן פאָלק און נישט געשעמט זיך מיט זיינע
ציוניסטישע אידעאַלן און שטרעבונגען. און הגם די פּוילישע
ראַטמענער האָבן נישט איינמאָל געהערט פון אינזש. שפּאַץ
ביטערע ווערטער, האָבן זיי אים אַלע געאַכטעט און געשעצט.

אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פון מערב־גאַליציע
און שלעזיע האָט אינזשינער שפּאַץ ז״ל געהערט צו די אָנגע־
זעענסטע אַקטיוויסטן, געווען תמיד דעלעגאַט צו די פּאַרטיי־
קאָנפערענצן, מיטגליד פון פּאַרטיי־ראַט און דעלעגאַט צו
עטלעכע ציוניסטישע קאָנגרעסן.

אינזשינער שפּאַץ ז״ל, דער מוטיקער און ערלעכער קעמ־
פער פאַר יידישע רעכט און יידישן כבוד, דער איבערגעגע־
בענער ציוניסטישער אַקטיוויסט, דער אומדערמידלעכער, שטי־
לער און באַשיידענער כלל־טוער אויף אַלע געביטן פון יידישן
לעבן אין לאַנצוט, טעטיק אין כמעט אַלע ווירטשאַפטלעכע,
קולטורעלע און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן
— איז צוזאַמען מיטן לאַנצוטער יידנטום פאַרפייניקט געוואָרן
דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

הערש צבי ראַמער

וואונדערלעכע זאַכן האָט מען דערציילט אין לאַנצוט וועגן דער משפחה ראַמער. פרומע יידן האָבן פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן גויאישקייט און נישט יידישע מידות, וואָס האָבן גע־הערשט אין דעם הויז, וואו עס האָבן געוואוינט די ראַמערס.

דער ראש פון דער משפחה, אברהם ראַמער, האָט געפירט אַן עמיגראַציע־ביוראָ, וואָס האָט זיך אין די צייטן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה באַשעפטיקט מיט אָרגאַניזירן טראַנספּאָרטן פון גאַליצישע דאָרפסלייט פאַר לאַנדווירטשאַפט־לעכע אַרבעטן אין פרייסן. אין הויז פון די ראַמערס פלעגן זיך די אָנגאַזשירטע סעזאָן־אַרבעטער אויפהאַלטן אַ געוויסע צייט, ביז עס האָט זיך אָנגעזאַמלט אַ גרעסערע צאָל עמיגראַנטן.

אברהם ראַמער, אַן ענערגישער און אונטערנעמונגספולער מענטש, האָט אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער אַרבעט מיט דער הילף פון זיינע צוויי ענערגישע זין. ער איז געווען כמעט דער איינציקער ייד אין לאַנצוט, וואָס האָט זיך פאַרשטאַנען אויסצולעבן אין דער סביבה פון דער פּוילישער געזעלשאַפט און זיך נישט רעכענען אויך מיט דער יידישער עפנטלעכער מיינונג. האָט ער אַזוי זיך, צום ביישפּיל, דערוואַגט אין אַזאַ פאַרהעלטנישמעסיק קליינע שטאָט ווי לאַנצוט זיצן שבת אויף דער וועראַנדע פון באַקאַנטן פּוילישן רעסטאָראַן, וואו ס'פלעגן קומען פּוילישע אינטעליגענטן און עסטרייכישע אָפּי־צירן... אברהם ראַמער האָט דאָרט געלייענט די ווינער „נייע פרייע פּרעסע".

אָבער דאָס האָט אים נישט געשטערט אין די יום־טובים און ימים־נוראים צו קומען אָנגעטאָן יומטובדיק אין אַ פּראַק און צילינדער אין שול אַריין, און פאַרנעמען זיין בכבודיקן מזרח־פּלאַץ. ווייל טראָץ זיין מכלומרשט „גוישן שטייגער אין דער היים, איז אברהם ראַמער געווען אַ שטאָלצער ייד, אַ פאַלקסמענטש, וואָס פלעגט תמיד זיין גרייט צו העלפן אַ נויטבאַדערפטיקן. די לאַנצוטער יידישע אָרעמקייט האָט געזען אין אים איר באַשיצער און ראַטגעבער אין אַלע אירע טאָג־טעגלעכע ענינים, ווייל זיין הויז איז געווען אָפן פאַר יעדן, ווער עס האָט זיך נאָר גענויטיקט אין הילף.

אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט צבי ראַמער נישט געשפּאָרט קיין ענערגיע און באַמיאונגען. דער אונטער־שטיצונגס־פאַריין „תומכי־עניים", וועלכן ער האָט געגרינדעט, איז אונטער זיין אָנפירונג געוואָרן אַ מוסטערהאַפטע, גוט פונקציאָנירנדיקע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציע. אַ דאַנק זיין אָרגאַניזאַציאָנס־טאַלאַנט האָט ראַמער פאַרשטאַנען צו גרופּירן אַרום זיך אַ קרייז פון מיטאַרבעטער, וועלכע ער האָט דורך זיין ענערגישער פירונג און אומגעוויינלעכער איבערגעבנקייט דערצויגן צו גוטע און ערלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן פיל צייט און מי פאַר דעם דאָזיקן פאַריין. דער „תומכי־עניים" פאַריין האָט זיך טאַקע באַלד דערוואָרבן אין דער שטאָט די אַלגעמיינע אָנערקענונג און איז געוואָרן אין לאַנצוט די פּאָפּולערסטע אונטערשטיצונגס־אינסטיטוציע, וואָס האָט בהדרגה אויסגעברייטערט איר טעטיקייטס־פעלד און האָט מיט דער צייט כמעט ווי איבערגענומען די סאָציאַלע

פאַמיליע הערש ראַמער.
פון רעכטס: הערש ראַמער, עליזאַבעט, בענעק, גיטשע, אַלפרעד, לענאַ, דאָראַ.

אויפגאַבן פון דער אָפּגעשטאַנענער און פאַרגליווערטער קהילה־פאַרוואַלטונג אין לאַנצוט.

צבי ראַמער האָט געהערט נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה צו די אַקטיוווסטע מיטגלידער פון דעמאָלטיקן ציו־ניסטישן פאַריין „אהבת־ציון". ער האָט דאָס געשאַפן ביי דעם דאָזיקן פאַריין אַ באַזונדערן מוזיק־קרייז, וועלכער איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסן צו דעם באַליבטן און אַזוי פּאָפּולערן אין לאַנצוט מוזיק־פאַריין „הזמיר".

נישט לייכט איז געווען צבי ראַמערס לעבן בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. פון דער עסטרייכישער אַרמיי אַריינ־געפאַלן אין רוסישער געפאַנגענשאַפט, האָט ער זיך געראַנגלט מיט די שווערע באַדינגונגען, ביז עס איז אים געלונגען אַרויס־צורייסן זיך פון רוסישן געפאַנגען־לאַגער, כדי ווידער צו אָרגאַ־ניזירן עסטרייכישע סאָלדאַטן, אַנטלאָפענע פון דער רוסישער געפאַנגענשאַפט און צו קעמפן קעגן קליינע רוסישע אָפּטיי־לונגען.

שפּעטער שוין אין אומאָפּהענגיקן פּוילן, ווען עס האָט זיך אין לאַנצוט, אַזוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעט, געשאַפן אַ שטאָטישע בירגער־מיליץ, איז אונדזער צבי ראַמער באַשטימט געוואָרן אַלס קאָמאַנדאַנט פון דער יידישער אָפּטיי־לונג. אָבער באַלד האָבן זיך אין נייעם פּוילן אָנגעהויבן אַנטי־סעמיטישע עקסצעסן און ראַבירונגען. אין אַלע שטעט האָבן זיך געשאַפן יידישע זעלבסשוץ־אָפּטיילונגען. אין לאַנצוט האָט צבי ראַמער איבערגענומען די אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן דעם יידישן זעלבסשוץ. אויף פאַרזאַמלונגען אין דער שול און אין בית המדרש רופט ער די יידישע באַפעלקערונג צו אָרגאַניזירן זיך, כדי צו שיצן דאָס יידישע לעבן און פאַרמעגן. מיט כוח פון זיין אָרגאַניזאַטאָרישן־טאַלאַנט און זיין ענערגישן

אויפטרעטן, שאַפט ער אין לאַנצוט אַ שטאַרקן ידישן זעלבסטשוץ, מיט וועלכן ער האָט אַליין אָנגעפירט. זיין מוט און קרבנותגרייטקייט האָט ער טאַקע אַרויסגעוויזן אין קריטישן טאָג, ווען דער אויפגעהעצטער המון האָט זיך געוואָרפן אויף די יידישע הייזער און געשעפטן. אונטער צבי ראַמערס אָנפירונג האָט דער יידישער זעלבסשוץ העלדיש פאַרטיידיקט די לאַנצוטער יידישע באַפעלקערונג און זייער ביסל האָב און גוטס.

באַלד נאָך די דאָזיקע געשעענישן פאַרלאָזט ראַמער פוילן און איבערזידלט קיין דייטשלאַנד. און ערשט ווען דייטשלאַנד ווערט פאַרפלייצט פון היטלעריזם, קערט ער זיך צוריק קיין לאַנצוט אין זיין היימשטאָט. אָבער אויך איצט, הגם אָפּגעשוואַכט פון קאַמף פאַרן טאָגטעגלעכן ברויט און פון די שווערע איבערלעבענישן אין נאַציסטישן דייטשלאַנד, האַלט ער זיך מוטיק און ווייזט אַרויס זיין אייגעבוירענעם אונטערנעמונגס־גייסט. זיין געראַנגל מיט מאַטעריעלע דאגות, דער קאַמף פאַר שאַפן עקזיסטענצמעגלעכקייטן שטערט אים נישט ווייטער אָפּצוגעבן זיך דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער באַטייליקט זיך אין דער אַקציע פאַר אויסענדיקן דעם „בית עם“. ער ווערט אַן אַקטיווער מיטגליד פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט שוין ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ער האָט זיך אַרויסגעריסן פון די דייטשע מערדער און איז אַנטלאָפן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד. דאָ איז ער פאַרשיקט געוואָרן אין די ווייטע מקומות און געענדיקט זיין לעבן ערגעץ וואו אין די סיבירער טייגעס.

אכט חברים זענען מיר געווען...

אַכט חברים זענען מיר געווען. אַכט יוגנטלעכע בחורים, יעדער פון אַ באַזונדערער סביבה, אויף אַ פאַרשידנאַרטיקן שטייגער דערצויגן, האָבן מיר זיך צונויפגעטראָפן אין דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השחר“ אין לאַנצוט. און הגם מיר האָבן זיך שוין געקענט פון פריער, ווער פון חדר, ווער פון דער שול און ווער סתם פון קינדערישע שפילערייען, האָט אונדז ערשט די ציוניסטישע טעטיקייט ענגער צונויפגעבונדן, און דורך ליידן און פריידן האָט זיך צווישן אונדז, יוגנטלעכע טרוימער, פאַרטיפט אַן אמתע, וואַרעמע, האַרציקע פריינטשאַפט. און מיט דער צייט האָט זיך ביי אונדז געשאַפן אַ נוצלעכע, האַרמאָנישע צוזאַמענאַרבעט, ווייל יעדער האָט געפונען זיין טעטיקייטס־געביט, לויט יעדענס פעאיקייטן און מעגלעכקייטן.

און ווען עס האָט זיך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אָנגעהויבן די חלוצישע עליה, זענען טאַקע צוויי חברים פון דער דאָזיקער גרופע, מנחם בוימעל און מיכאל ראָזמאַרין, עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ליידער האָבן זיי נישט געקענט זיך צופאַסן צו די דעמאָלטיקע שווערע באַדינגונגען אין ארץ און זענען צוריקגעקומען קיין לאַנצוט. מנחם בוימעל האָט אין דער אַלטער היים זיך ווייטער באַטייליקט אין ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און בפרט האָט ער אַ סך מיטגעהאָלפן ביי דער אַקציע פאַרן אויפשטעלן דעם „בית־עם“.

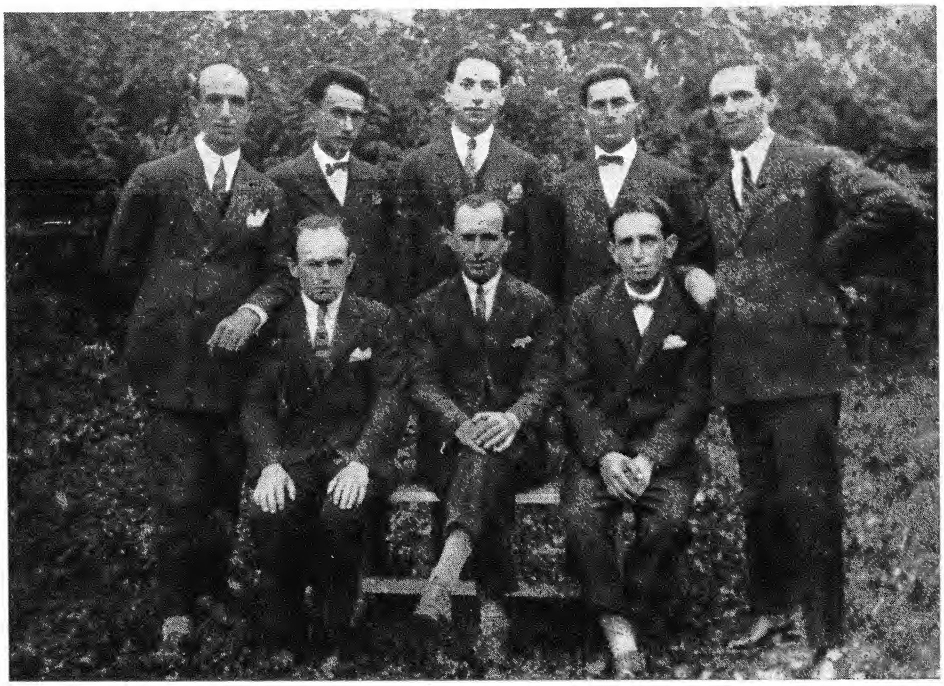
ער איז אָבער צוריקגעקומען שוין אַ קראַנקער און נאָך שווערע ליידן האָט דער טויט אים צוגענומען פון אונדזערע רייען.

טראַגישער איז געווען דער גורל פון מיכאל ראָזמאַרין, וועמען ס'איז נישט באַשערט געווען צו שטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט. צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל האָט ער זיך מיטן גאַנצן ברען גענומען צו דער ציוניסטישער אַרבעט און האָט געהערט צו די אַקטיוויסטן פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנצוט. מיט גרויס פאַראינטערעסירונג און איבערגעבנקייט האָט ער זיך באַטייליקט אין די פאָרשטעלונגען פון אַמאַטאָרן־פאַראיין. צוזאַמען מיטן גאַנצן לאַנצוטער יידנטום איז ער אומגעקומען, דערמאָרדעט דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

דער דריטער פון אונדזער חברה, מאָריץ פיילשוס, איז נישט געבוירן געוואָרן אין לאַנצוט. ער האָט זיך באַזעצט אין לאַנצוט ערשט בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און האָט זיך זייער שנעל איינגעלעבט אין דער לאַנצוטער יידישער סביבה.

מיט באַזונדערער איבערגעבנקייט איז ער געווען טעטיק אין מוזיק־פאַראיין „הזמיר“ אלס דיריגענט פון אָרקעסטער. טראָץ דעם וואָס ער האָט זיך נישט געפונען אין גוטע מאַטעריעלע באַדינגונגען, האָט ער זיין גאַנצע פרייע צייט געווידמעט דעם דאָזיקן פאַריין און אויסערדעם האָט ער געהערט צו די אַקטיווסטע מיטאַרבעטער ביים שאַפן פינאַנסיעלע מיטלען פאַרן בוי פונעם „בית־עם“. האָט ער זיך אויך שטאַרק באַטייליקט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וואו ער איז געווען איינער פון די אַקטיווסטע מיטגלידער פון לאַנצוטער לאָקאַל־קאָמיטעט. בעת איינער פון די היטלעריסטישע אַקציעס אין זשאָלקיעוו איז ער אומגעקומען מיט זיינע צוויי הערלעכע און פעיקע קינדער און מיט זיין פרוי ג׳יטל (פון הויז שענמאַן), וועלכע האָט זיך תמיד גאָר אַקטיוו באַטייליקט אין די ציוניסטישע אַקציעס, און בפרט האָט זי זיך אויסגעצייכנט ביי דער אַרבעט פאַרן קרן קיימת לישראל. די פרוי גיטל פיילשוס ז״ל האָט אויך געהערט צו די אַמייסטנס טאַלענטירטע און באַליבטע שפילערינס ביי דעם אַמאַטאָרן־פאַריין.

און ווער פון אונדז געדענקט נישט דעם חבר שמעון וואָלקנפעלד מיט זיינע צוויי ברידער? ער איז געווען איינער פון די ערשטע מיטגלידער פון „הזמיר“, פאַר וועלכן ער האָט נישט געשפאָרט קיין צייט און געלט. זיין אויפגאַבע איז געווען צו פאַרזאָרגן דעם אָרקעסטער מיט אינסטרומענטן, אויפזוכן יונגע חברים, וואָס האָבן פאַרמאָגט טאַלאַנט און פאַרשטענדעניש פאַר מוזיק און דערציען פרישע רעזערוועןן, שפילער פאַר יעדן מין אינסטרומענט. אליין שטאַרק מוזיקאַליש, האָט ער לאַנגע יאָרן געווירקט אַלס פאַרטרעטער פון אָרקעסטער דיריגענט און האָט אַפילו קאָמפּאַנירט אַ יידישן מאַרש א.נ. „דער קאַפּצאַנסקי־מאַרש“. שמעון וואָלקנפעלד איז אויך פון די יינגסטע יאָרן געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און נאָכן אַרויסטריט פון זשאַבאָטינסקי פון דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג, האָט וואָלקנפעלד געשאַפן אין לאַנצוט אַ רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע, מיט

זיצן פון רעכטס (יושבים מימין): מנחם בוימעל, מיכאל ראָזמאַרין, נחמן קעסטנבאום; שטייען פון רעכטס (עומדים מימין): שמעון וואָלקנפעלד, לייזער פאַס, משה פיילשוס, חיים העבנשטרייט, געצל עסטליין.

וועלכער ער האָט אָנגעפירט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

שמעון וואָלקנפעלד איז געווען אַ הייסער אָנהענגער און ליבהאָבער פון דער העברעאישער שפּראַך. ער האָט גע־הערט צו די אַקטיווסטע מיטגלידער פון דער „עבריה". פאַר־שניטן איז געוואָרן דאָס לעבן פון אָט דעם אינטעליגענטן, ווערטפולן חבר אונדזערן, וואָס האָט געהאַט פאַר זיך אַזאַ הערלעכע צוקונפט. ער איז געפאַלן בעת איינער פון די היטלעריסטישע אַקציעס אין לאַנצוט.

דערזעלבער טראַגישער גורל האָט געטראָפן אונדזער האַרציקן, ליבן חבר לייזער פאַס, דעם לאַנגיעריקן אַקטיוון מיטגליד פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט אין לאַנצוט. אין יעדער ציוניסטישער אָדער געזעלשאַפטלעכער אַקציע האָט ער זיך באַטייליקט און איז תמיד געשטאַנען אין די ערשטע רייען, אויספירנדיק דיסציפּלינירט, קרבנות־גרייט, אַלע אויפ־גאַבן. אַלס סעקרעטאַר פון „בית־עם" האָט ער זיך אויסגע־צייכנט מיט אומדערמידלעכער אַקטיוויטעט. אין זיין ציוניס־טיש־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט אים פיל געהאָלפן זיין פרוי רבקה (פון הויז באָט), איינע פון די לאַנצוטער גוטע קענערינס פון דער העברעאישער שפּראַך, וואָס האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די אַרבעטן פון דער „עבריה". זי איז צוזאַמען מיט איר מאַן לייזער פאַס טראַגיש אומגעקו־מען בעת די היטלעריסטישע אַקציעס.

און צום סוף דער אַמייסטנס פון אונדז אַלע באַליבטער, דער אַקטיווסטער און רירעווודיקער פון אונדז, דער חבר מיט דעם קרישטאַל ריינעם כאַראַקטער, אַן אמתער, האַרציקער ברודער און פריינד — חיים העבנשטרייט. ער האָט תמיד טריי געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל, פאַר וועלכן ער האָט געאָפּפערט צייט און מי. אַ געטרייער חסיד פון דער העברע־אישער שפּראַך, האָט ער געהערט צו די טעטיקסטע מיט־גלידער פון דער „עבריה". דיסציפּלינירט און באַשיידן האָט ער אין זיין ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער טעטי־קייט נישט געזוכט קיין כבוד. ער איז געווען טעטיק אינעם דראַמאַטישן קרייז, איינער פון די אַקטיווסטע מיטגלידער פון „הזמיר", תמיד מיטגעווירקט ביים אָרגאַניזירן פאַראַנשטאַל־טונגען אָדער פאַרווייליונגען, ער האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אינעם „בית־עם" קאָמיטעט, געווען לאַנגיעריק אַקטיוו אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און בפרט האָט ער זיך אויסגעצייכנט אין דער אַרבעט פאַרן ק. ק. ל. און האָט פיל געהאָלפן דער תרבות־באַוועגונג אין לאַנצוט דורך פאַר־שפּרייטן די העברעאישע פּרעסע און ליטעראַטור.

אַזאַ איז געווען אונזער חיים העבנשטרייט. ווען ער איז עולה געווען קיין ישראל — איז ער אויך דאָ געווען דער אַדרעס פאַר אַלע לאַנצוטער לאַנדסלייט. לאַנצוטער עולים האָבן געהאַט צו אים אַן אָפענעם וועג. מיט אַ וואָרעם האַרץ און מיט אַ גוט וואָרט תמיד גרייט צו העלפן, האָט ער אויפ־גענומען יעדן לאַנצוטער ייד, וואָס האָט געזוכט ביי אים הילף אָדער אַן עצה.

אַכט חברים זענען מיר געווען — אַכט פאַרשידענע כאַ־ראַקטערן מיט פאַרשידענע אייגנשאַפטן און שטרעבונגען.

אָבער ער, אונדזער ליבער, האַרציקער חיים האָט אונדז אַלע צעטוישט: ער איז געווען ווי אַן עלטערער, האַרציקער ברודער, צו וועלכן מיר האָבן געהאַט אַזוי פיל צוטרוי און וועלכער איז געווען פאַר אונדז אַן אמתער, פעסטער מאָראַלישער אָנשפּאַר. זיין פּלוצימדיקער טויט (געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק אויף דער אַלענבי־גאַס אין תל־אביב) האָט פאַריתומט די שארית הפליטה, די ביים לעבן איבערגעבליבענע רעשטלעך פונעם לאַנצוטער יידנטום.

עס האָבן נאָך אים געטרויערט לאַנצוטער יידן אין ישראל און אין די תפוצות.

אַדורכגעהאַלטן דעם שטורעם און צוריקגעקומען פון דער סאָוויעטישער תפיסה איז געצל עסטליין, אויך איינער פון די אכט חברים אונדזערע, מיט וועלכן מיר האָבן צוזאַמענגעאַרבעט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אין דער „עבריה”. ער איז אַ לאַנגע צייט געווען מיטגליד פון ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט און אָפּגעגעבן פיל צייט און מי פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון דער העברעאישער שפּראַך צווישן דער יידישער יוגנט אין לאַנצוט.

די מלחמה־איבערלעבענישן, דער טראַגישער אומקום פון זיינע עלטערן זיין פרוי שרה (פון הויז ליפשיץ) און פון זיינע צוויי ליבע קינדער, האָבן אַזוי טיף משפּיע געווען אויף זיין געמיט, אַז ער האָט נישט געפונען גענוג כוח צו רעאַליזירן דעם הייליקן ציל, צו וועלכן ער האָט תמיד געשטרעבט און פאַר וועלכן ער האָט פון די יונגסטע יאָרן געאַרבעט. פאַראייניזאַמט און פאַריתומט האָט ער געפונען אַן אָנשפּאַר ביי זיין ביים לעבן איבערגעבליבענער משפּחה.

מאַריאַן בראַנדייס פּוילן

600 יאָר לאַנצוט *

ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי.

ווען איך בין אָנגעקומען אין לאַנצוט צו די פייערונגען פון זעקס־הונדערט יאָריקן יובילעאום פון דעם שטעטל, האָט מען מיר אָנגעוויזן, אין איינעם אַ יאַריד־טאָג, אויף דעם ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי, וועלכער איז געשטאַנען אויפן מאַרק אַרומגערינגלט מיט אַ גרופּע דאָרפישע בעלי עגלות, פאַרטיפט מיט זיי אין אַ שמועס. אויפן ערשטן בליק איז געווען שווער אים אונטערשיידן פון זיי: ער האָט געטראָגן דיזעלבע פורמאַנסקע קליידונג, דיזעלבע קורצע קורטקע, אונטערגעשלאָגן מיט פעל, גראָבע געזיכטסשטריכן, די הויט אָפּגעברענט פון ווינט. קיינער וואָלט נישט געגלויבט, אַז דער מאַן מיט דעם בעלי עגלה׳שן אויסזען איז דער באַקאַנטער אינטעלעקטואַל און קולטור־טוער ד״ר וולאַדיסלאַוו באַליצקי, דער פּאָפּולערער דאָקטאָר אין לאַנצוט און אומגעבונג.

דער באמת אויסערגעוויינלעכער מענטש איז אַן אַמאַטאָר קאָלעקציאָנער. זייט יאָרן זאַמלט ער ביכער, אַלטע דאָקומענטן, פאָלקס־אַנטיקן און היסטאָרישע דערינערונגען וועלכע זענען פאַרבונדן מיטן געבורטסשטעטל און סביבה. זיין ליידנשאַפטלעכע ליבע צו קאָלעקציעס איז געווען באַקאַנט אין שטעטל, און דעריבער ווען עס איז געקומען צו פייערן 600 יאָר לאַנצוט, האָט דער שטאָטישער פאָלקס־ראַט באַלד אָנפאַרטרויט ד״ר באַליצקין די לייטונג פון דעם אָרגאַניזיר־קאָמיטעט. דאַן איז אויפגעשוואומען דער פּראָבלעם פון דער אַלטער סינאַגאָגע.

אין לאַנצוט געפינט זיך אַן אַלטע, אָנגעזעענע סינאַגאָגע פון 18־טן יאָרהונדערט, געגרינדעט נאָך דורך די פירסטן לובאָמירסקיס. נאָך דער ליקווידאַציע פון די לאַנצוטער יידן, האָבן די היטלעריסטן זי פאַרוואַנדלט אין אַ מאַגאַזין פאַר תבואה. אין דעם מצב איז זי פאַרבליבן ביז פאַר אַ יאָרן. פאַר אַ פּאָר חדשים האָט דער שטאָטישער פאָלקס־ראַט באַשלאָסן צעשטערן די אַלטע בכבודיקע שול און זי איבערבויען אויף געביידעס. דעמאָלט האָט זיך אָנגענומען דער פריערישער דאָקטאָר פאַר דער אַלטער סינאַגאָגע. ער האָט זיך איינגעשפּאַרט. קורץ און אַנטשלאָסן האָט ער געשטעלט די ראַטמענער פאַר אַן אולטימאַטום — אָדער איר לאָזט צו רו די שול, — אָדער ס׳וועט קיין זעקס הונדערט יאָריקע פייערונג נישט זיין! דער ראַט האָט געמוזט נאָכגעבן, די שול איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן, און דער דאָקטאָר האָט אין איר איינגעאָרדנט די אויסשטעלונג פון 600 יאָר לאַנצוט.

איך בין געווען אין דער דאָזיקער שול און באַטראַכט די אויסשטעלונג. מען קען אויספאָרן אַ שטיק וועלט און עפּעס ענלעכעס וועט מען נישט באַקומען צו זען. אַ דאַנק דער אַלזייטיקייט פון דעם ענערגישן דאָקטאָר, האָט מען דעם אינערן פון דער פאַרשוועכטער הייליגקייט צוריקגעגעבן טיילווייז זיין פריערדיקן גלאַנץ. ס׳זענען אויפגעדעקט געוואָרן

* פון דעם אַרטיקל „לאַנצוצקא עטיודא”, געדרוקט אין וואַרשעווער „נאָוואַ קולטורא”, דעם 13־טן אַפּריל 1958.

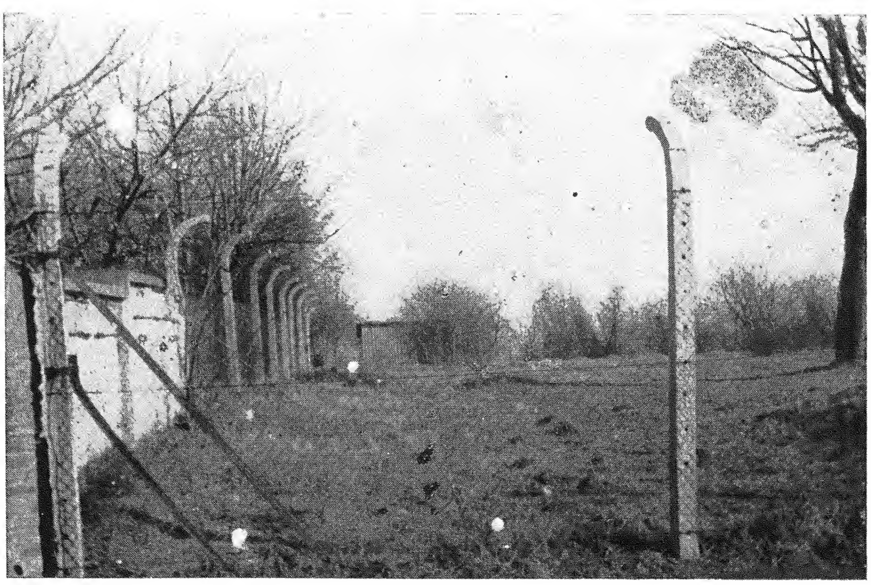
די פּרעכטיקע געוועלבטע באַלקנס פון סופיט, מען זעט ווידער די רייכע געשניצטע קאָלומנעס מיט אויסגעקריצטע פרעסקעס. אויפן פריערדיקן ארון קודש, וואו מען האָט באַהאַלטן די פאַרברענטע ספר תורהס דורך די היטלעריסטן, האָבן זיך געשוואַרצט גרויסע אותיות פון תנ״כישע פסוקים. אין דער מיט — צוויי ווייסע הענט צעשפּרייטן די פינגער אין ריטראַלן בענטשן. פון גאָטספּאַרכטיקע הענט ווייעט אַן ערנסטקייט און דראונג, ווי מאָנענדיק אַ דין־וחשבון פאַר די נישט לאַנג אָפּגעטויטע פאַרברעכנס...

און אונטן, לענג אויס די ווענט פון דער שול, אין אומיטלבאַרער שכנהשאַפט מיט די העברעאישע אויפשריפטן — רייכע אָלטערטימלעכקייטן פון פּוילישע דערפער: שיינע, אויסגעשניצטע פּויערישע מכשירים. מאלערישע שפּינרעדער, געהאָפּטענע שפּיצערייען, איינדרוקספולע הילצערנע געטשקעס, פּויערישע טראַכטן, פערגאַמינען פון זיבנצענטן יאָרהונדערט — אַלץ קונסטווערק פון פאָלקס שאַפונגען. אָט די אַלע חפצים, וועמענס עקזיסטענץ אין לאַנצוט האָט קיינער אַפילו נישט געאַנט, האָט דער צויבערער אין דעם פורמאַנסקן הילוך אויסגעפונען בשעת זיינע דאָקטאָרישע באַזוכן ביי קראַנקע. ער האָט זיי אויסגענישטערט אויף נישט צוטרעטלעכע פויערישע קעמערלעך, אויסגעדלובעט פון אָפּגעשיילטע שטעטלשע סטריכעס.

אויף דער אויסשטעלונג האָט אונדז אַרומגעפירט ד״ר באַליצקי אַליין, אַלס ענטפער אויף אונדזער באַוואונדערונג האָט ער נאָר געגעבן אַ צי מיט די אַקסלען און פאַרלעגן אָפּגעהוסט. קיין אויפקלערונגען זענען נישט געווען נויטיק, ווייל די אויסגעשטעלטע זאַכן זענען געווען פּערפעקט קוואַליפיצירט און פאַרזען מיט אויסשעפנדע קאָמענטאַרן. אָבער אין צוויי פאַלן האָט ער געפונען פאַר נויטיק צוצוגעבן אייניקע באַמערקונגען. אָט דעם זעלטענעם חתונה־זשופאַן האָט ער אויסגעבאָרגט פאַר דער אויסשטעלונג ביי אַ קראַנקער אַלטעטשקע, פאַר וועלכער ער טראָגט נאָך ביז היינט לימענעס אין שפּיטאָל. פאַרן באַקומען יענעם געשניצטן מיסטעריעזן קרוציפיקס, האָט ער געמוזט מיט זיין אייגנטימער אויסטרינקען אַ גאַנצן ים מיט ספּירט, וואָס איז נישט געווען לייכט, ווייל מען האָט געטרונקען פון גאַנצע גלעזער... אויף דער פראַגע פון דער אָפּשטאַמונג פון אַנדערע געגענשטאַנדן, האָט ער אָוועקגעמאַכט מיט דער האַנט: — די הילצערנע פיגור? אַ האָנאָראַר פאַר אויסהיילן פון אַ בראָנכיט; די שטיקעריי? פאַר אַ געבורט; דער אַלטער חתונה־באַס? דאָסגלייכן. מיר האָבן איבערגערעכנט אין געדאַנק די האָנאָראַרן אויף דער לויפענדער וואַלוטע און זיך איבערצייגט, אַז אַ היפּש ביסל ערלעך פאַרדינטע גראָשנס האָט דער דאָקטאָר אַריינגעשטעקט אין דער אויסשטעלונג.

די אויסשטעלונג פון 600 יאָר לאַנצוט איז איינגעאָרדנט געוואָרן ווי אַ פאָרריבערגייענדע אימפּרעזע. אָבער וואָס אָנבעלאַנגט דער שול, האָט דער „פויערישער" דאָקטאָר ברייטערע פּלענער, מער אַנטשפּרעכענדע פאַר איר כבוד. ער קלערט איינצואָרדנען אין איר אַ פּויליש מוזייאום פאַר „יודאיזם און תלמודיזם". ער האָט שוין מיט דער זאַך פאַראינטערעסירט אַנטשפּרעכענדע טוער אין וואַרשע און אויך פאַרבונדן אַ קאָנטאַקט מיט דעם לאַנדסמאַנשאַפט־קרייז פון לאַנצוט אין ישראל, צו וועלכע עס געהערן אייניקע פון זיינע געוועזענע שול־חברים.

איך בין אויפגעצויגן געוואָרן צווישן די דאָזיקע באַוועגלעכע, רירעוודיקע לייט, — האָט ער מיר געזאָגט ביים געזעגנען — זיי זענען פאַרבונדן מיט דעם פאָלקלאָר פון אונדזער שטאָט. און אַצינד — איז נאָך זיי פאַרבליבן נאָר אַ דערינערונג... אַ ווייטע און נישט רעאַלע... ווי דער מיטאס אטלאַנטידא.

אויסזען פון צעשטערטן לאַנצוטער בית־הקברות אין יאָר 1955.

הָרִאשׁוֹנִים לְכִלָּיוֹן — הַתִּינוֹקוֹת הָיוּ, יְתוֹמִים פְּעוּטִים, הֶפְקֵר עַל אֲדָמָה.
הֵם הֵם הַטּוֹב שֶׁבָּעוֹלָם, מֵיטַב הַחֵן לָאָרֶץ הַחֲשֵׁכָה !

מְשִׁיחִים קְדוֹשִׁים, מְקֻדָּשִׁים בַּיִּסּוּרִים... אִמְרוּ נָא, אֵלֶּה מֶה חָטְאוּ, הַצֹּאן ?
מַדּוּעַ זֶה בִּימֵי הַכִּלָּיוֹן הֵם רִאשׁוֹנִים הֶפְקֵר לָרֶשַׁע, רִאשׁוֹנִים בַּכַּף הִנָּם ?

מתוך הראשונים : יצחק קצנלסון

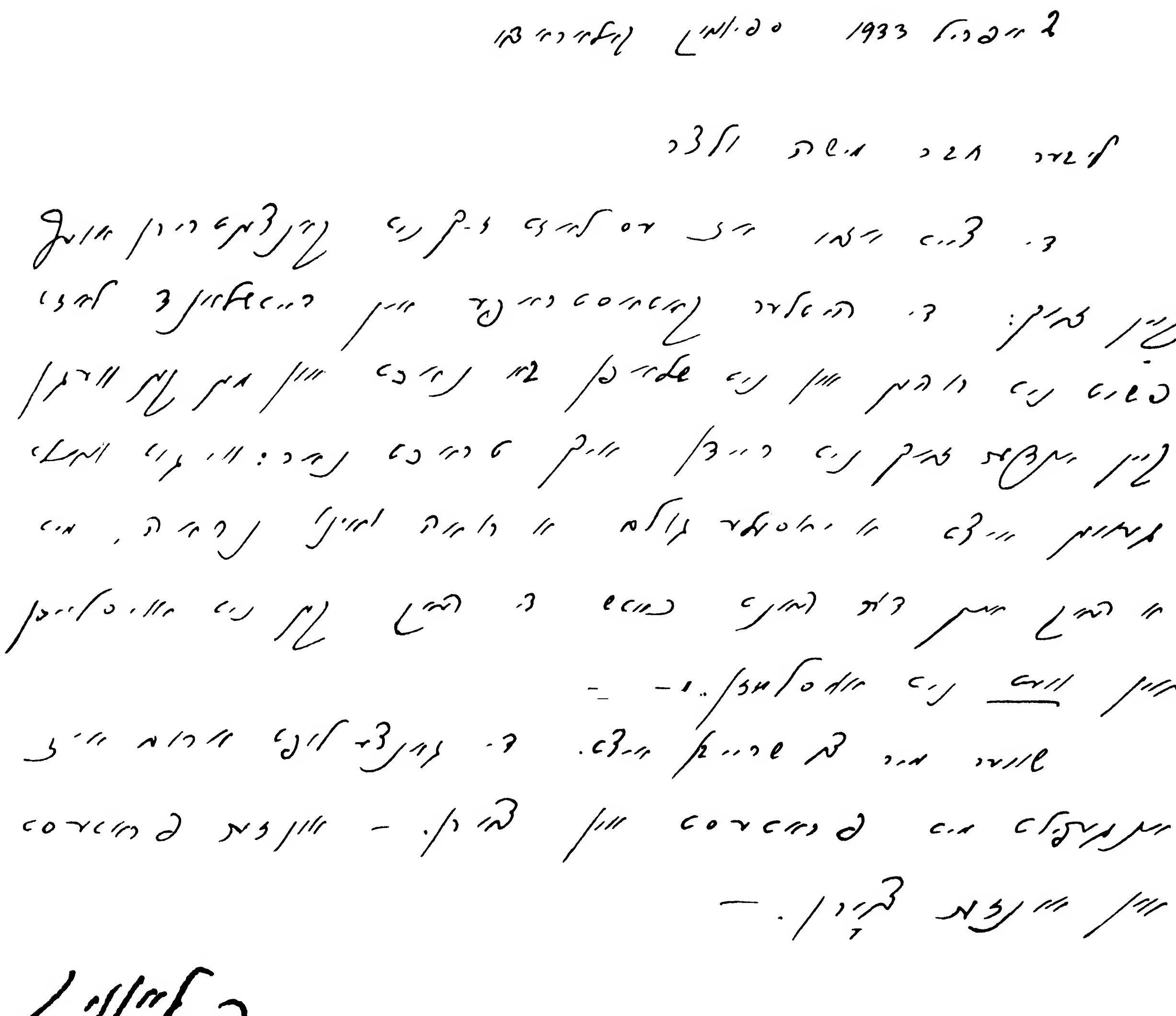

קינדער פון דער „בית־יעקב" שול אין יאָר 1938.

לעצטע קינדער פייערונג אין לאַנצוטער „בית־עם", יאָר 1939.

ערב־חורבן

(אַ פאָטאָקאָפּיע פון דיכטער האַלפּערן לייוויקס אַבריוו).

ד. דער חורבן

מלך ראוויטש

אין די טעג פון דין

נישטאָ אַזויפיל בלוט אין מיין גוף,
וואָס זאָל אין טרערן מגולגל ווערן,
טרערן — מיט פייער געזאַלצן,
צו קענען אויסוויינען ביזן סאַמע דנאָ,
דעם צער און די שאַנד,
יאָ, די מענטשלעכע שאַנד און פאַרשעמונג,
פון דיין אַלטן גוף, דיינע אַלטע יאָרן,
וואָס דער נאַצי־דייטש האָט דיר געטאָן
אין דער בעלזשעץ־קרעמאַטאָריע,
אַלטע מאַמע מיינע.

ער האָט אויף דיר געטראָטן ווי אַ בער,
מיט שווערע שטיוול, געקאָוועט מיט טשוועקעס,
ווי אויף אַ זאַק מיט שמאַטעס געטראָטן,
און אַז דו ביסט שוין געווען צעטראָטן גענוג,
האָט ער דיך געטריבן מיט הינט צום גאַז.

דיין שטום און אַלט געשריי
האָט נאָר די אַלטע, די טויבע מאַמע ערד,
דער דומם — געהערט.
נאָר וואָס האָט זי מער געקענט טאָן פאַר דיר,
ווי זיין דער הפקר־קבר אויף פאַר דיין ביסל אַש.

ניין, נישטאָ אַזויפיל בלוט אין מיין גוף,
וואָס זאָל אין טרערן פאַרוואַנדלט ווערן
דיין צער צו באַוויינען, אַלטע מאַמע.

און ס'איז אויך נישטאָ אַזאַ שטראָף אויף דער וועלט,
נישטאָ אין הימל און נישט אויף דער ערד,
נישטאָ און וועט נישט זיין — אין גיהנום אפילו,
וואָס אַנגעמאָסטן זאָל זיין אויף דער מאָס
פון דיין פאַרברעכן — דייטשער נאַצי.

אפילו ווען אַלע פאַרברעכנס פון דער וועלט,
פון מזרח ביז מערב פון כדור הארץ,
און פון צייטנס אָנהייב ביז צייטנס עק,
און פון חללס איין ברעג ביזן אַנדערן ברעג,
וועלן זיין שוין מיט מחילה־וואַסער פאַרמעקט
וועט בלייבן הענגען אין וועלטן־חלל
אַלע וועלטנס פינצטערסטער פלעק,
דיין פאַרברעכן — נאַצי.

אפילו ווען ס'איז קיין מאָל קיין פאַרברעכן נישט געווען
אין גאַרן שטח און אין גאַרן זמן,
איז דיין פאַרברעכן געווען דאָס ערשטע
און וועט אייביק בלייבן דאָס לעצטע;
ווייל נאָך מער פינצטער קען שוין נישט זיין,
אפילו ווען די ערד וועט ווערן
ווידער אַש פונעם אוניווערס
און ווידער אַריין אין די שטראַלן פון אַלע שטערן
דיין פאַרברעכן וועט בלייבן,
עס וועט קיין מאָל, קיין מאָל נישט ליכטיק מער ווערן.

נישטאָ קיין שטראָף פאַר דיין פאַרברעכן,
עס איז אויף יענער זייט מענטש און אויף יענער זייט שטראָף,
אויך אַלע ארבע מיתות בית דין
צוזאַמען אַנגעווענדטע —
שטיין און בליי און קייט און שווערד
מיט פייער דורכגעברענטע —
וואָלטן געלאַכט, ווען זיי וואָלטן הערן און פאַרשטיין געקענט,
אַז זיי דאַרפן זיין דער אינסטרומענט
פון דער שטראָף פאַר דיין פאַרברעכן,
נאַצי.

נישטאָ אַזאַ אייזן, וואָס גליט אַזעלכע אויגן אויס,
נישטאָ אַזאַ קייט, וואָס ציט אַזאַ נשמה אַרויס,
נישטאָ אַזאַ שטיין, וואָס אַזאַ מין געביין צעפּלעט,
נישטאָ אַזאַ שווערד, וואָס אַזאַ מין נאַקן קעפּט — — — —

און זיין שטיוול אויף דיר געטראָטן,
מאַמע מיינע,
גוטע צווישן גוטע,
צווישן בעסטע — בעסטע,
אויף דיר געטראָטן אויף דיר.

און אויף דיינע מיליאָנען שוועסטערן,
און שוועסטערס שוועסטערן און ברידערס ברידערן;
דו ביסט דאָך מאַמע אַזוי גוט געווען,
דו האָסט דאָך מיר געלערנט פון פרידריך שילערס סידור,
אַז אַלע מענטשן זענען ברידער,
און אויך פון יאָהאַן וואָלפגאַנג געטהעס לידער,
אַז איידל זאָל זיין דער מענטש,
און העלף — גרייט און גוט.

זיי האָבן איבער דיר געטראָטן
מיט שטיוול, ווי איבער אַ קופּע שמאַטעס,
און ווי טויטן ליים דיין לעבעדיק לייב געקנאָטן
מיט דרענגער,
און שפּעטער געטריבן מיט הינט
צום גאַז.
באַגלייט האָט דיך נאָר דער אָנגופיקער ווינט,
דיין איינציקער באַגלייטער.
ער האָט דיך אויפגעזוכט אויף דער שוועל
פון פייער־שייטער,
געוואָלט דיר צום לעצטן מאָל געבן אַ גלעט
אויף די אַלטע, די לאַנגע, די שניי־ווייסע האָר.
אָבער דיינע האָר האָט שוין דער נאַצי
אויסגעריסן און אויסגעגאָלט,
מאַטראַצן מיט זיי צו שטאָפּן,
און אויסצושנאָרכן זיך גוט.
ווען ער וועט זיין שיכור פון עמערס מיט יידישן בלוט.

האָט דער ווינט נאָר געגלעט
דיין נאַקעטן שאַרבן —
און איז צו מיט דיר צו דער שוועל
פון דער קאַמער פון גאַז,
און געשעפּטשעט אין אויער דיר שנעל:
אַ גרינגן שטאַרבן.

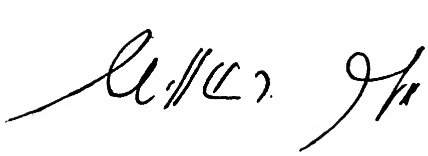
גוט, אַלט קינד מיינס! —
און אויך דער ווינט איז אַנטלאָפן
פון שרעק,
אָבער דו, מאַמע, מיט אַלע דיינע שוועסטערן און שוועסטערס שוועסטערן,
ביסט צו דיין יידישן גורל אַוועק.
נישטאָ אַזוי פיל בלוט אין מיין גוף,
וואָס זאָל אין טרערן מגולגל ווערן
טרערן מיט פייער געזאַלצן,
צו קענען אויסוויינען ביזן סאַמע דנאָ
דעם צער, וואָס דער נאַצי־דייטש האָט דיר געטאָן
אין דער בעלזשעץ־קרעמאַטאָריע,
אַלטע מאַמע מיינע.

נישטאָ אַזאַ אייזן — דעם נאַציס אויגן פון אים אַרויסצוגליען,
נישטאָ אַזאַ קייט — פון זיין האַלדז די נשמה אים אַרויס־צוציען,
נישטאָ אַזאַ שטיין — זיין געביין צו צעפּלעטן,
נישטאָ אַזאַ שווערד — זיין קאָפּ פון זיין נאַקן צו קעפּן.

און נישטאָ אַזאַ חיה,
וואָס זאָל פון מיין זכרון,
אפילו נאָך צוויי־מאָל צען ביטערע יאָרן
פון יעדן טאָג דיך מיט ווי געדענקען
אַלטע, דערשטיקטע מאַמע,
קענען אַרויס פון מיין האַרצן פּרעסן,
מיט שטיקער האַרץ צוזאַמען
די מראה פון דיינע לעצטע רגעס
אין דער בעלזשעץ־קרעמאַטאָריע.

איידל וועט זיין דער מענטש,
און העלף־גרייט און גוט,
און אַלע מענטשן וועלן זיין ברידער,
אָבער פריער מוז פון דער וועלט אַוועק,
אין תהום פון פאַרגעסן
דער לעצטער, לעצטער, לעצטער
טראָפּן פון נאַצי־פאַרסמטן בלוט.

און ביז צו דער דאָזיקער שעה
נישטאָ קיין פאַרגעסן,
נישטאָ, נישטאָ!

כ״א מנחם אב תש״ב זענען ארויסגעפירט געווארן 5000 יידן פון לאנצוט און פון די שכנות׳דיקע שטעטלעך אין פעלקינער וועלדער — צום אומקום.

כ״א אב איז באשטימט געווארן דורך די איבערגעבליבענע פון לאנצוט אין ישראל און די תפוצות אלס א טרויער־טאג צום אנדענקן פון דער לאנצוטער געמיינדע.

ווער קען אויסדריקן און דערציילן די ליידן און פארצווייפלונג פון די קדושים אין זייערע לעצטע מינוטן?..

ווער קען ציילן זייערע טרערן? איז דען פאראן א מענטשלעך אויסדרוק, צו א שריפה־טויט, און וועלכעס ווארט קען איבערגעבן דעם גרויל פון געקעפטע קינדער אין די אויגן פון זייערע עלטערן?

יזכור

זאלן געדענקען לאנצוטער יידן און זייערע קינדער און קינדס־קינדער, די טויזנטער יידן פון זייער קהילה, וואס זענען אויסגעמארדעט געווארן אומשולדיק...

זאלן זיי געדענקען דעם טרויער־טאג לזכר זייער הייליקער קהילה, וואס איז אפגעמעקט געווארן פון דער ערד און אויך זייער גייסטיקע און מאטעריעלע גיטער, וואס זענען צעשטערט געווארן, צעטרימערט און צערויבט...

זאלן זיי געדענקען דעם ברידער־קבר אין פעלקיניע, ווו עס ליגן באהאלטן מענער, פרויען, גרייז גרויע קינד און קייט - ריינע און הייליקע, וואס זענען געשטארבן פון אלערליי מיתות משונות, און זייער אש איז פארשפרייט איבער גאנץ פוילן...

זאלן זיי געדענקען די נשמות פון די שוכני־עפר, וועלכע זענען באהאלטן אין לאנצוטער בית־עלמין פון דורי־דורות, וואס די נאצישע מערדער האבן געשטערט זייער הייליקער רו...

זאלן זיי געדענקען די לאנצוטער יוגנט, וואס איז געפאלן אויף אלע פראנטן אין זייער קאמף מיטן צורר־ישראל.

זאלן זיי געדענקען די לאנצוטער יוגנט וואס האט זיך מוסר נפש געווען און אוועקגעגעבן זייער לעבן אין דעם באפרייאונגס־קריג און אנטשטיין פון מדינת ישראל.

תהיינה נשמות כל הקדושים צרורות בצרור החיים...

יתגדל ויתקדש...

מלך ראוויטש תל־אביב

אויף א לאנצוטער אזכרה

פיל צענדליקער — זיכער, און אפשר טאקע גוטע עטלעכע הונדערט לאנדסמאנשאפטן עקזיסטירן שוין היינט אין מדינת ישראל. איז צווישן די פיל צענדליקער, אפשר הונדערטער לאנדסמאנשאפטן — פאראנען א בני לאנצוט־פארבאנד. און לאנצוט איז א שטעטל — העלפט וועג צווישן מיין שטעטל רעדים און ריישע. און פאראנען א גירטא, אז דער פינצטערער גורל האט כ״א אין חודש אב, אין יאר 1942, צונויפגעטריבן די יידישע באפעלקערונגען פון לאנצוט און רעדים אין אן ארטשאפט מיט דעם נאמען פעלקיניע און דארט האבן זיי עולה געווען אין געמיינזאמען קדושים־קבר אראפ, און באלד ווידער ארויף, ארויף אין די הימלען פון יידישער גבורה דורך קדושה. — — האט א לאנצוטער לאנדסמאן מיכאל וואלצער, זיך דערמאנט אן מיר און אן מיין גורלדיקער בלוט־און אש־קרובהשאפט מיט זיין שטעטל און מיך גערופן אויף דער אזכרה אין תל־אביב, דינסטיק, דעם 9־טן אויגוסט. און מען האט מיך אפילו אויפגערופן צום רעדן. און אזוי ווי איך גלויב אין השארת הנפש (צוזאמען מיט מיין פילאזאף ברוך בר מיכאל דע עספינאזא). האב איך גערעדט וועגן די קדושים. וואס זייערע נשמות זענען באפליגלט מיט די פליגלען פון אליהו הנביא און וואס קענען מיט פיר פליגל־פאך דערגרייכן אלע ארבע פינות העולם, און וואס האבן זיי דען מער צו טון אין די הימלען — זענען זיי אוודאי דא מיט אונז ביי דער אזכרה. מיר גדענקען זיי און בענקען נאך זיי. אוודאי. אבער זיי גדענקען אויך אונז און בענקען נאך אונז... שוין נישט דאס ערשטע מאל רעד איך ענלעך אויף אזכרות, אבער אנדערע זענען פארגעקומען אין אלערליי טיילן פון דער וועלט, אין אלערליי תפוצות. און אט די אזכרה איז אין לאנד פון גילגול מחילות, תחיית המתים. און אז איך האב גערעדט וועגן די אושפיזין־נשמות דא — אויף דער אזכרה — דא — דא — איז פלוצלונג געווארן אזוי שטיל אין מיר און אזוי שטיל אין זאל — אזא שטילקייט האב איך נאך קיינמאל אין מיר נישט געהערט... האט מיך אויף אן אמת מיין מאמע אנגערירט און מיינע מומעס, פעטערס, שוועסטערקינדער פון אונזער צאלרייכער משפחה? אפשר יא — און טייטשט עס ווי אירווילט.

ד״ר נתן קודיש

געווען אמאל א קהילה לאנצוט...

געווען אמאל און איז מער נישטא. דורך דייטשישע רוצחים פארשניטן געווארן, צוזאמען מיטן ברייט־פארצווייגטן בוים — דאס פוילישע יידנטום. אבער איר גדעכעניש וועט אייביק נישט צורו לאזן די הערצער פון דער שארית הפליטה, פון עטלעכע הונדערט לעבנגעבליבענע לאנצוטער יידן, צע־שפרייטע איבער דער גארער וועלט, וואס דער רוב פון זיי געפינט זיך אין אונדזער היימלאנד — אין מדינת ישראל.

וואו איז די שטיק ערד, וואס האט אין זיך איינגע־זאפט דאס בלוט פון די לאנצוטער יידן, און באהאלטן אין זיך זייער הייליקן אש? וואו איז זייער מצבה מיטן פ״נ (פה נטמן)? צי וועט זי, לגבי דעם היסטאריקער פון אונדזער געשיכטע, בלויז פארגרעסערן די צאל פון די פארטיליקטע הייליקע קהילות, אין דער מארטירער־געשיכטע פון יידישן פאלק?

צי וועט דער זכר פון אט דעם יידישן שטעטל לעבן און פארשווינדן מיטן לעצטן לאנצוטער, ווען מען וועט דאס דארט געשטאנען, און ער איז ערגעצוואו אויף דער וועלט פארגאנגען?

זאלן אט די ווייניקע ווערטער זיין דער גרונט צו דער מצבה, וועלכע איז אויפגעשטעלט געווארן אין דעם ספר־הזכרון פאר די קדושי לאנצוט.

אט זע איך די צוויי קוואדראטן פון צוזאמענגעדריקטע הייזער, אויפגעהויבענע און איינגעבויגענע, ארומגערינגלטע דורך צוויי פלעצער — די מערק, און א צאל גאסן און געס־לעך, וואס פארצווייגן זיך ביי די זייטן — דאס איז דאס שטעטל, וואס איז אין לויף פון הונדערטער יארן פאמעלעך אויסגעוואקסן פון א קליינעם ישוב אין מיטלאלטער, וואס האט גערוט צופוסנס ביים פאלאץ פון א מעכטיקן פריץ.

א יידישער ישוב, איינער פון א סך, וואס האט זיך פארווארצלט אין דעם דרומדיקן נידער־פוילן, ארומגערינגלט מיט דערפער און פויערן. דורשטיקע נאך יידיש בלוט און אייגנטום.

אין די לעצטע צענדליקער יאָרן, פאַרן חורבן און אומקום איז די יידישע קהילה אין לאַנצוט דערגאַנגען צום הויכפּונקט פון נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכן אויפשטייג. אינעם ליכט און שאָטן וואָס אין אים, מיט דעם פּאָזיטיוו און נעגאַטיוו וואָס האָבן זיך פאַרקערפּערט אין דעם געראַנגל פאַר יידיש לעבן אין גלות, אויף פרעמדער ערד.

דאָס דאָזיקע יידישע שטעטל, אויסערלעך אַ דרימלדיקס און אַ רואיקס, איז געווען ווי אַ וואַכזאַם קעמערל אינעם גרויסן גוף פון פּוילישן יידנטום, און עס האָבן זיך אין אים אָפּגעשפּיגלט אַלע לעבנס־דערשיינונגען פון פאָלק אין דער פאַר־חורבן־תקופה.

אין אָט דעם יובל פון יאָרן, ביזן חורבן פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום, האָבן זיך געשטויסן און צונויפגעפלאָכטן אַ תקופה אין אַ תקופה, און זיך צוזאַמענגעגאָסן אין איין קאָנצענטרירטער היסטאָרישער תקופה פון יידישן שטייגער, פון קולטורעל־גייסטיקע ווערטן, פון נאַציאָנאַל־סאָציאַלע לעבנס־פאָרמען, וועמענס וואָרצלען שטעקן אין די הונדערטער יאָרן יידישע געשיכטע אין פּוילן.

און אָט איז די וואונדערלעכע געשטאַלט פון אַ ייד, אַ מקובל, וואָס זיינסגלייכן האָט מען געקאָנט זען מיט הונדערטער יאָרן צוריק, אין דעם צענטער פון יידישער קהילה, אין ספרד, אין צפת. און דאָ דער התלהבותדיקער חסיד, וואָס אין זיין שטייגער לעבן און טרוימען, איז ער דער פּראָטאָטיפּ פון דעם חסיד פון בעל־שם־טובס צייטן. אין דער שאַרפער מתנגד, דער בקי בש״ס ופוסקים — איז ממש אַ קאָפּיע פון ווילנער גאונ׳ס תקופה.

און דער זיידענער יינגערמאַן, דער העברעאישער משכיל, מיט זיינע וויכוחים אויף די לאַנצוטער גאַסן — ווי פאַר 100 יאָר צוריק, אין די צייטן פון פּרץ סמאָלענסקין און יהודה לייב גאָרדאָן. ווי אָפּגעזונדערט פון דעם קליינעם קאָלירפולן ציבור, גייט ער זיך אַרום דער האַלב־און־פערטל אַסימילירטער ייד, פּונקט ווי ס׳איז געשען מיט אונדזערע אבות־אבותינו אין די מערב־אייראָפּעישע אַסימילאַציע צענטערן, מיט 200 יאָר צוריק.

אין די לעצטע צענדליקער יאָרן איז די לאַנצוטער יידישע באַפעלקערונג צעשטורעמט געוואָרן דורך אַלע שטרעמונגען, וואָס האָבן געשטראָמט מיט דעם ברייטן טייך פון עפנטלעכן יידישן לעבן אין פּוילן. אָט דער מעכטיקער שטראָם פון נאַציאָנאַלע, געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע באַוועגונגען, האָט אין קליינע שטראָמעלעך אַריינגעבראַכט פון יעדער תנועה קיין לאַנצוט, אָנהויבנדיק פון פאַנאַטיש רעליגיעזע און ענדיקנדיק ביי קולטורעל־פּאָליטישע אַסימילאַטראָן.

פאַר אונדזערע אויגן גייט פאַרביי אַ ריי טיפּן און געשטאַלטן, אין קליינעם פּילפּאַרביקן ציבור: קהילה־פּרנסים, כלל־טוער, רבנים און דיינים, „חובבי־ציון״, ציונים און זייערע שאַטירונגען, בית־המדרש לערנער פון איין זייט און שילער אין דער פּוילישער גימנאַזיע פון דער אַנדערער זייט. דער מלמד און זיין חדר, דער העברעאישער לערער אין זיין מאָדערניזירטן חדר, תלמידים פון נייעם העברעאיש אין די קרייזלעך פון פאַרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אויך דער סאָציאַליסט און דער קאָמוניסט — די וועלט־דערלייזער — אין זייער פאַר אונדז פרעמדער וועלט, האָבן אויך נישט געפעלט. אַזוי האָט געברויזט דאָס שטעטל מיט חלוצים און ציוניסטן־עולים וואָס לעכצן נאָך גאולה אין זייער היימלאַנד — ארץ־ישראל.

און ווי די לאַנצוטער געשטאַלטן, אַזוי אויך אירע אינסטיטוציעס: דער גראָער הקדש, דאָס מרחץ, די קלויז, דעם רב׳ס מנין, דאָס בית־המדרש און די פּרעכטיקע אוראַלטע שול, צדקה־חברות, גמילות־חסדים קאַסע, נייע קהילה, ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און אַלע אירע אָפּצווייגונגען, קאָמיטעטן און קאָמיטעטלעך, יוגנט־גרופּן — פאַרווירקלעכער פון אידייען, נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע, רענעסאַנס־אונטערנעמונגען, אַנשטאַלטן פון קולטור, קונסט און ספּאָרט א.אַ.וו.

אָט די וואונדערבאַרע פאַרבנרייכע גאַלעריע פון געשטאַלטן און אינסטיטוציעס, קומען פון אַלע קהילה־שיכטן — פון פאָלקס־אָרעמקייט, בעלי־מלאכה, קרעמער, סוחרים, בעלי בתים און פרייע פּראָפעסיעס.

אַזוי איז געווען דאָס שטעטלדיקע לעבן, דאָס קאָכנדיקע און בענקנדיקע נאָך מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער דערלייזונג.

זאָל דער ספר־הזכרון זיין אַ מצבה פון דערהויבענע בלעטער, אין וועלכע ס׳זענען איינגעקריצט לעבן און געראַנגל פון דער הייליקער קהילה לאַנצוט — פאַר לאַנצוטער לאַנדסלייט צום געדענקן, פאַר זייערע קינדער און קינדסקינדער.

נפתלי רייך בת־ים

חורבן לאַנצוט

פרייטיק דעם 8־טן סעפּטעמבער 1939 אין אָוונט, האָב איך דורך דעם פענצטער פון מיין שטוב דערזען דעם ערשטן דייטשן פּאַטראָל אין לאַנצוט. ביים סטאַראָסטווע־בנין האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ ריזיקער מיליטער טאַנק. פינצטער, אָן ליכט, שטיל. עס עפנט זיך אַ שווער טירל און מען הערט רעדן דייטש. בליץ שנעל פאַרמאַכט זיך די קלאַפּע. מען הערט אַ באַפעל: „פייער!״ עס איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס מיט אַ פּויליש פּאַטראָל. דער דזשיפּ מיט די פּוילישע סאָלדאַטן איז פאַרברענט געוואָרן. דעם צווייטן טאָג האָבן די גלחים צונויפגעזאַמלט אין זעק די פאַרברענטע קערפּערס. דער טאַנק האָט געגעבן ראַקעטן־סיגנאַלן.

מאָנטיק פרי, דעם 11־טן סעפּטעמבער 1939, זענען די דייטשע חילות אַריינגעקומען אין שטעטל. זיי זענען אָנגעקומען פון ריישער וועג נאָך דעם ווי זיי האָבן פאַריכט די ריישער בריק, וואָס איז געוואָרן אויפגעריסן דורך דייטשע עראָפּלאַן־באָמבעס.

ערב סוכות, 8 אַזייגער פרי, האָבן די דייטשן פאַרזאַמלט די יידן אין הויף פון פּאָליציי־פּאָסטערונעק און אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז ביז 4 נאָכמיטיק, דאַרפן אַלע יידן פאַרלאָזן לאַנצוט. ביים אַרויסגאַנג דורך אַ שמאָל טירל, זענען געשטאַנען פון ביידע זייטן ס.ס.־לייט מיט שטעקנס און אייזנס און האָבן מערדערלעך געשלאָגן די יידן. נעבן מיר זענען געגאַנגען צובלוטיקטע ד״ר מאַרקעל, לאַנגיאָריקער פּרעזעס פון ק.ק.ל. און פּראָפ. עבנער פּאַביאַן.

אָן אימה איז באַפאַלן די יידן. דאָס רוב מענטשן פון שטעטל זענען אַנטלאָפן צו דער רוסישער גרעניץ איבער דעם סאַן און בוג, אַ טייל זענען פאַרבליבן אין די נאָענטע דערפער. אויף דעם וועג זענען אומגעקומען אַ טייל פון די פּליטים. מען האָט געשאָסן אויף זיי פון נידריק פליענדע עראָפּלאַנען. דער לאַנצוטער מאַגיסטראַט האָט אויף אַ ספּעציעל גערופענער זיצונג באַשטעטיקט דעם גרוש. נאָר דער ראַטמאַן גראַף אַלפרעד פּאָטאָצקי, האָט ניט מסכים געווען דערויף. אַ דעלעגאַציע פון יידישע פרויען האָט זיך געווענדעט צו פּאָטאָצקין און געבעטן הילף. ער האָט זיך באַמיט צו העלפן, אָבער זיין אינטערווענץ האָט גאָרנישט געפּועלט. פאַרבליבן זענען אין לאַנצוט נאָר אַלטע, קראַנקע פרויען און קינדער. דעם דריטן טאָג פון גרוש האָבן די פאַרבליבענע לויט אַ געסטאַפּאָ־פאַראָרדנונג זיך רעגיסטרירט. פון בקרוב 3000 יידן, וואָס האָבן געוווינט אין לאַנצוט פאַרן אויסברוך פון קריג, זענען פאַררעגיסטרירט געוואָרן בסך הכל 300 יידן. פון די אַנטלאָפענע זענען אַ טייל פאַרבליבן אין דער אַרומיקער געגנט ווי קאַנטשיגע, ליזשענסק זשילין, א. א. וו.

די וואָס האָבן געוואַנדערט און זיך אַויסבאַהאַלטן אַרום דעם שטעטל אין דער דאָרפישער אומגעגנט, האָבן זיך צעשפּרייט אין אַלע ריכטונגען — מורא האָבנדיק זיך צו דערווייטערן פון דער היים. דערנאָך האָבן זיי זיך ביסלעכווייז צוריק אַריינגעכאַפּט קיין לאַנצוט, אַזוי אַז דער צאָל יידן איז ווידער געווען בערך 1000 נפשות. אַזוי זענען פאַרלאָפן די ערשטע 6 וואָכן פון קריג. די געסטאַפּאָ האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל און אויף איר אָרט איז אָנגעקומען דייטשע זשאַנדערמעריע. דאָס רוב יידן אין שטאָט האָבן פאַרמאָגט אייגענע הייזער בירושה פון דור דורות, וואו אין זייערע קעלערן האָבן זיך געפונען געהיימע באַהעלטענישן, אין וועלכע מען האָט אויסבאַהאַלטן דאָס ביסל פאַרמעגן, סחורה און אַנדערע ווערטזאַכן. פון אָט די באַהאַלטענע סחורות האָבן פיל געשעפט חיונה אין דער שפּעטערדיקער שווערער צייט. מען האָט פאַרקויפט באַהאַלטענע סחורה, כאָטש דער האַנדל איז געווען פאַרבאָטן.

אין די ערשטע טעג, ווען די דייטשן האָבן אַריינמאַרשירט קיין לאַנצוט, האָבן זיי אונטערגעצונדן די אַלטע שול, דאָס פייער האָט זיך אָנגעהויבן פון צפון זייט פון דער צוגעבויטער ווייבער־שול.

— יידן די שול ברענט — די ידיעה האָט זיך בליץ שנעל פונאַנדערגעשפּרייט צווישן די באַהאַלטענע יידן. מיט מסירות נפש איז די שול אָפּגעראַטעוועט געוואָרן. דעם פאַרברענטן חלק האָט מען גלייך צוריק אויפגעבויט. נאָך אַ זאַמלונג פון געלט און בוי־מאַטעריאַלן. אַנטקעגן ר׳ הערשל קרזשעמיניצערס הויז, וואו דער חזן יהושע׳לע האָט געוואוינט, איז געשטאַנען אַן אַלטע חורבה, דאָס אייגנטום פון באַסעכעס. האָט מען פון דאָרט גענומען ציגל און אַנדערע בוי־מאַטעריאַלן. דער הויפּט־בנין פון שול איז ווייניק באַשעדיקט געוואָרן.

דערנאָך איז געשאַפן געוואָרן אַ יידנראַט.

צום ערשטן יידנראַט האָבן געהערט: ד״ר פּאַהאָרילע, שלמה גרינבוים, אליעזר מארדער, יצחק וויינבאַך, לייזער פּאַס, שמואל קעשטעכער, ראָזענבלום, לייזער פּאַפּיאָל, ישראל גערסטן. אַ חוץ וואָס דער יידנראַט האָט צוגעשטעלט אַרבעטס כוחות פאַר די דייטשן, האָט ער באַזאָרגט די געסטאַפּאָ מיט מעבל און מיט אַלץ, וואָס זיי האָבן נאָר געפאָדערט. צו דעם צוועק האָט מען געזאַמלט געלט ביי די יידן. אין די קעלערן פון די אַנטלאָפענע לאַנצוטער יידן האָט דער שטאָט־ראַט געמאַכט רעוויזיעס, געזוכט און געפונען באַהאַלטענע סחורות. די בעסטע און טייערסטע זאַכן, צירונג, ירושה פון דורות, האָבן די שוץ־פּאָליציי געראַבעט פאַר זייערע פּריוואַטע צוועקן. דאָס וואָס איז פאַרבליבן, האָט דער מאַגיסטראַט פאַרקויפט, כלומרשט געפירט חשבונות, רשימות, פאַרשריבן אין ביכער. דאָס געלט פאַר די פאַרקויפטע זאַכן, האָט געדינט צו קויפן מתנות וואָס די דייטשן האָבן געפאָדערט.

קיין לאַנצוט זענען דאַן אָנגעקומען יידישע פּליטים פון לאָדזש און קאַליש — 600 נפשות. ס׳רוב אָרעמע, צעבראָכענע, דערשראָקענע, מיד און מוטלאָז. דער יידנראַט האָט דורכגעפירט אַ הילפס־אַקציע. מען האָט פאַרגעסן אייגענע צרות און געזאַמלט געלט ביי יידן. פון די פּאָליאַקן, אַמאָליקע יידישע שכנים, האָט אַנטייל גענומען אין דער הילפס־אַקציע

נאָר גראַף פאָטאָצקי. וועלכער האָט געשענקט קאַרטאָפל און האָלץ. אויך האָט ער זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט גראַף אָקאָן וועלכער האָט אין נאָמען פון אויסלענדישן רויטן קרייץ איבערגעשיקט 1000 זל׳ פאַר די יידישע פליטים.

אַזוי האָט מען געשאַפן אַ פאָלקס־קיך אין דזיקעווער קלויז, קעגנאיבער פון דער שול. די פליטים ווי אויך לאַנצוטער אָרעמע לייט האָבן דאָרט געקראָגן וואַרעם עסן דריימאָל אין טאָג. אַ חוץ דעם האָט מען געטיילט האָלץ און קוילן. די נויטבאַדערפטיקע לאַנצוטער יידן, וועלכע זענען נישט אָנגעקומען צו דער פאָלקסקיך, האָבן געקריגן צוגעטיילט פראָדוקטן. אַזוי ווי דאָס קויפן ביי די גויים איז געווען פאַרבאָטן, האָט דער יידנראַט געעפנט אַ בעקעריי אין יהושע פלאַשנס הויז. אָנגעפירט מיט דער בעקעריי האָט לייזער פאָס. אַ חוץ דעם איז געווען אַ קאָלאָניאַל געשעפט אָנגעפירט דורך יעקב דערפלער. דער יידנראַט גופא האָט פאַרקויפט צוגעטיילטע ציגאַרעטן. אין פאָסטאַמט איז יידן געווען פאַרבאָטן צו קומען, האָט דער יידנראַט געעפנט אַ פיליע.

דער ערשטער יידנראַט אין לאַנצוט איז אין זיין טעטיקייט און כאַראַקטער געבליבן טריי דער טראַדיציע פון איבערגעגעבענער כלל־טעטיקייט. כדי אויסצופירן זיין אַרבעט האָט דער יידנראַט געזאַמלט שטייערן. פון קולטורעלער אַרבעט האָט מען דאַן ניט געקענט אפילו טראַכטן. דער יידנראַט האָט געקריגן אַ דערלויבעניש, אַז מען מעג דאַווענען אין שול, נאָר מען האָט ניט אויסגענוצט די דערלויבעניש, ווייל אין די שכנותדיקע שטעטלעך דינאָוו און מיעליץ האָבן די ס. ס. אויסגעשאָסן די יידן אין שול ווי אויך אין באָד, מיט אַ תירוץ, אַז דאָרט זענען פאָרגעקומען פאַרזאַמלונגען.

אין ערשטן מלחמה־פעריאָד האָבן די דייטשן געברענגט קיין לאַנצוט געפאַנגענע פוילישע סאָלדאַטן, „איינגעאָרדנט" זיי אין דער רייט־שולע פון גראַף פאָטאָצקי. צווישן די געפאַנגענע זענען געווען אַ צאָל יידן. ביים העלפן אַנטלויפן יידישע סאָלדאַטן און ביים באַהאַלטן זיי, געבן זיי קליידער, כדי זיך צו באַפרייען פון די מונדירן, האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אמתדיקער מסירות נפש די פאַרבליבענע יוגנט פון אַמאָליקע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס.

מיטן אויסברוך פון דייטש־רוסישן קריג איז די לאַגע פון די יידן געוואָרן וואָס אַ מאָל ערגער. מען לעבט אין שטענדיקן פחד, איין גזרה יאָגט די צווייטע. פאַר יעדער קלייניקייט ווערט מען געשאָסן.

די געסטאַפּאָ פון שטעטל האָבן געפאָדערט פאַר זיך גאָלד, זילבער, קליידער און ווערטפולע זאַכן. ביי יעדן באַזוך פון פאָדערן „מתנות" האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט קרבנות. פון די ערשטע קרבנות זענען געווען: יעקב דערפלער, וואָלף יאַסעם (בלעכנער). אהרן קרויט (צושניידער). מען האָט זיי אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. נאָך זיי האָט מען געכאַפּט לייזער איציק גוטמאַן מיט זיין קוזין וואָלף גוטמאַן. זיי האָט מען געשאָסן אין געריכט. אין טאָג ווען עס פלעגן קומען אויף אַ „באַזוך" אין שטעטל די יאַראָסלאַווער געסטאַפּאָ, פלעגט אַן אומבאַשרייבלעכער פחד באַהערשן די יידן. וואו מען האָט נאָר געקענט האָט מען זיך אויסבאַהאַלטן. מיט משה רב יוסף רוקחס זון האָבן די מערדער זיך געשפילט, געהייסן ער זאָל זיי זינגען, קריכן אויף אַלע פיר, טאַנצן. אָנגעזעטיקט דעם סאַדיזם, האָבן זיי אים געשאָסן. אַזוי האָט מען אויסגעהרגעט צענדליקער יידן, צווישן זיי לייביש קערן, לאזער קעשטעכער, אליהו רייך, שמעון וואלצער, ישראל אנמוט, יעקב און לייביש באָט, אַ משפחה פון קראָקע — קרובים ביי לעזער קרעש. אויף דער שוועל פון איר היים האָט מען געשאָסן די פרוי עסטליין מאיר, די סטודענטין סטעמפל פון זשילין. די מערדער האָבן געשטעלט אַ פאָר ציינישע פראַגן די קרבנות, זיי געזאָגט אַז זיי קענען גיין, דאַן האָט מען זיי געשאָסן. דעם ערשטן מאַסן־מאָרד האָט מען אויסגעפירט איבער די צוריק געקערענע פון רוסישן אָקופּאַציע געביט. מען האָט זיי צונויפגעזאַמלט אין געריכט פון שטעטל. אַזייגער איינס ביינאַכט האָט מען זיי אַרויסגעפירט אויף דעם בית־הקברות און דאָרט זיי דערשאָסן. צווישן זיי אַ פאַמיליע פון 9 מענטשן אברהם פעכטער, פייערס אַ שוואָגער פון דאָרף ווישעלוווקע, מלכה וואַסערס איידעם און טאָכטער פון פשעוואָרסק, ברוך וויינבאַך, מאיר ראזמאַרין, שמואל פאפיאל מיט דער פרוי, פרץ וואַסער, יהושע פריי און נאָך צענדליקער אַנדערע.

איינעם פון די קרבנות, וואַסערס איידעם, האָט די קויל געטראָפן אין אויער. פאַר שרעק איז ער געפאַלן ווי טויט. פרוי פעכטער איז פאַרוואונדעט געוואָרן אין דער האַנט. זיי זענען אַ גאַנצע נאַכט געלעגן צווישן די טויטע אין אַ טייך בלוט. שפעט ביי נאַכט זענען זיי צוריק געקומען אין שטעטל. ד״ר יאַדלינסקי האָט געגעבן דער פרוי פעכטער די ערשטע הילף. דער בירגערמייסטער, אַ פאָלקס־דויטש באָנק האָט איר אַרויסגעגעבן אַ דערלויבניש און אַזוי האָט מען זי אַריינגענומען אין ריישער שפיטאָל. ווען די שוץ־פאָליציי פון יאַראָסלאַוו האָט זיך דערוואוסט פון דעם פאַל, האָבן זיי געכאַפּט די לאַנצוטער יידן זעליג קערנער פון דער צעגעלניע, אַלטער ווייס און משה גאָלדאלעס איידעם, אַ שניידער. זיי האָבן אויפגעגראָבן דעם גרויסן ברודער־קבר און איבערגעציילט די קדושים, דאַן זענען זיי אַוועק אין ריישער שפיטאָל, אַרויסגעשלעפט פון דאָרט די פאַרוואונדעטע און זיי דערשאָסן.

די ווענגערס, אַ קאַליקע, מיט קרומע הענט און פיס, איז געלעגן אַ לענגערע צייט אַ האַלב דערשאָסענע אויף דעם בית־הקברות, יאָמערלעך געקרעכצט, געשאָלטן די דייטשן. אַן אימה איז באַפאַלן די קריסטלעכע פאַרבייגייער, האָבן זיי איבערגעגעבן דער דייטשער פאָליציי און זיי האָבן פאַרענדיקט מיט איר פיינלעכן לעבן.

מיטן אַרעסטירן דעם ערשטן יידנראַט אָנהייב יולי 1942, אויף אַ באַראַטונג צונויפגערופן דורך די יאַראָסלאַווער ס.ס.־לייט, האָט זיך אָנגעהויבן דער שנעלער סוף פון דער לאַנצוטער קהילה. שלמה גרינבוים, לאזער מארדער, יצחק וויינבאַך, שמואל קעשטעכער, אַ שוסטער (דעם בעדערס זון), חיים ערטל, האָט מען אַוועקגעפירט קיין יאַראָסלאַוו, אַ קורצע צייט זיך „געשפילט" מיט זיי, זיי אָנגעטאָן פאַרשידענע עינויים, ביז מען האָט זיי דערשאָסן (דעם 16.7, ב׳ אב, 1942)

אויף די פעלדער ביים אַלטן קלויסטער פון די אַננאַ־קאַסערן. פאַר דעם זענען מיר געשטאַנען אין אַ בריוולעכן קאָנטאַקט מיט זיי, פאַר געלט האָט אַ פוילישע פרוי, בלייערס טאָכטער, זיי געבראַכט עסן, ביז מען האָט זיי געצוואונגען זיך אויס־גראָבן דעם אייגענעם קבר און מען האָט זיי אלע דער־הרגעט.

דער בירגערמייסטער באָנק האָט איבערגעגעבן ד״ר פּאַ־האָרילע, ער זאָל נישט גיין צו דער באַראַטונג. אַזויערנאָך האָבן זיך געראַטעוועט לייזער פּאַס, ראָזענבלום, ישראל גערסטן, ד״ר פּאַהאָרילע, לייזער פאפיאל, זאלפין, קערן יאָסל, קאָרנבלוי.

אין צווייטן יידנראַט איז אַריין אויך ראובן נאַדל, יו״ר, פערלמוטער יואל, משה זיגל, פּאַס, ישראל מילראד. פאַר די לעצטע אַקציעס איז אַרויס אַ פאַראָרדנונג, אַז די פאַרבלי־בענע מוזן באַצאָלן אַלע שטייערן־חובות אויך פאַר די יידן, וואָס זענען אַנטלאָפן און פאַר די דערהרגעטע. צו קריגן אַ שטיקל ברויט איז אָנגעקומען מיט סכנות נפשות. פאַר קויפן אַביסל מילך פאַר אַ צוויי יעריק קינד, האָט מען נחמן וואל־צער אַרעסטירט אין טאָג פון דער אויסזידלונג, פאר דער „עבירה״ האָט מען אים אין געריכט דערשאָסן. אין די גע־ציילטע טעג פאַרן גרוש אין פעלקיניע צו דער מאַסן־שחיטה, ווען מען האָט זיך געגרייט צום נאָענטן טויט, האָט זיך דערוועקט אַ קעגנזייטיקע, רירענדע הילף.

עס איז אַרויס דער באַפעל פון איבערזידלען די פאַר־בליבענע לאַנצוטער יידן אין דאָרף פעלקיניע. אין אַ טויט־שטימונג האָבן די יידן אויף גיך גענומען דאָס לעצטע ביסל אָרעמקייט און דעם 3.8.1942, כ״א אב, פאַרלאָזט דאָס שטעטל. אויף דעם לעצטן וועג זענען די לאַנצוטער יידן געגאַנגען ווי אַ געטריבענע סטאַדע, אָן אָפּרו, אויסגעמאַטערט, אין א וואָלקן שטויב. ווען זיי זענען שוין אָנגעקומען אין פעלקיניע, האָבן זיי באַגעגנט צוזאמענגעטריבענע יידן פון אַרומיקע שטעטלעך רעדים, פשעוואָרסק, זשילין, דינאָוו און נאָך. ביי די קלאַנגען פון פאַטעפאָן־מוזיק און דייטשע געלעכטערס, האָבן זיי געזאָגט וידוי און קדיש ביים גרויסן, צוגעגרייטן אָפענעם קבר.

לויט אַ רשימה פון לאַנצוט האָט מען 50 יונגע מענטשן אַרויסגענומען פון די רייען און צוריקגעשיקט אין שטעטל, אַלטע, פרויען און קינדער — 5000 יידן — האָט מען אויס־געשאָסן אין משך פון דער נאַכט. פאַרבליבן איז נאָר איין פרוי, וועלכע איז אַרויס שפעט ביינאַכט פון קבר. בשעת דער אַקציע זענען 100 יידן זיך צעלאָפן און אויסבאַהאַלטן אין אַרומיקע דערפער.

די צוריק געקומענע 50 יידן האָבן געקראָגן פאַפירן און מען האָט זיי אַריינגעזעצט אין אַ ניי געשאַפענעם קלענערן געטאָ אין די הייזער פון קארנבלוי, פייער, צעלנער

אַ גרויסער טייל פון די 100 אַנטלאָפענע האָבן זיך דאַן צוריקגעקערט קיין לאַנצוט. ווען די דייטשע חיות האָבן זיך וועגן דעם דערוואוסט, האָבן זיי צוזאַמען מיט פוילישע פּאַ־ליציאַנטן און שקצים (צווישן זיי שליווינסקי) אַדורכגעפירט סיסטעמאַטישע אָבלאַוועס אין געטאָ, צונויפגעטריבן גרופּנ־ווייז געכאַפּטע יידן. אין גאָרטן ביי רייף און צעלנער האָט מען זיי מערדערלעך געשלאָגן און דערנאָך דערשאָסן. „שמע ישראל״־געשרייען בציבור פון פרויען און מענער, אַלטע און קינדער, האָבן אָנגעפילט די לופט...

דעם 17 אָקטאָבער, 1942, מיטן אַרויסשיקן די לעצטע 50 פאַרבליבענע יידן אין געטאָ שיניעווע, איז געקומען דער סוף פון דער יידישער קהילה לאַנצוט. דאָרט האָט זיך פאַר־ענדיקט דער וועג פון יסורים און קידוש השם פון אונדזער שטעטל לאַנצוט.

פון רעכטס זיצן (יושבים מימין): רוזשקאַ מעכלאָוויטש, לייזער פּאַס, מאַניע שטערנהיים; פון רעכטס שטייען (מימין עומדים): שמעון וואָלקנפעלד, שרה וויינבאַך, רוזשקאַ ליפשיץ, חנה העלזינגער

גראַף פּאָטאָצקי און עד־ראיה צו דער פאַרניכטונג פון לאַנצוטער יידן דורך די נאַציס

אין זיינע זכרונות, וואָס גראַף פּאָטאָצקי האָט פאַרעפנטלעכט אין לאָנדאָן אין יאָר 1959, (Master of Lancut), דערציילט דער לעצטער זון פון דער באַוואוסטער אַריסטאָקראַטישער דינאַסטיע, ווי אַזוי לאַנצוט איז אָקופּירט געוואָרן דורך די היטלעריסטן, זייער אכזריות׳דיקע באַציאונג צו די יידן, זייער פאַרטרייבן פון לאַנצוט א. א. וו. עס איז אַלזאָ אינטערעסאַנט צו ברענגען דאָ עטלעכע אויסצוגן פון דעם דערמאָנטן בוך, וועלכע באַרירן דעם חורבן פון לאַנצוט און דעם אומקום פון אירע יידן, ווייל זיי זענען געשריבן דורך אַ נאָבעלן מענטשן, וועלכער האָט געהאָלפן די אומגליקלעכע און די געפייניקטע אין יענער שרעקלעכער צייט.

1. לאַנצוט ווערט אקופּירט דורך די נאַציס

זיי זענען אַריינמאַרשירט 5 אַזייגער אין דער פרי. ביים פרימאָרגן־שיין האָב איך באַמערקט דאָס פאַרבייגיין פון די קאָמפּאַקטע שורות פון דייטשע סאָלדאַטן ביים פּאַלאַץ אין דער ריכטונג צו מזרח זייט. אַ סך אָפּטיילונגען זענען געווען מעכאַניזירט. מיט פאַרצווייפלונג ממש האָב איך איינגעזען, אַז זייער אויסריכטונג איז פיל בעסער ווי ביי אונדזער פּויּלישן מיליטער. אַ גאַנצן טאָג זענען זיי פאַרבייגעגאַנגען רייענווייז, אין אַן אונענדליכן שטראָם. געווען איז עס זונטיק, און איך מיט מיין מוטער זענען געגאַנגען אין קלויסטער: מיר האָבן געבעטן גאָט פאַר אונדז און פאַר דער שטאָט לאַנצוט, און אונדזער געבעט איז יענעם פרימאָרגן געווען אויפריכטיקער ווי געוויינלעך. באַלד נאָך דעם גאָטעסדינסט האָט מיין מוטער צוזאַמען מיט די נאָנעס און מיטן ד״ר יעדלינסקי געעפנט אַ שפּיטאָל פאַר פאַרוואונדעטע.

נאָכמיטאָג האָט מען מיר געמאָלדן אַז דייטשע אָפיצירן זענען געקומען אין פּאַלץ. איך האָב גלייך באַמערקט, אַז דאָס זענען ס. א. לייט, נאַצעס; זיי זענען געקומען אין באַגלייטונג פון צוויי דאָקטורים, און מיר געמאָלדן אַז זיי האָבן בדעה איינקוואַרטירן אָפיצירן אין פּאַלאַץ.

2. די יידן ווערן פאַרטריבן פון לאַנצוט

די נויט און פּיין פון דער יידישער באַפעלקערונג איז ממש געווען האַרצרייסנד. דעם 26־טן סעפּטעמבער אין דער פרי 1939 האָבן די דייטשן באַפוילן, אַז אַלע יידן מוזן פאַרלאָזן די שטאָט אין משך פון 6 שעה און אַריבערגיין דעם טייך סאַן. די אכזריותדיקייט פון באַפעל האָט געמאַכט אַ שרעקלעכן איינדרוק אויף די ראַטמענער, און זיי האָבן זיך באַמיט ביי די דייטשן מבטל זיין די גזירה. אָבער — אָן רעזולטאַטן. גאַנצע משפחות, צווישן זיי פיל וואָס זענען געווען איינגעוואָרצלטע איינוואוינער פון לאַנצוט זייט דורי דורות, זענען פאַרטריבן געוואָרן פון זייערע הייזער ווי בהמות. אַ טייל פון די פאַרטריבענע האָבן זיך פאַרבאַהאַלטן און נאָכהער געקומען אין פּאַלאַץ בעטן ביי מיר הילף. איך האָב געטאָן וואָס עס איז געווען מעגלעך זיי העלפן אַנטרינען פון זייערע פּייניקער.

3. הילף פאַר די נויטבאַדערפטיקע

ווי נאָר איין דייטשער גענעראַל איז אַרויס פון פּאַלאַץ, איז באַלד געקומען אויף זיין פּלאַץ אַ צווייטער. מען האָט יעדעס מאָל איינקוואַרטירט נייע אָפּטיילונגען. די דייטשן האָבן זיך צעוויסגעלאָזן איבערן לאַנד ווי אַ היישעריק, קאָנפיסקירט עסנוואַרג ביי די פּויערים, און די לאַגע פון די דאָרפישע באַפעלקערונג איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג.

כדי זיי צו העלפן האָב איך געשאַפן אַ „הילפס־קאָמיטעט” און פאַרטיילט אומזיסטע מאָלצייטן פאַר די נויטבאַדערפטיקע. מיין מוטער האָט פיל געהאָלפן די אָרעמע משפחות, וואָס האָבן מורא געהאַט פאַר די דייטשן. עס איז געווען אַ פינסטערע עפּאָכע פאַר אונדז אַלעמען, אָבער אין דער אַלגעמיינער אונזיכערהייט האָב איך דאָך געפונען אַ וועג ווי אַזוי געבן שוץ די אַלע, וואָס איך האָב געפילט פאַר מיין חוב צו העלפן.

דער „הילפס־קאָמיטעט” האָט פאַרטיילט מער ווי 400 מאָלצייטן אַ טאָג.* מיין מוטער האָט געאַרבעט 8 שעה אַ טאָג אין שפּיטאָל און פלעגט קומען אינגאַנצן דערשעפּט אַהיים. איך האָב איר געבעטן זי זאָל זיך ניט אַזוי פיל אָנשטרענגען, אָבער זי האָט מיר נישט געפאָלגט.

4. אַרעסטן אין פּאַלאַץ

דעם 2־טן נאָוועמבער 1941 האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער וואַלד היטער און זיינע צוויי זין זענען פאַרשוואונדן געוואָרן. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט ביי די דייטשן און זיי האָבן מיר געענטפערט, אַז זיי זענען אַרעסטירט. קומענדיק צוריק אין פּאַלאַץ, האָב איך באַמערקט דייטשע פּאָסטנס אין דרויסן און אויך אין פּאַלאַץ גופא. איך האָב געפאָדערט אַן דערקלערונג. די דייטשן האָבן מיר געענטפערט קאַלטבלוטיק: „דער פּאַלאַץ איז אַרומגערינגלט” עטלעכע שעה נאָכדעם האָב איך אַוועקגעשיקט מיין מוטער אין לובאָמירסקיס הויף טירט געוואָרן און אָפּגעשיקט אין אַן אומבאַוואוסטער ריכטונג, און די גיטער פון גראַף טשאַרטאָריסקי זענען קאָנפיסקירט געוואָרן דורך די דייטשן. מורא האָבנדיק אַז קירצלעך וועלן די דייטשן אָנווענדן צו מיר די זעלבע מיטלען, האָב איך אַוועקגעשיקט מיין מוטער אין לובאָמירסקיס הויף אין פּשעוואָרסק, כדי פאַרמיידן פון איר עגמת־נפש.

5. יידישע פליטים אין לאַנצוט

מאַסן יידן אין אַ טרויעריקן צושטאַנד, וועלכע זענען פאַרטריבן געוואָרן פון דייטשלאַנד און מערב פּוילן, האָבן

* ...אַזוי אַרום האָבן די יידישע פאָלקסקיכן אין לאַנצוט באַקומען קאַרטאָפל פון בעסטן סאָרט — דעמאָלט ממש אַן אוצר (ד״ר מיכאל ווייכערט, יידישער אליינהילף).

אַנגעהויבן זיך באַוויזן אין לאַנצוט פאַר ניי־יאָר. זייער נויט איז אוממעגלעך צו באַשרייבן, און עס איז נישט צו פאַרשטיין מיטן שכל דאָס מענטשלעכע שיפלות פון זייערע פייניקער. זייער בעסטיאַליטעט איז אַריבערגעגאַנגען יעדער פאַנטאַזיע, און איז פשוט אומגלויבלעך — אויסער די וואָס האָבן מיט זייערע אייגענע אויגן געזען די יסורים פון די אומשולדיקע מענטשן, מענער, פרויען און קינדער.

6. דאָס פאַרניכטן פון די לאַנצוטער יידן

דער גרויזאַמער ווינטער 1942, האָט פאַרשטאַרקט די ליידן פון פוילישן פאָלק און זיינע ליידן. מענטשן האָבן געליטן פון הונגער אין אַ קאַלטן ווינטער, וואָס האָט זיך פאַרצויגן אויך אין פרילינג. זומערצייט האָבן די נאַציס פאַרשטאַרקט זייערע „אַקציעס" קעגן די יידן. אין מאַנאַט אויגוסט, ווען די דייטשן זענען דערגאַנגען ביז דער וואָלגע, צפון זייט פון סטאַלינגראַד, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס פאַרניכטן פון די לאַנצוטער יידן.

עטלעכע יידישע מענער און פרויען, מער ענערגישע, זענען אַנטרונען פון די „אַקציעס" און אַנטלאָפן אין די וועלדער, און דאָרט באַקומען הילף ביי די פויערים און פאַרטיזאַנער וועלכע זענען געווען טעטיק אין לאַנצוטער קרייז און געוואוינט אין די דערפער. איך האָב באַפוילן מיינע אַגענטן אין אונטערגרונד, אַז זיי זאָלן העלפן די דערמאָנטע יידן און שטערן די „אַקציעס" פון די דייטשן.

מיין באַציאונג צו די פליטים פון נאַצישן טעראָר און צו די פאַרטיזאַנער איז געווען באַקאַנט, און פיל פלעגן קומען ביינאַכט אין פּאַלאַץ בעטן שפּייז, טראָץ דער געפאַר וואָס איז געווען פאַרבונדן דערביי. נישט אַלע זענען געווען פּאַטריאָטן און געיאָגטע דורך די נאַצעס. דאָך פלעגן מיר זיי געבן הילף און שפּייז. איך האָב פאַרגרעסערט די צאָל אַרבעטער אין פּאַלאַץ פון 60 ביז 100, וועלכע האָבן געזאָלט, כלומרשט, רייניקן עפּעטער פאַר די דייטשע סאָלדאַטן. אויף אַזאַ אופן האָב איך געגעבן אַן אויפהאַלט־פּלאַץ פאַר פיל פליטים,** וועלכע וואָלטן אַריינגעפאַלן אין די דייטשע הענט און אַוועקגעשיקט געוואָרן אין קאָנצענטראַציאָנס־לאַגערן.

** ד"ר מיכאל וויכערט אין זיין בוך יידישע אליינהילף, 1939—1945, ז' 292 שרייבט: ...אין לאנצוט האָט גראף פּאָטאָצקיס גיטער פאַרוואַלטונג אָפּגעזאָגט אָנצונעמען יידן, פאַררופנדיק זיך איפן פאַרווער פון אַרבעט־אַמט.

א גרוס פון רוסלאנד

(א בריוו פון משה ראזענבליט הי"ד)

ליבער מיכאל!

דו ווייסט אַוודאי אַז איך בין אין סאָוויעט־רוסלאַנד, פאַרטריבן פון לאַנצוט. איך בין אַוועק פון לאַנצוט (געדענקסטו נאָך אונדזער שטעטל?) דעם 7/9, דעם זיבעטן טאָג פון דער מלחמה. מיר האָבן געמאַכט 510 ק"מ צופוס. מיר זענען דערגאַנגען ביז צו דער רוסישער גרענעץ. כ'בין געלעגן אונטער באָמבעס, אונטער פייער פון מאַשין־געווער. איך ווייס נישט ווי בין איך אַרויס גאַנץ פון דעם גיהינום.

דאָ איז אַ מדינה פון האַרטע מענטשן, אַ וועלט פון האַרטע פנימער, אָפענע פנימער, שטאַרקע שטערנס, זעלטן ווער עס לאַכט. איך לערן די שפּראַך, זי איז מיר פרעמד, ווייל כ'האָב זי קיינמאָל נישט געהערט. אין קינדערס מיילעכלעך קלינגט עס אַזוי ווייך אַרויס דאָסטאָיעווסקי, טאָלסטאָי.

די גרויסקייט פון דער מדינה און די פילפאַרביקייט פאַרדרייט דעם קאָפּ. עפּעס איז מען פיל מיט האָפנונג און מיט פחד פאַר דעם בייעם. וואָס פאַר אַ וועלט גרייט זיך פאַר אונדז? זיי זענען גאָר גוטע מענטשן, זיי טרייבן ניט, יאָגן ניט, דערמאָנען דיך נאָר, אַז מ'דאַרף אַרבעטן, אַרבעטן, אַרבעטן. און דו זעסט ווי פאַר דיינע אויגן ענדערט זיך אַ שטיק לעבן, עס קנוילט זיך עפּעס אַרויס.

אין דרויסן — אַ שטורעם, אַ פייער, אַ גיהינום: די וועלט־מלחמה. אין דער היים דער דייטש, דו ווייסט וואָס עס הייסט נאַצי דייטשלאַנד. 610 יידן דערשאָסן אין פשעמישל, 70 אין דינאָוו, 37 סענדישעוו. און גלאַט דאָס רחמנות געפיל מיט דעם „גוטסקייט" וואָס קוקט זיי אַרויס פון די אויגן... כ'זאָג דיר אַז יידן דאַרפן ווערן לעת־מצוא מערדער, בלוטיקע גואל־הדמ'ס. איך אַליין האָב קיין גרויסע זאַכן ניט געזען, נאָר כ'וואָלט אַזאַ יונגן דייטש מיט אייגענע הענט געשאָסן. דו ווייסט וואָס עס מיינט שיסן צו קינדער און פרויען פון אַ מאַשין געווער, פון אַעראָפּלאַן? ניין, כ'ווינטש דיר ניט, זאָלסט זען ווי מענטשן וועלכע זענען אַנטלאָפן 200 ק"מ פון דער היים, ווערן אויפן וועג דערשאָסן, נישט חלילה פון אַ באָמבע, אַ ערד ציטערניש, ניין, נאָר פון אַ מערדערישע קויל, פון אַ דייטשער ביקס, פון אַעראָפּלאַן. אוי, נקמה! יוסט איז אין באַלעכאָוו, איציק פּאַפּיאַל, איציק גרינבוים אין לעמבערג. 90% לאַנצוטער מענער זענען דאָ. יאָסעק טוכפעלד איז אין קרים. פיל, פיל אין דאָנבאַס.

סאַנדאָוער איז געשטאָרבן אין דאָנבאַס. יאָסל זייפערט איז אין לעמבערג, שיק מיין בריוו צו אַנשיל כ"ץ. גריס אפרים זיסאַפּל (זיין פאָטער איז אין קאַליש). קיין איין לאַנצוטער זאָלסט נישט פאַרפעלן צו גריסן. און שרייב מיר באַלד אַ בריוו גענוי וואָס טוט זיך, דו ווייסט דאָך וואָס און ווען. מיין ווייב און מאַמע, שוועסטער און ברידער מיט די קינדער גריסן דיך.

אויב דו קענסט, שרייב מיין משפחה קיין אַמעריקע, אַז איך לעב און ווינטש זיי אַלעס בעסטע.

זיי געזונט און שטאַרק

דיין משה

3.5.1940

שיינדל קעשטעכער (פרידער) ניו־יאָרק

ווונדן וואס קאנען זיך נישט פארהיילן

איך ווייס נאָך אַליין נישט פון וואַנען עס האָט זיך צו מיר, אַ שוואַכע פרוי, גענומען אַזאַ כוח און עקשנות צו וועלן לעבן, איבערלעבן די שוואַרצע טעג און זען וואָס שפּעטער וועט זיין. אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז וואָס מער די פּעטלע האָט זיך גענומען צוציען ביים האַלדז, אַלץ מער האָט באַהערשט אַ געפיל זיך אַליין צו ראַטעווען. מיין מוח האָט געאַרבעט און געוועבט פאַרשידענע פּלענער, מ׳קאָן זאָגן פּרימיטיווע איינפאַלן, וואָס יעדער פאַרנינפטיקער מענטש וואָלט אין זיי געזען אַ דורכפאַל, און דאָך האָב איך גענומען דעם גורל אין מיין האַנט אַריין.

געווען איז דאָס אין סעפּטעמבער 1942, ווען די דייטשן האָבן ענטגילטיק אַרויסגעטריבן די לאַנצוטער יידן. אַ גרופּע פון 50 לאַנצוטער יידן זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אין שיניוועך געטאָ. דאָס זענען געווען געזונטע מענטשן, וואָס מ׳האָט צוריקגעשיקט פון פעלקינער זאַמל־צענטער (לייען, פאַרניכטונגס־לאַגער). האָב איך זיך אַיינגעשפּאַרט און פּרובירט זיך צו ראַטעווען. געוואוסט האָב איך, אַז דער קאַמף איז אַ שווערער. איך בין געווען אָן געלט, אָן מיטלען צו לעבן, און דער עיקר אָן דאָקומענטן! אָבער מיין אינטואיציע האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז דאָס שטאַרקסטע געווער, מיט וועלכן כ׳וועל זיך קענען פאַרטיידיקן איז — דרייסטקייט. איך האָב דעריבער באַלד אונטערגענומען אַ ריזיקאַלישן שריט און זיך אַריינגעשוואַרצט קיין קראָקע, אין אַן אַרבעטסלאַגער פון פּאָליאַקן, דאָרט איז געווען אַ זאַמל־פּונקט פאַר פּאָליאַקן, וואָס זענען פרייוויליק געפאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. דאָרט בין איך אָנגעגאַנגען אַלס שיקסל און מיט דעם זעלבן טראַנספּאָרט, וואָס די דייטשן האָבן אַרויסגעשיקט די פּאָליאַקן, בין איך געוואָרן מיטגעשיקט און כ׳בין אָנגעקומען קיין בערלין.

אַזוי האָב איך געלעבט צוויי מיט אַ האַלב יאָר אַלס שיקסל אין אַ פּוילישן לאַגער ביז כ׳האָב דערלעבט די באַפרייאונג.

עס זאָגט זיך נאָר אַזוי לייכט „איבערגעלעבט”, אין דעראמת׳ן זענען די צוויי און האַלב יאָר צווישן די „ליבע” פּאָליאַקן געווען אַן אייביקייט פון שרעק און פּיינונגען. יעדער טאָג איז פאַר מיר געווען אַ געראַנגל צווישן לעבן און טויט. איך האָב קיין איין סעקונדע נישט געטאָרט פאַרגעסן זיך צו מאַסקירן. אויף יעדן טריט און שריט האָב איך געמוזט געדענקען ווער איך בין, און וואָס פאַר אַ ראָלע איך דאַרף שפּילן. איך האָב געהאַט דעם פּוילישן נאָמען, וואָס כ׳האָב אָנגענומען און מיין גאַנצע סביבה, צווישן וועלכער איך האָב זיך געמוטשעט. איך האָב גייסטיק פיל געליטן, אָבער אַלץ דערשטיקט אין זיך. ווען עס האָט ווער זיך דערנענטערט צו מיר און אָנגעהויבן פירן מיט מיר אַ געשפּרעך, האָב איך תמיד אַ ציטער געטאָן, טראַכטנדיק — „אוי זי גייט שוין מיר זאָגן ווער איך בין...”. קיין אויסוועג אויף גיין צוריק האָב איך שוין נישט געהאַט. אָבער דאָס אַלץ, וואָס ס׳איז מיט מיר פאָרגעקומען האָט מיר אויסגעזען ווי ס׳וואָלט געווען אַ בייזער חלום. איך האָב אַליין נישט געגלויבט, אין דער ריכטיקייט, אַז כ׳בין דאָ אַהערגעקומען לויט מיין אייגענעם ווילן און דרייסטקייט. און וואָס איז דאָס אייגנטלעך? פּחדנות, אָדער אַ קוואַל פון גבורה, וואָס לאָזט דיך נישט צוליב טאָן דעם שונא? איך האָב נישט מורא געהאַט פאַרן טויט. כ׳האָב אָבער נישט געוואָלט אומקומען דורך די דייטשע מערדער. אַזוי זייענדיק אַליין מיט מיינע געדאנקען, איז מיר ווידער געוואָרן טרויעריק אויפן האַרצן, ווען כ׳האָב אַ טראַכט געטאָן: „פאַר וואָס זאָל איך לעבן און זיי אַלע נישט? פאַר וואָס האָב איך זיך אָפּגעריסן ווי אַ חיה אין פעלד, און פון זיי אַנטלאָפן?” און דאָ האָבן ווי שפּיציקע שפּיזן געשטאָכן מיין האַרץ די ווערטער, וואָס עס האָט מיר געזאָגט אַן אינטעליגענטער פּאָליאַק: „דו דאַרפסט גיין צוזאַמען מיט אַלע. דאָס איז דער גורל פון אייך, יידן!, און קעגן גורל דאַרף מען נישט קעמפן”! איך האָב זיינע ווערטער געדענקט. אָפּטמאָל האָב איך געטראַכט דער דאָקטער איז גערעכט געווען איך האָב באַדויערט דאָס גאַנצע שפּיל, וואָס כ׳האָב זיך אונטערגענומען, און געטראַכט, „ווי ווויל וואָלט מיר געווען, ווען כוואָלט געגאַנגען מיט זיי צוזאַמען”. אָבער דאָס זענען אַלץ געווען געדאַנקען, וועלכע האָבן אויפגעלעבט אין פינצטערע שלאָפלאָזע נעכט, ווען כ׳האָב געמאַכט אַ חשבון הנפש אויפן האַרטן געלעגער. ווי נאָר עס איז געקומען דער טאָג האָב איך ווייטער געמוזט אויפנעמען דעם „בעל כרחך את חיה” און אָנגיין אַלס פּויליש שיקסל... אַזוי פאַרטאָן אין געדאַנקען, האָב איך מיר תמיד פאָרגעשטעלט די זיסע האָפענונג, „ווי גוט וועט מיר זיין ווען איך וועל הויך דאָ צווישן די אַלע פּאָליאַקן קענען אויס־

שרייען: „איך בין אַ זשידאָווקע״ אַרומגעקוקט זיך אין אַלע זייטן האָב איך ווידער אַ ציטער געטאָן: „האָט ווער מיינע געדאַנקען נישט געהערט?״. כ׳האָב קלאָר פאַרשטאַנען אַז אַזאַ אויסגעשריי אין איצטיקן מאָמענט וואָלט אַלץ פאַרענדיקט...

מיט איינמאָל האָט זיך דער בייזער חלום אויסגעוועפּט. די באַפרייאונג איז געקומען!

ערשט איצט האָב איך זיך דערפילט עלנט און שוואַך. דערזעענדיק די דייטשע מפלה, האָב איך אַלץ געצווייפלט: האָב איך טאַקע איבערגעלעבט? אָבער די פרייד איז מיר נישט באַקומען. מיין האַרץ האָט געשניטן, ווען כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז אַלע מיינע נאָענטע זענען אומגעקומען. און ווער בין איך? וואו איז מיין היים? בערלין איז נאָך געווען אַ גרויס שלאַכט פעלד, אין שטאָט זענען געווען טויזנטער צוואַנגס־אַרבעטער, וואָס די דייטשן האָבן געכאַפּט אין די אָקופּירטע לענדער און פאַרשיקט אויף אַרבעט. די רויטע אַרמיי האָט פאַראָרדנט די מענטשן זאָלן פאַרלאָזן בערלין און גיין אין זייערע היימען. מיר זענען געגאַנגען צופוס פון בערלין, אָבער שוין אָן מורא. אויפן וועג האָב איך געטראָפן נאָך אַ יידיש מיידל און איך האָב איר דערציילט מיינע איבערלעבונגען.

...אין אַ רואיקן טאָג זענען פלוצים אַריינגעקומען אין אונדזער לאַגער צוויי געסטאַפּאָ־לייט, זיך געפרעגט אויף מיר און מיך מיטגענומען מיט זיך. איך האָב געטראַכט, אַז דאָס איז די ענדע. זיי האָבן מיך אַריינגעזעצט אין אַ יידישן אַרעסט לאַגער, וואו ס׳זענען געווען יידן, געכאַפּטע אין דער געגנט אַרום בערלין. פון דאָרט האָט מען אַלע אַוועקגעשיקט אין די פאַרניכטונגס לאַגערן. שפּעטער האָבן זיי מיך גענומען אויף אַן אויספאָרשונג. די געסטאַפּאָ לייט האָבן מיר גלייך געזאָגט, אַז אַ פּאָליאַק האָט זיי געמאָלדן, אַז איך בין אַ יידישע, און געהער נישט אין זייער לאַגער. די אויספאָרשונג איז געווען אַ לאַנגע און שווערע. די געסטאַפּאָווצעס האָבן מיר געשטעלט קרייץ־פראַגן, און נישט אַראָפּגעלאָזט פון מיר קיין אויג. זיי האָבן געפאָרשט יעדע באַוועגונג מיינע. ווייזט אויס אַז דאָס האַרץ איז ביי מיר געווען פאַרגליווערט, דאָס פּנים אָן אויסדרוק. איך האָב קאַלט און נאַכלעסיק געענטפערט אויף זייערע פראַגן, ווי נישט מיך מיינט מען... אַזוי האָבן זיי מיך געמוטשעט צוויי טעג, און צום סוף מיך צוריקגעשיקט אין דעם לאַגער פון פּאָליאַקן.

צוריקקומענדיק אין לאַגער האָבן די פּאָליאַקן אויפגעשטעלט די אויגן: „ווי קאָן דאָס אַזאַ פאַל פּאַסירן — אַרויסצוקומען לעבעדיק פון די געסטאַפּאָ?״ דאָס האָט מיר צוגעגעבן מער חשיבות, און זיי האָבן זיך איבערצייגט, אַז איך בין נישט קיין „זשידאָווקע״. אויף מיר האָבן אָבער די צוויי טעג אין די געסטאַפּאָס הענט שרעקלעך געווירקט. איך בין זייער ערנסט קראַנק געוואָרן.

אָבער דאָס איז נישט געווען דער איינציקער פאַל פון אַ פאַרדאַכט אויף מיר, אַז כ׳בין אַ יידישע. מיט אַ צייט שפּעטער האָבן מיך עטלעכע פּאָליאַקן פון לאַנצוטער אומגעגנט דערקענט און אָנגעהויבן שרייען אויף מיר „זשידאָווקאַ״! איך האָב מיך דאַמאָלסט קוים אַרויסגעדרייט מיטן לעבן.

בעת די שווערסטע באָמבאַרדירונגען האָב איך געוואוינט אין בערלין. נישט געווען קיין הויז, וואָס איז איבערגעבליבן גאַנץ. ביי טאָג האָבן באָמבאַרדירט די אַמעריקאַנער און ביי נאַכט די ענגלישע עראָפּלאַנען. די ענגלישע באָמבאַרדירער עסקאַדרעס זענען אָנגעקומען אַזוי פּינקטלעך, 10 אין אָוונט, אַז מהאָט געקענט לויט זיי אָנשטעלן דעם זייגער. הייזער זענען איינגעפאַלן און מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. איך בין צוויי מאָל געווען פאַרשיט אונטער די רואינען פון אַ באָמבאַרדירט הויז. ביים ענדע פון די קאַמפן זענען די רוסן געווען פון איין זייט און די דייטשן פון דער אַנדערער, און מיר אין דערמיט. דאָס פייער האָט זיך געשאָטן פון אַלע זייטן. ווי נאָר די ערשטע קאַמפן האָבן זיך איינגעשטעלט, האָט מען גענומט די שטאָט פאַרלאָזן. דעם 15־טן מאי 1945 האָב איך אָנגעהויבן גיין צופוס פון מערב ביז פּאָזען און פון דאָרט זיך דערשלעפּט ביז לאַנצוט.

אַן אויסגעמוטשעטע, אָן אַ גראָשן געלט, אָן אַ היים, איינע אַליין, בין איך געבליבן שטיין אין מיטן מאַרק און זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע יידישע הייזער, געוואַרט אפשר וועט זיך עפענען אַ טיר און ס׳וועט זיך באַווייזן אַ באַקאַנט יידיש פּנים. אָבער קיין איין באַקאַנט יידיש פּנים האָט זיך נישט באַוויזן! קיין איין ייד האָב איך נישט געזען! אַ ווייטיק האָט געריסן אין מיין האַרץ. איך האָב געפילט, אַז עס פעלט מיר אויס אָטעם. אפשר איז די גאַנצע לופט פאַרגאַזט? אפשר פיל איך די גאַז־לופט פון די אומגעקומענע לאַנצוטער יידן? ס׳האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז כ׳טרעט אויפן אַש פון די פאַרברענטע קדושים. און איך אַליין בין דען אינגאַנצן געבליבן? עפּעס איז דאָך מיין אייגנס אויך פאַרברענט געוואָרן. געפינט זיך דען נישט אַ ביסעלע פון דעם זעלבן גאַז אויך אין מיינע לונגען? ווי קאָן דאָס מעגלעך זיין איך זאָל האָבן מיט מיין אייגענעם נפש אַזוי טרוקן אַרויס? צי וועל איך דען דאָס אַלץ קענען פאַרגעסן?

איך האָב געזוכט אַ מענטש, איך בין געלאָפן אין אַלע לאַנצוטער גאַסן זוכן אַ פריינד, הערן אַ גוט מענטשלעך וואָרט. אַ סך פּאָליאַקן האָבן מיך דערקענט, אָנגעשטעלט מויל און אויערן, צו הערן ווי אַזוי כ׳בין ניצול געוואָרן, אָבער אַנשטאָט אַרויסצוווייזן מיטלייד און גאַסטפריינדלעכקייט, האָבן זיי מיר גאָר געראָטן נישט צו נעכטיקן אין לאַנצוט. „דאָ איז אַ געפאַר פאַר דיר צו נעכטיקן״. „די ייִנגלעך (געמיינט די א־קא באַנדעס) „רייניקן״ אויס די יידן, וואָס באַווייזן זיך פון זייערע באַהעלטענישן״... און אַז איך האָב געפרעגט מיט פאַרוואונדערונג: וואָס? פּאָליאַקן טוען דאָס זעלבע וואָס די דייטשן? האָבן זיי מיר געלאַכט אין די אויגן אַריין און ציניש געענטפערט: „וואָס פאַר אַ זשידאָווקע ביסטו, אַז דו ביסט נישט מיטגעגאַנגען מיט אַלע יידן?״ זיי האָבן געקוקט אויף מיר ווי אויף אַן איבעריקן מענטשן, וואָס האָט נישט קיין רעכט צו לעבן. איך האָב אָבער געזען, אַז דאָס איז נישט קיין שפּאַס. בין איך דעם זעלבן טאָג אַוועק קיין ריישע.

אין ריישע האָב איך געטראָפן אַ ביסל יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט. זיי האָבן זייער לעבן געראַטעוועט אויף פאַרשידענע אופנים. אָבער אויך אין ריישע האָב איך נישט

געקענט לאַנג פֿאַרבלייבן. דעם 16־טן יוני 1945 האָבן די פּאָליאַקן געמאַכט אַ פּאָגראָם אויף יידן. דאָס איז געווען אַ פּאָגראָם, אָרגאַניזירט מיט אַלע אויסגעפּרוווטע מיטלען. זיי האָבן אונטערגעוואָרפֿן אַ טויט קריסטלעך פּויליש קינד אין דער געגנט, ווו יידן האָבן געוווינט און געמאַכט אַן אַלאַרם, אַז יידן האָבן דאָס קינד דערמאָרדעט. גאַנצע באַנדעס פּאָליאַקן האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אין יידישע הייזער און אָנגעהויבן צו שלאָגן יידן. די פּאָליציי האָט קוים מיט שווערע אָנשטרענגונגען באַרואיקט דעם צעבושעוועטן המון. אָבער זייער ציל האָבן די פּאָליאַקן דערגרייכט. די יידן האָבן שוין מורא געהאַט צו בלייבן אין ריישע, און ווייטער געוואַנדערט... איך בין דאַמאָלס אַוועק פֿון ריישע, און געווען אַ קורצע צייט אין קאַטאָוויץ, און פֿון דאָרט צוריק קיין בערלין. דעם 31.12.1947 בין איך אָנגעקומען קיין אַמעריקע.

דער פֿאַרביקער קאַליידיסקאָפּ פֿון אַמעריקאַנער לעבן, די פֿרייהייט און מענטשלעכע באַגריפֿן, זענען אָבער אויך נישט אימשטאַנד מיך צו מאַכן פֿאַרגעסן אין דאָס אַלץ, וואָס עס האָט פּאַסירט מיט מיינע נאָענטע, מיט מיין געבוירן שטעטל, און מיטן אייראָפּעישן יידנטום. איך הער נאָך היינט דאָס געוויין און די תּפֿילות פֿון די מאַמעס מיט די קליינע קינדער אויף די הענט, וואָס זענען געגאַנגען זייער לעצטן וועג קיין פּעלקין. פֿון פֿאָרנט איז דעמאָלט געווען אַן אָפּגרונט, אויף צוריק איז נישט געווען קיין וועג, און אַרום זענען געשטאַנען ווילדע בלוטדאָרשטיקע חיות. אַזוי זענען פֿאַרניכטעט געוואָרן די יידן פֿון לאַנצוט און אומעטום.

נאָר נאַיווע מענטשן קענען זיך וווּנדערן: פֿאַר וואָס מ'האָט נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד? אין אָנהויב 1942 איז שוין אין לאַנצוט נישט געווען קיין איין פֿאַמיליע, אין וועלכע עס זאָלן נישט האָבן אַוועקגעריסן געוואָרן קרבנות. דער מוט איז געפֿאַלן, און יעדער האָט שוין געוואָלט טיילן דעם גורל מיט אַנדערע. נישט געווען דער כּוח זיך אַקעגנצושטעלן. מען האָט געוווּסט, אַז די פּאָליאַקן וועלן נישט צוהעלפֿן די יידן. פֿאַרקערט, זיי האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט, רייך צו ווערן פֿון יידיש פֿאַרמעגן.

אין לאַנצוט זענען געווען יידישע פּליטים פֿון לאָדזש. און צוזאַמען מיט אַ סך לאַנצוטער יידן זענען זיי אַריבער אויף יענער זייט סאַן. דאָס אומגליק איז אָבער געווען, וואָס אַ סך זענען צוריקגעקומען.

נאָך מער פֿון אַלע יידן האָט געהאַט אויסצושטיין די יידישע קהילה. דער אַזויגערופֿענער „יודנראַט" איז געווען פֿאַר אַלעם פֿאַראַנטוואָרטלעך. די לעצטע מיטגלידער פֿון דער לאַנצוטער קהילה (יודנראַט) האָבן די דייטשן געטריבן קיין יאַראָסלאַוו און זיי דאָרט אַריינגעזעצט אין תּפֿיסה. אַזוי האָט מען זיי געמאַטערט מיט הונגער 6 חדשים און דעם 20־טן יולי 1942 אַלע דערשאָסן. איך געדענק גענוי דעם דאַטום, ווייל צווישן די אַרעסטירטע איז געווען מיין ברודער שמואל קעשטעכער איך געדענק אויך אַז עס איז דאָרט אומגעקומען שלמה גרינבוים, לאַזער מאַרדער און טולעק רייכס שוואָגער (איך האָב געשיקט צו זיי אין תּפֿיסה גאַנצע פּעק עסן, ווייל זיי האָבן געליטן הונגער)...

נאָך דעם ווי די מיטגלידער פֿון יודנראַט זענען דערשאָסן געוואָרן, האָט שוין מער קיין יידישע קהילה נישט עקזיסטירט. קיין סך יידן זענען שוין אין לאַנצוט נישט געבליבן, און די וואָס זענען געווען, האָבן אויסגעזען ווי שאָטנס פֿון מענטשן.

אין לאַנצוט האָבן זיך די דייטשע זשאַנדאַרמעריע און געסטאַפּאָ אָפּט מאָל געביטן. אַלע מאָל זענען אָנגעקומען אַנדערע מערדער־ספּעציאַליסטן. עס זענען געווען אַ פּאָר גוט באַקאַנטע רוצחים. איינער פֿון זיי שטייט מיר נאָך היינט פֿאַר די אויגן. דאָס איז געווען אַ רויטהאָריקער דייטש, מיט אַן אָנגעגאָסן פּנים און תּמיד שיכּורע אויגן. ער איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ גרויסן „וואָלף" וואָס האָט אים צוגעהאָלפֿן צו זיינע בלוטיקע פֿאַרברעכנס. דער „רויטער" איז געווען אַ ווילדער מערדער. ווו נאָר ער האָט געזען אַ ייד, האָט ער גלייך אָנגערייצט דעם הונט. דער הונט האָט זיך געוואָרפֿן אויפֿן קרבן, געביסן און אַרויסגעריסן פֿון אים שטיקער פֿלייש, און ער, דער בעל הבית פֿון הונט, איז געשטאַנען און מיט פֿאַרגעניגן זיך צוגעקוקט. אַז דער קרבן זיינער איז שוין געווען האַלב צעריסן, האָט דער זשאַנדאַרם פֿאַמעלעך אַרויסגעצויגן דעם לאַנגן רעוואָלווער און פֿאַרענדיקט דעם יידנס לעבן מיט אַריינשיסן אים אַ קויל אין קאָפּ. איך געדענק נאָך נעמען פֿון די יידן וואָס דער רויטער דייטש האָט דערמאָרדעט: אליהו רייך, יעקב באָט, מיין קוזין אליעזר קעשטעכער, ליפּע קאָרנבלומס פֿרוי און אַנדערע. אין דער זעלבער צייט איז אויך דערשאָסן געוואָרן שמעון וואַלצער, דער ברודער פֿון מיכאל וואַלצער. מיכאל וואַלצערס שוועסטער חייטשע האָט זיך געפּרוּווט ראַטעווען. זי האָט זיך איבערגעטאָן פֿאַר אַ נאָנע, און אַוועק צו אירס אַ פֿעטער. אין אַן אַנדערע שטאָט. אָבער דאָרט האָט זי אויך נישט אויסגעמיטן דער גורל און זי איז צוזאַמען מיט די דאָרטיקע יידן אומגעקומען.

נאָך איין סאַדיסטישער מערדער האָט געבושעוועט אין לאַנצוט. זיין טרייפֿענער נאָמען איז געווען יוזעף קאָקאָט (אַזוי האָט מען אים גערופֿן). אָבער אים האָט מען געכאַפּט נאָך דער באַפֿרייאונג, און ער האָט זיכער באַקומען זיין פֿאַרדינטן אורטייל.

עס איז אמת, אַז עס זענען געווען געציילטע פֿאַלן, ווען פּאָליאַקן האָבן געהאָלפֿן יידן זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער עס זענען געווען אַ סך פּאָליאַקן וואָס האָבן צוגעהאָלפֿן די דייטשן אויסצוגעפֿינען די באַהאַלטענע יידן.

איך וויל אויך דערמאָנען די צענדליקער לאַנצוטער יידישע פֿאַמיליעס, וואָס האָבן נישט געוואָלט גיין קיין פּעלקיניע, און געפּרוּווט אַנטלויפֿן אין די דערפֿער, זיך דאָרטן אויסבאַהאַלטן.

עדה פניק־קאָרנבלאָו־באָט קרית־חיים

אין געטאָס און לאַגערן

די מאַמע (עדה פעניק) מיטן קינד (שלמה באָט)

איך בין געבוירן געוואָרן אין לאַנצוט, דעם 6־טן אָקטאָבער 1916, אַלס טאָכטער פון שמואל הערש קאָרנבלוי און אַמאַליא (פון צוהויז — לייענער). פון מיינע לעבן געבליבענע שוועסטער בלומה וואוינט אין ישראל, פרידא אין אַמעריקע, און פעסיע איז אומגעקומען אין דער צייט פון דער היטלער אָקופּאַציע. פון מיינע אומגעקומענע ברידער, איז חיים דערהרגעט געוואָרן דורך אַ גוי אין מאַרקאָווע. יוסף ישראל, אפרים און שלמה לייב זענען אומגעקומען פון היטלעריסטישע הענט.

איך האָב באַזוכט די האַנדלסשול אין לאַנצוט און דאָרט געווען ביים אויסברוך פון קריג. נאָך דער מלחמה האָב איך צוריקגעקערט אין יאָר 1945 קיין פוילן. אין יאָר 1951 בין איך געקומען מיט מיין פאַמיליע קיין ישראל.

לאַנצוט — די ערשטע אויסזידלונג

לאַנצוט האָט געציילט פאַרן קריג 8 טויזנט מענטשן. ס׳רוב יידן זענען געווען סוחרים און אינהאַבער פון געשעפטן. די יוגנט איז געווען אָרגאַניזירט אין ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, פון וועלכע די שטאַרקסטע זענען געווען די אַלגעמיינע ציוניסטן. די יידן האָבן זיך אויך באַשעפטיקט אַלס מעקלער און ליפעראַנטן ביים גוט פון גראַף פּאָטאָצקי, צו וועמען עס האָבן געהערט די צעגעלניע, מילן, בראַוואַרניעס, ליקער־פאַבריקן. איך בין געווען אַ מיטגליד אין דער אָרגאַניזאַציע „עקיבא". ס׳זיינען אויך געווען אין לאַנצוט יידישע ספּאָרטקלובן, אַ יידישע ביבליאָטעק, אַן אָרקעסטער.

ווען די דייטשן זענען אַריין קיין לאַנצוט אין סעפּטעמבער 1939 איז אַ שרעק באַפאַלן די יידישע באַפעלקערונג, אָבער מען האָט זיך געטרייסט, אַז די דייטשן זענען דאָך אַ פאָלק פון קולטור, ווער ס׳וועט זיין לאָיאַל צו זיי, דעם וועט גאָרניט געשען.

וואָס אַן אמת — די ערשטע טעג זענען אַריבער אָן עקסצעסן. מיין שוועגערין איז גראָד געשטאָרבן ביים אַריינקומען פון די דייטשן. איר לויה איז אַריבער רואיק אָן געוואַלטאַקטן.

באַלד אָבער האָבן די דייטשן אָנגעהויבן נעמען יידן צו גראָבן ראָוועס. ביים פאַרשיטן די ראָוועס אויפן רינעק, האָבן די דייטשן געהייסן די יידן טאַנצן. מען האָט זיי גענויט אויספירן פאַרשידענע דערנידערנדיקע אַרבעטן, זיי אויסגעלאַכט און געמוטשעט. חוץ דעם האָבן די דייטשן באַפוילן אָפּגעבן די שליסלען פון יידישע געשעפטן, אַרויפגעלייגט קאָנטריבוציעס און פאַראָרדנט טראָגן אַ באַנד מיטן „מגן דוד".

האַרבסט 1939 איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע יידן דאַרפן פאַרלאָזן תיכף לאַנצוט מיטן טייך סאַן קיין רוסלאַנד. דורך דער פּראָטעקציע פון גראַף פּאָטאָצקי זענען פאַרבליבן עטלעכע יידישע פאַמיליעס, צווישן זיי, אויך אונדזער משפחה. מיין פאָטער איז געווען פון באַרוף אַ שוסטער. צוזאַמען מיט אים איז פאַרבליבן די מאַמע און מיר, זעקס געשוויסטער. די יידן איז דערלויבט געווען מיטנעמען זייערע זאַכן אויף פורן, אָבער די גויים האָבן פאַרלאַנגט זייער אַ סך געלט פאַר די פורן, און נישט אַלע האָבן געקאָנט באַצאָלן.

אַ טייל יידן האָבן זיך באַהאַלטן און דערנאָך זענען זיי אַרויס פון די באַהעלטענישן און זיך אויסגעמישט מיט די וועלכע עס איז דערלויבט געווען צו בלייבן. נאָך אַ געוויסער צייט האָבן די דייטשן אַריבערגעפירט קיין לאַנצוט עטלעכע הונדערט יידן פון לאָדזש און קאַליש. אַ טייל פון זיי זענען געקומען מיט זאַכן, אָבער ס׳רוב זענען געווען אָרעם. די פאַרלאָזטע וואוינונגען, וועלכע מען האָט זיי צוגעטיילט, זענען געווען אויסגערויבט שוין פון פריער דורך די היטלעריסטן און פאָליאַקן. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער הונגער.

אין 1940 האָבן די יידן נאָך געוואוינט אין זייערע וואוינונגען, אָבער זיי אַליין האָבן זיך צוזאַמענגעדריינגט אויף איין פלאַץ, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט צו וואוינען אין אָפּגעלעגענע פערטלען פון דער שטאָט. אַרויסגיין אין גאַס איז געווען פאַרבונדן מיט סכנות: די דייטשן האָבן אָנגעהויבן כאַפּן יידן און ס׳איז געווען גלייכער נישט אַריינצופאַלן צו די היטלעריסטן אין די הענט. אייגנטלעך איז נישט געווען אפילו נאָך וואָס אַרויסצוגיין פון די הייזער, ווייל עס איז שוין סיי ווי סיי פאַרבאָטן געווען צו האַנדלען.

די געסטאַפּאָ

נאָך אַ שטיקל צייט האָבן זיך אומגעקערט אַ גרופּע יידן, וועלכע זענען אַריבערגעפאָרן מיטן סאַן. די היטלעריסטן האָבן זיי גלייך פאַרנומען אויפן בית הקברות און זיי דאָרט דערשאָסן. פון 48 קרבנות האָבן זיך געראַטעוועט נאָר אַ פרוי (פערטער) און אַ מאַן (וואַסער), וועלכע זענען געווען

פֿאַרוואונדעט און די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געמיינט אַז זיי לעבן נישט מער. ביינאַכט האָבן זיי זיך אַרויסבאַקומען פֿון דעם באַרג מתים און זענען אַנטלאָפֿן. די פֿרוי האָט געהאַט אַ דורכגעשאָסענע האַנט. אַ פּוילישער דאָקטאָר (ד״ר יעדלינסקי) האָט איר געמאַכט אַ באַנדאַזש און זי אָפּגעשיקט קיין זשעשאָוו אין שפּיטאָל. אָבער עמיצער האָט איר געמסר׳ט אין דער געסטאַפּאָ אין לאַנצוט און מען האָט זי דערשאָסן.

אין לאַנצוט האָבן זיך דעמאָלט אויסבאַהאַלטן צווישן די געוויקסן 11 יידן פֿון הינטער סאַן. פּוילישע גויים האָבן זיי דערזען און געמסר׳ט. מען האָט זיי אַלע אויסגעשאָסן. געטאָן האָט עס אַ געסטאַפּאָ־מאַן קאָקאָט. נאָכן שיסן האָט ער די טויטע געטאָפּט דעם פּולס, כדי זיך איבערצייגן, אַז זיינע קרבנות לעבן ניט מער. דער דאָזיקער האַננעמאַן איז געווען די שרעק פֿון די יידן אין לאַנצוט. ווען ער פֿלעגט אַרויסגיין אין גאַס, איז יעדער פֿאַר אים אַנטלאָפֿן. יעדן טאָג האָט ער געמוזט עמעצן דערשיסן.

איינמאָל, געווען איז עס אין יאָר 1942, איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז קאָקאָט גייט מיט צוויי געסטאַפּאָ־לייט. מיין מומע מיט די טעכטער זענען אַרויסגעלאָפֿן פֿון דער וואוינונג. אויף דער גאַס האָבן זיי באַמערקט, אַז די מומע האָט אין איילעניש פֿאַרגעסן אָנצוטאָן דעם באַנד אויפֿן אָרעם. די טעכטער האָבן זי גענומען אונטערן אָרעם, כדי מען זאָל נישט באַמערקן, אַז עס פֿעלט דער באַנד. אָבער קאָקאָט האָט דאָס באַמערקט. ער איז זיי נאָכגעלאָפֿן און דערשאָסן די מאַמע אויף די הענט פֿון אירע טעכטער.

איך בין אויך איינמאָל אַנטלאָפֿן פֿון קאָקאָטן, איך האָב מיך באַהאַלטן אין דער אַפּטייק. פֿון פֿענצטער האָב איך באַמערקט ווי קאָקאָט פֿירט אַרויס פֿון שכנהתדיקן הויז טראָמפּעטערן און זיין פֿרוי, ער האָט אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און זיי ביידע אויפֿן אָרט דערשאָסן. איך געדענק אַז אויף דעם אָרט איז געוואַקסן אַ באַרנע־בוים. קאָקאָט האָט מיט דערזעלבער האַנט מיט וועלכער ער האָט נאָר וואָס דערשאָסן צוויי מענטשן, אַראָפּגעריסן אַ באַרנע פֿון בוים און זי מיט אַפּעטיט אויפֿגעגעסן. קאָקאָט האָט אויך געהרג׳עט פּאָליאַקן.

אַן ענלעכער אויסוואורף איז געווען דער היטלעריס־טישער זשאַנדאַרמעריע־קאָמענדאַנט, זיין נאָמען געדענק איך נישט. ער איז געווען אַ געלער און די יידן האָבן אים גערופֿן „דער געלער״. הרג׳ענען יידן איז ביי אים געווען אַ ספּאָרט. ער האָט געהרגעט אין ווייסע הענטשקעס. אָן די הענטשקעס איז ער נישט אַרויסגעגאַנגען אויף זיינע בלוטיקע פּאָלאָוואַ־ניעס. ער האָט אויף זיך אַליין געזאָגט: איך בין אַ פֿאַר־ברעכער און האָב יעצט די געלעגנהייט זיך אויסצולעבן.

איינער פֿון די ערשטע קרבנות פֿון דער געסטאַפּאָ איז געווען מיין מאַן יעקב באָט און זיין ברודער לעאָן. פֿאַר דער מלחמה זענען מיר געווען פֿאַרמעגלעכע מענטשן. מיר האָבן געהאַט אַ מיל און אַ טאַרטאַק און געוואוינט אויף פּאָדוויעזשיניעץ, דריי קילאָמעטער פֿון לאַנצוט. ווען די דייטשן האָבן פֿאַרנומען אונדזער געגענט האָבן זיי אָפּגעגעבן די מיל און דעם טאַרטאַק אונטער דער פֿאַרוואַלטונג פֿון „טרויהאַנדל״, יאַן דעלאַנג, אַ פֿאָלקסדויטשער. עס איז דאָרט געווען אַ גרויס פֿאַרמעגן: בוימאַטעריאַלן, אַ סך תבואות. מיין מאַן און דער שוואָגער האָבן דאָרט באַקומען אַ באַשעפֿטיגונג. דעלאַנג האָט פֿאַרקויפֿט אַ סך סחורה און פֿאַרן צוגענומענעם געלט זיך אָנגעקויפֿט גאָלד. מיין מאַן און דער שוואָגער האָבן געוואוסט דערפֿון, און דעלאַנג האָט מורא געהאַט זיי זאָלן אים נישט אויסגעבן.

שבת הגדול 1942 זענען געקומען צו דעלאַנגען די געסטאַפּאָ־לייט קאָקאָט, שמידטקע, קריטצינגער און געטרונ־קען אַ גאַנצן טאָג. אויפֿדערנאַכט בין איך געווען מיטן מאַן ביים שוואָגער. זענען געקומען די געסטאַפּאָ־לייט און געפֿרעגט צו דאָס זענען די ברידער באָט. דערנאָך האָבן זיי שרעקלעך געשלאָגן מיין מאַן און דעם שוואָגער. אין אַ געוויסן מאָמענט איז מיין מאַן אַרויסגעשפּרונגען דורכן פֿענסטער. איך האָב דערהערט אַ שאָס. דער שוואָגער איז נאָכגעשפּרונגען דעם ברודער. איך האָב דערהערט אַ צווייטן שאָס. איך בין אַנטלאָפֿן צו די עלטערן. צוזאַמען מיט אַנדערע און מיט די ברידער האָבן מיר אַ גאַנצע נאַכט אַרומגעזוכט מיין מאַן און דעם שוואָגער. מיר האָבן אָבער אפֿילו ניט געפֿונען אַ שפּור פֿון זיי. איך בין אַוועק אַ פֿאַרצווייפֿלטע צו דעם קאָמענדאַנט און ער האָט מיר געזאָגט — „זוכן זי איינען פֿרישן גראַב נעבן דער זעגעמיהלע״.

מיר האָבן אויסגעגראָבן זייערע טויטע קערפּערס און געבראַכט צו פֿירן אויפֿן היילִיקן אָרט. אויך אויף דערצו האָט מען באַדאַרפֿט אויסנוצן פּראָטעקציע. דערנאָך האָבן מיר דערציילט די גויים, אַז די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געכאַפּט מיין מאַן אַ לעבעדיקן. זיי האָבן אים געהייסן אויסגראָבן אַ גרוב פֿאַרן ברודער. ער האָט אָפּגעזאָגט און זיך געוואָרפֿן אויף די מערדער. זיי האָבן אים אַוועקגעלייגט אויפֿן טויטן קערפּער פֿון זיין ברודער, און אַזוי דערשאָסן.

אין פּעלקינער וואַלד

אין 1941 האָט זיך שוין די סיטואַציע פֿון די יידן זייער פֿאַרערגערט, אָבער אין יאָר 1942 האָבן זיך אָנגעהויבן די אמת׳ע שחיטות. מען האָט אַרויסגעטריבן די יידן פֿון די שטעט און פֿון די דערפֿער און זיי אויסגעהרגעט אין פּעל־קינער וואַלד.

איך געדענק דעם רב פֿון מיעליץ. געווען איז ער נאָך אַ יונגער מענטש, געוואוינט אויפֿ׳ן רינעק. ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסזידלונג״, האָט ער זיך אָנגעטאָן דעם קיטל און איז אַרומגעגאַנגען די גאַנצע נאַכט און געקלאַפּט אין די פֿענצטער:

— יידן דאַוונט! יידן זאָגט וידוי!

ווען אין דער פֿרי זענען צו אים אַריינגעקומען די מער־דער, האָט ער אַראָפּגענומען דעם הוט און דערנאָך זיך געוואָרפֿן אויפֿן ס. ס. מאַן און אים געשליידערט צו דער ערד: — אַצינד קענט איר מיך דערהרגענען — האָט ער געזאָגט.

אויף איין אויסזידלונג האָט מען געהייסן אַלע יידן זיך פֿאַרזאַמלען אויפֿן גימנאַזיע־הויף. די זאַכן האָט מען באַדאַרפֿט

מיט זיך מיטנעמען. די יידן האָט מען דערנאָך פאַרלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט קיין פעלקין וואו מען האָט זיי דערנאָך אין וואַלד אויסגעשאָסן. 50 יונגע יידן האָט מען דערלויבט זיך אומקערן קיין לאַנצוט. נישט אַלע האָבן געוואוסט אַז זיי פאָרן צום טויט. ווער עס וויל האָט געקאָנט זיך דינגען אַ בריטשקע און אַליין פאָרן אין וואַלד. די פאַרוואונדעטע מאנדשיין איז געלעגן אונטער אַ באַרג מתים. ווען די היטלעריסטן זענען אַוועק פון דאָרט, איז זי אַרויסגעקראָכן און אַזוי איז זי געבליבן לעבן.

נאָך די צוויי לעצטע „אויסזידלונגען" האָבן די דייטשן פּראָקלאַמירט לאַנצוט אַלס „יודנריין".

געטאָ אין שיניווע

די רעשט יידן פון לאַנצוט, קאַנטשיגע, לעזשאַנסק, פּשעוואָרסק, און יאַראָסלאַוו האָבן זיך גרופּירט אין שיניווע. דער געטאָ איז געווען אָפּגעצוימט, ס'האָבן אים געהיט פּוילישע פּאָליציאַנטן. די דייטשן האָבן פאַרעפנטלעכט אַן אויפרוף, אַז אין שיניווע איז איינגעפירט געוואָרן אַ געטאָ און אַלע יידן קענען אַרויסגיין פון זייערע באַהעלטענישן און זיך דאָרט באַזעצן. די אויסבאַהאַלטענע האָבן געגלויבט דעם אויפרוף און זענען אַריבער אין שיניווע. נאָך עטלעכע טעג זענען אין געטאָ אַריינגעקומען היטלעריסטן און אויפן אָרט אויסגעשאָסן די מיטגלידער פון יודנראַט. דער לעצטער פּרעזידענט פון יודנראַט איז געווען מג' נאַדל. די יוגנט האָט מען איבערגעפירט קיין יאַראָסלאַוו. מען האָט זיי געהייסן דאָרט רייניקן די שטאַלן און טאָן פאַרשידענע אַנדערע אַרבעטן, דערנאָך האָט מען זיי אַלע אויסגעשאָסן.

אויף דער אַרישער זייט

אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ אין שיניווע, איז מיין שוועסטער אַנטלאָפן קיין דייטשלאַנד, און איך מיט אַ דריי־יאָריק קינד — קיין קראָקע. מיין פאָטער האָט באַצאָלט אַ פירער, וועלכער האָט מיך באַדאַרפט באַגלייטן אַהינצו. אויפן וועג האָט מיין באַגלייטער זיך אָנגעטרונקען און מיר געדראָט, אַז ער וועט מיך אויסגעבן. איך האָב געהאַט מיט אים אַ סך צרות.

פאָרענדיק פון שיניווע קיין קראָקע, בין איך דורכגעפאָרן דורך סאנדאָמיערז. אויף אַ זייטיקע ליניע זענען דאָרט געשטאַנען פאַרמאַכטע וואַגאָנען, פון וועלכע עס האָבן זיך געהערט קרעכצן און געשרייען אויף יידיש. יידן האָבן געשריען: וואַסער! מיר ווערן דערשטיקט! און די פּאָליאַקן האָבן געלאַכט און געזאָגט: יידן פאָרן קיין פּאַלעסטינע

איך האָב געהערט אַז אַלע יידן פון שיניווע האָט מען ליקווידירט.

איך האָב שוין ניט געקענט מער אויסהאַלטן פון די דראָאונגען און שיקאַנעס פון שיכורן באַגלייטער, און אויף איינע פון די סטאַנציעס בין איך פון אים אַנטלאָפן. ווי ס'איז בין איך דערפאָרן ביז קראָקע. איך האָב געהאַט דעם אַדרעס פון דעם אַרטיסט מיאַרקי, וועלכן עס האָט מיר געגעבן אין לאַנצוט דער ד"ר זיס. איך בין אַלזאָ געגאַנגען צו מיאַרקין, אָבער ער האָט מיר געזאָגט אַז אין דעם הויז געפינט זיך אַ פאָלקסדויטש, און דער אָרט איז נישט זיכער. צו דעם אַלעמען איז מיין קינד קראַנק געוואָרן. דעמאָלט האָט מיר אַרויסגעהאָלפן אַ געוויסע פרוי אירענע. זי האָט מיר פאָרגעלייגט פאַרבלייבן ביי איר אין וואוינונג, ביז דאָס קינד וועט געזונט ווערן. די פרוי אירענע איז געווען די פרוי (אָדער די געליבטע) פון דעם אַרטיסט־מאַלער זיגמונד קרול. ער האָט מיך אויפגענומען גאַסטפריינטלעך, ער האָט אפילו געוואָלט מאָלן מיין בילד („די מאַמע מיטן קינד"). אָבער ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז איך בין אַ יידישקע, האָט ער זיך דערשראָקן און אַנטלאָפן צוזאַמען מיט זיין שוועסטער.

— איך וועל די פאַני ניט אַרויסוואַרפן מיטן קינד אויף דער גאַס — האָט מיר געזאָגט די פרוי אירענע. זי האָט געבראַכט אַ דאָקטאָר און ער האָט מיר אויסגעהיילט דאָס קינד. דערנאָך האָט זי אויסגעזוכט עפּעס אַ פרוי, מיט וועלכער איך בין אַרויסגעפאָרן קיין וואַרשע, צו אירער אַ באַקאַנטער. דער באַקאַנטער אין וואַרשע איז געווען קאָמענדאַנט ביי דער פּאָליציי, געוואוינט אויף פעלצאָוו. איך האָב מיך ביי אים אויסבאַהאַלטן אַ וואָך צייט. דערנאָך אָבער האָב איך געמוזט פאַרלאָזן זיין וואוינונג. איך האָב מיך אומגעקערט צו די מיאַרקי'ס קיין קראָקע.

רוזשאַ מיאַרקאָוואַ האָט מיך אַרויסגעפירט קיין וויאַטראָוויץ (פּאָוויאַט נאָווי סאָנדז). דאָרט האָט געוואוינט איר מוטער. קיינער אין דאָרף, אפילו נישט רוזשעס מאַמע, האָבן געוואוסט אַז איך בין אַ יידין. ס'האָט געהייסן אַז איך בין די פרוי פון אַ אָפיציר און איך וואוין צוליב דעם קינדס געזונטהייט אויפן דאָרף. אין וויאַטראָוויץ האָב איך פאַרבראַכט אַ חודש. מען האָט מיך גערופן די „פאַני" פון דער שטאָט. אַזוי ווי עס האָט נישט געפּאַסט, אַז די פרוי פון אַ אָפיציר אין דער געפאַנגענשאַפט זאָל האָבן געלט. האָב איך געדרייט שטריק. רוזשע איז געקומען, האָט זיי גענומען קיין קראָקע און זיי דאָרט פאַרקויפט, און פאַר דעם באַקומענעם געלט געקויפט פאַר מיר פּראָוויאַנט. איך בין דאָרט געגאַנגען אין קלויסטער, אויף גאָטעסדינסטן און קאָמונע. איך האָב געהאַט מיט דעם צרות, ווייל אָפּט האָב איך נישט געוואוסט ווי אַזוי זיך אויפצופירן. איינמאָל איז צו מיר צוגעקומען דער גלח און מיר געגעבן אַ טעלערל. איך האָב עס צוגענומען און דערנאָך ביים אַרויסגיין, פרעגט מיך פאַרוואונדערט מיין באַלעבאָסטע: די פאַני האָט צוגענומען די הייליגע קאָמונע, צי האָט איר זיך פריער מתודה געווען? איך האָב נישט געזען איר זאָלט האָבן פריער געגאַנגען מתודה זיין. איך האָב איר געענטפערט שנעל אַז איך האָב מיך נאָך אין קראָקע מתודה געווען. איינמאָל האָט מען באַדאַרפט גיין קיין טראַפּיע אין קלויסטער. איך האָב נישט געקאָנט איבערלאָזן דאָס קינד, ווייל מען וואָלט געוועזן דערקענט אַז עס איז אַ ייד. האָב איך עס מיטגענומען, כאָטש אַלע האָבן זיך געוואונדערט.

אין וויאַטראָוויעץ האָט געהערשט אַ שרעקלעכע אָרעמקייט. כאָטש איך האָב אַכטונג געגעבן די גויים זאָלן זיך נישט דערוויסן אַז איך האָב געלט, דאָך האָב איך געפילט אַז זיי אָבסערווירן מיך. איינמאָל האָב איך געגעבן אַ צו גרויסע

נדבה אויפֿן קלויסטער. אַן אַנדערש מאָל האָט אַרויסגערופֿן אַ פֿאַרדאַכט, אַז איך נעם יעדן טאָג פֿאַרן קינד אַ האַלבן ליטער מילך. דאָס האָט מען באַטראַכט דאָרט פֿאַר אַ לוקסוס. — נאָר די ייִדן האָבן ליב גוט צו עסן — האָבן געזאָגט די גויים. מײַן האַנטוך האָט די מיאַרקאָווע געבעטן איך זאָל איר שענקען פֿאַר אַ שאַל אַזוי אָרעם זענען זיי געווען.

איינמאָל האָב איך באַקומען אַ אויפֿפֿאָדערונג פֿון דער געמיינדע, איך זאָל מיך דאָרטן מעלדן, אין דער אַנגעלעגנהייט פֿון מײַנע פּאַפּירן. איך האָב דעמאָלט געהאַט אַ דאָקומענט אויפֿן נאָמען מאַריאַ נאָוואַק, מײַן זון — אַנדזשיי. איך האָב גלײַך געשריבן צו רוזשע מיאַרקאָ, זי זאָל קומען צופֿאָרן זי איז געבליבן מיטן קינד און איך בין געגאַנגען אין דער געמיינדע. דאָרט האָט מען געבראַכט מײַן קענקאַרט און זי אָפּגעשיקט קיין נאָווי סאָנדז צו דער געסטאַפּאָ אויף קאָנטראָל. רוזשע האָט מיר געראַטן אַז איך זאָל צוריק אומקערן קיין קראָקע. דאָרט האָב איך מיך געוואַלגערט אין פֿאַרשידענע וואוינונגען, אויפֿן רינעק קלעפּאַרסקי ביי די שידלאָווסקי, דערנאָך אויף קאַלוואַריסקי. מער ווי אַ פּאָר טעג האָב איך אין ערגעץ ניט געקענט פֿאַרבלייבן. אויף קאַלוואַריסקי האָט מען מיך אַרײַנגעפֿירט צו אַ געוויסן פֿריזירער. איך האָב געצאָלט 5 טויזנט זל. מאָנאַטלעך. אַזוי איז געווען דער פּרייז פֿאַר אויסבאַהאַלטן ייִדן — 3 טויזנט פֿאַר אַ דערוואַקסענעם און 2 טויזנט פֿאַר אַ קינד. דער פֿריזיער סטעפֿאַן ציטקאַ האָט זיך געהייסן באַצאָלן אין פֿאָראויס פֿאַר אַ חודש. נאָך עטלעכע טעג האָט ער דערציילט, אַז עס דראָט אים פֿאַרשיקט צו ווערן קיין דײַטשלאַנד, ווען ער וואָלט געהאַט מער געלט און זיך געקאָנט קויפֿן אַ קלאַסן־לאָטעריע, וואָלט ער געקאָנט אויסמײַדן פֿאַרשיקט צו ווערן קיין דײַטשלאַנד. צו דעם צוועק האָב איך אים באַדאַרפֿט באַצאָלן אין פֿאָראויס פֿאַר דרײַ חדשים. איך האָב אים געענטפֿערט, אַז אַזוי אינגאַנצן „טרפֿה" בין איך נישט. איך קום טאַקע אַרויס פֿון ייִדן, אָבער מײַן מאַן איז אַ פּאָליאַק, אַן אָפֿיציר אין דער פּוילישער אַרמיי, אַז איך האָב פּוילישע פֿאַמיליע אין ריישע וועלכע שיקט מיר געלט אויף אויסהאַלטונג. כדי צו געווינען צײַט, האָב איך געזאָגט אַז זשעלינסקי (אין אמתן איז דאָס געווען דער ייִד פֿאַוסט) וועלכער ברענגט דאָס געלט פֿון ריישע, וועט שוין דאָס ערלעדיקן. זשעלינסקי האָט מיר געראַטן, אַז איך זאָל פּרובן געבן ציטקען נאָר פֿאַר איין מאָנאַט. — גוט, — האָט געזאָגט ציטקאַ, ווען איך האָב אים געגעבן פֿאַר איין מאָנאַט, — אויב די פּאַני קען מיר נישט באַצאָלן, וועט מען מיר געבן אַן אַנדערן ייִד.

ס'איז נישט געווען קיין אַנדערע עצה, איך האָב אים געמוזט געבן וויפֿיל ער האָט פֿאַרלאַנגט. אין צען טעג אַרום איז אַרײַנגעקומען צו מיר די פֿרוי פֿון פֿריזיער. איך זע ווי זי פּרובירט צו מאַכן אַ טרויעריקע מינע, אָבער עס געלינגט איר נישט. זי לאַכט כמעט. וואָס איז געשען? — פֿרעג איך. — מײַן מאַן האָט מען אַרעסטירט — ענטפֿערט זי, און איר מוזט פֿון דאַנען אַוועקגיין, ווייל באַלד וועט זײַן אַ רעוויזיע. און דאָס געלט? — האָב איך געשריען — וואו איז מײַן געלט? — דאָס געלט איז נישטאָ, דער מאַן האָט עס געהאַט ביי זיך. — וועל איך פֿון דאַנען נישט אַוועקגיין, איך פֿאַרמאָג גאָרנישט, גיט מיר אָפּ אַ טייל פֿון געלט! — ס'איז אַרײַנגעקומען איר מאַמע. זי האָט זיך געווענדעט צו מיר: — דו גייסט פֿון דאַנען נישט אַרויס? וועט מען דיך אַרויסשלעפּן! איך וועל שוין געבן צו וויסן וואו מען דאַרף! ס'איז נישט געווען קיין אויסוועג. איך האָב גענומען דאָס קינד און בין אַרויסגעגאַנגען.

איך האָב מיך אומגעקערט צו דער שידלאָווסקי. — איך בין געבליבן אָן געלט, — האָב איך איר געזאָגט — אַזוי לאַנג איך וועל נישט באַקומען קיין געלט פֿון מײַן משפּחה, בעט איך אײַך מיך צו האַלטן ביי זיך.

די דאָזיקע פֿרוי האָט געהאַנדלט מיט ייִדן, וועלכע פֿלעגן אַרויסגיין אויסער דער געטאָ־מויער צו דער אַרבעט. זי האָט מיר געגעבן אַן עצה. — מ'קען גאָרנישט טאָן, נאָר אַוועקגעבן עמעצן דאָס קינד אויפֿצוציען, און אַליין זאָלט איר אַוועקפֿאָרן קיין דײַטשלאַנד אויף אַרבעט.

אויף דער טאַרנאָווסקי גאַס אין קראָקע האָב איך געפֿונען אַן איינזאַמע פֿרוי, אַ פּענסיאָנירטע לערערן, זייער אַ פֿרומע און פּאַטריאָטישע, וועלכע האָט מסכּים געווען פֿאַר אַן אָפּצאָל האַלטן דאָס קינד. דאָס קינד האָט באַדאַרפֿט זײַן ביי דער לערערן נאָר צוויי חדשים, דערנאָך האָט באַדאַרפֿט נאָך אים קומען צו פֿאָרן מײַן שוועסטער פֿרידאַ, וועלכע אַרבעט אין דײַטשלאַנד. איך האָב מיך מיט איר קאָרעספּאָנדירט, און זי האָט מיר געשריבן, אַז זי קען אויך פֿאַר מיר אויסזוכן אַ פּלאַץ, און אַז דער דאָרטיקער אַרבעטסאַמט וועט שיקן אויף מײַן נאָמען אַן אויפֿפֿאָדערונג. איך האָב אָבער באַדאַרפֿט אַן אַדרעס וואו מען וואָלט געקאָנט די אויפֿפֿאָדערונג שיקן. חוץ דעם האָב איך באַדאַרפֿט זײַן ערגעץ אײַנגעמאָלדן. אין דער צײַט האָב איך שוין געהאַט אַ נײַע קענקאַרט, וועלכע איך האָב מיר אויסגעאַרבעט נאָכן אַנטלויפֿן פֿונעם פֿריזיער ציטקאַ. די קענקאַרטע איז געווען אויסגעשטעלט אויפֿן נאָמען מאַריאַ לאָרענץ.

זשעלינסקי, וועלכער איז נישט געווען ענלעך אויף אַ ייִדן און האָט זיך גאַנץ פֿרײַ באַוועגן, האָט מיר געראַטן אַז איך זאָל מיך אײַנמעלדן אין קראָקע אויף דער באָסאַצקיע גאַס ביי דער הויז־אויפֿזעערן ביעניאַשאַווא. אַזוי האָב איך געטאָן. איך האָב די סטרוזשן באַצאָלט און געוואַרט אויף דער אויפֿפֿאָדערונג צו אַן אַרבעט קיין פֿראַנקפֿורט, ביי דער אָדער. אויפֿן אַנדערן טאָג האָב איך מיך באַדאַרפֿט מעלדן אויפֿן אַרבעטסאַמט צו אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג. ס'האָט זיך געדאַכט אַז אַלץ איז שוין אויפֿן גוטן וועג. דעמאָלט אָבער בין איך באַגאַנגען אַ נישט פֿאָרזיכטיקן שריט וועלכער האָט געהאַט פֿאַטאַלע פֿאָלגן. דערפֿרייט מיט דער האָפֿנונג אַז באַלד וועל איך אָפּפֿאָרן און עס וועט נעמען אַן ענדע צו מײַנע לײַדן — בין איך אַוועק צו דער ביעניאַשאַווא און איר געזאָגט: — איך פֿאָר אַוועק אין דײַטשלאַנד. דאָ האָט איר אין פֿאָראויס די 500 זלאָטעס, אַ דאַנק פֿאַר אַלעמען און איך בעט אײַך מיך אויסצומעלדן!

די מעדיצינישע אונטערזוכונג איז אַדורכגעגאַנגען גוט. ווען זי האָט זיך געענדיקט, האָט מען מיר געזאָגט: — די

וועלכע זענען פון קראָקע, דאַרפן היינט אויפדערנאַכט ברענגען זייער באַגאַזש אויף דער סלאַנעטשנא גאַס, און מאָרגן פרי פאָרן זיי אָפּ.

אויפדערנאַכט ברענג איך דעם באַגאַזש. ס'איז צוגעקומען דער באַאַמטער אין דער באַגלייטונג פון אַ פּאָליציאַנט און רופט אויס — „מאריא לארענץ"! דאָס האַרץ איז מיר איינגעפאַלן, איך האָב באַלד פאַרשטאַנען אַז דאָ איז עפּעס נישט גלאַטיק. דער פּאָליציאַנט האָט מיך פאַרנומען מיט זיך. איך האָב מיך געוועהרט. איך האָב געזאָגט אַז עס איז געשען אַ מיספאַרשטענדעניש.

— „דאָס וועט זיך דיר נישט איינגעבן — האָט געענטפערט דער פּאָליציאַנט — דו ביסט אַ יידישקע און ווילסט פאָרן קיין דייטשלאַנד".

— איך שווער אייך, אַז איך בין נישט קיין יידישקע!

— ס'איז דאָ געווען די ביעניאַשאָווע און דערציילט, אַז דו ביסט געווען ביי איר געמאָלדן און דו ביסט אַ יידישקע!

איך האָב אים אָנגעהויבן צו בעטן: — איר זענט דאָך אַ פּאָליאַק. זעט, איך האָב אַ קינד, איך בעט אייך זייער, לאָזט מיך אָפּ!

— איך בין נישט קיין פּאָליאַק — האָט ער געענטפערט — איך בין אַן אוקראַאינער, און וואָס אָנבאַלאַנגט דאָס קינד — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שלעכטן שמייכל — מיר וועלן זיך אויך מיטן קינד פאַראינטערעסירן.

ער האָט מיך אָנגענומען אונטערן אָרעם און אָפּגעפירט צום טראַמוויי. — ווען איך וועל פּרובן אַנטלויפן — האָט ער געוואָרנט — וועט ער שיסן.

כדי נישט אַרויסצורופן קיין פאַרדאַכט אויף דער שוועסטער, האָב איך באַשלאָסן צו פאַרווישן אַלע שפּורן. אין טראַמוויי האָב איך אויפגעגעסן דאָס גאַנצע פּאַפּיר פון דער אויפפאָדערונג, וואָס באַוויליגט מיין פאָרן קיין דייטשלאַנד. דער פּאָליציאַנט האָט מיך אָפּגעפירט אויף דער גראָדסקא גאַס צום אַרבעטסאַמט.

— וואו איז די באַוויליגונג? — האָט מען מיך געפרעגט.

— איך האָב זי נישט. גוט, דו וועסט ענטפערן ערגעץ אַנדערש. מען האָט מיך אָפּגעפירט אויף דער מיליטערישער פּאָליציי־סטאַציע. דאָרטן האָט מען מיר געהייסן ווייזן די קענקאַרט. דער פּאָליציאַנט האָט זי קאָנטראָלירט און געזאָגט — דאָס איז ריכטיג.

אָבער צום אומגליק זענען אַריינגעקומען צוויי געסטאַפּאָלייט, וועלכע האָבן שוין געוואוסט די גאַנצע זאַך. מיט די אויסגעשרייען — וואָס מאַכט דאָ די יידין? האָט מען מיך אַרויסגעפירט פון פּאָסטערונעק און געבראַכט אויף דער מאַנטעלופּע גאַס.

אויף מאַנטעלופּע גאַס

ס. ס. מענער האָבן מיך אָנגעהויבן צו פאָרשן. זיי האָבן מיר צוגעלייגט אַ רעוואָלווער צו די שלייפן: — צי ווייסטו וואָס דיך דערוואַרט? — האָבן זיי געפרעגט. דערנאָך האָט מען מיך פאַרשלאָסן אין אַ „איינצעלצעלע". מען האָט דאָ נאָר געקאָנט שטיין. איך האָב אַזוי דורגעמאַכט אַ גאַנצע נאַכט. אויף די ווענט זענען געווען פאַרשידענע אויפשריפטן. צווישן אַנדערע — „איך גיי צום טויט" און פאַרשידענע נעמען. אין דער הויך פון דער צעל איז געווען אַ קליינטשיק פענצטערל. ס'האָט זיך מיר אויסגעדאַכט אַז דאָס געדויערט אַן אייביקייט. אפילו וויינען האָב איך נישט געקאָנט. אין דער פרי האָט מען מיך אַרויסגעפירט פון דער צעל.

אויפן דריטן שטאָק פון דער געביידע האָט מען מיך פאַרהאַלטן פאַר עפּעס אַ טיר. אויפן שילדל איז געווען דער נאָמען ראָטענבערג. דאָס איז געווען אַ העכערער געסטאַפּאָ־אָפיציר. געלאַסן האָט ער פון מיר צוזאַמענגעשטעלט דעם פּראָטאָקאָל. ער האָט געהייסן אָפּגעבן די ווערטזאַכן. איך האָב אַראָפּגענומען פון פינגער דאָס חופּה־קידושין רינגל, פון די אויערן די אויערינגלעך און פון בייטעלע אַ רינגל מיט אַ בריליאַנט: — דאָס רינגל גיב איך אייך צום אָנדענקן — האָב איך געזאָגט.

— איזט דאָס עכט? האָט ער געפרעגט באַטראַכטנדיק דעם דריי־קאַראַט בריליאַנט. דערנאָך האָט ער אים באַהאַלטן אין קעשענע. ער האָט מיך אָנגעהויבן אויספרעגן אויף מיין פאַמיליע. איך האָב מיך דערמאָנט אין מיין קינד און צעוויינט. אויף זיין ביוראָ־טיש האָב איך באַמערקט אַן אויפנאַמע פון אים, זיין פרוי און צוויי טעכטער. איך האָב געוויזן אויף דער פאָטאָגראַפיע און געבעטן: —— דערמאָן דיך אין דיינע טעכטער, איך בין געזונט, יונג, ראַטעווע מיך, איך וויל אַרבעטן! איך ווייס נישט פון וואַנען עס האָבן זיך מיר גענומען די ווערטער און אַזוי פיל מוט, אָבער איך בין געווען אַנטשלאָסן צו קעמפן פאַר מיין לעבן.

— איך וועל טאָן אַלץ וואָס איז מעגלעך — האָט ער געענטפערט.

דערנאָך זענען מיר אַראָפּגעגאַנגען אונטן, און דאָרט האָט מען מיך אַוועקגעשטעלט מיטן פּנים צו דער וואַנט און געהייסן וואַרטן. ווי שטילע שאָטנס האָבן זיך דאָ אַרומגעדרייט יידן, וועלכע האָבן געאַרבעט ביים אויפרוימען. איך האָב איינעם פון זיי שטיל געפרעגט: — צי ווערט מען דאָ דערשאָסן?

— ער זָבער האָט מיר גאָרנישט געענטפערט. נאָך אַ ווייל איז געקומען ראָטענבערג, ער האָט מיר געהייסן ארויסגיין, ער האָט גענומען די שליסל פון אויטאָ און מיר זענען ביידע איינגעשטיגן אין אויטאָ. — פּראָביר נישט צו אַנטלויפן, — האָט ער געזאָגט — ווייל איך וועל דיך דערשיסן. איך וועל טאָן וואָס אין מיין מעגליכקייט.

פאָרגעקומען איז דאָס אָנהייב יוני 1943. דער געסטאַפּאָמאַן האָט מיך אַוועקגעפירט אין קראָקעווער געטאָ. ס'האָט דאָרט נאָך געאַרבעט די „אויפרוימונג־קאָלאָנע". ראָטענבערג האָט מיך איבערגעלאָזט אונטער וואַך און אַוועקגעגאַנגען. ס'האָט זיך פון מיר אַרויסגעריסן אַ ספּאַזמאַטיש געוויין. דער מיליציאַנט ד"ר אַרמער האָט מיך געטרייסט: — דו וועסט לעבן — איך האָב אים דאַרויף געענטפערט: — זאָגט בעסער מיט מיר וידוי און זאָגט מיר ווען וועל איך דערשאָסן ווערן.

דערנאָך האָט מען מיך אָפּגעפירט אין געפענגעניש. ס'זענען דאָרט געווען געכאַפּטע יידן, וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפּט פון באַהעלטענישן, פּראָסטיטוטקעס, און פּוילישע גנב'טעס. אין קאַמער זענען געווען אויפגעהאָנגען פּריטשעס

צום שלאָפן. איך האָב דאָרט געטראָפן די פאַמיליע פריילין פון קראָקע, די מוטער, די שנור און אַ דריי־יאָריק ייִנגעלע. מען האָט זיי געכאַפּט אויף דער אַרישער זייט. ווען מען האָט געפרעגט דאָס קינד ווי אַזוי ס׳הייסט, האָט עס ערנסט געענטפערט: — יאַן קאַזשימיעזש מלעטשקאָ — אַזוי האָט מען עס געלערנט אויף דער אַרישער זייט. איך האָב געוואָלט רעדן מיט דער משפחה פריילין, זיי דערציילן מיינע איבערלעבונגען, אָבער מען האָט מיך געוואָרנט: — די קאַמער איז פול מיט אונטערהערערס, אַניאַ וועלכע זיצט מיט מיר, גיט אויס די חבר׳טעס.

די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געמוטשעט די געפאַנגענע, זיי האָבן אונז געהייסן שטיין מיטן פּנים צו דער וואַנט און רעפּיטירט דאָס געווער, דערנאָך מיט אַ געלעכטער אונז צוריק אָפּגעשיקט אין קאַמער. איינמאָל האָט איינער פון דער געסטאַפּאָ זיך צוגעקוקט צו דעם קליינעם פריילין: — „דאָס קינד האָט איינען רעכט אַרישן שעדל״ האָט ער פאַרוואונדערט אויסגערופן. דאָס קינד האָט מען דערנאָך אַוועקגעפירט קיין פּלאַשאָוו אין לאַגער און עס דאָרט דערשאָסן.

אין דעם קרימינאַל בין איך געזעסן 14 טעג. ווען מען האָט אַוועקגעפירט אַ טראַנספּאָרט מענטשן קיין פּלאַשאָוו, האָט מען מיך צוקאָפּטירט צו זיי. מיר זענען געווען אַ 40 מענטשן. מיר זענען געגאַנגען צופוס ביז צום פּלאַשאָווער לאַגער.

מיטן טראַנספּאָרט קיין פּלאַשאָוו

באַלד נאָך אונזער אָנקומען אין פּלאַשאָוו, האָט מען דורכגעפירט אַ סעלעקציע. נעבן מיר איז געשטאַנען דער בעקער בייגל פון קראָקע. ער האָט די גאַנצע צייט געזאָגט וידוי. ווען מען איז צו אים צוגעקומען און געפרעגט וואָס איז זיין פאַך, האָט ער געענטפערט — בעקער און בוכבינדער. מען האָט אים אַוועקגעשטעלט אין אַ זייט. מען איז צוגעקומען צו מיר. — וואָס ביסטו? — שניידערין. — מען האָט מיך אוועקגעשטעלט נעבן דעם בעקער. אַנטקעגן אונז איז געשטאַנען אַן אַנדערע גרופּע. ס׳איז נישט געווען באַוואוסט וועלכע גייען צום טויט און וועלכע צום לעבן. בייגעל האָט געקלערט אַזוי ווי ער איז אַן עלטערער, האָט מען אים צוגעטיילט צום טויט: — אַנטלויף אויף דער אַנדערער זייט — האָט ער מיר געעצה׳ט, איך האָב אַזוי געטאָן, אָבער דער געסטאַפּאָ־מאַן האָט עס באַמערקט און אַ ריטשע געטאָן: — צוריק!

און אַזוי איז עס געשען, אַז יענע גרופּע אין וועלכער ס׳זענען געווען אַזוי פיל יונגע און געזונטע מענטשן, האָט מען אָפּגעפירט קיין נעוגעלאַנדע און זיי דאָרט אויסגעשאָסן, און אונז האָט מען אָפּגעפירט אין באָד אויף „ענטלאוזונג״. אין לאַגער האָב איך געאַרבעט ביי „בינדפאַדענפלעכטעריי״, דערנאָך אין דער שניידערווערקשטאַט. מיר האָבן פאַריכט מיליטערישע וועש. די וועלכע זענען געקומען פון דער גאַס מאַנטעלופּע האָבן געהאַט אויף דער ברוסט און אויפן רוקן געלע לאַטעס. פון זיי האָט מען די ערשטע גענומען צום טויט, ווען עס האָט אויסגעפעלט מענטשן צום קאָנטיגענט. יום כּיפּור האָט מען צונויפגענומען 100 מענטשן און זיי דערשאָסן.

מיר האָבן געמוזט זיין עדות ביי דער עקזעקוציע ווי אַזוי מען הענגט מענטשן. אין דער צייט פון מיין אויפענטהאַלט אין לאַגער האָט מען אויפגעהאָנגען אינזש. קראָוטווירט און קובאַ האַבענשטאָק פון קראָקע. אינזש. קראָוטווירט האָט זיך איבערגעשניטן די אָדערן און אַ האַלבטויטן האָט מען אים געבראַכט און אויפגעהאָנגען. קובען האָט מען אויפגעהאָנגען ווייל מען האָט געהערט אַז ביי דער אַרבעט האָט ער זיך אונטערגעפייפט די מאַרסעליאַנקע. צוויי מאָל האָט זיך דער שטריק איבערגעריסן ווען מען האָט געהאַנגען קובען. ער האָט געוויינט און זיך געבעטן אַז מען זאָל אים לאָזן לעבן. ס׳איז אפילו דאָ אַ אינטערנאַציאָנאַל געזעץ, לויט וועלכן מען באַגנעדיקט דעם געהאָנגענעם ווען דער שטריק רייסט זיך איבער. אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. ס׳האָט זיי אויפגעהאָנגען דער אַד־מאַן (אָרדנונגסמאַן) סאַלג. צום דריטן מאָל האָט איינער פון דער געסטאַפּאָ געשאָסן קובאַן אין קאַרק.

איינמאָל איז צו אונז געקומען דער קאָמענדאַנט פון דער ייִדישער מיליץ הילעוויטש און געשריען: — „אַלע קורוועס פון מאַנטעלופּע גאַס זאָלן אויפשטיין!״ קיינער האָט זיך נישט אָפּגערופן. הילעוויטש האָט אַליין אויסגעקליבן. מיין אַד־מאַן האָט געוואוסט אַז מיך האָט מען געשיקט פון מאַנטעלופּע, און ער האָט מיר געהייסן מיטגיין.

מען האָט אונז אַריינגעפירט אין מאַגאַזין וואו מען האָט געהאַלטן די וועש. ווי נאָר זיי זענען אַרויסגעגאַנגען, האָב איך מיך פאַרגראָבן אונטער אַ שטויס שמוציקע וועש און זיך דאָרט באַהאַלטן. אָבער דער אַד־מאַן פינקילשטיין האָט מיך געפונען, און מיך פון דאָרט אַרויסגעשלעפּט. פון דעם לאַגער האָט מען אונז אָפּטראַנספּאָרטירט קיין סקאַרזשיסק־קאַמיען.

אין דער סקאַרזשיסק־קאַמיענער אַמוניציע פאַבריק

אין סקאַרזשיסק־קאַמיען האָט זיך געפונען אין וואַלד אַן אַמוניציע־פאַבריק. די פאַבריק האָט געהערט צו דער „הוגאַ שניידער־געזעלשאַפט״. איך בין געווען באַשעפטיגט אין „ווערק Z״. די מענטשן האָבן געאַרבעט ביי די שווערסטע באַדינגונגען. זיי זענען געווען שרעקלעך אויסגעמאָגערט. די הויט זייערע איז געווען געל, אפילו די ווייסלעך פון די אויגן זענען געווען געל. זיי זענען געווען אַרומגעהילט מיט זעק. מיר האָבן געוואוינט אין באַראַקן, ס׳האָבן זיך געמערט פאַרשידענע קראַנקהייטן.

„ווערק Z״ איז געווען אַ שטראָף־אָרט און די אַרבעט איז דאָרט געווען זייער שווער. דערנאָך האָט מען מיך אַריבערגעפירט אין דער האַליע 12. דאָרט האָב איך געפּאַקט גראַנאַטן אין קעסטלעך.

דאָס עסן אין סקאַרזשיסק איז געווען זייער שלעכט. די זופּ איז געווען פון פאַרפוילטע פערדישע קעפּ, און דערגלייכן. מענטשן זענען קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. אויפדערנאַכט, ווען מען איז געגאַנגען אין די לאַטרינעס, האָט מען געטרעטן אויף טויטע קערפּערס. די געפאַנגענע זענען געפאַלן אויף יעדן שריט. ס׳האָט זיך פאַרשפּרייט דער מוח־טיפוס, באַקאַנט אונטערן נאָמען „משוגעים־טיפוס״. ס׳איז אויך געווען אַ „האָסאַגאַווקאַ״ — אַ מין שטאַרקע היץ קראַנקייט וועלכע האָט

געדויערט אַ 11—10 טעג. קיין דאָקטאָר איז נישט געווען, די באַדינגונגען זענען געווען אומענטשלעכע.

איך בין געווען אַן עדות ווי מען האָט געפירט קראַנקע צום דערשיסן. מען האָט זיי אָנגעטאָן אין שוואַרצע בעקעשעס (איך ווייס נישט וואו די פאַרוואַלטונג פון לאַגער האָט אויסגעפונען די בעקעשעס). זיי האָבן אויסגעזען שרעקליך. די וועלכע האָבן נישט געקאָנט גיין, האָט מען געפירט אויף וועגעלעך און טאַטשקעס. מען האָט אַלע קראַנקע אויסגעשאָסן, — אָט דאָס איז געווען די קוראַציע!

די העפטלינגע אין לאַגער זענען געווען בלויז יידן. אויפזעער זענען געווען נאָר דייטשן און פאָליאַקן. זייער פאַרהאַלטן זיך צו די העפטלינגע איז געווען פאַרשידן. ס'זענען געווען אַזעלכע וועלכע האָבן זיך דערבאַרמט אויף אונז, אָבער ס'זענען געווען אַנדערע, וועלכע האָבן געקאָנט שלאָגן אַ יידן ביז טויט. דאָס איז געווען אַ לאַנגזאַם אויסגיין.

איך געדענק ווי איינמאָל האָט מען געבראַכט קראַנקע. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין קיך. פון צווישן די קראַנקע האָט זיך אַרויסגעריסן דער ייד ווינער (אַ בוכהאַלטער פון קראָקע), ער איז צוגעפאַלן צום פעסל וועלכעס איז געשטאַנען אין קיך און גיריק אויסגעשקראָבעט פון דנאָ דאָס רעשט עסן. די מענטשן זענען פון דער שרעקליכער נויט און קראַנקהייט געוואָרן ווי חיות.

נאָכן דורכפירן אין לאַגער אַ סעלעקציע, האָט מען אַ טייל העפטלינגע אָפּגעשיקט קיין דייטשלאַנד אין אַ לאַגער.

ביי דער בארמאשין אין ליפסק

אין ליפסק האָט מען אונז איינקוואַרטירט אין אַ גרויסער געביידע. מען האָט אונז געהייסן איבערלאָזן אַלע זאַכן, און נאַקעטע געטריבן זיך באָדן. דערנאָך האָט מען אונז געגעבן וועש און צוגעטיילט פריטשעס. די געביידעס זענען געווען ריינע. ס'האָט זיך דאָ געפונען דער „האסאגער" לאַגער פאַר צוואַנגסאַרבעטער. איך האָב באַקומען אַרבעט ביי דער באַרמאַשין. די געפאַנגענע האָבן געאַרבעט 10 שעה טעגלעך. די דערנערונג איז געווען אַ מיזערנע. מען האָט געאַרבעט אין צוויי שיכטן — בייטאָג און ביינאַכט. דער לאַגער איז געווען אַ אינטערנאַציאָנאַלער פון בלויז פרויען, דאָרט זענען געווען אפילו דייטשע קאָמוניסטקעס. אַמבעסטן האָבן זיך פאַרהאַלטן די פראַנצויזינס. די רוסישע מיידלעך, וועלכע מען האָט גענומען אין געפאַנגענשאַפט בשעת אַ קאַמף, האָבן נישט געוואָלט אַרבעטן אין אַמוניציע פאַבריקן, זענען זיי געגאַנגען אַרבעטן אין קיך.

די וואַך אויפן לאַגער האָבן געהאַלטן ס. ס. פרויען. די פאַרוואַלטונג האָבן געהאַט צוויי פוילישע פרויען, יאַהאַנא און צינא. יאַהאַנא איז געווען אַ שלעכטע, זי האָט געשלאָגן די געפאַנגענע. צינא איז געווען בעסער, מען האָט געשמועסט אַז זי איז אַ יידישקע. די פוילישע פרויען פון בלאָק האָבן זיך פאַרשידן באַצויגן צו די יידן. טראָץ דער ריינקייט וואָס האָט געהערשט אין לאַגער, האָט מען אונז נישט געגעבן קיין האַנטיכער. פון דעם מאַטעריאַל וואָס מען האָט אונז געגעבן צו דער אַרבעט, האָבן מיר אָפּגעריסן שמאַטקעלעך און געמאַכט דערפון האַנטיכער.

די דייטשן האָבן נאָכן קריג אָפט געזאָגט אַז זיי האָבן גאָרנישט געוואוסט פון די קאָנצענטראַציע לאַגערן מיט די צוואַנגס־אַרבעטן פאַר די אַרעסטירטע פון אַנדערע לענדער, אָבער צו דער אַרבעט האָט אונז געפירט אַ עסקוואַדראָן ס. ס. מענער און הינט דורך דער גאַנצער שטאָט. אַלע האָבן אונז געקאָנט זען, אפילו הערן, ווייל אונזערע הילצערנע שקראַבעס האָבן געקלאַפּט הילכיק אויפן שאָסיי.

איינמאָל זענען מיר פאַרבייגעגאַנגען אַ פעלד אויף וועלכן מען האָט געקליבן קאַרטאָפּעל: — צי מעג איך צוגיין? — האָט איינע פון די מיידלעך געפרעגט דעם ס. ס. מאַן. דער ס. ס. מאַן האָט דערלויבט. דאָס מיידל איז צוגעגאַנגען צו די קלויבער און זיי האָבן איר אָנגעשיט אין פאַרטוך אַביסל קאַרטאָפּל. זעענדיק דאָס, זענען אַנדערע אויך צוגעלאָפן, אויפשטעלנדיק זייערע פאַרטוכער. דער ס. ס. מאַן האָט אויפגעהויבן דעם רעוואָלווער, און דערשאָסן אַכט מיידלעך. מיר זענען געבליבן פאַרשטאַרט. ער האָט אונדז אָנגעקוקט, געמאַכט אַ פאַרוואונדערטע מינע, אויפגעהויבן די אויגן צום הימל און געפרעגט: — וואָס וואַר דאָס? איין פליגעראַנגריף? מיר האָבן געשוויגן, אָבער ביז צום סוף פון מיין לעבן וועט מיר שטיין פאַר די אויגן דאָס בילד, ווי אַ געטראָפן מיידל האָט זיך מיט די לעצטע כוחות אויפגעהויבן און אַ שרעקלעך געשריי געגעבן און דאַן צוריק געפאַלן...

אויפזעערנס זענען, ווי שוין געזאָגט, געווען פאַרשידענע. איינע פון זיי, אַ קליינע, האָרבאַטע דייטשקע, האָט ספּעציעל מיך פיינט געהאַט. איינמאָל, ווען איך האָב פאַרגעסן די זופּנקאַרט, האָט זי געהייסן זיך דערלאַנגען אַ ביינקל, זיך אויף אים אַרויפגעשטעלט (זי איז געווען אַ נידעריקע) און מיך אויסגעפּאַטשט. אין אַלגעמיין האָבן די דייטשקעס נישט געוואוסט וואָס עס האָט געבראַכט די יידישקעס אין לאַגער. זיי האָבן געקלערט אַז מען האָט זיי פאַרשפּאַרט פאַר פּראָסטיטוציע אָדער גנבות. איינע אַ אויפזעערן, וועלכע האָט סימפּאַטיזירט מיט איינער פון די יידישע פרויען, האָט זי געפרעגט צוטרוילעך: — זאָג מיר, וואָס האָט דיך געבראַכט אויפן שלעכטן וועג? פאַרוואָס געפינסטו זיך דאָ?

„טויטנמאַרש"

אין אַפּריל 1944 האָט מען ליקווידירט דעם לאַגער אין ליפסק. 14 טעג האָט מען אונדז געטריבן צופוס אין דער ריכטונג פון לאַבי, כדי מיר זאָלן זיין וואָס ווייטער פון פראָנט. מיר זענען געגאַנגען דורך שטעט און דערפער. די ס. ס.־מענער האָבן זיך געביטן, און מיר זענען אַלץ געגאַנגען. אַלעמאָל איז עמעצער געפאַלן, דער וועג איז געווען פאַרזייט מיט הרוגים, דאָס איז געווען אַן אמת'ער „טויטנמאַרש", — אַזוי ווי מיר האָבן אים גערופן. די מענער זענען געווען ווייניקער ווידערשטאַנדס פעאיק ווי די פרויען, דעריבער זענען געפאַלן מער מענער ווי פרויען. אויפן וועג האָט מען געגעבן אויף פיר פּערזאָן איין פּושקע פלייש. דריי טעג האָבן מיר נישט באַקומען קיין עסן. ערשט נאָך דריי טעג האָט אַ

יעדער באַקומען אַ זשמעניע רויען רייז און צוויי קאַרטאָפל. ביי נאַכט זענען געווען געשרייען ווייל ציגיינערקעס האָבן געגנבעט קאַצן.

ענדלעך זענען מיר דערגאַנגען ביז לאָבי. די ס. ס. פרויען זענען זיך צעלאָפן, ווייל דעם פיינטס מיליטער איז געווען נאָענט. אין מאַי 1945 זענען מיר געוואָרן באַפרייט. מען האָט אונדז דערלויבט צו גיין אין די דייטשע וואוינונגען — ווייל די דייטשן זענען אנטלאָפן — און זיך נעמען וואָס מיר דאַרפן.

פאַני גייסעראָוואַ

עטלעכע ווערטער וועגן דער איידעלער פרוי גייסעראָוואַ. איך האָב שוין דערמאָנט אַז דאָס איז געווען אַ פּענסיאָנירטע לערערן, וועלכע האָט מסכים געווען אויסבאַהאַלטן מיין זון. ווען איך האָב מיך אומגעקערט פון דייטשלאַנד, און אָנגעהויבן זיך נאָכפרעגן אויף מיין זון, זענען אַלע געווען זיכער, אַז איך האָב מער נישט קיין קינד. מיט האַרצקלאַפּן האָב איך אָנגעקלינגען אין דער טיר פון דער פרוי גייסעראָוועס וואוינונג. ס'האָט מיר געעפנט מיין 5־יעריק זונדל.

— קינד מיינס! — האָב איך אויסגעשריען און אים באַדעקט מיט מיינע קושן און טרערן.

ציאָציו! — האָט דאָס קינד גערופן די פרוי גייסעראָוואַ — עפּעס איז געקומען אַ פאַני און זי האַלט מיך אין איין קושן...

פון דער פרוי גייסעראָוועס דערציילן און אויך פון אירע שכנים, האָב איך מיך דערוואוסט, אַז עטלעכע מאָל האָט זי באַדאַרפט מיטן קינד אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן. אַ געוויסע צייט איז זי געווען מיט אים אין ספּיטקאָוויץ, וואו זי האָט אים געלאָזט אָפּשמדן און זי האָט אים דערצויגן אין אַ פרומען קאַטאָלישן גייסט, קלערנדיק אַז איך בין אומגעקומען און דאָס קינד וועט פאַרבלייבן ביי איר. דערנאָך האָט מען זי אָנגערעדט אַז זי זאָל דאָס קינד מיר נישט אָפּגעבן.

אָבער זי האָט געענפערט: — ס'וואָלט געווען פון מיר אַ פאַרברעך, נישט אָפּצוגעבן דער מאַמען איר קינד...

מיט מסירות נפש, אַליין ליידנדיק מאַטעריעלע נויט, האָט זי אויפגעכאָוועט מיין קינד. איך וועל איר אידעלע טאַט קיינמאָל נישט פאַרגעסן, זי האָט פאַרדינט מיין אייביקן דאַנק..

שושנה אטלאסאוויטש גבעתיים

א וועג פון יסורים

איך בין געבוירן געוואָרן דעם 8.4.1931 אין קראָקע ביי מיין פאָטער פנחס ראָטפעלד, און מוטער אידא פון דער היים לאַנגזאַם. איך האָב געהאַט פינף עלטערע ברידער — נחומקה, צבי, נפתלי, יוסף און העשעק, און איין קלענערן ברודערל — אפרים.

מיין פאָטער האָט געהאַט די פאַרטרעטונג פון די צוקערפּראָדוקציעס פּיאַסעצקי און פישינגער. די מאַטעריעלע פאַרהעלטנישן פון מיינע עלטערן זענען געווען גוטע. מיר האָבן געוואוינט אין קראקעווער שטאָטטייל דאבניק, מאדאלינסקי גאַס, נר׳ 8. מיר האָבן געהאַט אַ גערוימע וואוינונג, צוויי גרויסע צימערן און אַ קיך. איין צימער איז געווען פאַרנומען — עס האָט זיך דאָרט געפונען עפּעס אַ מאַגאַזין אָדער אונטערנעמונג. איך געדענק אויך אַז איין שטיקל צייט האָט די מאַמע געהאַנדלט, דאַכט זיך מיט זיסקייטן. אין שטוב איז תמיד געווען אַ דינסט, וועלכע די מאַמע האָט מיט זיך געבראַכט פון דאָרף הינטער לאַנצוט. כאָטש מיין פאָטער איז געווען פרום און געטראָגן אַ באָרד, האָט מען אין דער היים גערעדט פויליש און כאָטש מען האָט אָפּגעהיט כשרות, האָבן אַלע עלטערע ברידער געלערנט אין גימנאַזיע.

דער אויסברוך פון דער מלחמה האָט מיך געטראָפן אין הויז פון מיינע עלטערן אין קראָקע. מיין פאָטער, צוזאַמען מיט אַנדערע דערוואַקסענע מענער, זענען באַלד אַנטלאָפן פון שטוב. נאָך עטלעכע טעג איז ער צוריקגעקומען. שפּעטער אַ פּאָר וואָכן זענען מיר שוין אַלע צוזאַמען אַנטלאָפן. איך געדענק אַז מיר זענען געפאָרן מיט דער באַן, די דערוואַקסענע האָבן שוין געטראָגן אַרמבענדער. מיר זענען געפאָרן קיין לאַנצוט, און פאַרפאָרן צו מיין מוטערס שוועסטער, חנה שלייפשטיין, וועלכע האָט געהאַט אַ גרויס הויז מיט אַ ווירטשאַפט.

אין אָנהייב זענען מיר נאָך געגאַנגען אין שול. דער פאָטער האָט נישט געאַרבעט, מיר האָבן געלעבט פון דעם וואָס מיר האָבן מיטגעבראַכט.

אין אַ יאָר אַרום האָט מען אַרעסטירט דעם עלטערן

ברודער און אַרויסגעשיקט אין אַ לאַגער קיין פשעמישל. מיר האָבן פון אים מער גאָרנישט געהערט. מיר האָבן געוואוסט אַז דאָס האָט אָפּגעטאָן דער געסטאַפּאָ־מאַן יאָזעף קאָקאָט, וועלכער האָט פאַרפאָלגט מיין פאַמיליע באַזונדערס. ספּעציעל האָט ער געהאַסט מיין זיידן, זעליג לאַנגזאַם. ער האָט שטענדיק געדראָט, אַז ער וועט דעם אַלטן יידן דערשיסן. ביז אין איין טאָג איז ער אַריינגעפאַלן אין שטוב און אים אָנגעהויבן צו יאָגן, אָבער דער זיידע איז אַנטלאָפן אויפן הויף. דעמאָלט האָט קאָקאָט געכאַפּט אַ לייכטער פון שטוב און אים נאָכגעיאָגט. ער האָט אים דערלאַנגט מיטן לייכטער אין קאָפּ און נאַכהער דערשאָסן. שפּעטער האָבן מיר אים באַגראָבן אויפן לאַנצוטער בית עלמין. דאָס איז געווען אין פרילינג, 1941. באַלד נאָכן דערמאָרדן מיין זיידן, האָט מען אַרעסטירט און אַרויסגעפירט מיין ברודער נחומקע.

דערווייל האָבן זיך די פאַרהעלטנישן פאַרערגערט, און מען האָט געהאַלטן אין איין אַרויספירן די יידן. איך געדענק, אַז אַלס קליינע מיידעלע אין דער פאַמיליע בין איך געווען די איינציקע פאַרבינדונג מיט דער אויסערלעכער וועלט. מיין אויפגאַבע איז געווען צו באַקומען שפּייז. נישט ווייט פון אונדז איז געווען אַ שול, רעקווירירט דורך די דייטשן. דאָרט בין איך געגאַנגען אין קיך. מען האָט מיך דאָרט ליב געהאַט און אַמאָל געגעבן אַביסל קאַרטאָפל אָדער ברויט.

מיר האָבן געוואוינט אין לאַנצוט אויף דעם פאָדוויעזשיניעץ. איך געדענק נישט וואָס איז פאָרגעקומען אין צענטער פון שטאָט. אין אונדזער געגענד זענען נאָר געווען עטלעכע יידן און אַ לאַנגע צייט איז געווען שטיל, ביז מען האָט פלורצים דערהרגעט די אייגנטימער פון דער מיל אויף פאָדוויעזשיניעץ, צוויי ברידער, לייביש און יעקב באָט. שפּעטער אַ שטיקל צייט האָב איך באַגעגנט אויפן וועג מיין קוזינע, וועלכע האָט געוואוינט אין צענטער פון לאַנצוט — זי האָט מיר דערציילט אַז זי גייט זיך באַהאַלטן. דעמאָלט האָבן מיר דערפילט אַז די געפאַר דערנענטערט זיך און מען דאַרף פאַרלאָזן דאָס הויז. מיר האָבן אָבער נישט געהאַט וואו זיך אַהינצוטאָן האָבן מיר איינפאַך געוואָגלט איבער די פעלדער און געוויקסן. מיין מאַמע האָט פּרובירט אונדז ראַטעווען דורך איינקוואַרטירן ביי גויים. דאָס זעלבע האָט געטאָן די מומע מיט אירע קינדער. דער מאַמען איז געלונגען נאָך לאַנגע זוכענישן און אַרומוואָגלען צייטווייליק אָוועקצוגעבן די קלענערע קינדער. פאַרשטייט זיך, פאַר אַ גרויסן אָפּצאָל, און צו דעם צוועק האָט מען געמוזט אָוועקגעבן די נייטיגסטע און ווערטפולסטע זאַכן. אין אַלגעמיין האָבן די „קוואַרטירן" לאַנג נישט געדויערט. נאָך דעם ווי זיי האָבן באַקומען דעם אָפּצאָל האָבן אונדז די גויים אַרויסגעוואָרפן, און די פאַמיליע האָט זיך ווידער ערגעץ באַהאַלטן אין די געוויקסן. ווען די נעכט זענען געווען קאַלטע, האָבן מיר זיך אויף נאַכטלעגער אַריינגעגנבעט ערגעץ אין גוישע סטאָדאָלעס אָדער אין שטאַלן.

איך געדענק ווי איינמאָל האָב איך געמוזט פון אַזאַ סטאָדאָלע, וואו איך האָב מיך באַהאַלטן מיט מיין ברודערל, אַנטלויפן, ווייל די פויערן האָבן אונדז געזוכט און אויסגענישטערט. דער ברודער האָט זיך פאַרגראָבן אין היי, און איך בין אַרויסגעשפּרונגען אויפן הויף. איך האָב געחלעשט, און ווען איך האָב מיך דערמונטערט, איז איבער מיר געשטאַנען דער פויער מיט ווידלעס. דער אינסטינקט און דער שרעק האָבן מיך אויפגעריסן — ס'איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן, איך האָב מיך דערשלאָגן צו דער מאַמען, וועלכע איז געלעגן באַהאַלטן אין אַן אַנדער גרוב...

איך געדענק אויך אַז דעם זעלבן הארבסט, ווען מיר זענען געווען אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ און אָן שום מיטלען צום לעבן, איז געווען מיין שטענדיקע אויפגאַבע צוצושטעלן דער פאַמיליע שפּייז. איך האָב מיך געלאָזט אויף דער „יאַגד" אין דאָרף אַריין צוזאַמען מיט מיין ברודער יוסף. געוויינלעך האָט מיך אויף די דאָזיקע גענג באַגלייט איינער פון מיינע ברידער. ער פלעגט מיך אָפּוואַרטן אין אַ באַהעלטעניש, כדי מיר דערנאָך צו העלפן שלעפּן. איך האָב שוין געהאַט אַ גרויסע „פּראַקטיקע" ווי אַזוי זיך צוצושלאָגן צו גוישע קעלערס, און אויך אין „פאַרבינדן פאַרשידענע אַנגעלעגנהייטן" מיט די פויערן.

אין איין פאַל איז יוסף געבליבן אין דעם הויכן קאָרן, פאַרן שניט, און איך בין אַריינגעגאַנגען אין די נאָענסטע כאַלופּעס. אויפן הויף האָב איך אָנגעטראָפן אויף אַ גרופּע פויערן, וועלכע האָבן זיך באַלד אָריענטירט ווער איך בין, און איידער איך האָב באַוויזן צו אַנטלויפן, האָבן זיי מיך אָנגעהויבן צו יאָגן, ביז זיי האָבן מיך געכאַפּט. זיי האָבן מיך אַרומגערינגלט אין אַ ראָד און געדראָט, אַז אַצינד וועלן זיי מיך פאַרשליסן אין אַ קעלער און אָפּגעבן די נאַציס. ווי אַן אַריינגעפאַלענע חיה האָב איך געזוכט אַן אויסגאַנג. איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך מוז גיין אויף דער זייט. זיי האָבן פון מיר געלאַכט וואָס איך שעם זיך, אָבער צום סוף האָבן זיי מיר דערלויבט איך זאָל מיך אַביסל דערווייטערן. און ווידער, מיט דעם אינסטינקט פון אַ געיאָגטער חיה און אַ פלינקייט וועלכע איך קען ביז היינט נישט באַגרייפן, איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן. ווידער אַמאָל האָב איך מיך דערשלאָגן צו מיינע עלטערן, וועלכע האָבן אויף אונדז געוואַרט אין די געוויקסן. אויך מיין ברודער האָט זיך געראַטעוועט.

מיר האָבן אַזוי אַרומגעוואָגלט ביז ווינטער. דערנאָך האָבן מיר באַשלאָסן זיך צו באַהאַלטן אין דער סטאָדאָלע פון מיין מומע. די סטאָדאָלע האָט זיך געפונען אויפן הויף הינטערן הויז. מיר האָבן פון אונדזער פאַרמעגן אויסגעקליבן די נויטיקסטע זאַכן; די מומע האָט געטאָן דאָסזעלבע. זי האָט פאַרשלאָסן דאָס הויז און אָפּגעגעבן די שליסלען צו איינעם פון די שכנים, צו וועלכן זי האָט געהאַט דעם גרעסטן צוטרויען. דער דאָזיקער פּאָלאַק, מיטן נאָמען קוניש, האָט באַקומען אויף אויסבאַהאַלטן אַלע אונדזערע און דער מומעס זאַכן וועלכע מיר האָבן נישט געקאָנט מיטנעמען מיט זיך. איך געדענק אַז אין דער סטאָדאָלע זענען מיר אַריינגעגאַנגען ווינטער. מיר זענען געווען אַכט פּערזאָן. מיר האָבן זיך איינגעאָרדנט אויפן בוידעם פון דער סטאָדאָלע. ס'איז דאָרטן געווען היי און שטרוי און מיר זענען אויף דעם געשלאָפן. נאָך פּראָוויאַנט זענען מיר געגאַנגען נאָר ביינאַכט. עס זענען

געגאַנגען די קינדער, הויפּטזעכלעך איך און יוסף. אין אָנהויב האָט מען אונדז נאָך ביינאַכט אַריינגעלאָזט אין די שטיבער. מיר האָבן פאַרביטן אַ טייל פון אונדזערע קליידער און אַנדערע חפצים אויף לעבנסמיטלען. שפּעטער האָבן די פּאָלאַקן זיך געשראָקן פאַר אַ יידן ווי פאַר אַ נישט גוטן, זיי האָבן פאַר אונדז פאַרקלאַפּט די טיר. זענען מיר געווען געצוואונגען צו גנבענען פון קעלערס, ספּיזשאַרקעס, אָדער פעלדער און גריבער. הויפּטזעכלעך, קרויט, מייערן און קאַרטאָפל, וועלכע מיר האָבן געבראַכט אין אונדזער באַהעלטעניש. ווער האָט געקלערט פון קאָכן, אַלץ האָט מען אויפגעגעסן רויערהייט.

דאָס אַרויסלאָזן זיך נאָך שפּייז, אפילו ביינאַכט, איז געווען זייער געפערלעך. די ערד איז געווען באַדעקט מיט שניי, און אונדזערע שפּורן וואָלטן לייכט געקאָנט אָנווייזן אויף אונדזער נאָרע. האָבן מיר דאָס איינגעאָרדנט אויף אַזאַ מין אופן: די דערוואַקסענע האָבן אונדז אַרויסגעוואָרפן מיט כוח דורכן פענצטער, דאָס הייסט דורך דער שפּאַרע וואָס האָט אַרויסגעפירט אויף דער אַנדערער זייט סטאָדאָלע. דאַן זענען מיר אַוועק אין די געוויקסן ביים וועג. דאָרט האָבן די שפּורן נישט געקאָנט אונדז אַזוי פאַראַטן. ערשט פון דאָרט האָב איך אָנגעהויבן, מייסטנס אין דער באַגלייטונג פון איינעם פון די ברידער, מיין געפערלעכן גאַנג איבער פויערישע ווירטשאַפטן זוכענדיק עפּעס צום עסן.

נאָך עטלעכע וואָכן, איז איינמאָל אין דער פרי געקומען קוניש, אויפגעמאַכט די סטאָדאָלע און געזאָגט צו די עלטערן, אַז באַלד וועט אָנקומען די געסטאַפּאָ — ס׳איז נישט געווען קיין צווייפל אַז ער אַליין האָט אונדז פאַראַטן. ס׳איז אויסגעבראָכן אַ פּאַניק. מיר האָבן אויסגעבראָכן עטלעכע ברעטער פון דער סטאָדאָלע און אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. די מומע איז געלאָפן אין איין ריכטונג, מיר אין אַן אַנדערער. די פאַרפאָלגער נאָך אונדז. מיר זענען געלאָפן זייער ווייט, ביז צו פּאָטאָצקיס פאָלוואַרק. מיר האָבן געזוכט געוויקסן וואו זיך צו באַהאַלטן. בשעת דעם אַנטלויפן איז די פאַמיליע זיך צעפלויגן — נישט אַלע האָבן געקענט לויפן אין זעלבן טעמפּאָ. איך האָב געזען איינער פון מיינע ברידער האָט זיך באַהאַלטן אין ראָוו. איך בין געלאָפן מיטן ברודער יאָסקע און מיר זענען ענדלעך צוגעפאַלן צו די קוסטן ביי דער ריקע נאָענט פון פאָלוואַרק. דאָרט האָב איך באַהאַלטן דעם ברודער טיף אין די געוויקסן, און אַליין בין איך געגאַנגען אויפזוכן דאָס רעשט פון דער פאַמיליע.

איך בין געקראָכן אויפן בויך און איך האָב געזען אַ גרויסע באַוועגונג צווישן די פּאָליאַקן. כאָטש ס׳איז געווען אין די פרייע מאָרגנשעה׳ן, זענען אַלע געווען אויף די פיס און געלאָפן אין פאַרשידענע ריכטונגען. איך האָב מיך באַהאַלטן אין אַ קלאָזעט, און נאָך אַ פּאָר מינוט האָב איך דערזען דורך אַ שפּאַרע אַז צוויי גוים פירן מיין ייִנגסט ברידערל אפרים׳ל. ער איז אַלט געווען דעמאָלט זעקס יאָר. איין פויער האָט אים געפירט אויף אַ פערד, און דער צווייטער איז געגאַנגען נעבן אים. איך האָב געהערט ווי אַפרים׳ל זאָגט צו איין גוי:

— זאָל מיך דער פּאַן אָפּלאָזן, וואָס וועט שאַדן דעם פּאָן אַז איך זאָל לעבן.

נאָך אַ פּאָר מינוט האָב איך דערזען ווי עטלעכע פירן פירן יאָסקין. באַלד דערנאָך האָב איך דערהערט שיסן.

אַ האַלב באַוואוסטלאָזע בין איך אַרויס פון קלאָזעט, איך האָב מיר געריסן די האָר פון קאָפּ. די אייגנטימערין פון קלאָזעט, אַ באַקאַנטע פויערטע, האָט מיך דערזען און אַריינגעפירט מיט געוואַלט אין שטאַל, און כאָטש איך האָב געשריען אַז איך וויל גיין מיט די ברידער, האָט זי מיך מיט כוח געהאַלטן דאָרט ביז נאַכט. אין אָוונט האָט זי מיר געהייסן גיין זיך עפּעס אויסזוכן.

איך בין געגאַנגען אין אַ אַנדערער כאַטע, צו איר שוועסטער, אַ פאַנאַטיש פרומע גויע. זי האָט געזאָגט, אַז זי וועט מיך האַלטן און אָפּשמדן. זי האָט מיר אויך דערציילט אַז מיינע עלטערן און ברידער האָט מען געכאַפּט און אויסגעשאָסן.

אָבער דעם זעלבן אויפדערנאַכט זענען געקומען אין מיין באַהעלטעניש צוויי מיינע ברידער, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט, העשעק און טולעק. זיי האָבן מיר דערציילט אַז די פּאָליאַקן מיט דער הילף פון דער געסטאַפּאָ האָבן געכאַפּט די עלטערן און דריי ברידער. די פּאָליאַקן האָבן זיי פאַרשלאָסן ערגעץ אין אַ קעמערל און האָבן געבראַכט די געסטאַפּאָ, וועלכע האָט אויסגעפירט דעם מאָרד. די ברידער אַליין האָבן זיך געראַטעוועט ווייל זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין ראָוו. און ווען עס האָט זיך איינגעשטילט דאָס שיסן זענען זיי אַרויסגעקראָכן, און פון די פויערן האָבן זיי זיך דערוואוסט אַז איך בין נישט אומגעקומען און וואו איך געפין זיך.

די ברידער האָבן זיך דערוואוסט פון דער דוביעלאווע, אַזוי האָט געהייסן די פויערטע ביי וועלכער איך האָב מיך אויפגעהאַלטן, אַז זי וויל מיך באַהאַלטן ביי זיך; האָבן זיי באַשלאָסן מיך איבערלאָזן ביי איר און נישט מיטנעמען מיט זיך. זיי זענען אַליין אַוועק עפּעס אויסזוכן פאַר זיך. נאָך אונדזער קורצן געשפּרעך האָב איך פון זיי מער קיינמאָל נישט געהערט, און נישט געזען... עס איז מיר נישט באַוואוסט ווען און אונטער וועלכע אומשטענדן זיי זענען אומגעקומען.

די דוביעלאָווא האָט מיך אויסבאַהאַלטן פאַר די מייסטע מענטשן פון דאָרף, אָבער עס זענען געווען אויך פאַרטרויענע מענטשן וועלכע האָבן מיך געזען. זי האָט מיך אָנגעהויבן פאָרצובערייטן צום שמד. און ווען איך האָב שוין געקענט דעם גאַנצן קאַטעכיזם, האָט זי מיט אַ וואַסער מיך אָפּגעשמדט. זי האָט מיך גוט באַהאַנדלט, געגעבן מיר עסן. איך האָב געאַרבעט אין דער ווירטשאַפט ווי די אַנדערע אַנגעהעריקע.

איז אַ געוויסן טאָג, ווען איך בין מיט דער לאַמטערן אַריינגעגאַנגען אין שטאַל צו די בהמות, האָב איך געטראָפן דאָרט אין אַ באַהעלטעניש וואַרטן אויף מיר מיין קוזין, פון דער פאַמיליע מיט וועלכע מיר זענען געווען צוזאַמען אין דער סטאָדאָלע. זיי זענען אַנטלאָפן אין אַן אַנטקעגנגעזעצטער ריכטונג ווי מיר. איך האָב מיך דערוואוסט פון אים, אַז זיי האָבן זיך אַלע געראַטעוועט און באַהאַלטן זיך אין אַ שטאַל ביי אַן אַנדערן פויער פון דעם זעלבן דאָרף. אַ פּאָר מאָל האָב

איך מיך צו זיי פאַרגנבעט און זיך געזען מיט זיי. מיר איז נישט באַקאַנט ווען זיי זענען אומגעקומען, און אונטער וועלכע אומשטענדן.

נאָך עטלעכע וואָכן איז מיך געקומען באַזוכן ביי דער דוביעלאָווא מיין מוטערס אַ ווייטע קוזינע, חנה צעלערקרויט. זי האָט געלעבט ערגעץ אין דער געגענד אַלס אַ פוילישע. זי איז געווען זייער פאַרגויִשט און „נישט קענטלעך" — דורכדעם איז איר לייכטער געווען צו לעבן.

דערווייל האָט די דוביעלאָוואַ מיך אָנגעהויבן פאָרצר־ברייטן אויפן מאַרטירער־טויט. זי האָט מיר דערציילט, אַז די געסטאַפּאָ וועט זיך באַלד דערוויסן פון מיר, און איך זאָל מיך נישט פאַרטיידיקן בשעת איך וועל אַריינפאַלן אין זייערע הענט, ווייל ווי אַ קריסטן וועל איך מיט מיין מאַרטירער־טויט נישט נאָר ראַטעווען מיין נשמה, נאָר אויך די נישט ריינע נשמות פון מיינע עלטערן. אירע רייד האָבן מיך נישט איבערצייגט, דעריבער האָב איך געבעטן די אויבן דערמאָנטע קוזינע אַז זי זאָל מיך אַרויסגנבנען. איך האָב אָנגעהויבן צו „אָרגאַניזירן" געלט און צוזאַמענגעשלאָגן צוויי זלאָטעס. איך האָב מיך אויך פאַרזען מיט אַרישע פאַפירן: איך האָב אַרויס־געגנבעט ביי דוביעלאָוועס שוועסטער די פאַפירן פון איר געשטאָרבענער וויכאָוואַנקע. אַזוי אויסגעשטאַטעט האָב איך מיך געטראָפן אויפן אָפגערעדטן פלאַץ מיט מיין קוזינע. איך האָב מיט מיר קיין שום זאַכן נישט געהאַט, ווייל איך האָב מיך אַרויסגעשלייכט בגנבה פון הויז און איך האָב נישט געוואָלט אַרויסרופן קיין פאַרדאַכט.

די קוזינקע האָט מיט זיך געהאַט אַ 13־יעריקן זון מעכל און אַ פיצל זייג־קינד, אַ יינגעלע. מיר זענען צוזאַמען גע־גאַנגען ביז ערגעץ אַ קליינע באַן־סטאַציע און אַוועקגעפאָרן אין דער וועלט אַריין... אַזוי זענען מיר פאַרפאָרן ביז צו דעם אוקראַינישן דאָרף קאָשיצע ביים סאַן. דאָרט האָט מיך חנה איינגעאָרדנט אויף אַ שטעלע אַלס דינסט ביי פּאָליאַקן. מיר האָבן זיי דערציילט אַז איך בין אַ פוילישע, איך הייס העלענאַ בראָניסלאַוואַ, מיין פאָטער איז אַ שיכור, און איז אַוועק אַרבעטן קיין דייטשלאַנד, מיין מוטער לעבט נישט און צוויי ברידער מיינע דינען אין „יונאַקא". חנה אַליין איז אַוועק אין אַנדערן דאָרף, דאָרט האָט זי זיך איינגעאָרדנט צייט־ווייליק מיטן זייג־קינד אויף אַ שטעלע. דאָס יינגל האָט זי אָפּגעגעבן אין דינסט. דערנאָך איז געשטאָרבן איר זייג־קינד. זי האָט עס אַליין באַהאַלטן און אַוועק אויף אַ סטאַבילן דינסט.

איך האָב אויף מיין ערשטער שטעלע לאַנג נישט געקענט אויסהאַלטן. איך האָב נישט געקענט אָניאָגן די אַרבעטן וועלכע מען האָט אויף מיר אַרויפגעלייגט. חנה האָט זיי פאַרזיכערט אַז איך קען טאָן אַלע אַרבעטן אין דער ווירט־שאַפט, און לויט די אַרישע פאַפירן בין איך טאַקע עלטער געווען מיט צוויי יאָר ווי איך בין אין אמתן אַלט געווען. (איך האָב דעמאָלט נאָך נישט געהאַט קיין פולע צוועלף יאָר).

חוץ דעם איז מיר שווערער געווען אָנצוגיין פאַר אַ פוילישע צווישן פּאָליאַקן ווי צווישן אוקראַינער. איך האָב זייער לייכט מיך געקאָנט פאַראַטן סיי דורך דער שפּראַך, אָדער נישט קענענדיק עפּעס אַ מנהג. דעריבער האָב איך געזוכט אַ שטעלע ביי די אוקראַינער. אויך זיי האָב איך געזאָגט, אַז איך קען טאָן אַלע אַרבעטן אין דער ווירטשאַפט. אין אָנהויב איז מיר געווען זייער שווער, נישט קענענדיק די אַרבעטן ווי, צום ביישפּיל, מעלקן בהמות אָדער איינשפּאַנען פערד. אַ דאַנק מיין שטאַרקן ווילן און עקשנות, האָב איך מיך אין אַ קורצער צייט אַלץ אויסגעלערנט. איך האָב געהאָ־רעוועט ווי אַ דערוואַקסענער פּויער, כאָטש אין דער אמתן בין איך נאָך געווען אַ קליין מיידעלע, וועלכע האָט זיך שטאַרק געשראָקן פאַר שדים און פערד...

איך געדענק אַז איינמאָל איז דער „שיוועק" אַנטלאָפן פון שטאַל און די באַלעבאַטים האָבן מיר באַפוילן צו גיין כאַפּן דאָס פערד. ווען איך בין אים נאָכגעלאָפן האָב איך מיך צו מיין שרעק איבערצייגט אַז ער לויפט אין דער ריכטונג צום טייך, וואו לויט דער אַלגעמיינער מיינונג אין דאָרף טרייבן דאָרט אַרום ביינאַכט שדים. כאָטש איך בין געווען זייער איבערגעשראָקן, האָב איך געפאָלגט דעם באַפעל, ווייל אַז ווען נישט וואָלט מען מיר נישט געגעבן צו עסן, און איך האָב שטענדיק געהאַט אַ כראָנישן הונגער. ס'איז מיר גע־לונגען צו כאַפּן דאָס פערד אויפן שרעקלעכן אָרט, און דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך מיך אַרויפגעזעצט רייטן אויפן „שיוועק" און גאַלאָפּירנדיק אַהיימגעקומען. ווינ־טיקער ווי דער שרעק איז געווען דאָס עסן. די באַלעבאַטים האָבן פאַרן קלענסטן פאַרזען מיר נישט געגעבן קיין אָוונט־ברויט, דאָס הייסט ברויט, וואָס איך האָב באַקומען נאָר איינמאָל אין טאָג, און מילך. באָרוועס בין איך געגאַנגען אפילו אין ווינטער, און חוץ אַ לאַנגע קלייד האָב איך גאָר־נישט געהאַט אויף מיר. געשלאָפן בין איך אויפן ליימענעם פּיעקעליק.

מיינע באַלעבאַטים, ווי אויך די איינוואוינער פון דאָרף, האָבן ווייניק געגלויבט אין מיין אַרישקייט. געוויינלעך האָט מען מיך גערופן מיט די צונעמען שרה, רבקה, חיה. מען האָט מיך דערקוטשעט און פאַרפאָלגט אויף שריט און טריט.

איינמאָל איז צו מיין באַלעבאָס געקומען אַ מונדירטער פּאָליציאַנט. ווי די איינוואוינער פון דאָרף האָבן אים נאָר דערזען אין אַנדערן עק דאָרף, איז באַלד געקומען צו לויפן אַ שטאַפעט אין אונדזער כאַטע. זיי האָבן באַלד באַשלאָסן, אַז די פּאָליציי האָט זיך נאָר געקענט באַווייזן צוליב מיר. די באַלעבאָסטע האָט אפילו אין דעם טראַגישן מאָמענט געקלערט נאָר פון זיך. זי האָט מיר געהייסן איבערלאָזן דעם חלק שינקען. איך האָב געכאַפּט דאָס שטיק שינקען און בין מיט אים אַנטלאָפן אין קאָרן.

נאָך אַ ווייל האָב איך געהערט רופן די באַלעבאָסטע:

— העלענקאַ, העלענקאַ!

איך בין אַרויסגעקראָכן פון קאָרן און געקומען אויפן הויף. אויף דער מיט הויף איז געשטאַנען דער פּאָליציאַנט. מיט אַ שאַרף קול האָט ער מיך אָנגעהויבן אויספרעגן, — ווי אַזוי איך הייס, צי איך האָב פאַפירן, ווער זענען מיינע על־טערן און וואו זיי זענען.

איך האָב דערציילט מיין געשיכטע, געוויזן די דאָקומענטן, איך האָב מיך זייער געהיט, כדי מיט גאָרנישט זיך פאַרראַטן. אָבער איך האָב מיך זייער געשראָקן — דאָס גאַנצע דאָרף, אַלטע און יונגע און קינדער זענען געשטאַנען אין אַ ראָד און זיך צוגעקוקט צו דעם ספּעקטאַקל. צום סוף האָט דער פּאָליציאַנט צוריק באַהאַלטן דעם רעוואָלווער און מיר געהייסן גיין מיט אים.

אויפן וועג האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער גלויבט נישט אין מיינע רייד און ער איז זיכער אַז איך בין אַ יידישקע. אָבער ער וויל מיר נישט טויטן ווייל ער האָט אויף מיר רחמנות. ער האָט מיר אפילו דערקלערט, אַז ער וויל מיר העלפן און מיר צונעמען פון די כאַמעס, וועלכע באַוועלען מיך. איך וואָלט געקאָנט ביי אים וואוינען, העלפן זיין פרוי אין אַ לייכטער ווירטשאַפט און היטן דאָס קינד. איך האָב מיך ענערגיש אַנטקעגנגעשטעלט און אים פאַרזיכערט, אַז עס איז מיר גוט ביי מיינע באַלעבאַטים און אַז איך האָב דאָ חברטעס. איך האָב נישט געהאַט קיין צוטרויען צו זיינע פאָרשלאָגן און מורא געהאַט אַריינצוגיין אין גרוב פון לייב. צום סוף האָט דער פּאָליציאַנט אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט און מיר דערלויבט זיך אומצוקערן. איך האָב מורא געהאַט זיך אויסצודרייען צו אים מיט דער פּלייצע, כדי נישט צו באַקומען קיין קויל פון הינטן האָב איך מיך געמאַכט אַז איך דאַנק אים כלומרשט האַרציק, און מאַכנדיק צו אים מיט דער האַנט אויף געזעגנען זיך, בין איך הינטערווײילעכץ געגאַנגען ביז איך בין צוגעקומען צו די געוויקסן, דאָרט האָב איך מיך פאַרבאַהאַלטן אין די קוסטן און דערנאָך אַנטלאָפן מיט מיין גאַנצן כוח.

אינטערעסאַנט אַז זייט דעם טאָג האָט מען אין דאָרף אויפגעהערט מיך צו רופן „חיה" און דערקוטשען, קען זיין אַז זיי האָבן זיך איבערצייגט אין מיין אַרישקייט אָדער געמיינט אַז איך האָב אַן אויסערגעוויינלעכע פּראָטעקציע — מיין לאַגע האָט זיך פאַרבעסערט. איך האָב אפילו באַקומען פון דער באַלעבאָסטע צוויי לינקע האָלץ־שיך און אַ לאַנג קלייד. נאָר מיין אַרבעט האָט זיך נישט פאַרקלענערט. אויסער מיינע געוויינלעכע אַרבעטן, וועלכע זענען געווען איבער מיינע כוחות, בין איך אויך געגאַנגען, אַנשטאָט דעם באַלעבאָס גראָבן אָקאָפּעס ביים סאַן, צו וועלכן די דייטשן האָבן געצוואונגען די פּויערן.

דערווייל זענען אין דאָרף פאָרגעקומען שרעקלעכע זאַכן. צווישן די פּאָליאַקן און אוקראַינער זענען אויסגעבראָכן רייסענישן און קריגערייען. די פּאָליאַקן האָבן פאַרברענט די צערקווע. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע עמפּערונג ביי די אוקראַינער און מען האָט זיך אָנגעהויבן געגענזייטיק שעכטן און מאָרדן. איינמאָל האָב איך מיך דערוואוסט, אַז ערגעץ אויף אַ בוידעם האָט מען אַנטדעקט פאַרבאַהאַלטענע יידן. דאָס אַלץ האָט אויף מיר שרעקלעך געווירקט. באַלד דאַרויף האָבן די דייטשן עוואַקואירט אַ טייל פון די אוקראַינישע באַפעלקערונג פון דאָרף. ס'זענען אויך אַרויסגעפאָרן מיינע באַלעבאַטים, אַזוי אַז איך בין געווען געצוואונגען מיר צו זוכן אַ שטעלע ביי אַנדערע. איך האָב זי געפונען ביי שכנים, וועלכע זענען געווען אַ געמישט פּאָרפאָלק: ער אַ פּאָליאַק און זי אַ אוקראַינקע. די באַדינגונגען פון מיין לעבן און די אַרבעט האָבן זיך אָבער נישט געענדערט. מיין פּחד איז נאָר געוואַקסן, איך האָב מיך געמוזט זייער אויסהיטן פאַרן נייעם פּוילישן באַלעבאָס, ער זאָל נישט דערקענען אַז איך בין אַ יידישע.

ווען זומער 1944 זענען אָנגעקומען די סאָוויעטן, האָט זיך מיין לאַגע אַ סך נישט געביטן. איך האָב נישט געהאַט קיינעם, צו וועמען צו גיין, חוץ דעם האָב איך מורא געהאַט מיך צו רירן פון אָרט. חנה צעלערקרויט איז מיטן זון אַרויסגעפאָרן. האָב איך ווייטער פאַרבאַהאַלטן מיין אָפּשטאַם און געבליבן ווייטער דינען ביי די פּויערן.

8 חדשים נאָך דער באַפרייאונג איז צו מיר געקומען אַ יונגער מענטש. ער האָט זיך פאָרגעשטעלט אַז ער איז מיין ברודער פון יאנאַק, און ער איז געקומען מיך פאַרבעטן אויף יום־טוב. איך האָב באַלד פאַרשטאַנען, אַז דאָס האָט חנה אים געשיקט נאָך מיר.

די באַלעבאָסטע האָט מיר דערלויבט מיט אים אַרויסצוגיין. אין אָנהויב זענען מיר געגאַנגען פּאַוואָליע, סטימולירנדיק אַ געשפּרעך, נאָר ווען מיר זענען אָנגעקומען אין וואַלד, האָבן מיר אָנגעהויבן צו לויפן ווי משוגעים, מורא האָבנדיק אַז מיין באַלעבאָס וועלכער טראָגט שטענדיק מיט זיך געווער, זאָל אונדז נישט דעריאָגן. מיר זענען דערלאָפן ביז צו עפּעס אַ קליינער באַן־סטאַציע, וואו עס האָט מיך אָפּגעוואַרט מיין קוזינע לאלא לאַנגזאם. זי האָט עס טאַקע, דערוויסנדיק זיך פון חנהן וואו איך האַלט מיך אויף, אָרגאַניזירט די רעטונגסעקספּעדיציע. זי האָט איבערגערעדט טולעק פאַוסט ער זאָל נאָך מיר פאָרן און מיך אַרויסגנבענען. די פאַרהעלטנישן פאַר יידן זענען נאָך אַלץ געווען געפערלעכע, בפרט אין שטעטלעך און דערפער. דעריבער האָט מען זיך נישט געאיילט זיך אידענטיפיצירן.

לאַלאַ לאַנגזאַם האָט מיך גענומען מיט זיך קיין ריישע, וואו זי האָט געלעבט מיט אירע עלטערן. די פאַמיליע האָט אויף מיר געקוקט ווי אויף אַ פאַרזעעניש. אין דעם לאַנגן הילוך, די הילצערנע שיך און די פאַרגרעבטע אויסשפּראַך, האָב איך אויסגעזען ווי נישט פון דער וועלט.

קורץ נאָך מיין אָנקומען קיין ריישע איז דאָרט אויסגעבראָכן אַ פּאָגראָם אויף יידן. איך בין געווען אַזוי דערשיטערט פון מיינע איבערלעבונגען און געווען געוואוינט זיך צו ראַטעווען אויף אייגענער האַנט דורך מיין ספּריטנעקייט, אַז אין דער צעמישונג האָב איך מיך נישט אומגעקוקט אויף דער פאַמיליע און איך בין אַנטלאָפן קיין קראָקע. איך האָב שוין געוואוסט אַז אין קראָקע האָב איך קוזינען און איך האָב מיך ביי זיי אויסבאַהאַלטן. נאָך עטלעכע טעג זענען געקומען די קרובים פון ריישע און איך האָב ווידער מיט זיי צוזאַמען געוואוינט.

אין קראָקע בין איך געגאַנגען אויף דער דלוגא גאַס, אין יידישן קאָמיטעט, איך האָב דאָרט געלערנט אין דער פאָלקסשול, פּערטע קלאַס. איך האָב מיך נישט גוט געפילט ביי דער

פֿאַמיליע, האָב איך קיין סך נישט איבערגעקלערט און בין אַנטלאָפֿן צו אַנדערע קרובים קיין וורראָצלאַוו און פֿון זיי ווייטער קיין יעלענע גאָרן. דאָרט בין איך ווייטער געגאַנגען אין דער פֿאָלקסשול און האָב זי טאַקע דאָרט פֿאַרענדיקט אין יאָר 1946. אין יעלענע־גאָר בין איך אָנגעגאַנגען פֿאַר אַ קריסטן. איך בין געגאַנגען אין קלויסטער. אין שול האָט קיינער נישט געוואוסט אַז איך בין אַ יידיש קינד. איך בין געווען עלטער ווי מיינע מיטשילערנס. דער אונטעריכט האָט מיר נישט פֿאַרשאַפֿט קיין שוועריקייטן און איך האָב איבערגעהיפּט קלאַסן.

נאָכן ענדיקן די שולע האָב איך זיך אומגעקערט קיין קראָקע. די קרובים האָבן מיך דורכאויס געוואָלט אַוועקשיקן קיין ענגלאַנד, איך האָב אָבער באַשלאָסן צו פֿאָרן קיין ישראל. אַ פֿעטער, זייער אַ פֿרומער, האָט מיך אָפּגעגעבן צו דער גרופּע „אגודת ישראל" און צוזאַמען מיט בערך 35 קינדער בין איך אַרויסגעפֿאָרן קיין טשעכאָסלאָוואַקיי און דערנאָך קיין דייטשלאַנד. דאָרט בין איך געווען גענוג לאַנג אין אַ בית־יתומים אין אולם.

אין אַ געוויסער נאַכט זענען מיר געוואָרן אַרויסגעשמוגלט מיט אויטאָס איבער דער גרענעץ קיין מאַרסייל. דאָרט האָט מען אונדז פֿאַרלאָדן אויף דער שיף „טעאָדאָר הערצל" צוגעפֿירט ביז צו די ברעגן פֿון חיפה. דאָ האָבן אונדז געכאַפּט די ענגלענדער. ס'איז אויסגעבראָכן ממש אַ שלאַכט, אין וועלכער מיר האָבן געקעמפֿט מיט פֿלעשער און מיט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט, און די ענגלענדער — מיט גאַז־באָמבעס. עס זענען געפֿאַלן טויטע און פֿאַרוואונדעטע און מיר האָבן זיך געמוזט אונטערגעבן. אין חיפה האָבן אונדז די ענגלענדער איבערטראַנספּאָרטירט אויף אַ ענגלישע שיף און אַוועקגעפֿירט קיין קאַפּריסין, וואו מיר זענען אָפּגעווען 8 מאָנאַטן.

אין דעצעמבער 1947 נאָכן באַפֿרייאונגס־קריג, בין איך אָנגעקומען קיין ישראל.

איך האָב מיך איינגעלעבט אין ישראל און האָב ליב באַקומען מיין היימלאַנד.

רבקה לאנדאו (מאנדשיין) חיפה

אין שאטן פון טויט

אין סעפּטעמבער 1939 האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל אַז אונטער טויט־שטראָף מוזן די יידן פֿאַרלאָזן די שטאָט און גיין אין דער ריכטונג פֿון דעם טייך „סאַן".

ס'איז דערלויבט געוואָרן מיטצונעמען 100 זלאָטעס און אַ קליין פּעקל. די יידן זענען אַוועק צופֿוס און אויף וועגענער אין דער ריכטונג פֿון יאַראָסלאַוו.

דער אופֿן פֿון אַרויסגעבן די באַפֿעלן

6 אַזייגער אין דער פֿרי האָבן אַלע יידן זיך געמוזט מעלדן אויפֿן פּלאַץ. די בעסער געקליידעטע, מייסטנס די אינטעליגענץ, האָבן די געסטאַפּאָ־לייט געשלאָגן. איבערגעשראָקענע יידן זענען זיך צעלאָפֿן. דאָרט האָט מען געמאָלדן די פֿאַרזאַמלטע, אַז ביז איינס אַזייגער מוזן זיי פֿאַרלאָזן די שטאָט. פּאָליאַקן האָבן אָנגעוויזן אויף יידן אין די גאַסן און געפֿירט די דייטשן צו יידישע וואוינונגען. די קהלה האָט באַקומען אַ באַפֿעל, אַז אויף די טויערן פֿון יידישע הייזער זאָלן באַצייכנט ווערן מיט אַ מגן־דוד. אייניקע זענען טאַקע געגאַנגען אין דער ריכטונג פֿון „סאַן", אַנדערע האָבן זיך צעשיט איבער די דערפֿער, קלערנדיק, אַז דער שטורם וועט פֿאַראיבערגיין.

איך מיט מיין פֿאַמיליע האָבן באַשלאָסן צו פֿאַרבלייבן אין דערהיים. אויפֿן צווייטן טאָג זענען געקומען 3 געסטאַפּאָ־לייט און איין פּאָליאַק און האָבן געדראָט אַז זיי וועלן אַלע אויסשיסן, אויב זיי וועלן אין משך פֿון אַ שעה נישט פֿאַרלאָזן דאָס הויז. די פֿאַמיליע האָט געדונגען אַ פֿור ביי אַ פּויער און מיר זענען אַרויסגעפֿאָרן קיין הוסאוו. אויפֿן וועג זענען אונדז באַפֿאַלן גויים וועלכע האָבן אונדז געוואָלט באַראַבעווען. מיר האָבן אָבער געשריען און ניצל געוואָרן.

אין הוסאוו האָבן מיר אָנגעטראָפֿן נאָך אַנדערע באַקאַנטע יידן. מיר האָבן באַצאָלט דעם גוי און זענען פֿאַרבליבן אין דאָרף.

נאָך אַכט טעג האָבן די גויים אַרויסגערופֿן די געסטאַפּאָ, וועלכע איז אָנגעקומען ביי נאַכט. די געסטאַפּאָ לייט האָבן צעשלאָגן אַלע יידישע מענער און געהייסן תיכף פֿאַרלאָזן דאָס דאָרף. די פֿאַמיליע, צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, האָבן זיך אומגעקערט קיין לאַנצוט. אין דערהיים האָבן זיי געטראָפֿן אַלץ אויסגעראַבעוועט.

אין דעם זעלבן טאָג איז אַרויס אַ באַפֿעל אַז די איבערגעבליבענע יידן איז דערלויבט צו זיין אין שטאָט, אָבער זיי דאַרפֿן זיך מעלדן.

צוואַנגס־אַרבעט

צוערשט איז געקומען אַ אויפֿאָדערונג פֿון מאַגיסטראַט, דערנאָך אויך דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון דער יידישער קהלה, אַז פֿון יעדן הויז דאַרף איינמאָל אין דער וואָך גיין איין מענטש צו דער אַרבעט. ווי, צום ביישפּיל, קערן די גאַסן, שאַרעווען פּאָלן, וואַשן אין די מיליטער־לאַגערן אָדער רעגירונגס־ביוראָען. ווינטער איז מען געגאַנגען אָפּקערן די שנייען פֿון די גאַסן. אויפֿזעערס איבער די יידן ביי דער אַרבעט זענען געווען די פֿריערדיקע שטעטישע גאַסנקערערס. אַ סך פֿון זיי האָבן געפּייניקט די יידן, ספּעציעל האָבן זיי געשלאָגן די מענער. ווינטער האָט מען דורכגעפֿירט אָבלאַוועס.

נאָכן אויסברוך פֿון דעם דייטש־רוסישן קריג האָבן זיך

אַ סך יידן אומגעקערט פון דער אַנדערער זייט „סאַן”. זיי האָבן זיך אַלע געמוזט מעלדן און איינלייגן 100 זלאָטעס קאוציע פאַר אַ פערזאָן. דער בירגערמייסטער באַנק האָט זיי געפרעגט וואָס פאַר אַ פּאַסטנס זיי האָבן פאַרנומען ביי די רוסן און צי זיי זענען געווען „קאָמיסאַרן”. די דאָזיקע מענטשן האָבן געאַרבעט באַזונדער.

אין איינעם אַ פראָסטיקן ווינטער־טאָג זענען אָנגעקומען געסטאַפּאָ־לייט פון יאַראָסלאוו. זיי האָבן אַרעסטירט יידן אויף די גאַסן און אַראָפּגענומען פון די אַרבעטס־פּלעצער. פון זיי האָבן זיי אויסגעקליבן 24 מענטשן, פרויען און מענער, געהאַלטן פאַרשפּאַרט עטלעכע חדשים, דערנאָך זיי אַרויסגעפירט 12 ביינאַכט אויפן בית־הקבורות און זיי דאָרט איינציקווייז אויסגעשאָסן. איין מאַן און איין פרוי איז געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען. פאַרוואונדעטערהייט זענען זיי אַנטלאָפן פון עקזעקוציע־פּלאַץ. די פאַרוואונדעטע פרוי האָט זיך געהיילט אין זשעזשאווער שפּיטאָל. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן זי דאָרט געפונען און זי דערשאָסן אויפן זשעשאווער בית־הקבורות. דער מאַן האָט זיך געראַטעוועט. די געסטאַפּאָ־לייט האָט זיי אַרומגעזוכט אין לאַנצוט. זיי האָבן באַפוילן אויסצוגראָבן די געשאָסענע, אָבער די רעכנונג האָט געשטימט, ווייל אין צווישן זענען צוגעקומען נאָך צוויי קרבנות, אויך אַ מאַן און אַ פרוי.

די יידן אין לאַנצוט האָבן די גאַנצע צייט פון דער אָקופּאַציע, ביז צו זייער ליקווידאַציע, געוווינט אין זייערע הייזער, אַ געטאָ האָט מען נישט געהאַט איינגעפירט. ס׳איז געווען פאַרבאָטן אַרויסצוגיין פון דער שטאָט. צו האַנדלען איז געווען פאַרבאָטן אונטער טויט־שטראָף. אָפט זענען זיי איבערפאַלן יידישע הייזער און ס׳זענען געפאַלן קרבנות.

מיינער אַ שוואָגער איז אַרעסטירט געוואָרן, ווייל מען האָט ביי אים געפונען אַ רעוואָלווער, וואָס דער פּאָליאַק נאָוואַק האָט אים אונטערגעוואָרפן. דער פּאָליאַק האָט אים דערנאָך פאַרמסרט ביי דער געסטאַפּאָ. דער אמת איז אַרויס און מען האָט דעם שוואָגער באַפרייט. דערנאָך האָט מען אים געצוואונגען ער זאָל מאַכן אַ רעוויזיע אין הויז פון פּאָליאַק צי ער באַזיצט נישט מער קיין געווער. מען האָט אונטערגעקויפט די געסטאַפּאָ און די זאַך איז ווי עס איז דערליידיקט געוואָרן.

יאָר — 1942.

עס איז אַרויס אַ באַפעל אַז אַלע איבער 18 יאָר אַלט מוזן גיין אַרבעטן. מען האָט געכאַפּט צו דער אַרבעט אויפן מאַרק און אויף די וועגן. מען האָט געאַרבעט פאַר דייטשע פירמעס. די דייטשע אויפזעער האָבן געשלאָגן די יידישע אַרבעטער און ספּעציעל די אויף וועלכע זיי האָבן זיך פאַרלייגט.

ווייטערדיקע אַקציעס, קען־קאַרטן, קאָנטריבוציעס

דעם 25־טן יולי 1942 האָט מען געשטעמפּלט אויפן גימנאַזיע־פּלאַץ אין לאַנצוט די „קען־קאַרטן”. ביים טיש זענען געזעסן געסטאַפּאָ־לייט, באַאַמטע און יודנראַטער. ס׳איז געווען אַ ביפעט.

דער פּרעזעס פון יודנראַט ראובן נאַדעל, האָט געבראַכט אַ באַפעל פון יאַראָסלאוו אַז מאָנטיק דעם 3־טן אויגוסט 1942, דאַרפן די יידן זיך פאַרזאַמלען אויפן גימנאַזיע־פּלאַץ און פון דאָרט גיין קיין פּעלקיניע, צווישן יאַראָסלאוו און פּשעוואָרסק. כמעט אַלע יידן פון שטעטל האָבן זיך געלאָזט אין וועג מיט זייער באַגאַזש, ווער צו פוס, ווער מיט אַ פור. מיין מוטער האָט זיך צוגעשטעלט אויפן פּלאַץ. די איבעריקע פאַמיליע האָט באַשלאָסן זיך צו ראַטעווען אויף אייגענער האַנט.

נאָך עטלעכע טעג האָבן די דייטשן געמאָלדן, אַז ווער עס איז נישט אַרויסגעפאָרן דעם 3־טן אויגוסט קיין פּעלקיניע, קען עס טאָן דעם 7־טן אויגוסט. אין פּעלקיניע האָט מען די וועלכע זענען געקומען פריער אויפגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט אין וואַלד, וואו עס איז שוין געווען גרייט פאַר זיי גריבער. מען האָט זיי לעבעדיקערהייט דאָרט אַריינגעוואָרפן, זיי פאַרשאָטן מיט קאַלך און אַרויפגעשיט ערד, אַזוי אַז „די ערד האָט זיך געהויבן”. אַ טייל מענטשן האָט מען אויסגעשאָסן, און אַ טייל האָט מען אַוועקגעשיקט. מיין מוטער האָט מען דערשאָסן. אַן עדות פון דער סצענע איז געווען מיינער אַ קוזין — אַלעק האוזערמאַן.

50 יונגע געזונטע יידן האָט מען אָפּגעשיקט קיין לאַנצוט, צווישן זיי א. האוזערמאַן. מען האָט זיי דערלויבט דאָ פריי צו לעבן. זיי זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט. דערמוטיקט פון זייער צוריק קומען, זענען אַנדערע יידן אַרויסגעקראָכן פון זייערע באַהעלטענישן. אָבער ס׳זענען געווען פּאָליאַקן, וואָס האָבן פאַרמסרט, און אַ סך יידן האָט מען געשאָסן אויף דער גאַס.

איך בין אַוועק אין אַ דאָרף. איין נאַכט האָב איך איבערגענעכטיקט ביי אַ באַקאַנטן פּויער. בייטאָג האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן אין קאַרטאָפל־קוסטן, די נאַכט ביי אַן אייגנטימערן פון אַ הויף און אַ פּאָר טעג געלעגן באַהאַלטן אין די קוקורוזע געוויקסן. 12 טעג האָב איך פאַרבראַכט אויפן הויף פון דער פרוי. ווען איך האָב געהערט אַז מען מאַכט רעוויזיעס, האָב איך פאַרלאָזט דעם הויף און זיך באַהאַלטן אויף זייער פעלד, אין קאָרן. דאָ האָב איך געהערט, אַז מען שיסט אויפן נאָענטן בית־הקבורות. ביינאַכט בין איך געלעגן אין פעלד פון די קאַרטאָפל. צום סוף האָב איך געמוזט זיך אומקערן אויפן הויף. אָבער דער באַלעבאָס האָט מיר געהייסן צוערשט ברענגען מיינע זאַכן.

איך האָב זיך אומגעקערט קיין לאַנצוט. דאָ האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער מיט צוויי קינדער פון דער אַנדערער שוועסטער. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ קאַמער פון אַ געוויסער פרוי פון אַ ראַטמאַן, וועלכע האָט שוין פון לאַנג געהאַלטן זייערע זאַכן. דערנאָך האָב איך זיך אומגעקערט אין דאָרף. אָבער איך בין באַלד צוריקגעקומען אין שטאָט, ווען איך האָב זיך דערוואוסט, אַז די געסטאַפּאָ האָט צוגענומען די קינדער.

דעם אמת האָב איך זיך דערוואוסט אין הויז פון דער פרוי פון ראַטמאַן. דאָס איז געשען אָקטאָבער 1942. דעמאָלט

פונקט האָט אונדזער דינסט, ריבאקאווא, אַרויסגערופן די געסטאַפּאָ־לייט צו מיר, ווייל איך האָב איר אָפּגעזאָגט צו שענקען מיינע זאַכן, אָבער עס איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן.

מיין שוועסטערס קינדער, נוניא קליינבערג 9 יאָר אַלט און מאַנוסיא קליינבערג 7 יאָר אַלט, האָט מען דערמאָרדעט דעם 12.10.1942. די קינדער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דער אָפּענער שטאַל פון זייער פריערדיק הויז. זיי האָבן געהונגערט. זייער טאַנטע, אסתר לאנדאו, האָט זיי געבראַכט אַמאָל עפּעס צו עסן, וואָס זי האָט געפונען אין די גערטנער. זי איז פּונקט דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען זוכן שפּייז.

די דינסט ריבאקאווא האָט געשיקט איר 12־יעריקן זון און דעם בעקערס 12־יעריקן זון, זיי זאָלן רופן די געסטאַפּאָ לייט צו דער באַהעלטעניש פון די קינדער.

ווי עס האָט איבערגעגעבן אַ באַגלויבטער עדות (וועלכער לעבט שוין נישט מער), וואָס איז געווען אָנוועזנד ביים פאָרשן די קינדער, האָט עס געדויערט פון 4 פאַרטאָג ביז איינס בייטאָג. די קינדער האָבן נישט פאַראַטן די טאַנטע, נישט קיין אַנדערע יידן. מען האָט זיי אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות. אויפן וועג האָט דער געסטאַפּאָ־מאַן געטרייסט דאָס מיידעלע — זי זאָל נישט וויינען, ווייל זי גייט גלייך אין הימל. דאָרט וועט זי טרעפן דעם „טאַטוש” און די „מאַמוסיא” און אויך די „ציאָצי”. ער האָט זיי געטיילט צוקערלעך. ווען די קינדער האָבן נישט געוואָלט אַריינגיין אין טויער פון בית עלמין, האָט ער זיי נאָכאַמאָל געהייסן דערציילן דעם אמת. די קינדער האָבן געשוויגן. דאַן האָט ער זיי געשלאָגן און געקאָפּעט. אויפן בית־הקברות האָט ער זיי געהייסן גיין צו די געוויקסן און זיי דאָרט געשאָסן, צוערשט דאָס מיידעלע, וועלכע האָט באַקומען 4 קוילן, און דאָס יינגעלע — דריי. זייערע רעשטן האָבן זיי געוואָרפן פאַר די ווילדע חיות אין אַ צירק, וואָס איז דעמאָלט פּונקט אויפגעטראָטן אין לאַנצוט.

די ריבאקאווא, איר זון און דעם בעקערס זון לעבן ווייטער אין לאַנצוט. זיי זענען געווען באַקאַנט, אַז פאר אַ קאָפּ פון אַ יידן האָבן זיי באַקומען 50 זלאָטעס.

מיט די מגן־דודס אויף די אָרעמס — אין יאָר 1942.
פֿון רעכטס: אַנמוט, הינדה גערסטן, זאַוואַדאַ, — בראָניה שוסהיים.

משה שלייפשטיין צפת

דער אומקום פון מיין משפחה אין לאנצוט

ערב סוכות 1939, האָבן די דייטשן באַפוילן אַז אַלע יידן, מענער, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אין הויף פון דער סטאַראָסטווע, 8 אַ זייגער אין דער פרי.

די פאַרזאַמלטע יידן זענען אויפגענומען געוואָרן דורך מערדערלעכע קלעפּ. די דייטשן האָבן געמאָלדן, אַז ביז 4 אזייגער פאַרנאַכט מוזן אַלע יידן פאַרלאָזן לאַנצוט און מען טאָר נישט מיטנעמען מיט זיך מער ווי 100 זלאָטעס. די יידן האָבן געמוזט אַרויסקריכן אויף אַלע פיר, דורך דעם שמאָלן טויערל.

געסטאַפּאָווצעס און היטלער־יוגנט מיט נאַהייקעס און שטעקנס אין די הענט, האָבן אויף אַ מערדערלעכן אופן גע־טראָטן און געשלאָגן. דער רעשט פון די אויטאָמאָבילן האָט פאַרטויבט די האַרצרייסנדיקע געשרייען פון די געשלאָגענע.

נאָך דעם איז געקומען צו מיר אין הויז מיין פרויס פעטער, לייביש ווינער מיט זיין שוואָגער וואָלף קנעלער, אַ צעבלוטיקטער, אַ צעשראָקענער, און פאַרגעלייגט אַז מיר זאָלן ווי אַמגיכסטן צוזאַמען נעמען די משפחות און אַנטלויפן אויף דער אַנדערער זייט סאַן, וואָס דאָרט האָט דאַן געזאָלט זיין די גרעניץ מיט די רוסן. מיר האָבן באַלד באַקומען פערד און וואָגן און גענומען מיט זיך מיין משפחה און מיין פרויס משפחה.

לאה ווינער

אין דער לעצטער מינוט האָט זיך באַרעכנט דער זיידע מיינער, זעליג לאַנגזאַם, וועלכער איז שוין געווען נאָענט צו נײַנציק יאָר, ער וועט נישט פאָרן אויף די אַלטע יאָרן. מיין מוטער איז אויך נישט געפאָרן און פאַרבליבן מיט פינף ברידער און מיין פרויס באָבע, לאה ווינער. איך מיט מיין פאָטער און שוועסטער און פרוי און משפחה ווינער און לייביש שיפּערס פרוי און קינדער זענען אַוועקגעפאָרן.

דער טאָג איז געווען אַ רעגנדיקער, עס האָט זיך געדאַכט אַז די הימלען וויינען מיט אונז. די טאַטעס און די מאַמעס מיט די קליינע קינדערלעך אויף די פּלייצעס האָבן זיך געשלעפּט צופוס מיט שווער קראַנקע. קיין וואָגן און קיין פורמאַן איז נישט געווען צו קריגן, ווייל די פּאָליאַקן האָבן זיך געגרייט צו ראַבעווען דאָס יידישע פאַרמעגן. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס געוויין פון די קינדערלעך און דעם גע־יאָמער פון די קראַנקע.

מיר זענען אַלזאָ אַריבער דעם סאַן, און די מוטער מיט די ברידערלעך זענען געבליבן אין לאַנצוט.

ענדע יאַר 1939 האָב איך דורכגעשוואַרצט די גרעניץ צוריק קיין לאַנצוט, זיך געזעגענען מיט דער מוטער און ברי־דער, ווייל ווען איך בין אַרויס פון שטוב האָב איך פון גרויס צער פאַרגעסן זיך צו געזעגענען מיט זיי.

איך האָב זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן מיטפאָרן, האָבן זיי מיר געענטפערט: „ווען עס וועט עפּעס פּאַרקומען, וועלן מיר אַריבערפאָרן". איך האָב זיך געקליבן דאַן חתונה צו האָבן, און ווייל מיין פרוי, — דאַמאָלט מיין כלה — איז אויך געווען אויף דער צווייטער זייט, האָב איך געוואָלט, אַז מיינע ליבע מוטער און ברידער זאָלן מיך בענטשן פאַר דער חופּה.

ביינאַכט בין איך דורכגעגאַנגען דעם מאַרק. די שטאָט איז געווען ווי אָפּגעשטאָרבן. עס האָט אויסגעזען ווי אַ בית־עולם. עס זענען נאָר פאַרבליבן דאָרט אַ פּאָר יידישע פאַמי־ליעס.

עס דערמאָנט זיך מיר נאָך אַ זאַך: איך און מיין שוואָגער יהושע זענען געגאַנגען אין אַוונט אַהיים. אַ דרייסיק מעטער פאַר אונדז איז געגאַנגען מיין ברודער יוסף, וועלכער איז דעמאָלט אַלט געווען אַ 12 יאָר — לויפט צו אים צו אַ קליי־נער שגץ, און וואַרפט אים אויף דער ערד, שלאָגט אים און זוכט אים, פּרוווט צונעמען ביי אים, וואָס ער האָט. זענען מיר צוגעלאָפן און אָנגעשריען אויף אים. דער שגץ האָט זיך פאַרוואונדערט און געפרעגט: איר נעמט זיך אָן פאַר אַ זשיד? אין דעם הער איך ווי מען שרייט פון אַ פענצטער: „האָב נישט קיין מורא פאַר זיי, זיי זענען אויך יידן". דער שרייער איז געווען לאַסאָטאַ, אַן אָנפירער פון „סאָקאָל".

מיין ברודער האָט מפרנס געווען די משפחה דערפון, וואָס ער האָט געפירט מעל פון ריישע קיין לאַנצוט, ביז איינמאָל האָט מען אים געמסרט און מען האָט אים אַריינגעזעצט אין לאַנצוטער טורמע. פון דאַן אָן הויבט זיך אָן דאָס פאַרניכטן פון מיין נאָענטסטע משפחה דורך די דייטשע מערדער.

מיינע צוויי קלענערע ברידערלעך, לייביש און יצחק, האָבן געטראָגן עסן צו מיין ברודער אין טורמע. האָט מען זיי גענומען אין הויז פון געריכט און זיי דערשאָסן. דאָס האָט מיר דערציילט אַ באַאַמטער און אויך אַ ריכטער, וואָס האָבן דאָס געזען מיט זייערע אייגענע אויגן.

נאָך דעם ווי מיין ברודער איז אַרויס פון קרימינאַל, האָט ער געמאַכט אַ בונקער נעבן אונדזער שטוב און מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן דאָרט מיט מיין משפחה ראַטפעלד פון קראָקע, אַ פעטער מיט זיין פרוי און זיבן קינדער. דער זיידע איז

איינמאָל אַרויסגעגאַנגען און ווען דער פּאָלקסדייטש קאַקאָט האָט אים דערזען, האָט דער זיידע אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. ער האָט זיך באַהאַלטן, און מען האָט אים נישט געקאָנט גע־פינען, דאַן איז געקומען אַ פּוילישע פרוי און אָנגעוויזן, וואו ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן און מען האָט אים דערשאָסן.

דערווייל האָט די מוטער אָוועקגעגעבן דאָס הויז אַ שכן מיטן נאָמען קוניש, אַז ער זאָל זיי אויסהאַלטן דערפאַר מיט עסן אין בונקער. אַ צייט האָט ער זיי געהאָלפן, אָבער דערנאָך האָט ער חרטה געקריגן, האָט פאַרקלאַפּט דעם בונקער און געלאָפן מעלדן דער פּאָליציי. ווען די אויסבאַהאַלטענע האָבן דערזען, אַז דער בונקער איז פאַרקלאַפּט, האָבן זיי אָוועקגע־שלעפּט די ברעטער און אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. דערווייל האָט די פּאָליציי אָרגאַניזירט די פאַראַבקעס פון פּאָטאָצקיס הויף און אַרומגערינגלט די געגנט און אָנגעהויבן זיי נאָכצו־יאָגן. עס האָט אויסגעזען ווי אַ יאַגד אויף חיות. דעמאָלט האָט מען אויסגעהרגעט די קראָקאָווער משפחה ראָטפעלד. עס האָט זיך נאָר אָפּגעראַטעוועט אַ טאָכטער, רויזעלע (זי איז לעבן געבליבן און געפינט זיך אין ישראל). אויך האָבן זיך געראַ־טעוועט מיין מוטער מיט דריי ברידער.

פון דאָרט זענען זיי אַנטלאָפן אין דאָמבראָווקער וואַלד. דאָרט האָבן זיי זיך פאַרבונדן מיט די פּאַרטיזאַנער און געווען מיט זיי ביזן 1944 יאָר. דערווייל זענען די פּאַרטיזאַנער אָוועק און זיי זענען געבליבן ווייטער אין וואַלד. זיי זענען אַלע מאָל צוגעגאַנגען אין דאָרף און דאָס וואָס זיי האָבן נאָך פאַרמאָגט, אויסגעטוישט אויף אַ ביסל עסן.

אין אַפּריל 1944, אַ קורצע צייט איידער די רוסן זענען אַריין קיין לאַנצוט, זענען זיי אַרויס פון וואַלד און זיך באַ־האַלטן אין אַ סטאָדאָלע פון היי. דאָרט האָט אַ גאַנז דערפילט זייער אָנוועזנהייט, אָנגעהויבן צו שרייען און אַ פּוילישע פרוי האָט זיי דערזען. זי איז גלייך געלאָפן צום סאָלטיס און אים דערציילט. האָט ער איר געזאָגט, אַז ער איז נישט פון דער געסטאַפּאָ, נאָר ער ראָט איר, אַז זי זאָל צוריק גיין און זיי זאָגן, אַז זיי זאָלן אַוועקגיין.

דערווייל האָט זי געטראָפן דעם קאָמענדאַנט פון די אָרטיקע היטערס באבקא פון דאָמבראָווקע און אים דערציילט. האָט ער אַוועקגעשטעלט אַ וואַך ביז אין דער פרי.

פאַרטאָג איז געקומען די געסטאַפּאָ בראש מיטן מערדער קאַקאַט און האָבן צום ערשט אַרויסגעשלעפּט מיין מוטער. און ביי איר געפונען שטיקלעך פלעצליך. האָבן זיי אָנגעהויבן זי צו שלאָגן מערדערלעך, אַז זי זאָל זאָגן ווער האָט איר דאָס געגעבן. (די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז ווער עס וועט געבן הילף אַ ייד, וועט מען אים מיט דער גאַנצער פאַמיליע אויסהרגענען).

מיין מוטער האָט נישט געוואָלט אויסזאָגן, דער ברו־דער דוד האָט נישט געקאָנט צוקוקן ווי מען דערמאָרדעט די מאַמע דורך מערדערליכע קלעפּ, איז ער אַרויסגעשפּרונגען און זיך געוואָרפן אויף דעם מערדער קאַקאַט און אים אומגע־וואָרפן און אים אָנגעהויבן צו ווערגן, איז צוגעלאָפן אַן אַנדע־רער געסטאַפּאָ־מאַן און האָט אים צעשמעטערט דעם קאָפּ.

דערנאָך האָבן זיי אַרויסגעשלעפּט דעם צווייטן ברודער יוסף און דערשאָסן אים און דערנאָך די מוטער.

ווען זיי האָבן שוין געוואָלט אָוועקגיין, איז אַרויסגעגאַנ־גען דער יינגסטער ברודער שמואל. ער האָט צוגעזען ווי מען האָט אויסגעהרגעט אַלע איז ער אַרויס און געזאָגט צו די מערדער:

„ווען איר האָט אָוועקגעהרגעט מיין טייערע מוטער און ברידער — שיסט מיך אויך".

האָבן זיי אים געלאָזן לויפן און האָבן אים געגעבן אַ סעריע קוילן אין די פּיסלעך, האָט ער זיך נאָך געריסן מיט די הענטלעך. האָבן זיי אים געגעבן אַ צווייטע סעריע, האָט ער נאָך געוואָרפן מיט דעם קעפּעלע, דאַן האָבן זיי אים געגעבן אַ דריטע סעריע. דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען ביי דעם הויז און פאַר די אויגן פון די פּאָליאַקן.

ווען איך בין צוריק געקומען פון רוסלאַנד האָט מען מיר דערציילט דאָס אַלץ. זיי ליגן אין איין ברודער־קבר לעבן דעם הויז פון פּאַטשאָשינאָ.

איך האָב מיר גענומען פאַר אַ הייליקן חוב אַז איך מוז זיי ברענגען צו קבר ישראל. נאָר דעמאָלט איז די לאַגע גע־ווען, אַז קיין ייד האָט ניט געטאָרט קומען אין דער געגנט. די פּאָליציי האָט מיך געוואָרנט, ווייל די פּאָליאַקן פלעגן הרגענען יעדן ייד.

נישט קוקנדיק אויף דעם האָב איך גענומען אַ לאַסט־אויטאָ פון קראָקע, וואו איך האָב געוואוינט, און מיטגענומען שמואל פעלבער און געוואָר. (שמואל פעלבער געפינט זיך אין ישראל, בני־ברק).

מיר זענען געקומען אין דעם דאָרף אַריין, איך האָב דאָרט געקענט פיל פּאָליאַקן, נאָר זיי האָבן מיר אפילו נישט געוואָלט ענטפערן. איך האָב ביי זיי אויסגעזען ווי אַן אָנשי־קעניש פון יענער וועלט, ווייל זיי האָבן שוין געמיינט, אַז קיין ייד איז נישט געבליבן, זיי זענען פון מיר אַנטלאָפן ווי פון אַן אָנשטעקנדיקן קראַנקן.

ענדליך בין איך געוואָר געוואָרן דאָס אומגלויבליכסטע.

עקסהומאַציע פון יידישע קדושים — וועלכע זענען בעת דער נאַצי צייט דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן אין פאַרשידענע ערטער.

כ'האָב געטראָפן די אייגנטימערין פון הויז און האָב פאַרלאַנגט פון איר, אַז זי זאָל מיר זאָגן, וואו דער קבר איז. נאָך דראָאונגען און געשרייען האָט זי מיר געוויזן: דאָ ביי דעם הויז, וואו דאָס קאָרן וואַקסט, דאָרט איז געלעגן דאָס טייערסטע פון מיין לעבן, מיין הייליקע יידישע מאַמע און ברידער.

דערווייל האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אַרום דעם הויז די אָרטיקע פּאָליאַקן, מיט בייזע פּנימער ווי ווילדע חיות. מיר איז שוין געווען אַלץ איינס און כ'האָב אָנגעהויבן אויפצוגראָבן דאָס קבר.

דערווייל איז צו מיר צוגעגאַנגען איינער פון די דאָרפישע גרעסטע באַנדיטן. ער איז געווען באַקאַנט אין לאַנצוט, זיין נאָמען איז יאַנצטשוראַ, און ער פרעגט מיך פאַרוואָס איך מאַך אַ תל און צעטרעט דאָס קאָרן. איך האָב אים געפרעגט צי ער איז געקומען מיר העלפן, אָדער ער וויל ליגן דאָ מיט זיי צוזאַמען. ער האָט אַביסל געטראַכט און געענטפערט, אַז ער וויל מיר העלפן.

ער האָט מיר אָנגעוויזן פינקטלעך אויף וועלכן פּלאַץ זיי ליגן, ווייל ער אַליין האָט זיי באַגראָבן. דאָס גרוב איז טיף געווען ביי דריי מעטער.

ווען איך האָב אויפגעעפנט דאָס קבר האָב איך געפונען די טייערע הייליגע מוטער מיינע — זי איז געלעגן די ערשטע, אויבן, מיט צעשפרייטע הענט. זי האָט געשיצט אירע קינדערלעך אויך נאָך דעם טויט. אָנגעטון איז זי געווען אין דעם פּאָטערס שבתדיקע בעקעשע. דערנאָך איז געלעגן דער יינגסטער ברודער שמואל, דער קערפּער גאַנץ, נאָר דאָרט וואו ער האָט באַקומען די קוילן איז ער געווען פאַרפּאַליעט. דער דריטער איז געווען דער צווייטער ברודער יוסף, און הינטן איז געלעגן דער ברודער דוד, מיט אַ צעשמעטערטן קאָפּ. די קערפּערס זענען געווען אין אַ גוטן צושטאַנד, ווייל דאָס קבר איז געווען אין זאַמדיקן באָדן. איך האָב זיי געבראַכט צו קבר ישראל אין קראָקע. נאָך דעם האָט מען געבראַכט אויך זעליג קערנער און באַגראָבן נעבן זיי. אַזוי זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם דורך די דייטשע מערדער מיינע נאָענטסטע.

משה פרידער ניו־יאָרק

זייער לעצטער וועג

צוזאַמען מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן איז אויך דאָס יידישע לאַנצוט פאַרניכטעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחישע הענט. דאָס איינציקע, וואָס איז איבערגעבליבן, וואָס באַווייזט, אַז „אַמאָל" האָט דאָרט געקלאַפּט אַ יידיש לעבן, איז די שול און דער בית המדרש, וועלכע זענען על פּי נס געבליבן גאַנץ. ווי נאָר די דייטשע אַרמיי איז אַריין קיין לאַנצוט, האָט זיך באַלד אָנגעהויבן דער גהינום פאַר יידן. ערב סוכות 1939 האָבן די דייטשע רוצחים אַרויסגעהאָנגען פּלאַקאַטן, מיט אַ פאַראָרדענונג, אַז אַלע יידן, מענער, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אין הויף פון סטאַראָסטווע. מיט שווערע הערצער און געבויגענע קעפּ זענען די יידן אַוועק צום זאַמלפּונקט, פאָרויספילנדיק וואָס עס דערוואַרט זיי. זיי האָבן טאַקע נישט באַדאַרפט לאַנג וואַרטן. אין מיטן וועג האָבן זיי שוין מקבל פּנים געווען באַוואָפנטע דייטשע מערדער און געשלאָגן יעדן ייד מכות רצח. אַזוי האָבן די דייטשן געבושעוועט עטלעכע שעה און באַוויזן זייער סאַדיסטישע ווילדקייט אויף פאַרשידענע עקלדיקע אופנים.

אָבער באַלד דעם זעלבן טאָג, ווען מען האָט נאָך נישט געהאַט קיין צייט אָפּצואָטעמען און זיך באַרואיקן פון דעם ערשטן פּאָגראָם, האָט די דייטשע זשאַנדאַרמעריע אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע יידן זאָלן פאַרלאָזן לאַנצוט ביזן אָוונט. אין דעם באַפעל איז ווייטער געזאָגט געוואָרן, אַז יעדער ייד, וואָס מ'וועט טרעפן אויף צו מאָרגנס אין שטאָט, וועט דערשאָסן ווערן. אין אַ גרויסער בהלה און מיט געוויין האָבן כמעט אַלע יידן פאַרלאָזן דאָס שטעטל און אַוועק אויף דער צווייטער זייט פון טייך סאַן. דאָס איז פאָרגעקומען ערב סוכות פון יאָר ת"ש (1939). אויף דער צווייטער זייט סאַן האָט זיך שוין געפונען די סאָוויעטישע אַרמיי און קיין דייטשן פּרצוף האָט מען שוין מער נישט געזען. לאַנצוטער יידן האָבן זיך צעשפּרייט איבער שטעט און שטעטלעך אין מזרח־גאַליציע און וואָלינער געגנט. ווען מיר וואָלטן דאַן געהאַט נביאים, וואָלטן זיי אונדז געוויס געזאָגט, אַז דאָס איז צום גוטן, און געוועקט, אַז קיינער זאָל נישט טראַכטן צוריקצוגיין קיין לאַנצוט. אָבער צום גרויסן באַדויערן האָבן נישט אַלע לאַנצוטער שלום געמאַכט מיטן גורל פון נע־ונעדניקעס. ווי נאָר די לאַגע האָט זיך אַביסל באַרואיקט, זענען אַ סך לאַנצוטער יידן צוריקגעגאַנגען אין שטעטל אַריין. זיי האָבן זיך שטילערהייט אַריינגעגנבעט אין זייערע אייגענע שטובן, און געהאָפט, אַז מען וועט זיי לאָזן רואיק לעבן. זיי זענען אָבער אַלע אומגעקומען דורך שווערע יסורים. די אַלע לאַנצוטער יידן, וואָס זענען געווען ביי די רוסן אין מזרח־גאַליציע און וואָלין, האָט די רויטע אַרמיי אַרויסגעפירט אין טיף־רוסלאַנד. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן איז אַרויסגעקומען דערפון אַ ישועה: די יידן זענען געבליבן לעבן. אַזוי אַרום האָבן זיך געראַטעוועט אַ טייל יידן פון לאַנצוט.

דאָס רוב לאַנצוטער יידן זענען אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן. ווי נאָר די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל האָבן זיי אָנגעהויבן רודפן די יידן, אָבער דאָס ערגסטע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן מיטן אויסברוך פון דער מלחמה מיט סאָוויעט רוסלאַנד. פון 22 יוני 1941 אָן איז דאָס יידישע

לעבן געוואָרן הפקר. די דייטשן האָבן יעדן טאָג געשאָסן ייִדן אין די גאַסן. אַרויסגיין אין גאַס איז געווען לעבנסגעפערלעך. ייִדן האָבן זיך טאַקע נישט געוויזן אין די גאַסן. דאַן האָט מען זיי געשלעפּט פון די שטובן און געמאָרדעט. אַזאַ טראַגישער צושטאַנד האָט אָנגעהאַלטן אין לאַנצוט ביז חודש אב פון יאָר תש״ב. דאַמאָלסט האָט מען אַלע ייִדן אַרויסגעפירט פון לאַנצוט קיין פּעלקין, ביי יאַראָסלאַוו וואו זיי זענען דערשאָסן געוואָרן אויף אַן אכזריותדיקן אופן.

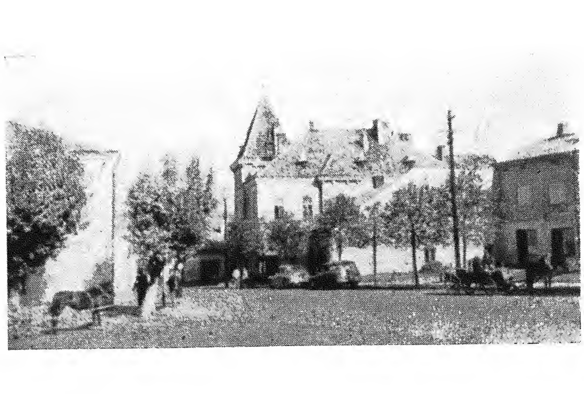
אין לעצטן מאָמענט פון ליקווידירן לאַנצוט זענען אַ סך ייִדן אַנטלאָפן אין די פעלדער און דערפער און זיך אויסבאַהאַלטן ביי די פּויערים. אַ סך זענען אַוועק אין די וועלדער. מען האָט געהאָפט, אַז די וועלט וועט זיך דערוויסן פון די באַרבערייען און דאָס געוויסן פון די פעלקער וועט זיך רירן און זיי וועלן ווירקן אָפּצושטעלן די ווילדע רציחות. אַזוי זענען לאַנצוטער ייִדן געלעגן אין זייערע באַהעלטענישן און געהאָפט איבערצולעבן די שרעקלעכע טעג. אָבער דאָס געוויסן פון דער וועלט איז געבליבן טויב און שטום. אַזוי זענען אַוועק טעג און וואָכן, חדשים און יאָרן. ביסלעכוויַיז זענען די באַהאַלטענע ייִדן אויסגעמאָרדעט געוואָרן. צוערשט האָבן די גויים צוגענומען די געלט ביי די ייִדן, און אַז זיי האָבן שוין מער נישט געהאַט קיין געלט, האָבן זיי דערמאָרדעט די ייִדן. אַרויסלאָזן פון זייערע באַהעלטענישן האָבן זיי אויך מורא געהאַט, ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז מען וועט דעם ייִדן כאַפּן, און אפשר וועט ער אויסגעבן וואו ער איז ביז איצט געווען באַהאַלטן. אָבער דאָס רוב באַהאַלטענע ייִדן אַרום לאַנצוט זענען אומגעקומען דורך דעם נאַצישן רוצח קאקאט, — דער הענקער פון די לאַנצוטער ייִדן.

איך וויל דאָ דערמאָנען מיין פאָטער ר׳ צבי שלמה ז״ל, וועלכער איז נפטר געוואָרן אין קאשין ט״ו מרחשון תרצ״ח. זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער אָנדענק פון מיין מוטער טובה פרידער הי״ד, מיט מיינע צוויי שוועסטערן בראַנדל און איטע, און די אַנדערע ייִדן, וואָס זענען מיט זיי צוזאַמען אומגעקומען.

און אומגעקומען זענען זיי אויף זייער אַ טראַגישן אופן: מיין שוועסטער איטע האָט זיך אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט נאָך אַ גרופּע ייִדן אין אַ וואַלד ביי ראָגאָזשנאָ (ראָגאָזשנער וואַלד). יעדן טאָג זענען אַרויסגעגאַנגען צוויי מענטשן צו פאַרזאָרגן לעבנסמיטל. איינמאָל איז געקומען די ריי אויף מיין שוועסטער איטע: זי איז אַרויסגעגאַנגען פון וואַלד צוזאַמען מיט פנחס מילראד ביים צוריקגיין האָט מען זיי געכאַפּט און דערשאָסן אין דאָרף קאָשין.

ווען די איבעריקע ייִדן, וואָס זענען געווען אין וואַלד האָבן געהערט, אַז מען האָט זיי דערשאָסן, האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז די דייטשן וועלן אַרומרינגלען דעם וואַלד. זיי זענען זיך צעלאָפן פון דעם וועלדל. מיין מוטער מיט מיין צווייטע שוועסטער בראַנדל, זענען אויך אַנטלאָפן. מען האָט זיי געכאַפּט אין ביאַלאבזשעג. ערגעץ ביים ווײסלאָק. ווען מיין מאַמע איז שוין געווען ביי די דייטשע זשאַנדאַרמען אין די הענט און געזען אַז מען גייט זיי שיסן, האָט זי זיך געבעטן ביי די רוצחים, אַז מען זאָל זי די ערשטע דערשיסן, כדי זי זאָל נישט צוזען, ווי מען דערשיסט איר קינד. די מערדערס האָבן איר בקשה אָפּגעוואָרפן און דווקא אין אירע אויגן צוערשט דערשאָסן איר טאָכטער, די יונגע בליענדיקע בראַנדל הי״ד. אָבער דאָס האַרץ פון אַ מוטער האָט נישט אויסגעהאַלטן מיין מוטער טובה בת נפתלי הי״ד איז אַוועקגעפאַלן אַ טויטע אויפן קערפּער פון איר טאָכטער, נאָך איידער די מערדער האָבן באַוויזן זי צו דערמאָרדן מיט אַ קויל.

איך וויל אויך דאָ דערמאָנען מיין ליבן ברודער דוד און מיין שוועגערין צפורה און זייערע צוויי קינדער פון ליזענסק. מיין טייערע שוועסטער מאַלי און מיין שוואָגער בערצי בעללער מיט זייערע דריי קינדער פון פּשעוואָרסק, וועלכע זענען אַלע אומגעקומען אויף דעם מזבח פון קידוש־השם אין בעלזיץ.

רבקה מאַנדשיין חיפה

צוויי קליינע יידישע מאַרטירער

> אַזאַ נקמה — די נקמה פון בלוט פון
> אַ קליין קינד האָט נאָך דער שטן
> נישט באַשאַפן.
>
> חיים נחמן ביאַליק

ס׳איז אָנגעקומען דער שרעקלעכער טאָג — 3־טער אויגוסט 1942, ווען אַלע יידן פון לאַנצוט און אומגעבונג זענען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. קיין פּעדער קען נישט באַשרייבן די פאַרצווייפלונג פון די אומגליקלעכע מאַמעס, וועלכע האָבן געוואוסט אַז מאָרגן דאַרפן זיי זיך צעשיידן אויף אייביק פון זייערע קינדער.

שוין שבת נאָך מיטאָג, דעם 1־טן אויגוסט 1942, האָט באַקומען די לאַנצוטער יידישע געמיינדע פון דער יאַראָסלאַווער געסטאַפּאָ אַ באַפעל אַז מאָנטיק, 7 אַ זייגער אין דער פרי, דאַרפן אַלע יידן זיך פאַרזאַמלען אויפן רינעק, כדי צו פאַרלאָזן זייערע הייזער און די שטאָט און זיך לאָזן אין וועג אַריין, צום גרייטן טויט!... דער פאַרניכטונג פּלאַץ פאַר די לאַנצוטער יידן און אומגעבונג איז געווען פּעלקיניע, צווישן פּשעוואָרסק און יאַראָסלאַוו.

אויפן רינעק זענען שוין געווען צוגעגרייט לאַסט־אויטאָס און פורן. די יידן האָט מען געשלאָגן און געטריבן מיט גומי־שטעקנס זיי זאָלן אויפשטייגן שנעלער אויף די לאַסטאויטאָס און פורן, אַנדערע יידן האָבן פאַר אייגן געלט געדונגען פורן צו פאָרן קיין פּעלקיניע, צום אָרט פון זייער טויט...

אויף די גאַסן אין שטאָט האָט מען געהערט שיסערייען און די געשרייען פון די געסטאַפּאָ־לייט וועלכע זענען אַרומגעריטן אויף פערד. פאַר זיי און אַרום זיי האָבן זיך געיאָגט די הינט און פּאָליאַקן, וועלכע האָבן אָנגעוויזן אין וועלכע הייזער עס לעבן יידן, כאָטש עס איז גאָרנישט נויטיק געווען, ווייל אויף יעדן יידישן הויז איז געווען אויסגעמאָלן דורך דער יידישער קהילה אַ מגן־דוד. מאַנכע פּאָליאַקן האָבן אַליין אַרויסגעטריבן די יידן, כדי וואָס שנעלער צו געניסן פון יידישן אומגליק, אַנדערע האָבן געבראַכט די געסטאַפּאָ־לייט, באַשולדיגענד די יידן אַז זיי ווילן זיך אויסבאַהאַלטן. די יידן וועלכע מען האָט געכאַפּט, האָט מען געשלאָגן אָן רחמנות אָדער מען האָט זיי געשאָסן און דערהרגעט אויפן אָרט.

אין דאָזיקן אומגליקלעכן טאָג האָט אין איינעם אַ הויז אויף סלאָוואַצקי גאַס געהערשט אַ שרעקלעכע פאַרצווייפלונג. אַלץ אין הויז איז געווען איבערגעדרייט און פאַרווירט. די מאַמע פון דער פאַמיליע האָט נישט געקענט צוזען די ליידן פון איר טאָכטער חנה, דער יונגער מוטער, האָט זי גענומען אויף די הענט איר יינגסט אייניקל אברהמ׳קע, אַן 8־חדשימדיק קינד, און איז מיט אים אַרויס פון דער וואוינונג אין גאָרטן אַריין. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ גרויסן שטיין און צוגעדריקט צו איר האַרצן דעם קליינעם פאַראורטיילטן. חנה האָט נאָך געהאַט צוויי קינדער אַ 9־יעריק יינגעלע נתנקע און אַ 7־יעריק מיידעלע מאַנושיאַ. מאַנושיאַ האָט געהאַט לאַנגע שוואַרצע לאָקן, וועלכע האָבן אַרומגערעמט איר פּנימל און גרויסע שוואַרצע בילד־שיינע אויגן, אַ שטיפעריש נעזל און ליפּעלעך, וועלכע האָבן זיך געעפנט ווי אַ קליינע רויטע רויז. בשעת איר זיסן שמייכלען האָבן זיך באַוויזן צוויי רייען ווייסע ציינדעלעך, קלאָרער ווי פּערל, און אין די בעקלעך פון איין זייט און פון דער אַנדערער זייט האָבן זיך געבילדעט גריבעלעך. די שטריכן פון איר פּנימל זענען געווען דעליקאַטע און שיין, ווי אויסגראַווירטע פון דער האַנט פון אַ גרויסן קינסטלער.

חנה איז געלעגן אויפן בעט, פאַרגראָבן דעם קאָפּ אין קישן און זיך געשטיקט מיט טרערן, ווייל זי האָט נישט געוואָלט ווייזן דער מאַמען און דעם מאַן אירע ליידן. דער אומגליקלעכער מאַן האָט פאַרצווייפלט אויסגערופן:

— זאָלן זיי מיר גלייכער אַ לעבעדיקן אַרויסרייסן דאָס האַרץ פון גוף, אָבער מיין ווייב און קינדער זאָלן זיי מיר לאָזן לעבן!!

ביי די ווערטער האָט ער געקלאַפּט דעם קאָפּ אין דער וואַנט.

און אין דערזעלבער צייט האָבן אין דרויסן די פּוילישע שכנים זיך אַרומגעקריגט, ווייל יעדער פון זיי האָט געוואָלט אַרויסציען פון דעם יידישן אומגליק וואָס אַ גרעסערן פּראָפיט.

אַזוי האָט עס אויסגעזען אין אַ יעדן יידישן הויז.

נישט קענענדיק צוקוקן די ליידן פון דער פאַמיליע האָט נתנקע אָנגענומען זיין שוועסטערל מאַניע ביי דער האַנט און זי אַרויסגעפירט פון דער וואוינונג, זאָגנדיק איר די ווערטער:

— מאַניו! דו ביזט אַזוי בלאַס, צי ביסטו קראַנק? עס טוט דיר עפּעס וויי?

ביי די ווערטער האָט זי אַראָפּגעלאָזן די אויגן פון וועלכע עס זענען גערונען טרערן:

— ניין... איך בין נישט קראַנק — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע.

— ווייַן נישט מאַניו — האָט געבעטן דאָס יינגעלע זיין געליבט שוועסטערל און אים אַליין זענען גערונען די טרערן איינס נאָכן אַנדערן ווי די פּערל. אינדעם האָט דאָס מיידעלע אויפגעהויבן דאָס קעפּל און אויסגערופן:

— נתנקע! די מומע אסתר איז שוין געקומען, לאָמיר צוריקגיין אין שטוב אַריין!

נאָך נעכטן איז אסתר אַוועקגעגאַנגען אויפן דאָרף אויסזוכן ערגעץ אַן אָרט ביי אַ לאַנדווירט אויף אויסבאַהאַלטן זיך.

אסתר׳ס מאַמע איז ביי איר דערשיינען אויף אַריינגע־קומען מיטן קינד אין שטוב.

— ליידער! — האָט אסתר אויסגערופן מיט אַ ווייטיק אין איר שטימע — קיין פונק האָפנונג האָב איך נישט; קיינער וויל אונדז נישט צונעמען מיט די קינדער! אָבער מיר איז אַלץ איינס. איך וועל טראָצדעם נישט פאָרן אויפן אָרט פון טויט! איכ׳ל גיין וואו די אויגן וועלן מיך טראָגן, אַבי נישט דאָרט, איין באַלעבאָס האָט מיר צוגעזאָגט, אַז אויף עטלעכע טעג וועט ער מיך אויסבאַהאַלטן, נו, וועל איך גיין צו אים!

ווען דאָס מיידעלע האָט דערהערט די רייד, האָט זי אויפגעהויבן בעטענדיק אירע שיינע שוואַרצע אויגן און געזאָגט:

— ציאציו!... ציאציו! נעם מיך מיט זיך. וואָס עס וועט געשען מיט דיר, זאָל אויך געשען מיט מיר!... נאָר נעם מיך מיט!

אסתר האָט נישט געקענט קוקן אויף דער קליינער מאַר־טירערן און נאָך אַ ווייל האָט זי זיך אָנגערופן:

— גוט, איך נעם דיך מיט! זאָל זיין אַזוי ווי דו זאָגסט!... וואָס עס וועט געשען מיט מיר, וועט אויך געשען מיט דיר!

ביי די ווערטער האָט אסתר זיך שטאַרק צעוויינט און אַלע אין שטוב האָבן מיט איר ביטער מיטגעוויינט. אסתר האָט זיך צוגעגרייט און אין אַ שעה אַרום איז זי שוין געווען פאַרטיק צו איר שווערן וועג.

— מאַנושיא! — האָט זי געזאָגט צום מיידעלע — גיי געזעגן דיך מיטן טאַטן און מיט דער מאַמען און מיט אַלע!!

ווען די קליינע האָט דאָס דערהערט, האָט זי זיך אויס־געדרייט צו דער וואַנט און אַרויסנעמענדיק אַ טיכעלע פון מענטעלע, האָט זי מיט ווייטיקלעכער שטימע אויסגערופן:

— ניין... ניין! איך קען מיך נישט צום לעצטן מאָל געזע־גענען!!!

און ווען זי האָט געזען ווי אַלע אין הויז ליידן, איז זי צוגעגאַנגען צום קליינעם ברודערל, וועלכער איז געזעסן אויפן דיל און געשריגן: — באבא! באבא! — אויפהייבנדיק די הענטלעך אין דער הויך, מען זאָל איר נעמען אויף די הענט. דאָס מיידעלע איז צו אים צוגעגאַנגען, האָט אים אַ קוש געגעבן אין קעפל און זיך אויסגעדרייט צו אסתרן:

— קום ציאציו! — האָט זי אויסגערופן מיט אַ פאַר־שטיקט קול — מיר גייען!

ווען אסתר מיטן מיידעלע זענען אַרויסגעגאַנגען, זענען ביידע מאַמעס צוגעגאַנגען ביז צו דער פורטקע און זיי נאָכ־געקוקט אַזוי לאַנג ביז זייערע סילוועטקעס זענען פאַר־שוואונדן פון זייערע אויגן.

די מאַמע פון דער פאַמיליע האָט באַשלאָסן אַליין צו פאָרן קיין פעלקיניע, ווייל אַן אַנדערער אויסוועג איז נישט געווען. זי האָט זיך צוגעגרייט וועש און אַ קלייד צו איר אייגענער לויה, און אין דער צייט ווען זי איז זיך געגאַנגען אַרומ־וואַשן, האָבן די פוילישע שכנים צוגעגנבעט איר גאַנצע אויס־שטאַטונג. זי האָט שוין נישט געהאַט אין וואָס זיך איבער־צוטאָן, ווייל אַלץ איז שוין געווען צעגנבעט.

חנה מיט איר מאַן און די איבריקע קינדער, צוויי יינגלעך, האָבן באַשלאָסן צו גיין ערגעץ אין וואַלד. אויך די יינגערע טאָכטער רבקה איז אַוועק בגניבה אויפדער־נאַכט מ״ט נאָך עטלעכע יונגע יינגלעך און מיידלעך פון די אויסגעזידלטע פון לאָדז און קאַליש, וועלכע האָבן לעצטנס געוואוינט אין לאַנצוט.

חנה מיטן מאַן און די קינדער האָבן פאַרבראַכט עטלע־כע טעג אין וואַלד, און נאָך עטלעכע טעג פון שווערע איבער־לעבונגען, ווען עס איז זיי צווישן אַנדערע באַפאַלן און באַראַ־בעוועט דער פוילישער לעשניטשע, האָבן זיי געמוזט ביינאַכט אין געהיים זיך אומקערן אין שטאָט.

פרייטיק, דעם 7־טן אויגוסט, האָבן זיי באַשלאָסן צו פאָרן קיין פעלקיניע, ווייל אפילו אָן קינדער איז געווען שווער זיך אויסבאַהאַלטן, און מיט קינדער איז עס געווען איינפאַך אוממעגלעך. זיי האָבן זיך אַלזאָ דעצידירט אויף דעם שווערן וועג. ווען זיי האָבן זיך באַדאַרפט אויפזעצן אויפן וואָגן, וועלכן זיי האָבן פאַר זייער אייגן געלט געדונגען, האָט נתנקע אויפגעהויבן אין דער הויך זיינע הענט און געבעטן:

— מאַמושיאַ! איך האָב שרעקלעך מורא אַהין צו פאָרן. איכ׳ל בלייבן נעבן אונדזער הויז און וועל מיך דאָ אויס־באַהאַלטן. האָסט דאָך אַליין געהערט ווי די שכנים האָבן מיר געזאָגט איך זאָל דאָ בלייבן, זיי וועלן מיר געבן עסן און הילף. די עלטערן האָבן מסכים געווען, אפשר אין אמת׳ן האָבן זיי געקלערט, וועלן די שכנים אים העלפן. די נאָענסטע שכנה, פעלצאָוואַ, וועלכע האָט באַקומען טייערע ווערט־זאַכן, האָט צוגעזאָגט אַכטונג צו געבן אויף אים. ווי שווער האָבן געליטן די אומגליקלעכע עלטערן ווען זיי האָבן זיך צעשייד שוין מיטן צווייטן קינד! דאָס דריטע קינד האָבן זיי מיט זיך מיטגענומען קיין פעלקיניע, אויפן זיכערן טויט...

נאָכן צעשיידן זיך מיט דער פאַמיליע, האָבן אסתר מיטן מיידעלע זיך געלאָזט אין דאָרף אַריין צו איינעם פון די לאַנדווירטן אין קשעמיעניץ, וואו זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן כמעט אַ וואָך צייט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט דער דאָזיקער לאַנדווירט אַרויסגעטריבן אסתרן מיטן מיידעלע. פון פעלקיניע — האָט ער געזאָגט — האָט מען צוריקגעשיקט 50 יידישע בחורים, און זיי לעבן ווייטער רואיק אין די יידישע הייזער. ליידער איז דאָס געווען אַן אויפגעשטעלטע פולאַפקע פון די רוצחים, כדי די באַהאַלטענע יידן זאָלן אַרויסקריכן פון זייערע באַהעלטענישן, קלערנדיק אַז די געפאַר איז שוין אַריבער. דערווייל האָט מען נאָך עטלעכע טעג געכאַפּט די יידן, וועלכע האָבן זיך פון זייערע באַהעלטענישן אומגעקערט אין שטאָט, און זיי געשאָסן אויף דער גאַס אָדער פאַרשלעפּט אויפן בית עלמין און זיי דאָרט דערמאָרדעט.

אסתר מיטן מיידעלע האָבן זיך צוגעשלאָגן פאַרטאָג אין געהיים אין שטאָט אַריין. זיי זענען אַריין אין גאָרטן פון זייער הויז, וואָס איז געשטאַנען אומבאַוואוינט. זיי האָבן זיך אין געהיים אַריינגעגנבעט צו דער שכנה פעלצאָוואַ, און ווען

די פּעלצאָוואַ האָט דערזען אסתרן מיטן מיידעלע, האָט זי פאַרבראָכן די הענט און געקוקט אויף זיי ווי אויף קרעציקע! זי איז געשטאַנען פאַר זיי עטלעכע שריט פון דערווייטן, ווי מורא האָבנדיק זיך אָנצורשטעקן מיט דער דאָזיקער שרעקלעכער קראַנקהייט.

— איר לעבט נאָך? — האָט זיך געוואונדערט די שלויע שלאַנג — נאָר איר האָט מיר אויסגעפּעלט צום רומל! אויב איר גייט נישט אַוועק תיכף פון דאַנען, און איר נעמט נישט מיט דאָס קליינע יידעלע (זי האָט געמיינט נתנקען), וועל איך אייך אָפּגעבן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ!

הערנדיק די דאָזיקע ווערטער, האָט אסתר געפרעגט:

— און וואו איז אונדזער קינד? — ווייל זי האָט נישט געוואוסט אַז נתנקע איז געבליבן אַליין.

— ער איז אויפן בוידעם פון אייער שטוב — האָט די פּוילישע פּרוי גיפטיק געענטפערט.

דאָס קינד, וואָס איז שטענדיק געווען אַזוי געצערטלט, קעמפט היינט אַליין פאַר זיין לעבן... גאָטעניו!... האָט אסתר געקרעכצט און איז אַרויפגעקראָכן אויפן בוידעם, וואו עס האָט זיך אויסבאַהאַלטן דער קליינער יתום.

ווען אסתר און דאָס מיידעלע זענען אַרויף אויפן בוידעם, האָבן זיי געטראָפן נתנקן, שטיין אויסגעדרייט צו זיי מיט דער פּלייצע, וואַשנדיק מיט זיינע קליינע הענטלעך אַ העמד. ער איז געווען אַזוי פאַרנומען מיט זיין אַרבעט, אַז ער האָט נישט געהערט זייער אָנקומען. אסתר האָט אים געגעבן אַ רוף און אַרויפגעלייגט די האַנט אויף זיין קעפּל. דאָס קינד האָט אויפגעציטערט פאַר שרעק, דערזעענדיק ווער עס שטייט— פאַר אים, איז ער שיעור נישט אומגעפאַלן פאַר פרייד.

— ציאָציע! ציאָציע! לאָז מיך מער נישט איבער, איך קען מער נישט זיין אַליין!

אסתר האָט אַוועקגעלייגט אירע ביידע הענט אויף די קעפּלעך פון איר שוועסטערס קינדער און זיך געשוואוירן אין האַרצן נישט צו פאַרלאָזן די קינדער, צו קעמפן פאַר זייער לעבן ווי פאַר איר אייגענעם און טיילן מיט זיי זייער גורל, וואָס עס זאָל נישט זיין!

— נתנקע! צו ביסטו הונגעריק? צי האָבן די שכנים דיר געגעבן עפּעס צום עסן? — פרעגט אים אסתר.

— היינט פרי — האָט דערציילט נתן — בין איך געווען זייער הונגעריק, ווייל די שכנים האָבן מיר גאָרנישט געוואָלט געבן. זיי האָבן מיך נאָך געשראָקן, אַז איך זאָל צו זיי נישט צוקומען, ווייל זיי וועלן מיך איבערגעבן די דייטשן. איך בין געווען אַזוי הונגעריק, אַז עס איז מיר שוין געווען אַלץ איינס. אין ווינקל פון בוידעם האָב איך געפונען דער מאַמעס אַ קלייד. איך בין אַרויסגעגאַנגען אויף דער גאַס און עס אָפּגעגעבן אַ פרוי פאַר אַ שטיקל ברויט. און די אוגערקע — ווייזט ער אויף אַ פאַרפוילטער אוגערקע — האָב איך געפונען אין גאָרטן. אַ האַלב שטיקל ברויט האָב איך שוין אויפגעגעסן און די רעשט האָב איך באַהאַלטן אויף שפּעטער.

אסתר האָט פאַרנומען די קינדער מיט זיך, ווייל זי האָט מורא געהאַט דאָ ווייטער זיך צו פאַרהאַלטן, די שכנים זאָלן זיי נישט אויסגעבן. זי האָט זיך געלאָזט צוריק אין דאָרף אַריין אויף גאָטס באַראָט...

ווען אסתר איז געגאַנגען מיט די קינדער אויפן פעלד, האָט זי באַמערקט ווי דריי פּוילישע שקצים פאָרן זיי אַקעגן אויף ראָווערס. די שקצים האָבן זיך דערנענטערט און געבליבן פאַר זיי שטיין מיט אַן איראָנישן שמייכל. איינער פון זיי האָט אויסגערופן: — יידן! יידעלעך, איר לעבט נאָך? זיכער האָט איר נאָך דאָלאַרן! איר ווערט דאָך סיי ווי סיי נישט לעבן, נו... גיט־זשע שנעל אַלץ אָפּ, וואָס איר פאַרמאָגט — אויב נישט, וועלן מיר אַייך איבערגעבן די געסטאַפּאָ־לייט.

ווען אסתר האָט דאָס דערהערט, איז זי געבליבן שטיין ווי פאַרשטיינערט. זי האָט פאַרשטאַנען אַז עס איז אַ שאָד יעדעס וואָרט צו בעטן רחמים. אסתר האָט געקוקט אויף די קינדער וועלכע זענען געשטאַנען נעבן איר בלאַסע און מיט שטוינונג האָט זי געהערט ווי די קליינע קינדער בעטן ביי די באַנדיטן גנאָד. פון וואַנען האָבן זיך גענומען צו זיי די דאָזיקע הייסע רייד, ווי עפּעס אַ אינערלעכער געדאַנק זאָל זיי אונטערזאָגן. אינדעם זעט אסתר ווי דאָס מיידעלע קנעפּלט אויף דאָס מענטעלע, נעמט אַראָפּ מיט אירע הענטלעך דעם מעדאַליאָן מיטן קייטעלע, וועלכן זי האָט געטראָגן אויפן האַלדז. זי הויבט אויף די קליינע הענטלעך מיטן מעדאַליאָן אין דער הויך:

— נעמט דאָס, נעמט — בעט זי זיי — דאָס איז מיין איינציקע דערינערונג פון מיין מאַמען, וועלכע לעבט שוין נישט מער. איך האָב עס באַקומען צו מיין געבורטסטאָג. מיר האָבן מער גאָרנישט. נעמט עס אייך און לאָזט אונדז גיין! — ביי די רייד זענען איר הייסע טרערן געפלאָסן איבערן פּנימ׳ל.

אין דער מינוט איז אָנגעקומען עפּעס אַ דאָרפישע פרוי און קוקענדיק אויף דער סצענע, האָט זי זיך אָנגערופן:

— ווי אַזוי קענט איר זיין אַזוי אָן אַ האַרץ? לאָזט זיי אָפּ! דאָס זענען דאָך אומשולדיקע קינדער!

די באַנדיטן האָבן אָפּגעלאָזט אסתרן און די קינדער און זענען אַוועקגעגאַנגען, אָבער דעם מעדאַליאָן האָבן זיי מיטגענומען.

ווען זיי זענען אַוועקגעגאַנגען, איז די פרוי שטיין געבליבן פאַרן מיידעלע, זי איז געווען פאַרבליפט פון איר שיינקייט.

— וואָס פאַר אַ שיין מיידעלע! — האָט זי אויסגערופן — איך האָב נישט קיין קינדער, גערן וואָלט איך דאָס מיידעלע מיטגענומען מיט מיר פאַר מיין קינד. מיין ברודער איז אַ גלח, וואָלט ער עס אָפּגעשמדט — פון איר קען נאָך ווערן אַ גוטע און פרומע קריסטן.

ווען די פרוי האָט אויפגעהערט רעדן, האָבן די קינדער מיט פאַרלאָשענע טרויעריקע אויגן געקוקט אויף זייער ציאָציע.

אסתר האָט געפרעגט: — דו באַשטייסט, מאַניו? גיי, קינד, גיי צו דער פּאַני, דו וועסט לעבן און זיין פריי!

מאַניע האָט אַראָפּגעלאָזט אירע שיינע וויעס, און מיט אַ פאַרשטיקט קול געענטפערט:

— ציאַצעניו! ציאַצעניו... איך וויל נישט... נאָר צו ראַטעווען מיין אייגן לעבן דאַרף איך פון אייך אַוועקגיין? ציאַצעניו, ניין; איך בעט דיך זיי נישט מסכים איך זאָל דאַרפן פון דיר אַוועקגיין! איך וויל גיכער מיט אייך צוזאַמען אומקומען, איידער אַוועקגיין פון אייך!

ווען זי האָט געזען אַז די ציאַציע שווייגט, איז זי צוגעגאַנגען צו איר ברודערל. — נתנקע! בעט דו די ציאַציע זי זאָל מיך נישט אַוועקגעבן;

און די קינדער האָבן אַזוי געבעטן און געוויינט, אַז די פרוי האָט נישט אָפּגעוואַרט קיין ענטפער פון אסתרן און איז אַוועקגעגאַנגען.

אסתר מיט די קינדער האָבן געפונען אַן אויפהאַלטונג אין דאָרף לוקאָווצע ביי איינעם אַ לאַנדווירט. זיי האָבן זיך דאָרט אויסבאַהלטן אין שטרוי אויף דער סטריכע. זיי זענען געווען גליקלעך: שוין דריי וואָכן זענען פאַרגאַנגען און דער באַלעבאָס האָט זיי נאָך נישט אַרויסגעוואָרפן.

איינמאָל איז געקומען צו די קינדער זיך שפּילן דעם באַלעבאָס אַן אייניקל, אַ מיידעלע אין די יאָרן פון מאַניען. די קינדער האָבן זיך געשפּילט, און אסתר, ווי געוויינלעך, האָט אָפּגערוקט אַ שינדל פון דאַך און אַרויסגעקוקט צי עס דערנעענטערט זיך עפּעס נישט קיין געפאַר. אינדעם — גוואַלט! — — צום באַלעבאָס אין שטוב זענען אַריין פיר געסטאַפּאָ־לייט און דריי פוילישע פּאָליציאַנטן.

— קינדער! מיר זענען פאַרלוירן! — האָט אויסגערופן אסתר מיט אַ פאַרצווייפלט קול.

זי האָט באַלד באַהאַלטן אַלע קינדער אין שטרוי, און זיך אַליין האָט זי נאָך באַוויזן צו פאַרדעקן מיט אַ בינטל שטרוי. אָט הערט זי די דערנעענטערנדע שריט, זי זעט שוין דורך די שפּאַרעס פונעם שטרוי דעם העלם אויפן קאָפּ פון דייטש...

ס'איז אָבער געשען „אַ אומגליק מיט אַ גליק". דער גורל האָט געוואָלט אַז אויף דער סטריכע, נעבן איינגעאַנגסטירל אויפן בוידעם, זענען געלעגן באַרנעס און צייטונג וועלכע עס האָבן דאָרט איבערגעלאָזט די זין פונעם באַלעבאָס. דער געסטאַפּאָ־מאַן, דערזעענדיק די באַרנעס, האָט זיי צוגענומען און אַראָפּגעקראָכן פון דער סטריכע כדי מכבד זיין זיינע קאָלעגן. דערווייל איז אסתר געלונגען זיך בעסער צוצודעקן. דער דייטש האָט זיך אומגעקערט אויפן בוידעם, ער האָט שוין אַוועקגעשטעלט איין פוס אויפן בינט שטרוי אונטער וועלכן אסתר איז געלעגן, וואָלט ער אַוועקגעשטעלט דעם צווייטן פוס וואָלט ער געווען זיכער באַמערקט אסתרן. אין דעם מאָמענט האָט אַ רוף געטאָן דער צווייטער דייטש פון הינטן: — קום שנעל אַראָפּ! אויף דער סטריכע איז קיינער נישטאָ! זיי זענען אַצינד אַנטלאָפן דורך די פעלדער אין וואַלד אַריין. דער געסטאַפּאָ־מאַן איז שנעל אַראָפּגעגאַנגען.

די זאַך איז געווען פאָלגענדע: דעם באַלעבאָס זין האָבן געקוילעט אַ חזיר און האָבן זי פאַרקויפט פאַר אַ העכערן פרייז, פאַרוואָס ס'האָט געדראָט טויט־שטראָף. די דייטשן מיט די פּאָליציאַנטן זענען געקומען כדי צו פאַרנעמען דעם באַלעבאָס זין. ווען די זין האָבן באַמערקט פון וויטן דורכן פענצטער אָנקומען די געסטאַפּאָ, זענען זיי אַנטלאָפן אין פעלד און פון דאָרט אין וואַלד אַריין. אַ דאַנק דעם האָט זיך אסתר מיט די קינדער אָפּגעראַטעוועט. אָבער לײדער נאָך עטלעכע שעה האָט דער באַלעבאָס זיי אַרויסגעטריבן, ווייל ער האָט מורא געהאַט אַז די דייטשן קענען אים נאָך עטלעכע טעג ווידער באַזוכן.

עטלעכע טעג האָט זיך אסתר מיט די קינדער באַהאַלטן אין די געדיכטע קוסטן אויפן ברעג פון דער ווייסלאָק. ביינאַכט האָט זי געלייגט איר מאַנטל אויף דער ערד פאַר די קינדער, זיי זאָלן קענען אָפּרוען און ווען זיי זענען איינגעשלאָפן איז זי נעבן זיי געזעסן, געהיט און אָפּגעטריבן די קאָמאַרעס, די קינדער זאָלן קענען רואיק שלאָפן. נאָך עטלעכע טעג האָבן זיי פאַרלאָזט דאָס אָרט און זענען אַוועק אין פעלד. די אָרעמע קינדער האָבן זיך געפּלאָגט עטלעכע טעג אָן עסן און טרינקען. זיי האָבן געטרונקען שמוציק וואַסער, זענען געווען אַזוי אויסגעהונגערט און דערשעפּט, אַז זיי זענען נישט געווען אימשטאַנד זיך צו האַלטן אויף די פיס.

נתנקע, זעענדיק ווי דאָס שוועסטערל לייד פון הונגער און איז פאַרשמאַכט, האָט באַשלאָסן אַליין צו גיין ערגעץ און קויפן עפּעס עסן אָדער טרינקען. אסתר האָט אים געגעבן פינף זלאָטעס און דאָס קינד איז אַוועקגעגאַנגען. ס'איז אַוועק אַ שעה און נאָך אַ שעה — און דאָס ייִנגעלע האָט זיך נישט אומגעקערט. די איבערגעשראָקענע אסתר איז געגאַנגען זוכן דאָס ייִנגעלע, איבערלאָזנדיק דאָס מיידעלע אַליין. אינדעם האָט זי דערהערט נתנקען רופן. דאָס איבערגעשראָקענע ייִנגעלע, אנשטאָט גיין גלייך, איז אַוועק מיט דער סטעזשקע אויף לינקס. — ציאַציע, ציאַציע! — האָט ער גערופן פאַרצווייפלט האַלטנדיק אין די הענטלעך אַ פלעשל מילך און אַ פּאָר פאַרשוואַרצטע אָפּגעקאָכטע קאַרטאָפל. ווען דאָס ייִנגעלע האָט דערזען זיין ציאַציע, איז זיין גליק און פרייד געווען אָן אַ גרענעץ. פאַר שמחה איז אים אַרויסגעפאַלן דאָס פלעשל פון די הענט, אָבער עס איז איבערגעבליבן נאָך אין פלעשל מילך פאַר דעם מיידעלע.

אסתר האָט מורא געהאַט, אַז די וועלכע האָבן פאַרקויפט דעם קינד מילך, קענען דערציילן עמעצן, אַז אין דער נאָענט האַלטן זיך אויף יידן און זיי וועלן זיי גיין זוכן. האָט זי מיט די קינדער פאַרלאָזט די געגנט און זיך געלאָזט ווייטער וואַנדערן אין אַן אומבאַשטימטער ריכטונג. ווען זיי זענען אָפּגעגאַנגען עטלעכע שריט, האָט זיי פאַרשטעלט דעם וועג עפּעס אַ פוילישע פרוי און באַטראַכטנדיק זיי מיט אַ פיינטלעכן בליק, האָט זי אויסגערופן:

— יידן... יידן! דו האָסט אויף זיך אַזאַ גוטן מאַנטל! איר וועט דאָך סיי ווי סיי נישט לעבן! די דייטשן וועלן אייך אויסשיסן, איז אַשאַד מען זאָל דיך באַהאַלטן מיט אַזאַ גוטן מאַנטל... גיב מיר דעם מאַנטל און איך וועל דיר געבן עפּעס אַ שמאַטע, וואָס וועט דיר גענוגן ביז צום גרוב!

די ברוטאַלע ווערטער פון דער פוילישער פרוי האָבן זייער אויפגערעגט אסתרן און זי האָט איר בייז געענטפערט:

— אויב איך דאַרף אומקומען מיט די קינדער, זאָל אויך דער מאַנטל אומקומען!

אָבער אסתר האָט מורא געהאַט פאַר דער נקמה פון דער פרוי און האָט זיך ווידער באַהאַלטן מיט די קינדער אויף אַ קאַרטאָפל־פעלד און אויף מאָרגן האָבן זיי זיך געלאָזט מיטן וועג אין שטאָט אַריין. פּלוצים האָט נתנקע אויפגעשריען:

— ציאַציע, זע! מען יאָגט אונדז ווידער נאָך, זיי פאָרן אויף ראָווערן!

אסתר האָט געמוזט די קינדער אַריבערטראָגן איבער דער ריצקע, צוערשט דאָס מיידעלע און דערנאָך דאָס ייִנגעלע. עס זענען דאָרט געווען גרויסע זומפּן, אויף אַזאַ אופן איז זיי געלונגען ווידער צו אַנטלויפן.

ווען זיי זענען אָנגעקומען ביז צו דער פאָרשטאָט, האָט אסתר מיט די קינדער זיך אַריינגעגנבעט אין אַ נישט אויסגעענדיקט צווייסטאָקיק הויז און זיך באַהאַלטן אונטער די באַלקנס אין צווישן־דאַך, — ביז צו דער צייט ווען דער באַלעבאָס פון דעם הויז האָט זיי באַמערקט. אין איינעם אַ טאָג האָט ער זיי געדראָט אַז ער וועט ברענגען די געסטאַפּאָ, אויב זיי וועלן אַליין פון דאַנען נישט אַוועק. אסתר האָט נאָך דיזעלבע נאַכט פאַרלאָזט דאָס הויז.

אין פעלד, נעבן דאָרפישע הייזער, איז געשטאַנען אַ גרויסע סטערטע שטרוי. אסתר האָט געמאַכט אויבן אויפן שטרוי אַ גרויס לאָך און זיי האָבן זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן עטלעכע טעג, ביז די פּאַסטוכער האָבן זיי באַמערקט און זיי האָבן געמוזט ווי אַמשנעלסטן פאַרלאָזן דאָס אָרט.

אסתר האָט זיך ווידער אומגעקערט מיט די קינדער אין שטאָט, אַריינשלייכנדיק זיך אין געהיים מיט אַן אומבאַשרייבלעכן פחד. ס׳איז שוין געווען נאָך האַלבע נאַכט ווען זיי זענען אַוועק צו זייער פריערדיק הויז. זי האָט באַמערקט אַז דאָס הויז איז שוין באַוואוינט, איז, וואוהין זשע גייט מען, וואוהין? — האָט זיך געפרעגט די אומגליקלעכע אסתר... זי האָט זיך אַריינגעגנבעט מיט די קינדער אין שכנותדיקן גאָרטן. דאָרט האָט זי זיך אויסבאַהאַלטן עטלעכע טעג אין די געדיכטע קוסטן צוזאַמען מיט די קינדער, ביז אַ שכנה, די פרוי פון אַ פּוילישן מאַיאָר, פּעשקאָווסקאַ, האָט זיי באַמערקט און זיי געדראָט. — גייט אַוועק פון דאַנען! ווייל ס׳וועט זיין נאָך ערגער מיט אייך! נו, גייט, איר מוזט אומקומען, און מיר ווילן נישט צוליב אייך אויך אומקומען!! נתנקע האָט פאַרצווייפלט איבערגעחזרט דערנאָך אירע ווערטער: — ציאַציע, האָסט געהערט וואָס זי האָט געזאָגט? — איר מוזט אומקומען און מיר נישט! די פּוילישע פרוי האָט געשיקט איר זון, וועלכער איז געווען אַן אָפיציר אין פּוילישן מיליטער, און ער האָט געזאָגט: — אַ שאָד אייער פּלאַגן זיך, איר וועט סיי ווי סיי נישט לעבן, ס׳איז נישטאָ קיין שום האָפנונג. יעדן טאָג שיסן אויס די דייטשן מאַסן ייִדן. ראַט איך אייך, גייט אַליין צו דער געסטאַפּאָ, זיי זאָלן אייך שיסן.

זיי זענען ווידער געגאַנגען אין אַן אַנדער גאָרטן, וואו זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ אַלטאַנקע. אַ שטיקל צייט האָט אסתר דערנערט די קינדער מיט אויבסט, וועלכע זי האָט געגנבעט ביי נאַכט אין די גערטנער. זי האָט געריסן דאָס אויבסט ביז סוף סעפּטעמבער. די רעגנס האָבן אָנגעהויבן צו גיסן אָן אויפהער, טאָג און נאַכט. אסתר האָט אַראָפּגענומען פון זיך דעם מאַנטל און צוגעדעקט די דורכגעווייקטע, פאַרמוטשעטע קינדער. די קינדער האָבן זיך אַזוי געטרייסלט פון קעלט, אַז זי האָט מורא געהאַט זיי זאָלן נישט ווערן קראַנק.

— וואוהין גיין? — האָט זי פאַרבראָכן די הענט אין שטומער פאַרצווייפלונג. — ציאַציע, איך קען נישט מער אַזוי פיל ליידן! — האָט געקרעכצט דאָס געפרוירענע און הונגעריקע מיידעלע.

אַקעגן זייער פריערדיקן הויז איז געשטאַנען אַ גרויס געמויערט הויז פון דער פּוילישער פאַמיליע שולץ, און אין גאָרטן האָבן זיך געפונען שטאַלן און אַ גרויסע סטאָדאָלע. דאָס הויז איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ גרויסן גאָרטן פון אויבסטביימער און אַרומגענומען מיט אַ פּלויט פון קוסטן. אין דער צייט פון קריג האָט געוואוינט אין דעם הויז די פרוי פון אַ פּוילישן הויפּטמאַן, וועלכער האָט זיך געפונען ביי די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אין דעם הויז, וועלכעס איז באַשטאַנען פון זעקס צימערן, אַריינגעצויגן אַ דייטשער אָפיציר. אין גאָרטן אַריין האָבן זיי אָפט אַרויסגעלאָזט זייער וואַכזאַמען הונט. נישט אַכטענדיק אויף דער געפאַר, איז אסתר אַרום האַלבע נאַכט געגאַנגען זוכן אַ אָרט אין שטאַל נעבן דעם הויז. זי האָט אָפּגעריסן אַ ברעט פון דיל, כדי זיך אַריינצובאַקומען מיט די קינדער אויפן בוידעם פון שטאַל. אין דערזעלבער נאַכט האָט זי זיך דאָרט אַריבערגעטראָגן מיט די קינדער.

אַזוי ווי עס זענען מער נישט געווען קיין פרוכטן אויף די ביימער, האָט אסתר נישט געהאַט מיט וואָס צו דערנערן אירע קינדער. איינמאָל האָט זי זיך דעצידירט אויף אַ געפערלעכן שריט. זי האָט באַמערקט אַז דער לופטשיק פון פענצטער, וואו עס וואוינט דער היטלעריסט, איז אָפן. זי האָט באַמערקט אין צימער נעבן טיש אַ גרויסן קאָרב מיט פרוכטן. זי האָט אויך געזען אַז די טיר פון אַנדערן צימער איז אָפן, אויפן בעט איז געשלאָפן דער היטלעריסט און נעבן אים אויפן נאַכטקעסטעלע איז געלעגן גרייט דער רעוואָלווער... זיך אַריינגנבענען, אָדער נישט? — האָט זי זיך אַליין געפרעגט, אָבער זעענדיק די פילע אויבסטן אין דער צייט ווען אירע קינדער הונגערן, — איז איר אַלץ איינס געווען. דורכן אָפענעם לופטשיק האָט זי שטיל אויפגעמאַכט דאָס פענצטער און זיך אַריינבאַקומען אינעווייניק. זי האָט געכאַפּט די פרוכטן, צוריק אַרויסגעשפרונגען און פאַרמאַכט דאָס פענצטער. אַזוי האָט זי געמאַכט עטלעכע מאָל — כדי צו ראַטעווען די קינדער האָט זי אויף גאָרנישט געקוקט און זיך מיט גאָרנישט גערעכנט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט די הויפּטמאַנאָווע זיי באַמערקט און גאָרנישט געזאָגט, אין אָנהייב האָט זי זיי אפילו געהאָלפן. אסתר האָט זי יעדן טאָג באַדינט, זיך פרייענדיק אַז עס וועט איר זיין לייכטער צו דערנערן די קינדער. איינמאָל, ווען דער דייטשער אָרדינאַנט האָט זי באַמערקט, האָט זי אים דערציילט, אַז אסתר איז אַ איבערגעזידלטע פּוילישע, וועלכע באַדינט זי. צוזאַמען מיט אסתרן האָט אויך באַדינט די הויפּטמאַנאָווע

איר שכנה ריבאַקאָווא, וועלכע האָט געפּאַשעט אירע קאָזעס און געוואַשן די וועש. די דאָזיקע שכנה האָט אויסגעשמעקט, אַז די הויפּטמאַנאָווע באַהאַלט עפּעס פאַר איר אויס. נאָך עטלעכע טעג האָט זי אסתרן אַנטדעקט אויף דער סטריכע פון שטאַל. די דינסט האָט געהאַט אַ זון, וועלכער האָט געהאַט אַ קאָלעגע — אַ מוסר — ער האָט נאָכשפּיאָנירט נאָך באַהעלטענישן, וואו עס האַלטן זיך אויף יידן, און פאַר אַ יעדן יידישן קאָפּ האָט ער באַקומען 50 זלאָטעס און 10 קילאָ צוקער.

די דינסט האָט אָנגעהויבן איינרעדן דער הויפּטמאַנאָווע, זי זאָל אַרויסטרייבן אסתרן מיט די קינדער אויף דער גאַס. ווען אסתר האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט זי ברייטהאַרציק באַלוינט די ריבאקאווא, אַבי זי זאָל שווייגן. אין דעם טאָג ווען אסתר האָט איר געגעבן פאַרשידענע ווערטזאַכן, וועלכע זי האָט אַרויסגענומען פון דאָרט וואו זי האָט זיי געהאַלטן, האָט זי געשוויגן, אָבער אויפן אַנדערן טאָג מיט דער איינפאַרשענדיניש פון דער הויפּטמאַנאָווע, זענען אַלע דריי אַרויסגעטריבן פונעם בוידעם און ווידער האָבן זיי נישט געהאַט אַ ווינקל וואו זיך צו באַהאַלטן.

וואָס האָבן דעמאָלט געקאָנט טאָן די דאָזיקע אומגליקלעכע מענטשנקינדער, וואוהין גיין, אַז פון אַלע זייטן לויערן געפאַרן און שונאים? האָבן זיי זיך ווידער באַהאַלטן עטלעכע טעג אין שכנותדיקע גערטנער, און אַזוי ווי די רעגנס זענען געפאַלן אָן אויפהער, האָבן די אומשולדיקע קרבנות געטראַכט אַז עס איז שוין בעסער דער טויט, איידער זיך ווייטער אַזוי צו מוטשען!

— אפשר וואָלטן מיר געגאַנגען צום קעלער פון אונזער הויז? — פרעגט אסתר די קינדער. אין קעלער איז געווען וואַרם, און דער איינגאַנג אַהין האָט געפירט פונעם גאָרטן. ביי נאַכט האָט אסתר זיך אַריינגעשלייכט אין קעלער פון זייערע אייגענעם הויז, וואו עס האָבן שוין געוואוינט פּאָליאַקן. דאָרט איז געלעגן אַביסל שמוציק שטרוי, אויף וועלכן זי האָט אויסגעבעט די קינדער. עטלעכע טעג זענען זיי דאָרט געלעגן אָן עסן און טרינקען, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט עמיצער פון הויז זאָל זיי נישט באַמערקן.

נאָך עטלעכע טעג האָט אַ פרוי פון אַ שוסטער איינגעוויליגט ברענגען דער פאַמיליע ביינאַכט אַ טעפּל קאַרטאָפל. זי האָט זיי אַריינגעשטעלט אין דער אַלטאַנע פון שמעון וואָלקענפעלדס גאָרטן. אסתר האָט זיך פאַרגנבעט אַהין אַרום האַלבע נאַכט און צוגענומען די קאַרטאָפל.

כמעט אַלע פּאָליאַקן זענען געווען דיזעלבע: — פון אָנפאַנג, ווען זיי האָבן באַקומען אַ באַלוינונג, האָבן זיי נאָך עפּעס צוגעוואָרפן די יידן ווי די הינט, אָבער שפּעטער האָבן זיי אָנגעהויבן צו סטראַשען... אַ פּאָר טעג איז אסתר אומזיסט צוגעקומען צו דער אַלטאַנע, קלערנדיק אַז אפשר האָט די שוסטערקע עפּעס פאַר איר דאָרט איבערגעלאָזט, אָבער ליידער — אַ פּוסטע האָפנונג! די קינדער זענען געווען אַזוי אָפּגעשוואַכט, אַז דאָס מיידעלע איז שוין נישט געווען אימשטאַנד אַ וואָרט אַרויסצורעדן. — ציאַציע! ס'איז מיר שוואַרץ פאַר די אויגן! איך האָב אפילו נישט קיין כוח די אויגן אויפצועפענען!...

צובראָכן קערפּערלעך און גייסטיק, נישט קענענדיק זיך צוקוקן צו דעם מוטשען זיך פון די קינדער, האָט אסתר זיי געבעטן: באַרואיקט אייך ביז האַלבע נאַכט, דעמאָלט וועל איך גיין איבער די גערטנער און אָנקלייבן ניס.

די נאַכט האָבן די קינדער פון שוואַכקייט נישט געקענט איינשלאָפן, אַזוי ווי זיי וואָלטן פאָרגעפילט, אַז די דאָזיקע שוואַרצע נאַכט איז זייער לעצטע...

געווען איז דאָס פאַרטאָג, 3 אַ זייגער. אסתר האָט אָנגעטאָן די קינדער און זיך מיט זיי צוגעשלאָגן צו דער שטאַל פון זייער הויז. די שטאַל איז שוין געווען אָן אַ דאַך און פון קיינעם נישט באַנוצט. אסתר האָט אונטערגעלייגט אין ווינקל איר מאַנטל און אַוועקגעזעצט די קינדער, צודעקנדיק זיי מיט אַ דעק. ווען זי איז אַוועקגעגאַנגען, האָט זי זיי געבעטן זיי זאָלן זיצן שטיל, כדי קיינער פון די שכנים זאָלן זיי נישט דערהערן. זי האָט זיי געקושט און געזאָגט מיט אַ געבראָכן קול: — פאַרהאַלט אייך שטיל, מיינע טייערע קינדער, איך וועל מיך באַמיען ווי אַמשנעלסטן אומצוקערן. — זי איז אַוועקגעגאַנגען...

ווען אסתר איז אָנגעקומען אין שכנותדיקן גאָרטן, האָט זי געזוכט אפשר אַ האַלבע שעה און נישט געפונען אפילו איין נוס. זי האָט זיך געלאָזט אין צווייטן גאָרטן און ווידער גאָרנישט געפונען. און ווען זי האָט געוואָלט גיין אין אַן אַנדער גאָרטן, — האָט זי פּלוצים דערזען דעם פּוילישן באַנדיט, — דעם קאָלעגע פון דער הויפּמאַנאָוועס דינסט זון, ווי ער גייט איר אַנטקעגן.

— יידישקע, שטיי! — האָט ער אויסגעשריען דער באַנדיט. אסתר איז אַנטלאָפן אין דער ריכטונג צו דער שטאַל, זען וואָס עס איז געשען מיט די קינדער.... ליידער — די קינדער זענען שוין נישט געווען...

— וואו זענען מיינע קינדער? וואו? — האָט זי גערופן פאַרצווייפלט און פאַרווירט ווי אַ משוגענע.

אין אָנהייב האָט זי געקלערט, אַז אפשר דערשפּירנדיק די געפאַר, זענען זיי צוריקגעלאָפן אין קעלער, אָבער אין דעם האָט זי דערהערט אַן עכאָ, ווי שטימען פון ערגעץ אַ זייט — ציאַציע... ציאָציע... דו אַנטלויף... מיר זענען שוין פאַרפאַלענע!....

אסתר האָט זיך נישט געקאָנט אָריענטירן פון וועלכער זייט זענען געקומען די טרויעריקע ווערטער פון די קליינע פאַרמשפּטע, די קלייניקע אומשולדיקע קרבנות... זי האָט געוואָלט גיין נאָך זייערע קולות — גיין צוזאַמען מיט זיי אויפן טויט, צוזאַמען מיט זיי אומקומען...

אין דעם מאָמענט האָט זי באַמערקט ווי יענער פּוילישער באַנדיט דערנענטערט זיך צו איר מיט אַן איראָנישן שמייכל:
— דו יידישקע, וועסט אונדז שוין נישט אַנטרינען ווערן. שטיי!

ווען אסתר האָט דערהערט די ווערטער פון דעם כיטרען פּאָליאַק, איז זי אַריבערגעשפּרונגען דעם פּלויט און אויסגערופן:

— גערן וואָלט איך געגאַנגען צוזאַמען מיט די קינדער, אָבער דיר באַנדיט און אייך שונאים, ווייל איך נישט טאָן די געפעליקייט!

אין דער מינוט זעט זי נאָך זיך יאָגענדע הענקערס, זי שפּרינגט דורך אַ צווייטן פּלויט און הערט הינטער זיך שיסן.

צום סוף איז זי פאַרשוואונדן געוואָרן פון זייערע אויגן. זי איז אַנטלאָפן מיט פּוילישע סטעזשקעס אין דאָרף קשעמיניץ.

דער גורל פון די קינדער איז געווען אַ געחתמעטער. ווען דאָס זינדל פון דער דינסט און זיין קאָלעגע דער מוסר האָבן געבראַכט די געסטאַפּאָ אויפן אָרט, וואו עס זענען געזעסן די אומגליקלעכע יתומים אין שטאַל, און זיי אָפּגעגעבן אין די הענט פון די דייטשן. אַליין איז ער אַוועק אויפזוכן אסתרן. די הענקערס האָבן די צוויי קליינע אומשולדיקע באַשעפענישן געבראַכט אויף דער געסטאַפּאָ.

די געסטאַפּאָ אין לאַנצוט האָט זיך געפונען אין נייעם הויז פון ביעניאַש, פאַר דער פּאָסט. אַלע געסטאַפּאָ־לייט זענען געקומען אָנקוקן די צוויי קליינע קינדער און זיך נישט געקאָנט אָפּוואונדערן איבער דער שיינקייט פון מיידעלע. איין געסטאַפּאָ־מאַן האָט געקלערט אַז היות דאָס מיידעלע איז יינגער פון יינגעלע, וועט ער זיך פון איר גיכער קענען עפּעס דערוויסן.

— ווי אַזוי הייסטו? — האָט געפרעגט דער געסטאַפּאָ־מאַן, קאָקאָט.

— מאַנושיאַ! — האָט דאָס מיידעלע געענטפערט מיט אַ שרעקעוודיק קול.

— ווער האָט אייך געבראַכט עסן?

— די ציאַציע האָט אונדז געגעבן עסן, ווען זי האָט נאָר געהאַט.

— און וואו האָט די ציאַציע גענומען? — פרעגט ווייטער דער געסטאַפּאָ־מאַן?

— דאָס ווייסן מיר נישט. די ציאַציע האָט אונדז דאָס נישט דערציילט. — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע מיט פּחד.

— דו ווייסט נישט, זאָגסטו? — ווידערהאָלט דער געסטאַפּאָ־מאַן מיט דראָונג, און ביי די ווערטער נעמט ער אַרויס אַ שטילעט און ווייזט עס די קינדער:

— איר זעט דאָס מעסער? דאָס וועל איך אייך אַריינשטעכן גלייך אין האַרצן אַריין, אַ סך בלוט וועט רינען, און ס'וועט זייער וויי טאָן! און ווייסט איר וואו עס איז אייער בית עלמין? — פרעגט ווייטער קאָקאָט די קינדער: — דאָרט, אויפן בית עלמין איז שוין אויסגעגראָבן אַ גרוב, און דאָרט וועט מען אייך נאָך לעבעדיקע פאַרגראָבן, אויב איר וועט נישט דערציילן דעם גאַנצן אמת!

די קינדער אָבן געשוויגן, נאָר זייערע פּנימלעך זענען בלאַס געוואָרן פון די שרעקלעכע ווערטער.

— זייט זשע קלוגע און דערציילט אַלץ וואָס איר ווייסט נאָר, וועט איר בלייבן לעבן. דערציילט צו וועלכן לאַנדווירט איז די ציאַציע געגאַנגען און ווער האָט איר באַזאָרגט מיט עסן?

— מיר... מיר ווייסן גאָרנישט, און דורכדעם קענען מיר גאָרנישט דערציילן! — האָט געענטפערט דאָס מיידעלע דערשראָקן.

— דו ווילסט נישט דערציילן, דעריבער וועסטו פּגרן! — און נאָך די ווערטער האָט ער זיך געווענדעט צום יינגעלע — זיי דו קליגער און דערצייל וואוהין איז אַנטלאָפן די ציאַציע ווי אַזוי הייסט דער באַלעבאָס און וואו וואוינט ער. וועלן מיר דיך צו אים אָפּפירן און דו וועסט ווייטער מיט אים זיין. — דערצייל נאָר אַלעס וואָס דו ווייסט, — וועסטו בלייבן לעבן! און דיין שוועסטער וועלן מיר אַצינד דערהרגנען! האָט פאַרענדיקט זיינע רייד דער געסטאַפּאָ־מאַן קאָקאָט.

ביי די ווערטער האָט דאָס יינגעלע אויפגעהויבן זיינע גרויסע טרויריקע שוואַרצע אויגן און געזאָגט: — מאַנושאַ האָט דאָך שוין געזאָגט אַז מיר ווייסן גאָרנישט! אויפן ענטפער פון יינגעלע האָבן די געסטאַפּאָ־לייט געקריצט מיט די ציין פאַר כעס. די דאָזיקע הענקערס האָט אויפגערעגט אַז פון אַזעלכע קליינע קינדער קענען זיי גאָרנישט געוואָר ווערן.

— מיר גיבן אייך צייט ביז 12 אַזייגער, באַקלערט אייך!

— און נאָך די ווערטער האָט מען די קליינע מאַרטירערס אַריינגעפירט אין אַ טונקעלן קעלער.

דער שעף פון דער געסטאַפּאָ האָט נישט געגלויבט, אַז מען קען גאָרנישט זיך דערוויסן פון די קינדער. ער האָט נישט געהאַט קיין געדולד צו וואַרטן ביז 12 אַזייגער. נאָך פאַר 11 אַ זייגער איז ער אַליין אַראָפּגעגאַנגען אין קעלער און האָט זיי אַרויסגעפירט.

— וואָס פאַר שיין יידישקעלע דו ביסט! — האָט ער אָנגעהויבן איבערצורעדן דאָס מיידעלע —— דו קענסט לעבן, אויב דו וועסט זיין קלוג און אונדז אַלץ דערציילן וואָס דו ווייסט. ווער האָט אייך צוגעשטעלט שפּייז, ווי אַזוי הייסן די מענטשן און וואו וואוינען זיי און צו וועמען איז די ציאַציע אַנטלאָפן. — ביי די ווערטער האָט ער אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויפן קעפּל פון מיידעלע. ווען זי האָט דערפילט די האַנט פון געסטאַפּאָ־מאַן האָט זי זיך מיט מורא פון אים צוריקגעצויגן.

— האָב נישט קיין מורא — האָט געזאָגט דער קאָמענדאַנט און נאָך אַ ווייל אַרויסגעצויגן פון שופלאָד אַ טעוועלע שאָקאָלאַד. זי, נישט איבערקלערנדיק אפילו, האָט אין דער זעלבער מינוט געגעבן אַ וואָרף דאָס שאָקאָלאַד אויפן שרייבטיש, פאַר וועלכן ס'איז געזעסן דער פאַרברעכער, און מיט אַ פאַרשטיקט קול אויסגערופן:

— איך... איך וויל נישט קיין שאָקאָלאַד! מיר ווילן נאָר... לעבן און זיין פריי! ביי די ווערטער פון דעם מיידעלע האָט איין געסטאַפּאָ־מאַן געקוקט אויפן אַנדערן, און יענער פאַרטרוילעכער פּאָליאַק, וועלכער איז בייגעווען די סצענע, — האָט ווי ער האָט שפּעטער דערציילט, דאָס ערשטע מאָל רחמנות געהאַט אויף יידן. דאָס איז עפּעס געווען אויסערגעוויינלעך, אַזוינע קלוגע ווערטער פון אַ 7־יאָריג מיידעלע.

אין וואָס איז זיי אייגנטלעך געגאַנגען? זיי האָבן געוואָלט אַרויסבאַקומען פון די קינדער עפּעס אַ פּוילישן נאָמען, כדי אַהין גיין און אויסשיסן די גאַנצע פּוילישע פאַמיליע, — אַזוי ווי זיי האָבן אָפט געטאָן — און מיט דעם געבן אַ ביישפּיל אַנדערע פּאָליאַקן, אַז יידן זענען פאַרעטער, זיי זאָלן נישט העלפן די יידן און זיי נישט אויסבאַהאַלטן...

דער געסטאַפּאָ־שעף האָט זיך געבייזערט און געקריצט מיט די ציין, שרייענדיק: — זיי ווילן גאָרנישט דערציילן! זאָלן זיי פּגרן! גייט און מאַכט מיט זיי אַן ענדע! גייט! — שרייט ער צו דעם געסטאַפּאָ־מאַן קאָקאָט און צו צוויי אים ענלעכע באַנדיטן — און דערליידיגט אַזוי, אַז דער טויט זאָל זיי נישט אָנקומען אַזוי לייכט!

מען האָט געפירט די קינדער צום אָרט פון אומקום... פון איין זייט פאַרברעכער איז געגאַנגען דאָס מיידעלע און פון דער אַנדערער זייט דאָס ייִנגעלע. ווען זיי זענען אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר שריט אויף זייער אייגענער לויה, האָט זיך דאָס מיידעלע אָפּגעשטעלט. זי האָט בעטנדיק אויפגעהויבן די הענטלעך צו די מערדער און פון די אויגן זענען איר געפלאָסן הייסע טרערן.

— פאַרוואָס גייסטו נישט ווייטער? פאַרוואָס שטייסטו?
— האָט אויף איר געשריען קאָקאָט.

— איך וויל... איך וויל עפּעס בעטן — זאָגט דאָס מיידעלע און אירע אויגן קוקן אַרויף צום מערדער מיט אַ אומבאַשרייבלעכן פּיין — מיר זענען נאָך קינדער... — זי האָט נישט געקאָנט ענדיקן דעם זאַץ, ווײַל די ווערטער האָבן איר געשטיקט אין האַלדז.

— דער מערדער קאָקאָט פרעגט זי נייגעריק: — וואָס ווילסטו זאָגן?

— איך וויל גאָרנישט זאָגן, איך וויל נאָר בעטן צו קענען פירן מיין ברודערל ביים הענטל!

אַלע פּאָליאַקן וועלכע זענען נאָכגעגאַנגען דער לעבעדיקער לויה, הערנדיק די ווערטער, זענען געוואָרן גערירט. ס׳איז געוואָרן אַ גרויסע באַוועגונג און מען האָט געהערט אויסרופן. די באַנדיטן האָבן געשאָסן אין דער לופטן, כדי צו באַרואיקן די פּאָליאַקן און זיי צעטרייבן. די קליינע קרבנות האָבן זיך אָנגענומען ביי די הענטלעך, נישט אָפּוואַרטנדיק די הסכמה פון די מערדערס. און אַזוי ווייטער גייענדיק, זיך האַלטענדיק ביי די הענט, האָבן זיי זיך צום ערשטן מאָל אויפן קול הויך צעוויינט. די היטלעריסטישע פאַרברעכער האָבן זיי געטרייסט: — וויינט נישט, איר גייט אין הימל אַריין! צו אייער מאַמען, צו אייער טאַטן, צו אייער גאַנצער פאַמיליע, צו אַלע יידן. אין קורצן וועלן מיר אייך די ציאַציע דאָרטן שיקן! ס׳וועט אייך דאָרט זיין זייער פריילעך! — און די קינדער, זיך האַלטנדיק ביי די הענטלעך, זענען צוגעקומען צום טויער פון בית עלמין.

ביים טויער האָבן זיך די קינדער פאַרהאַלטן, פילנדיק אַז דאָס איז דער טויער צום טויט.

— איז, דערציילט אַלץ, — פּרובירט נאָך אַמאָל איינער פון די מערדער — וועלן מיר אייך גאָרנישט טאָן! — די קינדער האָבן ווידער געענטפערט, אַז זיי ווייסן גאָרנישט כאָטש זיי האָבן אַלעס געוואוסט; דעם נאָמען פון דאָרף, ווי אַזוי עס הייסט דער לאַנדווירט וועלכער האָט זיי אין אָנפאַנג אויסבאַהאַלטן און וועלכער האָט זיי צוגעזאָגט אין צוקונפט צו העלפן. זיי האָבן אויך געוואוסט אַנדערע סודות! די מערדער האָבן געקריצט מיט די ציין פאַר רשעות, זיי זענען געווען זייער צערייצט פון דער בלוטיקער אַרבעט.

און ס׳איז אָנגעקומען די שרעקלעכע מינוט, זייערע לעצטע טראַגישע מינוטן... מיט כוח האָט מען די קינדער אַריינגעוואָרפן דורכן טויער... קאָקאָט דער תלין האָט געזאָגט צוערשט צום מיידעלע עס זאָל לויפן, און זי — ווי אַ קינד — איז געלאָפן אין דער ריכטונג צו די מצבות... און אין דעם מאָמענט ווען זי איז געלאָפן, האָט דער מערדער אויסגעשאָסן און איר געטראָפן אין פּיסל... דאָס קינד איז אומגעפאַלן אויף דער ערד נעבן דער צעקלאַפּטער מצבה, דרייענדיק זיך פאַר ווייטיקן. פון דער אַנדערער זייט שפּרינגט, וויינט דאָס כמעט באַוואוסטלאָזע ייִנגעלע, זעענדיק זיין איינציק געליבט שוועסטערל אין ווייטיקן און קאַלוזשע בלוט. אין דעם זעלבן מאָמענט זעט ער ווי דער מערדער גייט צו צו דעם גוססדיקן מיידעלע און דערהרגעט זי מיטן שטילעט גלייך אין האַרצן אַריין!! דאָס מיידעלע האָט זיך אויסגעצויגן, אַ קרעכץ געטאָן און אויסגעגאַנגען...

דאָס ייִנגעלע, זינלאָז פאַר ווייטיק, זעענדיק ווי זיין געליבט שוועסטערל האָט זיך אויסגעצויגן אַ באַוואוסטלאָזע, איז צו איר צוגעלאָפן, האָט אַוועקגעלייגט איר שוין טויט קערפּערל אויף דער אומגעוואָרפענער מצבה און אָנגעהויבן צו קושן איר פאַרבלוטיקט קעפּל.

די מערדער האָבן שוין געוואָלט ווי אַמשנעלסטן ענדיקן. אין דער מינוט ווען דער ברודערל האָט איבער איר ווייטיקלעך געשלוכצט, האָט זיך אָנגערופן דער הענקער: דו זעסט וואָס עס איז געשען? אויב דו וועסט אונדז גאָרנישט דערציילן, וועט אויך דאָס זעלבע מיט דיר געשען!

דאָס קינד האָט אויסגערופן:

— מיין שוועסטערל לעבט נישט מער! צו וואָס דאַרף איך יעצט רעדן? מיין ציאַציע זאָל אויך דורך מיר אומקומען? אַצינד טוט מיט מיר וואָס איר ווילט, ווייל מיר איז שוין אַלץ איינס!

ביי די ווערטער האָט קאָקאָט אויסגעשאָסן און דערהרגעט נתנקען...

אַקעגן דער שול איז געווען אַ יידישע שענק פון דער פאַמיליע ווײַנבאַך, — און אין דער צייט פון קריג האָט דאָרט געהאַלטן די שענק און אַ רעסטאָראַציע די פּוילישע פאַמיליע קוואַלקאַוו פון פּשעדמיעשציע. אסתר איז אַנטלאָפן פון די הענט פון די פאַרפאָלגער צו דער שוועסטער פון דער קוואַלקאַווע. די קוואַלקאַווע האָט געקענט די קינדער, דעריבער האָט זי געוואָלט געוואויר ווערן צי זיי האָבן עפּעס פאַראַטן. אַזוי ווי אַנדערע פּאָליאַקן איז זי געווען אַן עדות און מיט אירע אייגענע אויגן צוגעזען ווי מען האָט געפירט די קינדער אויפן הייליקן אָרט.

ווען די מערדער האָבן זיך אומגעקערט פון בית עלמין, זענען זייערע מונדירן געווען פאַרפלעקט מיט בלוט פון די קינדער, זענען זיי אַריינגעקומען אין דער רעסטאָראַציע כדי זיך אַרומוואַשן און אויסטרינקען. די קוואַלקאַווע האָט זיי געגעבן פיל צו טרינקען און ווען זיי האָבן זיך אָנגעטרונקען, האָבן זיי אַלץ דערציילט וואָס אויבן איז באַשריבן. אויף דער געסטאַפּאָ איז אויך געווען אָנוועזנד דער פּוילישער פאַרטרויאונגס־מענטש בשעת דער געסטאַפּאָ־שעף האָט גערעדט מיט די קינדער. דער באַגלייביגער פּאָליאַק האָט זיך גאָרנישט געקענט אָפּוואונדערן פון די קינדערס קלוגשאַפט און ער האָט פון זיי דערציילט זיינע שכנים און קומעס אין דער רעסטאָראַציע פון די קוואַלקאַווס.

ווען אסתר און רבקה זענען געוואָרן באַפּרייט אין יאָר 1944, האָבן זיי זיך אַלץ דערוואוסט פון די פּאָליאַקן, וועלכע האָבן צוגעזען און געהערט, ווי אַזוי ס׳איז פאָרגעקומען דער מאָרד איבער צוויי קליינע אומשולדיקע קינדער...

יואל פודערבייטל פאריז

נאכן גירוש לאנצוט

אשר הראיתני צרות רבות ורעות, תשוב תחייני ומתהומות הארץ תשוב תעלני.
(תהלים, ע״א, כ׳)

„גפרית ומלח שרפה כל ארצה״. טעג ברענענדיקע, נעכט קאַלטע. ווייט, שרעקלעך ווייט פאַרטריבן פון דער היים. דאָס איז דער מאָרגן נאָכן גירוש לאַנצוט.

די נעכט זענען שוואַרץ־סודותדיקע און אַן אומבאַשרייבלעכע אימה באַפאַלט, ווען מען טראַכט וועגן דער צוקונפט. אין מוח קלאַמערט זיך אַ שפּליטער פון אַ בילד פון דער פאַרגאַנגנהייט.

...מחנות קיץ. בית״ר 1933 אין לאַנצוט. דריי הונדערט בית״רים מאַרשירן אַרויס פין דער היסטאָרישער שול; דער בלוי־ווייסער פאָן, באַגלייט פון „הזמיר״ אונטער דער לייטונג פון חבר שמעון וואלקענפעלד הי״ד, שפּילט אַ מיליטער־מאַרש. די אָפיצירן פון דער פוילישער אַרמיי מיט ד״ר נ. טענצער בראש נעמען אָפּ די דעפילאַדע. מען זעט טרערן אין די אויגן פון אַלטן דור, און מיר, די יוגנטלעכע, גייען שטאָלצע אין געשלאָסענע רייען מיט דער פעסטער איבערצייגונג, אַז מיר זענען דאָס מקיים די לערע פון ראש בית״ר, פון נייעם אל״ף־ב״ית: קינדער לערנט אייך שיסן.

באַלד לויפט שנעל אַוועק דער געדאַנק צו די ווערטער פון זעלבן נביא: ליקווידירט דעם גלות, אַז נישט וועט דער גלות אייך ליקווידירן.

אומזיכערקייט און פאַרצווייפלונג.

עס איז קאַלט אויף דער נשמה; מען ווייסט נישט וואָס איז מיט קרובים, חברים. עס לאָזט זיך בשום אופן נישט גלויבן, אָז דאָס איז די ווירקלעכקייט. אין טיפער פאַרצווייפלונג רייסט זיך אַרויס אַ תפילה פון אָנגעווייטיקטן האַרץ: רבונו של עולם, זאָל עס נאָר זיין אַ שרעקלעכער חלום. אָבער ליידער איז עס אַ ווירקלעכקייט.

סיביר מיט זיינע פופציק גראַד פראָסט איז נישט קיין פאַנטאַזיע. דער אוזבעקיסטאַן מיט זיינע פערציק גראַד היץ אין מיט זיינע טויזנטער קברים פון די רעשטלעך פאַרטריבענע איז אַ טרויעריקע ווירקלעכקייט. דער פיבער פין קעלט און היץ שטייגט כסדר און לאָזט נישט רוען, מאַלנדיק מרה־שחורהדיקע בילדער פון צאַפּלנדיקע גופים, וועלכע ראַנגלען זיך אין די פלאַמען פון פייער און ווערן פאַרוואַנדלט אין שניי־ווייסן אַש, אויסהויכנדיק זייערע ריינע נשמות אין שטילן שעפּטשען „שמע ישראל״...

איך טראַכט מיר: רבונא דעלמא כולי, אַזעלכע טייערע און האַרציקע יידן, וואָס זייער לעבן איך דאָך נאָר באַשטאַנען פון תנ״ך, עין יעקב, גמרא, חסידות, חיבת־ציון, חלוציזם, וואָס „געהולטייעט״ האָט ביי זיי געהייסן קויפן אַ שטיקל הערינג... אַזעלכע טיפן יידן ווי: מיין פאָטער, ר׳ טוביה ז״ל, וואָס ביי אים האָט געהייסן אַן ערמה אַריינשטעקן אַ מטבע אין דער טאַבאַק־פושקע פון אַ בכבודיקן אָרעמאַן, כדי אים צו געבן צדקה בסתר, אָבער ווי דאָס גרעסטע גליק ביי מיין מוטער, עליה השלום, איז געווען ווען זי האָט געקענט צוזאַמענשטעלן עטלעכע צענדליק פאַר שיכלעך פאַר אָרעמע קינדער. און אַזאַ יידנטום איז געוואָרן אַזוי אומברחמנותדיק אַוועקגעריסן, איז דאָך ווירקלעך לאו כל מוחא סביל דא. אָבער ניין, אַל ייאוש! דער אייביקער „ואף־על־פי״ וועט זיך נישט לאָזן מנצח זיין. דער גלויבן אין „נצח ישראל לא ישקר״ שטאַרקט די נשמה. עס קומען אויפן געדאַנק די ווערטער פון דער הגדה „שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקב״ה מצילנו מידם״...

והיה כי ישאלך בנך מחר...

און ווידער זע איך דאָס בילד אויפן האַלץ־מאַרק: די מיליטערישע רייען פון בית״ר. דאָס איז אונזער ענדלייזונג. אַנדערש וועט עס נישט זיין. אַ שרקעלעך־גרויסן פרייז האָבן מיר באַצאָלט. דאָס שענסטע און דאָס בעסטע וואָס דאָס יידישע פאָלק האָט געהאַט האָבן מיר אַוועקגעגעבן אויפן מזבח פון קיום האומה. אויך אונזער שטעטל לאַנצוט האָט אירע דיאַמאַנטן אין כתר המלכות פאַר דער גאולה צושטייער געגעבן.

והיה כי ישאלך בנך מחר לאמור: ווו ביזטו געווען ווען דאָס פאָלק האָט געליטן, געחלומט און געקעמפט, וועסטו רואיק און מיט שטאָלץ קענען זאָגן: מען האָט גערופן „לאַנצוטער מיוחסים״ און מיר זענען דעם דאָזיקן נאָמען טריי געבליבן, טריי דורך מעשים, דורך קרבנות און דורך אַ מוסטערהאַפטן לעבנס־שטייגער.

הרב ד״ר יצחק לעווין ניו־יאָרק

ר׳ נפתלי שטערנהיים הי״ד

ר׳ נפתלי שטערנהיים

צווישן די קדושים פון דער לעצטער וועלט־מלחמה, וועמענס לעבן איז פאַרשניטן געוואָרן דורך די דייטשע מערדער, האָט זיך געפינען מיין שווער, ר׳ נפתלי שטערנהיים ז״ל. ווען די זון פון זיין לעבן האָט נאָך העל געלויכטן און די גאָלדענע קייט פון מעשים־טובים, וועלכע ער האָט במשך יאָרן געשמידט, איז נאָך ווייט נישט געווען פאַרענדיקט, איז אַלץ געוואָרן איבערגעריסן דורך דער בלוט־דורשטיקער נאַצי־חיה.

ער איז אַלט געווען קוים 56 יאָר, ווען ער איז אומגעקומען אין אוישוויץ. ווי רייך איז געווען דאָס דאָזיקע יונגע לעבן אין מצוות און מעשים־טובים! אַ זעלטענע קרוין פון „שם טוב" איז געווען יאָרן־לאַנג אויף זיין קאָפּ. פון לאַנצוט קיין אַמסטערדאַם און לאָדזש האָט זיך געצויגן דער קלאַנג פון זיין נאָמען. מענטשן אָן אַ צאָל האָבן אים פאַרערט און געליבט.

געבוירן אין לאַנצוט אין יאָר 1886 ביי ר׳ משה און פעסיל שטערנהיים, אין אַ פיינער יידישער מיטלשטאַנד־שטוב, איז דער יונגער נפתלי אויפגעצויגן געוואָרן על התורה ועל העבודה. טאָג און נאַכט געזעסן, אַלס יונגער בחור, אין בית־המדרש און זיך איינגעזאַפּט מיט תורה און חסידות.

אָנהויב 1911 האָט ער חתונה געהאַט מיט רחל ליבער פון באַליגראַד, אַ פרוי, וואָס האָט אין זיך פאַרקערפּערט די שענסטע מידות און כאַראַקטער־אייגנשאַפטן. באַלד זיך באַזעצט אין ריישע און אָנגעהויבן צו שם׳ען אַלס פיינער יידישער בעל־בית.

ווען דער ערשטער וועלט־קריג איז אויסגעבראָכן, איז ר׳ נפתלי שטערנהיים אַוועק מיטן פּליטים־שטראָם קיין מערב. אַ קורצע צייט געווען אין אונגאַרן. דאַן געקומען קיין האָלאַנד.

אין האָלאַנד האָט ער אָנגעהויבן ריכטיק צו בליען. ער איז געוואָרן אַ גביר. אָבער זיין אָן עושר האָט פאַר אים נישט געמיינט צו געניסן דאָס פאַרדינטע געלט פאַר זיך אַליין. ער האָט אַוועקגעגעבן געלט לצדקה, פאַר נויט־באַדערפטיקע, פאַר מוסדות התורה והחסד, אין אַ טעמפּאָ און מיט אַ פאַרנעם, וואָס האָט געזעצט אין שטוינען די וועלט. פאַר ר׳ נפתלי שטערנהיים איז צדקה געווען אַ שטיק פון זיין אייגענעם לעבן. ער האָט הנאה געהאַט ביים געבן געלט אַן אָרימאַן. ער האָט געגעבן ביד רחבה און קיינמאָל נישט געלאָזט יענעם פילן, אַז ער, דער אָרעמער, נעמט ביים עושר אַ נדבה.

רחל שטערנהיים (ליבער)

מיט דער צייט האָט ער אָנגעהויבן באַקאַנט צו ווערן אַלס דער „נדיב הידוע" צווישן די אַמסטערדאַמער פּוילישע יידן. ווער עס איז פון מזרח געקומען קיין אַמסטערדאַם זאַמלען געלט אויף אַ דבר־טוב אָדער אַ תורה־מוסד, האָט געהאַט ביי זיך אַלס ערשטן אַדרעס: ר׳ נפתלי שטערנהיים. און ער האָט קיינעם נישט אַנטוישט. יעדן אויפגענומען בסבר פנים יפות און אַנטקעגנגעטראָגן אים די שענסטע נדבה.

און לאַנצוט, זיין אַלטע היים, האָט דאָס געוווּסט. און נישט נאָר לאַנצוט. אויך ליזענסק און פּשעוואָרסק, און אַנדערע שטעטלעך. ווו עס איז געווען אַ נויט באַדערפטיקער, האָט ער געשריבן קיין אַמסטערדאַם צו ר׳ נפתלי שטערנהיים און באַלד האָט די פּאָסט געבראַכט דעם ריכטיקן ענטפער. עס זיינען דורך אים אויפגעריכט געוואָרן הונדערטער מענטשן. ער האָט געשטעלט אויף די פיס סוחרים, וואָס האָבן געשפּירט, אַז עס ווערט זיי שווער. מתן בסתר איז געווען ביי אים גאָר באַליבט. אַ סך מאָל האָט ער נישט געוואָרט, ביז יענער האָט פאַרלאַנגט, נאָר אַליין אָריינגעשיקט די הילף.

דאַביי איז ער געווען אַ ייד אין פולסטן זין פון וואָרט. די תורה, וואָס ער האָט אין זיך אויפגענומען אין דער יוגנט, האָט ער כסדר פאַרשטאַרקט דורך לערנען. ער האָט פאַרמאָגט איינע פון די שענסטע פּריוואַטע ביבליאָטעקן און ער האָט זיך געגריבלט מיט ליבשאַפט אין די אַלטע ספרים. ווען אַ רב, אַ גדול איז צו אים געקומען מיט אַ וויזיט, האָט מען גערעדט תורה.

דעם זעלבן אײדעלן ייִדישן לעבנס־שטײגער האָט ער געפירט אין אַנדערע שטעט, װוּ ער האָט געוווינט, אין בערלין, אין לאָדזש, און צום סוף ווידער אין אַמסטערדאַם.

אין דער לובלינער ישיבה איז געווען אַ צימער אויפן נאָמען פון ר׳ נפתלי שטערנהיים. ער האָט דאָס געלט דערפאַר בתשואות־חן געגעבן דעם לובלינער רב, ר׳ מאיר שפּירא זצ״ל, ווען ער האָט אים אַמאָל באַזוכט אין אַמסטערדאַם.

און ווי האָט ער דערצויגן זײַנע קינדער. ער האָט געבראַכט אַן אַלטן יוגנט־פרײַנד, ר׳ מרדכי פרידער פון פּשעוואָרסק, קיין בערלין, כדי ער זאָל לערנען מיט זײַן זון תורה. ר׳ נפתלי שטערנהיים האָט אים אויסגעהאַלטן, כדי דאָס קינד זאָל האָבן אַ גוטן רבי׳ן. און אַזוי איז אויך דער זון, לוי שטערנהיים, אויפגעצויגן געוואָרן ייִדיש און ער וואָלט זיכער געגאַנגען אין זײַן פאָטערס אײדעלע דרכים, ווען זײַן יונג לעבן וואָלט נישט פאַרשניטן געוואָרן, צוליב דער מלחמה, אין דער יאַפּאַנישער געפאַנגענשאַפט, וווּ ער איז געווען אַלס האָלענדישער סאָלדאַט.

זײַן גאַנץ לעבן האָט ר׳ נפתלי שטערנהיים געווידמעט זײַנע צוויי קינדער. ער האָט זיי אויפגעצויגן מיט ליבשאַפט און איבערגעבנקייט. קיין קרבן איז אים נישט געווען צו גרויס, כדי זײַנע קינדער ריכטיק צו ערציִען.

ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז ער געווען אין אַמסטערדאַם. דער זון האָט געפירט זײַן געשעפט אין לאָדזש. ר׳ נפתלי שטערנהיים האָט זײַן משפחה לײדער מער נישט געזעען, ווײַל ער איז געווען אין אַמסטערדאַם, וואָס איז באַלד באַזעצט געוואָרן פון די נאַציס. די משפחה איז אַוועק פון לאָדזש קיין מזרח און איז אָנגעקומען אין דער האָלענדישער אינזל יאַוואַ, וווּ די פרוי איז געוואָרן

לוי שטערנהיים

אינטערנירט און דער זון איז אומגעקומען אין דער יאַפּאַני־שער געפאַנגענשאַפט. די אײנציקע טאָכטער איז מיט איר מאַן, דער שרײַבער פון די שורות, און קינד, אָנגעקומען קיין אַמעריקע.

ר׳ נפתלי שטערנהיים האָט געלעבט אין אַמסטערדאַם ביז׳ן יאָר 1943. ער האָט זיך דאַן פּראָבירט אַרויסשמוגלען אין דער שווייץ. ער איז דורכגעגאַנגען קיין בעלגיע און דאַן קיין פראַנקרייך. בײַ דער פראַנצויזיש־שווייצער גרענעץ האָט אים די געסטאַפּאָ געכאַפּט. ער איז אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין דראַנסי און פון דאָרט קיין אוישוויץ.

זײַן בלוט האָט זיך אויסגעמישט מיטן אומשולדיק פאַר־גאָסענעם בלוט פון מיליאָנען ייִדישע קדושים.

„ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר: ונקיתי דמם לא נקיתי...״

דער לעצטער וועג...

מיכאל וואלצער

דער משפט פון רוצח

אין אָנדענק פון מיין שוועסטער חיה
און מיין ברודער שמעון הי״ד.

מאָנטיק, דעם 14־טן אויגוסט, 1958, איז געעפנט געוואָרן אין קרייז געריכט אין ריישע, דער משפט פון יוזעף קאָקאָט, דער גרויס־מערדער פון די לאַנצוטער יידן. ער איז ארעסטירט געוואָרן דורך דער זיכערהייטס־פּאָליציי אין טשעכן, אין זיין וווינונגס אָרט דראַקאָוויטשקע, ביי אָסטרעווע, און ער איז, אין איינקלאַנג מיטן אָפּמאַך וועגן רוצחים־אויסטויש, איבערגעגעבן געוואָרן פוילן. ביים פּרעזידיום־טיש פון געריכט זענען געזעסן: דער הויפּט־ריכטער — לודביק ריבאַרטשיק און דריי שופטים. דער פּראָקוראָר איז געווען דער פאַרטרעטער פון דער קרייז פּראָקוראַטור — אַנדזשעי גזשיש. די פאַרטיידיקער — מאַגיסטער עמיל בארניצקי און מאַגיסטער יאַן אוכאָל. דער מערדער, יוזעף קאָקאָט, 37 יאָר אַלט מיט ווילד צושויבערטע האָר אין אַ מאָגער פּנים, איז געווען אַרומגערינגלט דורך 4 פּאָליציאַנטן. ער איז באַשולדיקט געוואָרן אין דעם, וואָס בעת דעם נאַצי רעזשים אין לאַנצוט און סביבה, זייענדיק אַ פּאָליציאַנט אין שטאָט — האָט ער זיך באַטייליקט אין מאָרדן אומשולדיקע מענטשן. צווישן זיינע באַשולדיקונגען: 49 מאָרד אַקטן, אין וועלכע עס זענען אומגעקומען 150 יידן און פּאָליאַקן. דער באַשולדיקטער האָט אין זיין דערקלערונג פון וועלכער מ׳האָט געקאָנט מאַכן דעם אויספיר פון זיין סאַדיסטיש מערדערישער מאָס פין רציחות, און אויך וועגן „פאַך״ וואָס ער האָט דערוואָרבן ביי דער היטלער רעגירונג — געפּרוווט צו פאַרטושן דעם ברייטן פאַרנעם פון זיינע רציחות, האָט זיך מודה געווען אין „עפּעס״ אונשטרייכנדיק, אַז ער האָט געטאָן דאָס וואָס ער האָט געטאָן, לויטן באַפעל פון זיינע באַפולמעכטיקטע. אָבער די עדות וואָס האָבן אַרויפגעברענגט פּרטים און די קלענסטע איינצלהייטן פון אַ גאַנצע ריי זיינע מערדערייען, האָבן פאָרגעשטעלט פאַרן געריכט דעם רוצח אין זיין אמת׳דיקן פּרצוף, אין די מוראדיקע טעג פון יאָר 1942 אין לאַנצוט. פאַרכאַפּט פון אַ תאַווה צו מאָרדן, פלעגט ער מיט סאַדיסטישער הנאה הרגענען אלטע לייט, פרויען און קינדער. ווי דאָס וואָלט געווען אַ געווענלעכע טאָג טעגליכע אַרבעט... ער האָט זיך מודה געווען אַז ער האָט געהרגעט צוויי יידישע פרויען אין דער וואַלאָווע־גאַס (מאַרקוס וויינבערגער) לויטן באַפעל פון קרישער, זיין קאָמענדאַנט. דעמזעלבן טאָג, האָט ער ממשיך געווען, זענען אומגעקומען נאָך אַכט יידן, און אויך די יידן גאָלדמאַן און וואָרם, אָבער די זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּאָליציאַנטן קרישער און ווילדע. ווייטער האָט ער זיך מודה געווען אין פּאַראַגראַף 21 פון באַשולדיקונגס־אַקט, אַז ער האָט געשאָסן אין ביאַלאָבזשעג אין דער ריכטונג פון אַן אומבאַקאַנטן מענטש, וואָס איז אַנטלאָפן אין וואַלד אריין און האָט מצליח געווען צו פאַרשווינדן. אזוי האָט ער אויך באַשטעטיקט, אַז ער האָט זיך באַטייליקט אין דערשיסן צום טויט צען פּאָליאַקן אין דער דאָמיניקאַנער גאַס. דאַקעגן האָט ער געטענהט אַז אין טאָג ווען ס׳איז דערמאָרדעט געוואָרן וולאַדיסלאַוו יאַראָש, איז ער געווען אין ביאַלאָבזשעג, און דער מערדער איז געווען דער פּאָליציאַנט גלאַנץ. ער האָט זיך מודה געווען אין זיין „מיטאַרבעט״ אין דאָרף מאַרקעווע, ווען די פּאָליציאַנטן, פּאַנקראַנץ ווילדע און דזשעוולסקי האָבן אומגעברענגט צוויי יידישע משפחות און די פוילישע משפחה אולמאַן. און אַז ער האָט אויך אויסגעפילט אַ באַפעל און איז אין פרילינג 1942 ארויס צוזאַמען מיט די פּאָליציאַנטן קרישער און ווילדע, צו ליקווידירן אַ באַהעלטעניש פון יידן אין ווינקל פון וואַלאָווע־גאַס און האָט אויפן אָרט דערהרגעט צוויי יידישקעס וואָס האָבן געפּרוווט אַנטלויפן.

די עדות

דער משפט איבערן רוצח קאָקאָט האָט זיך געצויגן צוואָנציק טעג און איז געווען דורכגענומען מיט גרויסער שפּאַנונג. דער מערדער איז פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. די פוילישע און די יידישע פּרעסע אין דער וועלט, האָט מבשר געווען נאָך אַ גערעכטן פּסק־דין איבער איינעם פון די תליינים פון פוילישן יידנטום.

די עדות פאַרן געריכט האָבן, צווישן אַנדערן, איבערגעגעבן אז אויפן בית־הקברות אין לאַנצוט, האָט קאָקאָט מיט אַ רעוואָלווער אומגעברענגט אַמווייניקסטן צען יידן. איינוווינער פון 1־טן־מאי גאַס האָבן דערציילט, אז זיי האָבן געזען ווי קאָקאָט האָט געפירט יידן אין דער ריכטונג צום בית־הקברות, ס׳האָבן זיך דערנאָך געהערט שאָסן און קאָקאָט איז צוריקגעקומען אליין. איינער פון די עדים, סטעפאַן מיכנאָ, וועלכער האָט געוווינט נעבן בית הקברות, האָט דערציילט, אַז נישט איינמאָל איז ער אויפגעפּאָדערט געוואָרן דורך קאָקאָטן צו באַגראָבן די דערמאָרדעטע, און ער האָט געזען ווי ער האָט דערמאָרדעט די פרוי פון ד״ר פּאָהאָרילע מיט זייערע קינדער. קאָקאָט האָט געטענה׳ט אַז ער האָט טאַקע געפירט די קרבנות צום בית הקברות, אָבער די מאָרד־מלאָכה האָבן אויסגעפירט: ווילדע, קרישער און אָברויל, וועלכע זענען, לויט זיינע רייד, געקומען צום בית הקברות דורך זייטיקע גאַסן אָפּגעטאָן זייער „אַרבעט״ און פאַרשוווּנדן... בסך־הכל, דערציילט ער, האָט ער געפירט דאָרט אַהין עפּעס אַ 10—15 יידן... און ווען ער איז אויפגעפאָדערט געוואָרן צו ענטפערן אויף דער באַשולדיקונג פון קינדער־מאָרד, האָט ער אזוי געזאָגט: „איך האָב קיינמאָל נישט געהרגעט קינדער. קינדער זענען מיין שוואַכע זייט...״ דער אמת איז אָבער, אַז קאָקאָט האָט געמאָרדעט קינדער מיט זיין געוווּנלעכער סאַדיסטישער תאַווה.

אַ ייד וואָס וויל נישט ענטפערן אויף פראַגן

צווישן אָפּלייקענונגען אויף עדות און באַשולדיקונגען וועגן מאַסן מאָרד, פלעגט דער רוצח אַריינפלעכטן פון צייט צו צייט אַ לאַקאָנישע מעלדונג: „איך בין זיך מודה"... אָט די ווערטער „איך בין זיך מודה" האָט ער אויך געלאָזט הערן בײַם מאָרד פאַל אין הויף שטאָט־ראַט, דערציילנדיק אַז ער האָט דאָס אויסגעפירט לויטן באַפעל פון פאָליצײַ קאָמענדאַנט דעקאַן. ער גיט איבער אַז דאָס איז געווען אין יאָר 1942. דער שטאָט ראַט האָט מודיע געווען דער פאָליצײַ אַז אין איר הויף ליגט אַ ייד וואָס וויל נישט ענטפערן אויף קיין שום פראַגן. דער שטאָט באַאַמטער, סקרענט, האָט געבעטן מען זאָל דעם ייד איבערפירן אין דער פאָליצײַ קאָמאַנדע. דער קאָמענדאַנט האָט נישט מסכים געווען און האָט באַפוילן אים צו הרגענען. „איך האָב ארויסגעצויגן דעם רעוואָלווער" דערציילט קאָקאָט, „פון נאָענט האָב איך אַריינגעשאָסן צוויי קוילן אין זיין קאָפּ אַריין און אים דערהרגעט".

צווישן די עדים וואָס זענען אויפגעטרעטן: וואַלענטי וואָש, וועלכער האָט דערציילט, אַז ער האָט מיט זיינע אויגן געזען ווי אַזוי קאָקאָט האָט דערמאָרדעט אַ גרופּע יידן אין גאָרטן אויף דער וואַלאָווע גאַס. אויפן זעלבן פּלאַץ — זאָגט דער עדות — זענען דורך אַנדערע פּאָליציאַנטן דערהרגעט געוואָרן 24 יידן. אַזוי פלעגט מען פון צייט צו צייט זען ווי קאָקאָט האָט געכאַפּט יידן אין מאַרק און זיי אומגעברענגט אויפן אָרט.

דער עדות טאַדעאוש קשאַן האָט געזען ווי קאָקאָט האָט ליקווידירט 4 יידן. פראַנציַשעק טוואָרוג זאָגט אַז אין מלחמה־צייט האָט ער געאַרבעט אין פינאַנס־אַמט נאָענט פון קרימינאַל, און האָט געזען ווי קאָקאָט האָט אויפן הויף פון קרימינאַל דערמאָרדעט פּאָליאַקן, צווישן זיי צוויי קינדער.

קוניש סטאַניסלאַוו זאָגט עדות אַז אין חודש יולי 1942 האָט דער באַשולדיקטער אומגעבראַכט דעם ייד וואָרם און אויך אַ יידישע פרוי. וולאַדיסלאַוו סקרענט גיט איבער אַז אַלס באַאַמטער אין מאַגיסטראַט, פלעגט ער שמועסן מיט קאָקאָטן. אַיינמאָל איז עמעצער אַריינגעקומען און געבעטן אַ נאַכט־לעגער, אין דעם מאָמענט איז אַריין קאָקאָט און האָט דעם מענטש אַרויסגעצויגן פון ביוראָ. מיט אַ האַלבע שעה שפּעטער איז קאָקאָט צוריקגעקומען און פאַרלאַנגט פון עדות ער זאָל באַגראָבן דעם טויטן קערפּער. אַ צווייטער עדות, יאַן נאָזשיק, דערציילט, אַז אין יאַנואַר 1943 איז ער אַרעסטירט געוואָרן דורך קאָקאָט. זיין צעל איז געווען נאָענט פון אויספאָרשונגס צימער פון וועלכן ס'האָבן זיך געהערט שרעקלעכע געשרייען פון די געפּאָרשטע־געפּייניקטע. אין דער צייט פון זיין אַרעסט זענען דערשאָסן געוואָרן ניין מענטשן. אַנדזשעי אינגלאָט דערציילט ער ווייטער, איז דורך קאָקאָטן דערהרגעט געוואָרן מיט אַ געווענלעכער לאָפּאַטע. אין יאָר 1944 האָט ער געזען ווי דער באַשולדיקטער האָט געפירט צום בית הקברות אַן עלטערן ייד מיט אַ ייִנגל. דער עלטערער איז דערשאָסן געוואָרן, דאָס ייִנגל איז אַנטלאָפן און קאָקאָט האָט אים נאָכגעשאָסן.

דער עדות פראַנציַשעק וואַרכאָל גיט איבער אַז ער האָט געזען ווי קאָקאָט גייט אַריין צו די ווייסמאַנס. באַלד דערנאָך האָט מען געהערט שאָסן און מ'האָט אַרויסגעפירט פון דאָרט טויטע קערפּערס. צייטנווייז — דערציילט וואַרכאָל — פלעגט ער זען ווי אַזוי דער באַשולדיקטער האָט אַוועקגעפירט יידן צו די גריבער וואָס זענען דורך אים אַליין צוגעגרייט געוואָרן, און זיי דאָרט געטויט. און אַזוי ווי אין יענער צייט האָט ער, דער עדות, געהאַט די אויפגאַבע פון נאָכשפּיאָנירן דייטשע אַגענטן, האָט ער דערקענט די פּאָליציאַנטן: קאָקאָט, ווילדע, קרעצינגער און דזשעוווּלסקי. אַ צווייטער עדות, סטאַניסלאַוו צעדשירעלאַ, דערציילט, אַז ער האָט געזען ווי קאָקאָט האָט געהרגעט אויפן בית הקברות אַ מאַן מיט אַ פרוי — „איך האָב קיין שום ספק נישט, אַז דער רוצח איז געווען קאָקאָט". די עדים מיכאַל שמאָלעק, וולאַדיסלאַוו קשיצאַ און יוזעף האַדלאַוו זאָגן עדות וועגן מאָרדן איבער מענער, פרויען און קינדער. צווישן אַנדערע האָט אויך קאָקאָט דערהרגעט אַ פרוי אויפן וועג קיין סאַנינע.

אויגעניוש טשאַצקעוויטש, אַ שלאָסער אין לאַנצוט ווייסט צו דערציילן אַז קאָקאָט האָט דערהרגעט אַ מענטש פון זשילין. איינמאָל האָט מען אים גערופן ער זאָל עפענען די דרוקערײַ פון לאָזער טראָמפּעטער, דאָרט האָט שוין אויף אים געוואַרט דער באַשולדיקטער. דורכן פענצטער פון דער דרוקערײַ איז אַרויסגעשפּרונגען אַ פרוי בעת אַ ייד האָט איר דערבײַ געהאָלפן. קאָקאָט האָט ביידע דערשאָסן. פאָרנדיק איינמאָל אויף אַ ראָווער, האָט ער באַמערקט ווי דער באַשולדיקטער פירט צוויי מיידלעך צו אַ גרוב און שיסט אין זיי.

קאַזשימיעש פּרץ דערציילט אַז דער באַשולדיקטער פלעגט אַרומשפּאַצירן אין באַגלייטונג פון אַ שוואַרצן הונט. די אייַנוווינער פלעגן זיך שרעקן אימת־מות. יאַן פּעלץ, אַ שניידער, גיט איבער, אַז ער האָט גענייט אַ קאָסטיום קאָקאָטס געליבטע און ער האָט אים נישט באַצאָלט פאַר דער אַרבעט. ער האָט געזען ווי דער געמשפּטער האָט אַנטדעקט אין אַ קעלער אַ גרופּע יידן און ער האָט זיי אויסגעשאָסן.

אַ משפּט אָן יידן

דער משפּט פון רוצח־קאָקאָט איז אַ טראַגישע געשעעניש פאַר די לאַנצוטער יידן וואָס זענען שוין נישטאָ און פאַר די שארית־הפליטה. איינער פון די בולטסטע רוצחים, וועמען די יידן האָבן טאָג־טעגלעך געזען, וועלכער האָט גערויבט און געמאָרדעט אָן רחמים — איז געברענגט געוואָרן לדין, און איז פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, 16 יאָר נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעפירט זיינע מוראדיקע מעשים. זיכער האָט קאָקאָט, אין זיין נייעם וווינונגס־פּלאַץ, געטראַכט, אַז עס דערוואַרט אים נישט קיין שום שטראָף, און אַז קיינער וועט נישט נאָכשפּיאָנירן זיינע פוס טריט. און אָט איז געקומען דער יום־הדין. אָבער גאַנץ טראַגיש איז דער פאַקט וואָס צווישן אַלע אויפגעטרעטענע עדות אין געריכט האָט זיך נישט געפונען אפילו קיין איין ייד, ווייל אין לאַנצוט איז נישט געבליבן קיין איין ייד. און אויב ס'האָבן זיך בעת'ן פּראָצעס געפונען עטלעכע

לאַנצוטער יידן אין פוילן — זענען זיי נישט איינגעלאַדן געוואָרן, אָדער זיי האָבן מורא געהאַט צו דערשיינען.

די געשטאַלט פון רוצח

יוזעף קאָקאָט האָט געטענה'ט, צווישן אנדערן, צו זיין פאַרטיידיקונג, אַז זיינע נערוון זענען אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין יאָר 1942, ווען ער איז שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן אין שפּיטאָל. די טענה האָט ער אויפגעבערענגט, ווען דאָס געריכט האָט פעסטגעשטעלט אומפינקטלעכקייטן אין זיין עדות זאָגן. ער איז געבוירן געוואָרן אין 1921 אין קאָוולאָוויטשעק אין טשעכן; געענדיקט אַן אַכט־קלאַסיקע פאָלקס־שולע און שפּע־טער געוואָרן אַ שלאָסער. געהאַט אַ פרוי מיט צוויי קינדער. נאָכן אָפּדינען 3 חדשים אין „ווערמאַכט" איז ער איבערגעפירט געוואָרן אין דער דייטשער פּאָליציי אין לאַנצוט, ווו ער האָט געדינט ביז 1944. דערנאָך צוריק געפירט געוואָרן אין דער דייטשער אַרמיי. אין יאָר 1945 איז ער גענומען געוואָרן אין אַ געפאַנגען־לאַגער אין זאַבזשע. אין אַ צייט ארום איז ער באַפרייט געוואָרן אַלס טשעכישער בירגער — ער איז צוריקגעפאָרן קיין טשעכן. זיינע אָפּענע און פאַרבאָרגענע קרבנות האָבן געדופן פון דער ערד. אייניקע האָבן געזוכט די שפּאָרן פון רוצח — און האָבן אים אַנטדעקט. אין אָנפאַנג משפּט אין ריישע, איז געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו מצד דער פאַרטיידיקונג, צוריקצוקערן דעם מערדער קיין טשעכן, אין איינקלאַנג מיטן אָפּמאַך צווישן פוילן און טשעכן. אָבער דער פּראָקוראָר האָט זיך געשטיצט אויף אַ הסכם מיט לאָנדאָן, פון יאָר 1945, וועלכער זאָגט אַז מלחמה פאַרברעכער דאַרפן געמשפּט ווערן אויפן אָרט פון זייערע פאַרברעכנס.

אין 27־טן אויגוסט, 1958, האָט דער פּראָקוראָר רעסוּ־מירט דאָס עדות זאָגן פון 60 עדים וואָס זענען דערשינען אין געריכט און ער האָט אונטער געשטראָכן, אַז קאָקאָט איז געווען אַ קאַלטער סאַדיסט, ער האָט געמאָרדעט מיט כיטרעקייט און גלייכגילטיקייט. ער האָט אויסגעלאַכט די תחנונים פון זיינע קרבנות, מענער, פרויען און קינדער — ער זאָל זיך אויף זיי מרחם זיין, און האָט סאַדיסטיש געחוזקט פון זיי פאַרן טויט.

דאָס געריכט האָט אין 19־טן אויגוסט, שבת, באַזוכט לאַנצוט דאָס אָרט פון די אויסגעפירטע רציחות און אין 30־טן פון דעם חודש איז ארויסגעגעבן געוואָרן דער טויט־אורטייל.

אין פּסק־דין ווערט אויך אונטערגעשטראָכן, אַז „ער האָט אָרגאַניזירט עקסצעסן מיט קאַלט בלוט, דערהרגעט קינדער אויף די אויגן פון זייערע עלטערן, האָט נישט איבערקליבן די מיטלען, מיט שיסערייען אָדער מיט ביקסן־קאָלבעס, אָנטיילגענומען אין מאַסן־מאָרד איבער יידן אין אַלע עלטער. די אַלע וואָס ער האָט ספּעציעל פיינט געהאַט, האָט ער געפירט אויפן בית־הקברות און זיי דאָרט מיט אכזריות פאַרטיליקט. די רוצחישע אַקציעס פון קאָקאָט האָבן זיך נישט באַגרענעצט בלויז אויפן שטח פון דער שטאָט לאַנצוט. און דער פּראָקוראָר פאַרענדיקט: „אין נאָמען פון אַלע דערמאָרדעטע און פון דער עפנטלעכער מיינונג, פאָדער איך די מאַקסימאַלסטע שטראָף פאַר דעם אַכזריותדיקן תלין — די תליה!!".

נישט פאַרגעסן

אין 28־טן סעפּטעמבער, 1957, האָט דאָס פוילישע לאַנצוט געפייערט די 600־יעריקע עקזיסטענץ פון דער שטאָט. די איינוווינער האָבן זיך אין דעם שטאַנד פאַראייניקט מיטן אָנדענק פון די נאַצישע קרבנות, און דערביי אויך מיטן אַנדענק פון די יידן אין שטעטל וואָס זענען אומגעקומען דורך די טמאים. איך האָב דערהאַלטן פון יובל־קאָמיטעט אַן איינלאַדונג אָנטיילצונעמען אין די פייערלעכקייטן. אין מיין באַגריסונגס־בריוו, וואָס איך האָב געשיקט, האָב איך איבערגעשיקט אַ ברכה צו די איינוווינער, אין נאָמען פון די לאַנצוטער אין ישראל, און האָב זיי געבעטן נישט צו פאַרגעסן און נישט לאָזן פאַרגעסן דאָס וואָס די נאַצים האָבן אָנגעטאָן צו די יידן אין לאַנצוט און אין פוילן בכלל, אין יענער פינצטערער תקופה פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ווער זענען געווען די יידן מערדער אין לאַנצוט

אין די פאַרחושכטע טעג פון אָקופּירטן לאַנצוט דורך די נאַציס האָבן דאָרט געדינט די פּאָלגענדיקע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אַנטייל גענומען אין מאָרדן יידן, אין די יאָרן 1939—1944, ביז צו דער אַנטגילטיקער טאָטאַלער פאַרטילי־קונג פון די פוילישע יידן און פון די לאַנצוטער אַריינגערעכנט. די־אָ פּאָליציאַנטן האָבן באַוויזן אויסצומאָרדן מיט זייערע אייגענע הענט דעם גרעסטן טייל פון די יידן. לויט די גביית־עדות וואָס מיר האָבן, האָבן אויסער יוזעף קאָקאָט, אויך געדינט: דעקאַן — פּאָליציי קאָמענדאַנט; קרישער, ווילדע, דזשעוווולסקי, שמידקע, גלאַנץ, פענקראַנץ, גאָקעם, אַברעל, קראוזע (געהיים אַגענט) און אויך די אָרטיקע מיליץ: לעשנאָווסקי, קרול, טאָמאַשעק, אַנדזשעיטשיק און ליסאָווסקי.

יאַן דזשעוווולסקי איז געבוירן געוואָרן אין וואַרשע, געאַרבעט אין דער פאַבריק פון האַבערבוש. שמידקע איז פון וועסטפאַליע, גלאַזבאַך, לאָרזן־שטראַסע 23, זיין מוטער הייסט דאָראַ ער שטאַמט פון גוטעקס, ווערנער שטראַסע 40.

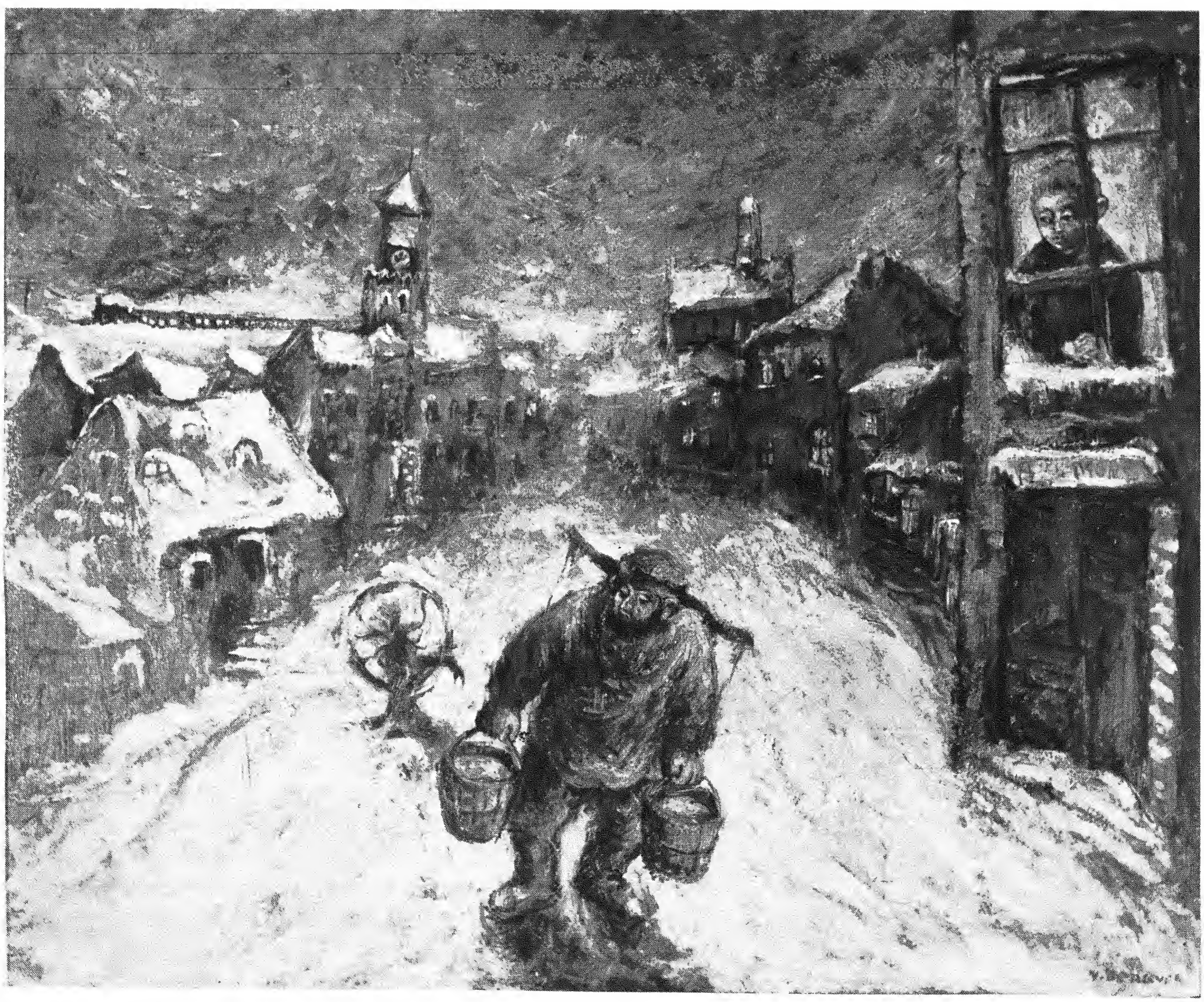
די יידן וואָס זענען אומגעקומען פון קאָקאָטס הענט

אין יוני 1941 זענען דערהרגעט געוואָרן 3 יידן, און צווישן זיי: פאַס, בעזעמשטאָך; אין אויגוסט 1942 פאַר־אומגעקומען 6 יידן און צווישן זיי: לייזער פאָפּיאָל און זיין פרוי און משה זאָנענשיין; אין מערץ 1942 דערשאָסן 5 יידן, צווישן זיי: לאָזער קעשטעכער, ישראל וועגנער און מענדל פייער; אין יולי 1942 געפאַלן 24 מענטשן, צווישן זיי: פאַס, בעזעמשטאָק; אין אויגוסט 1942 פאַר־טיליקט געוואָרן 50 יידן צווישן זיי: שרה און פרומע וואָרם און די משפּחה קלמן וואָלקנפעלד. אין סעפּטעמבער 1942, געהרגעט געוואָרן 17 מענטשן, צווישן זיי: מאַרקוס ווייג־

בערגער, שמחה סאַפּיר, גאָלדע גאָלדמאַן, לייב קאָרנבלוי און מענדל ריפּס. אין מערץ 1943 אומגעקומען 3 יידן צווישן זיי ד״ר מארקוס פּאָהאָרילע און נ. וואַלד.

טעג, וואָס וועלן זיך אייביק געדענקן

דער משפט קאָקאָט האָט אַרויפגעברענגט פון די פאַר־באָרגענישן פון עבר — אפילו נאָר אויף אייניקע טעג — די אימה, דאָס פאַריתומטקייט און איינזאַמקייט פון די יידישע קרבנות אין אונדזער שטעטל, וועלכע האָבן געוווּסט אז די מערדערישע האַק איז אויפגעהויבן געוואָרן אויפן גאַנצן כלל ישראל. די דאָזיקע פאָרכטיקע טעג, וואָס אונדזער מיט בלוט אַדורכגעווייקטע מאַרטיראָלאָגיע, האָט נישט געוווּסט זייער גלייכן — זיי באַגלייטן אונדז תמיד; אויף אונדזערע בוי און שאַפונגס וועגן פון טרויער און אומעט, וועלן מיר נישט פאַרגעסן, וואָס עס האָט אונדז אָפּגעטאָן דאָס פאַר־שאָלטענע פאָלק — די נאַציס, פאַרטיליקנדיק אַ משפחה נאָך אַ משפחה, גאַנצע קהילות, ביז ער האָט אויסגעריסן דאָס גאַנצע פּוילישע יידנטום. די פאַראַיינצלטע וואָס זענען פאַר־בליבן בדרך־נס, האָבן זיך געראַטעוועט פון די טמאים׳ס הענט, און האָבן מצליח געווען צו דערגרייכן די גרענעץ פון זיכערקייטס־אַזיל. די אַנטרינענע פון גאַז קאַמערן און פון די טויט־לאַגערן — זענען דער לעבעדיקער געדענק־צייכן קעגן די גרעסטע זינד פון דער מענטשהייט.

לעצטער טאָג אין שטעטל... געמאָלן פון מאָלער יאָסל בערגנער

ה. לאנצוטער יידן אין דער וועלט

משה פרידער ניו־יארק

לאנצוטער לאנדסמאנשאפט אין ניו־יורק

אין אנהויב פון 19־טן יארהונדערט האבן שוין לאנצוטער יידן עמיגרירט קיין אמעריקע. ווי אלע „גרינע" פון יענער צייט זענען זיי אויך געווען פארהארעוועטע אין די „שוויץ־שאפן". דאס רוב פון זיי האט געבענקט נאך דער אלטער היים. קיין געזעלשאפטלעכע טעטיקייט האבן זיי, ווייזט אויס, נישט געפירט, ווייל צו אונדז איז נישט דערגאנגען קיין שום שריפטלעכע דאקומענטן פון יענער צייט.

ערשט אין יאר 1889 זענען זיך עטלעכע לאנצוטער יידן צוזאמענגעקומען אין א ביר־קעלער און דארט אפגעהאלטן די ערשטע ארגאניזיר־זיצונג כדי צו גרינדן א לאנצוטער לאנדסמאנשאפט. צווישן די איניציאטארן זענען געווען: לואיס טאנץ ז"ל און אזוי ארום איז אפיציעל דעם 15־טן יאנואר 1889 געגרינדעט געווארן אין ניו־יארק דער לאנצוטער פאראיין. זיין ערשטער פרעזידענט איז געווען לואיס טאנץ ז"ל. און אין דער פארוואלטונג זענען געוויילט געווארן:

אברהם קאסע — וויצע־פרעזידענט, אייזיק גרינמאן — עקזעקוטיוו־סעקרעטאר, קלמן ראזענבליט — פינאנץ־סעקרעטאר, דוד שלאסבערג — קאסיר, חיים לייב רינגעל און מענדל קאסע — פארוואלטונגס מיטגלידער.

באלד אין אנהויב פון זיין טעטיקייט האט זיך דער נייגעגרינדעטער פאריין אנגעצייכנט די ליניע פון זיין טעטיקייט, אין וועלכער עס זענען בולט געווען: קעגנזייטיקע הילף און א קאנטאקט מיט דער אלטער היים — מיטן שטעטל לאנצוט, ארויסהעלפן די נויטבאדערפטיקטע און העלפן עמיגרירן בני־משפחה.

אין יענער צייט האט דער גרעסטער טייל פון די לאנצוטער אימיגראנטן געוואוינט אין יידישן געגענט, האט געהייסן: The Lower East. קודם כל האבן זיך די לאנצוטער באמיט צו האבן אן אייגענע שול. נאך א קורצער צייט האבן זיי שוין איינגעארדנט א שול, וואו מ'האט געדאוונט שבת און יום־טוב.

אט דאס שולעכל האט א לאנגע צייט געדינט פאר א טרעף־פונקט פאר די לאנצוטער אין ניו־יארק. שבת ביים דאוונען האט מען זיך אויסגעפרעגט איינער אויפן אנדערן. אפילו פון די וואס זענען נישט געקומען צום דאוונען האט מען אויך אפגענומען גרוסן. מ'האט זיך פארבעטן אויף שמחות און דערציילט איינער דעם אנדערן וועגן „ביזנעס".

אין לויף פון יארן האט זיך דער לאנצוטער פאריין וואס אמאל מער פארגרעסערט און זיין טעטיקייט האט זיך אויסגעברייטערט. מען איז שוין געווארן א ביסל אמעריקאניזירט און אנגעהויבן איינצוארדענען צוזאמענטרעפן און „אווענטן", ווי עס פירט זיך ביי לייטן. דעם 19־טן מאי 1901 איז פייערלעך געפראוועט געווארן דער 12־טער יובילעאום פון לאנצוטער רעליעף פאריין. דער פארזיצער פון יובילעאום־קאמיטעט איז געווען סעם פרייז. דער באנקעט איז איינגעארדנט געווארן מיט א ספעציעלן מוזיקאלישן פראגראם. דיריגענט איז געווען פראפ' פעדער.

פון דעמאלט אן איז אנגעהאלטן געווארן א טראדיציע איינצוארדענען פארשידענע יובילעאום באקעטן. דאס אינטערעסאנטע איז אבער דאס, וואס לכבוד אזא פייערלעכקייט האט דער פאראיין ארויסגעגעבן א שיין־אילוסטרירטע בראשור, וואו ס'איז געווען דער פראגראם פונעם אוונט און אינפארמאציעס וועגן דער טעטיקייט, פארענדיקט מיט א סך אנאנסן פון בני לאנצוט. באזונדערס שיין זענען די ארויסגעגעבענע בראשורן צום 35 יובילעאום פון פאראיין, דאטירט 18־טער יאנואר 1925 און צום 40־טן יובילעאום, וואס איז פארגעקומען דעם 6־טן יאנואר 1929.

עס איז א פאקט, אז אין יענע צייט איז אנגעגאנגען א פרוכטבארע טעטיקייט אין דער לאנצוטער לאנדסמאנשאפט. איך וויל דא ברענגען עטלעכע ציפערן, וואס וועלן אילוסטרירן די דאזיקע טעטיקייט:

יאר	צאל פארזאמלונגען אינעם יאר	גענעראל פארזאמלונגען	צאל פארוואלטונגס־מיטגלידער	צאל חברים
1923	25	4	12	307
1949	10	3	10	
1950	21	4	8	
1951	23	4	8	236

די פארוואלטונג אין דער קאדענץ 1949—1951

בערל מערזיל — פרעזידענט, יצחק גרינמאן — ערן־סעקרעטאר, לואיס שטיצל — ערשטער וויצע־פרעזידענט, נתן גאלדשטיין — צווייטער וויצע־פרעזידענט, הערי שעפעל —

וויצע־פּרעזידענט, סעם זאָורהאַפט — טרעסירער, אַרטור זעליגמאַן — סעקרעטאַר.

אין 1926 ווערט געוויילט אַלס פּרעזידענט פֿון פֿאַרבאַנד מיסטער טשאַרלס בוך און מיסטער לואיס שטיצל אַלס וויצע־פּרעזידענט.

אין 1927 עפֿנט דער לאַנצוטער רעליעף אַ גמילות־חסדים־קאַסע א. נ. .Lanzuter Traning Corp די ערשטע קאַפּיטאַלן פֿאַר דער דאָזיקער קאַסע זענען געקומען פֿון אייגענע לאַנדסלייט. די גמילות חסדים־קאַסע איז געווען טעטיק ביז 1920 אין אַרויסגעגעבן הלוואות צו לאַנדסלייט.

כמעט אין דער זעלבער צייט אָרגאַניזירט זיך אַ פֿרויען־סעקציע ביי דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפֿט אונטערן נאָמען .Lanzuter Ladies Benevolent Society אין דעם דאָזיקן פֿאַראיין האָבן אָנגעהערט כמעט אַלע פֿרויען, אָפּשטאַמיקע פֿון לאַנצוט. דער פֿרויען־פֿאַראיין האָט אַריינגעפֿירט אַ אימפּולסיוו געזעלשאַפֿטלעך לעבן צווישן די לאַנצוטער יידן. דעם פֿרויען־פֿאַראיין איז געלונגען אַריינצודרינגען אין די יידישע שטובן און צוציען מער מיטגלידער. גרויסע לייסטונגען האָט דער פֿרויען־פֿאַראיין געבראַכט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַ הילפֿס־אַקציע, ווי, למשל, ערב פּסח.

אין דער צייט צווישן ביידע וועלט מלחמות האָט דער לאַנצוטער פֿאַראיין אין ניו־יאָרק אָנגעהאַלטן זיין טראַדיציע צו שיקן יעדעס יאָר אויף פּסח „מעות־חטין" קיין לאַנצוט. עס זענען יעדעס יאָר געשיקט געוואָרן אַ שיינע פּאָר הונדערט דאָלאַר. אויסער דעם האָבן דאָס אויך געטאָן פֿיל יידן אויף אַ פּריוואַטן אופֿן, אַרויסהעלפֿנדיק זייערע קרובים אין דער אַלטער היים.

אין יענע צייטן ביזן אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די טעטיקייט פֿונעם לאַנצוטער פֿאַראיין געווען אַ זייער אינטענסיווע. די סיבה דערפֿאַר איז, וואָס די לאַנצוטער יידן אין ניו־יאָרק האָבן געוואוינט אין קאָמפּאַקטע מאַסן אין יידישן קוואַרטאַל אין דער איסט סייד און זיי זענען נישט געווען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער שטאָט. אַן ענדערונג איז אין דעם פּרט פֿאָרגעקומען, ווען דער עולם האָט זיך אַ ביסל אַרויפֿגעאַרבעט און זיך איבערגעצויגן אין די גויישע און רייכערע קוואַרטאַלן פֿון ניו־יאָרק.

באַזונדערס וויל איך דאָ אויפֿמערקזאַם מאַכן אויף עטלעכע כאַראַקטעריסטישע מנהגים פֿון לאַנצוטער פֿאַראיין: קודם־כל איז פֿון דער ערשטער צייט געלייגט געוואָרן פֿיל אַכט אויף העלפֿן לאַנצוטער לאַנדסלייט, וואָס נויטיקן זיך אין מאַטעריעלע אונטערשטיצונג און אַנדערע הילף. עס איז איינגעפֿירט געוואָרן די ענגלישע שפּראַך. אַזוי זעען מיר אַז די אַלע איינלאַדונגען און בראָשורן, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן לאַנצוטער פֿאַראיין זענען אין ענגליש. און אַ דאַנק דעם פֿאַקט, וואָס דער פֿאַראיין האָט ביי יעדער געלעגנהייט אַרויסגעגעבן שריפֿטלעכע בולעטינען און אַלמאַנאַכן וועגן דער טעטיקייט פֿון פֿאַראיין, איז צו אונז דערגאַנגען די געשיכטע פֿון פֿאַראיין פֿון די ערשטע טעג פֿון זיין אַנטשטיין.

און איצט ווילן מיר אָנווייזן אויף צוויי געשעענישן, וואָס האָבן געווירקט און אויפֿגערודערט יעדן לאַנצוטער ייד אין ניו־יאָרק ווי אין גאָר דער וועלט. דאָס זענען: דער אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה, און די אַנטשטייאונג פֿון מדינת ישראל.

אינעם זעלבן יאָר פֿון מלחמה אויסברוך, אין יאַנואַר 1939 האָט דער Lanzuter Benevolent Association — L.B.A. געפֿייערט דעם 50־יעריקן יובילעאום פֿון זיין עקזיסטענץ און אַרויסגעגעבן אַ פּרעכטיקן אַלבום מיט אַ רייכן מאַטעריאַל וועגן יובל פֿון דער לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין ניו־יאָרק. אָבער אין סעפּטעמבער פֿון דעם זעלבן יאָר זענען שוין אָנגעקומען די ערשטע ידיעות, אַז די נאַציס האָבן פֿאַרנומען פּוילן און אונזערע ברידער און שוועסטער געפֿינען זיך שוין אין די נעגל פֿון די דייטשן.

אין די מלחמה־יאָרן איז יעדער קאָנטאַקט געווען אָפּגעשלאָסן מיט פּוילן. מען האָט אָבער געהאָפֿט, אַז צוליב די גינסטיקע געאָגראַפֿישע לאַגע, וואָס אויף דער צווייטער זייט פֿון טייך סאַן געפֿינען זיך די רוסישע אַרמייען, וועלן זיך אַ סך יידן פֿון יענעם געגנט און בתוכם לאַנצוטער יידן קענען ראַטעווען. אין די ערשטע מלחמה יאָרן האָט מען גאָרנישט געקאָנט טאָן, אָבער שפּעטער איז געווען אַ מעגלעכקייט צו שיקן דורכן רויטן קרייץ פּעקלעך קיין רוסלאַנד. דאָס איז טאַקע געטאָן געוואָרן סיי דירעקט דורך דער לאַנדסמאַנשאַפֿט און סיי דורך לאַנצוטער יידן אין ניו־יאָרק.

ערשט ביי דער ענדע פֿון דער מלחמה האָט מען זיך דערוואוסט ווי גרויס עס איז דער חורבן. פֿון די 2753 יידן וואָס האָבן געוואוינט אין 1939 אין לאַנצוט גופֿא (אויסער די אומגעגנט) האָבן זיך געראַטעוועט בערך 300 פֿאַמיליעס דורך אַנטלויפֿן קיין ראַטן־פֿאַרבאַנד. דאָס רוב פֿון די פּליטים זענען דורך פֿאַרשידענע אומוועגן אָנגעקומען קיין מדינת ישראל. אַ סך פֿון זיי האָבן נאָך דער מלחמה זיך קאָנצענטרירט אין פּוילן אין דער שטאָט שטשעטשין, אַנדערע ווידער האָבן זיך געפֿינען אין די־פּי קעמפּס אין מערב דייטשלאַנד. שוין אין 1943 האָט דער ארגון יוצאי לאַנצוט בישראל צוגעשיקט ידיעות, אַז די ערשטע לאַנצוטער פּליטים, זענען אָנגעקומען דורכן ווייטן מזרח קיין ישראל (צוזאַמען מיט גענעראַל אַנדערס אַרמיי). שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז בעת דער מאַסן־עליה, וואָס אין אָנגעגאַנגען קיין ישראל אין די יאָרן 1951—1949 זענען אַריינגעקומען אין לאַנד בערך 250 פֿאַמיליעס לאַנצוטער יידן. די פּליטים אין ישראל זענען אָנגעקומען אָרעם און אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. אויסגעמאַטערטע און מידע נאָך אַזוי פֿיל טראַגישע איבערלעבונגען. דער גאַנצער עול איז אין יענער צייט געלעגן אויף אונדזערע ישראל חברים, אויפֿצונעמען זייערע ברידער און שוועסטער און העלפֿן זיי איינאָרדענען.

מיר האָבן אויך באַקומען גרוסן, אַז איינצלנע לאַנצוטער יידן האָבן עמיגרירט אין אַנדערע לענדער, און בעיקר אין די לאַטיין־אַמעריקאַנישע.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער איז ווידער אַנטשטאַנען דאָס פּראָבלעם פֿון פֿאַראייביקן די קהילה פֿון לאַנצוט.

נאָך אַ ריי ווענדונגען פֿון ארגון יוצאי לאַנצוט בישראל

זיך משתתף צו זיין אין פלאַנצן אַ יער לאַנצוט, האָבן מיר דעם 15־טן דעצעמבער 1957 איינגעאָרדנט אַ ספּעציעלן מיטינג פאַר דעם צוועק. פאָרזיצער פון קאָמיטעט פאַר „יער לאַנצוט" איז געווען אַברהם שאַנץ און סעקרעטאַר בערנאַרד פריד. עס זענען צוזאַמענגענומען געוואָרן 300 דאָלאַר, און מיר האָבן די סומע איינגעצאָלט צום קרן קימת לישראל אין ניו־יאָרק, כדי צו פלאַנצן אינעם יער הקדושים אין די בערג פון יהודה אַ וועלדל אויפן נאָמען פון די לאַנצוטער פאַרטיליקטער קהילה.

אין דער טרייסט וואָס יעדער ייד פילט אין דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל — האָבן אָבער לאַנצוטער יידן נישט פאַרגעסן אין זייער היימאַטס שטעטל און אין אונדזערע קדושי לאַנצוט. ביי אונדז אין ניו־יאָרק אָרדענען מיר איין אזכרות נאָך די לאַנצוטער קדושים, אויף וועלכע עס טרעט טיילמאָל אַרויס הרב ר' שלום רובין, דער זון פון הרה"ג ר' דוד רובין, מרא דאתרא פון לאַנצוט, און אַנדערע פּערזענלעכקייטן.

אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל האָבן אָבער געשטרעבט צו פאַראייביקן קהילת לאַנצוט אין אַן אָנדענק בוך. פון זיי קומט טאַקע אַרויס די איניציאַטיוו אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך. ווי עס ווייזט זיך אַרויס איז שוין לאַנגע יאָרן אָנגעגאַנגען אין ישראל אַ צוגרייטונגס־אַרבעט ביים זאַמלען מאַטעריאַלן, זכרונות, פאָטאָגראַפיעס און וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן פאַר אַ יזכור־בוך. די נשמה פון דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט איז אונדזער חבר מיכאל וואלצער. ער האָט פאַרנאַכלעסיקט זיינע אייגענע אינטערעסן און זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט פוילן און מיט פוילישע היסטאָריקער, געזאַמלט און געאַרבעט טאָג און נאַכט ביים שאַפן דאָס מאַטעריאַל פאַרן יזכור־בוך און די מאַטעריעלע מעגלעכקייטן עס אַרויסצוגעבן. אין רעזולטאַט פון אַ ריי בריוו וואָס מיר האָבן באַקומען פון אים, איז ביי אונדז געשאַפן געוואָרן אַ יזכור־בוך קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען געוויילט געוואָרן די פאָלגענדע חברים: קלמן בוך, אליעזר ראָזענבלום, משה פרידער, בנימין זאוערהאַפּט.

דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט דעם 20־טן מאַי 1960 גערופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג און געשאַפן די ערשטע געלטער.

אָבער דער ריכטיקער באַשלוס איז ערשט אָנגענומען געוואָרן מיטן פאָרן פון אונדזער פּרעזידענט מיסטער קלמן בוך קיין ישראל. מיסטער בוך האָט מיטגענומען 500 דאָלאַר און זיי איבערגעגעבן פאַרן יזכור־בוך און אויך זיך מתחייב געווען צו שיקן פּאַפּיר פאַר דעם אָנדענק־בוך. דאָס פּאַפּיר איז גלייך אַרויסגעשיקט געוואָרן און באַנוצט געוואָרן פאַר דעם בוך. דער קאָמיטעט האָט אויך אַרויסגעגעבן אַן אויפרוף צו אַלע לאַנצוטער יידן זיי זאָלן זיך באַשטייערן פאַרן אָנדענק־בוך. אַזוי אַרום זענען מיר געוואָרן גלייכע שותפים צו דער הייליקער אויפגאַבע צו פאַראייביקן די לאַנצוטער קהילה.

אין די לעצטע יאָרן האָבן באַזוכט מדינת ישראל און אויפגענומען געוואָרן דורכן ארגון יוצאי לאַנצוט בישראל:

אונדזער פּרעזידענט מיסטער קלמן בוך און זיין פרוי, לייב בן הרב אליעזר שאַפּירא, אסתר ניסן מאַרדער, אברהם מאָהל און זיין פרוי, משה בן מרדכי פלאַשן און זיין פרוי, הרב שלום רובין אין הרבנית חנה רובין, זיגמונד בליצער און יהושע ווינער און זיין פרוי.

אַלע געסט זענען צוריקגעקומען און אָפּגעגעבן באַגייסטערטע באַריכטן וועגן לעבן אין ישראל בכלל און וועגן דער טעטיקייט פון דער ישראל לאַנדסמאַנשאַפט בפרט.

און איצט, אַז מיר האָבן שוין דאָס לאַנצוטער יזכור־בוך ביי זיך אין שטוב, און אונדזערע געפילן זענען געקומען צום אויסדרוק אין דעם געדרוקטן וואָרט, דאַרפן מיר ממשיך זיין אין דעם זעלבן גייסט פון טראַדיציע און אהבת ישראל. אונדזערע אויפגאַבן דאַרפן זיין:

אַזוי ווי מיר קענען שוין מער נישט האָבן קיין קאָנטאַקט מיט אונדזער געבוירן־שטעטל, מחמת עס איז געבליבן אָן יידן, מוזן מיר אָנהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט ישראל, און דער עיקר מיט אונדזערע בני לאַנצוט פון ישראל. אַלע וואָס האָבן באַזוכט ישראל דערציילן אַז דאָס טרעפן זיך מיט לאַנדסלייט אין דער יידישער מדינה, און זעענדיק ווי לאַנצוטער יידן האָבן אָנגעהויבן אַ ניי לעבן, ווירקט דאָס ווי אַ טרייסט פאַר דעם טייערסטן, וואָס מיר האָבן פאַרלוירן.

מיר דאַרפן אויפשטעלן אין ניו־יאָרק אַ גרויסע מצבה פאַר די קדושי לאַנצוט. מיר דאַרפן אָבער אויך זאָרגן פאַר די לעבעדיקע. אַז מען זיצט אין ניו־יאָרק, קאָן מען אפשר דאָס ווייניק פילן, און זיך פאָרשטעלן. נאָך מער איז וויכטיק צו שאַפן אַ קאָנטאַקט מיט אַלע לאַנצוטער אין גאָר דער וועלט.

פּרעזידענט פון לאַנצוטער רעליעף אין יאָר 1963, בנימין זאוארהאַפּט, זיין פרוי סילוויאַ, און זייערע קינדער: שלמה און תהילים.

הערמאַן ב. אָפּנער

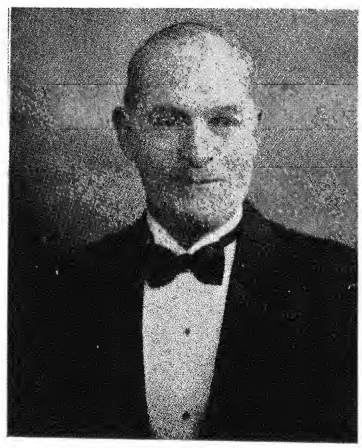
זיגמינד בליצער

לואיס שטיצל

יעקב פלאַשין

סעם זאַוארהאַפּט

יעקב שטיצל

אַליאַש רוטער

משה פלאַשין

בערנאַרד פריד

סעם פלאַשין

טשאַרלס ליליען

לואיס גאַרטנהאַוז

שאול בראַנשטיין

מיכאל וואלצער

דער ארגון פון לאנצוטער אין ישראל

הילף פאַר אָפּגעראַטעוועטע, געדענקשאַפט און פאַראייביקונג קאָנטאַקט מיט אונדזערע ברידער אין אויסלאַנד

ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן זיך עולים אין ישראל נישט אָרגאַניזירט אין קיין לאַנדסמאַנשאַפטן לויט זייערע אָפּשטאַם־שטעטלעך. דער באַגריף „לאַנדסמאַנשאַפט״, אַן אויסגעבאָרגטער פון אַמעריקאַנער לעקסיקאָן, איז געווען לגמרי פרעמד אין ישראל. איז דאָך דאָ שטענדיק געפלעגט געוואָרן דער געדאַנק פון קיבוץ־גלויות — פון צוזאַמענגיסן די גלותן, פון פאַרגעסן דעם זשאַרגאָנישן גלות־סלענג אין דעם לעבן פון די פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין אייראָפּע.

פאַר דעם צווייטן וועלט־קריג פלעגן אין לאַנד עקזיסטירן לאַנדס־אָרגאַניזאַציעס ווי: „ארגון יוצאי פולין״, „ארגון יוצאי אַמריקה״ א.אַ.וו., וואָס זייער ציל איז געווען צו טראָגן הילף די נייע אָנגעקומענע עולים פון זייערע לענדער. טויזנטער — צענער־טויזנטער אין לאַנד, אָפּשטאַמיקע פון פאַרשידענע קליינע שטעטלעך אין פוילן, ליטע אָדער רומעניע, האָבן זעלטן דערמאָנט זייער געבוירן־שטעטל, אויפגעבנדיק נאָר די קרייז־שטאָט פון זייער געגנט. דער מצב האָט זיך אָבער ראַדיקאַל געענדערט מיטן אויסברוך פון צווייטן וועלט־פייער, ווען ס׳ צעשטערערישע פלאַמען האָבן פאַרניכטעט און אויסגעריסן ביז די וואָרצלען דאָס אייראָפּעאישע יידנטום. פוילן איז, אין דער דאָזיקער נאַצישער פאַרטיליקונגס־מלחמה, געווען דער אויס־ראָטונגס צענטער פון די יידן אין גאַנץ אייראָפּע.

פלוצים איז יעדער זכר פון יידישן פוילן, פון יעדן יידישן שטעטל און דאָרף, געוואָרן אונדז טייער, נענטער צום האַרצן. יעדעס אָרט ווו יידן האָבן געלעבט און געשאַפן אין משך פון הונדערטער יאָרן, איז געוואָרן פאַרהייליקט.

איז דעריבער קיין וווּנדער נישט, וואָס אַלע לאַנדסלייט, באַזונדערס די קליינשטעטלדיקע, האָבן מיט יראת־הכבוד און מיט ווייטיקלעכער בענקשאַפט אָנגעהויבן דערמאָנען זייערע שטעטלעך. יעדער לאַנדסמאַן, יעדע דערמאָנונג, יעדער פאָלק־לאָר־אָנדענק, איז געוואָרן הייליק פאַר די בני־העיר וואָס געפינען זיך אין ישראל.

דער כוח פון אָרגאַניזירן זיך

פון איצט אָן, איז די מאָס פון אָרגאַניזירן זיך אין „לאַנדס־מאַנשאַפטן״ אין לאַנד, געווען אָפּהענגיק פון די מעגלעכקייטן און אָרגאַניזיר־פעיקייטן פון די עולים פון די פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך. אין זכות פון מענטשן פון געפיל און טאַט זענען אין ישראל אַנטשטאַנען אָרגאַניזירטע לאַנדס־מאַנשאַפטן, וועלכע האָבן נאָך, אין סאַמע גאַנג פון דער מלחמה, זיך פאַראינטערעסירט מיטן גורל פון זייערע שטאָטס־ברידער, די אָפּגעראַטעוועטע גלאָווניעס פון פייער, וועלכע האָבן מיט וועגן־נישט־וועגן דערגרייכט די ברעגעס פון ארץ־ישראל.

לאַנדסלייט וואָס זענען געשטיצט געוואָרן דורך זייערע ברידער פון יענער זייט ים, האָבן זיך דאָ באַזירט און געשאַפן אַ בריק צווישן אַלע שטאָטס־מענטשן אויף דער גאָרער וועלט, און האָבן אויסגעשטרעקט אַ ברודערלעכע האַנט צו אַלע לעבנגעבליבענע וואָס האָבן גערופן נאָך הילף.

לאַנצוטער אין טעטיקייט

אויף די לאַנצוטער אין ישראל קאָן מען דרייסט זאָגן, אַז זיי געהערן צו די סאַמע טעטיקסטע פון די לאַנדסמאַנשאַפטן. לאַנצוטער זענען נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. מ׳האָט זיי געזען אין די פאָדערשטע רייען פון טראָגן הילף זייערע געשלאָגענע שוועסטער און ברידער.

שוין ביי דער ערשטער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון לאַנצוטער אין לאַנד, האָבן די אָנוועזנדיקע צוגעטראָגן אַ סומע געלט פאַר שיקן פעקלעך מיט שפייז און קליידונג פאַר אונדזערע פליטים אין רוסלאַנד. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן איינצוקאַסירן אַ חודש־אָפּצאָל ביי אַלע לאַנצוטער. ווען ביים שלוס פון דער מלחמה האָבן זיך געפונען לאַנצוטער אין ווראָצלאַוו (פוילן), האָט אונדזער ארגון אין ישראל געאיילט מיט הילף פאַר זיי. מיטן אַנטשטיין פון מדינת־ישראל און דער פאַרשטאַרקונג פון דער עליה אין לאַנד אַריין, האָבן זיך געענדערט די אויפגאַבן פון ארגון: אָנשטאָט סאָציאַלע הילף — זענען דערוועקט געוואָרן פראָבלעמען פון אויפנעמען, באַהאַנדלען פון קאָנסטרוקטיווע הילף פאַר די נייע עולים.

אָן מינדעסטע גוזמא קאָן מען זאָגן, אַז לאַנצוט האָט פון זיך אַרויסגעגעבן, קיין ישראל און אין אַנדערע אימיגראַציעלענדער אויף דער וועלט — אַ פילפאַרביק מענטשן־מאַטעריאַל, תלמידי־חכמים און משכילים מיט אָפענע הערצער, וואָס זענען שטענדיק גרייט צו טראָגן הילף צו נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט. אין ישראל האָבן זיך געפונען נאָך דער מלחמה, בערך
410 לאַנצוטער משפחות, צווישן זיי: לערערס, לאַנדווירטן, סוחרים, בעלי־מלאכה, באַאַמטע, פאַבריקאַנטן א.אַ.וו. מיטן באַזירן זיך פון ארגון אין לאַנד, איז פאַרבונדן געוואָרן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיט לאַנצוטער אין אַמעריקע, אַרגענטינע, פראַנקרייך, בעלגיע, בראַזיל, קובאַ, דזשעמאַיקאַ, שווייץ, אויסטראַליע און ענגלאַנד. אין 1943 האָט זיך דער ארגון אין ישראל אָפיציעל קאָנסטיטואירט, און אין קאָמיטעט זענען געוועלט געוואָרן 17 חברים: הרב יצחק האָראָוויץ, ישראל הערצבערג, ד״ר נתן קודיש, ד״ר יוליוס ווייסמאַן, דוד האַר, חיה כ״ץ, משה מילראד, זלמן יאַסעם, חיים קעשטעכער, משה עסטליין־בראַנד, יצחק צעלנער, שמואל קעשטעכער, פנינה פאָפּיאָל, נחמה זאַוערהאַפּט, חיים העבנשטרייט, שמואל גרייזמאַן און מיכאל וואַלצער.

אין לויף פון יאָרן זענען פאָרגעקומען ענדערונגען אין צוזאַמענשטעל פון ארגון־קאָמיטעט. אייניקע פון די ערשטע אַקטיווע חברים זענען במשך פון דער צייט נפטר געוואָרן

אַ גרופּע לאַנצוטער פון דער שארית־הפליטה.

ערשטע ריי פון רעכטס: העניאַ דאָמב, מרים און חנה אַנפאַנג, יוסף רינגעל; צווייטע ריי פון רעכטס: אהרן וואָרם, חנה שטייער, מלך קעסטן, שמואל זאַוואַדאַ, מיכאל שיפער, צבי באַואר, קרעסל אַנפאַנג, חיה קעשטעכער; דריטע ריי פון רעכטס: בנציון וואָרם, סימה לאופער, פסחיה כ״ץ, בערל דאָמב, ישראל ליפשיץ, יצחק ווייסמאַן, אַנטוס. לאָלאַ לאַנגזאַם, פייגה קאַגאַנאָוויץ, יוסף צעלנער, קעשטעכער, עדה קאָרנבלאו, מלך אַנפאַנג, פעלנער, לענאַ ראָמער, ברײַנדל לינדענבליט, אברהם האַלפערן.

און האָבן נישט זוכה געווען צו זען די ווייטערדיקע פּירות פון זייער אינטענסיווער אַרבעט. זייער אָנדענק און טעטיקייט שפּיגלט זיך אָפּ אין „ספר־לאַנצוט״.

די פאַראייביקונג

די אייגנשאַפט פון די ארגונים אין ישראל, איז אַ גאַנץ אַנדערע פון די וואָס אין אַמעריקע, אָדער דרום־אַמעריקע. ישראל־ארגונים האָבן פאַרשטאַנען, אַז די עיקר־אויפגאַבע איז נישט דאָס אויפשטעלן „לאַנדסמאַנשאַפטן״ לויטן אַמעריקאַנעם נוסח, נאָר צו זוכן די געהעריקע און פּאַסיקע וועגן, כדי צו זיכערן די אייביקייט פאַר זייער שטעטל, וואָס איז פאַרטיליקט געוואָרן. אָט די אויפגאַבע ענדיקט זיך נישט מיט דער אָדער יענער פאַראייביקונגס־אַקציע, מען קאָן זאָגן אַז דאָס איז אַן אומאיבערגרייכלעכע און אייביקע אויפגאַבע. ווי ס'וואָלט געלעגן אַ חוב אויפן ארגון צו געבן זיינע בני־העיר אַן עקוויוואַלענט, כדי דאָס שטעטל זאָל לעבן אין אַן אָנגעזעענער ראַם פון געדענקשאַפט. אין דער מדרגה דריקט זיך אויס די טעטיקייט פון אַ לאַנדסלייט־ארגון אין: איינאָרדענען אַ יערלעכן יזכור־אָוונט, אין אויפשטעלן אַ מצבה דער אומגעקומענער שטאָט, אין חורבן־קעלער אויפן הר־ציון אין ירושלים, און אין אַרויסגעבן געדענק־ביכער לזכר עולם.

דער לאַנצוטער ארגון האָט זיך באַצייטנס גענומען צו דער גרויסער פאַראייביקונגס־אַרבעט און ער קאָן דעריבער איצט דערשיינען מיט דעם ווערק: „ספר לאַנצוט״. — די פּרוכט פון איבערגעגעבענער אַרבעט פון צוויי לאַנדסלייט מיט דער מיטהילף פון לאַנצוטער יחידים אין ישראל, פון לאַנצוטער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע און פון אַנדערע שטאָטס־לייט אין דער וועלט.

די פאַראייביקונגס־טעטיקייט פון די בני־לאַנצוט אין ישראל איז געווענדט געוואָרן אין פאַרשידענע ריכטונגען:

אין יאָר 1951 איז באַשלאָסן געוואָרן צו פלאַנצן אַ „יער־לאַנצוט״ פון 1.050 ביימער, אין אַלגעמיינעם „יער־הקדושים״, און דאָרט אויפשטעלן אַ מצבה.

דער טאָג: כ״א אין חודש מנחם־אב, יעדעס יאָר, איז באַשטימט געוואָרן אַלס יאָרצייט־טאָג לזכר קדושי־לאַנצוט, ווייל אין 3־טן אויגוסט 1942 (כ״א באב תש״ב) איז געווען דער גרויסער גירוש אין דאָרף פעלקיניאַ, וווּ ס'איז קאָנצענטרירט און פאַרטיליקט געוואָרן דער גרעסטער טייל פון די לאַנצוטער ייִדן און פון איר סביבה.

צוזאַמען מיטן „יד־ושם״ האָבן מיר דורכגעפירט אויף דפּי־עד (דענקמאָל־בלעטער) אַ רעגיסטראַציע פון די קדושי־לאַנצוט.

דער הויכפּונקט פון פאַראייביקונג איז דאָס „ספר־לאַנצוט״, אונטער דער רעדאַקציע פון מיכאל וואַלצער און ד״ר נתן קודיש. די פינאַנס־קאָמיסיע באַשטייט פון: דוד הר ז״ל (פאַרז.), שלום בוך, מיכאל פאַסט, פנחס גאָלדמאַן און דבורה טוכפעלד. אין דער רעווידיר־קאָמיסיע גייען אַריין: צבי לאַנדוי (פאַרז.), ישראל בירנבוים און פנינה פּאַפּיאַל.

אויף דער פאַרזאַמלונג אין יאָר 1960 איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ לאַנדראַט פון 33 חברים: ד״ר קודיש נתן, מיכאל וואַלצער, דוד הר ז״ל, דבורה טוכפעלד (ליפשיץ), נחמן קעסטנבוים, מיכאל פאַסט, שלום בוך, ישראל בירנבוים, פנחס גאָלדמאַן, משה הר, יהודה ווינער, שמואל קעשטעכער, משה פלאַשן, שלמה לבדי, נחמה בוים. יהושע קעסטן, צבי לאַנדוי, נפתלי רייך, משה מילראַד, יוסף מאַגנהיים, גדליהו עסטליין. אברהם מאַרגעל, דוד נוסבוים, קלמן תמרי, מנחם פּאַפּיאַל, זלמן יאַסעם, אהרון אויגנברוין, חנה אַנפאַנג, אסתר שלייכקאָרן, שמואל פעלבער, יעקב טראָמפּעטער, יצחק צעלנער און מאַניע פיילשוס.

מיט יעדן יאָר וואַקסט דער ארגון יוצאי לאַנצוט אין ישראל. אונדזערע אונטערנעמונגען און אויפגאַבן זענען אויס, אין צוריקבליק, ווי דאָס דערציען אַ קינד. יעדער יאָר פּילט זיך עפּעס נייעס אין דער ראַם פון ארגון־טעטיקייט. יעדעס יאָר, מיט אירע ארבעטס־פאָרמען און פּראָבלעמען. דרינגנדיקע ענינים אין דער אַלגעמיינער מצב שפּיגלען זיך אָפּ אינעם גאַנג פון דער ארגון־אַרבעט. אָט איז אַן אויפרוף וואָס ווענדט זיך צו די בני־העיר; איינער פון די ערשטע אויפרופן, מיט דער דאַטע פון יאַנואַר 1944:

„מיר זענען דיר מודיע, אַז אַ צאָל לאַנדסלייט האָבן אויף אַ צוזאַמענטרעף באַשלאָסן צו אַלאַרמירן די יוצאי־לאַנצוט אין ישראל און זיי רופן צו אַ פאַרזאַמלונג״.

דער אויפרוף איז ממשיך:

„קיין איינער פון אונדז וואָס זיצט זיך זאָרגלאָז אין אונדזער לאַנד, איז נישט פּטור פון אויסשטרעקן אַ האַנט צו די, וואָס טרינקן זיך אין אַ ים, אין דער פרעמד. אויב נישט מיר פאַר זיי, איז ווער פאַר זיי?״

דער אויפרוף ענדיקט מיטן אויפגעבן, אַז די פאַרזאַמלונג קומט פאָר דעם 2־טן יוני 1944, אין לאָקאַל פון „התאחדות עולי פולין״, ליליענבלום 15, תל־אביב.

יאָר־יערלעך דערהערט זיך דאָס קול פון די לאַנצוטער אין לאַנד, און שטענדיק געפינסטו ביי דער זייט פון דער איינלאַדונג אַ בקשה צום חבר: „גיב איבער אָט דעם איינהאַלט צו דיינע באַקאַנטע פון די יוצאי לאַנצוט און סביבה״.

מיר ברענגען דאָ אַן אויפרוף צו אַן אזכרה־פאַרזאַמלונג, אין טאָג פון 15־טן יאָרצייט נאָך די קדושי־לאַנצוט, דעם 18.8.57 אין בית־החלוצות, אין תל־אביב. דאָס איז גלייכצייטיק אַן אויפרוף וואָס וועקט און מוסערט די גלייכגילטיקע חברים. דו געפינסט ביי דער זייט די־אָ דערמאָנונג:

> **די רעגיסטראַציע אויף די** דפּי־עד **גייט צו ענדע** — האָסטו פאַראייביקט דיינע קרובים? ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ מצבה אינעם וועלדל פון די קדושי־לאַנצוט — האָסטו געפלאַנצט ביימער? דאָס לאַנצוטער יזכור־בוך איז גרייט צו רעדאַקציע — האָסטו זיך באַטייליקט? לאַנצוטער שארית־הפליטה זענען געקומען אין לאַנד אַריין — האָסטו זיך מיט זיי פאַראינטערעסירט?

אַנדערע קלאַנגען

טיילמאָל שלאָגט זיך דורך אויך אַן אַנדערער קלאַנג אין די איינלאַדונגען און אויפרופן פון ארגון יוצאי לאַנצוט. פאַ־

ערשטע ריי פון רעכטס: דבורה טוכפעלד, מאַניאַ פלינק, פייגע האַר, פייגע פאַסטער, דוד האַר, רחל גרינער, משה מילראַד, קלמן תמרי, ——————, יחזקאל טייטלבאַום, לאה וויינשטיין; צווייטע ריי פון רעכטס: אליעזר דישה, ד"ר נתן קודיש, עדה פניק, בלומה העכט, דבורה צוויבל, מיכאַל וואַלצער, אברהם פעלנער, משה יונה פלאַשן, זלמן היטער.

ראַן אַ סך טרויער־טעג פון וויי און געדענקשאַפט. טעג פין התעוררות און תשובה — אָבער ס'זענען אויך פאַראַן פריידי־קע טעג. דער ארגון לאַדנט איין די חברים צו פייערלעכע צוזאַמענטרעפן. צו באַגעגענישן מיט לאַנדסלייט פון אַמע־ריקע, אַרגענטינע און פון אַנדערע לענדער, וואָס הויבן אָן באַזוכן ישראל. אָט איז פאָרגעקומען אַ קבלת־פנים־באַנקעט פאַר קלמן בוך, דעם פרעזידענט פון די לאַנצוטער אין די פאַרייניקטע־שטאַטן, אין די „גיל"־זאַלן, פסח 1960. פייער־לעכע קבלות־פנים פאַר לאַנדסלייט־געסט פון אַמעריקע, בעלגיע, פראַנקרייך, אַרגענטינע און שווייץ, אויך אין די „גיל"־זאַלן, פסח 1961. עס האָט אויסגעזען ווי ס'וואָלט פאָר־געקומען אַ אינטערנאַציאָנאַלער צוזאַמענפלי פון די לאַנצר־טער, אין ישראל. ס'איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ קבלת־פנים־מסיבה לכבוד אליעזר סטעמפל און פרוי, דער פרעזידענט פין די בני־לאַנצוט אין דרום־אַמעריקע — אַן אַקטיווער און טע־טיקער חבר אין דער ספר־לאַנצוט־קאָמיסיע. ער האָט געוווסט פונדערווייטנס צו ראַטן, מסביר צו זיין און וועקן צו דער עבודת־הקודש.

און דערצו די אַלע פייערלעכע צוזאַמענקונפטן אין די חנוכה־טעג און אין אַנדערע יום־טובים, וואָס האָבן אַריינגע־ברענגט שמחה פון שבת־אחים־גם־יחד.

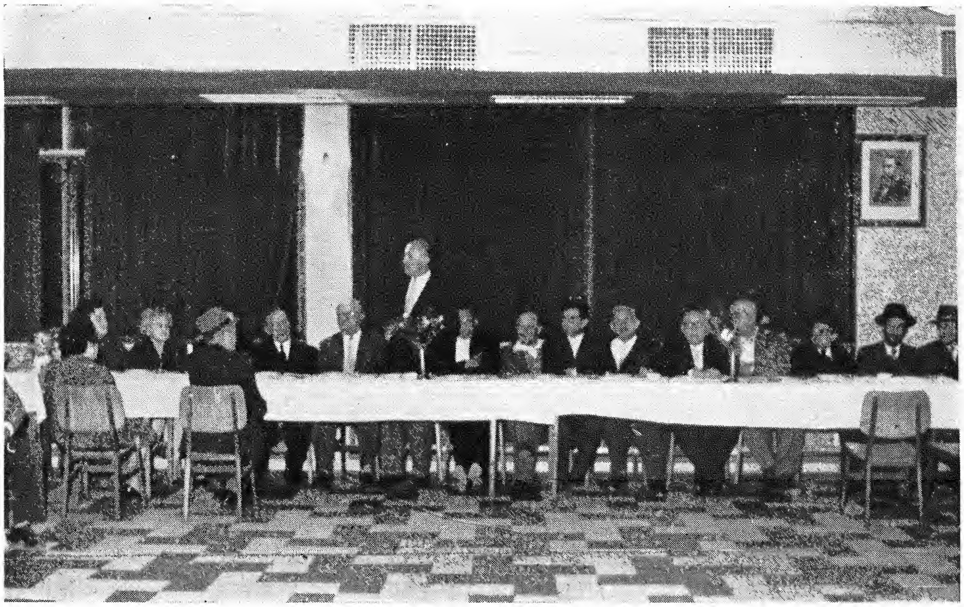
און ווידער אומעט און טרויער: אזכרות פאַר טייערע חב־רים, וואָס זענען אַוועק פון אונדז אינמיטן פון זייער אַקטיווער טעטיקייט, זענען אָפגעריסן געוואָרן ביים שטעלן דעם געמיינ־זאַמען בנין.

עס פליסט דאָס ארגון־לעבן פון די בני־לאַנצוט, וואָס איז געוואָרן פאַר אונדז אַ געזעלשאַפטלעכע איבערלעבונג. אַן ארגון וואָס האָט אויסקריסטאַליזירט אַ סך מענטשן פאַר איין שותפותדיקן און הייליקן ציל, און האָט געברענגט צווישן לאַנ־צוטער אין ישראל און לאַנצוטער אין אויסלאַנד צו דערהוי־בענער געמיינזאַמקייט.

פאַרשידן און קאָלירפול, נאָר ווערטיק און טייער זענען זיי — די ווירדיקע כוחות צווישן אונדז. ווען עס טרעפט עפּעס אַ באַשטימטע געשעעניש, ווי אַ באַזוך פון אַ גאַסט, אָדער, חס וחלילה, ווען אַ חבר שטאַרבט — איז טיילמאָל נויטיק צו ווענדן דאָס ליכט אויף דעם מענטש, צו באַלייכטן אים און פאַרהאַלטן זיך וועגן זיין פערזאָן.

פאָטער און זון

פון צווישן אונדזערע לאַנדסלייט, וועמען מיר זענען פאַר־פליכטעט פאַר זייער אויפמערקזאַמקייט, איבערגעבנקייט און האַרציקייט, דאַרפן מיר דערמאָנען קלמן בוך, דעם פרעזידענט פון לאַנצוטער אין אַמעריקע, און זיין זון האַרי. ער איז דאָס דער, וואָס האָט געגעבן דעם דעצידירנדיקן שטויס פאַר רעאַ־ליזירן דעם מאָנומענט „ספר־לאַנצוט". די מיטהילף פון זיין זון סימבאָליזירט די וואַרעמע פאַראינטערעסירונג פון דעם יונגן דור אין אונדזער שטאָט. קלמן בוך און פרוי האָבן באַזוכט דאָס לאַנד און דערוואָרבן פאַרערונג מצד אַלע לאַנצוטער אין ישראל. דאָס זעען זיך מיט זיי פנים־אל־פנים, האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די פאַרבינדונג צווישן אונדז.

ד״ר נתן קודיש באַגריסט די געסט קלמן בוך און זיין פרוי. פון רעכטס: משה מילראַד, יוסף און לייב שפירא, מנחם סטעמפל, ד״ר צבי העלער, אינזשיניער אַנשיל רייס, מיכאל וואַלצער, נחמן קעסטנבאַום, קלמן בוך ד״ר נתן קודיש, ישראל הערצבערג, דוד הר, פרוי הערצבערג, טובה בוך, שרה און מנחם פעלבער.

עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן דער באַזוך פון הרב שלום ראַבין מיט זיין פרוי חנה. הרב ראַבין איז אַן אייניקל פון אַ פאַרצווייגטער רבנים־משפחה אין לאַנצוט. ער איז דער יושב־ראש פון דער רבנים־אָרגאַניזאַציע „ישראל הצעיר״, און די פרוי, די רבנית, איז אַקטיוו טעטיק אויפן געביט פון העבּ־רעישן חינוך און איז די פּרעזידענטין פון די „מזרחי־פרויען״ אין ניו־יאָרק. זייער באַזוך אין לאַנד איז געווען אַן איבערלעב־בעניש — נישט בלויז פאַר די בני־לאַנצוט, נאָר אויך פאַר אַ סך אַנדערע, וואָס זענען געקומען מיט זיי אין באַרירונג.

געטרייע עסקנים

משה קנעלער פון בעלגיע וואָס האָט אונדז באַזוכט, איז דער וויצע־פּרעזידענט פון דער מזרחי־באַוועגונג, געווען אַ דעלעגאַט צום לעצטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ישראל. ער איז אַ טעטיקער חבר פון דער בוך־קאָמיסיע און העלפט צו צום דערשיינען פון „ספר־לאַנצוט״.

שלום ראָזמאַרין פון ענגלאַנד, באַזוכט צוזאַמען מיט דער פרוי און קינדער דאָס לאַנד. אויך ער געהערט צו די געטרייע לאַנצוטער און איז מיט אונדז אין כסדרדיקן קאָנטאַקט.

שמעון בליצער האָט באַזוכט ישראל. געווען דער יושב־ראש פון אונדזער ארגון אין אַמעריקע, האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר דעם פאַראייניקטן באָנדס־קאַמפּיין אין די פאַראייניקטע שטאַטן. ער האָט פאַרלאָזן לאַנצוט אין יאָר 1900.

מיר דענקען, אַז איינע פון אונדזערע סימפּאַטישסטע מיסיעס, וואָס מיר האָבן אויף זיך גענומען, איז געווען דאָס מקבל־פּנים זיין און דאָס איינאָרדענען חברישע צוזאַמענטרעפן לכבוד אונדזערע לאַנצוטער לאַנדסלייט וואָס האָבן באַזוכט ישראל: משה בן מרדכי פלאַשן און זיין פרוי, נתן מאַלטער, לייביש פרילינג, לייביש גאָטעסמאַן, דער זון פון הרב אליעזר שפּירא, אברהם מאָל, אסתר מאַרדער, יהושע ווינער מיט דער פרוי, געצל עסטליין מיט דער פרוי, הערש יאַסעם מיט דער פרוי, משה פרידמאַן מיט דער פרוי, לייב פאָדערבייטל מיט דער פרוי, אברהם וויינבאַך, בצלאל שטערנהיים, לייביש פייגנ־בוים, מאַניע שעכטער־שוואַרצמאַן, די שוועסטער בוך, זלמן היטער, יואל פאָדערבייטל מיט דער פרוי, אברהם עסטליין און אַנד.

אַ ליטעראַטור פון בריוו.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו פאַרהאַלטן זיך מיט די פּאָר ווערטער אויף איין געביט פון מיין ארגון־אַרבעט — דער אויסטויש פון הונדערטער בריוו מיט אונדזערע לאַנצוטער ברידער און פריינד. בריוו, וואָס מיט זייער מענטשלעכן און ממש ליטעראַרישן אינהאַלט, זענען זיי ראוי גערופן צו ווערן ליטעראַרישע בריוו. אַ סך טרייסט און דערמוטיקונג האָב איך אין זיי געפונען. דאָס זענען געדאַנקן־קאַפּיטלען פול מיט לעבנס־חכמה.

בריוו פון דעם שטייגער, זענען ביי מיר אויפגעהיטן, פון די חברים: אליעזר סטעמפל פון ב. איירעס, וועלכער האָט אַ סך געטאָן פאַרן יזכור־בוך. זיינע אויספירלעכע און אַלך־אַרומנעמענדיקע בריוו, קאָנען דינען אַלס אָנגענעמע לייען־קאַפּיטלען פאַר מענטשן וואָס אונדזער זאַך איז זיי נאָענט.

אַן ענלעך געפיל באַהערשט דיך, ווען דו לייענסט די

בריוו פון משה פרידער, דער טעטיקער חבר און ווירקנדיקע געשטאַלט אינעם בוך־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק. דורכגעמאַכט מיט זיין שיינדל אַלע גרויליקייטן אין דער לעצטער וועלט־קריג, און דערנאָך געקומען קיין ניו־יאָרק.

די ארגון־טעטיקייט אין לאַנד האָט געברענגט צו אַ פּאַר־ברייטערטן בריוו־אויסטויש מיט חברים אין אייראָפּע, אַמע־ריקע און אויסטראַליע, וועלכער ברענגט מיט זיך אַ שלל מיט געדאַנקען און געפילן פון לאַנצוטער באשר הם שם. ווענענס אויפגאַבע ס'איז צו דערגרייכן דעם הייליקן ציל פון פאַראיי־ביקן אונדזער היימשטאָט. הלוואי זאָל אָט די פאַרבינדונג אָנ־האַלטן נאָך אַ סך יאָרן.

אַן אָנדענק־מצבה פאַר חברים וואָס האָבן נישט זוכה געווען...

ביים שלוס פון אונדזער טעטיקייטס־באַריכט, דאַרף איך דערמאָנען מיט צער די אַלע, וועלכע האָבן אַ לאַנגע תקופה מיט אונדז צוזאַמענגעאַרבעט און נישט זוכה געווען צו זען די דערגרייכונגען: חיים העבנשטרייט, שמואל גרייזמאַן, דוד הר, משה יונה פלאַשן, ד״ר יוליוס וויסמאַן (דער זון פון באַוווסטן משכיל, יצחק וויסמאַן) — די מיטגרינדער און מיטגלידער פון ארגון־פאַרוואַלטונג. און די חברים: הרב יעקב האָראָוויץ, מרדכי פאַסטער, שמיאל זאַוואַדע, גדליהו ענגלבערג, וואָלף כ״ץ, רחל גרייזמאַן, אברהם כ״ץ און זיין פרוי, מלך קעסטן, אברהם פעלנער, מירל גאָטעסמאַן, אברהם בן אַנשיל כ״ץ, מיכאל שיפער, ישראל ליפשיץ, יהושע און רחל קאָרנבלוי, אפרים קאָרנבלאַו, מענדל גאָלדמאַן, פייגע סטעמפל, משה מאָנד, יחזקאל טייטלבאום, יוסף שפונט, גאָלדע שטאָסער, דבורה רעגנבויגן, זלאַטע לאַנגזאַם.

די אַקטיוויסטן פון ארגון יוצאי לאַנצוט אין ישראל, קאָנען מיט באַפרידיקונג צוריקבליקן צו דעם גאַנג פון זייער ביזאיצ־טיקער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט — פאַר זייערע שטעטלדיקע אין לאַנד, פאַרן פאַרפעסטיקן די פאַרבינדונג צווישן אונדזערע רעשטלעך אין דער ברייטער וועלט און פאַרן אויפשטעלן דער פאַרטיליקטער קהילה אַן אייביקייט־מצבה — דאָס דענקמאָל: „ספר לאַנצוט״.

דאָס שליחות און די געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבן פון אר־גון האָבן זיך נאָכנישט געענדיקט. און אויב ער וועט ווייטער געפונען דערמוטיקונג ביי די לאַנצוטער אין ישראל און אין אויסלאַנד — שטייען נאָך פאַר אים אויפגאַבן, וואָס זענען לטובת און דעם אוטיליטאַרן נוצן פאַר אַלע בני־לאַנצוט.

קבלת פנים־אָוונט פאַר בצלאל שטערנהיים און לייב פייגנבאום.
ערשטע ריי פון רעכטס: מיכאל פאַסט, אסתר פעלבער, דבורה שטערנהיים, מיכאל וואַלצער, קלמן תמרי. זלמן היטער, מאַשקאָוויטש; צווייטע ריי פון רעכטס: שרה פעלבער, בטי כ״ץ, סימה שטערנהיים, לייביש ווינער, מנחם סטעמפל, בצלאל שטערנהיים, לייב פייגנבאום, קלאַראַ שקולניק, חומה וואָרם, דבורה מובערמאַן; דריטע ריי פון רעכטס: יצחק צעלנער, נעמי און אפרים זיסאַפל, משה מילראַד, יהודה גרינבאום, פאָפיאָל, אברהם מאַרגל, קיילע־אסתר ווינער, רעגינא מאַרגל, אהרן וואָרם, מאַניע ענגלבערג, שלום בוך, עטל שטרייטפעלד, אפרים רוטער, מאַשקאָוויטש; פערטע ריי פון רעכטס: אַבע פערלמוטער, צבי לאַנדאַו, יצחק שטערנהיים, ישראל בירנבאום, נפתלי רייך, שמואל קעשטע־כער, אליהו פאָפיאָל, מאיר בירנבאום, יעקב טראָמפעטער, משה כ״ץ, פסח גאָטליב.

ארגון יוצאי לאנצוט בארץ־ישראל

חשובע לאַנצוטער ברידער!

פאַר 3 חדשים האָבן מיר געגרינדעט אין ארץ־ישראל אַ לאַנצוטער פאַריין, אין וועלכן ס׳זענען אַריין אַלס מיטגלידער אַלע לאַנצוטער, וואָס געפינען זיך אין לאַנד.

וואָס האָט אונדז באַוויגן צו גרינדן דעם פאַראיין און וואָס איז זיין צוועק און ציל? —

אַריינקומענדיק אין אונזער שטעטל לאַנצוט האָבן די נאַציס פאַרטריבן אַלע יידישע איינוואוינער, אַ חוץ אַלטע און שווער קראַנקע. די לאַנצוטער פאַריאָגטע זענען געזעסן אין שטעטל שיניווע ביז די רוסן האָבן זיי אָנפאַנג אָקטאָבער 1941 אַלע עוואַקואירט קיין סיביר. א לאַנגע צייט האָבן אונזערע ברידער אַזוי געוואַנדערט ביז זיי זענען אָנגעקומען אין זייער גלות־אָרט: סאַמאַרקאַנד, טאַשקענט, יאקוטסק, קירגיזיען און נאָך אַנדערע טיילן אין סיביר. פיל פון די פאַרטריבענע זענען אויף זייער וואַנדער־וועג אָדער שוין אין סיביר אויסגעשטאָרבן, פאַרשידענע קרענק, הונגער און קעלט האָבן פיל פון זיי אַנידערגעלייגט. ס׳זענען איבערגעבליבן אלמנות און יתומים (10 פון די יתומים זענען געקומען קיין ארץ־ישראל).

די צרות און לייד פון וואַנדערן און אַוועקלויפן זענען געוואָרן אַ גליק פאַר פיל, דען זיי זענען אין רוסלאַנד געבליבן ביים לעבן, ווייל פון די וועלכע זענען אין גאַליציע געבליבן איז, לויט אונזערע ידיעות זייער ווייניק געבליבן ביים לעבן, אַחוץ די וואָס באַהאַלטן זיך ביי גויים אין וועלדער און ציטערן פאַרן מאָרגנדיקן טאָג.

אָנפאַנג פאָריקן ווינטער האָבן מיר דאָ אין ארץ־ישראל אָנגעהויבן באַקומען בקשות פון קרובים און סתם־באַקאַנטע און גוטעפריינד, מיר זאָלן זיך אויף זיי מרחם זיין און שיקן אַ פעקל קליידער אָדער שפייז, כדי דאָס לעבן צו דערהאַלטן. כל זמן ס׳איז געקומען אַזעלכע איינציקע ביטעס, האָט יעדער פון אונז, אַלס איינצלנער, געהאָלפן מיט אַלע מעגלעכקייטן, קליידער און עסנוואַרג (כאָטש יעדער פעקל קאָסט כמעט 7 פונט) האָבן מיר געשיקט. קיין איינציקע בקשה פון אַ לאַנצוטער ברודער איז נישט אָפּגעזאָגט געוואָרן. אָנהויב ווינטער 1943 האָבן אָנגעפאַנגען אַ סך לאַנצוטער — וועלכע גאָט האָט אין פאַרוואָרפענעם קאַלטן סיביר דאָס לעבן געשענקט — זיך צו ווענדן פון טיפן רוסלאַנד, מיט געוויין, געבעטן, מיר זאָלן רחמנות האָבן און זיי שיקן פעקלעך. מיר האָבן שוין באַקומען באַשטעטיקונגען אויף די אַוועקגעשיקטע פעקלעך מיט פולן דאַנק און מיט אַ אָנדייטונג אַז דאָס ביסל עסן אָדער שטיקל שטאָף האָט זיי אויף אַ לענגערע צייט געראַטעוועט פון אונטערגאַנג.

מיר דאָ זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, דאָס איינצלנע מענטשן וועלן דאָ ווייניק אויפטאָן און מיר האָבן געגרינדעט „אַ לאַנצוטער פאַריין אין ארץ־ישראל". אַזוי האָבן זיך דאָ אין לאַנד געגרינדעט אַ סך פאַריינען פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן מיט דעם צוועק צו העלפן און ראַטעווען זייערע לאַנדסלייט, מיט הילף פון אונדזערע עפנטלעכע אינסטיטוציעס.

ס׳איז געוויילט געוואָרן אַן אויסשוס פון 17 מענטשן, אַלע לאַנצוטער האָבן געשפענדעט אַ איינמאָליקע גרעסערע שפענדע „איש כפי יכלתו", און צאָלן מאָנאַטס בייטראָג. דער פאַריין האָט שוין איבערגעשיקט קליידונג און פראָוויאַנט פאַקעטן פאַר אַלע לאַנצוטער אין רוסלאַנד, וואָס זייערע אַדרעסן זענען אונז באַקאַנט.

איצט ווענדן מיר זיך צו אייך, לאַנצוטער ברידער!

מיר זענען דאָ טאַקע נאָענט צו דער צרה. דורך אינדיען און פערסיען קען די הילף צו אונזערע ברידער שנעלער דערלאַנגען. אָבער איר זאָלט נישט שטיין פון דער ווייטנס! איר קענט נישט קאַלטבלוטיק און גלייכגילטיק צוקוקן ווי אייערע אייגענע ברידער און קרובים שטאַרבן אויס פאַר הונגער און קעלט. „מבשרך אַל תתעלם"! רופט שנעל צו אַ פאַרזאַמלונג, זאָל איין ברודער דעם צווייטן וועקן צו דער גרויסע מצוה. און די מצוה איז גרויס! איין טראַנספאָרט פון פראָוויאַנט־פּעקלעך פאַר אַלע לאַנצוטער אין רוסלאַנד קאָסט 210 פונט. מיר באַקומען אַ 50% ערמעסיגונג פון אונזערע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס. כדי אונזערע ברידער אין רוסלאַנד אַ רעאַלע הילף צו געבן מוז מען 2 מאָל אין מאָנאַט אַזעלכע פאַקעטן שיקן. אין דאָס קענען זיך די לאַנצוטער אין ארץ־ישראל, וועלכע זענען מייסטנס פעלדאַרבעטער און טאָג־לענער בשום אופן נישט לייסטן.

אפשו׳ איז דאָס נישט קיין צופאַל, וואָס דער גורל האָט אייך געברענגט אין די פאַריייניקטע שטאַטן, כדי איר זאָלט קענען ראַטעווען דאָס הייפל לאַנצוטער ברידער, וועלכע זענען היינט אויף דעם ווייטן סיביר, מעגלעך, אַז דאָס זענען חלילה די איינציקע וואָס זענען געבליבן פון די לאַנצוטער יידן, זאָלן מיר זיי העלפן. מיר טוען דאָ אַלעס וואָס ס׳איז אין אונזערער מעגלעכקייט און האָפן אַז אויך איר וועט מאַכן אַ גרויסע אָנשטרענגונג כדי אונז צו דערמעגלעכן אַ דויערנדע הילפסלייסטונג. דען מיר דאָ וועלן אַליין, ביים בעסטן ווילן נישט בכוח זיין אַ לענגערע צייט די הילף צו לייסטן.

פאַר דעם זאָל יעדער פון אייך וואָס איז ניצל געוואָרן פון ביטערן גורל, וואָס האָט געטראָפן אונזערע ברידער, זיין האַרץ און האַנט עפענען און אַזוי לאַנג העלפן ביז קיין איינציקער לאַנצוטער ברודער וועט אויפן סיביר נישט לעכצן נאָך אַ שטיקל ברויט און וואַרעמקייט, ביז ווי מיר האָפן, עס וועט אונז געלונגען, זיי פון דאָרט אַרויסצוציען.

מיר גיבן אייך איבער די נעמען פון די אויסשוס־מיטגלידער:

1. הרב הורוויץ יעקב, 2. הערצבערג ישראל, 3. ד"ר ווייסמאַן יוליוס, 4. ד"ר קודיש נתן, 5. האר דוד, 6. כ"ץ חיה, 7. מילראד משה, 8. יאָסעם זלמן, 9. קעשטעכער חיים, 10. עסטליין־בראַנד משה, 11. צעלנער יצחק, 12. קעשטעכער שמואל, 13. פופיול־מארגעל פנינה, 14. בוים־זויערהאַפט נחה, 15. גרייזמאַן שמואל, 16. וואַלצער מיכאל, 17. העבנשטרייט חיים.

דבורה טוכפלד־ליפשיץ תל־אביב

פרידת נצח - שנה שנה...

מדי שנה בשנה נוהר לו קהל אנשים, שרידי עיירתנו. לאולם בית החלוצות, אשר בעיר תל־אביב הסואנת. כבחוטים נעלמים, סמויים מן העין, נמשכים הם, מי מקרוב ומי מרחוק, אל אותו מקום המפגש של התראות נוספת.

קבוצות קבוצות צובאים הם על פתח הבית, ויש שתופסים את כל המעבר עד קצה המדרכה. עומדים הם צפיפים ומתל־חשים, מין נחשול של זכרונות מציף אותם, בראותם זה את זה, ולהט הדיבור גובר והולך — דומה המקום לכוורת.

נעים לעבור על פני קבוצות אלו, לשהות קמעה פה ושם, להתבונן ולהטות אוזן, ומאותם קטעי דברים ומהמבטים המצ־טלבים במתחות נימים ונרקמים מראות העבר — העריסה, החצר, הרחוב, השוק, לילות שבת, מועדים, עולם ומלואו...

הנה מתקרב זוג קשישים, הוא בעל זקן שיבה, חבוש מגבעת שחורה, נע לאיטו, היא חובשת פאה נכרית.

נימי נפשי נרעדות, חמימות אופפת אותי, הלא רואה אני בהם את הורי ואת כל עדת עיירתנו הקדושה!

האבות עטורי־זקן והאמהות המצועפות — לא בגנים ציבוריים ולא בחוצות העיר ליטפו אותנו. אך אנו ידענו את טעם חיבוקיהם. בעריסות עץ, על מצע קש רענן ישנו. שנת תינוק מתוקה, כשרגלם מנענעת אותנו...

ומי מאתנו לא שיחק להנאתו בסיכות התקועות בפאות הנכריות של אמותינו, היה מחבל ברשת הדקה — המבט הסלחני ומלמול שפתיים סבלני שלימדו אותנו. משחר ילד־תנו, את „מודה אני" ו„שמע ישראל", היו תמיד מעודדים את שובבותנו.

וכעת חומקים מבטי עיניים ממני אלי רבים, ומהם אלי, אל נכדתו של זיסלה הסופר, ומבטי־עיניים אלה, רבי משמעות הם. אור נעורים נדלק בעינינו. כמוהם כמוני — יחד, שוקעים אנחנו בים הזכרונות.

מזדקרת דמותו של אבי עטוף טלית ותפילין, אני רואה את העטרת המשובצת אשר בקצה הטלית והרצועות השחורות המתוחות על זרועו...

מה עמוק נחקק בזכרוני הוד קדומים זה!! אפלס לי דרך אל „האפיקורסים", כפי שכינו אותם האבות. לפי מושגי זמננו היום „הוותיקים המיוחסים". פניהם חרושי קמטים, שנות עמל ומלחמת הקיום הטביעו עליהם את חותמן. הארץ טשטשה בהם את סימני העיירה לאנצוט, ושונים הם בהופעתם, כי אלה מרדו בגולה שנים רבות, לפני שהתחוללה השואה. הם באו כמהים לחיים חדשים, נאבקו קשה, נאחזו והגשימו את יעודם — לבנות ולהיבנות בה...

האם חוננו אלה במין תחושת זמן מיוחדת ועלו, או אולי בחרה בהם יד הגורל לשמש שליחי העיירה!...

הנה חניכי „פועלי ציון", „פרייהייט", „השומר הצעיר" החסונים, אברכי משי של „מזרחי", „הנוער הציוני", „עקיבא", חברות „ויצ"ו" ובנות יעקב...

קבלת־פנים־אָוונט פאַר אליעזר סטעמפל און זיין פרוי אינגאַ, (אַרגענטינע), ישעיהו סטעמפל, (יאַמאַיקאַ) — באַגריסט דבורה טוכפעלד (ליפשיץ).

לאַנצוטער אויף אַ אזכרה נאָך די קדושים.
(תל־אביב, בית־החלוצות)

תשחורת השער איננה עוד, הבלוריות דהו או נעלמו כליל, השער מכסיף בדרך הטבע...

ואנו חוזרים לאותן השנים היפות, עת היינו צעירים, עת חלמנו חלומות, על אף הקדרות שבעיירה. רטט עובר בליבנו בזוכרנו עת הלכה והתפשטה התנועה הציונית, עת טיילנו בשדרות אחוזתו של הגראף פוטוצקי... הנופים הלהיבו את דמיוננו ואנו הרווינו את נפשנו בשיחות אידיאולוגיות...

התווכחנו בלהט עלומים והשכחנו את כל טרדות היום וגילויי שנאת ישראל, שהעיבו את פני העיירה. כיסופי גאולה הדהדו בנו וערים היינו לכל מאורע שבארץ. התחרינו בפעו־לות למען קק״ל, קרן היסוד, „מגדל וחומה" והתבשמנו מהמ־עשה הציוני; את שפת הקודש למדנו, העלינו דמויות ומחזות עבריים. ערכנו אסיפות כינוסים, עונגי שבת נפלאים, וכל אלה נסכו בנו כוח עמידה ורוח איתנה...

ואנחנו אז רק בני 16—17.

תוגה משתפכת בראותנו, כי דלונו מאוד... היכן הם האחים והאחיות הרבים, יפי התואר וישרי הלב?!

גם הם, כמונו, ספגו את ערכי התנועה הציונית, ונשאו את נפשם לארץ. מלאי מרץ והתלהבות היו. זכורים הם לנו עת שזרמו אל תחנות הרכבת ללוות אותנו, את העולים לארץ — עלומיהם בקטפו בטרם עת, חייהם ירדו שאולה...

לשווא אחפש כאן שכן לחצר שלנו, החצר הזו היהודית רבת ההתרחשויות, המוקפת מארבע רוחות בתים צמודים זה לזה כחומה.

קשה להשלים, כי נדם בה הדופק — ועגומה עליך נפשך... הסוכה שבחצר, אור הנרות שנשקף ממנה, האשנבים הצרים מעליית הגג, המרתף, וכן הכתלים המוצקים שבהם הותקנו ארונות ספרים ברוחב של ש״ס מעומד... החלונות רחבי משקוף ואדן, והשער הסגור על בריח ברזל — החצר הזאת נפרצה, טומאה ויושביה הובלו...

אחד מהרחוב נותר. אני מתבוננת בניצולי השואה. אור עמום בעיניהם. על אלה עברו מוראות המלחמה וכן על קדושי משפחתי, אחיותי הענוגות כשתינוקותיהן על זרועו־תיהן שלא זכו...

שנות יסורים וגלגולים שונים עברו עליהם, בשואה נחרב עליהם עולמם. אך, ראו איזה פלא — קמטיהם אינם שונים משל אלה שלא שתו מכוס התרעלה הנאצית. ומה חסונים הם „ילדי טהרן"! הם נשתלבו בחיי הארץ, וזו נסכה בהם מיפיה ומהדרה. שובבות צברית בהם. נקלטו יפה וגם עשו חייל.

כן, תוגה ושמחה משמשות פה בערבוביה. קהל הלאנ־צוטאים הקטן, רב אנפין הוא — וזיק אחד מהבהב בלב כולם — דבקות לעיירה שהיתה ואיננה...

זה דבק בזה, מי באומר ומי במבט, שקוע בזכרונות נעורים, או בזכר מוראות המלחמה, זכר שכנות, פרנסה ועסקנות.

הקהל הרוגש, שצבא קודם לכן על פתח האולם, מתחיל להיכנס פנימה, אל האולם, ופה תרות עינינו אחרי נפש סוערת אחת, זו השוזרת זה שנים את מסכת העיר. הוא מרא־שוני העולים מלאנצוט לארץ ישראל, מישה החולמני, שלשון אהבה ופיוט בפיו. בעלותו נשא את נפשו אל העתיד, כעת הוא נושא את נפשו אל העבר, מחטט ומחטט בו. משתזר בהווי הלאנצוטאי על כל זרמיו וגילוייו ומעלה כל מה שניתן לדלות ולהציל מתהום הנשייה. והוא, אותו בחור, חניך „השומר הצעיר", שוקע דווקא בעולם החסידות. מתייחד עם העיירה בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו. סובב בבתים עד לשיכחה עצמית, הוא שרוי במלאכת הקודש ומסור ליעודו, כי ההשגחה

העליונה — היא שבחרה בו לשמש שליח העיר להנצחתה של קהילת לאנצוט הקדושה.

דומיה משתררת, מורגשת איזו תכונת מיסתורין, כאילו אל מסע ההלוויה. דמעות זולגות, העיניים ניתלות לרגע באותיות השחורות... ובנרות זיכרון הדולקים...

אפופי תוגה ורכוני ראש מתייחדים אנו עם בני עיירתנו. קולו של החזן מרטיט את הלב „אל מלא רחמים"...

במעמד זה מרחפות בחלל האולם הנשמות הקדושות של אבותינו, אמותינו, אחיותינו, אחינו, קרובינו וכל בני קהילתנו.

הלבבות הנפעמים הם עם העיירה. ומי יתנה את קרעי הרסס, את שברי אנחותיהם, את המיית בכייתם, את תפילו־תיהם ותקוותיהם של קדושינו, עת התפלץ ליבם בקירבם... אנקתם ולחישתם נישאו למרומים. אומר לי לבי, כי קדושינו נאחזו בנו ברגעיהם האחרונים!

אנו עומדים תוהים — למה עקרה אותם היד הזדונית ולא ניתן להם לקטוף מעץ החיים, ולמה לא ניתן לנו להושיע להם??

וכי אין דמם צועק אלינו?... ארץ אל תכסי דמם!

אַזכרה נאָך די לאַנצוטער קדושים.
פון רעכטס: אברהם כ"ץ, יוסף גאָטעסמאַן־שפּירא, אנשיל כ"ץ (רעדט), שמאל גרייזמאַן, ד"ר נתן קודיש, אַ חזן, קלמן תמרי (טייטלבאום), מיכאל וואַלצער.

טוביה וידן ירושלים

נר נשמה

דומם אעמוד בפני המצבה הכתובה — מצבת עד לזכר עיירתנו לאנצוט שנחרבה ואיננה עוד.

הלב רוטט וכואב, העינים מקור דמעה ודבר אין בפי...

דלו שפתי אנוש מלמצות את כל עומק הכאב והצער.

בידים רועדות, ברטט של קדושה, הנני מעלה בזה נר תמיד לזכר עריסת ילדותי על אדמת נכר, מעיין אהבת הבריות, מקום חיים תוססים, שנחרב ונדם לנצח.

לזכר הורינו היקרים והמסורים שעונו באכזריות איומה בארץ טומאת העמים והשיבו נפשם אל על בקדושה ובטהרה.

ולזכר אחיותינו — הנאהבות והנעימות בחייהן ובמותן לא נפרדו — אשר שתו מכוס התרעלה עד תומה וגוועו אי שם במחנות המות, גלמודות ועזובות.

ולזכר אחינו העמלים והישרים — תמימי דרך, עדיני הנפש, שנשרפו חיים ונשמתם הטהורה עלתה בלהבות השמימה.

ולזכר כל בני משפחותינו, אשר ניספו בגיא ההריגה; נגדעו האילנות רבי הפאר ונעקרו משרשם.

בני לאנצוט היקרים! איככה הלכתם לטבח לפני צר!

לבנו, לבנו עליכם, יקרים וחביבים, מי יתן תמורתכם!!!

נישא את זכרם הקדוש באהבה בלבנו הדווי, ולא נשכחם לנצח ויהיו נא דברים אלה לנר נשמה...

יתגדל ויתקדש...

המצבה לזכר קדושי קהילת לאַנצוט במרתף־השואה, הר־ציון, ירושלים.

ד פ י ־ ה נ צ ח ה

אנדענק־בלעטער

IN MEMORIAM

מ. ליפשיץ תל־אביב

נפש לר' גדליה אנגלברג

אחת הדמויות הבולטות בעירנו היה ר' גדליה אנגלברג ז"ל. הוא עצמו הסתתר בענוותנותו הרבה מאחורי מעשיו. לא רדף אחר כבוד, שנא את הפרסום.

עם שובו מהצבא האוסטרי לאחר מלחמת העולם הראשו־נה, פתח בית מסחר לבגדים והיה לחשובים שבסוחרי לאנצוט ומאמידיה. לבו וידו היו פתוחים לכל נצרך. סוחרי לאַנצוט וכן עניה היו שוחרים לפתחו והוא קיבלם בסבר פנים, עזר לזה בגמ"ח ולאחר במתנת יד; קיים, הלכה למעשה, את דברי חז"ל (סוכה מ"ט): „גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה; צדקה לעניים — גמילות חסדים בין לעניים ובין לעשירים".

כספו נמצא בתור גמילות חסדים אצל חלק מסוחרי העיר שהיו באים למחרת יום השוק לקבל גמילות חסד, כדי לפרוע את שטרו, לאחר לפדות את סחורתו, ואילו לדחוקים היה סר בעצמו ומציע להם הלוואות גמ"ח. מימיו לא היה נושה בהם להחזיר לו את כספו, ואם כי היו כאלה שלא היה בידם לשלם את החוב — לא נמנע מלהמשיך בדרכו זו.

היה חבר הועד של חברת „תומכי־עניים" וגזברה כל השנים. כשבא אליו מישהו לבקש ממנו גמילות־חסד, הלואה או מתת בזמן כשחנותו היתה מלאה קונים היה משאיר את כל הקונים ונפנה למלא את משאלת הנצרך, כדי שלא ירגיש את עצמו מבויש ונדכא חו"ש. תמך והחזיק במשפחות רבות מכספו וכל זה בסבר פנים יפות ובהצנע לכת. מבלי שמשפחתו ידעה על כך.

היה אוהב את המקום ואהב את הבריות. ואף על פי שהיה טרוד בעסקיו, לא עבר עליו יום מבלי להתפלל את שלוש התפילות בציבור. היה בין העושים והמעשים להקמת ה„קלויז" לתפארת עירנו, והיה בין פעילי סניף „המזרחי" וממחדירי הרעיון הלאומי בקרב יהודי בתי הכנסת. היה סבור שבית הספר והגמנסיה הפולנית הממלכתית יש בהם משום סכנה לנוער היהודי, שיסור מאהבת עמו וקנייניו, ואז קם ויסד — יחד עם ידידיו וחבריו: שלמה גרינבוים, גדליה אסטליין, יחיאל נוסבוים וייבדל לחיים ארוכים ר' אַנשיל כ"ץ — את בית הספר העברי, אשר החדיר בנוער את הגאוה וההכרה הלאומית ואת האהבה להלשון העברית.

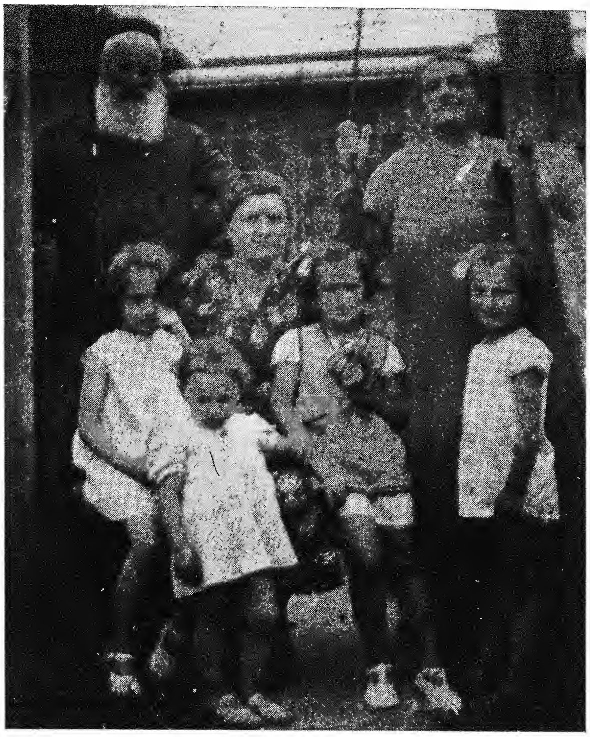
עם היותו יהודי דתי למופת, מצא לנכון לתת לבניו גם חינוך כללי, בבחינת מ„יפיפותו של יפת „באהלי־שם" וזכה — אחד, מני רבים — שבניו אחריו ממשיכים בדרכיו, ושומרים את משמרת ה' ומקיימים מצוותיו. יצויין הדבר, שעד שנכנסה בתו הבכירה לאה לגמנסיה הפולנית, כתבו התלמידים היהו־דים אפילו מבתי אדוקים — בשבת, אבל משנכנסה הרימה את נס המרד, לחמה את מלחמת השבת והצליחה, התלמידים היהודים חדלו לכתוב בשבת בגמנסיה. ומאז, עד פרוץ המל־חמה, לא המשיכו לכתוב בגמנסיה בשבת.

עם כיבוש לאַנצוט על־ידי גייסותיו של היטלר, ימ"ש, הבין ר' גדליה שהקיץ הקץ על גולת פולין. הזמין את יהודי העיר לחנותו, הלביש אותם מהמשובח ומהטוב שבבגדים אשר בחנותו וכן הוסיף כסף מזומן.

לאחר שהוגלה לרוסיה עם משפחתו לא הצטער על תלי־שותו מביתו ועל אובדן נכסיו כי אם על עם ישראל ועל ידידיו שנפלו בחרב, וחלם את החלום הגדול, „חלום־חייו", לשוב לציון. בהזדמנות הראשונה עלה לארץ, ובחר למקום שבתו את בני־ברק בשיכון „הפועל־המזרחי" בין אנשי תורה ועבודה, ואף על פי שלא היה כבר אברך צעיר קיים את המצוה, „כי תבואו לארץ ונטעתם"; עבד בגננות וטיפל בשיח ובעץ, באהבה, במסירות ובשמחה.

גם כאן היה מבאי בית הכנסת הנאמנים. כולם אהבוהו וכבדוהו, כי חוט של חן היה משוך עליו וחז"ל אמרו: כי מי ש„חוט של חן משוך עליו בידוע שהוא ירא שמים"; המשיך בעשיית חסד, מתוך ענוה, ובלי להזכיר למישהו את מעמדו משנים עברו.

תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

מימין בעמידה: **אסתר** ובעלה **מאיר אסטליין**
מימין: **חנה, עדה** והאם **שרה אסטליין (ליפשיץ)**
רחל והרמינה בנות **שרה בילפלד (אסטליין)**

לזכר

אבינו: **מאיר אסטליין**
אמנו: **אסתר אסטליין**
שרה אסטליין והילדים **חנה ועדה**

מנציחים האחים:
געצל, אברהם וגדליה אסטליין

נזכור לעד

פנחס ומלכה אוסט

אטל (האם)
פנחס, מלכה ושרה אוסט

מוקדש ע״י:
מאיר אוסט ובניו: אפרים, משה,
שלמה, ברוך יעקב וצפורה

אין אייביקן אַנדענק פון אונדזער
ליבער מוטער **אסתר בוך**

פאַראייביקן:
חיה-לאה גרינשפן (בוך) — פאַריז
הנה פישבאך (בוך) — אוסטרליה
קלמן בוך — ניו־יאָרק
אטל תמרי (בוך) — ישראל
פריידה זורמן (בוך) — פאַריז
שלום בוך — ישראל

לזכר

אמנו **רעכיל גולדמאן** (נפטרה י״ג כסלו, תשכ״ד)

תהילה גולדמאן

לאה גולדמאן (לאם)

מנציחים:
פנחס גולדמאן, גוסטא גלינסקי (גולדמן)
חנה שטיינר (גולדמן)

לזכר עולם

לאבי: **אלטער גלאנצר** לאמי: **רוזא גלאנצר** **(מאלטער)**

לאחי: **הערש גלאנצר**

מנציחה: רחל רוזנגרטן (גלאַנצר)

אין הייליקן אָנדענק

לאה באואר (וואלקנפעלד) און קינדער: **חיה-הענע** און **ביילע**

פאַראייביקן: **צבי און בענעק באואר**

נר-תמיד

פייוול הר ואשתו פריידה (מייער)
זישע הר ובתו
יעקב פולגר, ישראל יאסם
משה צוקר ואשתו טילה (יאסם)

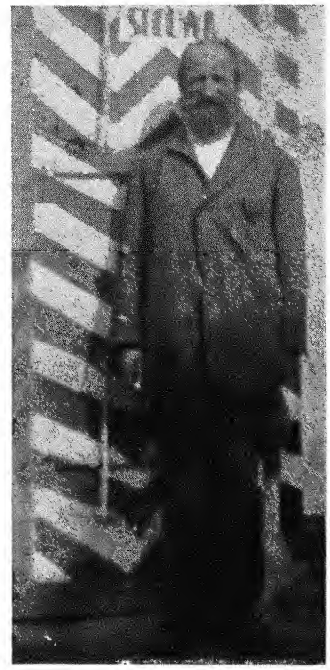
מוקדש בצער ע"י האחים:
יוסף ומשה הר

גל-עד לנשמות יקירנו

רבקה ווידן (**שפרבר**)
שמואל-דוד הלפרן מהיבנוב, אשתו **נעכע** (ווידן)
יהודה-הערש הלמן, אשתו **לאה** (ווידן)
חיים הלמן, אשתו **חנה** (לאַסט מסטריז'וב)
יחזקאל הלמן, אשתו **הינדה** (זילבר מדינוב)
יעקב ליפר, אשתו **מרים** (שכטר).
הילדים: **טובה, פייגה-נעכע ויוסף ליפר**

מוקדש ע"י: אסתר ושמעון שלייכקורן
טוביה ווידן
צבי וישראל הלמן

אין הייליקן אָנדענק

פסחיה בלומברג

פאַראייביקן: שמואל בלומברג און פאַמיליע

לזכר

משמאל: **בערל וואסער**

זיין טאָכטער: **סימה**

לייביש בן יצחק פרידריך

מנציחים: צפורה זונטאג (וואסער)

מענדל וואסער

לזכר עולם

אבי:	**בנציון דרפלר**
אמי:	**חנה דרפלר**
אחותי:	**פעצי׳ (פנינה) ואסתר דרפלר**
אחים:	**יעקב ולייביש דרפלר**

מנציח בצער ובכאב:
צבי דרפלר

נר־נשמה

לאחי: **מאיר רוזמרין ומשפחתו**

מוקדש בכאב ע״י דוב רוזמרין

לזכרון עולם

רבקה ליפשיץ (אפטר)
שפרינצה, שמואל־הערש ואריה ליפשיץ
שרה גרים (אפטר)
מינה שליסברג (אפטר)
דבורה שמוקלר (אפטר)
יעקב אפטר
דוד אפטר

מנציחה: מלכה גרוסברד (אפטר)

אין אייביקן אָנדענק

לאופר פישל, חוה, יוסף, שמואל און זיין פרוי **שרה,**

און זייערע קינדער: **בעלא, הערשל**

פאַראייביקן:

לאופר סימה און איר טאָכטער רינה בסן

בתמונה משמאל (פון לינקס): צבי בירנבוים, אשתו לאה (פייט), יחזקאל בירנבוים, האם הדסה בירנבוים (אוסטר), זאב בירנבוים אשתו צפורה (מארקל).

שורה ב׳ משמאל: קאפל ווים, אשתו צפורה (שיפלינגר), ברתה, מאיר, דבורה, ישראל יבל״א, אסתר ומאיר (בני זאב בירנבוים), בלה שופלינגר.

שורה ג׳ משמאל: משה זאואר, הוגו זידנברג, בתו דבורה ואשתו מרים יבל״א, שרה זאואר.

חיים מאיר בירנבוים בתו מירה, יחיאל מיכאל שיפלינגר אשתו דבורה (גרסטנהבר), דוד אוסטר אשתו מירה, הבנים: יצחק-הערש אשתו אסתר, אלימלך, נפתלי, מרדכי מלמוד אשתו חיה-לאה (אוסטר), חיים-אלעזר שטרן, אשתו איטה פייגה, בני יצחק-הערש אוסטר: זאב, יהושע, שמואל.

מוקדש ע״י:
ישראל בירנבוים ומשפחתו

שורה א׳ מימין יושבות: רחל גרינר תבל״א, יהודית לופטמן, מינדל ארנפריינד, הדסה גוטמן תבל״א, חוה בת בנימין יאסם;
שורה ב׳ מימין: פרומה מילראד, וויטל גוטמן, חיה פרידריך, איטה לופטמן, אליעזר-יצחק גוטמן, גיטל כ״ץ תבל״א.

נמסר ע״י:
גיטל כ״ץ

לזכר

מימין: וואלף, באלקע ושמחה גרינער

ההורים: מרדכי לייב גרינר
ואשתו חיה

מוקדש ע״י:
אריה-לייב ווינר ומשפחתו

אין הייליקן אַנדענק

יוסף גראף און זיין שוועסטער רויזע גראף

איבערגעגבן דורך:
טוביה ווידן

לזכר עולם

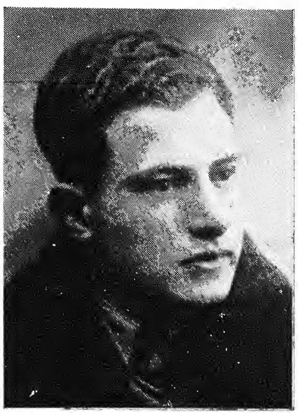

פריידה (מילראד) אשת יעקב יהושע גוטמאן

רייזל יאסם (גוטמאן)

לייזער פאפיול
אשתו שרה-זויטל
(גוטמאן)

מלך גוטמאן

אברהם מילראד
הערש גוטמאן

לייזער-יצחק
גוטמאן
אשתו פערל

בנימין יאסם
בעריש-געפיס אשתו חיה והבת פייגה
ילדים: צבי ומלכה פאפיאל
ילדים: חוה ורבקה גוטמאן רייזל פאפיאל ובנה יצחק
וואלף גוטמאן, אשתו: ברײנדל יאסם, בנם: חיים-ישראל

מנציחה: פייגה הר (גוטמאן)

מצבת עד

אמי מרים קעניג (וואגנער)

אחי ברוך קעניג

פריידע לעדער (קעניג)

מיין פאָטער: קעניג יצחק
מיין ברודער: קעניג ניסן און זיין פרוי
מיין שוואָגער: שמשון לעדער

פאַראייביקט אין צער:
נפתלי קעניג — לע־מאַנס — פראַנקרייך

צוויבל לייב אשתו אטל וארבעה ילדים

מנציחה:
דבורה מוברמן (צוויבל)

לזכר עולם

קורנבלאו חיים לייב — שלושה ילדים
קורנבלאו ליפה — שלושה ילדים
קורנבלאו משה — שני ילדים
גמבצינר (פוגלר) **לאה** — שני ילדים
שארלוק פעסל — שני ילדים
גמבצינר יוסף־מענדל — ששה ילדים
אהרנפרוינד שמואל — שלושה ילדים
קורנבלאו דינה וגולדה
זיים דוד ובערל
איזלר משה, הורוויץ קלמן, פוגלר דוד

מנציחים:
משה ונעמי וויס־קורנבלאו

לזכר עולם

שליפשטיין שרה־חיה, חנה, דוד, יוסף, לייזער,
אמנט אברהם, ברסלך יעקב, רבקה, שלושה ילדים
צוקרהפט יעקב, באשא, ילד

מנציחים:
משה ואסתר שליפשטיין

נר־תמיד

רייך יעקב־יצחק בן **מאיר מריישא** — נרצח: כ״א אב, תש״ב, בפלקין
רייך רייזל בת אברהם (לינדנבליט)
רייך מנחם־מנדל בן **יעקב־יצחק** — נרצח: כ״א אב, תש״ב, בפלקין
רייך טובה בת **אפרים ומאלא העלזינגר** — נרצחה: כ״א אב, תש״ג, בפלקין
רייך אליהו פנחס נחום (**אפנר**) בן **יעקב־יצחק** — נרצח: בלאַנצוט, י״ב אייר, תש״ב
ערטל חיים — נרצח: ב׳ אב, תש״ב
ערטל שרה (**רייך**) — נרצחה: א׳ חשון, תש״ב
רייך רחל, — ד׳ כסלו, 1942

מנציח בצער ובכאב
נפתלי רייך

נר־תמיד

רזנבליט שמעון ואשתו מאַטיל
רוזנבליט משה אשתו שרה (לנגסם)

רוזנבליט אהרן ומשפחתו

המנציחים בצער:
לאלא ברוסט (לנגסם)
אפרים ונעמי זיסאפל
מיכאל וולצר

מצבת־עד לבני ביתנו

מאָרדער הערץ, זיין פרוי שרה,
זייערע קינדער: אהרן, רחל
מאָרדער לאזער, זיין פרוי רחל
נוסבּוים? —

אין אייביקן אָנדענק

ברוך היטער און זיין פרויביילע די באָבע
שלמה, חיים־לייב, ד״ר אהרן היטר, דבורה, שרה

פאַראייביקט:
מאניע שעכטער (היטר) — בראַזיל
זלמן היטר — בראַזיל

אין הייליקן אָנדענק

וואָלף היטער, חנה היטער, סימה קורנבלוי
(היטער), מנחם־מענדל, ברײַנדל

איבערגעגעבן דורך:
זלמן היטער

לזכרון

ליפּע בן פּיניע געלב

איבערגעגעבן דורך:
זלמן היטער

קלמן ווײדן אשתו **שפרינצה** מסטריז'וב

ילדים: **אהרן-הערש, מרים, רחל**

חננאל ווײדן, בנו של **קלמן ווײדן, רוחמה ווײדן, טוביה ווײדן** יבל"א.

מוקדש ע"י:
טוביה ווײדן ומשפחתו

אין אייביקן אָנדענק

יצחק וויינבאך אשתו **אסתר**
מיין ברודער: **ברוך**
מיין שוועסטער: **שרה** און איר מאַן **הערמאַן ראזנער**
פון **דוקלא**

פאַראייביקט אין טרויער:
אברהם וויינבאך

נר-תמיד

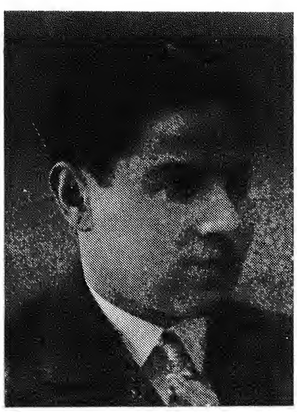

גאלדע יאסם

מוקדש ע"י בניה:
זלמן וזיינוול יאסם (לבדי)

מימין: נחמן וואלצער, מיכאל יבל"א, שמעון, מלכה וואלצער (פאס), חיה

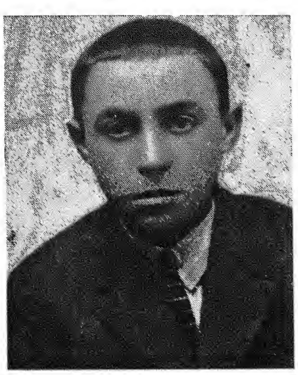
לייזער מאי

האהובים והיקרים, זכרם יעמוד לעד

סבא: מיכאל פאס
סבתא: רייזל פאס (וואלקנפלד)
מו"צ: ברוך פאס ומשפחתו
דוד: אייזיק מאי
אשתו: מילקע מאי (פאס)
יצחק פאס
חיה בת לייזער ורבקה

מימין: לייזער פאס אשתו רבקה

מיכאל מאי

השומרים זכרם עד יום האחרון:
מיכאל בן נחמן וולצר
מרים קיפער בת יצחק פאס

מיר הייליקן דעם אָנדענק פון אונדזערע נאָענטע און טייערע

רחל־לאה קוווערבאום
(פרוי פון מאַנדל שטערנהיים)

צפורה ווענגער
(נולדה 1912 — נרצחה 1942)

שלמה ווענגער
(נולד 1868 — נרצח 1941)

חיה ווענגער

חנה ווענגער
נולדה 1915 — נרצחה 1941

פאַראייביקן:
מרדכי ווענגער—אַרגענטינע   לייב פייגנבוים און זיין פרוי (ווענגער)

זכר עולם

אסתר-ביילע יאסם (טוכפלד)
בעלה ישראל יאסם

יושבת: חיה-מרים
עומדים: יעקב, משה, לאה

מנציחה: גיטשה הר (יאַסם)

יושבים: נפתלי יאסם, יעקב, שלמה יבל"א
מימין: רבקה תל"א, צפורה, בריינדל, אדלה, שרה

מוקדש ע"י:

שלמה לבדי (יאסם)

ווייסמן ברוך, גולדה, טולה, זיגמונד
וולקנפלד חיים אשתו אסתר
וולקנפלד שמעון אשתו מניה (ווייסמאן)
וולקנפלד בעריש, מינה (בלזר),
קלמן וולקנפלד, אשתו שרה
זיגל משה, זיין פרוי באשע (וואלקנפעלד)

שמעון וולקנפלד

מוקדש ע"י:

ווייסמן יצחק — ניו־יאָרק
וולצר מיכאל, אפרים זיסאפל

אין אייביקן אַנדענק

פון רעכטס אברהם-ברוך מילראד יבל״א, אלימלך מילראד, משה הערמאן, דבורה, רחל (טריסטר), יוסף

אלימלך מילראד

אברהם מילראד

יעקב מילראד זיין פרוי יוכבד, פייגה, חמשה ילדים, ינטה קנאפ שלושה ילדים, מילראד ישראל-יהושע, מאשא, פרומה, אברהם

פאַראייביקט אין טרויער:
אברהם-ברוך מילראד — שטאָקהאָלם

נר זכרון

לנשמות: פרילינג שמרל, אשתו אסתר-שרה, שמואל-יוסף, רבקה-רחל פאם (פרילינג), בנימין פאם, פייגה-שרה פאם, אטל-לאה פאם

מוקדש בצער ובכאב ע״י: ידידיה פאַם

לזכרון עולם

פועה פרייזינגר

משה בנימין פרייזינגר

יצחק זאואר, אשתו חנה (פרייזינגר)

בעלי: מרדכי פסטר

נמסר ע״י: פייגה פסטר

מיר הייליקן דעם אָנדענק פון אונדזערע נאָענטע און טייערע

אדאלף פאולה און דריי קינדער
אופנער הערמאן ב., מאלע אופנער (פרידריך)
האלפערן משה, דבורה, חיה-שרה
הייבערגער יחזקאל, רחל
העלמרייך יצחק,רויזע און דריי קינדער
זאנענבליק הערש, חנה, מאשע, חיה, ליאון, פרידה, ישראל, שמואל, ישעיהו
טורטעלטויב אלתר, חיים-דוד, ברײַנדל, יוסף, הילדה, שרה
מילראד אלעזר זיין ווייב דרעזיע זייער זון חיים
פרידער גרשון, פייגה-שרה, רחל, נפתלי
קראנצלער רעגינא
קשטכר אהרן, רבקה, שמואל, שרה, מאלי, הערש, חנה.

איבערגעגעבן דורך:
משה פרידער — ניו־יאָרק

לזכר

יוסט דוד, אשתו שושנה, ישראל, אסתר, נפתלי, סאבע
באומל יהודה, אשתו ביילע, מנחם, דוד

מנציחה:
פנינה שיין (יוסט)

נר זכרון

לאנגסם שמואל-צבי, הינדה, מינה

מנציחה:
לאה וויינשטיין (לאַנגסם)

מצבת נצח לקרובינו

ווינר יצחק, אשתו לאה, צבי. משה
אמנט שמאי, איטא (ווינער)
שיפר לייב, רבקה (ווינר), שרה, זאב, בנימין
יוסף זיגל, אשתו פסיל (ווינר)

בתמונה
פסיל (ווינר)

גרסטן נפתלי, רחל (ווינר), שרה, צבי
קלאגסברין פריווה (ווינר), ישעיה, אלינה,
ווינר חיים אידם,
הרב אברהם ווינר וב״ב
יצחק, שמחה, איטא ווינר וב״ב
גולדמן דוד, רחל, משה, אסתר
צייזל אברהם-יעקב, שרה, איטא, מרים
קאצבאך בן-ציון, איטא, שרה, מרים, לאה, אהרן, ישעיהו
וורט משה, מלכה, שמשון, יצחק, ישעיהו

מנציחים:
יהושע ווינר ומשפחתו — ניו־יאָרק
אריה-לייביש ווינר ומשפחתו

גל־עד לנשמות יקירנו

בלזר מנדל, אסתר אטל, דידנר משה (מפשבורסק), איטא (בלזר), שמואל, לאנדסמן דוד (אלביגובה), רבקה (בלזר), אברהם גיטל, בירנפלד אליהו (מריישע), מלכה (בלזר) שני ילדים קופרוואס משה, צביה (בלזר), ארבעה ילדים פלבר יעקב, פסל, יצחק יחיאל, נחמיה, רחל, שרה, חנה.

מתאבלים:
בוך טאבא־באשע — ניו־יאָרק
באך לאה — צרפת
ליברטשוק פייגה — אַרגנטינה
פלבר חיה־שרה — בני ברק

לזכר

דאמב נחמן, גיטל, הלה פננברג (דאמב), טושקא, קלכהיים הערש, פייגה, ארבעה ילדים שילר צאשקא

המנציח:
יוסף דאמב

אין אייביקן אָנדענק

זהבר חיים־דוד, נכה, שני ילדים, פרידריך מאיר, חיה־ליבע 4 ילדים.

פאַראייביקט:
הניה לשצובר

לזכרון עולם

יושבים מימין: אלעזר טרומפטר אשתו חוה
עומדים מימין: דוד־אריה יבל״א, יעקב יבל״א, נקי, קלמן, דינה טרומפטר (זילבר) תל״א, משה

המנציחים: דינה זילבר, יעקב ודוד טרומפטר

לזכר עולם

אדלר צבי, מחלה, יוסף קלטר, אשתו גולדה (קנלר)

מוקדש ע״י:
איטאַ גוטרמן (אַדלר)
שלמה אדלר

נר־נשמה

סבא: שמעון וולצר
סבתא: פרימט וולצר
דודים: הרי (הערש) וולצר ומשפחתו — ניו־יאָרק
זליג וולצר ומשפחתו.
(מלוביטשאַ־קרולווסקא)
בן־דודי: הרב שמעון וולצר
(מלוביטשאַ־קרולווסקאַ)

מוקדש בצער ע״י
מיכאל וולצר

פרידלר אליעזר אשתו אסתר (הורוביץ)
הלר יעקב אשתו חנה (הלפרן)
לרר יחזקאל אשתו שרה (פרידלר)
הלפרן פאלא, הלפרן משה, אשתו רבקה (פרידלר)

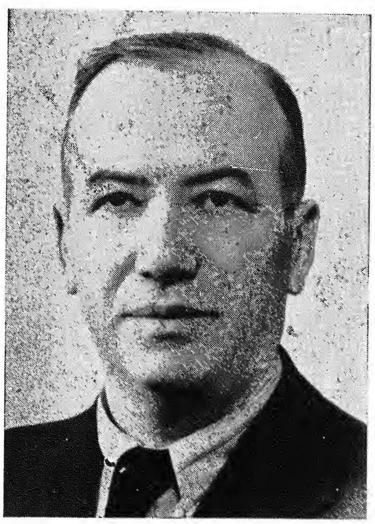
זיסאפל ניסן בן הערש והינדה אשתו גיטל בת אהרן וחיה (וולקנפלד)
זיסאפל בעריש-דוב בן ניסן וגיטל
רחל בת ניסן וגיטל, בעלה ברל, בתה שרה, אהרן בן ניסן וגיטל

מנציחים בצער ובכאב:
אפרים ונעמי זיסאַפל

לזכר עד

שרה כ״ץ
בנה: וואלף-זאב כ״ץ
(נולד 24.8.1858 — נפטר 31.12.1885)

מנציחה בצער:
בעטי כ״ץ

מימין יושבים: חיה-ברתה סבל (שטרנהיים)
נולדה 13.4.1907
דבורה שטרנהיים (בת מיכאל ורייזל פאם)
נולדה 25.5.1878
אלעזר שטרנהיים נולד 1910
עומדים מימין: בצלאל שטרנהיים יבל״א, יצחק-ישעיה שטרנהיים יבל״א
מיכאל שטרנהיים נולד 25.2.1905
אבינו: יהושע בן מנחם-מנדל שטרנהיים
נולד 30.5.1878

מוקדש בצער ובכאב ע״י האחים:
בצלאל שטרנהיים ומשפחתו — ארגנטינה
יצחק-ישעיה שטרנהיים ומשפחתו

לזכרון עולם

יושבים: הלל ליפשיץ,פייגה בלומה; עומדים מימין:
יצחק גרינבוים אשתו רוזשקא (ליפשיץ), יצחק יבל"א,
דבורה טוכפלד (ליפשיץ) תל"א, שרה אסטליין
(ליפשיץ), גצל אסטליין יבל"א, פייוול אדאלף

מוקדש בצער ע"י
יצחק ואליעזר ליפשיין
דבורה טוכפלד (ליפשיין)

לזכרון עולם

אמנו: סימה (בת זיסלה סופר), רוזמרין־שפירא־שיף
אבינו: יעקב שיף

מוקדש ע"י הבנות בצער:
ברוריה בן־גוריון (שיף) — בית־השיטה
טליה מזרחי (שיף) — בית־השיטה
הרטה גילברט (שיף) — לונדון

נר־נשמה

ליפשיץ יעקב־יצחק, אשתו חיה
בנים: ישראל, ישעיהו

מנציחה:
דבורה טוכפלד (ליפשיין)

איז אייביקן אַנדענק

אחותי: גניה מרזל

מנציח בצער ובכאב:
משה מרזל — קיבוץ יגור

איז אייביקן אַנדענק

מאנדשיין אהרן, אשתו לאה, משה־יאסל, לובה,
ברכה, אסתר, גיטל, ישראל, זיינוול

פאַראייביקט:
וואָלף מאַנדשיין

אין אייביקן אַנדענק

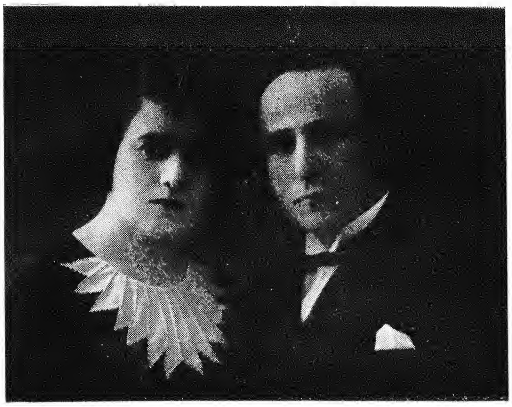
זאואר הערש־יוסף, חיה־מרים, מאטל, שלמה,
לאה, סאבינא, משה, מענדל־בעריש, יעקב

פאַראייביקט:
גיטל האַך (זאַ'אַ"ר)

לזכרון

אבינו: פייוול סטמפל, אמנו: ביילע

גיסנו: צבי זאוואדא; אחותנו: שיינדל

מנציחים בצער, האחים:
סטמפל אליעזר, מנחם, ישעיהו, חיים
רות ודוד מולכו

נר-נשמה

פאפיאל אליהו, אשתו איטא
באשא, אסתר, חנה, מינדל, בריינדל, גרינה,
שלמה, רייזל

מנציח: מנחם פורת (פאַפיאַל)

לזכרון

אלעזר ניסן מארגל ואשתו חנה
חיים לוקסנבורג

מנציחה: פנינה מאַרגל (פורת)

לזכר עולם

קרש אליעזר, אשתו טשארני-גיטל
קרש דוד, אשתו אישה
מנדל, אטיל, מטיל, יוסף, משה
דוב קרש, עקיבא, הענעך
פנחס קרש, אשתו שרה, אהרן
ישראל קרש, אשתו הנה
דוד, אפרים
לייב קרש, אשתו אידה
אליעזר
סידה אשת צבי רוטקא (רחל)

המנציח: צבי קרש

לזכרון

פאפיאל וואלף, אשתו רחל
רבקה מולעק

מנציח:
פאַפיאַל אליהו

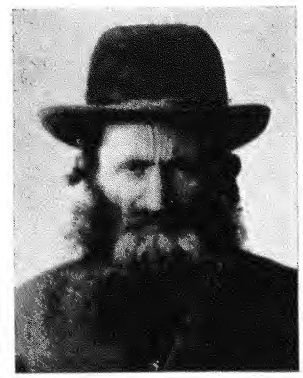
לזכרון עולם

מילראד יצחק, אשתו רחל (האבר),
מילראד זאב
שוואננפלד משה, אשתו חוה, שני ילדים

מנציח:
משה מילראד

אין הייליקן אָנדענק

טוביה פודערבייטל, אלקא בריינדל (שטרנהיים)

ראב שמחה, זיין ווייב מיר׳ל (פודערבייטל), פיר קינדער
צימעט לייביש, זיין ווייב חיה (פודערבייטל), פינף קינדער
קאראל יצחק, זיין ווייב פערל (פודערבייטל), צוויי טעכטער
אונגער פעסל (נבנצל), איר זון טוביה נבנצל
פעלדמאן משה, זיין ווייב רבקה (שטערנהיים), זייער זון לייביש
און זייער טאָכטער פעסל איר מאַן הלר און אַ קינד
מענדל ביריבאך
קרייזברג יעקב־יצחק, אשתו חיה־ליבע
לאנדאו יהודה, אשתו חנה קרייזבערג
לאנדאו לוי אַ זון פון יהודה און חנה
וויינבערג יהודה זיין ווייב מרים

פאַראייביקן
לייב און רבקה פודערבייטל — פאַריז
יואל פודערבייטל און פאַמיליע — פאַריז

ל ז כ ר ו ן

דוד סמבול, אשתו שפרה
אחות: רבקה, בעלה משה סמבול
אחות שניה: פערל סמבול, בעלה נתן שטכר
ילדים: שרה מאלה

מוקדש ע״י
רחל מושל (סמבול)
ובעלה אהרן מושל

האהובים והיקרים
זכרם יעמוד לעד

שטערנהיים נפתלי, אשתו רחל (ליבר)
בנם: שטרנהיים לוי

מוקדש בצער ובכאב ע״י
הרבנית פפי לוין (שטרנהיים) — ניו־יאָרק

לזכר עולם

שיקלר ישראל
יחיאל נוסבוים
אשתו אסתר (שיקלר)
שרה נוסבוים

מנציחים בצער:
קלרה שיקלר
דוד נוסבוים ומשפחתו:
פנחס נוסבוים

נר־נשמה

פטרזייל יעקב, אשתו חיה
שמיד השיל, אשתו ליבה (פטרזייל)
ילדים: יוסף, חנה, הרשיל
שנפלד משה, אשתו פרומה (פטרזייל)
בת: חיה
פטרזייל מטים

נמסר ע״י:
דבורה טוכפלד (ליפשיץ)

מיר הייליקן דעם אָנדענק פון די קרבנות אין דאָרף קאָשין

אויגנברוין מרדכי, רייזל, מאלי

בעלער בערל, מאלע און דריי קינדער

טראום הערש

לארבערפעלד שמואל, זלאטע, אסתר רייזל, שרה

מילראד בצלאל, חיה, פנחס

קשטכר יהושע, אשתו מלכה

פרידער טאבע, ברײנדל, איטא דוד

זיין פרוי און צוויי קינדער

קשטכר אהרן אריאל, פרוי און צוויי קינדער

קשטכר וואלוויש, זלאטע, קיילע, פעסל, פנחס

קשטכר שלום, חיה, חנה, גאלדע, הערשל, מרדכי

פאַראייביקט דורך:
משה און שיינדל פרידער — ניו־יאָרק

זיצן פון רעכטס: חיים צעלנער, זיין פרוי רבקה
שטייען פון רעכטס: יצחק יבל״א, מינה, יוסף יבל״א

אין הייליקן אָנדענק

פניג יוסף־יהושע

זונשיין מענדל, אסתר

גרינבוים שלמה, אשתו שפרינצה

ספיר אהרן, זיין פרוי רבקה (גרינבוים)

ספיר דוד, אסתר

ספיר אהרן, הנה, מאניה, טאשי, טובה

שפירא אלקא (וויסמאן), מוריץ, מאניה, טולה

פטרזייל השיל, ליבטשע

שמיד שמואל, אסתר, חנה (ספיר), שמואל, אלי

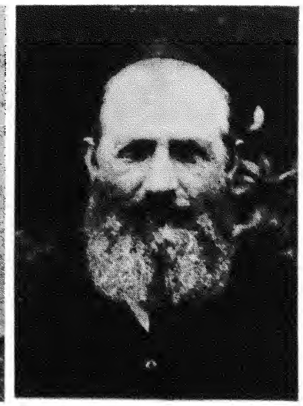
איבערגעגעבן דורך:
יצחק ווייסמאן — ניו־יאָרק

יעקב צעלנער

פאַראייביקן:
יוסף און יצחק צעלנער

זכרון לאבינו ולאמנו

משה קודיש צירל (מילראד)

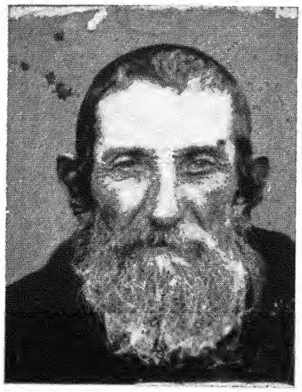
שקדו במסירות על חינוך בניהם

השומרים זכרם באהבה ובצער האחים:

ד״ר נתן קודיש

מהנדס ישראל קודיש

נר־תמיד

אבי: ישראל הלל קנלר

אמי: ליבהלע קנלר

שמואל קנלר, אשתו שרה, בתם בלה: קנלר יוסף ליב, לאה אטקא, שלמה; הרב ר׳ וואלף קנלר

מוקדש בצער ע״י:
משה קנלר — בלגיה

אין הייליקן אָנדענק

אבי: אשר־זליג טייטלבוים אמי: חיה־לאה טייטלבוים

חיים טייטלבוים
שרה אדלר (טייטלבוים)
שמואל טייטלבוים
יחזקאל טייטלבוים
הנה ישראל (טייטלבוים)
אסתר טייטלבוים

מנציח: קלמן טייטלבוים (תמרי) ומשפחתו

לזכר עולם

גדליהו אסטליין

מנציחים בצער
אסטליין (אקשטיין) הנה
אסטליין אברהם
אסטליין שמואל
היל (אסטליין) אילנה

מיר הייליקן דעם אָנדענק

ברכה בת הרבנית הדס שפירא-רוזנפלד
חנה מינדל בת הרבנית הדס שפירא

פאַראייביקן:
הרב והרבנית שלום וחנה רובין — ניו-יאָרק

נר-נשמה

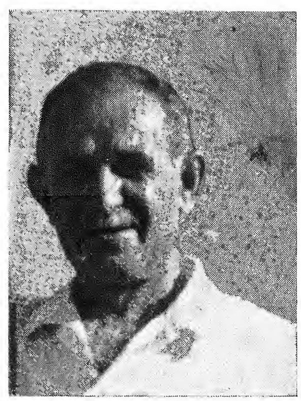

טובה-חוה בת ר׳ מלך ודבורה
נכדת הרב ר׳ שמחה׳לי שפירא
בעלה: ר׳ חיים בן הרב ר׳ אלעזר שפירא
ושלושה ילדים

מנציח בכאב ובצער:
יוסף גוטסמן שפירא

נר-נשמה

משה. יונה בן-יהושע
פלאשין
(נפטר כ״ז אייר תשכ״ב)

המתאבלים:
אשתו מניה
בנו יצחק,
בתו, אחותו ביילע,
משה בן-מרדכי
פלאשין

לזכר עולם

בנימין גרייזמן אשתו רחל גרייזמן (אסטליין)
מינדל גרייזמן
שמואל גרייזמן

מוקדש בכאב ע״י
פרידה מירוביץ (גרייזמן)
הניה הופר (גרייזמן)
צפורה ובנה יעקב גרייזמן

נר תמיד לזכר

הרב הצדיק מו״ה ר׳ **אברהם דוד רובין** זצ״ל
כ״ק **האדמו״ר מלאנצוט — דער לאנצוטער רבי**
נולד: תרמ״ז, נפטר: יום ג׳, כ״א אלול תש״ג, ניו-יאָרק

המנציחים: הרב והרבנית שלום וחנה רובין — ניו-יאָרק
לאנצוטער בענעוואלענט אססין — ניו-יאָרק
מתפללי בית-המדרש-לאנצוט — 1419 קעראל- סטריט — ברוקלין
ארגון יוצאי לאנצוט בישראל

לזכר עולם

מימין: קרנר דוד יבל״א, רחל, שפרה תבל״א, אשר זליג, מרים, רבקה, דניאל
(אח של אשר זליג)

מוקדש בצער ובכאב ע״י האחים:
אהרן קרנר — פאריז, דוד קרנר

מיר הייליקן דעם אנדענק פון אונדזערע נאָענטע און טייערע

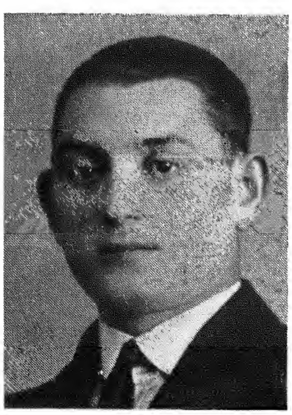
רוזמרין יעקב־חיים און זיין פרוי אסתר (רוזנבלום)

פאם עקיבא בן ברוך, מו״צ בלאַנצוט און זיין פרוי ליבה (רוזמרין)

שפרה באסעכעס (רוזמרין) און איר מאַן

חנה יאראס (רוזמרין) און איר מאַן

מיכאל רוזמרין און זיין פרוי

משה רוזמרין
זיין פרוי

פאַראייביקן אין טרויער:
אליעזר רוזמרין — לאָנדאָן
שלום רוזמרין און זיין פאַמיליע — לאָנדאָן

זכרונם שמור לנצח

למעלה שורה א׳, מימין: קשטכר בלומה בת ישראל, שיינדל (איינהורן), ישראל, מלך, אשתו שרה, יטי
בת שמואל בן מרדכי, אברהם בן שמואל בן מרדכי;

שורה ב׳, מימין: קשטכר אהרן בן ישראל, מרדכי (זוננבליק);
יהודה, בריינדל, דוד מילראד, חיה קשטכר (זוננבליק);

שורה ג׳, למטה, מימין: דוב שרייבר, אשתו זלאטע (קשטכר), ילדיהם: צבי, יצחק, העלא, חנה
ילדי: אלעזר קשטכר, שאשא (אנטמאן)

המנציחים:
שמואל קשטכר, דבורה זאַקס, חיה דרינגר,
צפורה ראבא״ד, ברתה לדרמן

לזכרון

קעשטעכער אברהם
זיין פרוי חיה

מנציחים:
שמואל קעשטעכער—ניו־יארק

נר זכרון

שמואל בן אהרן קעשטעכער, זיין פרוי **שרה (יאסם)**
זייערע קינדער, פון רעכטס: **פרידה, אברהם, פייגה**

המנציח:
שיינדל און משה פרידער — ניו־יארק
שלמה יאסם (לבדי), רבקה גראובארד

לזכר עולם

מימין: **שימל פייגה, וואלף, יוסף יבל״א**

מוקדש ע״י
יוסף שימל

לזכרון

מימין: **אהרן קשטכר**, בתו **מלכה**, אשתו **רבקה** ובנו **צבי**

מנציחים
פייגה הולצר — ניו־יורק
שיינדל ומשה פרידר — ניו־יורק
חיים קשטכר — ישראל

מצבת עד לזכרם של יקירנו

קורנבלאו שמואל הערש, אשתו אמליה

בנים: יוסף, אפרים, שלמה

חיים קורנבלאו

פעסיל קורנבלאו

מנציחות האחיות:

בלומה הכט (קורנבלאו)

עדה פניק (קורנבלאו)

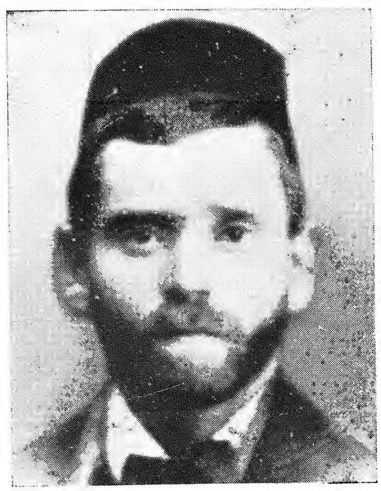
לזכרון עולם

אהרן בן אליהו רוזנגרטן

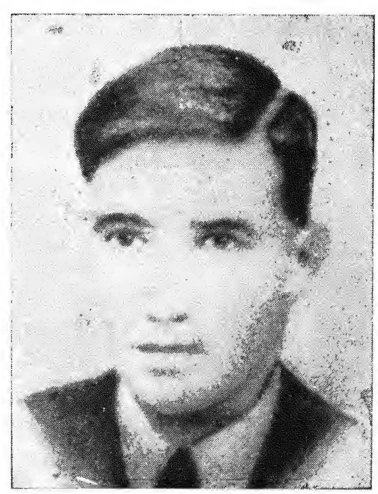
(נפטר בסַמַרקנד י״ד אדר תש״ג)

אשתו: חיה-רייזל (קלריסטנפלד)

(נרצחה בלאַנצוט, ח׳ טבת תש״ג)

ילדים: יוסף-לייב

(נפטר בסַמַרקנד, ו׳ ניסן תש״ב)

שיינדל

(נרצחה בלאַנצוט, י״ג טבת תש״ב)

מתאבלים:

שרה ושמואל שוורצמן — פילדלפיה

לושא ואליהו רוזנגרטן—

צילא ומרדכי פרייברון

תקוה ושלמה רוזנגרטן

אין הייליקן אָנדענק

רבקה היטער

חיה היטער

משה היטער

אייזיק היטער

יהושע היטער

סבא: נפתלי פרידער ואשתו

אבינו: יואל היטער

פאַראייביקן:

זלמן היטער און זיין פרוי בעלא

נר זכרון

באַם יהושע בן שלמה ומרים

אשתו לאה (הולנדר)

ילדים: שלמה ונפתלי

נפתלי ורייזל (וואלד)

יעקב, מרים ורבקה

אריה ורחל (הולנדר) עדה, שלמה, חיה

משה רייכר, אשתו בלה (באַם)

יעקב באַם

שבתי יפה ואשתו דבורה

ילדים: לרשה וקיילע

מוקדש ע״י:

וולצר מיכאל

פניק עדה

לזכר

לאה וואסערשטיין

מנציחה:

פייגה פסטר

לזכר עולם

אחותי: רחל ספיר

מוקדש בצער ובכאב:
נחמה וורם (ספיר)

נר־נשמה

מימין: מונעק ובענעק קשטכר
אחותם: רחל קשטכר

מנציחים:
יצחק צלנר, מיכאל וולצר, דוד טרומפטר

לזכרון

שטורמלויפר נפתלי בן גרשון

מוקדש ע"י
הרצברג ישראל

אין אייביקן אָנדענק

קאנער אפרים־אשר און זיין פרוי דבורה בת רויזע
חונא יוסף זיין פרוי יעטי, זייערע קינדער רויזע,
אפרים־אשר, פייגה און זעלדע קאנער

פאַראייביקן:
בלומע קאנער־טראום — ניו־יאָרק
הענא קאנער־גאלדשטיין — ניו־יאָרק
אריה קאנער — ישראל
יעטקע קאנער־ליפשיץ — ניו־יאָרק
גיטקא קאנער־רוטענבערג — ישראל

נר־נשמה

פיילשום יהודה, יהודית, בתיה, מינה, שני
פיילשום משה אשתו גיטל (שנמאן)

פאַראייביקט:
מרים פלינק (פיילשום)

לזכרון

טורם שמחה

חתנו: אברהם־שמואל רוטשטיין

אשתו: זיסל רוטשטיין (טורם)

מנציחים:
ישראל הרצברג ומשפחתו

נר זכרון

שטיינדלינג יוחנן, אשתו חיה־איטא

ילדים: **אידל, שרה, ברוך, יצחק, רניה, רבקה**

נמסר ע״י:
דבורה מוברמן (צוויבל)

אין הייליקן אַנדענק

שטרום שמעון

פאַראייביקט
אברהם שטרום

מצבת עד

וואלף ראזענבלום, אשתו פעסל (ווינברגר)

ילדים: **אסתר־גיטל, דבורה, אברהם, דוד, שלמה**

מתאבלים:
משה וגיטל ראָזענבלום

אין הייליקן אַנדענק

שרה (סאלקע) שטיצל

מתאבלים:
משה שטיצל

נר זכרון

מיין פאָטער: **שליסלבערג יעקב בן ישראל־מאיר**
און זיין פרוי **לאה בת גיטל** (רעגנבויגן)
רעגנבויגן ישראל בן יעקב זיין פרוי: **דינה־חיה,**
זייערע קינדער: **בריינדל־דבורה, יוסף־ברוך,**
חיים, מאליסא

מנציחה:
חיה היפלר (רעגנבויגן)

נר זכרון

זאוארהפט יצחק, אשתו גולדה

בן: **זאוארהפט צבי,** אשתו, שני ילדים
בנות: **זאוארהפט פנינה,** בעלה **אפיסדורף**
זאוארהפט בלומה

מנציחים:
אברהם מאהל — ניו־יארק
נחה באום זאוארהפט

אין הייליקן אָנדענק

רויזע מעכלאָוויטש

מאניעק מעכלאָוויטש און זייערע עלטערן

פאַראייביקט אין טרויער
מיכאל וואַלצער

פון רעכטס: מאַנקאַ מעכלאָוויטש, אחותי חיה וואַלצער
בחייהן ובמותן לא נפרדו

מימין יושבים: **דוד פאסט** יבל"א, **חיה פאסט** (זילברמן), **מאטל פאסט**
מימין עומדים: **חיים** יבל"א, **פייגה**, **פנחס** יבל"א

אבינו וואלף פאסט

יעקב פאסט

הוקדש בצער ובכאב ע"י האחים
מיכאל פנחס ודוד פאסט — ישראל
חיים פאסט — קליפורניה

לזכר עולם

לינדנבליט לייביש ואשתו מלכה
גצל לינדנבליט ואשתו דורה
ילדים: אברהם, אידה, שושנה
יצחק וולפמן ואשתו רחל (לינדנבליט)
ילדים: זיסל, מאיר, סאלא
לנגסם פסח אשתו גיטה (לינדנבליט)
ילדים: אלימלך, שרה
ראטנברג רבקה (לינדנבליט)
קרנצלר חיים, קרנצלר מלכה

מוקדש ע״י:
ראטנברג בריינדל (לינדנבליט)

לזכר

מילר לאה (לינדנבליט)

מנציח: הערש מילר — בלגיה

מצבת עד

קרפיול דבורה (לינדנבליט)
ילדים: אברהם, חיה
בראנד בנימין ואשת סימה (לינדנבליט)

מנציח: פנחס גולדמן

זכר עולם

שפאלטר משה ואשתו לובה (לינדנבליט)

מנציחים:
שמואל שפאלטר — ניו־יארק
פנחס שפאלטר

לזכרון

הבנשטרייט צבי־הרשל ואשתו חנה (לינדנבליט)
ילדים: גיטל, חיים, שיינדל, שרה אברהם, שרה

מנציחה:
שושנה וידרשל־הבנשטרייט

נר־תמיד

ישראל שוסהיים, אשתו שוסהיים (קרעש)
בנותיהם: חיה, מטיל ובריינדל

מנציחים:
רחל הבנשטרייט (שוסהיים)
אריה ואהרן שוסהיים

זכרם לברכה של יקירנו

יצחק זאוואדא, אשתו דינה בת שמחה
הרב אברהם זאוואדא, שמואל וצבי זאוואדא
אסתר־מלכה ושרה

המנציחים: בתיה זאוואדא
ובנה צבי זאוואדא

ל ז כ ר ו ן

גרשון שנמן, אשתו שפרה
האחים: מנחם ויוסף שנמן
גיטל פיילשום שנמן

מוקדש ע״י
אברהם שנמן

ת. נ. צ. ב. ה.

מפתח השמות / זוכצעטל פון נעמען

ו

ז

ח

ט

י

צ

ק

ר

ש

ת

תיקוני טעויות

עמוד	טור	שורה	נדפס / אַנשטאָט	צ״ל / דאַרף זיין
19	א	40	Cetnarskl	Cetnarski
25	א	31	כללי	כללית
27	א	21	יורם	ורם
28	א	9—8	ופראפ	ופראַג
29	א	10	בשת	בשנת
29	ב	27	ששרותיהן	ששרשרותיהן
29	ב	41	נובד	נוֹבה
64	ב	18	מאלנצוט	מלאַנצוט
99	ב	בתמונה למטה	ריילז	רייזל
100	ב	7	בסר	מסר
106	ב	36	רוזנווייג	רוזנצווייג
109	ב	4	גלד	גדל
116	ב	21	קידש	קודש
160		בכותרת	(הערש ראָמר)	הערש ראָמר
161	א	46	עזרתו	עזרתי
168	א	22	באליציה	בגאַליציה
176	ב	41	1962	1960
181	ב	2	אצה חוגגת	עצה הוגגת
183	ב	3	השמוע	לשמוע
185		יזכור	וחומר	והחומר
212	ב	20	לקלמון	לקלמן
251	א	50	Gruzinski	Gruinski
263	א	27	וואלקענפעל	וואַלקענפעלד
266	ב	7	שטייכט	שטרייכט
270	ב	21	Gount	Count
283	ב	1	וועלכן	וועלכע
340	א	12	לאנזאם	לאַנגזאַם
363	א	44	(בלעכענער)	(בלעכער)
370	ב	44	(פערטער)	(פעכטער)
406	ב	12	באַקעטן	באַנקעטן

הערות / באַמערקונגען

בעמוד 63, מימין לתמונה, במקום: ור׳ משה קאמפף, צ״ל: ור׳ יהושע פניג.

בעמוד 86 (בתמונה: הסתדרות „החלוץ״ בשנת 1924) שורה 4, במקום: קלמן וולקנפלד, צ״ל: שלמה רגנבויגן.

בעמוד 93, טור ב׳, צריך להחליף סדר השורות: 49 ב־50.

זייט 341, קאָלום 1, נאָך דער ערשטער שורה פון אויבן דאַרף מען לייענען 17־טע ריי פון אונטן, און קאָלום 2, ערשטע און צווייטע ריי פון אויבן.

בעמוד 341, (בתמונה: נשף חג הביכורים לילדים ב„בית־העם״), נשמטו השמות: לאה אנגלברג, (השניה מימין, בעמידה), אסתר אמנט, (השישית מימין, בעמידה).

זייט 402, קאָלום 2, אָנשטאָט 38־טע ריי, דאַרף זיין: משה זאָואר; אין סעפטעמבער 1941 זענען

כתובות בני לאנצוט בישראל

א

אדלר א., רחוב חובבי ציון 55, תל־אביב
אַדלר אהרן, רחוב בן־יהודה 8, תל־אביב
אדלר משה, שד׳ רמז, רח׳ בורוכוב 28, חיפה
אדלר נתן, רחוב חובבי ציון 46, תל־אביב
אדלר פנינה, רחוב הרמונים 31, טבעון
אדלר שלמה, קרית אליהו, רחוב אחוה 24, חיפה
אויגנבראון (קרמפר) דבורה, רחוב בר־גיורא 7, תל־אביב
אוסט אפרים, הדר־רמתיים
אוסט מאיר, הדר־רמתיים
אוסט משה, הדר־רמתיים
אושרובסקי לאה, רחוב העליה 30, תל־אביב
אידלמן חנה, בנימינה
איזרעלר שרגא, רחוב דוד רָמז 6, יהודיה
איינהורן בנימין, (המועצה המקומית), הדר רמתיים
איסלר דבורה, רחוב בן־יהודה 33, ת״א
אלטשילר שרה, שיכון הפועל המזרחי, המשך שינקין, 15/4 כניסה 5, בני־ברק
אַמנט זאב, מכבי חדש, רח׳ כ״ח 5, ת״א
אַמנט וואַלף, רחוב החרמש 8, קרית שלום
אַנגלברג (ליפשיץ) מניה, שיכון ד׳ בית 13, בני ברק
אַנגלברג נתן, רחוב פיירברג 16, תל־אביב
אַנמוט דוד, שכון עממי 62, רחובות
אַנמוט יעקב, קרית אונו
אַנמוט לייב, רחוב הרצל 178, רחובות
אנמוט מנחם, רחוב סירקין 1, גבעתיים
אַנפנג בתיה, שכון עמידר 27/1, כפר אתא
אַסטליין אברהם, רחוב ביאליק 92, רמת־גן
אסטליין גדליהו, רחוב מוהליבר 21, ראשון לציון
אַסטליין שמואל, רחוב ביאליק 49 „תרבות", רמת־גן
אקרמן דבורה, שכונת התקוה 19, ת״א
ארנון יהושע, רחוב ארלוזורוב 198, ת״א

ב

באַואר בענעק, רח׳ הלל יפה 31 חדרה
באואר צבי, נוה יהושע 27, בלוק 2, שכון ה׳, רמת־גן
באום נחמה (זאַוארהפט), רחוב רש״י 29, תל־אביב
באומן שמעון (שיף), רח׳ מרכז מסחרי 22, תל־אביב
בודק אריה, שיכון עקיבא 16, פתח־תקוה
בודק משה, רחוב צפת, תל־אביב
בוך שלום, רחוב שפינוזה 14, תל־אביב
בוקסר (מושל) אסתר, רחוב הרברט סמואל (פינת תרנ״א), חדרה
בורגן יהודה, שיכון מזרחי ג׳ 14, כפר־סבא
בינשטוק (מונדשיין) רבקה, רחוב הירדן 11 (חליסה), חיפה
בירנבוים ישראל, רחוב חובבי ציון 20, תל־אביב
בלומברג שמואל, שיכון ותיקים, רחוב ארונוביץ 36, נתניה
בלומנפלד (מרגל) לאה, רחוב ויצמן 72, חדרה
בלזם (קלטר) רחל, שכון עממי ג׳, בני־ברק
בן אלעזר (טרומפטר) דוד, שד׳ נורדוי 72, תל־אביב
ברגר יפה, בנימינה
ברוסט (לנגסם) לאה, רח׳ יהודה הלוי 29, חיפה
ברוור פרניה, רחוב ברדיצ׳בסקי 20, גבעתיים
ברין (קרפיול) טובה, רחוב חובבי ציון 6, טלביה, ירושלים
ברנהרד (רמר) דבורה, קרית נצרת 2/16, נצרת
בר ניסן (זיסאַפל) אפרים, רחוב איבן־גבירול 170, (שכון עובדי הנמל), ת״א
ברקוביץ רות, רחוב תרנ״א, חדרה

ג

גוטליב פסח, רחוב שדה בוקר 29, גבעתיים
גוטמן גיטל, שכון מזרחי 74, כפר־סבא
גוטמן זאב, קבוץ מזרחי, עין־צורים
גוטסמן (שפירא) יוסף, רחוב הגזר 5, תל־אביב
גוטרמן (אדלר) איטא רחוב הקישון 26, תל־אביב
גולדברג (פלנר), זכרון יעקב
גולדמינץ (זיגל), רחוב ביאליק 7, רמת־גן
גולדמן אהרן, רחוב ז׳בוטינסקי 9, פתח־תקוה
גולדמן פייגה וחנה, רחוב גאולים 133, כפר־סבא
גולדמן פנחס, רחוב הרב בלוי, ת. ד. 107, פתח־תקוה
גורלי יעקב, כפר־שלם מספר 3, תל־אביב
גלבר אליעזר, רחוב מונטיפיורי 46, ת״א
גלבר זאב, שכון חדש, נס ציונה
גלזר אליהו, רחוב נווהה 26, חיפה
גלינסקי (גולדמן) גוסטה, רח׳ וורמוזה 12, תל־אביב
גראַף סוניה, שכון ותיקי הסתדרות 30, פדיה, פתח־תקוה
גרויברד (יסם) רבקה, רחוב הפועל 16, חיפה
גרוס אהרן ,שיכון עולה חדש, כפר אתא
גרוס יפה, עמידר 116, הדר יוסף
גרוסברט (אַפטר) עמליה, רחוב נחלת בנימין 74, תל־אביב
גרטנהאוז יחזקאל, רחוב השומרון 9, שיכון יסודות, פרדס כ״ץ
גרייזמן צפורה, דרך יבנה 33, רחובות
גרינפלד יהודה, רחוב דיזנגוף 242, ת״א
גרינבאום יהודה, רחוב בוסתנאי 32, קטמון, ירושלים
גרינר צבי, יד המעביר 90, תל־אביב
גרינר (גוטמן) רחל, רחוב יוסף אליהו 12, תל־אביב

ד

דאַמף ברל, דואר, רחוב יהודה הלוי 48, תל־אביב
דומב הניה, רחוב ראש פינה 12, חיפה
דומב יוסף, רחוב ראשונים 9, רמת־גן

דומב פתחיה, רחוב ראש פינה 12, חיפה
דורנבוש פנחס, מקוה ישראל
דיאמנט ברתה, רחוב רבי עקיבא 90, בני ברק
דישה אליעזר, רחוב הנדיב ת. ד. 47, הרצליה
דרילינג שמואל, כפר יונה
דרילמן ישראל, רחוב שאול 9, שכון בוכרים, ירושלים
דרינגר (קשטכר) חיה, רחוב ז'בוטינסקי 35/12, קרית מוצקין
דרפלר צבי, יקנעם

ה

הויזר מניה, שכון ותיקים, חולון
הויזמן־וורם בן־ציון, באר־שבע
הויזרמן וולף (חנות הלר), רח' לילינבלום, תל־אביב
הבנשטרייט (שוסהיים) רחל, רחוב פרץ חיות 38, תל־אביב
הבנשטרייט שושנה, רמת אביב
הוך גניה, רחוב ס. א. 4, קרית־חיים, חיפה
הוך שלמה, רחוב ס. א. 4, קרית־חיים, חיפה
הוכברג רחל, גני תקוה 1/4, פתח־תקוה
הולץ מאיר, רחוב צהלון 3, חיפה
הולץ משה, תל־חנן 231, חיפה
הופר (גרייזמן) הניה ויהודה, רחוב ויצמן, רחובות
הורביץ, רחוב רש"י 38, ירושלים
הורביץ קלמן, רחוב נורדוי 11, פתח־תקוה
הורטפליק שלמה, תל־עמל, רחוב כפר יוסף 4, חיפה
היטר אהרן, הרצליה
היטר זלמן, רחוב עין חרוד 6, תל־אביב
הילינגר מנדל, הדר יוסף 7, תל־אביב
הילינגר רבקה, רחוב יעב"ץ, שכון הפועל המזרחי 40, בני־ברק
היפלר חיה, קרית פרוסטיג, דואר כפר אתא
הירשהורן יצחק, רחוב עקיבא 28, חיפה
הירשהורן מאַקס, רחוב נורדוי 30, חיפה
הכט (קורנבלוי) בלומה, עובד בן־ציון 17, כפר סבא
הלברטייל מאיר, שכונת בן־ציון, רחוב פתח־תקוה 85, נתניה
הלמן יוסף, רחוב הסולל 7, ירושלים
הלמן צבי, רחוב יוחנן הסנדלר 3, תל־אביב
הס מרכוס, רחוב לאון בלום, חולון
הר יוסף, רחוב שלומה המלך 21, תל־אביב
הר משה, הדר רמתיים
הר (גוטמן) פייגה, רחוב בלפור 69, תל־אביב
הר (פולגר) רחל, נוה נאמן 101, הדר, רמתיים
הרצברג דינה, שיכון משכנות 520, רמת־חן
הרצברג ישראל, רחוב הרב קוק 8, ת"א

ו

וואַלנר־רייף, רחוב ברזלי 33, חיפה
וואָרם אהרן ונחמה, רחוב ז'בוטינסקי 69, תל־אביב
ווידן טוביה, מושבה יונית 3/5, ירושלים
ווייס אשר, נוה חיים, חדרה
ווייס משה, נוה חיים, חדרה
וולפמן חיים, שדרות בעל שם טוב 33, תל־אביב—יפו
וולצר מיכאל, רחוב בארי 4, הדר רמתיים
וואַלקנפלד רבקה, רחוב יוסף אליהו 14, תל־אביב
וואַקסמאַן (רוזנברג) שבע, בת־ים
וַידשיל צירקונסקי (הבנשטרייט), רחוב גרונימן 13, גן שושנה, רמת־אביב, ת"א
וינר יהודה, רחוב מקוה־ישראל, פינת סוקולוב, חולון
ויסברג פסיל, עלית 209 א', עפולה
ויצנר רוזה, רחוב בלז, בני־ברק
וכטל צבי, רחוב הפודים 42א', רמת־גן
ונגר חיים, רחוב לבונטין 19, חיפה
ונגר צבי, רמת־אביב 107, תל־אביב
וינברגר אלעזר, שכון ותיקים 53, נתניה
וינשטין (לנגסם) לאה, כפר גנים ב', פתח־תקוה
וסר מנדל, קרית־חיים 77/2 ב', חיפה
וסרשטיין הניג, שיכון ב' מזרחי, בני־ברק

ז

זואר יהודה, רחוב הקליר, תל־אביב
זואר קלמן, כפר ויתקין
זואר שמעון, כפר שלם 161, תל־אביב
זואר צ'רנה (שמעוני), רחוב יהושע בן נון 56, תל־אביב
זַאוואַדאַ בתיה, שכון ג' בית 10/5, בני־ברק
זַאוואַדאַ צבי, רחוב הגפן 13, בני־ברק
זבדיל (קרמר) שרה, רחוב חבצלת 40, רחובות
זונטג חיה, חיפה
זיבצנר הלנה, רחוב זבולון 9, כפר־אתא
זיגל גצל, רחוב ירושלים 10, בני־ברק
זייגר (פישל) אידאַ, ת.ד. 1800, קיבוץ גת
זייגר משה, המועצה המקומית, נס ציונה
זייפרט (קסלר) רייזל, קרית חיים ע"ב 39, חיפה
זייפרט קסלר, בת גלים, רחוב חייל 14, חיפה
זילבר (טרומפטר) דינה, אבו־כביר בלוק 15, תל־אביב
זילברברג יהודה, רחובות
זיספיין יוסף, מושב מפא"י, מסמיה
זיסמן מרדכי (לוביטשער מלמד), יד אליהו, רחוב מרגולין 3, תל־אביב
זקס דבורה, רמות רמז 1, חיפה

ח

חשנובסקאַ (אנמוט) פסיה, רח' בצלאל 31, תל־אביב

ט

טוכפלד (ליפשיץ) דבורה, רח' צירלסון 31, תל־אביב
טרוים משה, רחוב וויטקין 7, אחוזה, חיפה
טרומפטר (בן אלעזר) יעקב, רחוב אבן־גבירול 190, תל־אביב

י

יעקובובסקי יוסף, ע"י קרית עמל, רמת ישי
יעקובוביץ (מרדר) חיה, רחוב ז'בוטינסקי 32, תל־אביב
ים יוסף, דואר נע עמק שורק, טל־שחר
יסם הערש, רחוב דולפין, חיל הים 2, בת־גלים, חיפה
יסם פייגה (יתום), הדר רמתיים
יסם, רחוב שיבת ציון 15, חיפה
יסם זלמן, רחוב ג'ורג אליוט 3, תל־אביב

כ

כהן חנה, שכון 60, גבעת אולגה, חדרה
כ"ץ אנשיל, מלכי ישראל 28 (עמוס 1), ירושלים
כ"ץ בטי, רחוב מלצ'ט 20, תל־אביב
כ"ץ ברוך, רחוב ברדיצ'בסקי 20, גבעתיים
כ"ץ טובה, רחוב מונש 17, יד אליהו, תל־אביב
כ"ץ יעקב, שכון עמידר 19, הדר יוסף
כ"ץ משה, רמת הטייסים 17, יד אליהו, תל־אביב
כ"ץ פתחיה, רחוב קראוס 12, רמת־אביב, תל־אביב
כ"ץ שמחה, רחוב בוגרשוב 71, תל־אביב

ל

לאופר סימה, רחוב הראשי 14, ראשל"צ
לבדי (יסם) זיינוול, קבוץ גבעת השלושה, ת. ד. 134, פתח־תקוה
לבדי (יסם) שלמה, רחוב החרמון 31, חיפה
לדרמן ברתה, קבוץ לוחמי הגיטאות, חיפה
לייכטר שמואל, רחוב רוטשילד 20, נס־ציונה
ליבר (פלאַשין) בלה, שכון רסקו 8/2, עפולה
לימזדור אריה, רחוב דיזנגוף 10, ת"א
ליפשיץ אליעזר, השומרון 9, חולון
ליפשיץ ליבקאַ, קרית הזית 10, בת־גלים, חיפה
לאנדוי זלמן, בית יהושע
לאנדוי צבי, רחוב יהלום 21, רמת־גן
לנדסמן אליעזר, רחוב ירושלים 20, בני־ברק
לשצובר הנה, רחוב ויצמן 22, עכו

מ

מגנהיים אריה, רחוב סיני 12, רמת יצחק, תל־אביב
מגנהיים יוסף, רחוב המלך ג'ורג 29, ת"א
מגנהיים יחזקאל, שדרות ירושלים, רמת־יצחק, תל־אביב
מוברמן (צוויבל) דבורה, רחוב אלכסנדר ינאי 9, תל־אביב
מולכו (סטמפל) רות, רחוב יהודה הלוי 80, נתניה
מושל אהרן, מושב סַטריה (ע"י רמלה)
מזרחי (רייך) חנה, גליל העליון, יסוד המעלה
מיזס יצחק, רחוב ארלוזורוב 58, חולון
מיזס מרדכי, שכון הותיקים, חדרה
מילר גולדה, שכון הפועל המזרחי 12, פתח־תקוה
מילראַד הרמן, רחוב הגפן 27, קרית ביאַליק, חיפה
מילראַד ליאון, קרית אליעזר, בלוק 29, חיפה
מילראַד משה, רחוב דובנוב 29, תל־אביב
מלמד זאב, רחוב חפץ חיים, פתח־תקוה
מרגל אברהם, רחוב בבלי 6, תל־אביב
מאַרדר אהרן, רחוב אבן־גבירול 123, ת"א
מאַרדר יהודה, רחוב ז'בוטינסקי 84, ת"א
מאַרדר רחל, רחוב ז'בוטינסקי 84, ת"א
מרגלית משה, רחוב מונש 17, יד־אליהו, תל־אביב
מרזל משה, קבוץ יגור, ע"י חיפה
מרקוביץ אסתר, רחוב גרנדוס 30, רמת־גן

נ

נבנצל יצחק, שכון הפועל המזרחי, רחוב השר משה 33, רמת־יצחק
נדל פנחס, רחוב גורדון 74, תל־אביב
נוסבוים דוד, פינת שינקין 94, רחוב המעלות 17, גבעתיים
נוסבוים פנחס, חיל־הים, חיפה
נשר דוב, רחוב שפירא 11, פתח־תקוה

ס

סטמפל חיים, שדה וורבורג
סטמפל מנחם, כפר יונה
סטמפל אליעזר, תל־אביב

פ

פאַס שלמה, רחוב הרוא"ה 10, רמת־גן
פולק (אַנפאַנג) חנה, גבעתי 17, רמת־חן
פופיול אליהו, רחוב שבזי 32, תל־אביב
פומרנץ (אוסט), רחוב חרות 1, רמת־גן
פורת (פופיול) פנינה ומנחם, רחוב תוספתא 5, תל־אביב
פייט דניאלה, בתי השבים, קרית מוצקין
פירסטנברג טובה, תפרח, באר שבע
פיש שילה, רחוב נ"ז 15, קרית חיים, חיפה
פישלר בנימין, רחוב ט"ז 15, צפת
פלבר מנחם מנדל, רחוב גוטליב 9, בני־ברק
פלבר שמואל, רחוב אלוף שמחוני 8, בני־ברק
פלינק (פיילשוס) מניה, שיכון ותיקים, רחוב ההדס 13, ראשון לציון
פלדבאום משה, מגרשי בורמן, רחובות
פלטקוביץ משה ושושנה, רח' חמי־טבריה, טבריה
פליישר יעקב, שכונת נחליאל, חדרה
פלאשין בלה, שכון רסקו 8, עפולה
פלאשין הינדה, רחוב יבנה 7, תל־אביב
פניק (קורנבלאו־בוט) עדה עטל, רחוב ב' 65, בית 4, קרית־חיים, חיפה
פסט דוד, רחוב הגלעד 6, תל־אביב
פסט מיכאל, רחוב סוטין 13, תל־אביב
פסט פנחס, שכון עליה, כפר סבא
פסטר חיים, רחוב חשמונאים 18, תל־אביב
פסטר צפורה, רחוב זבולון 20, תל־אביב
פרידמן שלמה, רחוב עמוס 20, ירושלים
פרידר יצחק, קרית חיים, חיפה
פרידריך נחמן, כפר אונו
פרילינג דוד, שכון צבא קבע, בלוק 9, כניסה 3, תל־אביב
פרייברון צילה, רחוב חת"ם סופר 13, תל־אביב
פרלמוטר אבא, שכון עובדים בלוק 5 בני־ברק
פרלמוטר מלך, רחוב 12, מס' 5, באר שבע

צ

צווילִיק (קלטר) דורה, רחוב עבודה 23, תל־אביב
צוויבל ד., מונטפיורי 3, פתח־תקוה
צוול אלעזר, שנקין 34, תל־אביב
צוול אלחנן, בלפור פינת מלצ'ט, תל־אביב
צוקר בנימין, רחוב בעלי מלאכה 7, ת"א
ציזל יצחק, הרב בלוי 4, בני־ברק
צימרמן (פייער) דבורה, רחוב גרץ 9, תל־אביב
צלנר יוסף, רחוב עמק יזרעאל 23, ת"א
צלנר יצחק, רמת יוסף, רחוב הדדי 139, בת־ים
צלר משה, רחוב ז'בוטינסקי 56, תל־אביב

ק

קגנוביץ פייגה, דרך יבנה 33, רחובות
קודיש נתן ד"ר, רחוב דפנה 24, תל־אביב
קופרמן (גרוס) סבינה, קרית חיים מ"ט 26, ת. ד. 124, חיפה
קופרמן (גרוס) מנחם, קרית חיים מ"ט 26, חיפה
קופרשמיד מיכאל, רחוב איינשטיין 14, כרמל, חיפה
קורנבלוי משה, הדר רמתיים
קורנבלוי נתן, בני מושב מסמיה, חוף א' דואר נע, אשדוד
קוטוביץ (כ"ץ, אַנפאַנג) קרסל, רחוב המלך ג'ורג' 93, תל־אביב
קלאוזנר אריה, שכון צבא קבע בלוק ג/1, קרית ים
קלינגר מיכאל, רחוב ואַדי סאַליב 12, חיפה
קלמפנר (גולדמן) חנה, שכון היובל 148, פתח־תקוה
קנובלוך יוסף, שכון ח', רחוב קלישר 3, בני־ברק

קנלר זאב (וואָלף), רחוב הגנה 3, חולון
קנר אריה, רחוב אלבז 15, כפר אתא
קסטן יהושע, רחוב השחר 1, תל־אביב
קסטנבאום נחמן וגולדה, רחוב הלל יפה, חדרה
קרול לאה, רחוב אמרגנט 8, קרית־שלום, תל־אביב
קרישר ברוניה, קרית ביאליק, שדרות העשור 13, חיפה
קרנר דוד, רחוב פרץ סמולנסקין 8, ת״א
קרפיול אלעזר, דיור עממי 20, הרצליה
קרפיול פנחס, דיור עממי 1, הרצליה
קרש צבי, רחוב לב־זהב 5, רמת־יצחק
קשטכר חיים, קרית אלעזר, רח׳ צה״ל 63, חיפה
קשטכר חיים, סביניה, רחוב הזית 6, קרית ביאליק, חיפה
קשטכר נתן, רחוב הרצל, פוטו נתן, גליל עליון, קרית שמונה
קשטכר פישל, הר הכרמל, רחוב דוד פינסקי 30, חיפה
קשטכר שמואל, רחוב שינקין 41, גבעתיים

ר

ראב״ד צפורה, רחוב יהודה הנשיא 15, קרית טבעון
רבינוביץ משה, רחוב הרצל, בית לנדאו, תל־אביב
רובינשטיין יעקב, רחוב בארי 6, הדר רמתיים
רגנבויגן צבי, שכון עולים ותיקים, נתניה
רגנבויגן שלמה, שדרות ירושלים 132, יפו
רוזמרין דוב, כפר יונה
רוזנבלום משה, קרית עמל, שכון עממי, רחוב מרדכי 21, חיפה
רוזנברג סבינה, שכון עממי 13, יפו
רוזנגרטן אליהו, נוה יהושע 10, רמת־גן
רוזנגרטן שלמה, שכון חברת חשמל 62, אשדוד
רוזנגרטן שלמה, רחוב טורצינר 3, רמת־אביב, תל־אביב
רייך מאיר, קרית חיים, רחוב כ״ז 64, חיפה
רייך נפתלי, רחוב סוקולוב 41, בת־ים
רוטנברג גיטקה, קרית מוצקין, רחוב ויצמן 22, חיפה
רוטנברג שמעון (קנר), רחוב טשרני־חובסקי 4, באר שבע
רוטפלד (אָטלאָסאָוויטש) שושנה, עין גדי 16, גבעתיים
רוטר ליובה, גבעת עליה 195, תל־אביב
רוטר אפרים, רחוב קראוזו 54, חולון
רוסא יצחק, רחוב הרברט סמואל, חדרה
רמר ברנרד, רחוב הקליר 15, תל־אביב
רמר לנה, גבעתיים
רנד בתיה, קרית אליעזר בלוק 6, חיפה

ש

שוסהיים אהרן, רחוב עין הקורא 4, ת״א
שוסהיים אפרים, רחוב ברדיצ׳בסקי 13, תל־אביב
שוסהיים אריה, רחוב הרצל 91, תל־אביב
שוואַרצוואַלד (פרידריך) שמואל, בית זית מס׳ 81, ד.נ. „האָלה״ ע״י ירושלים
שוואַרצפלד שמעון, רחוב חביבה ריק 1, יד אליהו, תל־אביב
שטוסר אברהם, רחוב וולפסון 63, תל־אביב
שטרנהיים יצחק, רחוב מונטפיורי 25, תל־אביב
שטיינינגר יצחק, רחוב שלמה המלך 24, תל־אביב
שטיימן־כ״ץ חיה, רחוב דפנה 23, ת״א
שטיינפלד אליהו דוב, תל־ליטווינסקי
שטיינר חנה, רחוב ויצמן 2, חולון
שטיין מלך, רחוב רוטשילד 49, תל־אביב
שטיינרייך שמואל, שכון טרומפלדור, נהריה
שטיצל אברהם, רחוב הגליל 4, חולון
שטיצל יוסף, רחוב חנקין 25, חולון
שטיצל משה, רחוב מרדכי 17, לוד
שטרסברג דינה, דואר־נע לב־השרון ת. ד. 2167, קיבוץ תל־יצחק
שטרסברג ש., אהוד 9, שדרות מרכוס, צהלה
שטרייטפלד אטל, רחוב ויצמן 70, גבעתיים
שיין (יוסט) פנינה, כביש הטייסים 15, יד אליהו, תל־אביב
שימל יוסף, רחוב רות 15, תל־אביב
שיפמן דוב, שכון עמידר 21, חדרה
שיפמן מיכאל, נס־ציונה
שיפמן פנחס, רחוב עמוס 35, רחובות
שיקלר קלרה, רחוב הירשנברג 15/17, תל־אביב
שכטר פנחס, רחוב פיירברג 27, תל־אביב
שלייכקורן אסתר ושמעון, רחוב מתתיהו הכהן 8, תל־אביב
שלייפשטיין אשר, רחוב אליעזר 9, בני־ברק
שלייפשטיין בערל, קרית שמואל
שלייפשטיין משה, שכון 316, כנען, צפת
שלייפשטיין מרדכי, רחוב אליעזר 9, ע״י ביח״ר דובק, בני־ברק
שמיד יטאַ, שכון ה׳ 34, בני־ברק
שנמן אברהם, רחוב הסולל 7, ירושלים
שנבך אריה, רחוב עובדיה 15, תל־אביב
שפלטר פנחס, רחוב גורדון 5, קרית יובל, ירושלים
שפנגלט (שטלצר) טובה, קרית בנימין, שכון חדש, חיפה
שפאָץ צעלעק, מהנדס, רחוב צירלסון 32, תל־אביב
שפרונג יוסף, רחוב דוד המלך 11, בני־ברק
שפרכר יהושע, גני צבי, הדר־רמתיים
שפרכר מנחם, שכון מזרחי ה׳, בני־ברק
שקולניק (פיגנבוים) יונה, קרית אליעזר, בלוק ג/21, רחוב יואב, חיפה
שרקנהמר (פלאָשין) אסתר, רח׳ יבנה 7, תל־אביב

ת

תלמוד יצחק, רחוב השחר 5, תל־אביב
תמרי (טייטלבוים) קלמן, רח׳ סוקולוב 18, תל־אביב

Gartenhaus Stanley, 118-11 84th Ave. Kew Gardens 15, N.Y.

Ehrlich, Sam, 1425 Wythe Place Bx. N.Y., CY 3-8510.

Idelson, Lloyd David, 1577 Carroll St. Bklyn 13, N.Y.

Kraut, Martin, 250 E. Gunhill Rd. Bx. 67, N.Y.

ARGENTINA

Anmuth Israel, Rosario, Paraguay 2001.

Anmuth Samuel, Rosario,

Blank Israel, Rosario, Pte. Amelong 2440.

Faust Jacobo, Cap. Estados Unidos 3708.

Faust Marcos, Cap., Av. Quintana 24 p.2

Feigenbaum Osias y Ryfka, Cap., Luis Viale 170, 54-1143.

Gersten Isaac, Cap., Av. La Plata 2370.

Glesel Chaim, Rosario, Mendoza 1649 2p.

Glesel Enrique, Rosario,

Glesel L., Cap., Grivee 3649.

Gunzberg Fani, Rosario, Buenos Aires 2024.

Haas Ester, Rames Mejia, Bolivar 1035.

Kalter Solomon, Cap., Santa Fe 2117.

Knoll Jose, Cap., Terrere 1735.

Landau Marcos, Lanus, Salta 3486, 241-3276.

Libershuk Fanny, Cap., San Luis 3060.

Magenheim Jose, Cap., Uriburu 474 D. 5.

Magenheim Lemel, Cap., Escalada 869.

Meth Samuel, Lanus, Ferre 3558.

Reich Mendel, Cap., Corrientes 2311.

Parnes Leser, Cap., Hip. Yrigoyen 3150.

Seindenband Frida y David, Cap., Ferrari 410, p. 1 Dep. 7.

Sibzehner Julio, Concordia, R. Indarte 5, Entre Rios.

Silber Jose y Regina, Cap., Warnes 765.

Sternlicht Sabina, Cap., Washing1 ton 2162, Parnes

Stempel Eleazar L., Hilados, Lavalle 2168.

Szternheim Samuel, Cap., Sanabria 1799.

Wenger Gitel, Cap., Luis Viale 136, 54-5326.

Wenger Jose, Cap., Franklin 869.

Wenger Mordichai, Cap., Camargo 331.

Wenger Rachel, Cap., Ferrari 410.

Wichter Minde, Cap., Cucha Cucha 2879. Zellerkraut.

FRANCE

Bach Lea, 142 Avenue Ledrug-Rolin, Paris XI.

Estlein Getzel, 34 Bd. Riguet 50,

Feniger W., 19, Rue du 18 Juin, GAGNY Seine a Oise.

Gold Maks, Rio-Barbetta 10, Paris-E., 3.

Karpf (Alter) Hena, 11 Rue E-Vailant, leus, P.O.C.

Kerner Aron, 16 Rue Sainte Cecile, Paris 9E.

König Naftali, 4, Rue de Lodi, Le-Mans.

Mühlrad Samuel Dr., 29 Avenue Hoche, Paris.

Puderbeutel Joel, 116 Av. Simon Bolivar, Paris 19E.

Puderbeutel Leib, 14, Rue D'Atlas, Paris 19E.

ENGLAND

Buch Max, Vicoroy Court Prince Albert London Road N.W. 6.

Bier M., 10 Ashley Court Frognal Lane N.W. 3, London.

Rosmarin Eliazar, 17 Richmond Ave. Prestwich, Lang, Near Manchester.

Rosmarin Szalom, 17 Dobree Ave. Willesden 4227, London, N.W. 10.

Strum Abraham, 40 Sumatra Road, London, N.W. 6.

Unger A., 48, Arkw-Right Rd., London, N.W. 3.

BELGIE

Friedman Moses, 1, Rue Van Lerius, Anvers.

Friedman Israel, Ostenstras 50, Anvers.

Goldman Aron, 132 Avenue, Plantin Moret, U.S. Anvers

Kneler Moses, 93 Avenue de Belgique, Anvers.

Diamand H., California, 1917 Grest, Los Angeles U.S.A.

Fast Henry, 2849 San Marino, California, Los Angeles.

Fishbach H. 292 New Str. Brighton, Melbourne, Australien.

Hütter Selman, Rio de Janeiro, Zetenem 88/100, Brazil.

Kipper (Fass) Miriam 3729, Overview Rd., Baltimore 15 MD, U.S.A.

Lewin Isaac Rabbi, Dr., 258 River Side Drive, New-York 25, N.Y.

Mohl Abraham, 180 River Side Drive, New-York, N.Y. U.S.A.

Mühlrad Abbe, Stockholm-Hägersten 9, Sweden, P.O.B. 923.

Pshemish S., Rivington St. 202, New York, U.S.A.

Rubin Salom Rabbi, 902 Brady Ave. Bronx 62, N.Y., New-York, U.S.A.

Rokach Hersh Melech Rabbi, 5402-61 Ave. Brooklyn 4, N.Y.

Rosmarin A, 1704 W 35 Str. Chicago.

Sauer J. 1128 Tremaine Ave. Los Angeles 19 — California, U.S.A.

Shwarzman, 5728 Wyndal Ave., Philadelfia, 31, PA, U.S.A.

Stecher M., 9030 Linwood Ave., Detroit 6, MICH.

Stempel Oscar, 60 Barbican Rd., Ligvanea, P.O.W.Y., Jamaica.

Weinbach Abrahm, 1004 Michigan Avenue, Miami-Beach 39, Florida, U.S.A.

Reiss, Isidore, 9325 Kinkshyway Bklyn 12, N.Y., Di 5-4109.

Rosen, Michael, 377 13th St. Bklyn, 15, N.Y.

Rosenblum, Louis, 1237 Ave. Z. Bklyn, 35, N.Y., TW 1-3409.

Ross, Seymour, 2114 Neck Rd., Bklyn 21, N.Y., DE 2-1982.

Rubenfeld, Zelig, 1649 49th St. Bklyn, 4, N.Y., HY 4-7550.

Rubenfeld Max, 1649 49th St. Bklyn 4, N.Y., Hy 4-7550.

Rubenfeld, Naftale, 1649 49th St. Bklyn 4, N.Y., Hy 4-7550.

S

Sabul, Clerc, 285 Exeter St., Bklyn N.Y., SH 3-3499.

Sauer, Joseph, 2900 Barnes Ave. Bx 67, N.Y., OL 4-5096.

Sauer, Jacob, 30 Van Ness Terrace Maplewood, N.J.

Sauer, Max, 21-30 79th St. Jackson Heights, L.I.

Sauer, Morris, 107 W. 86th St. N.Y.C. 24, EN 2-6201.

Sauerhaft, Benjamin, 575 E. Grand St. N.Y.C., CA 8-8304.

Sauerhaft, Sam 550 J. Grand St. N.Y.C., Or 3-1763.

Schantz, Abe., 217 Quentin Rd. Bklyn 23, N.Y., NI 3-3963.

Schantz, Mrs. Celia, 1305 Sheridan Ave. Bx. 56, N.Y., JE 6-3073.

Schipper, Aaron, 2090 Barner Ave. Bx. 62, N.Y.

Schipper, Sam, 61 White Oake St., New Rochelle, N.Y. NE. 3-8082.

Schipper, Harold, 2095 Creston Ave. Bx. 53 N.Y., Je 6-1751.

Schmittlinger, David, 63-60 98th St. Rego Fark, L.I., PR 2-1856.

Schmuckler, Joseph ,21-25 34th Ave. Long Island City, RA-8-2917.

Sheldon, Max, 964 49th St. Bklyn 19, N.Y., EV 8-9119.

Alexander, Samuel, 97-10 62nd Drive, Forest Hills, L.I., TW 7-3774.

Schmuckler, Sidney, 908 Driggs Ave. Bklyn 11, N.Y., EV 4-7052.

Schwefel, Harry, 1750 Davidson Ave. Bx. 53, N.Y., TR 8-8380.

Schwefel, Mrs. Rose, 82-39 209th St. Hollis L.I., OL 8-4778.

Seligman, Artur, 80 Brandt, Place Bx. 53, N.Y. LU 3-8399

Shapiro, Mrs. A., 659 Leffert Ave. Bklyn N.Y., SL 6-4524.

Shapiro, Fred I., 472 Empire Blvd. Bklyn 25, N.Y., RY 3-1905

Silverstein, Arthur, 20 Roberta Lane, Commack, L.I.

Silvers, Irving, 610 Warning Ave. Bx, N.Y.C., Tu 2-3504.

Solomon, Hernam, 141-25 Northern Blvd., Flushing, L.I.

Spergel, Julius, 457 F.D.R. Drive N.Y. 2, N.Y.

Spergel, Max, 590 Parkside Ave. Bklyn N.Y., IN 2-5553.

Spergel, William, 2910 Eroux Park East Bx. N.Y.

Steinlauf, Mrs. Hyman, 1746 President St. Bklyn N.Y., PR 3-2075.

Stutzel, Mrs. H., 873 45th St. Bklyn N.Y.

Stutzel, Jack, 235 E. 22nd St. N.Y.C., 10, MU-6-8691.

Stutzel, Leon, 1521 Sheridan Ave. Bx. 57, N.Y.

Specht, Abraham, 806 Midwood Bklyn N.Y.

Szpalter Pinchas, 1647, Union Str. Bklyn, N.Y.

T

Tackler- Now is Mrs. J. Tell, 68-63 108th St., Forest Hills N.

Thaler, David, 65 Arden St. N.L.C. 34, WA 5-5235.

Traum Bluma Max, 2055 Grand Concourse, Bronx 53.

Trompeter, Harry, 245 E. 34th St. Bklyn N.Y., IN 2-0737.

Trompeter, Mrs, Rose, 10 Ave. P. Bklyn N.Y., CL 9-8662.

Tanz, Max, 1229 117th St. College Point, L.I.

Turtletaub, Ben, 265 E. 194th St. Bx. N.Y., CY 5-1223.

Turtletaub, Oscar, 2839 Valentine, Ave. Bx. N.Y., LU 4-0042.

V

Volkenfeld, Mrs. Aaron, 198 Wilson St. Bklyn N.Y., EV 7-6578.

W

Weiden Mrs. Rose, 670 West End Ave. N.Y.C., 25 TR 3-3626.

Weissman, Samuel, 1228 Euclid Ave. Miami Beach 39, Florida.

Welt, Mrs. A., 437 Kingston Ave. Bklyn 25m N.Y., PR 4-5096.

Welt, Louis, Mrs., 2060 74th St. Bklyn 4, N.Y., BE 6-6034.

Wiener, Samuel, 83-15 98th St. Woodhaven 31, Queens, N.Y., VI 6-9109.

Wurmm Mr. S. William, 1770 Story Ave. N.Y., 72, N.Y.

Z

Zawada Mrs. A., 2894 W. 8th St. Bklyn 24, N.Y., ES 3-2192.

Zucker, Marcus, 340 East Olive St., Long Beach, L.I., LO 6-9843 J.

Nussen, Solomon, 371 Vermont St., Bklyn N.Y., EV 5-5679.

Bealick, Louis, 2192 Morris Ave. Bx. 53, N.Y.

Fischler, Irving, 643 Southern Blvd. Bx 55, N.Y.

Zellerkraut, Joseph, 230 Rochester Ave. Bklyn 13, N.Y., SL 6-3272.

Rothstein, Samuel, 79-19 269th St. New Hyde Park, L.I.

Schantz, Kennith, 1597 Hannington Ave. Wantagh, L.I.

Specht, Joseph, 33-26 92nd St. Jackson Heights, 72, L.I., Tw 9-3805.

Lewenbraun, Abraham, 485 Ocean Ave. Bklyn N.Y., BU 2-2460.

Goldstein, W.J., 570 W. 193rd St. N.Y.C., WA 3-0749.

Goldstein, Henry, 739 Arnow Ave. Bx. 67, N.Y.

Gottdank, Abe., 1937 78th St. Bklyn, 14, N.Y., BE 6-7556.

Geber, Michael, 1170 Linnoln Pi. Bklyn N.Y., PR 2-1858.

Greenfield, Jacob, 135-10 Grand Central Pkway, Jamaica, 15, N.Y.

Greenberg, Mrs. Anna, 3045 Brighton 3rd St. Bklyn 24, N.Y., SH 3-0775.

Greenberg Julius, 59 First Ave., Spring Valley, N.Y.

Greenman, Harry J., 241 Central Park West, N.Y.C.

Greenman, Jack, 45 Sutton Pl. South N.Y., 22, N.Y., EL 5-6189.

Grossman, Martin H., 65 Second Ave. N.Y.C., Gr. 5-4292.

H

Heiberger, Charles, 903 Lenox Rd. Bklyn. N.Y. HY 8-6132.

Hitter, Mrs. Sam, 1902 E. 18th St. Bklyn 29 N.Y. ES 6-3177

Horn, Mrs. N., 2738 Henry Hudson Pkway, Manhattan, N.Y., Ki 8-1369.

Hornick, Isidore, 276 E. 95th St. Bklyn 12, N.Y.

J

Jacoby, Mrs. Augusta, 10 Midwood St. Bklyn 25, N.Y.

Jaffe, Jack L., 215 E. 164th St. Bx. 56, N.Y., JE 7-0113.

K

Kagle, Mrs. Rose, 598 W. 191 St. N.Y.C. 33, WA 7-9590.

Kagle, Leo Dr., 598 W. 191 St. N.Y.C. 33, WA 7-9590

Kestecher, Benj., P.O. Box 52, Woodbourne, N.Y.

Kestecher, Phillip, 1175 Walten Ave. Bx. 52, N.Y., JE 7-6763.

Kestecher, Sam, 385 S. 5th St. Bklyn 11, N.Y., EV 8-1633.

Klaristenfeld, Harry Mrs., 340 E. Beech Long Beach, L.I., GE 1-2643.

Kneitel, Mrs. L., 3821 Maple Ave. Bklyn 24, N.Y., ES 2-1082.

Knispel, Charles, 345 W. 55th St. N.Y.C. 19, CL 6-0426.

Knopf, Jacob H. 151-32 27th Ave. Flushing 54, N.Y.

Krug, Mrs. Irving, 222 W. 233 rd St. N.Y.C., KI 6-4403.

Kubert, Joseph, 575 S. Grand St. N.Y.C., OR 3-1968.

Kurzer, Leon, S. 323 W. 80th St. N.Y.C. 24 EN 2-0221.

L

Langsam, Mrs. Hyman, 105 Havemeyer St. Bklyn N.Y., ST 2-0776.

Laufer, Morris Mrs. 776 Crown St. Bklyn 13, N.Y., HY 5-1141.

Lebowitz, m. J., 87-40 Frances Lewis Blvd., Holliswood, L.I., SP 6-4806.

Leffak, Jack, 451 Kingston Ave. Bklyn 25, N.Y., SL 6-7161.

Leiner, Abraham, 33-44 Junction Blvd., Jackson Heights, 72, L.I. N.Y.

Lieblich, Mrs. L., c/o Harry Love, 1555 N. Bronson Ave., Hollywood, 28, Calif.

Lilian Mrs. Charles, 20 Gurney Terrace Fair Lawn, N.J.

Lipert, Adolph W., 2625 East 13th St. Bklyn 35, N.Y.

Lipinsky, Philip, 615 Lenox Ave. Miami Beach, 39, Fla.

Lipshutz Isaac, 2028 Grand Concourse Bronx 52, N.Y.

Lorberfeld, Chaim Mrs. 130-07 228th St. Laurelton, L.I., LA 7-5622.

Lorberfeld, Jack, 3915 Orloff Ave. Bx. 63, NY.., L KI 6-8238.

Lipshutz, Isaac, 2028, Grand Concourse Bronx 52. N.Y.

Lippman, Samuel, 181 Beach 140th St. Belle Harbor, L.I., NE 4-5540.

Lowenbraun, Mrs. Esther, 201 Linden Blvd. Bklyn 26, N.Y., BU 7-3769.

Lowenbraun, Louis, 177 Beach 134th Bklyn N.Y., NA 8-5283.

Lowenbraun, Louis, 177 Beach 134th St. Belle Harbor, L.I., Bu 4-5976.

M

Malter, Nathan, 130 Martense St. Bklyn 26, N.Y., BU 7-3717.

Marder, Mrs. A., 1347 Morris Ave. Bx. N.Y.

Marder, Mrs. Ed. c/o Markellos, 2201 Paseo Del Mar, East View, Calif.

Merzil, Benj., 2999 W. 29th St. Bklyn 24, N.Y., Co 6-5547.

Mintz, Sol, 100 E. 51th St. Bklyn 3, N.Y., PR 8-4744.

O

Offner, Arnold F., 800 Ocean Parkway Bklyn 30, N.Y., UL 4-1817.

Orgel, Mrs. J., 1060 Hunter Ave., Valley Stream, L.I.

P

Padower, Arnold, 1262 Noble Ave. Bx. 60, N.Y., TI 2-1766.

Padower, Hugo, 1262 Noble Ave. Bx. 60, N.Y., TI 2-1766.

Padower, Joseph, 1270 Noble Ave. Bx. 60, N.Y.

Perlmuter, Leonard, 7920 Foster St. S.E., Washington 28, D.C.

Perlmutter, Abraham, 2830 Grand Concourse Bx. 58, N.Y., SE 3-2446.

Perlmutter, Mrs. Bessie, 1027 44th St. Bklyn 19, N.Y., GE 8-6773.

Pinkus, Max, 245-46 Crescent Bellerose, L.I. Fieldstone 7-2508.

Price, William, 320 Ave. N. Bklyn 30, N.Y., ES 5-1409.

R

Rabinowitz, Sidney, 192 E. 3rd St. N.Y.C.

Rauch, Mrs. David, 1020 Neilson St., Far Rockaway, N.Y.

Rauch, Mrs. Jean c/o Weinberger, 1990 Elles Ave. Bx. N.Y.

Rauch, Sam c/o Leon Rauch, 9608 57th Ave. Corona, 88, N.Y.

ADDRESSES OF LANZUT JEWS

כתובות של יוצאי לאנצוט

A

Adler, Mrs. Celia, 495 Columbia St., Bklyn, N.Y.

B

Bader, Louis, 2090 E. Tremont Ave. Bx. 62, N.Y., Underhill 3-5315.

Bleiberg, Leo, 1212 Grand-Concourse, Bx. 56 N.Y. JE 7-1766.

Blitzer, Jack, 2285 Ocean Ave. Bklyn, N.Y.

Blitzer, Sigmund, 3052 Brighten 5th St., Bklyn, 24, N.Y., SH 3-1295.

Brand, Murray B., 218 W. Chester St., Long Beach L.I., Ge 15071.

Brandt, Nathan, 9801 Ave K. Bklyn, 36, N.Y., RN 3-1540.

Bronstein, Mrs. S., 25 Central Park West N.Y., N.Y.

Buch, Charles, 1215 Grand Concourse, Bx 56, N.Y., JE 8-9094.

Buch, David 760 Grand Concourse Bx 51, N.Y., ME 5-4995.

Buch, Louis, 1100 Venetian Way, Miami Beach, Florida.

Brandt, Sidney J., 959 Greenfield Rd., Woodmere, N.Y.

Buch, Sidney, 2932 Beach Channel Drive, Far Rockaway, N|Y., GR 1-5746.

C

Cannon, Mrs Charles, 7402 21st Ave. Bklyn 4, N.Y.

Cohen, Archie A., 194 Riverside N.Y.C., RI 9-0320.

D

Deutsch, Dr. A., 309 W. 104th St., N.Y.C., RI 910320.

E

Erenstoft Dr. Abraham 152 Tapscott St., Bklyn 12, N.Y., PR 3-1200.

Erenstoft, Mrs. Nathan, 152 Tapscott St., Bklyn 12, N.Y., Pr 3-1200.

Erenstoft, Mrs. Josephine, 824 Crown St., Bklyn 13, N.Y.

Epstein, Fred, 993 Carroll St. Bklyn 25, N.Y.

F

Flaschen, Morris, 2245 Ocean Pkway Bklyn 23, N.Y. ES 5-8935.

Flaschen, Samuel, 377 Winona St., Park Forest, Ill.

Fliegel, Abe., 67-31 Kissena Blvd. Pomonok Houses, Flushing 57, L.I., 01 8-4089.

Fliegel, Manny, 662 Wyona St., Bklyn 7, N.Y., NI 9-1227.

Fliegel, Sidney, 2125 Rockway, Bklyn N.Y. CL 1-4425, BEDING 14.

Flur, Harry, 99-40 63 Rd. Rego Park 74, L.I., MO 9-1684.

Flur, Mrs. Katie, 98-09 64th Rd. Forest Hills, L.I., TW 6-4156.

Flur, Nat, 98-09 64th Rd. Forest Hills, L.I., TW 6-4156.

Flur Mrs. Max, 200 Corbin Place Bklyn 35, N.Y.

Fortgang, Mrs. Irving, 4089 Ocean Ave. Bklyn, N.Y., DE-2-92.

Fortgang Mrs. Rebecca, c/o L. Marder, 45 Sutton Pl. S. N.Y. 22.

Frazin, Mrs. L., c/o Fadower, 1262 Noble Ave. Bx. N.Y.

Fried, Isidore, 845 Washington Ave., Miami Beach, Ela.

Frieder, Morris, 2776 Claflin Ave., Bx. 68, N.Y., Ki 6-2374.

Friedman, Mrs. Max, 1577 Carroll St. Bklyn 13, N.Y., PR 2-2673.

Friedrich, Morris, 20 E. 18th St., Bklyn 26, N.Y., UL 6-2450.

Freed, Bernad, 3001 W. 29th St. Bklyn 24, N.Y., CO 6-5547.

Fuchs, Abraham M., 73-15 69th Rd. Middle Village, L.I., DA 6-3824.

Fuchs, Max., 1600 St. Johns Pl. Bklun 33, N.Y.

G

Rev. Gartenhaus, Louis, 1315 East 56th St. Bklyn 34, N.Y., CL 8-9130.

Gartenhaus, Max, 451 Kingston Ave. Bklyn 25, N.Y., SL 6-7161.

Gartenhaus, Louis, 215 E. 197th St. Bx 58, N.Y., FO 5-3510.

Gartenhaus, Sidney, 58-25 251th St. Little Neck, 62, N.Y.

Gerstein, Mrs. Dave, 786 E. 182nd St. Bx 60, N.Y.

Gilbert, Bernad, 30 Fleetwood Ave. Nt. Vernon, N.Y.

Goldblatt, Benj., 551 Rosedale Ave. Bx. 59, N.Y.

Goldfard, Mrs. Morris, 3060 Ocean Ave. Bklyn 35, N.Y., SH 3-3110.

Goldfarb Dr. Saul K., 3050 Ocean Ave. Bklyn 35, N.Y., SH 3-3110.

Goldstein, Benj, 67 Lee Ave. Bklyn 11, N.Y., EV 8-4420.

Goldstein Bennj. A., 850 E. 31th St. Bklyn 10, N.Y.

Goldstein, Jack, 3231 76th St. Jackson Heights, N.Y., HA 4-1159.

Goldstein, Moses, 513 Hegeman Ave. Bklyn 7. N.Y. CL 7 3594

Goldstein, Mrs. Nathan, 756 Saratoga Ave. Bklyn., N.Y., HY 5-5528.

NOAH ZEVULONI

RESTORATION OF THE SYNAGOGUE *

The famous synagogue of the Lanzut Community in Poland, which was so badly damaged by the Nazis when they destroyed the local community, is to be restored just as it originally was. However, it will serve in future not as a synagogue but as a local Jewish museum, according to the Polish Press.

The proposal to restore the synagogue and use it as a Jewish Museum was made by Dr. Wladislaw Balicki, the Lanzut Municipal physician, together with the head of the Cultural Department of the National Council of the Rzeszow District, Mr. Jan Mical. The Council has contributed 200,000 zloty to the purpose. The original plans for the synagogue as prepared in the 19th Century by the artist Z. Fogel were found in the Archives of Warsaw University, and the restoration is to take place according to them. The Polish Government has allocated a sum of 124,000 zloty for the suitable ornamentation of the Museum, and all the wall shields which had been obliterated will be restored by outstanding artists.

Dr. Balicki has collected many of the ritual objects which were formerly in the synagogue and were scattered everywhere. These include a Pentateuch with the Seal of the Local Court to the effect that Jews used to swear on it when they came to give evidence. Festival prayer books printed in 1794 have also been found, as well as several volumes of the Talmud in whose margins scholars noted various novellae of their own, and which also bear the signatures of famous Rabbis.

Dr. Balicki was asked why he has been so insistent on the establishment of a Jewish museum in this spot, where not a single Jew remains. He explains that his purpose is to ensure that the traces of the dreadful and wanton crimes perpetrated by the Germans against the Jewish people, and particularly against the local Jews, should not be obliterated. Many of the Jews of Lanzut were his personal friends. In addition there was a state of friendship lasting many centuries between the local Poles and Jews. Above all, the traces and marks of Jewish life in Lanzut which lasted for so many centuries must not be allowed to vanish. Mr. Jan Mical, Chairman of the local District Cultural Council, has appealed to all who have any objects which were once in the synagogue to restore them to the new Museum. In particular he requests the return of the two famous Menorahs which rose above the roof of the synagogue, and which were looted by the Nazis. He knows that they never left the district.

* "Herut" daily, P. 5, 30.8.1963

alone with our townsfolk. The voice of the Cantor sets the heart quivering as he sings the "El Male Rahamim".

Here we can feel the martyred souls of our fathers, our mothers, our sisters and our brothers, our kinsfolk and all our congregation.

These throbbing hearts are at one with all that was Lanzut. None can describe the broken tremulous starting, the sighs, the muffled weeping, the prayers and hopes of our martyrs when their hearts gave way within them... Their moans and entreaties mounted aloft. My heart tells me that in their last moments our holy martyrs were clinging to us.

We wonder and we wonder. Why were they uprooted and not permitted to pluck from the Tree of Life? And why were we not allowed to aid them?

Surely their blood cries out aloud to us. Earth, cover not their blood.

Hayyim Levanon (former Mayor of Tel Aviv) speaking at a reception for the guests, Eliezer and Inga Stempel of Argentina and Isaiah Stempel of Jamaica.

We go back to those lovely years when we were young, when we dreamed our dreams in spite of the menace all around. A quiver passes through us as we remember how the Zionist Movement spread, and the days when we went wandering along the avenues of Count Potocki's estate... The landscape fired our imagination and we enriched our souls with ideological conversations...

We used to debate with youthful zest and forgot all the daily trouble and the marks of Jew-hatred which clouded Lanzut life. Yearnings for redemption throbbed within us, and we were aware of everything that took place in Eretz Israel. We used to compete in raising funds for the Jewish National Fund, for the Keren Hayesod, for the "Wall and Tower" settlements. We preened ourselves with our Zionist activities. We studied Hebrew, we acted Hebrew plays. We held meetings and gatherings and wonderful Sabbath-day celebrations. All of these together gave us the strength to stand firm with an unflinching spirit.

How old were we then? Sixteen or seventeen in all.

We see how thin our ranks have grown and sadness spreads among us... Where are all those fine-looking and upright brothers and sisters of ours?

Like us they were, imbued with the values of the Zionist Movement. They yearned and longed for the Land of Israel. They were full of energy and enthusiasm. We remember them as they streamed to the railway station to accompany us when we left for Eretz Israel — those whose youth was cut off betimes, those who went down living to the grave...

I seek in vain here for any neighbour from our courtyard, that lively Jewish courtyard which was surrounded on all four sides by houses standing as close together as a wall.

It is hard to accept the fact that the pulse has ceased to beat there. The very spirit grieves... There was the Sukkah in the courtyard with the candle-light glowing within, the narrow lattices in the attic, the cellar, and those firm stout walls against which stood the bookcases with all the volumes of the Talmud standing side by side in array... The windows with their broad tops and sills, the gateway with the iron bar that closed it. That was the courtyard which was breached and polluted and whose inhabitants were led away.

There is one other person left from the street. I look round at those of us who survived. There is a dimness in the light of their eyes. They went through the war with the martyrs of my own family, my gentle sisters who carried their babies on their arms when they departed.

They passed through years of anguish and all kinds of misfortunes. Their world crashed around them. Yet here is the wonder. Their wrinkles are not different from the wrinkles of those who never drank from the goblet of Nazi venom. And how strong the "Teheran children" are! They have become part and parcel of life here and it has given them something of its own beauty and grandeur. There is a Sabra liveliness about them. They have taken root well and have done well.

Yes, here sadness and gladness are mingled. The little congregation of Lanzut with all its many aspects — yet one flame flickers in all our hearts — to keep faith with the Jewish town that is no longer there...

One clings to the other, with word, with glance and gaze; deep in the memories of youth or the horrors of war, the memory of neighbours, of everyday affairs and communal and Zionist life.

The moved crowd who were standing round about the entrance begin to make their way into the hall. Our eyes seek the one unresting soul who all these years has been knitting us together. He was one of the first who left Lanzut for Eretz Israel; dreamy Misha, with his poesy and talk of love. When he came he looked to the future. Now he looks back at the past, toiling at it, this way and that. He makes his way into Lanzut life in all its streams and manifestations, and brings back whatever can be brought back and saved.

He has not changed. Brought up in the Shomer Hatzair Movement, he now fiinds his place in the world of Hassidism. He identifies himself with our town of Lanzut through every sinew and vein that is him. He goes from house to house, completely forgetting himself. He is immersed in his holy task, devoted to his purpose; for some higher Providence has selected him to be the emissary of our community, and preserve the memory of the Holy Congregation of Lanzut.

Silence reigns. There is some mystic inner self-preparation, as though we were going to a funeral. Tears are shed. Our eyes rest on the black letters and the burning memorial lights.

Sorrowing and bowed of head each of us stands

DEVORAH TUCHFELD (Lipshitz)

FAREWELL FOREVER — YEAR AFTER YEAR

Year by year those who are left of our community gather in the hall of the Bet-Hachaluzot here in Tel Aviv. We are drawn together as though by hidden threads, some from near and some from afar; to that spot where we can meet again.

At the entrance we congregate in little groups. Some of us block the pasage-way to the pavement, standing bunched together and talking in low voices. A whole torrent of memories seems to pour through us when we see one another. As we chat together and gradually move round and round, anyone might think that we are swarming like bees in a hive. There is a mellow melancholy in passing these groups, pausing a while here and there, looking at one another and stopping to listen. The fragmentary phrases and the interwoven gazes and glances seem to weave a tapestry of bygone scenes — the cradle, the courtyard, the street, the market, Sabbath nights, Festivals, the whole range of Jewish life...

Here come a pair of old folk. His beard is white and he wears a black hat, while she still has the old-fashioned wig. Slowly they approach together. My soul quivers and warmth passes through me. Surely they stand for my own parents, and for all our holy and martyred congregation!

The fathers with their beards and the mothers in their kerchiefs — they did not caress us and show us their love in the parks or streets of Lanzut. But we knew the warmth of their embrace. We lay in wooden cradles on mattresses of fresh straw and slept the sweet sleep of infancy, while they gently rocked us with their feet...

And which of us did not enjoy playing with the hair-pins that were stuck in our mothers' wigs? And if they damaged the fine mesh on which the wig was built up, mother's eyes were as gentle and forgiving as ever. Her patient lips taught us, from our very infancy, to recite the "Modeh Ani" of the Morning Prayers and the "Shema Israel" which every Jew confesses. And there was always understanding for our mischievousness.

Other eyes pass over me and move on to other folk here. I look back at them, and so we gaze at one another. In me still they see the granddaughter of Zissele the Scribe. In our eyes we still exchange the light of youth. They and I alike immerse ourselves in the sea of memories.

Here is Father wearing Tallit and Tefillin. I see the embroidered silverwork in the part of the Tallit that covers his head, and the black straps wrapped in symmetry round his arm. How that ancient glory is impressed on my memory And here and now I make my way back to the "Apikorsim" (free-thinkers), as our fathers called them. By our present standards they are the most aristocratic of our Elders. Their faces are seamed and wrinkled. Years of toil and the struggle of existence have set their seal upon them. Life in Eretz Israel has, one might think, erased all the characteristics of our little Lanzut. They look different. For these, who gather here, rebelled against the Exile many long years before the Catastrophe began. They came here thirsting for new life. They struggled hard. They took root and fulfilled their purpose of shaping themselves, while they built what had to be built...

Were they granted a special sense of what was to come? Was that what brought them here? Or was it the hand of Providence which chose them to serve as the emissaries of our community?

They passed through the broad-shouldered ranks of the Poalei Zion, Freiheit, Hashomer Hatzair. They were the fine and delicate youngsters of the Mizrahi, of the Noar Tzioni and Akiva. The girls belonged to Wizo and the Benot Yaakov.

Our hair is no longer black. It has faded or vanished in the case of the men. Among the women it is turning silver and white.

Lanzut folk in all parts of the world. Many townsfolk in other countries have recently been visiting Israel, and make their way to the Association. There is always common interest in activities of the Association and the steps to commemorate the community.

The following founders of the Lanzut Association have not lived to see the full achievement of our enterprise: Hayyim Hebenstreit, Samuel Greisman, David Har, Moshe Yona Flashen, Dr. Julius Weissman. The following members have also passed away: Rabbi Jacob Hurwitz, Mordechai Paster, Samuel Zavada, Gedalia Engelberg, Wolf Katz, Rachel Greisman, Abraham Katz and his wife, Melech Kesten, Abraham Felner, Mirel Gottesman, Abraham ben Anshel Katz, Michael Shiffer, Israel Lipshitz, Joshua and Rachel Kornblau, Ephraim Kornblau, Mendel Goldman, Feige Stempel, Moshe Mond, Yehezkel Teitelbaum, Joseph Shpons, Golda Stoser, Devora Regenbogen, Zlata Langsam.

The Association of Lanzut Jews in Israel, like all other associations of sons and daughters of destroyed communities, is a historic phenomenon reflecting the epoch during which European Jewry was overwhelmed and destroyed and the State of Israel came into being.

As a public phenomenon the Association has carried out and will carry out the function of a link with the destroyed past, salvaging all that it can of its values from the abyss of forgetfulness, for future descendants of Lanzut in Israel and the Diaspora.

From left: Rabbi Shalom Rubin, Mrs. Hana Rubin, Michael Walzer, Rabbi Zvi Elimelech Shapiro. (Taken while the Rabbi and his wife were visiting Israel)

MICHAEL WALZER

ASSOCIATION OF LANZUT JEWS AND ITS BRANCHES IN ERETZ ISRAEL

Before the Second World War it was not the practice for newcomers to Eretz Israel to organise themselves according to their towns of origin. The concept of "landsmanschaft", which comes from the American Jewish lexicon, was alien in this country where the idea of the merging and fusion of the different exiles has always been fostered and encouraged. But the situation changed entirely with the outbreak of the Second World War, whose flames devoured the roots of Jewry in Poland as in the whole of Europe. Poland suddenly became a kind of vast auto-de-fe for all European Jewry.

It may be said that the people from Lanzut belonged to those groups which did not sit with folded hands. They were among the first groups of "townsfolk" who organised themslves here to aid their needy brethren and save and rescue the war refugees among them. No sooner was the Organisation established here than contacts were set up with the other organisations in America, Argentine, France, Belgium, Brazil, Cuba, Jamaica, Switzerland, Australia and England.

The Association of Lanzut Jews in Israel was established in 1943 and its first committee included: Rabbi Jacob Hurwitz, Israel Herzberg, Dr. Nathan Kudisch, Dr. Julius Weissman, David Har, Haya Katz, Moshe Milrad, Zalman Yasem, Hayyim Kesztecher, Moshe Estlein, Isaac Tzelner, Shmuel Kesztecher, Penina Popiol, Nehama Sauerhaft, Hayyim Hebenstreit, Samuel Greisman and Michael Walzer. In the course of the years, the activities of the Association have changed together with its principal organisers; a fact which has left its mark on practical work. Some of the original active members have passed away without being privileged to see the fruits of their work. Their memory and labours are reflected in this Lanzut Volume.

At the Inaugural Meeting of the Lanzut Association in Eretz Israel those present all made financial contributions to help the refugee townsfolk in Russia. The meeting also fixed a regular payment to be made by all those originating in the town. When the war came to an end and many Jews gathered in the city of Wroclaw in Poland (formerly Breslau), we gave help to the refugees from our city. Following the establishment of the State of Israel and the massive immigration to the country the tasks of the Organisation changed. In addition to social aid to those who needed it, problems of absorption and constructive assistance emerged, together with the need for guidance and good advice. Finally steps to preserve the memory of the city emerged as a characteristic task of the Association.

The Lanzut Association soon began to engage on this task, and can now present this considerable achievement of the "Lanzut Volume". It is the work of two sons of the town, aided by a number of other individuals from Lanzut in Israel, and assisted by the Lanzut Association in U.S.A. and a number of individuals in the Dispersion.

The commemoration of Lanzut in Israel has assumed several forms. In 1951 it was decided to plant the "Lanzut Wood" consisting of a thousand and fifty trees in the Martyrs' Forest, and to establish a monument there. The 21st of Ab has been fixed as Memorial Day for the martyrs of our city, for it was on that date in 5702 (3rd of August 1942) that the great expulsion took place to Palkinia village, where the remaining Jews of Lanzut were gathered together and exterminated.

Together with "Yad VeShem" we have registered the Lanzut Martyrs in the "Dapei Ad" (Eternal Pages).

The major act of commemoration is the present "Lanzut Volume" edited by the following Committee: Michael Walzer and Dr. Nathan Kudisch. The Financial Committee: The late David Har, Chairman; Shalom Buch, Michael Fast, Pinhas Goldman, Debora Lipshitz. The Audit Committee: Zvi Landau (chairman), Joshua Kesten and Penina Popiol.

At the meeting of our townsfolk held in 1960 an Israel Council of thirty-three members was elected. The consolidation of the Association has led to close social life between the townsfolk, and contact with

nevolent Association. This is also the peak of my ambition, for as charter member of the organization, it has befallen me to carry out the precepts of the organization, that of accomplishing everything I have undertaken.

In my constant and continuous association with the other members of the Banquet Committee the conviction has strongly been confirmed in me that our brothers, individually and collectively, are at all times ready and willing to give their time, money and energy in order to further the interests and to assure the success of all the Society's undertakings.

I take this opportunity of thanking you all for your whole-hearted cooperation and I sincerely hope that in the near future we shall all of us again be assembled in a similar festivity and it is my urgent wish that our organization continue to a happy and permanent existence.

BENJAMIN GREENMAN
Chairman of Arrangement

Ladies and Gentlemen.

It is my sincerest wish that our Society may hold many gala occasions like the one this evening, and it should have a LONG and PROSPEROUS existence.

LOUIS STUTZEL
Treasurer

Upon the completion of five decades of Benevolent service, the Lanzuter Benevolent Association has come here to-night to regale and enjoy the festivities. The Golden Anniversary Committee extends a hearty and most cordial welcome to all who have come to celebrate with us to-night.

It is my zealous desire and hope, our efforts may be rewarded by your complete enjoyment of the festivities arranged for you by our committees, and that your participation in the merriment will be of continuous pleasure.

May I at this time, extend my sincere appreciation and thanks to the members of the Golden Anniversary Committee, who have tirelessly exerted every effort to assure the success of this eventful evening.

JACOB FLASCHEN
Chairman of the Banquet Committee

Ladies and Gentlemen,

With joy and pride, I greet you this evening. I hope you will all have a very pleasant time.

It is my prayer that we all be gathered again to celebrate the Golden Wedding of our Society, at which time I hope to aid in the arrangement of the gala occasion. I am sure the combined efforts of all the members will further the success of our glorious Verein.

Again, wishing you a happy and entertaining evening, I am yours

LOUIS ROSENBLUM
Secretary of the Lancuter Verein

My dear Mr. Bronstein,

The Ambassador desires me to thank you very much for kindly inviting him to the Golden Anniversary of the Lanzuter Benevolent Society to be held on January 15, 1939, at the Commodore Hotel in New York City.

The Ambassador deeply regrets that previous engagement make it impossible for him to attend this anniversary, and he has requested me to extend to you his best wishes to Mr. Louis Tanz, the founder and organizer of your Association and its present president, as well as for the further successful continuation of the splendid work carried on by your Association.

Yours sincerely,
For the Ambassador:
M. BUDNY
Attache of Embassy

Dear Friends:—

I deem it a particular honor to have been accorded the privilege of publicly voicing my sentiments to my beloved friends through the channels of this Banquet Journal.

As a member of the younger element, I am proud to say that my accomplishments are indicative of the diligent work that can be put forth by the sons and daughters of our members. Not only have I been Secretary of the Banquet Arrangement Commitee, but I am now the Secretary-elect of the organization.

My sincere wishes are extended to all here to-night and it is my greatest hope that each and every one of you will help towards the permanent establishment of the Lanzuter Benevolent Association by constant participation in its activities.

ABRAHAM GARTENHAUS
Sec'y of Arrangement Committee

We have continued the good work at all times. The spirit of 1889 became stronger from time to time; that is in Love, Respect, Friendship, Charity and Benevolence—and this is the history of our past.

And now my dear young friends, the history of the Future is in your hands.

Ladies and Gentlemen:

I give you my heartiest greetings at the thirty-fifth anniversary of the Lancuter Unterstutzung Verein of which I have the honor of being the chairman of the Arrangement Committee.

Words cannot express my feelings to see you all assembled tonight with your sons and daughters to celebrate our great success which was made possible only thru the faithful efforts of the Arrangement Committee together with your united cooperation.

To have the honor of greeting my fellow-officers and brothers is indeed a great privilege and it will remain deep in my heart forever.

Wishing you all a pleasant and entertaining evening, I am yours,

MAX KRUG
Chairman of Arrangement Committee

Ladies and Gentlemen:

With pride and joy do I come to greet you at your thirty-fifth anniversary, which I hope you will find very pleasant and entertaining.

As I quote these words, my mind goes back to the time when this organization was merely a stripling and I vision the hard work the officers and members went through to cause it to attain the great heights which it has today arrived at. When I think of the enormous brotherly aid given by this glorious society, I feel very proud to be called a member of the Lancuter Unterstutzing Verein.

A good many organizations of this kind have been formed but few have survived. Ours is a *success* only because of the endurance, intelligence and good-will of our offices and members.

In closing my greeting, sisters and brothers, I wish you all an enjoyable evening and I hope to see you at our next anniversary.

HERMAN B. OFFNER
Ass't Chairman of Arrangement Committee
OUR TREASURER

Dear Sisters and Brothers:—

I am very thankful to you for the honor you have bestowed upon me, that of choosing me president at this Fortieth Anniversary of our organization. With your cooperation, I have been able to carry out the fundamental ideals of Brotherly Love, Charity and Benevolence. These ideals which were laid down by our organization in the year 1889, have grown greater with the advancing years.

It is my earnest wish and desire to be able to continue to do my share toward keeping our Lanzuter Benevolent Association, the successful organization that it has become.

With the hope that such occasion as this will occur for many years to come.

I bid you all welcome.

CHARLES BUCH, *President*

Dear Friends:

It gives me extreme pleasure to be present here tonight celebrating with you our Fiftieth Golden Anniversary. I appreciate the honor conferred upon me by our worthy President Louis Tanz, in appointing me Chairman of the Journal Committee. I look forward to serve under him again at our 75th Diamond Anniversary.

SOL BRONSTEIN
Chairman Journal Committee

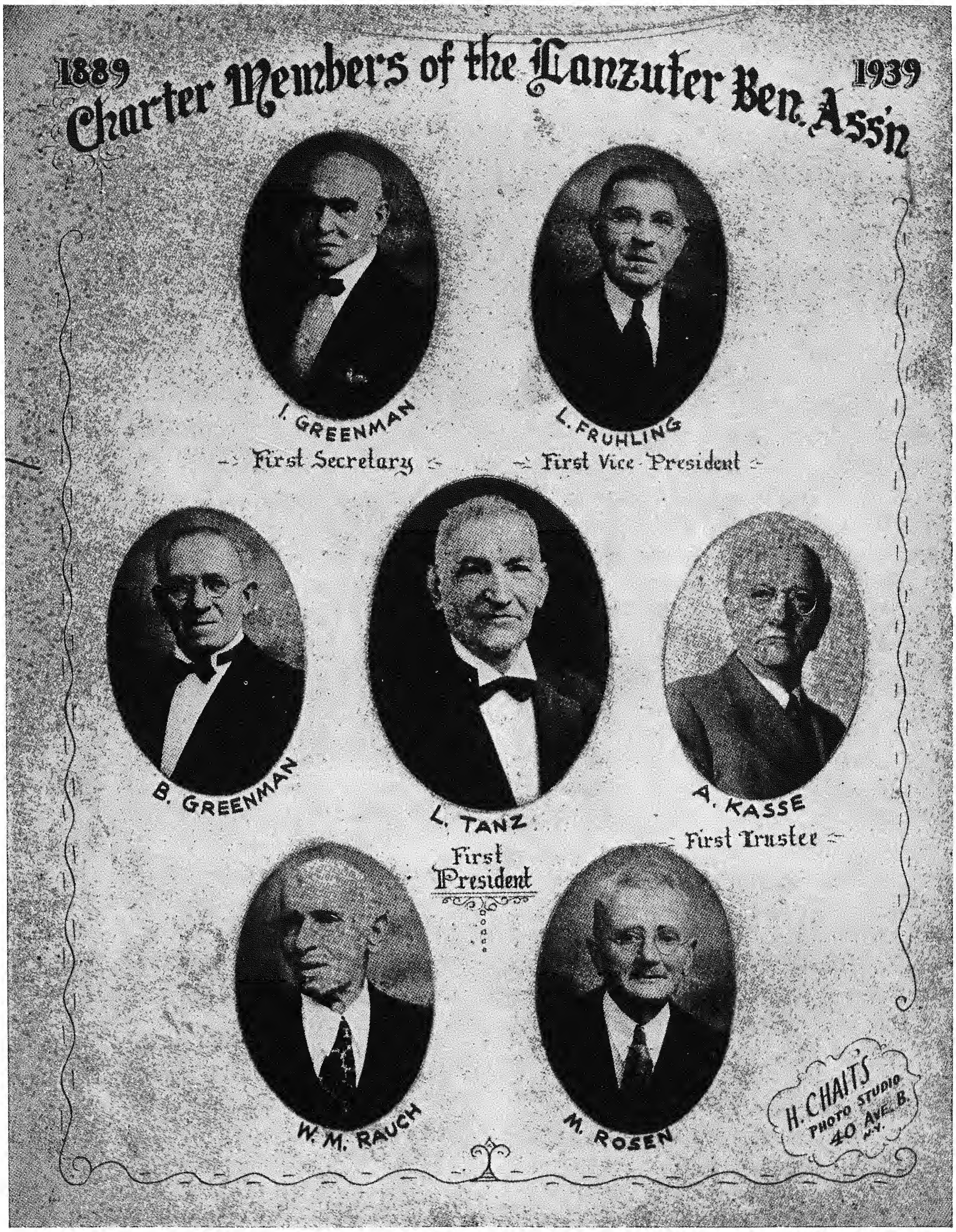
Just a Word to the Non-Active Members from the Incumbent President.

When you joined this Lanzuter Benevolent Organization, you made it your sacred and permanent dwelling but since then, you never came even once to see whether the pillars are weatherworn or missing, or tried to help those few that do come to meeting after meeting and struggle to keep the dwelling from falling. Is this fair? To repent is NEVER too late; from now on please make every effort possible to come to the meetings as regularly as possible and help build a greater, stronger and richer organization for the benefit of all. Assuring you a very warm and cordial reception.

Yours for progress,
SIGMUND BLITZER

Dear Members:—

This is to me the most momentous occasion of my life. As Chairman of the Banquet Arrangement Committee I have seen this, the 40th Anniversary Banquet, the crowning effort of the Lanzuter Be-

1889 Charter Members of the Lanzuter Ben. Ass'n 1939
I. GREENMAN
First Secretary
L. FRUHLING
First Vice President
B. GREENMAN
L. TANZ
First President
A. KASSE
First Trustee
W. M. RAUCH
M. ROSEN
H. CHAITS PHOTO STUDIO 40 AVE. B. N.Y.

Greetings extended and addresses given by our prominent Presidents and Members on the occasion of the thirty-fifth (1889-1925), fortieth (1889-1925) and Golden Anniversary (1889-1939) of our Lanzuter Benevolent Association.

GREETINGS OF OUR PRESIDENT

Dear Sisters and Brothers:

I am grateful to our Heavenly Father for allowing me to be here tonight to greet you all. I want to tell a little of our history of the past.

In the Year of 1889, this organization was called into life, and we named it the Lanzuter Benevolent Society, in honor of the Town where our cradle once stood.

Among the organizers we had not only young men, also men of mature age, and of the highest type of mankind and of education.

I had the honor of being chosen the first president of this organization, and we pledged ourselves to exercise Unity, Brotherly love, Charity and Benevolence, principles which we are practising today, not only among our members and their families but toward mankind at large.

We have continued to do this for fully thirty-five years, and in these years of our existence, we have suffered many hours of darkness and sorrow, when our Heavenly Father took away from us during that period into his everlasting abode some of our dear Sisters and Brothers—in number for whom we have mourned deeply. Tonight we will observe Memorial Service in their glorious names.

With pride we say that we brought them to their last resting place, according to our Jewish Ritual and Rites.

Our doors have always been open to help other worthy Charitable Institutions in this great City of ours.

Yes, let me go one step further to thank you all for your great help in so willingly giving your money to the amount of thousands of dollars, to help our war-stricken people in our hometown Lanzut, that they may not perish from this earth.

As to our financial standing, I am fully convinced that we are 100% solvent. We have cash in banks and property to the value of $30,000. Besides this, we have a wonderful membership.

I also want to thank you for your kind cooperation and for the respect you have shown me in the many years I have spent in cheerfully serving this organization.

A few words to our Sons. We look to you, my dears, that you may come and assist us in our work. It is up to you to see that the work of your dear fathers may not be in vain. It is up to you to relieve us of that burden of responsibility. I am sure that you all possess enough power and energy to continue our good work. I hope and trust that each and every one of you will heed my appeal. I close, wishing you all an enjoyable evening, and hoping that this organization will continue in the future as in the past, with Unity, Brotherly love, Charity and Benevolence.

Fraternally Yours,
LOUIS TANZ, President.

GREETINGS!

In the year of 1889, a few emigrants from Lanzut came together and decided to organize a Lanzuter Verein. A meeting was called for Saturday night, June 15th, and it was held in the rear of a store which was owned by our dear departed brother, Joseph Schlossman. An election was held that same night and the following officers were elected:

President—LOUIS TANZ
Vice-Pres.—ABRAHAM KASSE
Rec. Sec.—ISAAC GREENMAN
Fin. Sec.—KALMAN ROSENBLUTH
Treasurer—DAVID SCHLOSSMAN
Trustee—LOUIS FRUHLING
Trustee—MORRIS LILIAN
Trustee—CHAIM LEIB RINGEL
Trustee—MENDEL KASSE
Serg't at Arms—SAMUEL STEGMAN

The banquet lasted until Sunday morning and on Monday we applied for a charter. The charter was granted and we started to collect some more money from the members and a committee was appointed to purchase a Seifer Torah. Our good members Mr. and Mrs. Joel Erenstoft, may they rest in peace, asked us to have the place of prayer in their home and same was accepted.

Our pride in our brethren in Israel is great and compensates partly for our great sorrow in those who are lost to us. We should erect a monument in New York to our fallen brothers, but we should also help these — the living!

Life in Israel is not easy. Many of the ex-Lanzut families are in need of material help such as accommodation, employment and tools to practise their trades etc. It is necessary to establish a Big Help Fund (Kupath Gmilath Chasudim) in Tel-Aviv, that would be able to help the Lanzut people in their needs. We the ex-Lanzut people that live in New York do not share their needs, but we can imagine the plight of those in a difficult position. Besides this, we should keep in contact with Bnei-Lanzut the world over!

Executive of Lanzuter Farband in New York, 1963 . Standing from left: Rabbi Hirsch Melech Rokach, Sam Sauerhaft, Benjamin Sauerhaft (President), Zelerkraut, Charles Buch (past President), Louis Rosemblum (Vice-President), Benjamin Merzil, Bernard Fried.

was the trip to Israel of our chairman Mr. Kalman Buch. The latter transferred the sum of Five hundred dollars to the Book Publishing Committee and informed the Committee that the Relief would take upon itself to provide the paper needed for the book.

The Committee requested of the Lanzut community in America the donation of contributions for the publishing of the Book, and that is how we finally became equal partners to the book that commemorates to eternity the names of our holy community!

In recent years our president Kalman Buch and his wife visited Israel, as did Leib, the son of Eliezer Shapiro, Joshua Wiener, and his wife; Esther Nisan Marder, Abraham Mohl and his wife, Moshe Ben Mordechai Flashen and his wife, Sigmund Blitzer and the Reverend Shalom Rubin who is the chairman of the Society of Rabbis (Israel Hatzair) and his wife the Rabbanit Chana Rubin. All were warmly received with great hospitality by the Society of Ex-Lanzut People in Israel.

All our friends that visited Israel were deeply impressed by what has been accomplished here and with great enthusiasm expressed their wonder at the life here. They also informed us of all the activities performed by the Society of ex-Lanzut People in Israel. Now that the book is in our hands and our spiritual need expressing our emotions has been fulfilled by the Yizkor Book so dear to us — we shall continue to cherish our love for Israel.

And these are our aims, which we have in mind. Our native town and its people are gone and our contact with them severed forever! We, therefore, pledge ourselves to strengthen our ties with Israel and especially the Jews of Lantzut who live there. Those who have visited Israel and come into contact with ex-Lanzut people saw their effort to revive again their lives and to renew their world, so cruelly shattered by the Nazis in the war of Extermination.

Unveiling of Mass Monument to the Lanzut Martyrs at the New Mount Carmel Cemetery, New York, October 20th., 1963. Standing from right to left:
Benjamin Sauerhaft, Bernard Freed, Sam Sauerhaft, Fliegel, Benjamin Mersel, Morris Frieder, Charles Buch, Rabbi Shalom Rubin, Lipe Gartenhaus.

Top row : Benny Merzel, Bernard Freed, Katie Freed, Guest, Guest, Jack Frieder, Benjamin Sauerhaft, Guest. Second row : Sam Kestecher, Mrs. Morris Frieder, Sam Sauerhaft, Gertrude Ross, Phyllis Sauerhaft, Sylvia Sauerhaft, Guest, Guest, Guest, Benjamin Turteltaub, — . Bottom Row : Mrs.Sam Kestecher, M. Ross, S. Ross, Saul Sauerhaft, Neil Ross, Guest, Guest, Morris Goldstein, Morris Frieder.

that a Forest named the Forest of Lanzut should be planted in Israel, to commemorate their holy names. On the 15th of December, 1957 we gathered together at a special meeting for this purpose. The Chairman elected for the Committee of the Forest of Lanzut was Abraham Gans and the Secretary Bernhard Freed. The Committee collected 300 dollars and paid this sum to the Keren Kayemeth in New York, that a forest should be planted in the Hills of Judea, in order to commemorate the names of the fallen Martyhs of Lanzut.

Though we have all found great consolation in the establishment of the Jewish State, nevertheless we have not forgotten our native town and its martyrs. We assemble and conduct meetings in order to commemorate and mourn the Martyrs of Lanzut, and at several of those meetings, the holy fallen were enlogized by the Rew. Shalom Rubin, the son of the late Rabbi of Lantzut David Rubin. It is to be noted that our brethren in Israel were not contented only with the planting of the "Forest of the Martyrs" but wish, by means of a Yizkor Book, to help alive the memory of the Lantzut community, as many communities in Israel do.

It came to our knowledge that a few active and conscientious members of the Lantzuter Organization in Israel had prepared the first stages towards the publishing of a Yizkor Book. The living spirit of this holy work is our friend Michael Walzer. He neglected his private interests, and also contacted many sources such as various institutions as well as Polish historians, and spared neither time nor effort in finding and collecting all available material, to make possible the publishing of the Yizkor Book. A result of the interchange of correspondence between our friend Michael Waltzer & ourselves was the founding of the Committee for the Book of Lanzut. The following members were elected: Kalman Buch — Chairman; Eliezer Rozenblum, Morris Frieder, Max Krug and Benjamin Sauerhaft.

The appointed Committee called a General Meeting on the 20th May, 1960 and collected the first donations in aid of the Book, but the final decision in taking active part in the publication of the book,

conquered by Germany and our sisters and brothers fell into the hands of the Nazis. During the years of the war, our contact with Poland was severed. Our hope left was that many Jews, including the Jews of Lantzut, would be able to save their lives by crossing the River San into Russian territory. In the first years of the World War there was absolutely no possibility of helping. — Only after a few years had passed, were we able to dispatch parcels of food and clothing to Russia through the Red Cross. In this way, many parcels were sent by our Association and by individuals to their relatives. Only at the conclusion of the War, were we made aware of the terrible catastrophe!

Out of 2753 Jews in Lazut in 1939, approximately 300 families were saved by escaping to Russia. The majority of these families made their way, after a lot of difficult adventures, to the Land of Israel. On their way back they stopped — some in Stettin and some in the Refugee Camps of Germany. In 1943 the Association of Lanzut in Israel informed us that the first refugees of Lanzut had arrived from the Far East, through the Polish Army of General Anders.

During the years of the Great Aliya 1949-1951, 250 families of Lantzut arrived in Israel. These refugees arrived in a state of listlessness, tired-out, after years of hardship and wandering — lacking everything and even without a roof over their heads. It was the duty of our "Friends of Lanzut in Israel" to send the first helping hand to our brethren. We also acquired information as to the whereabouts of individual survivors who had immigrated to Latin America.

After a few years the People of Lanzut in Israel and all over the world felt that it was necessary to commemorate the name of the Martyrs of Lanzut. The society of Lanzut in Israel offered a suggestion

Active members of the Lanzuter Society:

Standing, from right: Nathan Malter, Morris Frieder, Charles Buch, Benjamin Sauerhaft, Rabbi Rokach, Bernard Freed, S. Blitzer, Louis Rosenblum. Guest, seated, from right: Sidney Fliegel, Max Gartenhaus, Sam Sauerhaft, Sam Kestecher, Sam Wiener, Benny Merzil, Sam Schipper.

Standing, from right: Mrs. Sam Schipper, Julius Spergel, Harry Schwefel, Monie Fischler, Benjamin Goldblatt, Benny Goldstein, Pres. Benjamin Sauerhaft, Max Spergel, Charles Buch, Joseph Zellerhaft, Martin Kraut, Jack Lauterfeld Mrs. Bernard Freed, Harold Schipper. Seat, from right: Mrs. Molly Schipper, — , — , — , Mrs. Morris Frieder, — , Mrs. Betty Buch, — , — , — , Mrs. Moris Goldstein,

Simultaneously, parallel to the Relief, the Ladies Benevolent Society was formed, and almost all the women of Lantzut joined. Because of the work of these women, society life became more active and the members more closely-knit. They especially distinguished themselves by aiding the needy during the Jewish Holidays. It became a tradition (during the period between the two World Wars) to send to their home-town money for Pesach to the amount of a few hundred dollars. In performing this "Mitzvah" individuals also took part, aiding their friends and families. Until the first World War the activities of the Society were very energetic, owing to a most important reason. The majority of the immigrants had at first resided in the Jewish Quarter on the Lower East Side — they were not scattered all over the great city. When their economic position improved, the Jews began to move and take up residence in other parts of the city, where a non-Jewish population lived. There, I would like to stress a few activities in which our Relief distinguished itself. During the first period, it gave aid to "Bnei Lanzut (Sons of Lanzut)" who had come to the States. The English Language came into use. All the material was advertised in English — invitations, accounts, booklets etc. In this way informative material was collected.

In the year 1939 — in the month of January — the Benevolent Association celebrated the 50th Anniversary of its existence. In commemoration of this date, the Association published a manificent album, containing material on the Lantzut Relief of New York. Letters of congratulations were received from the Governor of New York, Mr. Lehman; Louis Tanz, the first President of the Society 1889-1929; Sam Preis, chairman of the Jubilee Committee; also a congratulatory letter from the Polish Legation was received on the occasion of the 50th Jubilee. Two events took place, which both greatly influenced the Relief and enlivened their activities: a) The Outbreak of the World War — 1939; b) The Establishment of the State of Israel — 1948.

In September, 1939, Poland was invaded and

MORRIS FRIEDER

THE SOCIETY OF EX-LANZUT PEOPLE IN NEW YORK

The Jews of Lanzut started emigrating to the United States of America at the beginning of the 19th Century. All the greenhorns (("greeners") in those days worked in sweatshops. The majority longed for and missed their homes. — Social contact and relations amongst themselves were non-existent. From this epoch no documents or letters are available.

In 1889 a few of the Lanzut Jews gathered together in a restaurant, and at a meeting founded the Lanzut Jewish Organisation of the U.S.A. Among the founders was the late Louis Tantz. In this manner the "Society of Lanzut Jewry in New York was officially formed on the 15th of January 1889. The first president was the late Louis Tantz. and the following members were elected on the committee: Abraham Kesten (Vice-president), Isaac Greenman (secretary), Kalman Rosenblit (Treasurer), David Schlossman (executive secretary for monetary matters) and Mendel Kasse. This new society began its activities by establishing its aims. Their chief aim was the establishment of mutual aid and the maintenance of contact with the home country, aiding the needy immigrants and members of the Society's families.

In those days, the immigrants from Lanzut established themselves in a Jewish environment, known in name as the Lower East Side. The first thing they did was to establish a synagogue of their own, in which they prayed on Saturday and Holidays. The Synagogue was the meeting place, for many years, of the Jews of Lantzut in New York. There they inquired after one another's health, and there received news of those members who did not actually come to pray. They invited members to various celebrations and interchanged ideas and opinions on business. After a while, their society grew and their activities increased. After years they became "Americanized" and they celebrated parties, conducted meetings and behaved in general as "old timers". On the 19th May, 1901, they celebrated the 12th year of the Foundation of Lantzut Relief and the President of the Committee was Sam Preis. At the Jubilee Party Professor Feder conducted a musical programme. From then on it became traditional to celebrate banquets, anniversaries etc. These functions were publicized by means of illustrated booklets, which were also a means of commercial advertising and of giving an account of the Union's functions. The Lanzuters put out an especially beautifully illustrated booklet on the occasion of their 35th anniversary — 18th January, 1925 and their 40th anniversary — on 6th January, 1929. It is to be noted that during this period the Society was most active. The following data explain their activities.

On the committee there were 12 members and in the Society itself 307. In 1949 there were 10 meetings and 3 general meetings, and on the committee there were 10 members. In 1950, 21 meetings and 4 general meetings took place, and on the committee there were 8 members. In 1951, 23 meetings and 2 general meetings took place, and on the committee there were eight members and 236 members in the Society itself.

Between the years 1949-1951, the Managing Committee was as follows:—

Yitschak Greenman	—	Honorary Secretary
Beryl Merzil	—	President
Louis Shtizel	—	2nd Vice President
Nathan Goldstein	—	Vice President
Arthur Seligman	—	3rd Vice President
Harry Shefl	—	Treasurer
Sam Sauerhaft	—	Secretary

In 1926, Mr. Charles Buch was elected President of the Society and Mr. Louis Shtizel, Vice President.

In 1927, the Relief opened the Lanzuter Training Corporation.

The Jews had arrived at the camp without clothes, underwear or shoes. Two more camps were set up near Szeniava, the inmates of which worked in the forests. One of these camps was at Kati, about four kilometres from Szenieva, and the other was at Mielniki, about eight kilometres away.

Osiasz Potaszer was murdered in October 1942, apparently together with other members of the Judenrat. A new representation was organised at the end of 1942.

The Chairman was Leizer Fass and the members were: The widow of Osiaz Potaszer, Francisca Potaszer, and Bronislaw Friedwald. As a result of the continuous murders by the Nazis the number of Jews in Szeniava steadily declined. At the beginning of June 1942 there were still 1800. Their number had fallen to 1300 by the end of October and there were only 1100 in the early part of November.

In May 1943 the majority of the Jews in the Szeniava Ghetto were shot to death at the cemetery, and a small group were sent to concentration camps.

In Spring 1944, when the Germans were being defeated on the various fronts and the Red Army was advancing towards the frontiers of Poland, the Nazis organised special units which engaged in obliterating the traces of their crimes. At that time the corpses of Jews shot in May 1943 at the Szeniava cemetery were also removed from their graves.

No more than a small handful of Lanzut Jews survived the Nazi occupation period. The Nazis searched murderously for hiding places, and those who were found in them were shot on the spot by their police. Executions were carried out from December 1942 until March 1943 in Lanzut. In December 1942 and January 1943 24 Jews of Lanzut and the surrounding villages were shot at the Lanzut cemetery, including Leizer Besymstock.

In March 1943 the wife of Marcus Pohorille, first chairman of the Lanzut Judenrat, was killed when her hiding place was found. A girl and a woman who had hidden together with her were also shot by the police.

The handful who remained alive succeeded in escaping largely thanks to "Aryan papers". They went to other towns where nobody knew them, and where they could therefore hope that they would not be recognised as Jews. Individuals went as far as Warsaw. Those saved were: Dina Greenbaum and Dr. Adam Meir.

Memorial meeting for the Lanzut Martyrs: Presidium: Standing from right: Pinhas Goldman, David Haar, Dr. Nathan Kudish, Michael Walzer, Rabbi Isaac Yedidia Frankel, Joseph Shapiro (Gottesman), Moshe Yonah Flashen, Isaac Estreicher (Chairman, Rzeszow Organisation), Nahman Kestenbaum, Jacob Samekh.

Some of the women were sent from the Pelkinia camp to the Belsac death camp. The young and strong people were sent to various labour camps.

Shortly after their stay in the Pelkinia camp the Nazis sent a group of fifty youngsters to Lanzut. The members of the Judenrat also returned there. Their return to Lanzut considerably eased the situa tion of those who had concealed themselves in the town and were not expelled. Now they could leave their hiding places without being noticed, together with those who had returned from the camp. They might find employment in the town and receive labour cards. The holder of a labour card was permitted to go back to his former dwelling. Those who hid in cellars and attics could now obtain legal assistance, and particularly foodstuffs, from the Jews who had permission to live in town. People whose dwellings were returned to them could build hiding places for relations and friends, and could attend to them after working hours.

There were no few cases in which Poles of the underworld discovered the hiding places of Jews and denounced them to the authorities. The Jews who were taken out of these hiding places were shot in the cemetery, the prison or the street. In August 1942 five Jews were shot in Lanzut near Kraszevski Street and 29 Listopada Street: They were Sarah and Frimmet Wurm, Kalman Wolkenfeld, his wife and child. In September 1942, 9 Jews were shot in the Sobieski Square. They included: Simha Sapir and Israel Wenger. In the same month 8 Jews were shot in Waluba Street and Slowatskiego Street, including: Golda Goldman, Mendel Ripp, L. Kornblau and Marcus Weinberger. At about the same time the wife of Shlomo Greenbaum, member of the former Judenrat, fell together with the Trompeter couple who were taken out of their hiding-place. A Polish woman named Niziolowa was also shot for sheltering Jews.

In September 1942 there were only 50 Jews legally left in Lanzut. At the time the Gestapo men arrived daily from Jaroslaw, and it was rumoured that the Lanzut Jews would be transferred to a ghetto being set up at Szeniava. On 17th September, sure enough, they were all transferred to Szeniava which lies on the other side of the River San. At the time it was the only place in the Jaroslaw district where there was a Jewish centre. In the vicinity were several labour camps, in which a few Jews from Lanzut were also to be found. Mr. Leizer Fass, the member of the Lanzut Judenrat and of the District Committee for Jewish Self-Help, was also to be found there. He was afterwards appointed Chairman of the representation of Jewish Self-help and also Chairman of the Judenrat in Szeniava, more details of which will be found below.

The last Jews from Lanzut fell in the Szeniawa Jewish concentration camp in May 1943 together with those who had succeeded in escaping death at the Pelkinia transit camp or the Belsac extermination camp. Szienawa had been annexed to the Jaroslaw district at the end of 1941, after the Nazi armies had taken the districts beyond the River San following the outbreak of war with U.S.S.R. There is a letter written on 2nd. June 1942 by a member of the Szeniava Judenrat named Osiasz Potaszer (document "JUS" 358 in the Archives of the Jewish Historical Institute in Warsaw). From it we learn that close on 1800 Jews were to be found in the town. Most of them were living in indescribable squalor and were on the verge of starvation. Eli Gross, the chairman of the local Judenrat, was then appointed District Chairman of the Judenrats in the Jaroslaw district. The meaning of this appointment was that the Occupation authorities were preparing the final destruction of the Jews, and their steps were connected with the personality of Gross who had 15 Judenrats under him, Gross remained at his post for a very short time only. Meanwhile the Jewish centres in the Jaroslaw district were liquidated.

On 19th. July 1942, one day before the greatest action conducted at the spot, the representation of the Jewish Self-help was established at Szeniava. The aforementioned Judenrat member Osiasz Potaszer was chairman and the members were Shalom Mellon and Joseph Gross (who was apparently related to Eli Gross, chairman of the District Judenrat). The representation in Szeniava wrote a letter on 26th. August 1942 to the presidium in Cracow, stating that Szeniava was to be the only place in the entire Jaroslaw district where there would be a Jewish population; whose numbers, however, could not be ascertained at the moment. In a letter of 11th. September 1942 to the Presidium of the Jewish Self-help in Cracow, Osiasz Putszer stated that in accordance with the demand of the Nazi authorities a Labour Camp had been set up at a distance of 10 kilometres from Szeniava, not far from the forest. There were 200 people in the camp, including 30 young women. These were Jews from Lanzut, Kanczuga, Zholinia, Lazhiesk and other places in the Jaroslaw district.

Hayyim Leib Kornblau, and Israel Milrad. Naphtali Reich served as secretary.

★

At that time the conqueror was already carrying out his diabolical plan for exterminating the Jewish population in death camps. In March and April 1942 several tens of thousands of Jews were sent from Lublin to the extermination camp in Belsac. In May another extermination camp began to operate at Sobibor, in the gaschambers of which tens of thousands of Jews from Lublin, Germany, Czechoslovakia and Austria were exterminated. From the Cracow province which included the Jaroslaw district and Lanzut several thousand Jews of Cracow and Tarnow were sent to the Belsac camp early in June 1942.

At that time news began to reach Lanzut that it was possible to escape expulsion by obtaining employment in a German labour camp. Lanzut Jews feverishly began to seek work in German factories or institutions. Forced labour was considered preferable to wandering to other places of domicile. Nobody knew yet that the term "expulsion" actually meant extermination. They thought that it involved sending Jews to work elsewhere. As they wished to stay where they were, many Lanzut Jews found themselves places of employment with German companies which were engaged in public works in the district.

In July 1942 the tax offices began to collect from the Jews all the taxes imposed on them, completelv ignoring the fact that they were all poverty-stricken, had no sources of livelihood and lived by selling whait little property was left to them. All belongings found in their homes were confiscated for non-payment of taxes. On 15th. July Schmidt, the head of the Jaroslaw Gestapo, arrived in Lanzut. All the Jews had previously been ordered to gather at the secondary school sports ground to have a stamp on their identity cards, called the "kankreta". Schmidt, surrounded by the Lanzut police, put a special stamp on the documents. The right to receive this stamp depended entirely on his personal decision. If he did not like anybody's face he did not stamp his papers. In almost every family there were people whose identity cards remained unstamped.

The Jews were in a state of despair on account of the uncertainty as to their future. They sought for ways and means of obtaining the stamp by other methods. Money was paid to the Judenrat to arrange the matter, and Nadel the chairman promised to do so. However, it was promptly made clear that these stamps were no security at all against expulsion.

On 1st. August 1942, 21st. of Ab 5702, the absolute expulsion of all the Jews of Lanzut was fixed. The Jews still believed that what was involved was departure for work in the east. When it was announced that every one might take as much of his belongings with him as he could carry, each did his best to sell most of his goods and receive money in return. The panic-stricken people sold off their belongings for less than nothing to the peasants of the vicinity. There was a great deal of movement in the town. The peasants wandered round buying everything that came their way.

Those who wished to escape expulsion tried to save themselves by flight to other places. Some sought for hiding-places in the forest or with Polish friends and acquaintances. Not all of them were successful. Some of these Jews were caught on the way before they reached any safe places. In such cases the procedure was short and sharp. They were shot on the spot.

On 3rd. August 1942 the Jews of Lanzut were loaded on carts collected from the surrounding villages and sent under police guards to Pelkinia village fourteen kilometres away. On the way the convoy guards robbed the Jews. Valuables were extorted from them for promises of liberation and possibilities of flight.

There had been a camp in Pelkinia village ever since the end of 1941. After the commencement of the German Russian war, the Nazis had kept prisoners of war there. In August 1942 a transit camp was set up in the village for the Jews of the Jaroslaw district.

The camp had an area of about 70 hectares About 5,000 Jews were brought there from various places in the district including: Jaroslaw, Kanczuga, Pruchnik, Przeworsk, Radimno, Zhulinia, Grodzisko-Dolna. The entire Jewish population had been expelled from all these places. Four families were permitted to remain at Kanczuga. In Pruchnik a number of families were also left and were afterwards transferred to Sziniawa. The Pelkinia camp detainees were classified there. The old people, sick and children were separated and shot within the camp area, or in the Nechczioli forest about five kilometres away.

The children were killed in the forest, their brains being beaten out with wooden clubs. The bodies of the murdered people were flung into limepits. A few who were not killed by the bullets were buried alive.

who had been expelled east of the River San, now found themselves again under Nazi rule. Many Lanzut Jews wished to rejoin their kinsfolk, but it was not at all easy to get back home. It was necessary to obtain a Transit Permit from the authorities, and the Germans refused to issue them. Some people resolved to run the risk and return to their relatives without any papers. They removed the armlets with the Shield of David which Jews were required to wear, and claiming to be Poles they set out on any means of transport that came their way; or else they went on foot.

In this way a number of former residents returned to Lanzut. However, difficulties and hardships did not cease with their return to the city. The local German authorities published an order that all Jews from beyond the River San had to be registered separately and pay certain sums of money. Very severe penalties were imposed if the order was not complied with. For example, the death penalty was executed on six Jews who returned from beyond the San. They were shot in the courtyard of the Lanzut Courthouse in November 1941. Those murdered included: Ulli Popiol and his wife, Joshua Frei, Chantshe Lieberman, Moshe Sonenshein. At the same time Shimon Walzer and Eliahu Reich also fell.

The sentences were carried out by the policemen: Joseph Kokut, N. Dzibulski, N. Kritzinger and N. Kirschner.

These were not the only executions of those who returned to their kinsfolk in Lanzut. A few months later several dozen of those who had only recently returned were arrested, and once again four people were shot in the prison courtyard. It became obvious to everybody that the prospects of hiding people who returned to town were absolutely negligible, and those who had been in hiding until then announced their return.

Within a few days 20 of the returning Jews were ordered to report to the Municipality. When all those summoned reported at the time stated they were placed in a line. Bernard Bonnek, the Mayor, turned to them and called for devoted work for the German people. He promised that they would not be harmed if they worked devotedly and faithfully. Then the Mayor asked each of them what he had done in U.S.S.R. He wished to find out whether any of those present had been a Commissar there, a member of the Communist Party or the Comsomol. After that they were all sent to sweep snow in the streets. Thenceforward they and others among those who had returned were sent in separate groups to various kinds of compulsory labour.

At this point the Gestapo, whose offices were in Jaroslaw, began to take interest in these people. Gestapo men arrived in Lanzut and arrested 24 of the Jews working in the streets, all of them belonging to the newly returned. They were kept in prison for several months, and afterwards taken out to the cemetery one night and shot. The Gestapo carried out several more executions at the Lanzut cemetery. In March 1942 several dozen persons were shot, including Meir Rosmarin and his wife. The four policemen mentioned above took part in this murder, together with a number of Gestapo men from Jaroslaw.

The occupation authorities restricted the freedom of movement of the Jewish population exceedingly. Eisenlohr, head of the Jaroslaw district, issued an order on 18th December 1941 forbidding the Jews to leave their places of domicile on pain of death. As place of domicile the district chief specified an urban or village community, a village or lodging place. The order went into effect on 1st January 1942.

On the 20th and 22nd March 1942 the Jaroslaw Gestapo carried out numerous arrests in Lanzut. Hostages were taken. Dozens of Poles were also arrested in the course of two days. On the third day all the members of the Judenrat were summoned to the Gestapo. This invitation did not promise anything good. The members of the Judenrat, with the exception of Shlomo Greenbaum, Eliezer Marder and Weinbach decided not to report in order not to run the obvious risks, but to hide themselves. And sure enough their apprehensions were fulfilled. When Greenbaum and the others reported to the Gestapo they were ordered to select ten Jews as hostages. When they refused to give any names they were arrested on the spot. Six other Jews met with by chance on the street were also arrested. A few days later the Jewish prisoners were transferred to Jaroslaw. There they were imprisoned for about four months, and were shot on the 16th or 17th July 1942.

The occupation authorities then appointed a new Judenrat for Lanzut. The Chairman appointed was Advocate Reuben Nadel. The members were: Moshe Siegel, Joel Perlmutter, Mottel Kern, Benjamin Zilpan, Samuel Sach, Leizer Fass, David Rosenblum,

chiefly from Lodz, Kalisz, Chozhow, and Kattowice. Gradually a few dozen of the original inhabitants also returned. Most of their former homes had been pillaged and they were not spared additional violence. Once again the police began searching in Jewish homes. They dragged the heads of .the most respected Jewish families to the central square and ordered them to dig anti-aircraft defence trenches. These orders were accompanied by blows, torment and suffering. Those who were compelled to do this work included the rabbi's son. They forced him to strip himself naked and jump into a trench that was full of water. The Nazis endeavoured to degrade the Jewish community as much as possible, and arranged "exhibitions" to shame them.

A few days after the incident with the rabbi's son the Gestapo ordered that a Judenrat should be set up in the town. Dr. Marcus Pohorille was appinted Chairman.

The members of the Judenrat were: Luzer Marder, Shlomo Greenbaum, Leizer Fass, Wolf Gutman, Moshe Sigel, David Rosenblum, Hayyim Leib Kornblau, Isaac Weinbach and Israel Gersten. The secretary was Rachel Sapir.

The Judenrat had to supply workers every day to clean the streets, to sweep away the snow and clean the floors in army barracks, offices, etc. Early in 1940, by order of the Nazi authorities, the Jews required to carry out forced labour were registered. Of the total number of 900 Jews then residing in Lanzut there were 157 aged 14 to 60, i.e. 17.4%, who had to report for compulsory labour. Of them 84 were registered as skilled workers and 73 as labourers. At that time at least half of the inhabitants of Lanzut were expulsees from the Western districts of Poland. Fifty men were summoned daily for various kinds of forced work.

The Nazi conquerors restricted the sources of sustenance of the Jewish population to a minimum, excluded Jews from economic life, commerce and industry. The 150 Jewish shops were all closed. The two Jewish factories which had operated in Lanzut before the war were also brought to a standstill. Of the 30 workshops operating before the war only 5 were left. The economic position of the Jewish community grew constantly worse. The Nazis also ordered that all property in Jewish hands should be registered. This Order was published on 24th. January by Governor-General Frank, and stated that any property not brought to the German authorities would be confiscated as soon as found.

Many Jews hid various goods and valuables in different hiding places. Afterwards this property was sold secretly. The Occupation authorities constantly searched cellars, etc., for hidden valuables, and whatever was found was confiscated on the spot.

Among the various restrictions imposed on the Jewish population by the Occuying Power, mention should also be made of the prohibition against using the railway and urban means of transport.

At the end of 1940 the number of Jews in Lanzut was gradually increasing. The new refugees who arrived came principally from Cracow but also included former residents of the city. Cracow had been chosen as the seat of the Governor-General and the Regional General Government, and the conquerors permitted only a restricted number of Jews to live there. By the end of 1940 there were already about 1300 Jews in Lanzut, which was the largest Jewish centre in the Jaroslaw district.

In December 1940, according to information received by the "Jewish Mutual Aid" there were about 6,000 Jews, or 3.1% of the total population, in the entire Jaroslaw district.

The Regional Committee which dealt with Jewish Communal Self-help and which was established at the end of 1940 did not have its seat in Jaroslaw, where there were only a few Jews, but in Lanzut which contained the largest number in the district. The Chairman of this Committee was the Chairman of the Lanzut Judenrat, Dr. Marcus Pohorille. Its members included Leizer Fass of Lanzut, and Shmelke Westreich of Kanczuga. The financial and other resources at the disposal of this committee were barely enough for the absolute minimum required.

For some time there was also a Peoples' Kitchen which distributed soup to refugees and the local poor. From time to time wood, charcoal or foodstuffs were also distributed together with other things.

★

The War between Germany and U.S.S.R. which commenced on 22nd June 1941, gave rise to Jewish hopes for a rapid defeat of the Nazis. Hence there was a mood of deep depression when the Hitlerite forces were victorious and advanced steadily eastward. Nazi terror grew steadily worse. A wave of pogroms spread through the newly occupied territories. Jews who had fled to Soviet territory in 1939, or those

T. BRUSTIN-BERNSTEIN
WARSAW HISTORICAL INSTITUTE

LANZUT UNDER THE NAZIS

Before 1939 there were 2,753 Jews in Lanzut out of a total population of 8,700. That is, the Jews constituted almost 30% of the total population.

Lanzut was occupied by Nazi forces on 9th September 1939. The occupation authorities, just as they did elsewhere, immediately published orders excluding the Jewish community from the law. The order that Jewish shops should be marked with a Shield of David made it easy for the Nazi hooligans to identify Jewish property and pillage it.

Jewish shopkeepers were compelled to hand over their goods to soldiers without receiving payment. Other savage decrees were also imposed. The Jewish community was required to engage in forced labour. From the earliest days of the Occupation the Jews were compelled to carry out all the public works in town, to close safety trenches constructed against air attack, and to clean the streets. They worked under the supervision of Nazi soldiers who beat them, maltreated them cruelly and degraded them.

Soon after the Occupation the German civil authorities and police arrived in town. They immediately ordered the Jews to supply furniture and bedding for the private dwellings of the German officials. The police conducted frequent searches for valuables in Jewish homes.

During the first days of the Occupation the Germans burnt the Lanzut synagogue. The Jews succeeded in putting out the fire, and the burnt part of the synagogue was promptly rebuilt.

On 22nd. September 1939 an Order of Banishment was issued against the Jews. They were instructed to leave the city by 16.00 and proceed eastward in the direction of Jaroslaw. Similar orders were given to the Jewish inhabitants of neighbouring towns and villages. Movement westward in the direction of Zheszow was very difficult, as the German police blocked the road leading out of the town. However, the Jews had no alternative. Under the pressure of the authorities they began leaving the town in a panic. Those with means hired carts, loaded their belongings on them as far as permitted and set out. Others went on foot along the road leading towards Jaroslaw.

On 23rd. September, the day after this order was issued, the German police started combing out the Jewish dwellings. They forcibly expelled every family from the town, loading people on lorries and taking them to the bridge across the River San. There they ordered the people to get off and cross to the other side of the river. On the parapet of the bridge were placards. "*Nach Palestina*" (To Palestine).

At that time the common frontier with Soviet Russia had not yet been finally established, and it was assumed that the River San would serve as the border. It seems that the Nazis wished to transfer the Jewish population from the Jaroslaw region to the presumably Soviet areas. It is not impossible that an order to this effect was issued by the head of the Main Office for Reich Security in Berlin, who was sent with an urgent letter of 21st. September 1939 to the police units operating in occupied Poland. Indeed, it should be remarked that this urgent letter stated that Jews were not to be concentrated in the area close to or bordering on Jaroslaw. At the same time Jews were also expelled from Lezheisk, Radimno, Przeworsk and Jaroslaw. Before the war there were more than 2,500 Jews in Lezheisk of whom only a small handful of old people, invalids and poor remained. At Przeworsk about 25 Jews were left at the end of September 1939, whereas about 2,000 Jews had lived there before the war. At Radimno no more than a handful of people were left while at Jaroslaw, which before the war had had about 4,000 Jewish inhabitants, only a few dozen sick, aged and children were left. The Nazis stole everything valuable from those expelled, and also from their homes.

Under the Nazi Occupation Lanzut was not a district town as it had been before the war. The districts of Lanzut and Przeworsk were included within the Jaroslaw district. Some of the Lanzut Jews made use of the fact that their town was not far from the River San and did not go direct to Jaroslaw. They stopped on the way, in the various hamlets and villages, wishing to see how things would develop. After about six weeks some of the expulsees returned without any opposition from the authorities.

During the last months of 1939 several dozen Jews who had been expelled from the parts of Poland annexed to the Reich arrived in Lanzut. They came

On the 21st day of Ab 5702, five thousand Jews of Lanzut and the neighbouring villages were taken away and slaughtered in the Palkinia Forests.

The surviving Jews of Lanzut in Israel and the Dispersion have proclaimed the 21st of Ab as a day of mourning and commemoration for the Lanzut community throughout the ages.

Who can describe the sufferings and despair of these holy martyrs during their last moments?

Who can number the tears they shed? How shall we express their deaths by burning, and what tongue can describe the slaughter of babies before their parents' eyes?

YIZKOR

LET THE Jews of Lanzut and their children and those who come after remember the thousands of Jews of their congregation and the surrounding countryside who were murdered when they had done no wrong...

LET THEM remember the day of mourning in memory of their holy congregation which was blotted from the face of the earth, and all the spiritual and material possessions which were destroyed, bespoiled and pillaged...

LET THEM remember the common grave in the *Palkinia* forests within which are buried men and women, old people and infants, all pure and holy, who perished in countless ways, and their ashes which are scattered over the soil of Poland...

LET THEM remember those who had been lying for generation on generation in the Lanzut graveyard, and whose remains were flung from their graves by wicked hands...

LET THEM remember the sons of Lanzut who fell on every front waging war against the destroyers of Israel.

LET THEM remember the sons of Lanzut who risked their lives and lost their lives in the war of liberation for the re-establishment of Israel.

May the souls of all these holy martyrs be bound up in the bundle of life...

Yitgadal Veyitkadash

The stars signal to you as though they were your old acquaintances. Little by little you re-assume the beautiful days of childhood and your eyes seem to grow fresh, young, innocent and full of faith.

Why not?

Each and every star is a friend. Each star is a brother and companion.

★

Comrades, companions and brethren. My brother fled to Russia under fire. Fled. And from the deeps of Siberia he relates: "I remember the day we started out. My family was with me when we set out on our journey into the unknown. It was the seventh day of the war. We moved under a hail of bombs and through the fire of machineguns. We moved through a sea of tears and blood. We moved on without knowing if we would ever arrive at a secure place. All round us fell men, women and children. Oh those children! Can you imagine any more dreadful sight than those innocent children, hopeless and helpless, children who cannot yet understand what is happening? And they are being killed by bullets turned on them by Nazi murderers flying low in their aeroplanes over this unfortunate sea of refugees, who are wandering where there are roads and where there are no roads. God of vengeance, where are you? We went on foot a distance of five hundred kilometers like that, before we arrived — those who did arrive — in Soviet Russia. Now I am another man, a man who believes in everything. Everything is possible, everything can happen in a lifetime, after all that we have seen on this bloody path from our town here.

"Russia. Do you remember how we used to speak about that marvellous country? With what curiosity we used to talk about it, and how much, how much we longed to see it some time or other? Now I am here in the very midst of that life, although it is wounded and rent apart. This is a gigantic country. Here everything looks different, the people, the land, the air you breathe. The people seem hard. They have faces made of bronze, copper, or maybe it is wax... It is very rarely that you come across a laughing person. I am doing my best to understand what life is like here.

"— Greetings to all of you, to all children of Lanzut wherever you may be. May you be at peace. Will there be peace for us as well?"

Unveiling of memorial monument to the Lanzut Martyrs in the Martef Hashoah, Mount Zion, Jerusalem

Zionist youth in Lanzut say goodbye to Hayyim Hebenstreit when he leaves for Eretz Israel.

and don't come complaining about little trifles like that..."

My feet lead me to the House of Study. I am astonished. The whole big chamber is full of lads and young married men studying Torah. The place is too small to contain them all. It astonishes me. Some new wind, after all, has long been blowing through our town. Many have gone overseas. Many others have gone into all kinds of business. Yet here once again they are returning to themselves, to the Synagogue. I remember the words of the sages who declared that the worse the situation of the Jews grows in the Exile, the stronger their religious yearnings are. The more the Gentiles force them out and persecute them the more they take themselves back to the Synagogue and continue putting one fence in front of another, in order to maintain a barrier between themselves and the alien and hostile world.

And how alien and hostile it is!

And now I visit the Chairman of the Zionist Association. He embraces me. "Oh, how much I want to be with you in Eretz Israel," says he and bursts into tears. (But it never came about, and he met his death together with all the rest.)

The rabbi invites me for a conversation and talks to me about high and holy matters. "It seems that in spite of everything there are sparks of holiness within you," says he and goes on, "but the trouble is that you do not fulfill the commandments..."

I part from my townsfolk. I look back for the last time on the place where I was born, on those who are nearest and dearest to me, and enter the train. The wheels clatter and in my brain echoes the Yiddish song, "Is this my poor little town? Is this really the place, or did I maybe see you only in dream?"

★

You raise the head that has grown heavy on your shoulders and look up at the sky; that sky which is so close to those who believe in it and hope.

through the air. In the distance can be seen the Polish girls wearing their coloured kerchiefs as they walk together from the Church.

Young fellows strolling through the meadows outside the town itself. Dreaming eyes. In the town itself everything dashes forward as usual. Jews are seeking a living and have plenty to worry about. Who can pay attention to the scent spreading through the air and intoxicating young hearts?

Potocki's coach passes, harnessed to six horses. His attendant sitting behind sounds a horn which is as long as the whole coach itself, to inform all and sundry that a great lord is passing by. Everybody moves aside in genuine affection.

Potocki's rule is not oppressive. It is a link between him and the local population, Jews and Gentiles alike. He is an enlightened man.

And, not to be mentioned in the same breath — the House of Study. Lads sitting beside the long wooden tables. Here there are lecterns and reading-stands as in the famous Yeshivot. If you wanted to make a sketch of Bialik's "Matmid" you would just have to find one of these Beth Hamidrash lads standing against his lectern with his eyes fast closed, body leaning forward and filled with dream.

Yet it is the same reality of the House of Study, the same dreaming lads immersed in thier distant worlds: the Beth Hamidrash lads.

A winter's day... Not a particularly romantic winter's day. The snow is not falling and the earth is not covered by a pure white delicate mantle. Indeed, it is covered by a grey winter cloak, a mixture of snow and very earthy mud. It is just an ordinary winter's day. Icicles are hanging from the roofs and give the landscape a very queer look. The icicles are dripping and wasting drop by drop, and you know what their end will be. They are going to fall to the ground and melt as soon as the sun grows stronger.

In the distance there is a noise and tumult. It is market-day. The sound of horses... Calves and pigs. Peasants with long whips in their hands. Waggons fill every corner. Everybody goes out "to warm up in the market atmosphere." The heart seems to become cheerful.

★

And now something grey fills the whole air. Choking clouds coming lower and lower, filling your nostrils and throat, choking. Is this the end?

Expulsion.

All the Jews have been ordered to leave the town and cross the River San so as to enter the Russian Zone.

Wandering. Journeys for weeks on end in goods trains and animal trucks and on carts. Hunger, depression and death.

Many return to the German Zone, to the dear ones they left behind. "Anyway, what will happen to everybody else will happen to me as well."

A common fate. Everything blurred. World without thought or consciousness.

★

Once again the angel spreads his wings. "I shall go down to my city and see what has happened to the townsfolk in my birthplace." How are the tender little children? That was not long before the end.

So you make your way towards the little town. You are like a stranger. Here you can feel the beginning of the end: Loneliness, isolation. Jews isolated from everything. Shops, shops. Waiting for a customer as though everything were the same as in bygone days...

Here is the watchmaker's shop. The door never closes, what with poor folk going round from home to home and coming to seek alms. The shop owner rises each time and gravely hands a coin to each one. "Who known whether I shan't be in their position one of these days?" says he.

The Jewish delicatessen of the town. A group of youngsters standing chatting about Eretz Israel and life in Poland. Among them are students and young folk, some of them with reputations for courage and bravery. Two young Poles aged about eighteen pass by and push against me. I instinctively give them as good as I get and stretch them both out on the ground. All the Jewish lads who have been standing with me suddenly vanish so that I am the only one left standing there, ready to fight back. When I see them I ask, "Why did you run for your lives" And they answer: "You know that we're not afraid of those young louts and a great many more. But do you really want to bring a pogrom down on us like the one in Pshitek?" (That had been the last major Polish pogrom against Jews before the outbreak of the Second World War.) And they remind me of the pig-dealer and notorious butcher who used to throw stones at Jews. When they complained to the police inspector he said, "You can thank God that there isn't any pogrom in Lanzut,

temporary chairman. His Zionist activity was marked by devoted simplicity. The Zionist youth revered him for his idealism and purity of character. He was tortured and murdered by the Nazis together with the rest of the congregation.

Zvi Ramer. Even before the First World War Zvi Ramer joined the Zionist ranks and was a member of the Ahavat Zion Society. He organised a musical group which was the foundation of the famous Hazamir. During the War he fled to Russia, saving himself from the Nazi murderers, but perished alone somewhere in the wastes of Siberia.

Shlomo Greenbaum. He began as an enthusiastic Hassid and used to tell how he would hang himself up by his girdle at the Court of the Rabbi of Alexander in order to see the lustre of his rabbi. In Lanzut he became an active member of the local Zionist Committee. During the Second World War he was forced to become a member of the Judenrat and was compelled to provide workers for forced labour. With head raised high he guarded the honour and lives of the Jews as best he could until he was arrested and shot in the Jaroslav Prison.

David Yust was a watchmaker, a wise and enlightened man. His home was a centre for lovers of Haskala and Zionism in Lanzut. He endeavoured to proceed to Eretz Israel but could not do so. Until the outbreak of the war he was a member of the Community Council. His letters to Eretz Israel were filled with longing and yearning. "What is the news with you? What do your papers write?" His only interest was what was said and done in Eretz Israel, as though that land were the centre of his entire world. He vanished during the wanderings of the War period and his grave is unknown.

Yehiel Nussbaum. An active member of Mizrachi. During the war he tood the wanderer's staff in hand, set out and reached Samarkand in Central Asia where he died and was buried.

Moshe Flashen also died in Samarkand. It was said that he was born at the same time and under the same constellation as Count Potocki, for he was born in Lanzut in 1886. He regarded the bakery which he managed as an incidental affair in his life. He was good-natured and thought only how to help his people. About three years before the outbreak of the war he was elected to the Community Council where he proved to be a reliable support for all who were in need or in distress.

Michael Rosmarin almost succeeded in living in Eretz Israel. He was one of the first to come here after the First World War, but could not find his place and returned. He went back to his Zionist activities and was one of the most gifted actors in the dramatic group. He perished together with all the ohters.

Moshe Feilshuss, conductor of Hazamir. A popular and courteous person with great musical gifts, was active in the Zionist Movement. He was murdered together with his family.

Shimon Wolkenfeld saw to it that there were double musical instruments for Hazamir. He obtained instruments for the orchestra, also made it his business to provide reserves and was an expert at discovering young musical talents. After joining the Revisionist Party, he established a Revisionist branch in Lanzut. He was murdered during one of the Lanzut actions.

Laizer Fass. One of the veteran members of the local Zionist Committee, with a model sense of public voluntary service. He was the secretary of the Bet Haam. His wife Rivka nee Bot used to help him in his public activities. They met their end together with their good comrades.

MOSAIC

You might almost suppose it to be the same world, vast and fascinating and heartening with all its people, those millions and hundreds of millions, and the little twinkling stars — how vast they all are.

Yet if we lower our eyes for a moment we can see ourselves, our own image; the earth in its various shades of blackness and all its little stones and pebbles; the houses, the Jews, the children and the old folk, — Lanzut.

A city of dreams...

Was it nothing more than dream?

* * *

First there was Torah. The Synagogue, the House of Study, prayers, commandments and good deeds, societies; "Welcoming Travellers," "Visiting the Sick", "Aid for the Needy," "Supporters of the Poor," "Free loans", "Talmud Torah".

Sabbath. The town is still. A sermon at the synagogue. Societies and groups studying together.

Summer and Winter and Summer: Twilight and a May moon. A fine rain dripping on the light dust covering the roadway. The scent of lilac spreading

to work, and during the 'Thirties wandered all over Poland until he joined the Hehalutz. He arrived in Eretz Israel with the Fourth Aliya. As early as 1936 he joined the police and served in the Arab district of Beth Shean. Subsequently he joined a kibbutz and quickly found his way to a life of danger and heroism, joining the Transjordan Frontier Force which was exclusively Arab and was run by Circassian and British officers. After various changes and wanderings he returned to regular work and once again engaged in the field of watchmanship and security. When the Second World War broke out it was perfectly obvious to Michael Sternheim that his place was in the front lines. He swiftly made his mark in the army. The Jewish soldiers of his unit used to say, "We aren't afraid as long as Michael's with us." But he found his death in the most difficult days of the war for the Allies, while hastening to the relief of Malta.

Shraga Har was born to his parents Zipporah and David Har in Lanzut in 1922, and was brought by them to Eretz Israel at the age of six. He went to school in Tel-Aviv and by the age of fourteen was already a member of the Hagana. He was an instructor and daring fighter. He fell on 22nd February 1948 in the battle of Sarona, together with his comrade Arieh Kesselman.

Asher Shleifstein fell on 7th April 1945 in the very final stages of the Second World War. He was a member of the first unit that fought near "Dempsey" in the last conflict between the unit and the Germans. Shleifstein was a signaller and was hit by a burst of bullets. He was born in Lanzut in 1919 and educated in Germany, coming to Eretz Israel in 1934. In 1936 he joined the Supernumerary Police, and joined the Army in 1940.

David Kesztecher (*Kez*) fell on 22nd April 1948 in the battle for Haifa, when he already had the rank of Seren (Captain). The Army camp near Haifa bears his name. He was born in 1924 to his parents Rivka and Ephraim Fishel, and came to Eretz Israel with them in 1934. He studied at the Bialik Gymnasium in Haifa and was already active in the Hagana in 1939. At first he served in the communications unit and after completing courses and distinguishing himself he mounted the ladder of rank. He participated in the founding of the Gadna and was the director of a department. In 1947 he was admitted as a student at the Haifa Technion. However, the struggle that preceded the establishment of the State of Israel consumed all his time and energy. He fell in the daring battle for the city of Haifa, and did not live to hear the bells of victory which proclaimed the conquest of the city after that battle.

Zvi Goldblatt, born to his parents Samuel and Rachel in 1909. In 1914 his parents moved to Dombrovo. In 1931 he came to Eretz Israel, joined the Hagana and in the years 1936–39 volunteered to patrol the Tel-Aviv–Jaffa boundaries. Upon the outbreak of the War of Liberation he was appointed one of the defenders of Jerusalem who forced the way to it. He fell on 21st October 1948 at Deir Abu Tor.

Isaac Katz fell in the battle of Kfar Etzion during the War of Liberation, 1948. Born in Lanzut in 1917. His father Anshel Katz was one of the choicest figures of the romantic Zionist period in our city. Isaac came to Eretz Israel with his parents in 1936, and took the way of fulfillment and vision. He continued the tradition of his parents in his synthesis of religion and nationalism, joining the Hapoel Hamizrachi religious group of settlers. At first he lived in Kfar Pines and afterwards in the Kfar Etzion kibbutz, which lay in the hostile and blood-stained region between Bethlehem and Hebron. He was one of the liveliest young men and most daring fighters of the religious group.

LANZUT PERSONALITIES

Getzel Drucker. One of the most esteemed figures of our city, an outstanding maskil who combined faith, tradition and enlightenment in his own person. Prior to the Zionist representatives in official institutions he represented the Jewish public on the Municipal Council and was a leader of the community. He never engaged in chicanery or unworthy methods of appeal, and represented them honourably and fairly. He was one of the first active Zionists in Lanzut, chairman of the local Keren Hayesod, enthusiastic supporter of the Hebrew school, and the accepted arbitrator between Zionist and orthodox circles. Exceedingly modest, he was one of the faithful leaders of our community.

Engineer Abraham Spatz. At Zionist meetings his regular slogan was, "If I am a Zionist, — then I am one under all conditions." For many years he was Chairman of the Zionist Organisation in the town, a member of the Community Council and its

including charitable institutions and societies supporting the poor and the sick. Any fees that it received were devoted to the purchase of musical insruments.

The Dramatic Circle

The absence of a suitable hall for performances was a serious obstacle in the development of local cultural life. For this reason only second-rate theatrical troupes visited Lanzut. A Dramatic Circle was therefore founded with the purpose of interesting the Jewish population in dramatic literature, and also raising money for the erection of a Bet Haam or Peoples' Forum. The Circle included not only persons possessing dramatic talent but also active workers in the field of culture.

The circle began by performing short plays in the small hall of the community above the Mikveh in the bathhouse. In view of the opposition of observant groups, the circle moved to a forsaken warehouse which they repaired for the purpose. From there they moved on to the quarters of the Poalei Zion, and subsequently continued their performances in the Polish hall "Gwiazda", at a high rental.

After the erection of the Bet Haam, which attracted important theatrical companies to Lanzut, the local Dramatic Circle also had to adapt itself to the good tastes of the public, and presented choice and outstanding plays.

Bet Haam

It may be said that the Lanzut Bet Haam was the swan song of the nationally-minded Jewish public in that city. It was the leading undertaking of the local Jews and the younthful generation during the last decade of the community's existence. The Bet Haam brought hope and faith to the younger generation, who said the "Shehechyanu" blessing over it, but were not privileged to enjoy it long...

The Bet Haam was inaugurated at Hanukka 1930. Notables present included: Count Alfred Potocki, District Governor, the Mayor, a representative of the Army, representatives of the Courts and the Post, and representatives of the Zionist Organisation in Cracow and Lwow. The opening ceremonies ended with a large party. The Bet Haam building, which cost ten thousand dollars, symbolised the strong will and boundless faith of poverty-stricken Lanzut Jewry, and their fervent younger generation, in the vitality and permanence of the community. Funds for the purpose were recruited from the real facts of the situation, and the sheer necessities involved. Institutions previously dispersed all over the city in houses and cellars found their home in it. The initial encouragement for erecting the Bet Haam was brought by Mr. Friedrich of America when he visited Lanzut. The "Lanzut Townsfolk Association in the United States" sent five hundred dollars for the "Hebrew School", which served as a basis for the erection of Bet Haam. At that time there was already a Committee for the erection of the Bet Haam, headed by Engineer A. Spatz as chairman, Laiser Fass, Secretary, Pinhas Zwiebel, Treasurer and Moshe Feilshuss, Gittel Sheinman, Dr. Lotringer and his wife Ida, Anshel Katz, Dr. Leon Markel, Oster, and Rachel Anmut as members.

The Committee commenced its activities with a large-scale contribution campaign, beginning with a "Bricks Undertaking". Building commenced in 1929. It was not easy to raise funds, for some Jewish circles in the town were not at all interested in it. But mention should be made of the generous assistance of the noble Count Potocki, who contributed the roof.

The opening of the Bet Haam seemed to change the entire face of our city. The Zionist awakening increased and spread. Performances and evening parties were held there and it served Zionist activities in the city.

After only a few years heavy clouds began to gather over the life of Polish Jews and damped the enthusiasm of our people. Anti-semitism and Nazism left their mark on Jewish economic and public life throughout the country. This gloom did not cease until the final catastrophe, which consumed all European Jewry after the outbreak of the War.

HEROES OF ISRAEL FROM LANZUT

Michael Sternheim, a rare and most devoted Halutz. He spent most of his life facing grave danger. From his arrival in Eretz Israel he undertook defence and security activities. He died a hero's death while serving in the British Army during the Second World War, meeting his death in the famous Company 462 which set out by ship from Alexandria to Malta and was sunk. He drowned together with another 138 members of the company. Michael was born in Lanzut in 1905. During the First World War he lost his father, who died of typhoid in a military hospital. At a very youthful age he began

at the gymnasium included: Moshe Stecher, Leon Rubin of Kolbaszow, both in U.S.A.; David and Itshi Rosenbach, Joshua Kesten; and several students from Borszczow and Buczacz.

The Neurim Library

The Neurim Library was born in the Lanzut Hebrew School, whose life and activities were not restricted to study alone. The pupils of the Hebrew School quickly became a group who devoted their attention to the complete range of independent Hebrew education. Under the influence of the educationalist Nathan Wahrhaftig they established the first Hebrew Library, which served its purposes in educating generations of young Hebrew readers. The need of finding their own means of Hebrew expression led to the foundation of the Hebrew Theatre in Lanzut, which transformed a group of young amateurs into Hebrew actors. The first financial step taken to establish the Hebrew Library came with the performance of "Hatemura" (The Exchange) which was produced by Nahman Kestenbaum. The cast consisted of: Henya Greisman, Michael Walzer, David Trompeter, Israel and Esther Yust, and others. This successful performance led to others, such as "Ahasverus", "Moses", and other plays. The proceeds were used to purchase books for the Neurim Library. The first bookcase was prepared by Mordechai Paster (passed away in Israel). The Library soon owned more than five hundred volumes, which were loaned twice a week to young folk and adults alike. Among those who devoted themselves to the Neurim Library, mention should be made of Zvi Sauerhaft, Moshe Rosenblitt and Isaac Greenbaum, grandson of the Maskil and Hebrew writer Isaac Weissman.

The Daat "Wiedza" Library

The aspiration towards enlightenment and knowledge on the part of the youngsters studying at the elementary schools led to the establishment of a library which served the school youngsters. It provided books of value both for study and literature for the ordinary youngsters, who were also full of a thirst for knowledge. This new cultural enterprise was of great benefit to the young Jews of the city. The library was housed in the home of Mrs. Ebner, and her son Sever served as voluntary librarian. A Library Committee constantly laboured to improve and expand it.

The Hazamir Musical Society

The Hazamir Orchestra in Lanzut was part and parcel of the life of our city between the two World Wars. It made appearances in other Galician towns. Its musicians and accompanists in their special costumes, with their hats striped blue and white, brought the Zionist spirit to every place they visited.

The establishment of Hazamir goes back to the year 1914 when it was founded by Zvi Ramer, Berek Landau, Arieh Stitzel, David Har, Eli Belfer and Abraham Sheinman.

Its only appearance at that time was on the 20th Tammuz, at the Memorial Meeting for Dr. Herzl. Those who remember that performance will also doubtless remember how the orchestra with difficulty succeeded in playing the songs "Al Em Haderech", "Hushu Ahim Hushu" and "Hatikva". The rabbi Eliezer Shapira, intended to proclaim a *herem* (excommunication) on the entire Society because boys and girls came together in it. The First World War interrupted its activities, together with the dispute about it.

In 1919 the Orchestra renewed its activities together with new members. During that year Moshe Feilshuss, a gifted trumpeter, came to Lanzut. He had been a First Soloist in the Paris Orchestra, thanks to which fact he had been spared internment during the war. He joined Hazamir, acted as its conductor for many years and raised an entire generation of pupils: The brothers Trompeter (two of whom play in the Orchestra here in Israel); Marcel Spatz, Zeinwill Levadi, Michael Walzer, Arieh Wiener, Abraham Margel and others. Until 1921 it was an exclusively String Orchestra, but afterwards it became a wind orchestra thanks to the initiative of Moshe Feilshuss and Shimon Wolkenfeld. The Orchestra commenced activities with seven players, but by 1924 there were 37 besides dozens of pupils and students.

One of the first performances of the Orchestra was at the Berger Theatre in Reisha when Peretz' play "Shalosh Matanot" (The Three Gifts) was presented.

Hazamir appeared in most of the towns of Galicia under the batons of Feilshuss, Wolkenfeld, Zvi Ramer and Sheinman.

Hazamir was faithful to its function and mission. It was established for the Jewish population, and appeared free of charge whenever called on in order to bring aid and benefit to those in need,

and working youth, who organised themselves in the following groups: Hatikva, Devora, Shoshana, Yehudit. Their instructors were: N. Kestenbaum; Kalman; Wolkenfeld; David Fast; Rachel Sapir, Jacob Derfler, Haya Katz (Steiman) and Samuel Greizman. Their branch was full of cultural and educational activity. Groups studied Hebrew, Jewish History, Bible, and Eretz Israel geography. Oneg Shabat gatherings were also held. In order to prepare to be halutzim and proceed to Eretz Israel, the Akiva members went to hachshara units in Cracow, Kattowitz, Warsaw and elsewhere.

In 1933 Shmuel Greisman, David Fast, Penina Yust, Bluma Kornblau, Gedalia Estlein and Joseph Margenheim came to Eretz Israel as halutzim.

The members of Akiva were educated in accordance with the values of Hebrew and Jewish culture, and in the light of the vision of the rebuilt Eretz Israel. This education helped to shape the character of many onetime members who succeeded in arriving here before the extermination and are now living in the State of Israel.

Zionist Cultural and Educational Institutions

The growth of the Zionist Movement in our city and the organisation of Zionist Youth Movements led to an expansion of educational and cultural activity, which rapidly became the primary field in preparing and training the new Zionist generation. The young people realised from the first that they must improve their knowledge of the Hebrew language in every way possible. A Hebrew school was established together with libraries and various circles.

Lanzut was known as a city of maskilim and Jewish scholars. The form of education expressed the aims of each particular generation. Earlier, when the overwhelming majority was exceedingly pious and observant, the traditional Heder was the basis for the education of the youngsters. From it they proceeded along the educational ladder to the Bet Hamidrash and the Yeshiva, which engaged almost entirely in the study of the Talmud and the related traditional literature. Only a small part of the young Jews went to the general secular educational institutions where they acquired a general education. Some individuals continued their studies outside the town and even outside the country.

In due course these helped to bring into being an enlightened generation educated in the national and general culture. When Zionism came they were the first to spread the Zionist idea among Jewry at large.

Education in Lanzut

During the first half of the Nineteenth Century the language of instruction in the Lanzut schools was German. There were only a few pupils and there wsa no compulsory education. In 1864 a school was opened by monks, and in the course of time became a general school. B. Zardecki, the Polish educationalist, did a great deal for education and the establishment of schools there, including the Sienkiewicz Gymnasium.

The Jewish school in Lanzut was established on the initiative of parents who sent their sons to the Municipal Gymnasium and wished to make sure that they also had a Hebrew education. This Hebrew school, which was established with the assistance of the West Galician "Tarbut", was regarded as one of the best in the region. Those who helped to bring it about were Shimon Rosenblitt, Chairman of the Committee, and Yehiel Nussbaum. The Committee members were: Yehiel Nussbaum, David Yust, Shlomo Greenbaum and Anshel Katz. The Hebrew teachers at the Yavneh School included Nathan Wahrhaftig, our outstanding teacher, a rare scholar and exceptional pedagogue who spoke nothing but Hebrew; the teacher Kahana who had been working as a "Hebrew teacher" as early as 1913; Alter Graubart who had a rabbinical diploma; A. Lederman of Czortkow, who was also active in the "Ivria" Society and used to lecture and speak in public; and the teacher Zeinvel Hammersfeld.

A Bet Yaakov Hebrew School for girls was established in 1931.

It should be noted that the Jews were 30% of the 1400 pupils at the general elementary school. There were few Jewish pupils at the Gymnasium in our town. They adapted themselves only with difficulty to the conditions of study there, as classes were held on Sabbaths during the hours of prayer and synagogue. Here mention should be made of Professor Dr. Koller, who passed away in Israel in 1955. His son is a lecturer at the Hebrew University. Dr. Nathan Kudish, one of the editors of this volume, studied at the Gymnasium and was also a "private" teacher of Hebrew. He came to Eretz Israel in 1934, is now headmaster of the Bar-Cochba School in Tel-Aviv, and is known for his essays on education and pedagogics. The first Jewish pupils

Young Agudat Israel members, 1932. Seated from right: Yeheskel Bogen, Feivel Adolf, Moshe Rosenberg, Velvel Shapiro. Standing from right: Joel Puderbeitel, Nissan Koenig, Mendel Vaxman, Simha Greener, Moshe Kneller. Simha Sapier.

own training centres and sent Aguda halutzim to the vountry.

The Chairman of the Aguda Branch in Lanzut was Reb Feibish Adolf. The members used to meet in his home, where they were chiefly engaged in joint study of the Talmud. In the course of time the Aguda established a number of aid and relief institutions: a Gemilut Hesed Fund, Bikkur Holim (Society for visiting the Sick), and a Hevrat Eshel (Board and Lodging Society). During the Thirties, when the Eretz Israel spirit began to penetrate the Aguda fortress, and particularly their youth, an Aguda training point was set up in Lanzut. Many of the householders provided work for these halutzim, including: Reb Zelig Kerner, Reb Meir Estlein, Ephraim Krantzler and others.

Hashomer Hatzair

The Shomer Hatzair branch in Lanzut was established in 1919 on the initiative of Issachar Reiss, born in Lwow and brother-in-law of the advocate Leon Markel. He reached us from Vienna, where he had studied at the Hebrew Teachers' Seminary and was one of the founders of Hashomer Hatzair. The latter was the pioneer Zionist Youth Movement in our city. The progressive young Jews of Lanzut during the period of general ideological awakening sought for new ideas and found their place here.

Many of the adolescents who had previously aimed at assimilation, or simply having a good time, came to the conclusion that the only solution for the Jewish people was their restoration to their own country, Eretz Israel. Against that background the Pioneer Youth Movement came into being, and first and foremost Hashomer Hatzair whose members included the intellectual and pioneer young people of Polish Jewry.

The Hashomer Hatzair Movement in our city educated a whole generation of young pioneers, who fulfilled the Zionist command in Eretz Israel and continued in this work until the destruction of Polish Jewry.

Akiba Zionist Youth

This began in the Zionist Youth Group of 1929. Its vital spirit was Nahman Kestenbaum and his assistant Dr. Edward Maurer, Magister Joshua Kneppel, Kalman Wolkenfeld and Isaac Greenbaum. The membership rose to 150 and included student

national enlightenment. Many and varied cultural programmes were regularly presented.

By 1920 the Poalei Zion Movement was already a significant factor in town. The branch activities were centred round large premises. The members Israel Zucker, Moshe Har, Israel Kesztecher, Laizer Popiol, Eliezer Gelber, Sheindel Kesztecher, and Joseph Har worked hard and were the vital spirits of the movement. A dramatic circle was established and its members evinced considerable artistic talent. They included: Esther Wolf, Tzivia Tuchfeld, Kalman Teitelbaum, Deborah Sauer, Feige Har, Wolf Guttman, Moshe Har and Gitsche Yasem.

"Freiheit — Dror"

Thanks to the Poalei Zion Movement in Lanzut a Jewish youth movement was established in the town in 1929. This was the popular Youth Movement Freiheit. The founders of the branch were Moshe Har and his comrades Sheindel Kesztecher (Frieder), Gitsche Yasem (Har), Shlomo Levady (Yasem), and Zeinwill Levadi (Yasem).

The Jewish Youth in Poland reacted to the Palestine Disturbances in 1929 and the economic and political crisis which Polish Jewry underwent, by a call to emigrate and fulfill themselves in Eretz Israel. This call was also voiced by the Freiheit members in Lanzut. In 1930 a group of Freiheit haluztim proceeded to hachshara (training), for pioneer activity took first place among the members. They played a big part in all measures on behalf of "Labour Eretz Israel" for cultural and sports activities, setting up the "Kraft" and "Hapoel" groups.

The Mizrachi and Young Mizrachi

The religious section of Polish Jewry never accepted the secularist general Zionism on the one hand, while the ultra-orthodox section of Jewry was opposed to the Zionist idea as such. In response to their Jewish national needs, however, the religious Zionist Mizrachi and Young Mizrachi Movements were organised thanks to the inspiration of outstanding rabbis and religious and spiritual leaders.

The Zionist Religious Movement in Lanzut developed under the influence of Reb Anshel Katz, an outstanding scholar and sage. In 1919 Rabbi Rapoport of Yendziyov visited Lanzut and delivered an address in the Bet Hamidrash calling on people to join the Mizrachi. His call bore fruit and the Mizrachi Movement was set up with Reb Anshel Katz as its first secretary. The chairman was Reb Getzel Drucker, while the committee members were: Elimelech Perlmutter, Hayyim Wolkenfeld, Benjamin Greizman and Moshe Halperin.

In 1920 Reb Anshel Katz was elected chairman of the branch with the following committee: Reb Yehiel Nussbaum, Vice-chairman; Aaron Mushel, Secretary; the late Reb Joshua Frei; Reb Gedalia Engelberg; the late Reb Leibish Melon; the late Reb Gedalia Estlein; the late Reb Elijah Reich; and the late Reb Aaron Wolkenfeld.

The Mizrachi exerted a great influence on the religious youth and many of the Bet Hamidrash habitués joined the Movement. Reb Anshel established a branch of "Torah Ve'Avodah" (Torah and Work), and conducted study in various religious classics every evening. Under his influence Moshe Friedman and Eliahu Reich proceeded to hachshara within the frame of the "Halutz Hamizrachi". The active members of the Young Mizrachi included Moshe Kneller who is now in Antwerp, where he is Assistant Chairman and General Secretary of the Mizrachi and Hapoel Hamizrachi.

The living spirit in the Young Mizrachi was the late Isaac Katz, son of Reb Anshel and member of Kfar Etzion, who met a heroic death among the heroes of the Etzion Block in the course of the Israel War of Liberation. With the aid of Moshe Kneller, the young Isaac set up "Hashomer Hadati" in Lanzut and together with the late Shalom Karniel (Treller), established the unit of Religious Pioneer Youth. The Mizrachi premises were in the house of Joshua Wasserstein and subsequently in the Bet Haam. Mizrachi leaders and workers who regularly visited Lanzut included the scholars and outstanding speakers Dr. Abraham Gottesdiener and Rabbi Maimon.

After Reb Anshel Katz proceeded to Eretz Israel Yehiel Nussbaum headed the branch and Kneller became Secretary together with Joshua Frei, who became chairman of the Torah Ve'Avodah Movement.

Agudat Israel

Agudat Israel, generally referred to as "The Aguda" was a religious movement which in its early stages was far from all matters of organisation and politics. In the course of time the Aguda accepted the idea of settlement in Eretz Israel, established its

Zionist activities contracted and were replaced by emergency measures to meet with the needs of the situation. Yet even before the First World War came to the end the Movement began to expand and grow stronger. The reason for this was a number of Jewish officers in the Austrian Army who were enthusiastic Zionists, who openly worked for the Zionist idea and strengthened the local Movement.

In October 1918 the State of Poland was re-established and included Galicia, where Lanzut is to be found. On the 14th October 1918 the Jews demonstrated in accordance with a decision of the Zionist Organisation, which demanded that the Polish Government should recognise the right of the Jews to return to the Land of Israel and the right to elect organised and recognised Jewish communities. However, the hopes awakened in Polish Jewry by the Balfour Declaration were embittered by the pogroms which were conducted in Polish cities and proved how bitter and evil the fate of the Jews was in foreign lands.

In 1919 the local Zionist Organisation was re-organised. A. Spatz was elected chairman, Shlomo Greenbaum vice-chairman, Abraham Drucker vice-chairman. Members were Dr. Leon Markel, Arieh Dishe, Moshe Estlein, Hayyim Trauring, Yehiel Nussbaum, Rosa Perlmutter, Rivka Shapiro, M. Apter and Haya Shiffer. The following were co-opted on behalf of the youth: Eliezer Stempel and Nahman Kestenbaum. At that time Eliezer Stempel, Michael Rosmarin and Menahem Baumel went to Eretz Israel, while Abraham Drucker went abroad to complete his studies.

A powerful Halutz (Pioneer) Movement was organised in our town and was followed by aliya to Eretz Israel. Among the instructors of the Movement were: A. Hitter, E. Stempel, K. Trompeter and Joseph Seifert. Together with the Halutz Aliya to Eretz Israel, *hachshara* (training) centres were established in Poland, and a general Halutz Hachshara point was also set up in Lanzut. In 1925 the following proceeded to Eretz Israel from Lanzut: Abraham Sheinman, Menahem Anmut, Michael and Bezalel Sternheim, Menahem Stempel, Zvi and Israel Birnbaum, Wolf Katz, Mordechai Paster, Dov Rosmarin and others. With the development and expansion of the Halutz movement various Zionist youth organisations were established. These were: "Noar Hazioni", "Freiheit", "Young Wizo", "Bruria", and "Betar". Until 1930 the Shomer Hatzair was the only youth movement in our town whose members actually proceeded to Eretz Israel. The active members of the Shomer Hatzair group included Michael Walzer, who represented the Shomer Hatzair on the local Zionist Committee until he proceeded to Eretz Israel during 1929, and joined the Hashomer Hatzair kibbutz in Ness Ziona. In 1926 David Har, the founder and leader of the Poalei Zion in Lanzut, came to the country with his wife and two children and became one of the builders of the Yishuv. Their son Shraga fell for the homeland in one of the Hagana actions. David Har was an active member of the Lanzut Organisation until his last day.

The Zionist Movement in Poland underwent grave crises as a result of the changes in that country's regime. The Anti-semitic Movement there brought the Zionist Movement face to face with new objectives. In Lanzut, within the framework of the Zionist Youth and cultural movements, new institutions and societies were established such as: "The Zion Library", the Hashomer Society, the Trumpeldor Sports Association and the Bet Haam. All the Zionist Organisations were exceedingly active, including General Zionists, Mizrachi, Poalei Zion, Revisionists, Hashomer Hatzair, Freiheit, Akiva, Bnei Zion, the Zionist Youth, Beruria and Betar. In those last days of Polish Jewry the Zionist Movement in our town was headed by Dr. A. Drucker, who was slain during the Second World War by Hitler's henchmen together with his active comrades.

The Poalei Zion Movement

The first branch of the Poalei Zion in Lanzut was established in 1918 with the following committe: Hirsch Yasem, Chairman; David Har, secretary; Naphtali Laufban, Moshe Zucker and others. The immediate cause for the establishment of the organisation was the attack on Jews by Polish Anti-semites.

The Zionist Jewish youth reached the conclusion that it was necessary to proceed to Eretz Israel and the Poalei Zion took steps to carry out this idea. Those were years of change and crystallisation in liberated Poland. Many Lanzut Jews whose livings depended on the Potocki estates found themselves facing a vacuum. It was necessary to organise enterprises in order to ease Jewish distress. The Poalei Zion set up a co-operative consumers' store and also began to engage in popular education activities and

Summer camp of Lanzut youngsters in Tarnawka Village, 1928

published essays in the Hebrew periodical press of the time, and his discussion in the pages of "Hashahar" made a great impression on his followers and opponents alike. Thereafter the Haskala circle expanded in the city, and the first Zionist Society was established in 1894 under the name "Zion". Year by year the number of Zionists increased, and after the First Zionist Congress in 1897 they no longer hesitated to identify themselves openly as members of an organised Movement.

After the First Congress the Zionist Movement commenced public propaganda. In those days there were no currents and parties, and so a general committee was established headed by Zvi Hirsh Tannenbaum, son of the head of the community, David or Duzhe Tannenbaum, with a group of active members consisting of: Getzel Drucker, Joshua Tannenbaum, Getzel Glanzberg and the devoted and energetic Zionist Joseph Meir Rosmarin, the vital spirit of the Zionist Movement in Lanzut.

Following the election of Joshua Tannenbaum as chairman of the local committee, activities expanded. The Zionists had to hire quarters from a Christian because no Jewish householder was prepared to hire them aplace. At this period the outstanding and active Zionists were: Shlomo Greenbaum, Mordecai Hitter, Gedalia Estlein, Schroter, baum, Mordecai Hitter, Gedalia Estlein, Schroter, Yitshak Adler, Berel Zissapfel and Abraham Zawada, who published a pamphlet entitled "Waking Up Those Who Slumber" (Mekitz Nirdamim) which was recommended by a certain Rabbi on the grounds that the author was an observant Jew. This pamphlet set out to prove that the Return to Zion was a commandment enjoined according to the Torah, and that orthodox Jews were duty-bound to support the Zionist idea.

Zionist activities spread far and wide and reached into the Bet Hamidrash and the ordinary Jewish masses. Young men from Lanzut who studied at high schools outside the city helped to spread the Zionist idea when they came home. Among them were Dolek (Abraham) Drucker, the son of the famed communal worker Getzel Drucker, and the student Aaron Hitter.

When the First World War began in 1914

Rabbi in Lanzut before moving on to Lizansk. The "Seer of Lublin", who lived in Lanzut, was one of his principal disciples. Lanzut was also regarded as a transit city for Hassidim of various currents, who passed through. The meetings of these Hassidim left their impression on the city and also on Hassidic history, and are on record in Hassidic legends and stories that were widely current among the Jews of Eastern Europe.

Hassidism was a mass movement, and many of its outstanding figures emerged from the common people. The Hassidic circles of Lanzut included a number of these rare characters. Among them mention should be made of Reb Wolf the Psalm-sayer, a simple Jew who used to recite Psalms day and night. He was famed because in his visions he saw the great Saints of his own and earlier times, who conversed with him as a personal friend.

The Hassidic circles established their own "kloizen" (closes) which served as synagogues and meeting places for the Hassidim who followed and believed in a specific Hassidic rabbi. The Hassidic movement fostered the love of song and melody. As a result there were many good cantors in the city, who were very popular among the congregation. There were singers and also "klezmerim" — those folk-musicians of whom many tales are still told. When there was a wedding in Lanzut it was never necessary to invite klezmerim from elsewhere. The town could always provide its own.

Let us mention the names of several of the outstanding "leaders of prayer" in our city. At the Great Synagogue the Baal Tefilla in our days was Reb Mordechai Flashen. At the High Holidays Reb Mendel Shapiro would chant the "Mussaf" or Additional prayers while Reb Mordechai chanted the Morning Prayers. The outstanding Baalei Tefilla included Reb Naphtali Lipshitz, who is now in America. Others who led the congregation were Reb Itshe Sheyes (Wiener), Reb Sholom Estlein, Reb Joel Lipshitz, Rabbi Alter Wagshal, Reb Israel Shussheim and Reb Zelig Teitelbaum.

In the large Bet Hamidrash the following took turns in leading the congregation: Reb David Hayeches Wolfman, Rabbi Eliezer Shapiro, Reb Aaron (Weber) the Shohet, Moshe Wart, (son-in-law of Reb David Goldman), Moshe Kraut, Reb Judah Jacob Bels, Reb Hayyim Reisner, Reb Simhale Shapiro and Reb Isaac Shohat. The Shofar blowers were: Rabbi Eliezer Shapiro and Reb Jacob Peterseil (Director of Blasts). The Bible lectors were Reb Berish Hirshman, Reb Hayyim Reisner and Reb Israel Drillman.

Singers included: Pinhas Wolfman, Pinhas Carpiol, Abraham Carpiol, Moshe and Joseph Langzam, Baruch Reif, Pinhas Shapir and Abraham Sheinman. Moshe Vered the son-in-law of David Goldman, who was the cantor and slaughterer, also composed tunes and at Simhat Torah used to prepare his own tunes for the prayer "Sissu Vesimchu" (Be glad and rejoice at Simchat Torah). He had a choir of twelve.

Cantors

The traditional cantoral music was not held in high esteem by Hassidim, who preferred the "Baal Tefilla" or Leader of Prayer. However, the Jews of Lanzut were known to be enthusiastic amateurs of song and were always very fond of good Hazanim (Cantors), who preserved the old Jewish melodies in accordance with the best traditions of Jewish Hazanut (cantorship).

Let us mention here some of the Hazanim of the past hundred years whose names are still remembered. Hayyim Shapiro, son of Reb Sissu Sofer, was Hazan with a choir in the Synagogue until 1902. Berche Shapiro, who was also known as Berche Hazan; Meir Kerner of Zholkiev who used to wear a high hat during prayers, and was a modern Hazan who could also play musical instrumens. He went to America and took with him from Lanzut the Meshorer (cantoral assistant) Naphtali Knispel. Yudel Bakon was a Hazan who prayed in a shtreimel (traditional round fur hat of Rabbis and Hassidic Rabbis) and composed many tunes. He left Lanzut in 1911 and went abroad. Leib Kirshner came from Kishinev in 1912 and organised a large choir in Lanzut. The Hazan Joshua Balsam came from Rozwadow.

The Zionist Movement in Lanzut

At first Zionism was an underground movement in our town. The extremely orthodox groups, it will be remembered, were always opposed to every new idea that emerged among the Jewish youth, for fear that it might lead the youngsters from the right path. The Zionist Movement began in Lanzut in the Nineteenth Century with the Maskil (modernist) Isaac Weissman, who was the herald of the generation of the Enlightenment in our city. He

Synagogue. Naturally there were cities in which the functions of Synagogue and House of Study became identified, since they were both often to be found either in the same building or next to one another. That was not the case in Lanzut, however. The national, social and religious life which was fostered for generations by our forefathers and ancestors, the prayers which were offered to the One who dwells on High, the sighs and weeping, the joy and happiness which burst forth from their hearts, all echo in our ears until this day and suffuse the walls of the Lanzut Synagogue which still stands in its place, having been saved from absolute destruction by sheer miracle.

The Lanzut Synagogue is a building going back to the Seventeenth Century. It is constructed in Baroque style, with an arcade in the form of arched entries resting on pilasters. Within it has a number of magnificent candelabra ("spiders") whose chains are joined by rosettes. During Hitler's war of extermination the Synagogue was saved by a miracle. The Nazis intended to burn it, heaped benches up within and set them on fire; but it is told that Potocki intervened to save the historic edifice, and the Nazis interrupted their destructive activities in the middle. According to legend the Lanzut Synagogue cannot be harmed. Not only did it serve as a religious and traditional centre of Lanzut Jewry, but it was also the centre of the local national youth revival.

In 1956, eleven years after the Second World War, the Lanzut Municipality prepared to celebrate the 600th anniversary of the town, and resolved to destroy the Synagogue. However, Dr. Wladislaw Balicki vehemently opposed this step, and proposed that it should be turned into a Jewish Antiquities Building. He also persuaded the Municipal Council to hold the exhibition marking six centuries of the city within the Synagogue building.

The Synagogue wardens whose names I remember were: Menahem Mendel Sternheim, Hayyim Israel Mond, Joseph Meir Rosmarin, Israel Kishiner (Kesztecher), Isaac Sauerhaft, Naphtali Goldstein, Shlomo Magenheim and Mordechai and Joshua Flashen.

The Lanzut Bet Hamidrash (House of Study) consisted of a building of one tall storey with a womens' section and a prayer room for Belz Hassidim. The internal style of the Synagogue resembled that of the usual Bet Hamidrash of the Jews of Eastern Europe in our times. Long tables stood beside the walls on which were carved all kinds of names of children and youngsters who had studied there; and next to them were benches as long as the tables. Above the benches were shelves full of all kinds of books, both old and new. In the corner of the Bet Hamidrash stood a big stove warming old Jews as they sat studying Gemara. Those prayin in our Bet Midrash included the late Rabbi, Reb Eliezer Shapira. The doors of this building were open day and night to everybody who wished to come and study, and to every poor man who came from other cities and could spend the night near the stove. The prayer quorums said their prayer from dawn until noon without interruption. The Bet Hamidrash was a social and public centre for many of the townsfolk. There they studied, there they heard what was going on in the world, and within its walls they dreamt of a better future.

Hassidism

In Lanzut the Hassidic Movement struck deep roots immediately after the passing of Rabbi Israel Baal Shem Tov in the year 1760. The name of Lanzut became a "basic concept" in the Hassidic world of Poland, Russia and the neighbouring territories on account of the outstanding leaders of their age who were to be found there and who drew many Hassidim to the city. A very large number of the Hassidim who came here subsequently became Rabbis elsewhere, beyond the frontiers of the country as well. The saintly Rabbi Elimelech Weissblum

Yeshiva Students, from right: Eliezer Lipschitz, Pinhas Cohen

(of Lizansk) one of the disciples of Rabbi Dov Ber the Maggid (Preacher) of Mezeritch, lived within twenty-five kilometres of Lanzut. (Lizansk belonged to the Lanzut District.) According to Hassidic chronology Rabbi Elimelech spent some time as

gister, giving the minutes of meetings held by the leaders of the Jewish Community of Lanzut. The community was then headed by seven *Parnassim* (Wardens), who were elected during the middle days of the Tabernacles Festival for a period of one year.

The Lanzut community was linked with the Przemysl community within the Council of the District of the Land of Reissen (otherwise known as Ruthenia or Red Russia). During the Seventeenth Century it suffered heavily from Tartar invasions. In the middle of the Eighteenth Century the Jews suffered greatly from the bigoted activities of Bishop Waclaw Syrkowski, who imposed a number of restrictions on them. During church processions they were required to conceal themselves in their houses, to close windows and doors. Those who were in their shops had to stand bareheaded like the Christians. Any who disobeyed this order had their property confiscated and were arrested.

From the Nineteenth Century the Jewish community in Lanzut became economically well established and increased in numbers. In 1865 they numbered 1,200 in a total population of 3,000; while in 1880 they constituted more than 45% of the total population.

As in all the centres of Eastern Europe at that period, the communal affairs of Lanzut were in the hands of the orthodox and the Hassidim, who opposed the Haskala (Enlightenment and Rationalist Movement) and endeavoured to prevent it from exerting any influence. By the 1870's, however, Lanzut already had its own notable group of Maskilim. Later it also became influenced by the spirit of modern times. The young people who learnt in schools rather than hedarim brought the spirit of modernity into the life of the community. Relief institutions were established, as well as institutions for poor wayfarers.

In 1860 a new graveyard was established in Lanzut. It was the fourth of its kind.

By the Twentieth Century Lanzut was known as a city of maskilim. The younger generation belonged to all trends and currents. There was a lively Zionist Movement, with personalities who set their stamp not only on the local life but some of whom emigrated to other countries, where they contributed greatly to the progress and culture of the new Jewish communities.

Personalities of the Rabbinical and Hassidic World

In the long history of our city there were outstanding Rabbis and Hassidim who achieved renown in the Jewry of their periods. Rabbi Moshe Zvi Hirsch Meizlisch served as a Rabbi of Lanzut in the years 1758—1767. Reb Moshe Lipshitz, the son of Reb Judah Leib of Ludmir, followed by his son Reb Zvi Hirsch Lipshitz author of the work "Tiferet Zvi", were also Lanzut rabbis during the Eiyhteenth Century. The were followed by Reb Moshe ben Itzhak Eisik and Reb Yehiel Michel ben Abraham. From 1777 until 1819 the Rabbi was Reb Aryeh Leibush, author of "Gevurot Aryeh", who was renowned as one of the great saints of his generation. The story is told that the Rabbi, Reb Aryeh Leibush, used to visit the Jewish shops in town and check the weights himself in order to ensure that there should be no deception. He safeguarded the moral level of his community, and was popular among Jews and non-Jews alike.

In Lanzut lized Reb Jacob Isaac ben Abraham Eliezer Halevi Hurwitz, who was known as "the Seer of Lublin" and was a famed Hassidic figure. He was also known as the "Lanzut Saint". In his synagogue was a room where he studied and which, for that reason, was afterwards known at the "Lubliner Shuhlechel" (Lublin Chapel). He had a great many Hassidic followers who regularly came to Lanzut in order to visit him.

In the years 1816—1865 the Rabbi of Lanzut was Reb Eliezer ben Reb Zvi Elimelech Shapira of Dynow, author of many significant rabbinical works including "Bnei Issachar" and "Derech Pikudecha".

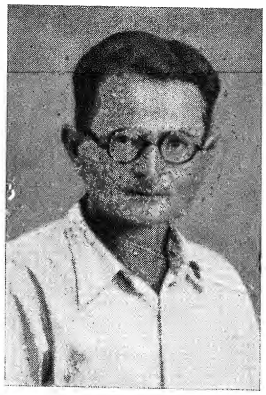
He strengthened the Hassidic influence in the community and exerted a very considerable effect among them. After his passing his place was taken by his son Reb Simcha. At the beginning of the Twentieth Century the Rabbi was Reb Mendel Shapira.

The Synagogue and House of Study

Like all typical Jewish towns in Poland and Eastern Europe, Lanzut had Hassidic shtibelech (conventicles) and Houses of Prayer. The Synagogue and House of Study were what set their stamp on the daily life of the Jews. The Synagogue was the official representative centre in the respective Jewish communities. The House of Study was intended both for study of the Torah and for prayer. It had a more popular and general character than the

MICHAEL WALZER

ON THE LANZUT COMMUNITY

Ever since the overwhelming majority of European Jewry were blotted from the face of the earth by Nazi Germany, attempts have been made to restore the memory of cities and villages, and establish a memorial to those beloved Jews who were exterminated with a cruelty never before known in human history. This sacred task is vested primarily in the sons and daughters of those cities who have remained alive. In the book presented here we, children of Lanzut in Israel and the lands of the Diaspora, have endeavoured to bring our dear ones back to memory by reconstructing the life of Jewish Lanzut as far as we remember it and on the basis of historic documents. This Book of Lanzut has mostly been prepared in Hebrew against the background of life in Israel and in the atmosphere of normality which is characteristic of the State of Israel. It includes a comprehensive section in Yiddish which contains a translation of some of the Hebrew essays; and it also has this English section which endeavours to summarise almost all the material found in the Hebrew.

The volume is the fruit of ant-like work, engaged in for years by a few individuals,. They have not spared either their time or their energy in order to gather financial resources and literary and other material on the past of our city, and now present it to readers who themselves come from Lanzut, or to their descendants, as an everlasting memorial. The destruction of Jewish Lanzut has not broken off the succession of generations. May the remaining children of Lanzut be followed by a generation who will preserve its past and ensure that the city will never be forgotten.

How Lanzut came about

The city of Lanzut was founded in 1349 by the famous Polish king Kasimir the Great. He settled German refugees from the town of Landshut in Bavaria, South Germany, at this spot, thus giving rise to the name "Lanzut". Over the centuries the history of the city reflects the history of the nobles who ruled Poland. Many of the regional disputes which affected the city's history derived from various religious Christian schisms. The city passed through wars, burnings, murders and vengeance and, as usual in history, it re-arose again and again from its ruins.

At the end of the Fourteenth Century Lanzut became the seat of Prince Wladislaw Opolski. Early in the Fifteenth Century, under the dynasty of the Jagellons, the city became the property of Otto of Pilce. Early in the Sixteenth Century Lanzut was destroyed in a Tartar attack, and subsequently it suffered from the disputes and expulsions of the Dominicans and the Lutherans. In the Seventeenth Century the city was sold to the famous Prince Stanislaw Lubomirski, a pious Catholic who fought against the Tartars and thereafter supported the king of Sweden in the Swedish wars. Finally Lubomirski was expelled and his estates passed into the hands of his five sons. For a long period Lanzut was subject to the whims and goodwill of the Lubomirski dynasty, until the last of them died in 1783. In 1816 it passed, in accordance with the laws of inheritance, to the Potocki family who set their stamp on its regime and way of life and economy until our own times.

The Jewish History of Lanzut

There are documents recording the presence of Jews in 1563, some of them descendants of exiles from Spain. During the Lubomirski period there was a well-organised Jewish community, which enjoyed certain privileges and rights. At that time Jews were permitted to build houses by special warrant. From 1730 onwards there is a *Pinkas* or Communal Re-

Here was a Kabbalist whose like could doubtless have been seen hundreds of years ago in one of the Kabbalist centres of Spain or Safad. And here was the fervent Hassid whose way of life and aspirations remained identical with those of the Hassidim at the time of Rabbi Israel Baal Shem Tov more than two hundred years ago. And again there there was the shrewd Mitnaged, versed in the Talmud and the Halachic Authorities, who might have stepped out of the Vilna of Rabbi Elijah the Gaon a hundred and fifty years back.

Here you would find the young Hebrew intellectual walking about and debating in the streets of Lanzut just as his intellectual forerunners went about in the mid-Nineteenth Century, in the days of Smolenskin and Yehuda Leib Gordon. And standing apart from this small and colorful group, or so it seemed af first glance, were the half and quarter-assimilated Jews, just as their predecessors once stood in the assimilationist centres of Western Europe.

During the final decades the Jews of Lanzut had been inspired and invigorated by all the many currents coursing through the broad channel of Jewish life in Eastern Europe. From the mighty current of the national, social and political movements of Polish Jewry little tributaries and rivulets ran into Lanzut, reaching the most extremely observant as well as the cultural and political assimilationists.

Before our eyes pass a succession of types and characters. Here were the wardens and communal workers of the congregation; Rabbis and Dayanim; the various types of Hovevei Zion and Zionists, Beth Hamidrash students on the one hand and students of the Polish gymnasium on the other, the melamed or old-fashioned Hebrew teacher with his class, the more modern Hebrew teacher with his improved classes, and those who studied modern Hebrew in the various Youth Movements. Then there were the Socialists and the Communists, who sought salvation among the gentiles in the outer world. And in addition Lanzut swarmed with Halutzim and Zionists preparing to go to Eretz Israel, where they sought redemption in their homeland.

Like the characters of Lanzut were its institutions. There was the gloomy *Hekdesh* (charity home), the Bathhouse, the Kloiz (small house of study), the Rabbi's prayer quorum, the House of Study and the magnificent and aged Synagogue, the charity institutions and *Gemilut Hassadim* (free loan) Fund, the new congregation, the Zionist Organisation with all its various parties, Committees of every kind, Youth Organisations implementing their aspirations; various enterprises of the national, social and public revival, artistic, cultural, economic, sports and other institutions.

This gallery of characters and institutions covered the entire spectrum of classes and groups within the community from the poorest of the poor, and included the craftsmen, shopkeepers, merchants and householders and the members of the liberal professions.

Within the little town of Lanzut they lived their full and ample lives, imbued with a yearning for human and national redemption. Their community was but one of the many that have been completely destroyed.

May this Memorial Volume be a tombstone in print, on which are engraved the life and struggles of our Holy Congregation; in order that the survivors of Lanzut and their offspring who follow after may bear them in mind together with the whole House of Israel.

Dr. NATHAN KUDISH

THERE ONCE WAS A LANZUT COMMUNITY...

From right: Charles Buch, Dr. Nathan Kudish

There once was a Lanzut Community, but it is no longer there. German murderers cut it off from the branchy tree of Polish Jewry. Its memory will pulse in the hearts of a few hundred survivors who are scattered all over the world, and most of whom have gathered together in the Homeland, in the State of Israel.

Where is that stretch of land which soaked up the blood of Lanzut Jewry and contains their holy ashes? Where is a memorial to be found for them? Does it merely mean that the Jewish historian now has one more of the holy congregations which have been utterly destroyed across the pages of Jewish history?

Will the memory of this small Jewish town come to an end with the last of those survivors of Lanzut who was born there only to spend the latter part of his life somewhere else?

May these few lines be added to the memorial which is being erected for the Lanzut Martyrs through this present volume. Here were two crowded districts filled with houses, some tall and some low, surrounding two squares which served as markets from which a number of streets and alleys branched off. That was the little town which slowly grew, in the course of centuries, from a tiny hamlet of the Middle Ages nestling at the foot of the mansion of some gentile nobleman.

It was one of the many Jewish settlements which took root across the plains of Southern Poland, amid villages of peasants who thirsted for Jewish blood and property.

In the decades before its complete destruction the Jewish community of Lanzut reached the height of its national and public vitality with all its lights and shades, with all the assets and liabilities which assumed form in the effort to achieve a Jewish life in Exile.

This small Jewish town, at first sight sleepy and quiet, was a lively cell in the large body of Polish Jewry, and reflected all the manifestations of our people's life during the period immediately before Holocaust.

During the last fifty years before the overwhelming of East European Jewry, epoch conflicted and intertwined with epoch to produce a concentrated period of Jewish history and life with cultural and spiritual values, national and social forms of life whose roots were sunk deep in the long centuries spent by Jewry in Poland.

D. THE DESTRUCTION

E. LANZUT JEWS IN THE WORLD

PART THREE — ENGLISH

F. CHARACTERS AND TYPES

G. THE DESTRUCTION

H. LANZUT PEOPLE IN ISRAEL AND THE DISPERSION

PART TWO — YIDDISH

PHOTOGRAPHS

PART ONE — HEBREW

E. LANZUT JEWS IN THE WORLD

PART THREE — ENGLISH

B. TORAH AND HASSIDISM

C. BEFORE AND BETWEEN THE TWO WARS

D. THE DESTRUCTION

F. CHARACTERS AND TYPES

G. THE DESTRUCTION

H. SONS OF LANZUT IN ISRAEL AND THE DISPERSION

PART TWO —YIDDISH

CONTENTS

PART ONE — HEBREW

FOREWORD

It is with a sense of awe, and a deep feeling of sanctity imposed on us in commemorating the Lanzut congregation and community as it existed and was destroyed, that the members of the Editorial Committee offer this Memorial Volume to people from Lanzut in Israel and the Dispersion, as a record of our community which was destroyed and exterminated in the catastrophe of European Jewry.

We did not have all the sources and archives from which it would be possible to obtain full material and so give a complete and faithful picture of the Jews of our town during earlier and move recent generations.
The material included in the volume was gathered together by a handful of Lanzut folk in the course of many years. It was accumulated drop by drop and item by item, by conssitent, obstinate devotion, by dint of great effort, and in spite of many difficulties and limited resources.

We had two objectivs in publishing the volume: The description of the community in *its life and in its destruction.*

In these pages will be found an account of the Lanzut Congregation with its magnificent past and savage and sudden end. We wish to illumine the life of Lanzut Jewry with the light of love and gentle affection; that life in all its manifestations and transformations, and all that happened there.

By publishing this volume we raise a memorial over the grave of our community whose burial-place is unknown, and kindle a soul-light in memory of a congregation which was famed by reason of its rabbis, writers, scholars and sages.

This is a memorial to the wardens, communal workers, rank and file, everyday folk, rare youth and glowing pioneers who gave their hands and set their shoulders to the building-up of the Land of Israel; and to those of Lanzut Jewry who gave their lives for the restoration of Israel.

It is an everlasting memorial to our institutions, organisations, enterprises and societies, our national, social, religious, public, cultural and economic life.

The volume is published by the Organisation of Former Lanzut Residents now living in Israel and the United States, and with the aid of sons of Lanzut in Europe and elsewhere.

* * *

We wish to thank all organisations and individuals who have helped us to issue this volume. In particular we wish to thank all those former members of the Lanzut community, wherever they may be now, who encouraged us and aided us with counsel and guidance in publishing Sefer Lanzut in memory of our Holy Congregation.

THE EDITORS

WRITE THIS AS A MEMORIAL IN A BOOK
(Exodus, XVII, 14)

I SHALL GIVE HIM
AN EVERLASTING NAME
THAT SHALL NOT BE CUT OFF
(Isaiah, LVI, 5)

כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר
(שמות, י"ז, י"ד)

שֵׁם עוֹלָם אֶתֶּן לוֹ, אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת
(ישעיהו, נ"ו, ה')

EDITORS:

Michael Walzer, Dr. Nathan Kudish

English Translation: I. M. Lask

Printed in Israel

Printed at the Ahdut Co-operative Press, 5 Levontin Street, Tel Aviv, Israel

Blocks: Zincographia Artzisraelit, 30 Levontin Street, Tel Aviv, Israel

LANZUT

THE LIFE AND DESTRUCTION OF A JEWISH COMMUNITY

PART THREE - ENGLISH

PUBLISHED BY THE LANZUT SOCIETIES IN ISRAEL AND U.S.A

ISRAEL 5724 – 1963

THE LANZUT BOOK